BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

N.V. DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 125, DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DEEL 92

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1935

INHOUD.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN, JAARVERSLAG EN BUITENGEWONE BIJEENKOMST.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 19: MAART 1935.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

B. ter Haar Bzn. Zekerheidstelling en credietverband. Kol. Stud. 18e jaarg., 1934.

B. ter Haar Bzn. Welke eischen stelt toepassing van ongeschreven materieel privaatrecht aan organisatie en procesrecht der inlandsche rechtbanken. Indisch Tijdschrift van het recht, deel 140 (1934).

B. ter Haar Bzn. Bespreking regeling van de inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied door J. W. J. Wellan. W. P. N. R., 7 Juli 1934, no. 3367.

P. L. E. Happé. Waterbeheer en waterschappen. Kol. Stud., jg. 18, 1934.

A. Jansen. Bataviasche Grondhuur op Ternate. Indisch Tijdschrift van het Recht, 139 (1934).

F. M. Keesing. The changing life of native peoples in the Pacific area; a sketch in cultural dynamics. Amer. Journal of sociol. Jan. 1934.

R. D. Kollewijn. Advies van de commissie voor de inlandsche hypotheek. Kol. Stud., jg. 18, 1934.

Nederburgh (mr. I. A.). Oost tegen West. Rechtsgeleerd Magazijn 53 (1934).

H. J. Vingerhoets, H.Jzn. Onwettige occupatie in de Molukken. Kol. Tijdschrift 23 (1934).

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

E. A. Boerenbeker. Het adatrecht der Indonesiërs in de jurisprudentie, 1924—1934. Bandoeng, 1935 (vervolg van Enthoven en Van der Meulen).

C. F. de Bruyn Kops. Uit de rechtspraktijk van een B. B. ambtenaar. Kol. Tijdschr. 23 (1934) (over tanggoeng menanggoeng, getuigeneed, inheemsche rechtspraak).

J. Ph. Duyvendak. Bespreking van Ronhaar, „Vaderschap". Tijdschr. Bat. Gen., dl. 74, 1934.

R. A. Kern. „Adatrecht", in Enzyclopaedie des Islam, Ergänzungsband, 1934.

Sara Kohn. Die Eheschliessung im Koran. Proefschrift, Leiden, 1934.

E. M. Loeb. Die soziale Organisation Indonesiens und Ozeaniens. Anthropos, Sept.-Dec., 1933.

J. H. Ronhaar. Het vaderschap bij de primtieven, 1934.

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatvonnissen van:

24 December 1931,	Minangkabau, T. 140: 201
17 Maart 1932,	Minangkabau, T. 140: 260
25 April 1932,	Minangkabau, T. 140: 192
4 Juli 1932,	Minangkabau, T. 140: 190
7 Juli 1932,	Minangkabau, T. 140: 260
6 Augustus 1932,	Minangkabau, T. 140: 287
20 Augustus 1932,	Minangkabau, T. 140: 273
27 October 1932,	Minangkabau, T. 140: 264
27 October 1932,	Minangkabau, T. 140: 264
8 December 1932,	Minangkabau, T. 140: 227
19 December 1932,	Minangkabau, T. 140: 240
2 Februari 1933,	Minangkabau, T. 140: 287
23 Februari 1933,	Minangkabau, T. 140: 264
2 Maart 1933,	Minangkabau, T. 140: 257
10 Maart 1933,	Minangkabau, T. 140: 215
16 Maart 1933,	Minangkabau, T. 140: 273
3 April 1933,	Minangkabau, T. 140: 237
23 Mei 1933,	Minangkabau, T. 140: 245
1 Juni 1933,	Minangkabau, T. 140: 270
21 Juni 1933,	Minangkabau, T. 140: 242
6 Juli 1933,	Minangkabau, T. 140: 238
1 Augustus 1933,	Minangkabau, T. 140: 217
10 Augustus 1933,	Minangkabau, T. 140: 257
7 September 1933,	Minangkabau, T. 140: 264
28 September 1933,	Minangkabau, T. 140: 262
28 September 1933,	Minangkabau, T. 140: 226
5 October 1933,	Minangkabau, T. 140: 251

9 October 1933,	Minangkabau, T. 140: 283
9 October 1933,	Minangkabau, T. 140: 202
10 October 1933,	Minangkabau, T. 140: 205
12 October 1933,	Minangkabau, T. 140: 270
23 November 1933,	Minangkabau, T. 140: 242
27 November 1933,	Minangkabau, T. 140: 234
30 November 1933,	Minangkabau, T. 140: 199
11 December 1933,	Minangkabau, T. 140: 218
21 December 1933,	Minangkabau, T. 140: 247
8 Maart 1934,	Minangkabau, T. 140: 281
17 Mei 1934,	Minangkabau, T. 140: 291

C. T. Bertling, Koffieplukrechten (bewerkingsrecht) der bevolking van Oost Java, Kol. Tijdschr., 23 (1934).

N. S. Blom. Losse gegevens over het grondbezit van enkele families van de Soehoe Soepandjang (negeri Pianggoe), Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

J. G. Detiger. Een tournée in het binnenland van Waroppen. Kol. Tijdschr., jg. 24, 1935.

D. Duursma over grondtransacties in Minangkabau, Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

D. Duursma. Een bijzondere wijze van grondoverdracht in Minangkabau, mengarek (memangkek) gombak. Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

D. Duursma. De invloed van overstrooming, grondverzakking en aardverschuiving op het adatgrondenrecht in de onderafdeelingen Solok, Alahan pandjang en Moeara laboeh. Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

H. Th. Fischer. Eenige opmerkingen naar aanleiding van Friedericy's studie over de standen bij de Boegineezen en Makassaren. Indische Gids 1934.

H. Th. Fischer. Enkele beschouwingen over het zoogenaamde parentale verwantschapsstelsel in Ned. Indië. Kol. Tijdschrift, 23 (1934).

H. Guyt. Kerapatan adat, Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

B. ter Haar Bzn. Inheemsche verhandelingen over minangkabausch adatrecht. Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

E. E. v. d. Kam. Afkomst, volksordening en adatbestuur der Rotineezen. Kol. Tijdschrift, jg. 23, 1934.

A. Knottenbelt. Woonrecht, Indisch Tijdschr. van het recht, 140 (1934).

A. C. Kruyt. De Rijstbouw in Balantak (Oostarm van Celebes). Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXIV (1934).

10de landraadnummer, Minangkabaunummer. Indisch Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).

N. W. Lesquillier. Het adatdelictenrecht in de magische wereldbeschouwing. Proefschrift Leiden, 1934.

A. M. van Liere. De zelfbestuursrechtspraak in de Karolanden. Kol. Tijdschrift, 23 (1934).

G. W. Locher. 'n Merkwaardige Taboeverschuiving. Oost en West, April 1934. (Naar aanleiding van Friedericy's „Standen"; verg. Literatuuropgave no. 17, blz. 5).
E. M. Loeb. Patrilineal and matrilineal organization in Sumatra: the Batak and the Minangkabau. Amer. Anthropology, Jan.-Mrt. 1933.
E. M. Loeb. Sumatra, its history and people. Weenen, 1934.
C. A. Mees. De kroniek van Koetai. Proefschrift Leiden, 1935.
Minangkabau-nummer: zie landraadnummer.
F. D. E. van Ossenbruggen. Het oeconomisch-magisch element in tobasche verwantschapsverhoudingen. Mededeelingen Kon. Akad. v. Wetensch., dl. 80, serie B, no. 3, 1935.
Overzicht van de nog voor het Minangkabausche adatrecht belang hebbende gepubliceerde beslissingen. Indische Tijdschrift van het Recht, 140 (1934).
Pembela adat alam minangkabau. *S*(arekat) *a*(dat) *a*(alam) *m*(inangkabau), 1934.
F. Slump. De zending op West Nieuw Guinee (verbodsteekens). Tijdschrift voor zendingswetenschappen, 78 (1934).
P. V. van Stein Callenfels. De inscriptie van Soekaboemi. Mededeelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen, deel 78, Serie B, no. 4 (1934).
W. F. Stutterheim. Een vrij overzetveer te Wanagiri (M. N.) in 903 A.D. Tijdschrift Bat. Gen. 74 (1934).
J. W. J. Wellan. Een feestmaal in Palembang omstreeks 690. Kol. Tijdschrift 23 (1934).
F. A. E. van Wouden. Sociale structuurtypen in de groote Oost. Proefschrift Leiden, 1935.

C. *Formosa en de Philippijnen.*

F. M. en M. Keesing. Taming Philippine headhunters. Londen, 1934.

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. *Portugeesch Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

IV. Godsdienstig recht.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 18: JUNI 1934.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

Aanslag op het Domeinbeginsel. Algemeen Landbouwweekblad v. N. Indië. 1932, p. 1083.

Advies van de Commissie voor de Inlandsche Hypotheek. De Rijkseenheid no. 13, Dec. 1933.

Atoeran tentang kehakiman Boemipoetera (Rapat) daerah² jang takloek langsoeng kepada Gouvernement. (Besl. Res. Palemb. 28/12-'33, No. 959). Soeloeh Marga. Dec. 1933, p. 146.

(Mr. P. A. F.) Blom. Bespreking Dr. I. A. Nederburgh, Hoofdstukken over Adatrecht. Kol. Weekblad 1933, p. 458.

Dr. J. F. A. M. Buffart. Het domeinbeginsel in de agrarische wetgeving van Ned. Indië. De Rijkseenheid, Juli 1932, no. 40.

Mr. A. van Doorninck. Grondrechten aan niet-inheemschen. Algem. Landbouwweekblad v. Ned.-Indië no. 35, Febr. 1934; no. 37, Mrt. 1934. Ook in brochure-vorm.

(Prof. Mr.) B. ter Haar Bzn. Buitenlandsche belangstelling voor Adatrecht. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 139 (1934), p. 321.

Dr. H. G. Heyting. Bespreking Raden Mr. Soepomo, Het adatprivaatrecht van West-Java. De Ind. Gids 1934, p. 183.

Ht. Bespreking Nederburgh, Hoofdstukken over Adatrecht. De Ind. Gids 1933, p. 668.

Hypotheek op Inlandsch grondbezit. De Rijkseenheid, no. 19, 7 Febr. 1934.

Mr. Dr. J. J. W. Klein. Bijdrage tot de studie van het intergentiel privaatrecht. Vermogensrecht. Proefschrift, Leiden 1933.

A. J. Koens. Inlandsche Hypotheek. De Ind. Gids, 1933, p. 1098.

Prof. Mr. R. D. Kollewijn. Het op Arbeidsovereenkomsten toetepassen recht. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 139 (1934), p. 19.
Dr. (Mr.) I. A. Nederburgh. Iets naders omtrent „Hoofdstukken over Adatrecht". Kol. Weekblad, 1933, p. 474.
(Mr.) I. A. Nederburgh. Adat- tegen westersch recht? T. 139, blz. 477—493.
Pengadilan Boemipoetera. (Rapatverordening Palembang — Mal. vertaling). Soeloeh Marga. Dec. 1932.
Regeling Inheemsche Rechtspraak. Mahkamah Verordening Riouw. Jav. Crt. 2-2-'34, no. 10 (Extra-bijvoegsel no. 9).
Regeling Inheemsche Rechtspraak. Kerapatan Verordening Boven Mahakam en Pasir, Zuid-Oost Borneo. Jav. Crt. 20-2-'34, no. 15 (Extra-bijvoegsel no. 14).
T. J. Soeriawinata. Een korte samenvatting van de voornaamste bepalingen betreffende het Agrarisch Recht. Penjoeloeh Dec. '32, Maart '33.
(Prof. Mr.) G. J. N(olst) Trenité. De inheemsche landbouwkolonisatie en het domeinrecht. De Rijkseenheid, Juli 1932, no. 42.
H. J. Vingerhoets H.Jzn. Onwettige occupatie in de Molukken. Kol. Tijdschrift, Maart 1934.

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

Adatrecht der Christen-Inlanders (verzameld uit Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Het Adatrecht v. Ned. Indië). Tijdschr. voor zendingswetenschap, 78 (1934).
C. T. B. (Mr. C. T. Bertling). 25 Jaar adatarbeid. Kol. Tijdschr. 23 (1934), blz. 210—215.
(Prof.) J. C. v. E(erde). Bespreking van D. van Hinloopen Labberton, Dictionnaire (zie hieronder). Tijdschr. Aardr. Gen. 1934, blz. 427.
(Prof. Mr.) B. ter Haar Bzn. Bespreking Soekanto, Het gewas in Indonesië religieus-adatrechtelijk beschouwd. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 139 (1934), p. 333.
Dr. D. van Hinloopen Labberton. Dictionnaire de termes de droit coutumier indonésien (avec 6 cartes). Uitgave van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, 1934. [Aankondiging in Nieuwe Rott. Crt., Ochtendblad 8 Maart 1934; zie ook J. C. v. E(erde)].
René Maunier. Cornelis van Vollenhoven, 1874—1933 (zie hieronder).
Mr. F. D. E. van Ossenbruggen. Prof. Mr. Cornelis van Vollenhoven als ontdekker van het adatrecht. Bijdr. Kon. Inst. 90 (1933), p. III—XLI.
C. van Vollenhoven. La découverte du droit indonésien. Traduit p.

Mlle N. Pernot. Notice sur l'auteur p. René Maunier (zie boven). 1933.

C. van Vollenhoven. Nécrologies sur le professeur —. Grotius, Annuaire international pour 1934, blz. 340—343.

J. W. J. Wellan. Regeling van de inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied enz., toegelicht naar officieele bescheiden. Tweede, geheel herziene druk (Wageningen, 1934).

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatrechtbundel XXXVII. Bali en Lombok. 's-Gravenhage, 1934.

Adatvonnissen van:

16 Augustus 1930. West-Java, T. 139: 186. (Procesorde).
11 September 1931. Zuid-Celebes, T. 139: 344. (Huwelijksrecht). (Strafrecht).
26 October 1931. Zuid-Celebes, T. 139: 305. (Huwelijksrecht).
11 Mei 1932. Zuid-Celebes, T. 139: 314. (Tijdsverloop, Erfrecht).
5 Juli 1932. Zuid-Celebes, T. 139: 309. (Huwelijksrecht).
21 September 1932. Bataklanden, T. 139: 268. (Grondenrecht).
28 September 1932. Middel-Java, T. 139: 224. (Grondenrecht).
6 October 1932. West-Java, T. 139: 174. (Huw. goed. recht).
10 October 1932. Middel-Java, T. 139: 245. (Wakaf).
24 October 1932. West-Java, T. 139: 180. (Medew. dorpsh.).
5 November 1932. West-Java, T. 139: 170. (Procesorde).
10 November 1932. West-Java, T. 139: 167. (Voogdij).
18 November 1932. Maleisch Gebied, T. 139: 302. (Toepasselijk recht).
20 November 1932. Oost-Java, T. 139: 250. (Huw. goed. recht).
23 December 1932. Maleisch Gebied, T. 139: 300. (Verdeeling rechtsmacht).
23 December 1932. Maleisch Gebied, T. 139: 297. (Forum privilegiatum).
23 December 1932. Bataklanden, T. 139: 256. (Huwelijksrecht).
3 Februari 1933. Middel-Java, T. 139: 232. (Grondenrecht).
30 Maart 1933. Bataklanden, T. 139: 275. (Grondenrecht).
12 April 1933. Bataklanden, T. 139: 261. (Huwelijksrecht).
25 April 1933. Middel-Java, T. 139: 341. (Term: djoeal). (Strafrecht).
4 Mei 1933. Bataklanden, T. 139: 273. (Grondenrecht).
22 Mei 1933. West-Java, T. 139: 178. (Grondenrecht).
24 Mei 1933. Oost-Java, T. 139: 252. (Huw. goed. recht).
1 Juni 1933. Bataklanden, T. 139: 258. (Huwelijksrecht).
29 Juni 1933. Bataklanden, T. 139: 288 (Verjaring Sbl. 1832 no. 41).
30 Juni 1933. Middel-Java, T. 139: 233. (Grondenrecht).

17 Juli 1933. West-Java, T. 139: 183. (Grondenrecht).
26 Juli 1933. West-Java, T. 139: 198. (Grondenrecht).
27 Juli 1933. Bataklanden, T. 139: 278. (Grondenrecht).
31 Juli 1933. Bataklanden, T. 139: 270. (Onw. occupatie).
10 Augustus 1933. Bataklanden, T. 139: 293. (Procesorde).
17 Augustus 1933. Middel-Java, T. 139: 340. (Verz. krankzinnige). (Strafrecht).
22 Augustus 1933. Middel-Java, T. 139: 212. (Grondenrecht).
24 Augustus 1933. West-Java, T. 139: 163 (Onw. occupatie).
2 September 1933. Middel-Java, T. 139: 209. (Schenking).
11 September 1933. West-Java, T. 139: 195. (Grondenrecht).
13 September 1933. Middel-Java, T. 139: 235. (Huurkoop).
14 September 1933. West-Java, T. 139: 192. (Grondenrecht).
19 September 1933. Middel-Java, T. 139: 217. (Toesch. boedelbestandd.).
21 September 1933. Bataklanden, T. 139: 276. (Grondenrecht).
21 September 1933. Ternate, T. 139: 316. (Intergentiel recht).
3 October 1933. Bataklanden, T. 139: 285. (Intergentiel recht).
5 October 1933. Middel-Java, T. 139: 220. (Benadeeling schuldeischers).
11 October 1933. Middel-Java, T. 139: 237. (Verlovingsgeschenk).
12 October 1933. Bataklanden, T. 139: 263. (Huwelijksrecht).
12 October 1933. Bataklanden, T. 139: 283. (Grondenrecht).
14 October 1933. Middel-Java, T. 139: 204. (Erfrecht).
7 November 1933. Middel-Java, T. 139: 239. (Grondenrecht).
12 November 1933. Bataklanden, T. 139: 280. (Grondenrecht).
16 November 1933. Bataklanden, T. 139: 287. (Intergentiel recht).
18 November 1933. Bataklanden, T. 139: 255. (Huwelijksrecht).
30 November 1933. Middel-Java, T. 139: 242. (Onw. occupatie).
3 December 1933. West-Java, T. 139: 201. (Art. 134 lid 2, I. S.).

Adatvonnisen van raden van kerta's, in Adatrechtbundel XXXVII, 1934:

14 Aug. 1915 en 28 Juli 1916 (doodslag), Kloengkoeng, blz. 497, 498.
19 Juni 1919 (gronden- en schuldenrecht, paoeman), Tjakranegara, blz. 529.
14 Nov. 1919 (familie- en erfrecht), Karangasem, blz. 501.
23 Jan. 1920 (gevolgen vóórhuwelijksche conceptie t.a.v. den staat v. h. in huwelijk geboren kind), Tjakranegara, blz. 531.
8 Maart 1920 en 31 Mei 1922 (erfrecht; sekaha roban), Karangasem, blz. 502.
8 Febr. 1921 (grondenrecht; het woord van den pedanda), Tjakranegara, blz. 533.
30 Maart 1921 (erfrecht), Karangasem, blz. 504.
9 Juli 1921 (grondenrecht; verdwenen panden), Tjakranegara, blz. 534.
22 Juli 1921 (rechten van de weduwe), Tjakranegara, blz. 534.
18 Oct. 1921 (erfrecht, grondenrecht), Karangasem, blz. 507.

25 Nov. 1921 (grondenrecht, oogstdeel voor perbekel), Karangasem, blz. 507.
27 Dec. 1921 (recht van perbekel op nalatenschap v. zoonloos overledene), Karangasem, blz. 511.
7 Febr. 1922 (erfrecht en paoeman), Karangasem, blz. 514.
4 April 1922 (grondenrecht, schuldenrecht, rechtspleging), Karangasem, blz. 517.
20 Mei 1922 (desadienstplichtige sawahs), Karangasem, blz. 517.
17 Juli 1922 (desadienstplichtige sawahs), Karangasem, blz. 520.
7 Aug. 1922 (ontneming aan een „jajĕ" van zijn ambtsveld), Karangasem, blz. 522.
25 Sept. 1922 (grondenrecht; laba bandjar), Tabanan, blz. 419.
30 Sept. 1922 (overspel; huwelijk m. vrouw v. lageren adel; huwelijksaanzoek), Bangli, blz. 523.
24 Oct. 1929 (erfrecht i.v.m. overgave aan de goden van persoon en bezittingen), Karangasem, blz. 412.
22 Oct. 1932 (desareiniging; sebel), Tabanan, blz. 388.

Adatvonnissen van de rechtbank van Sasaksche hoofden en oudsten te Mataram. (Adatrechtb. XXXVII), 1934):
1 December 1919 (grondpacht van gewezen slaven), blz. 499.
19 Jan. en 22 Nov. 1920 (aanspraken van wettige dochter tegen onwettigen zoon), blz. 535.

•Awig-awig voor een adat-dēsa (1932). Bezorgd door dr. R. Goris. Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 397.

B. Pertanja'an tentang adat. Bhāwanāgara. Januari 1934.

W. J. B. Bespreking J. C. Vergouwen, Het Rechtsleven der Toba-Bataks. Kol. Tijdschrift, 1934, p. 109.

J. van Baal. Godsdienst en samenleving in Nederlandsch-Zuid-Nieuw-Guinea. Proefschrift, Leiden, 1934.

C. C. Berg. Nog een paar opmerkingen over het woord „kabayan". Bijdragen Kon. Instituut, dl. 90 (1933), p. 603.

Beschikkingsrecht van de bandjar in Tabanan (1922—1923). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 417.

A. Bikker. Een en ander over het ontstaan der districten in de onderafd. Boven-Binoeang en Pitoe-Oeloena-Saloe (Mamasa). Tijdschrift Bat. Gen. 72 (1933).

(Mr. P. A. F.) Blom. Bespreking Dr. V. E. Korn, Het Adatrecht van Bali, 2e herziene druk, 1932. Kol. Weekblad, 1933, p. 450.

Mr. Drs. P. A. F. Blom. Onderkenning en beoefening van het Adatrecht van Nederlandsch-Indië. De Ind. Gids 1934.

E. A. Boerenbeker. Desa-adats, papier en werkelijkheid. Kol. Tijdschrift 22 (1933), p. 561.

Dr. E. Camerlingh. Eenige mededeelingen betr. het ringgeld in Koerintji. Ind. Gids, 76 (1934), blz. 385.

Dr. L. M. Coster-Wijsman. Het woord kabayan en de oude vrouw. Bijdr. Kon. Inst. 90 (1933).

H. T. Damsté. Hindoerechtsboeken en peswara's, en het adatrecht der Baliërs (1922). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 490.

Dans en delict in Djembrana (vóór 1880). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 552.
Djlantik (I Goesti Madé). Brahmaansche wenschen op het punt van adatdelicten op West-Lombok (Maleisch; 1921). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 564.
H. J. Eggink. Iets over kinderspelen in Mandailing[1]). Tijdschrift Bat. Gen. 72 (1933).
H. Th. F. Bespreking J. C. Vergouwen, Het Rechtsleven der Toba-Bataks. De Ind. Gids 1933, p. 1142.
Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn. De njoeli-beweging in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo. Koloniaal Tijdschrift, Januari 1934.
Gemeentediensten. Soeloeh Marga I. (Juli 1931), p. 5.
H. Geurtjens. Op zoek naar oermenschen, 1934.
Dr. R. Goris. Zie onder Awig-awig.
Ht. Bespreking van A. J. van Zanen, Voorwaarden voor maatschappelijke ontwikkeling in het centrale Batakland. Ind. Gids 56 (1934), blz. 568.
(Prof. Mr.) B. ter Haar Bzn. Schijnhandelingen tot verkrijging van zekerheid op grond. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 139 (1934), p. 145.
(Prof. Mr.) B. ter Haar Bzn. Bespreking J. C. Vergouwen, Het Rechtsleven der Toba-Bataks. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 139 (1934), p. 330.
(Prof. Mr.) B. ter Haar Bzn. Het beschikkingsrecht in de jurisprudentie. Kol. Tijdschrift, Maart en Mei 1934 (jg. 23).
Ida Bagoes Hadipta. Adat en adatrecht van dēsa Boeoengan (Maleisch; 1933). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 442—471.
Dr. B. J. Haga. Zie onder Zelfbestuursverordening.
A. W. de Haze Winkelman. Een Volksverhaal over de Marga Sembiring bij de Karo-Bataks. Kol. Tijdschrift 22 (1933), p. 635.
Dr. F. W. F. Hunger jr. Over eigen en geadopteerde kinderen op Zuid-Bali. Kol. Tijdschr. 23 (1934), blz. 216—236.
Huwelijk, geboorte, tweelingen, eerste levensmaanden [op Bali], (1912—1922). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 421—433.
H. K. Jacobs. Gegevens uit Gianjar (1930—1933). Dagboek-uittreksel. Adatrechtb. XXXVII, 348—383.
H. J. Jansen. Iets over de Christen-Ambonsche wereld. Met opmerkingen van Dr. H. Kraemer. De Opwekker, Jan. 1934.
A. J. K. Bespreking Dr. V. E. Korn, De dorpsrepubliek „Tnganan Pagringsingan". De Ind. Gids, 1933, p. 665.
Ida Bagoes Karang. Pemandangan Adat di „Desa Pedawa". (Boeleleng). Bhāwanāgara, November 1933.
A. Knottenbelt. Verpanding en Zekerheidstelling in den Oost-Preanger. Dissertatie, Batavia, 1934.
Dr. V. E. Korn. Afkomst, stam- en klassenindeeling der Baliers (1921). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 394—396.

[1]) Speciaal het „bruid- en bruidegomspel", blz. 703 vlg.

H. Kraemer. Eenige opmerkingen bij H. J. Jansen, Iets over de Christen-Ambonsche wereld. De Opwekker, Jan. 1934.
8e Landraadnummer. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 138, afl. 3, (1933).
9e Landraadnummer. Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 139 (1934), afl. 2.
Landsverordening van de vorsten van Karangasem nopens „agamya agama" (bloedschande) van het sakajaar 1723 (1801). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 434.
Lekkerkerker. Bespreking Dr. V. E. Korn, De dorpsrepubliek „Tnganan Pagringsingan". Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 1933, p. 947.
F. A. Liefrinck. Noord-Balische dēsa-monographieën. Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 1—345.
F. A. Liefrinck. Grondenrecht van dēsa Djoelah (1889). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 346.
Dr. J. H. A. Logemann. Zie onder Mr. C. van Vollenhoven.
Losse gegevens over Zuid-Bali (1932). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 384.
Dr. Th. H. M. Loze. Iets over eenige typische bantamsche instituten. Kol. Tijdschrift, Maart 1934.
Dr. Th. H. M. Loze. Eenige gegevens betreffende de adat t.a.v. deelbouwovereenkomsten. Kol. Tijdschr. 23 (1934), blz. 267—270.
P. Lucas van der Linden. De adat der Madoereezen. Het Missiewerk, 1933, p. 109.
C. C. M. Oelasan Sewa Boemi. Pelita Marga no. 18, December 1933.
R. E. P. Maier. Gegevens over West-Bali (1919). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 554.
Marga dengan Igama. Soeloeh Marga. 15 (September 1932), p. 215.
Margaraadsbesluit Boeai Beloengoeh en Rebang Poegoeng. (Lampongs). (Verbod van vervreemding etc. van grond aan nietmargagenooten). Pelita Marga, No. 17, Nov. 1933.
Monographie Marga Kajoe Agoeng Komering Ilir. Soeloeh Marga 9, 11. (Maart, Mei '32), p. 128—159.
Monographie Marga Poentang Soekoe Merapi. Soeloeh Marga 6, 7, 8. (Dec. '31, Jan., Febr. '32).
Monographie Marga Proatin V (Moesi Oeloe). Soeloeh Marga. Mei 1933, p. 69.
(Mr.) I. A. Nederburgh. Bespreking Raden Mr. Soepomo, Het adatprivaatrecht van West-Java. Maandblad Oost en West. 5 Febr. 1934 (no. 2).
(Mr.) R. P. Nōtosoesanto. Bolaäng Mongondow. Koloniale Studiën, 1933, p. 401.
Ontwikkeling van dēsa- en soebakbestuur in Zuid-Bali (1907—1927). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 472—489.
Dr. L. Onvlee Jr. Na hoeri hāpa. Eenige regelen en zegswijzen betrekking hebbend op het sirih pruimen van den Soembanees [met adatrechtelijke gegevens]. Tijdschrift Bat. Gen., deel 73 (1933), blz. 476.
Dr. L. Onvlee Jr. Eenige mededeelingen aangaande mijn arbeid in

de periode 1 Januari tot 30 Juni 1932 [West-Soemba]. Tijdschr. Bat. Gen. 74 (1934), blz. 161—170.

Mr. F. D. E. van Ossenbruggen. Bespreking Raden Mr. Soepomo, Het Adatprivaatrecht van West-Java. Weekbl. Priv. recht, Not. ambt en Registratie, 3345. (1934).

(J. C.) v(an) O(ven). Bespreking Raden Mr. Soepomo, Het adatprivaatrecht van West-Java. Nederl. Juristenblad. 23 Dec. 1933, p. 702.

M. Peddemors. Balische deelbouwcontracten gewijzigd als gevolg der huidige crisis. Koloniale Studiën, 1933, p. 689.

Perdjandjian djoeal beli dengan hak meneboes kembali. (Brief A. R. t/b — Mal. vert.) Soeloeh Marga. Oct./Nov. 1933, p. 133.

Petjelengs in Djembrana (1924). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 550.

Residents-peswara voor Bali en Lombok (1910—1928). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 403.

S. Djawab Pertanjaan tentang adat. Bhāwanāgara, Maart 1934.

S. W. Sinambela. Grondverhuur in de desa. Volkscredietwezen. December 1933, p. 1282.

Raden Mr. Soepomo. Bespreking A. Knottenbelt: Verpanding en zekerheidstelling in den Oost-Preanger. Ind. Tijdschr. v. h. Recht. 139 (1934), p. 324.

Straf- en tuchtrecht van de Balische dēsavereeniging (1920). Adatrechtb. XXXVII, blz. 451—549.

J. Tideman. Het adathuwelijk bij de Makassaren. Kol. Tijdschrift, 1934, p. 66.

Tindakan Marga oentoek memboekoekan (Registratie) soerat-soerat keterangan dalam oeroesan perniagaan. Soeloeh Marga 2. (Augustus 1931), p. 35.

Toepassing van de decentralisatiewet op deelen van Bali (1921). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 537.

Verordeningen inlandsch privaatrecht. Verzameld onder toezicht van Prof. Mr. C. van Vollenhoven. Zwolle, 3e druk, 1934.

G. Vissering. Muntwezen [op Bali] (1911). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 492.

Mr. C. van Vollenhoven. Dēsa's en soebaks (toelichting bij overzichtskaartje van het district Kediri, Tabanan), 1932. Adatrechtb. XXXVII, 393.

Mr. C. van Vollenhoven. Staatsrecht overzee (met registers). Leiden —Amsterdam, 1934. (Uit Kol. Tijdschrift 1928—1930 bijeengebundeld, met wijzigingen en bijvoegingen door den Schr. in zijn handexemplaar aangebracht, onder toezicht van Prof. Dr. J. H. A. Logemann).

J. W. J. Wellan. Çriwijaya, 1250 jaren gelden gesticht. Tijdschr. Aadr. Gen. 1934, blz. 348.

(Mr. H.) Westra. Bespreking Raden Mr. Soepomo, Het adatprivaatrecht van West-Java. De Rijkseenheid no. 6, Nov. 1933.

P. Wink. Erfrecht in verband met overgave aan de goden van

persoon en bezittingen in Zuid-Bali (1929). Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 407—416.
P. Wirz. Im Lande des Schneckengeldes. Erinnerungen u. Erlebnisse einer Forschungsreise ins Innere von Holländisch-Neuguinea. Stuttgart, 1932.
P. Wirz. The social meaning of the sept-house and the sept-boat in Dutch and British New-Guinea. Tijdschr. Bat. Gen. 74 (1934), blz. 140—148.
Zelfbestuurverordening nopens de inheemsche rechtspraak in Karangasem (1924). Met toelichting van Dr. B. J. Haga. Adatrechtb. XXXVII, 1934, blz. 437.
A. J. van Zanen. Voorwaarden voor maatschappelijke ontwikkeling in het centrale Batakland. Dissertatie Leiden, 1934.

C. *Formosa en de Philippijnen.*

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

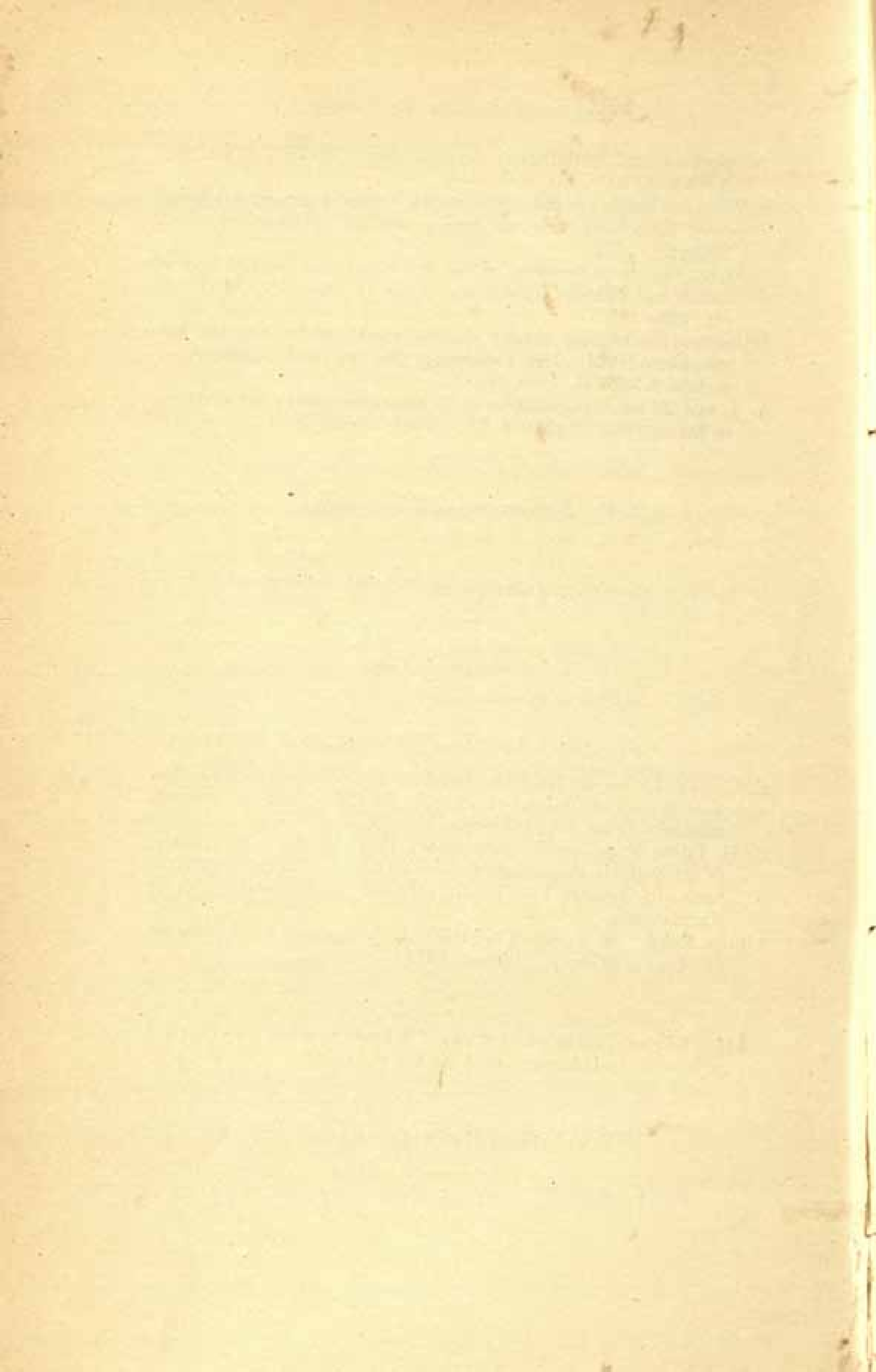
E. *Portugeesch Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

E. Cailliet. La foi des ancêtres. Essai sur les représentations collectives des vieux Malgaches. Annales de l'Académie des sciences coloniales, tome VI, 1933, blz. 75—166.
G. H. Julien. Pages arabico-madécasses. Première Serie, in Annales de l'Académie des sciences coloniaux, III (1924); Deuxième Serie, in Annales IV (1933): Histoire de Ramusafutsi et de Ramusamare.
Linton, Ralph. The Tanala, a hill tribe of Madagascar. Field Museum of Natural History, Chicago, 1933.

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

IV. Godsdienstig recht.

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1933—1934

BESTUURSVERGADERING

van 16 December 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter); Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter, Dr. Alb. C. Kruyt, Dr. F. W. Stapel en Prof. Dr. C. C. Berg (waarnemend Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en deelt mede, dat de Heer De Roo de la Faille zijn in de vorige vergadering medegedeelde ontslagname als Secretaris schriftelijk heeft bevestigd. Krachtens het reglement is als waarnemend Secretaris opgetreden het jongste lid in jaren, Prof. Berg. Deze leest de notulen van de vorige vergadering, die worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren J. Kersten, Ir. H. Th. Baldinger, A. W. P. Holwerda en W. J. Nijgh.

Kennisgeving van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren F. M. Schnitger, J. Doorenbos, Prof. Mr. Ph. Kleintjes en Dr. H. van der Veen.

Opgezegd werd het lidmaatschap door de Heeren E. W. Maurenbrecher, G. Boswinkel, R. Ng. Dr. Poerbatjaraka, R. van Delden, W. L. Steinhart en L. C. Heyting.

De Stoomvaart Maatschappij „Nederland" zegde haar donatie op.

Aan de orde is de verkiezing van een Secretaris. Besloten wordt met een definitieve benoeming te wachten tot de jaarlijksche Algemeene Vergadering in Maart a.s. en tot zoo lang een der Bestuursleden, liefst in Den Haag woonachtig, met het Secretariaat te belasten. Aangewezen wordt Dr. Stapel, die de functie van Secretaris tot Maart op zich wil nemen. Onder instemming der Vergadering bedankt de Voorzitter Prof. Berg voor de waarneming en verzoekt den nieuwen functionaris den dank van het Bestuur over te brengen aan den Heer De Roo de la Faille.

Ingekomen is de kopie van het zesde en laatste deel der Instituutsuitgave over Jan Pieterszoon Coen, van de hand van Prof. Dr. H. T. Colenbrander. Uit een ingekomen prijsopgave blijkt, dat de uitgave van dit deel 4000 gulden zal kosten. Overeenkomstig den gang van zaken bij de reeds verschenen deelen, zal aan de Departementen van Onderwijs en Koloniën elk een subsidie van f 1000 worden gevraagd.

Namens den executeur-testamentair van wijlen Prof. Van Vollenhoven is aan het Instituut toegezonden een op fiches geschreven catalogus der boekerij van den overledene, waaruit voor de bibliotheek een opgave van desiderata is gedaan.

Een door den Heer Hueting in manuscript ingezonden Woordenboek en Spraakkunst van het Tobeloreesch, met verzoek tot opname in de Bijdragen, wordt ter beoordeeling aan de Heeren Prof.[rs] Van Ronkel en Berg aangeboden.

Na ampele bespreking en het schrappen van eenige niet dadelijk noodzakelijke posten van uitgaaf wordt de begrooting voor 1934 vastgesteld.

Rondvraag:

Prof. Berg deelt mede, dat de Heer Jonkman uit West-Indië is teruggekeerd en door hem in verbinding is gesteld met Prof. Kleintjes.

Prof. Van Ronkel brengt verslag uit over de aan het Instituut aangeboden portefeuille-Van Limburg Brouwer. Eenige gedrukten zullen in de bibliotheek worden geplaatst, terwijl de handschriften zullen worden ondergebracht in de daarop betrekking hebbende verzamelingen.

De Heer Welter geeft in overweging om, gezien de vele opzeggingen van het lidmaatschap en de daardoor verminderde inkomsten, de donateurs en leden per circulaire op te wekken om het Instituut trouw te blijven en het zooveel mogelijk te steunen. Het Bestuur gaat hiermede akkoord en verzoekt den Secretaris zoodanige circulaire op te stellen en ten spoedigste rond te zenden.

Voor de boekerij waren geschenken binnengekomen van de Heeren: R. A. Kern, Dr. J. F. Stutterheim, O. L. Helfrich, H. F. Tillema, Prof. G. Gonggrijp, Mr. Dr. J. W. Klein, Dr. R. H. Haaksma en

Prof. Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat, zoomede van de Deutsche Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens en van de Directie der N.V. Zeepfabrieken „Het Anker", voorheen Gebr. Dobbelman.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 JANUARI 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter); R. A. Kern, Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). Afwezig Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, wegens verblijf in Indië, Mr. H. D. Rubenkoning wegens ziekte, en de Heer Ch. J. I. M. Welter.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der vorige vergadering voor te lezen; deze worden vervolgens goedgekeurd.

Bericht is binnengekomen van het overlijden van het lid G. J. te Veldhuis, en van adresverandering der leden Dr. E. A. Boerenbeker, P. Reineke, F. L. Wurfbain, Dr. Mr. E. L. Sarkies, Prof. Dr. G. Coedès en Dr. C. van Arendonk.

Als lid hebben bedankt de Heeren Mr. A. Weynschenk, G. J. Honig, K. C. Croes en Dr. H. E. Wolff von Wülfing.

De Heer H. D. Pierson bracht zijn contributie van f 12 op f 25, en werd daardoor onder de donateurs opgenomen.

Aan de orde komt de bespreking der voortzetting van het werk van Dr. A. J. R. Heinsius. De Secretaris deelt mede, dat de Heer Mr. J. A. Jonkman dat werk zou willen voltooien, doch dat het hem niet mogelijk is te weten te komen, in welk stadium het reeds gekomen is.

Mede in verband met een schrijven van Prof. Kleintjes over deze zaak heeft de Secretaris stappen gedaan om te verkrijgen, dat de Regeering den Heer Heinsius zal opdragen, een volledig verslag uit te brengen.

Besproken wordt een schrijven van Prof. Mr. I. A. Nederburgh, waarin enkele suggesties aan de hand worden gedaan, om te komen tot een bezuiniging in de uitgaven van ons Instituut. Van dit schrijven wordt met belangstelling kennis genomen. Nader zal worden overwogen, in hoeverre het wenschelijk en mogelijk is daaraan gevolg te geven.

De Commissie ter herdenking van den 300-jarigen band met Curaçao heeft voor een door haar te houden tentoonstelling de beschikking gevraagd over in de bibliotheek van het Instituut aanwezige boeken over genoemd eiland. Besloten wordt dit verzoek in te willigen, op voorwaarde dat genoemde Commissie de kosten van transport betaalt, en bovendien de bedoelde boeken, voor den tijd dat ze buiten het Instituutsgebouw zijn, zal verzekeren.

Medegedeeld wordt dat door tusschenkomst van Prof. Van Asbeck een verzameling boeken voor onze bibilotheek is ten geschenke ontvangen uit de nalatenschap van Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

Met belangstelling is kennis genomen van het door den Heer W. C. Muller bewerkte Register op deel 1 tot 90 van de Bijdragen.
De handelsprijs van dit Register wordt bepaald op f 2.50.

Rondvraag:
De Heer Kern biedt ter plaatsing in de Bijdragen aan de vertaling van Sarga XXIII van het Rāmāyana, van de hand van Dr. Juynboll. Zal te zijner tijd worden opgenomen.

Prof. Berg biedt een artikeltje aan van Dr. A. Zieseniss, dat bereids door Z. H. G. en Prof. Krom is beoordeeld en ter plaatsing in de Bijdragen wordt aangenomen.

De Secretaris deelt mede, 1o. dat van de Ned. Handelmaatschappij voor 1934 een bijdrage van f 100 is ontvangen;
2o. dat de Penningmeester, Mr. Rubenkoning, van zijn ernstige ziekte herstellende is, maar zijn functie nog niet kan vervullen;

3o. dat de Secretaris der Adatrechtcommissie verzocht heeft, ook in het vervolg de Literatuurlijsten dier Commissie in onze Bijdragen te mogen insluiten, met dien verstande, dat de kosten daarvan niet meer door het Instituut, maar door de Adatrechtcommissie zullen worden gedragen.

Boekgeschenken waren binnengekomen — behalve de boven besproken schenking uit de nalatenschap van Prof. Van Vollenhoven — van de Heeren Dr. R. Goris, Dr. H. Kraemer, Pater C. Wessels S.J., P. de Roo de la Faille, C. H. de Goeje en Mr. J. Drijvers, zoomede van de Technische Hoogeschool te Bandoeng, de Rechtshoogeschool en de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia en van de Bataafsche Petroleum Maatschappij.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 FEBRUARI 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. A. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester) en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). Afwezig Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, wegens verblijf in Indië, en de Heer Ch. J. I. M. Welter.

De Voorzitter opent de vergadering, heet in het bijzonder den Penningmeester na zijne zware ziekte welkom en verzoekt den Secretaris, de notulen van de vorige Bestuursvergadering voor te lezen; deze worden vervolgens ongewijzigd goedgekeurd.

Als nieuwe Leden worden aangenomen de Heeren Ir. E. P. M. Joon en Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam. Bedankt hebben de Leden W. Westerman, Prof. Dr. Ir. J. Kraus, L. G. Eggink, benevens de N.V. Mijnbouwmaatschappij „Aequator”.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Dr. R. H. Haaksma, H. van der Klift en J. H. Haring.

Overeenkomstig het voorstel van de Commissie voor het Adatrecht wordt tot lid dier Commissie benoemd de Heer Dr. Alb. C. Kruyt.

Ingekomen is een schrijven van den Heer A. Hueting, ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen, handelende over de bevolking van Boeroe. Om advies in handen gesteld van de Heeren Rassers en Kruyt.

Idem van den Heer Dr. J. F. Stutterheim, enkele aanvullingen op zijn proefschrift bevattende. Gesteld in handen van de Heeren Krom en Berg.

In behandeling komt een hernieuwde aanvrage om financieelen steun door de Commissie Nederland-Curaçao, 1634—1934. Wordt besloten te persisteeren bij het in de vergadering van December genomen besluit.

Vervolgens doet de Penningmeester eenige mededeelingen in verband met de rekening en verantwoording over 1933. Door het dalen der koersen is een kapitaalverlies geleden van ruim f 14.500; daarentegen is op de exploitatierekening, vergeleken bij de begrooting, een voordeelig saldo van ruim f 5.000 verkregen. Den Penningmeester wordt hulde gebracht voor zijn voorzichtig en wijs beleid; aan de Heeren Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Th. van Erp zal worden verzocht, zitting te willen nemen in de Commissie van onderzoek en verificatie van de rekening van den Penningmeester.

Het concept-jaarverslag, door den Secretaris voorgelezen, wordt vervolgens na een kleine wijziging goedgekeurd.

Met het oog op de verkiezing van een vijftal nieuwe Bestuursleden door de Algemeene Vergadering in Maart maakt het Bestuur even zooveel drietallen ter aanbeveling op.

Aan de orde komt het punt: Mededeelingen van den Secretaris. Deze bespreekt een aantal binnengekomen brieven, waaronder in de eerste plaats een schrijven van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die voor 1934 wederom f 250 ter beschikking van het Instituut stelt, wat met groote dankbaarheid wordt vernomen. Het Buitenlandsch

Lid, Prof. Clive Day van de Harvart University zond zijn beste wenschen voor het Instituut in deze moeilijke tijden en sloot een cheque van 10 dollar in. Een vergelijkende tabel van de aantallen Donateurs en Leden op 1 Januari 1924 en 1 Januari 1934 toont een zeer sterken achteruitgang. Zoo is in die tien jaren het aantal donateurs teruggeloopen van 106 tot 40, waarbij nog komt, dat velen het bedrag hunner donatie verminderden. Deze mededeeling geeft aanleiding tot een bespreking van eventueele middelen om hierin verbetering te brengen.

Verder deelt de Secretaris nog mede, dat door den dood van de echtgenoote van den assitent De Bakker nieuwe huisbewaarders voor het Instituutsgebouw moesten worden aangesteld. De door hem hierin voorgestelde beschikkingen worden goedgekeurd.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Pater C. Wessels S.J., O. L. Helfrich, Mr. J. Drijvers, Fred. Oudschans Dentz, Prof. Dr. J. Ph. Vogel en Ir. J. C. Loman, zoomede van de Directie der Ned.-Ind. Spoorwegmaatschappij.

Aan de schenkers is de dank van het Bestuur betuigd.

Rondvraag:

Prof. Van Ronkel brengt, mede namens Prof. Berg, rapport uit over een tweetal ter advies in hunne handen gestelde bijdragen van den Heer Hueting. Wat betreft het Supplement op het vroeger opgenomen Tobeloreesch Woordenboek van genoemden heer stellen de adviseurs voor, dit in de Bijdragen op te nemen. Ten aanzien van de Tobeloreesche Spraakkunst zal den schrijver worden voorgesteld, in overleg met Prof. Van Ronkel te treden in verband met enkele gewenschte herzieningen.

Prof. Krom stelt voor, een in het bezit van het Instituut zijnde blauwdruk-oudheidkundige kaart van Bali in bruikleen af te staan aan het Instituut-Kern.

Geen bezwaar.

Nadat de Voorzitter aan Prof. Berg, die voor het laatst de Bestuursvergadering bijwoont, den dank van het Bestuur heeft gebracht voor hetgeen hij in de afgeloopen vier jaar voor het Instituut heeft gedaan, wordt de vergadering gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING

OP ZATERDAG 17 MAART 1934, DES NAMIDDAGS OM 2 UUR.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, A. W. P. Holwerda, Prof. Mr. H. A. Idema en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris, het jaarverslag over 1933 voor te lezen, welk verslag geen aanleiding geeft tot op- of aanmerkingen.

Als tweede punt komt aan de orde de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgeloopen jaar. Mr. F. D. E. van Ossenbruggen deelt mede, dat ongesteldheid van zijn medelid, den Heer Th. van Erp, oorzaak is geweest, dat hij de geldelijke administratie alleen heeft moeten nazien. Dit onderzoek heeft aangetoond, dat alles uitstekend in orde was, en hij stelt mitsdien voor den penningmeester acquit en décharge te verleenen.

Aldus wordt besloten, waarna de Voorzitter den Heer van Ossenbruggen dankt voor de genomen moeite. Den Penningmeester, door ziekte niet aanwezig, zal de dank van het Bestuur worden overgebracht.

Aan de orde komt de verkiezing van een vijftal nieuwe Bestuursleden, waarbij op verzoek van den Voorzitter de Heeren Idema en Holwerda als stemopnemers fungeeren. Gekozen blijken te zijn de Heeren Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Prof. Mr. H. A. Idema, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, H. T. Damsté en Mr. H. D. Rubenkoning, alle welke Heeren van te voren reeds bereid waren gevonden een eventueele benoeming te aanvaarden.

De Voorzitter wijdt vervolgens enkele woorden van waardeering aan de aftredende Bestuursleden en bedankt de leden van het stembureau.

In behandeling komt het voorstel, om aan art. 6 van het Reglement, alinea I, toe te voegen de zinsnede: Studenten, ingeschreven aan een Nederlandsche Universiteit of Hoogeschool kunnen als lid worden

benoemd tegen een jaarlijksche bijdrage van f 6.—. De strekking van dit artikel wordt door alle aanwezigen toegejuicht en het wordt dan ook met algemeene stemmen aangenomen.

Nadat bij de gebruikelijke Rondvraag niemand meer iets in het midden had te brengen, sluit de Voorzitter de algemeene vergadering, met dank voor de opkomst.

JAARVERSLAG OVER 1933.

Zwaar werd het Koninklijk Instituut in het afgeloopen jaar getroffen door het overlijden van Prof. Mr. C. van Vollenhoven, die vele jaren lang het Bestuur met zijn groote gaven had gesteund, en die herhaaldelijk blijk had gegeven, dat het Instituut hem wel zeer na aan het hart lag. In de Bestuursvergadering van 20 Mei heeft de Voorzitter, Prof. Dr. N. J. Krom, in gevoelvolle woorden herdacht, wat Van Vollenhoven voor de wetenschap in het algemeen en voor het Koninklijk Instituut in het bijzonder, is geweest.

Op verzoek van het Bestuur heeft Mr. F. D. E. van Ossenbruggen in een artikel in de Bijdragen nader de groote beteekenis van Van Vollenhoven uiteengezet als ontdekker van het Adatrecht.

In de Bestuursvergadering van 18 November 1933 legde de Secretaris, de Heer P. de Roo de la Faille, zijn functie neer. Het Bestuur heeft hem zijn dank betuigd voor het vele, dat hij als Secretaris gedurende circa elf jaar voor het Instituut heeft gedaan. Zijn functie werd voorloopig waargenomen door het jongste Bestuurslid in jaren, Prof. Dr. C. C. Berg, terwijl in de vergadering van 16 December Dr. F. W. Stapel voor den verderen duur van het vereenigingsjaar tot Secretaris benoemd werd. In de tusschentijds ontstane vacatures is niet voorzien, zoodat op het einde van het jaar het Bestuur bestond uit de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter, Dr. Alb. C. Kruyt en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

Aan de beurt van aftreding zijn thans de Heeren Prof. Berg, Welter en Mr. Rubenkoning, terwijl mede moet worden voorzien in de vacatures-Van Vollenhoven en De Roo de la Faille.

De Adjunct-Secretaris, de Heer W. C. Muller, bleef zich onderscheiden door zijn toewijding en hulpvaardigheid, evenals de Assistent A. G. de Bakker.

Aan den Commissaris van het Instituut in Nederlandsch-Indië, Dr. F. D. K. Bosch, blijft het Bestuur ook nu weder grooten dank verschuldigd voor zijn welwillendheid om de belangen van het Instituut daar te lande te behartigen.

Op 1 Januari 1934 had het Instituut:

1 Beschermvrouwe (H. M. de Koningin);
3 Eereleden (3)[1];
18 Buitenlandsche leden (20);
40 Leden-donateurs (46);
279 Gewone leden en contribueerende instellingen (300);
170 Instellingen, met welke, o.a. door ruil van uitgaven, betrekkingen werden onderhouden (167).

Uit deze cijfers blijkt, dat ook dit jaar het voortduren der crisis weer vele leden en donateurs genoopt heeft te bedanken. Bovendien zagen een aantal donateurs en contribueerende instellingen zich genoodzaakt, hun bijdragen te verminderen. Zooveel te meer moet het in deze omstandigheden worden gewaardeerd, dat een vaste kern het Instituut ook thans trouw is gebleven. Dit geldt in de eerste plaats voor de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Met hun aller steun en een zuinig beheer zal het wellicht mogelijk zijn de moeilijke jaren door te komen, zonder het Instituut al te zeer in zijn werkzaamheden te beperken.

Werkzaamheden.

In het algeloopen jaar zijn verschenen:

1o. Deel 90 der Bijdragen.
2o. Register op de Bijdragen, deel 1 tot 90 (1853—1933) van de hand van den Adjunct-Secertaris, den Heer W. C. Muller.
3o. Literatuuropgaven voor het Adatrecht no. 16 en 17.
4o. Het tweede, tevens laatste, deel van de Bare'e-Verhalen, opgeteekend door wijlen Dr. N. Adriani en uitgegeven door Mevrouw M. Adriani-Gunning.

Uitgaven in voorbereiding:

Het derde deel van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum is geheel afgedrukt en zal in den loop van Maart 1934 verschijnen.

[1]) De cijfers tusschen haakjes geven de aantallen op 1 Januari 1933 aan.

De „Samenvatting van hetgeen bij Regeering en Staten-Generaal is verhandeld met betrekking tot de Staatsinrichting van Ned.-Indië", welk werk door Dr. A. J. R. Heinsius zou worden samengesteld, ligt sedert een jaar stil. De samensteller, naar Indië teruggekeerd, was niet in staat naast zijn ambtswerk, deze uitgave te voltooien. Het Bestuur hoopt nu dit werk te kunnen voortzetten dank zij de bereidverklaring van een hier te lande met verlof vertoevend rechterlijk ambtenaar, den Heer Mr. J. A. Jonkman, die slechts wacht op een volledig verslag van den staat, waarin Dr. Heinsius het werk bereids heeft gebracht.

Ook de uitgave van het Tae'- of Sádan-Toradjaasch Woordenboek, bewerkt door Dr. H. van der Veen, ondervond vertraging. De bewerker kon gedurende zijn verlof niet gereedkomen met dezen arbeid. Verwacht mag worden, dat dit Woordenboek in den loop van 1934 zal verschijnen.

Aan het besluit om over te gaan tot herdruk van het Oudjavaansche lofdicht Nagarakrtagama wordt, in verband met den stand der geldmiddelen, voorloopig geen uitvoering gegeven.

Op het einde van 1933 ontving het Bestuur tot zijn groote voldoening de copy der Levensbeschrijving van J. Psz. Coen, van de hand van Prof. Dr. H. T. Colenbrander. Deze biographie zal het zesde deel vormen van de Instituutsuitgave: „Jan Pieterszoon Coen, zijn leven en bedrijf in Indië". Met den druk zal onverwijld worden aangevangen, zoodra van de Departementen van Koloniën en Onderwijs bericht is ontvangen, dat zij ook voor dit deel een tegemoetkoming in de kosten beschikbaar stellen.

De voortdurende achteruitgang van het aantal leden en donateurs en de daardoor veroorzaakte vermindering der inkomsten van het Instituut maken het zeer gewenscht, dat elk lid zooveel mogelijk tracht nieuwe leden te werven.

Het gebouw van het Instituut bevindt zich, evenals de inventaris en de bibliotheek, in bevredigenden staat. De boekerij werd, zoo door aankoop als geschenken, geleidelijk aangevuld, terwijl van de leeszaal geregeld werd gebruik gemaakt.

De begrooting voor 1934 sluit met een som van f 28197.50 aan inkomsten en uitgaven.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 MAART 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. H. A. Idema en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

Als oudste lid in jaren opent Dr. Alb. C. Kruyt de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen voor te lezen. Daar niemand op- of aanmerkingen heeft, worden deze onveranderd goedgekeurd.

Tot lid wordt benoemd de Heer Drs. J. F. E. Einaar; tegen ultimo 1934 heeft bedankt als lid de Heer W. Ruys. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Dr. J. F. Stutterheim, W. Ph. Coolhaas, F. J. Inkiriwang, Dr. C. Nooteboom en Dr. P. Voorhoeve.

Aan de orde komt de verkiezing van een Voorzitter, Ondervoorzitter, Penningmeester en Secretaris, voor welke functies respectievelijk worden aangewezen de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Mr. H. D. Rubenkoning en Dr. F. W. Stapel. Prof. Krom neemt de voorzittershamer ter hand en dankt voor het in hem gestelde vertrouwen.

Binnengekomen is een schrijven van het Departement van Koloniën, met de mededeeling, dat wegens de ongunstige financieele omstandigheden geen subsidie kan worden verleend voor de uitgave van het 6de deel van Jan Pieterszoon Coen. Dit onverwachte besluit wekt groote teleurstelling. Na ampele discussie wordt besloten, dat slotdeel toch uit te geven, doch daar het Instituut niet over voldoende geldmiddelen voor dit jaar beschikt, zal het drukken over twee jaar worden verdeeld.

Voorlezing wordt gedaan van een schrijven van genoemd Departement, ten geleide van een copie-brief van Dr. Heinsius. In de slotalinea van laatstgenoemden brief zegt Dr. Heinsius toe, ten spoedigste de onder hem berustende bescheiden, alsmede een verslag van het

hem indertijd opgedragen werk over de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië, te zullen opzenden.

Naar aanleiding van een verzoek der Heeren B. Shastri en L. I. Graf, om door hen in bewerking zijnde proefschriften in de Bijdragen te publiceeren, worden twee commissie's van beoordeeling benoemd, respect. bestaande uit de Heeren Prof. Krom en Prof. van Ronkel, en Prof. van Ronkel en den Heer Kern.

Bij het volgende punt, mededeelingen van den Secretaris, toont deze allereerst een beschreven perkament, dat heeft gediend als étiket op een der kisten, waarmede in 1695 de boeken en geschriften van Herbert de Jager naar Nederland zijn gezonden. Merkwaardig is, dat dit stuk vroeger berustte op het Rijks Archief, van daar spoorloos is verdwenen, en thans in een der laden in de Secretariskamer van het Instituut werd aangetroffen. Besloten wordt, het den Algemeenen Rijksarchivaris aan te bieden.

Volgen eenige mededeelingen over de ziekte van den Heer Mr. Rubenkoning, over de toezending door de Kon. Akademie van Wetenschappen van een 5-tal exemplaren van een Adatrechtwoordenboek en over de nieuwe huisbewaarders van het Instituut.

Met het drukken der Soembawareesche teksten met vertaling van wijlen Prof. Jonker, is een aanvang gemaakt. Dr. P. Voorhoeve, met verlof hier te lande, zal de drukproeven corrigeeren.

Rondvraag:

Prof. Van Ronkel deelt mede, dat hij overleg met den Heer Hueting heeft gepleegd, en dat deze dientengevolge een aantal wijzigingen zal aanbrengen in zijn Tobeloreesche Spraakkunst.

De Heer Kern, die de vorige maal geen Bijdrage (4de afl. 1933) had ontvangen, wat later is geredresseerd, zegt thans 2 exemplaren van het Corpus Diplomaticum te hebben ontvangen.

Op advies van Prof. Snouck Hurgronje wordt besloten te gelegener tijd in de Bijdragen op te nemen een artikel van den Heer H. K. J. Cowan, getiteld Maling dagang. Hiervan zullen 150 overdrukjes worden gemaakt ten behoeve van het onderwijs.

De Heeren Kruyt en Rassers, in commissie benoemd om advies uit te brengen over een aangeboden artikel van den Heer A. Hueting, over de bevolking van Boeroe, geven in overweging de a.s. terugkeer van Prof. Dr. De Josselin de Jong af te wachten, om Z.H.G. aan die commissie te assumeeren. Aldus wordt besloten.

Ten slotte doet de Voorzitter de aangename mededeeling, dat Mevrouw de Weduwe A. M. S. Heeres-Van Troostenburg de Bruyn een bedrag van f 1000 ter beschikking van het Instituut heeft gesteld, te volgen door een gelijk bedrag in het najaar, zulks ter voortzetting van het door wijlen Prof. Heeres aangevangen Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum.

Besloten wordt, Mevrouw Heeres den welgemeenden dank van het Bestuur te doen geworden.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Dr. W. C. Klein, J. W. de Roever, V. I. van de Wall, Joh. F. Snelleman, W. Dunnebier, Dr. A. J. Bernet Kempers en Mr. Chr. R. S. Soumokil, alsmede van het Nederl. Bijbelgenootschap, de Rechtshoogeschool te Batavia, de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia, de Landbouw-Hoogeschool te Wageningen en de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Den schenkers is de dank van het Bestuur betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 APRIL 1934.

Voor het eerst in langen tijd is het Bestuur in zijn geheel aanwezig. De Voorzitter opent de vergadering en richt een speciaal woord van welkom tot de nieuw gekozen Bestuursleden, van wier adviezen veel wordt verwacht. Ook Prof. Dr. De Josselin de Jong, die na een 16 maandsche studiereis in Indië voor het eerst weer aanwezig is, en Mr. Rubenkoning, die van zijn ziekte is hersteld, worden met name begroet.

Gelezen worden de notulen der Algemeene Vergadering van 17 Maart, en die van de Bestuursvergadering van denzelfden datum, die beide worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen Mr. A. J. d'Ailly, Mr. N. W. Lesquillier, H. L. Barre, F. J. E. van Gelder, en K. R. Perretz. Bericht van veranderd adres is binnengekomen van de

Heeren M. Prawira Atmadja en Mr. C. T. Bertling. Bedankt hebben als lid de Heeren C. A. van Romondt en D. F. Tissing, en als donateur de N.V. Cultuur Maatschappij Watoetoelis Poppo.

Ingekomen is een schrijven van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, waarbij Z.E. zich bereid verklaart voor het 6de deel van Coen een subsidie van f 1000 te geven, wat met vreugde wordt vernomen. De Secretaris doet vervolgens verslag van verschillende door hem aangewende pogingen, om een grooter bedrag te verkrijgen, hetzij van Koloniën, hetzij van Onderwijs, waarop vooralsnog geen succes is behaald. Wel heeft de drukker zich bereid verklaard om, indien dit 6de deel van Coen in zijn geheel nog in 1934 wordt gedrukt, op zijn gedane offerte nog 10 % reductie te verleenen. Na bespreking wordt besloten nog dit jaar het werk te voltooien.

Behandeld wordt een schrijven van Prof. Dr. J. Gonda, die er zijn bevreemding over te kennen geeft, dat een door hem ingezonden artikel nog niet werd afgedrukt, terwijl dit wel het geval was met een later ingezonden artikel van een anderen auteur. De Secretaris, die volgens art. 11 van het Huishoudelijk Reglement belast is met de redactie der Bijdragen, zet uiteen, dat plaatsing in een bepaalde aflevering dikwijls afhankelijk is van den omvang van een artikel, daar elke aflevering 10 vel moet omvatten. In casu was er nog wel plaats voor een artikel van 2 vel, maar niet voor een van ± 5 vel. De Voorzitter geeft als zijn meening te kennen dat, afgescheiden van het genoemde motief, de Secretaris als Redacteur, en in laatste instantie het Bestuur, het tijdstip van opneming van een ingezonden Bijdrage bepalen, en dat de auteurs zich daarbij moeten neerleggen.
De vergadering gaat hiermede accoord.

In behandeling komt een voorstel van den Secretaris, om het restant der bibliotheek van wijlen Dr. Rouffaer te liquideeren, daar er gebrek aan plaatsruimte is voor de boekerij van het Instituut. Besloten wordt, in overeenstemming met de bedoelingen van den legataris, die boeken, welke voor het Instituut van geen belang zijn, een zoo nuttig mogelijke bestemming te geven. Met de uitvoering wordt de Secretaris belast.

Naar aanleiding van een ingekomen schrijven van Mr. J. A. Jonkman, die met het oog op de binnenkort te verwachten beëindi-

ging van zijn Europeesch verlof in overweging geeft een ander jurist uit te noodigen het werk over de Staatsinrichting van Ned.-Indië te voltooien, wordt besloten het advies te vragen van Prof. Mr. Ph. Kleintjes.

Kennis wordt genomen van een schrijven van den Algemeenen Rijksarchivaris, die in dank de ontvangst erkent van het perkamenten opschrift der boekenkist van Herbert de Jager, en tevens mededeelt, dat De Jager's wetenschappelijke nalatenschap in Augustus 1695 in Amsterdam is aangekomen.

Binnengekomen is een schrijven van Dr. H. Th. Fischer, ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen. Dit laatste wordt ter beoordeeling aangeboden aan een Commissie, bestaande uit de Heeren De Josselin de Jong, Van Ossenbruggen en Rassers.

Gelezen wordt een schrijven van Dr. S. J. Esser te Paloe, waarin deze het Bestuur mededeelt, op welke wijze naar zijn meening in Indië nog een aantal leden voor het Instituut zouden kunnen worden gewonnen. De Secretaris had vóór de ontvangst van dit schrijven alreeds stappen gedaan in overeenkomstige richting. Aan Dr. Esser zal dank worden betuigd voor zijn medeleven met het Instituut.

Behandeld wordt een schrijven van den Regeeringsgedelegeerde bij het Rijksmuseum van Ethnografie te Leiden, die voor genoemd Museum een volledige serie der Adatrechtbundels verzoekt. Besloten wordt dit verzoek in te willigen.

Rondvraag:

Prof. Van Ronkel brengt, mede namens den Heer Kern, rapport uit over een aangeboden artikel van den Heer L. I. Graf, dat tevens als proefschrift voor genoemden Heer zal dienen. De Commissie, ofschoon overtuigd dat dit werk als dissertatie geslaagd mag heeten, acht het niettemin voor de lezers onzer Bijdragen niet geschikt en ontraadt opneming. Vrijwel gelijkluidend is het advies, door Prof. Van Ronkel, mede namens Prof. Krom, uitgebracht over het aangeboden geschrift van den Heer B. Ch. Shastri, dat eveneens een proefschrift zijn zal. Besloten wordt beide artikelen niet op te nemen.

Dr. Rassers biedt, namens den Heer Nguyen van Huyen, een tweetal boekwerken, van de hand van genoemden Heer, voor de bibilotheek aan, wat dankbaar aanvaard wordt.

Mr. van Ossenbruggen stelt voor, den prijs voor Adatrechtbundel No. 37 te bepalen op f 6.—, waarmede de vergadering accoord gaat.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Fr. Oudschans Dentz, Dr. A. J. Bernet Kempers, G. G. P. Heyting, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. J. Gonda, H. S. M. Wickevoort Crommelin, Pater C. Wessels S.J., O. L. Helfrich en J. W. J. Wellan, zoomede van het Grootseminarie der Priesters van het Heilig Hart, het Secretariaat der Vereeniging „Indië-Nederland", het Secretariaat van het Nieuw-Guinea Comité, de Faculteit der Rechtsgeleerdheid aan de Rechtshoogeschool te Batavia en het Secretariaat van het Oostersch Instituut te Leiden.

Aan de schenkers is de dank van het Kon. Instituut betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 MEI 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, H. T. Damsté, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). Prof. Idema had bericht van verhindering gezonden.

Onmiddellijk na de opening der vergadering verheffen alle aanwezigen zich van hunne zitplaatsen en herdenkt de Voorzitter den kort na afloop van de vorige vergadering overleden Penningmeester, Mr. H. D. Rubenkoning. Het is wel typeerend, dat het laatste, wat de overledene gedaan heeft, het bijwonen der maandelijksche Bestuursvergadering van ons Instituut is geweest. Dit was toeval, ongetwijfeld, maar het zou een symbool hebben kunnen zijn. Want toen eenige maanden geleden Mr. Rubenkoning, op bevel van zijn medicus, al zijn bijzondere functies moest neerleggen, deed hij dit met uitzondering van het penningmeesterschap van het Instituut. Tegen de jaarvergadering in Maart gaf hij te kennen, gaarne voor een herbenoeming in aanmerking te komen, en zoo hoopte het Bestuur ook de komende jaren op zijn gewaardeerde medewerking te kunnen rekenen. Het heeft niet zoo mogen zijn. Mr. Rubenkoning heeft het Instituutskapitaal in de moeilijke crisisjaren met groote wijsheid en voorzichtigheid beheerd en het daardoor voor belangrijke verliezen behoed. Wij zullen hem en zijn arbeid met groote waardeering blijven gedenken.

De notulen der Vergadering van 21 April worden na lezing goedgekeurd.

Benoemd wordt tot nieuw lid de Heer P. L. Hölscher. Bericht van veranderd adres is binnengekomen van Dr. V. E. Korn en de Burma Research Society. Bedankt heeft als lid Z. Exc. S. de Graaff en de Heer A. C. Korpershoek van der Kooy.

Aan de orde komt het opmaken eener aanbeveling voor de verkiezing van een Penningmeester. Eenige namen worden genoemd, en de Secretaris krijgt opdracht zich te vergewissen, of de genoemden een eventueele benoeming zouden aanvaarden.

In de zaak Heinsius—Jonkman wordt gewacht op een advies van het Departement van Koloniën in zake een geschikt voortzetter van het werk over de Staatsinrichting van Ned.-Indië. De Heer Damsté zal een blijvend hier te lande gevestigd Indisch jurist polsen.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze merkt op, dat hem dezer dagen is gebleken, dat de Heer Friedericy niet heeft voldaan aan de conditie van het Bestuur, om op het titelblad van zijn proefschrift te zetten: Overdruk uit de Bijdragen van het Kon. Instituut. De Vergadering betreurt dit, maar meent, dat dit zonder opzet zal zijn nagelaten.

Van het laatste deel van Coen zijn reeds 6 vel gezet. Van den Adatrechtbundel No. 37 heeft Z. E. de Minister van Koloniën 70 exemplaren voor den lande besteld.

Rondvraag:

Dr. Rassers brengt, mede namens de Heeren Van Ossenbruggen en De Josselin de Jong, advies uit over een door Dr. Fischer aangeboden artikel voor de Bijdragen. Men acht dit stuk algemeen niet geschikt voor opneming, als zijnde slechts een bespreking van de in de Bijdragen verschenen verhandeling van Dr. H. J. Friedericy, De Standen bij de Boegineezen en Makassaren.

Dr. Rassers draagt voor als nieuw lid Dr. G. W. Locher, die als zoodanig wordt benoemd.

Dr. Alb. C. Kruyt brengt, mede namens de Heeren Rassers en De Josselin de Jong, advies uit over een artikel van den Heer Hueting over de bevolking van het eiland Boeroe. Na ampele bespreking wordt besloten het artikel ter beschikking van den schrijver te laten.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Mr. W. Prak, Pater C. Wessels, S.J., Nguyen van Huyen, J. Kreemer, Dr. H. Th. Fischer, Dr. W. C. Klein, H. F. Tillema, J. G. Gerritsen,

alsmede van de Vereeniging van Indische Verlofgangers en van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de Vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING

OP ZATERDAG 16 JUNI 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), Prof. Mr. H. A. Idema, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Voorzitter opent de Vergadering en stelt aan de orde het eenige punt van de agenda, namelijk het verkiezen van een Penningmeester in de vacature, ontstaan door het overlijden van Mr. H. D. Rubenkoning. Bij acclamatie wordt verkozen No. 1 van de door het Bestuur opgemaakte aanbeveling, Mr. E. E. Menten, die niet ter vergadering aanwezig is, doch zich van te voren reeds bereid had verklaard de benoeming te aanvaarden.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de Vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 JUNI 1934.

Aanwezig de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), Prof. Mr. H. A. Idema, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Heeren Prof. Dr. J. P. B. De Josselin de Jong, R. A. Kern, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam en H. T. Damsté hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris, de notulen der vergadering van 19 Mei te lezen; deze worden na een tweetal kleine wijzigingen goedgekeurd.

Benoemd worden tot leden de Heeren Mr. E. E. Menten en Prof. Mr. H. G. P. Duyfjes. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. B. J. C. Schrieke, Mr. G. Vissering en Dr. H. H. Juynboll.

Overleden is het lid R. T. Kromo Adinegoro.

Bedankt hebben de Heeren A. van Dijck en R. J. C. von Zeppelin Obermüller.

In zake de voortzetting van het werk van Dr. Heinsius was bericht ontvangen, dat Mr. W. W. Brouwer, gepensioneerd O.-I. rechterlijk ambtenaar, bereid was die taak op zich te nemen.

Wordt gelezen een schrijven van de firma Martinus Nijhoff, waarbij voor de uitgave van een Woordenboek van Nederlandsch-Indische plantennamen, van de hand van den Heer C. A. Backer, een subsidie wordt gevraagd tot een maximum van 3000 gulden. Aangezien het Instituut in deze tijden zijn eigen uitgaven heeft moeten beperken, kan niet gedacht worden aan steun van een werk, dat buiten het terrein van het Instituut ligt.

Onder aanbieding van een exemplaar van het 8e vervolg op het bekende Repertorium op de Literatuur betreffende de Nederlandsche Koloniën, heeft de Heer Wouter Nijhoff persoonlijk bij den Secretaris aangedrongen op beantwoording van een door hem reeds in 1932 ingediend verzoek om geldelijken steun voor die uitgave. Daarop was in dat jaar geantwoord, dat het Bestuur bereid zou zijn de gedachtenwisseling voort te zetten, zoodra een deel, door den nieuwen bewerker samengesteld, zou zijn verschenen. Dit is dus thans het geval. Na ampele bespreking wordt besloten den Heer Nijhoff mede te deelen, dat dit jaar geen gelden beschikbaar zijn, en dat het Bestuur vóór een eventueele beslissing in de toekomst, gaarne zal vernemen hoe het staat met de mogelijkheid van een reeds vroeger door

het Instituutsbestuur bij de firma Nijhoff geopperd plan, om een afzonderlijk repertorium uit te geven betreffende die takken van wetenschap, wier beoefening het Instituut zich tot taak heeft gesteld. Circa drie vierde deel van den inhoud van het huidige repertorium beweegt zich buiten het terrein van het Instituut.

In dit verband wordt door enkele leden de mogelijkheid besproken, dat het Instituut zelf een repertorium zal uitgeven, hetwelk zich zou beperken tot de Taal-, Land- en Volkenkunde en Geschiedenis. Dit blijft echter voorloopig toekomstmuziek.

Binnengekomen is een schrijven van Prof. Dr. C. C. Berg, ter aanbieding van eenige Oudheidkundige Aanteekeningen van Dr. W. F. Stutterheim. Opgemerkt wordt, dat het hier niet betreft een reeks vervolgartikelen, maar dat deze, overigens gewaardeerde, Aanteekeningen op zichzelf staande artikelen zijn, zoodat ze in het vervolg aan de beoordeeling van een Commissie uit het Bestuur dienen te worden onderworpen. De Vergadering gaat hiermede accoord.

Aan de orde komt een brief van het Indisch Genootschap, waarin ook voor 1934—1935 verzocht wordt genoegen te nemen met een bijdrage van f 600, inplaats van f 1000. Hiermede wordt accoord gegaan, waarbij enkele opmerkingen worden gemaakt naar aanleiding van de formuleering van het verzoek van het Genootschap.

Ingekomen is een schrijven van den Heer C. Lekkerkerker, ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen „De heilige steenen van Koetagedé". Tot commissie van beoordeeling worden benoemd de Heeren Dr. Rassers en Dr. Stapel.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze stelt voor een zevental leden, bij wie herhaaldelijk vergeefsche pogingen zijn gedaan om een of meer jaren achterstallige contributie te innen, wegens wanbetaling af te voeren. De Vergadering gaat hiermede accoord.

Aan een tweetal in Juni toegetreden nieuwe leden zal slechts de halve contributie over het loopende jaar in rekening worden gebracht.

Rondvraag:

Mr. Van Ossenbruggen deelt mede, dat blijkens een hem gedane offerte de drukkosten in Ned.-Indië thans zeer belangrijk goedkooper zijn dan in Nederland. Voor bundels als die van onze Bijdragen of

de Adatrechtbundels zou de besparing bij drukken in Indië van 40 tot 50 procent bedragen. De Vergadering geeft toe, dat dit een bezuiniging van beteekenis zou zijn, waartegenover echter enkele bezwaren staan, als het over- en weerzenden van kopij en drukproeven en het daarmede gepaard gaande tijdverlies. Besloten wordt in deze zaak diligent te blijven.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. Alb. C. Kruyt, J. F. Snelleman, F. Oudschans Dentz, G. G. P. Heyting, H. F. Tillema, Dr. F. W. Stapel, alsmede van den „Nieuw-Guinea Studiekring van het Molukken-Instituut" en van de „Vaderlandsche Club in Nederland".

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de Vergadering.

BESTUURSVERGADERING

van 15 September 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), R. A. Kern, H. T. Damsté, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Mr. E. E. Menten (Penningmeester) en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). Bericht van verhindering was binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel en Prof. Mr. H. A. Idema.

De Voorzitter opent om 2 uur de vergadering, waarna de notulen der Algemeene Vergadering van 16 Juni, benevens die van de Bestuursvergadering van denzelfden datum worden gelezen en goedgekeurd.

Vervolgens richt de Voorzitter een speciaal woord van welkom tot den nieuwen Penningmeester, Mr. Menten, en spreekt de hoop uit dat hij tot zijn eigen genoegen en in het belang van het Instituut langen tijd werkzaam moge blijven.

Tot nieuwe leden worden benoemd de Heeren R. F. Fisscher en S. van der Bij. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren F. M. Schnitger, Prof. Mr. H. A. Idema, Mas Pryohoetomo, Mr. Drs. C. T. Bertling, F. H. Romondt, C. W. Nortier, Mr. J. A. Jonkman, J. Kersten, Dr. G. Krause, Dr. G. W. Locher, Dr. E. A. Boerenbeker, M. A. Bouman, Mr. J. C. Stoop, Dr. J. F. Stutterheim.

Als lid bedankt had Dr. J. Ph. Duyvendak.

Gelezen wordt een schrijven van Dr. Friedericy, dat geen aanleiding geeft tot nadere beschouwingen.

Ingekomen was een schrijven van den Heer W. Mertens, Berlin, die een subsidie van 2000 R.M. vraagt voor een door hem in

Duitschland uit te geven werk over Borneo. Daar het Instituut om financieele redenen zijn eigen werkzaamheden heeft moeten beperken, kan aan subsidieering van dit in het buitenland uit te geven werk niet gedacht worden.

Naar aanleiding van een ingekomen schrijven wordt besloten, dat het Kon. Instituut den Nieuw Guinea Studiekring van het Molukken-Instituut sympathie zal betoonen door een schenking van f 50 ineens.

Gelezen wordt een schrijven van de firma Smits, betreffende den drukprijs van de Adatrechtbundels. Voor kennisgeving aangenomen.

Hetzelfde geschiedt met een schrijven van Mr. J. A. Jonkman, die zijn terugkeer naar Indië meldde.

Komt in behandeling een schrijven van den Heer A. Hueting, die het voornemen te kennen geeft zijn opstellen over Boeroe om te werken, indien er alsdan kans bestaat dat het Bestuur ze zal opnemen in de Bijdragen. Wordt besloten genoemden heer mede te deelen, dat er voor het Bestuur geen aanleiding bestaat op zijn genomen beslissing terug te komen.

Naar aanleiding van een ingekomen schrijven van Prof. Berg aangaande de reeks Oudheidkundige Aanteekeningen van Dr. W. F. Stutterheim wordt verwezen naar hetgeen in de Vergadering van 16 Juni omtrent die materie is bepaald.

In antwoord op een schrijven van het Comité tot oprichting van een gedenkteeken voor H. M. de Koningin-Moeder wordt besloten daarvoor f 50 te schenken.

Van het Bestuur van het Indisch Genootschap was een schrijven binnengekomen, waarin wordt voorgesteld den bestaanden band tusschen Genootschap en Instituut te verbreken. Na ampele discussie wordt besloten genoemd Bestuur tot een bespreking uit te noodigen op onze a.s. Vergadering van 20 October.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris, waaruit blijkt, dat de assistent De Bakker al enkele maanden ziek is. Dank zij de ambitie van den adjunct-secretaris, den heer W. C. Muller, konden de werkzaamheden ongestoord doorgaan. Er is tijdelijk een bediende in dienst genomen.

Deel IV van het Corpus Diplomaticum zal nog deze maand naar den drukker gaan.

Deel VI van J. P. Coen nadert zijn voltooiing.

De 2de aflevering der Bijdragen is zoo goed als gereed en zal in October verschijnen.

De Secretaris doet mededeeling van een correspondentie met een niet-lid, aan wie al eenige jaren geleden op haar verzoek een aantal boeken uit de bibliotheek in bruikleen zijn afgestaan, die nimmer teruggekomen zijn. Bedoelde dame meent dat zij ze heeft teruggezonden, maar ze zijn niet ontvangen en het reçu berust nog bij de administratie. Besloten wordt van het aanbod der betrokkene tot eventueele vergoeding gebruik te maken in dien zin, dat bedoelde werken, eventueel antiquarisch, voor haar rekening zullen worden aangekocht.

Rondvraag:

Op verzoek van den Heer Damsté wordt besloten den catalogus der boekerij-Rouffaer ter inzage te zenden aan den bibliothecaris van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde.

De Heer Van Ossenbruggen stelt voor, Prof. Mr. F. D. Holleman te Leiden te benoemen tot lid van de Adatrecht-commissie. Met algemeene stemmen aangenomen.

Op voorstel van hetzelfde lid wordt besloten Adatrechtbundel no. 37 te beschouwen als het deel, dat in 1934 voor rekening van het Kon. Instituut komt.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. R. Brandstetter, Dr. W. H. Overbeek, A. J. van Huffel, A. Kruisheer, Dr. B. Ch. Chhabra Shastri, Dr. N. W. Lesquillier, Dr. H. Th Fischer, Edw. R. Embree, Dr. Alb. C. Kruyt, Dr. P. V. van Stein Callenfels, Dr. S. L. van der Wal, Pater P. J. Zoetmulder, Dr. J. S. Somer, Jan Prins, Joh. F. Snelleman, O. L. Helfrich, alsmede van het Nederlandsch Bijbelgenootschap.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de Vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 OCTOBER 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, H. T. Damsté, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. H. A. Idema en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). De Heer Baron van Boetzelaer van Dubbeldam had bericht van verhindering gezonden.

Het eerste gedeelte der vergadering wordt bijgewoond door de volgende Bestuursleden van het Indisch Genootschap: Prof. Dr. J. H. Boeke, Mr. W. C. Beucker Andreae, J. S. C. Kasteleyn, W. P. Hillen en J. C. Bedding.

De Voorzitter opent de vergadering met een speciaal woord van welkom tot de Heeren van het Indisch Genootschap. Doel dezer gecombineerde vergadering is bespreking van het schrijven van het I. G. d.d. 11 September 1934, waarin wordt voorgesteld den band met het Kon. Instituut te verbreken, daar de financieele consequenties daarvan voor het I. G. in de huidige omstandigheden te bezwarend zijn. Om het standpunt van het Kon. Instituut uiteen te zetten geeft de Voorzitter daarna het woord aan den Secretaris, Dr. F. W. Stapel. Deze vangt aan met een historisch overzicht van de relaties, zooals die al circa 70 jaar tusschen beide lichamen hebben bestaan. Daaruit blijkt, dat ten slotte de geheele exploitatie en aanvulling der Koloniale Bibliotheek ten laste van het Instituut is gekomen. Het Genootschap kreeg, tegen een jaarlijks te betalen subsidie van f 1000, het recht van vergadering in het Instituutsgebouw, alsmede voor zijn leden gelijke rechten op de bibliotheek als de leden van het Instituut bezitten. Dit was voor het Genootschap een zeer voordeelige transactie, daar onderhoud, exploitatie en uitbreiding der bibliotheek het Instituut op meer dan f 1000 *per maand* kwamen. Bij die overeenkomst, welke den 1en Mei 1921 inging, sprak dan ook het Instituutsbestuur de verwachting uit, dat het Genootschap, zoodra zijn geldmiddelen dat zouden toelaten, in de eerste plaats zou overgaan tot verhooging van de bijdrage voor het gebruik van lokalen en bibliotheek.

Dit nu is nimmer geschied; integendeel heeft het Instituut er in moeten toestemmen dat de laatste drie jaren die bijdrage al is verminderd tot f 600.

Thans gaat de Secretaris over tot bespreking van den brief van het Indisch Genootschap. Hij betoogt, dat de meening van het Genootschapsbestuur, als zou de Koloniale Bibliotheek voor zijn leden van geen of weinig waarde zijn, met het bezoek van de leeszaal in tegenspraak is. Als genoemd Bestuur schrijft, dat „op het gebied, waarop het Genootschap en zijn leden zich bewegen, de boekerij en leeszaal van het Ministerie van Koloniën nog beter en vollediger zijn uitgerust", moet dit op een misverstand berusten. Immers de Koloniale Bibliotheek krijgt alle stukken van den Volksraad, benevens vele regeeringspublicaties. Verder liggen in de leeszaal alle belangrijke Indische couranten en bovendien niet minder dan 297 periodieken, een getal dat de Departementsbibliotheek op verre na niet bereikt. Verder kan men van de boekerij van het Ministerie geen werken mee naar huis nemen, en juist dit geschiedt in ruime mate door de Genootschapsleden met werken uit onze bibliotheek. Ten bewijze van een en ander legt de Secretaris een lijst over met tusschen de 40 en 50 namen van Genootschapsleden, die min of meer geregeld van de bibliotheek gebruik maken. Naar verhouding is dit niet minder dan de leden van het Instituut, en dit is ook begrijpelijk. Immers voor vele leden is de bibliotheek de voornaamste attractie van beide lichamen, en daar de contributie van het Genootschap belangrijk lager is dan die van het Instituut, spreekt het wel van zelf dat die leden, wien het vooral om de bibliotheek te doen is, in meerderheid lid van het Genootschap worden. Als dan ook het Genootschap het subsidie niet meer kan betalen en daardoor gedwongen zou worden den band met het Instituut te verbreken, zal het een niet onbelangrijk deel zijner leden, die de boekerij niet willen of kunnen missen, zien overgaan naar het Instituut. Scheiding zou niet alleen een historischen band van meer dan 70 jaar afsnijden, maar ook vele Genootschapsleden dupeeren.

In zijn repliek verklaart Prof. Boeke, de Voorzitter van het I. G., allereerst, dat het hem niet bekend was, dat de leden zijner vereeniging gelijke rechten op de boekerij hadden als die van het Instituut. Niettemin blijft hij van meening, dat de Departementsbibliotheek voor zijn leden voldoende geeft. Maar afgescheiden daarvan kan het I. G. in geen geval het jaarlijksch subsidie meer opbrengen, en

daarvoor moet ten slotte alles wijken, ook al voelt het I. G. het als een onaangename taak, den prettigen band met het Instituut te moeten breken. Voor vele leden van het I. G. is de huidige contributie van f 8 toch al te hoog, zoodat in de toekomst de geldmiddelen van het Genootschap nog beperkter zullen worden.

De Heer Kasteleyn zou gaarne de samenwerking willen bestendigen en vraagt of het niet mogelijk is de bijdrage aan het Instituut in een vaste verhouding te brengen tot de inkomsten van het Genootschap.

De Heer Stapel wijst er op, dat bij vermindering van het subsidie de relatie voor het Instituut noodlottig zou kunnen worden, vooral als het Genootschap zijn contributie gaat verminderen. Dan zouden zeker tal van leden van het Instituut naar het Genootschap overgaan, om het dan zeer belangrijke contributieverschil. Het gevolg zou zijn, dat praktisch het Instituut alle lasten zou moeten dragen, het Genootschap de meeste lusten der boekerij zou genieten. Zelfbehoud noopt het Instituut daarin tot voorzichtigheid.

Prof. Boeke meent, dat een bevredigende oplossing wellicht mogelijk is. Het Genootschap zou b.v. tweeërlei lidmaatschappen kunnen instellen en wel A-leden, die enkel de lezingen van het Genootschap bijwonen en B. z.g. bibliotheekleden, die rechten op de boekerij krijgen. Deze zouden dan een hoogere contributie moeten betalen, en dit meerdere zou aan het Instituut ten goede komen.

De Heer Van Ossenbruggen wijst op de wenschelijkheid, dat in dat geval de contributie der z.g. bibliotheekleden van het Genootschap niet lager zal zijn dan die van het Instituut.

De Voorzitter verklaart, als niemand meer het woord verlangt, dat het Instituutsbestuur zal afwachten, of het Genootschap na het besprokene aanleiding vindt om een nieuw voorstel in te dienen, of dat het tot handhaving van het reeds gedane verzoek tot afscheiding zal besluiten.

Prof. Boeke vraagt nog, wat bij eventueele afscheiding de kosten zouden zijn, als het Genootschap zijn 8 jaarlijksche bijeenkomsten in het Instituutsgebouw zou blijven houden. Hij krijgt ten antwoord, dat dit ± f 100 zou zijn.

Onder dankbetuiging aan de Heeren van het Genootschap sluit de Voorzitter de gecombineerde vergadering.

Nadat de Bestuursleden van het Indisch Genootschap zijn vertrokken, wordt de vergadering heropend en leest de Secretaris de notulen der September-bijeenkomst, die worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden benoemd de Heeren Dr. B. Vroklage, S. V. D., Mevrouw C. A. D. Gramberg, M. C. Voorn, benevens de student-leden W. O. L. Bethbeder en R. Kijlstra. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren W. Ph. Coolhaas, Mr. J. A. Jonkman, Prof. Mr. J. J. Schrieke, Dr. J. F. Stutterheim, Dr. A. N. J. Thomassen à Thuesink van der Hoop, Prof. Mr. F. D. Holleman en Ir. L. Sippel.

Overleden was het lid F. P. J. Vester. Voor het lidmaatschap bedankten de Heeren G. J. van Dongen, W. C. Thieme en J. H. Lagers. Als donateur bedankte de „N.V. Cultuur Mij. Krembrong en Toelangan".

De Secretaris leest voor een brief van Prof. Colenbrander, waaruit blijkt dat deze in zijn Coen-uitgave geen bibliographie wenscht op te nemen. Het Bestuur handhaaft zijn meening, dat zoodanige bibliographie bij de uitgave behoort, en verzoekt Dr. Stapel, voor het geval Prof. Colenbrander bij zijn meening blijft, de samenstelling op zich te nemen.

Verder deelt de Secretaris mede, dat de assistent De Bakker in zooverre is hersteld, dat hij thans halve dagen dienst doet.

Binnengekomen is een dankbetuiging van het Comité tot oprichting van een gedenkteeken voor H. M. de Koningin-Moeder voor de door het Instituut geschonken bijdrage.

Rondvraag:

De Heer Kern vraagt, of de bibliotheek, die veel onvervangbaars bevat, voldoende verzekerd is en of er maatregelen zijn genomen tegen brandgevaar. De Secretaris antwoordt, dat gebouw en bibliotheek behoorlijk zijn verzekerd. In het gebouw bevinden zich enkele z.g. snelblusschers. Nagegaan zal worden of in deze nog iets te doen is.

De Heer Van Ossenbruggen deelt mede, dat Prof. Mr. F. D. Holleman te Leiden is opgetreden als Secretaris van de Adatrecht-commissie.

Dr. Stapel brengt, mede namens Dr. Rassers, advies uit over een door den Heer Lekkerkerker voor de Bijdragen aangeboden artikel: De heilige steenen van Koeta Gedeh. Besloten wordt het artikel ter beschikking van den schrijver te laten.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. G. Stahel, Dr. J. F. Steenhuis, Abdul Ghaffar, zoomede van de

Rechts-Hoogeschool te Batavia en de Utrechtsche Indologen-Vereeniging.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

van 24 November 1934.

Aanwezig alle Bestuursleden.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris, de notulen der October-vergadering te lezen. Deze worden ongewijzigd goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden benoemd de Heeren A. L. O. L. van der Linden, Ch. M. F. Meyer, J. Edel en Mr. M. Blondeau, allen Student-leden.

Overleden was het lid A. Vermeer. Bedankt hebben de leden H. H. de Cock, H. F. E. Visser, J. Morsink, J. B. F. Sartorius, P. M. L. de Bruyn Prince en de N.V. Suikerfabriek „Tjoekir". De N.V. Mij. tot exploitatie v. d. Suikerondernemingen Sentanen-Lor c.s. zag zich genoodzaakt haar donatie van f 100 terug te brengen tot f 50.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. C. C. Berg, Tjan Tjoe Siem, Dr. N. W. Lesquillier en C. J. Grader.

Aan de orde komt het schrijven van het Bestuur van het Indisch Genootschap d.d. 11 September 1934. Besloten wordt genoemd Bestuur zijn verzoek om afscheiding toe te staan, waarmede dan de rechten der leden van het Genootschap op de Koloniale Bibliotheek verloren gaan, evenals de aan het Genootschap verleende gastvrijheid voor zijn bijeenkomsten in ons gebouw. Van verhuur der lokaliteit kan geen sprake zijn, daar alsdan het Instituut voor zijn gebouw personeele belasting zou moeten betalen.

Een ingezonden artikel van Ds. P. J. Lambooy: „Het begrip Merapoe in den Godsdienst van Oost-Soemba" wordt ter beoordeeling in handen gesteld van de Heeren Dr. Kruyt en Prof. Dr. De Josselin de Jong.

De Secretaris brengt ter tafel 2 exemplaren van de Levensbeschrijving van J. P. Coen door Prof. Dr. H. T. Colenbrander, het eene gebonden als deel VI van de Bescheiden, het andere als afzonderlijke uitgave. De Voorzitter spreekt er zijn vreugde over uit, dat dit werk eindelijk is voltooid. De prijs voor den handel wordt bepaald op f 15, terwijl de leden eveneens den vollen prijs zullen moeten betalen.

Vervolgens licht de Penningmeester de ontwerp-begrooting voor 1935 toe, die door enkele bezuinigingen niet zonder moeite sluitend wordt gemaakt.

Volgen enkele mededeelingen van den Secretaris.

De firma Tjeenk Willink bood een exemplaar der Verspreide Geschriften van Prof. Mr. C. van Vollenhoven aan; Prof. Mr. H. A. Idema een exemplaar van zijn jongste werk „De Indische Wetboeken van Strafrecht, 1848—1934".

De uitgever van het Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen verzocht een prospectus van dat tijdschrift te mogen rondzenden in onze Bijdragen. Dit wordt om de consequenties van de hand gewezen.

Dan geeft de Secretaris enkele nadere inlichtingen over de verzekering der boekerij tegen brandgevaar.

Rondvraag:

De Heer Kern biedt ter plaatsing in de Bijdragen een kort artikel aan, „Djandji Dalĕm'". Dr. Rassers overhandigt namens Dr. Juynboll „Sarga XXIV van het Rāmāyana", terwijl Dr. Stapel een artikel aanbiedt over het ontstaan van het Menangkabausche rijk en zijn Adat.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. M. Pryohoetomo, P. de Roo de la Faille, R. A. Kern, Dr. Denis Mulder, F. M. Schnitger, Prof. Mr. H. A. Idema, de Firma's H. D. Tjeenk Willink en J. B. Wolters, Burgemeester en Wethouders van Medan, de Bibliothecarissen van de Handelshoogeschool te Rotterdam, van de Rijksuniversiteit te Utrecht, van de Rijksuniversiteit te Leiden en van de Gemeente-Universiteit te Amsterdam.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 DECEMBER 1934.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), R. A. Kern, H. T. Damsté, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Mr. E. E. Menten (Penningmeester) en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). De Heeren Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Prof. Mr. H. A. Idêma en Dr. W. H. Rassers hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der November-vergadering te lezen, die worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden benoemd de Heeren Prof. Dr. C. Gerretson, Th. Volkers, P. Reinking, Dr. A. D. A. de Kat Angelino, benevens de firma Burgersdijk en Niermans te Leiden. Als studentleden de Heeren E. Asai en M. H. van Cappelle.

Het lidmaatschap werd opgezegd door de Heeren Prof. Mr. G. J. Nolst Trenité, Khouw Kim An, M. Prawira Atmadja, benevens door den Indischen Ondernemersbond.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren H. K. J. Cowan, R. M. T. Partono Handojonoto, A. Dirks, Dr. Th. G. Th. Pigeaud, F. M. Schnitger en Dr. G. F. Pijper.

Aan de orde komt de vaststelling der begrooting voor 1935. Door een aantal bezuinigingen is deze sluitend gemaakt tot een bedrag van f 23737.50 in inkomsten en uitgaven. Nadat ze door de vergadering is goedgekeurd richt de Voorzitter een woord van dank tot den Penningmeester voor de in deze genomen moeite.

Voorgesteld wordt de laatste alinea van art. 5 van het Reglement op de Koloniale Bibliotheek te wijzigen. Van het in deze alinea gegeven recht tot introductie tot de leeszaal van niet-leden wordt misbruik gemaakt. Er heeft zich zelfs een geval voorgedaan, dat iemand periodiek van de leeszaal gebruik maakte en boeken in leen vroeg op grond van een hem vóór elf jaar verleende introductie.

Met algemeene stemmen wordt besloten bedoelde alinea te redigeeren als volgt: „De Bestuursleden kunnen in bijzondere gevallen

niet-leden voor een bepaalden termijn introductie verleenen tot het bezoeken van de leeszaal".

Voor kennisgeving wordt aangenomen een schrijven van den Heer C. H. de Goeje, aangaande een commissie tot afbakening van de grens Suriname-Brazilië. Aan den leider dier commissie en den geneesheer der expeditie is een memorie medegegeven aangaande de wenschen op ethnografisch gebied.

Komt aan de orde een nieuw voorstel van het Indisch Genootschap. Het wekt eenige verwondering dat dit voorstel, gedateerd 15 November, en dat dus op onze November-vergadering had dienen behandeld te worden, eerst op 13 December is ontvangen, en wel tegelijk met een schrijven, waarin de late verzending aan omstandigheden wordt geweten, welk tweede schrijven, gedateerd op 1 December, eveneens pas den 13den daarop is ontvangen.

Het Bestuur van het Indisch Genootschap stelt thans voor, de oude relatie te laten bestaan, met dezelfde rechten van het Genootschap en zijn leden op bezoek der leeszaal en gebruik der lokaliteiten voor zijn bijeenkomsten, met terugbrenging van het subsidie tot f 200 per jaar. Na ampele bespreking wordt dit voorstel onaannemelijk verklaard. Het Bestuur van het Kon. Instituut is bereid het genoemde subsidie, dat thans f 1000 bedraagt, maar gedurende de laatste drie jaren telkens voor één jaar is teruggebracht op f 600, definitief op laatstgenoemd bedrag vast te stellen, maar meent in het belang van het Instituut niet verder te kunnen gaan.

Aan het Bestuur van het Indisch Genootschap zal verzocht worden hierop te antwoorden vóór onze Januari-vergadering.

Ingekomen is een schrijven van Prof. Dr. C. C. Berg, waarin Z. H. G. vraagt of hij ook in het vervolg mag rekenen op een subsidie van f 75 per jaar voor zijn Javaanschen assistent. Dit verzoek wordt ingewilligd.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris. Deze brengt allereerst verslag uit van door hem met den directeur der drukkerij Smits gehouden besprekingen over herziening van de tarieven voor het drukken van onze Bijdragen en de Adatrechtbundels. Deze besprekingen hebben tot het gewenschte resultaat geleid, zoodat op de post drukkosten belangrijk kon worden bezuinigd.

Verder deelt de Secretaris mede dat hij op het Departement van Onderwijs besprekingen heeft gehouden over een mogelijke vermeer-

dering van het subsidie voor het 6de deel van Coen. Het resultaat moet worden afgewacht, maar de Secretaris heeft goede hoop dat aan ons tekort op deze uitgave althans ten deele zal worden toegemoet gekomen.

Op voorstel van den Secretaris wordt alsnog besloten die leden, welke de geheele Coen-serie voor half geld hebben aangeschaft, ook voor het 6de deel maar den halven prijs te doen betalen.

Rondvraag:

Dr. Kruyt brengt, mede namens Prof. de Josselin de Jong, advies uit over het ingezonden artikel van Ds. P. J. Lambooy „Het begrip Merapoe in den Godsdienst van Oost-Soemba". Wordt besloten dit artikel te zijner tijd in de Bijdragen op te nemen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren E. Asai, Dr. J. C. Eringaard, Mr. W. E. van Mastenbroek, Dr. F. C. Wieder, Prof. Mr. J. Zeylemaker Jzn., de Firma H. D. Tjeenk Willink en Zoon, alsmede van het Hoofdcomité v/h Qoeran-fonds te Batavia.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BUITENGEWONE BIJEENKOMST

OP WOENSDAG 9 JANUARI 1935.

Tot deze bijeenkomst, die ten doel had den adjunct-secretaris, den Heer W. C. Muller, te huldigen ter gelegenheid van zijn 65sten verjaardag, waren uitgenoodigd alle Bestuursleden en tal van oud-Bestuursleden. Aanwezig waren de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), R. A. Kern, Prof. Dr. C. C. Berg, P. de Roo de la Faille, H. T. Damsté, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Dr. Alb. C. Kruyt, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Mr. E. E. Menten (Penningmeester) en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). Bericht van verhindering was binnengekomen van de oud-Bestuursleden Zijne Excellentie A. W. F. Idenburg, Prof. J. C. van Eerde, Prof. Mr. Ph.

Kleintjes, Prof. Dr. K. Martin en de Heer O. L. Helfrich. De Heer Ch. J. I. M. Welter was door een misverstand niet aanwezig. De Bestuursleden Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel en Prof. Mr. H. A. Idema waren tot hun leedwezen verhinderd.

De Directie der drukkerij voorheen H. L. Smits had een prachtige bloemenmand gezonden.

Te ongeveer half drie wordt de Heer Muller met Mevrouw en hun zoons door den Secretaris, die Mevrouw een ruiker roode anjers had aangeboden, binnengeleid. Nadat allen gezeten waren, nam Prof. Krom het woord om den Heer Muller geluk te wenschen en te huldigen. Spreker herinnerde er aan, dat de jubilaris in 1901 aan het Instituut werd verbonden als beambte, op een bescheiden salaris. Het was Prof. Spanjaard, die den Heer Muller ontdekt had als beambte bij de bibliotheek van de Indische Instelilng te Delft en hem, kort na de opheffing dier Instelling, wist over te halen zich aan het Instituut te verbinden, ook al ging hij daar aanvankelijk in salaris op achteruit. Prof. Krom sprak het vermoeden uit, dat de Heer Muller deze stap nooit zal hebben betreurd; met het Instituutsbestuur is dit zeker niet het geval. Reeds het jaarverslag over 1901 maakt melding van „de deskundige hulp van den ijverigen beambte W. C. Muller" bij het ordenen van de bibliotheek. Sedert wordt herhaaldelijk met lof en waardeering over den Heer Muller en zijn werk gesproken. Toen op het einde van 1908 de Heer G. P. Rouffaer ontslag vroeg als adjunct-secretaris, werd den Heer Muller de persoonlijke titel van adjunct-secretaris verleend. In deze functie, welke hij dus reeds meer dan 25 jaar vervult, heeft de jubilaris ook steeds tot volle tevredenheid van het Bestuur zijn taak verricht. Ook door zijn talrijke publicaties op bibliographisch gebied heeft hij blijk gegeven van zijn groote kennis en werkkracht. Het is dan ook voor het Bestuur een groote voldoening, dat H. M. de Koningin hem wel heeft willen benoemen tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Onder het uitspreken van de beste wenschen voor den Heer Muller en de zijnen overhandigt spreker hem de versierselen van de hem verleende onderscheiding alsmede een lamp, die, naar de Voorzitter hoopt, nog vele jaren haar licht in den huize Muller zal doen schijnen.

Luid applaus van de aanwezigen verkondigde hun instemming met de woorden van den Voorzitter.

Deze geeft vervolgens het woord aan den Secretaris, die, als de

meer directe medewerker van den gehuldigde, dezen eenige waardeerende en hartelijke woorden toespreekt, en hoopt nog vele jaren van zijn groote kennis en routine te mogen profiteeren.

Vervolgens sprak de Heer Muller, ook namens zijn echtgenoote en zoons, zijn dank uit voor de hem gebrachte hulde, die grooter was dan hij verdiende. Hij dankt zijn succes voor een deel aan de gunstige omstandigheden en den steun van velen, waaronder hij met name wijlen den heer G. P. Rouffaer noemt. Deze dag zal voor hem en de zijnen onvergetelijk blijven.

Nadat alle aanwezigen de familie Muller persoonlijk hadden gelukgewenscht, bleef men onder het genot van een kopje thee nog eenigen tijd gezellig bijeen.

BESTUURSVERGADERING
OP ZATERDAG 19 JANUARI 1935.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, H. T. Damsté, Dr. W. H. Rassers, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Mr. H. A. Idema, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam en Dr. F. W. Stapel (Secretaris). De Penningmeester, Mr. E. E. Menten, had bericht van verhindering gezonden.

Na opening der vergadering worden de notulen van de December-vergadering, benevens die van de buitengewone bijeenkomst op 9 Januari, gelezen en goedgekeurd.

In aansluiting bij die notulen doet de Voorzitter eenige mededeelingen over een onderzoek, dat het Indisch Genootschap bij zijn leden instelt over de waarde, die zij aan het gebruik onzer bibliotheek hechten. Eerst na afloop daarvan is een nieuw voorstel van het Bestuur van het Genootschap te verwachten.

Tot nieuwe leden worden benoemd de Heeren Mr. F. H. Keuzenkamp, Mr. J. E. Onnen, L. Th. J. Wolterbeek Muller, P. J. Goedhart, J. C. Ligtvoet, Mr. M. Koesnoen Titrowardhojo.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren W. Rienstra, Dr. J. Doorenbos, R. Prijono en het Java-Instituut.

Overleden was het lid Pater A. Euwens O. P.

Bedankt hebben de Heeen Dr. R. Haaksma, A. Th. Bogaardt, Mr. E. J. Th. van der Hoop van Slochteren, W. Kern en Mevrouw C. Gramberg.

Als donateur bedankten Mr. G. Vissering benevens het Administratiekantoor S. E. Ramondt en J. Dolleman.

De Nederlandsche Handelmaatschappij zag zich genoodzaakt haar donatie te verminderen van f 100 op f 50.

Gelezen wordt een schrijven van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, waarbij Z. E. zich bereid verklaart het toegekende subsidie voor deel VI van Coen te verhoogen en te brengen op f 1500. De Secretaris had alreeds den dank van het Bestuur aan Z. E. betuigd.

Behandeld wordt een schrijven van Prof. Dr. C. C. Berg, aangaande de Oudheidkundige Aanteekeningen van Dr. W. F. Stutterheim. Laatstgenoemde wenscht zijn serie O. A. te beëindigen met no. 50, en verzoekt de andere terug te zenden. In verband hiermede verzoekt de vergadering aan Prof. Krom en Dr. Rassers om advies over de alsnog ter plaatsing aangeboden nummers 46 t/m 50 te willen uitbrengen.

In aansluiting bij het vorige agenda-punt legt Prof. Krom een artikel over van de hand van den Heer Galestin, „Aanteekeningen op de Arjuna-Wiwāha". Tot Commissie van beoordeeling worden benoemd de Heeren Prof. Krom en R. A. Kern.

Gelezen worden twee brieven, respectievelijk van den adjunct-secretaris, den Heer W. C. Muller, en van diens zoon, den Heer J. M. C. Muller, die beiden hun groote erkentelijkheid betuigen voor de op 9 Januari aan den adjunct-secretaris bereide huldiging.

Vervolgens brengt de Voorzitter in bespreking de op te maken drietallen ter vervulling van de in Maart a.s. openkomende plaatsen in het Bestuur. Er worden enkele namen genoemd en de Secretaris zal bij de betrokkenen informeeren, of zij een eventueele benoeming willen aannemen.

Aan de orde komen de mededeelingen van den Secretaris. Behalve

enkele zaken van huishoudelijken aard doet deze mededeeling van een hem gedaan verzoek namens de Anthropos-Gesellschaft in Weenen, om toezending van de Adatrechtbundels in ruil voor hunne publicaties. Dit wordt toegestaan.

Bij de rondvraag brengt de Heer Van Ossenbruggen nog eens ter sprake de door het Instituut te betalen belasting op goederen in de doode hand. In aansluiting bij die bespreking zegt de Secretaris toe, eens naar het Departement van Financiën te zullen gaan.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. Alb. C. Kruyt, Joh. F. Snelleman, Dr. B. Ockers, Dr. J. F. Einaar en Mr. C. T. Bertling.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

REGISTER OP DE BIJDRAGEN.

Door een onbegrijpelijke vergissing is verzuimd in het Register op de Bijdragen op te nemen het wel in de voorafgaande Inhoudsopgave vermelde artikel van Dr. Alb. C. Kruyt over de Timoreezen (zie blz. 109).

Ten einde dit verzuim alsnog te kunnen achterhalen wordt aan de bezitters van het Register verzocht onderstaande strookjes uit te knippen en bij te plakken, resp. op blz. 173 en 214.

...RKLARING VAN ...APARWA.

...aburg.

...an een aantal moeilijke ...-Javaansche litteratuur ...klaringen kunnen m.i. ...vaar aanvaard worden. ... mogelijk te zijn. Daar-

... als afkorting van den ... niet onmogelijk, doch ...ldoende mate rekening, ...rafgaat. Wanneer men ...sultaat Çrīkaṇṭhanātha. ...s voorkomt, zoowel in ...tteratuur. Zoo wordt ... genoemd in het Çiva- ...apurāṇa, Jñānasaṃhitā, ...enoemd onder de acht ...Ananta, Sūkṣma, Çiva- ...ṭha en Çikhaṇḍin, en ... dat in rangorde onder ...vidyā en māyā [2]). ...aspatitatwa, een werk, ...lhānta behoort, en dat ...unnen uitgeven, wordt ...noemd, en wel als behoorende tot het Mayasiratatwa (verbasterd uit Māyāçirastattva);

[1]) Zie deze Bijdragen, deel 88, p. 461 sqq.

[2]) Mṛgendratantra, Kashmir Series of Texts and Studies, vol. L, I, 4, 4; I, 13, 163; Cowell, Sarvadarçanasaṃgraha, p. 12; Bhandarkar, Vaiṣṇavism, Saivism and Minor Religious Systems, p. 125.

het wordt er onder het Sadāçiwatatwa geplaatst, doch boven māyā[1]). Çrīkaṇṭha is volgens dien tekst de vorm van Çiwa, waarin hij Bhaṭāra Kāma verbrand heeft.

Abhinavagupta, een vermaard Kasjmirsch schrijver uit de 10de—11de eeuw van onze tijdrekening, plaatst het in zijn Tantrasāra, āhnika 8[2]), in het vidyātattva, dus onder het Sadāçivatattva en het Īçvaratattva; Īçvara is hier de persoonlijke God van het theïsme.

Volgens het Mṛgendratantra, I, 13, 144; Tantrāloka[3]), āhnika 6, v. 149; āhn. 9, v. 187 (comm.) en 225 (comm.), heeft Çrīkaṇṭhanātha de heerschappij over het *guṇatattva* of *prakṛti-avyakta*, terwijl de hierboven reeds genoemde Ananta de heerschappij heeft over de *māyā*, die boven de *prakṛti* enz. staat. Hier hebben wij dus een andere opvatting over Çrīkaṇṭha.

Bhaṭṭa Nārāyaṇakaṇṭha, de auteur van den commentaar op het Mṛgendratantra, noemt Çrīkaṇṭhanātha in de maṅgala-strophen, die hij aan zijn werk laat voorafgaan, dengene, die den menschen de heilige leer van het Çaivasiddhānta heeft onderwezen, terwijl hij in vers 4 Rāmakaṇṭha, den leeraar van zijn eigen leermeester Vidyākaṇṭhabhaṭṭa, met Çrīkaṇṭhanātha vergelijkt, doordat hij het voorstelt, als zou Çrīkaṇṭhanātha in de gedaante van Rāmakaṇṭha op aarde zijn neergedaald om zijn gunst te bewijzen aan hen, die het goede doen.

Leeraar van het Kasjmirsche Çivaïsme in het bijzonder — en wel de eerste der leeraren — wordt Çrīkaṇṭhanātha genoemd in de eerste der twee Sanskrit strophen, misschien van recenten datum, misschien echter ook uit een ander werk aangehaald, die op den achterkant van het titelblad van het Vijñāna-Bhairava[4]) en van den Stavacintāmaṇi van Bhaṭṭa Nārāyaṇa[5]) prijken.

Dat ten slotte de figuur van Çrīkaṇṭha(nātha) meer was dan louter een dogmatische abstractie blijkt uit Rājataraṅgiṇī, VI, 186, waar gesproken wordt van een Çrīkaṇṭhamaṭha, dat door koning Kṣemagupta, den echtgenoot van koningin Diddā, die geregeerd

---

[1]) De volgorde van de verschillende aspecten van de Hoogste Realiteit is in het Wṛhaspatitatwa als volgt: Paramaçiwatatwa, Sadāçiwatatwa, Çiwātmatatwa (Çiwatatwa, Mayasiratatwa; de opvattingen verschillen); in het Çaivasiddhānta: Çiva-Çakti, nāda, bindu, Sādākhya (Sadāçivatattva), Īçvaratattva, çuddhavidyā. Zie verder het „Verslag van het zevende Congres van het Oostersch Genootschap in Nederland", p. 32 sqq.

[2]) Kashmir Series of Texts and Studies, vol. XVII, p. 74.

[3]) Kashmir Series of Texts and Studies, vols. XXIII—XLVII (8 deelen).

[4]) Kashmir Series of Texts and Studies, vol. VIII.

[5]) Kashmir Series of Texts and Studies, vol. X.

heeft van 958 tot 1003 A.D., in de Vārāhakṣetra, het gebied van Vārāhamūla = Bārāmūla, gesticht zou zijn; voorts uit Rājataraṅgiṇī, VIII, 3354, waar Kalhaṇa een tempel en een maṭha vermeldt, die aan Çrīkaṇṭha gewijd waren, en die gesticht zouden zijn door Maṅkha, den minister van buitenlandsche zaken (*saṃdhi-vigrahika*) van koning Jayasiṃha (1128—1163 A.D.) en auteur van het gedicht Çrīkaṇṭhacarita.

Uit dit alles blijkt, dat Çrīkaṇṭha als vorm van Çiva althans in Kasjmir een zekere vereering heeft genoten.

Varia No. XV, Wirāṭaparwa 8, 2.

Naar de meening van Dr. Gonda is het woord *prasamāna* ontstaan ten gevolge van een verwisseling van de eerste twee lettergrepen van het oorspronkelijke woord, en zou er dus in den beginne *sapramāṇa* gestaan hebben. Hoewel deze oplossing van de moeilijkheid niet bepaald onmogelijk lijkt, doet het feit, dat aan het woord in kwestie onmiddellijk voorafgaat het woord *wighna*, „hindernis", ons toch eer denken aan *praçamana*, „kalmeering", „vernietiging". Met *wighna* samen zou dit opleveren hetzij *wighna-praçamana*, „kalmeering resp. vernietiging van hindernissen", hetzij *wighnāpraçamana*, „niet-kalmeering resp. niet-vernietiging van hindernissen". Deze laatste lezing, geopperd door Prof. Berg, zou weliswaar de moeilijkheid uit den weg ruimen, die de zin *yatanyan tan pamuhara wighna-praçamana* nog zou bieden, daar zij zou leiden tot de vertaling: „opdat het (kastawānira n.l.) niet veroorzake het niet-vernietigen der hindernissen", te herleiden tot de positieve vertaling: „opdat het de vernietiging der hindernissen veroorzake", doch is m.i. toch niet absoluut bevredigend.

Schrijver dezes zou de oplossing der moeilijkheid liever zoeken in het schrappen van *tan*, dat dan als een misplaatste toevoeging onder invloed van het voorafgaande *-yan* van *yatanyan* te beschouwen zou zijn; *ta* en *ya* toch verschillen betrekkelijk weinig in het Javaansch-Balische schrift.

Het schrappen van *tan* kan m.i. worden verdedigd, omdat een ander geval, dat *tan* na *yatanyan* bepaald moet worden geschrapt, zich voordoet in een passage van het Oud-Javaansche Wṛhaspatitatwa. In deze passage verzoekt Wṛhaspati Maheçwara n.l. om nader onderricht te worden over een bepaald aspect van de cetana, de Hoogste Realiteit, *yatanyan tan atĕguha wruh rānak Bhaṭāra*[1]), „opdat de

[1]) Aldus in alle vier de handschriften, die ter beschikking staan.

kennis van Uw zoon *niet* onwrikbaar zij"; wanneer men *tan*, „niet", zou laten staan, zou men klaarblijkelijk onzin krijgen.

M.i. behoeft *pamuhara* niet noodzakelijkerwijze met *tan* gecombineerd te zijn geweest, zooals men wellicht zou kunnen denken (*tanpa*-!), want ook na *yadin* en *yan* komt *pamuhara* voor [1]).

Varia No. XXVI, Wirāṭaparwa 64.

De verandering van het *pratihata* van den tekst in *pratihartā*, die Dr. Gonda voorstelt, kan inderdaad wel worden aanvaard, doch er is niettemin een andere oplossing der moeilijkheid, die wellicht iets waarschijnlijker is. Wanneer, zooals hier, een Sanskrit woord en een Oud-Javaansch woord naast elkaar voorkomen, is het Oud-Javaansche woord veelal een vertaling, of misschien liever: een nadere toelichting, van het Sanskrit woord; dit feit is zoo algemeen bekend, dat het wel geen nader betoog vereischt. Nu heeft *pratihata* natuurlijk niets te maken met *lumrā*, doch wel is dat het geval met het van een a-privativum voorziene *apratihata*, „onweerstaanbaar", en het komt mij voor, dat men alle kans heeft het bij het goede eind te hebben, wanneer men het vermoeden uit, dat dit oorspronkelijk in den tekst gestaan heeft. In dat geval zouden n.l. de woorden *mangkin apratihata* als één geheel geschreven zijn geweest, en zou een afschrijver met onvoldoende begrip van de beteekenis der woorden ze niet op de juiste wijze van elkaar onderscheiden hebben door een patèn achter het woord *mangkin* te plaatsen. De oorspronkelijke tekst zou dan geluid hebben: *mangkin apratihata lumrā prabhāswara sang Arjuna*, „meer en meer verbreidde zich, onweerstaanbaar, de glans van Arjuna".

Ten slotte nog een kleine opmerking naar aanleiding van Gonda's „Bijdragen tot de Oud-Javaansche Lexicographie" [2]). Zou het woord *dyaya* uit Calon Arang, p. 145, een epitheton van Mpu Bharaḍa, niet gemakkelijker te verklaren zijn als een verbastering van het Sanskrit *upadhyāya*, „leeraar", dat allereerst tot *padhyāya* verkort zou kunnen zijn geworden, en dat vervolgens de lettergreep pa- kan hebben verloren, doordat men in pa- het Javaansche praefix is gaan zien? Dat *d* gemakkelijk voor *dh* in de plaats kan zijn gekomen, behoeft wel nauwelijks nader toegelicht te worden.

[1]) Rāmāyaṇa, resp. III, 29 en XIV, 30, volgens Juynboll, Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst, s.v. *puhara*.

[2]) Zie deze Bijdragen, deel 90, p. 160.

DE PARTIKEL PA IN DE INDONESISCHE TALEN.

DOOR

R. A. KERN.

I. Inleiding.

De Indonesische talen maken slechts een beperkt gebruik van den klemtoon, zoowel voor woorden als voor zinsdeelen. In 't woord ontbreekt de klemtoon niet geheel en al, doch hij gaat niet met stemverheffing gepaard, lettergrepen met en zonder klemtoon worden op nagenoeg gelijke toonhoogte uitgesproken. Vandaar 't verschijnsel dat Europeanen die hun jeugd in Indië hebben doorgebracht in een omgeving waar zij veel Inlandsche talen hoorden spreken, in 't leggen van den klemtoon in 't Nederlandsch onzeker zijn. Ook als middel om de bizondere aandacht op een onderdeel van den zin te vestigen ('t rede-accent) komt niet in de eerste plaats 't leggen van nadruk in aanmerking. Men bereikt een en ander door aan 't woord of zinsdeel een, meestal éénlettergrepig, woordje toe te voegen, gewoonlijk door 't daarachter te plaatsen, 't komt ook voor dat de partikel voorafgaat. Dit vermijden van een zwaar toon-accent, 't naar voren brengen van een woord of zinsdeel door toevoeging van partikels is in harmonie met 't fijn gevoel voor rythme dat geheel 't leven van den Indonesiër beheerscht en zich ook uitspreekt in zijn taal.

Deze hulpwoordjes (Mal. - *lah*, Jav. - *ta* enz.) worden veelal nadrukwijzers genoemd; de naam is alleen in zoover juist dat zij 't zelfde beoogen en bereiken als elders 't leggen van nadruk, doch in wezen zijn zij aanwijzende woorden. Immers, zij wijzen op 't rededeel waar zij bijgevoegd zijn, vestigen daarop, meer dan op de overige deelen van den zin, de aandacht en brengen zoodoende de bewogenheid te weeg die van de menschelijke rede onafscheidelijk is.

In de hier geschetste functie zijn zij zelfstandige partikels; 't kan ook zijn dat zij met andere woorden die men dan grondwoorden kan noemen, in inniger verbinding treden, aan deze grondwoorden nieuwe beteekenissen toevoerende. Eèn van de belangrijkste dier partikels zal in de volgende bladzijden behandeld worden.

II. De aanwijzende partikel *pa*.

Partikels met aanwijzende kracht bezitten de Indonesische talen in grooten getale, doch zij hebben niet allen gelijke waarde. Zij komen in zooverre overeen dat zij op iets wijzen, daarop de aandacht vestigen; zij zijn dus allen lokaliseerend, maar behalve dat, heeft elke haar eigen beteekenis. Wat *pa* betreft, is die imperfectief en duratief, er wordt mee uitgedrukt dat de handeling of wat 't zij nog niet haar beslag gekregen heeft, nog niet is afgesloten; 't eindpunt is nog niet bereikt, 'tgeen verhaald wordt is nog aan den gang. De toevoeging van *pa* heeft voor 't gesproken woord dezelfde uitwerking als de point d' orgue in notenschrift. Omtrent 't stadium waarin 't meegedeelde zich bevindt, wordt overigens niets gezegd.

De partikel *pa* heeft dus, als andere soortgelijke partikels, een tweeledige functie, waarvan de eene of de andere meer naar voren kan komen, daarin handelen de verschillende talen niet geheel gelijk; maar ook binnen 't raam van één taal is een genuanceerd gebruik te constateeren.

Hier komt nog iets bij. In „de Fidjitaal" is erop gewezen dat partikels die een meervoud of collectief te kennen geven in de Austronesische talen, *a fortiori* in de Indonesische, tevens een plaats uitdrukken [1]). Dit geldt b.v. van de achtervoegsels *i* en *an*, 't geldt ook van *pa*, 't plaats-uitdrukkende ligt in 't aanwijzende besloten.

Bepalen wij ons voorloopig tot de lokatieve beteekenis van *pa*. — 't Is een regel in de Indonesische talen dat woorden die een plaats aanwijzen (voorzetsels van plaats) tevens de richting „naar" en „van" die plaats kunnen aangeven. In 't Bare'e is *i* aanwijzende partikel voor plaats- en tijdaanwijzende woorden, in de priestertaal ook „in"; in Mak. en Boeg. aanw. vnw. en pers. vnw. 3e pers., ook „te, op", dit laatste evenzoo in Mlg., Bat. en Oud-Jav.; *i* is „naar" in 't werkwoordelijk achtervoegsel van 't 1e transitief in vele talen, ook wel „van (af)", bv. Jav. en Mal., in 't Oud-Jav. nog dikwijls een scheidbaar achtervoegsel [2]). 't Naverwante *a* is in 't Tontemb.: naàr, te, van; Min. Kab. *di*, Mak. Boeg. *ri* - *idem*; O.-Jav. *ri* - naar, te, wegens; 't Sund. onderscheidt *di* - te, van *ti* - van (Eng. from), doch dit laatste kan ook „te" beteekenen: *tiheula* - voor, van voren, *tipeuting* - des nachts; in 't dialect van Pandeglang bezigt men steeds *ti* waar de

---

[1]) V. G. IV 292.
[2]) V. G. IV 281.

toonaangevende taal *di* bezigt [1]). — Tag. Bis. *sa* is: naar, te, van. Met *pa* is 't niet anders. Voorbeelden van 't gebruik van *pa* in de beteekenis „naar" leveren in de eerste plaats de Filippijnsche talen. Hierbij valt rekening te houden met de algemeene eigenaardigheid dat men „gaan naar" alleen door 't voorzetsel uitdrukt, daarmee althans kan volstaan. B.v. Bis. *pasugbo akó* - ik ga naar Cebu, Tag. *parito* - naar hier. In 't Bataksche *pabarahon* - in den stal drijven (v. karbouwen) is *pa* ook „naar". Min. Kab. *mampahajamkan padi* - de padi door kippen laten opeten, is lett. de padi aan de kippen geven, *mampaladangkan pisang* - pisang op een ladang planten, lett. pisang naar de ladang brengen (om die te planten) [2]). In de Sund. spreekwijze: *kĕbo mulih pa kandangan* - de buffel keert naar de kraal terug, d.w.z. „tot zijn oude liefde terugkeeren", is *pa* in de beteekenis „naar" bewaard; in modern-Sund.: *munding balik ka kandang*. Van *pa* in de beteekenis „van (af)" ken ik geen voorbeelden.

Hier volgen thans eenige voorbeelden dat *pa* imperfectief-duratieve nadrukpartikel is; in dit geval staat 't achter 't woord of 't zinsdeel waarop 't betrekking heeft. Bv. Ibg. *ya pa laj jinob na si kuá* - ik geef 't alleen aan hem, nl. N. N. [3]); Tag. *sino pa?* - wie nog meer? *binata pa* - toen ik nog een jonkman was; *hindi pa* - nog niet. Uitdrukkingen die „nog niet" beteekenen, worden in een groot aantal talen met *pa* samengesteld. -- Bik. *nagmimisa pa* - de mis is nog aan den gang [4]); *an masuhay hahampakon sisilotan pa* - wie ongehoorzaam is, zal geslagen en bestraft worden [4]). Hier wijst *pa* op toekomstige gebeurtenissen; ook dit gebruik is zeer algemeen en vloeit uit haar imperfectieve karakter voort. — 't Bis. gebruikt *pa* ook in den Conjunctief, wat geen verklaring behoeft: *hulát-a pa ako* - dat gij steeds op mij vertrouwt [5]). B.M.: *poontong pa* - toe, laat 't even zien!; *olat pa* - wacht even! (d.w.z. maak nog geen einde aan 't wachten, ga door met wachten), *tungow-pa i modungkul* - zelfs een plantenluis kan worden gevonden; *a pa mobajag* - terwijl 't nog

---

[1]) *Mangoen di karia*, Dialect Soenda Bantĕn, bekroond antwoord op een prijsvraag van 't Bataviaasch Genootschap, als manuscript sedert tien jaar in zijn bibliotheek berustende. 't Ware gewenscht dat 't Genootschap tot publicatie van dit geschrift, althans wat de gedeelten betreft waar 't Bantĕnsch van de standaardtaal afwijkt, overging.

[2]) *J. L. van der Toorn*, Minangkabausche spraakkunst p. 134. — Den Haag 1899.

[3]) *Bogarin-Rodriguez*, Diccionario Ibanag-Español s.v. *pa*. — Manila 1854.

[4]) *F. Marcos de Lisboa*, Vocabulario de la lengua Bikol s.v. *pa*. — Manila 1865.

[5]) *J. F. de la Encarnacion*, Diccionario Bisaya-Español, s.v. — Manila 1885.

licht is (*a* is hier als locatief voorzetsel op te vatten)[1]; Bare'e: *magasigasi pa* - nog tamelijk flink (Sprk. 116); *maria ngkani pa* - nog vele malen[2]); Mak. *na makapintallunna pa* - eerst bij de derde keer; *ikambe rewata pa ambunokang* - slechts de goden kunnen ons dooden[3]); *iya-pa-tu na-badji' ri garrinna punna bunga kuma-kuma keboka pa naballeiyangi* - dán zal hij herstellen van zijn ziekte, wanneer men hem de witte *kuma-kuma* bloem als medicijn toedient[4]). In dezen zin wordt *pa* in tweeërlei nuanceering gebruikt: *iyapa-tu* is fut. imperf.; *bunga* .... *pa* geeft 't substantief *bunga* een zachten nadruk. *iyapa anne karaeng* - deze vorst nu. In 't Malagasi is de gewone beteekenis van *fa* (= *pa*): maar, doch, *be fa mangidi* - veel doch bitter[5]); doch men zegt ook: *manantena aho fa hamanggi ahi indrai hianao amin'ni herinandro ho awi* - ik hoop dat gij mij de volgende week weer een bezoek zult brengen[6]); de volle nadruk valt op *manantena aho* - ik hoop, *fa* heeft zich van 't voorafgaande zinsdeel losgemaakt en wordt zelfstandig voegwoord dat den volgenden bijzin opent, de verhouding tot wat voorafgaat, bepaalt de beteekenis: dat, omdat, want, daarom, maar[5]). De oude beteekenis van *fa* is nog duidelijk in zinnen als deze: *milaza fa handeha izi* - hij zégt dat hij zal gaan[5]), *hitako izao fa marina ni teninao* - tháns zie ik dat gij waarheid gesproken hebt[6]). In 't Bare'e is *pai* [= *pa* + *i*] verbindend voegwoord „en" maar wordt ook tegenstellend gebruikt[7]). De algemeen regel dat *pa* achter 't woord of 't zinsdeel geplaatst wordt waarop de nadruk moet vallen, wordt soms verbroken door de ontkenning die de partikel gaarne tot zich trekt; ook 't onderwerp in een actieven zin, vooral als 't een voornaamwoord is, kan dit doen, bv. Mak. *tajangma, inakkepa a'ngerangi nai'* - wacht maar, ik zal 't wel boven brengen. Hier wordt niet gezegd: *ik* zal 't boven brengen, met zwaren nadruk op „ik", dit zou een andere constructie vereischen, maar *pa* wijst op 't toekomstige,

---

[1]) *W. Dunnebier*, Spraakkunst van het Bolaang-Mongondowsch, in Bijdragen Kon. Instituut dl. 85, 86, op verschillende plaatsen.

[2]) *N. Adriani*, Bare'e Woordenboek s.v. I *pa*, waar aangeteekend is dat het woord o.a. in de West-Toradjasche talen, in 't Sa'dangsch, Doerisch en Mandarsch voorkomt. — „Sprk." wil zeggen: *N. Adriani*, Spraakkunst der Bare'e-taal (Verh. Batav. Gen. LXX). — Bandoeng 1931.

[3]) *B. T. Matthes*, Makassaarsche Chrestomathie[2] blz. 211. — Den Haag 1883.

[4]) O.c. p. 29.

[5]) *J. Richardson*, Malagasy-English Dictionary s.v. *fa*. — Antananarivo 1885.

[6]) *Malzac*, Grammaire malgache p. 171. — Paris 1926.

[7]) *Adriani*, Spraakkunst p. 204.

„ik" en „boven brengen" hebben (in den Nederlandschen zin) beiden een zachten nadruk. In 't algemeen legt *pa* een *zachten* nadruk. Zware nadruk waaruit een tegenstelling geboren wordt, zou een andere ordening van den zin vereischen, bv. met een betr. vnw. 't Bug. gebruikt *pa* op dezelfde wijze.

Naast *pa* staat *pai*, samengesteld uit de gelijkwaardige locatiefpartikels *pa* + *i*, een pleonastische, sterkere vorm van *pa*, in Sang. „daar". De beteekenis kan ook zijn „naar", lett. „naar te", op dezelfde wijze is in Tag. *pasa* - geconstrueerd (*sa* = *i*) bv. *pasabahay* - naar huis gaan, waarvoor men ook vindt *mapasabahay*, vgl. Bug. *parisaliwĕng* - naar buiten. Eenigszins afwijkend is Minang Kabausch dat *pai* (*pé*, *pi*) als predicaatswoord en hulpwerkwoord in de beteekenis „gaan" bezigt, bv. *pai badjalan* - op weg gaan; *wa' den ka pai pai mandi* - ik ga baden[1]).

Voorbeelden van 't gebruik van *pai* als nadrukwijzer: Ibg. *sikó pai* [*pa y*] *umai* - gij moet ook gaan (Wb. s.v.); Il. *mangan kayo pai ket sakaito mapan* - eet gijlieden eerst en gaat dan uit[2]). Bare'e verbindend voegw. *pai* - werd reeds genoemd; 't is ook nadrukwijzer: *nakeni pai ananja* hij heeft ook de kinderen meegenomen (Wb. s.v.). In 't Maleisch schijnt *pai* alleen samen met *bĕlum* voor te komen: *bĕlumpai* - nog nooit. 't Tontemboan heeft *pe'*, een emphatische uitspraak van *pe*, en dit weder uit *pai*[3]), *ĕm bine' wo' mbase', tĕlupe' ĕ lalaina* - de rijst is nog klein, zij heeft nog maar drie blaadjes (Wb. s.v. 1 *pe'*); Tomb. *pe*: *iĕntope tojo* - er worde nog een weinig geacht[4]).

Met *pai* is te vergelijken *ai* (*a* + *i*) dat op dezelfde wijze is samengesteld en 't zelfde beteekent daar *a* evenals *pa* aanwijzende partikel is; Tontemb. (Matana'i) *ai* - herwaarts, waarvan *mai*, uit *umai*, „komen", doch ook vaak met „gaan" te vertalen, Ibg. Il. *umai* - komen, gaan, Tjam. *mai*, Bug. *mai* - herwaarts, derwaarts, *komai* - alhier, en 't eveneens gelijkwaardige *ari* (*a* + *ri*) waarvan Bis. *umari*, Bontok *umali*, Bikol *mare*, B.M. *magi*, Sang. *mahi*, Bar. *ma'i*, Mal. *mari*, Bat. *mari*. Tontemb. Makela'i heeft *a'i* uit *ari*. Daar de hamzah in 't Tontemb. wel eens uitvalt, is 't mogelijk dat Tontemb. Matana'i *ai* ook op *ari* teruggaat. Vgl. voor den overgang van *pai* in

---

[1]) *v. d. Toorn* o.c.

[2]) *A. Carro*, Vocabulario Iloco-Español s.v. *pay*. — Manila 1888.

[3]) *N. Adriani* en *M. L. Adriani-Gunning*, Hoofdstukken uit de spraakkunst van het Tontemboansch p. 31, 15. — Den Haag 1908.

[4]) *G. K. Niemann*, Bijdrage Alfoersche taal, p. 61. — Rotterdam 1866.

pe en *pe'* : Ibg. Il. *angai* - gang, komst, Tontemb. *ange* - opwaarts, Tb. *ange* - naar; *mange* - Tb. gaan halen, Tontemb. Mak. gaan [1]).

't Gajō'sch heeft *pé* en *pèh*, 't laatste een emphatische uitspraak die voor grof doorgaat, bv. *ini pé bĕta wö* - ook dit is evenzoo; *ara, bĕkas - bĕkasé pé bĕsito* - thans zijn er zelfs nog overblijfselen van; *kité pé ara, soejōn pe ara* - er was een tráp, er waren pilåren [2]). 't Atjehsch bezigt *pi*: *han soë muprang pi meusidroë* - niet één trekt ten strijde; *djihpi kaphé* - hij is ook al een *kafir*. Ook in opsommingen als in 't Gajō'sch: *aneu' ra'jat pi ka djidaja, teungku pi ka keunòng taki* - 't vólk hebben zij verstrikt, de teúngkoe's zijn gefópt [3]). Dit gebruik is zeer verbreid; 't Makassaarsch gebruikt op dezelfde wijze.... *pi*.... *pi*, vaker.... *pa*.... *pa*: *ma'karuwanna ma'tau'pi ma'katallunna barani pi ma'kaappa'na mallakka pi* - ten tweede bevreesd te zijn, ten derde moedig te zijn, ten vierde bang te zijn [4]). Alle hier van *pa, pai, pe, pi* gegeven voorbeelden vindt men terug in 't Bataksch waar de partikel *pe* luidt [5]).

't Gorontaloosch, de Tominische talen en 't Balantaksch (Oost Midden-Selebes) hebben *po* [6]). In eerstgenoemde taal heeft de *a* neiging in *o* over te gaan doch in de Tomini'sche talen is dit niet 't geval, hier heeft men dus zeker met een anderen klinker te doen.

In 't Mak. en Bug. kan *pa* met een volgenden klinker worden samengetrokken, zoodat *a* uitvalt: *pa* + *a'* = *pa'*, *pa* + *i* = *pi*. In verband met 't eigenaardig en veelvuldig gebruik dat in deze talen van 't aanw. en pers. vnw. 3e pers. *i* gemaakt wordt, kan *pi* vaak uit *pa* + *i* verklaard worden [7]). Doch er zijn gevallen dat dit niet gaat, men heeft dus een bijvorm *pi* aan te nemen; voor zoover bekend zijn Mak. en Bug. tevens de eenige talen die over twee vormen beschikken. Een duidelijk onderscheid is er in deze talen tusschen *pa* en *pi* niet: Mak. *bannipi* - maar 's nachts; *kammapi andjo* - bijaldien aldus geschiedt, dan.... enz., waarop onmiddellijk volgt: *ta kuwukirangpi* -

---

1) V. G. IV 272 en *Schwarz* en *Adriani* — Tontemboansch-Nederl. woordenboek s.v. *ange*. — Leiden 1908.

2) *G. A. J. Hazeu*, Gajō'sch woordenboek s.v. — Batavia 1907.

3) *H. T. Damsté*, Hikajat prang sabi, in: Bijdragen Kon. Inst. 84 p. 577, 584, 576.

4) Mak. chrestomathie² p. 250.

5) Zie de uitvoerige bespreking bij *van der Tuuk* — Tobasche spraakkunst p. 370 v.v. — Amsterdam 1867.

6) Encyclopaedie van Nederl.-Indië² s.v. Gorontalosche talen (Adriani) en Barée Wb. s.v. 1. *pa*.

7) Matthes neemt geen afzonderlijk *pi* aan.

ik heb 't nog niet geschreven[1]), maar over 't algemeen schijnt men voor Futurum en Conditionalis aan *pi* de voorkeur te geven. 't Punt verdient nader onderzoek. 't Bug. heeft nog *pe* in de beteekenis: waar? vgl. Sang. *pai* - daar, Bug. *è* kan ook aan *i* elders beantwoorden en *po* - daar, daarginds, bv. *na duwa po - i* - 't zijn er twee, daarginds (Gal.), *ri Sĕnridjawa po-i ri awa* - daarginds, beneden, in S. (Gal.).

Er bestaan dus bijvormen van *pa* - die in de plaats van of, wat Mak. en Bug. betreft, naast *pa* gebruikt worden, op dezelfde wijze. Bovendien beschikken eenige talen over 't pleonastische *pai*.

III. De partikel *pa* en de vorming van naamwoorden.

Wanneer *pa* vóór een naamwoord geplaatst wordt, vervult 't een functie welke met die van de zelfstandige partikel overeenkomt, dezelfde aanwijzende kracht doet zich gelden. De vormende waarde is niet dezelfde als die van 't achtervoegsel *-an* dat 't begrip lokaliseert; *pa* toch wijst op iets zonder meer, dat is uit de voorbeelden van 't gebruik als zelfstandige partikel voldoende duidelijk geworden. Nu is een wijzen altijd met een plaats of, wat in dit geval 't zelfde is, een persoon verbonden en in zooverre ook lokaliseerend. In ruimeren zin behooren dan ook *pa-* en *-an* bijeen en dat dit ook voor 't Indonesisch taalgevoel zoo is, blijkt hieruit dat de regel volgens welke een lokatief-formatief tevens een meervoud kan aangeven, ook voor *pa* geldt. Van 't gebruik van *pa* als meervoud zullen later voorbeelden gegeven worden. Niettemin komt 't verschil tusschen beiden: 't aan een plaats gebondene van *-an*, 't imperfectieve, duratieve van *pa*, in de afleidingen telkens naar voren.

Vóórplaatsing van *pa* wil zeggen dat 't volgende zinsdeel ermee verbonden wordt, dat de beteekenis van *pa* invloed oefent op wat er na volgt. Die verbinding kan los of hecht zijn, 't laatste wanneer *pa* tot een voorvoegsel en deel van een nieuw woord geworden is. Doch dat behoeft niet noodwendig zoo te zijn. *Pa* kan geheel vrij staan en toch „voorzetsel' (niet: onze prepositie) zijn, omdat 't 't volgende woord aangrijpt, bv. Tag. *pà itiman mò ang kúlay nang tubig* - maak de kleur van 't water zéér zwart[2]), doch: *itiman mò ang lubòg nang damit* - maak de kleur van 't kleedingstuk zwart[3]); *pà hampasìn mo*

[1]) Chrestomathie[2] p. 258.

[2]) *L. Bloomfield*, Tagalog Texts p. 308. — Illinois 1917.

[3]) O.c. p. 251.

siyà - hij worde harder geslagen door u[1]) ('t verbaal prefix zou in deze gevallen *pag* - luiden). De band met 't volgende woord is nauwer dan wanneer *pa* als zelfstandige partikel achter is geplaatst (zie vorig hoofdstuk) want 't begrip van 't bepaalde woord ondergaat een verandering, terwijl de achtergevoegde partikel alleen een accent legt. De zelfde losse band bestaat bij *pà aga* - zeer vroeg, v. *aga* - vroeg (*maága* -vroeg)[2]). In 't Tjam vindt men: *drah* - schielijk, *pa drah* - zeer schielijk; *jĕu* - geëindigd, *pa jĕu* - goed en wel geëindigd[3]).

Van een voorzetsel in den zin van onze prepositie kan men spreken in 't reeds besproken geval: Tag. Bis. *ako y pa Manila* - ik ga naar M. Doch wanneer men vóór *pa* 't actief verbaal-prefix *ma-* gaat plaatsen: Tag. *napasabahay* - hij ging naar huis, dan is *pa* een deel van 't woord geworden, welks beteekenis intusschen nog gevoeld wordt; ware *pasabahay* een echt gw., dan zou *mag* - gebruikt zijn. Zoo ook Bat. *pahae pahulu* - her en der, *pahulu* - stroomopwaarts brengen, zonder actief-prefix[4]).

De verbinding van *pa-* en gw. is inniger in Jav. *pamalayu* - de tocht naar Malayu, *paranggalawe* - de opstand van R., *pakuningan* - in de wuku K. en vele andere voorbeelden in de Pararaton[5]); hier is de samenstelling geheel substantief geworden. Op één lijn staan Nieuw-Jav. vormen als: *padjatisari* - 't geen zich te Dj. heeft afgespeeld, d.i. als historisch feit, de verdeeling van Mataram in 1755 te Djatisari, de verblijfplaats van den Soesoehoenan, waarvan *pagijanti* waar tezelfder tijd Mangkoeboemi vertoefde, de Jogjasche tegenhanger is. Naar analogie is gevormd: *patjina* - de Jav.-Chin. oorlog van 1741—'43, *pa-* drukt hier de historische gebeurtenis uit die aan de aangewezen persoon of plaats verbonden is, zoo verschijnt *pa-* in een nieuwe functie. Men weet dat in de Indonesische talen plaats, tijd en wijze op dezelfde wijze kunnen worden uitgedrukt, b.v. Jav. *iki* - deze, dit, hier; *saiki* - nu; Bug. *ku-tu* - alhier, *ku-itu* - thans, *kuwa* - aldus, *lao kuwa-ro* - liep daarheen, *lĕttu'na kuwa-ro* - aldaar gekomen zijnde, enz. Wanneer wij dit zeggen, is zulks echter niet meer dan een abstractie, in 't taalbewustzijn liggen plaats, tijd, wijze, ongescheiden dooreen. Ook *pa-* kan op plaats, tijd en wijze zien. Is

[1]) O.c. p. 305.
[2]) O.c. p. 301.
[3]) *E. Aymonier*, Grammaire de la langue Chame p. 40. — Saigon 1889.
[4]) *mapa-* of *papa-* wordt in 't Bataksch steeds gereduceerd tot *pa-*.
[5]) Pararaton ed. Krom, Verhandelingen Bat. Gen. LXII passim. — Den Haag 1920.

't voorvoegsel met 't gw. van een werkwoord samengesteld dan zal gewoonlijk de wijze worden uitgedrukt, plaats en tijd zijn meer bij samenstelling met een substantief te zoeken, maar een zelfde term kan tijdsbepaling, plaatsaanwijzing en wijze van geschieden zijn. Zoo is 't genoemde *pamalaju* - de tocht naar M., maar ook wordt daarmee de tijd bepaald waarin de tocht plaats had, terwijl ten slotte ook op de plaats van gebeuren gewezen wordt; van *padjatisari*, *patjina* kan men 't zelfde zeggen, er is alleen dit verschil dat in: *pamalaju* als plaatsaanwijzing *pa* = „naar" is, in: *padjatisari* „te", beteekenissen die beiden aan *pa* toekomen.

Pa- heeft nog tijdaanwijzende beteekenis in Sund. *pakanas* - de ananastijd, *parĕndĕng* - de regentijd, *pabarutjina* - Chineesch Nieuwjaar e.d., Bar. *poudja* - regentijd (*po* = *pa*) [1]).

In de tot dusver genoemde gevallen stonden voorvoegsel en volgwoord nog min of meer naast elkaar. Wij komen nu tot *pa-* als prefix, in den gebruikelijken zin van dit woord, n.l. waar 't met 't volgende woord tesamen een nieuw woord vormt waarin de beteekenis van 't gw. nog wel terug te vinden is maar 't voorvoegsel is als ferment erin gevloeid. De kracht van *pa-* is nu een object, zaak of persoon, dat blijft gelijk, aan te wijzen waarin 't in 't gw. gelegen begrip is belichaamd, vastgelegd, verdicht, of dat als eigenschap vertoont wat 't gw. zegt. Dit behoeft nog geen lichamelijk object te zijn maar wel is in 't algemeen te zeggen dat de *pa-* vorm concreter is dan 't gw., b.v. Sund. *sidĕkah* - liefdegave, *pasidĕkah* - de in een bepaald geval gegeven liefdegave. In 't bizonder geldt dit als 't gw. reeds een naamwoord is.

Alvorens nu voorbeelden te geven, zij erop gewezen dat in bepaalde gevallen die beneden nader ter sprake komen, tuschen *pa-* en 't gw. een gutturale triller (*pa°-*) of een prenasaleering van den beginconsonant van 't gw. (*pa*-*) geschoven wordt; er zijn dus drie prefixen: *pa-* *pa°-*, *pa*-* te onderscheiden [2]). De beteekenis van deze klankverschijnselen zal bij 't werkwoord uitvoerig besproken worden; voorloopig worde met de opmerking volstaan dat beiden, ieder op zijn eigen wijze, een verhoogde activiteit van 't subject of den agens uitdrukken.

De drie vormen *pa-*, *pa°-*, *pa*-* komen min of meer volledig, min

---

1) Spraakkunst p. 157.

2) 't Bare'e maakt nog onderscheid tusschen prenasaleering of onvolkomen nasaleering en volkomen nasaleering, onder 't laatste te verstaan dat de beginconsonant van 't gw. in den geprenasaleerden klank wordt opgelost.

of meer onderscheiden, voor in de Filippijnsche talen, 't Mak. en Bug., 't Bataksch, Maleisch, Gajō'sch, Madoereesch; *pa°*- ontbreekt in Bare'e, Dayaksch, Jav., Sund., Mĕn. Kab. In 't Bol. Mong., hoewel een Filippijnsche taal, zijn *pa*- en *pa°*-, hier *po*- en *pog* - luidende, geamalgameerd; vóór een klinker wordt altijd *pog*-, vóór een medeklinker altijd *po*- gebruikt[1]). Dit is een voorbeeld van overgang van een grammatisch in een fonetisch onderscheid, een geval dat in de Indonesische talen niet op zichzelf staat. 't Sub-Filippijnsche Tontemboan (Matana'i-dialect) mist *pa°*-, op 't eerste gezicht bevreemdend dewijl 't naverwante Tombulu 't wel bezit in den vorm *paha*-. De verklaring schijnt deze: de vertegenwoordiger van den typischen klank der *r-g-h* klankwet is in Tont. de hamzah, in Tb *h*; aan Tomb. *paha* - zou Tont. **pa'a*- beantwoorden. De hamzah kan wegvallen[2]); is dit hier geschied, dan ontstond **paa*- en daar 't Tont. geen lange klinkers heeft en evenmin de opeenvolging van twee gelijke klinkers zonder hiaat gedoogt, moest **paa*- tot *pa*- worden. De plaats van 't voorvoegsel in de derde en vierde lettergreep van achteren (de grondwoorden zijn meestal tweelettergrepig) was aan zulk een klankverandering bevorderlijk. Tomb. *paha*- correspondeert met Bis. *paga*-, de gewone vorm in de talen der Filippijnen is echter *pa°*-, b.v. Tag. Bik. *pag*-. Hiermee stemt fonetisch *pa'*- (actief *ma'*-), de vorm dien 't prefix in 't Makela'i dialect heeft, overeen. Men kan hieruit besluiten dat 't Matana'i dialect eenmaal *pa*- en *pa°*- (als **pa'a*- of **pa'*-) onderscheiden heeft en thans *pa*- en **pa°*- in *pa*- zijn samengevallen. Inderdaad dekt Tont. (Matana'i) *pa*- Filippijnsch *pa*- en *pa°*- volkomen.

Allereerst volgen hier eenige voorbeelden van 't gebruik van *pa*- bij naamwoorden, b.v. Tag. *parusa* - de iemand opgelegde straf, v. *dusa* - straf[3]); *paubaya* - aan een bepaald persoon gegeven vergunning = *pabaya*[4]); Tjam *patau* - vorst, v. *tau* - mensch, waarmee te vergelijken Jav. *pawong*, in samenstellingen van bepaalde lieden van allerlei slag gezegd, en Bug. *La Patau* - een der namen van den Schepper van wien 't menschdom afstamt, „de Heer", ook wel van vorsten gezegd[5]); Mak. *kassiwiyang* - hulde, *pakassiwiyang* - huldebewijs; Bug. *saro* - loon, *pasaro* - 't in een bepaald geval gegeven loon;

---

1) *W. Dunnebier*, Spraakkunst van het Bolaäng Mongondowsch, in: Bijdragen Kon. Inst. dl. 85 p. 354.

2) *N. Adriani* en *M. Adriani-Gunning*, Hoofdstukken uit de spraakkunst van het Tontemboansch p. 31, 32. — Den Haag 1908.

3) *C. Lendoyro*, The Tagalog language p. 368. — Manila 1909.

4) *Paubáya* is niet onregelmatig, zie Bloomfield o.c. p. 300. Vgl. V. G. X 273.

5) In 't woordenboek s.v. *tau'* geplaatst.

Day. *pahimat* = *himat* - voornemen [1]); Jav. *pawulang* - een bep. les die men iemand geeft, v. *wulang* - onderwijs in 't algemeen; *pawarta* - een bepaalde tijding, *pausur*, 't in een bepaald geval als *usur* (zie Wb.) betaalde; *podjar* = *udjar*, zonder onderscheid; Sund. *panagara* - een bepaalde „nagara"; Min. Kab. *pakaju* - hout benoodigd als bouwmateriaal. De afleiding heeft soms een zeer speciale beteekenis gekregen, b.v. Tag. *palabàs* - tooneelvertooning (vermoedelijk in de open lucht), van *labàs* - wat buiten is; *patalim* - mes, v. *talim* - vlijm. Men kan uit deze voorbeelden zien hoe een formatief, in dit geval *pa-*, door telkens in verbinding met een zelfde gw. op te treden, de neiging vertoont eigen leven te verliezen, men kan zelfs verschillende graden van dit proces aan verschillende woorden in een zelfde taal waarnemen, als boven in 't Tag. 't Reeds genoemde Sund. *pasidĕkah* is door de beteekenis die *pa* bezit van *sidĕkah* onderscheiden, men zou 't prefix kunnen weglaten zonder onjuist te zijn, zich alleen minder scherp uitdrukken. Doch: *pahadjat* - 'tgeen iemand als zijn deel aan een *hadjat* bijdraagt, tevens een betuiging van onderhoorigheid, en *hadjat* - godsdienstige maaltijd, loopen reeds verder uiteen, 't formatief is van zijn uitgangspunt af geraakt, daarentegen is in *paidin* nauwelijks verschil met *idin* op te merken; Min. Kab. *pakayu* is een nieuw woord naast *kayu* geworden enz.

't Maleisch toont een voorliefde voor den vorm met triller, 't naakte prefix komt zelden voor; waar 't behouden schijnt, laat zich meestal vaststellen dat dit 't gevolg is van fonetische omstandigheden. B.v. *pĕrbahasa* - spreekwijze, v. *bahasa* - spraak; *pĕwarta* - in een bepaald geval gegeven bericht [2]) [3]).

Naast *pa-* komt ook *pa*-* voor, b.v. Tag. *panganak* - boreling [4]); Jav. *panggawe* = *pagawe* - iemands daad, verrichting, lett. is *panggawe* - een daad die door iemand verricht wordt, met gedachte aan de actie, *pagawe* substantief zonder meer, doch 't spraakgebruik maakt geen onderscheid, naar 't schijnt. Zoo zegt men in Sund. *panghormat* - daad van eerbetoon, *pangbakti* of *pangabakti* (de *a* is fonetisch) - huldebewijs, **pahormat*, **pabakti* zijn mij nimmer voorgekomen; *panjuku* - *suku*-teeken (in 't schrift) 't Bataksch heeft

---

[1]) *A. Hardeland*, Versuch einer Grammatik der Dajackschen Sprache p. 51. — Amsterdam 1858.

[2]) Wat de regels voor 't gebruik van *pĕ-* in plaats van *pĕr-* betreft, worde naar de spraakkunsten verwezen. In 't algemeen wordt dit door den beginconsonant van 't gw. en 't daarin voorkomen van een *r* bepaald.

[3]) *D. Gerth van Wijk*, Spraakleer der Maleische taal² p. 166. — Batavia 1893.

[4]) *Lendoyro* o.c.

pa-* waarnaast *pa-* niet schijnt voor te komen, b.v. *pakkabahaba* - bepaaldelijk een door een *datu* verwekte storm[1]), v. *habahaba* - storm; Min. Kab. *pambuluăh* - waterleiding [vermoedelijk uit een bamboegoot bestaande], v. *buluăh* - bamboe[2]).

In benamingen van personen of als zoodanig voorgestelden, welke met *pa-* aanvangen, doelt 't prefix op lieden die in 't bizonder met de in 't gw. genoemde zaak van doen hebben, wier beroep, bedrijf, dagelijksch werk, gewoonte, voorkeur met 't in 't gw. gelegen begrip in verband staat. Naast *pa-* komt *pa°-* en *pa*-* voor, de voorstelling wijkt dan in zooverre van 't zooeven gezegde af dat ook 't handelen van een persoon wordt uitgedrukt waarbij echter, wat *pa*-* betreft, naar voren komt dat hij genoemde zaken *pleegt* te verrichten of zich daarmee onledig houdt in overeenstemming met de intensieve beteekenis der inwendige nasaleering. 't Verschil wordt vaak niet in 't oog gehouden, 't is maar hoe 't accent valt. Wanneer men met een samengesteld formatief te doen heeft zooals *pa°-*, *pa*-*, waarin twee elementen met elkaar zijn vergroeid, die elk nog weer verschillende kanten toonen (bij *pa* kan b.v. 't accent op 't imperfectieve dan wel op 't duratieve vallen), dan kan men niet scherp analyseeren maar alleen de bevinding maken dat de eigenschappen der elementen in de synthese zijn weer te vinden. De spraakmakende gemeente laat zich immers bij de vorming van nieuwe woorden door haar taalgevoel leiden zonder te redeneeren. Men kan dus tot zekere hoogte zeggen dat b.v. 't Mak. woord voor „jager": *paondang* en 't Maleische *pĕrburu* gelijkwaardig zijn, doch met dat al drukken beide talen zich niet eender uit, 't Mak. zegt „jagersman", 't Mal. „man die op de jacht gaat". In de Filippijnsche talen en in Noord- Oost-Selebes schijnt dit gebruik van *pa-* onbekend te zijn[3]) doch elders is 't algemeen.

't Dayaksch heeft *pa-* b.v. *palauk* - visscher, waaraan niet te zien is of 't prefix *pa-* of *pa*-* is, daar de nasaal vóór *l* uitvalt en zoo is ook niet uit te maken in hoeverre *pa-* aan een ouder *pa°-* beantwoordt, daar de vormen met triller in 't Dayaksch ontbreken; andere voorbeelden: *pihop* — - drinker (van), *padait* schilder, ook attribuut. Doch: *panggapit* gw. *gapit*, de naaste in rang, lett. de klemmer; gewoonlijk een hoogen graad uitdrukkende, *panenga*, v. iemand die

---

[1]) v. d. Tuuk o.c. p. 186.

[2]) *J. L. van der Toorn*, Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch woordenboek s.v. *buluăh*. — Den Haag 1891.

[3]) Tag. *paaga* is de naam v. e. rijstsoort, die z.v.a. „de vroegerd" zou kunnen beteekenen.

gaarne, steeds geeft, gw. *tenga*. De vorm wordt ook als attribuut gebruikt, b.v. *pambagi-* v. iemand die gaarne verdeelt, weet te verdeelen, en vrijgevig.

Opmerkelijk is dat *pa**- in 't Dayaksch collectieven vormt, b.v. *pambudjang* - de gezamenlijke jongelingschap, de jongedochterenschaar, een beteekenis die elders o.a. aan *pa-* (*pa*°-, *pa**-) — *an* toekomt. Daar in Day. *pa-* de beteekenissen van *pa-* en *pa- an* vereenigd zijn en van 't suffix slechts enkele resten aanwezig zijn, is 't zeer wel mogelijk dat *-an* is afgevallen.

Voorbeelden: Bar. *pandjama* - aanraker = hand, v. *djama* gw. v. aanraken[1]), zeer veelvuldig in Mak. en Bug., Mak. *padjonga* - hertenjager, Bug. *padarĕ'* - tuinder, *pabaruga* - iemand die feesten afloopt, v. *baruga* - vergaderzaal waar ook de feesten plegen gehouden te worden, Mak. Bug. *pangulu* - aanvoerder, hoofd, gw. *ulu*, ook: God, althans in 't Mak., Bug. *parulu musu'* = *pangulu musu'* - krijgsoverste, *parobi'* - man die oproepingen doet (La Galigo), ook v. samengestelde uitdrukkingen: Bug. *patiwi ota- otăng* - sirihdoosdraagster.

't Javaansche heeft *pa-* en *pa**-: *padang* - rijstkoker, v. *dang*, gw. v. rijst gaar stoomen, *padagang* - zaakgelastigde, factoor v. e. koopman, *palaku* = *panglaku* - bode, *pangrĕbab* - vioolspeler (betrekking, rol in 't orkest). In 't Mad. staan *pa-* en *pa**- volkomen gelijk, men zegt *padjhuwạl* en *pandjhuwạl* - verkooper, *pasare* en *panjare* - zoeker, zonder onderscheid in beteekenis. 't Soend. heeft meestal *pa**-: *panjawah* - boerenarbeider voor de sawah, *pangedjo* - rijstkookster, *pabĕlah* - roeier (met schepriem), v. *wĕlah*, met consonantverandering, *pagawe* - werkman = dienstplichtige, *patjikrak* - kwikstaart, vgl. Jav. *tjikrak-tjikrak* - v. vreugde huppelen en springen; Bal. *padanda* - priester, v. *danda* - staf.

't Bataksch bezigt bij 't eene gw. *pa*°-, bij een ander *pa**- zonder verschil, b.v. *parbonijaga* - handeldrijver, *panakko* - steler (gw. *takko*), *parmodat* - opiumschuiver, *pangordang* - zaaier, v. *ordang* - pootstok, *panakit* - wormen in den darm (lett. ziekmakers). In verbinding met transitieve begrippen vindt men meer *pa**-. In 't Bataksch heeft deze vorm een sterk verbaal karakter (wanneer 't gw. een werkwoordelijk begrip is): *panundati* - die zegt dat iets niet doorgaat, de verhinderaar, v. gw. *sundat* met suffix van 't eerste transitief, *pamogo mà ho di hepeng mami* - dan zijt ge een ons geld onrechtmatig achterhouder, dan hebt ge ons geld onrechtmatig achtergehou-

---

1) *N. Adriani*, Spraakkunst der Bare'e-taal, Verh. Bat. Gen. LXX p. 83.

den; *ro ma pangulu radja i* - gezegde vorst kwam als scheidsrechter [1]). Overal elders is *pang(h)ulu* strict substantief, wereldlijk of godsdienstig hoofd [2]).

In 't Gajö'sch komen alle drie prefixen voor, *bovendien pu als nevenvorm*, zij worden niet onderscheiden, b.v. *pĕkundö, pukundö, pĕrkundö* - een vraagal (*pĕ-* = **pa-*), v. *kundö* - navraag; *pĕrunggör* - kwaadspreker, v. *unggör*, gw. v. spreken; *pĕgĕson* - lafaard, v. *gĕson* - laf; *pĕnĕnah* = *pĕntĕnah* - overbrenger v. boodschappen, postillon d'amour, v. *tĕnah* - opdracht.

't Maleisch heeft ook de drie prefixen dooreengehaald, b.v. *pĕrtapa* - kluizenaar; *pĕnakut* - lafaard [3]); *pĕrdjudi* = *pĕndjudi* - dobbelaar; *pĕduduk* - bewoner, inwoner; *pĕsuruh* = *pĕnjuruh* [4]) - bode; *pĕtĕnung* = *pĕrtĕnung* = *pĕnĕnung* - waarzegger.

't Atjehsch heeft enkele voorbeelden van *pa*-* (*peu*-*), b.v. *peungapét* - de samenbrengster van bruid en bruidegom, bruidsjuffer, bruidegomsjonker, eig. inklemmers of flankeerders, v. *apét* - (van weerszijden) geklemd, ingesloten.

't Minangkabausch heeft *pa*-*: *pandjua'* - verkooper, *panangih* - huilebalk, bij uitzondering *pa-*: *paburu* - jager, *paadja* - leeraar. Daar *pa°-* niet bestaat en de nasaal vóór eenige consonanten uitvalt, is 't moeilijk uit te maken of *pa-* oorspronkelijk dan wel uit *pa°-* of *pa*-* gereduceerd is. Mogelijk is *paburu* uit **pa°buru* cf Mal. ontstaan; *paadja* staat voor **pangadja*.

Evenals in 't Bataksch heeft de vorm een verbaal karakter. Men kan niet zeggen: *paburu pandai manèmba'* - jagers kunnen goed schieten, doch wel: *urang nan tun paburu banai* - die man is een groot liefhebber van jagen, dus alleen als predicaatswoord [5]). Dit blijkt verder uit 't gebruik van de transitief-suffixen, b.v. *awa'njô palarikan ana'bini urang* - hij houdt ervan met de vrouw van een

---

1) *v. d. Tuuk* o.c. p. 187.

2) *parmodom* van gw. *podom* is onregelmatig. De beteekenis is: 1 slaapkop, veelslaper (Mal. *pa*-*). 't Bataksch is hier in overeenstemming met de Filippijnsche talen waar de triller een meervoud kan uitdrukken; 2. slaper, opzettelijk; de triller zegt in dit geval dat 't subject meewerkt, ook dit is cf de Filippijnsche talen, bv. *parmodom balijan* - iemand die buiten slaapt (*di balijan*), die des nachts op den akker in de loods blijft vernachten, v. d. T. o.c. p. 191.

3) In dit geval maakt de prenasaleering de beteekenis duidelijk intensief, doch 't Gajö'sch laat ze achterwege. — Bat. *panahut* - alles wat vrees aanjaagt, correspondeert daarentegen met den Intensief van 't transitief werkw. door **mar-* + gw. gevormd, wat „vrees wekken, bang maken" zou beteekenen.

4) *Gerth van Wijck* o.c. p. 167.

5) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 5.

ander weg te loopen (hij is iemand die enz.); *awa'njô pantjiri'-i pariuā* - hij is gewoon den kookpot van een ander te bevuilen ('t met de vrouw van zijn kennis aan te leggen). Deze vormen komen, volgens van der Toorn, hoogst zelden voor.

't Bare'e heeft nog een samenstelling die uit *po-* (= **pa-*) + den actieven vorm van 't werkwoord bestaat, met de speciale beteekenis: „iemand die iets *voor een ander doet*", b.v. *pomabusu* - iemand die voor anderen wascht, *pomeoko* - iemand die voor een ander opstaat, *pomantjari* - iemand die voor anderen palmwijn tapt [1]). Daar noch in 't actief-prefix, noch in den persoonsaanwijzer *po* de beteekenis „voor een ander" ligt, moet hier aan een differentiatie die speciaal 't Bare'e eigen is, gedacht worden. In 't Bug. (ook in 't Mak.) kan men haast van elk beroep *pa-* gebruiken, 't verrichten van iets als beroep, m.a.w. 't „toekang" zijn, en 't werken voor anderen staan niet ver van elkaar af. Terloops zij opgemerkt dat de zucht tot differentiatie in 't Bare'e buitengewoon ontwikkeld is, misschien moet hier gezegd worden dat zij door Adriani's werkzaamheid klaarder dan elders aan den dag treedt, doch zij bestaat ongetwijfeld; men zie slechts wat in de spraakkunst over de soms zeer uiteenloopende beteekenissen van onvolkomen contra volkomen nasaleering te vinden is, b.v. v. gw. *kasi* - knijper, schaar, v.e. krab. *mongkasi* - stekende pijn doen, *mongasi* - dreigen [2]), terwijl b.v. in Sund., Bat. (*panahut* = *pangatahut*, de tweede *a* is fonetisch), Gaj. Tag. e.a. onvolkomen en volkomen genasaleerd, zonder onderscheid, naast elkaar voorkomen.

In deze beteekenis van „die zich bezighoudt met" gebruikt, wordt de *pa*-vorm veelal door een woord dat „mensch" beteekent, vooraf-gegaan, b.v. in Mal. en Min. Kab., maar ook elders. Hier ligt m.i. ook de verklaring van dit gebruik. Immers door *pa* wordt 't in 't gw. gelegen begrip op een object geprojecteerd. Is 't gw. substantief, zooals bij de in de eerste plaats genoemde gevallen (boven blz. 14), dan is de *pa*-vorm daarvan 't zelfde, maar binnen engere grenzen teruggebracht; doch hij kan ook — en dat is vooral 't geval als 't gw. een werkwoordelijk begrip is, — naar 't object verwijzen waarvoor 't met behulp van *pa-* gezegde geldt. Wordt 't object uitdrukkelijk genoemd, dan is de *pa-vorm* bepalend attribuut en volgt dus 't bepaalde object, *pa-* krijgt in dit geval 't karakter van een verbindingslid dat zonder de

---

1) *Adriani* o.c. § 70, 76, 103.
2) T.a.p. p. 153 en elders.

duidelijkheid te schaden kan wegblijven, omdat de verhouding van 't bepaalde tot 't bepalende reeds vaststaat door positie; er is dan ook geen onderscheid tusschen b.v. Soend. *kuda paburu* - jachtpaard, en: *kuda adu* - renpaard (eig. kamppaard). Van menschen gezegd, kan 't woord „mensch" wegvallen maar op willekeurige objecten toegepast, moet men de namen daarvan uitdrukken om niet onverstaanbaar te zijn. Voorbeelden: Tag. *ang daà ng pabalik* - de terugweg, „der Weg zurück"[1]), Mak. *djarang pateke'* - draagpaard, Bat. *tanda paboa* - meldteeken[2]), Jav. *ḍuwit pasaksi* - getuigengeld, wel te onderscheiden van *pasaksi* - getuigenis, zonder *pa*: *woh tuku* - gekochte vruchten (koopvruchten), in tegenstelling met vruchten uit eigen tuin, Min. Kab. *pariuă patana'* - kookpot, *hari pahudjan* - regendag, Sumb. *ndjara pakaliti* - rijpaard, v. *kaliti* - rijden.

Wanneer dus een *pa*-vorm van een mensch gebruikt wordt, kan hij determinatief en zelfstandig of, als men wil, adjectief en substantief zijn: Mal. *pĕnakut* - lafaard, *orang pĕnakut* - een laf, vreesachtig mensch. 't Attribuut kan weer een samengestelde uitdrukking zijn, in B. M.: *simba' maja'-pa moigum kon toja' poḷabu' ko ḷolimpusi'* - want dan zal (ik) eerst visch gaan vragen om daarmee te vermengen de groente[3]), is *poḷabu'* geen echte instrumentaal maar staat aan 't hoofd van 't bepalende attribuut, lett. vermeng-met-groente-visch.

Zoo zou men ook andere van adjectieven afgeleide *pa*-vormen kunnen verklaren, Jav. *patinggi* - dorpshoofd, zou dan zijn *wong patinggi* waarbij *wong* is weggelaten. Doch er is nog een andere verklaring mogelijk. De aanwijzing van iets met een eigenschapswoord, heeft zonder meer relatieve waarde, Sund. *gĕde ijeu* - deze is grooter; de nadrukkelijke aanwijzing van iets als „hoog" kan dus inhouden de betuiging van een hoogen graad dier eigenschap; dus zou *patinggi* zijn „zéér hoog" en van een persoon: een zéér hooge; in 't Mak. is *patinggi* inderdaad: zeer hoog. In den grond bewerkt *pa*- hier 'tzelfde als bij substantieven. Vgl. Jav. *panggĕde* - een aanzienlijke, Sund. *pangagung* - de hooge heeren, en 't gebruik in Sund., Mad., Bat. om met *pang* een superlatief uit te drukken: *panggĕdena* - de grootste. 't Min. Kab. heeft met eenige afwijking in beteekenis: *pahibô* (voor **pa* hibô*) - medelijdend van aard, v. *hibô* - begaan met 't lot v. anderen;

[1]) In talen die alle woorden met verbindingsklanken aaneenrijgen, zooals in de Filippijnsche gebruikelijk, komt *pa* niet aan de functie van verbindingsklank toe.

[2]) *J. Warneck*, Toba-Bataksch-Deutsches-Wörterbuch s.v. *boa*. — Batavia 1906.

[3]) Bijdragen Kon. Inst. 85 blz. 338.

panjantun - goedhartig, v. *santun* - aan iets gehecht. 't Sund. gebruikt dezen vorm met reduplicatie als bijwoordelijke uitdrukking: *pasosore* - laat op den middag, in den avondstond; *pakokolot* - op gevorderden leeftijd, als men oud is.

't Dayaksch vormt met *pa**- adjectieven, met intensieve beteekenis, b.v. *pambanä* - trouwlustig, gezegd van iemand die dikwijls trouwt; *pambusau* - v. iemand die gauw dronken wordt, ook: v. iemand die gaarne of allen beschonken maakt; in 't eerste geval heeft men te doen met de Intensief van een intransitief, in 't tweede van een transitief (Nader bij 't werkwoord); *pandagang* - v. iemand, die gaarne handelt of: die in 't handelen bedreven is, ook substantief; *palauk* - visscher (de nasaal verdwijnt vóór l) [1]).

Wanneer men met grondwoorden van werkwoorden te doen heeft, kunnen die veelal èn als werkwoord èn als naamwoord worden opgevat, 'tzelfde geldt van de *pa*-afleidingen. Van ons standpunt bezien treedt dus één en 'tzelfde woord nu eens als werkw., dan weer als naamwoord op. De Soend. zin: *ijeu kekere bawa kawula ti dajeuh tĕgĕs dulur kawula* [2]), luidt, nauwkeurig vertaald: „deze door mij van de stad meegebrachte bedelaar is inderdaad mijn broeder", naar Nederlandsch taaleigen: deze bedelaar die door mij van de stad is meegebracht enz. Doch: *ijeu aja tjau bawa ti dajeuh* - kan men vertalen: „hier is van de stad meegebrachte pisang", maar ook (daargelaten dat wij ons niet zoo plegen uit te drukken): „hier is pisang, een meebreng van de stad" ((Duitsch: von der Stadt Mitgebrachtes). Zoo ook: *barang bawa* - ten huwelijk meegebrachte goederen, van den persoon die ze aanbracht blijvende; *geus buka* - reeds geopend; maar ook: 't is al tijd van open zijn, open tijd (als men 's avonds weer mag eten in de Vastenmaand); *leungeunna asup kana buka kĕlek si anu* [3]) - zijn hand drong in 't geopende (de opening) van den oksel van N. N. — Mal. *kantor soedah tutup* - 't kantoor is al gesloten; *tutup muka* - een masker, enz.

Dit soort grondwoorden komt 't naast met onze verleden deelwoorden overeen. 't Is er echter verre vandaan dat zij allen als zelfstandig rededeel zouden kunnen optreden, 't is ook niet in de verschillende Indonesische talen in dezelfde mate 't geval. Voor de *pa*-vormen geldt m. m. 'tzelfde.

---

1) *Hardeland* o.c. p. 49 v.v., *dez.*, Dajacksch-Deutsches Wörterbuch. Amsterdam 1859.

2) *G. J. Grashuis*, Soendanesche bloemlezing p. 148. — Leiden 1881.

3) Pangeran Kornel uitg. Volkslectuur p. 56.

In de talen die over een lidwoord beschikken, zooals de Filippijnsche, is 't gebruik daarvan een ondubbelzinnige aanwijzing dat men een substantief vóór zich heeft maar dat geldt hier alleen als 't woord subject of object van den zin is; treedt 't als predicaatswoord op, dan mist 't 't lidwoord, toch zal men in dit geval van een substantief kunnen spreken. B.v. Tag. *ala-ala-* souvenir, geschenk; *ang manga ala alá ng itò ay hindí nila ibinibigay* - deze geschenken werden door hen niet gegeven [1]), doch: *ang panyo ng itò ay paala ála sa ákin niy Ali ng Marijà* - deze zakdoek is een souvenir aan mij van tante Maria [2]); *ibíbigay kò sa iyò ang parusa* (gw. *dusa*) - ik zal u de straf geven [3]); *pumanhìk sya sa báhay at dalà nyà ang isa ng gulok* - hij ging op naar 't huis met een kapmes bij zich (een kapmes was 't door hem meegenomene) [4]).

De als naamwoord optredende *pa*-vormen van grondwoorden die een werkwoordelijk begrip inhouden (verleden deelwoorden) zijn in twee groepen te verdeelen. Tot de eerste behooren benamingen van objecten waarin de door 't gw. uitgedrukte handeling of werking is neergelegd. Dit is 't zelfde als boven ten aanzien van *pa-* afleidingen van substantieven gezegd werd. Dit object nu kan zoowel direct als indirect zijn, dat wat verricht wordt als dat in verband waarmee verricht wordt, in 't laatste geval in 't bizonder 't instrument waarmee de handeling wordt verricht, b.v. Mal. *pĕtaruh* - onderpand, Jav. *pakirim* - 't gezondene, *patuku* - koopsom. Naast *pa* vindt men nu ook *pa°*- en *pa**- waarmee een aan 't object verbonden werkzaamheid van een agens wordt uitgedrukt. Voor den instrumentaal is dit de gewone vorm. Strikt genomen is dus Jav. *patuku* de koopsom zonder meer, *panuku* de door een agens betaalde koopsom [5]). In 't wb. worden beide vormen echter als gelijkwaardig beschouwd.

De tweede categorie gaat uit van 't verleden deelw. als werkwoordsvorm. Deze kan met *pa-* worden verbreed. De waarde van *pa* is in dit geval een imperfectieve of duratieve; bij 't werkw. zal dit behandeld worden. De naakte duratieve, algemeener: nadrukkelijke vorm

---

1) *Bloomfield* o.c. p. 72.
2) O.c. p. 299.
3) O.c. p. 16.
4) O.c. p. 38.
5) Jav. *paugĕr* — de som betaald voor 't afschrift van een proces-verbaal in een rechtszaak; en *palĕnggah* — de som betaald voor een apanage (*lĕnggah*), alsmede de benamingen van heffingen, in grooten getale in 't Eind Résumé vermeld, schijnen mij naar analogie van *patuku* gevormde termen van de kanselarij-taal.

komt betrekkelijk niet veel voor, des te meer in substantief-constructie gebracht, 't zg. verbaal-substantief. 't Prefix kan ook *pa°*- of *pa**-zijn, de triller of prenasaleering voert ook hier een agens in. De prenasaleering is wel is waar de Intensief maar dit geldt alleen voor die talen welke daarnaast een niet- intensieven vorm, dus *ma°*-, *pa°*-naast *ma-**-, *pa**- bezitten, en voor zoover ze die gebruiken, en 't onderscheid in acht nemen. Waar 't begrip van actie uitsluitend door prenasaleering geïnterpoleerd wordt, kan men *pa**- aan *pa°*- elders gelijkstellen. B.v. Sund. *lila pisan patjĕpĕngna panangan*[1]) - vastgehouden worden der handen duurde zeer lang, de handen werden zeer lang vastgehouden, *na* slaat hier op *panangan*. Uit 't samengaan met een tijdsbegrip blijkt 't werkwoordelijke karakter van den vorm. Doch *panjĕpĕngna panangan* is niet slechts: „'t vastgehouden worden der handen *door een agens*", maar „zijn vasthouden der handen", 't begrip wordt actief en *na* slaat bijgevolg op den persoon.

De reden dat triller of prenasaleering in dit geval zooveel verder tot een actieve beteekenis drijft dan bij de woorden van de eerste groep is te zoeken in 't feit dat men bij deze laatsten met objecten te doen heeft die met welke activiteit ook omgeven, object blijven, terwijl bij de verbale substantieven de werkwoordsvorm 't uitgangspunt is, 't gw. keert als 't ware zijn werkwoordzijde naar voren en hierop wordt verder voortgebouwd.

Er werd zooeven gezegd dat de prenasaleering veelal — dit geldt voor westelijke talen — de functie van den triller heeft overgenomen, daar staat dus *pa*-, zonder agens, tegenover *pa**-, met agens. Maar Tontemboan leverde een voorbeeld dat *pa*- en **pa°*- zijn samengevallen in *pa*-, dit prefix wordt dan op tweeërlei wijze gebruikt[2]). Zoo heeft ook 't Bare'e den triller verloren, vandaar *poapu* - 't koken[3]), van een samenstelling: *ponangu buadja* - 't zwemmen als een krokodil. 't Bare'e heeft nog een tweede intransitief prefix *me*- (*pe*-) (dat in mindere mate intransitief is dan *mo*- (po-)[4]); ook hiervan kunnen verbale substantieven gemaakt worden, b.v. *pewawoi Ine i wengi, nda epe bemo ndakoto* - toen Moeder gisteren aan 't wieden was, voelde zij dat zij niet meer kon, *wawo* gw. van wieden; *ri Mori pelindja mami* - we zijn naar M. gereisd, 't Actief prefix *pa*-

1) Pangeran Kornel uitg. Volkslectuur p. 46.
2) Boven p. 14.
3) *Poapu*-kooksel is object v. gekookt worden, behoort tot de eerste categorie.
4) *Adriani*, Spraakkunst Bare'e-taal p. 160.

ten slotte (voor **pa*°-) vormt verbale substantieven die in dezelfde mate actief zijn als *pa*°- of *pa**- elders, b.v. *pawoto* - 't oversteken, nl. de rivier, doch hiernaast *powoto* - 't oversteken, waarbij niet aan een object wordt gedacht [1]). Hieruit schijnt op te maken dat 't verbaal-substantief altijd als actief wordt gevoeld. [Naast *pa*- komt *pa**- voor, zonder onderscheid, doch gewoonlijk is dit intransitief en intensief van een in enkele gevallen bewaard *pa*- dat overigens in *po*- is overgegaan].

Men vindt 't verbaal-substantief ook zonder *pa*- gebruikt, b.v. Sund. *bawana hese* - 't meegenomen worden *ervan* is moeilijk, 't is moeilijk mee te nemen [2]). Doch: *mawana anak tilu* - *zijn* meebrengen is drie kinderen, hij heeft drie kinderen bij zich; men kan 't eerste 't passieve, 't tweede 't actieve verbaal-substantief noemen, de verhouding is de zelfde als bij *patjĕpĕng* - *panjĕpĕng*; 't waarschijnlijkst lijkt dat *bawa-mawa* verkorte vormen zijn waarvan *pa* is afgevallen. 't Jav. kent 'tzelfde: *tampane dek wingi* - hij heeft 't gisteren ontvangen, *angkatmu besuk apa* - wanneer vertrekt ge? [3]), alleen schijnt men geen onderscheid tusschen actief en passief verbaal-substantief te maken, *nulisse* - zijn schrijven.

Van 't gebruik dat van den *pa*- (*pa*°-, *pa**-) vorm op deze wijze gemaakt wordt, kunnen de volgende voorbeelden een overzicht geven.

In de Filippijnsche talen wordt 't verbaal-substantief als regel met *pa*°- gevormd, de instrumentaal heeft vaker *pa**-, b.v. Tag. (*ang*) *pagbasa* - het lezen, (*ang*) *pagpatày* - het dooden, (*ang*) *pagupo* - het zitten; dit laatste is opmerkelijk dewijl *maupo* - zitten, behoort tot de woorden die in 't actief geen triller hebben, waarbij dus een agens buiten sprake is, men zou dus *paupo* verwachten, maar dit is passief: *paupo sya ng lumagpàk sa lúpá* - hij kwam in zittende houding op den grond terecht [4]), zie verder bij 't werkwoord, beneden. Evenzoo Bis. *pagbasa, pagbuhat* - het maken, doch *pagtolog* beteekent: „het te slapen leggen", correspondeert dus met *magtolog*, terwijl Tag. *pagtolog* - het slapen, verbaal-substantief van *matolog* is [5]), = Bis. *pagkatolog*. Doch v. *hulog* - gw. van „vallen is 't

[1]) O.c. p. 172 v.v.

[2]) Wel te onderscheiden van *bawa* substantief: *bawana* — 't door hem meegebrachte.

[3]) *A. H. J. G. Walbeehm*, De woordafleiding in het Javaansch p. 75. — Batavia 1895; *dezelfde*, Javaansche spraakkunst p. 120. — Leiden 1905.

[4]) *Bloomfield* o.c. p. 299.

[5]) *Méntrida*, Arte de la lengua Bisaya - Hiligayna p. 166. — Tambobong 1894.

verbaal-substantief: Tag. *pagkahulog* - het vallen, conform Bis.[1]).

't Verbaal-substantief toont in 't Tag. een weelderigen groei. 't Kan ook van met *pa-* samengestelde, richting aangevende woorden, die dan als sec. gw. optreden, gevormd worden, b.v. *pagparitò* - het herwaarts komen, of van samengestelde uitdrukkingen: *pagtatatlo-ng-gabì* - de plechtigheid drie dagen na 't overlijden[2]). Verder treedt 't als bijzin op en kan dan een voegwoord ontberen: *pagpanhik* - toen (hij) naar boven ging, lett. (zijn) naar boven-gaan; *pagtogtog* - als 't slaat, *pagulan* - als 't regent, *pagtapus ko nitòng gawa'* - als ik dit werk beëindigd zal hebben. Op die wijze wordt *pag-* de inleiding tot een geheelen zin, niet langer aan 't gw. van een werkwoord verbonden maar zelfstandig voegwoord geworden, b.v. *pag ang aking anak ai mai labing dalawàng taòn* - zoodra mijn zoon twaalf jaar oud is[3]); *pag hindí sijá pumarini* - bijaldien hij niet komt. In 't Soendaasch, terloops gezegd, vindt men *pang* als redegevend voegwoord: *pang bapa bisa sakijeu djadi djĕlĕma tjukupna ge* - de reden dat ik in zoo goeden doen ben gekomen[4]), eveneens naar analogie van 't verbaal-substantief gevormd, *pangdatangna kadijeu* - de reden dat hij herwaarts gekomen is, lett. zijn komen herwaarts is. 't Bare'e doet iets dergelijks, maar is redegevend-concludeerend: *poraegonja pai nakaberemo* - door haar deelnemen aan den reizang is zij schor[5]). Overigens kan 't verbaal-substantief ook op tijd of plaats zien, Tag. *pagdating nya* - wanneer hij komt.

't Bis. gebruikt veelal *pa*-* als gelijkwaardig met *pa°-*: *pagtorok* = *panorok* - het opkomen; *pamonga* (v. *bonga*) - het vruchtdragen, de vruchtdracht; *pomayo* - het dragen v.e. *bayo* - overkleed; *panubo* - geboorte (lett. het doen leven); Ibg. *pangua* - het werken.

Instrumentaal: Tag. *panghampàs* - zweep, *pangtawag* = *panawag* - waarmee geroepen wordt; *panggupit* - schaar, maar ook: het snijden, *ang panganganàk* - het baren, de baring; B.M. *ponali* - bruidschat, vgl. Sund. *panjangtjang* - verlovingsgeschenk.

't B.M. vormt instrumentalen met *pog* - (= **pa°-*, vóór medeklin-

---

[1]) Over 't dubbel-prefix *paka-* (*pa°ka-*, *pa*ka-*) kan hier niet verder gehandeld worden, daar een bespreking van *ka* vooraf zou moeten gaan.

[2]) *Bloomfield* o.c. p. 235, 114.

[3]) *Lendoyro* o.c. p. 314.

[4]) Tjarita doeloer lima ed. Volkslectuur p. 21.

[5]) *Adriani*, Sprk. p. 159.

kers *po*-) en *po**-, b.v. *pomatoi* - middel om te dooden, *potaloei* - waarmee men koopt, o.a. geld, *pomata'* - waarmee wordt gewasschen, zeep, *pongandol* - wat men in fig. zin als steun gebruikt, b.v. een belofte v. iemand [1]).

In aansluiting bij wat reeds boven (bl. 23) over 't Bare'e is opgemerkt, volgen hier nog eenige voorbeelden: *impia pasongkanja siko* - wanneer heeft hij u bevolen, *nja* slaat op den agens. Vóór grondwoorden die met *k, p, t* beginnen, wordt *pa**- gebruikt. Hier is weer een voorbeeld dat een grammatisch in een fonetisch onderscheid is overgegaan [2]). De vorm kan 't suffix van 't eerste transitief dragen: *paawuti* - het wieden (bewieden), v. gw. *awut*. Dit alles betreft verbaal-substantieven van transitieve begrippen.

De verbale substantieven komen ook in den intensief voor, vgl. *pewawo* - 't wieden, *pentjore* - 't krachtig opstijgen, v. gw. *sore* [3]); *potunda* - 't zitten, *pongaju* - 't zingen, gw. *aju*; van een samenstelling: *pobongka ira* - 't bladeren opruimen [4]).

Heeft 't verbaal-substantief de beteekenis van een substantief, dan kan 't object zoowel direct als indirect zijn; opmerkelijk is dat dan de intensieve vorm vereischt is, b.v. *pondjau* - naaiwerk, *pombawa* - 't meegebrachte eten. 't Indirecte object is 't instrument: *pombabaki (inodo)* - knuppel (om geklopte boomschors mee te slaan) [5]), *ponombu* - waarmee men water haalt (de bamboekoker), *pembasa* - waarmee men 't haar wascht; *po*- kan in dit geval met transitieve begrippen verbonden worden, *pa*- daarentegen schijnt als aanwijzer van objecten niet voor te komen.

Voor verbale substantieven met samengestelde prefixen: *pampetubunga* - haar naderen, *pampotawala* - het tot lans gebruiken e.d., zie men de Spraakkunst.

Mak. en Bug. gebruiken *pa*°- en *pa**- als gelijkwaardige prefixen zoowel voor instrumentaal als verbaal-substantief, de laatste beteekenis gaat over in die van object van 't handelen of gebeuren. De beteekenissen liggen naast elkaar, doch worden in andere talen door toevoeging van *-an* als men 't object op 't oog heeft, onderscheiden, zie achter. Voorbeelden: Mak. *pa'tjini'* - inzicht, gezicht (zintuig),

---

1) *Dunnebier* o.c., Bijdragen Kon. Inst. 85 p. 338.
2) *Adriani*, Spraakkunst p. 173.
3) O.c. p. 169.
4) O.c. p. 158.
5) W.b. s.v. *bábaki*.

het zien, verrekijker; *pa'de'de'* - smidshamer [1]), *panagala'* - het houden, v. gw. *tagala'*; Bug. *parengkalinga* - het hooren, 't gehoororgaan; Bug. *pa'timpa'* = *panimpa'* - luik, — *ulampu* - waarmee de gordijnen geopend worden, zeker geschenk; *pa'tĕmmĕ'* - het beëindigd hebben van het Koranreciet, van 't 1e. transitief: Mak. *pamadjiki* (gw. *badjī'*) - het goeddoen aan, Bug. *pangelori* - het beminnen, liefde, *elo'* - willen.

Er bestaat in 't Mak. en Bug. meer dan één prefix *pa*; in de woordenboeken en spraakkunsten worden zij niet onderscheiden, maar uit een voorloopige mededeeling van Dr. A. A. Cense te Makassar, wien hiervoor openlijk dank zij gezegd, blijkt dit niet juist te zijn, er is verschil in uitspraak tusschen *pa* en *pa'* (= *pa°*-). Hoe de uitspraak in elk bizonder geval is, kan van hier niet vastgesteld worden, de hier gegeven spellingen zijn dus onzeker. Volgens 't Wb. is Mak. *pasare*, Bug. *pabere* zoowel: het geven, als: het geschonken object; 't eerste is *pa'sare*, *pa'bere*, 't tweede kan *pa'sare*, *pa'bere* of *pasare*, *pabere* zijn. Slechts nader plaatselijk onderzoek kan hier klaarheid brengen. Aanwijzend en causatief *pa*- kunnen in 't Mak. samengaan: *pa'pagiyo* - bestiering (v. Allah), v. *giyo* gw. v. bewegen (intrans.).

Wat 't Javaansch betreft, werden reeds enkele voorbeelden genoemd. Tot de eerste categorie behooren b.v. *paweh* - geschenk, v. *weh* gw. v. geven; *pakon* -last, v. *kon* gw. v. gelasten, dit is tevens een voorbeeld dat *pa* op een indirect object ziet, want 't directe object van *kon* is degene die de last ontvangt. Als voorbeeld van instrumentale beteekenis werd *patuku* - koopsom, genoemd. Doch wanneer dit als bijstelling voorkomt, zooals vaak 't geval is, onderscheidt 't zich in niets van andere attributen die door middel van *pa*- met 't bepaalde woord verbonden zijn (boven blz. 20), zoo is *ḍuwit patuku* (*jatra patumbas*) eenvoudig „koopgeld". De zelfstandig gebruikte *pa*-vorm kan ook als verkorting van de samenstelling worden opgevat en hiervoor is te meer reden daar 't een algemeene regel is in de andere talen 't instrument met *pa**- aan te duiden, dat overigens ook in 't Jav. voorkomt, b.v. *panuku*, *panulak* - afweermiddel. Ook van dezen vorm geldt dat zij dikwijls of uitsluitend als bijstelling voorkomt: *adji panulak* - tooverformulier ter afwering, *lading panjukur* - scheermes [2]). Verbaal-substantief: *pangĕpung* - belegering, v. *kĕpung*, gw. v. belegeren, *pangĕdol* - het verkoopen, een verkoop, v. (*ĕ*)*dol* - gw. v. verkoopen.

---

[1]) *pade'de'* - smid, volgens 't wb. worden beiden *pade'de'* uitgesproken.
[2]) *Walbeehm*, Jav. spr.kunst p. 118.

't Soendaasch maakt een ruim gebruik van 't verbaal-substantief en gebruikt de Instrumentaal zelfstandig, 't prefix is in 't eerste geval nagenoeg altijd *pa**-, in 't tweede altijd, b.v. *pangira* - het meenen, meening, *paneunggeul* - elk voorwerp dat dient om mee te slaan (*teunggeul*), *pameuli* in beide beteekenissen: het koopen, koopsom, *panjangtjang* - verlovingsgeschenk, v. *tjangtjang* gw. v. „binden"; ook als bijstelling: *omongan panipu* - bedriegelijke praat, praatjes waarmee men iemand tracht op te lichten. 't Verbaal-substantief kan met de transitief-suffixen samengaan: *pamerean* - het geven aan, (wel te onderscheiden van den vorm *pa - an*, die beneden ter sprake komt), *pangërsakeun* - het *iets* willen.

Van 't Madoereesch geldt als boven dat *pa*- en *pa**- dooreen gebruikt worden, zoowel voor 't instrument als 't verbaal-substantief, b.v. *padjhuwal* = *pandjhuwal* - het verkoopen; *palèpor* = *panglèpor* - middel tot vertroosting, doch van *gharús* - gewild, v. koopwaren, alleen: *pangghar ús* - 't middel daartoe.

't Min. Kab. heeft in beide beteekenissen *pa**-[1]; 't duratieve van *pa* dat in deze taal sterk spreekt, komt ook hier uit, b.v. *pangadja* - het onderrichten, de onderrichting, *panggala'* - het lachen *als gewoonte*, de gewoonte om te lachen; van een samengestelde uitdrukking is gevormd: *panigôhari* - het vieren van den derden dag = 't houden van 't offermaal op den derden dag na iemands overlijden, in naam en wezen een treffende overeenkomst met 't Tagaalsche gebruik toonende (boven blz. 25). Ook van een gw.-adjectief: *palambè' nô èlô'* - het langzame van hem is goed[2], eig. zijn langzaam iets doen is goed. Met instrumentale beteekenis: *pangali* - spade, *kali* gw. v. graven, *pantjukuă'* - waarmee men scheert, spec. als attribuut: *pisau* — - scheermes, *kudô pambaô baban* - een paard voor 't brengen van lasten. De instrumentale vorm (*pa**-) wordt, fijn onderscheidend, alleen van 't scheer*mes* gezegd, de bijbehoorende zaken: spiegel, zeep, heeten: *tjamin* (*sabun*) *patjukuă*; hier is *patjukuă* bepalend attribuut zonder meer (boven blz. 19): scheerspiegel, n.l. een spiegel dien men bij 't scheren gebruikt, als soort, maar geen instrument. Maar deze bijstelling kan nu weer zelfstandig optreden: *tjangkiĕ tu paminun ubè'* - dat kopje is om er geneesmiddelen uit te drinken; *gòdò' paminun kopi* - g. is een versnapering

---

[1]) *pa**- wordt in 't Min. Kab. in dezelfde gevallen als in 't Mal. *pa*-, bovendien vóór *h*.

[2]) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 8.

bij de koffie. 't Instrument kan 't transitief-suffix-*i* dragen, ook hier blijkt weer 't werkwoordelijk karakter van den *pa*-vorm in 't Min. Kab., b.v. *pandingini* - want dient tot verkoeling, ook: *pandinginkan* - waarmee men iets afkoelt. 't Zelfde geldt van 't verbaal-substantief, althans wat 't 2e trans. betreft: *usah panggala' kan urang buruă'* - ge behoeft een leelijk mensch niet altijd uit te lachen (het uitlachen van — enz.), ook als verbreede Imperatief, waarover nader bij 't werkw., op te vatten. Van 't 1e transitief geeft de spraakkunst geen voorbeelden[1].

't Maleisch heeft *pĕ-, pĕr-, pĕ*-*, maar deze drie vormen zijn een verward geheel, in veel gevallen wordt **pa°*- of **pa**- om fonetische redenen tot **pa*- (*pĕ*-) gereduceerd. Bij invoeging van een pĕpĕt kan de nasaal behouden blijven: *pĕngĕlihat* naast *pĕlihat,* het zien, gezicht, maar dat beperkt zich tot een enkel geval. Verbale substantieven: *pĕradu* - het slapen, de slaap, gw. *adu*; *pĕngadjar* - het leeren, vermaning. Instrumenten, vooral attributief: *kain pĕmbungkus* - doek om iets in te wikkelen, *pĕnidur* - slaapmiddel[2]).

't Bataksch heeft de prefixen *pa°*- en *pa**- zonder onderscheid, voor instrument en verbaal-substantief beiden. Zij kunnen van de transitief-suffixen voorzien worden, als in zoovele talen waarin 't verbale karakter naar voren komt, 't geval is, b.v. Bare'e, Mak., Bug., Sund., Min. Kab. Verbaal-substantieven: *parhabang* - het vliegen, *parpuhung* - het draaien, *pakkuling* (gw. *huling)* - het spreken, *pambuwat* - het nemen; Dair. *pĕmĕrekĕn* - het geven, iets; *pangaruwangi* (de *a* vóór r is fonetisch) - het uithollen, v. gw. *ruwang.* Instrument: *pamonggol* - waarmee men breekt, *panduda* - stamper, *pamaluti* - waarmee men inwikkelt, gw. *balut,* 't Mand. ook *pa°*: *parngoti* - middel om wakker te maken, vooral attributief. Een zelfde vorm kan in beide beteekenissen voorkomen: *pamunu* 1. het dooden, 2. waarmee gedood wordt.

't Bataksch gebruikt dezen vorm ook van indirecte objecten die niet 't instrument zijn, b.v. Mand. *djadi dibunu halani ma horbo tolu parbokkot ni datuk* - daarop doodden zij drie buffels bij het in de

---

1 *v. d. Toorn* o.c. p. 8 v.v. De verschillende *pa*-vormen zijn hier tesamen behandeld.

2) Te onderscheiden van *pĕnidur*, slaapkop; dit is Intensief van **pa* + gw. — „de man die", doch de instrumentaal is *pa* + —* + *gw.*, dwz. 't gw. waaraan nevens elkaar de substantiveering met *pa* en de activeering door inwendige nasaleering zijn toegevoegd. Evenzoo: *pĕlĕngah* - 1. een zorgelooze, 2. tijdverdrijf (middel), vóór 1 valt de prenasaleering uit.

kist doen van D.; *pananom ni* - wat geslacht wordt bij 't begraven v. iemand; men kan hier bezwaarlijk van een middel spreken [1]). Aan 't Min. Kab. doet verder 't gebruik als predicaat denken: *aek pamurina* - water is 't waschmiddel ervan, water dient om dat af te wasschen, en 't verbaal-substantief als nadere bepaling: *nakkon rijar duwa panambai rijarhu* - geef op twee realen ter vermeerdering van mijn realen. 't Verbaal-substantief wordt ook determinatief gebruikt: *pande pangogungi*, v. lieden die bekwaam zijn in 't spelen op de *ogung, ogung* - spelers; *pande parsarune* - *sarune*-spelers; *pa°*- en *pa**- worden ook hier als gelijkwaardig beschouwd. *Beha' ma pabowa na talu* - hoedanig is dan de wijze te vermelden die overwonnen is? [2]) is, tenzij men aanneemt dat *pabowa* voor **parbowa* of **pambowa* staat, een passief verbaal-substantief.

't Ontbreken van triller of neusklank in vormen als: *pasitimbaho* - waarmee men tabak koopt, b.v. geld om tabak te koopen, heeft zijn parallel in 't werkw. *masitimbaho*, waarin *masi*- een nieuw, samengesteld prefix is dat voor *mar*- in de plaats treedt. In 't Tag. worden beide deelen als afzonderlijke prefixen gevoeld en zegt men *magsi*-, daargelaten dat 't gebruik anders is dan in 't Bat.; Bis. heeft *masig* - en staat tusschen Tag. en Bat. in.

In *datu pangubung* - een dooden opwekkende datu, *ubung*, gw. v. binden, heeft men met een samenstelling te doen: een datu - dooden-opwekker. *Panading* - 't sterven,v. gw. *tading*, is niet passief (v. d. Tuuk o.c. p. 187 sub b) maar actief, want de beteekenis is: 't achterlaten.

't Gewone prefix voor instrument en verbaal-substantief is in 't Gajō'sch **pa**- (*pĕ**-), b.v. *pĕmbèr* - het betalen, de betaling, betaalmiddel, *pĕnèngòn* - het zien, 't gezicht als zintuig. 't Woordenboek (s.v. 5° *pĕ*-) vermeldt dat, hoewel zelden, ook *pĕr*- voorkomt doch geeft daarvan geen voorbeelden.

't Atjehsch heeft voorbeelden van instrumentaal gebruik, b.v. *peungajōh, peunganjōh* - schepriem, v. gw. **kajōh*, *peuleuntōng* - stamper om olie te persen, v. gw. **leuntōng* [3]).

't Dayaksch heeft alleen 't verbaal-substantief met *pa**-: *pambelom* - 't leven; *pambanä* - 't huwen, 't huwelijk. *Paita* is 't gezichtsvermogen; instrumentalen schijnen overigens niet voor te komen, wel

[1]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 184, 183.

[2]) *v. d. Tuuk*, o.c. p. 181.

[3]) Vgl. Sund. *minjak lantung*, thans een benaming voor petroleum, doch ook: een olie, van paardenvet gemaakt.

directe objecten zonder toevoeging van *-an*, als ook in 't Bug. en Mak. voorkomt, boven blz. 26: *panenga* - 't gegevene, v. gw. *tenga, pagah* - 't gebrachte, v. gw. *agah; palingkus* - de tocht, de reis; daar de prenasaleering vóór een klinker en *l* achterwege blijft, heeft men ook in de laatste gevallen met *pa**- te doen[1]). Een vorm met *pa - an* is in 't Dayaksch onbekend. Overal elders komt hij voor, weshalve er hier iets over gezegd zal worden.

't Prefix *pa-* (*pa°-*, *pa**-) treedt n.l. veelal tesamen met 't achtervoegsel *-an* op. 't Suffix behoort, naar bekend is, tot de meest verbreide formatieven. De beteekenis is algemeen van locatieven aard doch 't wordt zoo veelvuldig gebruikt dat 't niet behoeft te verwonderen dat dit tot divergentie in verschillende richtingen heeft geleid. De vele beteekenissen die *-an* hebben kan, laten zich niettemin tot de grondbeteekenis terugbrengen; behalve locatief is deze ook meervoud[2]).

't Ligt buiten 't bestek dezer verhandeling een onderzoek naar oorsprong en ontwikkeling van 't achtervoegsel te ondernemen. Niet alle talen gebruiken 't op dezelfde wijze. Ten ruwe kan een onderscheid gemaakt worden tusschen de Filippijnsche talen eenerzijds, de Westelijke talen anderzijds waarbij 't Dajaksch dan nog een afzonderlijke plaats inneemt; Mak. en Bug. komen in hoofdzaak met de Westelijke talen overeen. Locatief in engeren zin wil zeggen: de plaats aanwijzende waar een zaak te vinden is of waar zich de door 't gw. aangeduide handeling afspeelt; 't suffix legt de plek vast die men, als 't ware, met de hand tasten, met den blik schouwen kan. In ruimeren zin is ook een handeling of werking als object gezien, locatief te noemen. Deze objectiveering kan een reëel voorwerp zijn maar ook een abstract begrip vormen. Een scherpe scheiding is er tusschen lokaliseering en objectiveering niet te trekken, de begrippen liggen naast elkaar en gaan in elkaar over. Wanneer men b.v. zegt: Sund. *djalan ka Tjibeureum loba pengkolannana* - in den weg naar Tj. zijn vele bochten, d.i. de weg naar Tj. is zeer bochtig, v. *pengkol* gw. van „zich krommen, een bocht maken", dan denkt men aan 't feit dat er krommingen in den weg zijn zonder dadelijk aan de plaatsen waar die zich bevinden, te denken. Doch zegt men: *di pengkolan pasar aja tangkal tjaringin* - in de bocht van den weg bij de markt staat een waringin-boom, dan wordt de aandacht naar een bepaalde plek ge-

---

1) Hardeland, Grammatik p. 51 v.v.

2) V. G. *IV* 305 v.v.

trokken. In de Filippijnsche talen staat 't nu zoo dat 't locatieve van *-an* sterker spreekt; hier wijst *-an* zonder meer de plaats, een plek aan, b.v. Tag. *niyugan* - klappertuin, *inomán* - drinkvat (kan)[1]. In de Westelijke talen komt dit ook wel voor, maar 't plaatselijke is dan vaak niet zoo scherp begrensd en bij voorkeur laat men 't aanwijzende prefix *pa-* (*pa°-*, *pa*-*) en 't localiseerende suffix *-an* samengaan, eerst dan is 't begrip vastgelegd. Omgekeerd kan b.v. in Tag. *-an* op zichzelf ook ruimere beteekenis hebben, maar dan gaat daarmee een verlegging van 't accent gepaard en bovendien is 't suffix dan meervoudig, b.v. (ang) *inúman* - drinkgelag, (ang) *ìyakan* - geschreeuw (v. velen)[2].

In de Westelijke talen onderling is weer dit verschil dat tegenover een afleiding met *pa-* in de eene taal, in een andere *pa — an* staat, m. a. w. de tweede sterker objectiveert, wil men, substantiveert; dit is b.v. in 't Maleisch 't geval.

Men kan dus, in 't algemeen gesproken, zeggen dat *pa* + gw. + *an* in de Westelijke talen aan gw. + *an* in de Filippijnsche talen beantwoordt, b.v. Tag. (*ang*) *tamnan* - de plaats waar geplant wordt, gw. *tanim*, met omzetting, Mal. *pĕtanaman*, doch: Mal. *tanaman* is de handeling „planten" geobjectiveerd, n.l. wat geplant is. Treedt in de Filippijnsche talen een vorm met *pa — an* op, dan heeft deze de waarde van een verbreed locatief (Over verbreede vormen nader bij 't werkwoord); tusschen verbreede en niet-verbreede vormen bestaat practisch geen verschil, b.v. Tag. *pàliguan* - badkamer, badkuip, v. *ligo* gw. v. baden intr.; *parusahan* - de hel, v. *dusa* - straf, *pàaralàn* - school, v. *aral* gw. v. leeren, Bis. *pahoayan* - rustplaats. Tusschen 't verbreed locatief-passief als substantief gebruikt met *pa°-* of *pa*-* en 't substantief met locatief-suffix wordt practisch weinig of geen verschil gemaakt, naar 't heet. B.v. Tag. *bantayan* - wachtplaats, schildwachthuisje, v. gw. *bantay* - waker, en *pagbantayan* - *idem*, lett. plaats die bewaakt wordt of iets dergelijks, worden door MacKinlay gelijkgesteld[3], doch Bis. *asinan* - zoutplaats, plaats waar zout gevonden wordt en *pangasinan* - plaats waar men zout weghaalt[4], is niet een en 'tzelfde. In 't B.M. kunnen *pa° — an*-vormen geheel 't karakter v. e. substantief hebben, b.v. *pogata'an* - 1. om daarin te

[1]) *Lendoyro* o.c. p.. 352.

[2]) *Bloomfield* o.c. p. § 377.

[3]) *W. E. W. MacKinlay*, A handbook and grammar of the Tagalog language p. 143. — Washington 1905.

[4]) Wb. s.v. *asinan* en *pangasinan*.

slijpen (verbreed, locatief-passief), 2. slijpsteen. Als tijdsbepaling: *pogaimbuan* - tijd waarin de *aimbu*-zang wordt gezongen [1]). In 't Tontemboan vormt *-an* niet een plaats noemende substantieven. In de vertaling kan men wel eens van een substantief gebruik maken maar in de taal zelf hebben *-an* en *pa — an* (Filippijnsch *pag — an*) steeds 't karakter van werkwoorden; b.v. *en iasa ja palĕmboian im paser* - want hier is de plaats waaruit goud opwelt [2]); *ĕ nimakaere im paindoan im paser tumbal in tarepe'* - die een plaats gevonden heeft waar tot op heden goud te halen is [2]). Een enkele maal is 't woord zoo goed als substantief geworden: *paapo'an* - als Heer beschouwd en gediend, d.i. Boomgeest [3]), doch 't toont zijn afkomst door zijn passieve beteekenis.

Wat nu de talen die met *-an* resp. *pa — an* wel substantieven vormen betreft, vallen dus twee hoofdgroepen te onderscheiden, de plaatsaanwijzende of *locatieve* in engeren zin en de objectieve, waarin 't formatief bewerkt dat 't in 't gw. uitgedrukte begrip als een object gezien wordt (vgl. boven blz. 31). Dit kan op meer dan één wijze geschieden en de verscheidenheid van beteekenis van *pa — an*-vormen is dan ook groot. Daar komt nog bij dat de triller of de prenasaleering kan worden ingeschoven (*pa° — an, pa* — an*). Theoretisch gesproken wordt hiermee actie toegevoegd, doch in de praktijk heeft er tot op zekere hoogte een gelijkmaking plaats gehad, zoodat men b.v. *pa° — an* vindt waar van actie geen sprake is, omgekeerd: *pa — an* waar die wel aanwezig is. 't Maleisch heeft de drie vormen, maar evenals reeds bij de behandeling van enkelvoudig *pa*-vormen werd geconstateerd, worden *pa — an, pa° — an*, en *pa* — an* door elkaar gebruikt (*pĕ- = *pa-*) 't Bataksch heeft volgens van der Tuuk *pa° — an* en *pa* — an*, een onderscheid wordt er tusschen beiden niet gemaakt. Mak. en Bug. gebruiken *pa° — an* en *pa* — an* zonder verschil, *pa — an* komt vermoedelijk niet voor. 't Gajō'sch maakt van *pa — an* een spaarzaam gebruik, doch heeft overigens *pa° — an* en *pa* — an* (**pa-* luidt *pĕ-*).

De talen die den triller niet hebben, beschikken over twee formatieven: *pa — an, pa* — an*, de regel is dat de tweede vorm dienst doet als er actie in 't spel is, doch er zijn vele uitzonderingen.

In de eerste plaats worde hier de groep der locatieven besproken.

---

[1]) Dunnebier o.c., Bijdr. Kon. Inst. 85 p. 360.
[2]) *Schwarz en Adriani*, Tontemboansche teksten I 177, II 294. — Leiden 1908
[3]) O.c. I 162, II 277.

Voorbeelden: Mal. *pĕtanaman* - plaats waar geplant wordt, *pĕrgĕlangan* - pols, enkel (plaats waar de *gĕlang* gedragen wordt), *pĕrbudjangan* = *pĕmudjangan* - verblijf der ongehuwden.

Bij 't eerste voorbeeld is zeker actie en 't prefix is *pĕ-*, bij 't laatste is met geen mogelijkheid aan actie te denken, toch is 't prefix *pĕr-* = *pĕ*-*, er wordt dus geen onderscheid gemaakt. Zoo is ook *pĕranakan* - baarmoeder, waar men *pĕ-* kon verwachten, gelijkluidend met *pĕranakan* - baring, 't ter wereld brengen, van de objectieve groep en wel met actie gepaard.

In 't Bataksch heeft de lokatief altijd een verbaal karakter, b.v. *parpodoman* - slaapplaats (waar men slaapt), *parabitan* - de plaats (lichaamsdeelen) waarover men kleederen draagt, v. *abit* - kleeding, *parduguan* - plaats waar buffels vechten, *parhutan* - waar men een *huta* heeft, *parnapuranan* - betelbuidel (waaruit betel gebruikt wordt of waarin men betel heeft), *dipauba pakkailanna* - door hem werd veranderd zijn hengelplaats, d.i. hij ging op een andere plaats hengelen, v. *hail* - vischhaak. 't Is dus verklaarbaar dat *pa* — *an* niet gebruikt wordt. In: *hudon pangaloppammu indahan* - de pot in dewelke gij rijst kookt, betreft 't formatief de samengestelde uitdrukking „rijst koken" maar is 't, evenals *mu*, aan 't werkw. gehecht.

't Gajŏ'sch onderscheidt **pa* — *an* van **pa°* — *an* en **pa*-* — *an*, maar deze beide laatsten niet onderling, b.v. *pĕdjèrètŏn* - begraafplaats (lett. gravenplaats), *pĕrarakŏn* - lijkbaar, v. *arak* gw. v. in staatsie begeleiden; *djabur pĕrisŏpŏn* - loods waar opium geschoven en verkocht wordt; *pĕninumŏn* - plek waar wordt gedronken, gw. *inum* [1]). *Pĕ* — *ŏn* vormen zijn uit den aard der zaak afleidingen van substantieven.

Mak. *pa'tjendolang* - raam waarop men tjendolo' maakt, *pamolikang* - bewaarplaats, v. *boli'* gw. v. bewaren, Bug. *pa'bulusumikĕng* - plaats van 't gezicht waar men de knevels draagt, v. *bulusumi'* - knevels, *pangĕmmĕrrĕng* - keel, lett. plaats van slikken, v. *ĕmmĕ'* gw. v. slikken, Mak. *pa'dje'nekang* v. *dje'ne'* - water, is niet: plaats waar zich water bevindt, dan zou men *pa* kunnen verwachten, maar plaats waar men zich baadt; 't is synoniem met Bug. *a'tjĕmmĕng* v. *tjĕmme*, gw. v. baden. Hier blijkt tevens dat *pa* en *a* gelijkwaardige, aanwijzende prefixen en partikels zijn. Misschien is in Mak. *paballakang* - plaats waar men een huis wil zetten, v. *balla'* - huis, 't prefix *pa*, zoo ook in enkele andere samenstellingen met substan-

---

[1]) Wb. s.v. *djèrèt* en 7e. *pĕ-*.

tieven. Tijdbepalend: Mak. *pataungang* - moesson, waarin 't gewas te velde staat, *pa'kattowang* - oogsttijd, v. *katto* - afgesneden.

In 't licht van 't bovenstaande kan niet gezegd worden dat in de talen die den triller thans missen doch dien eenmaal gehad hebben de vorm *pa — an* niet eenmaal *pa° — an* zou hebben geluid; wanneer er actie in 't spel is, dus b.v. bij afleidingen van werkwoorden, is dit zelfs aannemelijk. Hoe dit zij, de tegenwoordige formatieven zijn *pa — an* en *pa* — an*; 't eerste geeft, van substantieven afgeleid, locatieven in rust.

Zooals steeds met samengestelde formatieven 't geval is, kan 't eene of 't andere element overwegen, b.v. Jav. Sund. *pagunungan* - bergland, v. *gunung* - berg; Sund. *pakuburan* - doodenakker, v. *kubur* - graf; de lokaliseering geeft hier een ruimtelijke uitbreiding welke 't begrijpelijk maakt dat locatief-affixen in de Indonesische talen tevens een meervoud kunnen vormen. Hierbij sluit de collectieve beteekenis aan: Sund. *pakuringan* - de stand der geringe lieden. Overheerscht 't aanwijzende *pa-* dan treedt veeleer een verenging in op dezelfde wijze als voor 't aan een substantief voorgevoegde enkelvoudige *pa-* geldt (boven blz. 13 v.v). Vandaar: Jav. *panggonan* - een bepaald aangewezen plaats in 't bizonder, n.l. standplaats, verblijfplaats; Jav. *palĕmahan* - de grond waarop een huis staat, d.i. de bepaald aangewezen grond, iemands grond bij uitnemendheid, doch ook in eerstgenoemden zin: iemands landerijen, Sund. *pakarangan* - iemands erf, 't erf waarop hij woont, v. *karang* - benaming van een woonerf. Er is somtijds tusschen gw. en afleiding geen waarneembaar verschil, b.v. Sund. *kalang* en *pakalangan* - strijdperk, *berok* en *pangberokan* - gevangenis; de prenasaleering is hier zonder zin. Dit komt meer voor: *pangodengan* - bijenboom, v. *odeng* - soort bij.

Is 't gw. werkwoord, dan vindt men in 't Sund. doorgaans *pa* — an*, ook als 't werkw. ongenasaleerd wordt gebruikt b.v. *pangkulĕman* - slaapplaats, v. *kulĕm* - slapen, *pangsiraman* = *pasiraman* - badkamer, v. *siram* - baden, 't Jav. bezigt in zoon geval *pa — an: pasiraman, patapan* - kluizenarij, v. *tapa* - *tapa* doen. Voorts Jav. Sund. *pamondokan* - plaats waar men overnacht (*mondok*), Sund. *pamoroan* - jachtterrein, Jav. *pamburonan* v. sec. gw. *buron* - 't gejaagde wild, ook: *paburonan*, dit laatste is eigenlijk: de plaats waar zich 't wild bevindt, enz. 't Zelfde onderscheid in: *pasĕpen* - eenzame, verlaten plaats, *panĕpen* - plaats waar men zich afzondert, van 't adj.: *sĕpi* - eenzaam, ledig, v. e. plaats; in Sund. Jav. *palabuhan* - reede, haven, beantwoord *pa* aan *pa°* elders, vgl. Mal. *pĕrlabuhan*. In stede

van plaatsbepalend, kan de vorm ook tijdbepalend zijn: Jav. *pangrĕmbangan* - snijtijd v. suikerriet, v. *rĕmbang* gw. v. rietsnijden [1]), *panen* - oogsttijd van de rijst, men zou *pangĕnen* verwachten, *ngĕni* - rijst snijden. Is hier aan een ouder **par(ĕ)nen* te denken, met uitscheiding van den triller?, Sund. *pananggalan* - 't begin der maand, v. *tanggal* - zichtbaar.

't Mad. onderscheidt *pa — an* van *pa* — an*, 't laatste wordt gebruikt als men een plaats aanwijst en daarbij gebeurt iets, b.v. *patjòpaqan* - kwispedoor, v. *tjòpa* - spog; *pakompòlan* - vergaderplaats, d.i. plaats waar men bijeen *is*, v. *kompol* gw. v. vereenigd, *pangĕrrabhan* - renbaan, v. *kĕrrap* gw. v. rennen. In 't Min. Kab. hebben afleidingen van een substantief wanneer actie uitgesloten is *pa — an*: *pabarèhan* - rijstkist, rijstmand; van een gw. van een werkw. afgeleid is de vorm *pa* — an*: *pandjamuăran* - droogveld, v. *djamuă* gw. v. „in de zon drogen", of *pa — an*: *patamuan* - ontmoetingsplaats, v. *tamu* gw. v. ontmoeten; hiernaast staat: *parara'an* - zetel waarin men in staatsie ronddraagt, v. *ara'* gw. van aldus ronddragen; *pa — an*, zoo er van actie sprake is, staat dus voor **pa° — an* [2]). Een voorbeeld van tijdsbepaling levert: *patahunan* - duur van den padigroei, ook: oogst (getijde), v. *tahun*.

Met behulp van *pa — an*, *pa° — an*, *pa* — an* bewerkstelligde objectiveering wijkt 't verst van de zooeven behandelde lokaliseering in engeren zin af, wanneer zij een als object gezien verbaal-substantief is, 't verschil met dit laatste is dan dat 't aldus gevormde woord een schrede nader komt tot een volslagen substantief, zonder dit nochthans gelijk te komen want de herkomst van een werkwoord blijft onmiskenbaar, b.v. Mal. *pĕndapĕtan* - bevinding; *pĕmbĕrian* - gift; *pĕnawaran* - bod, aanbod, waartegenover 't Sund. zich van 't verbaal-substantief bedient: *pamanggih*, *pamere* - schenking, *panawar*; 't fijne verschil tusschen beiden is in vertaling gewoonlijk niet weer te geven. Voorts: *pĕrtjintaan* - bekommernis, *pĕrhambaăn* - dienstbaarheid, *pĕrsĕtĕruan* - vijandschap. Jav. *pawadan* - een bep. voorwendsel, niet in 't algem.: voorwending, *pangimpen* — wat iemand gedroomd heeft, *lajang paturon* - schriftelijke verklaring (object).

---

[1]) *Walbeehm*, Woordafleiding p. 88.

[2]) De plaatsaanduiding kan tot verschillende uitkomsten leiden: Min. Kab. *parara'an* — staatsiezetel, Gaj. *pĕrarakön* — lijkbaar; Min. Kab. *pabarèhan* — rijstkist, Tag. *bigason* — rijstpelmolen enz.

Zoodra echter de handeling niet meer op zichzelf wordt beschouwd maar op een buiten gelegen object, om zoo te zeggen, wordt geprojecteerd, kan van min of meer duidelijk omlijnde lokaliseering gesproken worden die ten slotte in een ruimtelijk of tijdelijk begrensd object haar volkomenste uitdrukking bereikt. Al 'tgeen omtrent de verhouding van *pa — an*, *pa° — an*, *pa* — an* reeds gezegd is, geldt ook hier. Voorbeelden van inwendige objectiveering: Mak. *pa' biseyangang* - scheepvaart, v. sec. gw. *biseyang* - vaartuig. Ook hier verbindt 't Mak. een element van actie (door ') aan een substantief, vgl. *pa'dje'nekang* - badplaats, boven blz. 34; Bug. *padisĕngĕng* - wetenschap [1]), Mak. *pangasengang*, ook concreet: de zaak waarin de wetenschap zetelt, een formulier, een talisman; *pataungang anrini* - 't menschdom (de menschen) hier; *padaengang* - 't *daeng*-schap. 't Mal. maakt, als gezegd, voor abstracte begrippen zeer veel van dezen vorm gebruik, 't Sund. kent ze, b.v. *pangharĕpan* - hoop, *nĕda panaksen* - ik verzoek uw getuigenis, d.w.z. uw tegenwoordigheid als getuige, doch: *uwang panaksi* - 't geld dat de panghoeloe ontvangt [2]); *pangdĕngkian* - boosaardigheid, doch gebruikt vaker 't verbaal-substantief evenals 't Jav., b.v. Mal. *pĕndĕngaran*, Sund. *pangdenge* Jav. *pangrungu* - 't gehoor, enz. Min. Kab. als Mal.: *pandangaran* [3]), *pambudjangan* - *boedjang*-schap (ongetrouwde jonge man), *pakudôan* - wijze v. te paard zitten (*pa°-), houding v. iemand die te paard zit, ook: wijze van loopen, v. e. paard, *paniduăran* - wijze v. liggen; 't Bataksch als Mal.: *parbinegean*, (afwijkend, 't gewone prefix is *pa**-) - 't gehoor, *pamotoan* - 't weten, de kennis, gw. *boto*, *pandaian* - de smaak, v. *dai*. Gaj. *pĕnĕngèn* (en *pĕnĕngé* - 't gehoor, 't hooren), *pĕruntungön* - 't toebedeelde lot, de fortuin.

't Projecteeren van 't in 't gw. gelegen begrip op een buiten gelegen object kan op allerlei wijzen geschieden, hier volgen slechts enkele voorbeelden: Bal. *pogata'an* - slijpsteen, Mak. *panri'risang* -

---

[1]) Van gw. *isĕng* met formatief *par — ĕng*. De *r* wisselt in 't Bug. aanhoudend met *d*, althans in 't midden van een woord. Daar de *r* van dit prefix oorspronkelijk velaar is, de *d* waarschijnlijk linguaal, althans meer vóór in den mond wordt uitgesproken, volgt hieruit dat 't Bug. tweeërlei *r* gelijk gemaakt heeft. — In dezelfde beteekenis: *pangisĕngĕng*, waaruit weer de gelijkmaking van *pa°*- en *pa**- blijkt.

[2]) Nl. wanneer een gehuwde vrouw zich tot den panghoeloe wendt om te laten constateeren dat de voorwaarde waaraan de verstooting was „opgehangen" in vervulling is gegaan.

[3]) *v. d. Toorn* Spraakkunst p. 11, 't Wb. geeft *pandanga*.

1. afgegoten water, 2 zeef, v. *ri'risi'* - gw. v. afgieten; *pasurowang* - boodschap; Bug. *padaiyang* - bijvoegsel, v. *rai* gw. v. bijvoegen, Jav. *panguripan* - kostwinning, levensmiddel, *pangangguran* - tijdverdrijf, datgene wat gebruikt wordt om den tijd te verdrijven, veelal attributief bij een met name genoemd object; *pasuguhan* - wat tot onthaal v. e. gast dient, doch: *duwit pasuguh* - onthaal-geld; *medja panulisan* - schrijftafel. Een object dat bij de handeling te pas komt, is vaak een instrument en in dat geval even goed als instrumentaal te verklaren, b.v. *pangiriman* - verzendtrommel, *pamlukon* - buffel die reeds vóór den ploeg gebruikt kan worden. Zoo ook Sund. *pangrijeusan* - vlakke steen waarop iets fijngewreven wordt, v. *rijeus* gw. v. fijnwrijven, *tjai pangumbahan* - water waarin en waarmee gespoeld wordt. Mal. *pĕruntungan* - inkomsten (maar Min. Kab. *paruntuăngan* - noodlot, cf. Gaj. *pĕruntungön*), *pĕrburuan* = *pĕmburuan* - 't wild, v. *buru* - gw. v. jagen (naar binnen gekeerd: de jacht). Min. Kab. *pambadja'an* - vore, v. *badja'* - ploeg; *paliè'an* - iets geziens (ook: uitzicht)[1]; *banta pasandaran* - kussens om tegen te leunen. Bataksch: *pandudan* - gezegd v. e. rijstblok dat als vijzel gebruikt wordt, gebruikt om in te stampen, v. *duda* gw. v. stampen; *hudon pangaloppammu indahan* - de pot in dewelke gij rijst kookt[2]). In 't Gaj. behoudt de vorm evenals in 't Bat. vaak een verbaal karakter: *ini ròm pĕnajònku manè* - dit is padi die ik gisteren heb opgeschuurd, *labu pĕrinumönku* - de waterkruik waaruit ik pleeg te drinken ('t duratieve van *pa* komt in 't Gajö'sch sterk naar voren), doch ook: *pĕndöpötön* - bevinding.

't Object kan zelfs iets bijkomstigs zijn waar de handeling noch mee wordt verricht noch op gericht is, b.v. Mak. *panggontjing-gontjingang* - de snippers die bij 't knippen van een stuk afvallen, Min. Kab. *pangguntiĕngan* - idem; Sund. *pangragadjian* - zaagsel (loc. zaagmolen), *panjuguan* - krullen, v. *sugu* - schaaf[3]).

Ook de afleiding van een substantief kan objectiveerend zijn, de vorm is uit den aard der zaak dan *pa — an*, b.v. Sund. *hormat* - eerbetoon, *panghormat* - 't zelfde in een bepaald geval, *pahormatan* - 't blijk daarvan, b.v. een eerepoort[4]), *pasĕdjaän* - plan, de zaak die men

---

[1]) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 10.

[2]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 197. — Warneck schrijft: *pangalompaan* s.v. *lompa*.

[3]) Jav. en Mad. gebruiken in zoo'n geval wel *-an*: Jav. *djaran*, de zemel v. iets dat geboord wordt (*djara*); Mad. *roq- kòroqan* — de aarde die uitgegraven is, bij 't maken van een put, *kòroq* gw. v. graven.

[4]) *Oosting*, Soendasche grammatica p. 71. — Amsterdam 1884.

v. plan is, nauwelijks onderscheiden van *panědja* - het voornemen. Jav. *pakurmatan* - plechtigheden tot eerbetooning, ook: eerbiedige groete, ook *pasalatigan* - de tocht naar S. is 't zelfde als 't hoogergenoemde *pamalaju*, maar als object gezien[1]).

Voorafgegaan door *sa* kan 't verbaal-substantief of *pa* (*pa°*-, *pa**-) — an- een maat van afstand, tijd of waarde aanduiden, b.v. Day. *sapamalok* - wat in één maal kan worden omvat, één omvatting (dik); *sapamanting* - één worp ver, op steenworpafstand, *panting* gw. v. werpen[2]). Mak. *sipa'pasarang* - de afstand van een marktgang ver (ong. 2 u.), v. *pasará*[3]); Jav. *sapanginang* - de tijd benoodigd voor éénmaal betel kauwen; Jav. Sund. *sapanjěluk* - een roep ver, zoover als men iemand beroepen kan, doch tijdmaten in 't Sund. met *pa** — *an*: *sapangududan* - de tijdsduur benoodigd voor 't rooken van één strootje; in 't Mad. daarentegen is *pa** — *an* de vorm van den afstand: *sapanjològhạn* (ook: *sapanjològhĕn*) - een afstand zoover dat men een roepende stem nog kan hooren, en *pa°*- geeft den tijd aan: *sapartanaq* - de tijdsduur benoodigd voor 't gaan stoomen van rijst, waarmee in 't Jav. *pa* - overeenkomt: *sapadang* - tijdsduur benoodigd voor 't gaar stoomen van rijst. Daar deze onderscheiding niet op een verschil tusschen de prefixen *pa°*- en *pa**- kan berusten, moet zij secundair zijn en door 't spraakgebruik in 't leven geroepen; men vindt in 't Mad. zelfs *saparmèna* - de tijd noodig om éénmaal betel te kauwen, wat een wanvorm is want *mena* is genasaleerd v.e. gw. *pèna*. Min. Kab. *sapambahéan* - een steenworp afstands; *sapatana'* (uit **pa°*)- tijdsduur, als boven. 't Mal. werpt weer alles dooreen: *sĕpĕtanak* = *sĕpĕrtanak* = *sĕpĕnanak*. 't Bataksch heeft *pa°* — *an* voor tijd en waarde, dit laatste is iets wat in andere talen niet schijnt voor te komen, bovendien wisselt -*an* in dit geval met -*i*. 't Telwoord wordt aan 't gw. gehecht: *parsadarian* - 't geen een dag in duur beslaat; *babi parsadarijaran* of — *parrijaran*, — *parrijari* - een varken van een reaal waarde.

De vorm met *pa* — *an* (*pa°* — *an*, *pa** — *an*) kan ook in de Westelijke talen passieve beteekenis hebben en dan wordt hij meestal van een persoon gebruikt die 't voorwerp van de handeling van anderen is. Voorbeelden: Mad. *pa' adjhạrạn* - leerling, lett. aan wien

---

[1]) Roorda, Jav. grammatica p. 231. — Amsterdam 1855.

[2]) Hardeland o.c. p. 54.

[3]) 't Bug. vervangt regelmatig *pa* door *a*: *sia'pasarĕng*, doch gebruikt ook 't gw. of gw. + *ang*: *setasa'* of *setasarĕng inanre* — de tijd benoodigd om rijst gaar te maken.

les gegeven wordt, *adjhạr* - leeren, v. d. leerling, *ngadjhạri* - les geven aan; *panòdhạn* - leidsman, lett. dien men volgt (Duitsch: *befolgt*); Jav. *panĕmbahan* - een hooge, vorstelijke titel, lett. wien de sĕmbah gebracht wordt; *anak pasuson* - zuigeling, vgl. *njusoni*; Jav. *pataren, patarosan* - raadsman, vraagbaak, Sund. *patanjaän* en *pananjaän* [1]), *patarosan* (**panarosan* ontbr.); Sund. *pamuntangan* - waaraan wordt vastgehouden [2]); *pangaulaan* - Heer, de Regent, *pamilihan*, Min. Kab. *pamilĕhan*, Mak. *pamileyang* [3]) - uitschot, lett. waaraan ontkozen is, waaraan 't goede door uitkiezen ontnomen is, vgl. Bis. *pinili* - uitverkoren, *pinilian* - verworpen; Bat. *pangindjamanna* - de persoon van wien hij den grond in leen bekwam [4]), *panakkoan* - de bestolene [5]); Gaj. *pĕnggĕralön* - petekind, v. *gĕral* - naam, doch dit laat zich ook als „object van naamgeving" verklaren; *ini labu pĕrinumönku* - (of: *inumönku*) - dit is de waterkruik waaruit ik pleeg te drinken [6]). 't Valt op dat 't Gaj. naar Filippijnschen trant 't prefix ontberen kan. Kenmerkend voor deze taal is ook de sterk duratieve kracht van 't voorvoegsel. Bij de behandeling van 't werkwoord in een volgend hoofdstuk zal dit nader blijken.

In de Filippijnsche talen kan 't locatief-passief als substantief optreden, b.v. Tag. *Si Hwàn ang bigáyan nila* ... enz. — J. is degene aan wien door hen gegeven is, enz., *ang pinagbilhàn ko* - de persoon aan wien door mij verkocht is; *ang pinagibhàn* - punt v. verschil, v. *iba* - ander, lett. waarover van meening wordt verschild, *angpagbalaan* - de bedreigde persoon [7]). Ook als attribuut: B.M. *sigit-ai-pa in tubig pagata'an kom pitow* - giet even water (op den steen) om daarmee (daarin) te slijpen het kapmes [8]).

De overeenkomst met de boven gegeven voorbeelden springt in 't oog. Ook de Westelijke, hier genoemde talen moeten eenmaal 't locatief-passief hebben bezeten. Doch dat wil niet zeggen dat voor 't huidige taalbewustzijn de grammatische waarde nog dezelfde zou zijn. Wanneer men voortgaat zulke vormen te maken, als in Mad. en

---

[1]) Te onderscheiden van: *pananjaän* of *pangnanjaän*, geschenken waarvan men een huwelijksaanzoek doet vergezeld gaan, van sec. gw. *nanjaän* — aanzoek doen om de hand van een meisje.

[2]) Doch: *pamuntangan*, actief verb. subst. van 't le trans.: het vasthouden aan.

[3]) In 't Bug. met vervanging van *pa* door *a*, v. gw. *ile*: *angilĕng*.

[4]) Adatrechtbundel XXXV 45.

[5]) Locatief: de plaats waar iemand gestolen heeft.

[6]) Wb. s.v. 7° *pĕ-*.

[7]) *MacKinlay* o.c. p. 143.

[8]) *Dunnebier* o.c., Bijdr. Kon. Inst. 85 blz. 359.

Sund., dan beteekenen zij „object der handeling", b.v. Mad. *patòbhạdhạn* - wien men zijn berouw betuigt, v. *tòbhạt* (Ar.) - betuiging van rouw, te verklaren als: object v. berouw betuigen, Sund. *pamojokan* - dien men bespot, d.i. object v. spotten; zoo ook Mal. *pĕrtaruhan* of *pĕtaruhan* - object v. „in bewaring geven", d.i. toevertrouwd goed.

't Suffix *-an* kan ook meervoudige beteekenis hebben. In dat geval heeft men met een *pa-* (*pa°-*, *pa*-*) afleiding in 't meervoud te doen die van de afleiding met *pa-* (*pa°-*, *pa**) *-an* te onderscheiden is. B.v. Bol. Mong. *pogaidan kon tondok* - 't werken aan de omheining; *pomupuḷan* - 't omhakken (v. boomen), gw. *pupuḷ*; *ramean tua poramean pitu no singgai* - dat feest, het vieren (i.c. de viertijd) is zeven dagen [1]; Jav. *palajangan* - postlooper, brievenbesteller; *parejalan* - geldwisselaarster (realenvrouw); *panunggalan* - wat van dezelfde soort is; Mad. *padhạmaran* - lampenjongen; Sund. *pangĕbonan* (nooit: *pangĕbon*) - tuinder, doch: *panjawah* (nooit: *panjawahan*) - boerenarbeider voor de sawah, 't spraakgebruik beslist hier; als attribuut: *djĕlĕma palatjuran* - een losbandig mensch. Jav. *paḍaharan* of *paḍaran* - kok, is *paḍahar + an*, doch Sund. *padaharan* - buik, maag, lett. etensplaats, is *pa + dahar + an*.

Ook 't verbaal-substantief kan in 't meervoud staan: Tag. (*ang*) *pagbabàlitaàn* - het bericht geven door velen [2]. In 't Sund. kan *pa** — *an* verbaal-substantief van 't 1e transitief zijn. 't Tag. stelt namen van beroepen met *pa°* — *an* samen, b.v. *ang pagbigasan* - de rijsthandelaar [3].

Volledigheidshalve worde hier nog melding gemaakt van een ander prefix *pa-* met causatieve kracht. 't Is vooral van beteekenis voor de vorming van causatieve werkwoorden maar er worden ook verbale substantieven mee gevormd, b.v. Tag. *ang paakyàt ni Hwána na púno nang kakàw ay ang nása súlok nang bakúran* - de kokospalm dien J. liet beklimmen is die in den hoek van den hof [4]. Bol. Mong. de plaats waar, de persoon door wien, men laat geschieden: *popotaba'an* - plaats of persoon waarheen men iemand laat uitgaan [5]. 't Aanwijzend prefix dat in dit geval *pag-* zou luiden, blijft in Tag. achterwege. 't Bataksch kent instrumentale substantieven die tevens causatief zijn, b.v. *pamuli* (voor

[1]) *Dunnebier* o.c., Bijdr. Kon. Inst. 85 p. 343.
[2]) *Bloomfield* o.c. p. 102.
[3]) Voor afleidingen met *pa°- on* en *pa*- on* (= **ĕn*) in 't Bataksch, zie *v. d. Tuuk* o.c. p. 194.
[4]) *Bloomfield* o.c. p. 299.
[5]) *Dunnebier* o.c., Bijdr. Kon. Inst. 85 p. 367.

parpamuli*) - middel om een geest terug te doen keeren, *muli* - terugkeeren, naar huis gaan, wordt in 't Bat. als gw. beschouwd; *patiba* - applicatie van geneesmiddelen (voor **parpatiba*) v. *tiba* gw. v. vallen, *horbo paulak gondang* (voor **parpaulak*) - een buffel waarmee men muziekinstrumenten teruggeeft, *ulak* gw. v. terugkeeren. 't Aanwijzend prefix (*pa-) valt weg, vgl. *horbo pangindjam gondang* - een buffel waarmee men muziekinstrumenten leent, v. *indjam* gw. v. leenen [1]). Ook in Jav. *peling, pemut, pengĕt* - waarschuwing, v. *eling, emut, ingĕt* - zich herinneren, is *pa-* causatief prefix, waarnaast 't aanwijzend prefix achterwege blijft, idem Sund. *parepeh* - bezweringsmiddel, lett. wat maakt dat de geesten van een oord zwijgen. Doch 't Makassaarsch handhaaft het, b.v. *inga'*- zich herinneren, *a'painga'* of *painga'* - indachtig maken, *papainga'* - waarschuwing.

IV. 't Actief verbaal-prefix *ma-*.

't Prefix *pa-* speelt een overwegende rol bij de vorming van werkwoorden. Behoudens eenige nader te bespreken gevallen is *pa-* tot 't passief beperkt, de actieve vorm is *ma-*. In de Filippijnsche groep, in dit geval met inbegrip van Mak. en Bug. en eenigermate 't Bare'e, dragen ook de eigenschapswoorden als regel dit voorvoegsel. Hier worden dus eigenschapswoorden met werkwoorden op één lijn gesteld. Ook 't Fidji, Samoaansch en Maori bezitten eigenschapswoorden die met *ma-* gevormd zijn [2]). In andere talen gaat de gelijkstelling niet zoo ver; toch kan men in 't algemeen zeggen dat in de Indonesische talen de eigenschapswoorden dichter bij 't werkwoord dan bij 't nomen staan [3]).

De actieve werkwoordsvorm wordt in de groote meerderheid der Indonesische talen met *ma-* gevormd. Een belangrijke uitzondering maken Jav. en Sund., doch hier is 't prefix in historischen tijd afgevallen. De actieve vorm wordt gebruikt als 'tgeen er gezegd wordt als van een subject uitgaande wordt voorgesteld, de passieve als de handeling op 't object-onderwerp van den zin toekomt. Actie noch duur zijn voorwaarden voor 't actief, 't laatste trouwens ook niet voor 't passief; een actieve vorm kan dus zeer wel den toestand schetsen waarin zich 't subject bevindt, hier ligt ook de sleutel voor 't gebruik van eigenschapswoorden in actieven vorm. Zelfs kan een

---

[1]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 183.

[2]) V. G. VIII 202.

[3]) In 't O.-Jav. vindt men beide: *putih* = *maputih*. — 't Balisch vormt ook adjectieven met *ma-* of *mĕ-*, K. Bal. Wb. s.v. *ma*.

ander dan 't subject als agens werkzaam zijn en dit in den vorm uitdrukking vinden.

Heeft men met een toestand te doen dan is ook een passieve constructie mogelijk, doch dan is er dit verschil met 't actief dat 't onderwerp van den zin als dien toestand *ondergaande*, als daarvan 't *object* zijnde, wordt voorgesteld. De lijdelijkheid wordt naar voren gebracht.

Wat nu 't prefix *ma-* betreft, Adriani noemt dit in de Tontemboansche spraakkunst, in 't algemeen gesproken, de aanduider van 't Durativum. — 't Duratieve van *ma-* (waar aanwezig) vloeit uit 't imperfectieve dat de partikel *pa* eigen is, voort; *pa* en ook *ma-* zegt slechts dat iets aan den gang is, imperfect; omtrent den duur wordt overigens niets gezegd, deze kan lang of kort zijn.

't Prefix wordt onmiddellijk vóór 't gw. geplaatst, dit is één vorm [1]). Tusschen beiden kan nog een gutturalen triller (°) of een nasaal (*) worden ingeschoven, alzoo ontstaan de drie vormen: *ma-*, *ma°-*, *ma*-*, correspondeerende met *pa-*, *pa°-*, *pa*-* bij 't substantief. Men vindt ze in alle Indonesische talen geheel of gedeeltelijk terug, niet altijd met dezelfde grammaticale waarde. Zij zijn volledig aanwezig in de meeste Filippijnsche talen, de tweede vorm luidt daar *mag-*.

Voor de prenasaleering zijn geen algemeen geldende regels te geven; 't is zeer gewoon dat de beginconsonant van 't gw. ingeval deze een *tenuis* is, in de nasaal van haar geslacht wordt opgelost; bij de *mutae* komt dit in mindere mate voor. Voor bizonderheden wordt naar de spraakkunsten verwezen. 't Bare'e biedt de merkwaardigheid dat onderscheid gemaakt wordt tusschen onvolkomen nasaleering (prenasaleering) en volkomen nasaleering, b.v. *momposi* - zuigen, *momosi* - tabak rooken. Adriani heeft aan den *ma**-vorm den naam „Intensief" gegeven, een naam welke van pas is wanneer er een niet-geprenasaleerde vorm neven staat. Hij heeft er echter aan toegevoegd dat in een groot aantal Indonesische talen de Intensief de gewone vorm van 't actieve werkwoord is [2]). Wel is waar veronderstelt deze vorm een vroeger bestaan hebbende niet-intensieve vorm die dan ook in sommige gevallen is aan te toonen maar met dat al

---

[1]) *ma-* kan nog door andere voorvoegsels gevolgd worden. Hier kan alleen 't enkelvoudig prefix besproken worden; aan een behandeling der samengestelde prefixen (*maka-* e.d.) zou een onderzoek naar de andere samenstellende deelen, zooals hier voor *ma-* ondernomen wordt, vooraf dienen te gaan.

[2]) *N. Adriani*, De intensieve of activiteitsvormen in eenige talen van Indonesië, in: Versl. en Meded. Kon. Akad. IV 9 blz. 319 v.v.

kan in dié talen voor 't huidige niet meer van Intensief gesproken worden. De Filippijnsche talen behooren tot de groep welke een afzonderlijke Intensief bezit.

De verhouding tusschen *ma-*, *ma°-*, *ma*-* laat zich als volgt omschrijven:

ma- vormt actieve, intransitieve werkwoorden die een gebeuren, een werking uitdrukken, als van 't subject uitgaande voorgesteld of door 'tzelve verricht maar zonder dat 't zulks bepaald gewild heeft: staan, zitten, vallen, glijden, enz. Waar eigenschapswoorden op dezelfde wijze gevormd worden zooals in de talen der Filippijnen en vele talen van Selebes, zal men ze tot de werkwoorden moeten rekenen.

De triller voegt aan den *ma*-vorm de beteekenis toe dat er een wil is die op 'tgeen er gebeurt gericht is. Komt deze van 't subject, dan treedt dit op met inzetting van zijn wil, bewust, willens en wetens.

Dit optreden is niet aan personen gebonden, ook wat wij levenlooze voorwerpen noemen, kunnen als agens worden gedacht. 't Effect kan zijn dat 't werkwoord intransitief blijft of, door overdraging der handeling op een object, transitief wordt. Niet altijd staat naast een *ma°*-vorm een met *ma-*; er zijn een menigte van handelingen die men niet onachtzaam of er zich nauwelijks van bewust, verrichten kan; in zoo'n geval ontbreekt *ma-*. Doch omgekeerd is elke handeling (s. v. v.) die zonder medewerking van den wil, — iets anders dan tegen den wil —, geschieden kan, in eene waar die wil wèl medewerkt, om te zetten.

De Intensief heeft de beteekenis: „met opzet, met kracht, ijver en inspanning verrichten wat de oorspronkelijke stam aanduidt"[1]), waaronder te begrijpen is dat de inspanning zich over geruimen tijd en meerdere objecten uitstrekt waardoor de beteekenissen: „iets doen als gewoonte", „als beroep uitoefenen" e.d. ontstaan. Hier ligt tevens 't begin van verstijving, van conventioneel worden van den vorm. 't Aantal talen waarin dezen vorm de naam „Intensief" ten volle toekomt, is niet groot; gemakshalve wordt hij ook buiten dat gebied „Intensief" genoemd.

Voorbeelden in 't Tagalog[2]):

---

[1]) *Adriani*, De intensieve of activiteitsvormen in eenige talen van Indonesië, Versl. en Meded. Kon. Akad. 4 IX p. 321.

[2]) Ontleend aan: *L. Bloomfield*, Tagalog texts, 3 dln. — Urbana 1917. — *W. E. W. MacKinlay*, A handbook and grammar of the Tagalog language. — Washington 1905. — *C. Lendoyro*, The Tagalog language². — Manila 1909. — Nigg's Tagalog-Englisch and English-Tagalog Dictionary. — Manila 1904.

matulog - slapen; *maupo* - zitten; *matindig* - staan; *mahulog* - vallen; *makita* - zien, d.i. in 't gezicht hebben; *mahiga* - liggen; *madulás* of *marulás* - glijden; *maligaw* - verdwalen; *mabali* - breken (intrans.); *mabual* - vallen, tuimelen; *maluhod* - ongewild of onbewust knielen (in de knieën vallen); geknield zijn; *mabulok* - rotten.

magtulog - veel slapen, ook: van velen; gaan slapen, opzettelijk slapen („intentionally", McKinlay); *magupo* - zitten v. velen, laten zitten; *magtindig* - oprijzen, gaan staan, veel staan, overeind zetten (in deze beteekenis ook: *magpatindig*); *maghulog* - laten vallen, ook: zich laten vallen; *magbual* - vellen; *magluhod* - veel knielen, knielen v. velen, laten knielen; *magkita* - vele dingen zien, nauwlettend zien, met accent-verschuiving: *magkitá* - elkaar zien; *magbali* - breken (trans.); *magtipon* - bijeen komen, vergaderen (intrans.); *maglabás* - *labás* - naar binnen (buiten) gaan, vele malen; dit laatste ligt in de herhaling, intrans., doch: *maglabás* - naar buiten brengen; *magtangis* - weenen v. velen, bovenmatig weenen.

Van substantieven gevormd is de beteekenis: „dat voorwerp dragen, gebruiken, daarin handelen, zich als zoodanig gebaren", b.v. *magsalawal* - een broek dragen; *magsibat* - een speer dragen; *magbigas* - rijst verkoopen; *magkastila* - zich als een Spanjaard gedragen. Voorts: *maglakad* - schielijk loopen, v. *lakad* - gang; *magdakon* - blad maken, als een boom, intrans.; in blaren doen, b.v. eetwaren, trans. — Van adjectieven: *malaki* - groot, *maglaki* - grooter worden (intrans.), vermeerderen (trans.).

manulong - een ander vaak helpen, doch: *magtulong* - een ander veel helpen; *manhasik* - veel rijst zaaien, door velen tesamen zaaien (landbouwwerkzaamheid), doch: *maghasik* - rijst zaaien; *mangupo* - ondeugend, boosaardiglijk gaan zitten (waar men dat niet behoorde te doen); *manhuli* of *manghuli* - v. roof leven, plunderen, ook in gunstigen zin: *nanghùhúli kami nang isdà' sa kagamitàn nang dála* - wij vangen visch door middel van netten; *mamigay* - rijkelijk geven, *magbigáy* - geven; *mangain* - verscheuren, gulzig eten, gw. *kain*. — De intensieve vorm wordt voorts gebruikt om aan te geven: iets gewoon zijn te doen, iets als beroep uitoefenen, b.v. *mamihasa* - gewoon zijn, v. *bihasa* - gewoon; *manggamòt* - 't beroep v. dokter uitoefenen, v. *gamòt* - *medicijn; manlambat* - visschen met 't net (*lambat*), als middel v. bestaan. Van *bulaklak* - bloem, komt *mamulaklak* - bloeien, doch Bikol heeft *maburak* en *magburak*. Men zou 't verschil tusschen deze beiden benaderend kunnen weergeven met „bloemen dragen" en „bloeien", doch volgens 't Wb. worden zij aan elkaar

gelijk gesteld. Voor Tagalog wordt alleen de intensieve vorm vermeld. Verder: van *lura* - speeksel, fluim, *manlura* - spuwen, als uiting van afkeer; *manganak* - baren, altijd intensief; *mamiso* - elk een dollar (v. *piso*); *manipakat* - 1 reaal per stuk (*sikapat*). Van adjectieven: *maputi* - wit, *mamuti* - snel of sterk verbleeken (intrans.), doch: *magputi* - wit maken, witten (trans.), *pumuti* - verbleeken.

Uit deze voorbeelden blijkt dat *ma°*- en *ma**- beiden meervoud kunnen zijn. Wat *ma**- betreft, behoeft dit geen verklaring, een intensief gaat gemakkelijk in een meervoud over, maar 't is niet zoo licht in te zien waarom 't ook bij *ma°*- 't geval is. De meervoudige beteekenis vloeit niet rechtstreeks uit de andere beteekenissen die *ma°*- toebrengen kan, voort doch staat daarnevens. Men schijnt te moeten aannemen dat de ontlading van energie door den triller onmiddellijk de voorstelling van een meervoud wekken kan. 't Spreekt echter vanzelf dat dit geen overweging is die de spraakmakende gemeente laat gelden. Voor haar is *ma°*- thans een middel om een meervoudig werkwoord te vormen, meervoud van subject, van object of van handeling, dat is om 't even, want in 't algemeen geldt de regel dat één meervoud-formatief voor alle drie geldt.

Zoo schijnt ook 't vermogen van *ma°*- om intransitieven transitief te maken, hieruit te verklaren dat 't subject met toepassing van zijn energie ageerend, de handeling op een object overbrengt. Men zal in dit geval, in vertaling, soms van een transitief, soms van een causatief werkwoord gebruik maken; nochthans heeft men niet met een eigenlijk gezegd causatief te doen. 't Echte causatief wordt in de Indonesische talen, voor zoover zij 't formatief nog bezitten, met behulp van 't prefix *pa*- gevormd; wel te onderscheiden van aanwijzend *pa*- en 't zelfde dat ook causatieve nomina vormt (boven blz. 41). 't Wil zeggen dat 't onderwerp van den zin, in 't actief, de oorzaak is dat een ander iets verricht, men heeft dus met *twee* subjecten te doen, één dat veroorzaakt en één dat doet. Bij een woord als *maghulog* echter, dat wij met „laten vallen" weergeven, is slechts één subject, n.l. de man die laat vallen, 't begrip laat zich niet in tweeën deelen. Of men dus den *ma°*- vorm vertaalt met een transitief werkwoord: *magbual* - vellen, of met een causatief: *maghulog* - laten vallen, de grammatische waarde is in beide gevallen dezelfde. Dit neemt niet weg dat 't verschil in beteekenis tusschen trans. *ma°*- en 't echte causatief gering kan zijn. In de voorbeelden vindt men: *magtindig* - o.a. overeind zetten, waarnaast *magpatindig* - maken dat

iets overeind gaat staan. Zulke woorden kunnen licht voor elkaar in de plaats treden.

Al kan nu *ma°*- aan een gw. verschillende beteekenissen geven, 't is er verre vandaan dat deze allen bij elk gw. voorhanden zijn. Met opzet zijn boven voorbeelden gegeven van meer dan één beteekenis bij een zelfde gw.: intrans., trans., reflexief enz., doch veelal zal men slechts een enkele vinden. Over de reflexieve beteekenis van *ma°*- wordt later afzonderlijk gehandeld.

't Verschil tusschen *ma°*- en *ma**- is kortgezegd dit: de triller is de stuwing die voortdrijft en 't begrip op anderen overbrengt, de prenasaleering zet de grenzen uit en gaat in de diepte. Doch vermits *ma°*- een meervoud kan aangeven, anderzijds de Intensief ook een soort meervoud is en er voorts bij de inspanning die van een agens uitgaat slechts van een gradueel verschil sprake kan zijn, is de grens tusschen *ma°- en ma**- niet scherp te trekken. In de beteekenis: „iets dragen, gebruiken", vindt men *ma°*- en *ma**-: *magiwa* = *mangiwa* - een dolk dragen, 't laatste ook: een dolk op zichzelf gebruiken. Een zeker aantal werkwoorden, MacKinlay noemt een zestigtal, wordt in Tag. altijd in den Intensief gebruikt.

In 't Bisaya dient de Intensief tot vorming van 't meervoud der werkwoorden, b.v. *iginbubuhat ako ni J. sing kalo* - J. maakt een muts voor mij; *iginpapamuhat kami ni J. sing manga kalo* - J. maakt mutsen voor ons[1]).

Wat 't Tontemboan betreft, is in hoofdstuk III betoogd dat 't nominaal-prefix *pa°*- is verdwenen en de beteekenissen welke in de verwante talen aan dit formatief toekomen, op *pa*- zijn overgegaan. Uit den aard der zaak geldt dit ook van den actieven vorm, Tontemb. *ma*- is dus gelijk aan *ma*- + *ma°*- in verwante talen; b.v. *mato'or* - staan, opstaan, oprichten; *mailĕk* - zien, uitkijken; *masĕmpo'* - afbreken, trans. en intrans., zie de voorbeelden in 't Wb. s.v. *sĕmpo'*; *marĕ'mba* - omvallen, laten omvallen, *aku marĕ'mba* (= *rumĕ'mba*) *in tjaju* - ik doe den boom omvallen[2]). Uit dit laatste voorbeeld blijkt tevens dat *ma*- en *-um*- in elkaars plaats kunnen treden. In 't Tagalog is dat geheel anders. Vooreerst bestaat er verschil in grammatische waarde; maar verder doet *-um*- ook dienst wanneer *mag*- verschillende beteekenissen hebben kan, om één dier beteekenissen als 't

---

1) *A. Méntrida*, Arte de la lengua Bisaya-Hiligayna p. 63. — Tambobong 1894. — De intensieve vorm is tevens verbreed; voor de verbreede vormen zie men beneden.

2) Tontemb. wb. s.v. *rĕ'mba*.

ware over te nemen. De oorspronkelijke beteekenis van *-um-* wordt hierdoor verduisterd. Men bezigt b.v. *-um-* in transitieven zin naast *mag-* reflexief, b.v. *kumamot* - iemand krabben, *magkamot* - zich krabben. De Intensieven deelt Adriani naar de beteekenis in de volgende groepen in: 1. Intensiteit der handeling, 2. Zoeken naar, uitgaan op, jagen naar, 3. Namen van spelen, 4. Offers en godsdienstige plechtigheden, 5. Op verkeerde wijze doen, ergerniswekkend. Bij een aantal stammen is de intensieve vorm de uitsluitend of bijna uitsluitend gebruikte. In de gevallen 3 en 4 heeft Tag. *ma°-*, b.v. *magbesbol* - „base-ball" spelen, *magmisa* - de mis celebreeren.

In 't Bare'e heeft de triller bestaan maar is verdwenen [1]) zoodat, als in 't Tontemboan, alleen 't eenvoudig prefix over is dat nu mede dit + triller vertegenwoordigt. Daarnaast bestaat de Intensief. Werkwoorden die geluid of beweging maken aanduiden, hebben doorgaans den intensieven vorm.

't Bolaang-Mongondow'sch bezit de prefixen *mo-* (= *ma-*) en *mog-* (= *ma°-*) bezigt 't eerste vóór een medeklinker, 't tweede vóór een klinker. Dit is een voorbeeld dat een grammatisch in een fonetisch onderscheid is overgegaan. 't Intensieve karakter van den z.g. Intensief is weinig scherp [2]).

't Bataksch bezit de drie prefixen; 't tweede luidt, regelmatig, *mar-*. — *Ma-* wordt als in de Filippijnsche talen gebruikt: *madabu* - vallen, *matolbak* - instorten, *matilpok* - breken (intrans.), ook vormt 't adjectieven; 't verschil tusschen *ma°-* en *ma*-* is weggevallen, b.v. Tob. *margadis* = Mand. *manggadis* - iets verkoopen; T. *marsali* - iets leenen wat in waarde teruggegeven kan worden als geld, koren enz., doch: T. *mangindjam* (gw. *indjam*) - iets leenen wat men zoo als 't is, kan teruggeven. Aan T. *marsali* beantwoordt M. *manjolang* (gw. *solang*); *marhutti* = *makkutti* - iets op 't hoofd dragen, doch: *mandjudjung* (eenige vorm) - *idem*; T. *martatá* = M. *mantatá* - lachen; *mambuat* - nemen; *marmasak* (gw. *masak*) - iets gaan maken; *mandabu* - laten vallen, wegwerpen, doch: *mardabudabu* - afrekenen waarbij men de sommen met steentjes of houtjes welke heen en weer geworpen worden, merkt; *marburi* - zich de handen wasschen; *mamuhung* (gw. *puhung*) - zich ineen rollen; *manundjang* (gw. *tundjang*) - schoppen, stooten (intrans.) [3]).

---

[1]) Spraakkunst p. 160.

[2]) Zie uitvoerig: *Dunnebier* o.c. in: Bijdragen Kon. Inst. dl. 85 p. 332 v.v.

[3]) De voorbeelden zijn ontleend aan de spraakkunst van *v. d. Tuuk* p. 93, 95, 109 v.v., aan zijn woordenboek en dat van *J. Warneck* (Toba Bataksch-Deutsches Wörterbuch, Batavia 1906).

Van een Intensief kan dus in 't Bataksch niet langer gesproken worden; in de plaats van de scheiding in intensief en niet-intensief treedt iets anders: voor transitieve begrippen gebruikt men bij voorkeur *ma**-, voor intransitieve *ma*°-.

In 't Tjam komt voor: *mo'rai* (*o'* = *ĕ*) - komen, gaan, waarnaast *mo'ngai*, v.e. gw. *ai*, waarvan *mai* uit **umai* in de zelfde beteekenis. Overigens vindt men vaak *mo'ng* naast *mo'*, door Aymonier als een foutieve schrijfwijze beschouwd, 't is echter duidelijk dat men hier met *ma**- heeft te doen, b.v. *mo'nganăk* naast *mo' anök* - baren[1]), vgl. Pamp. *manganak* - *idem*.

't Makassaarsch en 't Boegineesch hebben een prefix *mar*- bezeten, wat blijkt uit vormen als Mak. *parangka'* van *angka'*; *aresa'-resa'* - bij laag water schelpen zoeken op 't strand, van *esa'* - laag water[2]); Bug. *marengkalinga* - hooren, van gw. *engkalinga*[3]), naar de huidige uitspraak *ma'*[4]). 't Prefix *ma*- dat deze talen ook bezitten, wordt eveneens *ma'*- uitgesproken (Mak. *ma'lompo*, Bug. *ma'radja* - groot), een contaminatie-verschijnsel; *ma*- en *ma'*- vallen dus samen in *ma'*. Vandaar 't verschijnsel dat een zelfde vorm intransitief en transitief kan zijn, b.v. Bug. *langi' ma'rutu(ng) ko no'* - Hemel, stort in!; *rirutung-i padĕnringe* - de gordijnen werden neergelaten; met weglating van 't prefix: Mak. *bangung* - opstaan, oprichten. Voorts nog: *a'bangung* - opstaan, oprichten; *ambangung* - *idem*; *ma'mangung* - naar 't schijnt alleen: oprichten, en wellicht nog andere vormen. 't Wb. verwaarloost vaak 't prefix, maar geeft 't dan wel in de voorbeelden, zoo die gegeven worden en den actieven vorm hebben. De onvolkomenheid van 't Mak.-Bug. schrift maakt dat men omtrent den juisten vorm van 't prefix in onzekerheid verkeeren kan. Men vergelijke hiermee Tontemb. *ma*-. Volgens Matthes is men nog verder gegaan en spreekt *ma'* uit vóór een genasaleerden consonant, in den Intensief, dus Mak. *ma'njomba* - eerbiedig groeten, v. *somba*, Bug. *ma'nginrĕng* - leenen, v. *inrĕng*. 't Wb. geeft echter ook op *mangolowang*, v. *olo*, zonder hamza. 't Passief luidt *pa*-. — Volgens een andere wijze van transcriptie wordt, in plaats van de hamza, de aanvangsmedeklinker van 't gw. verdubbeld, b.v. Mak.

---

[1]) *Aymonier* o.c. p. 40.

[2]) *B. F. Matthes*, Makassaarsch-Hollandsch woordenboek² s.v. *resa'* dat als (secundair) gw. beschouwd wordt. Voor de gelijkwaardigheid van *a* en *ma*, zie Bijdragen Kon. Inst. dl. 89 p. 117 v.v.

[3]) *Dezelfde*, Boegineesch-Hollandsch Woordenboek met Supplement s.v.

[4]) Volgens de spelling van Matthes *mă*; hier is 't stelsel van Adriani gevolgd, de ' vertegenwoordigt de hamzah.

makkuta'nang (Matthes *ma' kuta'nang*)[1], naar 't schijnt door assimilatie uit *mangkuta'nang* ontstaan, alhoewel de aanvangsconsonant zich in de homogene nasaal pleegt op te lossen (*kakka'*, *ma'ngakka'*), men zou dus niet met een *ma°*- vorm doch met een *ma**- vorm te doen hebben. Voor de bovengenoemde voorbeelden gaat dit echter niet op. Een en ander verdient nader plaatselijk onderzoek.

Wat de prenasaleering van den z.g. Intensief betreft, komen prenasaleering en oplossing in de nasaal bij een zelfden medeklinker voor zonder waarneembaar onderscheid in beteekenis. Verder worden *ma°*- en *ma**- als gelijkwaardig dooreen gebruikt; 't onderscheid tusschen intensief en niet-intensief is dus uitgewischt en er is ook geen middel om te bepalen, tenzij *r* bewaard is, wanneer *ma'*- aan Filippijnsch *ma*- en wanneer aan *ma°*- beantwoordt. Dus is Mak. *ma'ngerang* = *a'ngerang* = *ngerang* = *ma'erang* - brengen, v. gw. *erang*; *ma'sare* = *a'sare* = *ansare* - geven, gw. *sare*; *ma'kana* = *a'kana* = *angkana* = *a'ngana* - spreken, zeggen, gw. *kana* enz.

't Javaansch moet eenmaal 't prefix *mar*- of *mara*- (vgl. Tomb. *maha*-, Bis. *maga*-) hebben gekend zooals blijkt uit: *mĕrḍajoh* of *maraḍajoh* - als gast komen, een bezoek brengen; *mĕrḍatĕng* of *maraḍatĕng* - ergens als vreemdeling aankomen of zich vestigen e.a. Doch reeds in 't O.-Jav. is 't aantal prefixen tot twee teruggebracht: *ma*- en *ma**-. Alle beteekenissen die in de Filippijnsche talen de werkwoorden met *mag*- vertoonen, komen ook toe aan de Oud-Javaansche werkwoorden met *ma*- of *a*-)[2]. Dit is dus m.m. als in Tontemb. en Bare'e. *Ma**- heeft geen intensief karakter; 't eenige verschil met *ma*- is dat 't vooral transitief is[3]). Een zelfde tendentie werd reeds geconstateerd voor 't Bataksch en bestaat nog in andere westelijke talen. Daar *ma*- intransitief is, de toevoeging van een triller een werkwoord transitief maakt maar ook intransitief kan laten, de intensief niet anders doet dan die transitieve resp. intransitieve beteekenis versterken, is 't duidelijk dat de Intensief geen transitief-makend vermogen heeft. Edoch, wanneer men transitieve begrippen bij voorkeur in den Intensief gebruikt en intransitieve niet, dan erlangt de Intensief geleidelijk een nieuwe formatieve functie, n.l. van transitiefvormer te zijn. Dat dit echter niet altijd zoo behoeft te wezen bewijst 't Bare'e. De transitieven hebben hier *ma*- (uit **ma°*-), *ma**- is in-

---

1) In een boekje door de Landsdrukkerij in 1925 uitgegeven.
2) V. G. VIII 202.
3) V. G. VIII 208.

transitief, intensief van *ma-* [1]). En ook waar de geschetste tendentie bestaat, heeft zij zich niet tot een regel ontwikkeld.

In 't Nieuw-Javaansch en 't Soendaasch is *ma-* afgevallen, in de laatste taal is 't prefix in verscheidene woorden bewaard, b.v. *marudah* - zich aanhoudend bewegen, niet stilzitten (Coolsma, Woordenboek s.v. *maroedah*), men zegt 't ook van 's menschen innerlijk: in beroering komen, in opstand komen, vgl. O.-Jav. *ruṇḍah; manintin* - naam v. e. vogel die 't geluid „tin, tin" maakt enz. Na wegvallen van 't prefix blijven twee vormen over waarvan de eene vormelijk aan 't gw. gelijk is, de andere een geprenasaleerd gw. is dan wel 't gw. waarvan de aanvangsmedeklinker door de nasaal van zijn geslacht is vervangen. In 't Sund. wordt bij prenasaleering in bepaalde gevallen *a* ingevoegd [2]), zoodat een nieuwe lettergreep *nga* ontstaat. De grondwoordelijke vorm is meestal intransitief: *leumpang* - gaan, Tomb. **mahalampang* [3]), doch: *undjuk* - eerbiedig aanbieden, *tĕrap* - iets aanbrengen, plaatsen.

't Madoereesch heeft een categorie van werkwoorden die met een nasaal of prenasaleering aanvangen zooals in 't Jav. Daarnevens staan werkwoorden die den grondwoordelijken vorm hebben: *tòghu* - toezicht houden, de wacht houden; *ollè* - krijgen; zij zijn minder talrijk dan in 't Jav. Ook hier is *ma-* afgevallen, 't prefix is in enkele gevallen bewaard: *malampa* - loopen, gaan; *matamoj* - iemand een bezoek brengen, waarvoor 't Jav. den archaischen vorm *mĕrḍajoh* bewaard heeft, *ma-* blijkt hier aan *ma°-* elders te beantwoorden [4]).

't Causatief-prefix luidt in de talen van de Filippijnen en van Selebes in actief en passief onveranderlijk *pa-*, b.v. Tag. *magpagupit, ipagpagupit*, gw. *gupit*, zich 't haar laten knippen. In 't Madoereesch wordt 't actief op de wijze van 't aanwijzend prefix genasaleerd: *ma-*, b.v. *èpanganar, manganar*, iemand een ander laten dreigen te slaan, gw. *anar*; *èpangonḍhạngè, mangonḍhạngè* - een ander een verordening laten uitvaardigen aan, gw. *onḍhạng*. Een verdere afwijking is 't gebruik van 't causatief met genasaleerd gw. Van elders is dit uit 't Bolaang-Mongondowsch bekend [5]), doch de regel is dat 't gw. onveranderd blijft. Dat wil dus voor de talen welke een Intensief hebben, zeggen dat zij 't causatief alleen van den niet-Intensief vor-

[1]) Bare'e spraakkunst blz. 174.
[2]) Iets dergelijks in 't Bataksch, *van der Tuuk* o.c. p. 96 v.v.
[3]) *pahalampangan* - waar men op gaat, Niemann o.c. p. XVIII.
[4]) *H. N. Kiliaan*, Madoereesche spraakkunst. — Batavia 1897. — *Dezelfde*, Madoereesch-Nederlandsch Woordenboek. — Leiden 1904.
[5]) *Dunnebier*, Bijdragen Kon. Inst. dl. 85 p. 361.

men. Waar de Intensief geen zelfstandige plaats meer inneemt, zooals in Mak. en Bug., heeft dus 't feit dat deze talen niettemin 't causatief alleen met niet-genasaleerd gw. vormen, geen beteekenis meer. Evenmin dat 't Mad. omgekeerd te werk gaat.

Men vindt in 't Mad. ook *ma-* + niet-genasaleerd gw. met factitieve beteekenis. Oogenschijnlijk heeft men hier met 'tzelfde causatief-prefix te doen; toch is dit niet 't geval. Immers, Mad. *mapòtè* - wit maken, is vormelijk en naar de beteekenis = Tag. *magputi*; *malabu* - iemand laten vallen, zich laten vallen, vgl. Tag. *maghulog*; *malandjhąng* - verlengen; *maènòm* - drenken; *masossa* - moeite veroorzaken; *maròsak* - iets met opzet beschadigen, vgl. Tag. *magsira*. Daar *mapòtè* gelijk staat met *mòtè*, den genasaleerden vorm waarvan *ma* is afgevallen, — er bestaat geen verschil tusschen intensief en niet-intensief —, *maròsak* = (*ĕ*)*nròsak*, terwijl causatief en intensief niet in elkanders verlengde liggen, en voorts: *matjĕllĕng* dubbele beteekenis heeft: 1. iets zwart maken, 2. door een ander laten zwart maken, alleen de tweede beteekenis uit 't causatief-prefix te verklaren is, de eerste de factitieve is, als één der beteekenissen van *ma°*-bekend, blijkt dat 't Mad. 't prefix *ma-* (d.i. *ma°*-) waar 't factitieve beteekenis heeft, heeft bewaard, 't op één lijn stellende met 't causatief-prefix. 't Onderscheid in beteekenis tusschen beiden wordt niet langer in 't oog gehouden; voor 't huidige taalgevoel heeft men slechts met één formans te doen, vandaar: *matòron* - iets of iemand doen neerdalen (*pa-*), iets omlaag brengen (*ma°*-); *madątĕng* - iemand of iets laten komen, iets te voorschijn brengen enz. 't Verschil is ten naastenbij bewaard in: *maènom* - drenken (*ma°*-), *mangènom* - iemand laten drinken (*pa-*).

In 't Maleisch zijn verscheidene namen van boomen en andere planten met *mĕr-* samengesteld. Hoewel de funktie van 't prefix hier nog opheldering behoeft, is 't toch niet twijfelachtig dat men met 't voorvoegsel *ma°*- te doen heeft, in aanmerking genomen dat in 't Bis. *mag-* dezelfde funktie vervult. Naast *ma**- en *ma°*- moet ook *ma-* bestaan hebben. Doch reeds in de inschriften van Çri Widjaya (683—686 n. Chr.) komt *ma-* niet voor, wel *mar-* dat met *ma**-promiscue gebruikt wordt [1]). Dit is 't zelfde standpunt waarop 't Bataksch nu staat.

Wat 't Minangkabausch betreft kan op *marapalam* = *ampalam* - een mangga-soort, gewezen worden; *marapi* - vuur voortbrengen; de

---

1) Bijdragen Kon. Inst. dl. 88 p. 508 v.v.

spraakkunst noemt *madidiĕh* als nevenvorm van *mandidiĕh* - schuimen, zieden (blz. 61).

Zoowel Maleisch als Minang Kabausch moeten dus eenmaal de prefixen *ma-* en *mar-* hebben gekend.

't Dayaksch vormt met *ma*-* actieve, vooral transitieve werkwoorden. De sporen van *ma-* zijn nog talrijk, b.v. *manis* - zoet, gw. *anis*; *malinus* - glad, g.w. *linus*. Daar *ma*-* vóór klinkers ook door *m* wordt vervangen (*mitor* - naaien, gw. *itor*) en o.a. vóór *l* den nasaal verliest, is aan den vorm niet te zien dat men in deze voorbeelden met 't prafix *ma-* en niet met *ma*-* te doen heeft, maar dat volgt uit de beteekenis. Voorts vindt men *masabi* naast *basabi* - groeten, melden, Tag. *magsabi*; *matula* = *manaho*, gw. *taho*, aan gestorvenen te eten geven. Zeer talrijk zijn de voorbeelden dat geprenasaleerde of genasaleerde en niet-genasaleerde vorm gelijkwaardig zijn: *masahan* = *mansahan* - bewaren; *masiking* = *mansiking* = *manjiking* - spuiten in een straal (intrans.) Van *ma°-* is geen spoor: *ma-* vertegenwoordigt *ma-* en *ma°-* [1]).

Er is tot dusver steeds over *ma-* als actief-verbaal prefix zijnde, gesproken. De actieve beteekenis van *ma-* (*ma°-*, *ma*-*) is zonder meer duidelijk wanneer subject en agens dezelfde zijn of, zoo er al geen agens aanwezig is, 't gebeurende nochthans als van 't onderwerp als subject uitgaande wordt voorgesteld („zij slapen" e.d.). Maar er is in den aanvang van dit hoofdstuk reeds op gewezen dat in de Indonesische talen subject en agens zeer wel gescheiden kunnen zijn en 't werkwoord daarbij niettemin actief kan worden geconstrueerd. 't Spreekt vanzelf dat 't onderwerp wel in een minder actieve positie wordt teruggedrongen: een toestand, een gewaarwording, maar met dat al is de voorstelling niet passief. Dat blijkt reeds hieruit dat in verschillende talen daarnaast ook een passieve constructie mogelijk is, kenbaar aan den nominalen vorm van 't prefix (*pa-*), waarbij 't onderwerp van den zin inderdaad object is. Deze vorm komt beneden bij de behandeling van 't passief ter sprake.

De Filippijnsche talen gaan in 't gebruik van deze quasi-passieve

---

[1]) Een vorm als *malahap* - juichen, kan door assimilatie ontstaan zijn: *manglahap* > *mallahap* > *malahap*. — Wat *mitor* betreft kan ook aan het prefix-infix - *um-* gedacht worden dat 't Dayaksch éénmaal heeft bezeten (*kuman* - eten) doch men moet dan aannemen dat 't actieve werkwoord van grondwoorden die met een klinker beginnen steeds met - *um-* is gevormd terwijl *u* wegvalt, of liever: dat van deze laatste soort de - *um-* vorm is bewaard en *ma*-* formatief is der met een medeklinker beginnende grondwoorden, een stelling waarvan de juistheid nog bewezen moet worden.

vormen 't verst, zij gebruiken ze met omschreven agens, b.v. Tag. *nàhuli nya ang pagòng* - de schildpad werd door hem aangetroffen, lett. de schildpad had (maakte door, ervoer) dat hij door hem (den aap) werd aangetroffen [1]). Aan dezen vorm is altijd de gedachte aan iets onverwachts, plotselings, accidenteels verbonden. De gedachte gaat echter niet verder dan 't accident mee te deelen; in den zin: *nabáhe' ang sangà nang kahoy* - de tak van den boom is gebroken (gespleten), is er ongetwijfeld een agens van buiten 't onderwerp komende, werkzaam geweest doch hij blijft buiten beschouwing. De voorstelling is dus intransitief. Hiernaast staat: *nabali' ang tungkod* (McKinlay p. 198) - de stok brak, waarbij de handeling als van den stok uitgaande, wordt voorgesteld. Er kan ook hier niet van den stok als agens gesproken worden, 't is echter voldoende dat 't onderwerp van den zin 't uitgangspunt van 't geen er gebeurt is om een actieven werkwoordsvorm te doen gebruiken. De actieve vorm kan dus, wanneer er van den agens niet gesproken wordt, beteekenen: 1. breekt, brak; 2. is gebroken (intrans.).

't Tontemboan gebruikt de *ma-* vorm ook met omschreven agens, b.v. *maema'era mako ĕm bale* - nadat zij 't huis hadden afgemaakt, d.i. nadat 't huis in dien staat was komen te verkeeren, *si wawi masĕra'ku* - 't varkensvleesch kan door-mij-gegeten-worden [2]). Zonder agens-vermelding wordt onderscheid gemaakt tusschen intransitief en transitief; intransitieve begrippen worden met *maka-* samengesteld, b.v. *makakotai* - (de man) ligt daarneder, Wb. s.v. *kotai* [3]); bij in wezen transitieve begrippen, intransitief gedacht, maakt men weer onderscheid tusschen den naakten vorm, een toestand aangevende: *wĕngkang* gespleten, met spleten, en den vorm met *ma-*, die vol-actief is: *mawĕngkang* - barsten, splijten (intrans.) [4]). Naar men weet dragen de adjectieven in 't Tontemb. evenmin een prefix.

't Bataksch drukt den agens in den vorm uit, b.v. *marsopit* - be-

---

1) *Bloomfield* o.c. p. 16. Nog een paar voorbeelden: *hindi nya madalà sa lupa'* - hij kon 't niet op den vasten wal brengen ('t kon niet door hem op den vasten wal gebracht worden); *nà kita nilà ang isa ng Kristo* - zij zagen een Kristus(beeld) (een Kristusbeeld kwam door hen gezien te worden); *màpàparusahan kayò nang hirap* — gij zult bestraft worden met lijden, Bloomfield 16, 20, 22.

2) Spraakkunst p. 87.

3) *maka* bevat de elementen *ma* en *ka*. Dit samengesteld prefix moet hier onbesproken blijven daar een onderzoek naar de partikel *ka* vooraf zou dienen te gaan.

4) Om boven verklaarde redenen is *mawĕngkang* ook transitief.

sneden zijn, *martobus* - losgekocht zijn [1]), waarin dus *ma* op 't subject, de triller op den buitengelegen agens slaat: *ma* + *r*, wel te onderscheiden van *mar-*, 't gewone geval dat subject en agens samenvallen.

't Bolaang-Mongondowsch geeft de aanwezigheid van een buitenagens met *i* weer, 't bekende passief-prefix dat in 't Bol. Mong. als zoodanig geen dienst doet [2]), b.v. [*mo* = *ma*] *moipintud* - komen te struikelen; *moikarit* - vastgehaakt raken; *noitala'ku* - dat is door mij in zijn foutieven toestand gebracht; *noigambatdon in bantong* - de koe-antiloop kwam neergesmeten te worden [3]). De beteekenis is altijd accidenteel. De zelfde vorm is in 't Bontoksch bekend: *maisubliak* - ik ben veranderd, ik kom veranderd te zijn, gw. *subli* [4]).

Wat 't Bare'e betreft, omschrijft Adriani dit gebruik van *ma-* als „de gevolgen der in 't gw. uitgedrukte handeling ondergaan hebbende en thans in een nieuwen toestand verkeerende die daarvan 't gevolg is". — Die toestand wordt geheel van uit 't subject gezien; agens of oorzaak zijn niet in de voorstelling begrepen, b.v. *malaka* - open, *maposo* - in stukken, *mabira* - gespleten. Hiernaast vindt men *ma*-vol-actief, intransitief, cf Tag. e.a.: *maposo* - openspringen, waarmee 't feit dat adjectieven in 't Bare'e 't prefix *ma-* kunnen hebben, correspondeert.

In 't Javaansch en Soendaasch vindt men feitelijk 'tzelfde, als men in aanmerking neemt dat *ma-* is afgevallen, b.v. Jav. *bĕlah* - 1 gespleten, 2 splijten, intrans. Wanneer echter in 't Jav. gezegd wordt dat een onderwerp-subject zich in zekeren toestand bevindt, dan wordt onderscheid gemaakt of die toestand uit 't subject zelf voortkomt dan wel dat 't daarin verkeert — de voorstelling is nog altijd actief — omdat een agens van buiten gewerkt heeft; in 't eerste geval wordt geprenasaleerd, b.v. *nglugur* - 1. uitgestrekt neerliggen zooals een buffel doet, (omdat hij is gaan liggen) [5]), *mbĕngkĕlĕng* - 1. zich als een klomp vertoonende, 2. zich tot een klomp vormen; *nglĕkĕr* - 1. gekronkeld liggende, 2. zich kronkelen, enz.; in 't tweede geval niet: *suwek* - gescheurd, door uitwendige oorzaak; genasaleerd zegt dit iets van een subject-agens en is transitief: *njuwek* - iets scheuren.

---

[1]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 110.

[2]) *Dunnebier* passim heeft aannemelijk gemaakt dat 't is afgevallen.

[3]) Meer voorbeelden bij *Dunnebier*, Bijdr. Kon. Inst. dl. 85 p. 401.

[4]) *C. W. Seidenadel*, The language spoken by the Bontoc Igorot p. 95, 76. — Chicago 1909.

[5]) Zou ook: „zich aldus gaan uitstrekken" kunnen beteekenen; 't Wb. vermeldt alleen de andere beteekenis.

evenzoo: *mbĕlah* - iets splijten. Men onderscheidt op deze wijze intransitief en transitief gebruik van een transitief begrip. Dat de vorm die voor een toestand gebruikt wordt, ook voor een vol-actieve gebeurtenis dient, behoeft na 't bovenstaande geen uitleg meer.

't Sund. gaat een stap verder en nasaleert ook transitieve begrippen, intransitief gebruikt, b.v. *peundeut* - gesloten, dicht, dichtgevallen, *meundeut* - *idem, panto meundeut* - de deur is dicht, waarnaast *meundeut* trans. - iets sluiten; *muka* - geopend, openstaande, iets openen. Daar prenasaleering in Sund. en Jav. 't middel bij uitnemendheid is tot vorming van actieve begrippen mag men uit de neiging daartoe bij woorden die een toestand aangeven, besluiten dat „in een toestand verkeeren" als actief wordt gevoeld.

In 't Mĕntawai'sch wordt 't verkeeren in een toestand met *ma-* aangegeven, b.v. *malabo* - verbrand; *malaïlai* - gebroken; *ma-* is ook prefix van adjectieven. In vol-actieve beteekenis bezigt men *ma**-, veelal transitief [1]).

't Bali'sch beschikt nog over 't prefix *ma-* of *mĕ-*, maar laat 't in geval van prenasaleering weg; deze heeft in dezelfde omstandigheden als in 't Jav. plaats, b.v. *nole-* misvormd, v. *tole* - dwerg; *ngurangka* - gebouwd als een krisgevest (*urangka*), doch: *mĕbĕnahang* - in orde gebracht, opgeflikt [2]), waarnaast: *mĕna(h)ang* - in orde brengen [3]). Vgl. *mĕsare* - slapen, *makisid* - verhuizen.

In 't Soemba'sch is *ma-* actief deelwoord - prefix in dien zin dat 't ook een „in een toestand verkeeren" uitdrukt [4]). Eigenaardig is dat, evenals in 't Bimaasch, een geprenasaleerde vorm als intransitief, de naakte vorm als transitief optreedt, juist omgekeerd als in 't Jav., b.v. *mbera* - breken intr., *bera* - breken trans. [5]). *Ma-* en *ma**- kunnen beiden als intrans. prefix optreden, b.v. *mahuru* - slapen, *manggătahu* - dwars doorbreken, intrans. [6]). Op zichzelf is 't niets bizonders dat van een intransitief begrip een intensief gemaakt wordt; alleen de omstandigheid dat 't transitief begrip *niet* genasaleerd wordt, wijst op een anderen ontwikkelingsgang dan de westelijke talen over 't algemeen vertoonen.

---

[1]) *N. Adriani*, Spraakkunstige schets van de taal der Mĕntawai-eilanden, in Bijdr. Kon. Inst. dl. 84 p. 48.
[2]) K. B. Wb. s.v. *ma* 2.
[3]) K. B. Wb. s.v. *bĕnah*.
[4]) *L. Onvlee*, Eenige Soembasche vertellingen p. LXV. — Leiden 1925.
[5]) O.c. p. XVII.
[6]) O.c. p. LXVI.

Tegenover de actief-prefixen *ma-*, *ma°-*, *ma*-* staan als naamwoordelijke vormen in 't passief *pa-*, *pa°-*, *pa*-*. Doch terwijl in 't actief 't gebruik van *ma* onontbeerlijk is [1]), kunnen de passieven met en zonder *pa-* geconstrueerd worden. In 't eerste geval spreekt van der Tuuk in zijn Bataksche spraakkunst van den verbreeeden vorm. Men kan ook van den vorm met *pa-* uitgaan en dien zonder 't prefix den verkorten vorm noemen.

Alvorens nu 't gebruik van *pa-* in 't passief te bespreken, dient eerst iets over de passieven te worden gezegd.

V. Passieven.

De talen der Filippijnsche groep, met inbegrip der talen van Noord-Selebes, doch zonder die van Midden- en Zuid-Selebes bezitten drie passieven waarin agens en patiens betrokken zijn: *i-* + gw., gw. + *-an*, gw. + *-ĕn*; 't passief met *-in-*, welk infix ook als perfectief teeken optreedt, kan als vierde hieraan worden toegevoegd. 't Object, als onderwerp, is hoofdzaak in den zin; hiermee gebeurt iets, doch bij 't noemen van datgene wat zich aan dit object als patiens voltrekt, is de gedachte aan de oorzaak van dat alles aanwezig, m.a.w. de gebeurtenis wordt niet los van den agens gedacht, maar deze maakt zich bemerkbaar, echter in de verschillende gevallen niet in dezelfde mate. In 't *i-* passief komt de agens 't meest naar voren, bij *-an* domineert de omstandigheid dat 't onderwerp de *plaats* is waaraan of waarop de handeling voltrokken wordt, bij *-ĕn* wordt de aandacht nog eens naar 't object dat toch reeds uitgangspunt van den zin is, gericht.

't Dayaksch sluit zich bij de Filippijnsche talen aan doch hier hebben de vormen veel geleden. Van 't passief op *-an* worden door Hardeland eenige voorbeelden gegeven, b.v. *pagar ilit bahali selate awi bawoi* - de omheining is dicht, wilde zwijnen kunnen er bezwaarlijk doorheen kruipen; in plaats van *selate* kan ook *saletae* (uit: *selat* + *an* + *e*) gesteld worden [2]). 't Suffix *-en* (= **ĕn*) komt slechts in enkele woorden voor ter aanduiding van een excessief [3]). Overigens wordt alleen *i-* gebruikt en dit prefix valt gemakkelijk af [4]).

---

[1]) In de talen die *ma* niet hebben (Jav., Sund., Mad.) is 't in historischen tijd afgevallen.

[2]) *A. Hardeland*, Dajacksch-Deutsches Wörterbuch s.v. *selat*. — *idem*, Grammatik der Dajackschen Sprache p. 64 v.v.

[3]) *Hardeland*, Grammatik p. 66.

[4]) *Hardeland*, o.c. p. 43.

't Malagasi sluit zich bij de Filippijnsche talen aan.

Er bestaat in de Filippijnsche talen en ook nog daarbuiten een reeks aanwijzende partikels: *a, i* of *e, u* of *o, ĕ*. Evenals dat met klinkervariaties in andere woorden, b.v. geluid aangevende, 't geval is, is *a* de hoofdvorm en zijn de anderen bijvormen [1]). Allen treden als lidwoord op. In 't Tomtemb. luidt 't lidwoord (van den Nominatief) *ĕ*, in Tombulu *u*, wat opmerkelijk is daar beide talen nauw verwant zijn: Tag., Bis., Bikol hebben *ang* (*a* + verbindingsklank), Bol. Mong., Ibg. *i* enz. 't Lidwoord slaat op 't volgende woord, de verbinding wordt door den homonymen nasaal van den aanvangsconsonant van 't volgende woord gevormd of heeft zich in één klank vastgezet, b.v. Tag. *ng*.

In Tontemb. is *a* prepositie van plaats, ook weer duidend op wat volgt: *an dowar* - in 't bosch [2]); *i* is aanwijzend in de nadrukkelijke vormen van 't pers. vnw. *iaku* enz. en verder koppelwoord om de deelen van 't onderwerp onderling of van 't predicaat onderling aan elkaar te schakelen [3]), ook hier treedt weer een verbindingsklank op.

De meest voorkomende beteekenissen zijn hiermee wel aangegeven, zij zijn allen tot de aanwijzende beteekenis terug te brengen.

't Is m.i. ditzelfde *i* dat in 't *i*-passief optreedt en dan wijst op den agens, of liever: op de aanwezigheid van een agens. Deze behoeft niet een persoon te zijn maar wel verbindt zich daaraan, als regel, de voorstelling van een persoon; zoo b.v. in den Instrumentaal. De uitdrukkingen: passief van den agens, subjectief passief, persoonlijk passief dekken elkaar tot op zekere hoogte. De talen der Filippijnen gebruiken *-ĕn* alleen in 't Futurum, *-in-* is tot 't Perfectum beperkt, *-an* houdt zich met de plaats op, 't oorspronkelijk karakter van 't *i*- passief moge daardoor niet meer zoo duidelijk spreken, doch in 't Tontemboan is 't agens-karakter van dit passief duidelijk bewaard. Er kan hier nog op *sa* - één, gewezen worden. In sommige Filippijnsche talen is *sa* als prepositie van plaats in gebruik of als locatief [4]), b.v. in Tag.; Magind. heeft *su*, doch *si* is

---

[1]) De namen geef ik voor beter. De bedoeling is niet dat *a* belangrijker plaats dan de anderen zou innemen noch ouder zou zijn maar wel de norm, de legger als 't ware, 't algemeene begrip waarvan de klinkerveranderingen de verbizonderingen zijn. 't Is echter bekend — men denke aan de aanwijzende voornaamwoorden —, dat de onderscheidingen vaak door elkaar geloopen zijn.

[2]) Ook in 't Mlg.: *an-ati-* binnen.

[3]) Wb. s.v. *i*.

[4]) De overgang van beteekenis wordt aardig geïllustreerd aan dit Sund. voorbeeld: *djĕlĕma baralik* (*paranti*) *saimahna saimahna* - de lieden gingen naar huis (hielden zich gereed) ieder naar (in) zijn eigen woning.

persoonlijk lidwoord. Vergelijking met Bug. Mak. *i* dat daar persoonlijk lidw. is, doet zien dat 't persoonlijke aan den *i*- klank verbonden is, een zijdelingsch bewijs dat *i* in 't *i*-passief aan een persoon, d.i. agens, doet denken[1]).

Naast de bovengenoemde reeks kan men een andere van *ḍa* (*ra*) stellen; hiervan komt *ra* (*da*) o.a. in de Formosaansche talen en 't Malagasi als honorifiek voorvoegsel voor; bovendien in Bisaya *ra* en *ri* gewoon aanwijzend: *dirá, ara, yara* (*i* + *ara*) - ginds, *diri, ari, yari* (*i* + *ari*) - hier[2]). In de westelijke talen is een lidwoord niet gebruikelijk, maar *da* (*ḍa*) komt in 't Mal. als prepositie van plaats voor in *dahulu* - vroeger, eerst, Mak. Bug. *riyolo*; Mal., Bat., Min. Kab., Sund. *di*- idem. Evenals boven *i*- is *di*- passief prefix, t.w. in de hier genoemde talen, bovendien gebruikt Bat. als zoodanig ook *da*-, Min. Kab. dialectisch *du*-[3]). Aan Mal. *di*- beantwoordt O.-Jav., Bug., Mak. *ri*-, voorzetsel van plaats, in 't Bug. ook passief-aanwijzer. Hiernaast staat Bug. *ro* (in 't Bug. beantwoordt *o* vaak aan *u* in verwante talen) dat aanwijzend is en liefst voor zaken die zich op een afstand bevinden gebruikt wordt, maar de onderscheiding wordt niet altijd vastgehouden: *iya-ro* - die daar gindsch.

Wat de talen die een passief met *di*- (*ri*-) bezitten betreft, is de band van dit prefix met den agens onmiskenbaar, zeer duidelijk komt dit in 't Sund. uit, b.v. *nu maling disusul hĕnteu kasusul* - men zette den dief achterna maar hij werd niet achterhaald. 't Sund. heeft geen vervoegde vormen; waar dit wel 't geval is, gaat 't oorspronkelijk karakter van 't *di*- passief niet verloren maar de *di*- vorm verhoudt zich tot den vervoegden als onbepaald-persoonlijk tot bepaald-persoonlijk, dit komt 't beste uit in 't Bug. dat de drie personen vervoegt. Blijft hier een agens buiten spel dan wordt een ander prefix gebruikt of dient de naakte vorm van 't werkwoord.

Waar nu de reeksen van *a* en *ra* zoovele punten van overeenkomst vertoonen dat men ze als gelijkwaardig beschouwen kan, is 't agenskarakter van 't *di*- passief al weder een zijdelingsch bewijs van de gelijke geaardheid van *i*- in die talen welke een passief met *i*- vormen. Met dit persoonlijke karakter van *i* hangt m.i. 't bekende verschijnsel samen dat de aanwijzende voornaamwoorden met *i*-klank op den 1en persoon slaan, Mal. *ini*, Jav. *iki*, Mlg. *iti*, enz.

[1]) 't Malag. heeft *a*-; hier neemt dus de algemeene vorm de plaats van de bizondere in; zoo iets blijft altijd mogelijk. Ook *i*- komt voor.

[2]) *Méntrida* o.c. p. 47.

[3]) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 171.

De locatieve prepositie *a* wijst op wat volgt en plaatst dit in den Locatief en is gewoonlijk door een verbindingsklank daarmee verbonden als hoedanig de homonyme nasaal optreedt (boven blz. 58) — 't Suffix van 't locatief-passief luidt *-an*, *n* vormt hier geen verbinding met wat volgt, integendeel wordt die verbinding hier versperd en *a* als 't ware tegen 't voorafgaande woord aangedrukt; de klank is ook niet van den beginklank van 't volgende woord afhankelijk maar altijd *n*, d.i. de klank *na* waarvan de klinker gedood is. Door de opsluiting van *a* wordt de partikel aan 't gw. gelascht en ontstaat een nieuw begrip. 't Object waar dit locatief-passief op ziet, is 't onderwerp van den zin, men zegt dus niet: „er wordt geschreven aan hem", maar: „hij wordt geschreven aan".

Op dezelfde wijze is 't passief-suffix *-ĕn* te ontleden in *ĕ* + *n*; *ĕ*, in 't Tontemb., gelijk gezegd, als lidwoord van den Nominatief mits geen persoon zijnde, in gebruik, duidt op 't object dat de handeling ondergaat. Dit object kan wel een persoon zijn maar wat bij deze situatie 't meeste gewicht in de schaal legt, is 't object-zijn der handeling, 't passief zijn; zaak of persoon gaat hier achter schuil. De patiens wordt dus als object voorgesteld zooals zich aan den agens de voorstelling van een subject en persoon hecht.

De westelijke talen hebben slechts één passief-aanwijzer, meestal *di-* [1]), doch door toevoeging van bepaalde suffixen aan 't gw. van 't werkwoord, kan 't daarin gelegen begrip, *in actief en passief*, met een bepaald object in verband worden gebracht, n.l. door *-i* met 't in den locatief staande object (Mal., Gaj., Bat., Min. Kab., Jav., Mad., Mak., Bug., Bar.), door *-*kĕn* (Mal. *-kan*, Min. Kab. *-kan*, Bat. *-hon*, Sund. *-keun*, Jav. *-ake*, *akĕn*, Mad. *aghi*) [2]) met een ander object, dus Mal. *mĕnulis*, *mĕnulisi*, *mĕnuliskan*; *ditulis*, *ditulisi*, *dituliskan*.

Voor *i* als zelfstandige partikel geldt als voor de prepositie *a* dat 't op 't onmiddellijk volgende slaat en tevens de schakel vormt met 't voorafgaande woord, i.c. 't werkwoord met 't locatief object verbindt. Wanneer nu echter de zin passief geconstrueerd wordt, is 't verband verbroken, want is de volgorde in den volzin onderwerp-predicaat, als in de westelijke talen, dan komt bij passieve constructie 't object vóór 't predicaatswoord te staan; is zij, omgekeerd, predicaat-onderwerp, als gewoon is in de geheele Filippijnsche groep, Malagasi in-

---

1) Er is hier weder alleen sprake van passieven waarin een agens optreedt
2) Kortheidshalve wordt verder *-kĕn*, de typische vorm, geschreven.

begrepen, dan zal 't onderwerp geheel achteraan in den zin komen te staan, door de andere zinsdeelen van 't predicaatswoord gescheiden. 't Gebruik van *i* als locatief-suffix in 't passief is derhalve pas mogelijk als de partikel haar zelfstandig bestaan heeft ingeboet en met 't gw. tot een nieuwen vorm is samengegroeid. Voor *a* en *ĕ*, nog zelfstandige partikels zijnde, geschiedt de afsluiting, naar wij boven zagen, door middel van *n*; in de zelfde omstandigheden zou *i in* moeten worden. Deze vorm vindt men in 't Bali'sch in passief en actief. Er is tweeëerlei mogelijkheid: 't actief heeft een suffix *-i* gehad en dit is door den passieven vorm verdrongen, of na *i* volgde in 't actief een verbindingsklank met 't volgende in den locatief staande woord wat dan zou dateeren uit een tijd toen *i* nog zelfstandige partikel was. Men moet dan echter tevens aannemen dat de verbindingsklanken in één klank gelijk zijn gemaakt. Dit is op zichzelf geen onmogelijke veronderstelling want Tag. Bis. *ang*, Bikol *an* toonen 'tzelfde.

In 't O.-Jav. is *i* in 't actief gebruikelijk maar nog als locatief-partikel te herkennen[1]; daarbij sluit aan dat 't in 't passief niet voorkomt[2], maar dáár *-an* locatief is (met *-in-* als passief-aanwijzer). — 't Maleisch van de inschriften van Çrī Widjaya heeft reeds in actief en passief *-i*.

De westelijke talen hebben dus een locatief werkw., dat in 't actief den actieven vorm van 't werkw. heeft, schematisch: *ma°—i* of *ma*—i*, en in 't passief den passieven: *di—i*; de Filippijnsche talen zonder Midden- en Zuid-Selebes hebben wel een locatief passief maar geen locatief actief; in 't actief wordt 'tzelfde bereikt door een object met behulp van een propositie (*a*, *i*, *sa* enz.) in den locatief te plaatsen.

Met *-kĕn* staat de zaak tot op zekere hoogte 'tzelfde. *Keun* is in 't Sund. nog als zelfstandige partikel in gebruik, b.v. (men vindt deze zaken) *ka Djampang keun* - naar de Djampangs toe, in de richting van 't Djampangsche; *bulan ijeu ka pareumna keun* - naar 't einde van deze maand henen, een van de laatste dagen dezer maand. Men dient te onderscheiden: *kadijeu keun* - herwaarts heen, kom hier, en: *kadijeukeun* - breng 't hier. *Keun* trekt dus een richtlijn door naar een bepaald punt van plaats of tijd, in deze zelfstandige positie is 't altijd sluitstuk. De zelfde onzekerheid bestaat hier als bij Bal. suffix *-in*, m.a.w. *keun* kan in 't actief teruggaan op **keu* + verbindingsklank,

---

1) V. G. VIII 238.

2) Wel in den Imperatief, maar hier doet zich de moeilijkheid van de volgorde niet gevoelen.

dan wel de actieve vorm van 't suffix was gelijk aan de prepositie **keu* en dan zou *keun* van 't passief naar 't actief zijn overgegaan. Voor 't laatste pleit 't feit waarop van der Tuuk heeft gewezen dat in 't Aboengsch 't aanhechtsel *-kĕ* of *-ka* of *-ki* is, wat hij dan in verband brengt met Jav. *-ake* en de Mal. prepositie *ka-* naar [1]), Sund., Min. Kab. *idem*, vgl. Bat. *ha* [2]). Daar kan nu nog aan toegevoegd worden dat 't Midden-Maleisch *-ka* en *-kĕ* heeft [3]). Aboengsch en Midden-Maleisch gebruiken dezelfde vormen in actief en passief, wat bewijst dat zij suffixen zijn geworden evenals *-i*.

Hier staat tegenover dat in 't Gaj. de prepositie *kĕn, kin, kĕn* luidt, wat op 't oorspronkelijk gebruik van een verbindingsklank wijst, vgl. ook Mal. *akan*.

Hoe dit zij, thans gebruiken alle talen dezelfde suffixen in actief en passief; de beteekenis van *ka, ki, kĕ* als schakelvormende partikels staat wel vast. 't Oud-Jav. heeft *-akĕn*, N.-Jav. *-ake* Ng., *akĕn* Kr. Daar de Kr. vorm 't bestaan van een zelfstandige partikel **kĕ* vooronderstelt waarvan **ki* of **ke* een nevenvorm zou zijn, moet de Ng. vorm in 't Oud-Jav. bekend zijn geweest als volks- of gouwtaal. De *a* in 't Jav. suffix blijft onverklaard. 't Mad. heeft in alle taalsoorten - *aghi*. 't Bar. heeft *-ka* maar daar deze taal den slotconsonant afwerpt, kan dit uit -**kan* zijn ontstaan. Zij heeft nog een van *ka* onderscheiden suffix *aka* [4]) en de, naar ik meen, eenige eigenaardigheid 't suffix *ka* dubbel te kunnen gebruiken (*-kaka*), op twee verschillende objecten slaande. Samengaan der suffixen van 1e en 2e transitief (*-i* en *-kĕn*) komt meer voor; behalve in 't Bar. in Mak., Bug. en Sund. b.v. Mak. *-balleiyang* - iets als medicijn toedienen aan, gw. *balle*, Sund. *ngubarankeun* - *idem*, gw. *ubar*, Bug. *owang napabokongiyang* - 't geld dat als leeftocht op de reis meegegeven werd aan; Bar. *aopo baula natuwurika tau masala* - met vier buffels heeft hij den schuldige van de doodstraf losgekocht.

Andere dialecten van 't Lampoengsch hebben den gesloten vorm (Paminggir, Kĕṛuj *-kon*); evenzoo Mal., Bat., Min. Kab., Sund. [5]).

[1]) Brieven betreffende het Lampongsch, Tijdschr. Bat. Gen. XIX 371.

[2]) *v. d. Tuuk*, Tobasche spraakkunst p. 135.

[3]) *O. L. Helfrich*, Bijdragen tot de kennis van het Midden-Maleisch (Bĕsĕmahsch en Sĕrawajsch dialect) s.v. *ka*, in: Verhandelingen Bat. Gen. LIII; *kĕ* is ook prepositie cf. Mal. *ka*.

[4]) Zie hiervoor: Spraakkunst blz. 293 v.v.

[5]) In de door v. Ophuysen meegedeelde „Lampongsche dwerghertverhalen" (Bijdr. Kon. Inst. 6 II 109 v.v.) wordt *-kĕn* geschreven, doch er blijkt niet uit welke streek deze verhalen afkomstig zijn; mogelijk is dit *kăn*.

De reeks van *ka, kĕ, ki* (*ke*), *ku* (*ko*), laat zich met de reeksen van *a* en *ra* vergelijken. De kracht van *ka* blijkt nog duidelijk uit 't Sund. *-keun*, 't trekt als 't ware een verbindingslijn tusschen wat voorafging en wat volgt. Er wordt een richting ingeslagen en in zooverre een richtlijn op een plaats uitkomt, zich daar althans heen beweegt, is *ka* ook lokaliseerend te noemen. Waar nu een echte locatief-partikel als *a* behalve „ter plaatse" ook „naar" en „vanaf" de plaats kan beteekenen, kan men zich voorstellen dat 't verschil tusschen *ka* en een locatief-partikel wel eens wordt uitgewischt; 't grondverschil: *a* plaats, *ka* richting blijft niettemin onderkenbaar. Zoo is dan ook *-kĕn* als verbaal-suffix van *-i* onderscheiden.

Daar *-kĕn* (in 't actief) 't onmiddellijk volgende aan 't voorafgaande werkw. koppelt, wordt tusschen dit object en 't werkw. een band gelegd die ten aanzien der overige objecten ontbreekt, één object wordt boven anderen nauw aan 't werkw. verbonden. In beginsel kan dit met alle objecten geschieden, wat de uiteenloopende beteekenissen van werkwoorden op *-kĕn* verklaart. Beneden zullen daar voorbeelden van worden gegeven. Dit naar voren gebrachte object wordt in passieve constructie 't onderwerp. Hier treffen de passieve vorm van 't werkw. op *-kĕn* en 't *-ĕn* passief elkaar[1]), immers *-ĕn* wijst ook op 't object-onderwerp maar doet dit om de waarde van 't object tegenover 't subject in 't licht te stellen, *-kĕn* daarentegen onderscheidt één object van andere objecten. Ook in de Filippijnsche talen kan elk object naaste object zijn maar dit komt wat de niet in den locatief staande objecten betreft alleen in 't passief aan den dag, in welk geval dit naaste object onderwerp is. In 't actief mist men zoo iets als *-kĕn;* immers 't ligament (Tag. *ng*, Bis. *nga*, Bikol *na*, Il. *ng* en *a*, Bontok *is*, *ad*, enz.) bindt alle deelen van 't predicaat of van 't onderwerp aaneen zonder voorkeur.

Op dezelfde wijze laten zich 't locatief-passief suffix *-an* der Filippijnsche talen en *-i* in een passieven vorm van een westelijke taal vergelijken, doch 't verschil blijft dat deze laatsten in alle gevallen 't prefix *di* (*ri*) behoeven, dit is de eigenlijke passief-aanwijzer en *-i* en *-kĕn* zijn toevoegingen die een wijziging in beteekenis teweeg brengen. De agens speelt dus in de *di*-passieven een grooter rol, hij staat steeds op den voorgrond. Doch *di-* geeft slechts in 't algemeen aan dat er een agens is, wié als zoodanig optreedt, moet nader worden uitgedrukt. Daartoe dienen in de eerste plaats de pers. vnw.;

---

1) Vgl. de Conjunctief van 't werkw. op *-ake* in 't Jav.: *tulisna* = **tulisĕn* + *a*, actief: *nulis-ake*.

zij kunnen in de plaats van *di-* treden waardoor de zg. vervoegde vormen ontstaan. De vervoegde vormen zijn tot de talen met *di*-passieven beperkt, in de Filippijnsche groep in engeren zin komen zij niet voor [1]). De behoefte om 't pers. vnw. in den zin naar voren te brengen bestaat in de Filippijnsche talen niet minder dan elders, in 't algemeen kan 't vnw. 't bepaalde woord voorafgaan en volgen. Ontkenningen: Tag. *hindi'*- niet; de vetatief: Tag. *huwag; wala'*- er is niet, bijwoorden van plaats en tijd, woorden als Tag. *bakà'* - 't mocht eens gebeuren, *bakit* - waarom, e.d. trekken als zij aan 't werkwoord voorafgaan 't vnw. tot zich [2]). B.v. Tag. *ang manga kamaj ko* = *ang aking manga kamaj* - mijn handen [3]); *hindi nila ibinibigay* - werden niet door hen gegeven [4]); *hwàg mu ako ng tularan* - mijn voorbeeld worde door u niet nagevolgd [5]). Evenzoo in Tontemb. *mangeku pinailěk* - ik ben gaan kijken [6]). Men kan dit verklaren uit de algemeene neiging der Indonesische talen om 't meer belangrijke in een zin aan 't minder belangrijke te laten voorafgaan. Maar dat is nog geen vervoeging. Vervanging van een passief prefix door een vnw.: Mal. *kutulis, kautulis* enz., is pas denkbaar wanneer *ditulis* als werkw. wordt gevoeld. En 't feit dat de Filippijnsche groep *niet* vervoegt, bewijst dus dat de passieven daar nog in sterkere mate naamwoord zijn gebleven dan in de *di*-talen 't geval is, of, van de andere zijde gezien, in de westelijke talen is de ontwikkeling van 't verbum tot een van 't nomen onderscheiden woordsoort verder voortgeschreden dan in de Filippijnsche groep.

Waarom nu sommige talen alleen de 1e pers. vervoegen (Bat., Gaj.), andere de 1e en 2e pers. (Mal. Jav.), weer andere de 3 personen (Mak., Bug., Bar.) is moeilijk te zeggen. Er is een voortschrijding van 1e tot 3e persoon. Wanneer men iets van 't onbepaald-persoonlijke *di-* wil onderscheiden, kan men zich voorstellen dat de spreker dat eerst met zichzelf wil doen, eerst daarna wordt de toegesprokene van de overige buitenwereld onderscheiden en pas in

---

[1]) 't Tjamoro dat vervoegde vormen heeft, reken ik op de door Jonker uiteengezette gronden niet tot de Filippijnsche groep. (*J. Kats*, Het Tjamoro van Guam en Saipan, met opmerkingen van Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker, Voorrede X, XI — den Haag 1917). — Constructies als: hij loopt, de man; ik zie hem, den jongen, die in sommige talen voorkomen, zijn van een andere orde en vallen hier buiten. De Melanesische talen blijven buiten beschouwing.

[2]) *Bloomfield* o.c. p. 185.

[3]) *Lendoyro* o.c. p. 51, 50.

[4]) *Bloomfield* o.c. p. 72.

[5]) o.c. p. 74.

[6]) Tontemb. spraakkunst p. 209 noot.

de laatste plaats voelt men behoefte in 'tgeen buiten beiden ligt, iets naar voren te brengen. Doch ik geef deze verklaring dadelijk voor beter.

De westelijke talen toonen de sporen éénmaal dezelfde passieven bezeten te hebben als de Filippijnsche groep. Daarvan bleek reeds bij de behandeling van 't nw., maar veel talrijker zijn de verschijnselen bij 't werkw. In 't Sund. is *-an* 't locatief-suffix in actief en passief: *dibedjaan, ngabedjaan* - berichten aan; dit is moeilijk anders te verklaren dan uit een vroeger bestaan hebbend passief op *-an* dat in de *di-*passieven is geschoven en zoo zijn weg naar 't actief gevonden heeft. 't Is een algemeen verschijnsel in de westelijke talen dat de transitief-suffixen één vorm voor actief en passief hebben, de opene: *-i, -kĕ, -ki,* of de geslotene: *-in, -*kĕn.* Wij vermeldden reeds dat 't O. Jav. 't locatief-passief met *-in- an* vormt[1]), *-in-* is passiefteeken. 't Nieuw-Jav. heeft *di-*[2]). Aangezien *di-* grammatisch verwant is met *i* (boven blz. 58 v.v.) en niet uit *-in-* kan voortkomen, moet 't dit hebben verdrongen. In de Babad Tanah Djawi ed. Meinsma kampen beiden, als 't ware, om den voorrang, een strijd die in 't voordeel van *di-* is beslecht. Nu is de Babad Mataramsch werk uit de 18e eeuw, men moet dus aannemen dat *di-* in Midden-Java overheerschend was en *-in-* de standaardtaal van oostelijker streken vertegenwoordigde. Iets dergelijks als *ake* versus *akĕn* (boven blz. 62).

In 't Bataksch is wat men in de Jav. spraakkunst 't oud-passief noemt, nog naast 't passief met *di-* in gebruik. Van 't locatief werkw. gebezigd luidt 't suffix *-an* conform O. Jav. en Filippijnsche talen: *sinanggulan* - v. e. *sanggul* (soort haartooi) voorzien. Ook komt *-an* voor in den Conjunctief: *iya manuk i dibogasan appang do i binaen* - wat betreft die kip, zij worde in een *appang* (soort korf) gedaan[3]).

't Mad. gebruikt *-è* en *-an* beiden als locatief-suffixen, beiden kunnen ook meervoud zijn[4]). Dezelfde taal heeft als passief-prefix *è-* (= scherpe *i*)[5]) maar gebruikt 't als *di-* in de zustertalen: *èpòkol, ètangèsè, ètjopagaghī.* In 't Bug. komt *i* naast *ri* voor: *iratjung* = *riratjung* - vergiftigd. 't Gaj. heeft altijd *i-*.

Wat 't *-in-* passief betreft, dit is in 't Bataksch nog levend, gewoonlijk is 't infix door omzetting tot een prefix *ni-* geworden. In 't Jav. ligt dit formatief nauwelijks in 't verleden, in Bug. en Mak.

---

1) In 't actief vindt men bij woorden die op een klinker uitgaan naast *-i* 't meer gebruikelijke *ani* (*an* + *i*), V. G. VIII 238.

2) Hoewel men *ḍi-* zou verwachten, V. G. VI 86.

3) *v. d. Tuuk* o.c. p. 172.

4) Zie voor bizonderheden: *Kiliaan* o.c. II § 164 v.v., 172, 184.

5) *Kiliaan* o.c. I 16.

is *-in-* in een aantal woorden bewaard, doch de beteekenis wordt niet meer beseft en de ermee samengestelde woorden hebben vaak hun passieve beteekenis verloren, b.v. Bug. Mak. *tinompang* = *tompang* - voorover liggen; Bug. *binadja* Mak. *binaya'* - rondfladderen, nergens voor goed gaan zitten[1]), Bug. *inanre* - spijs, lett. wat gegeten wordt[2]). In 't Mak. is *ni-*, door omzetting uit 't infix ontstaan, 't gewone passief-prefix, terwijl 't naverwante Bug. *ri* heeft. Men kan hiermee vergelijken dat Mal. *di-* heeft en de inschriften van Çrī Widjaya *ni-*, in Zuid-Mandailing wordt Bat. *di-* door *ni-* overwoekerd[3]).

Wat 't *-ĕn* passief der Filippijnsche groep aangaat, naar bekend is 't in de meeste talen tot 't Futurum beperkt (*niet* in 't Tontemboan); in de westelijke talen komt 't voor in 't Gerundivum. In 't Jav. als imperatief met object: *kĕrokĕn djaranku* of *djaranku kĕrokĕn* - roskam mijn paard ! (mijn paard is moetende geroskamd worden). In 't Sund. is 't gebruik ruimer: *ijeu kaputeun* - hier is (goed) dat versteld moet worden, *pakeeun* - kunnende gebruikt worden, *dahareun* - om gegeten te worden, te eten. Een voorbeeld van een tijdsbepaling als onderwerp is: *bulan alaeun* - de maand waarin (Nom.) ('t kind) „gehaald" moet worden, d.i. gewonnen, de maand der geboorte; dit gebruik bij een tijdsbepaling is ook waar *-ĕn* in volle fleur staat, zeldzaam. Conditionalis: *lutungmah tara madang djeung manusa bisi geuleuheun* - de zwartaap gebruikt nooit 't middagmaal samen met de menschen, hij mocht eens verfoeid worden[4]).

Voor 't gebruik van *-ĕn* als Conjunctief of Optatief en als Futurum of Conditionalis in 't O. Jav., zie V. G. VIII 230.

In 't Maleisch moet *-ĕn* klankwettelijk *-an* worden, gelijkluidend met 't locatief-suffix. Er zijn gevallen aan te wijzen dat *-an* zeker voor *-ĕn* staat, b.v. *djuwalan* - te koop, Sund. *djuwaleun*; *anak gantungan* - galgebrok, lett. moetende gehangen worden.

't Bataksch heeft *-on* (= -*ĕn) in 't Gerundivum, b.v. *dahanon* - 't nog te kokene.

Bizondere opmerking verdienen Mak. en Bug. en 't Gaj. 't Makassaarsche equivalent van *-ĕn is -ang*, als Gerundivum in gebruik, b.v. *parekang saluwara'* - stuk goed waarvan een broek gemaakt kan

---

1) Vgl. Tontemb. *waja'*, naar Mak. spelling *waya'*, gw. v. gaan.

2) Volgens 't wb. s.v. *anre* spec. „gekookte rijst", doch 't wordt ook van andere spijzen gezegd, bv. *G. K. Niemann*, Geschiedenis v. Tanette p. 34. — Den Haag 1883. — Boeg. Chrestomathie² I 14.

3) *van der Tuuk* o.c. p. 174.

4) Lutung kasarung ed. Pleyte, in: Verh. Bat. Gen. LX 183.

worden, *pare'* - gw. v. maken; *tena inranganna* - zij is niet te leen, *inrang* gw. v. leenen. Maar bovendien is *-ang* 't suffix van 't 2de transitief geworden, dus actief en passief, in gebruik geheel overeenkomende met — *kěn* elders, b.v. *djakkalang* - iets opvatten, v. *djakkala'* - idem; *antallangang* - laten zinken, v. *tallang* - zinken; *-sungkeyang* - openen voor, v. *a'sungke* - openen, enz.

In 't Bug. is de zaak ingewikkelder. Klankwettelijk zou *-ěn -ěng* moeten worden, men vindt echter *-ang* en *-ěng* als suffixen van 't 2e transitief = Mak. *-ang*. 't Verschil tusschen *-ang* en *ěng* is dat 't eerste gebruikt wordt als 't gw. op een klinker uitgaat, 't laatste na hamzah en neusklank, dus: *pau* + **-ěn* wordt *pauwang*; *tiwi'* + **-ěn* = *tiwirěng*; *turung* + **-ěn* = *turungěng*. Daar Bug. *-ang* aan Filippijnsch *-an* beantwoordt, 't locatief-suffix echter *-i* is als in Mal. Jav. enz., blijkt dat hier een grammatische verscheidenheid in een fonetische onderscheiding is overgegaan. In 't Sang. zijn **-an* en **-ěn* eveneens vermengd[1]). Er is in 't Bug. nog een derde geval mogelijk. Gaat 't gw. op een klinker uit dan kan òf *-ang* worden aangehecht òf 't achtervoegsel wordt met de laatste lettergreep van 't gw. samengetrokken, gepaard met rekking van den eindklinker, b.v. v. *tawa*: *tawáäng* en *tawāng*; v. *sa'bi*: *sa'biyang* en *sa'bīng*. De rekking is uit de pěpět van 't achtervoegsel te verklaren, de uitspraak *sa'bīng* is dus ouder dan *sa'biyang*. 't Makassaarsch kent 'tzelfde verschijnsel in mindere mate.

In 't Gajō-sch luidt 't suffix van 't 2e transitief *-ön*; *ö* is uit *a* ontstaan. In de laatste lettergreep van een woord, ook wanneer deze een achtervoegsel is, kan geen pěpět staan, deze gaat in *a* over en verder in *ö*, b.v. *bulöt* Mal. *bulat* Sund. *buleud* - rond; *djangdjungön* of *djungdjungön* - hoogvereerde, een titel van den Profeet; dit is uit **djungdjungan* ontstaan en dit gaat weer op **djungdjungěn* terug, 't oude Gerundivum; *djungdjung* is in 't Gaj. niet gw. van een werkw. meer, doch vgl. Mal. *měndjundjung* - op 't hoofd nemen, *djundjungan*, eerenaam v. d. Profeet, eveneens uit **djundjungěn*, Sund. *ngadjungdjung* - opheffen, verheffen, enz. 't Gajō'sche suffix van 't 2e transitief is dus 't zelfde als 't passief-suffix *-ěn* der Filippijnsche talen en Mak. *-ang*. Evenals dit laatste wordt 't op de zelfde wijze als *-kěn* in de verwante talen gebruikt[2]).

't Dajaksch dat een verbleekt beeld van 't Filippijnsche systeem te zien geeft (boven blz. 57) gebruikt *-an* ook als locatief-suffix in 't

[1]) Acta Orientalia IX 26.
[2]) *G. A. J. Hazeu*, Gajōsch-Nederlandsch woordenboek s.v. *ön*. — Batavia 1907.

actief; de ermee samengestelde werkwoordsvormen komen aan causatieven nabij en schijnen zelfs met de echte causatieven door elkaar gebruikt te worden, b.v. *mahantis* - druppelen, *mahantisan* - bedruppelen; *maneser* - duiken, intrans., *manaseran* - onderdompelen („beduiken"); *malatengan* - laten zinken, lett. „te zinken geven aan" = *mampaleteng*. 't Dayaksch toont een verdere toenadering tot de westelijke talen in 't gebruik van *dengan* - met. 't Dient n.l. om een werkw. met een object te verbinden in den trant van *-kĕn*, b.v. *lalehan iä hasapa dengangku* - hij scheldt vreeselijk op mij; *aku mamili dengan rear* — ik koop voor geld.

De Filippijnsche passief-affixen blijken dus ook in de westelijke talen voor te komen, soms als zelfstandige affixen een functie vervullende die met de Filippijnsche overeenkomst vertoont, b.v. Jav. Bat. passief met *-in- -an*, 't gebruik van *-ĕn* in 't Gerundivum, soms van hun basis losgemaakt en vermengd met den passief-aanwijzer en de transitief-suffixen, aan de westelijke talen eigen; dit is 't geval als *i-* dienst doet als *di-*, of *-an* als *-i*, *-ĕn* als *-kĕn*.

Omtrent 't gebruik der transitief-suffixen valt nog 't volgende op te merken. 't Suffix van 't 1e transitief *-i*, soms *-an*, in 't Sund. altijd *-an*, maakt 't in den Locativus-Ablativus staande zinsdeel tot 't directe object van 't werkw. waarmee 't is samengesteld, van uit Indonesisch standpunt bezien even goed direct als 't lijdend voorwerp en niet minder direct dan 't object dat door *-kĕn* met 't werkw. in betrekking is gebracht.

Bij 't 1e transitief is geen verscheidenheid van object mogelijk, de locatieve functie vormt een scherpe begrenzing van 't terrein.

Bij 't 2e transitief is dat anders. Wij willen hier voor één taal de verschillende bepalingen nagaan die al zoo 't object van den vorm op *-*kĕn* kunnen zijn; wat de andere talen betreft, kan dan met een korte vermelding worden volstaan. Voor de talen die **-ĕn* gebruiken (Mak., Bug., Gaj.) geldt m. m. 'tzelfde. Zoo'n object wordt door *-kĕn direct* object, onverschillig of dit nu is wat wij direct object (lijdend voorwerp) plegen te noemen of een indirect object. Wanneer hier en verder van directe en indirecte objecten gesproken zal worden, is dat in Nederlandschen zin op te vatten; hiertegen behoeft geen bezwaar te bestaan mits in 't oog gehouden wordt dat voor hen die de talen als hun moedertaal spreken, 't onderscheid ijdel is.

In 't Sund. is *keun*, naar reeds werd opgemerkt, nog als zelfstandige partikel in gebruik. Men zou dus de vraag kunnen stellen of

-keun ('t achtervoegsel) formatief of koppelwoord is. Zoo dit laatste 't geval ware, zou elke door *-keun* aan 't predicaatswoord verbonden bepaling ook in Indonesischen zin indirect zijn en zou dus b.v. *ngabedjakeun* - iets berichten, juister met: „berichten ter zake van" omschreven zijn. Historisch bezien zou zulk een vertaling niet onjuist zijn maar zij zou niet beantwoorden aan de huidige waarde van den vorm op *-keun*. Dit kan hieruit blijken dat, ondanks - *keun*, 't lijdend voorwerp nog wel eens door een voorzetsel wordt voorafgegaan: *eta djĕlĕma njampeurkeun ka kuring* - die man komt naar mij toe, iets wat men niet zou zeggen indien *-keun* als schakel werd gevoeld. Er kan dus niets op tegen zijn *meulikeun* met: „iets koopen" te vertalen, andere beteekenissen daargelaten.

Een transitief werkw. kan ook zonder *-keun* een lijdend voorwerp bij zich hebben: *meuli beas* - rijst koopen. Voegt men nu *-keun* toe, dan is 't verband tusschen predicaatswoord en object hechter, dit laatste geniet meer de aandacht, dat is wat van de oude schakeling is overgebleven. Terloops worde opgemerkt dat in 't zooevengenoemde *njampeurkeun ka kuring* door middel van *ka* precies 't zelfde geschiedt als lang geleden met *keun*[1]), er wordt eenvoudig op de oude lasch een nieuwe aangebracht. Doch over 't algemeen wordt de kracht van *-keun* nog duidelijk gevoeld. Komt een lijdend voorwerp met een nadere bepaling samen en wil men deze laatste tot naaste object van *-keun* maken, dan *moet* 't lijdend voorwerp van een voorzetsel worden voorzien, b.v. *Nata meulikeun duwit lima puluh rupijah kana sapi* - N. heeft voor f 50.— een koe gekocht. In 't algemeen zal alleen 't object waarheen *keun* wijst, geen prepositie dragen. Andere voorbeelden van indirecte objecten, als object van *-keun* optredende: *nanjakeun* - informeeren naar; *ngubarkeun* - medicineeren met, iets als medicijn aanwenden; *ngomongkeun* - praten over; *ngadukeun sawah* - procedeeren over een sawah; *ngamitkeun* - verlof vragen voor. Theoretisch kan 't predicaatswoord met elk object buiten 't locatieve, door middel van *-kĕn* verbonden worden. 't Spraakgebruik doet een keuze die in verschillende talen verschillend uitvalt. Daar nu *-kĕn* tot een deel van 't woord waarmee 't is samengesteld, geworden is, daarmee een nieuw woord vormende, verandert zijn toevoeging de beteekenis van 't gw. en kan men, hoewel minder nauwkeurig, van een beteekenis van 't suffix, los van de oorspronkelijke beteekenis der partikel gewagen. De modificatie nu welke de beteekenis van 't eenvoudig

[1]) In 't Oud-Jav. komt 't verbindend karakter van *-akĕn* nog duidelijk uit, V. G. VIII 248 v.v.

werkw. (d.i. 't werkw. zonder suffix) door de toevoeging van 't suffix ondergaat, is afhankelijk van den aard van 't object dat met 't predicaatswoord verbonden wordt. 't Is duidelijk dat een lijdend voorwerp anders moet inwerken dan een indirect object; in 't eerste geval wordt de aandacht op 't object verzwaard, in 't tweede laat de tot stand gebrachte verbinding zich omschrijven als: „in verband met, ten opzichte van, ten aanzien van, ter zake van, aangaande, door middel van, met betrekking tot, omtrent, met". Wordt 't eenvoudig werkw. van een direct object, de vorm met *-keun*, in tegenstelling daarmede, van een indirect object gebruikt, dan bewerkt *-keun* verschuiving van object, b.v. *naon nu disĕbut* - wat wordt vermeld?; *Nata disĕbutkeun djĕlĕma hade* - omtrent N. (Nom.) wordt vermeld dat hij een goed mensch is, N. wordt een goed mensch genoemd.

Ten slotte dient *-keun* tot 't vormen van wat men causatieve werkwoorden pleegt te noemen. Roorda heeft reeds in den 1en druk zijner Javaansche grammatica op de onjuistheid dezer benaming gewezen. Enkele punten die boven reeds besproken werden, mogen hier om 't verband nog eens in herinnering worden gebracht. Bij de bespreking der prefixen *ma-*, *ma°-*, *ma*-* in de Filippijnsche talen bleek dat *ma-* intrans. is, *ma°-* intrans. of trans.-factitief, *ma*-* min of meer intensief. In de westelijke talen is *ma*-* niet intensief, wel veelal transitief; dit ligt echter niet in den intensief, maar daar *ma-* en *ma°-*, behalve in 't Bataksch, niet onderscheiden worden, intransitief en transitief dus vormelijk gelijk waren, kan dit ertoe meegewerkt hebben dat *ma*-* exponent van 't transitief werd. In 't Sund. zijn de genasaleerde vormen (d.z. wat elders Intensief heet, *ma-* afgevallen zijnde) die trans. èn intrans. zijn talrijk, b.v. *tjai malik* - 't water wendt, maakt een keer, *malik sawah* - de sawah voor de tweede maal omspitten enz. 't Komt echter voor dat niet-genasaleerde tot genasaleerden vorm staat als intrans, tot trans., b.v. *gĕdag* - bewegen, intr., *ngagĕdag* - bewegen, trans. of dat 't transitief altijd *-keun* draagt, b.v. *ragrag* - vallen, *ngaragragkeun* - laten vallen, **ngaragrag* ontbr., vgl. Bontok *mayagyag* - vallen, Tag. *mahulog* - *id.*, *maghulog* - laten vallen. Is nu zoo'n *-keun* dragend transitief in 't Nederlandsch met een causatief weer te geven, dan kan *-keun* met zeker recht *in zoo'n geval* causatief achtervoegsel worden genoemd, b.v. *ngigĕl* - dansen, *ngigĕlkeun* - laten dansen. Recht in 't reine is 't ook dan nog niet want de ware verhouding is die van intrans. tot trans-factitief en *ngigĕlkeun* is ook naar de beteekenis geen zuiver causatief, want causa en agens zijn niet gescheiden. 't Middel om echte causatieven te vormen

(*pa-*) moeten de westelijke talen, met uitzondering van 't Bataksch, voor 't huidige derven. Niet-intensieve transitieven, d.z. dus de werkwoorden die den vorm van 't gw. hebben, want de triller ontbreekt en *ma-* valt af, kunnen wel *-keun* aannemen, maar nooit in causatieve beteekenis om de eenvoudige reden dat een transitief niet nog eens transitief gemaakt kan worden. Dat de causatieve werking niet in *-keun* zit, blijkt ook nog hier uit dat tal van werkwoorden met den neusklank pseudo-causatieve beteekenis hebben, zonder dat *-keun* wordt toegevoegd, b.v. *ngoneng* - geel maken, vgl. Tag. *magputi* - wit maken; *ngahudang* = *ngahudangkeun* oprichten, waarnaast *ngahudang,* intrans., opstaan, op gaan staan; *ngadjadi* - voortbrengen (trans.), worden (intr.), enz.

't Jav. biedt met 't Sund. slechts kleine verschillen; *-ake* kan ook uitdrukken „ten behoeve van", een beteekenis waarvoor 't Sund. den verbreeden vorm (beneden blz. 76 v.v.) gebruikt. Verder staat naast een werkw. met den neusklank dat transitief is, geen intransitief, b.v. Sund. *ngeupeul* - zich ballen, v. d. vuist, in de vuist houden, Jav. *ngĕpĕl* alleen 't laatste. Naast een werkw. met den neusklank van *intransitieve* beteekenis, wordt 't trans.-factitieve van 't achtervoegsel voorzien, b.v. *ngaso* - uitrusten, *ngasokake* - laten uitrusten, *ngadĕg* - staan, *ngadĕgake* - oprichten. Er is dus een verder gaande (secundaire) scheiding tusschen intransitief en transitief.

Ook in 't Jav. kan toevoeging van *-ake* bij transitieven verschuiving van object bewerken, b.v. *dalanne diurug ing wĕdi* - de weg wordt met zand opgehoogd, *wĕdi ora bĕtjik diurugake ing dalan* - zand is niet goed om er den weg mee op te hoogen[1]). Dit was evenzoo in 't O. Jav., b.v. *K. kumon A.* - K. beveelt A. (Acc.), maar: *kumonakĕn* - beveelt iets, verordent ten opzichte van[2]).

't Mad. vormt op dezelfde wijze als 't Jav. met *-aghi* o.a. pseudo-causatieven, maar bezit ook nog 't oude, causatief-prefix *pa-*, actief *ma-*; 't verschil is bewaard in: *mangabbhĕr* - een vogel, b.v. hem loslatende, doen wegvliegen, doch: *ngabbhĕrragi* - een duif, b.v. die men vasthoudt, met de vleugels doen klappen[3]). Over vermenging van aanwijzend *pa* en caus. *pa-* is boven gesproken, blz. 51 v.v.

In Min. Kab. en Mal. onderscheidt 't achtervoegsel (*-kan*) zich niet van de zustertalen; 't kan op een direct en een indirect object zien, dit laatste: over, met betrekking tot, ten behoeve van, wegens,

---

[1]) *Roorda*[1] p. 144.
[2]) V. G. VIII 248 v.v.
[3]) *Kiliaan* o.c. II p. 21.

met, door middel van, ten aanzien van, enz.; 't vormt ook z.g. causatieven. Toevoeging van *-kan* bij verschuiving van object, wat dus wil zeggen dat 't werkw. bij direct object *zonder*, bij indirect object *met* achtervoegsel gebruikt wordt, komt voor; b.v. Min. Kab. *malantai rumah djô papan* - een huis vloeren met planken; *malantaikan papan ka rumah* - van planken (naaste object) een vloer maken in een huis. In 't Maleisch is dit verloopen, b.v. *mĕmbawa* - meenemen; *mĕmbawakan surat kapada saorang* - iemand een brief meegeven; 't naaste object van 't werkw. is in dit geval „saorang", maar uit de constructie blijkt dat men dit niet meer gevoelt. Bij direct object is *-kan* veel in gebruik.

In 't Bataksch heeft *-hon* minder vaak z.g. causatieve beteekenis, deze taal beschikt nog over 't echte causatief-prefix *pa-*; 't aanwijzend prefix (*ma-*, *ma°-*, *ma*-*) blijft in 't actief hiervóór achterwege[1]). In bepaalde gevallen wordt *-hon* wel in 't actief maar niet in 't passief gebruikt, 't omgekeerde komt niet voor. Dit kan samenhangen met de omstandigheid dat de verbreeding met *pa-* (waarover in 't volgende hoofdstuk) tot 't passief beperkt is. Men kan 't zich ook zoo voorstellen dat in 't actief na de vermelding van 't werkw. 't object nog moet genoemd worden, vandaar de verbinding door middel van *-hon*; in 't passief geldt die overweging niet, 't object is dan onderwerp van den zin en 't verband met 't predicaat zonder meer duidelijk. Iets dergelijks doet zich voor bij met 't causatief-prefix *pa-* gevormde werkwoorden, b.v. *painuppon* - drenken, laten drinken, *nipainum* - wordt gedrenkt. Daarentegen: *painuppon*, iets aan iemand te drinken geven, *nipainuppon*. In 't eerste geval heeft men met één subject-causa en één nader te noemen agens te doen, op dit laatste wijst *-hon*: (ik) laat (het paard) drinken; in 't passief is die agens onderwerp, object van den zin, en geldt wat zooeven over 't weglaten van *-hon* in 't passief gezegd is. In 't tweede geval staat de zaak anders. Hier is een subject-causa maar geen object (als men wil: tweede subject) agens, 't object dat men op 't oog heeft, is neven-object: (ik) maak dat (iets) gedronken wordt (door 't paard). Bij passieve constructie van den zin blijft een object dat niet tevens onderwerp is, n.l. 't verdrongen object ('t paard) alsnog met 't predicaatswoord te verbinden. 't Tontemboan onderscheidt beide gevallen met *pa-* en *papa-*, b.v. *mapatuli* - doen aangaan, gelasten aan te doen, maar: *papatulin i Tjombangan api am bale i*

---

1) Ook bij de naamwoorden gaan aanw. *pa-* en caus. *pa-* niet samen, boven blz. 42.

Sĕra' Toro si Tĕwu Wa'tang - K. liet vuur (Nom.) halen door T. W. in 't huis van kannibaal [1]).

Als elders kan *-hon* met direct en indirect object verbinden, b.v. *didjomurhon ma ulosna* - door hem werd zijn kleed te drogen gelegd; *makkabakkon* - wegvliegen met; *manotorhon* - met iets dansen, naar een bep. muziekwijze dansen; *mandaotton* - iets als geneesmiddel (*daon*) (op iets) appliceeren; *manuhorhon* - koopen met; *mandjadihon* - iets doen worden; *manuruk* - ergens in kruipen, *manurukkon* - iets ergens inschuiven [2]).

In *pabarahon* - in den stal drijven (v. karbouwen), is *pa* richtinggevende prepositie, te vergelijken met Tag. Bis. *pa Manila* - naar M., boven blz. 7. Doch terwijl *pa Manila* zonder meer als predicaat optreedt, is dat in 't Bataksch niet 't geval; hier treedt de uitdrukking als sec. gw. op en wordt er met 't suffix *-hon* een transitief-factitief werkwoord van gevormd, waarbij 't prefix *ma°*- of *ma**- weer achterwege blijft. 't Passief laat *-hon* weg: *nipabara*. 't Sund. dat een soortgelijke constructie heeft, kan dat niet: *dikaistalkeun*, 't actief wordt hier vermeden. Men vindt ook: *padirumahon* - de *tondi* in huis brengen. 't Is niet noodig met van der Tuuk te vermoeden dat de prepositie *di* hier ter onderscheiding van *paruma*(*hon*) met andere beteekenis gebezigd is, 't Tag. construeert juist zoo: *mapasabahay-*, laat i.c. nog een actief-prefix voorafgaan, doch dit is ongewoon; de gewone constructie is ook in Tag. en Bis. zonder *ma-*.

De prepositie kan ook weer genasaleerd worden, van der Tuuk noemt *matuaek* = *patuaek*(*hon*) - naar de rivier brengen (blz. 131), feitelijk met dubbele prepositie Zoo ook in 't Dayaksch: *manasik* - naar de zee (*tasik*) gaan, in Mak. *ma'parasangang* - naar een land gaan, Bug. *ma'tanawugi* - naar Bone gaan, in de La Galigo ook *pa'* b.v. *pa'tĕngai* - naar de Middenwereld zenden, *pa'tana* - aan land gaan, van den nevenvorm *po'tana* of *pu'tana* vindt men ook *a'putana*. Vgl. Min. Kab. *mangkakandangkan* en *mangakandangkan* - naar de schuur brengen.

Er is boven (blz. 49) op gewezen dat Mak. en Bug. een grooten rijkdom van vormen vertoonen omdat 1e. 't actief-prefix *ma'*- en *a'*- luidt, 2e. hiernaast gelijkwaardige intensieven staan, die wederom onvolkomen en volkomen prenasaleering kunnen hebben, 3e. 't prefix kan afvallen, waarbij dan nog komt dat *ma'*- *ma*- en

---

1) Tontemb. spraakkunst p. 91.

2) *v. d. Tuuk* o.c. p. 129, 132, 104.

ma°-; *a'- a-* en *a°-* representeert; een zelfde vorm dus intransitief en transitief kan zijn.

De toevoeging van *-ang* (*-ĕng*) heeft in deze talen 't zelfde effect als elders *-kĕn*. Aan een intransitief werkwoord toegevoegd, verbindt 't dit met een indirect object, b.v. Mak. *lari* - hard wegloopen, *lariyang* - wegloopen met, schaken. Voorts: *suro* - iemand bevelen, *ma'suroang* - bevelen geven omtrent; ter zake van; *-sa'bi* - getuigen, *-sa'biyang* - getuigen omtrent; gw. *ukiri'*, *ngukiri'* - schrijven, *-ukirang* - schrijven voor; Bug. *sompĕ'* - zeilen, varen, *sompĕrrĕng* - zeilen met (b.v. goederen), d.i. die, varende, met zich voeren, ook: varen om (een persoon, ten einde die te ontmoeten), ook: laten varen; *toba'* - zich bekeeren, *tobakĕng* - zich bekeeren van, zijn vorig gedrag verwenschen; *tumpa'* - zich verzetten, *tumparĕng* - zich verzetten tegen; *ma'elo'* - willen, *ma'elorĕng* - willen ten opzichte van iemand, beminnen; *lao* - gaan, *laowang* - gaan met, ook: gaan op zeker tijdstip.

Heeft men met een transitief werkw. te doen, n.l. werkw.n die zonder suffix reeds trans. zijn, dan kan toevoeging van *-ang* 't effect hebben dat de band tusschen werkw. en dir. object wordt versterkt, b.v. Mak. *apa nuballi* - wat hebt gij gekocht?, *lamoro' nuballiyang-i* - hebt gij ze goedkoop gekocht?[1]); in 't tweede geval verwijlt de gedachte langer bij 't object. Vaak is er tusschen beide vormen nauwelijks verschil, b.v. Mak. *taena pi nangerang pakeyang tangkasa' pasassa keboka* - de waschman heeft 't schoone goed nog niet gebracht[2]); *iyamami andjo nuerangangi tuwang anu* - breng dit aan den heer N.N.[3]).

In de tweede plaats kan *-ang* ter onderscheiding dienen door 't op een indirect object te laten slaan terwijl daarnaast de werkwoordsvorm zonder suffix gebruikt wordt als men 't lijdend voorwerp op 't oog heeft. Doch in dit geval behoeft 't indirecte object niet, zooals elders, naaste object te worden. Om dit duidelijk te maken, is een kleine uitweiding noodzakelijk.

De zinsbouw is in Mak. en Bug. zeer soepel zoodat meerdere constructies mogelijk zijn. Doch als regel kan men stellen dat in een bevestigenden zin wanneer niet op een zinsdeel bizondere nadruk gelegd wordt (b.v. „hij is 't die ziet" e.d.), 't predicaat voorgaat, 't onderwerp volgt, in een actieven zin 't subject, in een passieven 't object. Is er, in een actieven zin, een object, dan volgt dit dadelijk

1) Makassaarsche samenspraken p. 20. — Batavia 1883.
2) O.c. p. 6.
3) O.c. p. 8.

na 't predicaatswoord; is er, in een passieven zin, een tweede object, dan wordt dit tusschen predicaatswoord en naaste object ingeschoven of krijgt een plaats nog meer naar voren, 't naaste object komt dus achteraan, dit vormt 't onderwerp. Van deze volgorde wordt in één, zeer veel voorkomend, geval afgeweken, n.l. wanneer, om bij den passieven zin te blijven, een object door een enclitisch pers. vnw. wordt aangeduid. Want dit hecht zich onmiddelijk aan 't predicaatswoord [1]). Hierop volgt 't tweede object en ten slotte, zoo aanwezig, de nadere omschrijving van 't eerste object. Nu kan de enclitica elk object aanduiden en hiervan hangt 't dus af welke objectomschrijving aan 't einde van den zin komt te staan en daarmee als onderwerp en naaste object moet worden beschouwd. Wil men de laatste conclusie niet trekken, dan moet men zeggen dat de verschillende objecten gelijkwaardig naast elkaar staan. B.v. Mak. *sareyanga' mae pasapu* - geef mij den handdoek, (*a'* - indir. object), *sareyangi tukang padjai'* - geef ze aan de naaister (*i* - dir. object) [2]). Ter toelichting kunnen nog de volgende voorbeelden dienen: Bug. *natiwi'-i asena* - zij brachten de padi, lett. werd door hen gebracht zij, de padi; *natiwirĕng-i puwanna* - zij brachten haar (de padi) voor hun meesteres, lett. werd door hen gebracht ze voor hun meesteres. Daar een nadere omschrijving van *i* (de padi) achterwege blijft, sluit *puwanna* den zin en is niet uit te maken of *i* dan wel *puwanna* als hoofdobject moet worden beschouwd. *No' ri rai'e riwinru'ede ri to ma'egae* - zij daalden af naar 't door 't volk gemaakte vlot, *riwinru'ede* is hier attributief gebruikt, 't object is 't lijdend voorwerp; doch: *nawinrusĕng-i ana'puwanna rai' batowa* - voor de prinses maakten zij een groot vlot. Hier is 't duidelijk daar een nadere omschrijving van *i* gegeven wordt, dat 't lijdend voorwerp 1e object is, 't suffix dient om 't tweede object in de handeling te betrekken, waarbij uit 't zinsverband moet worden opgemaakt op welke wijze dat geschiedt (i.c. „voor" de prinses). — *Pada lao manĕnni worowane* (1) *ma'sappa' akeburĕng bolana ana'puwanna* (2) *kuwaetopa nasapparĕng-toni alena abolabolăng* - alle mannen gingen heen om materialen voor een huis der prinses te zoeken, evenzoo zochten zij voor zichzelf een plaats om hun huizen op te bouwen [3]). Uit (1) blijkt dat 't onderwerp, i.c. in 't actief, 't predicaat volgt, uit (2) dat

[1]) Er kunnen verschillende kleine woordjes zooals: *sa* - ereis, *are* - wellicht, Mak. *tong* Bug. *to* - ook, bovendien, tusschen predicaatswoord en enclitica geschoven worden, doch dat kan hier buiten beschouwing blijven.

[2]) Mak. samenspraken p. 5, 6.

[3]) Boegineesche Chrestomatie I p. 5. — Makassar 1864.

in een actieven zin de volgorde is: predicaatswoord, dir. obj., indir. object, uit (3) dat alhoewel *sapparĕng* - zoeken voor, in onderscheiding van *ma'sappa'* - (iets) zoeken, wordt gebezigd, er niettemin geen verschuiving van object plaats grijpt cf. boven *winrusĕng*.

De toevoeging van *-ang* bij een transitief werkw. beteekent meestal dat een tweede object in 't geding wordt gebracht; de verhouding waarin dit tot 't werkw. treedt, zal op verschillende wijzen moeten worden vertaald, vooral in 't Bug. is zij vaak „ten behoeve van"; in 't algemeen kan men het met 't gebruik van *-kĕn* elders vergelijken. B.v. Mak. *a'pala'* - (iets) vragen, *siyapa nupalakkang-i* - hoeveel vraagt gij ervoor, Bug. *werĕng* - geven met (b.v. de zweep), ook: iets geven; *surowang* - iemand gelasten ter zake van, iets (iemand) gelasten; *balukĕng* - verkoopen voor (zekeren prijs); *kapurĕng* - sluiten met, tot sluiting bezigen; *ĕttĕ'* - iets tot grens stellen, *-ĕttĕkkĕng* of *-ĕttĕrrĕng* - v. d. tijd gezegd, *ĕsso ri ĕttĕkkĕng-i* - de ervoor gestelde dag. Meer voorbeelden zijn boven gegeven en komen beneden bij den verbreeden vorm ter sprake.

Ten slotte kan *-ang*, evenals *-kĕn*, quasi-causatieve beteekenis hebben, b.v. Mak. *nugurang* en *ma'nugurang* - doen vallen, v. *tuguru'* vallen, Bug. *ntjadjiyang* - doen worden, ter wereld brengen (v. beide ouders gezegd), v. *djadji* - worden, geboren worden.

Ook Gaj. *-ön* komt in gebruik geheel met *-kĕn* overeen, b.v. *njunöt, njunötön* - besnijden; *tĕrbangön* - wegvliegen met; *(mĕ)niötön* - een gelofte doen voor, in verband met; *balikön* - omkeeren (trans.); *mĕtauh, ntauh* - vallen, *nauhön* - laten vallen; *agakön* - een gissing doen omtrent; *iunuhön amae* - hij heeft zijn vader gedood.

VI. 't Verbreed passief.

Naast de korte of enkelvoudige staan in de Filippijnsche talen de met behulp van *pa* verbreede passieven; men vindt dus, schematisch, *i-* + gw., *ipa-* + gw.; gw. + *-an*, *pa-* + gw. + *-an*; gw. + *-ĕn*, *pa-* + gw. + *-ĕn*; *-in-*, *pina-* (*linuto, pinaluto*), de verbreeding kan ook *pa°-* of *pa**- zijn.

't Gebruik der verbreede vormen is geenszins constant en pleegt zich niet over alle vormen uit te strekken. 't Tontemboan maakt er veel gebruik van. Om deze reden en om 't voortreffelijke materiaal dat in de werken der Adriani's en van Schwarz te vinden is, zal aan deze taal 't gebruik van *pa* worden toegelicht[1]). Wij meenen

[1]) *J. Alb. T. Schwarz*, Tontemboansche Teksten, Vertaling en Aanteekeningen, 3 d. (met medewerking van N. Adriani) — Leiden 1907; *N. Adriani*

dat niet beter te kunnen doen dan enkelvoudige en verbreede passieven naast elkaar te stellen, voor meer voorbeelden naar de teksten zelf verwijzende.

Enkelvoudige vormen.

Passief met i-: *ipumpuna a ĕsa tempa* - hij stopte haar in een kist; *iema tĕka'an se koko'* - zij maakten voor de kippen een plaats om op stok te gaan; *ĕm pisow iitu iema'na tumbalan* - voor dat mes maakte hij een handvat; *nio' ĕn sĕra', iindo- mai tu'tu'* - daar is vleesch, haal er rijst bij; *ĕm pena ro'na ipatjitjĕku* - een pen waarmee door mij kan geschreven worden; *sapa ndo'on ĕn itji'itiow iaku* - om welke reden zoudt gijlieden mij volgen?

Passief met -ĕn: tipu'una-o - hij plukte ze; *tawoiĕnami* - wij zullen 't verrichten, *matawoi* - arbeiden intr.; *an dangka' ja sereseren* - naar boven moeten zij uitkijken, de plaatsbepaling is hier onderwerp, in 't Tontemboan zeldzaam[1]); *ulitĕn* - voor waar gehouden, v. *ulit* - waar, 't is waar; *teronĕna-o mange* - hij vloog op haar af; *materon* - hard loopen, intr.

Passief met -an: *ambisa ĕng kure' siwoan* - waar is de pot waarin zal gekookt worden?; *sia mĕngat in tjure' indoana in tjanĕna* - hij keek in den pot waaruit hij zijn eten zoude nemen. Verschuiving van object is bij 't *-an* passief zeldzaam; een voorbeeld is: *waerana-o ĕsa rupia* - hij betaalde er f 1.— voor[2]).

Passief met -in-: *lawi nialerĕna* (= *inalerĕna*) - een hut door hem gereedgemaakt; *tinulierakĕ'- mai* - zij waren er aangegaan; *ĕm pangilĕkan e tow isera nien i R.* - 't verzoek dier lieden werd door R. toegestaan, lett. met betrekking tot 't verzoek ... werd „ja" gezegd.

Verbreede vormen.

Passief met ipa-: *sa ko wo ra'itja ipasiwoku* - indien ik niet voor u kookte (I 181); *ipakua* - genaamd, v.e. direct-object-onderwerp gezegd; *ĕn aipanuwu 'era* - wat zij gezegd hebben, gw. *nuwu'*; *wara' ipanguma* - vogelkreten voor 't bewerken van den tuin, *manguma*, intensieve vorm v. gw. *uma* beteekent: 't land bebouwen, intr. (I 131).

Passief met pa — ĕn: *ra'itja ipawe'ena matawoi* - hij stond nooit toe dat zij werkte, lett. te haren aanzien werd niet gegeven ..., doch: *mawe'e ro'kĕtĕn* - kippenvoer geven, *maro'kĕt* - pikken (I 169);

en *M. L. Adriani-Gunning*, Hoofdstukken uit de spraakkunst van het Tontemboansch — den Haag 1908.

[1]) Men kan „*an dangka*" ook als bijwoordelijke bepaling opvatten om de prepositie en dan is 't onderwerp ongenoemd en onbepaald („er").

[2]) Tontemb. Teksten I 108.

em pawetengĕn-oka-mai i Tjompania - daar 't door de Compagnie in tweeën werd gedeeld (I 146); *papĕli'inera waja ja ko'ko'* ('t offerfeest *pĕli'i*) waarbij zij hanen offeren; *ko indonami paragĕsĕn* - wij nemen u om aan te offeren, *maragĕs* - offeren, 't onderwerp „*ko*" is direct object ten aanzien van „indon", indirect van „paragĕsĕn" (ten behoeve van); *ma'an kawok ra'itja wana m pailĕkĕna-mai* - zelfs geen muis kreeg hij te zien (I 188); *lo'or re'e paasun si rano iasa* - deze rivier is toch mooi om daar water te halen, *maasu* - water halen uit een rivier, intrans., „de plaats waar" - *si rano iasa*, is onderwerp (I 152); *patutuwĕn ĕm bĕngi* - worde des nachts steeds gesloten, de tijdsbepaling is onderwerp [1]).

Passief met pa — an: *wo sa ko paompĕranera in tjakanĕn* - en wanneer zij eten voor u klaar zetten (I 105); *pawean-ange kanĕn* - geef haar eten; *ambisa m paangeanu* - waar gaat gij heen?, naast: *ambisa ĕn angeanu* - waarheen gij gaat, zonder onderscheid [2]). De vorm met *pa — an* is vaak geheel en al substantief en beteekent dan „de plaats waar" cf. Sund. en Jav.

Passief met pina-: *siitu-oka pinalinga i Sangkiow* - toen S. dit hoorde (I 187); *a si wale pinailĕkangku se pira-pira Wawu'* - in 't huis waar ik de onderscheiden Prinsessen heb gezien (I 92); *sama re'e, e pojo'ku, eng kita pinaalianu-o mai sĕra'* - dat is goed, kleinzoon, dat gij ons vleesch brengt (I 75).

Uit deze voorbeelden blijkt dat er geen verschil is ten aanzien van de objecten die als onderwerp kunnen optreden; met of zonder *pa-* kunnen directe en indirecte objecten of nadere bepalingen onderwerp zijn. In de Tontemboansche spraakkunst wordt gezegd dat *pa-* de duratieve beteekenis aanbrengt (blz. 85) en daarvan worden dan op verschillende plaatsen voorbeelden gegeven [3]). Evenwel is *pa* - niet altijd duratief, de verbreede vorm wordt herhaaldelijk van niet-duratieve handelingen gebruikt of wanneer 't handelingen betreft die men zich duratief kan voorstellen, dan dient 't prefix toch niet om de handeling als zoodanig te kenmerken. De algemeene beteekenis die *pa* - ook hier weer heeft, is de aanwijzende; door 't gebruik van *pa* - verwijlt de gedachte iets langer bij 'tgeen er met den patiens gebeurt, de wijze van spreken is dus iets nadrukkelijker. Er wordt op 't gebeurende meer de aandacht gevestigd, dit wordt als 't ware onderstreept en — wat daarvan niet te scheiden is — ook 't onder-

---

1) Spraakkunst p. 222.
2) Teksten I 64 r. 14 en 11 v.o.
3) Kortheidshalve worde daarnaar verwezen, Spraakkunst p. 215, 222, 228, 233.

werp komt meer naar voren. 't Effect van 't gebruiken van *pa* - is met 't leggen van nadruk in 't Nederlandsch te vergelijken, 't verbreede passief is dus een nadrukkelijk passief.

Door 't gebruik van 't in wezen imperfectieve *pa* wordt 't duratieve karakter van den vorm, dat daarvan een uitvloeisel is, versterkt. Dat is één der wijzen waarop de verbreeding zich kenbaar maakt. Een andere, niet minder belangrijke, is dat de verbreede vorm meer gebruikt wordt wanneer 't onderwerp een indirect dan wanneer 't een direct object is. Bij transitieven is 't directe object 't naaste object, komt daarvoor een ander in de plaats, dan ziet men den verbreeden vorm verschijnen. Er kan hier echter slechts zeer in 't algemeen gesproken worden. In 't Tontemboan is 't gebruik van *pa* - voor den Duratief zeer ontwikkeld, in vele talen bespeurt men daar niets van. Daarentegen wordt voor de Instrumentaal de enkelvoudige vorm gebruikt; vaker is dan elders juist de verbreede vorm vereischte, zoo b.v. in Sang., B.M. en Ibg [1]). Wordt *pa*- gebezigd in een zin waarin 't onderwerp verzwegen is, dan krijgt het 't karakter van een verwijzing naar wat vroeger gezegd is. Dikwijls is er tusschen enkelvoudigen en verbreeden vorm nauwelijks of geen verschil, b.v. in deze passage: Tontemb. *ipumpuna-o am balena. Pailĕkĕn-o i Toja'ang se asuna ja ipapumpun-o an tempa* - ... hij sloot hen op in zijn huis. De Jongen zag dat zijn honden werden opgesloten in een vierkant hok [2]).

In de talen die den triller hebben, luidt de verbreeding *pa°*-, 't betreft hier toch gevallen waarin een agens werkzaam is. Men vindt ook *pa**-, 't verdient de aandacht dat in de Filippijnsche talen met inbegrip van 't Tontemboan de Intensief uitsluitend in den verbreeden vorm voorkomt.

In 't Dayaksch vindt men 't volgende: *imapa* - (wordt) beschadigd, v. gw. *papa*; *inakau* - is gestolen, v. gw. *takau*. 't Is tegen 't genie van de Indonesische talen dat een passieve vorm geprenasaleerd (genasaleerd) zou worden; altijd heeft 't passief den vorm van 't naamwoord; blijkbaar is *imapa* uit *ipamapa* en *inakau* uit *ipanakau* verkort. Men heeft dus met (verbreede) intensieve vormen te doen waarvan *pa* - is uitgevallen. 't Dayaksch doet 'tzelfde met de causatieve werkwoorden, b.v. v. *käläh* - behouden, *mampakäläh* - genezen, passief *impakäläh* voor *ipampakäläh*, ook hier is aanwijzend *pa* - uitgestooten. 't Malagasi doet evenzoo, b.v. v. gw. *ampi* - genoeg, passief

1) *N. Adriani*, Sangireesche spraakkunst p. 95. — *J. M. Fausto de Cuevas*, Arte de la lengua Ybanág p. 153, Manila 1854. — *Dunnebier* o.c., Bijdragen 85 p. 338.

2) Teksten I 111.

anampi voor *apanampi*, actief *manampi* - bijvoegen; met causatief-prefix: *mampilaza* - laten vertellen, passief *ampilaza* voor *apampilaza*. De Intensief heeft overigens in 't Malagasi geen intensieve beteekenis, evenmin als in 't Dayaksch, een uitzondering is v. *weli* gw. v. „slaan", *mameli* - met alle macht op iets ingaan, doch: *miweli* - rijst stampen [1]).

Wat nu de niet-intensieven betreft, vindt men in 't Tag. tusschen enkelvoudigen en verbreeden vorm 't duidelijkst onderscheid gemaakt bij 't *i*-passief. De verbreede vorm doet dienst om een duratief aan te geven en voorts om, wanneer 't onderwerp een indirect object is, uit te drukken dat de handeling „ten behoeve van" dat object geschiedt; niet voor een Instrumentaal. Voorbeelden: *ang bago ng leyi ay ipinagtawag ni Hwan* - de nieuwe wet werd door Jan omgeroepen; *sino ang ipinaglùluto mo?* - voor wien kookt gij? [2]); *hindi ko bà ipinagutos sa iyo ng gawìn mo ito?* - heb ik u niet last gegeven dit te doen? [3]). In 't laatste voorbeeld bewerkt *pag-* verschuiving van object; normaal zou *iyo* onderwerp zijn. Hebben de werkwoordsvormen met *-um-* en *mag-* verschillende beteekenis, b.v. *bumilí* - koopen, *magbilí* - verkoopen, dan loopt in 't passief de scheidingslijn tusschen *i-* en *ipag-*: *ibilí* - gekocht, *ipagbilí* - verkocht. De verbreeding erlangt hier een nieuwe functie [4]). — *Pinag-* is onderscheiden van *-in-* in: *pinagisipnya-* hij smeedde plannen, doch: *inisip nya* - hij dacht erover; overigens schijnt tusschen beiden geen verschil te worden gemaakt [5]). Volgens Lendoyro is 't gebruik van *-in-* of *pinag-*, *-in* (= *ĕn) of *pag -in* „optional" [6]). — *Pag -an* wordt veel gebruikt, 't is nadrukkelijker dan *-an*, b.v. *pagbalikàn mo akò* - keer terug tot mij!; *pagharian mo ng mabute ang pulo ng itò* - regeer rechtvaardig over dat eiland [7]). De verbreeding is geliefd wanneer 't onderwerp een plaats in engeren zin is, een plek, waarmee niet gezegd is dat *-an* alleen niet op een begrensde plaats zou kunnen slaan: *dinamuhàn nyà ang damúhan* - hij sneed gras op de weide [8]), noch dat bij *pag -an* de handeling niet

1) *J. Richardson*, Malagasy-English Dictionary s.v. *vely*. — Antananarivo 1885.

2) De verbreeding is echter in dit geval niet noodzakelijk, immers ook bij niet-verbreeden vorm kan een indirect object onderwerp zijn, b.v. *ikaw ang itiniraku ditu* — ik ben hier voor u gebleven, *MacKinlay* o.c. p. 139.

3) *Bloomfield* o.c. p. 249.

4) *Lendoyro* o.c. p. 157. — M.m. geldt 't zelfde van *-an* en *pag -an*.

5) *Bloomfield* o.c. p. 246.

6) *Lendoyro* o.c. p. 157.

7) *Bloomfield* o.c. p. 254 v.v.

8) O.c. p. 251.

in één persoon zou kunnen zijn gelokaliseerd: *si Migel ang pinagkùkunan nya* - hij krijgt (geld) van M.[1]), doch er is zeker een neiging *pag -an* te gebruiken als 't een plaats betreft, 't lokaliseerende wordt erdoor versterkt, b.v. *bayaran* (hem) wordt betaald, *pagbabayaran* - te.... wordt betaald; *alagaan.* (N. N.) wordt bewaakt, *pagalagaan* - gezegd van de plaats welke bewaakt wordt; *ang lutuan* - de kookpan, *ang paglutuan* - de keuken[2]).

In 't Iloko wordt de verbreede vorm van 't *i-* passief met 't achtervoegsel *-an* gevormd, dus: *isagadannak* - veeg voor mij!, vgl. Tag. *ipagwalis mo akó*[3]); trouwens *pa* en *an* zijn beiden plaatsaanduidende partikels. Doch in 't *-en* (= **ĕn*) en *-an* passief wordt met *pag-* verbreed: *iti uwáy pagputudenko* - de rotan wordt door mij gesneden; *daitóy baláy itóy nagsuroan* [verkort uit: *pinagsuroan*] *ti padi* - in dit huis gaf de priester les[4]).

In 't Tombulu'sch luidt't prefix *paha-* d.i. *pa°* + *a*, 't gebruik komt met Tontemboan *pa-* overeen. Van alle passieven komen verbreede vormen voor die duratief zijn, b.v. *ipahakaja-* worde gebruikt als middel om te verwerven, tevens voorbeeld van instrumentaal gebruik; *pahasuatĕn* - wordt aanhoudend getroffen; *pahataaran* - (gezegd v. d. pers.) aan wien beloofd wordt; *pinahalei* - (gezegd van) wat geboden wordt, gw. *alei*; *ipaharura* - op hen werd spuug geworpen, 't onderwerp is hier 't indirecte object, n.l. de personen[5]). Wat *-ĕn* passieven betreft, komen in de door Niemann meegedeelde teksten, als ik wel zie, alleen directe objecten als onderwerp voor. 't Onderscheid tusschen enkelvoudigen en verbreeden vorm is soms verdwenen: *sĕroĕn* en *pahasĕroĕn* - wordt vermaand, worden op dezelfde wijze gebruikt. Bij *-an* m. m. 't zelfde[6]).

In 't Bol. Mong. vindt men den verbreeden vorm bij instrumentaal gebruik en bij verschuiving van object, veelal als bijstelling: *pongko' polibu kon dunia* (*i-* is in 't Bol. Mong. weggevallen) - koperdraad waarmee de wereld wordt omspannen; *potaluimu kong kaanonmu* - koop er je voedsel mee; *aindon nodait im ponoja'* - al op is de toespijs die men bij 't gewone voedsel gebruikt; *toja' polabu' ko lolimpusi'* - visch om daarmee de groente te vermengen; *ponabang tua tubig in simbujung* - met water v. e. jonge kokosnoot (onderwerp)

[1]) *Bloomfield* o.c. p. 254 v.v.
[2]) *Lendoyro* o.c. p. 157.
[3]) *C. Lopez*, Comparison of Tagalog and Iloko p. 100. — Hamburg 1928.
[4]) O.c. p. 94, 96.
[5]) *Niemann* o.c. p. XIX, XXII, XXV, XXXIII, XVII.
[6]) *Niemann* o.c. p. IX, XX.

wordt het dan natgemaakt. Doch men vindt ook: *polapag tua pogukatan kong kaanon* - op die offerstellage wordt 't eten neergezet, waarnaast: *kon tajowon in tulada tua ukatan im pakeang* - vóór die beelden worden kleeren neergelegd[1]). *Pinobakut* - waarmee is ingepakt, *binakut* - is ingepakt[2]).

Een Imperatief met verbreeding, bij wijze van nadrukkelijken Imperatief komt in verscheidene talen voor. Boven werd reeds 't Tag. genoemd; evenzoo in Bat., Bar., Bol. Mong. e.a. Een fraai voorbeeld levert 't Bol. Mong. in een reeks verbodsbepalingen, als 't oogsttijd is in acht te nemen[3]).

In 't Bataksch kan de verbreeding ook meervoudige beteekenis hebben; men vindt ook hier *pa°-* en *pa*-* naast elkaar, b.v. *dipappeakkon* - werden terneder gelegd; *dipambaen* - door hem werden (die vruchten in zijn buidel) gedaan; M. *diparsurdui* - door hem werd aan allen (Nom) toegeschoven; *diparalap* - door hem werden (gemelde personen) gehaald, waarbij van der Tuuk aanteekent (blz. 178) dat 't gelijk is aan *dialapi* (*-i* hier meervoud). Daarnaast komt de Intensief in waarlijk-intensieve beteekenis voor: *dipakkilada* - door hem werd *zeer* gevoeld, *makkilala* - voelen; M. *dipanampul* .... *si A* - door hem werd vaak op A. losgehouwen, gw. *tampul*.

De twee beteekenissen van 't suffix *-i* (locatief, meervoud) worden soms onderscheiden door voor den locatief den verbreeden vorm te gebruiken, in meervoudigen zin den korten. Dit is wel in overeenstemming met de gewone functie van *pa*, welke immers 't object naar voren brengt, b.v. *ditakkoi* - door hem worden (gemelde dingen) gestolen, *dipanakkoi* - iemand wordt door hem bestolen, of: op een plaats (Nom.) wordt door hem gestolen. Men zegt echter: *dipanortori* - (op die mat, Nom.) wordt door hem gedanst, *ditortori* - (rondom dien buffel, Nom.) wordt door hem gedanst; hier dient de verbreeding dus tot onderscheiding van object.

In de beteekenis „ten behoeve van" heeft 't tweede transitief gewoonlijk den verbreeden vorm, b.v. *dipangulahon* - voor iemand wordt veldarbeid verricht; 't kan echter ook „de tijd waarop" tot onderwerp hebben; *dipanuhorhon* - door hem wordt ten behoeve van (gezegden persoon) (Nom.) gekocht, gw. *tuhor*. Een verbreede vorm met instrumentale beteekenis: *hupangolihon djolo rijarnami on* - dat door mij deze, onze Spaansche matten ter kooping (v. e. vrouw) gebezigd

1) *Dunnebier* o.c., Bijdragen Kon. Instituut 85 p. 338, 359, 596.
2) O.c. p. 341.
3) O.c. p. 342.

worden. Dikwijls is 't een kwestie van spraakgebruik of men den enkelvoudigen of verbreeden vorm bezigt[1]).

't Passief met *-in-* kan in 't Bataksch de beteekenis hebben van „de gedaante hebbende van 'tgeen 't substantief waarvan 't gevormd is, voorstelt, n.l. zonder 't te zijn. Dezelfde constructie komt in de Filippijnsche talen voor; 't Bataksch verschilt door 't gebruik van den verbreeden vorm, b.v. *pinardjolma* - menschenbeeld; *pinarhorbo* - in de gedaante v. e. buffel (van 't dak v. e. huis gezegd); Tag. *bata* - kind, *binata* - jonkman, jonge dochter; *ama* - vader, *inaama* (met reduplicatie) - stiefvader; Bis. *binukidnon* - bovenlandsch, dorpsch, in spreken en doen, *bukid* - berg; Il. *aginsasakit* (met reduplicatie) - doen alsof men ziek ware[2]).

De westelijke talen kennen ook verbreede vormen maar er bestaat verschil met de Filippijnsche groep. Immers, in talen van Midden- en Zuid-Selebes (alle?) en de westelijke met uitzondering van 't Bataksch dat zich ten deze bij de Filippijnsche talen aansluit, komt de verbreeding *in actief en passief* voor. De beteekenis is gelijk: 't leggen van nadruk en wat daaruit voortvloeit. Een tweede onderscheid is dat 't onderwerp van een passieven zin waarin 't werkwoord in den korten vorm, zonder verbreeding en zonder suffix, gebruikt wordt, dus *di-* + gw. of daarmee overeenkomende, vervoegde vorm, altijd 't *directe* object is, terwijl in de Filippijnsche groep, naar wij zagen, dat onderwerp even goed direct als indirect object kan zijn. Wil men dus in de westelijke talen c.a. een indirect object onderwerp maken, dan *moet* verbreeding worden toegepast. 't Omgekeerde is echter niet waar, een verbreede vorm kan zeer wel op een direct object slaan en is dan door grooter nadrukkelijkheid van den korten vorm onderscheiden.

Alhoewel, als gezegd, de verbreede vormen ook in 't actief voorkomen — de verbreeding ziet dan op 't lijdend voorwerp of nadere bepaling — worden zij toch vooral in 't passief gebruikt, 't verband met 't object-onderwerp is dan ook sprekender.

't Makassaarsch maakt van de verbreeding een ruim gebruik, zoowel bij 't eenvoudig werkw. als bij eerste en tweede transitief. Hierbij is te onderscheiden tusschen toevoeging aan intransitieven en aan transitieven; de eerste komt later ter sprake. De verbreeding luidt volgens de spraakkunst *pa-*, de uitspraak moet vroeger *pa'-* geweest

---

[1]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 175 v.v.

[2]) O.c. p. 174; *MacKinlay* o.c. p. 112; *Méntrida* o.c. p. 33; *H. W. Williams*, Grammatische Skizze der Ilocano Sprache p. 21. — München 1904.

zijn en dit is weer uit *par-* ontstaan dat in enkele vormen vóór klinkers bewaard is, b.v. *niparangka'*, gw. *angka'*. Naast *pa-* is *pa*-* in gebruik, zonder onderscheid in beteekenis, gewoonlijk vindt men bij een bepaald gw. òf steeds *pa-* òf steeds *pa*-*.

Heeft men met transitieven te doen, dan bewerkt *pa-* een verschuiving van object. Ook *-ang* kan dit, naar wij zagen, (boven blz. 74 v.v.), maar behoeft dit niet te doen. Een tweede verschil is dat na een *pa-* vorm 't enclitisch pronomen achterwege blijft, wanneer beiden op 't zelfde zien. Inderdaad zijn de functies van prefix *pa-* en 't enclitisch pronomen beiden aanwijzend, dit komt, wat 't laatste betreft, vooral uit bij *-i*. Met deze voorbehouden kan men zeggen dat Mak. en ook Bug. twee middelen bezitten: *pa-* en *-ang* om een indirect object aan een werkw. te verbinden en bijgevolg kunnen *pa-* + gw. en gw. + *-ang* op dezelfde wijze gebruikt worden. 't Spraakgebruik maakt vaak onderscheid.

't Schijnt niet voor te komen dat de verbreede vorm met *pa-* van een enkelvoudig werkw. als nadrukkelijke vorm zonder meer optreedt. Voorbeelden: *na kupaballi ri tedong uwang kupelaka* - (indien) ik met 't door mij weggeworpen geld (Nom.) buffels had gekocht, *balliyang* - 't zelfde, ook: ten behoeve van: *a'kulledja' mange nuballiyang* - kunt ge dat voor mij (Nom.) koopen, waarnaast: *mangeya' sĕng ri pasaraka ampamalliyang-i apaapa* - ik moet naar de pasar om 't een en ander (Nom.) voor haar te koopen [1]). *Pamuno* - dooden met, *bunowang* - 'tzelfde en dooden op (zeker tijdstip). Doch: *amboyāng* - iets zoeken, ong. = *amboya, ma'paboyāng* - iets zoeken voor, *ampaboyai* - zoeken naar iets (*-i*) op een bepaalde plaats (*pa-*); *papalakkang* - iets vragen voor (iemand), iets vragen op (zeker tijdstip), *anne allowa badjiki nipapalakkang parekang bini* - deze dag is goed om daarop zaaipadi te vragen; *angkanai* - spreken tot, *ampakanai* - tot iemand spreken over iets (naaste object), *ampapalaki* - aan iemand iets (naaste object vragen); *ma'kodi nipaballaki* - (v.e. huis) slecht om daarin te wonen, doch: *amballaki* of *amallaki* - „behuizen", huisvesting verleenen aan, iemand herbergen, v. *balla'* - huis; *ampalaherang* - ergens over (naaste object) iets openbaren, *laherang* - iets openbaren; *apamo nipakiyokang* - waarmee, waarom, waartoe wordt geroepen. *Punna ta kugappāng-i paballe karaenga* - wanneer ik niet voor den vorst medicijn vind; *i* duidt op *karaenga*, daarom is dit dir. object geworden, er heeft

[1]) Mak. samenspraken p. 16, 19.

dus verschuiving plaats gehad. Vlak daarop wordt gezegd:[1]) *karaenga ta kupanggapãng todong paballe* - en als ik ook voor den vorst de medicijn niet vind, de toevoeging van *pang* bewerkt wederom verschuiving zoodat 't lijdend voorwerp (*paballe*) eerste object wordt. Dat zou 't ook zijn bij 't eenvoudig werkw. *anggappa* (*anggappa dje'ne'* - water krijgen), 't verschil is echter dat uit *panggapãng* duidelijk spreekt dat 't werkw. met twee objecten verbonden is.

't Kan voorkomen dat naast een verbreeden vorm de niet-verbreede ontbreekt, in zoon geval is aan de verbreeding geen bizondere beteekenis toe te kennen, b.v. *sibatu napamantangi sawiya sibatu inakke .... siagãng tau anumpanga ampamatangi* - één voor de matrozen om in te verblijven (er is sprake van hutten), de andere voor mij en de passagiers[2]), een vorm **-antangi* of **-mantangi* ontbreekt. Doch ook wanneer de niet-verbreede vorm van 't eerste transitief aanwezig is, komt 't voor dat de verbreede daar in gebruik is, zonder verschil tenzij om den nadruk of differentieering, b.v. *nabi ki'patagalliya* - de profeet aan wien wij ons vasthouden, waarnaast: *apa kupanagalli* - waaraan zal ik mij vasthouden, d.i. wat krijg, ik tot pand; *ikau kupamangei* - ik ga tot ú.

Van een duratieve beteekenis van den verbreeden vorm ontbreekt elk spoor.

In 't Boegineesch is de toestand nog ingewikkelder, want hier wordt nog van een tweede prefix (*a'*) op dezelfde wijze als van *pa-* gebruik gemaakt. Wat dit prefix *a'-* betreft, dat ook reeds bij 't naamw. ter sprake kwam, in spraakkunst en woordenboek luidt 't *a* maar 't is niet twijfelachtig dat de (oudere?) uitspraak *a'* is, getuige *riarengkalinga* - wordt gehoord, gw. *engkalinga* enz. Voorbeelden: *ma'pamula* - een begin maken met, doch: *tau ma'mula ma'tarasu* - de persoon die 't eerst gescholden heeft; *ripabokongi akanrẽng* - toespijs werd (hem) tot leeftocht gegeven, doch: *ribokongi La Batjo* - aan B (Nom.) werd leeftocht gegeven; *alani iyae nanre, mutiwirẽng-i ana' puwammu na muwakẽdda de' laing maka upatiwirẽ(ng) ko bannami tje'de' nanre* - neem deze rijst, breng ze voor mij aan uw prins en zeg erbij, ik breng niets anders voor u dan een weinig rijst (Nom.)[3]); *-pangelorẽng* - van iemand (naaste object) iets verlangen. In alle deze gevallen bewerkt *pa-* verschuiving van object.

---

[1]) Mak. Chrestomathie² p. 26. — den Haag 1883.
[2]) Mak. samenspraken p. 27.
[3]) Chrestomathie I 10.

Enkele voorbeelden om te doen zien dat *a-* dezelfde functie als *pa-* heeft: *muwasuro tiwi'ni* - laat (die goederen) brengen, lett. geef gij (betreffende die goederen, naaste object) last ze te brengen; *sininna uwatau'* - allen voor wie ik bevreesd ben; *riyatanĕng* - (de dag waarop) is geplant; — *abiyasa* - kundig ter zake van, eenig werk gewoon zijn; *toriyapauwang* - de lieden waarvan wordt verteld; *wĕnnang uwantjaikĕng* - garen waarmee ik naai, gw. *djai'*, zeldzaam geval van den intensieven vorm bij *a*; *ĕsso riyapatĕttongĕng* - de dag waarop wordt opgericht, met causaal-prefix *pa*; *to uwatjinnai* - de persoon voor wien ik ernaar verlang; *naiya uwatjinaungi* - hij is 't bij wien ik beschutting zoek; *uwatjule-tjulei* - ik speel ermee, doch actief: *ma'tjule, tjuleiwi*. In 't actief n.l. wordt *a-* *niet* gebruikt. M.i. is dit prefix *a-* identiek met 't locatieve demonstrativum. Dit mist 't imperfectieve van *pa-* maar kan in 't Bug. in de plaats daarvan treden, wijl in deze taal evenals in 't Mak. duratieve beteekenis aan *pa-* vreemd is.

In 't Maleisch luidt de verbreeding regelmatig *pĕr-* (**pa°-*), zij komt bij eenvoudig werkw. en de twee transitieven voor. Wat 't eerste betreft, kan de verbreede vorm 't zelfde object als de korte hebben, wat uit den aard der zaak alleen bij transitieve werkwoorden kan voorkomen, maar 't kan ook zijn dat *pĕr-* verschuiving van object dient of 't middel is een object aan een intransitief begrip te koppelen. 't Actief-prefix luidt altijd *mĕm-* (*ma**-) dus: *mĕmpĕr-* + gw., *mĕmpĕr-* + gw. + *-i*, *mĕmpĕr-* + gw. + *-kan*, passief *dipĕr* — (*i*) (*kan*). Voorbeelden: *maka dipĕrbuwat pula oleh Bĕndahara balairung* - de B. bouwde vervolgens een gehoorzaal, *mĕmbuwat* - *idem*; doch: *tĕmpat jang baik akan dipĕrbuat nĕgĕri* - een goede plaats om daarop een stad te bouwen; *ditjoba sĕrta dipĕrmain-mainnja* - hij beproefde hem en speelde ermee; *maka pĕnghulu Singapurapun dipĕrsalin oleh Baginda* - aan den pĕnghulu van S. (Nom.) werden door den vorst wisselkleederen gegeven, doch: *disalin* - (iets) wordt verwisseld [1]). Volgens Gerth van Wijk kan, wanneer enkelvoudige en verbreede vorm naast elkaar bestaan, de laatste duratief zijn, b.v. *mĕmpĕrikut* - onafgebroken volgen; *mĕmpĕrtimba* - voortdurend scheppen [2]).

De verbreede vormen van 1e en 2e transitief slaan *steeds* op 't directe object. Objectverschuiving, komt hierbij niet voor. 't Nadrukkelijke der verbreeding gloeit nog na in 't min of meer plechtstatige

[1]) *Hikajat Hang Tuah* ed. Volkslectuur p. 8, 31, 51, 60.

[2]) O.c. p. 53 zegt: onafgebroken, met inspanning „of iets dergelijks". — Dit is wat vaag. De grondtoon is echter in de gegeven voorbeelden duratief.

dat om den verbreeden vorm is blijven hangen: *mĕmpĕrhijasi* = *mĕnghijasi* - versieren, iemand staatsiekleeren aantrekken; *mĕmpĕrhidupi* = *mĕnghidupi* - 't leven schenken aan; *mĕmpĕrsĕmbahkan* = *mĕnjĕmbahkan* - eerbiedig mededeelen; *mĕmpĕredarkan* = *mĕngedarkan* - rond laten gaan (b.v. den beker aan een feestmaal).

Een voorbeeld van een verbreeden, intensieven vorm in 't Maleisch geeft van der Tuuk: *pamindjamkan aku gunting* - leen een schaar voor mij [1]), **mĕmpĕrpindjamkan* ontbr.

't Minang-Kabausch biedt allerlei merkwaardigs. De verbreeding luidt *pa-*, daar de triller ontbreekt. Gedeeltelijk vindt men 'tzelfde als in 't Maleisch, de korte en verbreede vormen van de transitieven worden door elkaar gebruikt: *mambaiĕ'i* = *mampabaiĕ'i* - herstellen; *mahantikan* = *mampahantikan* - doen ophouden. Maar 't komt ook voor dat men verschillende beteekenissen die 't transitief op *-kan* kan hebben met behulp van *pa* onderscheidt b.v. *malarikan* - wegloopen met, *mampalarikan* - hard laten loopen. Dan wel *-kan* ziet op een direct, *pa-kan* op een indirect object, b.v. *mambisiĕ'kan* - iets in-, toefluisteren, *mampabisiĕ'kan* - over (iemand of iets, naaste object) fluisteren. Bij 't eerste transitief 'tzelfde, b.v. *manakui'i* - vrees of ontzag hebben voor, *mampatakui'i* - bang maken, vrees aanjagen, Mal. *mĕnakuti*. Er zijn ook voorbeelden van meervoudige beteekenis van *pa-*, naar 't schijnt alleen in't tweede transitief: *mampaliĕ'kan* - met zijn velen naar iets zien, *mampatikamkan* - met velen steken; *mampagatò'* - knabbelen, heeft een speciale beteekenis gekregen naast *manggatò'* - van de huid ontdoen met de tanden. De verbreeding is nadrukkelijkheid in: *diliĕ' tjintjin dè' tukang nan mambuè' dahulunjô bakatô, tukang nan mampabuè' dahulunjô* - de ring werd door de werklieden, de vroegere makers, bezien, de lieden die *hem* vroeger gemaakt hadden, zeiden, enz.; in 't eerste deel van den zin gaat 't om lieden die keken, in 't tweede om lieden die *dien ring* gemaakt hadden [2]).

In 't Bare'e komen ook verbreede vormen voor, zij kunnen 't best besproken worden als de bijvormen van *pa-*, in 't volgend hoofdstuk aan de orde zijn.

Jav., Sund. en Mad. kennen verbreede vormen of de sporen daarvan. Vormelijk onderscheiden zij zich van de reeds behandelde talen dat in 't actief de verbreeding zelf wordt genasaleerd, dus b.v. Sund. *dipanggantungkeun*, actief *manggantungkeun*, de verbreeding kan *pa-* en *pa*-* zijn.

---

[1]) *v. d. Tuuk*, Tobasche spraakkunst p. 179.

[2]) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 132 v.v.

In 't Oud-Jav. schijnt *pa-* alleen samen met *-akĕn* voor te komen, gezegd van een indirect object, b.v. *pinatapākĕn* - voor hem (Nom.) wordt *tapas* uitgeoefend, *pinarabyakĕn* - tot vrouw genomen, gehuwd[1]). In 't Nieuw-Jav. zegt men ook in 't actief *mrabekake* naast *ngrabekake*, korte en verbreede vorm zijn niet onderscheiden; naast *mlajokake* - wegloopen met, weg laten loopen, staat geen korte vorm.

't Sund. heeft den niet-intensieven, verbreeden vorm in een paar gevallen bewaard: (eta abdi) *dipaluruh ka lurah* - (over dien man, Nom.) heb ik inlichtingen ingewonnen bij 't dorpshoofd[2]), v. e. onbekend gw. *luruh*; *hajamdjagoteh diparijeuskeun beuheungna* - den haan (Nom.) werd de nek omgedraaid[3]), = *diparijeus*, maar: *dirijeus* van iets dat fijngewreven of vermalen wordt.

De intensieve, verbreede vorm, altijd tesamen met *-keun*, is nog in dagelijksch gebruik in geval van objectverschuiving in één beteekenis, wanneer n.l. 't object dat naaste object wordt, datgene is „ten opzichte waarvan" de handeling geschiedt; gewoonlijk is dit „ten behoeve van" maar 't kan ook „ten nadeele van" of noch 't een noch 't ander zijn. Hierbij treedt een onregelmatigheid op; begint 't gw. met een klinker, dan luidt *pa**- regelmatig *pang-*, zoo ook vóór de meeste consonanten. Wordt echter de aanvangconsonant in de prenasaleering opgelost, de minderheid der gevallen, dan luidt 't prefix toch *pang-*, men zegt dus *dipangmeulikeun* in plaats van *dipameulikeun* en òf er oplossing plaats heeft wordt door den onverbreeden vorm uitgemaakt; men zegt dus *dipangmeulikeun* omdat men zegt: *meulikeun*, en *dipangbantunkeun* omdat men zegt *ngabantunkeun* enz. *Pang* is dus van zijn basis losgemaakt en een formatief geworden om de beteekenis „ten opzichte van" toe te voegen, de verschuiving van object wordt echter in 't oog gehouden: *kuring dipangdjuwalkeun imah* - voor mij (Nom.) wordt mijn huis verkocht; *si anu dipangdjinahkeun* - ten opzichte van N.N. (Nom.) wordt overspel gepleegd; *manglumpatkeun* - hard wegloopen ten opzichte van.

In 't Madoereesch heeft de verbreeding zich gehandhaafd in enkele gevallen waar zij gediend heeft om een object aan een intransitief

---

[1]) V. G. VIII 251 v.v. — Bij de bespreking van den passiefvorm met -*in*- (1901), V. G. VIII 121 wordt gezegd dat bij werkwoorden op *-akĕn* voorvoeging van *pa-* en dan invoeging van -*in*- plaats heeft; dit laatste vervalt door wat later (1903) sub „Het suffix *akĕn*" gezegd wordt, dat n.l. „menig" werkw. op *-akĕn* 't prefix *pa-* vertoont, terwijl daar voorbeelden gegeven worden van passieve vormen zonder *pa-*.

[2]) *R. Memed Sastra hadi prawira*, Pangeran Kornel ed. Volkslectuur p. 58.

[3]) *R. H. Muhamad Musa*, Dongeng-dongeng pieunteungeun no. 33.

werkw. te verbinden, b.v. *malangngoj* - wegzwemmen met, waarvoor men ook *ĕnlangngojjaghi* zegt, vgl. Bug. *nangeyang; manjòrot* - met iets zich verwijderen, passief *èpanjòrot*, verbreede Intensief, naast *njòrottaghi*. 't Komt ook voor dat *pa-* en *-aghi* tesamen gebruikt worden zooals m.m. in O.-Jav. en Sund. Kiliaan vermeldt dat dit geschiedt in de beteekenis „ten nadeele van" 't naaste object geworden indirect object, b.v. *mabĕrkaqaghi* - iemand ontwijken door hard te loopen, vgl. Sund. *manglumpatkeun; mangabbhĕrraghi* - voor iemand wegvliegen, gw. *abbhĕr*; 't eerste is niet-intensief, 't tweede intensief, doch in de beteekenis is geen onderscheid [1]). Wanneer iets „ten behoeve van" zulk een object geschiedt, bezigt men in 't passief doorgaans den vorm met een nasaal achter 't prefix *è-*: *èmĕllèjaghi* - voor... (Nom.) wordt gekocht. 't Is duidelijk dat *pa-* hier is uitgevallen (**èpamĕllèjaghi*). Kiliaan geeft *èngabbhĕrraghi* als verkorten vorm, naast *èpangabbhĕrraghi* in gebruik. Uit dit alles blijkt dat de omschrijving „voor iemand (object) iets doen" (Kiliaan II 28) ruimer gesteld moet worden, n.l. „met betrekking tot" in gunstigen of ongunstigen zin, cf. Sund. Overigens kan in 't Mad. ook de niet-verbreede vorm op 't indirecte object in verband waarmede de handeling geschiedt, slaan, b.v. *èmighạllaghi* (voor **èpamighạllaghi*) = *èbhighạllaghi* - voor... (Nom.) wordt straatroof gepleegd [2]), cf. Jav. *-ake*; in 't Sund. is dit hoogst zeldzaam 't geval. Ten slotte komen ook verbreede en niet-verbreede tweede transitieven naast elkaar voor: *matakoqaghi, èpatakoqaghi* = *nakoqaghi, ètakoqaghi* - iemand bang maken [3]).

Sommige transitieven op *-è* komen steeds in den verbreeden vorm voor, b.v. *maghuringè* - braden in [4]). In *maradjại* of *maradjạqạn* - iets nog grooter maken; *masaraè* of *masaraqan* - iets nog moeilijker maken, gewoon iets moeilijk te maken [5]), is 't suffix meervoud, vgl. Sund. *ngagĕdean* - grooter worden, grooter maken; de verbreeding versterkt dit nog [6]). Men kan hiermee vergelijken 't gebruik van *pa-* tesamen met 't prefix *a* - (gelijkstaande met Mal. *bĕr-*). Alsdan beteekent de verbreeding „van nature gewoon of ervan houden met

[1]) *Kiliaan* o.c. II § 186.
[2]) *Kiliaan* o.c. II § 196.
[3]) *Kiliaan* o.c. II § 186.
[4]) *Kiliaan* o.c. II § 185. Hiertoe behooren ook: *mabinèqè, malakeqè* - een echtgenoot(e) geven aan, aldaar Aanmerking 2.
[5]) *Kiliaan* o.c. II § 184.
[6]) Men zal 'tzelfde moeten aannemen voor *pa-* in Min. Kab. *mampadalamkan* - langer, dieper maken, naast: *mandalamkan* - lang, diep maken, doch Jav. *ndjĕrokake* - dieper maken.

wat door 't gw. wordt aangeduid op de een of andere wijze te doen te hebben, b.v. *apatamòj* - gewoon gasten te ontvangen; *apasabą* - een rijstveld hebben, v. iemand die als 't ware een aangeboren rijstlandbouwer is, blijkens de omstandigheid dat zijn vader ook een rijstveld heeft of gehad heeft; *apatanè* - 't landbouwbedrijf uitoefenen v. geslacht op geslacht; *apalĕssò* - uit zijn aard niet bestand tegen vermoeienissen, spoedig moe, v. *lĕssò* - moe; *apangakan* - lekkerbek zijn [1]). De grondbeteekenis van *pa-* in deze merkwaardige vormen is de duratieve.

't Meest komt hieraan 't Sumb. nabij, b.v. *nakati* - hij bijt, *napakati* - hij pleegt te bijten [2]).

In 't Gaj. wordt de verbreeding met *pĕ-* (uit **pa-*) alsmede 't daarmee door elkaar gebruikte *pu-* speciaal gebruikt om een duratief aan te geven, b.v. *ipĕtumpit inoé anaké maté* - de moeder hield haar doode kind al maar op den schoot; 't gaat niet samen met een actief-prefix [3]).

In 't Atjèhsch ten slotte vindt men een enkel maal den verbreeden vorm als nadrukkelijker, b.v. *djō'* - overhandigen, *peudjō'* - *idem*, iets sterker; *labō* - verven, *peulabō* - verven, met verf besmeren of bestrijken.

In een vorig hoofdstuk is gezegd dat er gw.n zijn die 't karakter van ons verleden deelwoord hebben en zonder geleding als naamw. èn als werkwoord kunnen optreden. Van 't gebruik als naamw. zijn toen voorbeelden gegeven, ook in den verbreeden vorm. Thans mag iets over 't gebruik van deze met *pa-* verbreede vormen als werkw. worden gezegd.

In 't Dayaksch treden zij als predicaatswoord op. Zij zijn kleurloos, zeggen niets omtrent agens en patiens, er is alleen een object waaraan iets overkomt, b.v. *palekak bara lengä* - uit de hand gegleden, gevallen; *padjawut* - onopzettelijk uitgetrokken, b.v. omdat men er met den voet tegen stiet, doch: *indjawut* - opzettelijk uitgetrokken, ook al wordt de agens niet nader aangeduid [4]). 't Toevallige is niet aan *pa-* eigen maar een secundaire beteekenis die uit de tegenstelling met 't *i*-passief dat altijd een agens veronderstelt, geboren is. Dit accidenteele is zoozeer op den voorgrond gekomen dat de vermelding van een agens nog volgen kan: *paim padirit awi pusa* - je voet is bij ongeluk door de kat geschramd.

---

1) *Kiliaan* o.c. II p. 46 v.v.

2) *L. Onvlee*, Eenige Soembasche vertellingen p. L. — Leiden 1925.

3) *G. A. J. Hazeu*, Gajō'sch - Nederl. woordenboek s.v. *pĕ* 3e. — Batavia 1907.

4) *Hardeland* o.c. p. 27.

't Tagalog gebruikt dezen vorm als modaal bijw. 't Is bekend dat als men in de Indonesische talen iets wil zeggen van de wijze waarop een bepaalde handeling geschiedt 't woord dat zulks uitdrukt niet als bijwoord nevens 't werkw. kan worden gesteld. Men dient dan òf 't werkw. in substantief-constructie naar 't onderwerp over te brengen en de nadere bepaling blijft alsdan als predicaat over, dan wel deze laatste wordt in denzelfden vorm gegoten als 't werkw. waar zij bijstaat, zoodat er twee gebeurtenissen in verband met 't onderwerp worden meegedeeld; de Nederl. zin „hij loopt hard" zal dus komen te luiden „zijn loopen is hard" of „hij loopt, (hij) gaat hard". Is nu de zin passief geconstrueerd dan heeft dus, als de tweede weg gekozen wordt, ook de bijstelling den vorm van 't passief. In 't Tag. zijn beide passieven niettemin vormelijk niet gelijk omdat 't predicaatswoord nog van de aanduiding van agens, patiens of plaats voorzien wordt (*i-*, *-in* = *-*ĕn*, *-in-*, *-an*) en deze bij de bijstelling niet herhaald wordt. Men zou deze laatste naamwoordelijk passief kunnen noemen; naar 't schijnt staat dit altijd in den verbreeden vorm. Dit naamwoordelijk passief nu heeft geheel 't karakter van een modaal bijw. gekregen dat zelfs niet meer aan den vorm waarin 't predicaatswoord staat, gebonden is en bij een actief staan kan; b.v. *gawin mo ng paupo'* - doe 't zittende; *makapangàngabáyo sya ng patayo'* - hij kan in staande houding paardrijden; *pataob* - met 't gezicht op den grond liggende, *paano* - hoe?, v. *ano* - wat?

't Soendaasch gebruikt dezen vorm als predicaatswoord en als bijwoordelijke uitdrukking; hij is kleurloos, vermeldt iets als accident, maar 't passieve karakter is verbleekt of verdwenen, b.v. *djuragan istĕri pakĕpuk* - mevrouw heeft 't druk met toebereidselen; *kulitna patjakup manten* - de schelp had zich al eerder gesloten, was al eerder dichtgegaan. Gewoonlijk is de beteekenis meervoudig: *kalakaj pabuwis* - de droge blaren warrelen door elkaar; *saungna paburasct* - de hut is in elkaar gestort; *balad paburisat* - de legerscharen geraakten verstrooid; *pahili* - bij ongeluk verwisseld, verkeerd; *buukna padjeudjeut* - haar haren waren verward, in de war; *padangkrang* - zijwaarts uitstaande en dan naar boven omgebogen, v. buffelhorens, waarvoor men evengoed *madangkrang* zegt. Als modaal bijw.: *ngomong pabeulit* - dubbelzinnig spreken, *pabeulit* - om iets gewonden. De vorm komt ook voor in 't Bug.: *padinru tudang* - getweeën gezeten zijn en in 't Gaj. Er is wellicht geen taal buiten 't Tontemb. waar *pa-* in zoo sterke mate een duratief karakter heeft als in 't Gaj., dat komt ook hier uit, b.v. *pĕròpa* - voorover op den buik liggende,

pulintang - al maar dwars [op den weg] liggende [1]). Vgl. Tag. *pahalang* - dwars, op dwarsche wijze, *pataob* - voorover op den buik liggende, niet duratief [2]). 't Passieve karakter is niet bewaard: *pusĕsuk* - hij stond maar; *pu-* is gelijkwaardig met *pĕ-* (**pa-*).

VII. Bijvormen.

Er bestaan van *pa-* de volgende nevenvormen: *pĕ-*, *pi-* of *pe-*, *pu-* of *po-*, genasaleerd: *mĕ-*, *mi-* of *me-*, *mu-* of *mo-*.

Pĕ- komt weinig voor, 't is met zekerheid in Tontemb., Tomb., Sang., Bis. (*mo-* of *mu-*) aan te wijzen; verder kan 't in 't prefix met anderen klinker steken in talen die de pĕpĕt verloren hebben. De verdoffing van *a* tot *ĕ*, zooals in 't Mal., blijft natuurlijk buiten beschouwing.

In 't Tontemboan worden de funkties van *mĕ-* door Adriani als volgt onderscheiden [3]):

1. *Intentionalis*: wenschen, willen, op 't punt zijn of voornemens zijn te verrichten, gaan doen wat 't gw. aanduidt, b.v. *mĕai* - willen komen, v. plan zijn te komen.

2. Er wordt mee uitgedrukt dat 't onderwerp een kleedingstuk, gereedschap, wapen of versiersel draagt of bij zich heeft, als huisdier fokt of opvoedt, als verblijfplaats bewoont, b.v. *mĕkarai* - een baadje dragen; *mĕsimbĕl* - als regenscherm gebruiken; *mĕwawi* - varkens fokken; *mĕtow* - een vrouw hebben, huwen [*tow* - mensch]; *mĕro'ong* - in een dorp wonen. Ter vergelijking: *makarai* - iemand kleeden; *matow* - ontkiemen; *maro'ong* - tot dorp worden.

3. De betrekking aangevende die er tusschen twee partijen onderling bestaat, b.v. *kami si W. mĕitje* - W. en ik zijn vriendinnen; *in dior se walian mĕĕmpu* - vroeger noemden de priesteressen elkaar „ĕmpu"; *kami i mĕamang* - ik en vader, wij en vader.

4. Een handeling welke door twee partijen, de een aan den ander, wordt verricht, b.v. *mĕta'up* - een ander ontmoeten (*mata'up* - tegenhouden), doch ook wederkeerig: *mĕroro' se wale ami* - onze huizen staan tegenover elkaar (*maroro'* - treffen, raken).

5. Tezamen met 't achtervoegsel *-an* vormt *mĕ-* den wederkeerigen vorm der werkwoorden. Hierbij kan prenasaleering optreden, b.v. *mĕmpangkuran* - elkander slaan.

Alle deze vormen zijn actief. In 't passief wordt *pĕ-* alleen in den

[1]) *Hazeu* o.c. s.v. pĕ - 1°.
[2]) *Lendoyro* o.c. p. 369.
[3]) Spraakkunst p. 156 v.v.

Adhortatief gebruikt, b.v. *pĕwu'unĕnta ĕm bale* - laat ons trachten 't huis te verkoopen; *pĕtokolĕnta* - laat ons samen worstelen.

In 't ruwe kan men de laatste drie categorieën afscheiden en tot een groep waarin sprake is van wederkeerigheid samenvoegen. Tot de andere groep: intentionalis en tot gebruik geworden daad, behoort Bis. *mo-* (Bis. *o, u* = *ĕ), als futurum, adhortatief en „adat" in gebruik, b.v. *tumawag ka sing tao nga mohatur sining abobót* - roep iemand om dit mandje te dragen; *mosimba kitá* - laten wij naar de kerk gaan![1]); *dili akó maálam molangóy*[2]) - ik kan niet zwemmen [versta de kunst niet]. — Wat Tombulu betreft is 't gebruik van *mĕ* niet duidelijk. 't Komt met nasaleering als intensief en doorgaans verdubbeling van 't genasaleerde gw. voor, 't geeft dan een voortdurende of herhaalde werking te kennen[3]). Aan de door Niemann gegeven voorbeelden kunnen nog worden toegevoegd, aan de door hem uitgegeven teksten ontleend: *mĕngero'* - aardbeving, *ero'* gw. v. beven, Tontemb. *mangero'*; *mĕnero* - zoeken, Tontemb. *masero* - rondslenteren; (*si*) *mĕrentek* - smid, Tontemb. (*si*) *marentek*. 't Samengestelde *mĕki-* kan volgens Niemann met *miki-* en *maki-* verwisseld worden[4]). Zooveel kan wel worden gezegd dat Tomb. *mĕ* - tot de groep der niet-wederkeerigen behoort.

In 't Sang. valt in de eerste plaats een prefix *mĕ*-* op te merken dat gelijk is aan *ma*-*; 't hangt van den beginklank van 't gw. af, welk van beiden men gebruiken moet. Dit is weer een voorbeeld dat een grammatisch onderscheid in een dat fonetisch is, is overgegaan.

Afgescheiden hiervan is er een prefix *mĕ-* met een eigen, vormende waarde, 't maakt n.l. wederkeerige werkwoorden en behoort dus tot dezelfde groep als de categorieën 3 tot 5 in Tontemb. De vorming geschiedt op twee wijzen: begint 't gw. met een klinker dan wordt eerst 't verbaal-substantief geredupliceerd en vervolgens *mĕ-* voorgevoegd: *mĕpapangaḷa* - elkander halen, v. *aḷa*; in andere gevallen wordt 't geredupliceerde gw. door *mĕ-* voorafgegaan: *mĕbawoḷeng* - elkaar trekken, v. *boḷeng*[5]). Waarom de wederkeerigheid aan den pĕpĕtklank wordt verbonden, blijft onverklaard, maar de vorm spreekt duidelijk.

---

[1]) *Méntrida* o.c. p. 139.
[2]) *de la Encarnacion* o.c. s.v. *langoy*.
[3]) *Niemann* o.c. p. 51.
[4]) *Niemann* o.c. p. 49.
[5]) *Adriani*, Sang. spraakkunst p. 99.

't Is hier de beste plaats op een wederkeerigen vorm te wijzen die van *ma-* wordt afgeleid. In verbinding met een substantief dat een familiebetrekking of andere verhouding tot menschen uitdrukt, zooals „vader", „vriend" e.d., beteekent de vorm: tot elkaar in die verhouding staan, 't complement moet men er zich bij denken; hij schijnt tot de Filippijnsche talen beperkt te zijn, b.v. Tag. *ang magasawa* - een gehuwd paar, *asawa* - echtgenoot, echtgenoote; *magamá* - vader en kind; *maginá ni Loleng* - L. en haar moeder, lett. de casuspositie „moeder tot kind" van L.[1]; Il. *agapoda* - zij zijn grootvader en kleinkind, enz.; Bug. *iyo marana'* - gij en uw kinderen. Vgl. Tontemb. *mĕ-* sub 3, dat zich duidelijker uitdrukt. Men zal hier ten aanzien van *pa-* aan de beteekenis „naar" moeten denken die 't ook hebben kan. Vgl. Sund. *kuring indung ka Ambu Djuwi,* of: *kuring ka Ambu Djuwi indung* - ik en Ambu Djuwi staan tot elkaar in de verhouding „kind tot moeder", Ambu Djuwi is mijn moeder. *Ma°-* vormt ook zuiver-reciproque en reflexieve werkwoorden, b.v. Bis. *nagabulig* - zij strijden met elkaar, doch *binmubulig* - hij strijdt[2]. In 't Tag. daarentegen is *ma°-* reflexief; dit behoeft op zichzelf niet te verwonderen want in de Indonesische talen kan reflexief en reciproque door 'tzelfde formatief worden uitgedrukt even als in loten van andere taalfamilies, maar vreemder is dat hiernaast *-um-* gebruikt wordt als de handeling op een ander overgaat, b.v. *maggamot* - zich cureeren, *gumamot* - een ander cureeren. 't Ibanag doet weer anders: *magusip* - zich scheren, *mangusip* - een ander scheren; *maddamá* - elkander uitschelden, *manamá* - een ander uitschelden[3]; hier is dus *ma°-* reflexief en reciproque tegenover *ma*-* transitief.

Er bestaat nog een andere wijze om wederkeerige werkwoorden te vormen, met behulp van 't prefix *pa-*. 't Sund. maakt een uitgebreid gebruik van dezen vorm. Vóór gw.n van werkwoorden geplaatst zonder verdere geleding vormt 't een actief werkwoord waarvan de beteekenis is dat partijen, meestal twee, soms meer, zich van uit verschillende punten op dezelfde wijze tot een ontmoetingspunt begevende, elkaar treffen dan wel van uit een raakpunt zich naar verschillende kanten op dezelfde wijze verwijderen, b.v. *kuring patĕpung djeung Karta di djambatan* - ik en K. ontmoetten elkaar

---

1) *MacKinlay* o.c. p. 194.
2) *Méntrida* o.c. p. 94.
3) *de Cuevas* o.c. p. 104.

op de brug; hier wordt verondersteld dat partijen van verschillenden kant gekomen zijn en op de brug op elkander stooten; *padeuleu* - elkaar zien, n.l. de blikken ontmoeten elkaar; *papisah* - van elkaar gaan, ieder naar een anderen kant. De beteekenis kan ook de voortzetting zijn der situatie die door 't samenkomen is ontstaan, b.v. *patindih* - op elkaar gelegen. In 't Sund. wordt deze vorm onderscheiden van een anderen wederkeerigen, met *silih* - de een den ander, cf. Oud-Jav.: *silihsepak* - elkaar schoppen, elkaar schoppen toedienen.

't Bataksch gebruikt den *pa*-vorm juist als 't Sund., ook hier vormt *pa-* actieve, reciproque werkwoorden, van der Tuuk noemt als eerste beteekenis „zich in denzelfden toestand bevinden". Van een toestand behoeft echter geen sprake te zijn zooals 't door hem gegeven voorbeeld *padjuppa* - elkaar ontmoeten, bewijst; in 't Sund. is zelfs 't momentane regel.

In beide talen kan 't gw. na *pa-* worden herhaald, in dit geval geen gw. v.e. werkw., b.v. Sund. *pa-eunteung-eunteung*, gw. *eunteung* - spiegel. Deze vorm drukt uit dat partijen, zich ieder op haar eigen plaats bevindende, elkaars spiegel zijn. Geheel 'tzelfde is Bat. *padao-dao* - „op een verschillende plaats zich verwijderd bevinden, van twee vrienden", d.i. ver v. elkaar zijn, Sund. *padjauh-djauh*; *pahuta-huta* - ieder respectievelijk zich in zijn *huta* bevinden, v. lieden die elkander in den bloede bestaan. In 't Sund. kan deze vorm de beteekenis aannemen van „met elkaar wedijveren ter zake van wat 't gw. beteekent, vooral wanneer dit een adjectief of tijd- of plaatsbepalend woord is, b.v. *pagantjang-gantjang* - om 't snelst iets doen, lett. ieder op eigen terrein blijvende, ten opzichte van den ander vlug zijn; *paheula-heula* - elkaar vóór trachten te komen, kampen wie de voorste zal zijn; *pagirang-girang tampian* - als 't ware wedstrijd houden wiens badplaats 't meest stroomopwaarts (en dus op de beste plaats) zal zijn, z.v.a. elkaar den loef trachten af te steken. Hiervan is *pa-* + herhaald gw. in de beteekenis „herhaling van *pa-* + gw.", in beide talen voorkomende, te onderscheiden, b.v. Sund. *piring patumpang-tumpang* - de borden staan op elkaar, v.e. stapel gezegd; Bat. *padjuppa-djuppa* - elkander gedurig of meermalen ontmoeten [1]). In de speciale beteekenis van „wedstrijd houden" bestaat de vorm, met genasaleerd prefix, ook in 't Atjèhsch: *mupleung pleung* - om 't hardst loopen; *meutarè'-tarè'* - om 't hardst trekken [2]).

[1]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 127.

[2]) Min. Kab. *mampadjauähkan* - ver v. elkander doen zijn, moet gevormd zijn

Ook in 't Mĕntawai'sch vormt *pa-* + gw. de wederkeerige vorm, b.v. *pagalak* - v. elkaar scheiden, *palaba* - met elkaar vechten; waarmee 't causatief werkw. met *pa-* parallel loopt, b.v. *pakom* - te eten geven, doen eten, v. *kom* gw. v. eten; *pasaki* - doen koopen, verkoopen, v. *saki* gw. v. koopen. Op te merken valt dat 't aanw. prefix (*ma°-*, *ma*-*) dat in 't actief der causatieve werkw. in de Filippijnsche talen nooit ontbreekt, in Mak. en Bug. wel wordt gebruikt maar vaak weggelaten, hier niet voorkomt.

In 't Zuid-Oosten van den Archipel bestaat de wederkeerige vorm met *pa-* in verschillende talen, in de eerste plaats in 't Sumba'sch en dan zoowel aan Sund. *pa-* als *silih-* beantwoordende, b.v. *paita(ng)* - elkaar zien; *patăkilu* - met elkaar vuist vechten; *papera* - naast elkaar zijn, v. *pera* - naast, a/d zijde van; *mahuru papera* - naast elkaar slapen; *patou-angu* - met elkaar trouwen, ook: elkaars echtgenoot(e) zijn, v. *tou angu* - echtgenoot(e); *pandjandji(ng)* - met elkaar een afspraak maken, v. *ndjandji* - belofte en bij een verbum met bepaling: *da pahămbar mata* - hun oogen ontmoetten elkander, *pahăpa la kalumbut* - uit elkaars sirihzak eten [1]). 't Sumb. heeft een actief-prefix *ma-* doch gebruikt 't in dit geval niet. 't Causatief werkw. loopt weder parallel: *palaku* - laten gaan, v. *laku* - gaan, *ngăndi* - brengen, *pangăndi* - doen brengen [2]).

In 't Endeh'sch dient *pa-* om reciproque werkwoorden te vormen terwijl overigens alle prefixen in die taal verdwenen zijn; 't Sawu'sch heeft *pe-* (uit *pa*) behouden ter vorming van causatief en wederkeerig werkwoord [3]). 't Lettisch bezit een prefix *wa* dat eveneens causatieve en reciproque werkwoorden vormt, 't heeft ook alle andere prefixen ingeboet. Lettisch *w* beantwoordt in den regel aan Austron. *w* of *b* [4]), maar elders (blz. 27) wordt gezegd: „Evenwel blijven er altijd gevallen over, waarbij de oorzaak, waarom de taal hier eene *p* in plaats van eene *w* vertoont (*ook omgekeerd*, onderstreeping aangebracht K.) geheel duister is. 't Komt dus voor dat Letti'sch *w* = Austron. *p*; dat is hier, gegeven de functie van *wa*, waarschijnlijk 't geval. Uit dit alles blijkt dat talen die 't aanw. prefix *ma-* verloren

v. **padjauăh* - ver van elkaar, en 't Min. Kab. heeft dus den reciproquen vorm gekend maar heeft dien verloren, want **padjauăh* is niet in gebruik. Zie voor meer voorbeelden, Spraakkunst p. 134.

[1]) *Onvlee* o.c. p. XLIX v.v.

[2]) *Onvlee* o.c. p. XLVIII.

[3]) Encyclopaedie N. I.[2] s.v. *Endehneesch* en *Sawoeneesch* (*Jonker*).

[4]) *J. C. G. Jonker*, Lettineesche Taalstudiën p. 37, in: Verhandelingen Batav. Gen. LXIX, Bandoeng 1932.

hebben maar 't causatief prefix behouden, *pa* ook in reciproque beteekenis gebruiken, dat de talen die wel over een actief aanw. prefix beschikken, dit niettemin bij 't reciproque niet gebruiken en dat ook niet doen in den actieven vorm van 't causatief (wat 't Bataksch betreft is daar in deze verhandeling herhaaldelijk op gewezen), er bestaat dus een band tusschen 't causatief-prefix *pa-* en de reciproque beteekenis, doch welke?

De sleutel biedt 't Malagasi. Hier vindt men *mifanèso* - elkaar hoonen, *eso* - hoon, *maneso* - hoonen trans.; *mifampièra* - aan elkaar vergunning vragen heen te mogen gaan, *era* - toestemming, *miera* - vergunning vragen [1]). Mlg. *i* beantwoordt aan Indon. *i*, zoo in *miera*, en *ĕ* [2]); m.i. is *mifa* ontstaan uit **mĕ* + **pa*. Wanneer men nu in aanmerking neemt dat in Tontemb. en Sang. *mĕ-* aanwijzer van 't reciproque is, dan wordt de Mlg. vorm *mifa* - duidelijk. 't Wederkeerige hiervan rust in *mi-*, de talen die *pa-* als prefix van 't reciproque gebruiken, hebben *mĕ-* laten vallen, gelijk zij met 't aanw. prefix altijd doen vóór 't caus. prefix en hebben de caus. en wederkeerige beteekenis in *pa-* samengedrongen. De samengestelde vorm **mĕpa* - zegt dus lett. „over en weer, van elkaar, veroorzaken dat de ander doet wat 't gw. zegt. Tontemb. en Sang. gebruiken dien omweg niet en zeggen rechtstreeks „elkaar iets aandoen".

De prefixen *pi-* (*pe-*) en *pu-* (*po-*).

't Bug. beschikt over de prefixen *pe-* en *po-*, die door elkaar gebruikt worden, maar *po* komt meer voor; *e* en *o* zijn in 't Bug. onvaste klanken, zij kunnen met *i* en *u* wisselen en beantwoorden vaak aan *i* en *u* in verwante talen. Tusschen *pa-* eenerzijds, *pe-* en *po-* anderzijds bestaat verschil; wordt *pa-* meest bij transitieve begrippen gebruikt, *pe-* en *po-* komen vooral in verbinding met intransitieven voor; bewerkt *pa-* dus object-verschuiving, *pe-* en *po-* maken 't mogelijk een (indirect) object aan een intransitief te verbinden; anders gezegd: zij hebben 't vermogen een intransitief werkw. transitief te maken. Voorbeelden: *ma'gau'* - arbeiden, een feest geven, *ma'pegau'* - arbeiden in verband met, iets verrichten, *toripegau'* - de man voor wien een feest gegeven wordt; *ma'pogau'* = *ma'pegau'* - iets verrichten; echter: *-rappa'* - iets rooven, *-porappa'* - iemand (naaste object) van iets berooven; *-palele* - rondgaan met, iets rondventen, cf. Mak.

[1]) *J. Richardson*, Malagasy - English Dictionary XXII. — Antananarivo 1885.
[2]) *G. Ferrand*, Essai de phonétique comparée du malais et des dialectes malgaches p. 149 v.v. — Parijs 1909.

Deze vormen kunnen ook van 't eerste en tweede transitief gevormd worden, b.v. *-pogaukĕng* of *-pogaurĕng* - iets verrichten, = *pogau'*; *-powadăng* - over iets iets zeggen, *de' ma'elo'ki' powadanga' paimĕng* - heeft u mij niets meer te zeggen? [1]) *-pobirittai* - omtrent iets kennis geven aan, *pobirittai parolaengi makunraiku* - geef kennis van mijn tocht naar (G) aan mijn echtgenoote; *-pelaingi* - iets bij iemand veranderen, een verandering bij iemand bewerken, *idi'ga pelaingiwi pakagĕllina Palinge'e* - wij zullen wellicht bij P. bewerken dat zij niet langer vertoornd zij. De persoon bij wie is dir. object van *-i*, door *pe-* wordt datgene wat bij haar bewerkt wordt, dir. object.

In plaats van *ma'pe* - wordt wel eens *me-* gebruikt, b.v. *metau'* - bang zijn voor, vreezen, waarvoor men ook *-potau'* zegt en *ma'tau'* of *atau' ri*; *etau'* wordt als gw. beschouwd [2]), de vorm wordt dus niet meer verstaan. Hij toont onregelmatigheden. Op dezelfde wijze: *ma'tjai'* - boos zijn, *metjai'* - boos zijn over, = *-potjai'* [3]). *Menau* - stelen, passief *riyenau* - wat gestolen wordt, is duister; 't gw. is **tau'*, vgl. Day., Pamp., Ibg. *takau*, men zou hier *ma'tau* of *ma'nau* verwachten [4]). Van gw. *bau'* - geur, is afgeleid *ma'bau'* - ruiken intrans., *memau'* - ruiken trans. met een anders bij prenasaleering in 't Bug. niet voorkomende oplossing van *b* in den homonymen nasaal, vgl. Bar. *mawau* - met een lucht eraan, *memau* - geur krijgen [5]). Verder is *menralĕng* - diep [6]), *melau* (s.v. *elau*) - iets verzoeken. De eigenlijke funktie van 't voorvoegsel is aan deze uiteenloopende beteekenissen niet meer te bepalen.

Evenals 't aanwijzende prefix heeft ook 't causatief-prefix *pa-*, *pe-* en *po-* als nevenvormen. Dit verschijnsel doet zich ook in andere talen voor, er is een paralellisme tusschen aanwijzende en causatieve prefixen. De beteekenis van deze causatieve prefixen *pe-* en *po-* is niet volslagen causatief, waaronder hier verstaan wordt dat één subject, de oorzaak, maakt dat een tweede subject, de verrichter, iets doet (of iets door dezen gedaan wordt), maar factitief. Dit is de regel maar er komen uitzonderingen voor, b.v. *-pesawali* - ter zijde stellen, v. *sewali* - één zijde, ter zijde; *-pedetjengi* - goed veroorzaken aan, tevreden stellen; *-pesawe* - laten komen; theoretisch moet men zich voorstellen dat bij dit laatste er slechts één subject is dat laat-komen,

1) Boeg. samenspraken p. 22. — den Haag 1911.
2) Wb. s.v.; *atau'*, in plaats van *a'tau'*, zoo juist, is tegen den regel.
3) Wb. s.v. *tjai'*.
4) Wb. s.v. *enau*.
5) Wb. s.v. *bau'* en *emau'*. — Bar. wb. s.v. *wau*.
6) Wb. s.v. *enralĕng*. 't Gw. is *dalĕng* of *ralĕng*, Mal. *dalam*.

terwijl men bij **pasawe* aan twee subjecten te denken zou hebben: de lastgever en de man die komt. Er is reeds meer op gewezen, bij de bespreking van caus. *pa-* en factitief *ma°-* in de talen der Filippijnen dat beide begrippen licht in elkaar vloeien; zoo is 't ook hier zeer de vraag of de spraakmakende gemeente 't verschil voor oogen heeft, temeer waar *-*pasawe* ontbreekt. Men vindt ook naast elkaar: *pelĕtturĕnga' sĕllĕkku* - breng voor mij mijn groeten over, v. *lĕttu'* - komen, maar evengoed: *palĕttukĕng* of *palĕtturĕng*.

Po- factitief heeft vooral de beteekenis: beschouwen als, aannemen als, b.v. *-powawine* of *-pobaine* - tot zijn echtgenoote nemen, een vrouw huwen, met een vrouw getrouwd zijn; *napopuwammĕng* - als Heer beschouwd, tot Heer aangenomen; *-podetjeng* - goed achten, *napoinanrebale* - als 't ware tot voedsel van de visschen gemaakt, dienende tot voedsel van de visschen (i.c. matrozen die verdrinken), *inanre-bale* is hier als gw. op te vatten; *napopakĕbbi radjatumpae* - v.e. object: maken dat hij door de kris (ten doode) gekitteld wordt; — *popawalu* - maken dat iemand tot weduwe wordt gemaakt, gezegd van een paleis dat men verlaat. De dubbel-vorm *popa-* wordt door Matthes niet vermeld maar komt in de LaGaligo herhaaldelijk voor, hij is factitief-passief (facere-fueri) en m.m. ook in de talen der Fillippijnen en 't Tontemboan (*papa-*) bekend[1].

't Makassaarsch volstaat met één bijvorm van aanw. en caus. prefix, nl. *pi-*. Aanw. *pi-* wordt onder alle omstandigheden gebruikt en onderscheidt zich niet van *pa-*; 't komt voor in verbinding met transitieven en intransitieven en dient tot verschuiving van object (bij transitieven) of verbinding van een object aan 't werkw. (bij intransitieven), b.v. *-pirau* - jammeren om of bij, *-pigau'* = Bug. *-pegau'*; (*nudjunga*) *nipisaling-ingasengmi* - aan de wichelaars (Nom.) werden nieuwe kleeren gegeven; *nipilarī ri P.* - P. was van haar weggegaan, *-larī* zou 't zelfde kunnen beteekenen, maar wordt alleen in de beteekenis „loopen *naar*" gebruikt; in dit laatste geval geeft *pi-* geen verschuiving maar is 't een middel tot nuanceering. Ook *pa — i* kan 't zelfde beteekenen als gw. + *i*, waarvan boven een voorbeeld werd gegeven.

Geheel 't zelfde met *pa-* : *-pasaya* - te doen hebben met, iets betreuren; *apa nupanumera* - waarom weent gij?, *numera* - gw. v. weenen; *-paempo* - zitten bij, iemand een bezoek brengen, *empo* - gw. van zitten. Voor *pa-* in verbinding met transitieven, zie boven.

[1]) Deze dubbelvorm kan 't best in vergelijking met *paka-* besproken worden, wat hier niet kan geschieden omdat 't prefix *ka-* niet behandeld is.

Pi- caus.: *-pitagalla'* = *patagalla'* - doen vasthouden; *-piinrang* of *-pinrang* = *-painrang* - uitleenen; *pidongkoki sai andjo batu* - leg daar die steenen eens op, *tau le'ba nipadongkokiya ri Alla taala kalompowang* - een mensch op wien A. grootheid gelegd heeft (hem geschonken heeft), *a'dongko'* - zitten, enz.

Vooral wanneer 't prefix met anderen samen gaat, is soms niet uit te maken of men met 't aanw. dan wel met 't caus. prefix te doen heeft, b.v. *apa- ... bintjana la napitabaiyangi ana'ku* - met welke rampen zal mijn kind getroffen worden[1]), v. *taba* gw. v. treffen, raken, waar *pi-* als objectverschuivend of als „iets laten neerkomen op" verklaard kan worden.

In 't Mak. is 't zeer gebruikelijk aanw. en caus. prefix te laten samengaan, als *papa-*, vaker *papi-*, b.v. *ampapitjiniki* - aan iemand iets laten zien; *bilang napapantamai* - een getal waarbij men een ander optelt, *pantama* - laten binnengaan v. gw. *antama; djaranga--kupapitjinikang* - de paarden die ik laat kijken, d.w.z. laat gezien worden.

't Bare'e heeft drie aanwijzende prefixen: *mo-* (*po-*), *me-* (*pe-*), *ma-* (*pa-*); *mo-* is intransitief, *me-* is ook intransitief doch 't intransitief karakter is niet zoo sterk als dat van *mo-* (men zou 't intransitief met expansie kunnen noemen), *ma-* is transitief[2]). De *a*-klank heeft de neiging in *o* over te gaan[3]); er bestaan intransitieven met *ma*-*, er moeten dus ook intransitieven met *ma-* hebben bestaan. Wanneer thans *ma-* transitief en *mo-* intransitief is, berust dit op latere differentieering, in oorsprong is 't een en 't zelfde prefix. Adjectieven komen met *ma-* en *mo-* voor, b.v. *modenggo* - krom, *majoa* - recht[4]). Hiervan is te onderscheiden een prefix *po-*, actieve vorm *mo-*, welks vocaal met *u* in verwante talen overeenkomt, m.a.w. *mo-* beantwoordt aan *mu-* elders of *ma-* elders en ten deele ook in Bar. Er zijn meer verwante talen die *a* in *o* laten overgaan (Bol. Mong., Mori).

In 't Bare'e doet zich 't zelfde verschijnsel voor als reeds voor Mak. en Bug. bleek, en ook elders 't geval is, n.l. dat met de aan-

[1]) Chrestomathie[2] p. 33.

[2]) *Adriani*, Spraakkunst p. 146, 160, 172.

[3]) O.c. p. 54, 58.

[4]) *mo** - is intransitief maar ook transitief, 'tzij van een trans. begrip afgeleid: *mongkei* - plagen, sarren, 'tzij v.e. intrans. begrip, b.v. *mongangka* - stelen, *mo-angka* - zich opheffen, Wb. s.v. *angka; mondomu* - een wichelgebruik waarbij latjes bijeengenomen worden, (dus: bijeennemen), *moromu* - bijeen zijn. Als trans. werkw.n, waarvan *mongangka* en *mondomu* intensieven zijn, moet een hypothetische grondvorm met *ma*-* worden aangenomen.

wijzende prefixen gelijkluidende causatieve of factitieve parallel loopen; naast den verbreeden vorm *mampa-* + gw. (I) staat *mampa-* + gw. (II) waarin *pa-* causatief prefix is; zoo is er ook tweeërlei *mampe-* en tweeërlei *mampo-*

mampa - (*mampa**-).

De op blz. 188 van de Spraakkunst van *mampa-* I gegeven voorbeelden staan allen in den Intensief, cf. de Filippijnsche talen, behoudens dat 't Bar. met de westelijke talen overeenkomt ten aanzien van 't gebruik van den verbreeden vorm ook in 't actief, b.v. *mandiu* - baden, intr., *mampandiu ue* - in water baden, gw. *riu*; *mampanginu kombuno* - uit een drinkbakje v. *woka*-blad (naaste object) (iets) drinken; *mampanjomba* - eer bewijzen aan. In 't eerste geval dient de verbreeding tot verbinding van een object aan een intransitief, wat meer in 't bizonder 't terrein van *po-* en *pe-* is; overigens tot verschuiving van object.

Causatief: *mampasusu* - zoogen, enz., zie Spraakkunst p. 208 v.v.

mampe-[1]).

Wat *pe-* betreft, maakt Adriani de opmerking, door vergelijking met verwante talen gestaafd, dat dit uit *pi-* ontstaan moet zijn (blz. 170). 't Gebruik van *me-* wordt in de Spraakkunst in negen groepen verdeeld, daarvan heeft de eerste groep de beteekenis „gaan doen, trachten te doen wat 't gw. aanduidt". Er wordt nog gezegd dat de „strevende" beteekenis van *me-* over 't geheele gebied der Toradja'sche talen verbreid is (blz. 172), b.v. *mewote* - gaan oversteken; dit toont overeenkomst met de Tontemboansche Intentionalis: *mĕgau* - willen bedriegen[2]). Nu kan Bar. *e* ook een oudere pĕpĕt vertegenwoordigen[3]), 't is dus mogelijk dat twee prefixen: *mi-* en *mĕ-* in *me-* zijn samengeloopen. Er worden ook eenige adjectieven met *me-* gevormd[4]).

De verbreeding met *pe-* stelt in staat een object aan een intransitief te verbinden, cf. Bug. *po-* en *pe-*, b.v. *bemo napeeli jaku* - hij kijkt niet meer naar me om, *meeli* - omkijken, Wb. s.v. *eli*; *mamperapi* - iets vragen, lett. vragen om. Een voorbeeld van nadere verbreeding van *pa**- bij verschuiving van object is: *i Dumpaja napamperapi duanga* - aan D. (Nom.) heeft hij een vaartuig gevraagd, Wb. s.v. *rapi*.

Naast *mampe-* vindt men *me-*, dat een eigen beteekenis heeft

1) Spraakkunst p. 180 v.v.
2) Tontemboansche spraakkunst p. 156 v.v.
3) Spraakkunst p. 54 v.v.
4) O.c. p. 165.

(intrans. met expansie, zie boven blz. 100) maar in sommige gevallen volkomen gelijkwaardig is aan en als verkorte vorm beschouwd moet worden van *mampe-*, b.v. *melima* = *mampelima* - stelen. Doch: *mewawo* - wieden, 't onkruid boven den grond afsnijden, *mampewawo* - iets wieden, v. onkruid zuiveren, in dit geval gaat *mampe* - verder in de richting van een transitief dan *me-*.

In de tweede groep der *mampe*-vormen voegt *pe-* de gedachte van „beproeven, eens doen" aan de beteekenis toe[1]). Bij nader onderzoek, ook in andere talen van Selebes die nu nog niet toegankelijk zijn, zal dit *pe-* mogelijk met Tontemb. *pĕ-* indentiek blijken te zijn.

In de derde groep, *mampe-* vormen van adjectieven, heeft men met 't factitieve *pe-* te doen, b.v. *mampesiwu* - verkleinen, *mampemate* - dooden, *mate* sec. gw.

mampo-[2]).

De prefixen *pe-* en *po-* toonen veel overeenkomst maar worden toch onderscheiden. Aanw. *po-* verbindt wederom objecten aan intransitieve werkwoorden en maakt ze zoodoende tot transitieven; *ma*-* is in dit geval intrans., dit geldt ook voor *ma*-* in 't reeds besproken *mampe-*. B.v. *i Kesi mampotumpu kajuku se'i* - K. bezit deze kokospalm ,v. *tumpu* - eigenaar, lett. is eigenaar in verband met[3]); *mampotunda* - zitten op; *se'i wea palai moapu, ane nukoto mampoapu* - hier is rijst, ga koken, als ge in staat zijt *ze* te koken; *mamposia suka* - v.e. touwtje v. *suka* - vezels gedraaid elk een streng nemen, lett. van iets (naaste object) iets afscheuren, *mantjia* - iets afscheuren, scheuren (trans.). Hier dient *po* dus verschuiving v. object; *se'i kina'a, komi da mampotila* - hier is rijst, die moet gij met elkaar deelen, doch: *motila* - elk een deel hebben. In den laatsten zin kan *po-* ook als meervoud worden opgevat, evenals: *sondo boti mampopagoi djole* - vele apen snellen op de mais toe om er elk zijn deel van te rooven; 't Jav. plaatst in dit geval *paḍa* vóór den werkwoordsvorm.

Ook *pa-* kan meervoud zijn, maar collectief: *mampakeni junu* - een *aantal* menschen aanvoeren[4]); *mopajosu*² *kura* - de kookpot vertoont talrijke lekken, of: een aantal kookpotten zijn lek[5]).

Van meer beteekenis is *po-* als factitief-prefix. Zoo beteekent

[1]) Spraakkunst p. 180.
[2]) Spraakkunst p. 177.
[3]) Vgl. de aanteekening tusschen [ ] op p. 178 der Spraakkunst.
[4]) Spraakkunst p. 188.
[5]) Spraakkunst p. 190 v.v.

mampo- „gebruiken als, hebben tot", b.v. *mamporongo* - tot echtgenoote hebben, nemen (cf. Bug.); *be nupodjo mampoenu* - (ik geef je kralen) je wilt ze niet dragen.

Er kan zoowel een gebruiken in ernst als bij gebrek aan beter bedoeld zijn; voorbeeld van 't laatste: *mampobanua kandepe* - een hut bij wijze van huis bewonen.

Factitief is *mampo-* ook in de beteekenis „beschouwen als, erkennen als, hebben tot" v.e. gw. substantief, b.v. *mampomokole* - tot vorst hebben, of met adj. „houden voor", beschouwen als, b.v. *mampobangke* - voor groot houden, belangrijk achten, vgl. *mampebangke* - vergrooten; *pe* is hier krachtiger factitief dan *po-*; *mampekana* - rechts laten liggen.

Mo- en *pe-* worden tot *mompe-* tezamen gevoegd, de beteekenis is „zich voordoende als", „doen als", b.v. *mompewatu* - zich als een steen voordoen, v. iemand die om niets geeft. Feitelijk 'tzelfde is *mewatu* - als een steen zijn, een verkorte vorm, de nuanceering in beteekenis tusschen beiden schijnt secundair. Doch *mewatu* - steenen zoeken is *me-* + *watu*, Bis. *magbato* - steenen halen; anders: Tag. *magbato* - steenigen, Bar. *mawatu* - hard maken, harden. *Mompenggasi* - doen als een spookaap (*nggasi*); *mompetumpu* - zich als eigenaar voordoen, voor zich opeischen, *mompetomori*. Mori'sch spreken, eig. zich als Moriër voordoen. — *Pe-* heeft hier factitieve beteekenis maar de handeling (s. v. v.) blijft niettemin tot 't subject beperkt; wordt zij op een object overgebracht, dan dient *mampo-*.

De aanwijzende prefixen *po-* en *pe-* en de gelijkluidende, factitieve kunnen weer met 't causatief-prefix samengaan, men krijgt dan de samengestelde prefixen: *mampape-*, *mampapo-*, *mampapa-* (dubbel causatief). De aanwijzende prefixen der werkwoorden in den causatieven vorm worden steeds herhaald: *mampapodenggo* - krom maken, v. *modenggo* - krom, enz.[1]).

Wat 't Mori'sch betreft, stelt 't tot dusver verschenen gedeelte der spraakkunst in staat 't volgende vast te stellen[2]):

ma- bestaat niet meer (blz. 186); de transitieven worden onderscheiden in die met bepaald en met onbepaald object; de eersten hebben *in 't meervoud me-*, zoo mogelijk *me*-*, de tweede *mo-* [zoo mogelijk *mo*-*?]. Als regel worden *mo*-vormen alleen van transitieve begrippen gemaakt, b.v. *ipo'inu* - dronk daarvan (niet: iets); *naki*

---

[1]) Zie voor dit alles uitvoerig de Spraakkunst p. 208 v.v.

[2]) *S. J. Esser*, Klank- en vormleer van het Morisch (Eerste gedeelte). — Leiden 1926.

kubehe ari ongkue mo'ala bonti atuu - ik wil niet zoo'n (niet: dat) boschvarken nemen.

Dit gebruik van *po-* (*mo-*) is in den grond 'tzelfde als Bug. *po-*, met dit onderscheid dat 't in 't Bug. als regel bij intransitieven gebruikt wordt en 't Mor. in 't actief nasaleert (*ipo-*, *mo-*, terwijl 't Bug. dat niet doet (*ma'po-* of *-po-*), doch in 't Mor. komt ook *momponakko* - stelen = *monakko* voor. — Voorts kan *po-* (*mo-*) evenals in Bar., voor *pa-* (*ma-*) in verwante talen staan, b.v. *mompari-pari* - zich beijveren, Bug. *ma'pĕrripĕrri*; *mopute* - wit, Bug. *mapute* vgl. Bar. *mabuja*. In 't Mor. is *o* vooral uit *a* ontstaan (blz. 35).

De verhouding waarin de prefixen *pe-* (*pi-*) en *po-* (*pu-*) tot elkander staan wordt uit 't Bare'e (en tot dusver uit 't Mor.) nog niet duidelijk. Voortgezette studie van de talen van Midden-Selebes kan wellicht hier licht brengen.

't Sund. kent één nevenvorm van *pa-*, n.l. *pi-* en maakt daarvan een ruim gebruik; ook hier zijn een aanw. en een factitief prefix te onderscheiden. — 't Aanw. prefix heeft bepaaldelijk de functie om objecten aan een intransitief begrip te verbinden; in 't actief wordt 't genasaleerd, dus: *dipigawe*, *migawe* - iets verrichten, vgl. Mak. *-pigau'*; *misirik* - afgunst toonen ten aanzien van; *miomong* - praten over; *miwani* - brutaal optreden jegens.

't Factitieve *pi-* wordt op meer dan één wijze gebruikt, b.v. *mirupa* - zich 't voorkomen geven van, zich voordoen als; *milegeg-lĕbe* - zich als een vrome voordoen (sec. gw. *legeg-lĕbe*); v.e. telw.: *miduwa* - zich in tweeën splitsen, in tweeën uiteengaan, vgl. Bar. *mompe-*. Transitief: „beschouwen als, bejegenen als", Bar. *mampo-*, b.v. *mibapa* - als vader beschouwen, als vader eeren. — Dit is op twee wijzen op te vatten: 1. zijn vader geven wat des vaders is; 2. zich jegens een ander gedragen als ware hij onze vader; de laatste beteekenis is de gewone maar niet de eenige [1]). 't Is een kwestie van spraakgebruik welke zijde meer naar voren komt, b.v. *dipimantu* of *dipiminantu* - tot schoonzoon (schoondochter) genomen, wordt altijd in den eersten zin gebruikt, van den eigen schoonzoon (schoondochter). Deze schakeering van beteekenis moet wel oud zijn, getuige *api* - veinzen [2]), en vertoont ook Bar. *mampo-* (boven blz. 103). 't Sund. vereenigt dus in *pi-* functies die in Bar. over *pe-* en *po-* verdeeld zijn.

Aanw. en factitief *pi-* kunnen elkander naderen, b.v. *etamah*

[1]) In 't wb. v. *Coolsma* wordt alleen deze beteekenis vermeld.
[2]) V. G. VIII 227.

manusateh ten kenging dipisobat sumawontĕn dimusuh - die mensch is iemand met wien men niet bevriend kan zijn (of: vriendschap sluiten), nog minder kan men vijand met hem zijn (of: vijandig jegens hem handelen[1]); *njobat* - bevriend zijn, vriendschap sluiten, *misobat* - bevriend zijn met. — Dit is nagenoeg 'tzelfde als „als vriend beschouwen", zoo ook: *nu dipisatru* - jegens wien men vijandig is, of: die als vijand beschouwd wordt, enz.

't Bataksch bezit geen nevenvorm van *pa-* maar 't causatief-prefix zelf kan ook factitieve werking hebben, b.v. *padjodjorgok* - gebuikt of bol zich voordoen, als volle kalebassen, v. *djorgók* - plomp, bol eruitziende[2]).

Ook 't Min. Kab. kent *pa-* in factitieven zin, b.v. *mampabini* - tot vrouw nemen; *mampakudô* - als paard gebruiken, v.e. pisangstam door kinderen bij 't spel; *mampapitih* - te gelde maken; *mampabinatang* - voor „beest" uitmaken, vgl. Bar. *po-*. Van adjectieven: *mampatinggi* - verhoogen, *mampadalam* - dieper maken, Bar. *pe-*, wel te onderscheiden van *mampadalamkan* - dieper maken, verbreede vorm van *mandalamkan* - diep maken, waarin *pa-* meervoudige beteekenis heeft. Van telwoorden: *mampatigô* - in drieën verdeelen. Zuiver causatief: *mampaturun* - naar buiten laten komen, d.i. laten dalen.

't Maleisch heeft 't factitieve prefix met 't aanw. gelijkgemaakt tot *pĕr-*, alhoewel er bij een caus. of factitief voorvoegsel geen plaats is voor den triller. Overigens komt 't gebruik met elders overeen, b.v. *mĕmpĕristĕri* - tot vrouw nemen, huwen (v. d. man); *jang dipĕrtuwan* - die als Heer beschouwd, geëerd wordt; *mĕmpĕrkuda lĕmbu* - een rund (bij wijze van behulp of als spel) als paard gebruiken, ook, zonder *lĕmbu*, iemand behandelen als ware hij een paard, d.i. afbeulen; *mĕmpĕrtudung daun pisang* - een pisangblad als beschutting voor 't hoofd gebruiken; *mĕmpĕrsunting* - iets als *sunting* - oorsieraad, bezigen (in ernst); *mĕmpĕrbanjak* - vermeerderen (alweer te onderscheiden van: *mĕmpĕrbanjakkan, mĕmbanjakkan*). Van zuiver causatief *pĕr-* schijnt geen voorbeeld te vinden.

In 't Atjehsch is *peu-* of *pu-* — hoe 't prefix luidt, hangt van fonetische omstandigheden af — zelden zuiver causatief, b.v. *pupòh* - maken dat een ander slaat, vaker factitief: *peu'èh* - neerleggen, v. *èh* - liggen; *peudja'* - in beweging zetten, v. *dja'* - gaan.

Tot slot worde nog op een eigenaardig gebruik van *pa-* gewezen. De Filippijnsche talen vormen met behulp van *pa-* uitdrukkingen

[1]) Pangeran Kornel ed. Volkslectuur p. 70.

[2]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 128. — Er wordt bij vermeld dat deze vorm altijd gereduppliceerd wordt en van meer dan één subject gebezigd wordt.

als: „ja" zeggen, „neen" zeggen e.d., b.v. Tag. *ako-i di nagpadiablo, ako-i nagpa Jesus* - ik zeide niet „duivel", ik zeide „Jezus" (prefix *ma°-*), *napahindi* - (hij) zeide „neen" (prefix *ma-*); in transitieven zin: *napaano si Pedro sa iyo?* - waarin heeft P. u verzocht toe te stemmen; *napaawa siya sa akin* - hij verzocht mij medelijden met hem te hebben [1]). Zoo ook Pamp.: *paindo* - „moeder" zeggen, *patabolo* - zeggen „ik weet 't niet", Bis. *padili* - „neen" zeggen. enz. Hoewel deze vormen niet in allen deele duidelijk zijn, is 't toch zeker dat *pa-* hier factitief is, vgl. Sund. *dipiindung* - wordt als moeder behandeld, ook wel: wordt „moeder" genoemd (trans.). Men kan hiermee vergelijken: Sumb. *pahung* - met „hoe" de honden roepen, *pawung* - 't geluid „woe" maken [2]). Transitief is ook: Min. Kab. *si anu paang bakèh urang tuô* - N.N. zegt altijd *ang* tegen oude lieden, met weglating van 't aanw. prefix als in de westelijke talen gebruikelijk [3]); Atj. *peukah* - iemand met „kah" toespreken; Tjam *paaung* - met „aung" - Heer! aanspreken [4]).

't Gebruik van *pa-* als factitief naast 't zuivere causatief is dus zeer verbreid en oud.

VIII. Bijvormen van *pa-* tot vorming van naamwoorden.

De hierboven besproken bijvormen van *pa-*: *pi-* (*pe-*) en *pu-* (*po-*) doen ook tot vorming van naamwoorden dienst. De funktie die zij daarbij vervullen is, zooals niet anders te verwachten was, in 't algemeen aan de bij de werkwoorden geconstateerde gelijk. Men vindt dus *pi-* (*pe-*) ook bij 't naamwoord in aanw. en caus. zin aangewend; 't gebruik van *pu-* (*po-*) is uiterst beperkt.

In de „Bijdragen tot de spraakkunst van het Oud-Javaansch" wordt aan 't voorvoegsel *pi-* een hoofdstuk gewijd, waarin gezegd wordt dat 't in de eerste plaats substantieven vormt en de hoofdbeteekenis factitief is [5]). Wat naamwoorden in hedendaagsche talen betreft,

[1]) *Lendoyro* o.c. p. 30*

[2]) *Onvlee* o.c. p. LI.

[3]) In 't substantief *padèn* (*v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 8) - iemand die gewoon is *dèn* („ik", v. meerdere tot mindere) v. zichzelf te gebruiken, iemand die gewoon is te doen zooals een persoon die *dèn* zeggen mag, kan 't zijn dat men met 't aanwijzend prefix *pa* te doen heeft: „de man die", doch ook dat de persoon met den deelwoordsvorm (*ma-* is weggelaten) is aangeduid, als in verschillende talen voorkomende.

[4]) *E. Aymonier* en *A. Cabaton*, Dictionnaire Čam-Français s.v. *uṅ* en *paauṅ*. — Parijs 1906 .

[5]) V. G. VIII 224 v.v.

vindt men de factitieve beteekenis in Bar., b.v. *pejama mbajo* - sierpatroon dat gelijkt op bamboebladeren (*jama mbojo*), d.i. zich voordoet als [1]), in Jav. en Sund.: *pitutur* - vermaning, vgl. O.-Jav. *tutur* - denken, indachtig; Sund. *pihutang*, Jav. *piutang* of *potang* - inschuld, dit is tevens een voorbeeld van gelijkstelling van *pi-* en *pa-*. 't Sund. bezit verscheidene benamingen van toestellen om dieren te vangen die met *pi-* zijn samengesteld, b.v. *pitapak* - strik v. touw, om vogels te vangen (zoover mij bekend altijd op den grond gelegd), misschien te verklaren als „wat zich als *tapak* - spoor, indruk v. d. poot, voordoet"; *piluwang* - vangkuil, fig. kuil dien men iemand graaft, v. *luwang* - kuil, ong. pseudo-kuil, men pleegt zulk een kuil met zoden als anderszins af te dekken, *pigĕboeg* - tijgerval, bestaande uit drie boomstammen om een tijger als hij gaat rukken aan geplaatst lokaas, daaronder te verpletteren, v. *gĕboeg* gw. v. slaan. Van *panggung* gw. v. al wat zich boven de omgeving verheft, koepel, uitkijktoren, ook: benaming van de beide pisangstammen vóór den dalang waarin de wajangfiguren gepriemd worden, *pipanggung* - de aldus opgestelde poppen [2]).

Naast Sund. *miïndung* - als moeder eeren, ook: zijn eigen moeder hoogelijk eeren, staat als naamwoord: *piïndung* - zeer gehecht aan zijn moeder, *pikedjo* - rijstlievend, v. iemand die voor niets zijn rijst (middagmaal) wil verliezen, *pidjuragan* - gezegd v. iemand die alles dadelijk bij zijn meester gaat aanbrengen. In 't Min. Kab. vindt men 'tzelfde met *pa-*: *urang pakudô* - iemand die dikwijls te paard is, of die een liefhebber is van paarden; *urang palimau* - een liefhebber v. sinaasappelen (*limau*), iemand die veel gebruik maakt van *limau*'s om zich te reinigen [3]).

In dezelfde talen, een enkel maal in 't Bug., zijn voorbeelden van met aanw. *pi-* (*pe-*) samengestelde naamwoorden te vinden. In Bar. heben de naamwoordelijke vormen met *pe-* dezelfde beteekenis als de *po-* (= **pa-*) vormen [4]), zij zijn verbale substantieven, b.v. *ane peajanja meaja* - wat zijn gehoorzaamheid betreft, hij is gehoorzaam, v. *aja* gw. v. aannemen, rekening houden met; *pe-* is hier niet anders dan de naamwoordelijke vorm waarvan de genasaleerde prefix tot vorming van intransitieve werkwoorden is; *ndati buju pewawoku* - boven op den berg is het dat ik wied, v. *wawo* gw. v. wieden. Jav.

---

1) Bar. spraakkunst p. 169.
2) *Triwangsa* II[2] p. 44. — Batavia 1921.
3) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 7.
4) Spraakkunst p. 168.

en Sund. maken dezelfde soort afleiding van adjectieven, b.v. Jav. v. *kukuh* - stevig, *pikukuh* = *pakukuh* - stevigheid, maar met factitief *pi*: middel tot instandhouding, Sund. ook: verordening, inzetting; Sund. *pirukun* - eendracht, v. *rukun* - eendrachtig; 't Bar. heeft in dit geval *po-* (= **pa-*): *podenggo* - kromheid.

Verder kan *pi-* specialiseerende beteekenis hebben. Dit geldt ook van *pa-* (zie boven blz. 13 v.v.), men vindt beide prefixen dooreen gebruikt, *pi-* is iets meer „ad hominem", b.v. Jav. *piwulang* (niet in 't Wb.) = *pawulang* - een bepaalde onderrichting, v. *wulang* - onderwijs; *pituduh ki Agĕng Sela iku* - de door K. A. S. (aan den jonkman) gegeven aanwijzing, v. *tuduh* - aanwijzing; *piguna* - nut van iets, nuttig gebruik dat men v. iets maakt, vgl. Sund. *guna* - v. nut, nuttig; *piala* - een bepaald kwaad dat men een ander aandoet, maar als substantiveering: het kwaad, Sund. *pimaksoed* - bep. voornemen, met 't oog op een bep. geval, v. *maksoed* Ar. - voornemen; *pitulung* - helpende daad, uitredding uit iemands moeilijkheden, v. *tulung; piundjuk* - 't geen men eerbiedig zegt of te zeggen heeft, v. *undjuk* - eerbiedig zeggen, eig. omhoog heffen [1]).

't Min. Kab. toont enkele voorbeelden van deze vorming, te opmerkelijker wijl zij bij 't werkw. ontbreken, b.v. Min. Kab. *pisuruăh* - last, bevel, v. *suruăh*; daar de belaste 't directe object is en 't gegeven bevel indirect object, heeft men hier tevens een voorbeeld van met *pi-* samengaande objectverschuiving, van 't werkw. wel bekend. In 't Sund. is *piutus* - zending, opdracht, v. *utus* gw. v. zenden met een opdracht, doch ook: de gezondene, hier heeft dus weer vermenging van *pi-* en *pa-* plaats gehad. In 't Mal. beiden *pĕsuroh*.

't Prefix *pi-* kan met *-an* een samengesteld affix vormen. In geval van aanw. *pi-* is er tusschen *pi — an* en *pa — an* (boven blz. 31 v.v.), welke vormen naast elkaar in 't Sund. en Jav. voorkomen, geen waarneembaar verschil, b.v. Sund. *pigunungan* = *pagunungan* - gebergte; Jav. *pitakonan* = *patakonan* - vraagbaak; Sund. *pilĕmburan* = *padesaan* - 't platte land.

Bij factitief *pi-* staat de zaak anders. 't Sund. heeft *pi — an* met factitieve beteekenis, hier is verwisseling met *pa-* niet mogelijk, omdat deze taal *pa-* niet factitief gebruikt, b.v. *pisabukan* - middel, lett. plaats tot gordel dienende; *pianakan* - baarmoeder, lett. plaats voor 't kind; *piibuan* - alle familieleden of anderen die men als „*ibu*"

[1]) Deze samenstellingen dienen op haar beurt weer als gw. voor de vorming van werkwoorden: *mitulung* enz.

pleegt aan te spreken, vooral tante's, d.z. de pseudo-„ibu"'s, de als „ibu" beschouwden[1]) en zoo voorts v. andere familie-betrekkingen.

Men bezigt *pi — an* wijders ter benoeming van allerlei geheime middelen die 't door 't gw. beteekende moeten veroorzaken, b.v. *doa pilengketan* - een gebed dat maakt dat iemand vastkleeft (*lengket*) d.w.z. zijn werk niet kan verrichten; *djampe pipahokan* - dj. die maakt dat 't iemand duister voor de oogen (*pahok*) wordt, waardoor hij dengenen die de dj. uitsprak, niet meer zien kan enz. 't Min. Kab. vertoont ook *pi-* doch zonder suffix, dus niet geobjectiveerd, b.v. *pitunduă'* - tooverformule om anderen machteloos tegenover zich te maken, v. *tunduă'* gw. v. zich schikken naar de tegenpartij. Op één lijn staat Jav. *pangapĕsan* - middel om de werking v. iets te verzwakken, v. *apĕs* - zwak. De nasaleering gaat tegen de schreef en doet vermoeden dat 't factitieve van *pa-* hier niet gevoeld en 't prefix met aanw. *pa-* gelijkgesteld wordt.

Pu- (*po-*) tot vorming van naamwoorden is in 't Tontemb. bekend. In deze taal komt *po-* voor ter vorming van namen van instrumenten, b.v. *poka'kal* - de stamper waarmede men op de punt of op de eene zijde van iets drukt, *ka'kal* gw. v. aldus stampen, drukken. *Poka'kal* is in beteekenis gelijk aan *kaka'kal*, in 't Tontemb. instrumentaal. Nu zijn: „middel tot", „dienende tot", „wat gebruikt wordt als" verwante begrippen. In deze factitieve beteekenis is *po-* in 't Bar. bij 't werkw. in gebruik (boven blz. 101 v.v.), een voorbeeld van een factitief naamw. in Bar. is *potoko* - wat als stok gebezigd wordt[2]), v. *toko* - stok, staf, vgl. Bug. *-potĕkkĕng* - als staf bezigen, als steun gebruiken, alleen werkw.[3]). Met factitief *po-* samengestelde naamwoorden komen in 't Bug. een enkel maal voor, b.v. *podaung*, gezegd van niet-gewone blaren, i.c. blaren v.e. wonderboom, *powadjowarĕng* - wat voor iemand zooveel als een krijgsmacht is, zijn volgelingen.

Vergelijkt men de bijvormen van *pa-* met den hoofdvorm, dan kan van *pĕ-* gezegd worden dat 't een eigen terrein heeft. Wat *pi-* (*pe-*) en *pu-* (*po-*) aangaat, is een scheiding te maken tusschen aanw. *pa-* eenerzijds, aanw. *pi-* en *pu-* anderzijds; tusschen caus. *pa-* en caus. *pi-* en *pu-* in die talen welke over de bijvormen beschikken.

De grens tusschen aanw. *pa-* en *pi-* + *pu-* is allerminst scherp; over 't algemeen ziet *pa-* meer op een direct, zien *pi-* en *pu-* meer op

---

[1]) *Pigeulangan* - pols, v. *geulang* - armband; men zegt vaker: *pigeulang*, welke vorm mij onverklaarbaar is.

[2]) Spraakkunst p. 158.

[3]) Niet in 't Wb., komt bij herhaling in de La Galigo voor.

indirecte objecten; is *pa-* algemeener, *pi-* meer verbizonderend. — Caus. *pa-* staat tot de beide anderen als zuiver causatief tot factitief. Waar de bijvormen ontbreken, kan *pa-* ook factitief zijn.

De bepaling der verhouding tusschen *pi-* en *pu-* wacht op nieuwe gegevens.

IX. 't Voorvoegsel *ba-*.

't Voorvoegsel *ba-* dient tot vorming van eigenschapswoorden en werkwoorden; 't komt als levend formatief voor in 't Day., Min. Kab., Mal. (*bĕr-*), Gaj. (*bĕr-*), Sund. (gewestelijk), Sasaksch (*bĕ-*, *bĕr-*), Bar. en voorts in andere talen van Midden-Selebes waaromtrent nog weinig bekend is en die hierom onbesproken blijven.

In een zeer groot aantal talen is 't prefix of een bijvorm in bewaard gebleven samenstellingen aanwezig, zoo in de talen van Java, Selebes, de Filippijnen, Malagasi, Fidji, Sam., Maori [1]), 't moet éénmaal tot de wijdstverbreide formatieven hebben behoord.

Als voor *pa-* en *ma-* kan men drie vormen onderscheiden: 1. 't enkelvoudig prefix *ba-*, 2. prefix + triller (*ba°-*), 3. prefix + prenasaleering van 't volgende gw. (*ba*-*). Bovendien zijn er bijvormen die beneden ter sprake komen. Deze vormen zijn nergens volledig in de levende taal aanwezig; *ba°-* valt uit in alle talen die geen triller bezitten: Day., Min. Kab., Sund.; in 't Sasaksch bestaat er tusschen *bĕ-* en *bĕr-* alleen een fonetisch verschil, Mal. en Gaj. hebben *ba°-* (*bĕr-*) doch missen *ba-*. De intensieve vorm is rijk vertegenwoordigd in de talen waar 't prefix versteend is; wat de talen met levend prefix betreft, vindt men hem in 't Bar. doch niet verschillend van den niet-Intensief; dit is te opmerkelijker wijl 't Bar. juist één der talen is waar de Intensief 't duidelijkst spreekt.

De *ba*-talen — hieronder te verstaan de talen waar 't prefix nog levend is — maken van dit formatief niet allen in dezelfde mate gebruik, 't verst gaat 't Dayaksch. In 't algemeen geldt dat *ba-* iets zegt van een subject; noemt men vormen die iets van een object zeggen passief en van een subject actief, dan behoort *ba-* aan de actieve zijde. Hierbij valt in 't oog te houden, evenals dat voor *ma-* 't geval was, dat 't in de Indonesische talen niet noodzakelijk is dat, voor 't geval er een agens werkzaam is, deze en 't subject een en dezelfde persoon zijn; zijn zij verscheiden dan ontstaan vormen van quasi-passieve beteekenis, welke men in 't Nederlandsch met een ver-

---

[1]) In 't Fidji als *bo-* of *ba-*, Sam. *pu-*, *po-*, Mao. *pu-*, *po-*, *pa-*, V. G. IV 301 v.v.

leden deelw. zal weergeven maar van Indonesisch standpunt in niet mindere mate actief zijn dan de rest.

Uit de omstandigheid dat 't prefix altijd *ba-* of altijd *ba°-* (*bĕr-*) luidt, vloeit verder voort dat *ba-* en *ba°-* in één vorm tesamen vloeien, 'tzij *ba-* 'tzij *ba°-*, en dat dus éénzelfde prefix statische en dynamische beteekenis hebben kan, ja zelfs een daarmee samengesteld gw. op dit verschil berustende uiteenloopende beteekenissen hebben kan.

Voorbeelden mogen dit nader toelichten.

In 't Day. dient *ba-* in de eerste plaats ter vorming van eigenschapswoorden; 't duidt op een kenmerk waarvan 't voorbeeld aan de zichtbare natuur is ontleend, eigenschappen van kleur, vorm e.d.: *baputih* - wit; *babagop* - dik, gezwollen; *balaju* - verwelkt; dan wel zichtbare eigenaardigheden of waarneembare wezenstrekken: *babangis* - er boos uitziende; *balambak* - zwak, lui; *baketep* - getrouw. Zulke karakter-eigenschappen krijgen van zelf een meer verbaal karakter wanneer de beoordeeling berust op 't blijk geven daarvan. Intusschen moet er op gewezen worden dat niet elk adjectief van *ba-* wordt voorzien: *iä olo tinggi* - hij is een voornaam man; *bisit iä* - hij is gierig.

't Individu wordt ook gekarakteriseerd door den toestand te noemen waarin hij zich bevindt, datgene wat met hem gaande is of wat men met hem heeft zien gebeuren, naar wat hij doet of gedaan heeft: *batiroh* - slapen; *babelom* - levend; *balungkang* - omvallen; *bababat* - een gordel dragen; *babohau* - wegloopen; *badjawap* - tegenspreken intrans.; *basingkap* - zich vasthouden. Wanneer *ba-* met een gw. dat een gebeuren of handeling uitdrukt, verbonden wordt, kan men niet meer van een eigenschapswoord spreken maar heeft met een intransitief werkw. te doen. Alsdan kan, als gezegd, de agens buiten 't subject liggen: *basaloh* - versteend, door den bliksem gedood; *bahimang* - verwond. *Ba-* + een substantief kan ook beteekenen: „die zaak bezittende", als kenmerking van dengenen wien 't aangaat, maar representeert *ba-* *ba°-*, dan wordt een element van actie in verband met de zaak ingevoerd en ontstaat een verbaal begrip, b.v. *bangkop* (v. *angkop* - baardtang, de *a* van 't prefix valt uit) 1. een baardtang bezitten, 2. een baardtang gebruiken. 't Behoeft geen betoog dat de spraakmakende gemeente niet aldus schematiseert; voor haar staat de zaak zóó dat zij met één prefix tweeërlei bereikt.

't Bezitten van iets kan ook met den verbreeden vorm *bara-* worden uitgedrukt. Hardeland zegt hiervan: „*Bara* heisst „haben". Es wird gewöhnlich verkürzt zum Präfix *ba-*. In manchen Redeweisen, wo

das „haben" entschiedener hervorgehoben und das was man hat entschieden als Object folgen, nicht adjectivisch mit *bara* verschmolzen stehen soll, gebraucht man aber *bara* und nicht *ba*", b.v. gewoonlijk *aku bara huma* - ik heb een huis, zelden: *aku bahuma*[1]). *Bara* is dus predicaatswoord met de beteekenis: „bezitten, hebben". De Filippijnsche talen hebben in dezelfde beteekenis *mai*, 't Sund. bezit een woord *babai* dat beteekent: 1. een bezit-teeken aan een boom aanbrengen[2]), *ba* + gw. *bai*; 2. zulk een bezitsteeken, *bai* met reduplicatie, dus Sund. *bai* = Filipp. *mai* = Day. *bara*. Bekend is verder dat de Filippijnsche talen *ma-* gebruiken als Day. *ba*, *i* is dus gelijk te stellen met *ra*; *ra* is dezelfde partikel als Mal. Bat. *da*, in 't Day. beantwoordt somtijds *r* aan Mal. *d*, b.v. Mal. *dungun*, Day. *rungun* - een boomsoort; Mal. *gading*, Day. *garing* - ivoor; de gelijkwaardigheid der reeksen van *ra*, *ri* enz. en van *a*, *i* enz. wordt hier opnieuw bevestigd[3]).

Andere vormen van *ba-* met plaatsaanwijzende woorden zijn nog: Sund. *badijeu* - hier; *baditu* - daar, vgl. Sam. *po-fea*, *po-ifea*, *po-ofea* - waar?[4]).

Van 't bovenstaande dient een ander gebruik van *bara-* onderscheiden te worden, b.v. *baratangis* - allen weenen; *buhen ikau bara-akai* - waarom jammer jij? van *akai* - wee! Wb. s.v.; *baratawon* - vele hoopen vormen; *ra* is hier meervoud, als aanwijzende partikel bezit *ra* tweeledige beteekenis: locatief en meervoud[5]).

Wanneer de *ba-vorm* de beteekenis van een werkw. heeft, is hij met een intransitieven *ma*-vorm gelijk te stellen, b.v. *kälāh manjangen* (gw. *sangen*) *äla badikir tumon olo masi* - laten wij op Dayaksche wijze zingen, niet „dikir" als de Maleiers (Wb. s.v. *badikir*). Van een zelfde gw. gebezigd staat *ba-* gewoonlijk tot *ma**- als intransitief tot transitief: *badagang* - handel drijven, *mandagang* - iets verhandelen. Afwijkend: *badjual* = *mandjual* - iets verkoopen, vgl. Mal. *bĕrdjuwal* - koopman zijn, handelen in.

---

[1]) *Hardeland* o.c. p. 29.

[2]) 't Teeken bestaat gewoonlijk uit lang gras rond den stam gebonden. Men verzekert zich daardoor de vruchten. — 't Geschiedt ook om 't aangrenzende land ter bebouwing voor zich te reserveeren.

[3]) Ook Mal. *ada* heeft als bestanddeel *da*; dit blijkt uit Tjam *mĕda* - er is, er zijn.

[4]) V. G. IV 303.

[5]) Een geheel ander prefix is *bara-* in de beteekenis: „wie, gleich, als, fast als" (*Hardeland* o.c. p. 31). Dit *bara* is 'tzelfde als Sund. - *barang* in *barang-bawa* - 't een of ander meenemen, Mak. *barang* - wellicht, Bug. *bara* - en *barang* - *idem*, ook: *baranganre* - 't een en ander dat men eet, Mao. *wharākai* - voedsel tot zich nemen (V. G. IV 301).

In 't Day. heeft *ba-* ook nog de beteekenis „ongeveer", van elders niet vermeld, b.v. *bagantang* - ongeveer een *gantang*, zoo gezien lijkt 't een gantang maar wellicht ontbreekt er wat aan[1]). Bij de behandeling van causatief (factitief) *pi-* bleek reeds dat dit in tweeërlei richting kon worden aangewend (boven blz. 104). 't Verschijnsel is volstrekt niet tot *pi-* beperkt en doet zich ook hier voor. Wanneer 't accent (in de gedachte) op 't grondwoordelijk begrip valt, dan spreekt de werkelijkheid: *bagantang* - een *g.* vormende waarbij de *g.* in haar ware gedaante wordt gezien; valt 't op 't formatief, dan wordt een voorstelling opgeroepen die van de werkelijkheid onderscheiden is, 't ziet eruit alsof" maar de werkelijkheid is intusschen iets anders, men oppert de gelijkstelling van de maat die men vóór zich ziet met een *gantang*. Want, ten slotte, vormen alle verbaal-prefixen en ook 't infix *-um-* gelijkenissen, 't begrip ligt in 't gw.

Vandaar beteekent *baratus* - 1. ongeveer, ten naastenbij honderd, 2. bij de honderd, honderdgewijze; met herhaling: *regae bakipikiping* - de prijs bedraagt vele kiping's; *paräie balepaulepau* - hij heeft vele rijstschuren (rijst bij schuren); deze laatste vorm komt ook in andere talen voor, b.v. Mal. *bĕrlaksalaksa* - bij tienduizenden, *bĕrkapal-kapal* - bij scheepsladingen; Min. Kab. *baratuih-ratuih* - bij honderden, *babulan-bulan* - maanden lang; Sund. alleen v. hoeveelheden, *baloba-loba* - zeer velen; *barebu-rebu* - bij duizenden. Dit is 't eenige geval dat *ba-* algemeen Sund. levend prefix is. Precies 'tzelfde is *mangrebu-rebu*, ook hier leiden *ba-* (*ba°-*) als verbaal-prefix en intransitief *ma-* (*ma*-*) tot 'tzelfde.

In 't Maleisch is 't voorvoegsel bijna uitsluitend verbaal-prefix en luidt dan terecht, met triller, *bĕr-*; in de zeldzame gevallen dat 't eigenschapswoorden of woorden die 't verkeeren in een toestand uitdrukken, vormt, gebruikt men ook *bĕr-*, een nivelleeringsverschijnsel dat wellicht uit de zeldzaamheid van de laatste toepassing te verklaren is. Voorbeelden: *bĕrgundul* - kaal; *bĕrbaring* - liggen, rusten; *bĕrlangir* - zich 't hoofd reinigen, *bĕrobahlah warna mukanja* - hij verbleekte, enz. Een bloot bezit wordt door *bĕr-* niet vaak uitgedrukt: *bĕradja* - een vorst hebben, *bĕranak* - 1. een kind hebben (**ba-*), 2. baren, intrans. (**ba°-*). — *Bĕr-* en intrans. *ma*-* kunnen dooreen gebruikt worden, b.v. *bĕrdjudi* = *mĕndjudi* - dobbelen; *bĕramu-kaju* = *mĕramu-kaju* - hout verzamelen, *ramu-kaju* is hier als samengesteld gw. op te vatten.

Bĕr- is zoo geheel en al verbaal-prefix geworden dat 't met *bĕr-*

[1]) *Hardeland* o.c. p. 27.

gevormde werkwoord door middel van *-kan* met een object verbonden kan worden en zoodoende tot een transitief gemaakt, ook hierin gedraagt 't zich als een werkw. met *ma*-prefix: *bĕrtangiskan* = *mĕnangiskan* - weenen over; *bĕrhambakan diri*-[1]) zij dienden met hun persoon; *maka Bĕndaharapun bĕrtaruhkan anak radja itu kĕpada saudagar*[2]) - de B. vertrouwde den prins aan den koopman toe; *bĕrtatahkan ratna*[3]) - met juweelen ingelegd. Zelfs kan *bĕr-*, zonder meer transitief zijn: *bĕrbuwat* - doen, handelen, verrichten. De inschriften van Çrīwidjaya hebben regelmatig *marbuat*; *bĕr-* schijnt in dit geval, bij wijze van uitzondering, zijn eigen grenzen te buiten te zijn gegaan.

't Minang-Kabausch toont in hoofdzaak 't zelfde beeld als 't Maleisch. Wanneer 't gw. met een klinker begint, luidt 't prefix somtijds *bar-* maar de *r* kan ook dan wegblijven, een grammatisch onderscheid bestaat er tusschen *ba-* en *bar-* of *bara-* niet meer; *bara-* komt een enkel maal voor: *baranamô* = *banamô-* genaamd.

't Prefix kan samengaan met 't suffix van 't tweede transitief, als in 't Maleisch, bovendien met dat van 't eerste transitief *-i*, bij voorkeur „ter bespreking van een voorwerp dat passief tegenover de handeling" staat[4]), d.w.z. in gevallen dat subject en agens gescheiden zijn, b.v. *amèh bapurôkan* - goud wordt in een beurs bewaard; *sarawa batukari pulô djô nan buruă'* - zijn broek werd met een leelijke verwisseld.

In verbinding met telwoorden is 't gebruik in 't Min. Kab. ruimer: *batudjuăh* - met zijn zevenen (of nog andere getallen)[5]), vgl. Mal. *bĕrĕmpat*. Opmerking verdient nog: *si Amin batigô barana'* - A. is met zijn drieën, ouders en kinderen, n.l. Amin met vrouw en kind, of Amin met 2 kinderen[6]), vgl. Filipp. *maganak*.

Ba- duidt al even zelden als in 't Mal. een eigenschap of toestand aan; een voorbeeld van tweeërlei gebruik is: *badarah* - bloeden, bebloed (*ba°-*), *nan badarah putiĕh* - iemand v. edele geboorte (*ba-*). Voorts: *babariĕng* - liggen, slapen; *basikè'* - zich kammen; *bakukua'* - kraaien; *pamintôan si Anu alun batarimô* - 't verzoek van N.N. is nog niet ingewilligd. Voorbeelden van gelijkstelling van *ba-* (*ba°-*) en intransitief *ma**-: *bataluă' ka darè' maharam ka laui'* -

1) *Hikajat Hang Toeah* uitg. Volkslectuur p. 30. — Batavia 1924.
2) O.c. p. 89.
3) O.c. p. 5.
4) *v. d. Toorn*, Spraakkunst p. 105, 106.
5) O.c. p. 100.
6) O.c. p. 103.

aan land eieren leggen en in zee broeden (raadsel); *umba' badabuă di pantai* = *umba' mandabuă' di pantai* - de golven bulderen tegen de kust [1]).

In 't Gaj. wisselt *mĕ-* of *mu-*, die gelijkwaardig zijn, met *bĕr-* [2]). Voorbeelden: *mutanòh* - land bezittend; *mĕsangka* - hard wegloopen; *bĕrpiut* - achterkleinkinderen hebbende = *mupiut*; *bĕrdĕtum* - 't geluid „dĕtum" makende = *mudĕtum*. Bij beide prefixen komt 't zeer veel voor dat subject en agens verschillend zijn: *mubli* - gekocht; *bĕrbĕlah* - gespleten.

In 't Sasaksch schijnen beide prefixen geheel vermengd te zijn. Van *ba-* bestaan twee vormen: *bĕ-* en *bĕr-*, de laatste vóór klinkers, grammatische beteekenis heeft dit verschil dus niet; *ma-* (*mĕ-*) wordt in den Intensief gebruikt waarbij *ma-* afvalt, cf. Jav. B.v. *bĕlĕmbah* - op den schouder dragen, maar: *njinggé* - op den rug dragen. De *bĕ*-vormen zijn in niet mindere mate trans. dan die met *mĕ*-* [3]).

't Madoereesch beschikt over een prefix *a-* dat dezelfde functie heeft als elders *ba-*. In 't Day. zijn *ba-* en *ha-* twee naverwante prefixen; in de andere *ba*-talen zijn sporen van *ha-* nog ruimschoots aanwezig maar als formatief is 't verloren gegaan. In 't Mad. heeft 't omgekeerde plaats; hier is *ba-* verdwenen, *ha-*, naar moderne uitspraak *a-*, heeft zich gehandhaafd. 't Prefix beslaat ongeveer 'tzelfde terrein als **ba-* (*bĕr-*) in 't Mal. Voorbeelden: *atjokor* - geschoren (Mal. *bĕrtjukur*); *atotop* - gesloten (vgl. Min. Kab. *basawa* - afgesloten), *aghinḍhúng* - in den toestand van op den rug gedragen worden verkeeren; *aghạntong* - zich ophangen (vgl. Mal. *bĕrdjĕmur* - zich in de zon koesteren); *atĕllor* - eieren leggen (Mal. *bĕrtĕlor*); *amempi* - droomen (Mal. *bĕrmimpi*); *akalambhi* - een buis aantreken of aanhebben (vgl. Min. Kab. *babadju* - een buis aanhebben, gewoonlijk dragen); *abĕngkò* - wonen, v. *bĕngkò* - huis (vgl. Mal. *bĕrumah*); *adjhạlạn* - loopen (Mal. *bĕrdjalan* - op weg zijn, loopen);

[1]) *van der Toorn* wijst op de verschillende beteekenis van *ba-* in enkele woorden, b.v. *bakabun kopi* - leven van de opbrengst van een koffietuin, in den tuin aan 't werk zijn; *bakuli* - 't verrichten v. koeli-werk als middel v. bestaan hebben, zulk werk verrichten; *pitih badariĕng*, geld klinkt, *pitih badariĕng dalam purônô*, 't geld rammelt in zijn beurs. — Men heeft hier steeds met 't zelfde prefix te doen, maar een werkzaamheid kan van korteren of langeren duur zijn, als gewone of éénmalige werkzaamheid worden voorgesteld. Dit is ook in andere talen 't geval en er zijn verschillende middelen die gevallen, zoo noodig, uiteen te houden, de eene gemeenschap toont daaraan meer behoefte dan de andere.

[2]) *Hazeu* o.c. s.v. *mĕ*-I.

[3]) *R. C. v. d. Bor*, Nederl.-Sasaksche woordenlijst, Verhandelingen Batav. Gen. LVI, 5e stuk.

abuwą - vruchtdragend (Mal. *bĕrbuwah*); *abinè* - gehuwd zijn, v. d. man (Mal. *bĕrbini*); *adhąghąng* - handel drijven (Mal. *bĕrdagang*); *arĕmbhąk* - beraadslagen (Sund. *barĕmpug, barĕmpag* - idem)[1]).

De *a*- vorm kan met *-aghi* tot een transitief werkwoord gemaakt worden en staat dan volkomen gelijk met den geprenasaleerden vorm: *asòrò* - gelasten, last geven, *asòròwaghi* = *njòròwaghi* - iemand iets gelasten, vgl. Mal. *bĕrlandjutkan*[2]) = *mĕlandjutkan* - rekken, trans.[3]).

't Bare'e beweegt zich op 't terrein van *ba*- aan den tegenovergestelden vleugel van 't Maleisch, 't is altijd eigenschapswoord. Behalve *ba*- komen als bijvormen *bi*-, *be*-, *bu*-, *bo*- voor en deze kunnen dan weer met andere partikels tot dubbelformatieven worden samengesteld[4]). De *ba*- enz. vormen zijn zeer vaak substantief, d.w.z. dat iemand of iets naar zijn eigenschap of kenmerk genoemd wordt, vgl. de Nederl. eigennamen de Witte, de Lange enz. De Filippijnsche talen doen 'tzelfde met den *ma*-vorm. Er werd reeds opgemerkt dat er tusschen Intensief en niet-Intensief geen verschil is.

ba- en *ba**- vormen zijn alleen substantief en dan meestal in ongunstigen zin: *batangi* - huilebalk, *banginu* - drinker. — Met *bo*- of *bu*- samengestelde eigenschapswoorden zijn soms zonder meer in gebruik: *bokiki* - oogontsteking, v. *kiki* gw. v. bijten, steken, maar meestal sec. gw. b.v. *mebunganga* = *mebonganga* - splijten, *nganga* - mondopening, dit is een gespecialiseerd gebruik want in Indon. *nganga*- ligt 't begrip „gapende". — *Bu*- en *bu**- vormen adjectieven: *bureke* - schor, heesch, v. *reke* gw. v. knarsen, dus: als knarsendę; *bungkere* - praatgraag, v. *kere* gw. v. kraken, dus: als krakende. 't Accent valt dus op den schijn en niet 't wezen, vgl. Day. *ba*-ongeveer. — *Bi*- en *be*- vormen substantieven en adjectieven: *berese* - bliksem, v. *rese*, wat 't treffen van den bliksem uitdrukt, *bingkolungi* - omgebogen, v. visschen bij welke men den staart in den bek steekt, v. *kolu* - rotanlijn.

Vele dezer vormen treden als secundaire grondwoorden op, b.v. *mobantjoe* - met de armen slingeren bij 't loopen, v. *bantjoe* v. *soe*

1) *Aèbuwan*, bij duizenden, vgl. Sund. *barebu-rebu* enz. 't Meervoudige wordt in plaats van door herhaling als elders, in 't Mad. door *-an* uitgedrukt.

2) *Gerth v. Wijk* o.c.p. 136.

3) *Kiliaan* o.c. II 41 v.v. — Bizondere opmerking verdient 't gebruik van *a*- bij den Comparatief, bv. *aradjąqąn*, grooter, vgl. Sund. *gĕdean*. De stellende trap heeft geen voorvoegsel, 't Mad. gebruikt dat niet bij adjectieven: *radją*, groot. Wijst dit erop dat **ha*-, eventueel ook **ba*-, vroeger wèl voorvoegsel van 't eigenschapswoord waren?; zie *Kiliaan* o.c.p. 44 Aanmerking.

4) Zie hierover uitvoeriger, Spraakkunst p. 234 v.v.

gw. v. schommelen, slingeren; *mebuliti* - uitspruiten, *buliti* - spruit, uitlooper; *mobujuru* - met kleine oogjes kijken, *juru mata* - de oogen vallen toe; hieruit blijkt wel dat in 't Bar. alle verbaal karakter aan *ba-* moet worden ontzegd. De gang van zaken doet meer aan die der Filippijnsche talen denken, want 't Bar. vormt ook adjectieven met *mo-*, *me-* en in de talen der Filippijnen, ook Mak. en Bug. is dit vaste regel (*ma-*, *a-*). *Ba*-vormen zijn hier alleen als overblijfselen uit 't verleden aanwezig; deze zijn voldoende in aantal om te besluiten dat 't prefix ook hier diende om eigenschapswoorden te vormen. Intensieve en niet-intensieve vormen wisselen af en verder komt uit deze versteende vormen de geheele schaal van *ba-* voor den dag: *ba-*, *bĕ-*, *bi-* en *be-*, *bu-* en *bo-* waaraan trouwens in 't Bar. alleen de *pĕpĕt* ontbreekt. Hoofd- en bijvormen zijn gelijkwaardig.

Wat 't Sundaasch betreft, toont 't West. Sund. waar 't prefix nog levend is, toenadering tot 't Maleische standpunt in zooverre 't hier een verbaal karakter heeft: *babadju* - een baadje aanhebben, *bagawe* - werken. Maar in de taal der Preanger is 't, als relict, vooral eigenschapswoord. Dit geldt ook van 't Jav. en komt nog duidelijker uit in 't Oud-Jav.

Voorbeelden: (de *ba*-vormen worden allen als sec. gw.n beschouwd) Bis. *baliko* - elke zaak die een kromming of verdraaiing vertoont, Bik. *maliko* - bochtig v.e. weg of rivier; Bis. *baliog* - halssieraad, Bik. *liog* - voorzijde v. d. hals; Bis. *baliskad* - zich wenden, omkeeren, Bik. *liskad*, gw. v. uitglijden; Bis. *balobo* - bedrog, Bik. *malobo* - verrader; Bis. *baloko* - zich oprollen, v.e. slang, Bik. *magloko* - zich neerzetten, v.e. vogel of ander dier, met vouwen en uitrekken der pooten; Bis. *banolod* - naar buiten gaan, b.v. uit een huis als een ander er binnentreedt, waarnaast: *ginatolod akó nia* - hij heeft mij een stoot gegeven, v. *magtolod* trans, s.v. *tolod*. De beteekenis v. *banolod* is dus „de wijk nemen", Bis. *bangkolit* - 't zachte hout onmiddellijk onder de schors, 't gw. komt in Bis. niet voor, Mak. *bangkuli'* - boombast die zoo diep in een gleuf zit dat die er niet uit te snijden is zonder dat de paal of balk beschadigd wordt, *kuli'* - schil, huid; Iloko *balinggi* = *linggi* - zich heftig heen en weer bewegen; Tag. *balasing* - plant (*Anamirta cocculus*) waarvan de zaden verdoovende uitwerking hebben, waarnaast *maglasing* - zich bedrinken; de naam beduidt dus: van verdoovende stoffen voorzien[1]); *bagabag* - zich ongerust maken, vgl. Sund. *gĕbĕg* - op-

---

[1]) *Bloomfield* o.c. Index s.v. *lasing*.

schrikken. Merkwaardig is Il. *balinga* - anders hooren dan anderen hebben gezegd, *nabalinga ak* - ik heb mij vergist, ik dacht dat men tot mij sprak, vgl. Tontemb. *malinga* - hooren, vgl. Day. *ba-* in de beteekenis „ongeveer" en 't daar opgemerkte. Ook *bi-* en *bo-* (*bu-*) komen als prefix in de Filippijnsche talen voor, b.v. Bis. *biabas* = Mal. *bijawas*, Psidium Guajava L., *djamboe*-soort; Bis. *bitanghol* = Jav. *bitangur* en *bintangur*, Mal. *bintangur* en *mĕntangur* - Calophyllum spectabile Willd, v. e. onbekend gw. *tangur*; Bis. *bodiding* - een giftig zeevischje, gw. onbekend; Bik. *bitana* - een groot net waarmee men in zee vischt, gw. onbekend, misschien = Bug. *tanĕ'* - zwaar, drukkend; Bik. *boluag* - ergens aankomen of ervandaan vertrekken, vgl. Mal. *luar*. — Mak. Bug. *bakukung* = Mal. *bakuku* = Mlg. *wahoho* - een soort zeevisch; Mak. *balalo* - spoedig, vervolgens, voort, *lalo* gw. v. voorbijgaan, passeeren; Mak. *bingkoka'* - een lichtblauwe vogel; Mak. *bingkuru*, Min. Kab. *bingkudu*, Mal. *bĕngkudu* en *mĕngkudu*, Bat. *bakudu*, Tonsaw. *bokudu* - *Morinda tinctoria* Roxb. (of een andere spec.); Indon. *bangkuwang*, Min. Kab. *bingkuwang*, Bat. Dair. *bungkuwang*, Mlg. *wakoa* en *wakoana*, Mal. *mĕngkuwang* - Pandanus atrocarpus Griff (of andere spec.); Mal. *bijawak*, Sund. *bajawak*, Jav. *mĕnjawak* - leguaan.

O.-Jav. *bangkiwa* - boschhaan, N.-Jav. *kiwa* - leelijk, onaanzienlijk v. gedaante; *baḍawang* - schildpad, vgl. Bis. *lawang-lawang* - rondvaren op goed geluk zonder doel, dus: de ronddobberende [1]); **barubuh* - omgevallen, blijkens *kabarubuh* [2]); *basadja* - zonder meer, Mal. *bĕrsahadja* - eenvoudig weg iets doen. Als *barubi* - een plant, teruggaat op *ubi* - knol zou men hier een voorbeeld hebben van *bar-*. Voorbeelden van de pĕpĕt: Tontemb. *wĕnganga* - een boomsoort, Tb. Tond. *kuli ngingi* (Tond. *kuli* = Tb. *kulit* - schil, bast); Tontemb. *wĕntuan*, *wĕntuang* - maag, Sund. *tuwang* - eten; Sund. *bĕdĕgong* - onvatbaar voor goeden raad, bokkig, vgl. *badigung* = *digung* - hoogmoedig; Jav. *bĕning* - rein, helder. — Duidelijk is ook Sund. *bangkĕlung* - sirihstengel, ook een takje of uitlooper zonder de blaren, vgl. Mal. *kĕlung* - in 't midden omgebogen zooals rotan, Bar. *kolu* - rotanlijn.

Uit deze lijst die noodzakelijkerwijs wat lang is uitgevallen, kan blijken dat *ba-* en zijn bijvormen in uiteenloopende talen overal in

[1]) Bis. *l* wisselt met *ḍ* en *r* en kan aan Jav. *ḍ* beantwoorden, bv. *ḍuha*, twee, *kaluhaan*, twintig; Bis. *laya*, binnenlandzijde = Mal. *daya*, Mad. *ḍadja*; Bis. *pila* = Jav. *pira*.

[2]) *H. H. Juynboll*, Oud-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst, s.v. *barubuh*. — Leiden 1923.

bonte mengeling dooreen gebruikt worden en dit is nog slechts een deel van de gevallen die zich voordoen, maar zij is voldoende om te doen zien dat *ba* en al zijn bijvormen gelijkwaardig zijn.

Als regel geldt in de Indonesische talen dat aanwijzende woorden en partikels in bevestigenden en vragenden zin gebruikt worden. B.v. bevestigend: Mak. *apa na niya' kusuro* - dies heb ik (iemand) gelast[1]; *apa na tu ma'lompowa kamma ero'na* - en nu dewijl de groote Heer 't zoo verlangt[2]; *apa anne* - deze (met nadruk); *apa-pa-iya* - hoeveel te meer (minder); *apa* - wat?; Bug. *apa* - dewijl, zoodat, *nudjadjina tĕ'manre tĕllungĕsso tĕllumpĕnni apa mau wattakaleku tĕ' pada itĕllo iti'e radjana* - zoodat gij drie dagen en drie nachten niet gegeten hebt [mij achtervolgende] en dat alhoewel mijn lichaam nog niet zoo groot is als een eendenei[3]; O. Jav. *apa* - wat? omdat; *umapa* - wat? eenigszins; *apan* - want, Sund. *apan, kapan* - immers; N.-Jav. *ora-apa apa* - niemendal, Mal. *tijada mĕngapa* - 't heeft niets te beduiden, 't doet er niet toe; Tontemb. *sapa* - wat?, *sapaka* - wat betreft, aangaande. — In 't Bug. is *aga*, cf. Mak. *apa*, vraagwoord „wat"?, bevestigend: *agana iyaro arunge* - die vorst nu; *aga-pa paimĕng* - des te meer, hoeveel te meer; *aga-aga* - 't een en ander; *agagĕng* - iemands have en goed; Tontemb. *anu* - iets onbepaalds, dinges, Tag. Bis. wat? Sund. *anu* - bezit en betr. vnw., Bug. *arŭng anu* - zeker vorst, *anuku* - 't mijne, ook betr. vnw. — Mak. *siyapa* - hoeveel? zooveel, *siyapami sallonnu a'mantang rinakke* - al den tijd dat gij bij mij geweest zijt[4]; *siyapa-siyapa* - verscheidene, een groot aantal; *pisiyapa* - hoeveel keeren? meermalen, *na pisiyapa-are-mi nite'ba' ri pagorraka* - de zeeroover gaf hem meermalen een houw[5]; Bug. *siyaga* - hoeveel? verscheidene, Jav. *pira* - hoeveel? *pirang-pirang* - een groote menigte. — Bug. *pekuwa* - hoedanig?, *tĕ' pekuwa* - niet veel te beduiden hebbende. — Mal. *bagaimana* - hoe?, *sĕbagaimana* - zooals; Sund. *kumaha* - hoe, hoedanig?, *kumaha gĕdena bae* - naar de grootte is. — Mak. *kere* - welke? waar? bevestigend: waar, daar, aldaar, *kere seng mae* - waar zij ook maar waren[6]; Sund. *mana* - idem, *manana kuringteh ambĕk* - vandaar dat ik boos ben, *mana hirup ku gustina* - dat ik leef, komt door den Heer. — Tontemb.

---

[1]) *Matthes*, Makassaarsche Chrestomathie², blz. 300.
[2]) O.c. p. 301.
[3]) *Matthes*, Boegineesche Chrestomathie² I 41. — Batavia 1916.
[4]) Verhaal v. *Makkoeta'nang* I 32. — Batavia 1925.
[5]) *I Mandja siagăng I Djuma* p. 29. — Makassar 1880.
[6]) *Matthes*, Makassaarsche Chrestomathie² p. 88.

si wisa - welke?, *wisa* - waar, welke?, *ĕndo mange kawisa* - te eeniger tijd[1]). — Sund. *saha* - wie?, *saha-saha* - alwie, *moal saha nu maling lijan ti sija* - 't zal wel door niemand anders dan door jou gestolen zijn. In 't Bataksch zijn de vraagwoorden: *aha* - wat?, *diha* - welk gedeelte v. iets?, *bohá* - hoe, hoedanig?, *uha* en *huwa*[2]) van een demonstratieven stam uitgegaan[3]).

In Tag. Bis. is *ba*- vraagpartikel doch in Mak. Bug. is 't nadrukkelijk bevestigend. Op een vraag: Is de markt druk bezocht? — zal men antwoorden: *ba suwara'-dji* - wel stellig, die is goed bezocht! (Mak. Wb. s.v.). In Bar. is *ba* of *be* aanspraakwoord van de kracht van ons „zeg" (Wb. s.v. 4 *ba*). Wij zagen dat de aanwijzende partikel *pa* in 't vraagwoord wederkeert en tevens dat zij formatief is. Waar nu *ba* eveneens aanwijzend en vragend is en 't formatief *ba* aan *pa* verwant, mag worden aangenomen dat de aanwijzende partikel *ba*- en 't prefix één en 'tzelfde zijn.

Noemt men de vormen die in een subject hun uitgangspunt hebben, actief en die iets van een object zeggen passief, dan behoort *ba*- met *ma*- aan den actieven kant.

De scheidslijn tusschen *ba*- en *ma*- is niet zoo gemakkelijk te trekken. In een deel der *ba*- talen is dit prefix de grenzen van 't eigenschapswoord te buiten gegaan en in de extreme *ma*- talen als de Filippijnsche heeft *ma*- zich ten koste van *ba*- uitgebreid. In beginsel is 't verschil dit: *ba*- volstaat met 't wijzen op een eigenschap, deze tevens aan een subject bindende, *ma*- drukt een „zijn" uit zonder zich overigens op te houden met een begin of een einde, *ma*- vloeit, krachtens 't imperfectieve dat 't essentieele van *pa* is. Wanneer dus „wit" in 't Day. *baputih* is en in 't Tag. *maputi*, dan zeggen beide talen niet precies 'tzelfde, Day. is „heeft de eigenschap wit", Tag. zegt „wit zijnde". Maar aangezien elk van beiden slechts één vorm gebruikt om „wit" uit te drukken kan men, niet streng redeneerende, Day. *baputih* = Tag. *maputi* stellen.

Adriani heeft den weg gewezen voor de verklaring van 't feit dat 't actief verbaal-prefix *ma*- d.i. de genasaleerde vorm van *pa*-, is. In zijn artikel „De intensieve of activiteitsvormen in eenige talen van Indonesië"[4]) zegt hij dat in 't algemeen 't Bare'e zich bij de

---

[1]) Spraakkunst p. 255 v.v. — *Adriani* teekent hierbij aan: *si wisa* komt overeen met Mal. *jang mana*.

[2]) *uha* = *huwa*, waarvan *mahuwa*, in welken toestand verkeeren? wat doen?, *v. d. Tuuk* o.c.p. 232, 94.

[3]) *v. d. Tuuk* o.c. p. 235, 232, 94.

[4]) Versl. en Meded. Kon. Akad. afd. Letterkunde, IV 9 p. 319 v.v.

vorming van den Intensief tot 't prenasaleeren van den stam (= gw.) bepaalt, dus *mantudju* v. *tudju*. — In andere talen lost de aanvangsconsonant van 't gw. zich veelal, volgens weinig vaste regels, die van taal tot taal verschil toonen, in de nasaal van zijn geslacht op, Bar. *mantima*, Mal. *mĕnarima* - aannemen, enz.

In levendigen stijl gebruiken de Bare'e sprekende Toradja's bij wijze van tusschenwerpsels werkwoordstammen (gw.n) die beweging, geluid of krachtsinspanning aanduiden; van aldus gebruikte werkwoordstammen wordt steeds de beginner geprenasaleerd[1]). — Prenasaleering is dus een emphatische wijze van spreken die 't gesprokene activeert: *mpala* - paf!

Welnu! 't verbaal-suffix *ma-* is niet anders dan zulk een emphatisch uitgesproken *pa*, 't is dus *mpa* waarbij de tenuis in haar homonyme nasaal is opgelost. De uitwendige prenasaleering is dus in letterlijken zin de ademtocht die over den vorm vaart en dien tot leven wekt. De inwendige prenasaleering zooals men die o.a. uit 't verbaal-substantief kent (Jav. *panuku*, v. *tuku* enz.) is van denzelfden aard. Hier blijft 't woord vormelijk en in feite naamwoord maar de nasaleering brengt een innerlijke beroering die 't onbeweeglijke aan 't begrip ontneemt. De uitwendige nasaleering echter verbreekt de grenzen, 't begrip vloeit naar buiten en wordt actief. De z.g. intensieve werkwoordsvorm is dus niets anders dan een prenasaleering in de tweede macht, Mal. *mĕnulis* is ontstaan uit **mpa* + *ntulis*. Alle deze homonyme nasalen die zich als prenasaleering voordoen, zijn producten van assimilatie, de oorspronkelijke klank is *ng*, algemeen vóór klinkers (Mlg. Gaj. Min. Kab. uitgezonderd) en in eenige talen vóór sommige medeklinkers bewaard en ook kennelijk aan vormen als Sund. *ngadenge*, Bat. *mangarijor*.

De dreuning van den nasaal deelt zich aan de klanken die volgen mede, zij is 't middel om van 't begrip dat door die klanken wordt uitgedrukt, een sterker beeld te wekken. De emphase der prenasaleering bewerkt ook: activeering van 't begrip, ontstaan van een werkw. uit 't naamwoord. Intensiveering en activeering breken op dezelfde wijze uit.

---

[1]) O.c.p. 332.

Leiden, April 1933.

VERTALING VAN SARGA XXII EN XXIII VAN HET OUDJAVAANSCHE RĀMĀYAṆA.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Sarga XXII[1]).

Daarop toen Daçamuka ingelicht werd omtrent den dood van den *patih*, werd zijn gemoed hoe langer hoe bevreesder en beefde hij zonder ophouden. Zeer verschrikt stond hij bij de hoofdpoort der burcht en zijn gelaat was bleek. Snel sprak hij (1):

„O gij *rākṣasa's*! Wekt toch mijn jongeren broeder en maakt hem wakker! Kumbhakarṇṇa handelt verkeerd, dat hij zoo vast slaapt. Hij verlustigt zich voortdurend en denkt niet na, als een buffel. Omhuld door duisternis is hij onbezorgd en zeer verblind" (2).

Zoo sprak Daçamuka. Zij stonden allen op. Zij kwamen en sloegen op trommen en anderen bliezen op bazuinen en tritonhoorns. Anderen sloegen op bekkens, komvormige muziekinstrumenten, *rĕgang's*[2]) en feestmuziektrommen, zacht en luidklinkend. Die werden door hen geslagen, bulderend, tegelijk, gezamenlijk luidklinkend (3).

Het samentreffen van het geluid der trommen was geducht als de donder. Het handgeklapgeluid van de bekkens was als de donderslag. Evenwel werd er niets van gehoord door hem, dien zij trachtten te wekken. Integendeel werden de handen van hen, die de bekkens met groot geraas sloegen, vermoeid (4).

Zij, die hem trachtten te wekken, werden ongerust; hij, dien zij wilden wekken, snurkte. Allen vertoonden hunne listen: sommigen beten hem. Er waren er, die hem staken met hunne harde nagels, doch die braken af. Er waren er, die hem met een mes staken, doch dit boog krom en (dreigde) tenslotte uiteen te vallen (5).

---

[1]) Sarga XXI is vertaald in deel 90, p. 301—328 dezer Bijdragen. De eerste verzen van dezen sarga zijn reeds door mij vertaald in 6e volgr. deel VI.

[2]) Over de beteekenis van dit en andere hier vermelde muziekinstrumenten vergelijke men het register in Mr. J. Kunst (met medewerking van Dr. R. Goris), Hindoe-Javaansche muziek-instrumenten, speciaal die van Oost-Java, 1927.

Er waren helden, die snelloopende paarden bereden. Zij trachtten hem te wekken door allen op zijn lichaam te trappen, niet zacht. Zelfs lieten zij 500 olifanten op hem trappen. Hij meende, dat men hem liefkoosde bij het trappen en het was hem aangenaam (6).

Er waren wagens, zoo groot als bergen, die men op hem liet trappen. Het was alsof hunne wielen hem voortdurend zachtjes streelden. Het geluid van de bulderende trommen klonk hem als zacht gekweel. Hoe langer hoe luider was zijn gesnurk, donderend en daverend (7).

De middelen, die in allerlei soorten werden aangewend, waren ten einde. Die waren niet de oorzaak, dat hij ontwaakte, doch dit was toevallig. Het terugkomen tot zijn bewustzijn, dat was de oorzaak, dat hij ontwaakte. Vervolgens streek hij over zijne oogen en werd wakker. Snel sprak hij (8):

„Wat is de reden ervan, waarom ik gewekt word?" Daarop antwoordden zij allen verheugd en eerbiedig: „Dit is het bevel van den vorst, dat wij gelast worden op te volgen. Bij de komst van den vijand is de oude *patih* gesneuveld (9)".

Dit waren de woorden van de troepen, die hem gelastten, binnen te treden. Daarop waschte hij zijn gelaat, versierde zich, verkleedde zich, tooide zich met bloemen en blankette zich. Vervolgens werd hem als ontbijt rijst gebracht bij het ontwaken. Duizende, tienduizende, honderdduizende rijststoommandjes at hij ineens geheel op (10).

Gekookte spijzen, het vleesch van leeuwen en olifanten was gereed gezet en opgestapeld. Tientallen manden vol at hij ineens in een oogenblik. Hoevele kruiken met dranken er ook waren, hij dronk ze alle uit in een oogenblik, want hij was vreeselijk dorstig (11).

Na ontbeten te hebben, ging hij vervolgens naar binnen en ging hij in het paleis zitten. Bij zijn binnentreden vond hij zijn ouderen broeder bekommerd en nadenkend. Zijn gelaat was bleek en hij zuchtte en had hartkloppingen en hij was bang, als teeken van zijn groote vrees. Hij sprak zacht en langzaam (12):

„Mijn jongere broeder! Groot is uwe verblinding, dat gij zoo vast slaapt. Weet gij dan niet, dat uw vijand gekomen is met de apen, zijne troepen, in grooten getale? (13).

„Velen zijn door hem gedood op het slagveld. Mitraghna en Kumbha zijn de eersten van hen en verder Dhūmrākṣa, Wirūpākṣa, Akampana en Praghasa (14).

„Dit zijn de eersten van de gesneuvelde helden. Zij waren vroeger

helden, uitmuntend in kracht en ook de oude *patih* is reeds gesneuveld, machteloos (15).

„Slechts gij zult mijn beschermer zijn, jongere broeder! en gij zult al uwe vijanden verdelgen. Maak den lagen Rāma in eens af en Lakṣmaṇa en Sugrīwa mogen (door u) stuk gewreven worden! (16).

„Laat ik bij deze gelegenheid uwe liefde jegens uw ouderen broeder zien! Als uwe vijanden verdelgd en weggevaagd zijn, zal uwe dapperheid blijken op het slagveld en zal uw roem zich verspreiden in de drie werelden (17).

„Blijkbaar zal Daçaratha's zoon onderdoen, want het is van ouds uw aard, te zegevieren. Zelfs de machtige goden zijn u onderdanig en de drie werelden hebben ontzag en eerbied voor u" (18).

Nadat Rāwaṇa gesproken had, antwoordde zijn jongere broeder snel: „Ik weet niet, wat ik zal zeggen tot u. Ik ben verlegen, wat ik zal doen (19).

„Vele juiste woorden hebt gij vroeger gesproken. Zeer moeilijk was het, die te gehoorzamen. De lessen aan u waren verspild, want onbesuisdheid en overmoed beheerschten (u) (20).

„En het doel van mijne woorden was heilzaam, het welzijn van al uwe verwanten. Velen toch van de helden zijn gesneuveld. Het is verkeerd, u daarover te kwellen (21).

„Vroeger toen gij aangespoord werdt tot het goede, toen gij beraadslaagdet, waart gij verblind. Allen, die u aanmaanden, werden beknord. Zij, die aanspoorden tot beleid, werden bespot (22).

„In plaats van hunne woorden ter harte te nemen, verwierpt gij alle woorden van hen, die u waarschuwden. Uw hoogmoed was zoo groot als een potvisch, die zich bevond in uw oor (23).

„Uw jongere broeder vermaande u vroeger; op alle gevaren werd u gewezen, doch gij gaaft geen gehoor aan die woorden. Ook uw grootvader trachtte u te vermanen (24).

„Voorbeelden werden u voor oogen gehouden, doch zij werden toch niet door u ter harte genomen. De nectar der woorden stroomde tevergeefs; in uw hart verscholen zij zich (25).

„De oude is niet in staat, zich om te wenden en de brave zal niet geëerbiedigd worden. Hij zal de leerboeken niet kennen; dat is ongerijmd en niet te begrijpen (26).

„Hij is immers het toppunt der waarheid, de wenschen der wereld worden geprezen. Niet anders dan de grootvader jegens de moeder, verdient hij volkomen gehoorzaamd te worden (27).

„Gij gehoorzaamt niet uwe ouders en hebt geen aanhankelijkheid voor hen, die geëerbiedigd behooren te worden. Alle woorden der dwazen worden (door u) gevolgd, doch het smaken van de vrucht hiervan is nu gekomen (28).

„Onwetend verzinkt (gij) in de zee, dat is de onbesuisdheid, breed en diep. Uwe voortdurende begeerte is als de golven; uw groote hartstocht is te vergelijken met de groote golven (29).

„Uwe vreugde is hevig als de branding; uw zelfzuchtige inborst is als de klippen. Uw toorn is als de wind met stormvlagen; uwe verblinding is als een donkere groote wolk (30).

„Als een haai in den strijd zijn uwe ruwe woorden; uw nijd is als een verdelgende visch. Uw afgunst is als een wreede dolfijn (*makara*) met opengesperden bek; uwe minachting is als een vergiftige slang (31).

„Uwe heftigheid is als een gespleten vaartuig; uwe kennis is als de verrotte en vergane kiel daarvan. Uwe aanhankelijkheid is als de gebroken en geknakte mast daarvan; uw inborst is als het kapotte en gescheurde zeil daarvan (32).

„Uw trouw is als het, door den storm meegesleepte roer daarvan; uwe verdiensten zijn als de verdwenen lading daarvan. Uwe geliefde is gescheiden, deerniswaardig, daar in het hellevuur gevallen (33).

„Al uwe makkers zijn gewelddadig, zij verwoesten de wereld. Er is niets, waarin gij hen onderricht; blijkbaar zult gij naar de hel gevoerd worden (34).

„Al uwe wenschen worden door u gevolgd; uwe vaandels brengen de wereld in opschudding. Voorteekens bestrijdt gij voortdurend, gemeen en de schuld gevende aan onschuldigen (35).

„Geleerden worden bespot door de slechten; goud is hun doel, waarin zij slagen. Zij zijn er afkeerig van, goede lieden te zien, maar houden van hen, die zich slecht gedragen (36).

„De goeden buigen zich nederig, waarom zij hen hoe langer hoe meer minachten. Als zij echter weerstaan en bestreden worden, raken zij in verlegenheid en worden hoe langer hoe woester (37).

„Hoewel gij het slechte inziet, hebt gij er lust in en verhindert gij het niet. Uw inborst is nu eenmaal zoo en nu zal de vrucht hiervan komen (38).

„Wees er niet bekommerd over, dat gij zult sterven, want gij zijt er de ware oorzaak van. Door de verblindheid van uw gemoed is het, dat u dit overkomt; de zes verkeerde hartstochten zijn in opschudding in uw hart (39).

„Zoolang gij bezeten zijt door verblinding en trots, zouden zelfs *yakṣa's*, *asura's* en goden, ook zij zouden zeker omkomen door dien trots, als die hevig brandt" (40).

Zoo waren de woorden van zijn jongeren broeder Kumbhakarṇṇa, hem verwijtende. Rāwaṇa sprak vertoornd: „Ha! Foei! Schelm, die zich gerechtigd acht, alles wat in zijn gemoed is uit te spreken zonder zich te bedwingen. Gij zoekt, gij vindt schoons zonder dat gij verhinderd wordt en zonder onderricht te worden in beleid. Als gij echter durft, laat ik u dan woedend aanvallen of laat ik door u vertoornde aangevallen worden (41).

„Wat baat het, voortdurend te vermanen? Ik word er door gestoord zonder doel. Wat zou het nut zijn voor een held, om voortdurend langdradig, zwaar op de hand en welbespraakt te spreken? Slechts kracht wordt vertoond door een held, geen massa van woorden. Gij echter vermaant met ach! en o! Inderdaad zijt gij iemand, die diep slaapt en geeuwt" (42).

Zoo waren de woorden van zijn ouderen broeder. De jongere broeder stond standvastig op en greep naar zijne wapens. Hij schreeuwde gedrukt en hief een leeuwengebrul aan, waardoor het luchtruim geheel vervuld werd en vol en bedekt. Zij stoven verschrikt uiteen en alle goden raakten in opschudding en verwarring. God Kāla was uitgeput en bevreesd, kroop ineen, dook weg en was verschrikt (43).

De geheele wereld wankelde, beducht op het oogenblik, dat Kumbhakarṇṇa zich op weg begaf. De aarde schudde, beefde en trilde en zakte ineen, alsof zij verdelgd zou worden. De Himawān beefde en de Sumeru trilde en voortdurend daverde de oceaan. De wereld schrikte en was ontsteld en de *nāga's* waren op hunne hoede, beducht voor de toekomst (44).

Nadat hij een verguld harnas had aangetrokken, welks glans rood straalde, werd het helder licht, als een brandende berg, zoo geducht was hij, om te zien. De oogen van allen, die hem zagen, werden verblind en zij sloten hunnen oogen en sloegen ze neder. De Zonnegod deed onder in glans, verbleekte en was beschaamd en hield op te stralen (45).

Wat geduchtheid betreft was hij als god Īçwara, zich vertoonende in de gedaante van Mahābhairawa. Wat grootte en hoogte betreft was hij als de Meru, niet anders. De zon bij den wereldondergang, hevig heet, daarop geleken zijne oogen. Als de Doodsgod was zijn gelaat, zeer scherp, wreed, met puntige slagtanden (46).

Zijne neusgaten waren breed en verbazend donker en diep als een grot en zijne ademhaling suisde als een stormwind of een stormvlaag. De boomen braken en braken af, werden vernield en vielen, omvergesmeten en hunne takken werden afgerukt en gebroken. Alle leeuwen, die in het kreupelhout waren, vlogen weg en de dieren zochten hunne toevlucht in holen (47).

Als teekens ervan, dat hij zou sneuvelen op het slagveld, vertoonden zich voorteekens, die den dood veroorzaken. Roode wolken boven in het uitspansel, een onophoudelijke regen van bloed, vleesch en ingewanden. Kraaien krasten verschrikkelijk, rondvliegende en vele meteoren vielen neder. Voortdurend trilde zijn oog en zijn linkerarm beefde (48).

Doch hij was niet verbaasd en onverstoord, telkens als hij die voorteekens zag, die niets goeds voorspelden. Hoe langer hoe vermeteler trad hij vooruit, de apen, die hem overstelpten, tegemoet gaande. Alle apen omslingerden hem en beklommen hem, zoodat zijn lichaam door hen bedekt werd, evenals een berg, waartegen de wolken zich verzamelen en hem snel bedekken (49).

Toen werd Kumbhakarṇṇa overstelpt door de apen, die opgewonden vielen op den berg. Zij gooiden, sloegen, stieten, wierpen werpschijven op steenen en staal, trachtende met hunne vuisten en handen op zijn neus te slaan. Zij ranselden en sloegen, vielen aan en schopten, stieten met de knieën, duwden en trokken. Zij zochten allerlei hulpmiddelen, beten en staken met hunne nagelspitsen, zijne oogen uitstekende.

Evenwel deerden zij hem niet, doch daar braken de steenen en werden de bergen verbrijzeld en de stokken vergruizeld. Onmiddellijk daarop viel Kumbhakarṇṇa op zijn beurt aan; weergaloos vele apen at hij op. Zijne beide handen smakten beurtelings neer op hunne dijen en knieën en zij werden gebroken, opengescheurd en verbrijzeld. Hunne ingewanden werden uitgerukt; de nek der apen werd gebroken en het bloed van anderen spatte er uit en werd door hem opgeslorpt.

Er waren er, die geknepen werden, onbewegelijk, gedrukt, geknakt, met een knots geslagen. Velen werden gespietst, achteroverliggend, hun tong uitstekende en de tong van anderen werd afgehouwen, geslagen en plat gedrukt. Anderen werden vertrapt en er waren apen, wier staart gegrepen werd; zij spartelden en trokken, krachteloos, trachtende te spartelen, geklemd; de huid van hun staart werd geschaafd, afgestroopt en ontveld.

Hoe langer hoe erger werd de woestheid van Kumbhakarṇṇa; hij was vertoornd, onverzadigd van het verslinden der apen. Bij ieder, die vooruittrad, nam zijn honger toe; zijn buik werd niet gevuld door de apen, hoevele honderdduizende en tienduizende er ook waren) zij werden in een oogenblik verminderd. Talrijk was hunne vermindering, doch zijn honger verminderde niet; als het vuur van den Doodsgod, zoo geducht was het vuur in zijn buik; al wie er binnenging werd zonder overschot tot asch verteerd (50).

Evenals god Kāla alle wezens verslindt tijdens het einde van een wereldtijdperk, dansende op een kerkhof, verdelgend, bemorst met bloed en hersenen, daarmede was hij te vergelijken, belaagd wordende; alsof hij zich met een brahmanensnoer omwonden had, waren de ingewanden. Dat is de versiering van Mahākāla, ten tijde dat hij de wereld verzamelt en haar vernielt, met hem was Kumbhaharṇṇa te vergelijken, met bloed besmeerd en alle apen verslindende.

Verschrikkelijk als de Berggod was hij om te zien; geducht was zijn muil door het bloed van alle apen, dat rood was als een mineraal, spattende en de berggrotten vullende. De apen waren niet in staat, hem te zien; vooruittredende werd hun gemoed verduisterd door vrees en vervaard en verschrikt stoven zij weg, de aarde niet ziende; meenende dat de aarde verduisterd was, vluchtten zij, terwijl zij trachtten, zich te verschuilen in het kreupelhout.

Er waren er, die hunne toevlucht zochten op de toppen der bergen, grotten opzoekende tot bescherming van hun leven, weshalve zij trachtten zich te verbergen in spelonken en afgronden. Anderen klommen in groote boomen, katoenboomen, broodboomen, *mangga's*, *kĕpuh's* en ficussen, daarin klommen zij. De boomen waarop zij zaten, schudden, trillende, alsof zij afkeerig ervan waren, dat zij tot bescherming strekten van de apen, omdat zij laag en gemeen waren, vluchtende in den strijd,

schuddende en sidderende; hunne zitplaats was niet vast. De boomen, waarop zij gevlucht waren, trilden. Zij sprongen, zittende, zich klemmende aan de takken. Anderen waren bang, overal waarheen zij gingen, sidderden zij en waren zij bevreesd. Er waren er, die klommen op *arèn*-palmen, zich veilig achtende, hun lichaam in *arèn*-vezels wikkelende, (doch) doorboord werden door die vezels, krachteloos. Ach! zij vluchtten en daalden naar beneden (51).

De apen ritselden en werden ontredderd; daar beneden (klonk) hun geluid, terwijl zij hunne toevlucht zochten op den Suwela; langen

tijd waren zij vermengd, wegvliedende, verward, bedroefd, verdrietig, niet langer beschaamd, kruipende, gebogen, vertrapt door hunne makkers; tengevolge van het gedrang op de helling, daalden zij snel af naar de zee, hoe langer hoe meer in opschudding vluchtten zij naar den dam. Gezamenlijk nagezet waren zij onafgebroken opgestapeld, dringende, gestooten en gebotst wordende. Anderen daar aan den kant van den dam verloren hunne bezinning en vielen in zee, deerniswaardig zwemmende. De toeschouwers konden nauwelijks hunne tranen bedwingen, ziende dat zij gestooten werden en neergesmeten. Het was duidelijk, dat zij weggeslingerd werden en gebeukt door den stroom en verpletterd; de randen van hunne billen werden gebogen en geknakt.

Het was alsof de apen geen weerstand meer zouden bieden; zij zochten hunne toevlucht op den Mahendra, trachtende zich rustig te vestigen in grotten, niet denkende aan de tijgers, want zij waren verblind door vrees. Anderen waren er, die zich verborgen in bamboe *doeri*. In opschudding zochten zij den weg, maar vonden dien niet, gewond als zij werden door de dorens van de bamboe *doeri*. Ach! Wat verlangden zij te leven, hoewel het smart veroorzaakt aan lieden, dien er te zeer naar verlangen. Dat ziende, was Anggada buitengewoon beschaamd, ziende hoe de apen overwonnen werden als varkens, naar zijne meening. Zijn gemoed was standvastig, doch hij was alleen, verlaten, uitstekend, afwerend, zich verzettende tegen de groote schande, weshalve hij hen vermaande: „Waardeert de woorden der heilige schriften en houdt u aan de kennis der ware helden in den strijd, gij apen, allen! (52).

„Er is echter een offer op het slagveld, dat is de wetenschap der helden, wanneer zij krachtig zijn, der helden, die standvastig zijn, die stand houden in den strijd, strevende naar het toppunt van goedheid; zij beschouwen zich niet als geheel alleen, als zij onbedekt staan en alleen gelaten worden. „Niet snel een ander mensch is het doel van den geest, die in een oogenblik verdwijnt". Zoo denkt hij, woedend strijdende op het slagveld. Zoo moet ook gij (denken), apen!

„Wat is het nut en het doel van dit leven, als men niet prijst en niet geprezen wordt op het slagveld. Dat is te beschouwen als een offeroven van de helden. Zoo is de vijand te vergelijken met het vuur en zoo zijn de blinkende wapens te beschouwen als de vlam. Zoo is onze heldhaftigheid te beschouwen als de groote en kleine offerlepel ervan en als het offer het leven van het lichaam, dat de

vijf benoodigdheden bij het offer mogen strekken, dat is onze kennis van de heerlijke vijf wapens [1]).

„Vooral als de vijanden zonder overschot gedood worden door ons op het slagveld, dan is ons offer blijkbaar. Het is werkelijk jammer, dat gij inspanning verricht; slechts de gedachten van hem, die helder voortdurend denkt aan god Mahāwīra Bhadreçwara, het gebed stil herhalend op het slagveld, de vrouwen van de offerplaats zijn ons brandhout, de lijken der vijanden een volmaakt en volkomen offer van bloed en hersenen.

„Wat ontbreekt er aaan lofprijzingen in den strijd, want volledig toegerust met *yoga* is uw gebrom, uw gehinnik en uw geschreeuw, dat is uwe lofprijzing van het luide leeuwengebrul op het slagveld, dat den hemel vreugde schenkt, waardoor uw partij genot smaakt door uw macht, tengevolge van uwe heldhaftigheid, standvastigheid en heldenmoed en ook roem, waarnaar gij streeft te verwerven door groote helden, wordt gij op aarde geprezen" (53).

Zoo waren de woorden van Anggada, die hen gelastte om den strijd weder te hervatten. Het gemoed der apen was verheugd en zij stonden op, alsof zij aangevuurd werden. Zij waren niet bevreesd om te sterven, doch woedend strijdende, traden zij weder naar voren, daverend, in groote menigte, evenals de zee, wanner de vloed opkomt (54).

Zij bromden, hinnikten en schreeuwden luid, als de donder, zoo vreeselijk was hun geluid, toen zij juichten. Hun gemoed was verheugd en zij traden allen vooruit, kletterend, toen zij den zin van de heilige geschriften [2]) hoorden. Zij verlangden te sneuvelen. „Het kan niet anders", zoo spraken zij allen. Hunne lichaamsharen waren rossig, gekruld en glanzend en het hoofdbaar van alle apen wapperde (55).

Alle helden wachtten en zij stonden op in grooten getale en de apen maakten zich gereed, ten getale van honderd, vele honderdduizenden en tienduizenden rangschikten zich als de zee. Het Noorden en het Oosten waren vol en ook het Westen en het Zuiden waren gevuld door de wachtende apen. Kortom, zij waren allen gewapend met stokken, die zij hanteerden, van uitgerukte *mangga*-boomen (56).

Nadat zij boomen gegrepen hadden, waren hunne wapens zeer

---

[1]) De beide laatste strophen van dit vers zijn vertaald door Dr. Poerbatjaraka in T. I. T. L. Vk. LXXII, p. 171.

[2]) In plaats van *çāstra hetu*, zooals in den tekst staat, lees ik: *çāstrahetu*.

gruwelijk, als bergen. Alle helden traden naar voren, hoe langer hoe daverender doordat hunne makkers in opschudding geraakten. De boomen trilden en er suisde een sterke luchtstroom, (veroorzaakt) door den *rākṣasa* Kumbhakarṇṇa. De adem van zijn neus was verschrikkelijk en geducht en voortdurend krachtig (57).

Nīla, Ṛṣabha, Gandhamādana, Gawa, Gawaya, Tāra, Krandana, Indrajānu en Çatabali, Winata en Dhūmra, Gawākṣa, Bhīmamuka, Mainda, Çarabha, Wṛṣabha, Sampāti en Darīmuka waren de eersten van het apenleger, die vooruittraden (58).

Zij waren allen volledig toegerust en zwaaiden bergen omhoog, anderen droegen groote steenen. Daarop volgden de gewone apen, aandringende, stukken hout grijpende, die knapten. Zij traden allen vooruit, overstelpend, allen onstuimig slaande. Zij stieten en wierpen met bergen; de steenen knetterden en vonkten (59).

Niet gedeerd werd hij, die gestooten werd, van alle kanten aangevallen, hier en daar omsingeld. De bergen en vlakke steenen werden gespleten en alles wat tot hem kwam werd verbrijzeld en werd tot asch; de stof was verschrikelijk en dwarrelde, zoodat het luchtruim verduisterd werd. De aarde trilde en dreunde en er viel een aschregen, toen hij overstelpt werd (60).

Geducht was de wind, de storm woedde en het leger schreeuwde verward dooreen. De plaats van het slagveld was onzichtbaar en er heerschte overal eene tastbare duisternis. Kumbhakarṇṇa was vertoornd en woest en kwaadaardig als een dolle olifant. Zij werden vertrapt, platgedrukt en vertreden. Zij schreeuwden, bij zeven en bij vier tegelijk (61).

Andere apen werden verslonden of gedrukt en er waren er, die geklemd werden en hun kop werd verpletterd en verbrijzeld en vermorzeld en hunne oogen puilden uit, plat gedrukt. Anderen werden in de lucht geslingerd en stierven, getroffen door den wind uit zijne neusgaten. Velen werden opgeslurpt, in eens afgemaakt, getroffen door het gedroogde snot, alsof het een rotssteen was (62).

De apen werden verdelgd en gekauwd; er waren er, die telkens werden gebeten en hapten en staken, doch zij deerden hem niet en onophoudelijk stierven zij; hun huid werd afgeschaafd en liet los. Hun bloed stroomde en vloeide; anderen werden bleek en er waren er, die bedekt werden door groote steenen en gestooten door de teenen van zijne voeten (63).

De apen waren bevreesd en niet in staat om den strijd te hervatten, verschrikt en ontzet, ziende dat ieder van hunne makkers, die vooruit-

trad, stierf en er geen was, die levend terugkeerde. Hij was naar hunne meening geen *rākṣasa*, doch de vernielende Kāla[1]) in levenden lijve. Daarom troken zij weder terug, weggedrongen en verslagen en was er niemand, die tegenstand bood (64).

Toen het apenleger vluchtte en aanhoudend verdelgd werd, toen sprak Wibhīṣaṇa tot den zegevierenden telg van Raghu: „Laat de vorst op zijne hoede zijn en niet lijdelijk toezien, want deze is werkelijk gevaarlijk. Blijkbaar zullen de apen door hem verdelgd worden, wanneer gij hierbij lijdelijk toeziet (65).

„Deze *rākṣasa* Kumbhakarṇṇa is vermaard als overwinnaar van de drie werelden. God Indra is verslagen en ook Baruṇa, Waiçrawaṇa en Yama. Zijn kracht is geducht als een onweersstorm bij den wereldondergang. Alles wat door hem omvergerukt wordt, wordt vernield. Daarom moet hij afgemaakt worden" (66).

Toen vorst Rāma zoo toegesproken werd, beval hij den apenvorst vooruit te treden. Sugrīwa begeerde roem te verwerven in den strijd. Toen hij nu bevolen werd, werd hij hoe langer hoe verheugder (67).

Hij rukte een boom uit, zoo groot mogelijk, zoodat zijne afmeting honderd el bedroeg; geweldig was zijne breedte en zijne lengte; als diamant was zijne hardheid, buitengewoon hard (68).

Een slingerplant, de Gnetum Gnemon, van een vadem omwikkelde hem en omkronkelde hem, strekte zich in de lengte uit en omwond zijne takken, (doch) hij werd gebroken en uitgerukt en uitgetrokken door hem; de boschduivel, die er inzat, verbleekte en verschrikte (69).

Hij zwaaide een stuk hout omhoog, vreeselijk van voorkomen, evenals de *nāga*-vorst Takṣaka. De takken van zijne wortels waren (als) zijn tong en zijne verticale zware wortels waren als zijn breede bek (70).

Zijn harde huid, gekneusd en gebroken, was te beschouwen als zijne schubben, uitermate hard en sterk. Het van de aarde van zijne wortels opdwarrelende stof, dat was als zijn vergiftige adem (71).

Onmiddellijk daarop viel de apenvorst hem aan en stiet den *rākṣasa* Kumbhakarṇṇa, niet verschillend van den zeer gruwelijken Garuḍa, die een *nāga* neersmakt op den bergvorst (72).

Met Indra zou men den apenvorst kunnen vergelijken; zoo was de boom, waarmede hij hem trof, als de *bajra*. Kumbhakarṇṇa was

---

[1]) Deze vertaling van *alapanta* steunt op eene plaats, geciteerd in Van der Tuuk's Kawi-Bal. Wdb. I, 290, s.v. *alap*, waar het wordt weergegeven door *kalantaha* (lees: *Kālāntaka*).

onwankelbaar als de Meru, standvastig, stevig, onbewegelijk en onverlet (73).

Doch hij was ongedeerd, toen hij getroffen werd en onwrikbaar. Sugrīwa stiet hem snel wederom met een boom, buitengewoon voortreffelijk en volmaakt van hardheid, doch hij drong niet door, maar brak, stompte af en werd afgeweerd (74).

De apenvorst werd hoe langer hoe vertoornder en kwaadaardiger. Zijne oogen rolden en waren rond en zijne wenkbrauwen fronsten zich. Hij gromde, gruwelijk, sperde zijn bek open en ging op één been staan en zijne slagtanden flikkerden en bliksemden voortdurend (75).

Zijn lange en groote staart trilde. De boomen, die hij naderde, vielen . . . [1]). Door hem gegrepen vielen zij en velen werden afgeknot. Rechts en links stieten zijne handen afwisselend (76).

Doch hij, die gestooten werd, was onwankelbaar en weerde hem af, hoe langer hoe glanzender, zeer vreeselijk en zeer gruwelijk, evenals vuur, dat hoog en hevig vlamt. Alles wat tot hem kwam werd vernietigd, zonder overschot en verdelgd (77).

Omdat hij zwak werd, raakte hij in verwarring, toen hij gestooten en geworpen werd. Rustig wierp hij een scherpe lans. Zijn stok was zeer ingelegd met goud en zoo hard als duizend, tienduizend, honderdduizende stuks ijzer (78).

Zijne tanden waren vreeswekkend en hard als echte [2]) diamant, helder glanzend, toen hij ze ronddraaide. Zijne slagtanden waren als die van god Kāla, toen hij zich vermaakte met te dansen en met opengesperden bek de wereld te verslinden (79).

Hoe langer hoe verbazender straalde de werpspies, die hij draaide. De glans van zijn pantser was helder, voortdurend verlicht en als de Meru was zijn glans, als die verlicht wordt door de twaalfhonderd zonnen bij het einde van een wereldtijdperk (80).

Hij trad ontstuimig vooruit en woest wierp hij een werpspies; de zijde van den apenvorst was het, waarop hij mikte. Bijna had de werpspies den dapperen apenvorst bereikt; toen was Hanūmān op zijne hoede en vloog op hem toe (81).

Hij greep de werpspies zeer snel, die ruischte; ten gevolge van

---

[1]) *Kahambĕng* wordt in Sarga VI, 138 door Prof. Kern vertaald met „afgesloten". *Ambĕng* beteekent „belemmerd". In het Nieuw-Jav. is *ambĕng* „omringd". Al deze beteekenissen passen hier niet.

[2]) De vertaling van *tan maya* door „echt" is in overeenstemming met Aichele in Zeitschr. f. Eingeborenen-Sprachen, Band XXI, p. 250.

zijne grootte werd hij op den schoot genomen en opgenomen. Hij ging de lucht in, terwijl hij hem boog en hem midden doorbrak met zijn knie (82).

Alle apen juichten en verbaasd schreeuwden zij. „Ach!" zeiden zij, „wat is Māruti dapper in den strijd!" En het daverde in het luchtruim, dat gevuld was met voortreffelijke *siddha's,* die hem luidkeels toejuichten (83).

God Indra was bij het zien daarvan zeer voldaan. Allen prezen hem, zeggende: „Bravo! Bewonderingswaardig!" Want vroeger was hij overwonnen en languit uitgestrekt, getroffen door een werpspies; daarom was hij verheugd in zijn hart (84).

Het gejuich van de geheele wereld was luid. De heldhaftige *rākṣasa* Kumbhakarṇṇa was beschaamd en uitgejouwd wordende, was hij verbitterd en vertoornd, zoodat hij een grooten berg afbrak (85).

Snel wierp hij dien op den apenvorst; hij werd verpletterd en bezwijmd viel hij achterover. Hij wist niet, dat men met hem wegliep en dat hij opgenomen werd door den voortreffelijken *rākṣasa*-vorst Kumbhakarṇṇa (86).

Toen zij zagen, dat Sugrīwa opgenomen werd, vluchtten de apen en raakten zij allen in opschudding. Hunne handelwijze was mismoedig, bekommerd en vernederd, omdat hun heer geheel overwonnen was. Het hart van Marut's zoon was onverschrokken, terwijl hij Kumbhakarṇṇa vervolgde, die terugweek. Hij geleek op Rudra's flikkerend vuur; zijn geest was vreeselijk, geducht en kwaadaardig (87).

Sugrīwa ontwaakte intusschen en snel kwam hij bij en kwam hij tot bewustzijn. Hij deed alsof hij een oogenblik geslapen had en helder van bewustzijn sprong hij op. Niet te vergeefs vloog hij op en beet in den vervaarlijken neus van Kumbhakarṇṇa. Hij greep zijn oor met zijn hand; scherp, hard, puntig en wreed waren zijne nagels (88).

De apenvorst ging weg, zijn neus medevoerende. Kumbhakarṇṇa was beschaamd, dat hij verminkt was, zonder neus en zonder oorschelp was hij als versuft en krankzinnig van toorn, beschaamd om te vluchten, verminkt, slagende. „Het is beter, dat ik sterf", zeide hij, woedend strijdende. Onmiddellijk daarop begon hij weder de apen te verslinden, wier bloed ten einde was (89).

Sarga XXIII.

„Blijkbaar zal een einde gemaakt worden aan het apenleger, als men hem laat begaan, den rākṣasa Kumbhakarṇṇa, wiens muil als die van Waḍawāmuka is. Dit is de reden, dat hij moet gedood en afgemaakt worden door den vorst". Zoo sprak Wibhīṣaṇa vermanend, deernis koesterende jegens de aarde (1).

Raghu's telg en Lakṣmaṇa stonden oogenblikkelijk op, tegelijk een pijl aanleggende. Lakṣmaṇa was de eerste, die een voortreffelijken glanzenden pijl afschoot. Zijn pantser werd vernield en zijn gouden kroon verbrijzeld, door een pijl getroffen. Hoe langer hoe woedender streed de reus, vooruittredende, niet bevreesd om te sneuvelen (2).

Raghu's voortreffelijke telg was gerust, ziende dat hij niet langer gepantserd was. Zijn pijl Amogha, zijn van ouds vertrouwd wapen schoot hij af. Deze had Kara, Triçara en Dūṣaṇa gedood in het woud. Dit was zijn schietwapen tegen hem, terwijl hij telkens gebeten werd (3).

Het dikke gedeelte van zijne beide kuiten werd doorschoten, zoodat zij braken. Zijne knieën waren het, waarmede hij liep; ten slotte liep hij met een plompend geluid, terwijl hij zijn geweldige knots zwaaide, welks ijzer schitterde, een vadem zwaar. Juist was hij voornemens, er mede te slaan, toen hij geschoten werd in zijn oksel (4).

Hij werd getroffen in zijne rechterzijde, doch de linkerzijde was er nog. Hij greep een groot stuk hout, dat hij als knots gebruikte, (doch) tevergeefs, (want) hij werd verschalkt en wederom in zijn linkerkant beschoten. Zonder handen was van zijn lichaam inderdaad alleen zijn hoofd over (5).

Gedrukt omdat hij verminkt was, werd hij hoe langer hoe vertoornder. Hij look zijne oogen niet, (maar) zij schitterden als stralend vuur. Zijne gruwelijke, scherpe slagtanden flikkerden, toen zij afgehouwen werden en hij schaterde als een *bhūta*, *kubhāṇḍa* of *pūtana*, vervaarlijk (6).

Toen zijn muil opengesperd was, werd hij geschoten en werd zijn mond gevuld. Zijn mond was vol, (zoodat) hij niet kon praten, doch bedekt was. Toen hij weder beschoten werd, werd hij afgemaakt, (doordat) telkens gemikt werd op den *rākṣasa*. Hij miste niet, doch plantte zich in zijn hart, dat getroffen werd (7).

De pijl stak daar in zijn borst en het bloed vloeide in zijn mond en stroomde er uit. Uit zijne oogen en uit zijn mond gudste zijn bloed trillend en er was ook bloed, dat uit zijne ooren opborrelde. Toen

viel hij op den grond, sidderend, als een bergtop, die door den bliksem getroffen is. De apen werden geklemd en platgedrukt als een rijsthoop, bedekt, dicht opeen en duizenden kwamen om, omdat hij op hen viel (8).

De godenschaar in het luchtruim juichte en schreeuwde, Hari, Hara, Yama, Baruṇa, Dhanada en Nirṛti. De *ṛṣi's* prezen hem, verheugd en voldaan bij het zien van het sneuvelen van hem, die opschudding veroorzaakte. De Aardgodin beefde en was eveneens verheugd en de zee was uitermate verblijd, alsof zij danste. Hare golven dartelden en speelden, bekoorlijk golvende als de hand van een verheugden pretmaker (9).

Vervolgens nadat de vermaarde Kumbhakarṇa gedood was door Raghu's telg, weende Daçamuka, hevig van streek en bevreesd. Toen stonden zijne zonen op, die Indrajit volgden, en hervatten den strijd. Triçiraḥ was de oudste; daarop volgde Narāntaka en dan was er nog Trikāya (10).

Dewatāntaka was de vierde van hen; zij waren allen groote helden en jong. Zij hadden twee voogden, *rākṣasa's* die hen bewaakten in den strijd, standhoudend op het slagveld. Zij waren bekend onder den naam Mattaka, omdat zij uitgelaten waren in den strijd en tegelijk schreeuwden. Zij waren dronken en verzadigd in den strijd en vroeger hadden zij alle vijanden overwonnen (11).

Bij het vooruittreden van Daçānana's zonen werd het apenleger verdelgd en verdrongen. Tegemoet getreden door de vorsten, vielen zij overstelpt, omdat zij vermoeid waren. Anggada stond op en hield een voortreffelijke knots in de hand, terwijl zijn hart kookte. Narāntaka werd door hem aangevallen, met de vuist geslagen, vernietigd en afgemaakt (12).

Triçiraḥ en de sterke Trikāya trachtten den strijd te hervatten, vertoornd en driftig; met hun jongeren broeder Dewatāntaka kwamen zij hem tegelijk overvallen. Zij trachtten Anggada te omsingelen, doch hij ontsnapte, bedreven, dapper en handig. Hij verstond de kunst van zich te verwijderen en vloog weg; hevig geslagen wordende, look hij zijne oogen niet (13).

De aap Nīla en Anggada's zoon hielpen snel Anggada, vooruittredende. Een bergtop werd omhooggehouden als een van ouds beproefd, onfeilbaar wapen. Triçiraḥ schoot eene onafgebroken menigte voortreffelijke pijlen af. Zij werden geknakt, afgestompt en verpletterd, als zij den harden berg ontmoetten (14).

De ijzeren knots van Dewatāntaka schitterde, toen hij er wreed

mede sloeg. Hij beukte zijne dijen en ribben; zijn hals werd snel getroffen zonder dat hij het voelde. Pawana's zoon was in verlegenheid, omdat hij getrokken en gekweld werd door hem. Met de knokkels geslagen, werd hij ten slotte afgemaakt; met de vuist geslagen, wenschte hij niet te sterven, gemarteld wordende (15).

Ook zijn voogd Matta sneuvelde door de hand van Çarabha, krachteloos, door een knots getroffen. En Samaramatta werd door Nīla fijngewreven met een grooten berg. Triçiraḥ streefde voortdurend naar roem, zijn *kṛtāla* die schitterde zwaaiende. Hij werd overwonnen door Anila's zoon, die hem hieuw met zijn zwaard en hem ten val bracht (16).

De krachtige Atikāya bleef achter, vooraan; zijn strijd duurde lang. Duizend paarden trokken zijn wagen, als bergen, zoo wonderbaarlijk groot. De apen kermden, fijngemalen en platgedrukt door de raderen van den wagen, die hen snel vervolgde. Sommigen werden vertrapt of gebeten door de paarden, die trappelden en zich in het stof wentelden, trachtende te trekken (17).

De jonge Lakṣmaṇa had medelijden met de apen, die gekweld en woedend aangevallen werden en vergolden werden. Hij trad op den krachtigen Atikāya toe, beiden even sterk in het boogschieten. Hunne pijlen suisden en zij raakten elkaar aan en troffen samen. Schitterend boden zij tegenstand in het luchtruim; geen van hen deerde, al brandend (18).

Daar was de Saura en Mahendra's schicht, de Içika en Pāwaka's pijl. Dat waren hunne pijlen en hunne schiettuigen ontmoetten elkaar zonder dat er een was, die verwondde. Toen herinnerde de jeugdige Lakṣmaṇa zich Brahmā's pijl Çūrawijaya. Deze doodde Atikāya, die niet werkelijk sterk was, omdat hij sneuvelde (19).

Na den dood van zijne zonen, die opgetrokken waren en toen ook hun voogd overwonnen was, besefte ook Daçānana, dat hij overwonnen was en dat zijn dood zeker was. Onverschillig over de overwinning, was zijn hart afgestompt en wenschte niets anders dan te sterven. Er was geen ander kind van hem meer; alleen Indrajit bleef over als laatste (20).

„Laat mijn einde zijn, vader, dat ik sterf, indien de vijand overwint. Ik zou in staat zijn, om duizend Rāma's te weerstaan. Hij zal door mij vernietigd, verdelgd en afgemaakt worden. Nadat hij afgemaakt is, zal ik gaan, om de apen, zijne stamvrienden te verslaan. Hei! Door mij aangeraakt, zou hij verdelgd worden, al ware hij een berg, laat staan een onrein mensch (21).

Als vermagerde herten en hazen zijn zij in de bosschen, doende alsof zij ascese verrichten, doch hunne ascese is niet echt; slecht, schandelijk en krenkend leggen zij de gelofte van den reiger af; *wiku's* als een verrot ei, van buiten wit, (doch) van binnen slijmerig en stinkend. Daarmede is Rāma te vergelijken, die geloften overweegt, (doch) steeds doodt, weshalve hij gedood moet worden" (22).

Zoo sprak[1]) Indrajit, een leeuwengebrul aanheffende en zeer dapper en fel stond hij op. Zijn vader was niet langer bedroefd, ziende hoe gruwelijk hij was, als een leeuw. Snel ging hij op weg, uittrekkende naar het slagveld, na geofferd te hebben en na als gunstbewijs een grooten wagen ontvangen te hebben en een verbijsterenden pijl, een geschenk van de godheid aan hem (23).

Toen hij ten strijde trok, ging god Rawi onder en werd het duister en somber. De tien hemelstreken werden alle donker. Indrajit prees overmoedig. Hij zag, terwijl er niemand was, die hem zag. Hij wendde de tooverkracht aan van het onzichtbaar makende tooverformulier. Hij beschoot de apen met den verbijsterenden pijl, (waardoor) zij sliepen en in slaap vielen (24).

Toen het apenleger rustig sliep, lachte Indrajit zeer luid. Hij was niet ongerust, om de snurkenden te dooden; verraderlijk was zijne handelwijze en tegen alle recht. Honderden, tienduizenden, honderdduizenden apen stierven door zijne hand, daar hij hen onophoudelijk beschoot. Ver van hem verwijderd was Raghu's voortreffelijke telg; er was geen aap meer levend (25).

De voornaamste en vermaarde apen waren dicht bij Raghu's telg. Zij waren nog wel levend, maar hunne oogen waren slaperig onder den invloed van het slaapformulier. Zelfs de voortreffelijke telg van Raghu werd niet gespaard door den verblindenden pijl. Vakerig en slaap hebbende praatte hij in zijn slaap, terwijl hij nederlag met zijn jongeren broeder (26).

Nadat de vorst getroffen was door den verblindenden pijl, vluchtte hij, die zich onzichtbaar gemaakt had, terug uit vrees, dat hij bemerkt zou worden door zijn vader (oom) Wibhīṣaṇa en dat deze hem zou vergelden. Hij was niet onder den invloed gekomen van het slaapformulier, niet vermoeid, met over de borst gekruiste armen, zijne oogen wrijvende. Zijne oogen waren voortdurend stralend en hij was klaar wakker, op zijne hoede, beleidvol en bekwaam (27).

Het tooverformulier, Dīpasañjata genaamd, dat overwon het slaap-

---

[1]) Voor *huwus*, zooals in den tekst staat, leze men: *wuwus*.

formulier. Dat was in hem, waardoor hij niet onder den invloed was gekomen van den verbijsterenden pijl. Hij zweeg voortdurend, zijne aandacht richtende op de tooverspreuk en trachtende te bidden Hij duchtte, dat de groote reus Indrajit zou komen, want hij was een held in den strijd (28).

Hij werd onmiddellijk ongerust en stak toortsen aan; toen werd de vorst zichtbaar in de gedaante van iemand, die bezeten was door een *piçāca* met schuimenden mond en glurende oogen, zuchtend en tevens verbijsterd van zin, als de geest van een benevelden. Hij werd gewekt en gelast, zich te reinigen; het was alsof hij weer tot bezinning kwam en ophield te slapen (29).

Ook de apenvorst werd wakker geschud en Marut's zoon, Nīla en Anggada werden gewekt. Zij staarden, luid sprekende; verrast bij het zien van de toortsen, grijnsden zij. De toortsen van Wibhīṣaṇa vermenigvuldigden zich en men zag de lijken opgestapeld. Alle apen waren vee, na gedood te zijn in den verraderlijken strijd (30).

Raghu's voortreffelijke telg had zeer hevig medelijden bij het zien van de neergezegenen. Hunne wijze van sterven was niet die van helden, doch ongemerkt gedood stierven zij rustig. Daarop werd Marut's zoon gelast, het uit *amṛta* bestaande wonderkruid te halen, (opdat) de lijken weder zouden herleven door de tooverkracht van de genezende slingerplant (31).

De plaats, waar het voortreffelijke wonderkruid zich bevond, was de top van den Himagiri. De plaats, waar de genezende slingerplant groeide, was bekend als Wiçalyakariṇī, de dooden opwekkende en de gewonden genezende; dat werd hij gelast, om op te sporen. Zonder te weerstreven ging Marut's zoon, vliegende naar den Himagiri (32).

Hij was echter niet bekend met het wonderkruid en hij stond ontsteld en verlegen. Ten slotte knotte hij den berg af en vloog er mede weg. In een oogenblik kwam hij; met de wortels werd het kostbare wonderkruid medegevoerd en het vertoonde zich in menigte. Het werd genomen door den vorst als een middel, om alle dooden daarmede te besprenkelen (33).

Na het sprenkelen met het kruid over de overledenen ontwaakten zij allen tegelijk. Zij keken verbaasd op en gaapten, over hunne oogen strijkende, alsof zij geslapen hadden, knikkebollende. Zij likten aan den *amṛta*, een weinig, werden opgewekt en hieven allen een leeuwengebrul aan. Hun gemoed was ongeduldig, om terug te keeren naar het slagveld en zij hadden allen stokken in de hand (34).

Wegens de wreveligheid van het apenleger, dat zij gedood waren

en geslapen hadden, verbrandden zij de stad van Rāwaṇa, die vlamde en zonder overschot tot asch werd. Het leger van Daçānana was verwonderd en verbaasd, ziende dat de residentie in brand stond. Indrajit verbleekte; omdat hij zoo snel vergolden werd, werd hij bleek, dat ziende (35).

Toen trokken twee broeders uit, Kumbha en Nikumbha, den strijd hervattende. Als een koperen pot waren hunne oogen, verschrikkelijk rood, breed en rond. Immers Kumbhakarṇṇa had hen tot zoon; buitengewoon groot was hun lichaam, als een berg. In alle listen van het slagveld was er van oudsher niemand, die hen kon weerstaan (36).

Er waren voortreffelijke *rākṣasa's*, Kampana en Akampana genaamd, ervaren, en Prajanggha, Wimòhitāçwa, de vermaarde en ook Dhwajākṣa. Zij beschermden Nikumbha en Kumbha, verlangend dat alle apen zouden onderdoen, want zij hadden vroeger overwonnen in den strijd en hun streven was, om woedend te strijden en te overwinnen (37).

Bij het woedend strijden van die zeven tegelijk, wenschten zij te sneuvelen, *rücksichtslos* en standhoudend. Hun aandringen was vurig als het doodsvuur, het apenleger verbrandende en verdelgende. Iedere held van het apenleger, die hen naderde, werd weggeduwd en de goede bewakers werden teruggedreven. Zij werden mede ongerust en kwamen in beweging, gescheiden als de zee, die ebt en ophoudt, vol te zijn (38).

Prins Rāma beval snel, om hen, die achtervolgden, te verslaan. Er was geen ander dan Anggada, die standvastig was in het afweren en altijd tegenstand bood, vast in zijn trouw, trouw jegens Raghu's voortreffelijken telg en grenzenloos liefderijk. Hij gaf niet om den dood van zijn vader, omdat deze oneerlijk en onrein van gedrag was (39).

Ook was hem de heerschappij van een kroonprins geschonken en verdiende hij zich te vermaken als een vorst. Dat was de reden, dat hij verlangde naar het slagveld als een minnaar, die de liefde kent. Steeds bewaarde hij de verplichting in zijn hart, voorgesteld als een groote tempel. Raghu's voortreffelijke telg was het, in het binnenste gevestigde, voortdurend vereerde juweel (40).

Hecht was de toewijding van Anggada, terwijl hij Akampana, dat rund, afmaakte. Toen werd wederom Kampana gegrepen en op een harde steenplaat neergesmakt. Vervolgens werd Prajanggha door hem met een mes in zijne linkerzijde gestoken, zoodat hij zich verslikte. Hij sloeg op zijn gelaat; zijn neus werd

ingedrukt en zijne oogen werden platgedrukt, zoodat zij er uitspatten (41).

Toen greep hij de banier van Dhwajākṣa en deze viel, getroffen door zijn banier. Hij drukte met zijne knieën op het midden van zijn rug en zijn hals werd omgedraaid en gebroken. De krachtige en stevige Dwiwidha, wiens borst niet ruig was, zwaaide zijn knots afwerend omhoog. Wilohitākṣa, op Takṣaka gelijkende in felheid, streed woedend, doch werd verbrijzeld, geslagen wordende (42).

De aap Mainda draaide zijn knots rond en streed strijdlustig mede. Hij werd in het nauw gebracht, doordat hij beschoten werd door Kumbha; bijna sneuvelde hij, getroffen door een speer. Hij was zeer zwak op het slagveld; steeds werd hij in het nauw gebracht. Plotseling trad hij vooruit, zijn knots zwaaiende; hij was immers sterk, al leed hij pijn (43).

Anggada was bezwaard, ziende dat zijn oom Mainda hulpeloos was. Een bergtop hield hij in de hoogte, alsof hij met een bal speelde, onvermoeid. Anggada mikte op het gelaat van Kumbha, terwijl hij hem wierp. Zeker zou hij gesneuveld zijn, verpletterd onder den berg, als hij niet had weten te vergelden (44).

Doch hij kende het wapen, Pratīpa genaamd, een afwerenden pijl. De berg werd teruggekaatst en teruggeworpen, doch Anggada was sterk in het vergelden. Zijne hand werd vermoeid door het onophoudelijke terugwerpen van zijn werptuig. De berg keerde voortdurend terug, alsof hij rondwandelde en zich verlustigde (45).

De apenvorst was beschaamd, ziende dat zijn stiefzoon, Bāli's zoon, teruggedreven werd. Immers zou hij Kumbha in eens afgemaakt hebben met zijn vuist. Zijn oudere broeder Nikumbha hervatte den strijd, geducht, een strijdhamer dragende. Pawana's zoon was verbaasd; als een adelaar greep hij zijn knots, doch die werd geknakt (46).

Als een leeuw beet hij in den hals van Anikumbha, die gelijk een olifant was. O! Zeer meedoogenloos werd hij gedood door Samīraṇa's zoon! Bij den dood van de beide broeders waren hunne dienaren bedroefd, (doch) zij werden meegesleept en sneuvelden. Hunne snoode en booze aanvoerders werden mede luidruchtig achtervolgd, doch sneuvelden niet mede (47).

Daçamuka werd alleen gelaten; deerniswaardig bleef hij alleen achter. Waarschijnlijk zou de dood eindelijk tot hem komen. Bij den dood van de getrouwe helden begon hij na te denken. De bezetenheid van zijn gemoed verzwakte en weenende kwam hij tot bezinning (48).

„Ach! Wat is het doel van de vreugde?" dacht hij. „Wat is het

nut van macht en verwaandheid? Het is smakeloos, als men het proeft. Inderdaad zijn de overheerschende zinnelijke genietingen ten slotte vergif. De dood is de grens van het leven. Wie ontkomt daaraan?" (49).

Zoo en vervolgens waren de treurige woorden, in zijn hart geïmproviseerd. Voor het eerst werd hij getroffen door leed en verminderde zijne gewelddadigheid en werd hij bedroefd. Daarop maande zijn zoon hem aan, onvervaard te zijn in zijn gemoed en dat hij zijn mannenmoed op het slagveld zou toonen (50).

Na zijn gemoed opgebeurd te hebben, sprak Indrajit een tooverspreuk uit, zwijgend. Hij was niet bevreesd te sterven, maar luidruchtig streefde hij naar heldhaftigheid. Hij trok uit, den strijd hervattende, opdat de vijand zou vernietigd worden en ineens verdelgd worden. Verslagen te worden en te overwinnen, afwisselend, heen en weer, zoo handelde hij (51).

Bij het uittrekken van den geeërden en beroemden Indrajit met zijn leger vergezelden hem zijne voortreffelijke vrouwen, waarvan hij niet gescheiden was; vrouwen van hemelsche schoonheid waren zijne echtgenooten, onvergelijkelijk, dochters van Apsarasen, zeer goddelijk en navolgenswaardig (52).

Zeven waren zij, allen zusters, trouw van hart en standvastig. Haar gemoed was doordrongen van den dood; zij waren trouw en niet aarzelend, inderdaad van edele geboorte en zuiver van inborst. Zu zouden terugkeeren naar Indra's wereld en weder gelukkige Apsarasen worden (53).

Allen waren zeer dapper en heldhaftig, het leger, dat wederom vooruittrok. De olifanten, wagens en wagenmenners waren standvastig in hunne slagorde, ervaren en bedreven. Voortdurend waren zij nauwgezet; om te eten op het slagveld, was steeds hun doel. Hun lichaam was van litteekens voorzien, hun baard was donker en hunne voeten scharrelden (54).

In den strijd van het leger geleken zij op eene versperring, waren zij ingesloten en draaiden zij rond. Zij beukten op het achterste deel van den rug en vormden de achterhoede. Het apenleger was onverschrokken; toegeschreeuwd en bedreigd wordende, streden zij woedend. Zij werden overweldigd, overstelpt en door slingers getroffen, doch zij sloegen terug en staken (55).

Een troep was met schilden gewapend en kwam, al stekende, want zij waren bedreven, doch zij werden in de pan gehakt. Hunne sieraden waren met goud getooid en zij straalden en flikkerden hier

en daar. Het geheele apenleger was verblind bij het zien van die pracht, alsof zij inderdaad niet zouden onderdoen, als zij tegelijk staken en aandrongen (56).

En de met lansen gewapenden stelden zich tegenover hen en verhoogden de schoonheid, hen vergezellende. Vervaarlijk waren de stokken van hen, die met schilden gewapend waren, nabij. De apen waren strijdlustig en woest, getroffen door *gulum's* [1]) en lansen. Juist waren zij neergezegen, meegesleurd door de met schilden gewapenden, omdat zij woest waren (57).

De met schilden gewapenden waren zeer overmoedig, verlangende te wonden en te snijden. Zij werden gesteenigd met vlakke steenen en geknakt; bij het gebogen worden, zegen zij neder. Bij het heen en weer bewegen der zich onrustig bewegenden werden de houten, waarmede zij sloegen, gebroken. Sommigen werden bedolven onder bergen en werden tot *tapay* [2]) (eene lekkernij), die zich verspreidt (58).

Allen die met knotsen gewapend waren stelden zich op en brachten hen, die met schilden gewapend waren, in het nauw, omdat zij vermoeid waren; zij die met *lori's* gewapend waren beukten voortdurend en sloegen aanhoudend. Zij die met *kṛtala's* gewapend waren werden luid toegeschreeuwd, zoodat de apen ontsteld werden. Verward wierpen zij met werpschijven; in volgorde kletterden de met werpschijven gewapenden, al treffende (59).

Rustig en onbewegelijk hield het leger van Indrajit stand, daar hij standvastig was. Hij was ongeduldig, dat de vijand verslagen en verdelgd zou worden en hij trad vooruit. Prins Lakṣmaṇa was zijn tegenstander, strevende naar roem. Beiden waren zij bedreven in de wapenen, ervaren in het boogschieten, warm en koud (60).

Het eerst schoot prins Lakṣmaṇa pijlen af. Hij had als schiettuig den, uit water bestaanden Baruṇāstra. De tooverkracht ervan was, dat het veld geen middel daartegen had, dat het veranderde in een zee. Het leger van Indrajit verzonk daarin en krachteloos verdronken zij allen (61).

De vuurpijl, waarmede hij afweerde, schitterde, straalde en likte voortdurend. Deze nu verdelgde het water, zoodat het opraakte en vluchtte, verschroeid en afdwalend. Nadat het water op was, keerde het vuur terug. Bij de afwezigheid van boomen kon het niet standhouden en keerde terug (62).

---

[1]) *Gulum* is de naam van een wapen, doch het is niet bekend van welk.
[2]) In plaats van *ta paya garawayan* leze men in de editie: *tapay agarawayan*.

Wederom schoot Indrajit en verscheidene (pijlen) kwamen er uit, al dwarrelend. De befaamde Asurāstra deed zwaarden en knotsen te voorschijn komen, bijlen, knotsen, drietanden, dicht opeen, vergezeld van vuur. De werptuigen verdwenen, vermengd met steenen en stof, dat warrelde en fonkte (63).

Wat was het middel, om dien te overwinnen? De Maheçwara-pijl was een beschermmiddel, een pijl, die alles verslond wat tot wapen diende en afgeschoten werd. Dit was het schietwerktuig van den jongeling Lakṣmaṇa, waarmede hij overwon. Alle wapens van Indrajit verdwenen, werden gebroken en vlogen weg (64).

Hij werd mishandeld, daar hij vermoeid werd en onthutst, omdat hij voortdurend beschoten werd. „Ik word flauw" dacht hij, die vroeger gewelddadig [1]) en sterk was. Op den olifant, den wagen en den wagenmenner van Indrajit werd gemikt. Zij werden allen verdelgd en vernietigd, zonder overschot. Hij alleen werd gemist (65).

Alleen bleven verscheidene banden over, die alle trachtten vooruit te gaan. Hij had geen wagen en geen wagenmenner meer, toch trachtte hij slechts woedend te strijden. Daarop werd hij beschoten met een Indra-pijl en een Rudra-pijl. Deze brak den hals van Daçawadana's zoon (66).

Ook zijne zeven gemalinnen stierven allen. De gelofte van huwelijkstrouw werd zoo door haar vervuld. De wijzen prezen hem, verheugd bij het zien van zijn dood. Blanketsel en een bloemregen vielen voortdurend, zich verspreidend (67).

Bij den dood van Indrajit klonk het luid „heil! heil!" in het luchtruim. Zij prezen den edelen Lakṣmaṇa, die in staat was, den hinderpaal uit den weg te ruimen. Het hart der goden was verheugd, verlangend te prijzen, zeer druk en blijde. Zij strooiden geurige en welriekende reukwerken uit het luchtruim (68).

Daçawadana was zeer treurig, omdat zijne toevlucht ten einde was. Na den dood van zijne zonen en zijn leger was hij evenals een boom, die onttakt is. Wel was zijn romp er nog, doch het was moeielijk, om te blijven leven. Zeker zou hij vallen, omgehakt door den eigenaar van den boom (69).

Het was niet te vermijden, dat hij ten strijde zou trekken en met vrucht woedend zou strijden. Zeker en stellig was ten slotte zijn dood en dat hij in den strijd zou sneuvelen. Ten slotte hield hij op,

---

1) *Balikari* ontbreekt in de Oudjav. woordenboeken.

treurig te zijn, kwam hij tot bewustzijn en was zijn gemoed onovertrefbaar. Wederom was hij opgewekt en niet bevreesd, dat hij zou sterven, (doch) zeer verheugd (70).

Hij trad den Çiwatempel binnen, waar de goden aangeroepen worden, om te offeren. De geweldige en verschrikkelijke Paramaguru werd door hem aangeroepen. Hij ging uit, om zijne opwachting te maken in het gebouw, waar de vootreffelijke Brahmanen gereed stonden. Hij stond op, onheil afwerend en geluk voorspellend was het beloop van zijn verhaal (71).

Blaasinstrumenten, schelptrompetten en glasinstrumenten weerklonken daar, vreugde veroorzakende. Feestmuziektrommels accompagneerden hen, alsof het een geschenk was van hen, die tegelijk speelden. Daçāsya was verheugd in zijn hart, omdat de Brahmanen „zege! zege!" riepen. Hij strooide geschenken uit, zeer eerbiedig jegens hen allen (72).

Het leger wachtte langzaam op het uittrekken van vorst Daçawadana. De werktuigen voor het slagveld waren gereed gezet. Hij trok zijne oorlogskleeding aan, zijn helm was van goud en juweelen. Zijn glans schitterde rood, zuiver als zijn hart (73).

Daarop besteeg hij een grooten, met goud versierden wagen, als de top van den berg Sumeru, van goud gemaakt. Zijne paarden waren als paarlen en smaragden, om te zien, en hun lichaam was groen. Toen stond hij op zijn wagen, gelijk de zon (74).

Zijn leger was zwaar, glanzend, allen in gouden pantsers gehuld. Zij omgaven en zij volgden hem, hangende dicht bij zijn wagen. De haren van hunne schilden waren roode *cāmara's* met losse tanden, evenals een wolk, wanneer zij pas getroffen is door den glans van god Aruṇa (75).

Hunne gouden pantsers glansden en begonnen te flikkeren. Hunne slaginstrumenten bulderden luidruchtig tot in het luchtruim. De banieren waren als een regenboog; de wimpels zagen er uit als een regenboog. Als een vergiftige regen waren hunne scherpe en heete pijlen (76).

Zij kwamen voorovervallende, met open mond, klagende en krijschende. Ook het leger van Raghu's voortreffelijken telg trad vooruit, al dansende. Beiden waren even grimmig bij hunne ontmoeting en beiden beukten heldhaftig. Het was alsof de grond zou scheuren, door hen betreden, die onafgebroken stormden (77).

Het stof dwarrelde, zoodat het slagveld donker en duister werd.

Men kon zijne tegenstanders niet zien, maar was dooreengemengd, verward en vermengd. Overal traden de *patih's* vooruit, terwijl zij allen zonder onderscheid vervolgden. Ieder, dien zij tegenkwamen, was beklagenswaardig; zij trokken hun dolk en trokken dien uit (78).

„Ik ben een aap", spraken de apen tot hunne makkers in het apenleger. „Ik ben N.N., een *rākṣasa*; mijn streven is, om te beschermen", zeiden anderen. „Ach! Wat toch? Ieder, die gegrepen wordt en onachtzaam is, sterft. Ik wensch niet te leven. De dood is het lot van de geheele wereld" (79).

Zij snaterden en kermden; sommigen hadden een open mond, weerden af en stieten omver. Er waren andere *rākṣasa's*, wier hals omwonden werd met hun staart. Hun kaak werd gestooten; de slagtanden van velen, die beten, werden gegrepen. Zij werden meegesleept en geknepen en hun hoofd werd geklemd, getroffen door een hamer (80).

Allen, die gewond waren, sneuvelden; hun bloed stroomde gruwelijk. Dit nu wischte het stof weg, dat ophield te dwarrelen; de duisternis verdween en het werd helder. De reuzen straalden; de *rākṣasa's*, waarop gemikt werd, sneuvelden bij duizenden en werden verdelgd, beschoten door Raghu's telg (81).

Daçānana was op zijne hoede, ziende dat zijn leger hevig bestookt werd. Zijn wagen knarste snel en hij ging vooruit, doch werd teruggedreven; als een voorteeken, dat hij ten slotte zou overwonnen worden in den strijd, stak er een storm op, vergezeld van kraaien en duisternis (82).

Doch de reuzenkoning Daçāsya schrikte niet en was niet mismoedig, maar hij streed woedend. Hij beval zijn leger zich in te spannen. Daarop trad hij, die Wirūpākṣa heette, naar voren. Hij was op een olifant gezeten en droeg een scherpe, geduchte werpspies, die hij draaide. Sugrīwa trad hem tegemoet in den strijd en hij sneuvelde in eens, krachteloos, toen hij geslagen werd (83).

Dhūmrākṣa trad verbitterd naar voren, trachtende den strijd te hervatten. Sugrīwa doodde hem door hem te werpen met een steen, zoodat hij ineenzakte en verpletterd werd. Mahodara juichte en trad woedend strijdend naar voren, roem willende verwerven. Hij werd met de vuist geslagen door Anggada in den strijd en zijn hoofd werd verpletterd, gebroken en verbrijzeld (84).

Na den dood van de drie *patih's*, Wirūpākṣa, Dhūmrākṣa en Mahodara, werd het hoe langer hoe duidelijker en blijkbaar en on-

vermijdelijk, dat de dood over Daçāsya zou heerschen in den strijd. Zijne woestheid vertoonde zich volledig, toen hij onder verscheidene zwakke apen amok maakte. Volmaakt en vast was zijn heldenmoed en hij gevoelde, dat hij niet zou wijken, op Rudra gelijkende in woestheid (85).

Portretbeeld van Kṛtawardhana (?)
als Waṭuka Bhairawa.

Portretbeeld van Airlangga(?) als Amoghapāça.
Koetri. Zuid-Bali.

ENKELE OUDHEIDKUNDIGE OPMERKINGEN OVER HET TANTRISME OP JAVA.

DOOR

F. M. SCHNITGER.

1.

Een buddhistisch beeld van Airlangga?

Enkele jaren geleden vond Dr. W. F. Stutterheim in de desa Koetri op Bali een groep oude beelden. De interessantste daarvan waren een Durgā (waarschijnlijk een bijzettingsbeeld van Airlangga's moeder Mahendradattā) en een Amoghapāça[1]). Het laatste beeld meende de geleerde schrijver te moeten beschouwen als dat van Airlangga, of als dat van diens vader Udayana, of als dat van Airlangga's opvolger. Na eenig wikken en wegen, bleek hij aan den laatsten pretendent de voorkeur te schenken[2]).

Wij wagen het in alle bescheidenheid de juistheid dezer opvatting te betwijfelen. Immers, wat weten we van het geloof der beide laatste vorsten? Vrijwel niets. Airlangga daarentegen wordt met den naam *Lokeçwara* tot koning gewijd[3]), en van dezen god is Amoghapāça een verschijningsvorm. Een groote merkwaardigheid is, dat het Balische beeld een vlammenden slang als attribuut voert. Dit hangt wellicht samen met een passage uit Airlangga's beroemde inscriptie te Calcutta. Daarin wordt o.a. gezegd, dat de koning zijn vijanden bestreed „gelijk een vlammende slang"[4]).

Omstreeks 1250 en 1370 bloeide op Java en Sumatra, respectievelijk onder Wiṣṇuwardhana en Ādityawarman, een Amoghapāçacultus, waarin demonische godheden een voorname plaats innamen. Tjaṇḍi Djago, de bijzettingstempel van den eersten vorst, bevatte beelden van den duivelschen Hayagrīwa en een met dolk en schedel uitgerusten god, die Akṣobhya in den kroon draagt. Aan Ādityawarman wijdde Ir. J. L. Moens een van zijn fraaie studie's, waarin hij den bloeddorstig-religieuzen aard van dezen monarch uitvoerig be-

schreef [5]). Ook Ādityawarman noemt zich een incarnatie van Lokeçwara [6]).

Amoghapāça nu heeft o.a. eigenschappen van Indra [7]). Is het toeval, dat zijn drie vorstelijke vereerders hun naam met dien laatsten god verbinden? Of hebben we hier met de gewone Indra-vergelijking van vorsten te doen? Hoe het zij, de overeenkomst is te aardig om niet even te vermelden. De moeder van Airlangga heet Mahendradattā, terwijl de Menangkabauwsche potentaat Kuliçadharawamça, Indra's geslacht, het zijne noemt [8]). Kort na Airlangga's bruiloft werd de hoofdstad, „waar zoolang een vroolijkheid heerschte als in Indra's rijk", in asch gelegd [9]). De tweede strophe van de Calcutta-inscriptie bevat een hulde aan Triwikrama (dus een demonischen god!), „voor wien Indra — er is eenige reden om aan te nemen, dat dit Airlangga zelf is —, zoo groot door ontelbare heldendaden, zich altijd in vereering buigt" [10]), terwijl men op de Sumatraansche inscriptie leest over „zijn doorluchtige majesteit Udayādityawarman, geweldig van macht, een Indra onder de koningen" [11]). Tenslotte vergelijkt de Nāgarakṛtāgama (41:2) Wiṣṇuwardhana's neef Narasinghamūrti met Indra. Of de naam van Airlangga's vader Udayana samenhangt met de tallooze udayana-stukken, waar de Sumatraan zijn naam mee smukt [12]), blijve buiten beschouwing.

Onwillekeurig dringt zich de vraag op: was Airlangga óók een aanbidder van demonische godheden? A priori lijkt dit, in verband met de andere Amoghapāça-koningen, niet onwaarschijnlijk. Bedenkt men voorts,dat zijn moeder zich als de incarnatie van een demonische godin beschouwde en hijzelf Triwikrama vereerde, dan stijgt de kans. Ten derde zou men bij een krijgszuchtig vorst als hij eigenlijk niet anders verwachten; de vlammende slang van het Balische beeld kan dit misschien nog eens onderstreepen. 's Konings Wiṣṇu-beeld van Bĕlahan heeft weliswaar de vreedzame gedaante, doch zit op een ongewoon strijdlustigen garuḍa. Onze veronderstelling zou natuurlijk aan waarschijnlijkheid winnen, indien we onder Airlangga's voorouders reeds demonenaanbidders konden aanwijzen.

Bezien wij b.v. de gegevens betreffende zijn overgrootvader Lokapāla. Deze çiwaïtisch-wisnuïtische koning had als wij-priester een vereerder van Wairocana [13]); de koningin heet dus elders terecht „de partij der buddhisten toegedaan", zij is „gelijk aan een zwaan, die bekoorlijk is door 't verblijf in 't reine meer Mānasa" [14]). Professor Kern, de vertaler, kon niet over voldoende tantrische teksten beschikken om in deze woorden een benaming te lezen van *Ādyakālī*.

De tantra's zeggen n.l. „As the swan lives in the celestial lake called Mānasa, so she lives in the minds (mānasa) of her devotees" [15]).

Vindt deze mededeeling wellicht van andere zijde bevestiging? Lokapāla's wijdingsnaam was o.a. Bhuwaneçwara [16]). De vrouw van dien god behoort in Nepal tot de z.g. negen *Durgā's* [17]) en bezit bij de tantristen twee demonische openbaringsvormen. Men hoore: „Thou art Durgā, seated on a lion, holding in thy eight hands various kinds of dreadful weapons, and destroying the enemies of the immortals". Ten tweede: „I remember again and again the dark primeval Devī swayed with passion, her beauteous face heated and moist with the sweat of amorous play, bearing a necklace of berries, and clad with leaves" [18]). Een Durgā op een leeuw lijkt voor een Javaansche vorstin wat vreemd. Liever wijzen we haar „the dark Devī" toe, te meer omdat deze in de commentaren *Mātanginī* heet, *dezelfde demonische godin die Ādityawarman op zijn Amoghapāça-inscriptie aanroept.* [19])

Men zal, dunkt ons, moeilijk kunnen betwijfelen, dat hier bepaalde verbanden aan het licht komen. Welke deze precies zijn, is niet te zeggen. In elk geval heeft Wiṣṇuwardhana geen splinternieuwen cultus ingesteld, maar een, die reeds eeuwen geleden had bestaan. Over de Indische Amoghapāça-vereering is uiterst weinig bekend. Wanneer we echter zien,dat in een bepaalden tijd Amoghapāça-sūtra's in het Chineesch worden vertaald, mogen we daaruit met eenige zekerheid concludeeren, dat A. toen te Çrīwijaya (de geliefde pied-à-terre der Chin. buddhisten) bekend was en mogelijk vereering genoot. Deze periode valt tusschen 587 en 907 [20]). Het is goed dit in 't oog te houden bij een studie van den oorsprong van dezen cultus in den Archipel.

Laten we eindigen met twee kleine opmerkingen. Waarom noemde Airlangga zich Bhatara Guru? [21]). Omdat de tantra's grootendeels berusten op de vereering van „the supreme Guru, ... he who is beautiful like camphor, the jasmine-flower, or the autumnal moon, with his two hands granting blessing and dispelling fear.... bright like the rising sun", een vereering, die tenslotte zoo buitensporig wordt, dat Guru een plaats in gaat nemen boven alle goden [22]).

Op de Lawan-inscriptie uit Airlangga's tijd [23]) worden in regel 3, 10 en 11 de pañcamahābhūta aangeroepen, in regel 5 de mahābhūta. Wie zijn deze wezens? Volgens de tantra's ether, vuur, lucht, water en aarde, de vijf tattwa's, Brahma, Wiṣṇu, Rudra, Īçāna en Sadāçiwa, vormend een troon voor Dewī [24]).

2.

Over Ādityawarman.

Ādityawarman stamt uit het geslacht van Kuliçadhara, d.i. Indra. Kuliça is een ander woord voor wajra. Op Java vinden we Indra met den wajra aan den Çiwa-tempel te Prambanan afgebeeld. De çiwaïtische naam Kuliçadhara is dus een equivalent van den buddhistischen Wajradhara, en wie de tantrische, in casu Javaansche neiging tot syncretisme kent, zal een verwantschap tusschen beide goden niet ongerijmd achten. Men hoeft dus slechts aan te toonen, dat deze veronderstelling niet alleen voor den naam, maar ook voor het wezen geldt.

Nu beschouwt Ādityawarman, de zoon van Kuliçadhara, zich als een incarnatie van Gagaṇagañja, die tot spiritueelen vader Akṣobhya heeft [25]). Merkwaardig genoeg is bij bepaalde tantrische secten Wajradhara een epitheton van *Akṣobhya* [26]); de Balische Nāgabāyusūtra en Buddhakalpa noemen Wajradhara als een van de vier bodhisattva's, die dien dhyāni-buddha dienend omgeven [27]). Mocht men in onze redeneering eenige waarschijnlijkheid vinden, dan wordt de gissing, dat de bekende Akṣobhya van Barabuḍur, het heiligdom der wajradhara's, niet in de hoofdstupa gestaan zou hebben, onhoudbaar.

Ādityawarmans zoon heet Anangga [28]). Dit is een naam van Kāma en Mañjughoṣa [29]). Kan dit verwondering baren? Ādityawarman zelf hield zich, zooals Moens reeds aantoonde [30]), voor een incarnatie van dien eersten god, richtte in 1343 het beroemde Mañjuçrī-beeld van Djago op, en had, zooals gezegd, Akṣobhya tot geestelijken vader. Het spreekt bijna vanzelf, dat ook de god Anangga *Akṣobhya* in de haartooi draagt.

3.

Het Cakracakra-beeld van Singasari.

Zooals men weet, bevindt zich onder de Singasarische beelden te Leiden een vierarmige, dansende god, die in de voorhanden schedel en dolk, in de achterhanden drietand en trom houdt. Het is Cakracakra, een bloeddorstige bhairawa, wiens naam elders nog niet werd aangetroffen. Reeds de eerste beschrijvers hebben aan dezen demon een buddhistisch karakter toegekend, en in de laatste studie van Moens [31]) is deze theorie nog eens naar voren geschoven. Er schijnt dus weinig twijfel dienaangaande te zijn.

Wie de geloofsbrieven van dit beeld echter nader beschouwt, vraagt zich af, waar het overtuigend bewijs dezer hypothese eigenlijk op steunt. Immers, stylistisch is er aan dit beeld niets te bekennen wat zelfs maar naar buddhisme zweemt. Toen wij te Leiden het stuk bekend, viel onzen blik op een knopje, dat elke oorring bekroont; bij nader onderzoek bleek dit een *lingga* te zijn [32]), zooals vaak op den rozenkrans wordt aangetroffen. Nu bestaan inderdaad buddhistische lingga's, maar op Java zijn ze nog niet gevonden.

Bedenkt men bovendien, dat de Cakracakra in den zuiver Çiwaïtischen torentempel gestaan heeft, en in diezelfde gedaante met Ganeça een Pārwatī [33]) en een „Guhyeçwarī"-beeld [34]) te Singasari flankeert, dan kan er weinig twijfel bestaan dat het beeld niet buddhistisch, maar *zuiver çiwaïtisch* is [45]).

Over de dateering ervan laat zich weinig zeggen. Met de Pārwatī en „Guhyeçwarī" staat het in een nauw verband, en men zou gaarne aannemen, dat deze stukken uit denzelfden tijd stamden. Hier is natuurlijk geen bewijs voor, maar in elk geval zal een onderzoek naar de laatste beelden de dateering van het eerste makkelijker maken.

De „Guhyeçwarī" dankt haar naam aan Dr. Bosch. Maar G. is een buddhistische godin, en het Singasarische beeld is pur sang çiwaïtisch. We zullen het dus, in afwachting van beter, Durgā noemen. Welnu, dit beeld werd in 1332 opgericht en *kan* dus een portretbeeld zijn van Tribhuwanottungadewī, Ayam Wuruk's energieke moeder.

Het Pārwatī-beeld sluit zich door den vorm van het potje, waar de lotusstengel uit te voorschijn schiet, bij het Singasarische Tṛṇawindu-beeld aan, dat uit 1351 stamt [35]); en door den kala-kop op de buikplaat bij de Panataran-rākṣasa's van 1347 [35a]). Op deze gronden zijn wij er niet heel zeker van, dat het Cakracakra-beeld van den torentempel uit Kṛtanagara's tijd stamt. De letters van de achterplaat hoeven niet naar Djago te wijzen, doch kunnen dat even goed naar Tṛṇawindu doen. Men zou misschien geneigd zijn het beeld aan Tribhuwana's echtgenoot *Kṛtawardhana* toe te wijzen.

Blijven wij echter bij de feiten. Natuurlijk zou het even een verrassing zijn om Tribhuwana in *demonische* gestalte te zien uitgebeeld, terwijl de naam Bhuwaneçwara van haar zoon aan Airlangga's bhairawa(?) voorvader herinnert. Bovendien heet zij in zang 2 van de Nāgarakṛtāgama Tribhuwanawijaya, hetgeen een andere schrijfwijze is voor *Traīlokyawijaya*, den naam van een, ook op Java ver-

eerden, buddhistischen demon. Een nieuwsgierige gaat nu zoeken of het in deze buurt niet méér naar satan riekt.

Vooreerst is er Kṛtawardhana's epitheton Cakreçwara [36]). Een cakreçwara is de leider van een tantrische cakra-ritus, waar bloed, wijn en vrouwen een belangrijke rol in vervullen. Moens heeft daar in ander verband over geschreven, en er op gewezen, dat Kṛtanagara in deze practijken ver gevorderd was [37]). Cakreçwara zou dus een passende echtgenoot voor Durgā, alias Tribhuwana zijn geweest.

Volgens de Nāgarakṛtāgama (zang 3) bestuurde Cakreçwara gelijk Ratnasambhawa het land. Met deze mededeeling klopt oogenschijnlijk niet 's konings benaming Cakradhara, die toekomt aan *Wairocana* [38]). Toch hoeft men dit niet ongerijmd te vinden; de Akṣobhya-vorst Kṛtanagara noemt zich immers eveneens een incarnatie van *Wairocana* [39]).

Wanneer men zich bij deze voorstelling van zaken aansluit, blijkt wel hoe nauw de godsdiensten van Kṛtanagara en Kṛtawardhana samenhangen, hoe de verschillen meer de nuance dan het wezen raken, hoe het psychologisch onmogelijk is het beroemde Cakracakra-beeld aan een van beiden toe te schrijven. Ook al mocht dit later gebeuren, dan zal daarmee geenszins ontkend kunnen worden, dat beide koningen in hetzélfde beeld hun diepste godsdienstige gevoelens bevredigd vonden [40]). Dat juist Akṣobhya en Ratnasambhawa zulk een gewichtige plaats in gaan nemen, schijnt niet toevallig. Volgens de Sanghyang Kamahāyānikan ontsproten ze uit Awalokiteçwara, den populairsten bodhisattwa op Java [41]).

Volgens de meening van Ir. Moens zou de Cakracakra geen portretbeeld, maar een dharmapāla, een bewaker van 's konings „portret" in lingga-gedaante zijn [42]). Deze opvatting is in vele opzichten aanlokkelijk; toch zouden we op een andere mogelijkheid willen wijzen, overigens evenzeer hypothese.

Heeft er in den torentempel een lingga gestaan? Afgaande op de *kleine* Midden-Javaansche heiligdommen, de vele, rijk bewerkte lingga's, die op Oost-Java gevonden zijn, en het feit, dat de linggacultus daar stellig een groote rol vervulde [43]), zou men de vraag bevestigend beantwoorden. Daar tegenover staat, dat in geen enkele groote Oost-Javaansche tempel lingga's staan; zouden deze er heusch alle uit weggehaald zijn? Het is mogelijk, maar niet bewezen.

Daarmee vervalt vanzelf de vraag of soms lingga's *met* beelden in de cella hebben gestaan. Op Midden-Java blijkt van een dergelijke

gewoonte niet. Kan men zich nu b.v. in de kleine kamer van tjaṇḍi Kidal, voor het vrij kleine beeld van Anūṣapati een forschen lingga denken? Zou dat esthetisch wel bevredigd hebben?

Dit in aanmerking genomen, achten we het wat onwaarschijnlijk (zekerheid is er niet), dat de Cakracakra als dharmapāla heeft gefungeerd. De meest bevredigende oplossing lijkt, dat het wel degelijk een doodenbeeld was, en als eenige in de cella stond. Wil men deze gissing verwerpen, dan is er nog een middenweg. In Zuid-Indië lieten vele koningen zich als *dharmapāla* vereeuwigen [44]). De Cakracakra zou dan een doodenbeeld voorstellen als bewaker van het *godenbeeld* in lingga-vorm.

4.

Een tantrisch portretbeeld.

In deel 89 van deze Bijdragen (blz. 251 en 252 met foto) schreven wij over een Wiṣṇu-beeld van Singasari. Dr. Bernet Kempers wees ons sedert op een interessante bijzonderheid, n.l. drie lingga's: aan de voeten, voor het middel, en in den kroon van het beeld. Hij vond o.a. daarin aanleiding van een *çiwa*-wiṣṇuïtische figuur te spreken [46]). Eenige twijfel aan die meening lijkt gewettigd.

De mystieke leer der tantra's zegt, dat het menschelijk lichaam drie esoterische centra van bewustzijn heeft, elk vertegenwoordigd door een *lingga* [47]). De benedenste, Swayambhū, bevindt zich vlak onder de genitaliën, de tweede, Bāna, in het hart [48]), de derde, Itara, tusschen de wenkbrauwen.

Mocht er tusschen deze en de Singasarische lingga's verband bestaan, dan heeft de Javaansche beeldhouwer ze waarschijnlijk uit esthetische overwegingen anders geplaatst dan de voorschriften zeiden. Onmogelijk kon hij er een tusschen de wenkbrauwen plaatsen; midden op de borst zou slechts een zeer kleine passen; op de derde plaats dito. De vrome vereerder had natuurlijk behoefte aan een duidelijke uitbeelding, want door concentratie moest hij zich vereenigen met de çakti in elken lingga, om ten slotte in den hoogsten op te gaan in Paramaçiwa zelf. Hij „pierces the three lingga's", aanschouwt de dewī „who shines therein in the fulness of her lustre", gaat met haar omhoog, „lustrous like lightning and fine like the lotus fibre", en „goes to the flame-like Shiva", die „sudden produces the bliss of liberation".

Of wij deze beteekenis aan de lingga's van het Singasarische

Wiṣṇu-beeld mogen toekennen, blijft een open vraag. Wil men haar bevestigend beantwoorden, dan dient van de kwalificatie „*çiwa*-wiṣṇuïtisch" te worden afgezien, daar de lingga's in dat geval niets met Çiwa te maken zouden heben, als zijnde gemeengoed van alle tantrische secten.

Den Haag, Maart 1933.

NOTEN.

[1]) Oudheden van Bali, bl. 126—134 en plaat 27, 29 en 30. Het Durgâ-beeld op plaat 28 zou een portret van Çrî Wijayamahâdewî kunnen zijn, daar deze naam in de tantra's herhaldelijk als epitheton van Durgâ geldt. Zie b.v. Avalon, Hymns to the goddess, bl. 147.

[2]) Bl. 192.

[3]) Prof. Krom, H. J. Gesch. bl. 243.

[4]) Prof. Kern, Verspr. Geschr. VII, bl. 95.

[5]) T. Bat. Gen. 64.

[6]) Krom, bl. 413.

[7]) Moens, bl. 538.

[8]) Krom, bl. 413.

[9]) Kern, bl. 93.

[10]) Kern, bl. 92; ook Lokapâla kent dien demonischen god, Kern, bl. 22.

[11]) Kern, bl. 172.

[12]) B. v. Kern, bl. 175.

[13]) Kern, bl. 22.

[14]) Kern, bl. 92.

[15]) Avalon, Hymns to the goddess, bl. 57.

[16]) Kern, bl. 21. Ayam Wuruk noemt zich in een van zijn inscriptie's Çuddhabhuwaneçwara. (Pararaton, 1e ed. bl. 121).

[17]) Lévi, Le Népal I, bl. 377.

[18]) Avalon, bl. 37.

[19]) Moens, bl. 561.

[20]) Zie Eitel, Handbook of Chinese Buddhism, onder Amoghapâça.

[21]) Krom, bl. 270 en 296.

[22]) Avalon, Principles of Tantra II, bl. 54—131. Guru kan ook demonisch zijn; „the servants in his house are bhairavas and bhairavîs" (bl. 62).

[23]) Volgens Krom, bl. 270. De inscriptie zelf vindt men in Verh. Bat. Gen. 60, bl. 247. Vgl. bl. 162, regel 3 v.o., bl. 171, regel 15 en Goris in zijn dissertatie op bl. 67, 98 en 149.

[24]) Avalon, bl. 365 en 390.

[25]) Moens, bl. 568.

[26]) Bhattacharya, Sâdhanamâlâ II (1928), bl. IX.

[27]) Dr. Bosch in Med. Kon. Ak. v. W. afd. letterk. deel 68, serie b, no. 3, bl. 56.

[28]) Krom, bl. 415.

[29]) Foucher, Ic. boud. II, bl. 46.

[30]) Bl. 560. Vgl. Kern, Verspr. Geschr. VI, bl. 272.

[31]) Bl. 551.

[32]) Op plaat 52 van de Singasari-monographie is het rechter exemplaar met eenige moeite te zien.

[33]) Zie plaat 74 van de S. monographie en een beschrijving bij Krom, Inl. t. d. H. J. kunst II, bl. 87.

[34]) Foto's en beschrijving in Rapp. Oudh. Dienst 1929.

[35]) Plaat 79 v. d. S. monographie.

[35a]) Het demonenbeeld v. Djago (Krom, H. J. K. II, bl. 130) laten we buiten beschouwing, aangezien niets bewijst, dat dit beeld uit 1268 stamt.

[36]) Krom, H. J. Gesch., bl. 384.

[37]) Bl. 532. Vgl. Avalon, Shakti and Shākta (1929), bl. 573.

Niet genoeg kan de nadruk er op gelegd worden, hoe door en door demonisch-tantrisch deze tijd was. Tegenover de kleinste bijzonderheden moeten wij wantrouwend staan. Twee voorbeelden.

Bekend is uit die dagen het keurkorps der Bhayankāri's (Krom, bl. 324). Dit woord zal waarschijnlijk in verband staan met Bhayankara, den naam van een Zuid-Indischen *bhairawa* (Avalon, Mahanirwānatantra, bl. 120).

Kṛtanagara's hofkapelaan Bhāskara (een naam van Sūrya), die zoo trouwhartig aan Çiwāgni offerde (Krom, bl. 330), droeg den titel çankadhara, d. i. drager van de schelp. Men zij tegenover dit heerschap wat gereserveerd, want çanka is in de tantra's een euphemisme voor offerschaal, die gemaakt is uit een *menschelijken schedel* (Avalon, bl. 254).

[38]) Bhattacharya, bl. IX.

[39]) Krom, bl. 344.

[40]) Ratnasambhawa's demonische gedaante vindt men bij Bhattacharya, Buddhist Iconography, plaat XXVI d afgebeeld en op bl. 115 beschreven. Dansend op een lijk, een van bloed rookenden halven schedel in de hand, met opgerichten phallus, is de gelijkenis met Cakreçwara onmiskenbaar. De Balische Buddhakalpa (Bosch, l.c. bl. 50) geeft R. als embleem den *schedelnap*.

[41]) Reeds in Indië moet deze ongewoon nauwe relatie tusschen beide dhyāni-buddha's hebben bestaan. Vgl. Bhattacharya, bl. 114 en 115.

[42]) Bl. 551.

[43]) Vgl. Krom, bl. 400.

[44]) Aravanmuthan, South Indian Portraits, bl. 28. Ons vermoeden, dat oudtijds Singasari de beelden van een dynastisch pantheon bevatte (Bijdr. Kon. Inst. 89, bl. 252), wordt door het voorkomen van dezelfde gewoonte in Zuid-Indië versterkt. „At Madura", heet het op bl. 5, „we have a hall in which statues of live generations of the Nayaka kings of that place are ranged in the order of succession. Fimilar galleries of statues are to be found in other temples". Volgt een reeks voorbeelden.

[45]) Hier moet nog gewezen worden op een misverstand, n.l. de opvatting van de wajra als specifiek buddhistisch. Zoo schrijft Dr. Stutterheim over de wajravormige knots van Kṛtanagara's portretbeeld in Harihara-Ardhanāreçwarīgedaante (T. Bat. Gen. 72, bl. 726): „Deze wajra is eigenlijk het eenig uitgesproken buddhistische aan het beeld". Slip of the pen. Er is geen sprake van, dat de wajra specifiek buddhistisch zou zijn, en het door Dr. S. beschreven beeld vertoont evenmin buddhistische sporen als de Cakracakra met den wajravormigen drietand. Deze laatste komt ook voor bij den Nandīçwara van den torentempel, en bij andere çiwaïtische beelden.

[46]) Zie stelling 5 van zijn proefschrift.

[47]) Avalon, The Serpent Power (1931), bl. 459, 460 en elders. Uit dit boek leert men menige bijzonderheid, die voor de studie van de Sanghyang Kamahāyānikan van belang kan zijn. Zoo verkondigt dit laatste geschrift, dat in het menschelijk lichaam een wajra rechtop staat. Dit moet rechtstreeks uit çiwaï-

tische bronnen geput zijn, daar deze eveneens die opvatting huldigen (Avalon, bl. 320, 340, 354, 357, enz.). Plaatst de S. H. K. den lichaamloozen Bhaṭāra Buddha in het stūpa-hoofd, de çiwaïtische geschriften denken zich Içwara eveneens in het hoofd (Avalon, bl. 433, 434 en 478), dat in dit geval de top van den lingga is en den naam nirālamba-puri, „house without support" draagt. De drie concentrische cirkels der hoogste wijsheid, Içwara, Hiranyagarbha en Wirāt (teekening en beschrijving bij Avalon, The Garland of Letters, 1922, bl. 27) doen aan het bovendeel van Barabuḍur denken.

[48]) N.l. in de Anāhata-lotus. Aldaar groeit ook de hemelsche boom, die niet alleen alle wenschen vervult, maar tot verlossing (mokṣa) leidt. Avalon, The Serpent Power, bl. 369.

Nawoord.

Na Dr. Stutterheim van mijn vermoeden betreffende Airlangga's portretbeeld op de hoogte te hebben gesteld, schreef deze geleerde mij op 12 Sept. 1933 uit Jogja, dat hij onafhankelijk van mij tot dezelfde conclusie gekomen was.

Inmiddels is in afl. 2 van het T. B. G. 1933 een belangwekkende controverse over Kṛtanagara's portretbeeld te Berlijn ontstaan, die een geschikte aanleiding vormt om nog enkele détails van dit beeld te bespreken.

De Heer van Erp vestigde mijn aandacht op de insnoering van het voetstuk, die op Midden-Java niet voorkomt. Vermoedelijk is deze dus voor Oost-Java kenmerkend; ik wijs nog op het portretbeeld van Aṇūsapati en het schoone godenpaar van Poendjoel (Krom, Inl. III, pl. 94). Telkens is de versiering anders: nu eens een parelrand, dan weer een aaneengesloten bloemsnoer of losse, rozet-achtige ornamentjes. Mogelijk heeft men er buitenlandschen (Indischen?) invloed in te zien, want ook andere landen kennen deze ontwikkeling, b.v. China. Vgl. Fuhrmann's boek, pl. 50.

Al zijn ook de makara's als oor-versiering uit Indië afkomstig, toch hebben zij op Java vermoedelijk een bijzondere beteekenis gekregen. Oorsieraden spelen in de Javaansche verhalen een geheimzinnige rol (vgl. Kats, Wajang Poerwa, bl. 261); in de coiffure van Kṛtanagara symboliseeren ze mogelijk *de beide rijkshelften*. Vgl. Rassers, Pandji Roman, bl. 283 en 57, waar het land Daha door een *olifant* vertegenwoordigd wordt.

Wie de beelden van Aṇūsapati en Kṛtanagara uit eigen aanschouwing kent, weet, dat ze in grootte en uitvoering zeer dicht bij elkaar staan. Daarnaast ontwikkelt zich een groep doodenbeelden van grooter

formaat, die o.a. door de statue's van Wiṣṇuwardhana en Kṛtarājasa worden vertegenwoordigd, terwijl een derde groep van kleinere beelden (b.v. die in M. v. B. Kunsten, 11e jrg., bl. 51 gereproduceerd: Çiwa-beeld te Berlijn) den stralenkrans als kenmerk draagt.

Deze drie, niet altijd scherp gescheiden groepen van één kunstrichting groeien naast — en niet na — elkaar op en oefenen wederkeerig invloed op elkaar uit; waarschijnlijk zijn zij plaatselijke variatie's van één school, die, via den Wiṣṇu van Bĕlahan, uit de Midden-Javaansche is gegroeid en te Soekoeh en Tjĕta eindigt.

Een eigenaardige Indonesische nuance toonen het Jav. godinnebeeld van foto O. D. 7228 en de Balische ruiterbeeldjes van foto's 9319 en 9320. Deze staan immers op één lijn met de Battaksche ruiterfiguurtjes, dooden voorstellend, die naar het zielenland rijden.

Het beeld in het M. v. B. K. draagt een lingga in de hand, en wijst dus naar Zuid-Indië, waar men de gestorvenen eveneens een gouden lingga in de *linker* hand meegaf. Vgl. Thurston, Ethn. notes in S. I., p. 139; cf. p. 137; lingga op het hoofd, evenals in Kamboja.... en Java, zooals in 4 werd aangetoond.

Dat juist de linker hand gekozen werd, houdt misschien verband met de meditatie der attributen, waarbij men met de rechter beneden hand begint, en in gedachten een cirkel om het godenhoofd beschrijft. In de Javaansche geschriften worden de vier toestanden, waarin de jiwātman verkeeren kan, en de daarmee evenwijdig loopende trappen van dhyāna aan de armen van een god gelijk gesteld, n.l.: de staat van wakker zijn, de staat van droomen, de vaste slaap waarin geen droomen meer voorkomen, en die mystieke vierde staat (turīya), waarin men met den paramātman vereenigd, en toch niet zonder bewustzijn is. Vgl. Speyer in Bijdr. 1908, bl. 410.

In de linker hand werd de geloovige verlost in den lingga van zijn opperheer. Toch was dit blijkbaar niet overal het geval, daar, zooals wij zagen, de lingga ook wel op het hoofd werd geplaatst. Men krijgt eerder den indruk dat de geloovige in *elke* hand zijn laatste status aanschouwen kon, zoowel in de rechter beneden hand met den opgeheven lingga-wijsvinger (Harihara van Simping) of ākāça-duim (Çiwa van Kiḍal) als ook in de beide bovenhanden, die „het binnenste van het hart" vasthouden. Vgl. Bijdr. 72, bl. 403.

Ligt het woord „turīya" soms opgesloten in „Turyantapada", den naam v. d. plaats waar Mpu Palot, Ken Aroks groote leermeester, vandaan kwam? Zie Par. 1° ed. bl. 42.

SUPPLEMENT OP HET TOBÈLOREESCH WOORDENBOEK.

(Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 1908).

DOOR

A. HUETING.

A.

adàti (*o*) gewoonte (Maleisch *adat*).

ade-ade (*ho*) *hiade-ade,* met of bij vergelijking spreken.

àhana (*o*) lange zware lans om schildpadden te steken.

àhàna (*o*) *ma kòbi* — de losse punt, met een touw aan den steel bevestigd van een kleinere soort van deze lans om varkens te steken.

ache (*o òde ma*) wilde zwijnennest in het bosch.

aiki (*h'*) *ho hidat'aiki,* er nog bij uitnemen.

o bàdju h'aiki — het baadje uittrekken. Men zegt dit ook van alle andere kleedingstukken.

o gogirimanga ma ngàngaike: kurketrekker.

ale (*ha*) touw of iets dergelijks opschieten in ringen.

ma gale, een in ringvorm gegroeide of in elkaar gestoken rottan.

amiri (*i*) duf, van gekookte spijzen.

ao (*ha*) *ho ma gagao,* altijd met zich medenemen, steeds gebruiken.

gagao (*o-ma*) iets dat men altijd meeneemt of bij zich heeft, gereedschap, wapens, e.d.

ara ma galèla (*o*) beter: versiering bestaande uit kleine aan elkaar gehechte maansikkeltjes (de maan in 't kleinste stadium).

aro-aro (*o*) alleen ringen van palmhaar, niet van ander materiaal.

aru (*o*) lepel die men gebruikt om de rijst te roeren bij het koken.

aru ma gagao (*o*) het handvat van die lepel.

B.

babaàta (*o*) rijst in bamboekokers gekookt.

bakàha (*o*) ook wat in 't Maleisch *bakàsang* genoemd wordt, een soort mengsel van garnalen, vischingewanden, enz. zeer onwel-

riekend 't geen echter één der ingredienten is bij de rijsttafel gebruikt.

balàtju (*o*) beter: ongebleekt katoen.

baluari (*o*) verbasterd uit „bolwerk".

bàrakàti (*o*) *ho bàrakàti* (beter), zegenmacht hebben, met zegen zijn.

bàta-bàta (*i*) gevlekt, gestippeld (de opgegeven beteekenis: „beschimmeld" is foutief).

bebeoto (*o*) dit is niet alleen de reuzenschelp, maar men benoemt zoo alle schelpsoorten die een gekartelden rand hebben.

bèka (*ma*) wijfje van dieren. *o maidjanga ma bèka*; vrouwelijk hert enz.

bèlu-bèlu (*o*) kannen met ooren, kroezen.

bibiti (*o*) een soort slingerplant, met rooden steel, en eetbare bladeren in het „Ambonsche" genaamd *sajoer bajam meraja.*

biki (*o*) het vaste gesteente in den bodem, niet enkele steenen, maar bepaaldelijk de vaste bodem in bergachtige streken.

bikihao (*i* — *i na*) lauw.

bimaòa (*nànga*) het voorhoofd.

bòkimodongo (*ho*) iemand met iets bedreigen om hem bang te maken samengesteld uit *bòki*, kat en *mòdongo*, bang zijn.

boròtoua onnoodig, niet noodig, b.v. *boròtoua no nganonokaua*, het is niet noodig dat gij niet meer hoopt. Het woord wordt gebruikt zonder eenig exponent.

bula (*o*) ook: taak, deel, *ho hibula*, elk zijn taak toedeelen.

buràkiti (*ho*) spelend plagen, iemand aan tafel aanstooten, aan het kleed trekken, e.d. tamelijk onschuldig.

D.

dada (*o*) eerste beteekenis „halve bollen" en daarvan afgeleid als naam voor koekjes die dien vorm hebben.

dadami (*o* — *ma*) niet alleen in de beteekenis van rookhekje, maar ook wel voor andere voorwerpen bestemd om iets op te leggen.

dàdji (*o*) dit stukje bamboe wordt alleen gebruikt als de haak vastzit, men doet er dan een steen aan en laat het langs het touw naar beneden glijden om den haak los te bonzen.

dàhuku (*o*) ook: knoop in een touw en *ho tàhuku* = knoopen leggen.

daju (*o*) *ha daju* niet: *iets* op die wijze voortbewegen, maar: een bepaalde prauw voortroeien.

dàpa (*ho ma*) niet *vertellen*, maar *verstellen.*

dèdele (*ma-nànga*) verzenen.

dèkeòmànga (*ma*) de bijvulling. (*ho tèkeòmànga*, bijvullen).

derèmi (*o*) stoppel, daarvan afgeleid de beteekenis: land dat voor de tweede maal bezaaid wordt.

diauo (*ma*) het schijnt dat deze vorm alleen *placenta* beduidt, en het in alle andere gevallen *dodiauo* moet zijn.

dibäängunu (*i na*) pijn gevoelen, in barensnood zijn; *ho* — iemand ernstig plagen, verdriet aandoen.

dibànga (*ho*) overdenken, overpeinzen; *ho ma* — dit voor zichzelf, of over een bepaalde zaak doen; *ma* — overdenking, overpeinzing. (Mal. *timbang*).

dikahuka (*o*) een houtsoort, zeer slecht.

diliki (*ma*) *o hidaloko ma* — of *o rato ma* — kan ook zijn, en wel voornamelijk, de windhoos die met een langen zak naar beneden hangt.

dilòngo (*i*) ook gezegd wanneer rivierwater met geweld het zand op zij werkt, en doorbreekt naar zee; *ho* — bloedstorten; *de ngomiō mi jo dilòngo*, dan zullen wij ook moorden, bloedstorten.

dingoto (*o*) zending, brief. (Zie *hidingoto*).

diòniki (*ho*) iemand in iets bijstaan, met iemand tezamen een werk verrichten, ook *ho* — met iemand in diens huis maaltijden; *ho ma* — iemands gereedschap of iets anders gebruiken, zonder het echter mee te nemen of zich toe te eigenen.

djàha (*o*) niet de bamboe, maar de rijst die er in gekookt wordt.

djànga (*ho*) bijlichten bij 't een of ander dat men b.v. op den grond zoekt.

dodai (*o*) *o* — *ma luku-lukuku*, diep bord; *o* — *ma hohehèlaika*, plat bord.

dodana (*o*) bruidschat (*hohono*).

dodoòle (*o*) sagomeel in droge bamboe gebakken.

doläàku (*ho*) achterklap gebruiken, waardoor het een of ander, b.v. een vrijerij, mislukt.

domōata (*o*) ook: wolken die boven het land of boven de bergen opstijgende, zich als opkomende damp voordoen.

dònga (*o hidaloko ma*) ook het punt waar twee tegen elkaar in waaiende winden elkaar ontmoeten, een kaap of zoo, waar dus ook een soort kentering ontstaat.

dòtumu (*ho*) met iets op iets of tegen iets werpen.

dudumungu (*ma*) de tanden of tandjes of lijst waarmede iets vastgehouden wordt, b.v.: een steen in een ring.

dututuku (*o*) het dijbeen.

E.

èhana (*ho*) de huid of het bekleedsel in reepen van iets aftrekken, zooals men dat doet met de dunne bamboe om te binden, vooral bij het opleggen van dakbedekking.

èka (*o*) een gekauwde sirih-pruim.

èke (*o*) grootvader, oudje, oud vadertje, oud moedertje, ook wel eens gehoord *èki*, maar wellicht is dit meer Galélasch.

èmono (*ha*) van iets een walg, afgrijzen hebben, van iets vies zijn.

G.

gàhi (*ma*) het is zout; *i gàhi-gàhi*, het is gezouten.

gàhiki (*o*) een soort kever die de jonge bladeren en takken van den mangaboom doorknaagt.

gàkuru (*ho*) bijlichten op den weg door het omhoog gehouden licht.

gàλa (*i*) gezegd van in de schaduw gegroeide bamboe die niet duurzaam is om te gebruiken.
ma gagàλa, dergelijke bamboe.

gale (*ma*) een als ring in elkaar gestoken stuk rottan of ijzerdraad.

gàli (*ho ma*) dit beteekent niet: iets *herhalen* maar: het *niet* meer doen; *to ma gàliòka*, ik doe het niet meer, maar: *ho higàlioli*, het (iets) herhalen, ook: *higàli hàngoli*, met dezelfde beteekenis.

gapàho (*o*) een houtsoort welks hout, voor zoover het de bruine pit betreft, heel bruikbaar is.

gaueno (*nànga*) nevens de *billen* bedoelt men hier ook wel de heup en het heupbeen mede; *o — ma dònga*, het heupgewricht.

gègeto (*ho*) ook: belasteren, bepraten.

gèha kira-kira (*ho*) dit beteekent niet: zich aan *niets* storen, maar: zich aan iets wel storen, zich schikken naar goeden raad.

gòbe (*ma*) ook: de aar, *o pine ma —*, de rijstaar.

gògele (*ha*), *ho higògele* is niet: ophitsen tot vechten enz., maar: door een geschrift of teekening iemand hoonen of treiteren.

gogirimànga (*ma*) ook: *o — ma ngangaiki*, kurkentrekker.

gogòli (*o*), *o — ho ma tiba* of *o — ho ma hinoa*, zich armringen aandoen.

gohumutu (*ho*), *o gogahumutu*, ook: priem (gereedschap).

gotoaka ma paka (*o*) een klimplant met sterk ingesneden blad, een aftreksel daarvan wordt gedronken tegen rug- en lendenpijn. De rug zou daardoor even recht worden als deze plant zich tegen de boomen opricht!!!

gububulu (*i*) de opgegeven beteekenis is foutief. Werkelijke beteekenis: borrelen, opborrelen, waar iets wegzinkt, of een stok in een slijkerigen waterbodem gestoken wordt; *ma* — de opborreling.

gumā (*o*) ook: *o gumā ha tuko,* een vischhaak buigen, en *o* — *o duko moi,* één vischhaak.

gumini (*o*) *o* — *ha hiata, touwdraaien* is foutief, dit moet zijn *o kodòhu ha hiata.*

guühuru (*o*) niet: *o* — *ma dàki,* maar *o* — *ma dààka,* honing door die beestjes bereid.

H.

habaràka (*ho*) overal maar zijn behoefte doen (grof).

hàbi (*ma*) *o pea ma* —, niet: het *achterste gedeelte* van den schedel, maar: de *kap* van den schedel.

hagàga (*i*) niet: *i na hagàga,* maar: *i na hàga,* door zulk een scherpen geur getroffen worden.

haga-hutu (*o*) donkere maan.

hahàngo (*ho*) iets ophakken, afhakken, de overhangende takken van een boom afslaan.

hàhoko (*ho*) de geesten der dooden oproepen, een der belangrijkste Heidensche feesten.

hajanga (*ho*) de beteekenis is verkeerd opgegeven, het beteekent: zich tegen over iemand over iets schamen, b.v. *nàko to mi hajangua ngoni hekata aha to ni gòhara*: indien ik me niet schaamde tegenover je vrouw, zou ik je een pak slaag geven.

haluànga (*o*) een der vele soorten van aardvruchten (Convolvulus batatus) hooggeel van kleur.

haluara (*o*) broek; *o* — *pòpo,* een korte broek, zwembroek.

heleuru (*ha*) *uittrekken,* in deze beteekenis een *hòhono.*

hèma ma dodopòrono (*o*) kwartel. (Maleisch *poejoeh*).

hèro (*i*) ook *ho dehèro,* er tegen op klimmen.

hētàna (*ma*) de lat die aan 't eind over de spanten (*litòraka*) gebonden wordt om die op hun plaats te houden, en de dakbedekking (*kàtu*) te steunen.

hewana (*ha*) de opgegeven beteekenis is fout, die behoort bij *èhana,* maar: *i hewana,* het scheurt in, het splintert, zooals b.v. een stuk hout dat men behakken wil, en dat onder die bewerking inscheurt.

hiàha (*ho*) „zich dwingen tot iets, zichzelf tot iets forceeren" is: *ho ma hiàha.*

hidame (*ho*) iets ergens op doen rusten, b.v. het topeind van een balk of zoo op iets anders, niet voor goed, maar slechts tijdelijk.

hide (*ho*) iets van willens of voornemens zijn, b.v. *wo hideòka wo oara,* hij was van plan weg te loopen; *wo hideòka o tau wo diai,* hij was voornemens een huis te maken.

hide (*ma*) foutief opgegeven, het beteekent: de bamboe die aan de stengel waar de palmbloem afgesneden is wordt opgehangen om het sap op te vangen.

hidete (*o*) ook *o — ma nauru,* de bovenboom van het zeil.

hidingoto (*ho*). „*o* — of *ma* —, het gezondene, dat wat toegestuurd wordt, zending", is fout, dit is „*dingoto*", zie daar.

hidòko (*ho*) „zie *tòko*", moet zijn: zie *òko* (*ho ma*).

higeli (*ma*) (beter *higili*) ook *o dèmo ma* —, verkeerd gebruikte taal, foutief spreken.

hika uku (*ho*) iemand vernederen, smaad aandoen.

hila (*ho*) sagomeel aanroeren; *o* —, sago (*hòhono*).

hiliba (*ho*) ook: veinzen, zich anders voordoen dan men is, het gelaat verstellen.

hiloa (*ho*) beleefdheid betoonen, eerbied betuigen, bij een bezoek of wel bij het ontmoeten van iemand.

hingòtaka (*ho*) uitgeleide doen aan iemand.

hioara (*ho*) ook: met iets wegloopen, iets doen wegloopen.

hiònoko (*ho*) dit woord komt van *ònoko* (*i*) inloopen van water in een vat, zie daar.

hiòpuru (*ho*) ook, wellicht beter: uitspuwen.

hiòru (*ho*) ook: de prauw door roeien voorbewegen, in tegenstelling van zeilen.

hipòngono (*ho*) verlochenen, zich opzettelijk doof houden voor iets; *ho — mangale mànga diri mànga hininga,* zichzelf verlochenen.

hiràpu (*ho*) stotteren.

hiri (*i na*) *o hininga jo hiri,* niet: *spijt hebben,* maar hartepijn hebben door wrok of nijd.

hirono (*ho ma*) menschen verzamelen om gezamenlijk iets te doen, een huis dekken, een tuin beplanten, enz.; *o — ma dutu,* degene van wie de oproeping uitgaat.

hitèko (*o*) steenkool (verbasterd Hollandsch).

hòdo (*i ma*) gezegd van boomen die niet in rijen recht tegenover

elkaar, maar kruiselings, z.g.n. in verband staan, b.v. aan weerskanten van een weg.

hogòto (*ho*) in 't bijzonder: onder het gaan inkepingen in de boomen hakken, om den weg terug te vinden, en ook: bij timmerwerk door den baas in het hout gemaakte teekens om aan te duiden *waar* de knechten hakken moeten.

hohomöini (*i na*) astmathische hoest hebben.

hòkoto (*o*) niet vuist, vuist is: *o bòkoto, ho* —, den vuist ballen.

hòkumu (*ha*) bepaaldelijk bij het uitgieten van een bamboe watervat, de hand voor de opening houden, opdat het vocht niet te schielijk er uit zal loopen.

homoa (*ma*) ook: *o ròehe ma homoa*, de deelen des lichaams.

hòpa (*ma*) ook: iets dat iets anders nauw omsluit, *o giama ma* —, handschoen, ook vingerhoed.

huhu (*ma*) niet *o — ma ngòhaka*, maar *o — ma ngàhoko*, tepel.

huputu (*ho*) *o pine i* —, niet, de rijst komt uit den grond, maar: de aar komt uit den halm.

huputu (*o*) beter *o huhuputu*.

hurèro (*ho*) afschudden, het stof van iets, b.v. van den stoel, van een kleedingstuk, etc.

hurono (*ha*) ook: *o igono ha* —, het kiemgat van een jonge kokosnoot doorboren om het vruchtwater er uit te kunnen drinken.

huruku (*ha*) ook: *o nauoka ha* —, visch (bijzonder een soort haring), twee stuks met de koppen door de anderen hun staarten steken, zoodat er een ring ontstaat, van welke men een aantal tusschen bamboelatten inklemt, om de visch te rooken.
o nauoko o — moi, twee stuks gerookte vischjes.

huruku (*i*) gezegd als bij het splijten van hout een kwast er uit vliegt, zoodat er een gat of een holte in 't hout ontstaat.

I.

igono (*o*) de cocospalm (cocos nucifera); *o — ma hòhoko*, de cocosnoot, enz.

iλaka (*ha*) ook: *ho ma* —, met elkaar huwen.

iλe (*ha*) ook: *ho ma hiλe*, zichzelf verhoogen, zich boven anderen trachten te verheffen, zichzelf op een hoogte stellen.

ino (*ha*) ook: *ngino* (*i na*) hier zijn; *ja dodòa ni ngino*, waarom zijt gij hier?

J.

jò! uitroep als men iets gezamenlijk doet, iets zwaars opbeurt, een prauw voortduwt, om de krachtaanwending tegelijk te doen plaats hebben; het beteekent dan *nu*, zooals blijkt uit: *ka de joua*, niet meer zoo terstond, niet dadelijk, niet op slag.

K.

kàjajaba (*o*) moet zijn: *kàfajaba*.

kalioli! een uitroep, of toeroep, niet al te, niet al te zeer, matig of voorzichtig aan! b.v. *kalioli o ngòhaka wo ari*, laat het kind niet al te hard huilen! Tegen jonge lui die naar een feest gaan: *kalioli hè!* maak het niet al te bont!

kàmo-kàmoro (*o*), meer de wolken die uit zee opkomen, vooral des morgens.

Kanaba (*o*) een kampong in 't Tobelosche, aldus geheeten naar:

kanaba (*o*) een huisvorm waarbij de kap gebroken is, bijna op de wijze zooals men een „koekoek" op het dak maakt, de tempel (*halu*) die vroeger in het dorp Kanaba stond, had dien eigenaardigen vorm.

karamàta (*o*) ook: *o berèra ma* —, een mooi gebouw of ook iets anders dat tot een sieraad van het dorp is.

kiòhiki (*i na*) foutief opgegeven, het komt van *giòhiki*, zuur, en beteekent dus: het zuur hebben, het moeilijk hebben.

kipu kòpu (*o*) de kleedermot.

kòfo jaba (*o*) een plant (Boehmeria) Mal. *rameh*, volgens den naam, Ambonsche *kòfo*, hier ingevoerd, maar men weet de vezel niet te gebruiken.

kokumutuku (*o*) een houtsoort die heel slecht hout levert.

koròngo (*i*) het borrelen van de ingewanden.

koru ma burüutu (*o*) de afgelegde schil van de krab, die men dikwijls op het strand vindt, vandaar ook *o* — een soort koekjes van rijstmeel en suiker die men in dien vorm bakt en bij feestelijke gelegenheden eet en ook *ho ma* —, het presenteeren van die koekjes aan de gasten op bruiloftsfeesten, om daarvoor eenige vergoeding in geld te ontvangen.

kuàha (*o*) waarschijnlijk zal men wel het volk als *kawàha* benoemen, en de uitgeoefende macht als *kuàha*, analoog aan 't Maleische *kawàsa* en *kuàsa*.

kuda (*o*) *ho ma* —, „iets over iets heen hangende transporteeren, enz.", is foutief. Dit noemt men *ho tuda*.

kumbèhe (*o*) matras. Dit is wel de naam voor een bepaald soort matras, maar het wordt ook gebruikt als algemeene naam voor matrassen.

kumuruku (*i*) *ho ma* —, niet: iets scheef doen liggen, maar: op zijn zijde gaan liggen, *ha* —, iets over doen hellen, *i kokumuruku*, rollen van een vaartuig, beurtelings links en rechts overhalen.

L.

làko (*nànga*) ook: *o djā ma* —, de mazen van het werpnet; *o ngòere ma* —, de ruiten van een sarong.

lāpànga (*i*) niet: lagen van iets op elkaar leggen of kleven, maar: iets ligt in lagen of kleeft op elkaar; *ha* —, ook: in lagen op elkaar leggen.

lèlèè (*o*) *ho hilèlèè*, het gezamenlijk met den inzetter of voorzanger, voortzetten van den aangevangen zang.

lio (*ho*) *ho higilio*, tegen denzelfden prijs overnemen, *o pine gènànga to ni* —, ik neem die rijst voor denzelfden prijs van je over. *ai rio wo gilio*, hij keert tot zijn plaats terug.

liwolu (*ho*) ook: opspelen, mopperen over iets.

lobi (*i*) ook in het Tobeloreesch heeft *lobi* de algemeene beteekenis van *wolk*, dus niet alleen in het Ternataansch.

lògi (*ma*) een dwarshout in de prauw, waarop de dwarsligger, de „*diadoko*" rust.

loliba (*o*) *o* — *ma njawa*, geveinsden, lieden die zich anders voordoen dan ze zijn.

lolòto (*ma*) de lijst om iets, uitgezaagd zooals rond het huis langs de kap.

lopaka (*i*) gezegd van rythmisch heen en weer slaan of golven van het water, zooals door hevige schudding.

lugu (*ho*) verlamd zijn; volgens anderen een toestand waarbij het lichaam niet meer in rechten stand gebracht kan worden, dus iemand die met een gebogen rug voorover loopt, alleen dus een verlamming van de rugspieren.

Λ

λaunu (*ho*) ook gehoord *λaungu*, *ma ngangaungu*, het vischtuig, het vischnet.

λòhihi (*ho ma*) *ha λòhihi*, iets bepissen, *ho hiλòhihi*, *iets* urineeren.

λòkini (*ha*) niet: drooge waar *uitstorten*, maar: stuk voor stuk uitpakken.

λoλòkutu (*o*) zoo noemt men alle soorten vuilnisschippers, ook blikken die men er voor gebruikt, dus niet uitsluitend die welke bestaan uit palmbladscheeden.

M.

mali (*ho*) bitter zijn, d.w.z. zich moedig gevoelen, geducht zijn in den strijd.

manaro, ka manaro, menigmaal; *t'öiki ka manaro,* ik ben menigmaal gegaan.

màta (*ja*) *ho himàta-màta,* ook: niets overslaan, alles er een beurt mede geven.

momòngere (*o*) een soort wilde kalmus met sterken geur.

moröini (*ho*) aandurven, niet vreezen voor iets.

mudukuru (*o*) groot stuk hout, aan den haard gelegd om het vuur aan te houden.

N.

nàgònànga, o — nàga, al wie.

namo-hòpu (*o*) ook naam voor den paradijsvogel, als men die als hoofdtooisel gebruikt.

ngawaro (*o*) een soort haring, die in groote scholen gevangen wordt, en dan door rooken verduurzaamd.

ngèleke (*o-ma*) dit zijn niet de staken die gekruist worden, maar juist de kruising van die staken.

ngina-ngina (*ma*) niet *smal,* maar *dun.*

ngodumu (*ho*) ook: *ho ma ngodu, ngodumòka,* gepakt en gezakt zijn, volledig toegerust.

ngòhaka (*o*) ook: *o gòta ma —*, een kwast die inwendig in het hout zit; *o gòta i tongòhaka,* het hout heeft inwendig een kwast.

ngòhu (*ho ma*) iets om den anderen in twee rijen in het verband plaatsen; *i ma —*, aldus geplant of geplaatst zijn.

ngongòkere (*o*), drinknap, van *h'òkere,* drinken, *hohono* van *o udoudomo.*

nipa-nipa (*o*) bij, meer bepaald de groote graafwesp, die in de huizen moddernesten maakt, bestaande uit afzonderlijke cellen, waarin een ei gelegd wordt, en dat verder gevuld wordt met door een steek verdoofde rupsen.

nongu (*o*) houtskool, men hoort ook *nongo,* en het is wel mogelijk dat *nongu* foutief is.

nune (*i- ha*) hangen, aan iets hangen, zooals een bel, of zooals een kleedingstuk aan een dwarshout.

nunune (*ma*) lisjes om iets aan op te hangen.

O.

òa (*i-ja*) goed; *o njawa ma òa*, goed mensch; *o gòta ma òa*, goed hout; *o hininga ma òa*, goed gezind; *ma* —, het goede, ook: het goede ervan, *i* —, het is goed; *ka i* — *dika*, het is maar goed; *i òahi*, het is nog goed.

oaha (*i*) ook: *nànga ilingi i* —, heesch zijn, de stem verliezen.

obiri (*ha*) bespuwen; *ho hiobiri*, met iets bespuwen.

ogana (*o*) cocosnooten melk, niet het eerste, maar het tweede en derde uitwringsel; *o inomo ja* —, met die melk toebereide spijs; *ho ma* —, met die melk spijzen toebereiden.

òhaka (*ha*) dit is bepaaldelijk de ingrediënten van den sirihpruim *kauwen* tot ze goed vermengd zijn.

òhana (*ho*) dit is niet *naderen*, maar bepaald tegen iets aanbonzen of stooten.

òko (*ho ma*) ook: *ho hidòko*, staan, en *ho ma hidòko*, gewoonlijk gezegd: *ho ma hidòkouku*, overeind staan in een nette houding met de hielen aaneengedrukt.

òkutu (*h'*) ook scheppen met twee handen of met iets anders dan hout of palmhaarscheeden; *o* — *moi*, één schepje.

ònoko (*i*) inloopen van water in een bamboevat dat men met het uiteinde onder water drukt, of in den neus van de prauw, als die door zwaar stampen water schept.

P.

pàgeli (*ha*) ook: *ho màgeli*, iets ergens afplukken of afbreken.

pàha (*i*) ook: *ma babàha*, de rest, het overschietende.

pahàgi (*ma*) ook: *i* —, het is vierkant, of vierkantig; *i popahàgi*, het vierkante, of het vierkantige; *o bahàgi*, een vierkant of vierkantig behakte balk of stijl.

pàka (*ha*), *ho pàka* is: gooien, en *ha paka*, begooien.

pàkoro (*ha*) ook: iets met een mes afschillen, bamboe, b.v. (geen vruchten); *ho ma* (niet *pàkoro*) *bàkoro*, voor zich of met een bepaald doel iets behakken of bedisselen.

pàli (*ha*) ook, iets in opgaande rijen omwinden, zooals men een soort rijstzakjes maakt, *o babali* geheeten.

pàngòta (*o*) breeuwsel voor de prauwen (*baro*).

papàgo (*o*) kort baadje, zonder mouwen.

perèke (*i*) vuil zijn, morsig zijn; *ha* —, vuil of morsig maken.

pidungu (*o*) een hol, door een dier, een muskusrat of een krokodil b.v. gegraven.

pigiri (*ma*) ook: *nànga uru ma* —, de roode rand der lippen.

pilàtu (*ha*), niet: *o pilàtu*, datgene waarmede men klemt, dit heet *o bobilàtu, o pilàtu*, luizenkam, beter: *o wuhi o pilàtu*, dusgenoemd, omdat het allemaal losse pennetjes zijn, die door een klemmetje bij elkaar gehouden worden.

pòkoro (*o*) een boomsoort, welks bast, in aftreksel gedronken zware dysenterie verwekt.

pole-pole (*o*) niet: de *groote*, maar: de *kleine* vischarend.

pòma (*ha*) verbieden iets te zeggen, b.v. *wa* — *j'akunua jo hingàhu*, hij verbood het te kennen te geven; *to ni* — *n'àkunua no tèmo nènànga*, ik verbied U dit te zeggen (het uitspreken gaat altijd vergezeld van een kleine afwerende handbeweging).

ponu (*ho ma*) ook: *ho ma hibonuika*, zich tot iemand overbuigen.

popilàki (*o*) naald, ook: *o* — *ma làko*, het oog van den naald.

pòtjogili (*o*) een soort waterslang.

pudjo (*i*) het scheuren van een zak zoodat de inhoud er uit loopt; *ho hipudjo*, dergelijk scheuren veroorzaken.

puka (*ha*) iets buigen, weer lenig maken, een stijf been b.v.

purudjongo (*i*) gezegd van drooge waar, rijst of zoo, die uit een scheur van een zak loopt.

R.

ràba (*o*) een houtsoort, veel gelijkende op ijzerhout, maar veel lichter, en niet geschikt voor buitenwerk.

rame (*ho*), *ho hirame*, ook: 't een feestelijk aanzien geven, het druk maken.

Reni (*o*) het eiland Todore.

rihiki (*i ma*) hard, van hout of andere dingen, gelijk beteekend ongeveer met *togowini*.

ròche (*o*) ook: *o* — *ma homoa*, deelen des lichaams, ledematen.

ròranga (*ha*) ook: de takken van de boomen afhakken.

ròro (*ma*) de bepaalde tijd voor iets; *ma ròro wànge tumidi*, gedurende (voor) zeven dagen. (Ternat.).

ritàga (*ho ma*) elkaar eensklaps ontmoeten.

ruànge (*ja*) drie, alleen gezegd voor menschen; *o njawa ja* —, drie personen; *ja ruàngeòka*, zij drieën.

ruata (*ja*) vier, voor personen, als boven *„drie"*.
ruba (*ha*) omgooien, ook: *ho ma rubaiha*, gaan liggen.
rugi (*o*), *ho* —, verlies lijden; *ho hirugi*, verlies doen lijden.

T.

tabi (*ho*) ook *i* —, het raakt met de randen of met de uiteinden aan elkaar.
taboho (*i*) dit wordt van allerlei dingen gezegd, niet alleen van het elkaar zwart maken op doodenfeesten, ook *i tabo-taboho*, geheel op deze wijze gevlekt of gevlamd zijn.
tàdjiri (*ho*) iemand valschelijk van iets beschuldigen, belasteren.
tàduhu (*o*) schaduw van boomen, ook: beschaduwing; *o hokolati marai ho dàtomo o taduhòka*, cacaoboomen moet men in de schaduw planten; *ja* —, het wordt er door beschaduwd.
tàduku (*o*) horen, ook: *o tatàduku*, stootwerktuig.
tai (*ha*) beter geschreven *tae*, dit wordt toch ook wel van allerlei ander soort laster gezegd, niet alleen van overtredingen op sexueel gebied.
tàga (*ha*) iets dat vallen wil met een stut steunen.
tàhuku (*ha*) ook: *o dàhuku*, dusdanige knoop in een touw.
taintera (*o*) een, een eindweegs uit den vasten wal liggend rif of zandbank, waardoor tusschen dat rif of die bank en den vasten wal een soort meer gevormd wordt, zooals dat achter het eiland Mèti het geval is.
taintera (*o — ma dòto*) een kaapje van het eiland Mèti, de verst in zee uitstekende, en aldus genaamd naar de daaraan aansluitende *taintera*.
taitū (*ha*) iets beslissen, iets uitmaken, iets vaststellen.
tàkunu (*i*) *nànga ngunungu i* —, neusbloeding hebben; *o kiloana ho hidàkunu*, neerdroppelend water in een bamboe opvangen.
taλoko (*ho*) het vuur aanwaaieren; *o dadaλoko*, de vuuraanwaaier.
tamiλe (*ho ma*) gaan zitten.
tana (*ha*) dit beteekent meer bepaaldelijk, elkaar het eten voorhouden.
tàpa (*o*) *o — ma kai*, niet: de dekschalen van den schildpad, maar bepaald: het schildpad (Maleisch *karet*) en *o — ma kuliti*, dekschilden.
tarono (*ho*) geen ontlasting hebben, hardlijvig zijn.
tarono (*ho ma*) het haar lang laten groeien (misschien hetzelfde als: *ha tarunu*.
tatàka (*o*) hamer.

taulate (*o*) een houtsoort met goed hout, o.a. gebruikt om er prauwen van te maken.

tego (*ho*) ook: *ho ma tegoriẕe*, op de teenen gaan staan.

tehèhoto (*i*) het is te klein, te nauw om er in te laden of in te doen wat men wenscht.

tekèle (*ho*) *ho tekèleuku*, iets tusschen de wijd van elkaar gezette beenen op den grond leggen, natuurlijk een mensch, dus, iemand dooden; *kiàka ni ja tekèleuku?* waar heb jullui gedood?

tèngo (*ho ma*) ook: *o ngòtiri ta dèngo dika*, ik maak die prauw maar alleen; het woord wordt ook in alle personen gebruikt: *mi ma dèngo*, wij alleen (exclus.); *ho ma dengo*, wij alleen (inclus.); *ni ma dèngo*, gijlieden alleen.

terī (*i na*) ook: *ho derī*, een pot te vuur, op de steenen, zetten.

tero (*i*) ook: *ha tero*, treffen, de gelijke maat volgen bij het maken van het een of ander.

tèteru (*ho*) dit moet zijn *tèturu*, het heeft met *tètoro* niets uitstaande, wel met *i tèturu*.

ti ook exponent bezittelijk voornw. 2e pers. meervoud. *ti ngini nia.*

tiai (*i*) *ma diai*, ook, de *waarheid* in een of andere zaak; *to mau to ma hioriki ma diai*, ik wil het juiste, de waarheid weten.

tide (*ha*) opbeuren, optillen, in de hoogte brengen (als zoodanig een *hohoko*) *ma didide*, ook: de schommel.

tiha (*ha*) ook: *ho na diha*, voor iemand afgooien; *ho diha*, begooien, bestrooien.

tiki (*ha*) ook: *i* —, ergens niet onder kunnen kruipen omdat het te laag, te dicht bij den grond is, zoodat men zich er aan stoot.

tiliki (*ma*) *i* —, ontbloot zijn van de glans-penis.

timo (*o*) foutief, moet zijn *timu*.

timoòa (*o*) *i na* —, het doet aangenaam aan.

tingidu (*ma*) *alleen* gezegd van bananenbladeren.

tino (*ho ma*) ook: *o didino*, smeersel.

tino (*i*) wordt ook gezegd van verteerd, versleten of afgesleten door andere oorzaken, door gebruik b.v.; *o uku ma dino*, ook: aangebrand hout; *o dudu ma dino*, aangestoken sigaret.

tiòniki (*ho*) *ho ma hidiòniki*, ook wel gezegd van eigen goed, dat men afscheidt om het alleen voor zich te genieten.

tipo (*o*) de bamboe waarin men de palmwijn (*o daluku*) in naar huis draagt.

tjahaja (*o*) ook: glans, schoonheid.

tyara (*o*) een vischsoort, als „*melumu*". maar rood van kleur.

tjòpu (*ho*) overgankelijk: *djòpu*, iets bespuiten, of met iets spuiten, dus: *ha djòpu*.

toba, de sluitklank accomodeert zich aan de beginklank van het woord waarvoor dit voorvoegsel geplaatst wordt.

toboko (*i*) bepaaldelijk: doorbranden.

todòhiki (*i na*) als toestandwoord: diefachtig zijn.

tòkemi (*i*) gezegd als de riviermond verstopt is, en het water daardoor niet naar zee kan afvloeien.

Toloa (*o*) Todore.

tòma (*ha*) ook: *ho ma tòma*, zichzelf dooden.

tongòkono (*i*) draagkracht, laadvermogen hebben, van een prauw; *to ngohi ahi ngotiri i* —, mijn prauw heeft groote draagkracht, groot laadvermogen.

toòlenge (*i*) ook: *o haeke ma doòlenge*, een kaal hoofd.

tòpi(*o*) mat van nipa-bladeren om allerlei, maar vooral rijst op te droogen.

totàngo (*ho*) meer bepaald, de lijn over mikjes in het diepe water laten zakken, en zelf daarbij op het drooge blijven.

tòtara (*i*) ook: het is door en door geschoten, doorboord, doorzichtig.

tòtomo (*i*) ook: *ma dòtomo*, het voltallige, het volle getal.

tubalenge (*ho*) ook: met een stokje iets van zich afkeeren, *ma dubalenge*, het stokje of hetgeen waar men mede peutert.

tubo (*i*) *ma dodubo* ook: het werktuig om iets omhoog te steken.

tudili (*ho*) pikken, zooals een vogel dat zijn veeren doet, ook gezegd wanneer een vogel iemand pikt.

tuhaka (*i*) oprijzen, opstijgen, werken, zooals palmwijn door gisting.

tūhuhu (*ha*) iets wat beleend is, een pand dus, inlossen; *ma dudūhuhu*, de som waarmede men iets inlost, de betaling die men hiervoor doen moet.

tuko-tuko (*o wèka ha*) deze spelling is goed, het moet dus niet *tuku* zijn, zooals in het artikel verondersteld wordt.

tulu (*ho*) *ho hidulu*, ook; iets ergens in het voorbijgaan aanreiken.

tumungu (*ho*) niet zoozeer iemand opsluiten, meer: iemand aanhouden, langdurig beletten voort te gaan.

tumutu (*ha*) wijsvinger is: *ma dudumutu*, 't zelfde als *ma dudungutu*. (Zie *tungutu* (*ho*).

turàba (*i*) dit moet zijn *turàbaha*.

turu (*ha*) ook: nateekenen, navolgen, copiëeren; *ho hiduru*, ook achterna komen, nazenden; *ho ma tèke turu*, moet zijn *ho ma tiki turu*.

tururu (*ha*) ook *ha toturuu*, het een op de plaats van het andere brengen, aan het verplaatsen blijven.

tutama (*o*) niet alleen: een voorwerp van blik of zink vervaardigd, ook het materiaal wordt aldus genoemd.
tutukuna (*o*) beter: *tutukana, ho tukana,* een lijn trekken.

U.

uhama (*o pine ma*) foutief opgegeven, moet zijn, de vergane rijstaren.
uku (*o*) branden, verbranden, niet *ha uku,* maar *jo uku*; *àhi giama jo uku,* mijn hand is gebrand.
ule (*ho*) ook: *i na ule,* met iemand zijn spel drijven.
uroto (*o*) ook: *ho ma hiuroto,* werken, zich zeer inspannen.
uti (*ho*) ook: *ho higuti,* ontslaan, *wi higuti,* zij ontslaan hem; *ma guti,* ontslagen; *ma utuhana ma guti,* de ontslagen *oetoesan.*
utumu (*ho*) ook: *o utumu,* winst, *ani utumu okia moi?,* hoeveel heb je gewonnen?

W.

wàdja (*o*) „iets van staal voorzien", niet *ho wàdja,* maar; *o wàdja ho noa,* staal er in doen.
wàkomòmu (*o*) beter *wàkomumu,* en het woord komt dan van *mumu* = *mumuru,* de bladnerf waarvan het net gemaakt is.
waloko (*o*) voor *nap* moet „beker" gelezen worden.
wàngo (*ho*) voor „menschenleven" zegt men ook *ngàngo, o njauwa manga ngàngo, manga ngàngo ma dèkana,* zoo lang zij leven.
wàpo (*i*) men zegt dit vooral van hout dat van vocht doortrokken, en daardoor rot geworden is.
wèdono (*i*) voldoende, genoegzaam.
wèleke (*o*) ook: *ho hi* —, iets over elkander kruisen.
wètjara (*ho*) ergens leven maken, trommelen, zonder dat men weet waar: *kiàka jo wètjara,* waar zijn ze aan het leven maken?
woe (*i*) met velen zijn van menschen, niet *ha,* maar *i na woe.*
wòhama (*ho*), *ho ngòhama,* niet causatief, iemand doen ingaan enz., maar betrekken, betreden, binnendringen, binnengaan.
wòmaha (*o*) ook: *nànga ngomaha,* de keel.
wòra (*ha*) ook: *i wòra,* het is losgelaten, het staat niet meer strak.
wòro (*i*) niet bepaald zinken, maar: vol water loopen.
wòwomo (*i*) gezegd van bananen en sago, als de bloem te voorschijn wil komen.
wuwo (*ho*) blazen, moet zijn *wuwu.*
wuwuüngu (*ma*) paarsch, purperkleurig (men onderscheidt kleuren niet bijzonder scherp).

EENIGE RECENTE VONDSTEN IN HET RIJKSMUSEUM VAN ETHNOGRAFIE.

DOOR

Dr. J. F. STUTTERHEIM.

In mijn Leidsch proefschrift. De teekeningen van Javaansche Oudheden in het Rijksmuseum van Ethnografie (Dec. '33) waar ik in hoofdstuk I (Diëng) en hoofdstuk III (Baraboeḍoer) de teekeningen betreffende deze oudheden van de hand van Cornelius besprak, bevinden zich eenige zinsneden die een correctie behoeven.

Reeds in den aanvang (p. 13) merkte ik op dat teekening no. 1: „Kaart van een gedeelte van het district Kedoe en aangrenzende districten", niet aanwezig was maar waarvan ik veronderstelde dat zij nog wel eens aan het licht zou komen. Deze verwachting n.l. dat er nog wel iets van wat verloren gewaand was, uit het Museum zou kunnen opduiken, heeft zich nu bewaarheid, zij het dan niet ten aanzien van bovengenoemde kaart.

Reeds kort na zijn verschijning was bovengenoemd proefschrift dus in zekeren zin weer verouderd en wel door het feit dat de Heer Damsté, die thans tijdelijk werkzaam is in het Ethnografisch Museum het geluk mocht hebben ergens in een verborgen hoekje van het Museum enkele mappen en portefeuilles van vrij klein formaat te ontdekken, mappen die bij nader onderzoek veel bevatten van wat men reeds verloren gewaand had.

Op pag. 15 van bovengenoemd geschrift schreef ik o.a.: Helaas zijn de verschillende verslagen van Cornelius' opnamen thans uit het Museum verdwenen; dit nu is gelukkig niet het geval, immers èn het verslag van den Diëng alsmede dat van Toegoe èn het verslag van Baraboeḍoer zijn thans wederom terecht, zoodat ook datgene wat ik schreef op pag. 51 niet meer juist is. Daar staat n.l.: „Hoe Reinwardt aan deze teekeningen kwam (n.l. die van Baraboeḍoer) hebben we reeds boven vermeld, doch hier ter plaatse dienen we te wijzen op het feit dat intusschen het handschrift is verloren gegaan". Het handschrift is dus niet verloren gegaan hetgeen natuurlijk niet

wegneemt dat de Heer van Erp bij het schrijven van zijn Bouwkundige Beschrijving van Baraboeḍoer niet van dit handschrift gebruik heeft kunnen maken, doch van een copie van het afschrift in het bezit van het Bataviaasch Genootschap[1]).

Het handschrift heeft weer dezelfde breedsprakige aanhef die we kennen van het verslag van den Diëng[2]), het luidt:

„Beschrijving van de zeer merkwaardige Ruines bij den Inlander bekend onder de benaming van Borro Boedoor voorgesteld in de hoogste Indiaansche Architecture waar in een groot getal van kleine heilige Hindostanse Tempels met verschillende Beelden aan een geschakeld als een heilige plaats welke jongst is ontdekt geworden in de environs van het dorp Boemi Segorra geleegen in de provincie de Cadoe aan de Noorder Limieten van het district Bagallan omtrent 36 Engelsche Mijlen afstand in 't Suid Westen van de Residentie in de Cadoe de Magallaan genaamd".

Onder dit geschreven opschrift staat verder: „(Deze beschrijving is slechts tot weinig over de helft gebragt: zijnde er van de twaalf aanlagen van het gebouw niet meer dan zeven beschreven)".

De tekst bestaat uit 136 bladzijden van een sierlijk schrift in inkt hetwelk in stijl en spelling zich even groote vrijheden veroorlooft als in Cornelius' verslag van den Diëng.

In de portefeuilles (klein) D (Ned. O. Indië) komt voor het verslag van Cornelius over den Diëng, dat eveneens verloren gewaand was, maar met deze kleine portefeuilles weer terecht gekomen is, en welk verslag is uitgegeven door Prof. Krom in Bijdragen 75: Eerste Opname[2]).

Eveneens een minder uitvoerig verslag van den „kegel" op Toegoe[3]) welk geschreven verslag echter bijna geheel verbleekt is en daardoor vrijwel onleesbaar.

Het is misschien dienstig tevens te dezer plaatse te wijzen op het feit dat we in de portefeuille D II E o.a. een zestal teekeningen aantreffen in potlood van Hindoe-Javaansche oudheden die langen tijd te Dordrecht vertoefd hebben en onlangs door Prof. Van Eerde naar Amsterdam zijn gebracht. De teekeningen dezer beelden behooren bij een brief van F. Lebret, Dordrecht dd. 6 Juni 1869 (Reg. ontvangen br. no. 61) hetgeen duidelijk verwijst naar de beelden uit Dordrecht bovenvermeld.

---

[1]) Vgl. pag. 51 Teek. Jav. Oudh.
[2]) Vgl. Eerste Opname, Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) pag. 384 sqq.
[3]) Vgl. pag. 36 Teek. Jav. Oudh.

De teekeningen zijn zeer fraaie potloodteekeningen, licht en schaduwwerking zijn bijzonder harmonisch aangegeven en doen denken aan het werk van de gebr. Bik.

Verder bevinden zich in het mapje nog eenige veel minder geslaagde afbeeldingen, steendrukken en potloodteekeningen van enkele beelden, thans thuis hoorende in het Ethnografisch Museum, waaronder een Brahmâ, Nandiçwara, Ganeça, Nandi [1]) en Bhairawa [2]), alle welbekend en door mij in het boven genoemde geschrift besproken. Deze teekeningen van een onbekend kunstenaar zijn, zooals gezegd, veel minder geslaagd en doen denken aan de teekeningen nos. 110—116 uit de groote portefeuilles [3]).

Nog verscheidene andere documenten zijn mede teruggevonden waarvan de bijzonderheden hier achterwege kunnen blijven, doch die wel doen blijken hoezeer het noodig is dat het Ethnografisch Museum zijn nauwe behuizing verlaat en elders een ruimer verblijf betrekt, hetgeen niet zal nalaten de uitgebreide verzamelingen beter tot haar recht te doen komen.

---

1) Bij deze teekening staat als bijschrift: Simile collare(?) habet Nandi apud Moor. Hindu Pantheon Tab. 84 n. 3.

2) Vgl. ook hier het bijschrift: Indicum idolum ex insulâ Javâ missum a V. Nob. Elout. Hodie in hortis Instituti Reg. Berg. Amst. Videtur Mahadeva vd Moor. Hindu Pantheon p. 98 aut ejus avatara Bhairava Moor p. 179.

3) Vgl. mijn Teek. Jav. Oudh., pag. 111—115.

OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN.

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

(Met 6 platen).

XXXIX [1]).

De zgn. Guhyeçwarī van Singhasāri.

Het schijnt, dat het terrein rondom de schamele resten van het eenmaal aan oudheden zoo rijke Singhasāri nog vol verrassingen steekt, die op ongeregelde tijden en op ongeregelde wijze hun verborgenheid prijsgeven om het aantal raadsels, dat dit terrein nog steeds oplevert, te vermeerderen. De laatste belangrijke vondst is wel die van het in honderd en meer stukken gebroken, doch door den Oudheidkundigen Dienst weder samengestelde, op lijken zittende vrouwenbeeld, geflankeerd door een Bhairawa- en een Gaṇeça-figuur en aan de achterzijde voorzien van een inscriptie. Men vindt dit beeld uitvoerig besproken en afgebeeld in het Oudheidkundig Verslag [2]).

Bosch, die ter plaatse een poging waagde tot determinatie van het beeld, kwam tot de conclusie, dat het een buddhistische Durgā-figuur moest zijn, een zoogenaamde Guhyeçwarī, welker uitbeelding tot de unica behoort. Als bewijsplaatsen haalt hij een beschrijving uit het Bṛhatswayambhūpurāṇa aan en een tweede uit een Nepaleesch handschrift, gepubliceerd door Sylvain Lévi.

De eerste beschrijving zegt van deze godin, dat zij met het gelaat naar het Noorden gewend is, in omhelzing met Wīreçwara staande op een lijk, met drie oogen, het offermes en de schedelschaal in de handen, in de gedaante van Çiwaçakti, het lichaam getooid met de vijf mudrā's, de kroon voorzien van de vijf Buddha's, doortrokken van de essentie van de negen dansen, de rossige haren stijl omhoog,

---

[1]) Zie deze Bijdragen, dl. 85, 1929, bl. 479; dl. 86, 1930, bl. 302 en 557; dl. 89, 1932, bl. 97 en 261; dl. 90, 1933, bl. 267.

[2]) O. V., 1928, p. 27 vlgg., plaat 11 vlgg.

naakt, moeder van alle Tathāgata's, voor de Çaiwa's = Çiwarūpī, voor de Waiṣṇawa's = Waiṣṇawī, voor de Brāhmaṇa's = Brāhmaṇī, moeder der verlossing voor Çiwaïeten, Wiṣṇuïeten en Brahmanisten, ja, voor alle goden der goden. De tweede beschrijving vertelt, dat zij saffraankleurig is, met negen aangezichten, in elk aangezicht drie oogen, met achttien armen, het eerste paar met bindu en pātra, het tweede met trommel en knots, het derde met zwaard en schild, het vierde met pijl en pijlkoker, het vijfde met werpschijf en knots, het zesde met olifantshaak en ?, het zevende met wajra en pāça, het achtste met drietand en stamper, het negende met wara- en abhayamudrā; haar kleed bont, haar halssnoer uit schedels bestaande, haar lichaam in een vlammendos, staande op den rug van een leeuw in de houding pratyālīḍha.

In zijn beredeneering wijst Bosch er te recht op, dat de hoofdfiguur helaas zeer verminkt is, zoozeer zelfs, dat het niet mogelijk is na te gaan, of enkele der belangrijkste, in de genoemde teksten opgegeven attributen er wel aan voorkomen. Zoo blijft hij in het onzekere, of de figuur wel naakt was, of zij de Dhyānibuddha's in den haartooi droeg en een derde oog bezat.

Voorloopig moet ik er op wijzen, dat het opgetrokken rechterbeen der figuur duidelijk een stuk kleed vertoont, zoodat wij mogen aannemen, dat onze figuur althans niet aan den eisch van naaktheid voldeed. Bovendien lijkt het mij echter mogelijk om meer te weten te komen omtrent het oorspronkelijk aanzien van deze godin. Om deze reden wijd ik haar dan ook deze aanteekening.

In het tijdschrift „Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw" publiceerde de heer Schnitger een beeld uit het Leidsche museum, voorzien van een buitengewoon duidelijke afbeelding, duidelijker dan die, welke de catalogus van bedoeld museum verschaft [1]). Het bedoelde beeld staat in den catalogus vermeld als een Bhṛkuṭī, çakti van Amoghapāça [2]). Schnitger noemt het echter een Bhairawī.

Een ieder, die de afbeelding van deze figuur legt naast die van de overblijfselen van het Singhasārische beeld, wordt getroffen door de absolute gelijkenis van die deelen, welke aan dit laatste beeld herkenbaar zijn, met de overeenkomstige van het Leidsche beeld. Plaatsen wij de attributen der beide figuren overzichtelijk onder elkaar, dan krijgen wij het volgende:

---

[1]) Ned.-Indië Oud en Nieuw, 1932, p. 257 vlgg.
[2]) *Juynboll*, Catalogus, deel V, pag. 36, plaat V, figuur 1.

Leiden, paarsgewijs van boven naar beneden en van links naar rechts:

triçûla	—	pāça
angkuça	—	dhanu
khaḍga	—	lijk
çaru	—	kapāla.

Singhasâri, idem:

(angkuça) [1])	—	pāça
khaḍga	—	dhanu
çaru	—	lijk
triçûla [2])	—	kapāla.

Bedenken wij daarbij, dat door den geschonden toestand van het Singhasārische beeld ook een onderlinge verwisseling der attributen aan één zijde mogelijk moet worden geacht, dan krijgen wij *precies dezelfde attributen voor beide figuren*. Daar voorts de zitwijze en de opstelling op een lijkenveld in beide gevallen geheel dezelfde is, terwijl de restanten van den haartooi van het Singhasārische beeld zich niet verzetten tegen het veronderstellen van een zelfden haartooi als het Leidsche beeld vertoont, blijft er niet veel anders over dan tot de identiteit der beide beelden te besluiten.

Na dit eenmaal aangenomen te hebben dienen wij nogmaals de hierboven gegeven beschrijvingen na te lezen. Daarbij zien wij dan echter, dat er slechts enkele zaken zijn, die zonder meer op onze beelden betrekking hebben — en dan nog betrekkelijk alleen staan —, terwijl andere zaken sterk afwijken. Van een derde oog bij het Leidsche beeld geen spoor — de oneffenheid op het voorhoofd laat zich als een overblijfsel der bekende daemonische huidplooien verklaren —; de bekleeding der figuur is geheel als gebruikelijk; van de vijf Dhyānibuddha's in den haartooi is niets te zien; dit voor zoover de door Bosch twijfelachtig geachte zaken betreft. Van de in het Bṛhatswayaṃbhūpurāṇa opgesomde eigenaardigheden vinden wij *niet*: de omhelzing van Wīreçwara, het *staan* op een lijk, het derde oog, de vijf mudrā's, de vijf Buddha's en de naaktheid. Van de in

1) Van deze angkuça is de steelknop zichtbaar.

2) Misschien heeft deze triçûla los tegen het achterstuk gestaan, waardoor voor de vierde hand een ander attribuut vrijkomt; Bosch vermoedt, een mes. De hand zelf is geheel verdwenen, alsook het grootste stuk van den bijbehoorenden arm.

het Nepaleesche handschrift vermelde zaken treffen wij *niet* aan: de negen aangezichten, het derde oog, de achttien armen en het staan op den leeuw in de pratyālīḍha-houding, een schiethouding, zooals men weet.

Alles bijeengenomen, geloof ik dan ook niet, dat er goede redenen gevonden kunnen worden om onze godin met een Buddhistische Guhyeçwarī te identificeeren, daar alle Buddhistische kenmerken immers afwezig blijken te zijn. Wij doen, naar ik meen, dan ook het beste haar voorloopig voor een tantrische Durgā-variant te houden, in het midden latende, welken bijzonderen vorm zij daarbij vertegenwoordigt.

Ten slotte wil ik nog op een samenloop van omstandigheden wijzen, die mogelijkerwijze voor de kunsthistorische plaatsing van het beeld van beteekenis zou kunnen worden en die in de litteratuur een blijvend plaatsje zou kunnen veroveren. Schnitger zegt namelijk, dat het Leidsche beeld uit den tijd van Kṛtanagara moet zijn, terwijl Bosch bij zijn bespreking van het Singhasārische beeld spreekt van den bloeitijd van Singhasāri en het in verband wil brengen met den stijl der beelden van den torentempel. Zien wij echter, dat de inscriptie op de achterzijde het jaar 1254 Çāka = 1332 A.D. vermeldt, dan wordt plaatsing van het beeld van Singhasāri in den tijd van Kṛtanagara onmogelijk en die van het andere beeld in denzelfden tijd onwaarschijnlijk. Ook verschaft ons deze inscriptie geen aanwijzing, dat wij hier een Buddhistisch beeld voor ons hebben. Wel wijst Bosch er te recht op, dat het er in voorkomende Bhaṭārī een gewone bijnaam voor Tārā is, doch daar zou ik tegenover willen plaatsen, dat in de *Oud-Javaansche* maatschappij — en daar hebben wij hier toch mede te maken — dit woord de zeer gebruikelijke titulatuur voor een vorstin is. M.i. slaat het „tatkāla kapratiṣṭān pāduka bhaṭārī enz." zonder eenigen twijfel op de bijzetting eener vorstin in bedoeld jaar (1332 A.D.). Later hoop ik op deze bijzetting uitvoeriger terug te komen [1]).

[1]) Namelijk in een artikel, waarin ik ook de Bhairawa-figuur van ons Singhasārische beeld ter sprake hoop te brengen in verband met de overige Singhasārische Bhairawa's, van welke de thans te Leiden staande n.m.m. door Moens ten onrechte in den torentempel gelocaliseerd is. Ik hoop daarbij tevens aan te toonen, dat men uiterst voorzichtig moet zijn met het „Buddhistisch" verklaren van tantrische figuren uit den Majapahit-tijd, hetgeen zelfs nog meer geldt voor den tijd van Kṛtanagara.

Fig. 1. *Foto Holt.*
Steenen zetels in Gelgel (Bali).

Fig. 2. *Foto Holt.*
Steenen kist bij het Bratan-meer (Bali).

XL.

Megalithica op Bali.

Reeds enkele malen heeft Bali ons verrast door de vondst van voorwerpen uit een praehinduïstischen tijd, welke bleken van belang te zijn voor de studie der praehistorie van den Archipel. Men denke slechts aan de zgn. sarcophagen, o.a. van Tĕgal-Lalang, den gietvorm van de bronzen trom van Pejeng en andere zaken. Voor zoover mij bekend is, viel tot nog toe de aandacht niet op enkele andere voorwerpen, welke gedeeltelijk een survival uit die periode kunnen beteekenen, gedeeltelijk werkelijke overblijfselen van een megalithische cultuur kunnen zijn.

Tot de kenmerken van een dergelijke cultuur behooren onder anderen de van Nias en elders bekende steenen zetels, welke dienen om de vooroudergeesten te bevatten, die bij bepaalde plechtige gelegenheden uit hun voorouderhemel nederdalen. Nu trof het mij, dat in een zeer bepaald deel van Bali — om nauwkeurig te wezen: de omgeving van Gelgel — vóór de erfmuren, op hoeken van wegen en elders, uit groote platte riviersteenen samengestelde zetels voorkomen. Soms vindt men ze tot een grooter complex vereenigd, plaats biedende aan verschillende personen, soms slechts in weinige exemplaren aan weerszijden van een erfpoort opgesteld. Navraag bracht mij aan het licht, dat van deze zetels geen ander gebruik gemaakt werd dan om er op te zitten; vrouwen mogen dit echter niet doen. Deze zetels bestaan uit een liggenden en een staanden steen; zooals men weet, is de liggende steen in de megalithische culturen de plaats voor een vrouwelijke voorouderziel, de staande die voor een mannelijke. Het spreekt vanzelf, dat thans van dergelijke opvattingen in bedoelde streek niet meer gesproken kan worden, doch het lijkt mij niet uitgesloten, dat zich een oud gebruik heeft gehandhaafd, zij het dan ook met een gewijzigde toepassing [1]).

Zouden wij in deze zetels uit het Gelgelsche *sporen* van een Balisch megalithicum mogen veronderstellen, de overige door mij bedoelde voorwerpen schijnen mij inderdaad *overblijfselen* uit die periode te zijn, hetzij uit den tijd, dat elders op Bali het Hinduïsme reeds zegevierde, hetzij uit den tijd daarvoor. Ik bedoel de vierkante of lang-

---

[1]) Ik vraag mij af, of de bekende Sûrya-zetels der Balische tempels, onbekend van het oude Java, niet eveneens een adaptatie aan het Hinduïsme kunnen zijn van de megalithische voorouderzetels; het feit, dat men niet zelden op dergelijke zetels heilige steenen aantreft, zou hiervoor kunnen pleiten.

werpige steenen bakken, iets meer dan een halven meter diep en iets meer dan een meter lang — de maten verschillen voortdurend —; paarsgewijs bij elkaar liggende komen zij voor aan de oevers van het Bratan-meer. Zij worden zoowel in de koffietuinen hoog op de hellingen der dat meer omgevende bergen als vlak aan den oever, ja, zelfs onder den waterspiegel gevonden. Enkele door mij opgenomen exemplaren bevatten losse steenen en brokken rotssteen zonder meer. Opmerkelijk is echter, dat zij in ongelijke paren worden gevonden en dat er nergens deksels zijn te vinden; zij vertoonen dan ook geen ter opname der deksels dienenden specialen rand. Het materiaal, waaruit zij zijn vervaardigd, is, voor zoover betreft de door mij onderzochte exemplaren, een zeer grove breccie. Hoewel de gedachte aan sarcophagen of ten minste aan kisten voor de opname van beenderen voor de hand ligt, durf ik hierin toch niet beslissen. Hun voorkomen in grooten getale in niet door menschen bewoonde gedeelten in de omgeving van het meer maakt het onwaarschijnlijk, dat zij uit later tijd stammen. Wel worden enkele lage en kleine exemplaren thans gebezigd als trog voor de zwijnen [1]).

XLI.

Een duizendjarig ambt in de Vorstenlandsche kratons?

Zij, die de groote Baraboeḍoer-monographie doornemen op de dans- en muziekuitvoeringen in en buiten de kratons uit dien tijd, zooals deze zijn afgebeeld op de reliefs van Java's grootste oudheid, zullen een oogenblik met bevreemding hebben stilgestaan bij de beschrijving van een brahmaan, die blijkbaar iets met dergelijke uitvoeringen te maken had. Zij lezen daar: „Steeds zijn eenige vrouwen aanwezig, waarschijnlijk andere danseressen, die de handschelletjes hanteeren, en dikwijls treedt een man in brahmanendracht op, die met de handen de maat schijnt aan te geven; een enkelen keer heeft ook die laatste de schelletjes in handen" [2]). Hierbij wordt gedoeld op een gezelschap, dat klaarblijkelijk tot een dansscène behoort, nochtans den eigenlijken dans niet uitoefent. En opvallend daarin is de figuur van den man „in brahmanendracht", of hij nu niet dan wel tot de hoogste kaste behoort. Wat moeten wij wel van dezen heilig-

---

[1]) De bewoners van de streek verbinden aan deze voorwerpen de gedachte aan menschenoffers, hetgeen zou *kunnen* wijzen op het eenmaal voorkomen van beenderen in enkele van die voorwerpen.

[2]) *Krom*, Barabuḍur, I, Tekst, pag. 706.

man, blijkens zijn baard of knevel meer in een kluizenarij dan bij een dansscène thuis hoorende, denken?

Gaan wij de passages na, die überhaupt dansscènes uitbeelden, dan zien wij, dat O 52, O 72, O 149, Ib 19, IBa 45 en IBa 300 geen brahmaan vertoonen, IBb 1 en IBb 51 slechts onduidelijk een dergelijk persoon laten zien, doch BII 44, IBa 233a, IBa 318, IBb 43, Ia 95 en III 65 wel onzen brahmaan ten tooneele voeren. Blijkbaar was hij dus niet onontbeerlijk en waren er dansen, waarbij zijn aanwezigheid niet vereischt was. Ter aanvulling kan nog gewezen worden op het relief van tjaṇḍi Lara Djonggrang, hoofdtempel No. VIId, waar onder het gezelschap van muzikanten zich eveneens een man met een knevel bevindt, die kennelijk iets met den uitgevoerden dans heeft uit te staan [1]).

Voor zoover mij bekend is, werd nog nimmer een poging gewaagd de ons eenigszins bevreemdende tegenwoordigheid van onzen brahmaan bij een zoo wereldsch genoegen als een danspartij te verklaren, weshalve ik in de ondervolgende regelen zulk een poging wil wagen.

Te dien einde dienen wij ons goed te realiseeren, waardoor deze brahmaan zich van anderen onderscheidt; met andere woorden: in welk opzicht de reliefvoorstellingen ons een houvast kunnen geven en de kenmerkende eigenaardigheden van zijn functie kunnen verraden. Dat het een „brahmaan" is, kan voornamelijk worden afgeleid uit het feit, dat hij in de meeste gevallen een *knevel en een baard*, in sommige gevallen enkel een knevel bezit. Dit laatste mag misschien geen doorslaggevend bewijs zijn, het eerste is het ongetwijfeld. Voorts blijkt hij door positie en houding en andere kenmerken *actief deel te hebben aan den gang van den dans*. Hij gaat niet geheel op in zijn eigen bezigheid, zooals de muzikanten dat gewoonlijk op de reliefs doen, doch duidelijk gelden zijn bewegingen en handelingen den dans, zooals die door de danseres(sen) wordt uitgevoerd. Dan blijkt hij op verschillende reliefs *te zingen of te reciteeren*, hetgeen duidelijk wordt bij aandachtige beschouwing van zijn mond en vergelijking daarvan met dien van andere, zwijgende figuren. Ten slotte *klapt hij in de handen* of hanteert hij de handschelletjes.

Waar ter wereld vinden wij nu een persoon, die deze vier genoemde bezigheden in zich vereenigt? Het antwoord luidt: in de kraton te Soerakarta. Daar bevinden zich enkele personen, gemeenlijk tjaṇṭang baloeng genoemd, naar een speciaal attribuut, waarop ik

---

1) Rāmalegenden und Rāmareliefs etc., I, p. 152 vlgg., II, p. 20.

straks terugkom, en die bij den dans der sĕrimpi's rhythmisch met de handen klappen en op bepaalde oogenblikken, geregeld door de gamĕlan, een maatgeschreeuw aanheffen onder het bezingen dier sĕrimpi's. Door deze handelingen voldoen zij reeds aan drie der vier hierboven opgesomde kwaliteiten. De vierde, het dragen van een baard, komt bij een andere gelegenheid ter sprake, wanneer zij, van nature geen baard hebbende, een valschen baard plegen aan te doen.

Het is duidelijk, dat er een zeer groote kans bestaat, dat wij hier de vervullers voor ons hebben van hetzelfde ambt, dat meer dan duizend jaren geleden aan de hoven der Hindoe-Javaansche vorsten bestond en dat wellicht nog veel ouder is. Dit laatste zal ons, als wij eenmaal nader met deze interessante lieden kennis gemaakt zullen hebben, duidelijk worden.

I. Soerakarta. — Door de dankbaar aanvaarde hulp van Pangéran Aria Koesoemajoeda en Pangéran Aria Hadiwidjaja kreeg ik reeds in 1932 de beschikking over eenige nauwkeurige mededeelingen omtrent aard en bezigheden dezer tjaṇṭang baloeng, welke ik hier in extenso laat volgen.

Wachtdienst. — De tjaṇṭang baloeng hebben wekelijks, behoudens op feestdagen, drie keeren dienst te verrichten. Des Woensdags en des Zaterdags moeten zij aanwezig zijn in de sasana andrawina, de dans- en dinerzaal ten Zuiden van de sasana séwaka, de groote pĕnḍapa; des Zaterdags 's avonds in de talangpatèn, eertijds de wacht van de pradjoerit talangpati, den ten Westen van de hoofdtoegangspoort gelegen ingang tot de kraton [1]).

Dienst bij sĕrimpi-dans. — Worden er voorts in de kraton sĕrimpi-dansen gegeven, dan is hun voornaamste werk het rhythmisch klappen met de handen en op bepaalde intervallen een maatgeschreeuw aanheffen onder het bezingen van de sĕrimpi's. Bij een bĕdaja-voorstelling doen zij geen dienst.

Dienst bij grĕbĕg's. — Bij de grĕbĕg's moeten zij aanwezig zijn vóór op de plaats, waar de gamĕlan in de bangsal angoeṇangoen op de sitinggil is opgesteld, om den noodigen eerbied te betuigen bij het zich terugtrekken van den Soesoehoenan naar de kĕḍaton. Zij voeren dan onder de melodie „oendoer-oendoer kadjongan" den gadjah-ngombé-dans uit, welke als volgt wordt omschreven: „Bij den zoogenaamden gadjah-ngombé („den drinkenden olifant") gebruikt men de danshoudingen djèngkèng en kalang ki-

---

1) Zie voor de algemeene topographie T. B. G., deel LVIII, 1917, p. 305 vlgg.

Foto van Erp.

Fig. 3.
Danseres met Brahmanen. Baraboeḍoer-relief.

naṇṭang. Daarbij houdt men de rechter- en de linkerhand uitgestrekt; het lichaam een beetje voorovergebogen en als een vogel huppelend houdt men in de rechterhand een klein glas met jenever. In de linkerhand houdt men een viertal tjaṇṭang baloeng tusschen de vingers geklemd, te zamen kĕpjak genoemd en vervaardigd uit vier door knoopen van elkander gescheiden en aan een touw geregen platte, langwerpige en bladvormige beenderen, die tusschen de vingers worden gehouden en een rhythmisch klepperend geluid maken. Men maakt daarbij een tsjilpend geluid, terwijl men bij iederen gongslag van de jenever drinkt, die uit een op den grond staande karaf aangevuld wordt; de dans geschiedt n.l. hurkend. Tegelijkertijd schudt men op lachwekkende wijze met het hoofd. De gamĕlan speelt de melodie „oendoer-oendoer kadjongan" en de dansers heeten baḍoet, ook wel kriḍastama. De tjaṇṭang baloeng zijn wit en gemaakt van karbouwbeenderen ter lengte van een vinger en twee vingers breed, geregen aan tot koorden gewonden wit garen".

Een bijzondere taak is voor hen weggelegd bij de grĕbĕg moeloed. Dan wordt de gamĕlan sĕkati, na gedurende de sĕkatèn op het voorplein van de masdjid agoeng geslagen te zijn, weer naar de bewaarplaats op de sitinggil, de bangsal angoen-angoen, teruggebracht, en wel op den avond van de grĕbĕg tegen 2 uur 's nachts. Bij de eigenlijke grĕbĕg wordt deze gamĕlan meegedragen, en begeven zij zich van hun plaats, de séwajana op de sitinggil[1]), achter den stoet der goenoengan's en vóór de onder het dragen geslagen gamĕlan, in noordelijke richting naar de aloen-aloen. Vlak voor den ingang van de masdjid agoeng keeren zij zich om en gaan gezamenlijk met den stoet van de gamĕlan sĕkati terug, eerst in oostelijke, dan in zuidelijke richting, en wel tot aan de sasana soeméwa, vroeger geheeten tratag rambat. Gedurende hun geheelen tocht voeren zij een dans uit, de tajoengan, waarbij zij hinkend gaan, bij elken gongslag beurtelings met hun linker- en met hun rechtervoet. Vroeger, een goede dertig jaren geleden, moesten zij bij hun komst onder aan de trap naar de sitinggil een merkwaardigen dans uitvoeren, die beschreven wordt als te zijn een nabootsing van het gedrag van een paar honden in den bronsttijd. Gelukte het hun daarbij den Soesoehoenan aan het lachen te brengen, dan waren zij van een geldelijke belooning ver-

---

[1]) Aldus mijn zegsman; ik heb op geen der door mij bijgewoonde grĕbĕg's hen elders gezien dan tusschen séwajana en bangsal angoen-angoen, met den rug naar de gamĕlan gekeerd en het gelaat naar de séwajana. Op de foto ziet men de bangsal angoen-angoen onmiddellijk achter hen.

zekerd. Om welvoeglijkheidsredenen — waarschijnlijk ten gevolge van het feit, dat vele Europeanen in het gevolg van den Gouverneur, toenmaals Resident, de plechtigheid der grĕbĕg's bijwonen — werd dit gebruik afgeschaft.

Aantal en titels. — Oorspronkelijk moeten er slechts twee tjaṇṭang-baloeng's geweest zijn met den rang van loerah. Thans zijn er twee djadjar's aan toegevoegd, zoodat de formatie tot vier is gestegen. Zij noemen zich abdi dalĕm baḍoet en vormen de afdeeling kriḍastama of kriḍaastama. De tegenwoordige functionarissen heeten Mas Loerah Goenalĕléwa, Mas Loerah Soekalĕléwa en de djadjar's Ki Soekaastama en Ki Goenaastama.

Ambtsstempel. — Oorspronkelijk hadden zij ook een ambtsstempel, welk stempel bij overlijden in den regel werd vernietigd; thans hebben zij geen ambtsstempel meer. Naar men zich nog weet te herinneren, moet dit stempel van ovalen vorm geweest zijn met een versierden rand, waarin in het midden de afbeelding van een phallus, welke zich in een *hart*vormige [1]) vulva bevindt, een en ander omgeven door den naam van den functionaris, den datum en de woorden „abdi dalĕm loerah baḍoet".

Ambt. — Deze phallus wijst op een ander onderdeel van hun ambtsbezigheden. Zij waren namelijk vroeger de hoofden over alle publieke danseressen (prostituées), derzelver woningen en inkomsten, waarvan zij een gedeelte als salaris ontvingen. Deze inkomsten heetten padjoewéhan. Ook genoten ze de opbrengst van een stuk grond. Thans worden zij uit de kratonkas bezoldigd.

Kleeding. — Gedurende den dagelijkschen dienst ten slotte dragen zij een dodot met hooge koeloek van witte kleur, een kris van het model warèng in een beschilderde wrangka (soenggingan

---

[1]) De hartvorm is merkwaardig. Zooals men weet, heeft de hartvorm van de suikerharten, een bepaalde kleur in het kaartspel en het bekende in boomschors gesneden teeken van geliefden, niets te maken met het menschelijk hart, doch is het een verworden symbool van de vulva, terwijl de pijl door het hart dat van den penis is. Het doet hoogst merkwaardig aan hier plotseling zulk een symbool voor zich te zien in den meest naturalistischen vorm; geen spoor van yoni-lingga of andere styleeringen, doch een naturalistisch hart in precies denzelfden vorm als wij het in bovengenoemde gevallen kennen. Dit hart is van boven tot beneden opengesneden. Ik herinner hier nog terloops aan den hartvorm van enkele zoogenaamde schaamplaten in de hindoe-javaansche kunst, afgebeeld en besproken in T. B. G., LXVI, p. 671 vlgg. Van Europeeschen invloed kan hier geen sprake zijn, daar de beteekenis van het hart in dergelijke symbolen eerst in den laatsten tijd is ontdekt en deze wetenschap nog verre van verbreid is.

polèng); de djadjar's dragen de gewone bĕbĕd, doch dezelfde kris en koeloek als de loeraḥ's.

Bij de grĕbĕg moeloed dragen zij een roode dodot (sindoer), de bedoelde koeloek, witte pantalon, de genoemde kris, versierd met een ontjèn (bloemsnoer), een valschen baard en soemping's met ontjèn's, terwijl bij de andere grĕbĕg's het bovenlichaam, dat bij de grĕbĕg moeloed ontbloot is en met horizontale strepen borèh is beschilderd, bedekt blijft met een donker baadje. Voorts hebben zij een lans met ronden knop (waos djĕbĕng) en de reeds genoemde kleppers (tjanṭang baloeng), waaraan zij hun naam ontleenen, benevens het jeneverglas en de karaffe, gevuld met alcohol.

Ziedaar wat men mij omtrent deze interessante persoonlijkheden te vertellen wist.

II. Jogjakarta. — Alvorens ik nu eenige opmerkingen van algemeenen aard maak, zij het mij vergund het bovenstaande aan te vullen met hetgeen thans nog omtrent onze personen in de kraton te Jogjakarta bekend en in leven is. Groneman licht ons hieromtrent in, en zijn inlichtingen kunnen op welkome wijze door welwillende mededeelingen van den tegenwoordigen translateur, Radèn Mas Soedjana Tirtakoesoema, worden aangevuld.

Dienst. — De naam tjanṭang baloeng dan is in Jogjakarta onbekend, evenals de in Soerakarta daaraan verbonden bezigheid tijdens de grĕbĕg's. De functionarissen dragen de namen Radèn (Mas) Ngabèhi Prajalata, in Groneman's tijd Pralata, en Radèn (Mas) Ngabèhi Tjitralata. Groneman beschrijft hun taak bij de grĕbĕg moeloed als volgt:

„En als de laatste boḍagan (= goenoengan, St.) onder de tratag Pagĕlaran verdwenen is, brengt een wenk van den Sultan den kyahi Kĕbo Ganggang weder tot zwijgen en wordt de kyahi Naga opgenomen en, door dien gamĕlan gevolgd en door de gĕnḍing sĕkati, 't ons bekende treurmotief, gesteund, schrijden de loerah's der beide kampoeng's talèḍèk in half ernstigen, half komischen danspas om de oost- en noordoostzijden van de tratag Rambat tot aan de tratag Taroeb agoeng voort, om dáár vooral de menigte, eenigszins in tegenspraak met den ernstigen treurzang [1]), door een vroolijken strijddans te verlustigen".

Titel en kleeding. — „Zij voeren den ambtelijken titel van mas ngabèhi en de namen van Pralata en Tjitra Lata; en zijn gekleed

[1]) Deze kwalificatie blijft voor rekening van Dr. Groneman.

in een (licht rooden) dodot djingga, door een gewonen saboek omgord, en dragen soemping's en ontjèn's om de ooren, een witten koeloek en een bebloemden kĕris. Overigens zijn zij naakt, met gele borèh besmeerd en met bloemsnoeren omkranst. Zij steunen onder 't gaan op lange zilvergeknopte tĕkĕn's en kruisen die in den strijd, nadat zij elkander door houding en hoongelach behoorlijk hebben uitgedaagd. Maar de strijd is spoedig ten nadeele van een van beiden beslist, en dan wenden zij zich naar de sitinggil-trap, om in vrede naast elkander naar de aloen-aloen af te dalen".

Ambt. — „Eenige pĕsinḍèn's talèḍèk — aan de kraton verbonden publieke danseressen, die bij andere gamĕlan's hun zang verheffen, of de najoeban's, of danspartijen der mannen, met hun passen en solozangen opluisteren — volgen hun ambtelijke gebieders" [1]). De pĕsinḍèn's ressorteerden onder de golongan's djĕro Gĕḍong Tĕngĕn en Gĕḍong Kiwa en woonden in de kampoeng's Pra(ja)latan en Tjitralatan, welke zich ten Westen van de kraton bevonden. Hun inkomsten waren niet hoog, ongeveer f 3.50 's maands, doch werden niet onaanzienlijk vermeerderd door bijverdiensten op de najoeban's [2]). Sinds het bestuur van wijlen Sultan Hamĕngkoe Boewana VII werden openvallende vacatures onvervuld gelaten. De tegenwoordige loerah's pĕsinḍèn verdienen ongeveer f 10.— 's maands. Hun dienst bestaat voornamelijk uit wachtdienst, zooals te Soerakarta. Hun officiëele plaats is uiteraard bij de gamĕlan. Klaarblijkelijk is dus de functie der Jogjakartasche loerah's een vereenvoudigde vorm van die der Soerakartasche; het zittend dansen met de tjanṭang baloeng en de jenever ontbreekt.

De ambtelijke verhouding tot de danseressen, hun bezigheden bij den sĕrimpi-dans en ten slotte de in Soerakarta nog bewaard gebleven baarddracht wijzen voldoende uit, dat wij hier met de huidige functionarissen te maken hebben van hetzelfde of een ten nauwste daaraan verwant ambt, hetwelk de Baraboeḍoer-reliefs ons vertoonen. Daarnaast echter zijn er nog eenige zaken op te merken, die een andere zijde van hun ambt belichten en waarop gedeeltelijk reeds door Ir. Moens gewezen werd. In zijn artikel over het Singhasārische Buddhisme lezen wij namelijk ten aanzien van de daar veronderstelde secte der „Genieters van de vijf M's" het volgende: „In den Kraton van Soerakarta treft men een merkwaardig overblijfsel van deze

[1]) *Groneman*, De Garĕbĕgs te Ngajogyakarta, pag. 33/34, Plaat XXIII.
[2]) *Moens* in T. B. G., LXIV, p. 531, noot 33.

Fig. 4.
De loerah's talèḍèk (tjanṭang baloeng) tijdens een grëbëg (Soerakarta).

„Genieters van de vijf M's nog aan in de zg. *Tjanṭang baloeng*, twee gebaarde „potsenmakers" met geel gestreept, naakt bovenlijf, wier taak het is zich in het openbaar te bedrinken aan arak of jenever en in beschonken toestand een dans te doen. Deze hofbeambten genoten nog niet zoo lang geleden officieel inkomsten uit het houden van dansmeiden en prostitué's. Hun naam, een scheldnaam, hebben zij vermoedelijk te danken aan de omstandigheid, dat zij hun „dans" oorspronkelijk op de Kṣetra verrichtten „al kleppe-rende met doodsbeenderen" (njanṭang baloeng)" [1]). Met andere woorden: de speciale vorm hunner bezigheden, welke zich in de kraton te Soerakarta nog in leven gehouden heeft, zou teruggaan op tantrische gebruiken, waarbij immers het drinken van sterken drank, mada, en sexueele gemeenschap, maithuna, een groote rol moeten hebben gespeeld. Van de drie overige ma's, mudrā, matsya en māṃsa, kon ik geen sporen meer ontdekken, tenzij onder mudrā niet moet worden verstaan „graan", doch „mystieke handhouding", welke inderdaad tijdens den dans in acht wordt genomen. In dit verband is het echter wel merkwaardig te moeten constateeren, dat in den naam kriḍa astama misschien een spoor van den Sanskrit wortel voor „lach(en)" kan worden gevonden, has, en dat in Jogjakarta uitdrukkelijk de aandacht gevestigd werd op het hoongelach der beide loerah's; hoongelach immers speelt eveneens een rol in de tantrische riten. Ten slotte wijst ook het polèng-patroon van hun wrangka's op iets tantrisch. Dat ook de nabootsing van een hondenpaar in deze sfeer thuis hoort, is al even duidelijk.

Hebben wij in het bovenstaande nader kennis gemaakt met de beide loerah's talèḍèk, in een enkelen regel wil ik nog even wijzen op de lijn, die hen via de talèḍèk's verbindt met het najoeban, meer algemeen bekend als „tanḍak-partij". Dat de onder de loerah's staande danseressen daarbij een groote rol spelen, zagen wij hierboven reeds, al is dit dan tegenwoordig niet meer officiëel geregeld. Dat bij zulk een najoeban ook door de gewone dansers sterke drank gedronken wordt en vaak meer dan wenschelijk is, is misschien minder bekend; buiten de Vorstenlanden is dit gebruik dan ook onder invloed van den Islām op den achtergrond getreden en ook

---

1) *Winter*, Bijdragen, 1902, p. 42, zegt: „Zij (de barongan's) verdienen zoo wel als de rongings gedurende het Nieuwe Jaar van de Chinesen veel geld, kunnende ieder ronging in zoo een tijd zeggen, vijftig en zestig Spaansche matten wel te kunnen proviteeren (1824)."

binnen dat gebied geldt het als fatsoenlijk zich te beperken. Niettemin is het voor hen, die voor het eerst in de gelegenheid zijn een echte, ouderwetsche najoeban mee te maken, een verrassend gezicht de statige Javanen, die in het dagelijksche leven allerminst blijk geven grooten prijs op het gebruik van alcohol te stellen, zich dermate te zien bedrinken en in een staat van opgewondenheid te zien verkeeren, dat zij zich somwijlen openlijk misdragen en zich met de talèḍèk's allerlei vrijheden veroorloven.

Men heeft hier wel eens van invloed van de zijde der Compagnie gesproken en in de najoeban's een copie der brasserijen van Onder- en Opperkoopmans willen zien, waarbij het gebruik van de Hollandsche jenever een import zou geweest zijn. Onze ervaringen met de tjanṭang baloeng doen ons daarbij echter voorzichtig zijn, en ik vraag mij af, of wij hier niet eveneens een overblijfsel hebben uit de kālacakra-riten, die op hun beurt weer een door Indische leerstellingen geheiligd oud-inheemsch gebruik vormden, het toewak drinken bij initiaties en doodenfeesten. Ook daar vindt men een buiten zichzelf treden en zich bedrinken van een bevolking, die in haar gewone doen het tegenovergestelde in praktijk brengt. De tantrische kālacakra-riten lijken mij echter in de eerste plaats een den-kop-opsteken van oud-inheemsche sjamanistische en andere gebruiken te zijn.

Intusschen moeten wij voor de oudere phase in het ambt der talèḍèk's ongetwijfeld denken aan de dewadāsī's, de zoogenaamde nautch-girls der Indische tempels; de aanwezigheid van den brahmaan op het Baraboeḍoer-relief kan ons via de tjanṭang baloeng deze ontwikkelingslijn doen trekken. Het is zelfs niet onmogelijk, dat het publiek karakter der talèḍèk's eerst als een gevolg van moeḥammadaansche wijzigingen in de positie der tempeldanseressen en hun priesters te beschouwen zou zijn en dat wij dus daaraan ook het voortbestaan van den gebaarden dañser zullen moeten toe schrijven. Vóór de komst van den Islām op Java en deszelfs doordringing van de vorstenhoven zouden hij en zijne kostwinsters een meer select ambtsveld hebben gekend: de godheid en de pelgrims. Want: „sie gelten als mit dem Kultgott verheiratet, doch werden die ehelichen Rechte an dessen Stelle von Priestern oder (gegen Entgelt) von Besuchern des Heiligtums wahrgenommen", zegt von Glasenapp [1]). En elders [2]): „Zum Tempeldienst gehören an manchen

[1]) *von Glasenapp*, „Indien", in: Der Indische Kulturkreis, p. 103.
[2]) *von Glasenapp*, Heilige Stätten Indiens, ibidem, p. 10.

Orten nicht nur Männer, sondern auch Frauen. Die letzteren, die sog. Bayaderen oder „Devadāsīs" (Gottesdienerinnen), führen die Tänze im Tempel aus, wozu sie (zumeist erotische) Lieder singen. Sie gelten als Gemahlinnen des Tempelgottes und werden dann mit einem Idol, einer Blume, einem Schwert oder einem anderen Gegenstand feierlich vermählt. An Stelle des Gottes nehmen Priester oder Pilger, die sich hierfür durch Spenden erkenntlich zeigen, die ehelichen Rechte wahr. Die Stellung der Bayaderen innerhalb des Kastenwesens ist eine sehr eigenartige; sie folgen bestimmten Bräuchen und haben besondere Vorschriften zu beachten. Auch innerhalb des Tempelkults sind sie an ganz bestimmten Ordnungen gebunden. So tanzt z.B. bei einer bestimmten Gelegenheit in Purī eine Devadāsī vor Jagannāth, dasselbe geschieht auch einmal Nachts, wenn alle Zeremonien vorüber sind. Die Tänzerinnen werden bei diesen beiden Gelegenheiten in das Allerheiligste eingelassen, zu anderer Zeit ist ihnen hingegen der Zutritt verboten, und sollte eine Devadāsī es trotzdem wagen, das Sanktuarium zu betreten, so wird dieses dadurch in der gleichen Weise entweiht, als wenn Mitglieder niedriger Kasten in dasselbe eingedrungen wären" [1]).

Naschrift.

Daar Dr. Stutterheim mij bovenstaand artikel heeft toegezonden met de vraag, of ik misschien aanleiding vond eenige opmerkingen te maken betreffende het muziek-technische gedeelte, lijkt het mij wellicht goed hier de volgende opmerkingen aan toe te voegen: 1e. kent — althans kende tot voor kort — de den Gamboeh-dans begeleidende Balische gamělan gamboeh een kleppervormig instrument, bestaande uit vier door een koord verbonden en onderling door knoopen gescheiden, gerekt-eivormige plankjes van nangka-hout, dat *tjělěpita* genoemd wordt (werd) (vgl. T. B. G., LXV, p. 450); 2e. is een andere naam in den Salaschen kraton voor de gěṇḍing oendoer-oendoer kadjongan: *gěṇḍing tjělěpita*. [Uit 1e. en 2e. mag men wellicht opmaken, dat de tjaṇṭang baloeng in Sala ook onder den naam tjělěpita bekend (geweest) is. Men moet evenwel ook rekening houden met de mogelijkheid, dat tjělěpita de naam was van de — in den Salaschen kraton tegenwoordig eveneens alleen in

[1]) In Djåwå, 1933, p. 258 vlgg., zijn eenige in de Locomotief verschenen artikelen van J. S. Brandts Buys opgenomen, welke o.a. over onze tjaṇṭang baloeng handelen. Ter vergelijking met het door mij verzamelde materiaal worde naar deze publicatie verwezen.

de gĕṇḍing oendoer-oendoer kadjongan geslagen — gambang gangsa; immers wordt in den catalogus van het Museum Sriwedari de zich aldaar bevindende opgegraven gambang-gangsa-toetsenreeks — op wiens gezag? — met dien naam aangeduid. Het blijkbaar weinig „eenkennige" woord staat verder ook in Oost-Java wel eens voor het — den dans der bĕdaja's rhythmeerende — instrument, dat gewoonlijk kĕmanak genoemd wordt.] 3e. werd op Madoera een veertigtal jaren geleden een uit twee karbouwenbeenderen vervaardigde klepper gebruikt, onder het branden van mĕnjan en het prevelen van spreuken, bij het oproepen van geesten en voor bezweringen [mededeeling van den heer Dahler]. Hier derhalve nog een aanwijzing voor het oorspronkelijk tantrische karakter van dit speeltuig.

J. Kunst.

XLII.

Is 1049 het sterfjaar van Erlangga?

In zijne bouwkundige beschrijving van de badplaats te Bĕlahan heeft de Haan verslag gedaan van de vondst op ± 20 m. afstand van een eigenaardigen steen, welken hij in het Oudheidkundig Verslag van 1924, p. 139 vlgg., als volgt beschrijft. „Hij heeft den bekenden vorm van een beschreven steen en rust op een lotuskussen. Aan de voorzijde is in basrelief een voorstelling van een zon met gat. De zon wordt gegrepen door een monster, waarin wij een vroeg Oost-Javaanschen banaspati herkennen. Om den kop ligt een wolkenkrans en drie hemelingen zweven door het luchtruim. Aan de achterzijde, tegenover de zon, is een kleine indieping met versierden rand, waaromheen weer enkele decoratieve versieringen (wolken?) zijn aangebracht". Over de beteekenis van den steen laat hij zich verder niet uit. Thans op het terrein van de badplaats opgesteld, heeft deze steen bij mijn verschillende bezoeken aan het heiligdom mij als het ware voor een puzzle gesteld, welker oplossing mij maar niet mocht gelukken. Thans meen ik evenwel in staat te zijn de beteekenis nader aan te geven en de oplossing, zij het dan ook nog voorzien van een vraagteeken, aan den lezer voor te leggen.

Alvorens daartoe over te gaan dienen wij eerst eenige correcties aan te brengen in de beschrijving van de Haan. De omschrijving „zon met gat" is namelijk eenigszins misleidend. Beziet men de bedoelde plek op den steen goed, dan ontgaat het niet, dat de omgeving van bedoeld gat, begrensd door den parelrand, die eenmaal de ver-

Fig. 5. *Foto O.D. 6930.*

Steen met chronogram. Bĕlahan.

onderstelde zon omgaf, ten ruwste behouwen is en daardoor in scherp contrast staat tot de rijk bewerkte en zorgvuldig behouwen rest van den steen, hetgeen zelfs voor de achterzijde geldt. Bedenkt men voorts, dat zich precies op de hoogte van de cirkelvormige verdieping aan den voorkant een gelijke cirkelvormige verdieping aan de achterzijde bevindt, evenmin glad afgewerkt, dan lijkt mij de veronderstelling gewettigd, dat zich ter plaatse van de onafgewerkte verdiepingen eenmaal een thans verdwenen *metalen* cirkelrond voorwerp moet hebben bevonden, waarschijnlijk een bronzen plaat, al of niet van letters of reliefvoorstellingen voorzien. Voorts spreekt de Haan van „hemelingen", hetgeen wij na een blik op hunne gebaarde, van een kluizenaarshaartooi voorziene hoofden kunnen verbeteren in „ṛṣi's", in wier vermogen het in Erlangga's dagen lag — zie de geschiedenis van Mpu Bharāḍa — om door de lucht te vliegen.

Intusschen dienen wij ons eerst nog de vraag voor te leggen, of de veronderstelde zon zulks inderdaad is en b.v. geen maan zou kunnen zijn. Daartoe kan ons de kāla-kop niet veel helpen. Immers, deze kan niet anders zijn dan een uitbeelding van Kāla-Rāhu, gezien het feit, dat hij de schijf met beide klauwen vasthoudt en ze tracht te verslinden, en Rāhu dit zoowel met de zon als met de maan pleegt te doen.

Een oogenblik zouden wij kunnen meenen in de vlammen, welke uit de Rāhu omgevende wolken schieten, een aanduiding te zien voor een zon. Dit kan echter niet juist zijn, daar deze vlammen klaarblijkelijk niet bij de zon of de maan, doch bij Rāhu behooren, en ook geen naturalistische vlammenuitbeeldingen, doch aanduidingen van Rāhu's geweldige magische kracht zijn. Bij gelijke theoretische mogelijkheden moet ik hier echter de aandacht vestigen op het feit, dat Rāhu in den Archipel in de eerste plaats als verslinder van de maan bekend staat en zijn betrekking tot de zon op den achtergrond geraakt is. In de thans op Bali voorkomende voorstellingen is het steeds de maan, die verslonden wordt, en nimmer de zon; waarschijnlijk speelde hierbij de oud-indische opvatting een rol, dat de maan een soma-droppel was en Rāhu juist na het gedeeltelijk in-, maar nog niet doorslikken van de soma zijn verdiende straf onderging; zijn onsterfelijk geworden hoofd werd van zijn nog niet onsterfelijk geworden lichaam gescheiden. Het is dus te verwachten, dat hij eer met de maan dan met de zon verbonden werd.

Thans is echter de richting, waarin naar een oplossing gezocht dient te worden, duidelijk genoeg: de geheele voorstelling, die blijkens

hare plaatsing op een oorkondesteen de bedoeling heeft een mededeeling te doen, doet deze mededeeling door middel van een zoogenaamde sĕngkala of chronogram, waarbij wij de mogelijkheid moeten openlaten, dat het chronogram in *woorden* eenmaal op de centrale bronzen plaat zal zijn aangebracht geweest, terwijl dan de omgeving het chronogram in *beeld* bevatte[1]).

Welk jaartal kan dit chronogram nu wel vertolkt hebben?

Geven wij aan de op het relief voorkomende voorwerpen de hun toekomende cijferwaarden, dan kan allereerst de centrale maan-figuur het getal *één* voorstellen; dan komen eenige ṛṣi's, die het getal *zeven* aangeven, en ten slotte de verslindende muil van Rāhu, die als lichaamsopening het getal *negen* vertolkt[2]). Thans echter gevoelen wij pijnlijk het gemis van den begeleidenden tekst, aangezien wij door de eigenaardige samenstelling van het voorgestelde volkomen in het onzekere verkeeren, waar het geldt de bedoeling van den auteur ten opzichte van de volgorde, waarin deze drie getallen dienen gelezen te worden, te vatten.

Van de zes mogelijkheden, die zich voordoen, kunnen wij er echter al dadelijk vier schrappen; niemand toch zal willen gelooven, dat deze voorstelling in 179, 197, 791 of 719 Çāka zou zijn vervaardigd. Blijven dus de jaartallen 917 en 971, of in woorden: „ṛṣi (of muni) candra rāhu" of „candra ṛṣi rāhu", = 995 of 1049 A.D.

Nu wil ik den lezer wijzen op het feit, dat deze steen is aangetroffen op 20 m. afstand van een badplaats, waarvan op kunsthistorische, historische, epigrafische en andere gronden is verondersteld, dat zij de bijzettingsplaats van Erlangga zou zijn[3]). Wel weten wij, zooals bekend, niets omtrent het sterfjaar van dien vorst, doch zijn laatstbekende regeeringsdaad had in 964 Çāka of 1042 A.D. plaats. Willen wij dus den steen als de stichtingsoorkonde van Erlangga's bijzettingsplaats opvatten, waarvoor alle reden is, dan zou inderdaad het jaar 971 = 1049 A.D. buitengewoon goed uitkomen. Het eerstgenoemde jaar daarentegen, 995 A.D., biedt geen enkel

---

[1]) Misschien bevindt dit voorwerp zich in een der bestaande collecties?

[2]) In de groote Sanskṛt-oorkonde van Erlangga komt voor het getal 9 steeds een „opening" voor: wadana, lapana, mukha, randhra, wiwara. Voor 7 wordt gebruikt muni en çaila. Zie *Kern*, V. G., VII, p. 83.

[3]) *Rouffaer* in Notulen B. G., 1909, p. 183 vlg.; *Krom* in T. B. G., LVI, p. 442; *Krom*, Inleiding[2], II, p. 39 vlgg.; *Krom*, Geschiedenis[2], p. 270 vlg. Dat Bĕlahan een bijzettingsoord moet zijn, kan reeds blijken uit den naam der dessa, waartoe het behoort: Wanasonja. Dit is de verjavaniseering van een ouder Wanaçūnya, waarin çūnya de beteekenis van mukṣa, ilang enz. kan hebben. Zie *van der Tuuk*, III, p. 44.

houvast bij de figuur, welke hier toch wel ter sprake zal moeten komen, Erlangga. Zooals men weet, was deze in 995 nog slechts vier jaren oud.

Dubbel betreuren wij thans het gemis van de metalen plaat. Niettemin geloof ik toch, dat wij voor dezen tijd nog geen chronogrammen met doorloopenden zin mogen veronderstellen. Eerst veel later is men door het toevoegen van werkwoordsvormen zin gaan geven aan de sĕngkala's. Een der vroegste is wel die geestige sĕngkala, welke op een altaar in Oost-Java gevonden werd, en zegt: „tan ana ṛṣi pakṣa tunggal", d.i. „Geen twee kluizenaars zijn het met elkaar eens"; hij dateert uit 1348 A.D.; zie O. V. 1927/1, plaat 2a. In de oorkonden van Erlangga zelf echter — en met dien tijd hebben wij hier te maken — komen, hoewel voor het tegendeel voldoende aanleiding aanwezig was, sĕngkala's slechts op de oud-indische wijze voor, eenvoudig als opsomming zonder bijzondere beteekenis van het geheel. Dit maakt het dus onzeker, of een chronogram in woorden wel voor de metalen plaat mag worden verondersteld. Eer mogen wij zelfs aannemen, dat 's konings zegelmerk, de Garuḍamukha, op de plaat zal zijn aangebracht.

Intusschen kan de uitbeelding zelf wel degelijk een zin gehad hebben. Bezien wij het geheel nogmaals, dan zien wij, hoe eenige ṛṣi's in opgewonden toestand door het luchtruim zweven en den Rāhu, die de maan — c.q. zon — verslinden wil, trachten te verjagen. Op dit laatste wijzen de omhooggeheven armen van b.v. den bovensten ṛṣi; zooals men weet, is het indonesische gebaar voor verjagen het omhoogheffen van de armen. Wat de beide onderste ṛṣi's doen, is helaas niet met zekerheid te zeggen, aangezien de steen daar gebroken is. Nemen wij nu de centrale figuur als een symbool voor den vorst en den kālarāhu via kālamṛtyu als een symbool voor het tijdelijk sterven, gevolgd door een wedergeboorte, zooals met maans- en zonsverduisteringen het geval is, en ten slotte de ṛṣi's als 's konings geestelijke verzorgers, dan zou het geheel kunnen aanduiden, dat de vorst dreigt geheel ten onder te gaan door den dood, doch door de werkzaamheden der ṛṣi's van dien dood verlost wordt en voor het hemelsche leven gespaard blijft. Een voorstelling, welke niet alleen volkomen past in den oudjavaanschen gedachtengang, doch tevens een letterlijke uitbeelding is van de door de ṛṣi's verrichte verlossingsceremoniën na 's konings dood, welke hem den hemel openen; tevens goed van pas bij een bijzettingsmonument. Opgemerkt moet daarbij dan echter worden, dat in dit geval de waarschijnlijkheid

groot is, dat niet de maan, doch inderdaad de zon is bedoeld. Dat het woord „zon" in de oudere sĕngkala's voor 12 staat, vanwege de 12 āditya's, behoeft hier geen beletsel te zijn, aangezien deze zon kennelijk slechts de vorst-zonne-incarnatie moet aangeven, welke uiteraard slechts de cijferwaarde van één kan hebben. Een en ander zou ook goed kloppen met Erlangga's bijzettingsbeeld van den *zonne*god Wiṣṇu-op-Garuḍa.

Hadden wij dan ook slechts de beschikking over één enkele aanduiding van geheel andere zijde, dat dit jaar inderdaad Erlangga's sterfjaar *kan* zijn, dan steunen de verschillende gegevens en veronderstellingen elkaar en wordt Rouffaer's hypothese op welkome wijze bevestigd en aangevuld [1]). Naar het mij voorkomt, laat zich zulk een van geheel andere zijde afkomstig gegeven wel degelijk vinden.

Zooals men weet, staan de oorkonden, die op Bali tijdens Erlangga's bewind uitgevaardigd zijn, op naam van een zekeren Dharmawangçawardhana, van wien ons niets naders bekend is. Vóór diens optreden werden de oorkonden uitgevaardigd door Erlangga's vader Dharmodayana en ná diens optreden door Erlangga's jongsten broeder, zich noemende „jongste kind van Dharmodayana en Guṇapriyadharmapatnī". Is het nu toeval, dat de *eerste* der talrijke, tot 1077 loopende oorkonden van dien laatstgenoemden Erlangga opvolgenden vorst-broeder juist in het jaar 1049 is uitgevaardigd, het jaar, dat wij veronderstellenderwijs verkregen voor de stichting van Bĕlahan? In dit verband bezien valt het ook op, dat de Balische vorst Dharmawangça zijn oorkonden aldaar uitvaardigt in een tijd, waarin Erlangga op Java nog in het geheel geen werkelijke macht had verkregen, namelijk tusschen de jaren 1022 en 1025. Zooals men weet, beginnen Erlangga's oorkonden op Java eerst na dien tijd. Wat is nu meer voor de hand liggend dan dezen Dharmawangçawardhana, die dus in den tijd vlak vóór Erlangga's eerste optreden op Java oorkonden uitvaardigt op Bali, het eiland, waar Erlangga geboren was en waar zijn ouders tot 1022 regeeren, te identificeeren met den zich nog verborgen houdenden Erlangga, die eerst na 1028 te voorschijn komt en dan op Java den grooten strijd aanvangt, welke hem op den troon zal brengen [2])? Wel heeft men — en heb ook ik —

[1]) Erlangga zou dan een van de weinige vorsten zijn, waarvan wij geboortezoowel als sterfjaar kennen, resp. 991 en 1049.

[2]) Zie voor de hier bedoelde periode in Erlangga's leven *Krom*, Geschiedenis[2], p. 239 vlgg.

in dezen Dharmawangçawardhana, dezen „Voortzetter van Dharmawangça's werk" [1]), een familielid van den in 1006 omgekomen Oost-Javaanschen koning Dharmawangça willen zien, doch daarbij is onvoldoende gerealiseerd, hoe onwaarschijnlijk het moet genoemd worden, dat op Java een *schoonzoon* van Dharmawangça voor den troon werd aangezocht, terwijl intusschen op Bali juist in de jaren, dat Erlangga zich opmaakte dien troon te beklimmen, een blijkbaar aan de ramp van 1006 ontsnapte *zoon* van Dharmawangça — door Erlangga op zijn groote oorkonde dan „verduisterd"! — niet alleen opvolger wordt van Erlangga's ouders, doch zich tevens verstout om oorkonden uit te vaardigen, m.a.w. zich het mahārājaschap toekent, ja, zelfs een taak volbrengt, welke toch in de allereerste plaats aan Erlangga toekwam, namelijk de verzorging van de bijzetting van diens ouders op Bali [2]). Dit laatste feit lijkt mij zelfs allen twijfel aan de identiteit der beide personen buiten te sluiten. Dat deze tusschenpersoon niet denzelfden naam draagt als Erlangga op zijn latere Javaansche oorkonden, mag ons niet beletten deze twee figuren in één persoon te vereenigen, aangezien wij weten, dat naamswijzigingen naar aanleiding van bijzondere gebeurtenissen plaats konden hebben [3]).

Het komt mij dan ook voor, dat wij de mogelijkheid moeten overwegen, dat deze oorkonden van 1022—1025 door den toenmaals alleen nog maar op Bali werkelijke macht uitoefenenden Erlangga kunnen zijn uitgevaardigd, in ongestoorde aansluiting aan die van zijne ouders, welker laatste eveneens in 1022 valt. Als dan Erlangga op Java den troon verovert en zich daar natuurlijk ook vestigt, is er geen reden meer voor hem om zijne werkzaamheid tot Bali te beperken. Na zijn dood echter treedt aldaar zijn jongste broeder in zijn rechten, terwijl het Javaansche land verdeeld wordt onder zijn (Erlangga's) kinderen, immers gesproten uit zijn echtgenoote, dochter van den koning van Java. Duidelijk wordt het nu ook, waarom in

---

[1]) Zijn volledige titel luidt: çrī dharmawangçawardhanamarakatapangkajasthānottunggadewa, „de opperste godheid van den smaragden troon, Z. M. de bevorderaar van het Dharma-geslacht".

[2]) Zie o.a. *Krom*, Geschiedenis², p. 245/246. Dat deze taak toch wel in de eerste plaats aan den zoon van Dharmodayana, n.l. Erlangga, en niet aan een wildvreemden vorst van Javaansche herkomst toekwam, behoeft hier wel niet uiteengezet te worden.

[3]) Erlangga's mahārāja-titel luidt: çrī lokeçwaradharmawangça airlangga anantawikramottunggadewa.

de Calon-Arang-traditie [1]) de Balische priester zich verzet tegen een inlijving van Bali bij het Javaansche rijk: zoolang Erlangga op den troon zat, was er op Bali geen zelfstandig regeerend vorst. Na diens dood dreigde Bali echter uit de Warmadewa-dynastie over te gaan op die der Dharmawangça's van Java; uit de oorkonden blijkt, dat dit inderdaad niet plaats gehad heeft en dat Bali door een telg van zijn eigen oude Warmadewa-dynastie geregeerd bleef. De mededeeling nu van de Calon Arang, dat er ten tijde van Erlangga op Bali geen (zelfstandig) regeerend vorst was, wordt zinloos, indien wij in Dharmawangçawardhana iemand anders zien dan Erlangga, die na 1025 het veld zijner werkzaamheden naar Java zou verplaatsen. Hetgeen weliswaar geen bewijs, maar dan toch een op grond van de in andere opzichten tamelijk betrouwbaar gebleken Calon-Arang-traditie niet te verwaarloozen gegeven bevat.

Ten slotte nog een enkel woord ten bewijze, dat de aard van de reliefvoorstelling op den oorkondesteen van Bĕlahan zich niet tegen een plaatsing in het door mij gelezen jaar verzet. Men zal namelijk op de reconstructieteekening van de badplaats in het reliefwerk van den hoofdmuur een ṛṣi ontdekken, die als het ware een copie kan genoemd worden van dien van den oorkondesteen [2]). Ook vindt men daar het typisch wolkenornament van onzen steen, bestaande uit de gebruikelijke Oost-Javaansche voluten, uitloopende echter in vlakke, vlamachtige banden. Het is dus wel zeker, dat de steen tot de badplaats behoort en niet van elders daarheen kan zijn gebracht. En dat de stijl überhaupt in dezen vroeg-Oost-Javaanschen tijd thuis hoort, daarop heeft de Haan reeds gewezen.

Door een en ander acht ik dan ook de boven dit opstel geplaatste vraag voldoende gewettigd om haar ter beantwoording voor te leggen; wellicht kan het iemand gelukken op grond van andere gegevens het door mij gegeven antwoord te bevestigen [3]).

---

[1]) Zie *Poerbatjaraka* in Bijdragen, 82, p. 170 vlgg.

[2]) O. V., 1924, p. 140, plaat II.

[3]) Na afsluiting van den tekst ontving ik een schrijven van den heer Schnitger te Leiden, waarin genoemde heer mij mededeelt op verschillende gronden de overtuiging erlangd te hebben, dat het door mij te Koetri aangetroffen en voor het bijzettingsbeeld van Dharmawangçawardhana aangeziene Amoghapâça-beeld een bijzettingsbeeld van Erlangga moet zijn. Mocht het den schrijver inderdaad gelukken deze overtuiging aannemelijk te maken, dan zou dit zich zeer goed met het bovenstaande laten vereenigen [cf. het opstel van den heer Schnitger op p. 149 sqq. en p. 158 hierboven. Corr.].

XLIII.

Waprakeçwara.

Te recht merkt Krom in zijn „Hindoe-Javaansche Geschiedenis" op, dat de oude heilige naam waprakeçwara, ook gespeld baprakeçwara, velen zulk een hoofdbreken heeft gekost. De opvattingen der verschillende geleerden, die zich voor de taak gesteld zagen voor dit woord of dezen naam een plausibele verklaring te geven, vindt men in genoemd werk aangehaald, hetgeen mij van den plicht ontheft ze hier achtereenvolgens op te sommen. Het zij mij echter vergund even stil te staan bij de opvatting, welke door Krom wordt gehuldigd, al is dat dan ook maar vragenderwijs, aangezien ik meen, dat zij ons inderdaad op het juiste spoor kan brengen.

Krom zegt dan inzake de beteekenis van dezen op een yūpa-inscriptie van Koetai voorkomenden term o.a. het volgende: „Dat wij eveneens gelooven een plaatsaanduiding voor ons te hebben, is gebleken uit de vertaling „het Waprakeçwaram"; tot die gevolgtrekking leidt ons de wijze, waarop de term in latere Javaansche oorkonden voorkomt, waar van „gij goden te çrī Baprakeçwara" sprake is. Doch bij gebrek aan eenig spoor van een Waprakeçwara in den Voor-Indischen Çiwa-dienst zouden wij geneigd zijn de oplossing van de andere zijde te verwachten en in dit Waprakeçwara van Borneo en Java eerder het in een Sanskrit kleed gestoken aequivalent te zien van het in een omheinde ruimte (men denke aan het „veld" der inscriptie) gelegen dorpsheiligdom der Indonesiërs. Zou een verder onderzoek — het is hier natuurlijk de plaats niet er dieper op in te gaan — dit denkbeeld aannemelijk maken, dan zou het een vingerwijzing bevatten voor het eigenaardig samengesteld karakter dezer oudste Hindoe-maatschappij van Indonesië; doch voorloopig is het zaak deze mogelijkheid in afwachting harer bevestiging of verwerping ter zijde te laten". Met andere woorden, Krom stelt zich een plek voor als de kaboejoetan's of parhjangan's van onze dagen [1]).

In de eerste plaats wil ik er dan op wijzen, dat, als wij wapraka

---

[1]) *Krom*, Geschiedenis², pag. 72, 177. De op de laatste plaats genoemde Kutusan, door mij voor een dier goden aangezien, is misverstaan; Dr. Goris maakte er mij attent op, dat kutusan ten rechte het getal 8 is en hier dus op de vereeringsfrequentie slaat. — Bij kaboejoetan denke men dan bij voorkeur aan de beteekenis van stamheiligdom (Bali: poera dadia). Zie *Liefrinck* in T. B. G., XXXIII, p. 248 vlg.

mogen gelijkstellen aan wapra, waarvoor het voorkomen van de vormen pūtikeçwara en pūteçwara elders pleit, de door van der Tuuk gegeven verklaring [1]) uit Oud-Javaansche tekstplaatsen klopt met die van het Sanskritwoord wapra: „omheinde ruimte". Leest men echter verder, dan ziet men, dat bapra ook kan beteekenen: „een *tombe* van een vorst, die in een tjaṇḍi bijgelegd wordt", dus zooveel als een bijzettingsmonument. Hierdoor wordt het geheele woord reeds meer Indonesisch van karakter. Sterker nog wordt dit laatste, als wij bedenken, dat de term waprakeçwara ter sprake kwam bij een *runderoffer in Koetai*, d.w.z. hetzelfde Borneo, waar nog in onze dagen groote runderoffers plachten gegeven te worden bij het doodenfeest, wanneer de ziel van het overleden hoofd geacht werd verlost te worden van alle laatste aardsche banden, in feite hetzelfde als bij de bijzettingsceremoniën geschiedde [2]).

Vergis ik mij niet, dan beteekende dus bapra zooveel als bijzettingsmonument of het koetaische aequivalent daarvan, en waprakeçwara moet dan den Heer van dat monument hebben aangegeven, m.a.w. den bijgezetten vorst, den bhaṭāra, sang hyang dewatā, of hoe deze op Java ook heette. Vinden wij dezen term dan ook elders in de Oud-Javaansche oorkonden, en wel in de bekende opsomming: „Indaḥ ta kita bhaṭāra (hyang) i çrī baprakeçwara enz.", dan zou ik ook daar willen zien een aanroep van de bijgezette vorsten, hetzij baprakeçwara hier naar analogie van het Sanskrit gebruik van woorden op -īçwara een heiligdom, hetzij het den stamstichter van de dynastie aangeeft [3]).

XLIV.

Wat beteekenen de bronzen haken van tjaṇḍi Ngawèn?

In 1925 werden bij de herstellingswerkzaamheden aan het complex „tjaṇḍi Ngawèn" bij Moentilan eenige bronzen haken gevonden, die blijkbaar op de plaats, waar men ze aantrof, thuis hoorden. De heer Perquin schrijft er het volgende over [4]):

„De geornamenteerde steenlaag (met voorstelling van gana's) [dus de geornamenteerde band onder de kroonlijst, welke bij de meeste

[1]) K. B. N. Wd., IV, p. 1011.

[2]) Mogen wij hier ook denken aan het runderoffer bij het Balische mĕmoekoer, het aequivalent van het Borneosche tiwah en het Oud-Javaansche çrāddha (zie J. A. O. S., 51, p. 1 vlgg.)?

[3]) *Poerbatjaraka*, Agastya, p. 65.

[4]) O. V., 1925, p. 8.

Midden-Javaansche bouwwerken van gaṇa- of ander ornament voorzien is. St.], foto's 7449 en 7454, waarin niet alleen op de hoeken, maar ook op bepaalde afstanden bronzen haakvormige voorwerpen zijn ingelaten, loopt dood tegen de kalakoppen; de bovenkant correspondeert met den bovenkant der koppen, terwijl ook een dergelijke haak werd aangetroffen in het midden van een der koppen. Zie foto's 7450 en 7451."

Bedoelde haken bestaan uit een lang, recht stuk, bestemd om in den steen te worden ingelaten, en een haak met omgebogen uiteinde. Een afbeelding van de wijze, waarop zulk een haak in het werk voorkomt, vindt men in een der kwartaalverslagen [1]). Voor zoover mij bekend is, is de bestemming van deze haken nog niet nauwkeurig vastgesteld; de heer Perquin vermeldt ze niet bij zijn beschrijving van de architectuur der tjaṇḍi's te Ngawèn [2]). Niettemin kan deze bestemming wel nauwelijks een andere zijn dan om er iets aan op te hangen; dat zij iets met de structuur van het bouwwerk te maken zouden hebben gehad, ligt niet zeer voor de hand. Doch wat kan daar dan vroeger aan bevestigd geweest zijn?

Het antwoord op deze vraag kunnen ons naar mijn meening de reliefs van tjaṇḍi Baraboeḍoer verschaffen [3]). Daar vinden wij op enkele plaatsen kennelijk godsdienstige bouwsels, waarvan lange, in den wind wapperende linten afhangen. Zulke linten kunnen niet aan het gladde lijstwerk der tjaṇḍi's zijn aangebracht; zij behoefden een of ander hulpmiddel daartoe, welk middel men in sommige gevallen permanent in den vorm van bronzen haken en reeds tijdens den bouw van de tjaṇḍi aanbracht. Toch kan ons het aanbrengen van zulke linten louter ter versiering als verklaring niet uitermate bevredigen. Er is echter op genoemde reliefs nog iets anders op te merken, dat deze linten een secundaire rol doet spelen en een ander voorwerp als het eigenlijke op te hangen object doet kennen.

Op relief Ib 79 vinden wij een bouwwerkje afgebeeld, dat eveneens dergelijke linten vertoont, en wel juist afhangend van de plaats, waar bij tjaṇḍi Ngawèn de haken waren aangebracht, n.l. vlak onder de kroonlijst. Daarbij blijkt echter, dat de linten slechts dienden om een bel of klok te dragen. Thans hebben wij ongetwijfeld de juiste beteekenis der haken getroffen: zij moeten hebben gediend om er bellen of klokken aan op te hangen, die, door den wind in beweging

---

[1]) O. V., 1927, plaat 11, afb. b rechts.
[2]) O. V., 1927, p. 81.
[3]) Serie O 33—35.

gebracht, een voortdurend geluid gaven. Immers, zulks vinden wij in vele, zoo niet alle Buddhistische landen nog steeds in de praktijk.

De Groot wees er reeds op, dat in China aan de buitenzijde der — in hun wezen op een stūpa teruggaande [1]) — pagoden talrijke klokjes zijn aangebracht, welker klepels vrij hangen en van een door den wind te bewegen vleugeltje voorzien zijn [2]). In Siam vinden wij hetzelfde gebruik [3]). In Cambodja en Birma is het niet anders. Oorspronkelijk ongetwijfeld niet-Buddhistisch, moet dit gebruik zich ontwikkeld hebben uit de correspondenties tusschen de tempels en den godenberg-met-den-hemelboom, welke als een zijner oer-motieven klokjes droeg [4]). Aldus zal het ook op het oude Java geweest zijn, waar, althans aan de Buddhistische bouwwerken, de bronzen of zilveren klokjes hun van de heilige leer sprekende stem door den wind lieten voortdragen, of, om het Javaanscher te zeggen, door hun getingel rondom de tjaṇḍi een magisch-zuivere sfeer schiepen, waarin geen ongeluk-brengende invloeden het konden uithouden.

Een en ander brengt de conclusie met zich mede, dat vele van de opgegraven *hang*klokken eenmaal op de boven beschreven wijze moeten hebben dienst gedaan. Weliswaar dienen wij er enkele te reserveeren voor gebruik in kloosters of kluizenarijen [5]), doch ongetwijfeld zullen er ook onder zijn, die den val van de kroonlijst op den geplaveiden vloer hebben overleefd, of het beter troffen en in de modder van het tempelterrein hun tijdelijk graf vonden.

XLV.

Een interessante sūrya-zetel van Noesa Pĕnida.

Het is door de goedheid van den heer Walter Spies, die een verblijf van negen dagen op het nog zoo onbekende eiland Noesa Pĕnida ten Z. van Bali gebruikte niet alleen voor het verzamelen van materiaal op het gebied zijner eigen studie, doch ook op dat der archaeologie, dat ik in de gelegenheid ben den lezer een interessant bouwwerk ter kennismaking voor te leggen, hetwelk dusdanig

---

[1]) Zie „Tjaṇḍi Baraboeḍoer, Naam, vorm en beteekenis", Kolff & Co., pag. 64, noot 38.

[2]) *de Groot*, der Thûpa, p. 63.

[3]) *K. Döhring*, Siam (Folkwang), II, p. 38, beschrijving van plaat 6.

[4]) Nog aan den noordelijken hemelboom, den kerstboom, te vinden. Ook de lichtjes aan den hemelboom (sterren) hebben zoowel hun weg naar den kerstboom als naar de pagoden gevonden, die bij groote feesten worden geïllumineerd.

[5]) Zie Rāmalegenden u. Rāmareliefs, II, p. 10 (IVa).

afwijkt van alle overige exemplaren van dezelfde soort, dat wij het gerust een unicum kunnen noemen. Het is een sūrya-zetel, staande in de poera Mĕranting bij de dessa Batoe-kandik. Hieronder volgt een beschrijving.

Op een rechthoekig basement met uitspringenden voet en vlakke kroonlijst, zonder eenige nadere profileering en gemaakt van karangsteen, verheft zich een sūrya-zetel, bestaande uit een pyramidaal toeloopende basis, een rechtopgaand deel en den eigenlijken zetel. Het onderste gedeelte vertoont een zgn. trappenpyramide, waarvan de steenlagen aan den uitstekenden rand van boven en van onderen zijn afgeschuind, zoodat zij een profiel geven als den balg van een fototoestel. Aan de voorzijde is in het midden een miniatuurtrap van elf treden uitgespaard, terwijl aan weerszijden een nisvormige ruimte is aangebracht en de pyramide aan de achterzijde verticaal is afgesneden door den achterwand van het geheele bouwwerk. De pyramide telt negen steenlagen aan de voorzijde. Boven deze pyramidevormige basis verheft zich een rechtopgaand deel, dat echter behakt is in den vorm van de torso van een daemonische vrouwenfiguuur, welke den eigenlijken troon op haar links en rechts opgeheven armen en op haar hoofd draagt. Hoofd, armen en borsten zijn op natuurlijke wijze uitgebeeld, doch de romp gaat over in den vierkanten vorm van de steenmassa. In de beide zijdelingsche nissen van de basis komen haar beenen vanaf hare knieën naar beneden te zien. De eigenlijke zetel vertoont den gebruikelijken vorm, doch heeft op de zijvleugels nāga's met opgeheven koppen.

Behalve deze hoofdvormen geeft het stuk dan nog de volgende bijzonderheden te zien. Aan de voorzijde van het basement bevindt zich een zeventredige trap, aan weerszijden geflankeerd door een aan het basement aansluitende verhooging. Trap en basement zijn gedeeltelijk uit cylindervormig behakte steenen opgebouwd, terwijl het laatste in het midden der zijwanden een kleine vierkante nis vertoont. Links en rechts van de kleine, in de pyramidevormige basis aangebrachte trap staat — of stond —, vast met het bouwwerk verbonden, een panakawan-achtige figuur, sterk in de diepte van het lichaam afgeplat. Twee dergelijke figuren, doch thans in de breedte-as afgeplat, staan voor de nissen aan de zijkanten der basis. Links en rechts van het hoofd der daemonische vrouwenfiguur bevindt zich, aansluitende aan de binnenzijde der armen, een haan, die den kop tegen de hand en den staart tegen het hoofd der vrouw gelegd heeft. De vrouw zelf draagt een halssnoer met versierde

plaat, heeft een sterk eivormig, van onderen afgeplat ovaal gelaat van primitieve vormen, kogelronde, dicht bij elkaar staande oogen en een breeden, grijnzenden, van uitstekende hoektanden voorzienen mond. Tusschen haar achterhoofd en de achterplaat is een ruimte, waar men een fraai gebeeldhouwden, uit het achterstuk uitstekenden runderkop ontwaart, met slagtanden, ronde oogen, naar voren overhangende horens en spitse ooren. In deze ruimte bevinden zich voorts, hoewel er klaarblijkelijk niet thuis hoorende, twee losstaande figuren, waarvan de eene een vrouw, de andere een man voorstelt, de laatste gezeten op borst en buik van een op den rug liggende figuur, waarvan het hoofd tusschen de beenen uitsteekt en waarvan de beenen achter den rug omhoog worden gestoken. De zittende figuur houdt de liggende bij de bovenarmen vast. De vrouw heeft een kind op den rug, terwijl een derde, elders staande figuur een vrouw voorstelt met een kind op haar schoot staande.

Rest ons nog de achterzijde ter beschrijving. Deze vertoont een gladden, verticalen wand, waaruit ter hoogte van den bovenkant van het basement een monsterkop in haut-relief steekt. Daarboven bevindt zich een groote garuḍa-figuur in zeer vlak bas-relief, doch eveneens voorzien van een in haut-relief uitstekenden kop. De garuḍa-figuur staat wijdbeens, heeft een tusschen de beenen omlaaghangenden korten staart (of schaamplaat?), menschelijke beenen, romp en armen; achter de armen steken vleugels uit, welke misschien aan de andere zijde van het achterstuk voortgezet worden. De kop is versierd met een driedeeligen tooi in ongeveer denzelfden vorm als de achterwand van den zetel vertoont.

Ten slotte de opmerking, dat de kroonlijst van het basement en de rand van den eigenlijken zetel van eenig ornament zijn voorzien [1]).

Vergelijking met afbeeldingen van de gebruikelijke sūrya-zetels in Balische poera's laat ons zien, dat wij hier met een merkwaardig en sterk afwijkend exemplaar te maken hebben. Waar echter komen deze afwijkingen vandaan?

De tijd is voorbij, dat wij in het voorkomen van den garuḍa een Wiṣṇuïtische beteekenis zagen, of dat de runderkop ons op Çiwaïsme zou kunnen wijzen. Wij hebben sinds lang geleerd, dat zulke systematische onderscheidingen hoogstens voor de Midden-Javaansche periode mogen gelden. Ook het in verband brengen van den zonne-

---

[1]) De afmetingen werden mij niet nauwkeurig opgegeven; het geheele monumentje is ongeveer drie meter hoog.

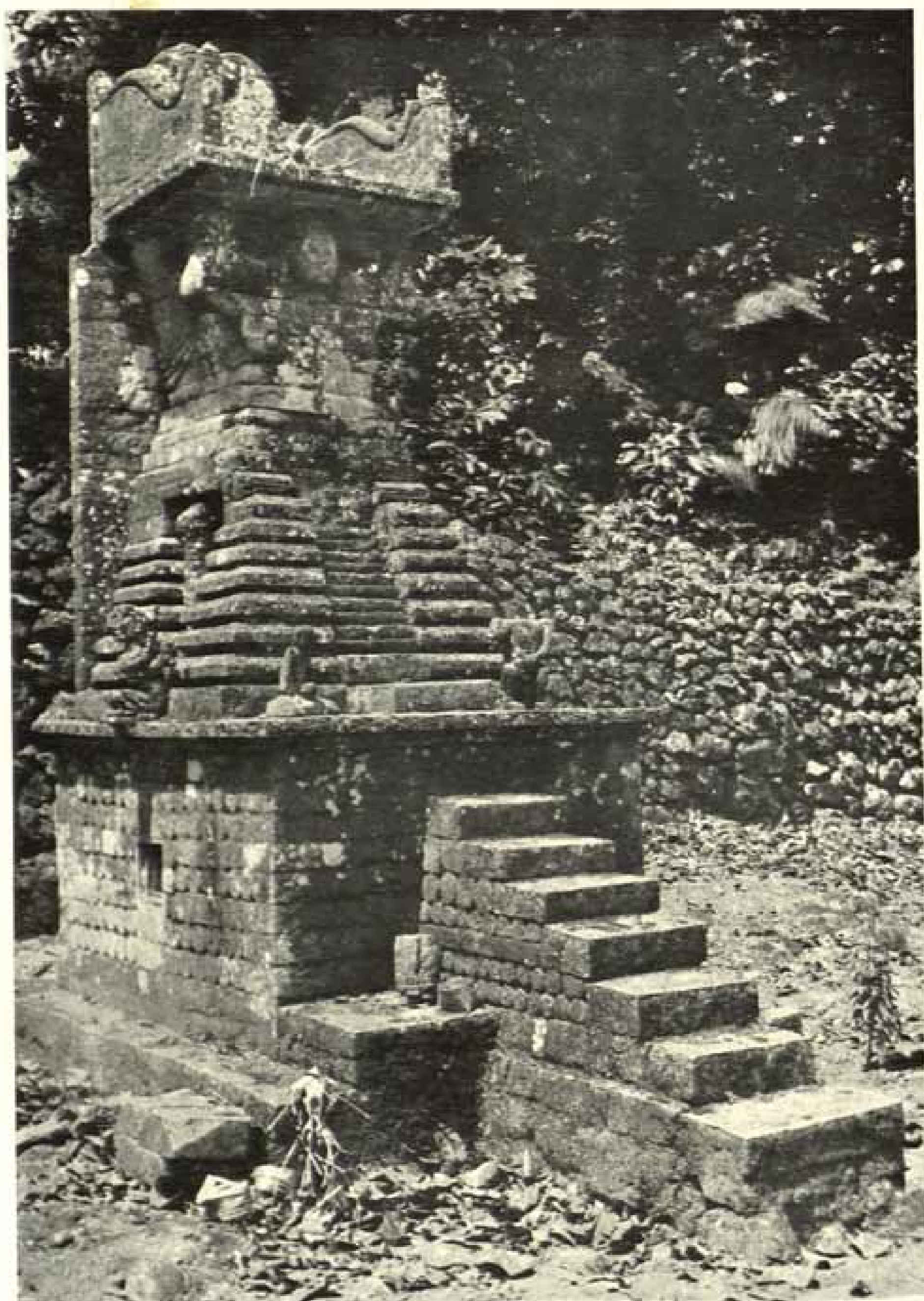

Fig. 6. *Foto Holt.*

Sanggaran in de poera Mĕranting bij de dessa Batoe-kandik (Noesa Pĕnida).

zetel met den zonnevogel lijkt mij niet op zijn plaats en te klassiek in dit geval. Er zijn echter enkele aanwijzingen, die aan ons onderzoek een bepaalde richting kunnen geven, ook al zullen zij niet in staat blijken op onze vraag een afdoend antwoord te geven.

Het kan ons namelijk niet ontgaan, dat de garuḍa zoowel als de pyramidevormige basis van den zetel zekere overeenkomsten vertoont met enkele onderdeelen van tjaṇḍi Soekoeh op Java. De onbruikbare, want te kleine treden van de trap in de voorzijde van de basis wijzen voorts op een niet meer begrepen reden, waarom eigenlijk zulk een bouwdeel op die plaats aangebracht moest worden, terwijl wij het bij Soekoeh nog in werkelijk gebruik kunnen aantreffen. Nu is de strekking der bouwwerken van Soekoeh bekend, hoewel de détails nog niet alle verklaard konden worden; het is een verlossingsmonument, tevens een gehinduïseerde herschepping van een oud-inheemsch heiligdom, dat als een poort tot den voorvaderhemel kan worden opgevat [1]). Durgā, de garuḍa en het rund spelen daarbij een groote rol. Aan den anderen kant komt de plaatsing van onzen zetel, namelijk tegenover den tempelingang en niet, zooals meestal met sūrya-zetels het geval is, in een hoek, overeen met de plaatsing van het pyramidevormig hoofdbouwwerk van Soekoeh. Ook het voorkomen van megalithische steenhoopen en terrassen in of bij de poera Mĕranting wijst in deze richting. Onverklaard blijven dan echter nog de hanen — die overigens met Sūrya als verlosser kunnen samenhangen — en de eigenaardige figuren van den zittenden man en de zittende vrouw, die er echter misschien niet bij behooren [2]).

Behalve de boven gegeven oriëntatie inzake de aan het bouwwerk voorkomende symbolen kunnen wij nog iets uit de Balische overlevering met het merkwaardige stuk in verband brengen. De naam, sanggaran Mĕranting, doet ons namelijk onmiddellijk denken aan het verhaal van Mpu Nirartha, stamvader der Balische brahmanen, die op zijn tocht, vergezeld van zijn zeven kinderen en zijn echtgenoote, een monster ontmoette, dat hem opslokte. Toen hij echter weer uit den muil van het dier te voorschijn kwam, bleek zijn lichaamskleur zoo zwart geworden te zijn, dat zijn echtgenoote en zijn kinderen

1) Zie Oudheidk. Aanteekening No. XIII, in deze Bijdragen, 1930, en mijn Gids voor de oudheden van Soekoeh en Tjĕṭa (Tjan Tjoe Som, Solo). Voorts *Crucq* in T.B.G., 1933, p. 151 vlgg.

2) Wel wijs ik op het feit, dat op Noesa Pĕnida het gebruik bestaat, dat de ouders van tweelingen van verschillend geslacht, wanneer zij, zooals geëischt wordt, hun woning verlaten en eenigen tijd in de poera dalĕm doorbrengen, gedurende een oogenblik op deze magisch-onrein makende kinderen gaan zitten of doen alsof. Misschien is de overeenkomst echter louter toevallig.

voor hem wegvluchtten; zijn oudste dochter, die niet meer door hem achterhaald kon worden, werd vervolgens vereerd als de Durgā van Malanting (een plaats in West-Bali)[1]). Dat Malanting hetzelfde is als Pĕnidasch Mĕranting lijkt mij zeker, en dat, aangezien Noesa Pĕnida langen tijd voor enkele deelen van Bali als ballingsoord heeft gegolden, op eerstgenoemd eiland replieken van Balische plaatsen mogen worden verwacht, lijkt mij eveneens zeker. De bewoners van Batoe-kandik, waarbij de poera gelegen is, wisten echter hieromtrent niets te vertellen, aangezien, zooals zij beweerden, de oude menschen, die het weten konden, reeds gestorven waren.

TOEVOEGINGEN EN VERBETERINGEN.

Bij Oudheidkundige Aanteekening No. XXXIV.

In Oudheidkundige Aanteekening No. XXXIV (Bijdragen, deel 90, p. 287) is een onduidelijke passage, die wellicht tot misverstand aanleiding zou kunnen geven. Teneinde dit te voorkomen breng ik de volgende correcties aan:

pag. 287, regel 14 van boven: „Westen" in plaats van „Zuiden".

pag. 287, noot 4, leze men als volgt: „Ik wijs er hierbij op, dat deze prāsāda, zoo zij onmiddellijk bij de vindplaats der oorkonde gelegen was, geomantisch gesproken ten Zuiden van de kraton lag, d.w.z. in het zuidelijke bergland, gerekend ten opzichte van die kraton; bedoeld bergland breidt zich namelijk naar het Westen toe in noordelijke richting uit. Resten van bouwwerken enz."

Bij Oudheidkundige Aanteekening No. XXXVIII.

Door een fout van den corrector is in noot 2 op p. 299 komen te staan „118 Ç. = 196 A.D.". Dit moet natuurlijk zijn 188 Ç. = 266 A.D.

Bij Oudheidkundige Aanteekening No. XXXIX.

Nadat Oudheidkundige Aanteekening No. XXXIX reeds naar Holland verzonden was, kreeg ik gelegenheid persoonlijk het behandelde beeld te Singhasāri te bestudeeren. Daarbij teekende ik de nāgarī-letterteekens af, die zich boven de kawi-inscriptie bevinden en die door Goris in het Oudheidkundig Verslag van 1928, p. 32, niet worden getransscribeerd, waarschijnlijk omdat zij op de foto hoogst onduidelijk zijn. In werkelijkheid zijn zij allerminst onduidelijk, slechts onvolledig. Wat ik echter met zekerheid lezen kon, luidde als volgt: *(ç)cāmuṇḍau*. Het lijdt geen twijfel, of het geluk is ons hier eens dienstig en spaarde van de geheele spreuk juist den naam der afgebeelde godin, Cāmuṇḍā; de uitgang *-au* is dan te wijten aan saṃdhi met het volgende woord, dat verloren gegaan is, daar van een dualis geen sprake kan zijn. Deze zou toch anders moeten luiden; *cāmuṇḍau* is hoogstens als dualis van *cāmuṇḍī* mogelijk, doch deze naam bestaat niet. Men weet, dat Cāmuṇḍā een bekende naam is voor een tantrischen Durgā-vorm, hetgeen dus op welkome wijze mijn veronderstelling bevestigt. Het voorkomen er van op ons beeld neemt den laatsten twijfel weg inzake het çiwaïtisch karakter van het beeld.

---

[1]) Kidung Pamañcangah, ed. *Berg*, III, 53 vlgg. (56: „punang jyeṣṭhasūnu strī sira sinanggah bhaṭṭārī dalĕm oyêng Malanting"); cf. *Berg*, De Middeljavaansche historische traditie, p. 24.

SOEMBAWAREESCHE TEKSTEN MET VERTALING

DOOR

Prof. Mr. Dr. J. C. G. JONKER.

Inleiding, door Dr. P. Voorhoeve.

In den tweeden druk van de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië heeft Prof. Jonker een artikel over het Soembawareesch geschreven. Hij noemt daar ook het weinige dat over deze taal in druk verschenen is, n.l. de woordenlijst van H. Zollinger in Verh. Bat. Gen. Dl. XXIII (1850), en een kort verhaal met vertaling en aanteekeningen, door Jonker zelf gepubliceerd in deel 56 van deze Bijdragen (1907). Vermeld hadden nog kunnen worden de talrijke verspreide gegevens in het Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek van Dr. H. N. van der Tuuk, en een woordenlijstje van J. E. Jasper in Tijds. Binn. Best. 34 (1908).

Gedurende den laatsten tijd van zijn leven werkte Prof. Jonker aan een uitgave en vertaling van de overige door hem verzamelde Soembawareesche teksten. Bij zijn dood was het artikel reeds in het net geschreven en gecorrigeerd, en vervolgens door Mevrouw Jonker overgetikt, dus vrijwel persklaar. De getypte copie heb ik nagezien aan de hand van Jonker's manuscript. Tevens heb ik daarbij enkele verschrijvingen verbeterd, de interpunctie regelmatiger gemaakt en alinea's aangebracht. Alle verdere veranderingen heb ik in noten verantwoord.

Alleen het eerste der hier volgende verhalen is niet aan het persklare manuscript ontleend, doch gedeeltelijk aan Jonker's artikel in Bijdr. 56, blz. 273 ev., en verder aan een handschrift uit zijn nalatenschap, De spelling is in overeenstemming gebracht met die der andere stukken. De vertaling van het eerste gedeelte is uit de vroegere publicatie overgenomen; die van het slot heb ik gemaakt met behulp van Jonker's woordenlijst in handschrift. De noten bij dit stuk zijn door mij toegevoegd; in de teksten II—VII heb ik steeds aangegeven of een noot van Jonker of van mij is; de noten bij VIII zijn door mij opgesteld.

In Jonker's nalatenschap, thans in de Universiteitsbibliotheek te Leiden, vindt men over het Soembawareesch nog het volgende materiaal:

Cod. 6300 d, Woordenlijst Smbw.-Maleisch, naar Zollinger. Achterin eenige Smbw. woorden in Arabisch schrift, gedeeltelijk met Maleische vertaling er boven.

Cod. 6300 b en c, Woordenlijst Smbw.-Hollandsch, naar gegevens van Z (Zollinger), O(?), G(?), de teksten (I—VII geciteerd als B—H, VIII als Gods. Verh. of Gods. Boek), een niet aangetroffen bundel Samenspraken (Smsp.) en de hierna te noemen handschriften. Bij vele woorden staan taalvergelijkende aanteekeningen, voor een deel ontleend aan het woordenboek van Van der Tuuk [1]).

Cod. 6300 a, een net geschreven copie van een verzameling Hollandsche zinnen met Smbw. vertaling. In de woordenlijst wordt naar het origineel hiervan verwezen met V. Aan de andere zijde van het cahier staan, met dezelfde hand geschreven, enkele verhaaltjes vertaald uit het Maleisch, voorkomend in de Handleiding bij de beoefening der Maleische taal- en letterkunde van J. J. de Hollander, en de volledige tekst van het verhaal van Salam (I), welken ik voor de uitgave gebruikt heb.

Cod. 6300 e bevat voorin enkele Makassaarsche woorden met Smbw. vertaling: achterin gegevens over het Rottineesch en nog een andere taal.

---

[1]) Een Smbw. woordenlijstje door Van der Tuuk (naar Zollinger) met taalvergelijkende aanteekeningen van zijn hand is te vinden in Cod. 3273.

Cod. 6300 f bestaat uit Smbw. vertalingen van Maleische zinnetjes uit De Hollander en aanteekeningen naar aanleiding daarvan gemaakt. Dit cahier wordt geciteerd als H.

Cod. 6300 g bevat voorin verklaringen van woorden en uitdrukkingen uit de teksten I—VII; bij de vertaling van het slot van I heb ik hiervan gebruik gemaakt. Achterin weer Makas.-Smbw., uitvoeriger dan in e, maar toch nog slechts een klein gedeelte van hetgeen in de woordenlijst als M geciteerd wordt [1]).

De origineelen van de hier gepubliceerde teksten heb ik niet in de nalatenschap kunnen vinden. Vermoedelijk waren ze met Arabisch karakter geschreven. De proeve in Cod. 6300 d toont aan, dat dit letterschrift voor het Soembawareesch gebruikt wordt, oorspronkelijk uiteraard voor moeslimsch-godsdienstige geschriften [2]). Een fragment van zulk een boekje is de laatste tekst (VIII), d.i. het begin van een vertaling van de Maleische catechismus Masā'il almuhtadī li'ichwanī-lmubtadī [3]). Handschriften van den Maleischen tekst zijn er vele te Leiden [4]) en Batavia [5]); ik heb ter vergelijking gebruikt Bat. Gen. 326, Brandes 226 en Sn. H. 91. Er moet ook een lithografische uitgave van bestaan [6]). Met behulp van het Maleisch konden verscheidene emendaties in den Soembawareeschen tekst aangebracht worden. Jonker's Nederlandsche vertaling paste daardoor niet overal meer op den tekst, en het kwam mij bovendien overbodig voor haar af te drukken nu het Maleische origineel bekend is. Den Soembawareeschen tekst wilde ik echter niet achterwege laten, al is de taal ook uiterst gewrongen. Men leert er de steevaste vertalingen van allerlei Arabische termen en zinswendingen uit kennen, en er komen enkele grammaticale vormen in voor, die men in de verhalen niet aantreft, zooals de werkwoordsvorm met *i-*, en het pron. poss. van de 3de persoon *-na* naast het gewone *-nja*. Jonker's vertaling loopt iets verder door dan de tekst; er volgt nog één vraag en antwoord van de Masā'il, en dan komt het begin van een andere godsdienstige verhandeling. Verschillende fouten in den Smbw. tekst zijn te verklaren als men aanneemt, dat het werkje in Arabisch karakter geschreven was; in Makassaarsch schrift zouden ook de Arabische woorden allicht niet zoo goed bewaard zijn.

Ook in de verhalen komt een enkele maal een, later verbeterde, verschrijving voor als *kita* voor *gita*, die op een origineel in Arabisch karakter zou kunnen wijzen. Onzeker is, of Jonker ook de verhalen uit een bestaand handschrift getranscribeerd heeft; het kan zijn, dat hij ze door iemand die het Arabische

---

[1]) Materiaal in verschillende stadia van bewerking vindt men in de nalatenschap nog over de volgende talen: Sumbasch, Kupangsch, Amarassisch, Endehneesch, Timoreesch en de talen van Moa en Kisser. Dezen laatsten bundel kende ik nog niet toen Jonker's Lettineesche Taalstudiën gedrukt werden (Verh. Bat. Gen. LXIX, 1932). De aldaar blz. 95 genoemde onbekende bron voor het Moasch (M 2) blijkt een der handschriften van dezen Cod. 6295 te zijn, n.l. de beantwoording van een vragenlijst over moeilijkheden in het Moasch, door Jonker te Leiden opgesteld en beantwoord door E. Malaihollo, gewezen hoofd der Inl. school te Patti op Moa. Bron B zal een dergelijke vragenlijst over het Lettineesch geweest zijn. De Lettineesche samenspraken blijken bewerkt te zijn naar de Maleische in De Hollander's kleine Handleiding tot de kennis der Maleische taal.

[2]) Ook Jasper noemt het gebruik van Arabische karakters (t.a.p. blz. 104). Zollinger (blz. 171) zegt, dat het Soembawareesch „bijna uitsluitend met Makassaarsch karakter geschreven wordt." Onder de Makassaarsche handschriften uit Jonker's nalatenschap zijn de origineelen der Soembawareesche teksten echter niet aangetroffen.

[3]) Over de juiste lezing van dezen titel zie men de noot bij het begin van VIII.

[4]) Catal. Juynboll blz. 286; Suppl. Cat. Van Ronkel blz. 108.

[5]) Catal. Van Ronkel blz. 397.

[6]) Opgave van Van Ronkel in den Bataviaschen Catalogus.

schrift machtig was heeft laten opschrijven. In elk geval zijn het geen voor de gelegenheid gemaakte vertalingen uit het Maleisch, maar behooren ze tot de Soembawareesche volksliteratuur. Ter vergelijking volgt hier een verwijzing naar de mij bekende parallellen in andere talen.

I is een Uilenspiegelverhaal; het is naar Jonker's vertaling in de Bijdragen overgenomen door De Vries, Volksverhalen II no. 119; varianten zijn in de aanteekening aldaar [1]) genoemd.

II, een kettingsprookje, is behandeld bij De Vries, Volksverhalen II no. 145. Merkwaardig is het slot met het meisje in de mand; in de Europeesche varianten wordt het meisje vaak in een zak gedragen en vervangen door een hond. Bij het begin, het zetten van een fuik op het droge, vgl. *Rottin.*, Jonker, Rott. T. no. 24; *Jav.*, MNZ 49 p. 157; *Sund.* TBG 56 p. 113 evv.; *Bataksch*, Overzicht no. 84 **c** en 119 **b**.

III. Vgl. het *Bataksche* verhaal in mijn Overzicht no. 134, De Vries, Volksverhalen II no. 182 en het tweede ingeschoven verhaal van de door A. F. von Dewall uitgegeven *Maleische* Hikajat Bachtiar (Brandes TBG 38 p. 237; zie ook TBG 73 p. 432).

IV. Het begin is een variant van het bekende verhaal van den plannenmaker (Perrette enz.), dat ook in de Maleische Hikajat Kalila dan Damina voorkomt, en waarover men verder literatuur vindt bij De Vries, Volksverhalen II no. 143 en L. M. Coster-Wijsman, Uilespiegel-verhalen in Indonesië blz. 65. Van het vervolg, dat handelt over dankbare dieren die helpen een tooverring terug te krijgen, vindt men varianten genoemd bij De Vries, Volksverhalen II no. 170.

V en VI. Hiervan zijn mij geen nauwkeurige parallellen bekend.

VII is door Jonker vermeld in Bijdr. 56 p. 289. Het is weer een verhaal van het Uilenspiegel-type; zie Coster-Wijsman, blz. 78 no. II en De Vries, Typenregister no. 270. De episoden van het hengelen met pisangs en het stukmaken van de heining worden daar echter niet genoemd.

De taal der verhalen maakt een natuurlijken en, afgezien van enkele Maleische en Makassaarsche leenwoorden, zuiveren indruk. Het is dan ook wel te begrijpen dat Jonker, die veel met stijve vertalingen uit het Maleisch moest werken, voor de bewerking van deze teksten een bijzondere voorliefde had, niettegenstaande stijl en compositie vooral in het langdradige verhaal over Muhammad (V) veel te wenschen overlaten. Jonker's vertaling dient allereerst als hulpmiddel voor het verstaan van den tekst en moest daarom wel letterlijk zijn. Ze doet daardoor stijver aan dan het origineel.

Tot de hier gevolgde spelling van het Soembawareesch is de schrijver blijkbaar eerst op den duur gekomen; in de woordenlijst en het artikel van 1904 wijkt de spelling in kleinigheden af van het hier gevolgde systeem. Bij Van der Tuuk worden vele woorden opgegeven met een slot-hamza, die in Jonker's opgaven ontbreekt, bijv. V. d. T. *bowaq*, Jonker *boa*, mond [2]). Jonker kende de gegevens van Van der Tuuk en heeft dus blijkbaar de spelling met hamza als onjuist verworpen. In de voorloopige lijst van verkortingen, behoorende bij het woordenboek van Van der Tuuk, staat: „smbw. = sumbawasch, waaruit woorden in sas(aksche) geschriften voorkomen." Het Sasaksch heeft een groote voorliefde voor de hamza als sluiter; wellicht zijn dus Van der Tuuk's gegevens van Sasaksche zegslieden afkomstig.

[1]) Op blz. 367 r. 2 v.b. lezen men „oom" in plaats van „broer".

[2]) Jasper geeft *bowa*, maar soms schrijft hij een q, bijv. *moeliq* = Jonker's *mule*, terugkeeren, of zelfs een k, bijv. *oedék* voor *ode*, klein, en *rangok* voor *rango*, groot. Ook geeft hij soms een r als sluiter, bijv. *air* voor *ai*, water, *bisor* voor *biso*, wasschen, en *pamoejar* voor *pamuja*, kostwinning.

I

Ada sanompo tau miskin, ada anak sopo basingin Salam, ia-antat ngadji. Dadi ling dalam ngadji bĕling dĕngan: „Kuda lè mu-datang ngadji?" — „Ku-beang mè asu ode-ku." — „Kuda mu-patik asu, apa nĕdjis?" Dadi bĕling-mo guru: „Na patik asu, Salam, apa nĕdjis!"

Dapat bale Salam: „E, ina, sia-tudja aku baso, olo gula ke njir, apa ia ku-bawa lalo ngadji nawar."

Balangan-mo Salam lalo ngadji; dĕngan rame ngadji, Salam kakan baso. Dadi bĕling guru: „Apa de mu-kakan kau, Salam; bua, no mu-ngadji?"

„Kadji-kakan tai asu ode."

„Njaman-ke, Salam, tai asu ode?"

Dadi bĕling Salam: „Njaman, guru."

„Maeng gadu aku rasa!"

Ia-beang-mo ling Salam lako guru; mĕngka ia-kakan-mo ling guru: „E, njaman tai asu ode, Salam, beang aku sopo, Salam, ame no-mo kangompa guru-mu pina tĕpong."

Dadi ia-beang-mo ling Salam asu ode sopo lako guru.

„Apa mè asu ode ta, Salam?"

Dadi bĕling Salam lako guru: „Mè ke gula ke njir tu-beang."

„Me lok lamin tu-ete tai?"

„Tu-ĕnti nè, tu-ĕnti ima, karing tu-ampar, tu-sangka ke pingan lis tai asu ode nan."

Dadi ĕnti-mo ling kotap, Salam lalo eneng ai kawa lako guru, batĕris-mo barari Salam. Dadi bĕling guru: „Lalo kĕlek Salam bawa ai kawa lema!"

Dadi lalo-mo kotap, eneng-mo ai kawa lako guru sowai, Salam ka-mo barari. Dadi inim ai kawa guru, mutu ia-sidu tai asu ling guru, ia-pamung baung, ia-bolang. Ngarai guru: „Lalo buja Salam, ame tu-samate!"

I

Er was eens een arm man, die een zoon had, Salam geheeten, dien hij naar school deed gaan. Tusschen het leeren door, zeiden zijne makkers: „Waarom komt gij zoo laat op school?" — „Ik heb mijn hondje eten gegeven." — „Waarom houdt gij er een hond op na, daar die toch onrein is?" Ook de meester zeide: „Houd er geen hond op na, Salam, want die is onrein."

Thuis gekomen, zeide Salam: „Moeder, stamp, als 't u belieft, voor mij wat maïs, en doe er suiker en klapper bij, want dat wil ik morgen naar school medenemen."

Salam ging naar school; terwijl zijne makkers met hun allen aan het oplezen waren, zat Salam maïs te eten. Toen sprak de meester: „Wat eet gij daar, Salam; waarom leest gij niet mee?"

„Ik eet den drek van een hondje."

„Is dat lekker, Salam, de drek van een hondje?"

Salam sprak: „Lekker, meester."

„Kom, laat mij eens proeven!"

Salam gaf het aan den meester; toen deze ervan gegeten had, (zeide hij): „Hè, wat is die hondendrek lekker, Salam; geef mij ook een (hondje), Salam, opdat uwe meesteres, (mijne vrouw), zich niet meer behoeft te vermoeien om meel te maken."

Salam gaf daarop een hondje aan den meester.

„Wat geeft gij zulk een hondje te eten, Salam?"

Salam zeide tot den meester: „Rijst met suiker en klapper geven wij."

„Hoe gaat 't als wij den drek willen gebruiken?"

„Wij houden (men houdt) zijne voor- en achterpooten vast en dan heeft men hem alleen maar te slaan en den drek, bij het uitloopen, in een bord op te vangen."

De leerlingen hielden nu (den hond) vast en Salam ging (zoogenaamd) koffie vragen aan (de vrouw van) den meester, maar nam meteen de vlucht. De meester sprak: „Gaat heen en roept Salam, dat hij snel de koffie brenge."

(Een) leerling ging heen en vroeg aan de meesteres (de vrouw van den meester) om koffie, want Salam was al gevlucht. De meester dronk de koffie, maar toen hij den hondendrek opschepte, rook hij den stank en wierp den drek weg. De meester werd toornig (en sprak): „Gaat Salam zoeken, opdat wij hem dooden!"

Lalo tau ode buja Salam, Salam no monda. Dadi mule tau ode nan, ia-bada guru: „Nonda Salam pang bale; ada sampi ode pang tĕbongan." — „Lalo ete sampi ode nan, ame tu-sĕmĕle, apa nja Salam no monda." Dadi ia-bawa-mo sampi ode nan lako guru, ia-sĕmĕle.

Dadi mule nja Salam lako bale: „E, ina, me nja sampi-ku, ina?" — „Ka ia-ete ling guru-mu, anak-e." — „Lalo eneng pa bau satue." Lalo ina Salam, ia-eneng lako guru pa satue; nongka ia-beang ling guru. Mule-mo ina Salam lako bale. „Nongka rabeang guru-mu, anak-e, pa sampi." — „Lalo eneng lenong-mo, ina!" Balangan-mo ina, ia-eneng lenong nan lako guru Salam. Dadi ia-beang-mo lenong nan, ia-bawa-mo mule ling ina nja Salam.

Datang mĕnggĕrib, balangan no nja Salam pĕri puin kaju rango. Dapat puin kaju nan, ĕntek-mo ko bao kaju nan nja Salam. Tĕnga pĕtang datang tau njoro bawa ringgi sapĕti, baduman ling anok kaju nan. Dadi bĕling tau ka ĕntek ko bao bale: „Aku tĕlu ratis, apa aku boat ĕntek." Bĕling tau ka nangko: „Aku lima ratis, aku boat nangko." Bĕling tau gita tau: „Aku nam ratis, apa aku boat gita tau."

Ia-satĕri lenong sampi lako otak tau njoro nan ling nja Salam: „Ete sarea uwang nan ling kau." Barari sarea tau njoro, ia-bilin ringgi sarea. Turin nja Salam, ia-ete ringgi sarea, ia-bawa mule; dapat bale nja Salam, ia-kibok tĕlu ratis, ia-bawa ko bale guru.

Dadi bĕling guru: „Ringgi apa ringgi tĕlu ratis ta, Salam?" — „Ka bĕli lenong sampi ka kĕlam-sĕmĕle nan." Dadi bĕling-mo guru: „E, tode, lalo sĕmĕle sampi kita sarea, ngo tau, beang isi sarea, kita tu-ete lenong."

Dadi lalo-mo djual lenong ling kotap guru nan, ia-bawa ko kampong Tjina. Dadi rĕga ling Tjina sopo rĕpia. Dadi bĕling tode nan: „Tĕlu ratis ringgi bĕli salamar." — „Mana mu-bawa lako Sĕlat, sopo rĕpiasi ia-bĕli ling tau; tĕria mu-bada aku tĕlu ratis?'

Een bediende ging Salam zoeken, maar Salam was er niet. Toen keerde de bediende terug en deelde den meester mede: „Salam is niet thuis; er is een jonge koe onder het huis." — „Ga die koe halen, opdat we haar slachten, omdat Salam er niet is." Toen bracht hij de koe aan den meester; hij slachtte haar.

Salam kwam terug naar huis (en zeide): „Hé, moeder, waar is toch mijn koe, moeder?" — „Je meester heeft hem laten weghalen, kind." — „Ga vragen om een enkel dijstuk." De moeder van Salam ging aan den meester een dijstuk vragen, maar de meester gaf het niet. Salam's moeder ging naar huis terug. „Je meester wil geen runder-dijstuk geven, kind." — „Ga dan de huid vragen, moeder!" De moeder begaf zich op weg, ze vroeg om de huid aan den meester van Salam. Toen gaf hij de huid, en de moeder van Salam nam die mede naar huis.

Toen het avond geworden was, begaf Salam zich op weg en ging naar een grooten boom. Bij dien boom gekomen klom Salam er in. Te middernacht kwamen er dieven met een kist vol rijksdaalders, die gingen onder den boom (hun buit) verdeelen. Degene die het huis binnengegaan was zeide: „Ik driehonderd, want ik ben boven in het huis gegaan." Degene die (het gestolene) aangenomen had zeide: „Ik vijfhonderd, ik heb het aangenomen." Degene die op den uitkijk gestaan had zeide: „Ik zeshonderd, want mijn taak was, op den uitkijk te staan."

Salam liet de runderhuid op de hoofden der dieven vallen, (terwijl hij riep): „Neem jij al het geld." Alle dieven gingen op de vlucht, ze lieten al de rijksdaalders achter. Salam klom naar beneden, nam al die rijksdaalders en bracht ze naar huis. Thuis gekomen stopte hij er driehonderd vóór in de plooi van zijn kleed en nam ze mee naar het huis van zijn meester.

De meester sprak: „Wat zijn dit voor driehonderd rijksdaalders, Salam?" — „Dat is de prijs van de huid van de koe, die U geslacht hebt." De meester zeide: „Hé, jongen, ga al onze koeien slachten, roep menschen en geef hun al het vleesch, wij nemen de huiden."

Toen ging een leerling van den meester de huiden verkoopen, hij bracht ze naar de Chineesche kamp. De Chinees bood er één gulden voor. De jongen sprak: „Ze kosten driehonderd rijksdaalders per stuk." — „Al breng je ze naar Singapoera, dan koopt men ze (daar toch slechts) voor één gulden; waarom zeg je dan tegen mij driehonderd?" (zeide de Chinees).

Dadi mule-mo tau ode nan, bawa lenong lako guru. „Ia-eneng ling tau sopo rĕpia bae-si." — „Lalo buja Salam, ame tu-samate." Dadi lalo-mo buja ling tau ode ko bale nja Salam. Nonda nja Salam ling bale. Mule-mo tau ode nan, ia-bada guru: „Nonda nja Salam, guru-e, bale bae-si ada." — „Lalo djĕlit bale."

Ka suda ia-djĕlit bale nan, datang nja Salam, ia-sapĕda api nan, ia-pili arang bale nan, ia-isi lako bosang. Ia dapat ling mĕnggĕrib, lalo-mo nja Salam ko puin kaju nan, ĕntek nja Salam ko bao kaju nan kĕbali. Tĕnga pĕtang datang tau njoro bawa bulaeng dua gutji, batawa ling puin kaju nan. Bĕling-mo satau: „Aku tĕlu gantang, aku tau ka ĕntek njoro ko bao bale." Bĕling tau nangko: „Aku nam gantang, apa aku boat nangko." Bĕling tau bagita tau: „Aku balu gantang, apa aku boat gita tau."

Ia-tuleng arang lako otak tau njoro nan ling nja Salam: „Ete-mo sarea ling kau!" Barari-mo tau njoro nan satĕlu. Turin-mo nja Salam, ia-ete bulaeng sarea, ia-bawa mule. Dapat pang ina nja Salam, ia-ete bulaeng nan tĕlu gantang, ia-kibok, ia-bawa lako bale guru.

Bĕling guru: „Apa de mu-kibok nan, Salam?" — „Ka bĕli arang bale-kadji ka kĕlam-djĕlit nan; ka kadji-lalo djual ko kampong Tjina, dadi kadji-djual tĕlu gantang bulaeng sabosang, ia-bĕli ling Tjina." Bĕling guru: „E, tode, lalo kĕlek guru-mu sowai, ame djĕlit bale nan sadua, ame mu-pili arang, ame mu-lalo djual ko kampong Tjina; tĕlu gantang bulaeng bĕli sabosang arang nan."

Ia-lalo-mo bawa ling tau ode arang nan lako kampong Tjina, ia-eneng dua sen sabosang. Dadi bĕling tau ode nan: „Tĕlu gantang bulaeng bĕli sabosang." — „Mana mu-bawa lako Sĕlat, sadui bĕli sabosang, tĕria mu-bawa ko aku, mu-djual tĕlu gantang bulaeng! Sai ia bĕli?"

Dadi mule-mo tau ode nan, ia-bawa-mo arang lako guru. Dadi bĕling-mo guru: „Kuda nongka mu-djual arang-mu, tode?" — „Ia-rĕga ling Tjina dua sen bae-si sabosang; dadi kadji-bĕling: tĕlu gantang bulaeng bĕli sabosang; dadi bĕling ke kadji Tjina nan: mana

Toen keerde de jongen terug en bracht de huiden (weer) aan den meester. „De menschen bieden maar één gulden." — „Ga Salam zoeken, opdat we hem dooden." De jongen ging Salam zoeken in zijn huis. Salam was niet thuis. De jongen keerde terug en deelde den meester mede: „Salam is er niet, meester, er is alleen maar het huis." — „Ga het huis in brand steken."

Toen hij klaar was met het verbranden van het huis, kwam Salam, bluschte het vuur, raapte de houtskool van het huis op en deed ze in een mand. Toen het tegen den avond liep, ging Salam naar dien boom en klom er weer in. Te middernacht kwamen er dieven met twee kruiken vol goud, die gingen (hun buit) verdeelen onder den boom. Een van hen zeide: „Ik drie gantang, ik ben degene, die naar boven in het huis gegaan is om te stelen." Degene die (het gestolene) aangenomen had zeide: „Ik zes gantang, want ik heb het aangenomen." Degene die op den uitkijk gestaan had zeide: „Ik acht gantang, want mijn taak was, op den uitkijk te staan."

Salam stortte houtskool uit op de hoofden der dieven, (terwijl hij riep): „Neem jij alles!" De drie dieven gingen op de vlucht. Salam klom naar beneden, nam al het goud en bracht het naar huis. Toen Salam bij zijn moeder gekomen was, nam hij drie gantang van dat goud, stopte het vóór in de plooi van zijn kleed en nam het mee naar het huis van zijn meester.

De meester sprak: „Wat heb je daar in de plooi van je kleed, Salam?" — „De prijs van de houtskool van mijn huis, dat U in brand gestoken hebt; ik ben ze gaan verkoopen in de Chineesche kamp, en ik heb ze verkocht voor drie gantang goud per mand, (daarvoor) kocht de Chinees ze." De meester sprak: „Hé, jongen, ga je meesteres roepen, dan moet je die beide huizen in brand steken, de houtskool oprapen, en die gaan verkoopen in de Chineesche kamp; drie gantang goud is de prijs van één mand van die houtskool."

De jongen ging de houtskool naar de Chineesche kamp brengen, (de Chinees) bood twee cent voor een mand. Toen zeide de jongen: „Drie gantang goud is de prijs van een mand." — „Al breng je dat naar Singapoera, dan is de prijs (nog maar) één duit per zak; hoe breng je het dan aan mij, om het te verkoopen voor drie gantang goud! Wie zou het (daarvoor) willen koopen?"

Daarop keerde de jongen terug en bracht de houtskool (weer) aan den meester. De meester zeide: „Waarom heb je je houtskool nog niet verkocht, jongen?" — „De Chinees bood er maar twee cent per zak voor; ik zei: drie gantang goud is de prijs van een zak;

mu-bawa ko Sĕlat, sadui ia-bĕli sabosang, mu-datang djual lako aku tĕlu gantang bulaeng!" Dadi suru buja Salam ling guru: „Lalo samate nja Salam, tode, lĕga akal aku!"

Balangan-mo tau ode lalo buja nja Salam, barĕma ke guru lako desa. „To no-so-da nja Salam." [1]) Balangan dapat sopo kĕban. Ialangka kĕban pang nja Salam, dunung bagita nja Salam, mudi guru bagita. Dadi bĕling nja Salam ke sowai: „E, lalo basio kau lema, ame suru turin ina buja gutu-ku, apa to datang guru, ia samate aku."

Dadi tama-mo guru: „E, Salam, ta pang-mu lampa, ku-buja kau bĕlė, bue-mo desa pida-pida, ta pang-mu kau lampa, ia ku-samate kau to." — „No monda, mana [2]) ia samate kadji ling guru; sai-mo ia-beang mė ulin loka-kĕlam?" — „Kuda mu-pina sowai tau loka?" — „Gampang-si, guru-e, lamin kadji-roa pina dadara, bau-si dadi." Dadi bĕling-mo guru: „Me lok tu-pina, Salam, ame dadi tau dadara?" — „Gampang, guru-e." — „Laga-mo pina tau dadara, ame mo [3]) ku-samate kau."

Dadi ia-suru ĕntek ko bao bale mantua nja Salam, ia-sio bao bale, ia-gulong lenong ling nja Salam, ia-pukil lenong nan: „Loka dadi tau dadara." Ia-sĕlis-mo sowai Salam, ia-sangita guru. „Ta-mo nja ulin loka-kĕlam, dadi dadara." — „Maeng, beang aku, Salam, kaju nan, ame mo [3]) ku-samate kau." — „Panising-kadji, guru-e." — „Beang aku sule bae-mo solė." Dadi ia-beang mo ling nja Salam.

Dapat bale guru nan, betak ima sowai, ia-bawa tama ko bilik. Bĕling sowai: „Mangan dunung, guru, mudi tu-lalo ko bilik." Ia-betak ima ling guru, ia-satama ko bilik, ia-pukil: „Loka dadi tau dadara"; ia-pukil: „Loka dadi tau dadara", sampe mate sowai guru.

---

[1]) Volgens de aanteekening in Cod. 6300 g moet men lezen: desa to. No-so-da nja Salam. Bovenstaande opvatting komt echter m.i. beter overeen met het gebruik van *to* op andere plaatsen in de teksten.
[2]) ms.: manna.
[3]) *mo* schijnt hier „niet" te beteekenen; wellicht verschrijving voor *no*.

toen zei die Chinees tegen mij: Al breng je dat naar Singapoera, dan koopt men het (nog maar) voor één duit per zak, en (nu) kom je het aan mij verkoopen voor drie gantang goud!" De meester beval toen Salam te zoeken: „Ga Salam zoeken, jongen, hij houdt mij erg voor den gek."

De jongen ging op weg om Salam te zoeken, samen met den meester ging hij naar het dorp. „Nu is Salam er niet." Ze gingen op weg tot ze aan een tuin kwamen. Ze betraden de tuin waar Salam was, Salam zag den meester eerder dan deze hem zag. Toen zeide Salam tot zijne vrouw: „Hé, ga je gauw verstoppen, en stuur dan je moeder naar beneden om mij te luizen, want nu komt de meester om mij te dooden."

De meester ging (de tuin) binnen: „Hé, Salam, hier heb ik je nu eindelijk [1]), ik heb lang naar je gezocht, alle dorpen, hoevele ook, (heb ik afgezocht), hier heb ik jou nu eindelijk, nu zal ik je dooden." — „Het doet er niet toe, al wilt U mij dooden; (maar) wie zal dan te eten geven aan Uw oude slavin?" — „Waarom heb je een oude vrouw getrouwd?" — „Dat is gemakkelijk, meester, wanneer ik haar een jong meisje wil maken, dan kan dat gebeuren." De meester zeide: „Hoe kan men, Salam, iemand tot een jong meisje maken?" — „Dat is gemakkelijk, meester." — „Komaan, maak haar jong, dan zal ik je niet dooden."

Salam beval zijn schoonmoeder, naar boven in het huis te gaan, hij verborg haar in huis, rolde een huid op en sloeg die huid (terwijl hij zeide): „Oude, word een jong meisje." Salam liet zijn vrouw naar buiten komen, en liet haar aan den meester zien: „Hier hebt U nu Uw oude slavin, die een jong meisje geworden is." — „Kom, Salam, geef mij dat stuk hout, dan zal ik je niet dooden." — „Het is een erfstuk van mij, meester." — „Geef mij het dan maar een poosje te leen." Toen gaf Salam het.

Thuis gekomen vatte de meester zijn vrouw bij de hand en nam haar mee de kamer in. De vrouw zeide: „Eet eerst, meester, daarna zullen we in de kamer gaan." De meester trok haar bij de hand, hij bracht haar in de kamer en sloeg haar: „Oude, word een jong meisje"; hij sloeg haar: „Oude, word een jong meisje", tot de vrouw van den meester stierf.

[1]) lett.: dit is je verblijfplaats waarlijk.

II

Ada sopo tau, Pomponge singin, pasang kodong ling tĕnga rau, kĕna mĕntĕrene; ia-bawa-mo kodong nan, ia-sangaro lako tau patik ajam: „Sangaro gama kodong-kadji ta." — „Na, nè Pomponge, kĕna ia-todok ling ajam." — „No-si, apa ta ia ku-lalo salagawe." Mule nè Pomponge salagawe: „Me nja mĕntĕrene-kadji, nè baeng ajam?" — „Ka-mo ia-todok ling ajam." Dadi bĕling-mo nè Pomponge: „Pasang kodong tĕnga rau, kĕna mĕntĕrene, todok ling ajam, ajam ta-mo ku-ete!"

Ia-bawa-mo ajam nan ling nè Pomponge, ia-sangaro lako tau nudja. Dadi bĕling tau nudja: „Na olo ling ninan, nè Pomponge, kĕna ia-dĕpat ling deneng." Mule nè Pomponge: „Me nja ajam-kadji, nènè nudja?" — „Ka ia-dĕpat ling deneng." — „Deneng ta-mo ku-ete!"

Ia-bawa-mo deneng nan, ia-sangaro lako tau rabara-kĕbo: „Sangaro gama deneng-kadji!" — „Na, nè Pomponge, kĕna ia-rik ling kĕbo!" — „No-si." Mĕngka mule-mo nè Pomponge: „Me nja deneng-kadji?" — „Ka ia-rik ling kĕbo." — „Kĕbo ta-mo ku-ete!"

Dadi ia-bawa-mo kĕbo nan ling nè Pomponge; ia-sangaro lako tau bakĕban-nangka. „Na olo, nè Pomponge, kĕna ia-dĕpat ling nangka!" — „No-si, ia ku-lalo salagawe sĕngara." Mule nè Pomponge: „Me nja kĕbo-kadji, nè baeng nangka?" — „Ka ia-dĕpat ling nangka." — „Nangka ta-mo ku-ete!"

Ia-bawa-mo balangan ling nè Pomponge lako tau dadara nesek: „Sangaro gama nangka-ku ta, nènè nesek!" — „Na, kĕna lis mamong, kĕna kadji-kakan." — „No-si, ia ku-lalo ko bĕrang sĕngara." Mule nè Pomponge ka ling bĕrang: „Me nja nangka-ku, nènè nesek?" — „Ka-mo kadji-kakan." — „Sangaro nangka ko tau nesek, ia-kakan nangka, tau ta-mo ku-ete."

II

Er was eens een man, Pomponge geheeten, hij zette een fuik uit midden op het droge veld en daarin geraakte een witte mier; hij nam toen de fuik mede en wilde die in bewaring geven aan iemand, die er kippen op nahield: „Wees zoo goed deze fuik van mij in bewaring te nemen." — „Laten wij het niet doen, heer Pomponge, de (mier) mocht eens door een kip opgepikt worden." — „Neen (geen nood), want ik wil nu mijn gevoeg gaan doen." Toen heer Pomponge terug keerde, (sprak hij): „Waar is mijn witte mier, heer kippeneigenaar?" — „Ze is opgepikt door een kip." Toen sprak Pomponge: „Ik plaatste een fuik midden op het droge veld en daarin raakte een witte mier, deze is opgepikt door een kip, deze kip neem ik!"

Heer Pomponge nam die kip mede en bood die aan ter bewaring aan iemand, die aan het stampen was, (en deed dezelfde vraag). Toen zeide de persoon, die aan het stampen was: „Zet (de kip) daar niet neer, zij mocht eens onder den rijststamper komen." Heer Pomponge keerde terug: „Waar is mijn kip, heer stamper?" — „Zij is onder den rijststamper geraakt." — „Dezen stamper neem ik!"

Hij nam den stamper mede en bood dien aan ter bewaring aan iemand, die aan het karbauwen hoeden was: „Wees zoo goed en bewaar mijn bamboezen stamper!" — „Laten wij het niet doen, heer Pomponge, een karbau mocht er eens op trappen!" — „Neen (geen nood)." Heer Pomponge keerde terug: „Waar is mijn bamboezen stamper?" — „Hij is vertrapt door een karbau." — „Deze karbau neem ik!"

Heer Pomponge nam vervolgens de karbau mede; hij vroeg die in bewaring te nemen aan iemand die een nangka-tuin had. „Zet haar (daar) niet neer, heer Pomponge, een nangka mocht eens op haar komen!" „Neen (geen nood), ik wil een oogenblik mij gaan verwijderen." Heer Pomponge keerde terug: „Waar is mijn buffel, heer nangka-eigenaar?" — „Een nangka is op haar gekomen." — „Deze nangka neem ik!"

Heer Pomponge nam de nangka mede en begaf zich naar eene maagd, die aan het weven was: „Wees zoo goed deze nangka voor mij te bewaren, juffrouw weefster!" — „Laten wij het niet doen, de lucht ervan mocht eens uitkomen (bemerkbaar worden) en dan mocht ik ze eens opeten." — „Neen (geen nood), ik wil even naar de rivier gaan." Heer Pomponge kwam terug van de rivier: „Waar is mijn nangka, juffrouw weefster?" — „Ik heb haar opgegeten." — „Ik

Ia-bawa-mo balangan tau dadara nan ling nè Pomponge, ia-sompo. Dadi bĕling tau dadara nan: „Sakit, lamin sompo aku nè Pomponge; buja bosang, kenang isi aku." Ia-buja-mo bosang ling nè Pomponge, ia-tumpan-mo bosang, dua bosang, ia-olo tau sopo bosang, bosang sopo ia-sangisi batu. Ia-lemar ling nè Pomponge, balangan-mo ia-bawa. Dapat ola maning-tian nè Pomponge. „Tĕdu kau ling ninta dunung, ia ku-lalo salagawe." Bĕru salagawe nè Pomponge: „Ko dò sĕdi, nè Pomponge, datang mamong masi tai-kĕlam." Rapina nè Pomponge lako dò. Dadi tau dadara nan ita ia-pina batu, ia sanadi dua bosang. Ia-angkat, sama bĕrat. Barari tau dadara mule.

Datang nè Pomponge, ia-lemar bosang nan, balangan-mo. Dapat bale, mĕnggĕrib; eneng lawang ko ina: „Eneng lawang, ina, ku-bawa mantu-sia." Dadi bĕling-mo ina: „Batu, batang rua, anak?" — „Mantu-sia sangka datang, eneng lawang, ina, bawa mantu-sia." — „Batu, batang-po rua, anak?" Ia-uleng lawang ling ina, ia-sĕntek-mo bosang ko bao bale. Bĕling-mo nè Pomponge: „Ete mantu-sia, ina!" Bĕru ia-uleng bosang ling ina, barisi batu sadua bosang nan. Dadi bĕling ina: „Ka belo ling-ku, anak, ku-kĕtoan kau: batu, batang-po rua, anak, ka ling-kaku; ling-kau: „mantu-sia sangka datang", ba ta isi batu lampa bosang ta!"

Kangila nè Pomponge sĕmĕle diri.

III

Ada sopo tau miskin dua ke ina, bale ia-keal ling lonto pona. Dadi tĕlu tin lè datu Mĕnggĕribi pangidam masin mata ĕmpa. Dadi balajar kapal datu Mĕnggĕribi, pitu kapal balajar buja masin mata ĕmpa.

Dadi nja Miskin: „Lalo, ina, barutang pipis bau lima real ko bale

gaf een nangka in bewaring aan eene weefster, die at haar op, die persoon neem ik."

Heer Pomponge nam het meisje mee op weg, terwijl hij haar op zijne schouders droeg. Toen sprak het meisje: „Het doet mij pijn als gij mij op uwen schouder draagt; zoek eene mand, om mij daarin te zetten." Heer Pomponge zocht eene mand en vond er twee, in de eene zette hij het meisje, de andere vulde hij met steenen. Hij begaf zich, de manden dragende, op weg en voerde het meisje mede. Onderweg kreeg heer Pomponge last van zijn buik. „Blijf gij hier, ik moet mijn gevoeg gaan doen." Pas was hij daarmede begonnen, (of het meisje zeide): „Ga wat verder af, heer Pomponge, nog bereikt mij de stank van uw drek." Heer Pomponge verplaatste zich wat verder af. Het meisje verplaatste toen de steenen en maakte er twee manden van. Toen zij ze oplichtte waren zij even zwaar. Zij liep snel naar huis terug.

Toen heer Pomponge kwam, begaf hij zich op weg de manden dragende. Toen hij zijn huis bereikte, was het avond; hij vroeg zijne moeder hem de deur te openen: „Ik vraag toegang, moeder, ik breng u uwe schoondochter." Toen sprak de moeder: „Is het misschien een steen of een boomstam, kind?" — „Uwe schoondochter is het, daarom kom ik, ik vraag toegang, moeder, ik breng u uwe schoondochter." — „Is het soms een steen of een boomstam, mijn kind?" De moeder opende de deur en hij bracht de manden boven in huis. Heer Pomponge sprak: „Neem Uwe schoondochter, moeder!" Zoodra de moeder de manden geopend had, (zag zij dat) alle twee steenen bevatten. Toen zeide zij: „Ik heb het aldoor wel gezegd, mijn kind, ik vroeg, is 't soms een steen of een boomstam, maar gij zeidet: „uwe schoondochter is 't, daarom kom ik", en nu bevatten deze manden slechts steenen!"

Heer Pomponge voelde zich te schande gemaakt en verdeed zich.

III

Er was eens een arm man met zijne moeder, hun huis werd omslingerd door ranken van de laboe. Het geschiedde nu, dat de vorst van het Westen [drie jaar lang [1])] (ziek was en) belust was op ingezouten vischoogen. Daarom gingen zeven schepen van den vorst van het Westen onder zeil om ingezouten vischoogen te zoeken.

Toen (sprak) Miskin (de Arme): „Ik ga, moeder, geld leenen.

[1]) Door mij ingevoegd. (P. V.)

puwa matowa; lamin no sadu tau tu-bajar tēlu bulan, tu-dadi ulin kita lako baeng uwang." Dapat-mo masa, manang-mo nja Miskin ling boa lawang baeng uwang. Bēling-mo baeng uwang: „Me lok, lamin no mu-bajar aku tēlu bulan?" — „Kadji dadi ulin lako kēlam." — „Balong-si, Miskin-e, lamin nan ling-kau; ma-mo pipis lima real!"

Ia-bawa-mo pipis nan, manang pang ola, ia-anti tau mule bawa djangan. Dadi bēling-mo nja Miskin: „Pida bēli djangan-kēlam ta sa-djaran?" Dadi ia-sēmpelek ling tau: „Nasa de mu-kētoan, kenang mu-bēli mė-mu nonda, apa ampo ia mu-bēli djangan-kaku?" Balangan batēris tau bawa djangan nan, datang-mo ampo tau lin, bawa djangan; ia-ēnti boa djaran ling nja Miskin: „Pida bēli djangan-kēlam ta?" Ia-lanjak-mo nja Miskin: „Nasa de mu-kētoan, kenang mu-bēli loto nonda!" Dadi datang-mo tau lin ampo, ia-ēnti boa djaran ling nja Miskin: „Pida bēli djangan-kēlam ta?" Dadi bēling-mo baeng djangan: „Tēlu real bēli djangan-ku!" Dadi ia-bajar-mo tēlu real, ia-bawa-mo ko bale djangan nan, dadi bēling-mo ko ina-Miskin: „Lalo bēli gutji ko bale puwa matowa!"

Dadi balangan-mo ina bawa pipis. Dapat bale puwa matowa: „Apa de mu-buja, ina-Miskin?" — „Ia kadji-bēli gutji, suru kadji ling ulin-kēlam nja Miskin." Dadi bēling-mo puwa matowa: „Beang gutji ina nja Miskin, tode!" Dadi ia-ete gutji ling tau ode dua nompo, ia-beang ko ina nja Miskin. Dadi bēling-mo ina-Miskin: „Pida bēli gutji ta, puwa?" Dadi ia-samong ling puwa matowa: „No-mo bēli, ia kenang mu-isi ai pang bale-mu." Dadi ia-bawa-mo mule; dapat bale, ia-gita ling nja Miskin ada-mo gutji dua, ia-bawa mule ling ina.

Ia ete-mo ling nja Miskin, ia-lemar-mo ke ēmpa, ia-bawa ko bērang; dadi dua djaran ēmpa ia-bawa ko bērang. Dapat bērang ia-ete modeng-mata ēmpa nan, ia-samelar pērana ēmpa nan, suda ia-isi-mo ko gutji, ia-bawa mule ko bale. Dadi bēling ina: „Me nja ēmpa-mu, anak?" — „Bue ka ku-samelar, modeng-mata ka ku-ete, ku-satama

ongeveer ter hoeveelheid van vijf rijksdaalders bij den poewa matowa (soort dorpshoofd); als hij ons niet vertrouwt, dat wij hem binnen drie maanden zullen terugbetalen, dan (beloven wij), dat wij in dat geval slaaf zullen worden bij den eigenaar van het geld." Op zekeren dag ging Miskin aan de deur van den eigenaar van het geld staan. Deze zeide: „Hoe moet het, als gij mij in drie maanden niet terug betaalt?" — „Ik zal dan slaaf bij U worden." — „Goed, Miskin, als dat uw woord is; hier zijn de vijf rijksdaalders!"

Hij nam het geld mede, ging op den weg staan en wachtte op de lieden die naar huis terugkeerden met hun visch. Toen (er een kwam) zeide Miskin: „Hoeveel kost deze visch van u, alles wat op het paard is?" Toen gaf die man hem een oorvijg: „Wat vraag je zooveel, je hebt niet voldoende om er je gekookte rijst mede te koopen, wat wil je dan nog mijn visch koopen?" De man, die de visch met zich voerde, ging door, er kwam weder een ander met visch; Miskin hield het paard aan den bek vast (en zeide): „Hoeveel kost deze visch van u?" De man gaf Miskin een schop: „Wat vraag je zóóveel, je hebt niets om je gestampte rijst te koopen." Toen kwam er nog weder een andere man, Miskin hield zijn paard bij den bek vast: „Hoeveel kost deze visch van u?" De eigenaar zeide: „Drie rijksdaalders kost mijn visch." Toen betaalde Miskin drie rijksdaalders en nam de visschen mede naar zijn huis en zeide tot zijne moeder: „Ga naar den poewa matowa en koop kruiken!"

Toen begaf de moeder zich op weg en nam geld mede. Toen zij bij het huis van den poewa matowa kwam, zeide deze: „Wat zoekt gij, moeder van Miskin?" — „Ik wil een kruik koopen, daartoe ben ik uitgezonden door uwen dienaar Miskin." Toen sprak de poewa matowa: „Jongen, geef wat kruiken aan de moeder van Miskin!" De jongen nam twee kruiken en gaf die aan de moeder van Miskin. Toen sprak deze: „Hoeveel kosten deze kruiken, mijnheer?" De poewa matowa antwoordde: „Zij kosten niets, ze zijn om er thuis het water in te doen." Toen nam zij ze mede naar huis; aldaar gekomen zag Miskin, dat er twee kruiken door zijne moeder mede naar huis gebracht werden.

Hij nam ze en droeg ze met de visch en bracht ze naar de rivier; twee paardenvrachten visch bracht hij naar de rivier. Aldaar gekomen nam hij de oogappels van de visschen, de lichamen liet hij met den stroom wegdrijven, daarna deed hij de oogappels in de kruiken en nam ze mede naar huis. Toen zeide zijne moeder: „Waar zijn uwe visschen, mijn zoon?" — „Ik heb ze alle met den stroom laten

ko gutji." Dadi bĕling-mo ina nja Miskin: „E anak-e, tĕria bue musamelar ĕmpa ka tu-bĕli rarang pipis maung tu-barutang, bue mubolang ĕmpa nan!" Dadi bĕling-mo nja Miskin: „No-si tu-tò kasuka Allah ta'ala, ina-e!"

Tu-ete lema ling boa, ia balajar-mo puwa matowa lako Sĕlat, iamomat-mo bangka puwa matowa; sarat-mo ramomat puwa matowa, ia-roa-mo balajar, lalo nja Miskin ko bale puwa matowa. Dadi bĕling nja Miskin: „Pidan rua kĕlam-balajar, puwa?" Dadi bĕling puwa matowa: „Puan ia ku-balajar." — „Kadji-njĕmpit gama, puwa, gutji bau dua nompo lako datu Mĕnggĕribi." Dadi bĕling puwa matowa: „Kĕme tingka nonda tau Mĕnggĕribi pang Sĕlat, ku-bawa-ke mule gutji-mu kĕbali?" Dadi bĕling nja Miskin: „Me ling-kĕlam-mo, puwa-e!" Dadi balajar-mo puwa matowa.

Ete pene, dapat-mo tawa dua ke Sĕlat, batĕmong ke kapal ka lis Mĕnggĕribi; bakĕtoan-mo djuragan kapal: „Bangka ka lis me nan, puwa?" — „Bangka ka lis Sĕmawa, ia ku-lalo ko Sĕlat. Dadi kapal nan me ka lis rua?" Dadi ia-samong ling tau pang bao kapal: „Ka ku-lis Mĕnggĕribi." Dadi bĕling-mo puwa matowa: „Lamin kapal ka lis Mĕnggĕribi, ada panjĕmpit tau miskin dua gutji lako datu Mĕnggĕribi." Kamĕri djuragan kapal; ia-saturin sĕkutji, ia-dajong ko bangka puwa matowa. Dadi ia-ete-mo gutji nan, ia-bawa-mo ko kapal; dapat kapal, ia-gita ling djuragan: „Lalo kĕlek puwa matowa, adjak ĕntek ko bao kapal!" Dadi lalo-mo sĕkutji kĕlek puwa matowa. Dadi puwa matowa katakit, no tĕngan ia lalo ĕntek ko bao kapal. Dadi ia-sĕntek-mo ko bao kapal ling djuragan, ia-tonda bangka puwa matowa ling kapal, ia-bawa ko Mĕnggĕribi. Mutu sa-ng-ano barari kapal, katĕlar bangka puwa matowa. Dadi bĕling-mo sarea dĕngan puwa matowa: „Ta-mo tu-dapat bala, ka langan rea nja Miskin; ta-mo rusak bangka katĕlar, ia-bawa-mo kita lako Mĕnggĕribi."

Mĕngka tu-ete lema, dapat-mo Mĕnggĕribi kapal nan. Ĕntek-mo djuragan, lalo pĕri datu. Dadi ramanik datu nan: „Ada-ke mu-tumpan ade ka ku-suru buja nan?" Dadi bĕling-mo djuragan kapal: „Ada-si,

wegdrijven, de oogappels heb ik er uit genomen en in de kruiken gedaan." Toen sprak de moeder van Miskin: „Mijn zoon, hoe kan je zoo maar de visschen al te maal met den stroom laten wegdrijven, de visschen, die wij duur gekocht hebben voor geld, dat wij geleend hebben; en gij werpt die visschen maar al te maal weg!" Miskin sprak: „Wij weten niet wat de wil van Allah is, moeder!"

Om kort te gaan, de poewa matowa wilde uitzeilen naar Singgapoera en hij bevrachtte zijn vaartuig; toen hij het zwaar beladen had en wilde vertrekken, ging Miskin naar het huis van den poewa matowa. Miskin zeide: „Wanneer wilt ge uitzeilen, mijnheer?" De poewa matowa sprak: „Overmorgen zeil ik uit." — „Ik zou een stuk of twee kruiken willen zenden, heer, aan den vorst van het Westen." Toen zeide de poewa matowa: „Hoe moet het, als er soms niemand uit het Westen te Singgapoera is, zal ik dan je kruiken weder terugbrengen?" Miskin sprak: „Al wat U zegt, heer, (zal ik volgen)." Toen zeilde de poewa matowa uit.

Om kort te gaan, toen hij halverwege Singgapoera gekomen was, ontmoette hij een vaartuig, dat uit het Westerrijk kwam; de gezagvoerder vroeg: „Van waar komt dit schip, heer?" — „Dit is een vaartuig uit Soembawa, ik wil gaan naar Singgapoera. Van waar komt dit vaartuig van U?" De persoon aan boord van het vaartuig antwoordde: „Ik kom uit het Westerrijk." Toen sprak de poewa matowa: „Als het een schip is uit het Westerrijk, dan is er een zending van een arme, namelijk twee kruiken, aan den vorst van dat rijk." De gezagvoerder was verheugd; men liet een bootje neer en roeide naar het vaartuig van den poewa matowa. Toen werden de kruiken aangenomen en naar het schip gebracht; daar zag de gezagvoerder ze (en sprak): „Gaat den poewa matowa roepen, noodigt hem uit hier op het schip te komen." Het bootje voer af om den poewa matowa te roepen. Deze werd bang en durfde niet op het schip te komen. De gezagvoerder deed hem het schip bestijgen, terwijl zijn vaartuig door het schip voortgetrokken werd en naar het Westerrijk gebracht werd. Toen het schip één dag snel voortgegaan was, kwam het vaartuig van den poewa matowa te zinken. Al degenen, die met hem op het vaartuig waren, spraken: „Nu hebben wij ongeluk door de schuld van Miskin; nu is het vaartuig gezonken en worden wij medegenomen naar het Westerrijk."

Om kort te gaan, het schip bereikte het Westerrijk. De gezagvoerder ging aan land om zich naar den vorst te begeven. De vorst sprak: „Hebt gij gevonden, wat ik u heb bevolen te zoeken?" Toen

maeng ko ta!" Koat-mo datu nan, kamĕri ada ia-bawa masin mata-ĕmpa nan ling djuragan. Dadi ia-sarĕmin sarea tau ling dalam desa. Dadi ramanik-mo datu lako lante-mantĕri: „Apa kenang ia ku-balas tau ta, ka sĕmpit aku masin mata-ĕmpa?" Dadi bĕling-mo sarea lante-mantĕri: „Tu-balas ke wang, ke bulaeng, ke intan." Dadi tĕdu datu, ia-pikir. Dadi angkat otak datu: „Ling dalam ku-sakit nasa medo ku-kenang, nongka ku-tĕrang, dadi ia ku-balas ke anak-ku." Dadi bĕling-mo sarea lante-mantĕri: „Kasuka dewa!" — „Pina aku pĕti bĕsi ia lako ku-satama anak-ku!"

Dadi ramanik-mo datu nan: „E matowa, pida ka mu-bĕli bangka-mu, pida modal bangka nan sarea?" Dadi bĕling-mo puwa matowa: „Dua ribu ka kĕdjulin-bĕli bangka-kĕdjulin, ke sarea dagang-kĕdjulin dadi lima ribu nasa." — „E matowa, ete-mo kapal nan ling kau sarea ke momat." Dadi ramanik-mo datu: „Pidan ia mu-balajar?" Dadi bĕling puwa matowa: „Kasuka dewa!" Dadi ramanik-mo datu: „Nawar mu-balajar!" Dadi ramanik-mo datu: „Laga momat pĕti bĕsi nan, bawa ko kapal puwa matowa!" Dadi ia-momat-mo ling puwa matowa pĕti bĕsi. Dadi kapal datu Mĕnggĕribi sopo ia-lalo antat puwa matowa sanga Sĕlat. Mĕngka dapat-mo Sĕlat, mule-mo kapal datu Mĕnggĕribi.

Puwa matowa batĕmong ke tau Sĕmawa pang Sĕlat. Dadi bĕling-mo puwa matowa: „Apa rungan desa kita?" Dadi ia-samong ling tau dĕngan batĕmong nan: „Rungan balong-si, pang desa bue-mo basĕdĕka, sĕbab nonda kĕlam mule, dadi tau pang desa kasusa." Dadi ia-samong ling puwa matowa: „To-mo ia ku-mule; kau pidan ia mu-balajar?" — „Nawar, puwa-e!" — „Balong tu-barĕma-mo!"

Dadi, tu-ete lema-mo, dapat-mo desa. Dadi ĕntek puwa matowa, kamĕri sarea tau, ia-sawit ke loto kuning puwa matowa. Dadi bĕling-mo puwa matowa: „E tode, lalo isong pĕti bĕsi nan, bawa lako bale Miskin!" Dadi bĕling-mo puwa matowa: „Ke aku-mo, tode!" Dadi ia-bawa-mo pĕti bĕsi nan, ia-olo pang angkang bale Miskin. Dadi bĕling puwa matowa: „E Miskin, ta nja pĕti bĕsi, panjĕmpit datu Mĕnggĕribi lako kau." Dadi ia-samong-mo ling Miskin: „E nanta datu Mĕnggĕribi, sĕmpit aku pĕti bĕsi, ada-mo pang ku-tunong ling

sprak de gezagvoerder: „Het is gevonden, brengt het hier!" De vorst stond op, verheugd, dat de gezagvoerder de ingelegde vischoogen gebracht had. Toen werden alle lieden in het land verzameld. De vorst sprak tot de hoofd-mantri's: „Waarmede zal ik dien man beloonen, die mij ingezouten vischoogen gezonden heeft?" De hoofdmantri's zeiden: „Laten wij hem beloonen met geld, goud en edelgesteenten!" Toen zweeg de vorst en dacht na. Toen hij het hoofd ophief (zeide hij): „Gedurende mijne ziekte werd ik, hoevele geneesmiddelen ik ook gebruikte, toch niet beter, ik zal hem dus beloonen met mijne dochter." De hoofd-mantri's zeiden: „Zooals Uwe Majesteit wil!" — „Maakt mij een ijzeren kist, om daarin mijn kind te doen."

Toen zeide de vorst: „Poewa matowa, voor hoeveel hebt gij uw vaartuig gekocht, hoeveel was 't geheele kapitaal (aan waren) in dat vaartuig?" De poewa matowa sprak: „Uw dienaar heeft zijn vaartuig voor twee duizend gekocht, met al zijne koopwaren, een som van vijf duizend." — „Poewa matowa, neem al die schepen daar met de lading." Toen zeide de vorst: „Wanneer wilt ge uitzeilen?" De poewa matowa sprak: „Zooals Uwe Majesteit wil!" Toen zeide de vorst: „Zeil morgen uit!" Toen sprak de vorst: „Laadt die ijzeren kist eens in, brengt ze naar het schip van den poewa matowa." De ijzeren kist werd nu ingeladen door den poewa matowa. Een schip van den vorst van het Westerrijk begeleidde hem tot Singgapoera. Aldaar gekomen keerde het vaartuig van den vorst van het Westerrijk terug.

De poewa matowa trof op Singgapoera iemand uit Soembawa aan. Hij zeide: „Wat zijn er voor berichten uit ons land?" De man, dien hij aantrof, zeide: „Goede berichten, (maar) in ons dorp worden algemeen offermalen gegeven, omdat ge niet teruggekeerd zijt, zoodat de lieden in de plaats in droefheid zijn." De poewa matowa antwoordde toen: „Thans wil ik terugkeeren; wanneer wilt ge uitzeilen?" — „Morgen, heer." — „Wij moeten maar samen gaan."

Het geschiedde dan, om kort te gaan, dat het land bereikt werd. De poewa matowa ging aan land, alle menschen waren verheugd en bestrooiden hem met gele rijst. Toen sprak de poewa matowa: „Jongens, gaat heen en neemt de ijzeren kist en brengt ze naar het huis van Miskin!" Voorts zeide hij: „Komt met mij, jongens!" Zij brachten de ijzeren kist en zetten hem voor het huis van Miskin. De poewa matowa sprak: „Miskin, hier is een ijzeren kist, een zending van den vorst van het Westerrijk aan u." Miskin zeide: „Och, die vorst van het Westerrijk, hij zendt mij een ijzeren kist, dat ik

bao!" Dapat ling pĕtang, lalo-mo tunong ko bao pĕti, dadi bĕling Miskin: „E nanta datu Mĕnggĕribi, ka ku-sĕmpit masin dua gutji, tĕria balas aku ke pĕti bĕsi, ada-mo pang ku-tunong!"

Dadi dapat ling pĕtang, bĕling-mo anak datu Mĕnggĕribi: „Ia ku-lis ko luar ka ling dalam pĕti!" Ia-gita-mo Miskin tunong ling bao pĕti. Kĕrek Miskin; ia-gita-mo ling lala nan: „E nanta rua tau ta, kĕre nonda, apa nonda, sidjar ka satĕpang aku ling datu-ku, ba ta-mo sĕlaki-ku!" Dadi ia-sakoat-mo Miskin: „E ma-mo koat!" Tĕrĕmpat Miskin, turin njĕmbir lako tana. Dadi bĕling lala nan: „Me ia lako mu-barari, ta nja aku sowai-mu, ma-mo ko ta!" Dadi lalo Miskin tama ko dalam pĕti, dapat dalam pĕti nan, ia-gita tau sowai balu tokal. Mutu ia-dapat mama, pabua bulaeng ia-kenang.

Dadi tu-ete lema mara ling boa, dadi bĕling-mo lala nan: „Lamin aku karue bitara, ia-mo bua tĕbok dua ke sĕlaki-ku, sama rua balong!" Dadi dapat ling pĕtang kĕbali, bĕling-mo lala nan kĕbali: „Lamin aku karue bitara, mu-dadi bale batu kau pĕti bĕsi ke dadi kota lĕnang ta sarea!"

Dapat siip djaga, turin tau ko labu; barari lalo bada datu: „Ada lampa bale balong ia-baning kalepe-kadji, dewa!" — „Me pang?" — „Pang ola kĕdjulin-lalo ko labu." Dadi ramanik-mo datu: „Laga bau tau nan, datang bawa rungan bola lako aku!" Ia-bau tau nan, ia-tali. Datang ampo tau lin: „La dewa, ada bale balong ia-baning kalepe-kadji!" — „Me pang bale nan?" — „Pang ola, dewa, ia kĕdjulin-lalo lako labu." — „Kuda, aku perap ka ku-lalo ko labu, nonda! Bau tau nan, datang bawa rungan bola lako aku!" Ia-bau-mo tau nan, ia-tali.

Dadi ramanik-mo datu: „E sarian, lalo gita bale nan, tutu-ke ada, lamin nonda, tu-samate tau nan." Dadi lalo-mo sarian, ia-gita ada bale balong ia-liok ling kota. Dadi barari sarian: „La dewa, tutu marua ka kĕtjap ulin dewa, ada bale balong dalam kota". Dadi ramanik datu: „No-mo tu-samate tau nan, laga lĕpas!" Dadi ia-lĕpas-mo.

eene plaats heb om er op te slapen." Toen het avond geworden was, ging hij op de kist slapen en sprak: „Och, die vorst van het Westerrijk, ik heb hem twee kruiken met ingezouten (vischoogen) gezonden en daar beloont hij mij zoo maar met een ijzeren kist, dat ik een plaats hebbe om op te slapen!"

Toen het avond geworden was, zeide de dochter van den vorst uit het Westen: „Ik ga eens uit de kist!" Zij zag Miskin boven op de kist slapen. Hij was schurftig; toen hij door de prinses gezien werd (zeide zij): „Wat een stakkerd is deze man toch, een kain heeft hij niet, niets heeft hij, het is wel natuurlijk dat mijn vorst hem geschikt voor mij beschouwde, dat is dus mijn echtgenoot!" Toen wekte zij Miskin: „Vooruit, sta op!" Deze schrok wakker en sprong van de kist op den grond. De prinses sprak: „Waar wilt gij heen vluchten, hier ben ik, uw vrouw, kom hier!" Toen ging Miskin in de kist, aldaar zag hij acht vrouwen zitten. Toen zij sirih kauwden, gebruikten zij een gouden sirihdoos.

Om kort te gaan, de prinses sprak: „Als ik van goddelijke afkomst ben, moge ik en mijn echtgenoot dan op elkander gelijken, als de twee deelen van een gekloofde pinang-noot, beiden even schoon!" Toen het weder avond werd, zeide zij wederom: „Als ik van goddelijke afkomst ben, worde gij kist dan tot een steenen huis en moge de geheele vlakte tot een versterkte stad worden!"

Toen het vroeg in den morgen was, ging iemand naar de haven; hij ging snel den vorst mededeelen: „Daar is waarachtig een steenen huis, dat 't huis van Uwe Majesteit evenaart!" — „Waar?" — „Op den weg waarlangs Uw dienaar naar de haven ging." Toen beval de vorst: „Vat dien man eens, hij komt mij leugenachtige berichten brengen!" Men vatte den man en bond hem. Er kwam nog een andere man: „O! Majesteit, er is een mooi huis dat het uwe evenaart!" — „Waar is dat huis?" — „Op den weg, dien Uw dienaar wilde gaan naar de haven." — „Hoe kan dat; toen ik gisteren naar de haven ben gegaan, was het er niet. Grijpt dien man, hij komt mij leugenachtige berichten brengen." Men vatte dien man en bond hem.

Toen zeide de vorst: „Bode, ga naar dat huis zien of 't er werkelijk is, zoo niet, dan zullen die lieden gedood worden." De bode ging, hij zag dat er een mooi huis was, omgeven door een versterkte stad. Hij liep snel (en sprak): „Heer, 't is waar gelijk Uwer Majesteits dienaren gezegd hebben, er is een mooi huis in eene stad." De vorst sprak: „Die menschen behoeven niet gedood te worden, laat ze los!" Ze werden losgelaten.

Dadi ia-sarĕmin sarea tau ling dalam desa ling datu: „Kuda tĕria ada bale balong nan ia-baning tau? Djina gantjang manang bale ke kota!" Dadi banika datu lalo pĕri Miskin: „Me-po ka pang kau, tĕria mu-pina bale batu, mu-pina kota, nongka ia-din kau ling datu, ba ta tĕnika aku datu ia ku-datang ete kau." — „Apa sĕbab bua ia mu-ete aku? No ku-roa lalo." — „Laga-mo basatĕrang, apa ia ku-tear kau!" Dadi ia-samong-mo ling Miskin: „Lamin nan-po rua kasuka, balong-si."

Dadi, tu-ete lema ling boa, nawar ia-tear. Dadi pĕtang, bĕling-mo lala nan: „Lamin aku karue bitara, dadi tau kau rĕbu sarea-mu, ke kĕris-tear-mu, ke sĕnapang; laga rabaris, apa nawar ia-tear tau ling datu." Dadi, tu-ete lema, balangan mo datu, ia-lalo tear nja Miskin. Dadi bĕling-mo lala nan: „Lamin aku karue bitara, turin-mo udjan api!" Ia-saturin ling Allah ta'ala udjan api, bue mate sarea tau nan; no monda tau ling dalam desa nan, karing puwa matowa tĕlas ke sarea dĕngan.

IV

Ada sopo tau miskin, balamong karong, basĕluar karong, sapu karong, balangan pang amat. Lamin ada tau beang mè, mangan; lamin nonda tau beang mè, no-mo mangan. Dapat masa balangan, ia-sĕdĕka butil ling tau sopo, ia-bawa-mo balangan butil. Dapat ola, tĕri butil, bĕla, nangis Miskin. Datang balangan sopo sudagar: „Apa de mu-tangis, Miskin?" — „E kadji-nangis, ka bĕla butil-kadji." Dadi bĕling sudagar: „Kuda bua mu-tangis butil-mu?" — „Sate-ku sanadi kapal." Dadi bĕling sudagar: „Me lok ia mu-sanadi kapal?" — „Ada-si lok, sudagar-e; ia ku-tukar ke ajam butil-ku nan, ku-patik-mo ajam, lĕga ajam nan, ku-djual-mo, karing kubĕli bebek; ku-djual bebek-ku, ku-bĕli-mo sampan; ku-djual sampan-ku, ku-bĕli-mo bangka; ku-djual-mo bangka-ku, ku-bĕli-mo sĕkonjar; ku-djual sĕkonjar, ku-bĕli-mo kapal." Dadi bĕling sudagar: „Te tu-lalo ko bale, Miskin, ame ku-beang kau mè." Dadi ia-turit-mo ling Miskin.

De vorst verzamelde toen alle menschen uit zijn land: „Hoe komt 't, dat er zoo maar op eens dat mooie huis is, dat het onze evenaart? Wel snel staat het huis en de stad!" Toen beval de vorst om naar Miskin te gaan: „Waar komt gij van daan, dat gij zoo maar op eens een steenen huis en eene stad maakt, zonder dat de vorst u kent; thans heeft de vorst mij gezonden om hier te komen en u te vatten!" — „Waarom wilt gij mij vatten? Ik wil niet medegaan." — „Maak u gereed, want anders zal ik u bestrijden." Miskin antwoordde: „Als men aldus wil doen, is het mij goed."

Derhalve, om korte te gaan, den volgenden dag zou er gestreden worden. Toen, om den avond, sprak de prinses: „Als ik van goddelijke afkomst ben, mogen dan alle grashalmen tot menschen worden, met kris en lans en geweer; stelt u in gelid, want morgen zullen wij bestreden worden door den vorst." Om kort te gaan, de vorst begaf zich op weg, om Miskin te bestrijden. Toen sprak de prinses: „Als ik van goddelijke afkomst ben, dan dale er een vuurregen neder." Allah deed een vuurregen nederdalen en de lieden kwamen al te maal om; er waren geen menschen meer in dat land, alleen de poewa matowa bleef in leven met hen die bij hem behoorden.

IV

Er was eens een arme man, hij had een baadje van zakkengoed en een broek en hoofddoek van dezelfde stof; hij ging rond op de markt. Als er iemand was, die hem rijst gaf, at hij; als er niemand was, die hem rijst gaf, at hij niet. Op zekeren tijd zoo gaande, werd hem als aalmoes door iemand een flesch gegeven, welke hij met zich medevoerde. Onderweg viel de flesch en brak, Miskin (de Arme) begon te weenen. Er kwam een koopman aangeloopen, (die sprak): „Waarover weent gij, Miskin?" — „Ik ween, omdat mijn flesch gebroken is." Toen sprak de koopman: „Waarom weent gij over uw flesch?" — „Mijn plan was om er een schip van te maken." — „Op welke wijze wilt gij er een schip van maken?" — „Er is een middel, koopman; ik wil mijn flesch ruilen voor kippen, die fok ik op en als zij veel in getal geworden zijn, verkoop ik ze, dan koop ik eenden; mijne eenden verkoop ik en koop een bootje; ik verkoop mijn bootje en koop een praoe; ik verkoop mijn praoe en koop een schoener; ik verkoop mijn schoener en koop een groot schip." Toen zeide de koopman: „Welaan, laten wij naar huis gaan, Miskin, opdat ik je rijst geef." Toen volgde Miskin hem.

Mutu dapat bale sudagar, ia-gita ling sowai sudagar: „E kuda ada asu turit mudi, sudagar?" Dadi bĕling sudagar: „Na tĕkĕbir, apa nja manusia ia-mo kita-si." Dadi bĕling kĕbali sowai sudagar: „Na beang ĕntek ko bale, kĕna tjilaka ia-mo nja kita, suru beang mè ling tana nan-mo!" Dadi bĕling sudagar: „Ĕntek ko bale, Miskin!" Sili sowai sudagar: „Pukil, tode, na beang ĕntek asu nan!" Dadi bĕling sudagar: „Na tĕkĕbir, no tĕrang."

Dadi, tu-ete lema, bĕling-mo sudagar ke sowai: „Ia ku-sukat anak-mu ke Miskin." Nangis sowai sudagar, dadi bĕling sowai sudagar: „Samate, tode, Miskin, bawa lis lako luar!" Sili sudagar: „Na, tode, lamin mu-bawa, ku-samate kau!" Dadi ia-kĕlek-mo imam, kadi ling sudagar. Datang-mo ko bale sudagar imam, kadi. Dadi bĕling-mo sudagar: „Nan-si ku-kĕlek tuan imam, tuan kadi, ia ku-sangaro sukat anak-ku ke Miskin." Dadi ia-sukat-mo ling tuan imam ke tuan kadi.

Dadi bĕling-mo sudagar lako nantu nam: „E tode, lalo gita kapal!" Lalo-mo nantu sa-nam, mule ko bale, ia-bada sudagar: „Ka kĕlar kapal, sudagar-e!" Dadi bĕling sudagar: „Balong-si, anak-e, ame mu-lalo balajar sa-pitu-mu, ame ku-beang kau puin!" Dadi bĕling ade rea nantu sudagar: „Balong-si, sudagar-e!" Dadi ia-beang puin sama lima ribu. Dadi bĕli-mo loto, bĕli-mo kawa, bĕli-mo lenong sa-nam. Dadi Miskin bĕli loto, bĕli gumbang. Dadi bĕling ade rea: „E Miskin, kuda bua mu-bawa gumbang lako Sĕlat, rena gumbang mura pang Sĕlat?" Dadi bĕling Miskin: „Kanga nan-mo rua dagang-kadji!"

Tu-ete lema, balajar lako Sĕlat sa-pitu. Karing pitu pĕtang ia-dapat Sĕlat, no monda angin. Dadi tĕlu bulan lè lino. Dadi bue-mo ai tau nam nan. Dadi bĕling-mo dĕngan: „Ada-si ai nja Miskin." Dadi bĕling-mo ade rea: „Me lok ia tu-ete ai Miskin, apa ai ka ia-bĕli ling Miskin, kita tu-bĕli lako nja!" Dadi bĕling Miskin: „Ma-mo bĕli sapulu ringgi sa-gumbang." Dadi ia-bĕli-mo. Dapat nawar, bue, ia-bĕli ampo.

Toen zij het huis van den koopman bereikten, zag hen de vrouw van den koopman (en zeide): „Hé, waarom volgt een hond u, koopman?" De koopman zeide: „Wees niet hoogmoedig, want hij is een mensch even als wij." Daarop sprak de vrouw van den koopman weder: „Laat hem niet boven in huis komen, iemand als hij mocht ons tot ongeluk zijn, beveel hem zijn maal daar (buiten) op den grond te geven!" Toen sprak de koopman: „Kom in huis, Miskin!" De vrouw van den koopman werd boos: „Slaat hem, jongens, laat dien hond niet naar boven gaan!" De koopman zeide daarop: „Wees niet trotsch, dat is niet goed."

Om kort te gaan, de koopman zeide daarop tot zijne vrouw: „Ik ga uwe dochter laten trouwen met Miskin." Zij begon te weenen en sprak: „Doodt Miskin, jongens, brengt hem naar buiten!" De koopman werd toornig: „Laat dat, jongens, als gij het doet, dood ik jelui!" De koopman liet toen den imam en den kadi komen. Zij kwamen in het huis van den koopman. Deze zeide: „Daarom heb ik mijnheer den imam en mijnheer den kadi doen komen, ik wil hun opdragen mijne dochter met Miskin in het huwelijk te verbinden." Toen werden dezen door den heer imam en den heer kadi gehuwd.

Daarop sprak de koopman tot zijne zes schoonzoons: „Jongens, gaat naar de schepen zien!" Alle zes de schoonzoons gingen heen en teruggekeerd meldden zij aan den koopman: „De vaartuigen zijn gereed, koopman." Deze sprak: „Kinderen, gij moet nu met uw zevenen uitzeilen, ik zal u kapitaal geven!" De oudste van de schoonzoons zeide: „Goed, koopman!" Deze gaf toen aan elk vijfduizend als kapitaal. Alle zes de schoonzoons kochten rijst, koffie, huiden. Miskin kocht rijst en groote watervaten. De eerste (schoonzoon) zeide tot hem: „Miskin, waarom brengt gij watervaten naar Singgapoera, terwijl zij daar in overvloed aanwezig zijn?" Miskin sprak: „Laat dat nu maar mijn koopwaar zijn!"

Om kort te gaan, alle zeven zeilden uit naar Singgapoera. Toen er nog zeven nachten overbleven voor zij daar zouden aankomen, was er geen wind meer. Drie maanden was er windstilte. Toen raakte het water van die zes lieden op. De scheepsgezellen spraken: „Miskin heeft nog water." De eerste der schoonzoons sprak: „Hoe zullen wij dat water van Miskin nemen, want hij heeft het gekocht? Wij moeten het van hem koopen." Miskin sprak daarop: „Welaan, de prijs is 10 rijksdaalders per vat." Dus kochten zij het. Den volgenden dag was 't op en kochten zij weder.

Tu-ete lema, bue-mo ai Miskin, datang-mo angin kĕntjang, dapat Sĕlat. Badagang sarea, bue-mo sarea dagang ia-djual. Dadi bĕling-mo ade rea: „Laga-mo sama bĕli dagang, ame tu-mule!" Dadi bĕling-mo Miskin: „Balong-si!" Ĕntek ko darat Miskin, batĕmong ke tau bawa asu. Bĕling Miskin: „Me lako ia mu-bawa asu nan?" Dadi bĕling tau ode nan: „Ia ku-samate." — „Maeng, aku-bĕli tĕlu ratis ringgi." Dadi bĕling tau ode nan: „Ma-mo!" Ia-bajar tĕlu ratis ringgi, ia-ete-mo asu ling Miskin.

Dapat ola, batĕmong ke tau bawa bodok. Bĕling Miskin: „Me lako ia mu-bawa bodok nan, tode?" Dadi bĕling tau ode nan: „Ia ku-samate." — „Maeng ko ta, ku-bĕli lima ratis ringgi." Ia-beang ling tau ode nan, ia-bajar ringgi ling Miskin lima ratis, ia-denan bodok nan ling Miskin.

Dapat ola, batĕmong ke tau bawa tikis: „Me lako ia mu-bawa tikis, tode?" — „Ia ku-samate." — „Maeng ko ta, aku-bĕli pitu ratis ringgi." Ia-bajar ling Miskin, ia-beang ringgi pitu ratis.

Balangan Miskin, dapat bĕrang, batĕmong ke tau mĕramang. Barari tau buja kaju, ia-roa samate ular ling dalam ramang. Dadi bĕling Miskin: „Ia mu-kuda ular nan?" — „Ia ku-samate." — „Maeng ko ta, aku-bĕli sa-ribu ringgi." Ia-bajar-mo ling Miskin, ia-bawa-mo turin ko kapal. Dapat kapal, ia-satama ko dalam korong bĕsi ular nan, asu ia-sat-mo, bodok ia-sat-mo, tikis ia-sat-mo, ia-beang-mo mè sarea.

Dadi bĕling-mo ade rea: „Dagang apa ka mu-bĕli kau, Miskin?" — „Asu ka kadji-bĕli, bodok ka kadji-bĕli, tikis ke ular ka kadji-bĕli, bue-mo uwang-kadji sarea." Dadi bĕling ade lima nantu sudagar nan: „Sidjar tau tjilaka Miskin, nan nja bua Miskin ling tjilaka, no gĕntuna uwang." Dadi bĕling ade rea: „Nan-si lok tau, kanga nan rua ade ia-bĕli ling nja." Dadi bĕling ade rea nan: „Te-mo, tu-balajar nawar!" Dadi bĕling Miskin: „Balong-si, beang kadji barutang bau dua ringgi, bue uwang-kadji, ia kenang kadji-bĕli mama, mako!"

Dadi ĕntek-mo Miskin ko darat, ia-bawa-mo asu, ia-bawa-mo bodok, ia-bawa-mo tikis, karing ular ia-bilin pang kapal. Dapat darat, bĕling Miskin: „Lalo-mo mule, asu, ia samate kau ling tau, ku-bĕli

Om kort te gaan, nadat het water van Miskin op was, kwam er een straffe wind en bereikten zij Singgapoera. Zij gingen allen handel drijven en hunne waren verkochten zij altemaal. Toen sprak de eerste der schoonzoons: „Laten wij gezamentlijk koopwaren koopen, opdat wij kunnen terugkeeren!" Miskin zeide: „Goed." Hij ging aan land en ontmoette een jongen, die een hond met zich voerde. Miskin sprak: „Waar brengt gij dien hond heen?" De jongen sprak: „Ik ga hem dooden." — „Welaan, ik koop hem voor driehonderd rijksdaalders." De jongen zeide: „Ziedaar." Miskin betaalde driehonderd rijksdaalders en nam den hond tot zich.

Onderweg ontmoete hij een jongen, die een kat bij zich had. Miskin zeide: „Waarheen brengt ge die kat, jongen?" Deze zeide: „Ik wil haar dooden." — „Geef haar hier, ik koop haar voor vijfhonderd rijksdaalders." De jongen gaf haar. Miskin betaalde 500 rijksdaalders en leidde de kat aan een touw voort.

Onderweg ontmoette hij een jongen, die een rat bij zich had: „Waar brengt ge die rat heen, jongen?" — „Ik wil ze dooden." — „Kom hier, ik koop ze voor 700 rijksdaalders." Miskin betaalde en gaf 700 rijksdaalders.

Hij ging voort; aan een rivier gekomen kwam hij bij iemand, die met een werpnet aan het visschen was. Deze liep snel heen om een stuk hout te zoeken, om een slang te dooden, die in het net gekomen was. Miskin sprak: „Wat wilt ge met die slang doen?" — „Ik wil ze dooden." — „Geef haar hier, ik koop ze voor duizend rijksdaalders." Miskin betaalde het geld, en nam (de dieren) mede aan boord. Aldaar deed hij de slang in een ijzeren kooi, den hond, de kat en de rat bond hij vast en gaf allen te eten.

De eerste (der schoonzoons) sprak: „Wat voor koopwaar hebt ge gekocht, Miskin?" — „Een hond heb ik gekocht, een kat heb ik gekocht, een rat en een slang heb ik gekocht en al mijn geld is op." Toen zeiden de andere vijf schoonzoons van den koopman: „Het kan wel niet anders of Miskin is een ongelukskind, dat is de oorzaak, dat hij in de ellende is, hij weet niet met geld om te gaan." De eerste schoonzoon sprak: „Zoo gaat 't met de menschen, zoo is nu eenmaal wat hij koopt." Toen zeide hij: „Welaan, laten wij morgen uitzeilen!" Miskin sprak: „Goed, geef mij een rijksdaalder of twee te leen, want mijn geld is geheel op, om daarvoor sirih, enz. en tabak te koopen."

Vervolgens ging Miskin aan land en nam den hond, de kat en de rat mede, alleen de slang liet hij op het schip. Aan land gekomen, zeide Miskin: „Ga terug naar uw plaats, hond, de menschen wilden

njawa-mu." Dadi bëling asu: „Lamin ada susa-këlam, këlek kadji, ada-mo kadji pang bale-këlam." Dadi bëling ko bodok: „Lalo-mo, bodok-e, mule, ka-mo ku-bëli njawa-mu!" Dadi bëling bodok: „Lamin ada susa-këlam, këlek kadji, ada-mo kadji pang bale-këlam." Dadi bëling-mo Miskin ko tikis: „Lalo-mo mule, tikis-e, ka ku-bëli njawa-mu!" Dadi bëling tikis: „Lamin këlam-susa, këlek kadji, ada-mo kadji pang bale-këlam."

Tu-ete lema, turin Miskin ko kapal, balajar; dapat tënga lit, ia-sëlis ular ling dalam korong bësi, ia-beang mè. Njëmpong ular ko dalam lit, ia-turit ling Miskin. Ia-turit barari dalam ai. Tu-ete lema, dapat desa naga. Dadi bëling sarea tau ling dalam desa nan: „To nja datu-kita mule; ada tau turit mudi, apa rua ka anung bua ia-turit ling tau?" Dapat bale naga, gita anak, kamëri naga: „E sëlamat, anak-ku, ada mule!" Ia-riwa ling bapa, nja Miskin ëntek ko bale naga nan. Dadi bëling-mo anak naga nan: „E bapa-e, na nja tau ka bëli njawa-ku, ia samate aku ling tau. Apa kenang tu-balas nja Miskin ta?" Dadi bëling-mo bapa: „Uleng gëdong nan kenang bajar Miskin!" Dadi bëling anak naga nan lako bapa: „No-po ku-satëpang, bapa-e, ke uwang sopo gëdong nan." Dadi bëling bapa: „Ta sisin, ta-mo kenang ku-balas Miskin, apa de ia-ënti, lamin ada sisin nan, dadi bulaeng sarea." Dadi bëling bapa naga nan: „E Miskin-e, lamin masi mu-bata-bata, laga ënti tiang bale ta, dadi bulaeng!" Bëru ia-ënti ling Miskin, dadi bulaeng tiang bale nan. Dadi ngamit-mo nja Miskin, basëlaman-mo: „To ku-mule aku, naga-e!" Dadi bëling naga nan: „Lamin ada susa-mu, Miskin-e, ngo aku, ada-mo aku pang bale-mu."

Dadi balangan Miskin dalam ai; dapat tëntang ka pang njëmbir, ëntek-mo ko bao, ada kapal. Dadi bëling ade rea: „Ana nja adi Miskin, lalo ete!" Saturin sëkutji, ia-lalo-mo ete. Ëntek ko bao kapal.

Tu-ete lema, barari kapal, dapat desa. Bëling sudagar: „E to nja mule kapal anak-kita!" Kamëri sudagar. Ëntek-mo sa-nam ko darat, karing Miskin mesa pang kapal. Dadi bëling sudagar: „Apa rungan, tode?" — „Rungan balong, sudagar-e, laba sarea dagang-kadji!" —

u dooden, maar ik heb uw leven losgekocht." Toen sprak de hond: „Als u in moeilijkheden komt, roep mij dan, ik zal in uw huis zijn." Hij zeide tot de kat: „Ga terug, kat, ik heb u 't leven gekocht." De kat zeide: „Als u in moeilijkheden komt, roep mij, ik zal in uw huis zijn." Toen zeide Miskin tot de rat: „Ga terug, rat, ik heb u 't leven gekocht." De rat sprak: „Als u in moeilijkheden zijt, roep mij, ik zal in uw huis zijn."

Om kort te gaan, Miskin begaf zich aan boord en men zeilde uit; in volle zee gekomen, liet hij de slang uit de ijzeren kooi, om haar eten te geven. De slang sprong in zee en Miskin haar achterna. Hij volgde haar snel in het water. Om kort te gaan, zij bereikten het land der naga's. De inwoners zeiden: „Hier komt onze prins terug; een mensch volgt hem, waarom wordt hij door dien mensch gevolgd?" Gekomen in de woning van den naga-vorst, zag deze zijn zoon en sprak verheugd: „Heil, mijn zoon, dat gij terug zijt!" Zijn vader nam hem op schoot, Miskin besteeg onderwijl het huis. De zoon van den naga sprak: „Vader, deze is de man, die mijn leven losgekocht heeft, toen men mij wilde dooden. Waarmede zullen wij Miskin vergelden?" Toen zeide de vader: „Open dat pakhuis, om daarmede Miskin te betalen." De zoon van den naga zeide tot zijn vader: „Ik beschouw hem niet voldoende betaald, vader, met dat eene pakhuis vol goud." Toen zeide de vader: „Deze ring hier, hiermede zal ik Miskin beloonen, alles wat hij in de hand neemt, als hij die ring aan heeft, wordt goud!" Hij sprak: „Miskin, als gij nog twijfelt, vat dan deze huisstijl aan, zij zal van goud worden!" Pas had Miskin haar aangevat, of de huisstijl werd van goud. Toen nam Miskin afscheid en onder het handen geven (zeide hij): „Nu ga ik naar huis, naga!" De naga sprak: „Als ge in moeilijkheden zijt, roep mij, Miskin, ik zal in uw huis zijn."

Daarop begaf Miskin zich op weg in het water; toen hij gekomen was in de richting waar hij in 't water gesprongen was, kwam hij boven en daar waren de schepen. De eerste der schoonzoons zeide: „Daar is onze jongere broeder Miskin, gaat hem aan boord nemen." Zij lieten een boot neer en gingen hem opnemen. Hij kwam nu aan boord.

Om kort te gaan, de vaartuigen gingen snel voort en bereikten hun land. De koopman sprak: „Wel, thans zijn de schepen van onze kinderen teruggekeerd!" Hij was verheugd. Alle zes (de schoonzoons) gingen aan land, alleen Miskin bleef aan boord. De koopman sprak: „Wat is er voor nieuws, jongens?" — „Goed nieuws, koopman,

„Me nja adi-mu Miskin ?" — „Ana pang kapal."

Dadi bĕling ade lima: „Tau tjilaka Miskin, sudagar-e; untung dagang-nja sarea, bue uwang ka bĕli asu, bĕli bodok, bĕli tikis, bĕli ular." Dadi ia-samong ling sudagar: „Nan-si lok tau; lamin untung bae tu-badagang, no monda tau rara; sakali untung, dua kali rugi, nan nja lok tau tu-badagang."

Dadi bĕling sowai sudagar: „Nan nja rua tau tjilaka mu-lalo pina nantu, apa-mo nan uwang bue ia-sarusak." Dadi bĕling sudagar: „Sabar, lamin untung tu-badagang, ka-mo tu-sugi."

Dadi tu-ete lema, bĕling sudagar lako anak rea: „Ma lalo bĕli kapal !" Lalo-mo anak bĕli kapal, nam kapal ia-bĕli, dadi ia-duman sama sopo; ia-beang puin sama sapulu ribu, bĕli loto, bĕli kawa, bĕli sarang. Balajar-mo ko Sĕlat.

Dapat Sĕlat, ia-djual-mo dagang, sama untung sarea. Bue ia-djual dagang sarea, bĕling-mo nantu rea sudagar nan: „Laga-mo tu-rablanja, ame tu-mule !" Bĕling-mo sarea: „Balong-si." Nja Miskin bĕling ko sarea mĕntĕris: „Lalo rablanja, ĕntek ko darat !" Dadi ia-beang ringgi sarea mĕntĕris bĕli tĕpong, bĕli kĕre, bĕli djangan. Nawar ĕntek, ia-beang-si blanja. Tu-ete lema, bue-mo uwang Miskin. Dadi bĕling-mo nantu rea sudagar nan: „Apa dagang ka mu-bĕli kau, Miskin?" — „Nonda dagang kadji-bĕli." — „Me lako uwang pĕno nan?" — „Bue kenang bĕli tĕpong, bĕli kĕre, sapu sarea." Dadi bĕling anak rea sudagar nan: „E Miskin, bue lampa uwang-mu?" Dadi ia-samong ling Miskin: „Sa-kepeng no monda." — „Balong-si ame tu-balajar nawar." Dadi bĕling Miskin: „Balong-si, beang gama kadji barutang bau sa-pulu ringgi, kenang ia bĕli mama, mako."

Dadi bĕling-mo nantu rea sudagar nan: „Nawar tu-balajar-mo, adi." Dadi bĕling Miskin: „Balong-si !" Dadi bĕling nja Miskin: „E tode, lalo ĕntek ko darat, sarĕmin tai djaran ke tai sampi, momat ko kapal ta !" Dadi bĕling sarea mĕntĕris: „Balong-si." Dadi ia-angkit tai djaran, tai sampi.

al onze koopwaren hebben winst opgeleverd." — „Waar is uw jongere broeder Miskin?" — „Daar op het schip."

Toen zeiden de vijf (jongere schoonzoons): „Miskin is een ongeluksmensch, koopman; met al zijne koopwaren is hij gelukkig geweest, maar al zijn geld is op door 't koopen van een hond, een kat, een rat en een slang." De koopman antwoordde: „Zoo is 't lot der menschen; als wij alleen maar winst behaalden bij het handelen, waren er geen armen meer; éénmaal maakt men winst, tweemaal lijdt men verlies, zoo is 't lot van ons, als wij handel drijven."

Toen sprak de vrouw van den koopman: „Zoo is dat ongeluksmensch, dien gij tot schoonzoon gemaakt hebt, zoodat al het geld door hem weggemaakt is." De koopman sprak: „Geduld, als wij (steeds) winst maakten in den handel, waren wij reeds rijk geworden!"

Om kort te gaan, de koopman zeide tot den eersten schoonzoon: „Welaan, ga schepen koopen!" Deze ging schepen koopen, zes schepen, en aan ieder werd er een toebedeeld; hun werd gegeven ieder een kapitaal van tienduizend, zij kochten rijst, koffie, eetbare vogelnestjes. Zij zeilden naar Singgapoera.

Aldaar gekomen verkochten zij hunne koopwaren, op alles maakten zij winst. Nadat zij alles verkocht hadden, zeide de oudste der schoonzoons van den koopman: „Laten wij inkoopen gaan doen, om terug te kunnen gaan!" Allen zeiden: „Goed." Miskin sprak tot de matrozen: „Gaat aan land en doet inkoopen!" Hij gaf aan ieder der matrozen rijksdaalders om meel, kleeren en visch te koopen. Den volgenden dag, bij het aan land gaan, gaf hij weer geld voor inkoopen. Om kort te gaan, al het geld van Miskin was op. Toen sprak de eerste der schoonzoons: „Wat voor koopwaren hebt gij gekocht, Miskin?" — „Ik heb geen koopwaren gekocht." — „Waarheen is al dat vele geld gegaan?" — „Het is opgegaan met het koopen van meel, kain's, hoofddoeken." De oudste schoonzoon van den koopman zeide: „Wel, Miskin, is werkelijk uw geld op?" Miskin antwoordde: „Ik heb geen duit meer." — „Wij moesten morgen maar onder zeil gaan." Miskin sprak: „Goed, maar geef mij als 't u belieft een stuk of tien rijksdaalders te leen om daarvoor sirih met toebehooren en tabak te koopen."

De eerste der schoonzoons van den koopman sprak: „Morgen zeilen wij dus uit, jongere broeder." Miskin zeide: „Goed!" Hij zeide voorts (tot de matrozen): „Jongens, gaat aan land, verzamelt de uitwerpselen van paarden en runderen en laadt ze in 't schip." Zij zeiden: „Goed." Toen droegen zij dat aan.

Tu-ete lema, sapēno kapal, balajar-mo siip djaga. Dadi bēling nantu lima sudagar: „Beang kapal Miskin dunung, apa kēna ilang, apa bue uwang tau ia-kakan, apa nonda modal kapal." Dadi balajar, ia-iring kapal Miskin. Parak ke desa, siip djaga, ilang kapal Miskin, no monda ia-gita. Dadi bēling nantu rea sudagar nan: „Me nja kapal nja Miskin ?" Dadi bēling sa-lima: „No monda, ka-mo barari." Dadi ia-samong ling nantu rea sudagar nan: „Tu-mule-mo kita, siong tēntu desa lako, ame njaman tu-buja."

Tu-ete lema, dapat desa, ia-gita ling sudagar: „To nja mule kapal anak-mu, sopo kapal nonda ku-gita." Dadi bēling sowai sudagar: „Kapal asu tjilaka no monda, nan nja ade ilang." Dadi ēntek sarea nantu sudagar. Dadi bēling sudagar: „Me nja adi-mu Miskin ?" — „Kadji-mēleng siip djaga, no monda kapal-nja kadji-gita." Dadi bēling sowai sudagar: „Sangka ku-bēling ke sudagar: na beang modal pēno ke tau tjilaka mēnan rua; mu-beang-si."

Dadi tu-ete lema, nawar siip ada-mo kapal Miskin pang palabu. Dadi ia-gita ling sudagar: „Ana nja kapal Miskin." Dadi bēling sowai sudagar: „Me-po pang ada tau tjilaka mēnan, ka-mo barari !" No-po ka lè ka bēling mēnan, tēria ada ēntek Miskin. Dadi bēling sudagar: „Ēntek ko ta, anak !" Dadi bēling nja Miskin: „Ling ninta-mo kadji, nan-si nja, tingka [1]) sala, kadji-datang pēri kēlam, ia kadji-pasila kēlam lako kapal." Dadi bēling sowai sudagar: „Apa ia mu-kēlek sēlaki-ku ? Siong nongka gita kapal sēlaki-ku, ia mu-lalo adjak turin, apa uwang bue ka mu-balobang !" Dadi bēling sudagar: „Na bēling mēnan, no tērang; mēlè adjak tau, tu-lalo."

Bēling-mo sudagar: „E tode, saturin sēkutji-ku nan ling tēbongan, ia ku-lalo ko kapal !" Ia-saturin ling ulin sudagar sēkutji nan, ete pajung sudagar, balangan-mo. Dapat sisi lit, ia-gita sēkutji nja Miskin, dajong ka sēlaka sarea. Dadi bēling sudagar: „Ku-ola sēkutji-kau,

1) Volgens anderen: sinta. (J. C. G. J.)

Om kort te gaan, nadat zij 't schip vol geladen hadden, zeilden zij vroeg in den morgen uit. De vijf andere schoonzoons van den koopman zeiden: „Laat 't schip van Miskin vooraan, want 't mocht eens wegraken; al ons geld toch heeft hij opgemaakt, zoodat 't schip zonder kapitaal is." Zij zeilden dan uit en volgden het schip van Miskin. Nabij hun land gekomen, vroeg in den morgen, was het schip van Miskin verdwenen en werd niet meer gezien. De eerste schoonzoon van den koopman zeide: „Waar is het schip van Miskin?" De vijf overigen spraken: „Het is er niet meer, hij is gevlucht." De eerste antwoordde: „Laten wij naar huis gaan, het is niet zeker naar welk land hij gegaan is, dat wij hem gemakkelijk kunnen zoeken."

Om kort te gaan, toen zij hun land bereikten, zag hen de koopman: „Thans zijn de schepen uwer kinderen teruggekeerd, één schip zie ik niet." Daarop zeide de vrouw van den koopman: „Het schip van den ongelukshond is er niet, dat is 't, dat weg is." Toen kwamen al de schoonzoons aan land. De koopman zeide: „Waar is uw jongere broeder Miskin?" — „Toen wij vroeg in den morgen ontwaakten, zagen wij zijn schip niet meer." De vrouw van den koopman zeide: „Ik heb daarom tegen den koopman gezegd: geef niet zooveel kapitaal aan zoo een ongeluksmensch, maar gij gaaft het toch."

Om kort te gaan, den volgenden dag vroeg was het schip van Miskin op de reede. Toen de koopman dit zag (zeide hij): „Daar is het schip van Miskin!" De vrouw van den koopman zeide: „Waar zou zoo een ongeluksmensch zijn? hij is gevlucht." Niet lang nadat zij dat gezegd had, kwam Miskin op eens aan land. De koopman sprak: „Kom hier boven in huis, mijn zoon." Miskin zeide: „Laat mij maar hier blijven, daarom, als u 't mij niet kwalijk neemt, kom ik tot u: ik wilde u uitnoodigen aan boord te komen." De vrouw van den koopman sprak: „Wat wilt ge mijn man roepen? Mijn man heeft toch wel al eens een schip gezien en nu zult ge hem uitnoodigen aan boord te komen, terwijl al het geld door je doorgebracht is!" De koopman sprak: „Spreek zoo niet, het is niet goed; telkens als men ons uitnoodigt, gaan wij."

Hij zeide: „Jongens, brengt die sloep van mij, uit de ruimte onder het huis, te water, ik wil naar het schip gaan." De slaven van den koopman brachten de sloep in 't water, de koopman nam een zonnescherm en begaf zich op weg. Aan den zeekant gekomen, zag hij de sloep van Miskin, de roeiriemen waren geheel van zilver. De koopman zeide: „Ik zal van uw sloep gebruik maken, mijn zoon."

anak-e." Dadi bëling nja Miskin: „Balong-si, sudagar-e." Bëling sudagar lako ulin: „Lalo sëntek sëkutji këbali, olo ko tëbongan!" Dadi sudagar batëris ko kapal. Dapat mbao kapal sudagar, bëling-mo ko nantu: „Apa ade mu-bawa kau, anak?" Dadi bëling Miskin: „Sila, uleng bongkang-peta!" Mutu ia-uleng ling sudagar, ia-gita ngamir bulaeng ke intan. Kamëri sudagar, ëntek-mo ko darat sudagar.

Dapat darat, bëling ko ulin sudagar: „E tode, laga sëlis gambir ling dalam gudang ta ke bëndala, sëlis sarea, sabrësi gudang bau ëmpat!" Dadi ia-sabrësi gudang ëmpat. Bëling sowai sudagar: „Apa ade ia-bawa ling asu tjilaka, gambir ke bëndala ling dalam gudang bue tu-sëlis?" Dadi turin-mo sudagar ko kapal: „Laga-mo isi bëlase nan intan ke bulaeng!" Ia-isi-mo mëntëris Miskin. Dadi bëling sudagar: „E tode, bëru dapat angkang bale, sangampas bëlase nan, mu-tëri barëma ke nja kau, ame ia-gita ling puwa-mu!" Dapat angkang bale sudagar, ia-sangampas bëlase nan, barëma ke nja tëri. Ia-gita ling sowai sudagar, kamëri sowai sudagar ia-gita intan ke bulaeng pëno: „Koat lema balong, koat lema balong!" Koat-mo mëntëris. Ia-këtoan ling sowai sudagar: „Apa ade ia-momat kapal-mu sarat?" Dadi bëling mëntëris: „Bulaeng ke intan bae-si, puwa-e, nonda ade lin." Ia-mënong bëling mënan mëntëris nan ling sowai sudagar, kamëri sowai sudagar: „E nanta anak-ku si Miskin, lëga lampa bulaeng ke intan ia-bawa ling anak-ku!"

Dadi, tu-ete lema, ia-angkit bulaeng ke intan nan, dadi sapëno ëmpat gudang. Dadi dapat ling pëtang, bëling-mo Miskin: „E tode, lalo bawa sama sa-bëlase beang sowai-mu!" Dadi mëntëris ete bëlase sama sopo, ia-isi bulaeng ke intan. Dadi bëling Miskin: „Lema turin mudi, tode, këna tò tau ling sudagar, sili ka ku-beang nënè bulaeng!" Dadi ëntek mëntëris sarea, Miskin mesa ling bao kapal. Dapat bale mëntëris nan, ia-olo bëlase ko bao tilam. Dadi bëling sowai mëntëris nan: „Apa isi bëlase nan, mu-olo ko pang tu-tunong?" Dadi bëling sëlaki: „Penang kau, këna mënong tau ling sudagar, këna sili tau; bulaeng ke intan isi bëlase nan, ka beang tau ling djuragan sarea kami

Miskin sprak: „Goed." De koopman zeide tot zijne slaven: „Brengt de sloep weer aan land en plaatst die in de ruimte onder het huis!" Toen ging hij door naar het schip. Op het schip gekomen, zeide hij tot zijn schoonzoon: „Wat voert gij mede, mijn zoon?" Miskin sprak: „Open het laadruim, als 't u belieft!" Toen de koopman het geopend had, zag hij goud en diamanten glinsteren. Verheugd ging hij aan land.

Aldaar gekomen zeide hij tot zijne dienaren: „Jongens, doet de gambir uit de pakhuizen en de pakken; doet alles er uit en maakt een stuk of vier pakhuizen schoon." Toen werden vier pakhuizen schoon gemaakt. De vrouw van den koopman zeide: „Wat heeft die ongelukshond medegebracht, dat de gambir en de pakken al te maal uit de pakhuizen gedaan worden?" De koopman ging (weer) aan boord: „Vul eens deze zak met goud en diamanten!" De zak werd gevuld door de matrozen van Miskin. Toen sprak de koopman: „Jongen, zoodra gij voor mijn huis gekomen zijt, smijt de zak dan neer en laat u tegelijk met die zak vallen, opdat uwe meesteres het ziet!" Toen hij voor het huis van den koopman gekomen was, smeet hij de zak neer en liet zich tegelijk vallen. De vrouw van den koopman zag het en was verheugd bij het zien van de vele diamanten en het vele goud: „Sta mooi vlug op, sta mooi vlug op!" De matroos stond op. De vrouw van den koopman vroeg: „Waarmede is uw vaartuig vol geladen?" De matroos sprak: „Alleen met goud en diamanten, mevrouw, er is niets anders." Toen de vrouw van den koopman den matroos dit hoorde zeggen, was zij verheugd: „Och die zoon van mij, die Miskin, mijn zoon heeft wel veel goud en diamanten medegebracht!"

Vervolgens, om kort te gaan, werd het goud met de diamanten overgebracht en vulde vier pakhuizen. Toen het avond was, zeide Miskin: „Jongens, neemt ieder een zak mede voor uwe vrouw!" Ieder der matrozen nam toen een zak en vulde die met goud en diamanten. Miskin sprak: „Komt daarna snel aan boord, jongens, de koopman mocht het eens te weten komen, wat wij doen; hij zou boos zijn, dat ik ulieden goud gegeven heb." Alle matrozen gingen aan land, Miskin bleef alleen op het schip. Toen de matrozen te huis kwamen, legden zij de zak op hun matras. Hunne vrouwen zeiden: „Wat is er in dien zak, dat gij hem op onze slaapplaatsen legt?" Hare mannen spraken: „Zwijg gij, wij mochten eens door den koopman gehoord worden en dan zou hij wellicht boos worden; goud en edelgesteenten zijn in dien zak, onze gezagvoerder heeft ons allen

sama sa-bĕlase kami, no-mo beang aku mè, apa to ia ku-turin ko kapal sarea kami, apa djuragan mesa-mesa ling kapal; kĕna tò tau ling sudagar, sili-mo."

Dadi turin mĕntĕris ko bao kapal, dadi bĕling djuragan: „Ta ku-ĕntek ko darat, tode!" Dadi ia-sĕntek ko darat djuragan, ia-bawa tĕromol sopo ko bale djuragan nan; dapat-mo bao bale, bĕling djuragan ke mĕntĕris: „Lalo turin ko kapal kau, aku mudi ku-turin." Dadi bĕling sowai djuragan: „No-so ka-ke beang kau ling sudagar bulaeng?" — „Nongka beang tau ling sudagar." — „Tu-sabar-mo; lamin nongka beang tau, siong ada puin-kita."

Tu-ete lema, turin Miskin ko kapal. Siip djaga sowai Miskin uleng tĕromol, ia-gita sisin sĕ-pa dalam tĕromol; nonda ada lin isi. Dadi ia-satama sisin nan ko ima sowai Miskin, siip djăga ete pĕrku tĕbok kaju sowai Miskin. Pĕrku dadi bulaeng, kaju dadi bulaeng.

Ia-gita sisin polak pang ima; kasusa sowai Miskin, ia-bawa ko tukang mas. Dadi bĕling sowai Miskin: „Ma pidjar sisin ta, ku-upa kau tĕlu pulu ringgi!" Dadi bĕling tukang bulaeng: „Lalo mu-mule, era aku-bawa mudi". Dadi mule sowai Miskin. Dadi ete palu tukang bulaeng, mutu ia-ĕnti palu, dadi bulaeng, ia-ete sĕpit, dadi bulaeng. Dadi barari tukang ia-pĕrari sisin.

Dapat bale Miskin, ia-kĕtoan sowai: „Me lako sisin ta?" — „Ka polak, mutu ku-tĕbok kaju, ka ku-suru satĕrang tukang." — „Lalo gita tukang, lema!" Ia-lalo gita tukang nan, ka barari. Dadi sowai Miskin kasusa-mo. Dadi bĕling nja Miskin: „No-mo pina susa; laga pina mè lĕge, sapisak, sakuning, saputi, siong bĕte; apa-apa de datang nĕngka, na tĕrĕmpat, apa ia ku-kĕlek sarea!"

Mutu ia-kĕlek asu, datang-mo sapĕno karang; ia-kĕlek bodok, sapĕno karang; ia-kĕlek tikis, sapĕno bale ling tikis; ia-kĕlek ular, sapĕno karang. Dadi bĕling-mo Miskin: „Ada susa-ku aku, no monda sisin-ku, ka polak, ka ku-suru satĕrang tukang." Dadi bĕling asu: „Me nja bale tau nan?" Dadi ia-bawa-mo ling sowai Miskin: „Ta nja bale!" Mutu ia-gita ling asu nan, ia-turit lampa nè, ia-tumpan-mo desa

één zak gegeven, het is niet noodig mij eten te geven, want nu gaan wij naar boord, want de gezagvoerder is geheel alleen op het schip; indien de koopman het eens te weten mocht komen, zou hij boos zijn."

Toen gingen de matrozen aan boord, daarop zeide de gezagvoerder: „Nu ga ik aan wal, jongens!" Men bracht hem aan land en bracht een trommel naar zijn huis; aldaar aangekomen zeide hij tot de matrozen: „Gaat gij aan boord, ik zal later gaan." De vrouw van den gezagvoerder zeide: „Heeft de koopman u geen goud gegeven?" — „Ons heeft hij niets gegeven." — „Dan moeten wij geduld hebben; als hij ons niets gegeven heeft, hebben wij geen geld."

Om kort te gaan, Miskin ging weer aan boord. Vroeg in den morgen maakte de vrouw van Miskin de trommel open en zag daarin één ring; niets anders was er in. Zij deed dien ring aan haar vinger en nam, (nog) vroeg in den morgen, een bijl en ging hout hakken. De bijl werd van goud, het hout werd van goud.

De vrouw van Miskin bemerkte dat de ring aan haar vinger stuk was; dit deed haar leed. Zij bracht den ring naar een goudsmid. Toen sprak zij: „Kom, soldeer dezen ring, ik zal er u 30 rijksdaalders voor geven als loon." De goudsmid sprak: „Ga maar naar huis, ik zal hem u later brengen." De vrouw van Miskin ging dan naar huis. De goudsmid nam een hamer; toen hij dien in de hand hield, werd hij van goud; hij nam een tang, ze werd van goud. Toen ging de goudsmid er van door met den ring.

Toen Miskin thuis kwam, vroeg hij aan zijne vrouw: „Waar is de ring gebleven?" — „Hij is gebroken, terwijl ik hout hakte, ik heb den goudsmid al bevolen hem te herstellen." — „Ga naar den goudsmid zien, snel!" Men ging naar hem zien, maar hij was er reeds van door gegaan. De vrouw van Miskin was bedroefd. Toen sprak hij: „Het is onnoodig om er u zorgen over te maken; maak brij van kleefrijst, maak die zwart, geel en wit, rooster ongepelde rijst, en wat ook straks mag komen, schrik er niet van, want ik zal ze allen roepen."

Toen hij den hond riep, kwamen er zoovelen, dat zij 't erf vulden; toen hij de kat riep, vulden zij het erf; toen hij de rat riep, vulden zij het huis; toen hij de slang riep, vulden zij het erf. Miskin sprak: „Ik ben in moeilijkheden, mijn ring is er niet meer, hij was gebroken, toen heb ik een goudsmid gelast hem te herstellen (maar hij is er mede van door gegaan)." De hond sprak: „Waar is het huis van dien man?" De vrouw van Miskin bracht hem er: „Hier is het huis." Toen de hond het gezien had, volgde hij de voetstappen en vond de

pang tukang. Dadi bĕling-mo asu: „Laga tama, tikis, lalo ete sisin nan!" Dadi bĕling tikis: „Ada bodok bau aku!" Dadi bĕling bodok: „Aku timal, kĕna ada asu." Bĕling asu: „Aku timal." Dadi bĕling asu kĕbali: „Kĕna ada ular!" Bĕling ular: „Aku timal."

Dadi tama tikis ko dalam bale, ia-buja sisin, ia-tumpan ling dalam tĕromol kenang mane, ia-pĕrari ling tikis. Dadi bĕling asu: „Aku-bawa, apa aku ku-gantjang barari." Tu-ete lema ling boa, dapat-mo bale Miskin, ia-beang-mo sisin lako nja Miskin: „Ma-mo, tĕrima sisin-mu ta, ame kami tu-mule-mo!" Dadi bĕling-mo asu, bĕling-mo bodok, bĕling-mo tikis, bĕling-mo ular: „Lamin ada susa-kĕlam, nawar puan, kĕlek kadji, kadji ada-mo."

V

Ada sopo tau, ada anak Muhammad singin, no-so-da lin boat[1]), adu ajam bae-si. Bapa ia-suka ling datu. Tingka bĕling datu: Samate, lamin bĕling bapa Muhammad, no ia-samate, lok ia-bĕri bapa Muhammad ling datu.

Dadi, dapat sopo masa, ĕntek bapa Muhammad lako bale datu, mutu tunong datu. Ngĕruntung bapa Muhammad ling dalam katunong datu nan baripi; tĕrĕmpat datu, no ia-tumpan ka ipi. Dadi bĕling datu: „Sai tau ngĕruntung ita? Ku-tĕrĕmpat ling dalam mutu ku-baripi, laga buja ipi-ku; lamin no mu-tumpan pitu-ng-ano, ku-samate kau!"

Dadi mule bapa Muhammad ko bale, batĕris tunong. Dadi bĕling sowai: „Ma mangan!" Dadi ia-samong ling sĕlaki: „No-mo ku-mangan, apa ku-kasusa; ka ku-ĕntek ko bale datu, ka ku-ngĕruntung, tĕrĕmpat datu mutu tunong; dadi, baripi datu, no ia-tumpan ipi. Dadi bakĕtoan datu: „Sai ngĕruntung ita?" Dadi ia-samong ling tau pĕno: „Bapa si Muhammad!" Dadi tempo aku pitu-ng-ano buja ipi; lamin no ku-tumpan, samate aku ling datu. Nan nja bua no ku-mangan ta, apa ku-kĕmĕlas sai ia-tumpan ipi datu, lagi datu nongka ia-tumpan!"

---

[1]) Hs. buat, elders steeds boat. (P. V.)

plaats waar de goudsmid was. De hond sprak: „Ga eens binnen, rat, en haal den ring!" De rat sprak: „Er is een kat, die mij zal vangen." De kat sprak: „Ik zal haar vijand zijn, maar misschien is er een hond." De hond zeide: „Ik zal zijn vijand zijn." Wederom sprak de hond: „Misschien is er een slang." De slang zeide: „Ik zal zijn vijand zijn."

Toen ging de rat het huis binnen en zocht den ring, vond dien in een trommel, die behoorde tot de uitrusting van den smid, en liep er snel mede weg. De hond zeide: „Ik zal hem brengen, want ik loop het snelst." Om kort te gaan, gekomen aan het huis van Miskin, gaf hij hem den ring: „Welaan, neem uw ring aan, dan kunnen wij terugkeeren." De hond, alsook de kat, de rat en de slang zeiden: „Als u in ongelegenheid zijt morgen of overmorgen, roep ons, wij zullen er zijn."

V

Er was eens een man, die een zoon had, Muhammad geheeten, die niets anders deed dan hanen laten vechten. De vader was in gunst bij den vorst. Als de vorst (omtrent iemand) zeide: Dood (hem), en indien de vader van Muhammad (daar tegen) sprak, werd die persoon niet gedood, zoo geliefd was hij bij den vorst.

Op zekeren tijd gebeurde het, dat de vader van Muhammad in de woning van den vorst kwam, terwijl deze sliep. Hij maakte gedruisch in de slaapkamer van den vorst, die juist droomde; deze schrok wakker en kon niet vinden, wat hij gedroomd had. De vorst sprak: „Wie heeft zoo even gedruisch gemaakt? Ik ben midden in het droomen wakker geschrokken, gij moet mijn droom zoeken; indien gij die niet binnen 7 dagen vindt, zal ik u laten dooden."

De vader van Muhammad keerde naar huis terug, ging rechtstreeks naar zijn bed en legde zich daarop neer. Zijne vrouw sprak: „Kom, eet!" Haar man antwoordde: „Ik eet niet, want ik ben in moeilijkheden; nadat ik was opgeklommen naar het huis van den vorst en gedruisch had veroorzaakt, schrok de vorst wakker uit zijn slaap; toen kon de vorst, die aan het droomen was, zijn droom niet vinden. Toen vroeg hij: „Wie heeft dat gedruisch zoo even veroorzaakt?" Daarop antwoordden de omstanders: „De vader van Muhammad!" Toen gaf hij mij een termijn van 7 dagen om zijn droom te zoeken; als ik dien niet vind, laat de vorst mij dooden. Dat is de reden, dat ik nu niet eet, want ik kan mij niet begrijpen wie den droom van den vorst kan vinden, terwijl de vorst ze niet gevonden heeft!"

Mule Muhammad bawa ajam; ĕntek ko bale nangis eneng mè lako ina. Dadi bĕling ina: „E anak-e, na djina mu-nangis, apa bapa-mu susa, ia samate ling datu." Dadi bĕling Muhammad: „Kuda bua ia samate bapa ling datu, apa ia-bĕri bapa-ku ling datu?" — „Ada sala bapa-mu ko datu; datu mutu tunong, ĕntek bapa-mu ngĕruntung, dadi tĕrĕmpat datu; datu mutu baripi, no ia-tumpan ipi. Dadi bĕling datu: Laga buja ipi-ku, ka ku-tĕrĕmpat; ku-tempo kau pitu-ng-ano, lamin no mu-tumpan, ku-samate kau."

Bĕling Muhammad: „Laga sia-koat, bapa, sia-mangan, era mudi ku-buja ling aku; gampang, bapa-e, lalo eneng kĕrtas lako datu ke mangsi, ame ku-buja ipi datu!" Lalo bapa balangan ko bale datu. „Ada mu-tumpan ipi-ku nan?" — „Ada-mo ku-tumpan, ia ku-eneng kĕrtas ke mangsi, ia ku-surat ipi kalepe-kadji nan." Dadi ia-beang-mo kĕrtas ke mangsi, ia-bawa-mo mule ko bale. Bĕling Muhammad: „Ada sia-bawa, bapa, kĕrtas ke mangsi nan?" Bĕling bapa: „Ta nja!" — „Maeng ko ta, ame ku-surat!" Ia-beang-mo ling bapa kĕrtas ke mangsi, ia-surat-mo ling Muhammad. Suda ia-surat: „Ma-mo bawa, bapa, beang ko datu, ta nja ipi datu."

Dadi bĕling datu: „Ada-ke mu-bawa?" Bĕling bapa Muhammad: „Ada-mo, ta nja!" Ia-beang-mo lako datu, ia-batja-mo ling datu surat nan: „Lalo kĕlek Muhammad, nja lampa tumpan ipi-ku!" Lalo ia-kĕlek ling tau: „E Muhammad, kĕlek kau datu!" — „No ku-roa, ia apa kĕlek aku ling datu? Apa ipi ka-mo ku-tumpan, masi kĕlek aku!" Mule-mo tau ka bakĕlek nan ia-bada datu: „No roa nja Muhammad datang, apa samong aku: Ka-mo ku-tumpan ipi datu, kĕlek-si aku, no ku-roa lalo." Dadi bĕling bapa Muhammad nan: „Aku lalo kĕlek, nan-po roa datang."

Balangan bapa lalo kĕlek Muhammad, ada ia-dapat pang bale Muhammad. Bĕling bapa: „Te-mo tu-lalo, anak-e, apa kĕlek kau datu!" — „No ku-lalo, bapa-e, ma bawa surat ta, beang ko datu." Ia-bawa-mo ling bapa Muhammad surat nan, ia-beang ko datu. Ia-batja ling datu, kamĕri datu ia-batja surat: „Lalo ete Muhammad,

Muhammad kwam thuis met een haan; in huis gekomen, huilde hij, zijn moeder om eten vragende. De moeder sprak: „Mijn kind, huil toch niet, want uw vader is in moeilijkheden, de vorst wil hem laten dooden." Muhammad sprak: „Waarom wil de vorst vader laten dooden, hij is immers in gunst bij den vorst?" — „Uw vader heeft schuld jegens den vorst; terwijl deze sliep, besteeg uw vader zijne woning en maakte gedruisch, zoodat de vorst wakker schrok. Deze was juist aan het droomen en kon zijn droom niet terugvinden. De vorst zeide: Zoek mijn droom eens, want ik ben wakker geschrokken. Ik geef u 7 dagen tijd, als gij hem binnen dien tijd niet vindt, laat ik u dooden."

Muhammad sprak: „Kom, sta u maar op, vader, en ga u eten, ik zal later wel zoeken, het is gemakkelijk, vader, ga papier en inkt aan den vorst vragen, dan zal ik den droom van den vorst zoeken." De vader begaf zich op weg naar de woning van den vorst. „Hebt gij mijn droom gevonden?" — „Ik heb hem gevonden, ik wil om papier en inkt vragen, om dien droom van Uwe Majesteit op te schrijven." Men gaf hem papier en inkt en hij bracht die naar huis. Muhammad sprak: „Hebt gij papier en inkt medegebracht?" De vader sprak: „Hier is het." — „Geef 't hier, dan ga ik schrijven!" De vader gaf papier en inkt en Muhammad ging aan 't schrijven. Toen hij gereed was (zeide hij): „Zie hier, neem dat, vader, en geef het aan den vorst, dit is de droom van den vorst."

De vorst sprak: „Hebt ge (mijn droom gevonden) en brengt ge hem?" De vader van Muhammad sprak: „Ik heb hem, zie hier!" Hij gaf den brief aan den vorst en deze las hem: „Gaat Muhammad roepen, hij toch heeft mijn droom gevonden!" Men ging hem roepen: „Muhammad, de vorst laat u roepen!" — „Ik wil niet, waartoe laat de vorst mij roepen? Zijn droom heb ik immers gevonden en toch laat hij mij roepen." De lieden, die gegaan waren om hem te ontbieden, keerden terug en zeiden tot den vorst: „Muhammad wil niet komen, hij toch antwoordde ons: ik heb den droom van den vorst gevonden; ontbiedt deze mij, dan wil ik niet gaan." Toen sprak de vader van Muhammad: „Ik zal hem gaan roepen, dan zal hij wel willen komen."

De vader van Muhammad begaf zich op weg om hem te roepen, hij vond hem in huis. De vader sprak: „Welaan, laat ons gaan, mijn zoon, want de vorst laat u ontbieden!" — „Ik ga niet, vader, daar, breng dezen brief aan den vorst." De vader van Muhammad bracht den brief en gaf hem aan den vorst. De vorst las den brief en was

tode, bawa djuli kenang isong, apa ku-basanak-sĕlaki ke Muhammad dunja aherat, nja tau tumpan sarea ipi-ku; umong adjak ko ta, lamin roa, isong!"

Dapat bale Muhammad: „Nan-si nja, Muhammad-e, suru kami datu datang ete kau, sa-bole-bole mu-lalo ano ta, ta nja djuli kami-bawa kenang ia kami-isong kau." No roa nja Muhammad, ia-umong sa-umong ling tau bakĕlek: „Pĕdi kami Muhammad, te mu-lalo batĕmong ke datu!" Dadi bĕling Muhammad: „Ia apa ku-lalo batĕmong, kĕlek tau bae-mo boat ling datu!" — „Pĕdi kami, Muhammad, kami-kangompa-mo datang kĕlek kau suru kami ling datu!" Dadi ia-samong ling Muhammad: „Lamin mu-kangompa, no-mo datang; bada datu nan: Kĕme, ku-kangompa-mo ling kau kĕlek Muhammad, apa siong roa datang."

Mule-mo tau ka lalo bakĕlek nan, ia-bada datu: „No roa datang Muhammad; ku-umong, no roa; dadi ta ling bĕling Muhammad: no ku-roa lalo." Bĕling bapa Muhammad: „Aku-lalo kĕlek Muhammad!" Balangan bapa; dapat bale, ada Muhammad tokal. Bĕling bapa Muhammad: „Te-mo tu-lalo, anak-e, pida kali-mo datu basuru, no mu-roa lalo; kĕna tu-mali lako datu, anak-e!" — „Lamin nan-po ling-sia, tu-lalo-mo pĕri datu!"

Bĕling-mo bapa Muhammad: „E ina Muhammad, beang kĕre anak-mu ke kĕpia, apa ia ku-bawa lalo pĕri datu; to-mo pida kali basuru datu, nongka roa lalo anak-mu; dadi ku-bada anak-mu: kĕna tu-mali; ba to roa-mo lalo." Ia-beang-mo kĕre ling ina. Lalo-mo pĕri datu.

Dapat bale datu, bĕling-mo datu: „E Muhammad, kau lampa tumpan ipi-ku?" — „Kĕdjulin-tumpan ipi kalepe-kadji; ia kĕdjulin-eneng ko kalepe-kadji pina kapal pitu tiang ke pina kĕdjulin dulang ĕmpat-pulu ĕmpat, ke tjangkir, ke piring, bulaeng sarea; pina kĕdjulin

verheugd na het lezen: „Gaat Muhammad halen, jongens, neemt een draagstoel mede om hem te dragen, want ik ben in broederschap met hem in deze wereld en in de toekomstige, hij is de man, die alles gevonden heeft, wat ik gedroomd heb; noodigt hem met vleiende woorden om hier te komen, als hij wil, draagt hem!"

Toen zij bij Muhammad aan huis kwamen (zeiden zij): „Dat is de zaak, Muhammad, de vorst heeft ons gezonden u te komen halen, als gij eenigszins kunt ga dan thans, hier is een draagstoel, welke wij medegebracht hebben om u te dragen." Muhammad wilde niet; zij die gezonden waren om hem te roepen, zochten hem op allerlei wijze met vleiende woorden over te halen: „Heb medelijden met ons, Muhammad, kom, ga den vorst bezoeken!" Muhammad sprak: „Waartoe zal ik mij tot hem begeven, de vorst doet niets anders dan menschen roepen!" — „Heb medelijden met ons, Muhammad, wij zijn vermoeid van het hierheen komen om u te ontbieden, naar de vorst ons heeft bevolen!" Muhammad antwoordde: „Als gij vermoeid zijt, gaat dan niet meer; zegt den vorst: Hoe, wij worden maar vermoeid door u om Muhammad te gaan roepen, want hij wil niet komen."

Zij, die waren gaan roepen, gingen terug en berichtten den vorst: „Muhammad wil niet komen; wij hebben gepoogd hem met vleiende woorden over te halen, maar hij wil niet; hij blijft bij dit gezegde: ik wil niet gaan." De vader van Muhammad zeide: „Ik ga Muhammad roepen!" Hij begaf zich op weg; toen hij aan 't huis gekomen was, was Muhammad daar gezeten. De vader sprak: „Laat ons gaan, mijn zoon, hoevele malen heeft de vorst al om u gezonden en wilt gij niet gaan; wij mochten ons eens bezondigen tegenover den vorst, mijn zoon!" — „Als u dat zegt, laten wij ons dan naar den vorst begeven!"

De vader van Muhammad sprak: „Moeder van Muhammad, geef uwen zoon een kain en een muts, want ik wil hem medenemen om zijne opwachting bij den vorst te maken; de vorst heeft al verschillende malen om hem gezonden, maar uw zoon heeft niet willen gaan; toen zeide ik tot hem: 't zou kunnen zijn, dat wij ons bezondigden tegenover den vorst, en nu wil hij gaan." De moeder gaf hem een kain. Zij begaven zich naar den vorst.

Toen zij in de woning van den vorst gekomen waren, zeide deze: „Muhammad, hebt gij dan gevonden, wat ik gedroomd heb?" — „Uw dienaar heeft Uwer Majesteits droom gevonden; hij wenscht Uwe Majesteit te verzoeken een schip met zeven masten te laten maken en voor hem te laten vervaardigen 44 schenkbladen, met

pabua ĕmpat-pulu ĕmpat, pabua bulaeng sarea; pina kĕdjulin tipar ĕmpat-pulu ĕmpat, bulaeng; pina kĕdjulin tĕpong bau sapulu pikil; angkit bulaeng olo ko kapal bau sa-tĕnga kojan, intan sa-tĕnga kojan ke buja kĕdjulin tau sama rea, sama panjang, sama rua idong-mata!"

Ia-buja-mo ling datu, ada-mo ia-tumpan tode ĕmpat-pulu ĕmpat. Ia-gita-mo ling Muhammad, ia-saturin-mo ko kapal tau ode sarea. Dadi bĕling-mo Muhammad: „Puan ia kĕdjulin-balajar." Dadi bĕling datu: „Balong-si, Muhammad-e!"

Dadi, tu-ete lema, bĕling-mo datu: „Nawar turin ko kapal sarea nènè, tulong betak mangar nja Muhammad, apa sama ode-ode sarea!" Turin-mo sarea tau pĕno, ia-betak-mo mangar; dapat-mo mbao kapal mangar, turin sarea tau pĕno ko darat, kapal Muhammad balajar-mo.

Datang angin ka ling ano siip, ia-sangangkang ano rawi kapal; datang angin ka ling ano rawi, ia-sangangkang ano siip. Dadi tĕlu-ngano bakĕliong kapal. Dapat ĕmpat ano, bĕling-mo Muhammad: „E tode, laga-mo satĕrang tali lajar sarea, ame ruris-mo kapal ta barari lako Mĕnggĕribi. Dadi balajar kapal sa-bulan, dua bulan.

Tu-ete lema, bĕling Muhammad: „E tode, lalo ĕntek ko bao tiang bau sa-tau, gita kapal pang dalam bĕrang Mĕnggĕribi!" Dadi bĕling tau ode: „Sapĕno bĕrang ling kapal, nonda ola tu-lama kita!" Bĕling-mo Muhammad: „Satĕri mangar-kita dunung, ame lalo ĕntek bau ĕmpat!" Ĕntek tau ode ko bao sĕkutji, ia-dajong-mo, ĕntek ko darat.

Dapat darat, batĕmong ke djuragan kapal pĕno nan: „Me ka lis-kau, tau ode?" — „Ka kami-lis Mangkasar!" — „Me ia lako-mu?" — „Ia kami-datang ko Mĕnggĕribi ta-si." — „Apa ia (h)adjat mu-datang?" — „Ia kami-datang bakĕtoan lako datu Mĕnggĕribi." — „Kami to-mo dua-pulu tin, sarea kapal ta, kami-bakĕtoan lako datu Mĕnggĕribi ta, no-po-da samong kami, apa lagi kau tau ode, kapal-mu ode, ia-roa kau ling datu, kami, kapal api pitu tiang kapal-kami, no-

kopjes en borden, alles van goud; voorts om voor Uw dienaar te laten maken 44 sirih-stellen, alle van goud; 44 vergulde matten; laat voor Uw dienaar meel maken, ongeveer 10 pikol's; laat goud aan boord brengen, ongeveer een halve kojan, diamanten ter hoeveelheid van een halve kojan en laat voor mij zoeken jongens van dezelfde lichaamgestalte en van hetzelfde uiterlijk."

De vorst liet ze zoeken en vond zoo 44 knapen. Toen Muhammad ze gezien had, liet hij al de jongens naar het schip gaan. Toen zeide hij: „Overmorgen wil ik uitzeilen." De vorst sprak: „Goed, Muhammad!"

Om kort te gaan, de vorst zeide toen: „Gaat gijlieden morgen allen aan boord en helpt Muhammad het anker op te halen, want allen op het schip zijn even klein!" De lieden gingen aan boord en trokken het anker op; nadat het boven op 't schip was, gingen zij weer aan land en zeilde het schip van Muhammad uit.

Als er wind kwam uit het Oosten, deed hij het schip met den voorsteven naar het Westen wenden; kwam de wind uit het Westen, dan deed hij 't naar het Oosten wenden. Gedurende 3 dagen ging het vaartuig in een kring rond. Op den vierden dag sprak Muhammad: „Jongens, maakt de touwen der zeilen in orde, dan kan het schip snel voortgaan, rechtstreeks naar het Westerrijk." Toen voer het schip één maand, twee maanden.

Om kort te gaan, Muhammad sprak vervolgens: „Jongens, laat er eens een in de mast klimmen, om uit te kijken naar de schepen, welke liggen in (de monding van) de rivier van het Westerrijk!" Toen zeide de jongen (in de mast): „De rivier is gevuld met schepen, er is geen weg voor ons om binnen te gaan." Muhammad sprak: „Laat eerst ons anker vallen en laten er een stuk of vier aan wal gaan." (Eenige) jongens gingen in de sloep, roeiden naar den wal en gingen aan land.

Aldaar ontmoetten zij de gezagvoerders der vele schepen; (deze vroegen): „Van waar komt gij, jongens?" — „Wij zijn uit Makassar gekomen." — „Waar wilt gij heen gaan?" — „Ons plan was het, hier in het Westerrijk te komen." — „Wat komt gij hier doen?" — „Wij willen een huwelijksaanzoek komen doen bij den vorst van het Westerrijk." — „Wat ons betreft, nu reeds twintig jaren lang, hebben wij, van al deze schepen, aanzoek gedaan bij den vorst van het Westerrijk, (maar) hij heeft ons nog niet geantwoord, hoe zoudt dan gij, die klein zijt, wier schip klein is, door den vorst gewild worden, terwijl wij, hoewel onze vaartuigen stoombooten zijn en

po-ka samong kami ling datu! Runtung ano kami-ĕntek-mo bakĕtoan, nongka samong kami ling datu."

Dadi bĕling-mo tau ode: „No tu-tò rua kasuka Allah ta'ala, sai tò kami ia-roa ling datu?" — „Me ola ia mu-tama ko dalam bĕrang, rena kapal dalam bĕrang miliun nasa? Kau-balabu pang lit nan-mo, ia mu-tama ko dalam bĕrang, no-so-da ola-mu!" Dadi bĕling-mo tau ode nan: „Pang lit to-mo kami-balabu; ia kami-tama ko dalam bĕrang, no-so-da ola." Dapat-mo ling pĕtang, bĕling Muhammad: „E tode, lalo tama ko dalam kamar sarea nènè, apa ada boat-ku mudi!" Tama tau ode sarea ko dalam kamar.

Lalo Muhammad lako muna, bĕling Muhammad: „Lamin aku karue bitara, ĕntek kau mangar ko bao kapal!" Ĕntek-mo mangar ko bao kapal. Ĕntek ko bao kamar Muhammad; dapat mbao kamar, tokal: „Lamin aku karue bitara, njĕmpong kapal, ngibar kau lako anok djĕmbatang datu Mĕnggĕribi!" Dadi njĕmpong kapal ngibar lako anok djĕmbatang. Bĕling Muhammad: „E tode, ma-mo sarea nènè, ete tali, sat lako djĕmbatang!" Ia-ete tali tau ode nan, ia-sat-mo ko djĕmbatang kapal.

Dadi siip djaga datang bone datu Mĕnggĕribi, bĕling bone datu Mĕnggĕribi: „Sai ka beang kau kuwasa, mu-lalo sat kapal pang djĕmbatang ta, rena pang kami-maning?" Bĕling Muhammad: „Nan-si bua kami-olo kapal ta pang anok djĕmbatang datu Mĕnggĕribi, ia pang bakĕdek bone datu Mĕnggĕribi."

Turin-mo tau sowai nan sa-pitu; ia-ĕnti ima ling tau ode mbao kapal nan, sa-pitu sama sopo ia-ĕnti ima. Ia-satokal mbao kadera, datang pitu ia-bawa tipar, ia-salĕbar; datang pitu bawa pabua; datang pitu bawa dulang. Dadi no mongka mama, inim ai kawa no-so-ka, heran ia-gita tau ode nan, sama rea-rea, nonda tau rango sa-tau-tau.

Dadi bĕling-mo tau sowai nan: „Kami-ngamit-mo, djuragan-e!" Bĕling Muhammad: „Laga inim ai kawa dunung!" — „No-mo dunung," ling tau sowai nan, „apa lè-mo kami ta, kĕna buja tau ling

zeven masten hebben, nog niet door den vorst geantwoord zijn? Elken dag gaan wij aan wal, om ons aanzoek te doen, maar de vorst heeft ons (nog) niet geantwoord."

Toen zeiden de knapen: „Wij weten niet wat de wil van Allah is, wie weet of wellicht de vorst ons niet wil hebben?" — „Langs welken weg wilt gij de rivier binnen komen, dewijl het aantal schepen in de rivier(monding) een millioen bedraagt? Gij moet maar ankeren daar in zee, om in de rivier te komen is er geen weg meer!" De knapen zeiden (tot Muhammad): „Nu zullen wij in zee moeten ankeren; om in de rivier te komen is er geen weg!" Toen het avond geworden was, zeide Muhammad: „Jongens, gaat allen in de kajuit, want ik heb daarna iets te doen." Allen gingen naar binnen.

Muhammad ging naar den voorsteven en sprak: „Als ik van goddelijke afkomst ben, kom gij anker dan op het schip!" Het anker kwam op het schip. Muhammad klom boven op de kajuit en ging daar zitten (en sprak): „Als ik van goddelijke afkomst ben, spring dan op, gij schip, en vlieg tot ge komt te liggen aan den aanlegsteiger van den vorst van het Westerrijk." Toen sprong het schip op en vloog naar den aanlegsteiger. Muhammad sprak: „Jongens, vooruit, komt allen naar buiten, neemt de touwen en bindt het schip aan den steiger!" Zij kregen de touwen en maakten het schip aan den steiger vast.

Toen de morgen aanbrak, kwamen hofdames van den vorst van het Westerrijk. Ze zeiden: „Wie heeft u machtiging gegeven om uw schip aan dezen steiger vast te binden, dewijl dit de plaats is voor ons om te baden?" Muhammad zeide: „Juist daarom hebben wij het schip een plaats gegeven aan den steiger van den vorst van het Westerrijk, omdat dit de plaats zal zijn, waar de hofdames van den vorst zich zullen vermaken."

Alle zeven hofdames kwamen aan boord; zij werden bij de hand geleid door knapen op het schip, elk werd door één geleid. Nadat men haar op stoelen had doen plaats nemen, kwamen zeven knapen die matten droegen en die uitspreidden; er kwamen zeven, die sirihdoozen droegen; er kwamen zeven, die schenkbladen droegen. Zij (de hofdames) kauwden geen sirih, zij dronken ook geen koffie, uit verwondering bij het zien van die knapen, allen van dezelfde grootte, zonder dat er één volwassen mensch bij was.

Toen zeiden zij: „Wij vragen verlof om te vertrekken, gezagvoerder!" Muhammad sprak: „Drinkt eerst koffie." — „Neen", zeiden de dames, „want wij zijn lang uitgebleven, de vorst mocht eens naar

datu." Bĕling Muhammad: „Balong-si." Bĕling Muhammad lako tau ode: „Lalo ete bulaeng dalam peta, beang sama sa-gantang!" Ia-beang-mo ling tau ode nan.

Mule-mo bone lako bale datu, bawa-mo rungan: „Ada kapal pang anok djĕmbatang, ku-heran nonda tau rango sa-tau-tau, tau sama ode bae-si, ta nja bulaeng beang kami, sama sa-gantang kami." — „Mudi kami-lalo kami!" Lalo-mo siwa dĕngan.

Bĕling: „Kuda kĕlam-olo kapal pang anok djĕmbatang ta, apa pang kami-maning?" Bĕling Muhammad: „Sangka kami-olo kapal ta pang anok djĕmbatang ta, ia pang bakĕdek bone datu Mĕnggĕribi."

Bĕling-mo Muhammad: „E tode, ĕnti ima tau sowai nan sama sopo nènè!" Satokal ko bao kadera, tau siwa ete tipar, ia-salĕbar; datang siwa bawa pabua, datang siwa bawa dulang. Bĕling Muhammad: „Laga inim ai kawa!" Nongka ia-inim ai kawa nan, heran ia-gita tau ode serea, nonda tau rea sa-tau-tau.

Ngamit-mo: „E djuragan-e, ia kadji-mule-mo!" Ia-samong ling Muhammad: „Balong-si." Bĕling Muhammad: „E tode, lalo ete bulaeng siwa gantang, beang sama sa-gantang!" Mule-mo bone.

Dapat bale datu, bĕling-mo ko ina-susu bidja datu Mĕnggĕribi lok balong tau ode nan mbao kapal nan sarea, nonda tau rango sa-tau-tau. Dapat nawar lalo-mo turin ina lala nan sapulu dĕngan. Bĕling-mo: „Sai ka beang kau kuwasa olo kapal pang anok djĕmbatang ta, rena pang kami-maning?" Bĕling Muhammad: „Bua kami-olo pang ninta, ia pang bakĕdek ina lala Mĕnggĕribi ta."

Ĕntek-mo ina lala ko bao kapal, ia-ĕnti ima ling Muhammad, ia-bawa tama ko dalam kamar; tau siwa tokal-mo pang bao kadera pang luar kamar. Datang tau siwa bawa tipar, ia-salĕbar tipar; datang siwa bawa pabua, datang siwa bawa dulang. Bĕling Muhammad: „Sila-mo, inim ai kawa sarea." Ia-samong-mo ling tau pang luar: „Ta-mo!"

ons zoeken." Muhammad sprak: „Goed (zooals gij wilt)." Hij zeide tot de knapen: „Haalt goud uit het scheepsruim en geeft aan ieder ter hoeveelheid van één gantang." De knapen gaven (haar het goud).

De hofdames keerden terug naar de woning van den vorst en brachten het bericht: „Er is een vaartuig gelegen aan den steiger, tot onze verwondering was er niet één volwassen mensch aan boord, al te maal knapen van dezelfde grootte; hier is goud, dat men ons gaf, ieder een gantang." — „Laten wij hierna gaan!" Zij gingen met hun negenen.

Zij zeiden: „Waarom heeft u het schip hier bij den steiger geplaatst, want het is de plaats waar wij baden." Muhammad sprak: „Daarom hebben wij het schip hier doen liggen, omdat het de plaats is waar de hofdames van den vorst van het Westerrijk zich zullen vermaken."

Hij zeide (verder): „Jongens, leidt ieder der vrouwen bij de hand." Men liet haar zich zetten op stoelen, negen knapen haalden matten en spreidden die uit, negen kwamen beteldoozen brengen, negen kwamen met schenkbladen. Muhammad zeide: „Drinkt eens koffie!" Zij dronken geen koffie, uit verwondering bij het zien, dat het allen knapen waren en er geen enkele volwassene bij was.

Zij vroegen verlof heen te gaan: „Gezagvoerder, wij wenschen naar huis te gaan!" Muhammad antwoordde: „Goed." Hij zeide (verder): „Jongens, gaat negen gantang goud halen en geeft ieder één gantang." De hofdames gingen terug.

Toen zij in de woning van den vorst gekomen waren, zeiden zij tot de voedstermoeder van de dochter van den vorst van het Westerrijk, hoe mooi al die knapen op het schip waren, terwijl er geen volwassene aanwezig was. Den volgenden dag ging de voedstermoeder der prinses met negen volgelingen aan boord. Zij sprak: „Wie heeft u machtiging gegeven het schip bij den steiger te plaatsen, dewijl het de plaats is waar wij baden?" Muhammad zeide: „Daarom hebben wij 't daar een plaats gegeven, omdat het de plaats is, waar de voedstermoeder der prinses van het Westerrijk zich pleegt te vermaken."

Zij kwam op het schip, terwijl Muhammad haar bij de hand voerde en haar in de kajuit bracht; de negen (hofdames) zetten zich op stoelen buiten de kajuit. Er kwamen negen (knapen) die matten brachten en die uitspreidden, er kwamen negen met sirihdoozen, negen met schenkbladen. Muhammad sprak: „Als 't u belieft, drinkt wat koffie!" Zij die buiten waren antwoordden: „Dadelijk."

Bĕling-mo nja Muhammad ling dalam kamar lako ina lala nan. „Ada-ke bulong lala nan?" Dadi ia-samong ling ina lala nan: „Nonda bulong, baribu-ribu kapal datang bakĕtoan, nonda tau ka ia-samong ling datu." Dadi bĕling Muhammad: „Kami ta, ia kami-datang bakĕtoan-si!" Ia-samong ling ina lala: „No-so-da sala tau bakĕtoan, apa siong ada tau ka ia-sangip ling datu sarea kapal pĕno ana."

Tu-ete lema, mule-mo ina lala nan. Dapat bale datu, ia-kĕtoan ling datu: „Me ka lako-mu rame?" Dadi ia-samong: „Ka sarungan kĕdjulin ling sarea ulin dewa ode ada kapal pang anok djĕmbatang, nonda tau rango sa-tau-tau, tau ode bae sarea; dadi nongka kĕdjulin-njadu, nan nja bua kĕdjulin-lalo, kĕdjulin-heran kĕdjulin-gita sarea, nonda tau rango, tau ode sarea, sama panjang, sama rua sarea." Bĕling-mo datu: „Ma lalo kĕlek sarea lante-mantĕri; ia ku-roa kĕtoan hal ka sama lalo ko bao kapal sarea nènè!"

Tu-ete lema, datang-mo sarea lante-mantĕri, bĕling-mo datu: „Ada kapal pang anok djĕmbatang ana, rungan lako aku, ma lalo gita!" Basuru-mo lante-mantĕri: „E sarian, lalo gita kapal ana, kĕtoan me ka lis kapal ta!" Dadi ia-kĕtoan-mo ling sarian: „Nan-si lue rua ia pangkĕling-kĕdjulin?" Ia-samong-mo ling lante-mantĕri: „Nan-si-lue; lalo-mo balangan!"

Balangan-mo sarian Rok, dapat kapal ana, bĕling sarian Rok: „Kapal ka lis me kapal ta, djuragan-e?" — „Kapal ka lis Mangkasar." — „Apa ia kanatang kapal ta?" Ia-samong ling Muhammad: „Tu-datang bakĕdek-kĕdek-si lako ta; sate tu-gita desa Mĕnggĕribi." Mule sarian Rok lako bale datu, ia-kĕtoan ling lante-mantĕri: „Apa rungan, sarian Rok; ka lalo sarian Rok ko kapal nan?" Dadi ia-samong ling sarian Rok: „Ka-mo ku-kĕtoan me ka lis kapal ta; ka lis Mangkasar."

Dadi bĕling-mo datu: „E sarea nènè, apa kenang ia tu-balas tau ta?" Dadi njamong sarea lante-mantĕri: „Tu-balas ke uwang!" Dadi bĕling datu: „Pida uwang-kita sarea tau ode ta; ka lalo ko bao kapal ana, ia-beang bulaeng, ada-mo dua-pulu pikil!" Bĕling-mo datu lako mantĕri: „Anak-ku kenang ia ku-balas, kira ia ku-beang bulaeng,

Muhammad zeide in de kajuit tot de voedstermoeder der prinses: „Heeft de prinses een verloofde?" De voedstermoeder antwoordde: „Zij heeft geen verloofde; duizenden zijn de vaartuigen, die gekomen zijn, om een huwelijksaanzoek te doen, maar er is niemand, dien de vorst geantwoord heeft." Toen sprak Muhammad: „Wij ook komen om een huwelijksaanzoek te doen." De voedstermoeder antwoordde: „Het is geen misdaad om een aanzoek te doen, want aan niemand van de lieden op al die vaartuigen daar ginds heeft de vorst een belofte gedaan."

Om kort te gaan, de voedstermoeder der prinses keerde naar huis terug. Toen zij de woning van den vorst bereikt had, vroeg deze: „Waar zijt gij met uw velen naar toe geweest?" Zij antwoordde: „Aan Uwe dienares was bericht door de ondergeschikte slavinnen van Uwe Majesteit, dat er een schip aan den steiger ligt, waarop niet één volwassen persoon is, maar al te maal knapen. Uwe dienares geloofde dat nu niet, daarom is zij daarheen gegaan en zij stond verwonderd, toen zij allen zag, dat er geen volwassen persoon was, maar al te maal knapen van dezelfde grootte en hetzelfde uiterlijk." De vorst zeide: „Gaat de rijksgrooten roepen; ik wil hen vragen betreffende de zaak, dat gij allen op het schip zijt gegaan!"

Om kort te gaan, de rijksgrooten kwamen en de vorst zeide: „Er ligt een schip aan den steiger daar, naar mij bericht is, gaat er eens naar zien!" De rijksgrooten bevalen: „Bode, ga naar het schip daar zien en vraag waar het vandaan komt!" De bode vroeg: „Is dat alles wat uw dienaar te zeggen heeft?" De rijksgrooten antwoordden: „Dat is alles; begeef u maar op weg!"

Toen de bode Rok 't schip bereikt had, zeide hij: „Vanwaar komt dit schip, gezagvoerder?" — „Van Makassar!" — „Wat komt het schip hier doen?" Muhammad antwoordde: „Wij komen ons hier wat verpoozen; wij zijn verlangend om het Westerrijk te zien." De bode Rok keerde terug naar de woning van den vorst, en de rijksgrooten vroegen hem: „Wat voor nieuws is er, bode Rok; zijt gij naar het schip gegaan?" Deze antwoordde: „Ik heb gevraagd, waar het schip vandaan kwam; het komt van Makassar."

Toen sprak de vorst: „Gij allen, waarmede zullen wij deze menschen begiftigen?" De rijksgrooten antwoordden: „Laten wij hun geld schenken!" De vorst sprak: „Hoeveel moet ons geld zijn voor deze knapen; toen men toch aan boord is gegaan, gaven zij goud, wel twintig pikol!" De vorst sprak (verder) tot de rijksgrooten: „Met mijne dochter wil ik ze beloonen, (want) naar ik meen, zou ik ze

bulaeng pěno; ia ku-beang intan, intan pěno; dadi anak-ku ia ku-beang". Běling-mo mantěri: „Kasuka dewa!"

Ia-suru sarian Rok: „Lalo bada sarea djuragan kapal pěno ana, suru ĕntek nawar, mutu barĕmin pang ninta, me tau ia-tělit ling anak-ku, nan nja ia sělaki."

Dadi barĕmin sarea, ĕntek lako bale datu sarea djuragan kapal. Bue barĕmin sarea: „Lalo-mo kělek Muhammad, suru ĕntek!" Balangan-mo sarian lalo kělek Muhammad; rapangkenang-mo sarea sawi Muhammad; no monda sa-tau ia-bilin pang kapal, bue ĕntek sarea. Mutu ia-gita ling djuragan kapal pěno nan: „Ta nja ia nantu datu ta; ta nja ia nantu, tau ode ta; te-mo tu-mule ko kapal-kita!" Mule-mo sa-běla, ngĕntang sa-běla. Tokal Muhammad, lis anak datu, ia-tělit: „Nan nja sělaki-ku."

No mongka ngamit djuragan pěno nan ia-bilin datu, mule sarea ko kapal, mupakat pang kapal sarea: „Maeng tu-adang, ame tu-samate-mo, lamin ada mule ko desa!"

Tu-ete lema, běling-mo datu: „Laga-mo", běling ko mantěri, „kětoan-mo Muhammad pětang apa ia-roa, ame tu-sanika!" Dadi běling Muhammad: „Siong-si aku ia pina[1]) sowai, datu-ku-po ka suru aku, apa aku ulin datu." Dadi běling datu: „Lamin ada-si tau lin, lalo-mo kělek, apa kĕrana lěga tau bakětoan!" Dadi ia-samong ling Muhammad: „Balong-si, puan ia kědjulin-balajar." Dadi běling datu: „Balong-si, ame lema mu-datang."

Tu-ete lema, běling Muhammad lako sarea děngan: „Sĕntek běndera, apa nawar ia tu-balajar!" Dadi běling-mo Muhammad: „Pěresa tali lajar-mu sarea." Ia-pěresa-mo sarea ling děngan, dadi ia-bada Muhammad: „Balong-si tali lajar ta." Běling-mo Muhammad: „Suda-mo, lamin ka mu-pěresa, apa něngka pětang tu-balajar-mo, tu-mule ko desa kita, tu-lalo ete datu-kita."

Mutu ia-gita běndera Muhammad ling kapal pěno nan, isi měriam sarea: „Tu-adang ia-lis, na ada tau tunong něngka, ame tu-samate!"

[1]) voor ku-pina. (J. C. G. J.)

goud geven, dan moet 't veel goud zijn; zoude ik ze edelsteenen geven, dan moeten het vele zijn; dus zal ik mijne dochter geven." De rijksgrooten zeiden: „Zooals het Uwe Majesteit belieft!"

Den bode Rok werd bevolen: „Ga en deel mede aan de gezagvoerders van al de vele schepen, dat zij morgen aan land komen, en terwijl zij hier verzameld zijn, zal hij, op wien door mijn dochter gewezen wordt, haar echtgenoot zijn."

Toen kwamen alle gezagvoerders bijeen en gingen op naar de woning van den vorst. Toen zij allen bijeen waren, (zeide de vorst): „Ga Muhammad roepen en beveel hem op te gaan!" De bode ging Muhammad roepen; alle matrozen van Muhammad kleedden zich; niet één liet hij op het schip achter, allen gingen aan land. Toen de gezagvoerders der (andere) vele schepen hen zagen, (zeiden zij): „Deze zal de schoonzoon van den vorst worden; deze kleine gezagvoerder zal de schoonzoon zijn; welaan laten wij naar ons schip terugkeeren!" Een gedeelte keerde terug, een gedeelte bleef. Muhammad zette zich. Toen de dochter van den vorst uit het huis kwam, wees zij op hem: „Die zal mijn echtgenoot zijn."

De vele gezagvoerders verlieten den vorst zonder afscheid te nemen en keerden naar boord terug en kwamen aldaar overeen: „Laat ons hem opwachten om hem te dooden, als hij naar zijn land terugkeert!"

Om kort te gaan, de vorst sprak: „Welaan", zoo sprak hij tot de rijksgrooten, „vraagt Muhammad wanneer hij wil, dat wij hem in het huwelijk verbinden!" Toen zeide Muhammad: „Niet ik kan 't zijn, die haar tot vrouw zal maken; mijn vorst heeft mij gezonden, want ik ben een onderdaan." Toen zeide de vorst: „Als er nog een ander is, ga hem dan roepen, wegens de menigte van hen, die aanzoek zijn komen doen!" Muhammad antwoordde: „Goed, overmorgen zal ik uitzeilen." De vorst sprak toen: „Goed, opdat gij spoedig terugkomt."

Om kort te gaan, Muhammad sprak tot zijne gezellen: „Haalt de vlag in top, want morgen zullen wij uitzeilen!" (Voorts) zeide hij: „Ziet de touwen der zeilen na!" De touwen werden nagezien door de gezellen en toen berichtten zij Muhammad: „De touwen der zeilen zijn in orde." Muhammad sprak: „Genoeg dan, als gij ze onderzocht hebt, want van avond zullen wij uitzeilen en terugkeeren naar ons land om onzen vorst te halen."

Toen (de lieden op) de vele schepen de vlag van Muhammad zagen, laadden zij hunne kanonnen: „Laten wij hem opwachten, als hij uitvaart, laat er straks niemand slapen, opdat wij hem dooden!"

Bĕling Muhammad lako dĕngan sarea: „Laga-mo tama ko kamar sarea nènè, apa ia tu-balajar-mo!" Dadi tama sarea ko kamar. Bĕling-mo Muhammad: „Lamin aku karue bitara, ngibar kau kapal!" Ngibar kapal. Tu-ete lema, siip djaga, ia-gita ling kapal pĕno, no monda kapal Muhammad; ia-tĕropong, no monda ia-gita. Bĕling-mo djuragan kapal pĕno nan: „Tu-anti, beang datang, ame tu-tear!"

Tu-ete lema ling boa, balajar Muhammad; dapat desa, sabĕling mĕriam dua lusin. Basuru datu: „Kapal ka ling me kapal to; sai ka beang nja bebas, aku ku-bĕrata, ka lalo adi-ku nja Muhammad lako Mĕnggĕribi, tau nudja no monda dalam desa, tau nesek no monda, lok ku-kasusa, tĕria nja datang nĕba ko desa ta; lalo kĕtoan lema, sarian!"

Balangan-mo sarian; dapat kapal nja Muhammad, ia-kĕtoan: „Kapal ka lis me kapal ta; sai ka beang bebas, datu-kami bĕrata?" Ia-samong ling nja Muhammad: „Ia kuda bĕrata datu-kau, karing aku njaman ate-ku? Nongka mu-tò ke adat-kami tau dagang? Mutu untung dagang-kami, kami nĕba; adat-kami tau dagang. No monda ia lĕga kĕrante tau; ma bawa surat ta, beang ko datu!" Ngamit-mo sarian lako Muhammad: „Ta-mo kadji-mule, djuragan-e, kadji-beang ko datu surat ta."

Tu-ete lema, dapat-mo sarian datu ko bale datu, ia-kĕtoan-mo ling datu: „Apa rungan, sarian?" — „Dewa, rungan balong! ada surat ka beang kĕdjulin ling djuragan kapal." Bĕling datu: „Me nja surat nan, sarian, maeng ku-gita!" Ia-beang surat nan ling nja sarian, ia-beang ko datu. Mutu ia-batja ling datu surat nan: „Lalo kĕlek sarea mantĕri!"

Tu-ete lema, barĕmin sarea mantĕri. Bĕling-mo datu: „Nan nja ku-saremin nènè, kapal ka nĕba to, kapal nja Muhammad lampa mule; laga sama lalo ete sarea nènè!" Balangan-mo sarea tau pĕno nan lalo ete Muhammad ko [1]) kapal; ina tau ode barĕmin-mo sarea ko bale datu.

[1]) ko ontbreekt in het hs. (P. V.)

Muhammad sprak tot zijne gezellen: „Welaan, gaat in de kajuit, want wij zullen uitzeilen!" Zij gingen allen binnen. Muhammad sprak: „Als ik van goddelijke afkomst ben, vlieg dan op, gij schip!" Het schip vloog weg. Om kort te gaan, bij het aanbreken van den dag was het vaartuig van Muhammad, toen (de lieden op) de vele schepen er naar keken, er niet meer; hoewel zij er met de verrekijker naar keken, zagen zij het niet meer. De gezagvoerders der vele schepen spraken: „Laten wij hier wachten, laat hem terugkomen, dan zullen wij hem bestrijden."

Om kort te gaan, Muhammad zeilde uit; toen hij zijn land bereikte, liet hij twee dozijn kanonnen hun geluid doen hooren. De vorst beval: „Van waar komt dit schip nu; wie heeft 't vrijheid van handelen gegeven; (terwijl) ik in rouw ben, (omdat) mijn jongere broeder Muhammad naar het Westerrijk is gegaan, (zoodat) er niemand is die (rijst) stampt in het land, niemand die weeft, zoo groot is mijn smart daarover, komt het plotseling in het land en lost kanonschoten; ga snel navraag doen, bode!"

De bode begaf zich op weg; bij het schip van Muhammad gekomen, vroeg hij: „Van waar komt dit schip; wie heeft u vrijheid van handelen gegeven, (terwijl) onze vorst rouwt?" Muhammad antwoordde: „Wat komt het er op aan of uw vorst rouwt, als ik mij in mijn schik gevoel? Weet gij niet hoe het bij ons kooplieden gewoonte is? Als wij winst met onze waren gemaakt hebben, geven wij kanonschoten; dat is gewoonte bij ons kooplieden. Er is niets waarover wij veel te praten hebben; welaan, neem dezen brief mede en geef hem aan den vorst." De bode verzocht aan Muhammad verlof heen te gaan. „Ik ga nu terug gezagvoerder, ik zal dezen brief aan den vorst geven."

Om kort te gaan, toen de bode van den vorst diens woning bereikt had, vroeg de vorst: „Wat voor nieuws, bode?" — „Majesteit, goed nieuws! er is een brief mij door den gezagvoerder van het schip gegeven." De vorst sprak: „Waar is die brief, kom, laat hem mij zien!" De bode gaf den brief aan den vorst. Toen hij dien gelezen had, zeide hij: „Ga de rijksgrooten roepen!"

Om kort te gaan, de rijksgrooten kwamen bijeen. De vorst zeide: „Ik heb u daarom bijeen laten komen, het schip, dat kanonschoten gelost heeft, is het schip van Muhammad, die werkelijk teruggekeerd is; gaat hem allen afhalen!" De geheele menigte begaf zich op weg naar het schip om Muhammad af te halen; de moeders der knapen verzamelden zich in de woning van den vorst.

Tu-ete lema, ĕntek-mo nja Muhammad sarea dĕngan; dapat bale datu, ia-kong ling datu: „Kau lampa Muhammad, dapat-mo rua ling rasate-kaku, ku-basanak-sĕlaki ke kau dunia aherat! Ba ta me-mo waja ia mu-roa ling kau?" Dadi ia-samong ling Muhammad: „Sila, pina kapal pitu tiang ke momat bulaeng bau dua kojan, intan dua kojan ke dulang dua-pulu ke pabua dua-pulu, tipar dua-pulu!" Ia-pina ling datu, dadi sa-ng-ano sarea.

Bĕling-mo nja Muhammad: „E tode sarea nènè, laga-mo; me nja ina-nènè, laga-mo ĕnti ima!" Bĕling-mo tau ode nan: „No kadji-tò rua ina-kadji, djuragan-e!" Koat nja Muhammad, ia-ĕnti ima sopo: „Ta nja ina-kau"; ia-ete ade sopo ampo: „Ta nja ina-kau!" Tu-ete lema, bue-mo ia-sangĕnti ima ko ina sarea, nan-po ia-tò-mo rua anak sa-tau-tau. Bĕling-mo nja Muhammad: „E tode-e, ka-mo batĕmong ke ina-mu sarea nènè, lalo-mo turin ko kapal, puan ia tu-balajar, tu-bawa datu-kita lako Mĕnggĕribi!"

Tu-ete lema, bĕling-mo sarea tau ode nan lako ina: „Maeng-mo tu-basĕlaman, apa to-mo suru aku djuragan turin ko kapal sarea kami; sia-eneng kami doa pĕtang ano, kĕna kami-sĕlamat, tu-bau batĕmong ke sia kĕbali!"

Tu-ete lema, turin datu ko kapal; dapat mbao kapal datu: „Kĕlek Muhammad, tode, salako ta, apa ia ku-kĕtoan!" Ia-lalo-mo kĕlek ling tau ode Muhammad. Bĕling-mo tau ode nan: „Ka suru kadji datu, djuragan-e, kĕlek kĕlam ko bao kapal datu." Tu-ete lema, balangan-mo nja Muhammad, ĕntek ko bao kapal datu. Bĕling-mo datu: „Nan-si nja ku-kĕlek kau, adi-e, pidan ia tu-balajar?" Ia-samong-mo ling nja Muhammad: „Nawar rawi hĕmis tu-balajar." Ia-samong-mo ling datu: „Balong-si, adi-e, siong ada tau lin ia bĕling, malainkan kau mesa bae-si."

Dadi, tu-ete lema, balajar pang pĕtang hĕmis. Dadi ling dalam palajar tĕlu bulan. Tu-ete lema, dapat ling pĕtang, bĕling Muhammad: „E tode, nawar siip-djaga, ĕntek ko bao tiang, gita kapal ling dalam bĕrang ana masi-ke pĕno!" Ĕntek ko bao tiang tau ode nan. Bĕling-mo tau ode nan: „Masi pĕno kapal ling dalam bĕrang ana." Dadi bĕling nja Muhammad: „Na-mo tu-sabarari kapal ta, kĕna ia-gita tau ling

Om kort te gaan, Muhammad ging aan land met al zijne gezellen; toen hij in de woning van den vorst gekomen was, omhelsde deze hem, (en sprak):„Gij zijt 't dan werkelijk, Muhammad, ik krijg gelijk ik het wenschte, wij zijn broeders hier op aarde en hiernamaals! Nu, wanneer wilt gij (weder vertrekken)?" Muhammad antwoordde: „Laat, als 't u belieft, een schip met 7 masten maken en bevracht het met goud, ongeveer 2 kojan, met 2 kojan edelsteenen en (laat maken) 20 schenkbladen, 20 sirihdoozen en 20 matten!" De vorst liet ze maken, in één dag was 't gereed.

Muhammad sprak: „Jongens, gij allen vooruit; wie uwe moeder is, neemt haar bij de hand!" De knapen zeiden: „Ik weet niet (meer), hoe mijne moeder er uit ziet, gezagvoerder!" Muhammad stond op, hij nam er een bij de hand en zeide: „Dit is je moeder," hij nam wederom een anderen bij de hand: „Dit is je moeder!" Om kort te gaan, nadat hij ze allen de hand hunner moeders had doen vatten, toen eerst herkende ieder haar kind. Muhammad sprak: „Jongens, nu gij allen uwe moeders ontmoet hebt, gaat nu (weer) aan boord, overmorgen zullen wij uitzeilen en onzen vorst naar het Westerrijk brengen."

Om kort te gaan, al de knapen zeiden tot hunne moeders: „Welaan, laten wij elkander de hand geven, want thans heeft de gezagvoerder ons allen bevolen aan boord te gaan; bidt gij voor ons dag en nacht, dat het ons welga en wij u kunnen weerzien!"

Om kort te gaan, de vorst ging aan boord; aldaar gekomen (zeide hij): „Roept Muhammad, jongens, doet hem hier komen, want ik wil hem iets vragen!" De jongens gingen Muhammad roepen. Zij zeiden: „De vorst heeft ons gezonden, om u op zijn schip te roepen!" Om kort te gaan, Muhammad begaf zich op weg en ging aan boord. De vorst sprak: „Daarom heb ik u laten roepen, broeder, wanneer zullen wij uitzeilen?" Muhammad antwoordde: „Morgen in den namiddag vóór Donderdag zeilen wij uit." De vorst sprak: „Goed, broeder, er is niemand anders, die er iets over te zeggen heeft, behalve gij alleen."

Toen, om kort te gaan, zeilden zij uit op Donderdag nacht. Drie maanden waren zij in de vaart. Om kort te gaan, op een avond zeide Muhammad: „Jongens, klimt morgen vroeg in de mast en ziet uit naar de vaartuigen in de rivier daar, of zij nog in grooten getale aanwezig zijn!" Er klommen jongens in de mast. Zij zeiden: „De schepen in de rivier zijn nog vele." Toen sprak Muhammad: „Laten wij het vaartuig niet snel doen varen, wij mochten eens

kapal pĕno dalam bĕrang ana, tear tau era!" Dadi ia-satingi lajar sarea, no mongka barari kapal.

Dapat ling pĕtang, ĕntek Muhammad ko bao kapal pang datu. Bĕling-mo Muhammad: „Laga tama ko dalam kamar sarea tau ling dalam kapal ta!" Bue ia-satama ling Muhammad ko dalam kamar. Turin-mo Muhammad kĕbali, ĕntek ko bao kapal-nja, ia-sasai kapal nan sa-dua. Bĕling Muhammad lako sarea tau ode ling bao kapal-nja: „Laga sama tama dalam kamar sarea nènè!" Ka ia-satama sarea ko dalam kamar, ia-tali kapal sa-dua, suda ia-tali kapal nan, bĕling Muhammad: „Lamin aku karue bitara, ngibar kau kapal sa-dua!" Dadi ngibar kapal nan, olo diri pang anok djĕmbatang datu Mĕnggĕribi.

Sĕlis-mo sarea tau ode ka ling kamar, bĕling-mo nja Muhammad: „E tode, laga tali kapal-kita sarapat ko djĕmbatang ta, ame kapal datu tu-olo ko satue kapal-kita satĕgo; lamin ka-mo mu-sat, datang bada aku, ame ku-lalo pĕri datu!" Dadi ia-samong ling tau ode nan: „Bue ka kadji-sat, djuragan-e!" — „Sama tĕdu nènè, ta ia ku-lalo pĕri datu, ia ku-sĕlis ling dalam kamar sarea tau ana!" Lalo nja Muhammad ĕntek, ia-uleng lawang kamar datu, ia-sĕlis-mo sarea tau pĕno.

Bĕling-mo datu: „E adi Muhammad-e, apa-po pang-kita ta?" Dadi ia-samong ling nja Muhammad: „Ka kĕdjulin-sat kapal ta, dewa, ke djĕmbatang datu Mĕnggĕribi." — „Pidan ka tu-dapat-pe, adi? Djina tu-dapat Mĕnggĕribi balalo, lok gantjang! Kau ta-mo lampa mu-pĕdi aku, sadi bĕnar mu-basanak-sĕlaki ke aku dunia aherat! Ling-kau, adi-e, djĕmbatang datu Mĕnggĕribi; ku-rasate gita to." Bĕling Muhammad: „Sila-mo!"

Ia-ĕnti ima datu. Ia-gito-mo djĕmbatang nan ling datu. Bĕling-mo nja Muhammad: „Ta nja, djĕmbatang ta pang maning sarea bone datu Mĕnggĕribi." Dadi bĕling-mo datu: „Nawar siip tu-gita-mo lampa bone datu datang maning ko djĕmbatang to?" Dadi ia-samong-mo ling Muhammad: „Siip-djaga ada-mo datang; lamin suka kalepe-kadji, sila tokal pang kamar!"

Tu-ete lema, dapat-mo ling siip-djaga, datang-mo bone datu; bakĕtoan bone datu nan: „Kapal ka lis me rua kapal ta, olo diri

gezien worden door (de lieden op) die vele schepen in de rivier en dan zouden zij ons bestrijden!" Toen reefden zij de zeilen en het vaartuig ging niet meer snel.

Toen de avond gevallen was, ging Muhammad op 't schip, waar de vorst was. Hij zeide: „Gaat allen op dit schip in de kajuit!" Allen liet hij binnengaan. Toen ging hij weder van boord en ging op zijn eigen schip en deed de beide schepen bij elkander komen. Toen zeide hij aan alle knapen op zijn schip: „Gaat allen in de kajuit!" Nadat hij ze er allen in had doen gaan, bond hij de beide schepen aan elkander vast, daarna zeide hij: „Als ik van goddelijke afkomst ben, vliegt dan op, gij beide schepen!" Toen vlogen de schepen op en plaatsten zich zelf aan den steiger van den vorst van het Westerrijk.

Hij deed alle knapen uit de kajuit komen en zeide: „Bindt ons schip vlak aan den steiger vast en plaatst het schip van den vorst stevig vastgebonden aan de andere zijde van ons vaartuig; als gij ze gebonden hebt, komt het dan mij zeggen, dan ga ik mijne opwachting maken bij den vorst!" De knapen antwoordden: „Wij hebben ze vastgebonden, gezagvoerder!" — „Weest stil, thans wil ik mij tot den vorst begeven en de lieden daar uit de kajuit laten gaan." Muhammad ging naar het schip, opende de deur van de kajuit van den vorst en deed de lieden naar buiten komen.

De vorst zeide: „Broeder Muhammad, waar zijn wij nu?" Muhammad antwoordde: „Ik heb het schip vastgebonden, Majesteit, aan den steiger van den vorst van het Westerrijk." — „Wanneer zijn wij aangekomen, broeder? Wij hebben het Westerrijk toch in een oogenblik bereikt, zoo snel is het gegaan. Gij houdt toch werkelijk veel van mij, geheel in waarheid zijn gij en ik broeders in deze wereld en in het hiernamaals. Gij zegt, broeder, dat hier de steiger van den vorst van het Westerrijk is; ik verlang dien thans te zien." Muhammad sprak: „Als 't u belieft."

Hij nam den vorst bij de hand. De vorst bezag toen dien steiger. Muhammad sprak: „Hier, deze steiger is de plaats, waar de hofdames van den vorst van het Westerrijk zich baden." De vorst zeide: „Zullen wij werkelijk morgen ochtend de hofdames van den vorst zien, als zij naar den steiger komen om te baden?" Muhammad zeide: „Vroeg in den ochtend komen zij; als Uwe Majesteit het goed vindt, neem U dan, als 't U belieft, plaats in de kajuit!"

Om kort te gaan, toen de ochtend aanbrak, kwamen de hofdames van den vorst. Zij vroegen: „Van waar komt toch dit schip, dat zich

pang anok djĕmbatang ta?" Ia-samong-mo ling Muhammad: „Sangka olo diri kapal ta pang anok djĕmbatang datu Mĕnggĕribi, ia pang bakĕdek bone datu Mĕnggĕribi." Bĕling-mo bone nan: „Tu-bau rua ĕntek ko bao kapal nan?" Bĕling-mo nja Muhammad: „Sila-mo ĕntek, bua olo diri kapal ta, ia pang bakĕdek bone-si!"

Ia-rik sisi kapal nan ling bone nan; ia-ĕnti ima ling tau ode ling bao kapal sama sopo; ia-angkat-mo kadera pitu, ia-satokal-mo ling bao kadera. Datang-mo pitu bawa tipar, ia-salĕbar; datang-mo bawa pabua pitu; datang bawa dulang pitu. Ia-panto katĕman tau ode nan ling datu ling dalam kamar. Bĕling-mo nja Muhammad: „Sila inim ai kawa!" Mama no-so-ka, inim ai kawa no-so-ka, ngamit-mo basĕlaman ko Muhammad.

Bĕling-mo nja Muhammad: „Lalo tama basĕlaman ko dalam kamar ana." Bĕru ia-uleng lawang kamar, ia-gita ada datu ling dalam kamar. Tama sa-pitu bone ko dalam kamar ia-idok nè datu, ngamit-mo lako datu ia-mule bone nan. Bĕling-mo nja Muhammad: „E tode, tama ko peta ana, ete bulaeng, beang sama sa-gantang!" Dadi ia-pojong-mo bulaeng nan ke sĕlendang, mule-mo bone sa-pitu, batĕris tama ko bilik datu-dara, bĕling-mo bone nan lako ina-susu datu: „Ka-mo ku-basĕlaman ita ke datu." Dadi ina datu-dara ia-lalo-mo bawa lako rĕpan datu ling bone nan sarea.

Bĕling-mo datu: „Nja-ke kapal djuragan Muhammad?" — Nja, dewa, ka kĕdjulin-basĕlaman ita." — „Kĕme, lamin siong?" — „Lamin siong, dewa, samate kĕdjulin!" Basuru-mo datu: „Kĕlek sarian Rok!" — „E sarian Rok, ma lalo gita djuragan kapal Muhammad ana; apa bada aku ling bone: ada kapal djuragan Muhammad; dadi ku-bĕling aku: kĕme lamin siong? Samong aku ling nja: lamin siong, dewa, samate kĕdjulin!"

Tu-ete lema, balangan sarian Rok, ia-lalo gita kapal nan. Mutu dapat djĕmbatang sarian Rok, barari djuragan Muhammad lako

geplaatst heeft aan dezen steiger?" Muhammad antwoordde: „Daarom heeft het schip zich geplaatst aan den steiger van den vorst van het Westerrijk, omdat het de plaats is waar de hofdames van dien vorst zich vermaken." De hofdames spraken: „Mogen wij soms op het schip komen?" Muhammad zeide: „Als 't u belieft, komt boven, daarom heeft het schip zich hier geplaatst, omdat het de plaats is, waar de hofdames zich vermaken!"

De hofdames betraden de zijde van het schip; knapen van boven op het schip namen ieder van haar bij de hand; zij brachten zeven stoelen en deden haar zich daarop zetten. Er kwamen zeven (knapen), die matten brachten en die uitspreidden; er kwamen (wederom) zeven, die sirihdoozen droegen, zeven, die schenkbladen droegen. De vorst keek van uit de kajuit naar wat de knapen verrichtten. Muhammad zeide: „Als 't u belieft, drinkt koffie." Zonder sirih te kauwen of koffie te drinken, namen de dames afscheid, terwijl zij Muhammad de hand gaven.

Muhammad sprak: „Ga binnen daar in de kajuit, en geef (hem, die daarin is) een hand!" Zoodra de deur van de kajuit geopend was, zagen zij dat zich daarin een vorst bevond. De zeven hofdames traden binnen en kusten de voeten van den vorst en verzochten hem toen verlof om naar huis te gaan. Muhammad zeide: „Jongens, gaat in 't ruim, haalt goud en geeft ieder één gantang!" Toen, nadat zij het goud in hare slendang's gewikkeld hadden, gingen de zeven hofdames naar huis en begaven zich rechtstreeks naar het vertrek der prinses. Zij zeiden tot de voedstermoeder der prinses: „Gezagvoerder Muhammad is teruggekeerd met zijn vorst[1]), ik heb den vorst reeds de hand gegeven." Toen ging de voedstermoeder der prinses heen en bracht voor den vorst, wat de hofdames gezegd hadden.

De vorst sprak: „Is het 't schip van gezagvoerder Muhammad?" — „Het is het, Majesteit, Uwe dienaressen hebben hem zooeven begroet." — „Hoe, als 't niet het schip is?" — „Als het 't niet is, Majesteit, dood dan Uwe dienaressen." De vorst beval: „Ontbied bode Rok!" — „Bode Rok, ga zien naar het schip van gezagvoerder Muhammad, daar ginds, want de hofdames hebben mij bericht, dat het schip van gezagvoerder Muhammad er is; toen zeide ik: hoe, als hij 't niet is; waarop zij antwoordden: als hij 't niet is, Majesteit, dood dan Uwe dienaressen!"

Om kort te gaan, bode Rok begaf zich op weg, om het schip te gaan zien. Toen hij den steiger bereikte, snelde gezagvoerder Muham-

[1]) Deze zinsnede ontbreekt in den tekst. (P. V.)

djĕmbatang: „Ma lema, sarian Rok!" Bĕling-mo sarian Rok: „E nanta djuragan Muhammad, sĕlamat ada datang!" Ia-ĕnti ima sarian Rok ling djuragan Muhammad, ia-bawa batĕris ko dalam kamar. Mutu dapat dalam kamar sarian Rok, ia-gita datu tokal mbao kadera; sudjid sarian Rok, ia-sĕma datu, ia-idok nè datu. Bĕling-mo sarian Rok: „Sĕlamat, dewa!" Ia-samong-mo ling datu: „Apa-mo rungan datu ta, sarian Rok?" Samong-mo ling sarian Rok: „Sĕlamat, dewa, no-so-da apa-apa."

Bĕling djuragan Muhammad: „E tode, ete sarian Rok, bawa tokal ko kadera!" Ia-angkang-mo ling tode, ia-sorong pabua sarian Rok. Bĕling-mo Muhammad: „Sila, mama nè sarian!" Ia-samong ling Rok: „Ta-mo, djuragan-e, kadji-mama!" No-so-ka mama sarian Rok, apa no ia-tĕngan, apa pabua bulaeng. Ia-sorong dulang kawa. Bĕling Muhammad: „Sila, inim ai kawa, sarian, nan rua ling datu, nè sarian-e!" Dadi njamong sarian Rok: „Ta-mo!" No-so-ka inim ai kawa sarian Rok, apa ia-gita dulang bulaeng; ngamit-mo sarian Rok lako djuragan Muhammad. Dadi ia-samong ling djuragan Muhammad: „Balong-si, nè sarian-e!" Bĕling-mo djuragan Muhammad: „E tode, ete bulaeng bau sa-gantang, intan bau sa-gantang, beang sarian Rok, apa ia mule-mo!"

Tu-ete lema, mule sarian Rok; dapat-mo bale datu Mĕnggĕribi, ramanik-mo datu: „Apa rungan, sarian Rok, nja-si-ke kapal djuragan Muhammad?" Dadi ia-samong-mo ling sarian Rok: „Nja-si." — „Ada-ke tau lin rua ia-gita ling sarian Rok pang bao kapal ana?" Dadi ia-samong-mo ling sarian Rok: „Ada, dewa, tokal ling bao kadera ling dalam kamar; bawa kĕdjulin tama ling djuragan Muhammad. Mutu kĕdjulin-gita, kĕdjulin-kamĕlas, kĕdjulin-sudjid, dewa, kĕdjulin-sĕma, karing kĕdjulin-idok nè; balong datu ana, dewa; tu-sĕpan balong djuragan Muhammad, ngere balong datu ana!"

Ramanik-mo datu lako sarian Rok: „E sarian Rok-e, nan nja datu ka ia-gita ling sarian Rok nan, nan nja dĕngan ia ku-sukat papu sarian Rok." Dadi bĕling-mo sarian Rok: „Batĕpang balong, dewa, tu-sukat ke bidja dewa tau balong mĕnan; apa kanatang dunung

mad er heen (en sprak): „Vooruit, snel, bode Rok!" Deze zeide: „Mijn beste gezagvoerder Muhammad, wees welkom bij uwe komst!" De gezagvoerder Muhammad nam hem bij de hand en bracht hem rechtstreeks naar de kajuit. Toen hij die betrad, zag hij een vorst daar op een stoel zitten; hij wierp zich voor hem ter aarde, maakte een sĕmbah voor hem en kuste zijne voeten. De bode Rok sprak: „Heil zij U, Majesteit!" De vorst antwoordde: „Wat is er te melden omtrent den vorst hier, bode Rok?" Deze antwoordde: „Hij is wel, Majesteit, hem deert niets."

De gezagvoerder Muhammad sprak: „Jongens, leidt bode Rok en doet hem op een stoel zitten." De knapen gingen voor den bode zitten en schoven hem de sirihdoos toe. Muhammad sprak: „Als 't u belieft, kauw wat sirih, heer bode!" Deze antwoordde: „Aanstonds, gezagvoerder, zal ik sirih kauwen." Hij kauwde evenwel geen sirih, hij durfde niet, omdat het een gouden sirihdoos was. Men schoof hem toe een schenkblad, waarop de koffie stond. Muhammad sprak: „Als 't u belieft, drink wat koffie, bode, dat is de bedoeling van den vorst, bode." Deze antwoordde: „Aanstonds." Hij dronk echter geen koffie, omdat hij het gouden schenkblad zag, maar vroeg aan den gezagvoerder Muhammad verlof om heen te gaan. Deze zeide: „Goed, heer bode!" Toen sprak de gezagvoerder Muhammad: „Jongens, haalt goud, ongeveer ter hoeveelheid van één gantang, edelsteenen, ongeveer één gantang en geeft dat aan bode Rok, want hij wil naar huis terugkeeren!"

Om kort te gaan, de bode Rok keerde terug; toen hij in de woning van den vorst van het Westerrijk kwam, zeide deze: „Wat voor nieuws, bode Rok, is 't het schip van gezagvoerder Muhammad?" De bode Rok antwoordde: „Het is 't." — „Hebt gij ook een ander persoon op het schip gezien?" Toen antwoordde de bode Rok: „Ja, Majesteit, hij zat op een stoel in de kajuit; gezagvoerder Muhammad deed Uw dienaar binnenkomen. Toen Uw dienaar hem zag, ontstelde hij, hij wierp zich ter aarde, Majesteit, en maakte een sĕmbah, daarop gaf ik den voetkus; schoon is die vorst daarginds, Majesteit; wij noemen den gezagvoerder Muhammad schoon, schooner nog is die vorst!"

De vorst (van het Westerrijk) sprak tot den bode Rok: „Bode Rok, die vorst, welken gij gezien hebt, die is 't met wien ik uwe kleindochter (mijne dochter, de prinses) wil laten huwen." Toen sprak bode Rok: „Het past uitstekend, Majesteit, dat een zoo schoon man in 't huwelijk vereenigd wordt met uwe vorstelijke telg, want de oorzaak van de vroegere komst van gezagvoerder Muhammad,

djuragan Muhammad, gawe ia-ke nja, apa ada tau lin ka suru djuragan Muhammad lampa!"

„Ia tu-balas ke uwang pěno, bulaeng pěno, intan pěno; dadi ka ku-satěpang ke papu sarian Rok."

„Běnar, dewa, lok ka rua manik rěpan."

„Dadi nawar, sarian Rok, sarěmin sarea lante-mantěri, ame tu-bada ada djuragan Muhammad ka dapat!"

Tu-ete lema, balangan sarian Rok lalo kělek sarea lante-mantěri. Dapat nawar siip-djaga, ada datang sarea lante-mantěri, tokal ling rěpan datu. Běling-mo datu: „Laga-mo sarěmin tuan imam, tuan kadi, apa to djuragan Muhammad ada-mo, ame puan tu-barěmin-mo pang ninta kěbali, apa patit ia tu-rapulong patit lema-ke atawa lè-ke; kěle tu-rasate lema, lamin no tu-dapat, dadi ia tu-kangila-si, kěrana datu luar desa, siong sopo desa ke kita rua; ame me-mé lok tu-parenta, ta tau luar desa, ada-ke lok ia no ke riri tu-boat, (na) kěna tu-kangila; roa tu-kělek djuragan Muhammad dunung, ame tu-kětoan lok riri desa-nja."

Tu-ete lema, nawar siip, ia-suru lalo sarian Rok, lalo kělek djuragan Muhammad. Balangan-mo sarian Rok lalo dapat djěmbatang. Ia-gita ling djuragan Muhammad, barari djuragan Muhammad, ia-ěnti ima sarian Rok: „Ma lema sarian Rok!" Ia-ěnti ima, ia-bawa ko dalam kapal. Běling-mo djuragan Muhammad: „Te-mo tu-tama ko dalam kamar!" Běling-mo sarian Rok: „Ada datu ling dalam kamar ana?" Běling djuragan Muhammad: „No-so-da, sarian Rok-e; te-mo tu-tama ko dalam kamar!" Balangang-mo tama. Dapat dalam kamar, ia-satokal sarian Rok ko bao kadera.

Tu-ete lema, běling-mo sarian Rok: „Nan-si nja kanatang-kadji, kadji-datang pasila djuragan Muhammad." Běling-mo djuragan Muhammad: „To-ke, sarian, tu-baruak ko desa?" Dadi běling sarian Rok: „Lamin bau-si, djuragan-e, to-mo!" Běling-mo nja Muhammad: „E tode, laga sama bakěris, bau ěmpat-pulu nènè, apa ta datang

waarbij wij meenden dat hij 't was (die de geschikte echtgenoot zou zijn), was, omdat waarlijk een ander hem gezonden had."

„Men wilde hem toen beloonen met veel geld, veel goud, veel edelgesteenten; maar toen heb ik hem geschikt geacht voor uwe kleindochter (mijne dochter)."

„Juist zóó, Majesteit, heeft Uwe Majesteit toen gesproken."

„Morgen dus, bode Rok, moet gij de rijksgrooten bijeen doen komen, opdat wij hun mededeelen, dat de gezagvoerder Muhammad (ons land) bereikt heeft!"

Om kort te gaan, de bode Rok begaf zich op weg en ontbood de rijksgrooten. Den volgenden dag in de vroegte kwamen de rijksgrooten en zetten zich neer voor den vorst. De vorst sprak: „Rijksgrooten, doet bijeen komen (met ons) den heer imam en den heer kadi, opdat, dewijl nu gezagvoerder Muhammad gekomen is, wij overmorgen hier weer bijeen komen, omdat het past, dat wij overeenkomen of het voegzaam is, dat ('t huwelijk) spoedig zal plaats hebben, dan wel over langeren tijd; al zouden wij willen, dat 't spoedig plaats had, zouden wij, indien dat niet ging (en wij 't toch doorzetten) de schande er van lijden, omdat het een buitenlandsch vorst is, niet een toch, die in hetzelfde land met ons is; (wij moeten het dus zoo inrichten) dat, hoe wij de zaak ook regelen, (deze toch is een buitenlander en hoe zouden wij dan niet geheel volgens den regel handelen), wij geen schande lijden. Wij moeten dus gezagvoerder Muhammad eerst roepen, om hem te vragen, hoe de regel in zijn land is."

Om kort te gaan, den volgenden morgen werd de bode Rok uitgezonden om den gezagvoerder Muhammad te ontbieden. Hij begaf zich op weg naar den steiger. Toen gezagvoerder Muhammad hem zag, snelde hij naar hem toe en nam hem bij de hand (en zeide): „Kom snel, bode Rok!" Hij hield hem bij de hand en bracht hem in 't schip. Gezagvoerder Muhammad sprak: „Welaan, laten wij in de kajuit gaan!" Bode Rok sprak: „Is de vorst daar in de kajuit?" Muhammad zeide: „Neen, bode Rok; laten wij binnengaan." Zij gingen binnen. Toen zij binnen gekomen waren, deed hij den bode Rok op een stoel plaats nemen.

Om kort te gaan, bode Rok sprak: „Dat is de reden van mijne komst, ik kom u uitnoodigen, gezagvoerder Muhammad." Deze zeide: „Zullen wij dadelijk opgaan naar de stad, bode?" Bode Rok sprak: „Als 't mogelijk is, gezagvoerder, dadelijk!" Muhammad sprak: „Jongens, laat een veertigtal van u de kris aandoen, want bode Rok

sarian Rok kĕlek tau." Bakĕris-mo tau ode sarea, balangan-mo baruak ko desa ke sarian Rok; batĕris lalo pĕri datu. Bĕling-mo Muhammad pang ola ke sarian Rok: „Apa rua ia karoa datu kĕlek kita ta?" Ia-samong-mo ling sarian Rok: „No-si tu-tò, apa ia-sarĕmin sarea lante-mantĕri ku-gita."

Tu ete lema, dapat bale datu, ia-gita ling Muhammad ada sarea lante-mantĕri. Tokal Muhammad ling bungkak lante-mantĕri. Mutu ia-gita ling datu tokal ling bungkak lante-mantĕri Muhammad, bĕling datu: „Ma ko ta kau, anak-e!" — „Dewa, ling ninta-mo!" Dadi ramanik datu: „Ma ko ta, anak-e!" Bĕling-mo lante-mantĕri: „Rapina lako rĕpan ana, anak-e!" Rapina-mo Muhammad. Bĕling-mo datu: „Me-mo lok; apa ada-mo mu-dapat, pidan-mo lok ia tu-sasai?" Dadi ia-samong ling Muhammad: „Kasuka dewa!" — „Apa aku, anak-e, mupakat kau ke sarea nini-kaki-mu, sarea mantĕri ta; mutu mu-roa-mo ling kau ano balong, bulan balong ke sarea nini-kaki-mu, tu-sasai-mo."

Tu-ete lema, mupakat lante-mantĕri ke Muhammad. Dadi ling lante-mantĕri: „Me lok, Muhammad, pĕtang djĕmat ta-mo tu-sasai?" Dadi ia-samong ling Muhammad: „No monda pang kĕdjulin, karing kasuka kalepe-kadji; apa kĕdjulin, nawar ia-suka, nawar-mo tu-sasai." — „Balong-si, anak-e!" Ngamit-mo Muhammad, turin ko kapal.

Ia-kĕlek-mo ling datu Muhammad: „Ma kau ko ta, Muhammad!" Lalo-mo Muhammad, ia-pĕri datu, tokal mĕngadap pang angkang datu. Dadi manik datu nan lako nja Muhammad: „Apa ka ling nini-kaki sarea samong kau?" — „Dadi rua ka ling, no monda lin: pang djĕmat ta-mo tu-sasai." Bĕling-mo datu lako Muhammad: „Apa ka ling samong kau?" — „Pang djĕmat ta-mo, ka kĕtjap-kĕdjulin. „Balong-si anak-e!" Nan nja kĕdjulin-tunas, ia kĕdjulin-ngamit, ia kĕdjulin(-lalo) lako kapal. Dadi bĕling datu: Balong-si, anak-e, bada kaka-mu anak-ku datu, balong baruak nawar, olo (diri) pang bale mantĕri, ame ana-mo pang marenta!"

is hier gekomen om ons te ontbieden." De jongens gordden hunne krissen aan en gingen op naar de stad met bode Rok; rechtstreeks begaven zij zich naar den vorst. Onderweg sprak Muhammad tot bode Rok: „Wat zou de vorst toch willen om ons te ontbieden?" Deze antwoordde: „Het is onbekend, want hij heeft de rijksgrooten bijeen doen komen, naar ik gezien heb."

Om kort te gaan, toen zij de woning van den vorst bereikt hadden, zag Muhammad dat de rijksgrooten aanwezig waren. Hij zette zich achter hen. Toen de vorst hem achter de rijksgrooten zag zitten, sprak hij: „Kom hierheen mijn zoon!" — „Majesteit, hier zal ik maar blijven!" De vorst zeide (nogmaals): „Kom hierheen mijn zoon!" De rijksgrooten spraken: „Verplaats u daar naar voren, mijn zoon!" Muhammad verplaatste zich. De vorst sprak: „Hoe moet 't; want gij weet, wanneer 't geschikt zal zijn hen in het huwelijk te vereenigen?" Muhammad antwoordde: Zoo als Uwe Majesteit 't verkiest!" — „Wat mij betreft, mijn zoon, kom gij overeen met uwe grootvaders en overgrootvaders de rijksgrooten; wanneer gij met hen een dag, die goed is, een goede maand wilt hebben, zoo zullen wij ze dan in het huwelijk verbinden."

Om kort te gaan, de rijksgrooten beraadslaagden met Muhammad. Zij spraken: „Hoe zou 't zijn, Muhammad, als wij aanstaanden avond vóór Vrijdag hen in 't huwelijk verbonden?" Muhammad antwoordde: „Het ligt niet bij uw dienaar om te beslissen, alleen (hangt 't af van) het goedvinden van Mijne Heeren; want wat uw dienaar betreft, verkiest men morgen, dan kunnen zij morgen vereenigd worden." — „Best, mijn zoon!" Muhammad nam afscheid en ging naar 't schip terug.

Hij werd ontboden door (zijn) vorst: „Kom hier, Muhammad!" Hij begaf zich naar den vorst en zette zich, met het gelaat naar hem gekeerd. De vorst zeide: „Welk antwoord hebben de grootvaders en overgrootvaders (de rijksgrooten) je gegeven?" — „Aldus geschiedde het, dat zij spraken en niets anders: dezen Vrijdag zullen zij in 't huwelijk verbonden worden." De vorst sprak tot Muhammad: „Wat hebt gij geantwoord?" — „Goed, dezen Vrijdag, heeft Uw dienaar gezegd. „Goed, mijn zoon!" (zeiden de rijksgrooten.) Toen heeft uw dienaar gevraagd te mogen vertrekken, om naar zijn schip te gaan. De vorst (van 't Westerrijk) zeide: Goed, mijn zoon; meld aan Uw ouderen broeder, mijn zoon den vorst, dat het 't beste is, dat hij morgen opgaat naar de stad en zijn intrek neemt in de woning van een mantri, opdat hij daar zijn maatregelen treffe."

Tu-ete lema, pĕngantan-mo pang pĕtang djĕmat nan.

Tu-ete lema, djira-mo pĕngantan datu, Muhammad ngamit-mo lako kapal. Dapat kapal Muhammad, bĕling-mo ko sarea tau ode pang kapal: „Laga, tode, pĕresa sarea tali-mĕnali lajar; kĕna ada ade buruk gĕntan, olo tali bĕru; lamin ka-mo suda mu-pĕresa, bada aku!" Dadi ia-samong ling tau ode nan: „Balong-si, djuragan-e, ta-mo kadji-pĕresa; lamin ka-mo suda kadji-pĕresa, kadji-bada-mo kĕlam." — „Laga-mo pĕresa lema; lamin suda ka mu-pĕresa, tu-lalo ngamit sarea kita, ame tu-mule-mo; datu-kita ka-mo pĕngantan, kita tu-totang-mo ina-bapa-tau!"

Tu-ete lema, lalo-mo ngamit sarea tau ode ia-bawa ling nja Muhammad. Mutu dapat bale datu, ia-gita ling datu Mĕnggĕribi Muhammad sarea ke dĕngan. Bĕling datu Mĕnggĕribi: „Ma ko ta kau, anak-e!" Lalo-mo nja Muhammad dampi datu, bĕling-mo nja Muhammad lako datu: „Tingka[1]) sala, ia kĕdjulin-ngamit-mo, ia kĕdjulin-mule." Bĕling-mo datu: „Balong-si mu-pĕri kaka-mu; lalo tama kau mesa ko dalam ana batĕmong ke kaka-mu, ame mu-ngamit-mo!"

Tama nja Muhammad lalo batĕmong; dapat dalam bilik datu nan, ramanik datu pĕngantan: „Sisi ta tokal, adi!" Ngesok-mo nja Muhammad, sĕdi ode. Ramanik datu: „Lako ta, Muhammad, apa mutakit ke aku, rena kau sanak-sĕlaki-ku dunia aherat!" Ia-dampi-mo ling Muhammad, ia-idok-mo nè datu pĕngantan; suda ia-idok, tokal-mo tĕrang Muhammad, ngamit-mo lako datu: „Ia kĕdjulin-mule-mo." Bĕling datu: „Balong-si, adi-e, lè lalo-mo mu-bakĕliong, totang-mo kau ling ina ling bapa, karing ingat bae pang desa gita sarea lante-mantĕri; bawa surat ta, beang ko mantĕri sopo, beang lako kadi sopo!"

Tu-ete lema, turin Muhammad lako kapal; dapat kapal, rawi-mo ano; ia-kĕlek-mo sarea tau ling dalam kapal: „E tode, ma lako ta sarea nènè, apa mudi pukil balu tu-balajar-mo!" Barĕmin sarea tau ode nan: „Laga bolat tali kapal datu, sat lako djĕmbatang!" Suda ia-sat pang djĕmbatang, barĕngo nja Muhammad: „Ingat kapal ta, tode, sama ĕntok, apa ia kami-mule-mo dunung!"

Bĕling-mo tau ling bao kapal datu: „E, bilin-mo kami lampa ling

1) Volgens anderen: sinta. (J. C. G. J.)

Om kort te gaan, op den avond voor Vrijdag werd de vorst gehuwd.

Om kort te gaan, na afloop daarvan vroeg Muhammad verlof naar zijn schip te gaan. Daar gekomen, zeide hij tot de knapen op het schip: „Jongens, ziet al het touwwerk na, mocht er soms bij zijn, dat vergaan is, verwisselt 't dan en stelt er nieuw touw voor; als gij 't nagezien hebt, meldt het mij dan." De knapen antwoordden: „Goed, gezagvoerder, ik ga 't nu nazien; als dat geschied is, zal ik 't u melden." — „Ziet 't snel na; als gij het nagezien hebt, zullen wij afscheid nemen om terug te gaan; onze vorst is gehuwd, wij, wij verlangen naar onze ouders!"

Om kort te gaan, de knapen gingen afscheid nemen, geleid door Muhammad. Bij het paleis gekomen, zag de vorst van het Westerrijk Muhammad en zijne gezellen. Hij zeide: „Kom hier, mijn zoon." Muhammad naderde den vorst en zeide tot hem: „Als U 't mij niet kwalijk neemt, wil ik afscheid nemen om terug te keeren." De vorst sprak: „Gij moet u maar naar uwen ouderen broeder begeven; ga gij dan alleen binnen om hem te ontmoeten en afscheid van hem te nemen!"

Muhammad ging binnen om den vorst te ontmoeten; toen hij in diens vertrek gekomen was, zeide de jonggehuwde vorst: „Zet u hier naast mij, broeder!" Muhammad schoof wat op, een klein weinigje. De vorst zeide: „Kom hier, wat vreest gij van mij, gij zijt immers mijn broeder in deze wereld tot in 't hiernamaals!" Muhammad kwam nader en kuste de voeten van den pas gehuwden vorst; daarna ging hij goed zitten en nam afscheid van den vorst: „Ik wensch terug te keeren." De vorst zeide: „Goed, broeder, zeer lang hebt gij rondgezworven, uw vader en moeder verlangen naar u; alleen zorg er voor in ons land de rijksgrooten op te zoeken; neem deze brieven mede, geef één aan de rijksgrooten, één aan den kadi."

Om kort te gaan, Muhammad ging aan boord; toen hij daar aankwam, viel de avond; hij riep allen die op het schip waren: „Jongens, komt allen hier, want hierna om 8 uur zullen wij uitzeilen!" Toen de knapen bijeen waren (zeide hij): „Vooruit, maakt de touwen van het schip van onzen vorst los en bindt het vast aan den steiger!" Nadat het vastgebonden was, riep Muhammad: „Zorgt voor dit schip, jongens, houdt de wacht, want wij zullen vooruit terugkeeren!"

De lieden op het schip van den vorst zeiden: „He, laat de gezagvoerder ons werkelijk hier achter in het Westerrijk en vraagt hij ons niet om mede terug te gaan?" Muhammad antwoordde: „Wij zullen

djuragan pang desa Mĕnggĕribi ta, no-ke adjak kami mule ling djuragan?" Ia-samong-mo ling nja Muhammad: „No-si lè kami pang desa, karing ingat paboat-adji lako datu-kita." Dadi ia-samong ling tau mbao kapal datu nan: „Balong-si, djuragan-e, doa bae-mo kami, kĕna tu-bau batĕmong dua-kali; salam-doa-kami lako tau pang desa sarea; eneng kami doa belo umir-kami, kĕna tu-bau batĕmong!"

Tu-ete lema, bĕling Muhammad: „E tode, sarea nènè tama ko dalam kamar, apa ia tu-balajar pĕtang ta!" — „Balong-si, djuragan-e!" Ia-sarĕmin sarea ko dalam kamar, ia-suki lawang kamar ling Muhammad ola luar. Bĕling-mo nja Muhammad: „Lamin aku karue bitara, ngibar kau kapal!" Ngibar kapal Muhammad, lis ka ling dalam bĕrang. Tĕlu bulan lè pang ola, dapat desa Muhammad, sabĕling-mo mĕriam dua lusin. Bĕling sarea mantĕri: „Nonda mule datu-kita, kapal Muhammad bae-si ada; kuda rua ta, kĕna ada susa; laga lema sama lalo kĕtoan, ame tu-tò lema!"

Barari-mo sarian, pĕnggawa lako kapal nja Muhammad; sorong sampan, nonda bose; sorong sĕkutji, nonda dajong; ngangan sarea ling sisi lit. Ia-gita ling Muhammad mbao kapal, bĕling ko tau ode pĕno nan: „Kuda nasa tau pang darat ana, tode, kĕna nonda ola turin; laga saturin sĕkutji-kita, ame lalo ete ko darat, bawa turin ko bao kapal ta!"

Lalo-mo sĕkutji ĕntek ko darat; dapat sisi tampar, bĕling sarian, pĕnggawa sarea: „Suru kami dea bĕlè datang kĕtoan nènè, kami-kĕlangkabit ita; kami-sorong sampan, nonda bose; kami-sorong sĕkutji, nonda dajong; nan nja bua kami-ngangan pang sisi tampar ta." — „Suru kami djuragan datang ete (nè) pĕnggawa ke nè sarian bawa turin ko kapal."

Tu-ete lema, ĕntek pĕnggawa ke sarian ko bao sĕkutji, ia-dajong-mo ling tau ode, dapat-mo kapal. Bĕling Muhammad: „Ma lema, nè pĕnggawa, nè sarian, ĕntek ko bao kapal ta!" Ĕntek-mo ko bao kapal nè pĕnggawa ke nè sarian, ia-ĕnti ima ling nja Muhammad, bawa tama ko kamar. Bĕling-mo nè sarian, nè pĕnggawa: „Me nja datu kita?" — „Apa-mo ia-buja ling nè sarian, datu-kita sĕnang; pĕngantan rame."

niet lang in ons land vertoeven, alleen zorgen voor de taak, die wij voor onzen vorst te verrichten hebben." De lieden op het schip van den vorst antwoordden: „Goed, gezagvoerder, bid slechts voor ons, dat wij elkander een tweede maal kunnen ontmoeten; onze heilbeden voor de lieden in ons land; laten zij voor ons bidden, dat wij lang mogen leven, om hen weder te zien."

Om kort te gaan, Muhammad sprak: „Jongens, gaat allen in de kajuit, want vanavond zullen wij uitzeilen!" — „Goed, gezagvoerder!" Allen werden in de kajuit verzameld en de deur werd van buiten met een boom gesloten door Muhammad. Toen zeide hij: „Als ik van goddelijke afkomst ben, vlieg dan op gij schip!" Het schip vloog uit de rivier. Drie maanden was Muhammad onderweg; toen hij zijn land bereikte, deed hij twee dozijn kanonschoten lossen. De rijksgrooten spraken: „Onze vorst is niet teruggekeerd, alleen het schip van Muhammad is er, waarom zou dit toch zijn, misschien is er een moeilijkheid; gaat allen vragen, opdat wij 't snel weten!"

De bode en de pĕnggawa's snelden heen om zich naar het schip van Muhammad te begeven. Toen ze het bootje te water gebracht hadden, waren er geen pagaaien; toen ze de sloep te water gebracht hadden, waren er geen riemen; beteuterd stonden allen aan de zeekant. Toen Muhammad dit van het schip af zag, zeide hij tot de knapen: „Waarom zijn er zoovele menschen daar aan land, misschien hebben zij geen middel om aan boord te komen, laat ons een sloep strijken, om ze van land af te halen en brengt hen dan hier op 't schip!"

De sloep ging naar land; aan het strand gekomen, zeiden de bode en de pĕnggawa's: „Daar hebben ons nu de hoofden uitgezonden om mijnheer te ondervragen, daardoor zijn wij zooeven geheel in de war geraakt. Toen wij een sampan te water lieten, waren er geen pagaaien; toen wij een sloep te water lieten, waren er geen riemen; daardoor staan wij beteuterd aan de zeekant." — „De gezagvoerder heeft ons gezonden om de pĕnggawa's en mijnheer den bode af te halen en op 't schip te brengen."

Om kort te gaan, zij gingen in de sloep, werden geroeid door de knapen en kwamen aan het schip. Muhammad sprak: „Komt snel hier, heeren pĕnggawa's en mijnheer de bode, komt hier aan boord!" Zij stegen aan boord, Muhammad hield hen bij de hand en bracht hen in de kajuit. De heer bode en de heeren pĕnggawa's spraken: „Waar is onze vorst?" — „Wat wilt ge nog meer hebben, heer bode, onze vorst is welvarend, hij heeft een luisterrijke bruiloft gevierd."

Bĕling mo nja Muhammad: „E tode, maeng-mo bawa ai panas nan, ame tu-ĕntek ko darat barĕma ke nè pĕnggawa, tu-lalo tĕmong lante-mantĕri-kita, lok hal tu-lalo ko Mĕnggĕribi!" Ia-angkat-mo dulang ai panas ling tau ode nan, inim-mo ling dalam kamar ke nè pĕnggawa, nè sarian.

Tu-ete lema, turin-mo ko darat ka ling bao kapal; dapat darat, ia-iring-mo Muhammad ke gĕnang ke tambir lako bale mantĕri. Dapat bale mantĕri, ia-gita ling mantĕri: „Ma lema, anak Muhammad, ku-totang kau, ia-mo tau ka mate tĕlas kĕbali, rea ku-kamĕri gita kau. Apa rungan datu-kita, anak Muhammad-e? Nan-si nja ia ku-kĕtoan kau nan."

„Sĕlamat ka kalalo-kĕdjulin lako Mĕnggĕribi, sarea kabĕrĕkat kalepe-kadji, sĕnang datu-kita pang ana."

Ia-samong-mo ling mantĕri: „Alhamdu l'illah, anak-e; mutu bada aku tau ada kapal Muhammad datang, rea ku-kamĕri; rena ku-kasusa, sĕbab nonda kapal datu ku-gita, bua ku-suru lalo nè pĕnggawa, nè sarian, lalo pĕri kau, anak-e!"

Bĕling-mo nja Muhammad: „Tingka [1]) sala, dea, ada surat kĕdjulin-bawa, lako kalepe-kadji sopo, lako tuan kadi sopo."

Bĕling lante-mantĕri: „Lalo kĕlek tuan kadi ke tuan imam, tode, adjak barĕma; tingka kĕtoan kau ling tuan kadi: apa kĕlek aku ling dea, djina salema tau tu-barĕma ke kau: ada Muhammed ka dapat, tuan kadi!"

Dadi bĕling-mo tuan kadi: „Alhamdu l'illah, nanta, apa rungan ia-bawa ling Muhammad, nè sarian?" — „Alhamdu l'illah, tuan kadi, bĕrĕkat tuan kadi, sĕlamat-si, bĕrĕkat kalalo ko Mĕnggĕribi." Ete lamong tuan kadi, ete sĕrban, balangan-mo barĕma ke nè sarian lako bale mantĕri. Dapat-mo tuan kadi bale mantĕri, ia-beang-mo surat ling mantĕri lako tuan kadi. Ia-tarima-mo ling tuan kadi surat nan, ia-uleng-mo pang angkang mantĕri. Dadi ling dalam surat nan sasai nja Muhammad ke lala, sanak-sowai datu.

---

[1]) Volgens anderen: sinta. (J. C. G. J.)

Muhammad sprak (voorts): „Jongens, vooruit, brengt de koffie, dan kunnen wij tezamen met de heeren pĕnggawa's aan land gaan en onze rijksgrooten opzoeken en spreken over onze tocht naar het Westerrijk!" Het schenkblad met de koffie werd voorgediend door de jongens en Muhammad met de heeren pĕnggawa's en de heer bode dronken koffie in de kajuit.

Om kort te gaan, men ging aan land; aldaar werd Muhammad begeleid door inlandsche en Europeesche trommen tot aan de woning van den (eersten) rijksgroote. Aldaar aangekomen, zag deze hem (en zeide): „Kom snel, mijn zoon Muhammad, ik verlang naar u, als een doode, die weder levend geworden is, zoo groot is mijne vreugde u te zien. Wat voor nieuws is er van onzen vorst, mijn zoon Muhammad? Dat is 't wat ik u vragen wilde."

„Gelukkig is de gang van uwen dienaar naar het Westerrijk geweest; door den geheelen zegenrijken invloed van Mijnheer voelt onze vorst zich daar aangenaam!"

De rijksgroote antwoordde: „Lof zij Allah, mijn zoon; toen de lieden mij berichtten, dat 't schip van Muhammad er was, was mijne vreugde groot; maar daarom was ik ongerust, omdat 't schip van den vorst er niet was, naar ik zag; daarom beval ik den heeren pĕnggawa's en den heer bode zich naar u te begeven, mijn zoon!"

Muhammad sprak: „Als u 't mij niet ten kwade duidt, heer, heeft uw dienaar brieven medegebracht, een voor Mijne Heeren en een voor den heer kadi."

De rijksgrooten zeiden: „Gaat mijnheer den kadi en mijnheer den imam roepen en noodigt ze uit te zamen met u (hier te komen); als de heer kadi u vraagt: waartoe roepen mij de hoofden, zij doen ons toch snel tegelijk met u gaan, (zegt dan): Muhammad is aangekomen, heer kadi!"

De heer kadi sprak (toen hem dit bericht was): „Lof zij Allah, die beste man, wat voor nieuws heeft hij gebracht, heer bode?" — „Lof zij Allah, mijnheer de kadi, door den zegenrijken invloed van mijnheer den kadi, is (de vorst) welvarend; vol zegen is de gang naar het Westerrijk geweest." Mijnheer de kadi kreeg zijn baadje en zijn hoofddoek en begaf zich op weg, te zamen met mijnheer den bode naar de woning van den mantri. Aldaar gekomen, gaf deze hem den brief. De kadi nam dezen aan en opende hem in tegenwoordigheid van de rijksgrooten. In den brief stond, dat men Muhammad moest doen trouwen met de prinses, de zuster van den vorst.

Bĕling-mo mantĕri lako tuan kadi: „Surat lako aku nan-si ling, ba ta laga-mo sarĕmin sarea, ame tu-mupakat sarea tau!" Dadi bĕling-mo mantĕri: „E sarian, laga-mo ling dalam ano ta bada sarea tau ta ling dalam desa kita ta, ame nawar puan tu-suru tama sarea tau luar desa, ame mĕnong rua mupakat-kita!"

Bue-mo barĕmin sarea tau. Bĕling-mo mantĕri lako tuan kadi ke tuan imam: „Mupakat-mo kita hukum ke adat, lamin mupakat-mo, ame tu-boat-mo lema!" Bĕling-mo tuan kadi: „Balong-si tu-salema; mutu ade tĕrang, na sangĕlè, apa kĕna dapat ling rusak; apa de lĕnge bae-si tu-sangĕlè-mo, ame pĕri tĕrang." Samong ling mantĕri: „Tuan kadi, kĕrana kadi ĕnti hukum; sarea ade lĕnge, ade tĕrang ia-boat ling tuan kadi."

Tu-ete lema ling boa, ia-boat-mo ling lante-mantĕri ke tuan kadi sarea isi-mĕsigit. Bĕling-mo tuan kadi lako mantĕri: „Maeng-mo tu-kĕlek Muhammad, ame tu-bada Muhammad lok ia tu-sasai, ame njaman tò diri!" Ia-kĕlek-mo ling mantĕri Muhammad, datang-mo pĕri mantĕri. Bĕling-mo mantĕri: „Tuan kadi-mo bada Muhammad, ame njaman ia-tò." Ia-bada-mo ling tuan kadi, bĕling tuan kadi lako nja Muhammad: „E anak Muhammad-e, nan-si nja ku-kĕlek kau, ia ku-sasai kau ke datu-dara."

Bĕling nja Muhammad: „Eneng ampin, tuan kadi, saribu ampin, me lok ia ku-pina sowai datu, rena aku ulin datu?" Ia-samong-mo ling tuan kadi ke mantĕri: „Samĕnta, Muhammad-e, mu-pina sowai, no kami-tĕngan ia no kami-sasai kau, kĕrana surat lako kami: sasai nja Muhammad ko datu-dara, nja gĕntan aku marenta ling dalam desa nan."

Bĕling-mo tuan kadi lako ina bapa nja Muhammad: „Ma-mo lako bale-kaku sarea nènè, apa datu-dara, mantĕri boat parenta; nja Muhammad, aku boat parenta ke tuan imam." Ia-bawa-mo nja Muhammad lako bale tuan kadi. Tu-ete lema, pang pĕtang hĕmis, pĕngantan-mo nja Muhammad ke datu-dara. Dadi batja doa tuan

De rijksgroote zeide tot den kadi: „De brief aan mij heeft denzelfden inhoud, laten wij nu allen doen bijeen komen, opdat wij allen beraadslagen!" De mantri sprak: „Bode, breng bericht nog dezen dag, aan alle menschen in ons land, opdat wij morgen of overmorgen alle menschen, die buiten de hoofdplaats wonen, kunnen bevelen op te komen, opdat zij hooren hoe wij overeengekomen zijn!"

De lieden waren altemaal verzameld. De mantri sprak tot den heer kadi en den heer imam: „De geestelijke wet en 't gewoonterecht (de geestelijke en wereldlijke overheid) beraadslagen, als zij overeenstemmen (zegt het dan), opdat wij snel kunnen te werk gaan!" Mijnheer de kadi zeide: „Het beste is, dat wij het snel verrichten; wanneer er iets goeds is (te doen), moeten wij het niet uitstellen, want dan zou het kunnen mislukken; want alleen wat slecht is, moeten wij uitstellen, opdat het zich ten goede wende." De mantri antwoordde: „Goed, heer kadi, want op u rust de handhaving der godsdienstige wetten; al wat slecht of wat goed is, (dat in orde te brengen) is uw taak."

Om kort te gaan, de rijksgrooten met den kadi en het moskeepersoneel brachten de zaak in orde. De kadi sprak tot de rijksgrooten: „Welaan, laten wij Muhammad roepen en hem mededeelen hoe wij hem in het huwelijk zullen verbinden, opdat hij zich gelukkig gevoele door het zelf te weten!" Muhammad werd door de rijksgrooten ontboden en hij begaf zich tot hen. Zij zeiden: „Mijnheer de kadi zal het aan Muhammad mededeelen, opdat hij zich gelukkig gevoele door het te weten." De heer kadi deelde het aan Muhammad mede, terwijl hij sprak: „Mijn zoon Muhammad, daarom heb ik u doen roepen, wij willen u in het huwelijk verbinden met de prinses."

Muhammad zeide: „Ik vraag vergiffenis, mijnheer de kadi, duizendmaal, hoe zou ik de vorstin tot vrouw kunnen maken, dewijl ik een onderdaan van den vorst ben!" Mijnheer de kadi en de rijksgrooten antwoordden: „Het moet zoo zijn, Muhammad, dat gij haar tot vrouw maakt, wij durven niet u niet in het huwelijk te verbinden, want er zijn brieven aan ons (waarin staat): verbindt Muhammad in het huwelijk met de-prinses, hij zal mij vervangen in het bestuur van het land."

De heer kadi sprak tot de ouders van Muhammad: „Welaan, (gaat) gij allen naar mijn huis, want wat de prinses betreft, voor haar regelen de rijksgrooten de zaak; voor Muhammad ik en de heer imam." Muhammad werd naar het huis van den heer kadi gebracht. Om kort te gaan, op den avond voor Vrijdag, huwde Muhammad

kadi: „Alhamdu l'illah, Muhammad-e, balong gama mu-marenta ling dalam desa ta, kĕna dadi sarea bua kaju pang mu-marenta kau, apa mutu datu dunung, sarea dadi apa-apa: bua kaju, djaran, kĕbo, dadi sarea. Nan-si lue ling-ku lako kau, karing mantĕri ada paladjar lin lako kau."

Bĕling-mo tuan imam: „No-mo ku-bĕling aku, apa sopo ia paladjar-ku ke tuan kadi."

Bĕling-mo mantĕri: „E anak Muhammad-e, kau lampa ia tau bale rango ta, sĕlamat mu-marenta ke pĕdi sarea ruwajat; tingka ka ia-sili ling datu dunung, ada sala, lamin sĕdi-si, kau na sili, Muhammad-e, ame bĕri kau ling ruwajat tau sarea!"

Tu-ete lema, ka pĕngantan nja Muhammad, bĕling nja Muhammad lako mantĕri, lako tuan kadi: „Nan-si ling-kĕdjulin ta ka-mo adjar kĕdjulin ling tuan kadi ke mantĕri, kĕdjulin ada ia ling-kĕdjulin lako tuan kadi: sagĕras hukum kalepe-kadji, mutu ada boat no roa ling hukum, bada aku! Nan-si lue ia ling-kĕdjulin lako kalepe-kadji tuan kadi."

Bĕling-mo kĕbali nja Muhammad lako mantĕri: „Lok ka adjar kĕdjulin ling mantĕri ku-djonjong sa-dua ima-ku, ku-olo ko bao otak-ku. Kĕdjulin ada-si ia ling-kĕdjulin ko mantĕri, ka tu-adjar kĕdjulin ta: satĕtap marenta kalepe-kadji, mutu anung no ia-roa ling adat, bada aku, kĕna tĕrang desa!"

Tu-ete lema, bĕling-mo Muhammad lako tuan kadi, lako mantĕri: „Ingat sama djaga desa, aku ia ku-roa lalo gita datu-ku lako Mĕnggĕribi, apa ka manik datu ko aku: na mu-lè, Muhammad-e, datang gita aku lema; aku ia ku-balajar, ingat desa!"

Dadi, tu-ete lema, ia-marenta-mo Muhammad ia balajar; bĕling-mo lako sarian Depak: „E sarian, lalo bĕli gula gĕrĕsik lako labu nawar!" Bĕling-mo sarian Depak: „Balong-si, dewa, pida rua ia kĕdjulin-bĕli gula?" — „Bĕli dua pikil, tĕlu pikil, sarian-e!" Ia-beang-mo ringgi lako sarian Depak ling datu. Mĕngka balangan-mo sarian Depak lako bale. Dapat bale, ia-ngo nja Saban: „E Saban, lalo sakĕna lape djaran, boko tolang, ame tu-djual lako toke pang labu, ame mule mudi boko gula djaran!"

met de prinses. Toen verrichtte de heer kadi de gebeden (en sprak): „Lof zij Allah, Muhammad, moge gij goed regeeren in dit land, opdat de vruchten in het land, waar gij regeert, slagen, want toen de vorige vorst regeerde, slaagde alles, vruchten, paarden, buffels, alles gedijde. Dat is alles wat ik u te zeggen heb, meer weet ik niet, tenzij de rijksgrooten nog eene andere leering aan u te geven hebben."

De heer imam zeide: „Ik zal niets zeggen, want mijne leering is één met die van den kadi."

De (eerste) rijksgroote sprak: „Mijn zoon Muhammad, gij zult dan werkelijk de man in het groote huis hier (de vorst) zijn; wees gelukkig in 't regeeren en ontferm u over het volk; als de vorige vorst toornig was op iemand, dewijl hij zich schuldig gemaakt had, wees gij dan, als de schuld gering is, niet toornig, opdat het volk u beminne."

Om kort te gaan, nadat hij gehuwd was, sprak Muhammad tot de rijksgrooten en den heer kadi: „Dat heb ik te zeggen, nadat uw dienaar nu leering ontvangen heeft van den heer kadi en de rijksgrooten, uw dienaar wil tot den heer kadi zeggen: doe het geestelijk bestuur (hukum) streng zijn; als er iets gedaan wordt, wat niet gewild wordt door de geestelijke wet, meld het mij dan! Zooveel heb ik te zeggen aan mijnheer den kadi."

Wederom sprak Muhammad tot de rijksgrooten: „Hetgeen de rijksgrooten mij, uw dienaar, geleerd hebben, draag ik op mijne beide handen, plaats ik op mijn hoofd. Uw dienaar heeft ook iets te zeggen tot de rijksgrooten, nadat hij leering ontvangen heeft: mijne heeren moeten met kracht het bestuur voeren, als er iets geschiedt, dat niet door de adat gewild wordt, meldt het mij, opdat het land welvare!"

Om kort te gaan, Muhammad zeide (nu) tot den heer kadi en de rijksgrooten: „Zorgt er voor, dat gij allen 't land bewaakt, want ik wil naar het Westerrijk gaan, om onzen vorst te zien, want deze heeft tot mij gezegd: blijf niet lang weg, Muhammad, kom spoedig naar mij zien; ik wil dus uitzeilen, zorgt voor het land!"

Om kort te gaan, Muhammad nam zijne maatregelen om uit te zeilen; hij zeide tot bode Depak: „Bode, ga morgen naar de haven om suiker te koopen!" Deze sprak: „Goed, Majesteit, hoeveel suiker moet uw dienaar koopen?" — „Koop 2 of 3 pikol, bode!" De vorst gaf hem rijksdaalders. De bode Depak begaf zich naar huis. Aldaar gekomen, riep hij (zijn dienaar) Saban: „Saban, doe 't paard het vrachtzadel aan en belaad het met beenderen, dan kunnen wij die gaan verkoopen bij den tokohouder aan de haven en, als wij later terugkeeren, het paard met suiker beladen!"

Ia-olo-mo pang angkang bale toke tolang nja Saban, ia-timang-mo tolang ling toke; bĕling sarian Depak: „Pida bĕrat sarea tolang nan, toke?" Dadi bĕling-mo toke: „Saratis lima-pulu." Dadi bĕling sarian Depak: „Ku-timang pang desa dua pikil; ba ta no monda, sĕbab kadji ke toke kurang sĕdi, lĕbe sĕdi, no-si dadi mĕngapa [1]); ta nja ringgi, toke, kadji-eneng bĕli gula gĕrĕsik lako toke." Bĕling-mo toke: „Pida ia mu-bĕli gula, sarian Depak?" — „Bau sa-pikil, dua pikil-si." Bĕling-mo toke: „Sa-pikil ke dua pikil, dadi tĕlu pikil, sarian Depak-e!" Bĕling-mo sarian Depak: „Ba nan-mo, toke!"

Ia-timang-mo ling toke, ia-bawa-mo mule ling Saban. Dapat bale datu, bĕling-mo datu: „Apa de mu-boko nan, Saban?" Bĕling-mo nja Saban: „Gula, dewa." — „Gula gĕrĕsik-ke nan, Saban?" — „Gula gĕrĕsik, dewa!" — „Maeng bawa ĕntek ko bale, Saban!" Ia-bawa-mo ĕntek ling Saban. Bĕling-mo datu lako nja Saban: „Lalo lema mule, Saban, suru sarian datang lema lako ta!" Ngamit-mo nja Saban lako datu, mule Saban lako bale.

Ia-dapat sarian Depak pang bale, mutu mangan. Suda mangan sarian Depak, lis ko luar. Bĕling-mo nja Saban: „E puwa, ka manik datu lako kadji: lalo mule, Saban, suru sarian Depak lema datang!" Mutu ia-bada ling nja Saban sarian Depak, bĕling sarian Depak ko sowai: „Maeng ko ta pabua, ia ku-mama, apa kĕlek aku datu!" Suda mama sarian Depak, lalo-mo pĕri datu.

Mutu dapat bale datu, ia-gita-mo ling datu: „Ma lema, sarian, ĕntek ko bao ta!" Bĕling-mo sarian Depak ia-samong datu: „Balong-si, dewa!" Bĕling-mo datu: „Pida ka mu-bĕli gula ta?" — „Dadi dua-pulu ringgi bĕli gula ta." Bĕling-mo datu: „Ingat, sarian Depak, apa aku ia ku-balajar ko Mĕnggĕribi, ku-totang datu, apa lè-mo ku-bilin nanta, datu pang desa tau." Njamong-mo sarian Depak: „Adjak kĕdjulin lalo, dewa, sate kĕdjulin-gita Mĕnggĕribi!" Bĕling-mo datu: „No-mo datang kau, sarian-e, ĕntok bale ta, kuwasa kau bĕlè! No-si ku-lè era pang Mĕnggĕribi, ka-mo ku-batĕmong era ke datu-kita, ku-ngamit-mo, ku-mule." Dadi bĕling sarian Depak: „Balong-si, dewa, lamin lalo nawar puan kalepe-kadji, kĕdjulin-nurit kĕdjulin." — „Balong-si, sarian-e, lamin mu-rasate gita Mĕnggĕribi."

[1]) De tusschengevoegde Maleische woorden naar Soembawareesche uitspraak moeten de tegen den tokohouder gebezigde taal aanduiden. (J. C. G. J.)

Saban stelde de beenderen voor de toko, de tokohouder woog ze, waarop bode Depak sprak: „Hoe zwaar zijn die beenderen, tokohouder?" Deze zeide: „150 (kati)." Bode Depak sprak: „Ik heb ze in de stad gewogen, toen wogen zij 2 pikol; nu 't hindert niet, dat ik iets verschil met den tokohouder, de een zegt iets minder, de andere iets meer, het doet er niet toe; hier zijn rijksdaalders, tokohouder, ik vraag u broodsuiker om te koopen!" De tokohouder zeide: „Hoeveel wilt gij koopen, bode Depak?" — „Zoowat één pikol, twee pikols." De tokohouder zeide (weder): „Een pikol en twee pikols maakt 3 pikols, bode Depak." Deze zeide: „Zoo is 't, tokohouder!"

De suiker werd afgewogen door den tokohouder en door Saban naar de stad gebracht. Toen hij bij de woning van den vorst kwam, zeide deze: „Wat hebt gij op uw paard geladen, Saban?" Saban zeide: „Suiker, Majesteit!" — „Is het broodsuiker, Saban?" — „Ja, Majesteit!" — „Breng die boven in huis, Saban!" Saban bracht ze boven. De vorst sprak tot Saban: „Ga spoedig naar huis, Saban, en beveel bode Depak, spoedig hier te komen!" Saban verzocht den vorst verlof om heen te gaan en ging naar huis.

Hij trof bode Depak in zijn huis aan, bezig met eten. Nadat hij gegeten had, kwam hij buiten. Saban sprak: „Heer, de vorst heeft tot mij gezegd: ga terug, Saban, en beveel bode Depak snel te komen." Toen Saban hem dit mededeelde, zeide bode Depak tot zijne vrouw: „Geef hier de sirihdoos, ik wil sirih kauwen, want de vorst ontbiedt mij!" Nadat hij een sirihpruim genomen had, begaf hij zich tot den vorst.

Toen hij bij de woning van den vorst gekomen was, zag deze hem: „Snel, bode, kom hier boven!" Bode Depak zeide in antwoord tot den vorst: „Goed, Majesteit!" De vorst sprak: „Voor hoeveel hebt gij deze suiker gekocht?" — „Twintig rijksdaalders was de prijs ervan!" De vorst zeide (wederom): „Wees zorgzaam, bode Depak, want ik wil uitzeilen naar het Westerrijk, ik verlang naar den vorst; reeds lang heb ik den goeden vorst achtergelaten in het land der vreemdelingen!" Bode Depak antwoordde: „Vraag Uw dienaar mede te gaan, Majesteit, hij verlangt het Westerrijk te zien!" De vorst sprak: „Gij moet daar niet komen, bode, bewaak dit huis, gij hebt er de macht over. Ik zal ook niet lang in het Westerrijk blijven; als ik onzen vorst zal ontmoet hebben, zal ik afscheid nemen en terug gaan." Bode Depak sprak: „Goed, Majesteit, als U later eens gaat, zal Uw dienaar medegaan." — „Goed, bode, als gij verlangt het Westerrijk te zien."

Tu-ete lema, balajar-mo datu lako Mĕnggĕribi, tĕlu bulan lè dalam palajar. Dapat-mo ling siip-djaga, bĕling-mo Muhammad: „E tode, laga ĕntek ko bao tiang, masi-ke lĕga kapal ling dalam bĕrang ana!" Ia-samong ling tau ode nan ling bao tiang: „Masi lĕga kapal ling dalam bĕrang ana." — „Lamin mĕnan, no-mo tu-rapat kita ano ta, ame na gita kita ling kapal ana."

Dapat-mo ling pĕtang, bĕling-mo Muhammad lako sarea tau ode nan: „Laga tama ko dalam kamar sarea nènè!" Tama sarea tau ode nan ko dalam kamar, ia-suki lawang kamar nan ola luar ling Muhammad. Bĕling nja Muhammad: „Lamin aku karue bitara, ngibar kau kapal!" Ngibar kapal lako anok djĕmbatang datu Mĕnggĕribi.

Siip djaga mĕleng tau ling bao kapal datu: „E ada kapal djuragan Muhammad datang!" Bĕling sa-tau: „Bola nja ta, rena no-po-ka lè ka mule lako desa-kita, tĕria ada datang, ling-kau!" Ia-samong-mo: „Ma-mo gita!" Lis nja tau ka bĕling nan, mutu ia-gita: „Tutu-si lampa, lok gantjang, djuragan Muhammad, me lok no ia bĕri ling datu?"

Bĕling-mo tau ode mbao kapal djuragan Muhammad: „Na bĕling „djuragan Muhammad" ling nènè, apa ka-mo dadi datu pang desa-kita." Ia-samong-mo ling tau mbao kapal datu: „Sai ka boat pina datu?" Dadi bĕling-mo tau ode: „Sanak-sowai datu-kita ia-pina sowai." Bĕling-mo nja tau ling bao kapal datu nan kĕbali: „No-ke sili datu, ia-pina sowai sanak-sowai datu?" — „Me lok ia lalo sili datu, rena adat boat sukat, hukum boat sukat?" Dadi ia-samong ling tau mbao kapal datu nan: „Kĕle adat boat sukat, hukum boat sukat, mara-ling-kau, lamin datu-kita nonda pang desa?" Ia-samong ling tau ode: „Gila-ke ia-sukat ling mantĕri, ling kadi, lamin nongka basuru datu?"

Tu-ete lema, dapat pukil tĕlu sore, bĕling-mo Muhammad lako tau ode sarea: „Laga sama bakĕris sarea nènè, ame tu-lalo ngajap lako datu-kita!" Sakĕna kĕris tau ode sarea, balangan-mo barĕma lalo ngajap lako datu. Mutu dapat angkang bale datu, ia-gita-mo ling datu

Om kort te gaan, de vorst voer naar het Westerrijk, drie maanden duurde de vaart. Des morgens vroeg sprak Muhammad: „Jongens, klimt in de mast (en ziet) of er nog vele schepen daar in de rivier liggen!" De jongens antwoordden van uit de mast: „Er zijn nog vele schepen, daar in de rivier." — „In dat geval zullen wij vandaag niet bij 't land komen, opdat (de lieden op) de schepen ons niet zien."

Toen het avond geworden was, zeide Muhammad tot de jongens: „Gaat allen in de kajuit!" Zij gingen allen binnen en Muhammad sloot de deur van de kajuit van buiten. Hij sprak: „Als ik van goddelijke afkomst ben, vlieg dan op, gij schip!" Het schip vloog tot den steiger van den vorst van het Westerrijk.

Vroeg in den morgen ontwaakten de lieden op het schip van den (vroegeren) vorst: „He, daar is 't schip van gezagvoerder Muhammad teruggekomen!" Een van hen sprak: „Dat is een leugen, want hij is nog niet lang geleden naar ons land teruggekeerd, en dan zou hij, volgens uw zeggen, in eens teruggekomen zijn!" (Een ander) antwoordde: „Welaan, zie eens!" Hij, die zoo gesproken had ging naar buiten; toen hij het schip zag zeide hij: „Het is werkelijk waar, wat is gezagvoerder Muhammad toch vlug, hoe zou de vorst niet van hem houden?"

De jongens op het schip van gezagvoerder Muhammad zeiden: „Zegt niet (meer) „gezagvoerder Muhammad", want hij is vorst geworden in ons land." De lieden op het schip van den (vroegeren) vorst antwoordden: „Wie heeft hem vorst gemaakt?" De knapen spraken toen: „De zuster van onzen vorst heeft hij gehuwd." De lieden op het schip van den (vorigen) vorst zeiden wederom: „Zou de vorst niet toornig zijn, dat hij zijne zuster tot vrouw heeft genomen?" — „Hoe zou hij gaan toornen, dewijl zoowel het wereldlijk als het geestelijk gezag hem uitgehuwelijkt heeft?" Toen antwoordden de lieden op het schip van den (vorigen) vorst: „Al heeft zoowel het wereldlijk als het geestelijk gezag hem uitgehuwelijkt, zooals gij zegt, als onze vorst nu niet in het land was, (hoe mocht dit dan)?" De knapen antwoordden: „Zouden de rijksgrooten en de kadi zoo gek geweest zijn hem in het huwelijk te verbinden, als de vorst het niet bevolen had?"

Om kort te gaan, om 3 uur in den namiddag zeide Muhammad tot de knapen: „Gordt allen uw kris aan, want wij gaan onze opwachting bij den vorst maken." Zij deden hunne krissen aan en begaven zich gezamentlijk op weg om hunne opwachting bij den vorst te maken. Toen zij aan het paleis kwamen, zag de vorst van het Westerrijk

Mĕnggĕribi Muhammad: „Ma lema, anak, alhamdu l'illah, nanta anak-ku, ka-mo dapat ta!" Bĕling-mo datu Mĕnggĕribi: „E tode, lalo bada datu ko dalam ana: ada ka datang djuragan Muhammad; bada tĕrang datu-mu!"

Lalo-mo tau ode tama ko dalam bilik ana. Dapat dalam bilik ana tau ode, ia-bada-mo datu: „Ada ka dapat djuragan Muhammad, dewa!" Bĕling datu-sowai nan: „E nanta!" Lis-mo datu-sowai lako luar, lalo gita djuragan Muhammad, ia-turit-mo ling sĕlaki, ia-dapat tokal barĕma ke datu Mĕnggĕribi. Bĕling-mo datu-sowai nan: „E nanta adi-ku, ka dapat lampa, apa de mu-bawa aku ka ling desa ana?" — „Ada-si, dewa, ade kĕdjulin-bawa, sama sĕdi sarea, malim desa miskin." Bĕling-mo datu-sowai: „Te-mo, tama ko bilik, adi-e!" Ia-samong ling Muhammad: „Balong, dewa!"

Dapat dalam bilik ana, ia-beang-mo surat ka pang mantĕri ke pang tuan kadi, ia-ete-mo ling datu. Mutu ia-uleng, ia-batja ling datu-sowai nan: „E nanta kau lampa, adi Muhammad-e, dadi datu ling dalam desa-kita ana! Rame-ke mutu mu-pĕngantan?" — „Rame, dewa, me lok ade parenta kalepe-kadji, nan-si lok ia-boat kĕdjulin ling lante-mantĕri kalepe-kadji, dewa, ke hukum kalepe-kadji sarea isi mĕsigit."

Tu-ete lema, sa-bulan dua bulan-mo lè djuragan Muhammad pang Mĕnggĕribi, tunas-mo ngamit ia mule. Bĕling-mo datu: „Balong-si, adi-e, mu-mule, tĕrang marenta pang desa-kita, me lok mutu ku-marenta aku, nan lok mu-turit ling kau." Bĕling-mo datu nan: „Lalo-mo basĕlaman ke datu loka, ame mu-ngamit-mo lako datu lok ia mu-mule lako desa-kita."

Ngamit-mo nja Muhammad lako datu Mĕnggĕribi nan: „Kĕdjulin-mule-mo, dewa!" Ia-samong-mo ling datu Mĕnggĕribi: „Apa ling kaka-mu ita ke kau?" Ia-samong-mo ling Muhammad: „Balong-mo marenta pang desa, me lok mutu ku-marenta aku, nan lok mu-marenta kau, ame pĕdi kau ling tau sarea, dadi pade, antap, lamin balong tu-marenta, dadi djaran, kĕbo. Dadi bĕling-mo kĕdjulin: balong, dewa, bĕrĕkat kalepe-kadji!"

Bĕling-mo datu Mĕnggĕribi: „Pidan sate mu-balajar, anak-e?" — „Lamin barĕma ke kasuka kalepe-kadji, puan pang rawi hĕmis sate

Muhammad (en zeide): „Kom snel hier, mijn zoon, lof zij Allah, dat mijn beste zoon hier gekomen is!" De vorst van het Westerrijk zeide (voorts): „Jongens, gaat daar binnen aan den (jongen) vorst mededeelen, dat gezagvoerder Muhammad gekomen is, meldt het behoorlijk aan uwen vorst!"

De jongens gingen de kamer binnen en meldden den vorst: „Gezagvoerder Muhammad is aangekomen, Majesteit." De vorstin zeide: „Die beste man!" Zij kwam naar buiten om den gezagvoerder Muhammad te zien en werd door haren echtgenoot gevolgd; bij den (ouden) vorst van het Westerrijk gekomen, zetten zij zich met hem neder. De vorstin zeide: „Mijn beste jongere broeder, gij zijt dan werkelijk gekomen, wat hebt gij voor mij uit het land daarginds medegebracht?" — „Uw dienaar heeft wel iets medegebracht, Majesteit, al te maal kleinigheden, (het land immers) is bekend als een arm land." De vorstin sprak: „Welaan, jongere broeder, laten wij daar in de kamer gaan!" Muhammad zeide: „Goed, Majesteit!"

In de kamer gekomen, gaf hij brieven over van de rijksgrooten en van den kadi en de vorst nam ze aan. Nadat ze geopend waren, las de vorstin ze (en zeide): „Gij, mijn beste jongere broeder Muhammad, zijt dan werkelijk vorst geworden in dat land van ons daarginds! Was er veel drukte, toen gij trouwdet?" — „Veel drukte, Majesteit; zooals mijn Heer bevolen had, is ten opzichte van Uw dienaar gehandeld door Uwe rijksgrooten, Majesteit, en door Uwe geestelijke hoofden, het geheele moskeepersoneel."

Om kort te gaan, een maand of twee bleef Muhammad in het Westerrijk, toen verzocht hij verlof om terug te keeren. De vorst sprak: „Het is goed, broeder, dat gij terugkeert, regeer goed in ons land, zooals ik deed in den tijd dat ik regeerde, zoo moet gij volgen!" (Voorts) sprak de vorst: „Ga den ouden vorst vaarwel zeggen en neem afscheid van hem (en zeg) hoe gij naar ons land wilt terugkeeren!"

Muhammad nam dan afscheid van den (ouden) vorst van het Westerrijk: „Uw dienaar gaat terug, Majesteit." Deze antwoordde: „Wat heeft uw oudere broeder (de jonge vorst) zoo even tot u gezegd?" Muhammad antwoordde: „Regeer goed in het land, zooals ik geregeerd heb, zoo moet gij regeeren, dan zullen alle menschen van u houden en rijst en boonen zullen slagen, als men goed regeert, zoo ook paarden, buffels. Toen zeide Uw dienaar: Goed, Majesteit, door Uw zegen!"

De vorst van het Westerrijk sprak: „Wanneer wenscht gij uit te zeilen, mijn zoon?" — „Als het overeenkomt met Uw goedvinden,

kĕdjulin-balajar." Bĕling-mo datu Mĕnggĕribi: „Balong-si mu-balajar pang rawi hĕmis nan, anak-e."

Ngamit-mo, turin ko kapal Muhammad; dapat mo kapal, bĕling-mo lako sarea tau ode: „Laga gita sarea tali-mĕnali lajar, me ade buruk gĕntan, apa ia tu-balajar nawar rawi!" Bĕling-mo sarea tau ode lako dĕngan sarea: „Laga-mo pĕresa sarea tali lajar nan, lamin ka-mo djira mu-pĕresa, tu-lalo-mo bada djuragan!" Ia-pĕresa sarea ling tau ode, me de buruk ia-gĕntan-mo, suda-mo ka ia-gĕntan, lalo bada djuragan ko dalam kamar. „Balong-si, tode, nĕngka rawi tu-balajar."

Tu-ete lema, dapat ling sĕlam ano, bĕling-mo nja Muhammad: „Laga-mo bolat tali kapal nan pang djĕmbatang ke tali lako kapal datu ana!" Ia-bolat-mo ling tau ode sarea. Bĕling-mo tau ode sarea: „Sĕlamat kau pang ninta, kami to-mo kami-mule sarea kami!" Ia-mĕnong ling tau pang kapal datu, nangis sarea sate mule. Bĕling Muhammad: „Na nangis, tode-e, lamin ku-datang mudi era, ku-adjak kau mule!" Ia-samong ling tau mbao kapal datu nan: „Alhamdu l'illah, djuragan-e, pĕdi gama kami, lamin datang mudi era, kami-totang-mo desa kami!" Bĕling-mo nja Muhammad: „Ingat pang desa tau, na ia-mo pang desa-kita katĕman-nènè ling desa tau!"

Tu-ete lema, ia-satama ko dalam kamar tau ode sarea. Bue-mo tama ko dalam kamar sarea, ia-suki ola luar ling nja Muhammad, mĕngka bĕling-mo nja Muhammad: „Lamin aku karue bitara, ngibar kau kapal!" Mĕngka ngibar-mo kapal nan. Dadi ling dalam palajar nan tĕlu bulan, dapat-mo desa, sabĕling mĕriam dapat desa dua-olas kali.

Bĕling lante-mantĕri sarea ia-kĕlek sarian Depak: „Lalo gita kapal ana, kita to lè nonda datu-kita, no monda tau nudja, ngisung, rantok no monda bĕling, tu-barata, tĕria nja datang sabĕling mĕriam!" Lalo sarian Depak ia-gita kapal; dapat sisi tampar, ia-gita kapal datu nja; kamĕri sarian Depak, barari lalo bada lante-mantĕri: „Sila, basĕdia, kĕlek tuan imam, tuan kadi, kapal datu datang!"

verlangt Uw dienaar overmorgen in den namiddag voor Vrijdag uit te zeilen." De vorst van het Westerrijk sprak: „Het is goed, mijn zoon, dat gij in den namiddag voor Vrijdag uitzeilt."

Muhammad nam afscheid en ging aan boord; aldaar zeide hij tot de knapen: „Ziet al het touwwerk van de zeilen na en al wat vergaan is, verwisselt dat, want morgen namiddag zullen wij uitzeilen!" De knapen zeiden onder elkaar: „Komt, onderzoekt al de touwen van de zeilen, en als gij het onderzocht hebt, laten wij het dan aan den gezagvoerder gaan zeggen!" Zij onderzochten alles; wat vergaan was, vervingen zij, en daarna gingen zij het in de kajuit aan den gezagvoerder melden. „Goed, jongens, van avond zeilen wij uit."

Om kort te gaan, toen de zon onderging, zeide Muhammad: „Komt, maakt los de touwen, waarmede het schip aan den steiger gebonden is en bevestigt het schip van den (vorigen) vorst!" De jongens maakten ze los. Zij zeiden: „Vaart gij hier wel, wij allen gaan nu terug." Toen de lieden op het schip van den (vorigen) vorst dit hoorden, begonnen zij allen te weenen uit verlangen naar hun land terug te keeren. Muhammad sprak: „Weent niet, jongens, als ik later terug zal komen, zal ik u vragen om mede naar ons land terug te gaan." De lieden op het schip van den vorst antwoordden: „Lof zij Allah, gezagvoerder, heb toch medelijden met ons, als gij later terug zult komen, wij verlangen naar ons land!" Muhammad zeide: „Denkt er om, dat gij in een vreemd land zijt en dat gij aldaar u niet kunt gedragen als in ons eigen land!"

Om kort te gaan, hij deed alle knapen in de kajuit gaan. Nadat zij er allen in gegaan waren, sloot Muhammad de deur van buiten met een boom en sprak: „Als ik van goddelijke afkomst ben, vlieg dan op, gij schip!" Het schip vloog op. Toen waren zij drie maanden in de vaart, vervolgens bereikten zij hun land, zij losten toen 12 maal saluutschoten.

De rijksgrooten zeiden, nadat zij den bode Depak ontboden hadden: „Ga naar dat schip zien, wij hebben nu reeds lang onzen vorst niet, er is dus niemand, die rijst stampt, korte of lange rijstblokken zijn er niet, welke geluid geven, dewijl wij rouwen, en plotseling komt het (schip) daar en lost kanonschoten." Bode Depak ging naar het schip zien; aan het strand der zee gekomen, zag hij dat het 't schip van den vorst was; verheugd snelde hij naar de rijksgrooten, om het hun mede te deelen: „Als 't u belieft, maakt u gereed, ontbiedt den heer imam, den heer kadi, 't schip van den vorst is gekomen!"

Ia-kĕlek-mo tuan kadi, tuan imam, barĕmin-mo sarea tau. Ia-lalo-mo ete datu lako kapal; turin-mo datu ka ling bao kapal; ia-sĕntek-mo lako djuli, ia-isong-mo ling tau pĕno, ia-bawa-mo mule. Dapat bale, mutu rik anar, ia-sawit-mo ke loto kuning, ĕntek-mo ko bao bale, ĕntek-mo sarea lante-mantĕri, tuan kadi, tuan imam, dapat mbao bale, tokal-mo sarea.

Bĕling-mo mantĕri: „Apa-mo rungan rua datu, sanak dewa pang Mĕnggĕribi ana?" Dadi ia-samong ling Muhammad: „Insja'Allah, datu-kita balong marenta pang Mĕnggĕribi, gĕntan mĕntua." Bĕling-mo tuan kadi: „E anak-e, dadi no-mo ia turin lampa datu-kita ko bawa angin ta?" Mĕngka ia-samong-mo ling nja Muhammad: „Apa ia-buja turin lako desa lĕnge ta? Desa ana, apa de tu-buja, ia nonda sarea?"

VI

Ada dea dua basanak-sĕlaki, sama rua basowai sa-dua. Bĕling de rea: „Lamin sowai anak-kau, adi-e, sĕlaki anak-kaku, tu-sukat era." Bĕling-mo de ode: „Balong-si, kaka-e." Dapat ling masa, baranak ade ode sowai, baranak ade rea sĕlaki.

Tu-ete lema, rea-rea anak, mate-mo bapa, mate ina. Dea rea no-so-ka ia-sĕpan kĕmanak, ina ka-mo mate, bapa ka-mo mate, no-so-ka ia-djampang kĕmanak.

Tu-ete lema, rea-mo kĕmanak, anak dea rango-mo, no-so-ka saling-gita basĕmpu-sai. Ia-mĕnong rungan bae-si, ia-bada lalu nan: „Balong adi-sia ana." Dadi bĕling lalu nan: „Te tu-lalo gita!" Balangan-mo ke tau ka bĕling balong nan ia lalo gita. Mutu ia-gita tama ko dalam karang, ia-sampat lawang bale. Bĕling-mo lalu nan: „Me ka lako baeng bale ta rua, ia-sampat lawang?" Dadi bĕling dĕngan badampi bale: „Nonda."

Bĕling-mo tau ka bĕling nonda nan: „Te-mo tu-lalo ko bale-kaku-mo!" Dadi ia-samong ling lalu nan: „Te tu-lalo ko bale-sia-mo, ina-e, apa bale ta nonda baeng." Lalo-mo lalu lako bale; ĕntek ko bao bale, bĕling-mo tau ia-pina ina ling lalu nan: „Lamin sia-datang

Zij ontboden den heer kadi, den heer imam, alle lieden kwamen bijeen. Men ging den vorst van het schip afhalen; deze ging van boord; men deed hem in een draagstoel plaats nemen, de menigte droeg hem en bracht hem naar zijne woning. Aldaar gekomen bestrooiden zij hem, toen hij de trap betrad, met gele rijst; hij ging naar boven in huis, alle rijksgrooten, de heer kadi en de heer imam gingen ook naar boven, aldaar gingen zij allen zitten.

De rijksgrooten zeiden: „Wat is er voor nieuws van den vorst, den broeder van Uwe Majesteit in het Westerrijk?" Muhammad antwoordde: „Als God wil, regeert onze vorst in welstand in het Westerrijk, ter vervanging van zijn schoonvader." De heer kadi sprak: „Mijn zoon, zal 't dan werkelijk niet gebeuren, dat onze vorst hier naar het land beneden den wind komt?" Toen antwoordde Muhammad: „Wat zou hij zoeken, door te komen in dit leelijke land? Wat men ook zoeken kan, is dat alles niet in het land daarginds?"

VI

Er waren eens twee aanzienlijke broeders, beiden waren getrouwd. De oudste sprak: „Als gij eene dochter krijgt, mijn jongere broeder, en ik een zoon, dan zullen wij ze met elkander laten trouwen." De jongere zeide: „Goed, oudere broeder!" Toen de tijd gekomen was, kreeg de jongste eene dochter, de oudste een zoon.

Om kort te gaan, toen de kinderen opgroeiden, stierven de vader en moeder van het meisje. De oudste der adellijke broeders sprak nooit meer over zijne nicht, nadat vader en moeder dood waren, liet hij zich niets aan haar gelegen liggen.

Om kort te gaan, toen de nicht van den edelman volwassen was en ook zijn zoon groot was, hadden neef en nicht elkander nooit gezien. Alleen hoorde de Jonker eens het bericht van iemand, die hem zeide: „Uw jongere zuster is schoon." Toen zeide hij: „Laten wij eens naar haar gaan zien!" Hij begaf zich op weg met de persoon, die gezegd had, dat zij schoon was, om naar haar te gaan zien. Toen zij hen het erf zag opkomen, sloot zij de huisdeur. De Jonker sprak: „Waar zou de persoon, die het huis bewoont, heen gegaan zijn, dat de deur gesloten is?" Een dienst(vrouw), die op hetzelfde erf woonde, zeide: „Er is niemand."

Zij, die gezegd had, dat er niemand was, zeide: „Laat ons naar mijn huis gaan!" De Jonker sprak: „Welaan, laten wij naar uw huis gaan, moeder, omdat de persoon, die dit huis bewoont er niet is." De Jonker ging naar het huis; toen hij boven gekomen was, zeide de

nawar puan, sia-bakĕre berek, sapu berek, sia-djual djadi, nan nja de ia-bĕri ling adi-sia, no-mo takit sia, apa no ia-tò rua-sia."

Dapat rawi, bĕling-mo lalu lako dĕngan: „E tode, nawar siip pĕra kĕbo, apa ada lako ia ku-bawa djadi!" Tu-ete lema, dapat siip-djaga, ada djadi ia-bawa ling tau ode nan, dua pangisi. Bĕling-mo lalu nan lako tau ode nan: „Lemar ling kau djadi ta, apa ada lako ia tu-bawa!" Dapat-mo ola, ia-ete-mo kĕre tau ode nan ke sapu tau ode nan, ia-beang-mo kĕre lalu ke sapu: „Anti aku pang ninta, na kĕna mu-lalo lako me-mé bĕlè, kĕna ku-mule mudi, nonda kau, ku-sili kau!" Dadi ia-samong ling tau ode nan: „Lalu, balong-si, me-po ia lako-ku, ku-tĕngan ia ku-bilin sia?"

Ia-ete djadi ling lalu pang tau ode nan, ia-lemar-mo tama ko dalam desa. Mutu dapat sisi karang lala nan, barĕngo-mo lalu nan: „Ma bĕli djadi, nènè!" Bĕling-mo lala nan: „Kuda ia-mo sĕda tau djual djadi?" Dadi ia-samong ling tau ode dĕngan lala nan: „Tau djual djadi-si, lala-e!" — „Lalo kĕlek lema, bawa ko ta!"

Turin-mo tau ode dĕngan lala nan, ia-ngo-mo tau djual djadi: „Bawa ko ta djadi-kĕlam!" Ia-bawa-mo ling lalu nan lako angkang bale lala nan. Bĕling-mo lala nan: „Adjak ĕntek ko bao bale ta tau djual djadi nan!" Bĕling-mo tau ode nan: „Bawa ĕntek djadi-kĕlam ko bale lala ana!" Bĕling-mo lalu nan: „No ku-tĕngan ko bale tau dadi dea, aku tau kĕban, kĕre-ku berek, sapu-ku berek, no gampang ku-ĕntek ko bale tau dadi dea, tau ulin ia-mo aku ta." Bĕling-mo lala nan: „No-si kuda-kuda, ma bawa ĕntek djadi-mu lako ta." Ia-bawa-mo ĕntek ling lalu nan.

„Pida-mo bĕli djadi ta sa-pangisi?" Dadi ia-samong ling lalu nan: „Tu-takar-po!" Bĕling-mo lala nan: „Me takar-mu?" Ia-samong ling lalu nan: „Nonda takar-ku." Bĕling-mo lala nan: „Ete kudong namo ana, tode, kenang tu-takar djadi ta!" Lalo-mo tau ode nan, ia-lalo ete kudong namo, ia-bawa-mo ling tau ode nan, ia-beang-mo lako lala. „Mu-roa-ke sa-takar sa-kepeng djadi-mu?" Ia-samong ling lalu nan:

vrouw, die hij als moeder aangesproken had: „Als u later nog eens komt, moet u een gescheurde kain en hoofddoek dragen en moet gij melk te koop aanbieden, dan zal uwe jongere zuster op u gesteld zijn en niet meer bang zijn, want zij kent u niet."

Toen de avond gevallen was, zeide de Jonker tot een ondergeschikte: „Jongen, melk morgen vroeg de buffels, want ik wil ergens heen melk brengen!" Om kort te gaan, toen het vroeg in den morgen was, was de melk, ter hoeveelheid van twee emmers, door den jongen man gebracht. De Jonker zeide tot hem: „Draag gij deze melk, want ik wil ze ergens heen brengen!" Op weg nam hij de kain van den jongen man en diens hoofddoek en gaf hem zijn kain en hoofddoek, (terwijl hij sprak): „Wacht mij hier, ga vooral nergens heen, mocht ik later terugkomen, terwijl gij er niet zijt, dan word ik boos op je!" De jongeman antwoordde: „Goed, Jonker, waar zou ik heen gaan, zou ik u durven verlaten?"

De Jonker nam de melk van den jongeman over en droeg die naar het dorp. Toen hij naast het erf van de Jonkvrouw gekomen was, riep hij: „Koopt melk, heeren!" De Jonkvrouw zeide: „Hoe, 't is alsof (ik) de stem hoor van iemand, die melk te koop aanbiedt?" Een dienstmeisje van de Jonkvrouw antwoordde: „Er is ook een melkverkooper, Jonkvrouw." — „Ga hem spoedig roepen en breng hem hier!"

Het meisje kwam beneden en riep den melkverkooper: „Breng uwe melk hier!" De Jonker bracht ze voor het huis van de Jonkvrouw. Deze zeide: „Laat dien melkverkooper hier boven komen." Het meisje zeide: „Breng uwe melk boven in het huis van de Jonkvrouw daar!" De Jonker zeide: „Ik durf niet naar het huis van iemand, die tot de aanzienlijken behoort, ik ben maar een landman, mijn kain en hoofddoek zijn gescheurd, het is een heel ding voor mij om in het huis te komen van iemand, die tot de aanzienlijken behoort, een laaggeborene als ik." De Jonkvrouw sprak: „Dat komt er niets op aan, kom, breng uw melk hier boven!" De Jonker bracht de melk boven.

„Hoeveel kost één emmer van die melk?" De Jonker antwoordde: „Laten wij ze meten!" De Jonkvrouw sprak: „Waar is uw maat?" De Jonker antwoordde: „Ik heb geen maat." De Jonkvrouw sprak: „Meisje, neem de deksel van die waterkruik daar en laten wij daar de melk mede meten!" Het meisje ging de deksel halen, bracht hem en gaf hem aan de Jonkvrouw. „Wilt gij één duit per maat voor uw melk hebben?" De Jonker antwoordde: „Er is niets tegen, als u de

„No monda, lamin sia-ete-mo sa-kepeng sa-takar." Ia-djual-mo djadi lako lala nan, ia-ete sarea djadi ling lala.

Bĕling-mo lala nan: „E tode, ete pabua-ku ana, bawa ko ta!" Ia-ete-mo pabua ling tau ode nan, ia-bawa-mo lako angkang lala. Dadi bĕling lala: „Ma-mo mama." Dadi ia-samong ling lalu nan: „Balong-si." Mama-mo lalu nan ita, suda mama, ngamit-mo. Dadi bĕling lala nan: „Lamin ada djadi nawar puan, bawa lako ta, na bawa ko tau lin!"

Turin lalu nan ling bao bale lala nan. Bĕling-mo lala lako dĕngan: „Mura djadi tau ana ita; tingka tu-bĕli lako tau lin s-uwang sa-takar, nja beang tau sa-kepeng sa-takar; nanta tau nan, mura djadi beang tau!"

Tu-ete lema, balangan lalu nan, ia-dapat-mo tau ode dĕngan lalu nan: „Maeng ko ta kĕre-ku, sapu-ku; ma-mo ete kĕre-kau, laga lema, ame tu balangan, kĕna gita tau!" Balangan-mo dua ke tau ode, bĕling-mo lalu nan: „Ka-mo ku-gita lala ana ita bĕlè, balong!" Bĕling-mo tau ode: „Tingka ka sia-kenang kĕre balong, sapu balong, no-mo tĕngan gita sia, ka sia-bau badampi (ke lala) nan ita." Bĕling-mo lalu nan: „Tutu mĕrang balong bĕlè; nawar djaga mĕra!"

Siip-djaga mĕra tau ode nan, ia-bawa dua pangisi, lalo beang lalu. Bĕling-mo lalu: „Lemar ling kau-mo, te-mo tu-balangan lema, kĕna gita tau ling dea-bini, kĕlek tau era!" Lema balangan dua. Dapat ka pang barĕnang mula, bĕling-mo lalu nan: „Maeng ko ta kĕre-mu ke sapu-mu, kĕna ada tau gita tau!" Ia-beang-mo ling tau ode kĕre ke sapu; basalin-mo lalu, balangan-mo lalu, ia-ete djadi nan, ia-lemar-mo.

Mutu dapat angkang bale lala nan, barĕngo-mo: „Ma bĕli djadi!" Ia-mĕnong ling lala nan: „Lalo kĕlek lema tau djual djadi ana, kĕna nja tau ka tu-bĕli djadi perap!" Ia-lalo-mo kĕlek ling tau ode nan: „Bawa djadi-kĕlam ko bale lala apa ia bĕli djadi!" Ia-bawa-mo. „E tau perap-si lampa; ma bawa ĕntek lako ta djadi-mu!"

Ia-bawa-mo ĕntek ko bale lala nan; ia-takar-mo djadi ling lala nan. Ia-kĕtoan-mo ling lala nan: „Me desa-mo kau, to waja mu-

melk neemt voor één duit per maat." Hij verkocht dan de melk aan de Jonkvrouw, deze nam al de melk.

Zij sprak: „Meisje, krijg mijn sirihdoos en breng die hier." Het meisje kreeg de sirihdoos en bracht die voor de Jonkvrouw. Deze sprak: „Komaan, neem een sirihpruim!" De Jonker antwoordde: „Goed." De Jonker nam een sirihpruim, daarna vroeg hij verlof om heen te gaan. De Jonkvrouw sprak: „Als gij morgen of overmorgen melk hebt, breng die dan hier, niet naar een ander!"

De Jonker daalde af van het huis van de Jonkvrouw. Deze zeide tot hare bediende: „De melk van dien man, die hier zooeven was, is goedkoop; als wij ze bij iemand anders gingen koopen, zou ze 10 duiten de maat zijn, hij geeft ze ons voor één duit de maat; och, die man, wat geeft hij ons de melk goedkoop!"

Om kort te gaan, de Jonker begaf zich op weg en kwam bij den jongeman, die een dienaar van hem was: „Geef hier mijn kain en mijn hoofddoek, vooruit, neem je kain, wat vlug, opdat wij kunnen weggaan, men mocht ons eens zien!" Hij ging met den jongeman op weg en sprak: „Ik heb dan zooeven de Jonkvrouw gezien, zij is schoon!" De jongeman sprak: „Als gij een mooie kain en een mooie hoofddoek hadt gedragen, zou zij u niet hebben durven zien, nu hebt u en de Jonkvrouw van zooeven elkander kunnen naderen!" De Jonker sprak: „Zij is dan werkelijk zeer schoon; ga morgen ochtend melken!"

In den vroegen ochtend melkte de jongeman, hij bracht twee emmers en gaf die aan den Jonker. Deze zeide: „Draag gij haar, vooruit, laat ons snel op weg gaan, anders mocht de edelvrouw (mijne moeder) ons eens zien en ons roepen!" Zij begaven zich snel op weg. Toen zij kwamen, waar zij de eerste maal stil gehouden hadden, zeide de Jonker: „Geef hier uw kain en hoofddoek, er mocht eens iemand zijn die ons zag!" De jongeman gaf zijn kain en hoofddoek; de Jonker verkleedde zich en begaf zich op weg, terwijl hij de melk nam en die droeg.

Toen hij voor het huis der Jonkvrouw kwam, riep hij: „Koopt melk!" De Jonkvrouw hoorde hem: „Ga snel dien melkverkooper daar roepen, misschien is hij de man, van wien wij gisteren gekocht hebben." De bediende ging hem roepen: „Breng uwe melk naar het huis der Jonkvrouw, want zij wil melk koopen!" Hij bracht ze. „He, dat is werkelijk de man van gisteren; breng je melk hier boven!"

Hij bracht de melk boven in het huis der Jonkvrouw; deze mat de melk. Zij vroeg hem: „Uit welk dorp zijt gij, dat gij op dezen

dapat ta?" — „Dò desa-kaku, sia-e." — „Pukil pida ka mu-bilin desa-mu?" — „Pukil dua ku-bilin desa-ku aku, sia-e." Bĕling-mo lala nan: „E tode, beang mè nanta tau ta, apa dò desa; tĕnga pĕtang ka balangan, to wajang [1]) dapat ta, panas tian, beang mè lema!"

Ia-beang-mo mè ling tau ode; suda mangan, bĕling-mo lalu nan: „Alhamdu l'illah, no-mo ku-mule ko bale mudi; batĕris ku-lalo gita kĕbo, apa bĕsir-mo tian-ku!" Bĕling-mo lala nan: „No-mo ku-ngo kau, batĕris-mo bawa ko ta djadi-mu nawar!" Ia-kĕtoan-mo ling lala nan: „Ka-mo-ke mu-basowai?" Dadi ia-samong ling lalu nan: „Ka-mo ku-basowai." Ia-kĕtoan-mo ling lala nan: „Ada-mo-ke anak-mu?" Ia-samong ling lalu nan: „Ada-mo." — „Sowai-ke, sĕlaki-ke anak-mu?" — „Sowai." — „Apa singin anak-mu nan, ame njaman tu-kĕlek kau?" Dadi ia-samong ling lalu nan: „Si Kĕbo-kuning singin ulin-sia."

Tu-ete lema, balangan-mo lalu mule; bĕling-mo lala nan: „Lok balong ate Bapa si Kĕbo-kuning lako kita; siip-djaga datang bawa djadi!"

Tu-ete lema, pĕtang bĕling lako tau ode dĕngan lalu nan: „Pĕra kĕbo-mu rawi ano, ame tu-lalo pĕtang bawa djadi dumin lala nan!" Dapat mĕnggĕrib, lalo bawa djadi. Bĕling-mo lala nan: „Sai nan?" Ia-samong ling lalu nan: „Aku, sia-e!" — „Aku sai?" — „Aku Bapa si Kĕbo-kuning!" — „Beang lawang lema, tode, Bapa si Kĕbo-kuning beang tau djadi."

Ia-bawa-mo ĕntek djadi ko bao bale, ĕmpat pangisi; ia-ete-mo ling lala nan: „No-mo datang tĕngari, pĕtang bae-mo datang!" — „Balong-si," ling ia-samong ling Bapa si Kĕbo-kuning. Suda ia-beang mè, ngamit-mo. Bĕling-mo lala nan: „Na, mudi, Bapa si Kĕbo-kuning, apa ada ia ku-kĕtoan kau; ada sowai-mu masi-ke?" Dadi ia-samong ling Bapa si Kĕbo-kuning: „Lè-mo ka mate." — „Tingka roa ke aku, Bapa si Kĕbo-kuning, ku-roa-si!"

Dadi bĕling Bapa si Kĕbo-kuning: „No gampang tau ulin marua aku ta, ia ku-ngĕntang ling bale-sia; sia tau dadi lala, aku tau ulin."

[1]) Zoo het hs.; l. waja, of waja-ng? (P. V.)

tijd van den dag hier komt?" — „Mijn dorp is ver, Vrouwe." — „Hoe laat hebt gij uw dorp verlaten?" — „Om twee uur heb ik mijn dorp verlaten, vrouwe." Zij sprak: „Meisje, geef wat eten aan dien besten man hier, want zijn dorp is ver; in de helft van den namiddag is hij al op weg gegaan en om dezen tijd is hij hier gekomen, hij moet honger hebben, geef hem snel wat eten!"

Het meisje gaf gekookte rijst; nadat hij gegeten had, zeide de Jonker: „Lof zij Allah, nu behoef ik hierna niet meer naar huis te gaan; ik kan meteen door naar de buffels gaan zien, want ik ben verzadigd." De Jonkvrouw sprak: „Ik zal u niet meer aanroepen, breng morgen uw melk meteen hier!" Zij vroeg verder: „Hebt gij al eene vrouw?" De Jonker antwoordde: „Ik heb al eene vrouw getrouwd." Zij vroeg (verder): „Hebt gij al een kind?" De Jonker antwoordde: „Ja!" — „Een meisje of een jongen?" — „Een meisje." — „Hoe heet uw dochter, (zeg 't mij), dat wij u kunnen aanspreken met een naam, die aangenaam is." De Jonker antwoordde: „Kĕbo-koening is de naam van uwe dienaresse."

Om kort te gaan, de Jonker begaf zich op weg om naar huis te gaan; daarop sprak de Jonkvrouw: „Wat is de vader van Kĕbo-koening ons toch welgezind; vroeg in den morgen komt hij ons melk brengen."

Om kort te gaan, toen de avond gevallen was, zeide de Jonker tot zijn jongen volgeling: „Melk uwe buffels in den namiddag, dan kunnen wij, als 't donker is, de melk, voor de Jonkvrouw bestemd, brengen." Toen het de tijd voor 't gebed bij zonsondergang was, gingen zij de melk brengen. De Jonkvrouw zeide: „Wie is daar?" De Jonker antwoordde: „Ik, vrouwe." — „Wie is ik?" — „Ik, Vader van Kĕbo-koening!" — „Geef hem snel toegang, meisje, Vader van Kĕbo-koening komt ons melk geven!"

Hij bracht de melk boven in huis, ter hoeveelheid van vier emmers; de Jonkvrouw nam ze, (en zei): „Gij moet niet meer over dag komen, kom maar als 't donker is!" — „Goed," was het antwoord van Vader van Kĕbo-koening. Nadat men hem rijst gegeven had, verzocht hij verlof om heen te gaan. De Jonkvrouw sprak: „(Ga nog) niet, (ga) later; ik heb u iets te vragen, hebt gij uw vrouw nog?" De Vader van Kĕbo-koening antwoordde: „Zij is al lang gestorven!" — „Als gij mij wilt hebben, Vader van Kĕbo-koening, dan wil ik wel."

Hij sprak: „Het is geen kleinigheid voor een laaggeborene als ik om in uw huis te verblijven; gij zijt eene Jonkvrouw, ik een laaggeborene." De Jonkvrouw sprak: „Dat zal er niet op aan komen."

Dadi ia-samong ling lala nan: „Ia ta kuda!" Bĕling-mo Bapa si Kĕbo-kuning: „Bĕnar-si ling-sia, no gampang; sia tau dadi dea, aku tau ulin; ia ku-ngĕntang ling bale sia, no bau dua-ng-ano, samate-mo aku ling tau."

Tu-ete lema, turin-mo Bapa si Kĕbo-kuning mule; dapat-mo ola, bĕling-mo lako tau ode dĕngan lalu nan: „Maeng ko ta kĕre-ku, sapu-ku, ame lema tu-balangan." Mutu suda kenang kĕre, sapu lalu, bĕling-mo lako tau ode: „Apa rua lok lala nan bĕlè, roa sangĕntang tau?" Ia-samong-mo ling tau ode: „Lok no tò rua-sia; sia basapu berek, bakĕre berek; tingka sia-kenang ade balong, no sia-bau gita." Dadi balangan-mo dua. Bĕling tau ode nan: „Sia-ngĕntang-mo nawar pĕtang, lalu!"

Tu-ete lema, sĕlam ano, bawa-mo djadi, lalo tĕlu. Mutu dapat bale lala nan, ĕntek mo lalu ko bale lala nan. Bĕling-mo lala nan: „E nanta Bapa si Kĕbo-kuning bawa djadi!" Tau ode dua nan mule-mo, lalu ngĕntang-mo ling bale lala nan.

Suda ia-beang mè ling lala nan, ngamit-mo: „Ta-mo ku-mule." Bĕling-mo lala nan: „Nawar-mo mu-mule!" Bĕling-mo Bapa si Kĕbo-kuning: „No ku-tĕngan ngĕntang, sia-e." — „Sai ia tĕngan, lamin aku-sangĕntang kau?" Ia-samong ling Bapa si Kĕbo-kuning: „Me ling-sia-mo!"

Tu-ete lema, dapat tĕnga pĕtang, ngĕraga Bapa si Kĕbo-kuning, ia-ĕnti nè lala nan. Tĕrĕmpat lala nan, bĕling lala nan: „Sai to?" — „Aku, Bapa si Kĕbo-kuning." Dadi bĕling lala nan: „E Bapa si Kĕbo-kuning-e, na mĕnta lok-tau; lamin mu-roa-si aku, tanang balong, tu-kĕlek tuan imam, tuan kadi, ame sanika tau tĕrang-tĕrang; na tu-boat lĕnge, nongka balong!" — „Lamin nan-po ling-sia, lala-e, balong-si; nawar, pĕtang djĕmat ku-datang bawa djadi, tu-kĕlek-mo tuan imam ke tuan kadi."

Dapat ling pĕtang, ada-mo lalo Bapa si Kĕbo-kuning bawa djadi; ia-lalo-mo kĕlek tuan kadi, tuan imam; ada-mo datang sadua. Bĕling-mo lala: „Nan-si aku-kĕlek sia, dea papin tuan kadi, tuan imam,

Hij zeide: „(Al) meent u wat u zegt, het is geen kleinigheid; u behoort tot de adellijken, ik ben een laaggeborene; wil ik verblijven in uw huis, dan zal ik dat geen twee dagen kunnen; men zal mij dooden."

Om kort te gaan, hij ging naar huis; toen hij op den weg gekomen was, zeide de Jonker tot zijn jongen bediende: „Geef hier mijn kain en hoofddoek en laten wij ons spoedig op weg begeven!" Nadat de Jonker zijn kain en hoofddoek aangedaan had, zeide hij tot den jongeman: „Wat is er toch met de Jonkvrouw, zij wil ons in haar huis doen blijven!" De jongeman antwoordde: „De zaak is, dat zij niet weet wie gij zijt; u toch draagt een gescheurde kain, een gescheurde hoofddoek; indien u mooi goed aanhadt, zoudt u haar niet hebben kunnen zien." Beiden begaven zich toen op weg. De jongeman sprak: „U moet morgen nacht blijven, Jonker!"

Om kort te gaan, toen de zon onderging, bracht hij de melk, terwijl hij met twee bedienden liep. Toen zij het huis van de Jonkvrouw bereikt hadden, ging de Jonker naar boven in huis. De Jonkvrouw sprak: „He, daar is die beste Vader van Këbo-koening, die melk brengt." De twee jonge mannen keerden terug, de Jonker bleef in het huis van de Jonkvrouw.

Toen zij hem te eten gegeven had, wilde hij verlof vragen om heen te gaan (en zeide): „Nu zal ik naar huis gaan!" De Jonkvrouw zeide: „Morgen kunt gij naar huis gaan." De Vader van Këbo-koening sprak: „Ik durf niet blijven, Vrouwe!" — „Wie zou (u iets) durven (doen), als ik u laat blijven?" De Vader van Këbo-koening antwoordde: „Al wat u zegt (zal ik opvolgen)!"

Om kort te gaan, toen het midden in den nacht was, kroop de Vader van Këbo-koening naar de Jonkvrouw en vatte haar bij de voet. Zij schrok wakker en zeide: „Wie is hier?" — „Ik, de Vader van Këbo-koening." Toen zeide de Jonkvrouw: „Vader van Këbo-koening, laten wij niet zoo doen; als gij mij hebben wilt, laten wij dan den juisten weg volgen en mijnheer den imam en mijnheer den kadi roepen, om ons geheel zoo als 't behoort, in het huwelijk te verbinden; laten wij niet slecht handelen, dat zou niet goed afloopen!" — „Als dit uw woord is, Jonkvrouw, dan is het goed; morgen in den naävond voor Vrijdag zal ik melk komen brengen, wij zullen dan den heer imam en den heer kadi ontbieden."

Toen de naävond gekomen was, had de Vader van Këbo-koening melk gebracht; hij ging den heer kadi en den heer imam roepen; beiden waren dan gekomen. De Jonkvrouw sprak: „Daarom heb ik

sanika aku ke Bapa si Kĕbo-kuning!" Ia-samong-mo ling tuan imam: „E sai ia tĕngan sanika sia ke tau ulin, rena sia pĕno adi-kaka-sia?" Dadi ia-samong ling lala: „No-mo sia-tò ling sia, sanika aku bae-mo!"

Dadi ia-sanika-mo ling tuan imam, tuan kadi. Suda ia-sanika, inim ai panas; suda inim ai panas, ngamit-mo mule tuan imam, tuan kadi. Tu-ete lema, lalo-mo mule lako bale.

Dapat marua kabiasa, mule (lalu nan) lalo gita kĕbo; bĕling ko sowai: „Ta ku-lalo gita kĕbo-ku." Ia-samong-mo ling sowai: „Lema mule!" Batĕris mule ko bale; bĕling-mo dea-laki: „Me ka lako-mu, anak, to dua pĕtang mu-nonda?" — „Ka ku-lalo gita sanak-sowai-ku; dapat bale sanak-sowai-ku, tĕria ku-gita rua balong, dadi ku-kĕlek-mo tuan imam, tuan kadi, suru sanika aku."— „Apa-mo ling sĕmpu-sai-mu gita kau?" — „No-si tò rua-ku, apa ku-bakĕre berek, basapu berek; ka-si kĕtoan aku: apa singin-mu kau, dadi ku-samong: aku Bapa si Kĕbo-kuning; runtung ano ku-beang djadi."

Bĕling-mo dea-laki ke dea-bini: „No-si nan lok-tau, apa kita tu-dadi dea; tu-pĕngantan ke balong-balong; boat tau ulin basio." Bĕling-mo dea-laki ke dea-bini: „Man-mo lako me-mé, anak, ame ku-sukat kau tĕrang-tĕrang, ame ta ku-kĕlek tuan kadi ke tuan imam, ku-suru lalo bakĕtoan lako sĕmpu-sai-mu!" Dadi ia-samong ling lalu: „Kuda, ka-mo ku-nika; tuan kadi, tuan imam sanika aku." — „No-si nan lok-kita tu-dadi dea, anak-e, rame-po pĕngantan-kita."

Tu-ete lema, balangan-mo tuan kadi ke tuan imam lalo bakĕtoan. Dapat bale lala nan, bĕling-mo tuan kadi ke tuan imam: „Ao papu-e, ka suru aku ling dea-rea-mu, ia ku-sasai kau ke sĕmpu-sai-mu!" Ia-samong-mo ling lala nan: „E ku-heran tuan kadi ke tuan imam,

u laten roepen, Mijne Heeren grootvader, mijnheer de kadi, mijnheer de imam, opdat u mij in het huwelijk verbindt met den Vader van Kĕbo-koening." De heer imam antwoordde: „Wie zou u in het huwelijk durven verbinden met een laaggeborene, want u heeft vele (en daardoor machtige) familie." De Jonkvrouw antwoordde: „Gij behoeft (mij en mijne familie) niet te kennen, verbindt mij maar in het huwelijk!"

Het geschiedde, dat de heer imam en de heer kadi hen in het huwelijk verbonden. Daarna dronken zij koffie en na afloop daarvan namen de heer imam en de heer kadi afscheid. Om kort te gaan, zij gingen naar huis terug.

Toen het de gewone tijd was, ging de Jonker terug om naar de buffels te zien; hij zeide tot zijne vrouw: „Ik ga nu naar mijne buffels zien!" Zij antwoordde: „Kom spoedig terug." Hij ging recht door naar zijn eigen huis; daar sprak de oude edelman (zijn vader): „Waar zijt gij heen geweest, mijn zoon, dat gij nu twee nachten er niet geweest zijt?" — „Ik ben naar mijn nicht gaan zien; toen ik bij haar huis kwam, zag ik plotseling dat zij schoon was, derhalve heb ik den heer imam en den heer kadi geroepen en hun bevolen mij in het huwelijk te verbinden." — „Wat zeide je nicht, toen ze je zag?" — „Zij kende mij volstrekt niet, want ik droeg een gescheurde kain en een gescheurde hoofddoek; toen zij mij gevraagd had: hoe heet gij, antwoordde ik: ik ben de Vader van Kĕbo-koening; elken dag gaf ik haar melk."

De edelman en zijne vrouw zeiden: „Zoo kunnen wij niet te werk gaan, want wij zijn edellieden; wij moeten trouwen geheel zooals het behoort; het is de handelwijze van een laaggeborene, om het in 't geheim te doen." De edelman en zijne echtgenoote spraken voorts: „Ga niet hier of daar naar toe, mijn zoon, dan zal ik u geheel op de juiste wijze in het huwelijk doen verbinden, en nu den heer kadi en den heer imam roepen om de hand te vragen van uwe nicht." De Jonker antwoordde: „Waartoe, ik ben al getrouwd; de heer kadi en de heer imam hebben mij in het huwelijk (met haar) verbonden." — „Zoo kunnen wij edellieden niet te werk gaan, mijn zoon, ons huwelijk moet in het openbaar zijn."

Om kort te gaan, mijnheer de kadi en mijnheer de imam gingen het huwelijksaanzoek verrichten. Toen zij bij de Jonkvrouw kwamen, zeiden de heer kadi en de heer imam: „O kleindochter, de edelman, uw oom, heeft ons gezonden, om u te verbinden met uw neef." De Jonkvrouw antwoordde: „He, ik verwonder mij over den heer kadi

rena tuan imam ke tuan kadi ka sanika aku; ada-ke tau basĕlaki dua kali, rena ada sĕlaki?" Ia-samong-mo ling tuan kadi: „Ulin dea-rea-mu, lampa, Bapa si Kĕbo-kuning nan; gampang-si, anak-e, lamin ngamok, tu-samate-mo, apa ulin nja-si baeng."

Ia-samong-mo ling lala nan: „E lok gila tuan kadi, aku tau pina sĕlaki ulin-mo!" Dadi ia-samong-mo ling tuan kadi: „Nongka patit, papu-e, tau marua sia lalo pina sĕlaki ulin!" Ia-samong-mo tuan kadi ling lala nan: „Tò-si kalako aku lampa; kuda to lelè nongka datang gita aku, kanjong ku-rango-mo; tò-mo kalako aku!"

Tu-ete lema, mule tuan kadi ke tuan imam lalo pĕri dea. Bĕling-mo dea nan: „Apa rungan, tuan kadi, tuan imam, ka ku-suru lalo nan?" — „Ka-mo kĕdjulin-bĕling ke anak kalepe-kadji, samong kĕdjulin: Kuda, tuan kadi ka sanika aku ke tuan imam, to datang tuan kadi pĕri aku, ada-ke tau basĕlaki dua kali, rena sĕlaki-ku ada: Bapa si Kĕbo-kuning." Ia-samong-mo ling lalu nan: „Aku-si tuan kadi, tuan imam ka ia-sanika; ku-singin diri-ku Bapa si Kĕbo-kuning." Bĕling-mo dea nan: „Tu-sukat-po rame-rame, tuan kadi!"

Tu-ete lema, ia-kĕlek Bapa si Kĕbo-kuning, ia-lalo bawa ko bale lala nan: „Ta nja Bapa si Kĕbo-kuning; mu-roa-ke pina sĕlaki ling kau tau mĕnta rua?" Ĕntek-mo Bapa si Kĕbo-kuning ko bao bale. Mutu ia-gita ling lala nan rua Bapa si Kĕbo-kuning, kasĕrak lala nan, katakit ia-gita Bapa si Kĕbo-kuning. Ia-samong-mo ling tuan kadi: „Kuda bua mu-kasĕrak, mu-katakit?" Dadi ia-samong ling lala nan tuan kadi: „Apa de mĕnta rua, ia-mo setan!"

Dadi bĕling tuan kadi: „Lok nasa akal, ku-sukat kau nan lampa, papu-e, ke papu-ku-si; lok dadi akal! Ba ta ling dea-rea-mu, ku-sukat kau rame-rame-po, kĕrana boat(-kita) tu-dadi dea; mutu ku-sukat kau dunung nan, boat tau ulin; kelo aku ling papu-ku, lok

en den heer imam, omdat gij mij getrouwd hebt; huwt iemand dan tweemaal een man, want ik heb toch een man?" De heer kadi antwoordde: „Een slaaf van uw adellijken oom, mijne dochter, is werkelijk die Vader van Kĕbo-koening; het is gemakkelijk, mijne dochter, als men amok maakt, kan hij gedood worden, want hij is een slaaf van uw oom."

De Jonkvrouw antwoordde: „He, zijt gij gek, mijnheer de kadi, ik ben het immers, die een laaggeborene tot man genomen heb." De heer kadi antwoordde: „Het paste niet, kleindochter, dat iemand als u een laaggeborene tot man ging nemen." De Jonkvrouw antwoordde hem: „Ik zie nu werkelijk 't voordeel er van in, (dat ik van hooge geboorte ben); waarom is 't nu, hoe lang ook is men niet naar mij komen zien, eerst nu ik volwassen ben (bekommert men zich om mij). Ik weet nu 't voordeel er van!"

Om kort te gaan, de heer kadi en de heer imam gingen terug en begaven zich naar den edelman. Deze zeide: „Wat voor een bericht is er, heer kadi, heer imam, die ik gezonden heb om (naar de Jonkvrouw) te gaan?" — „Uwe dienaars hebben gesproken tot uwe nicht, zij antwoordde: Hoe, mijnheer de kadi heeft mij, te zamen met den heer imam, in het huwelijk verbonden, en nu komt gij tot mij (met deze zaak); trouwt men tweemaal een man, ik heb immers een man, den Vader van Kĕbo-koening." De Jonker antwoordde: „Ik ben het, dien mijnheer de kadi en mijnheer de imam in het huwelijk hebben verbonden; ik heb mij Vader van Kĕbo-koening genoemd." De edelman sprak: „Wij zullen hen nog met veel luister in het huwelijk verbinden!"

Om kort te gaan, men riep den Vader van Kĕbo-koening en bracht hem naar het huis van de Jonkvrouw en zeide: „Dit is de Vader van Kĕbo-koening; wilt gij een man, die er zoo uitziet, tot man nemen?" Hij ging naar boven in huis. Toen de Jonkvrouw zijn uiterlijk zag, gaf zij een gil en was bevreesd bij zijn aanblik. De heer kadi antwoordde: „Waarom gilt gij en zijt gij bevreesd?" De Jonkvrouw antwoordde den heer kadi: „Wat is hij, die er zoo uitziet, 't is alsof het een duivel is!"

De heer kadi sprak: „Wat vele listen zijn er gebezigd; ik heb u werkelijk, kleindochter, in het huwelijk verbonden, juist met mijn kleinzoon (den Jonker); wat was dat een voor den gekhouderij! Nu, volgens het woord van uw oom, zal ik u nog met allen luister in het huwelijk verbinden, omdat dit de wijze van doen is van ons adellijken; toen ik u vroeger in het huwelijk verbond, was het de wijze van

no ku-tò rua papu-ku, kenang kĕre berek, sapu berek."

Ia-samong-mo ling lala nan: „Tingka ku-tò rua, no-si ku-beang ĕntek ko bao bale; dadi akal datang djual djadi; ta-mo ling dea-rea-ku, ku-turit-mo, sĕbab ada-mo anak-ku." Ia-pĕngantan-mo ke rame-rame; suda ia-pĕngantan, bĕling tuan kadi: „Ku-ngamit-mo aku, papu-e, apa to-mo tĕnga pĕtang." Bĕling-mo lalu nan: „Balong-si, dea papu-e!" Mule tuan kadi ko bale.

Dapat ling siip-djaga, ia-gita sĕlaki; katawa lala nan, nongka ia-bada sĕlaki, ling dalam ate bae-si katawa. Bĕling-mo sĕlaki: „Apa de mu-katawa?" Ia-samong ling sowai: „No-so-da!" Ling dalam ate sowai: „Nja-si lampa sĕlaki-ku ta, bakĕre berek, sapu berek, dadi no ku-tò rua."

VII

Ada sopo tau, ada anak sopo, singin anak Mĕndjai; pina rau. Dapat-mo ling masa, ia-roa-mo tanam pade. Bĕling-mo bapa: „Lalo-mo mule ko desa, anak-e, ame mu-suru rik pade ina-mu, bau tĕlu dit!" Mule-mo Mĕndjai lako desa, dapat desa bĕling ko ina: „Ta ling bapa, ina-e: laga-mo rik bau tĕlu dit!" Ia-rik-mo ling ina pade, ia-kĕtoan-mo anak: „Pidan ia mu-ngasak?" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „Lamin ka-mo sĕdia sia-ngĕrik, ku-bada-mo bapa, pang ano apa ia-roa tu-ngasak, ku-mule-mo datang bada sia."

Tu-ete lema, bĕling Mĕndjai: „Ta-mo ku-lalo ko rau, ina-e, ame ku-tulung bapa magar." Bĕling ina: „Balong-si, anak-e, ame sĕntara ku-nudja; ku-sarĕmin loto; ada-ke lok no tu-adjak tau, ia no tu-sĕdia sarea." Bĕling-mo Mĕndjai: „Tutu-si ling-sia, ina-e; ta ku-lalo aku mule ko rau, ame ku-tulung bapa."

Mule-mo Mĕndjai, dapat rau, bĕling bapa: „Apa ling ina, Mĕn-djai?" Dadi ia-samong ling Mĕndjai: „Ta ling ina-ku, bapa-e: ta-mo

doen van laaggeborenen; mijn kleinzoon (de Jonker) had mij misleid, zoodat ik hem niet herkende, gekleed met een gescheurde kain en hoofddoek."

De Jonkvrouw antwoordde: „Als ik geweten had, wie hij was, had ik hem niet boven in huis laten komen; derhalve was 't een list van hem om melk te komen verkoopen; nu zal ik opvolgen, wat mijn oom zegt, omdat ik met kind ben." Zij huwden dan met veel luister; daarna zeide de heer kadi: „Ik vraag verlof om heen te gaan, kleinkinderen, want het is nu middernacht." De Jonker sprak: „Goed, heer grootvader!" Mijnheer de kadi ging naar huis.

Vroeg in den morgen zag de Jonkvrouw haar echtgenoot; zij lachte, zonder iets tegen hem te zeggen, alleen bij haar zelf. Haar echtgenoot zeide: „Waarom lacht gij?" Zijne echtgenoote antwoordde: „Nergens om." Bij haar zelf dacht zij: „Dat is dus werkelijk mijn echtgenoot, hij had (vroeger) een gescheurde kain en hoofddoek, daarom herkende ik hem niet."

VII

Er was eens een man, die één zoon had, die Mĕndjai heette; zij bewerkten een ladang. Toen de geschikte tijd daarvoor gekomen was, wilde hij rijst planten. De vader sprak: „Ga terug naar het dorp, mijn zoon, zeg aan uw moeder, dat zij rijst moet uittreden, ongeveer de hoeveelheid van 3 *dit*'s!" Mĕndjai keerde naar het dorp terug en aldaar gekomen, zeide hij tot zijne moeder: „Zoo zegt vader, moeder: treed eens ongeveer 3 *dit*'s rijst uit!" De moeder trad de rijst uit en vroeg toen aan haar zoon: „Wanneer wilt gij de rijst zaaien?" Mĕndjai antwoordde: „Als u klaar is met uittreden, zal ik het aan vader melden; op welken dag hij wil dat wij zaaien, daarvoor zal ik terugkomen, om het u te zeggen."

Om kort te gaan, Mĕndjai sprak: „Nu zal ik naar de ladang gaan, moeder, om vader te helpen een omheining te maken." De moeder zeide: „Goed, mijn zoon, dan zal ik ondertusschen stampen om gestampte rijst bijeen te brengen; zouden wij toch geen menschen uitnoodigen (om te helpen), dan kunnen wij niet alles klaar krijgen." Mĕndjai sprak: „U heeft wel gelijk, moeder; nu ga ik naar de ladang terug, om vader te helpen."

Mĕndjai ging; toen hij op de ladang gekomen was, zeide de vader: „Wat heeft uwe moeder gezegd, Mĕndjai?" Mĕndjai antwoordde:

ku-ngĕrik." Dadi bĕling bapa: „Ka pida dit ngĕrik ina-mu ana?" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „Kuda, ling-sia tĕlu dit, tĕlu dit-si ia-rik ling ina. Dadi ling ina: lamin ada ano balong bulan balong ia-roa ling bapa-mu ia tu-ngasak, mule datang bada aku, aku ku-sarĕmin loto-si!"

Dadi tu-ete lema, ada-mo ano bulan ia-roa ling bapa ia ngasak, bĕling-mo ko Mĕndjai: „Lalo-mo mule, anak-e, bada ina-mu, pang ano djĕmat tu-ngasak!" Mule Mĕndjai lako desa; dapat desa ia-kĕtoan ling ina: „Apa ling bapa-mu, Mĕndjai?" — „Dadi ling bapa-ku ano djĕmat ia-roa ngasak." Bĕling-mo ina: „Lamin mĕnan-si, anak-e, lalo-mo adjak dĕngan-mu!" Bĕling-mo Mĕndjai: „Bau pida tau ku-adjak, ina?" Ia-samong-mo ling ina: „Me lok, ame dadi sa-ng-ano ngasak, ame na lĕga tu-rugi?" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „E ina-e, ĕmpat-pulu tau tu-adjak, nan-po bau suda sa-ng-ano."

Bĕling-mo Mĕndjai: „Kawan-ke loto-sia ia kakan ling tau ĕmpat-pulu?" Ia-samong-mo ling ina: „Kawan-si, anak-e." Bĕling-mo Mĕndjai ko ina: „Apa ia djangan tau ame na tu-kangila?" Ia-beang-mo pipis ling ina, tĕlu real: „Ma-mo lalo bĕli bĕdis, ame tu-sĕmĕle!" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „Balong-si, ina-e." Lalo Mĕndjai bĕli bĕdis; dua bĕdis ia-bawa mule. Dapat bale Mĕndjai, bĕling-mo ina: „Me-po pang tu-samasak djangan, anak-e?" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „Pang rau-mo, ina-e, tu-samasak; mè bae-mo sia-samasak ling desa, ame djaga tu-balangan.

Dapat siip-djaga, balangan sarea ko rau; dapat rau, sĕmĕle-mo bĕdis, tau pĕno lalo ngasak. Tĕpang mĕnggĕrib bue ngasak. Tu-ete lema, ngamit-mo sarea tau pĕno ka ia-adjak nan, mule sarea ke ina Mĕndjai.

Tu-ete lema, balong tumong pade, tinim, lene, balong tumong sarea. Dapat-mo ling masa, rabua-mo lene, rabua-mo tinim. Bĕling-mo bapa Mĕndjai: „Lalo-mo ete djaran-mu djaga, anak-e, ame mu-boko lene, tinim, sĕdĕka lako sarea tau ka tu-adjak nan!"

„Vader, moeder zeide: aanstonds ga ik aan het rijst uittreden." De vader zeide: „Hoeveel *dit*'s heeft uw moeder uitgetreden?" Mĕndjai antwoordde: „Hoe, gij zeidet, dat het 3 *dit*'s moesten zijn en 3 heeft moeder ook uitgetreden. Toen zeide moeder: als 't een goede dag en de goede maand is, dien uw vader wil hebben om daarop rijst te zaaien, kom dan terug om 't mij te zeggen, ik zal ook gestampte rijst bijeen brengen."

Om kort te gaan, toen er een dag van de maand was, dien de vader hebben wilde om rijst te zaaien, zeide hij tot Mĕndjai: „Ga terug mijn zoon, en zeg aan uwe moeder, dat wij Vrijdag zullen zaaien." Mĕndjai keerde naar het dorp terug; toen hij daar gekomen was, vroeg zijn moeder hem: „Wat heeft uw vader gezegd, mijn zoon?" — „Mijn vader heeft gezegd, dat hij op Vrijdag de rijst wil zaaien." De moeder sprak: „In dat geval, mijn zoon, ga dan uw makkers uitnoodigen!" Mĕndjai zeide: „Hoeveel menschen zal ik ongeveer uitnoodigen, moeder?" De moeder antwoordde: „Hoe moet het, dat wij in één dag zaaien, opdat wij niet te veel onkosten hebben?" Mĕndjai antwoordde: „Moeder, wij zullen 40 menschen uitnoodigen, dan pas kan het in één dag afgeloopen zijn."

Hij zeide (nog): „Heeft u voldoende gestampte rijst voor 40 menschen om te eten?" De moeder antwoordde: „Voldoende, mijn zoon!" Mĕndjai sprak tot zijne moeder: „Wat zal er tot toespijs voor de lieden zijn, dat wij niet te schande komen?" De moeder gaf hem geld, ter waarde van 3 rijksdaalders: „Ga een geit koopen en laten wij die slachten!" Mĕndjai antwoordde: „Goed, moeder!" Mĕndjai ging geiten koopen; 2 geiten bracht hij naar huis. Toen hij thuis kwam, zeide zijne moeder: „Waar zullen wij het vleesch koken, mijn zoon?" Mĕndjai antwoordde: „Op de ladang zullen wij het gaar maken; de rijst alleen moet gij hier in het dorp gaar maken, dan kunnen wij vroeg op weg gaan."

Toen het vroeg in den morgen was, gingen allen naar de ladang; aldaar gekomen slachtten zij de geiten en de lieden gingen de rijst zaaien; juist op den tijd van het gebed bij zonsondergang was 't afgeloopen. Om kort te gaan, alle lieden, die gevraagd waren om te helpen, namen afscheid en gingen (naar het dorp) terug, alsook de moeder van Mĕndjai.

Om kort te gaan, de rijst groeide mooi op en de komkommers en de meloenen, alles groeide mooi op. Toen het de tijd er voor was, droegen de meloenen en de komkommers vrucht. De vader van Mĕndjai zeide (toen): „Ga vroeg uw paard halen, mijn zoon, en belaad

Tu-ete lema, mule-mo Mĕndjai, boko lene, boko tinim; dapat bale, bĕling-mo ko ina Mĕndjai: „Sia-ete dulang, ina, isi tinim ke lene ta; ka suru aku bapa sĕdĕka lako sarea tau ka tu-adjak nan!" Ete dulang ina Mĕndjai, ia-olo-mo tinim, lene; ia-bawa-mo lako bale tau ka ia-adjak nan. Bĕling-mo tau ka ia-adjak nan: „Tinim me ta ke lene me ta?" Ia-samong-mo ling ina Mĕndjai: „Ade ka mu-tanam ling kau, nan-si rabua." Ia-samong-mo ling tau: „Alhamdu l'illah, gantjang rabua!"

Dadi, tu-ete lema, ia-suru-mo mule Mĕndjai lako rau. Dapat rau, nonda loto bapa. Bĕling-mo bapa: „Kĕle mu-kangompa, lalo-mo mule, anak-e, tungan djaran-mu, lalo ete loto!" Ia-tungan-mo djaran Mĕndjai, mule; dapat rawi, no-po-ka lalo rabalik ko rau, bapa panas tian; dapat mĕnggĕrib, ada-mo Mĕndjai pang rau.

Bĕling-mo bapa: „Kuda mu-lè, Mĕndjai?" — „Ku-dapat bale, bapa-e, sakit ina; aku ku-nudja; bua lè ku-datang." Dadi bĕling-mo bapa: „Tĕrang-si-ke ina, lok mu-gita panjakit?" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „E bapa-e, ku-kasakit aku ta, lamin ta-si lok tau, ku-datang ko rau, rena ina sakit." Bĕling-mo bapa: „Lalo-mo mule, anak-e, lamin tĕrang-mo ina-mu, mu-datang-mo tulung aku ĕntok pade ta, lĕga kĕdit kakan pade, anak-e!" Bĕling Mĕndjai: „Balong-si, bapa-e."

Dapat desa Mĕndjai, nangis. Bĕling ina: „Kuda bua mu-nangis, Mĕndjai?" — „Ka mate bapa, ina-e, ka ia-sit ling ular, nan nja bua ku-nangis." — „Ba te-mo tu-lalo, anak, ame tu-adjak isi mĕsigit!" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „Ka-mo ku-talat bapa-ku, nan nja bua ku-mule ta!" Ia-samong-mo ling ina: „Alhamdu l'illah, lamin ka-mo mu-talat bapa-mu, anak-e!" Bĕling-mo Mĕndjai: „Pidan tu-basĕdĕka?" Ia-samong ling ina: „Puan-mo, anak-e." Bĕling Mendjai: „Nawar-mo, ina, apa lema ku-lalo ko rau, pade, lĕga kĕdit boat

het met meloenen en komkommers, als een gift voor al de lieden, die wij gevraagd hebben om ons te helpen!"

Om kort te gaan, Mĕndjai ging terug (naar het dorp), terwijl hij op het paard meloenen en komkommers medevoerde; toen hij thuis kwam, zeide hij tot zijne moeder: „Neem schenkbladen, moeder, en doe daarop deze komkommers en meloenen; vader heeft mij gezonden om ze te schenken aan al de lieden, die wij gevraagd hebben, om ons te helpen!" De moeder van Mĕndjai nam schenkbladen en legde daarop de komkommers en meloenen; toen werden zij gebracht naar de huizen van hen, die gevraagd waren om te helpen. Deze zeiden: „Wat zijn dit voor komkommers en meloenen?" De moeder van Mĕndjai antwoordde: „Dat, waaraan gij (geholpen) hebt, om te planten, heeft vrucht gedragen." Zij antwoordden: „Gelukkig, zij dragen snel vrucht."

Om kort te gaan, Mĕndjai werd bevolen naar de ladang terug te gaan. Toen hij daar aankwam had zijn vader geen gestampte rijst meer. Hij zeide: „Al zijt ge moe, ga toch naar huis, mijn zoon, ga op uw paard zitten en ga gestampte rijst halen!" Mĕndjai steeg te paard en ging naar huis; toen het namiddag werd, ging hij niet meer naar de ladang terug, zoodat zijn vader honger kreeg; eerst tegen zonsondergang was Mĕndjai op de ladang.

Zijn vader sprak: „Waarom zijt gij zoo lang uitgebleven, Mĕndjai?" — „Toen ik thuis kwam, vader, was moeder ziek; toen ben ik aan 't rijst stampen gegaan; daarom kom ik zoo laat." Toen sprak de vader: „Was uwe moeder nogal goed, naar gij de ziekte zaagt?" Mĕndjai antwoordde: „Vader, ik zal ziek worden, als 't zoo met ons voort moet gaan en ik (telkens) naar de ladang moet komen, dewijl moeder ziek is." De vader zeide: „Ga naar huis, mijn zoon, en als uwe moeder beter is, kom dan terug om mij te helpen op de rijst te passen, want er zijn vele rijstvogels, die de rijst eten, mijn zoon!" Mĕndjai sprak: „Goed, vader!"

Toen hij in het dorp kwam, weende hij. Zijne moeder sprak: „Waarom weent gij, Mĕndjai?" — „Mijn vader is gestorven, moeder, hij is door een slang gebeten, daarom ween ik." — „Welaan, laat ons gaan, mijn zoon, om (iemand van) het moskeepersoneel te vragen om mede te gaan!" Mĕndjai antwoordde: „Ik heb vader al begraven, daarom kom ik terug." De moeder zeide: „Lof zij Allah, als gij uw vader begraven hebt, mijn zoon!" Mĕndjai sprak: „Wanneer zullen wij een lijkmaal geven?" De moeder antwoordde: „Overmorgen, mijn zoon!" Mĕndjai zeide: „Laat 't morgen zijn, moeder, dan kan ik

kakan!" Ia-samong-mo ling ina: „Balong-si, anak-e, lalo-mo bĕli bĕdis, ame tu-basĕdĕka nawar!" Ia-beang pipis Mĕndjai, balangan-mo Mĕndjai lalo bĕli bĕdis.

Tu-ete lema, ada bawa bĕdis Mĕndjai; bĕling ina: „Sĕmĕle-mo, anak-e, ame lema tu basĕdĕka!" Tu-ete lema, lalo kĕlek imam, pangulu; datang-mo sarea. Ĕntek-mo ko bao bale, ia-kĕtoan-mo ling imam: „Sĕlamat pade-ke basĕdĕka ta?" Bĕling-mo ina Mĕndjai: „E tuan imam-e, ka mate Bapa si Mĕndjai, ka ia-sit ling ular pang rau!" Bĕling-mo tuan imam: „Nongka datang bada tau ka mate bapa Mĕndjai; tingka ka bada aku, ku-lalo-si."

Tu-ete lema, djira mangan, mule-mo tuan imam, tuan pangulu ko bale. Bĕling-mo Mĕndjai ko ina: „Isi ĕmpa bĕdis ko pamongka, ia ku-bawa ko rau, ame ada djangan ku-mangan pang rau, ina-e!" Ia-isi-mo pamongka ling ina, goreng. Tu-ete lema, balangan-mo Mĕndjai ko rau; dapat luar pagar, ia-sangera mata ke tjabe, nangis lis ai mata. Dapat bale rau, bĕling bapa Mĕndjai: „Kuda bua mu-nangis, Mĕndjai?" — „Ka mate ina, bua ku-nangis, bapa-e." Bĕling-mo bapa: „Te-mo tu-mule, anak-e, ame tu-talat ina-mu, nanta!" Ia-samong ling Mĕndjai: „Mutu ku-dapat bale, bapa-e, ka-mo mate ina, ia-talat-mo ling imam, pangulu; ta nja goreng ku-bawa, ka-mo ku-sĕdĕka ina-ku." — „Alhamdu l'illah, anak-e," ling bapa.

Tu-ete lema, bĕling-mo bapa Mĕndjai: „Lalo-mo mule, anak-e, ame mu-nudja, apa no monda loto-kita." Mule-mo Mĕndjai lako desa; dapat desa Mĕndjai, ia-ĕntek ko bale, ia-sangera mata ke tjabe. Bĕling ina: „Kuda mu-nangis, Mĕndjai?" Ia-samong-mo ling Mĕndjai: „Bua ku-nangis, ina-e, ku-kangompa ĕntok rau; pĕtang bawi kakan pade, ano kĕdit kakan pade. Ada sopo tau tulung aku, ta ling bĕling ke aku: e Mĕndjai-e, tingka mu-roa pina aku bapa, ku-tulung-mo kau ĕntok rau-mu. Dadi ku-bĕling-mo aku: lamin roa ina-ku, ba ku-bada-mo kau era." Dadi bĕling-mo ina Mĕndjai:

spoedig weder naar de ladang gaan, want bij de rijst zijn vele rijstdieven, die er op azen!" De moeder antwoordde: „Goed, mijn zoon, ga een geit koopen, dan kunnen wij morgen het lijkmaal geven." Zij gaf aan Mĕndjai geld, deze ging een geit koopen.

Om kort te gaan, Mĕndjai had een geit medegebracht; toen zeide zijne moeder: „Slacht haar mijn zoon, dan kunnen wij snel het lijkmaal geven." Om kort te gaan, men ging den imam en den pangulu roepen; zij kwamen beiden. Toen zij boven in huis waren gekomen vroeg de imam: „Wordt er nu feest gevierd voor het slagen van de rijst?" De moeder van Mĕndjai zeide: „Ach, mijnheer de imam, de vader van Mĕndjai is gestorven, doordat een slang hem op de ladang gebeten heeft." De heer imam zeide: „Niemand heeft mij gemeld, dat de vader van Mĕndjai gestorven is; indien men 't mij gezegd had, was ik er ook heen gegaan."

Om kort te gaan, na afloop van het eten, gingen de heer imam en de heer pangulu naar huis. Mĕndjai zeide toen tot zijne moeder: „Doe het (overgeblevene) geitenvleesch in een pot, dan neem ik het mede naar de ladang, dan heb ik daar wat vleesch te eten!" De moeder deed het in de pot en braadde het. Om kort te gaan, Mĕndjai ging naar de ladang; aan de buitenkant van de omheining gekomen, maakte hij zijne oogen rood met peper, zoodat hij weende en zijne tranen vloeiden. Toen hij in de woning op de ladang kwam, zeide zijn vader: „Waarom weent gij, Mĕndjai?" — „Moeder is gestorven, daarom ween ik, vader." De vader zeide: „Welaan, laten wij naar huis gaan, mijn zoon, om uwe arme moeder te begraven!" Mĕndjai antwoordde: „Toen ik thuis kwam, was moeder al gestorven en begraven door den imam en pangulu, hier heb ik gebraden vleesch medegebracht, ik heb al een lijkmaal voor moeder gegeven." — „Lof zij Allah", zeide de vader.

Om kort te gaan, de vader van Mĕndjai sprak: „Ga naar huis, mijn zoon, en stamp rijst, want wij hebben geen gestampte rijst." Mĕndjai keerde naar het dorp terug; aldaar gekomen, ging hij naar boven in huis, en maakte zijn oogen rood met Spaansche peper. Zijn moeder zeide: „Waarom weent gij, Mĕndjai?" Hij antwoordde: „Daarom ween ik, moeder, omdat ik moede word van het bewaken van de ladang; 's nachts vreten de varkens de rijst op, overdag doen het de rijstdiefjes. Er is iemand die mij geholpen heeft en dit heeft hij tot mij gezegd: Mĕndjai, als gij mij tot uw vader wilt maken, dan zal ik u helpen in het bewaken van uw ladang. Toen heb ik gezegd: als mijne moeder het wil, dan zal ik het u zeggen." Toen

„Lamin nan-po ling-kau, anak-e, balong-si, ame ada tau tulung kau ĕntok rau."

Mule-mo Mĕndjai lako rau; dapat rau, ia-sangera mata ke tjabe. Bĕling bapa: „Kuda mu-nangis, Mĕndjai?" — „Ku-kangompa nudja, bapa-e; ada sopo tau ka tulung aku nudja: tingka roa aku ling bapa-si, Mĕndjai, no susa loto; mu-datang, mu-ete loto; no-mo mu-nudja kau, Mĕndjai-e; nan ling bĕling, bapa-e." Ia-samong ling bapa: „Lamin nan-po lok, anak-e, pĕdi kau, ku-roa-si." Bĕling Mĕndjai: „Ta ling tau ana, bapa-e: bakuris, nan-po ku-roa bapa-mu, Mĕndjai-e." — „Lamin nan-po ling-kau, anak-e, tu-bakuris-mo."

Mule Mĕndjai lako desa; dapat bale, bĕling ko ina: „Ta ling tau ana, ina-e: ku-roa-si ina-mu, Mĕndjai-e, bakuris dunung ina-mu, nan-po ku-roa." Bĕling-mo ina Mĕndjai: „Lamin nan-po lok, anak-e, pĕdi-kau, ku-bakuris-mo." Tu-ete lema, rabalik lako rau Mĕndjai; bĕling-mo bapa: „Apa ling ka samong kau?" — „Roa-si bakuris, bapa-e; dapat pĕtang hĕmis, pukil balu, mule-mo ko desa, ame tu-nika!"

Dapat ling pĕtang hĕmis, pukil balu, mule ko desa bapa Mĕndjai; ia-olo pang bale lin. Bĕling-mo bapa Mĕndjai: „Kanè ko bale-kita, kĕme anak?" — „Nan pang tau sowai ana pang bale-kita; suda sia-nika pang ninta, tu-bawa sia ko bale." Tu-ete lema, lalo Mĕndjai kĕlek imam, pangulu; datang-mo imam, pangulu, ia-sanika-mo; turin-mo imam, pangulu, suda ia-sanika; ia-bawa-mo ling tau pĕno bapa Mĕndjai lako bale; dapat bale nan, basai-mo ina ke bapa.

Dapat siip-djaga, ia-gita ling bapa Mĕndjai ina: „Lok tjilaka Mĕndjai, ka sukat aku ke kau-si lampa!" Bĕling-mo ina Mĕndjai: „Nan ling anak-mu si Mĕndjai, bada aku: bapa ka mate, ia-sit ling ular; nan nja ku-basĕdĕka, bawa ĕmpa bĕdis lako rau." Bĕling bapa Mĕndjai: „Dapat rau, nangis; dadi ku-bĕling: kuda bua mu-nangis,

zeide de moeder van Mĕndjai: „Als gij zoo spreekt, mijn zoon, dan is het (mij) goed, opdat er u iemand helpt bij het bewaken van de ladang."

Mĕndjai ging weer terug naar de aanplanting; aldaar gekomen, maakte hij zijne oogen rood met Spaansche peper. Zijn vader zeide: „Waarom weent gij, Mĕndjai?" — „Ik ben moede van het rijststampen, vader; er was iemand, die mij daarbij geholpen heeft (en die zeide): als uw vader mij hebben wil, Mĕndjai, zult ge geen moeite meer hebben met de gestampe rijst; als gij komt neemt gij ze maar; gij, Mĕndjai, behoeft niet meer te stampen; zoo sprak zij, vader." De vader antwoordde: „Als het zoo is gesteld, mijn zoon, wil ik wel uit medelijden met u." Mĕndjai sprak: „Zoo heeft die vrouw daar gesproken, vader: eerst moet hij (zijn haar) afscheren, dan wil ik uw vader hebben, Mĕndjai!" — „Als gij zoo spreekt, mijn zoon, zullen wij ons 't haar afscheren."

Mĕndjai keerde naar het dorp terug; te huis gekomen zeide hij tot zijne moeder: „Zoo zegt de man daar moeder: ik wil uw moeder wel hebben, Mĕndjai, maar eerst moet zij zich het haar afscheren, dan wil ik haar hebben!" De moeder van Mĕndjai zeide: „Als 't zoo is, mijn zoon, zal ik uit liefde voor u mijn haar afscheren." Om kort te gaan, Mĕndjai keerde naar de ladang terug; de vader zeide: „Welk antwoord heeft zij u gegeven?" — „Zij wil, vader, nu gij het haar afgeschoren hebt; op den avond voor Donderdag om 8 uur moeten wij teruggaan naar het dorp, voor de huwelijksvoltrekking."

Op dien avond, om 8 uur, keerde de vader van Mĕndjai naar het dorp terug; Mĕndjai deed hem zijn intrek nemen in een vreemd huis. De vader sprak: „Wij moesten maar naar ons huis gaan, is 't niet mijn zoon?" — „Daar in ons huis bevindt zich de vrouw; als gij hier gehuwd zijt, zullen zij u te huis brengen." Om kort te gaan, Mĕndjai ging den imam en den pangulu roepen; zij kwamen en voltrokken het huwelijk; na afloop daarvan verlieten zij het huis en de menigte bracht den vader van Mĕndjai naar huis; aldaar vereenigden zich de moeder en de vader.

Toen het vroeg in den morgen was, zag de vader van Mĕndjai de moeder: „Wat een ongelukskind is die Mĕndjai, daar heeft hij waarachtig mij met u doen trouwen!" De moeder van Mĕndjai zeide: „Uw zoon Mĕndjai heeft mij gezegd: vader is gestorven doordien een slang hem gebeten heeft; daarom heb ik een lijkmaal gegeven en hij heeft (overgebleven) geitenveelsch naar de ladang gebracht." De vader van Mĕndjai sprak: „Toen hij op de ladang kwam, weende

Mĕndjai; ka mate ina, ia ku-basĕdĕka nan; lĕga akal Mĕndjai, ka sukat aku ke kau-si; maeng tu-samate Mĕndjai, sangila tau!" Bĕling-mo ina: „Na samate anak-mu, nanta!" Dadi bĕling bapa: „Maeng ku-pukil bae-mo!" Dadi ia-samong ling ina: „Ampar, na-mo gĕras!"

Dapat rau, ada Mĕndjai pang rau; ia-apan ling bapa, ia-roa ampar, barari Mĕndjai. Batĕmong ke tau lemar ĕmpa, bĕling Mĕndjai: „Barari lema, tau ngamok, lĕga tau ia-samate!" Ia-bolang ĕmpa tau nan, ia-ete ling Mĕndjai, ia-lemar. Dapat ola, batĕmong ke bapa. Bĕling bapa Mĕndjai: „Me ka pang mu-bawa ĕmpa, Mĕndjai?" Ia-samong ling Mĕndjai: „Ka ku-lalo mantjing, bapa-e." Ia-bawa-mo mule tĕris ko rau, balangan dua ke bapa.

Dapat rau, bĕling-mo bapa: „Me pang ka mu-mantjing, Mĕndjai?" — „Ada batu rango ling sisi lit ana." — „Apa impan mu-mantjing?" — „Punti sangradja." Ia-bĕli-mo ling bapa punti sangradja tĕlu rimpi. Bĕling-mo Mĕndjai: „Ta ku-lalo dunung aku, bapa-e, pina pang sia-tokal ling bao batu ana, ame njaman sia-tokal!" Suda ia-pina ling Mĕndjai pang tokal bapa, turin Mĕndjai, tama ko dalam batu.

Tu-ete lema, dapat-mo batu nan bapa, tokal pang bao batu, ia-ngo Mĕndjai, nonda Mĕndjai; ia-ngo, nonda njamong. Bĕling bapa: „Me ka lako binatang ta?" Ia-anti ling bapa, nonda. Bĕling-mo bapa mesa-mesa: „Ka bada aku Mĕndjai, olo sĕ-pa sakali impan." Ia-satĕri pantjing, ia-betak ling Mĕndjai ling dalam batu nan, ia-kakan punti ling Mĕndjai. Mutu gĕnap tĕlu kali ia-satĕri pantjing, barĕngo bapa Mĕndjai: „O Mĕndjai!" ia-ngo ling bapa, nonda njamong Mĕndjai. Bĕling bapa mesa-mesa: „Me lok mantjing Mĕndjai ta; aku tĕlu kali-mo ku-satĕri pantjing-ku, bĕru dapat dalam ai, ia-betak-mo ling ĕmpa, ku-betak ling aku, no monda impan, ĕmpa nonda roa kĕna; tjilaka pantjing ta!"

Tu-ete lema, bue punti tĕlu rimpi, ia-pina impan, turin bapa, njĕlok; barari Mĕndjai ola satue, batĕris lako rau Mĕndjai, ia-uleng pagar.

hij; ik zeide daarom: waarom weent gij Mĕndjai; (hij zeide:) moeder is gestorven, ik zal 't lijkmaal geven; het is al te erg met Mĕndjai, hij heeft mij met u doen trouwen; vooruit, laten wij hem dooden, hij heeft ons te schande gemaakt!" De moeder sprak: „Dood je jongen niet, dien arme!" Toen zeide de vader: „Welaan, laat ik hem dan alleen een pak slaag geven!" De moeder antwoordde: „Als gij hem slaat, sla dan niet te hard!"

Toen de vader op de ladang kwam, was Mĕndjai aldaar; zijn vader zette hem achterna, omdat hij hem wilde slaan; Mĕndjai ging op den loop. Hij kwam iemand tegen, die visch droeg, hij zeide: „Vlucht snel, er is een amok-maker, hij heeft al vele menschen gedood!" De man wierp de visch weg, Mĕndjai nam ze op en droeg ze voort. Onderweg kwam hij zijn vader tegen. Zijn vader zeide: „Van waar hebt ge visch medegebracht, Mĕndjai?" Deze antwoordde: „Ik ben gaan hengelen, vader!" Zijn vader nam hem mede rechtstreeks naar de ladang terug, hij ging te zamen met zijn vader.

Op de ladang gekomen zeide de vader: „Waar hebt gij gehengeld, Mĕndjai?" — „Er is een groote rots aan den zeekant." — „Met wat voor aas hebt gij gehengeld?" — „Met pisang radja." De vader kocht drie kammen pisang radja. Mĕndjai sprak: „Ik zal nu vooruit gaan, vader, om een zitplaats voor u te maken daar op de rots, dat gij gemakkelijk kunt zitten." Nadat Mĕndjai een zitplaats voor zijn vader gemaakt had, daalde hij af en ging in (een holte) van de rots.

Om kort te gaan, toen de vader op de rots kwam, ging hij daar boven op zitten, hij riep Mĕndjai, maar deze was er niet; hij riep, maar er kwam geen antwoord. De vader zeide: „Waar is dat beest heengegaan?" De vader wachtte op hem, maar hij was er niet. De vader zeide toen in zijn eentje: „Mĕndjai heeft mij gezegd, doe een heele pisang tegelijk als aas aan den hengel." De vader wierp den hengel uit; Mĕndjai, die in (de holte) van de rots was, trok eraan en at de pisang op. Toen de vader den hengel volle 3 maal had uitgeworpen, begon hij te roepen: „Ho, Mĕndjai", riep hij, maar Mĕndjai antwoordde niet. De vader sprak in zijn eentje: „Hoe heeft Mĕndjai toch gehengeld; ik heb 3 maal den hengel neergelaten, zoodra hij in 't water komt, trekt een visch er aan, als ik hem optrek is het aas er niet meer aan, maar de visch wil zich niet laten vangen; dit is een ongelukshengel!"

Om kort te gaan, toen de 3 kammen pisang, die tot aas zouden dienen, op waren, ging de vader naar beneden en dook in het water; Mĕndjai liep snel de andere kant uit rechtstreeks naar de ladang en

Mule bapa lako rau, ia-roa pukil Mĕndjai; barĕngo bapa pang bale: „O Mĕndjai!" ia-ngo. Njamong Mĕndjai. Bĕling bapa: „Ma, bada kau, lako ta!" Lalo Mĕndjai, ia-pĕri bapa. Bapa ka ĕnti kaju ia-kenang pukil Mĕndjai. Kĕtoan-mo ling bapa: „Lĕga akal lampa Mĕndjai ta, suru aku lalo mantjing, no-so-da nja pang ana!" — „E ka ku-mule, bapa-e, ku-buja sia, nongka ku-batĕmong ke sia pang ola." Bĕling-mo bapa: „Dadi lĕga akal-mu kau ta!"

Bĕling Mĕndjai: „E bapa-e, tingka nongka ku-mule datang buja sia, bue pade ta ling kĕbo, pagar no-po-ka suda ku-satĕrang, ka ia-sabongkas ling kĕbo." Ia-samong-mo ling bapa: „Te tu-lalo gita ke aku, lamin nongka bongkas pagar ana, ku-samate kau, Mĕndjai-e; lĕga-mo mu-akal aku, mu-sukat aku ke ina-mu, suru aku lalo mantjing impan punti, impan bue, ĕmpa no-so-da, kau no-so-da, maeng ku-ĕnti ima-mu, kĕna mu-bilin aku barari, te-mo tu-lalo gita pagar ana!" Bĕling-mo Mĕndjai: „Ma-mo sia-ĕnti ima-ku, te-mo tu-lalo!" Ia-bawa-mo ling bapa lako pagar, ka ia-sĕpan bongkas. Mutu ia-gita ling bapa masi bongkas, ia-olas anak: „E nanta Mĕndjai, djangi ia ku-pukil kau, ku-gita pagar ta tutu-si bongkas, ba ta no-mo pukil kau, anak-e!"

VIII

Bismi-llāhi-rraḥmāni-rraḥīm.

Kewa singin Allah ta'ala bae-si ku-samula batja kitab ta; diri bae-si nènè ngere amak pang dalam desa dunia ta ke ampo ngere djina rapamĕndi pang dalam desa acherat ana. *Alḥamdu li-llāhi rabbi-l'ālamīn*, tĕgas-na: sarea pudji-pudji nan tantu lako Allah ta'ala, nènè parenta sarea 'alam ta; *wa-l'āḳibatu li-lmuttaḳīn*, ke katĕrang acherat nan uman tau takit lako Allah ta'ala; (*wa-*)*ṣṣalātu wa-ssalāmu 'alā sayyidinā Muḥammadin sayyidi-l'anbiyā'i wa-lmursalīn*, ke pamĕndi Allah ta'ala kewa pasalamat-diri nènè kita Allah ta'ala lako pangulu-kita nabi Muḥammad, ja nan-si pangulu sarea nabi ke sarea nabi pasuru; *wa'alā 'ālihi waṣaḥbihi-ṭṭāhirīn*, ke lako sarea

maakte eene opening in de omheining. De vader keerde terug naar de ladang en wilde Mĕndjai slaan; hij riep in de hut aldaar: „Ho, Mĕndjai", riep hij. Mĕndjai gaf antwoord. De vader sprak: „Kom, ik zal u wat zeggen, hierheen!" Mĕndjai begaf zich tot zijn vader. Deze hield een stuk hout in de hand om Mĕndjai daarmede te slaan. De vader vroeg: „Het is werkelijk al te erg met Mĕndjai, hij laat mij gaan hengelen, maar hij was daar niet, (hoe komt dat?)" — „Wel, ik ben teruggekeerd, vader, ik zocht u, maar ik ontmoette u niet op weg." De vader zeide: „De zaak is dat je mij wat wijs maakt."

Mĕndjai sprak: „Vader, als ik niet teruggekeerd was, om u te zoeken, zou al de rijst weg zijn door de buffels, ik heb de omheining nog niet geheel in orde gemaakt, nadat de buffels haar vernield hadden." De vader antwoordde: „Welaan, ga gij met mij er naar zien, als de omheining niet vernield is, dood ik u, Mĕndjai; gij hebt mij erg voor den mal gehouden, gij hebt mij met uw moeder doen trouwen, hebt gemaakt, dat ik ging hengelen met pisang als aas en nu is het aas op, maar één visch heb ik niet, gij waart er niet, vooruit, ik zal u bij de hand houden, gij mocht soms hard van mij wegloopen, vooruit, laten wij naar de omheining gaan zien!" Mĕndjai sprak: „Welaan, neemt u mij bij de hand, vooruit, laat ons gaan!" Zijn vader bracht hem bij de heining, die hij gezegd had, dat vernield was. Toen de vader zag, dat zij nog stuk was, streelde hij zijn zoon: „Och, mijn goede Mĕndjai, ik was voornemens om je te slaan en ik zie, dat de omheining werkelijk vernield is, nu zal ik je niet meer slaan, mijn zoon!"

(Vervolg van VIII)

sanak-bangsa-diri ke lako sarea sake-sake-diri nabi Muḥammad sutji sarea diri nan.

'Ammā ba'du fahāḏihi risālatun muchtaṣaratun wasammaytuhā Masā'ila-l(muhtadī) li'ichwānī[1]) *(-lmubtadī)*, tĕgas-na: mĕngka ka djira nan, ta-mo nja sa-nompo kitab ke ku-singin nja „Masā'ila (-lmuhtadī) li'ichwānī(-lmubtadī)", tĕgas-na: sarea mas'al(ah) basatĕlit ola ruris lako sarea sanak-sowai-sĕlaki-ku tau bĕru[2]) baladjar.

Ta-mo nja sa-nompo faṣal pang basanĕmpas pangkĕling 'īmān ke[3])

---

[1]) Zoo volgens de vertaling; het ms. van Jonker heeft li-l'ichwāni, de Mal. mss. li'ichwāni, wat in ieder geval fout is.

[2]) Zoo te lezen; ms.: bĕri.

[3]) Ms.: pangkĕling ke 'īmān.

'islām ke 'iḥsān ke tawḥīd kewa ma'rifat ke pangkĕling sjahādat barĕma ke sarea farḍu-nja ke sarea rukin sjahādat ke sarea sjaraṭ ṣaḥ sjahādat ke sarea sampurna sjahādat ke sarea anung sarusak nja, sjahādat; ke i-sanĕmpas sarea rukin 'īmān mudjmal ke rukin 'īmān mufaṣṣal, sĕrta sarea farḍu pang dalam-na ke sarea sjaraṭ ṣaḥ pang dalam-na ke sarea sampurna pang dalam-na ke sarea anung sarusak nja; ke i-sanĕmpas sarea farḍu 'istindjā' ke sarea sjaraṭ-na, ke sarea farḍu maning wādjib[1]); ke i-sanĕmpas sarea sjaraṭ dunung ke wuḍū'[2]) ke sarea anung sarusak wuḍū'; ke i-sanĕmpas sarea sjaraṭ dunung ke sĕmbajang ke sarea rukin-na ke sarea anung sarusak nja ke sarea sjaraṭ pang dalam rukin(-na); ke i-sanĕmpas sarea sjaraṭ wādjib puasa ke sarea sunnat-na ke sarea anung sarusak nja.

Sa-tutu-tutu kami-sanĕmpas-mo sarea masā'il[3]) ta ke pakĕtoan ke panjamong, lema i-totang ling sarea tau bĕru baladjar, i-apal-mo ling nja sarea masā'il ta. Sa-tutu-tutu lako Allah ta'ala bae-si kitangeneng tulung, lema tĕtap agama-kita, ja nan-si agama sa-bĕnar-bĕnar, ke bĕrkat nabi-kita ṣallā-llāhu 'alayhi wasallam!

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, apa-po tĕme-tĕme agama nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu tĕme agama nan, tu-tò Allah ta'ala.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, apa-po aṣal pangetò nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu aṣal pangĕtò nan tu-sĕlin antara anung bĕru ke anung ḳadīm, kĕrana kanĕmpas anung harus ada nan, bĕru, ke kanĕmpas anung wādjib ada nan, ḳadīm; mĕngka no-si sama sa-dua-na ke no-si barĕmin sa-dua(-na) nan.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, me-po anung tu-singin agama nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung tu-singin agama nan, 'ibārat tu-sarĕmin anung ĕmpat nompo: sai, 'īmān; dua, 'islām; tĕlu, tawḥīd; ĕmpat, ma'rifat.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, apa-po tĕgas 'īmān nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu tĕgas 'īmān nan, panjadu lako me-me, anung datang ke nja[4]) rasul Allah ṣallā-llāhu 'alayhi wasallam.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, apo-po tĕgas 'islām nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu tĕgas 'islām nan, tu-djunjung sarea manik Allah ta'ala ke tu-sangedò sarea pamĕlang-diri.

---

[1]) De Mal. mss.: djunūb.

[2]) In het ms. gespeld: ulu; de Mal. mss. hebben in plaats van het Arab. woord: mĕngambil air sĕmbahjang.

[3]) Mal. beter: mas'alah.

[4]) Het ms. heeft: anung datang, ka pang, maar dit geeft geen goeden zin. Bovenstaande emendatie volgt den Maleischen tekst: barang jang datang dĕngan dia rasul Allah, d.i. Arab.: mā djā'a bihi rasūlu-llāhi.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, apa-po těgas 'iḥsān nan, měngka samong sa-tutu-tutu těgas 'iḥsān nan, ja nan-si tu-sabalong angan kita lako Allah ta'ala serta 'ichlāṣ, těgas-na: sampurna kabalong ṣifat sa-nompo-nompo ling ta, mudi ka-mo tu-dapat [1]).

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, apa-po těgas tawḥīd nan, měngka samong sa-tutu-tutu těgas tawḥīd nan, ja nan-si tu-samesa, kewa sa-kira-kira no tu-dapat sasai pang anung tu-samesa.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, apa těgas ma'rifat nan, měngka samong sa-tutu-tutu těgas ma'rifat nan, ja nan-si tu-tò anung sa-nompo-nompo sěrta i-saputis ḥukum pangětò nan kewa nafy ke 'iṯbāt.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, apa-po těgas sjahādat nan, měngka samong sa-tutu-tutu těgas sjahādat nan, ja nan-si pangětò lako sa-nompo-nompo kewa tjiri putis.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, pida nompo-po farḍu sjahādat nan, měngka samong sa-tutu-tutu farḍu sjahādat nan dua nompo: sai, tu-sěpan ke ela; kadua, tu-satutu ke ate.

Ka tingka j-kětoan kita ling tau, pida nompo-po sampurna sjahādat nan, měngka samong sa-tutu-tutu sampurna sjahādat nan ěmpat nompo: sai, 'ilmu; dua, 'iḳrār; tělu, tasdīḳ; ěmpat, yaḳīn.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, pida nompo rukin sjahādat nan, měngka samong sa-tutu-tutu rukin sjahādat nan ěmpat nompo: sai, tu-satětap ḏāt Allah ta'ala; kadua, tu-satětap ṣifāt Allah ta'ala; katělu, tu-satětap boat Allah ta'ala; kaěmpat, tu-satětap běnar nabi-kita Muḥammad ṣallā-llāhu 'alayhi wasallam.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ ṣaḥ sjahādat nan, měngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ ṣaḥ sjahādat nan ěmpat nompo: sai, tò; dua, i-sěpan ke ela; tělu, i-satutu ke ate; ěmpat, tu-boat ling sarea pěrana.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, pida nompo-po anung sarusak sjahādat nan, měngka samong sa-tutu-tutu anung sarusak sjahādat nan ěmpat nompo: sai, tu-sadua Allah ta'ala; kadua, sjak ate-na; katělu, no i-aku ka i-pina ling Allah ta'ala; ěmpat, no i-satětap ḏāt Allah ta'ala.

Ka tingka i-kětoan kita ling tau, sjahādat nan pida nompo, měngka samong sa-tutu-tutu sjahādat nan dua nompo: sai, sjahādat tawḥīd singin-na; kadua, sjahādat rasūl singin.

---

[1]) Dit schijnt corrupt te zijn. Het Mal. heeft: měnjěmpurnakan kěelokan ṣifat suatu kěmudian dari pada dipěrolehnja.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, me-po anung tu-singin sjahādat tawḥīd ke me-po anung tu-singin sjahādat rasūl nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung tu-singin sjahādat tawḥīd nan, ja nan-si *'asjhadu 'an lā 'ilāha 'illā-llāhu*; ke anung tu-singin sjahādat rasūl nan, ja nan-si *wa'asjhadu 'anna Muḥammadan rasūlu-llāhi.*

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, 'īmān nan pida nompo, mĕngka samong sa-tutu-tutu 'īmān nan dua nompo: sai, 'īmān mudjmal singin; kadua, 'īmān mufaṣṣal singin.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po rukin 'īmān mudjmal nan (ke pida nompo-po rukin 'īmān mufaṣṣal nan), mĕngka samong sa-tutu-tutu rukin 'īmān mudjmal nan dua nompo: sai, *'āmantu bi-llāhi wabimā ḳāla-llāhu,* tĕgas-na: ku-sadu Allah ta'ala ke ku-sadu sarea manik Allah ta'ala; kadua, *'āmantu bi-rrasūli wabimā ḳāla-rrasūlu,* tĕgas-na: ku-sadu rasul Allah ke ku-sadu sarea manik rasul Allah; ke rukin 'īmān mufaṣṣal nan nam nompo: sai, *'āmantu bi-llāhi,* tĕgas-na: ku-sadu Allah ta'ala; kadua, *wamalā'ikatihi,* tĕgas-na: ku-sadu sarea malaekat-diri; katĕlu, *wakutubihi,* tĕgas-na: ku-sadu sarea kitab-diri; kaĕmpat, *warusulihi,* tĕgas-na: ku-sadu sarea nabi pasuru-diri; kalima, *wa-lyawmi-l'āchiri,* tĕgas-na: ku-sadu ano mudi; kaĕnam, *wa-lḳadari chayrihi wasjarrihi mina-llāhi ta'ālā,* tĕgas-na: ku-sadu sarea djangi tĕrang ke djangi lĕnge datang ka pang Allah ta'ala.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, me-po anung tu-singin djangi tĕrang nan ke me-po anung tu-singin djangi lĕnge nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung tu-singin djangi tĕrang nan, ja nan-si 'īmān kewa ṭā'at, ke anung tu-singin djangi lĕnge nan, kufr kewa ma'ṣiyat.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po farḍu 'īmān ke sampurna 'īmān nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu farḍu 'īmān ke sampurna 'īmān nan tĕlu nompo: sai, tu-sĕpan ke ela; kadua, tu-satutu ke ate; katĕlu, i-boat ke sarea pĕrana, sĕrta i-turit 'idjmā' ṣaḥābat ĕmpat, ja nan-si 'Abū Bakr ke 'Umar ke 'Uṭmān ke 'Alī.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ 'īmān nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ 'īmān nan sapulu nompo: sai, tu-bĕri Allah ta'ala; kadua, tu-bĕri sarea malaekat-diri; katĕlu, tu-bĕri sarea kitābu-llāh; kaĕmpat, tu-bĕri sarea nabīyu-llāh; kalima, tu-bĕri sarea walīyu-llāh; kaĕnam, tu-gĕnit sarea musu Allah ta'ala; kapitu, tu-takit siksa Allah ta'ala; kabalu, tu-arap pamĕndi Allah ta'ala; kasiwa, i-sarea pasuru Allah ta'ala sĕrta i-boat sarea pasuru nan; kasapulu, i-sarea pamĕlang Allah ta'ala sĕrta i-sangĕdò diri ke sarea pamĕlang nan.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung sarusak 'īmān nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung sarusak 'īmān nan sapulu nompo: sai, tu-sadua Allah ta'ala; kadua, i-sakĕkal diri ke sarea boat lĕnge ke i-saharis sarea boat lĕnge nan; katĕlu, i-sarusak sama machlūķ kewa ẓālim sĕrta i-samogang sjara' Allah ta'ala; kaĕmpat, basĕlong sama islam sĕrta i-sampe-su pang dalam ate-na; kalima, i-samogang sjarī'at nabi Allah; (ka)ĕnam, no i-takit gugir 'īmān; kapitu, i-sarupa boat kewa boat tau kāfir; kabalu, i-saputis diri kewa pamĕndi Allah ta'ala; kasiwa [1]) i-kenang pangkenang kāfir mĕrua tali korok atawa tjĕpeo; kasapulu, i-saputis diri angkang ķiblat sĕrta i-samogang-mogang pang dalam ate-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po rukin 'islām ran, mĕngka samong sa-tutu-tutu rukin 'islām nan lima nompo: sai, i-sĕpan kalimat sjahādat kewa dua kalimat, farḍu pang dalam tu-tĕlas sa-kali bae-si; kadua, manang sĕmbajang pang dalam sa-pĕtang sa-ng-ano lima waķtu; katĕlu, i-sĕlis zakāt arta-nja, lamin gĕnap niṣāb kewa dapat kĕmali kĕlis; kaĕmpat, puasa bulan Ramaḍān pang dalam sa-tin sa-bulan; kalima, ĕntek hadji lako baytu-llāh, lamin koasa balangan lako ana, farḍu sa-kali me-me lė tĕlas, ke farḍu pang dalam 'islām [2]).

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sampurna 'islām nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sampurna 'islām nan tĕlu nompo: sai, tu-sĕpan ke ela; kadua, tu-satutu ke ate; katĕlu, tu-boat ke sarea pĕrana.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po tjiri 'islām nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu tjiri 'islām nan ĕmpat nompo: sai, tu-saperas diri; kadua, tu-sabrĕsi ela kewa bola; katĕlu, brĕsi ate-nja kewa kakan anung ḥarām; (ka)ĕmpat, brĕsi pĕrana [3]) kewa loba ke ṭama'.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ ṣaḥ 'islām nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ ṣaḥ 'islām nan ĕmpat nompo: sai, ṣabar lako ḥukum Allah ta'ala; kadua, rabĕta lako ķaḍā' Allah ta'ala; katĕlu, jaķīn sĕrta 'ichlāṣ, tĕgas-na: sĕra diri lako Allah ta'ala; kaĕmpat, i-turit manik Allah ta'ala ke manik nabi, sĕrta i-sangĕdò sarea pamĕlang-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung sarusak 'islām nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung sarusak 'islām nan

[1]) Zoo door Jonker verbeterd i.p.v. kewa van het oorspr. ms.

[2]) Wellicht ontbreekt hier iets; de Mal. tekst heeft: dan farḍu dalam 'islām ini djua.

[3]) Jonker wil ate en pĕrana omwisselen, doch in 't Mal. correspondeert met het eerste pĕrut, met het tweede badan.

ĕmpat nompo: sai, i-boat sa-nompo boat nongka kewa pangĕtò; kadua, i-tò, no i-kenang; katĕlu, no i-tò, no roa lalo baguru; kaĕmpat, i-tjĕla tau boat tĕrang sĕrta i-saharis tjĕla boat tĕrang nan.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po farḍu 'istindjā' nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu farḍu 'istindjā' nan tĕlu nompo: sai, tu-sangilang rupa-na; kadua, tu-sangilang rasa-na; katĕlu, tu-sangilang mamong-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po farḍu maning wādjib [1]) nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu farḍu maning wādjib [1]) nan tĕlu nompo: sai, nīyat; ta nja nīyat: (*nawaytu raf'a-lḥadaṯi-l'akbari 'an djamī'i-lbadani farḍan li-llāhi*, tĕgas-na) saja ku-angkat ḥadaṯ rea pang sarea pĕrana, farḍu karĕna Allah; atawa: (*nawaytu raf'a-lḥadaṯi mina-ldjinābati farḍan li-llāhi*, tĕgas-na) saja ku-angkat ḥukum ḥadaṯ pang djinābat, farḍu karĕna Allah; mĕngka wādjib-mo nīyat nan pang dalam ate, no-si [2]) pang boa bae, kĕrana tu-sĕpan ke boa nan, sunnat bae-si; tu-satutu-po ke ate, nan-po wādjib; kadua, i-sanapat (ai) lako sarea pĕrana; katĕlu, i-simpe [3]) nĕdjis pang pĕrana.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung wādjib tu-paning nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung wādjib tu-paning nan nam nompo: sai, sĕbab lis mani-nja; kadua, batĕmong dua paloat tau sowai ke tau sĕlaki; katĕlu, sĕbab mate, siong mate sjahīd [4]); kaĕmpat, sĕbab ḥayḍ; kalima, sĕbab wilāda, tĕgas wilāda nan, tau baranak toar, nonda lis gĕti; kanám, sĕbab nifās, tĕgas nifās nan, ja nan-si gĕti lis pang mudi ka-mo lis anak, ĕmpat-pulu ano atawa nam-pulu ano. Mĕngka sa-kurang-kurang gĕti nifās nan sa-patisu ke sa-pĕno-pĕno gĕti nifās nan nam-pulu ano [atawa] nam-pulu pĕtang, ke pang kapĕno tau sowai ĕmpat-pulu ano ĕmpat-pulu pĕtang. Mĕngka sa-kurang-kurang gĕti ḥayḍ nan sa-pĕtang sa-ng-ano ke sa-pĕno-pĕno [5]) gĕti ḥayḍ nan lima olas ano lima olas pĕtang, ke pang kapĕno tau sowai nan nam ano nam pĕtang atawa pitu ano pitu pĕtang.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung ḥarām pang tau djinābat nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung ḥarām pang tau djinābat nan lima nompo: sai, sĕmbajang; kadua, ṭawāf; katĕlu, batja ḳur'ān; kaĕmpat, ĕnti ḳur'ān; kalima, tama mĕsdjid.

---

[1]) De Mal. mss.: djunūb.

[2]) Zoo door Jonker gecorrigeerd voor no-sa van het origineel.

[3]) Emendatie van Jonker voor i-simpi.

[4]) Emendatie van Jonker voor ṣāhib; ook de Mal. tekst heeft sjahid.

[5]) Emendatie van Jonker voor ka-pĕno-pĕno.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung ḥarām pang tau ḥayḍ nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung ḥarām pang tau ḥayḍ nan balu nompo: sai, sĕmbajang; kadua, ṭawāf; katĕlu, batja ḳur'ān; kaĕmpat, ĕnti ḳur'ān; kalima, tĕdu pang dalam mĕsdjid; kanám, lalo datang pang dalam mĕsdjid; kapitu, puasa; kabalu, ṭalāḳ.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ maning djinābat nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ maning djinābat nan sa-olas nompo: sai, tau 'islām; kadua, tau ada 'aḳal; katĕlu, i-tò farḍu ke sunnat; kaĕmpat, i-safarḍu anung farḍu ke i-sasunnat anung sunnat; kalima, ke ai sutji bau sasutji anung lin; kaĕnam, na ada sa-nompo-nompo, anung pĕlang ai pang sarea pĕrana; kapitu, i-sakĕkal totang-nja; kabalu, i-sanapat ai nan lako sarea lenong pĕrana-nja ke lako pang batĕmong bulu pĕrana [1]); kasiwa, i-pĕliara ai nan na rapina pang farḍu; kasapulu, i-sakĕkal nīyat ka ling mula tĕris ka suda maning nan; kasolas, sutji kewa ḥayḍ kewa nifās.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ dunung ke wuḍū' nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ dunung ke wuḍū' nan nam nompo: sai, 'islām; kadua, tau mumayyiz; katĕlu, ai sutji bau sasutji anung lin; kaĕmpat, na ada anung pĕlang ai pang pĕrana wuḍū' nan; kalima, sutji kewa ḥayḍ kewa nifās; kaĕnam, i-tò sarea farḍu ke sunnat.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po farḍu wuḍū' nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu farḍu wuḍū' nan nam nompo: sai, nīyat; ta nja nīyat: (*nawaytu raf'a-ḥadaṭi-l'aṣghari 'ani-lbadani farḍan li-llāhi*, tĕgas-na) saja ku-angkat ḥadaṭ ode pang pĕrana, farḍu karĕna Allah; kadua, biso rua; katĕlu, biso ima sa-dua sanga siku sa-dua [1]); kaĕmpat, i-osap sĕdi lenong otak atawa bulu otak; kalima, biso nè sa-dua sanga mata-manu(k); kaĕnam, tartīb; tĕgas tartīb nan: kĕna riri; tĕgas kĕna riri nan: anung dunung tu-sadunung ke anung mudi tu-samudi.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung sarusak wuḍū' nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung sarusak wuḍū' nan lima nompo: sai, apa-apa anung lis langan lawang dua; kadua, i-sĕdu lawang dua ke lampik ima atawa ke gĕrangit ima; katĕlu, basĕdu lenong tau sĕlaki ke lenong tau sowai, haris nikāḥ, nonda sampar;

---

[1]) Jonker wil lezen: pang batĕmong bulu (ke) pĕrana, doch waarschijnlijker is: pang tumong bulu pĕrana, als vertaling van het Mal. tĕmpat tumbuh roma.

[1]) Ms.: [sa-dua] ima sa-dua sanga siku; verbeterd naar het Mal.: tangan kĕdua hingga siku kĕdua.

kaĕmpat, ilang 'aḳal sĕbab boas atawa kupo atawa gila; kalima, tunong no tĕtap ke katokal; lamin tĕtap-si katokal, no-si rusak wuḍū'-nja.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po anung ḥarām pang tau nonda wuḍū' nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu anung ḥarām pang tau nonda wuḍū' nan tĕlu nompo: sai, sĕmbajang; kadua, ṭawāf; katĕlu, sĕdu ḳur'ān atawa bawa ḳur'ān.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ dunung ke sĕmbajang nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ dunung ke sĕmbajang nan balu nompo: sai, tau 'islām; kadua, tau mumayyiz; katĕlu, i-tò sĕlin farḍu ke sunnat; kaĕmpat, i-tò tama waḳtu ke ẓann atawa kewa jaḳīn; kalima, tu-lungkap 'awrat; kaĕnam, angkang ḳiblat kewa dada; kapitu, sutji kewa nĕdjis no i-ma'āf ling sjara' pang pĕrana atawa pang kĕre-lamong-nja atawa pang manang sĕmbajang atawa pang sudjūd-na; kabalu, sutji ke ḥadaṭ rea (ke ḥadaṭ ode).

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po tau wādjib sĕmbajang nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu tau wādjib sĕmbajang nan tĕlu nompo: sai, tau 'islām; kadua, tau ada 'aḳal; katĕlu, tau bāligh [1]).

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po rukin sĕmbajang nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu rukin sĕmbajang nan siwa-olas nompo: sai, nīyat; kadua, manang; katĕlu, takbīratu-l'iḥrām; kaĕmpat, batja fātiḥa; kalima, rukū'; kaĕnam, barĕnang pang dalam rukū'; kapitu, 'i'tidāl; kabalu, barĕnang pang dalam 'i'tidāl; kasiwa sudjūd; kasapulu, barĕnang pang dalam sudjūd; kasaolas, tokal antara dua sudjūd; dua-olas, barĕnang pang dalam tokal antara dua sudjūd; tĕlu-olas, sudjūd mudi; ĕmpat-olas, barĕnang pang dalam sudjūd mudi; lima-olas, tokal taḥīyat 'āchir; nam-olas, barĕnang pang dalam tokal taḥīyat 'āchir; pitu-olas, batja ṣalāt; balu-olas, salām; siwa-olas, tartīb; tĕgas tartīb nan, ja nan-si: kĕna riri; tĕgas kĕna riri nan: anung dunung tu-sadunung ke anung mudi tu-samudi.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ nīyat nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ nīyat nan pitu nompo: sai, nīyat nan pang dalam ate; kadua, tau 'islām; katĕlu, tau mumayyiz; kaĕmpat, tau ada 'aḳal; kalima, tau tò-mo sĕlin sĕmbajang (ḳaḍā') ke sĕmbajang ('adā'); kaĕnam, i-sarĕma nīyat na(n) ke takbīratu-l'iḥrām; kapitu, na rapina nīyat nan.

---

[1]) Ms.: tau ada mubaligh; Mal.: kĕtiga bāligh.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ manang nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ manang nan sa-nompo-si, ja nan-si, manang sa-kira-kira ruris tolang bangkang, na djulu.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ takbīratu-l'iḥrām nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ takbīratu-l'iḥrām nan sapulu nompo: sai, tu-pĕliara sarea ḥurūf-na; kadua, tu-pĕliara sarea baris-na; katĕlu, tu-pĕliara sarea sabdu-na[1]); kaĕmpat, tu-pĕliara riri-na; kalima, baturit-turit, na putis; kanam, takbīratu-l'iḥrām nan pang manang, pang tau bau manang; kapitu, na imong wāw pang mudi „Allāhu" nan, mĕrua Allāhu-w-akbar; kabalu, na imong wāw pang batungku ke hā ḥurūf[2]) Allāhu 'akbar; kasiwa, na imong hā nan kewa 'alif ḥurūf[2]) 'akbar; kasapulu, i-sanĕmpas pang ela sarea ḥurūf balu nan.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ tu-batja fātiḥa nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ tu-batja fātiḥa nan balu nompo: sai, tu-pĕliara sarea kalima-na; kadua, tu-pĕliara sarea ḥurūfna; katĕlu, tu-pĕliara sarea baris-na; kaĕmpat, tu-pĕliara sarea sabdu-na; kalima, tu-batja nja pang manang-po, pang tau bau manang; kaĕnam, na putis; kapitu, kĕna riri; kabalu, tu-tò fātiḥa nan ka ling mula tĕris kasuda farḍu pang dalam sĕmbajang.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ rukū' nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ rukū' nan tĕlu nompo: sai, i-saja tĕlu[3]) rukū' nan; kadua, i-satingi atas kewa bawa, sa-kira-kira sama asar popong[4]) ke sĕmodok; katĕlu, barĕnang pang dalam nan.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ 'i'tidāl nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ 'i'tidāl nan ĕmpat nompo: sai, i-saja lalo koat 'i'tidāl nan; kadua, manang koat lako pa(ng) manang kĕbali; katĕlu, i-saja lalo ngangkong lako sudjid nan; kaĕmpat, barĕnang pang dalam-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ sudjid nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ sudjid nan pitu nompo: sai, i-saja lalo sudjid nan; kadua, na ada sampar tata pang mutu sudjid nan; katĕlu, kanguleng tata pang mutu sudjid nan; kaĕmpat, i-satingi

---

1) In de Mal. mss.: tasjdīd.

2) Ik vermoed dat ḥurūf hier een verkeerde lezing is voor mĕrua (Mal. sĕpĕrti); men leze dus op de eerste plaats: mĕrua Allāhū 'akbar, en op de tweede: mĕrua 'akbār.

3) tĕlu zal wel fout zijn; het Mal. heeft disĕhadja hĕndak tunduknja: men leze: i-saja lalo rukū' nan.

4) Emendatie van Jonker voor popang.

popong ke i-saperas otak; kalima, i-olo tata lako pang sudjid nan; kaĕnam, i-saperas korok; kapitu, barĕnang pang dalam-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ tokal [nan] antara dua sudjid nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ tokal antara dua sudjid nan tĕlu nompo: sai, i-saja tokal nan; kadua, tokal tĕrdjang, na djulu; katĕlu, barĕnang pang dalam-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ tokal taḥīyat 'āchir nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ tokal taḥīyat 'āchir nan tĕlu nompo: sai, i-saja lalo tokal nan; kadua, tokal tĕrdjang, na djulu; katĕlu, tĕtap katokal pang dalam-na.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ batja taḥīyat 'āchir nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ batja taḥiyat 'āchir nan pitu nompo: sai, i-pĕliara sarea kalima-na; kadua, i-pĕliara sarea ḥurūf-na; katĕlu, i-pĕliara sarea baris-na; kaĕmpat, tu-pĕliara sarea sabdu-na; kalima, na putis; kanám, kĕna riri; kapitu, tu-batja nja pang tokal tawāruk, pang tau bau tokal tawāruk.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ batja ṣalāt nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ tu-batja ṣalāt nan pitu nompo: sai, tu-pĕliara sarea kalima-na; kadua, tu-pĕliara sarea ḥurūf-na: katĕlu, tu-pĕliara sarea sabdu-na; kaĕmpat, tu-pĕliara sarea baris-na; kalima, na imong ḥurūf; kaĕnam, na putis; kapitu, kĕna riri.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ salām na(n), mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ salām nan ĕmpat nompo: sai, tu-pĕliara sarea kalima-na; kadua, tu-pĕliara sarea baris-na; katĕlu, tu-pĕliara sarea sabdu-na; kaĕmpat, salām nan pang tokal-po, pang tau bau tokal.

Ka tingka i-kĕtoan kita ling tau, pida nompo-po sjaraṭ tartīb nan, mĕngka samong sa-tutu-tutu sjaraṭ tartīb nan sa-nompo-si, ja nan-si: anung dunung tu-sadunung ke anung mudi tu-samudi.

———

AANVULLING EN VERBETERING.

In het artikel „Eenige recente vondsten in het Rijksmuseum van Ethnographie" van Dr. J. F. Stutterheim komt op p. 178 dezer Bijdragen de volgende zinsnede voor:

„Het is misschien dienstig tevens te dezer plaatse te wijzen op het feit, dat we in de portefeuille D II E o.a. een zestal teekeningen aantreffen in potlood van Hindoe-Javaansche oudheden, die langen tijd te Dordrecht vertoefd hebben en onlangs door Prof. van Eerde naar Amsterdam zijn gebracht".

Ter voorkoming van alle misverstand stelt laatstgenoemde er prijs op uit te doen komen, dat het overbrengen uit Dordrecht naar Amsterdam slechts slaat op de beelden, niet op de teekeningen, die het Rijksmuseum nooit hebben verlaten. Ook zijn de beelden niet *onlangs*, doch reeds in 1915 aan het Koloniaal Instituut geschonken, door de erven van den Heer F. Lebret te Dordrecht (zie Jaarversl. Kol. Inst. 1915, p. 34).

RED.

EENIGE BESCHOUWINGEN OVER INHOUD, COMPOSITIE, AARD EN HERKOMST VAN HET AGASTYAPARWA.

DOOR

Prof. Dr. J. GONDA.

Wanneer wij in het kort den inhoud van het Agastyaparwa samenvatten [1]), dan geeft het werk weer een gesprek tusschen Agastya en zijn zoon Dṛḍhasyu. Laatstgenoemde stelt vragen, die zijn vader, meestal uitvoerig, beantwoordt. Dṛḍhasyu begint te vragen naar de aanvang der wereld; zijn vader zet deze uiteen, leert hem, dat bij een wereld-ondergang alles ten gronde gaat, doch alleen bhaṭṭāra Sadāçiwa blijft leven; deze is het, die een nieuwe schepping voortbrengt: de vier grove elementen, het kosmische ei doet hij ontstaan, Brahmā en Wiṣṇu komen in het aanzijn; Brahmā doet dan de Prajāpati's, Brahmarṣi's, Manu's, Pitaras enz. in het aanzijn treden. Hier valt Dṛḍhasyu zijn vader in de rede met de vraag, hoe precies de Brahmarṣi's zijn ontstaan. Dit wordt hem uitgelegd: ze zijn geboren uit deelen van Brahmā's lichaam: Marīci en Ruci uit de oogen, Bhṛgu uit 't hart, enz. De veertien Manu's, zoo vervolgt Agastya dan, zijn geboren uit deze Brahmarṣi's. Hij noemt hun namen, waarop z'n zoon weer een vraag stelt: hoe lang duurde het bewind van ieder dier veertien Manu's? Agastya zegt het hem: één-en-zeventig yuga's; zoo'n periode heet Manwantara. Dan komt Dṛḍhasyu al spoedig met 'n vraag, die het gesprek in een andere richting brengt, n.l. hoeveel dochters had Dakṣa (een der genoemde Brahmarṣi's)?

Zoo luidt in groote trekken het begin van het werk en in dezen trant gaat het voort, totdat aan het einde Dṛḍhasyu lang niet aan het woord komt en na de uiteenzettingen van Agastya over het groote belang van de handhaving van de vier standen en de vier

---

[1]) Behalve de tekst-editie vergelijke men het overzicht bij Dr. Th. G. Th. Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran, Diss. Leiden, 1924, pp. 319—325.

levensperioden het werk ophoudt, zonder dat hetzij z'n zoon, hetzij Agastya zelf nog genoemd worden; van hun tweegesprek wordt geen melding meer gemaakt: het Agastyaparwa houdt plotseling op, de handschriften doen nog slechts hun colophontes volgen.

Het is duidelijk, dat we het werk als het ware in paragrafen kunnen verdeelen, en dat de vragen van Dṛḍhasyu ons een zeer bruikbare indeeling aan de hand doen. Gaan we hiertoe over, dan blijkt dat de inhoud kan worden samengevat als volgt:

1. inleiding, Agastya en Dṛḍhasyu worden ons voorgesteld; zij voeren een gesprek;

2 enz. gesprek: vragen van Dṛḍhasyu; antwoorden en uitleggingen van Agastya;

2. over het begin der wereld, enz. (zie boven);

3. „ het ontstaan der Brahmarṣi's en der Manu's;

4. „ de Manwantara's;

5. „ de dochters van Dakṣa; met wie ze huwen; hun kinderen, enz. enz.;

6. wat de oorzaak is, dat men hetzij in den hemel, hetzij in de hel komt; drie soorten zonden worden onderscheiden; aan bijzondere gevallen worden de gevolgen van het begaan van zonden gedemonstreerd; d.w.z. de gevolgen in 'n volgend leven;

7. over de andere gevolgen van het begaan van zonden; de tocht van den ātma na den dood naar hemel of hel; de pijnigingen in de hel tot de wedergeboorte in een staat overeenkomstig het vroegere gedrag; over tapas, yajña en kīrti; over de verschillende soorten van offers; over de wedergeboorte op aarde van hen die gedurende een zekeren tijd in den hemel geweest zijn,

7a. uitvoerig toegelicht met voorbeelden; zonder dat Dṛḍhasyu een nieuwe vraag tot hem richt gaat Agastya daarna over tot de behandeling van de nog niet besproken dochters van Dakṣa, n.l. die dertien, welke met Kaçyapa huwden; de oudste, Aditi, kreeg twaalf kinderen, die worden opgenoemd;

8. naar aanleiding hiervan vraagt Dṛḍhasyu, waarom de kinderen van Aditi goden waren; dit lag, expliceert Agastya, aan haar aard, haar karakter; soorten van karakters bij goden en

8a. saptarṣi's; zonder onderbreking door den zoon, gaat hij over tot de kinderen van Kaçyapa bij Dakṣa's andere dochters en de zich hieraan vastknoopende genealogieën; eenige uitweidingen: Indra doodt Prahlāda, wil het tweede kind van Diti in den moederschoot dooden, krijgt den naam Puraṃdara, zijn

brahmahatyā belet hem in den hemel terug te keeren; explicatie van brahmahatyā of bhrūṇaha; hoe het verder met Indra gaat; zijn brahmahatyā valt als een draad op aarde; waar deze
8b. brahmahatyā op aarde in aanwezig is; enz.; wederom gaat Agastya daarna over tot een voortzetting van de behandeling der genealogieën;

9. na een vraag van z'n zoon, waarom Diti's kinderen Daitya's waren, verklaart Agastya dit uit den aard, het karakter van Diti; de Daitya's worden nu met goden, menschen enz. vergeleken ten opzichte van hun beheersching der ṣaḍwarga;
9a. zonder interruptie wordt de bespreking van den geslachtsboom voortgezet;

10. naar aanleiding van de vraag van Dṛḍhasyu, waarom Prawā tot kinderen Gandharwa's kreeg wordt door Agastya weer op
10a. haar aard gewezen, hoewel nu in het kort; eveneens zeer beknopt volgt nu weer een voortzetting van den geslachtsboom;

11. na een vraag van Dṛḍhasyu, waarom Winatā Garuḍa tot zoon
11a. had, wordt weer stilgestaan bij den aard van Winatā; daarna volgt de vermelding van Kadrū's kroost;

12. na Dṛḍhasyu's informatie, wat de reden was, dat Kadrū nāga's tot kinderen had, wordt ook haar karakter beschreven; hierna volgt weer een gedeelte der genealogie; wanneer Agastya de Yakṣa's noemt,

13. volgt de vraag van z'n zoon, waarom deze de schatten bewaakten; hierop legt Agastya dit uit; hun aard wordt beschreven; ze bewaken ook Çrī; het karnen van den oceaan wordt vermeld; het betoog komt op de ṣaḍwarga die door den mensch overwonnen dienen te worden; de ṣaḍwarga hebben hun oorsprong in het antaḥkaraṇa;

14. Dṛḍhasyu vraagt, hoe de ahĕṅkāra te niet gedaan kan worden; door yoga, is het antwoord; er volgen nog andere beschouwingen, n.l. over de trikāya paramārtha;

15. voortzetting der genealogie; de kinderen van Pulaha zijn dieren; dit wordt omstandig verhaald; een beschouwing volgt; hieraan worden leeringen vastgeknoopt omtrent de oorzaken ervan, dat men bij wedergeboorten steeds lager kan dalen;

16. Dṛḍhasyu vraagt naar de verlossing van laag-gezonkenen; dit
16a. legt Agastya uit; daarna vat hij de genealogie weer op en komt dan tot eenige opmerkingen over wat men aan z'n vader,

wat aan z'n moeder ontleent, en over wat men bij de geslachtelijke vereeniging in acht moet nemen;

17. na een desbetreffende vraag van z'n zoon deelt Agastya de overige familie van Bhṛgu, eveneens een schoonzoon van Dakṣa, mee; o.a. maakt hij gewag van Aurwa en Paraçu-Rāma;
18. vervolgens spreekt Agastya over de bedoeling van Paraçu-Rāma; hij wilde de hoogste der zestien tattwa's, de verlossing, bereiken; schildering der verschillende graden en van den yoga, dien men moet verrichten om een hoogeren graad te bereiken;
19. over de voorwaarden, die vervuld moeten worden om dewatā te worden; allereerst drie brata's vervullen (akrodha, alobhā, çokawarjita);
20. kan men dit niet, dan is er een andere weg, n.l. een sĕmbah te maken voor een paṇḍita en zich door hem laten wijden; over de eigenschappen die een wiku moet bezitten wil hij geschikt zijn om tot guru te worden genomen; uitvoerig over wijding (dīkṣā) en verwante onderwerpen;
21. over het nageslacht van Aṅgira bij een andere vrouw, Surūpā, dochter van Marīci;
22. over de verdere familie van Pulastya, die ook gehuwd was met Ilā, Tṛṇawiṇḍu's dochter; hieraan sluiten andere genealogieën aan;
23. naar aanleiding van het noemen van de namen van Raghu, Dilīpa, Rāmabhadra e.a. door Agastya vraagt Dṛḍhasyu, wat het gedrag was van koningen als de genoemde, waardoor de wereld gelukkig was; het geluk van de wereld werd veroorzaakt door het volgen van den dharma, en wel door ieder van de caturwarṇa; hierover wordt uitgeweid.

Zooals men ziet wordt de uiterlijke vorm, die van een vraaggesprek, volgehouden, behalve, zooals reeds opgemerkt, geheel aan het slot, waar we nog gaarne een korte mededeeling zouden vinden, al was het maar, dat vader en zoon hier hun gesprek staakten. Het werk heeft dus een raam, een omlijsting, n.l. de samenspraak tusschen Agastya en Dṛḍhasyu; de 22 vragen, die de laatste stelt zijn telkens aanleiding tot het meedeelen van episoden. Zonder moeite kan men nu daarbij opmerken, dat deze invoegingen in de omlijsting van het vraaggesprek, afgezien van een inleidend gedeelte (§§ 2—4), op zichzelf tot op zekere hoogte een omlijsting met ingevoegde episoden vormen. Door nagenoeg het geheele werk, vanaf § 5, strekt zich uit een behandeling van het geslacht van de brahmarṣi's, speciaal

van Dakṣa en z'n nakroost. Doch in deze, door Agastya beschreven, ontwikkeling der familie-verhoudingen zijn telkens ingezet stukken van anderen aard: de genealogische deelen omlijsten als het ware beschouwingen, soms zelfs korte tractaten, over theologische kwesties, leeringen, opvattingen. Eenige malen wordt naar aanleiding van het vermelden van een naam in de genealogie even bij den drager daarvan stilgestaan, wordt in korte trekken een legende, de geschiedenis van zoo'n persoon in de herinnering teruggeroepen, doch deze episoden maken slechts een klein gedeelte uit van de invoegingen in de voortrollende ontwikkeling der geslachts- en familierelaties: het grootste deel bestaat uit theologische tractaatjes.

De inhoud van het werk is dus van gemengden aard; voor afwisseling is zorg gedragen.

Voor we er echter toe overgaan deze beide hoofdbestanddeelen nader te beschouwen, moeten we de aandacht even vestigen op de vele kortere en langere stukjes Sanskrit, die door het geheele werkje te vinden zijn. Het begint met een, helaas zeer corrupt, Sanskrit vers, waarop geen Oud-Javaansche vertaling of paraphrase volgt. Dṛḍhasyu wordt ons voorgesteld in een gedeeltelijk met eenige zekerheid te herstellen çloka, waarna wel een vertaling komt; zoo goed als steeds is een vers of een deel van een vers in het Sanskrit de vorm, waarin de vraag of het begin van een vraag van den leergierigen zoon gegoten is. Ook Agastya vangt de onderdeelen van z'n betoog gaarne aan met eenige woorden in de heilige taal, bovendien kruidt hij er af en toe z'n uiteenzettingen mee; als regel volgt een vertaling. Deze eigenaardigheid nu deelt ons werk met een aantal andere geschriften der Oud-Javaansche literatuur, b.v. de boeken van het Mahābhārata en het Brahmāṇḍa-Purāṇa. De inkleeding van de stof noopt ons echter tot het stellen van eenige vragen.

Hoe verhoudt zich het Agastyaparwa in stof en in vorm tot de andere Oud-Javaansche proza-werken? Is het een bewerking van een Sanskrit tekst? Is het een, hetzij in Voor-Indië hetzij op Java vervaardigd, compleet geschrift, of is het een onderdeel van een grooter werk? Stemt de inhoud geheel en al overeen met wat andere geschriften, die over dezelfde of verwante onderwerpen spreken, ons leeren? Zijn er punten van verschil, hoe zijn die te verklaren? Is er onder de hoofdzakelijk Voor-Indische stof ook Javaansche invloed te onderkennen? Zijn de stukjes Sanskrit citaat, en zoo ja is hun herkomst te identificeeren? Deze vragen en andere kunnen we stellen; het geven van antwoorden is minder eenvoudig.

Wat de behandelde stof aangaat, voor de uitvoerig uiteengezette genealogie hebben we al terstond een parallel in het Oud-Jav. Brahmāṇḍa-Purāṇa [1]). Meer moeite kost het bij de theologische onderdeelen spoedig parallel-plaatsen te vinden. Het karakter daarvan is zeer bekend: in vele werken der Sanskrit letterkunde vindt men overeenkomstige beschouwingen, vaak van zeer verregaande gelijkenis. Dharmaçāstra's, het epos, purāṇa's, de zich daarbij aansluitende sectarische literatuur bevatten vele parallellen. Op Java vinden we in teksten als de Sang hyang Kamāhāyanikan, de Korawāçrama en andere menige passage, die in aard en karakter overeenstemt met episoden uit het Agastyaparwa.

Van belang voor de wijze van ontstaan en herkomst van het werkje kan het zijn te weten hoe de theologische gedeelten in de genealogisch-legendarische zijn ingevoegd. Krijgt men den indruk, dat in een oorspronkelijk genealogische verhandeling later tekstdeelen van geheel anderen aard zijn geïnterpoleerd? Is het werk reeds van den beginne een compilatie geweest? Of zijn er overgangspassages, waar sporen zijn te ontdekken van latere ineenvoeging? Volgt het eene tekstdeel ongedwongen op het andere of niet?

Behandelen we achtereenvolgens de omlijsting, of beter de inkleeding: het vraaggesprek; het genealogische gedeelte; de theologische tractaatjes; de stukjes Sanskrit.

De figuur van Agastya is over-bekend, zooveel in Indië als op Java. In meer dan één Oud-Javaansch literatuurproduct wordt gewag van hem gemaakt [2]), op inscripties wordt hij vaak genoemd [3]), als heilige vereerd [4]).

In ons werk treedt hij echter op als de verteller van de behandelde stof. Dat een werk wordt ingekleed als een vertelling is niet vreemd, ook de parwa's van het Mahābhārata b.v. en het Brahmāṇḍa-Purāṇa worden verteld, al is het dan aan een talrijker gehoor. Ook daar is het op verzoek van het gehoor, dat de stof verhaald wordt. En wat de onderbrekingen en vragen van Dṛḍhasyu betreft, vinden we b.v. in het Ādiparwa niet op menige plaats een pauze in de uiteenzettingen van Ugraçrawa, en vraagt dan Çonaka niet om het verhaal

---

[1]) Zie vooral pp. 58 en volgende in mijn editie.

[2]) Men zie de, niet geheel volledige, verzameling van plaatsen bij Dr. Poerbatjaraka, Agastya in den Archipel, hfdst. III, pp. 32—42. Hij komt in de O.-J. literatuur evenwel niet zoo vaak voor als we wellicht zouden verwachten.

[3]) Poerbatjaraka, o.c., hoofdstuk IV.

[4]) Vgl. Krom, Hindoe-Jav. Gesch.², en Inl. H.-J. Kunst, Registers s.v.

voort te zetten of om nadere inlichtingen over het een of het ander? [1])

Dr. Pigeaud, die reeds, voor zoover hem mogelijk was, eenige opmerkingen over den inhoud van ons geschrift heeft gemaakt [2]), is, constateerende dat „de hier gegeven voorstellingen... over het algemeen zeer goed (blijken) overeen te stemmen met die in andere ons bekende geschriften uit d'oudere Javaansche literatuur" van oordeel, dat 't zeer belangwekkend zou zijn, „indien 'n Skṛt werk aangewezen kon worden, waarop 't Angastyaparwwa (sic) berust...". Zeker, dat zou het, en het spijt mij, dat ik er tot nog toe evenmin in geslaagd ben een Voor-Indisch voorbeeld voor onzen tekst te vinden, d.w.z. een geschrift, waartoe het Oud-Jav. Agastyaparwa zich verhoudt als b.v. de boeken van het Mahābhārata tot het Voor-Indische Mahābhārata. Voegt Dr. Pigeaud aan zijn opmerkingen echter toe, dat in de Sanskrit letterkunde alleen een Agastyasaṃhitā bekend schijnt te zijn, dat als een onderdeel van het Skandapurāṇa geldt [3]), dan moet ik deze meening bestrijden. Er zijn vele geschriften bekend behalve het genoemde, waarin Agastya optreedt, hetzij als verteller, hetzij als ondervrager, hetzij als zoogenaamd auteur. En ofschoon, zooals gezegd, er geen enkel bij is, dat als prototype kan gelden voor het Oud-Jav. Agastyaparwa, lijkt het mij de moeite waard, even onze aandacht te bepalen bij enkele dezer literatuurproducten, niet alleen wegens den persoon van den verteller of „auteur", maar ook wegens de verwantschap van inhoud die deze geschriften met het onze veelal vertoonen. Door een aantal (naar volledigheid is niet gestreefd) dezer teksten de revue te laten passeeren kan het ons duidelijker worden in welk geheel het Agastyaparwa moet worden gezien, met welke afdeeling van de Indische letterkunde het 't nauwste verbonden is.

Dat wijzen en ṛṣi's als Agastya, Bhṛgu, Nārada, Vasiṣṭha, Yājñavalkya en vele anderen in Indische werken als verhaler optreden is te bekend om te vermelden. Dat ook aan Agastya reeds Vedische hymnen worden toegeschreven [4]), dat zijn naam van de vroegste tijden in allerlei verhalen wordt genoemd behoeft ons niet bezig te houden [5]).

---

1) Vgl. b.v. p. 18, p. 23, p. 29, p. 46, ed. Juynboll.

2) De Tantu Panggĕlaran, p. 325.

3) Hij citeert Winternitz, Gesch. der ind. Lit. I, p. 476.

4) Nl. Ṛg-Veda, I, 165—191.

5) Zie b.v. E. Sieg, Die Sagenstoffe des Ṛgveda und die indische Itihāsatradition, Stuttgart, 1902, pp. 105—129. — Een verzameling wetenswaardigheden over Agastya: Poerbatjaraka, Agastya in den Archipel, hfdst. I, pp. 1—14. —

In het epos is hij goed bekend: het Mahābhārata [1]) verhaalt de geschiedenis van zijn huwelijk met Lopāmudrā, de dochter van een koning van Vidarbha [2]), en de geboorte van zijn zoon Dṛḍhasyu [3]), alsmede vele legenden die over hem in omloop zijn [4]).

Voor ons doel is dit van minder belang. Belangwekkender is de rol, die hij in het Rāmāyaṇa speelt. De geschiedenis van zijn wonderbaarlijke geboorte [5]), zijn avonturen met Tāṭakā en Mārīca [6]) en andere legenden kunnen we voorbijgaan; meer interesseert ons de passage in het Araṇya-kāṇḍa [7]), waar Rāma en de zijnen een bezoek brengen aan Agastya's kluizenarij; ze laten zich aandienen, en worden door den heiligen man vriendelijk en gastvrij onthaald, hij geeft Rāma waardevolle geschenken en wijst hem een woonplaats, Pañcavatī, aan. Is dit dus een bezoek, den ṛṣi gebracht, elders [8]) in hetzelfde epos komt Agastya aan het hoofd van ṛṣi's uit alle streken tot Rāma, wanneer deze de overwinning op zijn vijanden heeft behaald; zij prijzen hem dan, vooral omdat hij Indrajit heeft onderworpen. Op Rāma's vraag, waarom Indrajit dan wel sterker is dan de andere rākṣasa's, vertelt Agastya een verhaal om dit te verklaren [9]). Rāma vraagt verder [10]) naar den oorsprong van de rākṣasa's, en hierop volgt een uitvoerig relaas van genealogiën en geschiedenis van het geslacht der rākṣasa's, vooral van Daçagrīva-Rāvaṇa en zijn naaste familie. Bij wijze van aanhangsel krijgen we nog het verhaal van de jeugd van Hanuman te hooren. Dit alles wordt door Agastya verteld, enkele malen door Rāma nader ondervraagd [11]); tenslotte nemen Agastya en de andere ṛṣi's afscheid [12]).

Het is evident, dat dit geheele gedeelte van het Rāmāyaṇa (7, a. 1—36) een invoegsel is; bij 7, a. 37 wordt het Rāma-verhaal weer

---

Over de „Agastyas" der traditie: F. E. Pargiter, Ancient Indian historical tradition, pp. 238—240.

[1]) Vgl. Holtzmann, Der heilige Agastya nach den Erzählungen des Mahābhārata, Z. D. M. G. 34 (1880), 589—596.

[2]) Vgl. Mbh. 3, 97, 8570 vlgg.

[3]) Vgl. Mbh. 3, 99, 8637 vlgg.

[4]) We zouden nog kunnen opmerken, dat Mbh. 13, 84, 38 Rāma, Jamadagni's zoon, hem om raad komt vragen.

[5]) Zie Rām. 7, a. 57.

[6]) Zie Rām. 1, a. 25.

[7]) Rām. 3, a. 11—13.

[8]) Rām. 7, a. 1.

[9]) Rām. 7, a. 2.

[10]) Rām. 7, a. 4.

[11]) Zie nog 7, a. 31; a. 35, 1.

[12]) Rām. 7, a. 36.

voortgezet (n.l. met de beschrijving van den ochtend, volgende op Rāma's wijding), waar het zesde boek was geeindigd (de plechtige wijding van Rāma tot koning)[1]). Dit geheele gedeelte, 7, 1—36, dat met het Rāma-verhaal slechts uiterlijk in eenig verband staat en dat door Jacobi Rāvaṇeïs wordt genoemd[2]), is naar z'n inhoud een aaneenrijging van genealogieën en „oude geschiedenis", zooals men er vele vindt in het Mahābhārata en de Purāṇa's, dus kort gezegd „puranisch", naar den vorm, naar het uiterlijk een door vragen onderbroken verhaal van Agastya, een „Agastyaparva".

Elders in hetzelfde Uttara-kāṇḍa is Agastya weer de verteller van een episode[3]). Hij verhaalt een ontmoeting van hemzelf en den koningszoon Çveta, die door askese den hemel bereikt had, in een verlaten woud. Op Rāma's vraag, waarom dat woud zoo verlaten was, is Agastya's beantwoording een uiteenzetting over Daṇḍa, een afstammeling van Manu, die Uçanas tot purohita nam, doch zich aan diens dochter Arajā vergreep. Uçanas vervloekte hem daarop: Daṇḍa en z'n gansche land zouden tot asch vergaan; het land werd daarop het Daṇḍaka-woud. Rāma keerde, nadat hij dit verhaal gehoord had, naar Ayodhyā terug. Wederom dus een door genealogieën ingeleid brok oude geschiedenis, wederom een puranisch verhaal.

In de purāṇa-edities ontmoeten we Agastya's naam meermalen. Vooreerst natuurlijk in verband met de verhalen, die van hem in omloop zijn, zijn breideling van het Vindhya-gebergte[4]), z'n tocht naar het zuiden[5]), z'n woonplaats, Malaya[6]), naast Saubhadra aan den Zuidelijken Oceaan, die bij den berg Vaidūrya, die in het gebied der Pāṇḍya's[7]); dat hij askese verricht en daarmee Çiva verheugt[8]), enz. Dan — en daarbij moeten we even stilstaan — vinden we hem ook hier als deelgenoot in een tweegesprek, in 'n vraaggesprek, hetzij als autoriteit, als verteller, hetzij als belangstellende, als leergierige.

In het Padma-Purāṇa bevindt zich een passage[9]), die in het oog vallende overeenkomst vertoont met het zoo juist genoemde begin

[1]) Rām. 6, 128.
[2]) H. Jacobi, Das Rāmāyaṇa, p. 189, n. Zie ook over dit gedeelte in het epos, ibidem, pp. 27 vlgg. — In de aanteekeningen worden de in onzen tekst besproken, ook in deze Rāvaṇeïs voorkomende onderwerpen aangegeven.
[3]) Rām. 7, a. 77—82.
[4]) Vgl. Brahma-Purāṇa, a. 119.
[5]) Brahma-Pur. 85, 8 vlg.; 159, 10 vlg. e.a.
[6]) Vāyu-Pur. 48, 23 vlg. e.a.
[7]) Plaatsen uit het Mbh. geciteerd bij Pargiter, o.c. p. 240.
[8]) Saura-Pur. 67, 9.
[9]) Pātālakhaṇḍa, begin; cf. Wilson, Ess. Lit., I, p. 48.

van het VIIe boek van het Rāmāyaṇa. Hier beschrijft de slangendaemon Çeṣa aan Vātsyāyana de terugkeer van Rāma naar Ayodhyā en komt zoo te spreken over het bezoek dat Agastya den overwinnaar Rāma bracht; de heilige man vertelt dan over Rāvaṇa's lotgevallen, in aansluiting bij de Rāvaṇeïs uit het epos, doch we vinden hier de uitbreiding, dat, daar Rāvaṇa eigenlijk van geboorte een brahmaan was, en Rāma dus een groote zonde begaan had met hem te dooden, de koning om deze schuld weer goed te maken een açvamedha, paardenoffer, moest houden.

Een uitvoerige Agastya-vertelling bevat ook het Varāha-Purāṇa [1]). Viṣṇu verhaalt in dit werk in zijn gedaante van everzwijn (varāha) onder meer een ontmoeting van Bhadrāçva en Agastya: de eerste grijpt deze gelegenheid aan om den heiligen man te ondervragen [2]): hij vangt aan met te vragen door welke werken de keten der wedergeboorten wordt onderbroken, door welke werken de van lichamen voorziene wezens geen pijnen lijden. Agastya deelt daarop [3]) de interessante geschiedenis van koning Paçupāla mede, die in oude tijden op reis om den Oostelijken Oceaan te zien in een woud kwam, waar slangen huisden, die hem den weg versperden; het vervolg van deze legende, waarin ook een geslachtsregister is opgenomen, doet voor ons doel weinig ter zake. Ook hier zien we, dat van tijd tot tijd de hoorder tot den verteller een nieuwe vraag richt [4]). De onderrichtingen gaan voorts o.a. over de vereering van Viṣṇu, twaalf vrata's, waardoor deze god kan worden gewonnen, worden in de volgende adhyāya's beschreven; daarna vernemen we een legende over Nārada [5]); na eenige andere informaties stelt Bhadrāçva vragen over het gedrag der standen in de verschillende yuga's [6]), over de reiniging wegens omgang met een vrouw van een anderen stand, over ongeoorloofde sexueele vereeniging (agamyāgamana) [7]). Vervolgens moet de heilige een en ander over zich zelf vertellen: eerst een interessant avontuur [8]), daarna een verhaal omtrent een verschijning der goden voor hem, waarbij Rudra verklaart, dat Nārāyaṇa de voornaamste hunner is [9]); hieraan worden allerlei leeringen toegevoegd, die wij

[1]) Varāha-Purāṇa (Bibl. Indica), adhy. 51 enz.
[2]) Varāha-Pur. 51, 6.
[3]) Varāha-Pur. 51, 9; 52.
[4]) Vgl. adhy. 53, 1; 54, 1; 55, 31 e.a.
[5]) In adhy. 67.
[6]) Varāha-Pur. 68, 2.
[7]) Ibid. 68, 7.
[8]) Adhy. 69.
[9]) Adhy. 70.

onvermeld kunnen laten. Afgezien van het groote verschil in inhoud met het Oud-Javaansch Agastyaparwa zou men dit gedeelte van het Varāha-Purāṇa een Agastya-tractaat, een Agastya-parva kunnen noemen.

Een werk, dat zich uitgeeft als een deel van het Brahma-Purāṇa en wel als het Uttara-khaṇḍa, doch dat los staat en in onderwerp geheel afwijkt van genoemden tekst [1]) is een omvangrijke vertelling van Çaunaka aan Çatānīka, echter voorgesteld als een weergave van een vroeger plaats gehad hebbende vertelling van Agastya aan den wijze Supratīka. Het verhaal begint met Brahmā's liefde voor Sarasvatī en de geboorte van hun zoon Sumṛḍika, die twist krijgt met z'n vader en hem dan uit den hemel verdrijft. Deze sticht een stad aan de Balajā-rivier, van welke rivier de heiligheid dan verder in het werk geprezen en geroemd wordt. Ofschoon er nog een aantal legenden in voorkomen, behoort het toch tot de categorie der māhātmya's, lofzangen, verheerlijkingen op heilige oorden en dergelijke.

Een merkwaardig geschrift, eveneens op de gewone wijze ingekleed, is het Lalitopākhyānam, het verhaal van Lalitā, d.w.z. Durgā, Pārvatī, Çiva's wederhelft. Voor zoover mij bekend is, is de inhoud van dezen tekst nergens eenigszins uitvoeriger meegedeeld dan met een paar regels [2]). Het werk stelt zich voor als een deel van het Brahmāṇḍa-Purāṇa, de onderschriften der hoofdstukken doen dit duidelijk uitkomen: zoo luidt dat onder het eerste: *iti çrībrahmāṇḍamahāpurāṇe uttarabhāge hayagrīvāgastyasaṃvāde lalitopākhyāne agastyayātrājanārdanāvirbhāvo nāma pañcamo 'dhyāyaḥ*, volgens de in de Brahmāṇḍa-Purāṇa-editie gedrukten tekst [3]). Aan de laatste woorden ziet men, dat de nummering der adhyāya's doorloopt; zonder onderbreking volgt na het onderschrift van Bmḍ. Pur. 3, a. 4: *çrīgaṇeçāya namaḥ | atha çrīlalitopākhyānaṃ prārabhyate |*. Het is dus een aanhangsel bij genoemd Purāṇa, dat aan den naast-verwanten [4]) tekst, het Vāyu-Purāṇa, niet is toegevoegd. Van de reeds besproken teksten onderscheidt het zich in zooverre, dat Agastya

---

[1]) Zie over dit werk H. H. Wilson, Essays .... on subjects connected with Sanskrit literature, collected and edited by Dr. Reinhold Rost (London 1864), I, pp. 19—21.

[2]) En wel bij Wilson-Hall, The Vishṇu Purāṇa, I, p. LXXXVI, en in handschriften-catalogi; vgl. Eggeling, Catalogue of the Sanskrit manuscripts in the Library of the India Office, VI, Londen, 1899, p. 1244, no. 3431.

[3]) Çrī-Veṅkaṭeçvara, 1913.

[4]) Vgl. W. Kirfel, Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa, Bonn, 1927, pp. X vlgg., en J. Gonda, Het Oud-Javaansche Brahmāṇḍa-Purāṇa, Batavia, 1932, pp. 15 vlg.

hier niet de verteller, doch de ondervrager is; evenwel wordt hem door den verhaler, evenals aan zijn vorige hoorders, op het hart gedrukt de onderrichtingen onder alle schepselen te verbreiden: *bhavadbhiḥ sarvabhūtānāṃ gurubhūtair mahātmabhiḥ | mamopadeço lokeṣu prathito 'stu varo mama* || (1, 17 = Bmḍ. Pur. 3. 5, 17). Het zou mij te ver voeren, een inhoudsopgave van dit geschrift mee te deelen; op het begin wil ik evenwel wijzen. Agastya [1]), zoo luidt dit, begeeft zich op reis om tīrtha's en āyatana's, bedevaartplaatsen en heiligdommen te bezoeken; hij komt dan in Kāñcī (tgw. Conjeeveram), waar hij pūjā verricht, tengevolge waarvan Viṣṇu hem verschijnt in de gestalte van Hayagrīva [2]) en hem een wensch toestaat. Agastya richt dan allerlei vragen tot hem.

In de lange beschrijving van de daden van Rāma, zoon van Jamadagni, die in het Brahmāṇḍa-Purāṇa voorkomt, vinden we ook een bezoek van dezen held aan Agastya om toovermacht van dezen heilige te erlangen [3]).

Een ander Agastya-gesprek, dat beweert deel uit te maken van het Brahmāṇḍa-Purāṇa is de Agastya-sūta-saṃvāda, „onderdeel van het Kṣetrakhaṇḍa van dit Purāṇa" [4]).

Als onderdeel van het Brahmakaivarta-Purāṇa vinden we een Agastya-Çaunakasaṃvāda vermeld [5]).

Voorts is er een werk onder den naam Devī-Purāṇa, „a semi-tantric Purāṇa, glorifying the power of the great goddess; and professing to be revealed by Agastya to Nṛipavâhana, and related to the Ṛishis by the muni Vaçishṭha" [6]).

Een „Agastyasmṛti" „lays down rules for the acts and religious rites which a Brahman should perform from the time he rises from his bed to the time he goes to sleep. It is attributed to Agastya" [7]).

Agastyasūtras bestaan er, „which expound the bhakti of the Devī

---

[1]) Deze wordt hier genoemd (vs. 3): *Agastyo nāma devarṣir vedavedāṅgapāragaḥ | sarvasiddhāntasārajño brahmānandarasātmakaḥ* ||

[2]) O.a. een, b.v. in den Harivaṃça meermalen genoemde, asura, die den Veda stal en daarom door Viṣṇu werd gedood; vervolgens een verschijningsvorm van Viṣṇu zelf: in lateren tijd, wanneer men meer avatāra's kent, een hiervan; vgl. E. Abegg, Der Messiasglaube in Indien und Iran, Berlijn-Leipzig, 1928, pp. 41, 52 e.a.

[3]) Bmḍ. Pur. 2, 35, 47 vlgg.; zie ook boven, p. 344 n. 4.

[4]) Eggeling, o.c., VI, vermeldt een Mallāpurīmāhātmya, als deel van dezen saṃvāda (p. 1250, no. 3443).

[5]) Sarpapurakshetramāhātmya .... forming adhyāyas 52—56 of the .... B-P., zie Eggeling, o.c., VI, p. 1238, no. 3417.

[6]) Eggeling, o.c., VI, p. 1205, no. 3362.

[7]) A triennial Catalogue of mss., Madras 1913/4—1915/6, p. 1309, no. 994 h.

Bhāgavata" [1]). Albērūni maakt [2]) gewag van „the book Agastyamata, composed by Agastya, treating of the subject that in all investigations we must use the apperception of the senses as well as tradition".

Een werk waarvan het onderwerp wordt opgegeven als „dharma", het Citrakūṭamāhātmya, heeft als auteur Agastya [3]); elders [4]) wordt een geschrift van dezen naam genoemd „a treatise... in commendation of pilgrimages to the holy places in the Bundelkand country, hallowed by Rāma's stay during his exile. The work purports to be revealed by Atri to king Bharata; and then again by Bhuçuṇḍi to Çāṇḍilya, or by Agastya to Sutīkshṇa; and claims to belong to the Ādirāmāyaṇa, and to have been composed by Vālmīki himself".

Van een samenspraak van Agastya met z'n broeder Sutīkṣṇa — o.a. uit het Rāmāyaṇa bekend, waar Rāma c.s. hem bezoekt [5]) — vinden we vaker gewag gemaakt. Zoo is er een geschrift [6]), waarvan de colophon luidt: *„iti çrībrahmāṇḍe agastyasaṃhitāyāṃ sutīkṣṇāgastyasaṃvāde rāmamānasikapūjāvidhānaṃ nāma pañcatriṃço 'dhyāyaḥ"*, dus één adhyāya uitmaakt van een tot het Brahmāṇḍa-Purāṇa behoorende Agastyasaṃhitā. Men is geneigd hier in de eerste plaats te denken aan een anderen naam voor het boven besproken Lalitopākhyāna, dat men desnoods wel naar Agastya zou kunnen noemen, doch dit komt niet uit. Daar verder een Agastyasaṃhitā en dan nog wel van den omvang van minstens 35 adhyāya's in de editie van genoemd Purāṇa niet voorkomt, dienen we dezen tekst te beschouwen als een van de vele geschriften, die zeggen deel uit te maken van, te behooren tot een of ander purāṇa. Dat er op deze wijze veel meer teksten tot de verschillende vertegenwoordigers van dit literatuurgenre behooren, dan uit de edities en volledige handschriften blijkt wordt ons, wanneer we de catalogi der manuscripten doorbladeren, spoedig duidelijk [7]). En dat er onder deze teksten zijn, die zich beroepen op de autoriteit van Agastya of hem hun auteur noemen

---

[1]) Farquhar, Outline, p. 269; vgl. p. 359; Sanskrit Journal of Madras, III, 1897, (mij niet toegankelijk).

[2]) Albērūni, India, p. 64; Eng. vert. van Sachau, I, p. 132.

[3]) R. B. Hiralal, Cat. of Skt. and Prākr. mss. in the Central Provinces and Berar, no. 1681.

[4]) Eggeling, o.c., p. 1394, no. 3704.

[5]) Rām. 3, a. 7 vlgg.

[6]) Zie: A descriptive Catalogue of the Skt. Mss. Madras, XVI, p. 6297, no. 8682.

[7]) Vgl. b.v. voor het Brahmāṇḍa-Purāṇa de lange lijst, die Aufrecht, Catalogus Catalogorum, s.v. biedt.

kan ons in 't minst niet bevreemden[1]). Evenmin echter de omstandigheid, dat we teksten over dezelfde of ongeveer dezelfde onderwerpen op naam van een anderen autoriteit als behoorende tot hetzelfde Purāṇa vinden vermeld; als voorbeeld kan hier dienen een geschrift „in praise of Rāma... taken from Hiraṇyagarbhasaṃhitā of Brahmāṇḍa-Purāṇa" [2]).

Aan den anderen kant is het volstrekt niet ongewoon, wanneer we denzelfden naam aan twee of meer verschillende werken vinden toegekend[3]). Om ons te bepalen tot de Agastyasaṃhitā, die hier reeds ter sprake kwam, — en nu kom ik terug tot m'n boven[4]) gemaakte opmerking over de meening van Dr. Pigeaud — dezen titel vinden we meermalen genoemd. Bij voorbeeld is, weer met vermelding van z'n broer Sutīkṣṇa, een dusgenaamde tekst[5]): *„sutīkṣṇamunisaṃnidhau agastyasya harapārvatīsaṃvādakathanam"*, tantrisch van genre.

Zeer vaak wordt in den colophon van een Agastyasaṃhitā vermeldt, dat de tekst deel uitmaakt van het ontzaglijk uitgebreide conglomeraat, het Skanda-Purāṇa, b.v. *iti skānde purāṇe agastyasaṃhitāyāṃ brahmavasiṣṭhasaṃvāde... pārameçvareṇa proktaṃ rāmāyaṇamāhātmyaṃ nāma...*[6]). Op den voorgrond treedt in die teksten de Rāma-vereering[7]), al geven geschriften met anderen inhoud zich ook uit als deelen van deze Agastyasaṃhitā's. Zoo vinden we onder de meer dan tweehonderd „saṃhitā's" tellende lijst van literatuur van de Visnuïtische secte der Pāñcarātra's ook de Āgastya[8]), en wel drie werken van dien naam, een Agastya-Sutīkṣṇa-saṃvāda, een Agastya-Nārada-saṃvāda, en een derde. Tot

---

[1]) Nog een paar voorbeelden: Hiralal, o.c., no. 4873 en 4874 noemt een Lakṣmī-stotra, attributed to Agastya, subject: dharma; occurs in Vishṇu-Purāṇa". Een loflied op deze godin komt in het Viṣṇu-Pur. voor (1, 9, 116 vlgg.), maar Indra houdt het.

[2]) Vgl. Catal..... mss..... Madras, XVII, p. 6496.

[3]) Zie ook F. Otto Schrader, Introduction to the Pāñcarātra etc., Madras, 1916, p. 13.

[4]) Zie p. 343.

[5]) Catalogue of printed books and mss. in Skt..... Or. Libr..... As. Soc. of Bengal, Calcutta, 1904. — Agastya en Sutīkṣṇa bv. nog Weber, Verzeichnis Skt. Hss. Berlin, II, 1, p. 114.

[6]) Triennial Cat. Madras 1919/20—1921/2, p. 5629, no. 3804.

[7]) De laatstgenoemde tekst staat in den cat. opgegeven als commentaar op Vālmīki's Rām. Vgl. Cat. Madras, XIV, p. 5157, no. 7025; XVI, p. 6295 etc., no. 8678 etc.; p. 6117, no. 8437; enz.; Eggeling, o.c., p. 1319, no. 3621, e.a.; de laatste „inculcating the worship of Vishṇu in his different forms (especially that of Rāma), as expounded by Çiva to Pārvatī, and by Agastya to Sutīkshṇa".

[8]) F. Otto Schrader, o.c., p. 6.

een juister begrip van wat de aanhangers van de in deze en dergelijke teksten verkondigde leeringen onder „saṃhitā" verstaan moge het volgende in herinnering gebracht worden[1]: de literatuur van Hindoeïstische secten maakt onderscheid tusschen werken, die van goddelijke origine, geïnspireerd, zijn en teksten die menschenwerk zijn. De eerste soort noemt men wel saṃhitā's, compendia, metrische teksten, die de leeringen van de secte behandelen. De naam, waarvoor men ook wel „tantra" vindt, moge ons eerder tot vergelijking lokken met de „Manu Saṃhitā" = Mānavadharmaçāstra dan met de Vedische saṃhitā's, die een geheel ander karakter dragen[2].

Men merke nu op, dat Agastya in geschriften van verschillende secten optreedt. Met de vereering van Viṣṇu vinden we z'n naam meermalen verbonden. Maar, zooals gezegd, de inhoud van tot de „Agastya-saṃhitā's" gerekende teksten is velerlei. Zoo vinden we b.v. teksten over prāyaçcitta (weer-goed-making, zoeningen)[3], mudrālakṣaṇa (mudrā's: vingerhoudingen)[4], een Prasūtigaṇḍadoṣaçānti („regarding the çānti to be performed in cases of child-birth under certain asterisms considered inauspicious")[5], een Siddhāntaçikhāmaṇi („an authoritative account of the doctrines of Vīra-çaiva religion, given in the form of a discussion between Reṇuka and Agastya", ook deel van 'n Agastyasaṃhitā?)[6], een Varṣaphaṇī, als onderdeel van een Varṣagaṇita („deals with the drawing of a snake-like diagram")[7], een Gaṇḍanakṣatraçānti („deals with the çānti to be performed to avert the evil effects supposed to arise when a child is born, when the moon is in the constellation Citrā, Puṣya, etc., as well as when both the father and son happen to be born on the same Nakṣatra")[8], een Caturdaçīprasūtiçānti (çānti voor geboorte op den 14en v. d. maandhelft)[9]; naast een Daçāvatārastotram[10] worden aan hem lofverzen op Çiva toegeschreven[11].

Het verwondert ons dan ook niet te zien, dat hij geldt als de

---

1) Vgl. Schrader, o.c., p. 2.

2) Vgl. voorts beneden. Zie ook bv. in het O. J. Bmḍ. Pur., 112, 31: Brahmāṇḍasaṅhitā.

3) Vgl. Triennial Cat. Madras 1919/20—1921/2, p. 4359, no. 2996.

4) Ibid. p. 4842, no. 3257.

5) Cat. mss. Madras, VI, p. 2545, no. 3384.

6) Ibid. X, p. 3920, no. 5119.

7) Ibid. XXIV, p. 9113, no. 13491.

8) Ibid. XXV, p. 9673, no. 14443.

9) Ibid. XXV, p. 9694 vlg., no. 14477.

10) Triennial Cat. Madras, 1919/20—1921/2, p. 4734, no. 3195.

11) Bv. Agastyāṣṭakam, Cat. mss. Madras, XIX, p. 7416 vlg., no. 10899 vlg.

stichter van een godsdienstige richting, den dienst van Harihara[1]), welke men in teksten onder den naam Harihareçvaramāhātmya of Hariharamāhātmya vindt vertegenwoordigd[2]); hier worden Viṣṇu en Çiva in hun gecombineerde gestalte Harihara vereerd; ook deze teksten beweren deel uit te maken van het Skanda-Purāṇa. De cultus van dezen tweevoudigen god, die ook in den Harivaṃça[3]) wordt bezongen, zou Agastya vanuit Kāçī verbreid hebben[4]). Interessant is ook wat van hem, volgens de inhoudsopgave[5]), verteld wordt in het z.g. „Madura-Stalla-Purāṇa"; in Çiva's paradijs, op den Kailāsa, zijn een aantal ṛṣi's bijeen; een hunner vertelt te Kāçī Agastya te hebben hooren spreken over een wel zeer bijzonder „Sivastallam"; op verzoek der anderen geeft hij van Agastya's woorden, „without any further allusion to the present company" een referaat van begin tot 't einde: men had Kāçī verlaten en een bezoek gebracht aan Madurā, „where, after bathing in the tank, and obtaining a sight of the original lingam, they received gifts from the god; and afterwards Agastyar, with each of the others, established inferior images, calling these respectively by their own names; and then went to their Tapasuvanas, or places of retirement, austerities, and meditations, according to the usage of such sages".

Deze grepen uit de menigte geschriften, die zich naar Agastya noemen of zich op zijn autoriteit beroepen, of waarin deze heilige een voorname rol speelt mogen voldoende zijn om te laten zien, in welk genre literatuur hij in de Sanskrit letterkunde optreedt. Tevens zal het ons hiermee duidelijk zijn geworden, dat een titel waarin zijn naam voorkomt op zichzelf geen nauwkeurige inlichtingen over den inhoud van het betreffende werk geeft en dat we in geen geval op grond van overeenkomst in titel aan identiteit van inhoud mogen denken. En ook de in vele der genoemde werken meegedeelde bijzonderheid, n.l. dat ze een onderdeel vormen van een of ander purāṇa, is ons meestal van weinig nut.

Er moge met een enkel woord aan herinnerd worden, dat Agastya

---

[1]) Zie bv. Encycl. of Rel. and Ethics, II, 789 a; IX, 69 a; XII, 457 b.

[2]) Eggeling, o.c., VI, p. 1375.

[3]) Adhy. 184. Op Java, vgl. Krom, Inleiding Hindoe-Jav. Kunst, II, pp. 165 vlgg. e.a.

[4]) Eggeling, o.c., VI, p. 1375.

[5]) Zie W. Taylor, Or. hist. mss. Madras, 1835, I, pp. 53 vlgg.; op p. 117 Structure of the Purāṇa. — Sthalapurāṇa = māhātmya, werk ter verheerlijking van een bepaalde (heilige) plaats.

in de Tamil letterkunde een zeer voorname figuur is[1]). Hij zou, volgens de traditie, met z'n gade in het Tamil-land gekomen zijn, waar hij de taal leerde en twaalf leerlingen had. Hij zou dan de schepper van de Tamil letterkunde geweest zijn en op allerlei gebieden van wetenschap den bewoners van het land een leermeester. Er bestaat b.v. een lijst van 38 werken over allerlei onderwerpen, waarvan hij de auteur zou zijn geweest[2]). Ook in de verwante Zuid-Indische literaturen speelt hij een rol. De beschrijvingen van Westersche reizigers, in allerlei opzichten zoo merkwaardig en leerzaam, bevatten zijn naam dikwijls en leggen getuigenis af van de belangrijke plaats die hij in de geesten van de Zuid-Indische bevolking gedurende eeuwen heeft ingenomen. Eén passage wil ik noemen: Ziegenbalg, sprekende over het ontstaan van 48 poëten[3]), vertelt: „diese 48 Poeten kamen endlich aus allen Geschlechten zusammen, machten unter sich eine Gemeinschafft, giengen hin in den Berg, Bodiamámalei[4]) genant, zu dem groszen propheten Agéstier und disputireten mit ihm.... Sie sprachen: Wir wollen gerne einen Platz haben, da wir alle beysammen seyn und dociren könten. Der Agestier weiset sie nach Madurei...".

Zijn we er dus niet in geslaagd een Voor-Indisch prototype van ons Agastyaparwa te ontdekken, het hier gegeven overzicht heeft ons wel duidelijk gemaakt, tot welke categorie van literatuur de Oud-Javaansche tekst, ware hij een Sanskrit geschrift, zou moeten worden gerekend. Een mengsel van puranische genealogie en theologische beschouwingen vormt, zagen we, onze tekst; niet zuiver puranisch — in den meer beperkten zin — van inhoud; doch zeer wel te beschouwen als puranisch in die beteekenis, die veelomvattender is en de uitloopers mede in zich sluit. Als een brokstuk van een purāṇa —, maar tevens vertoont hij verwantschap met de bijzonder omvangrijke, doch nog zeer weinig bestudeerde literatuurgroep der

[1]) Ter oriënteering bv. H. W. Schomerus, Die dravidischen Literaturen, in Walzel's Handbuch der Literaturwissenschaft, pp. 273 vlg. Men zie ook de Introduction van Caldwell's bekende Comparative Grammar of the Dravidian.... Languages, en vergelijke daarbij H. Nau, Prolegomena u. s. w., Diss. Halle, 1919, pp. 23 vlgg.

[2]) Zie Nau, o.c., p. 26.

[3]) Ziegenbalg's Malabarisches Heidenthum, ed. Caland, (Verh. Kon. Ak. v. Wet.), Amsterdam, 1926, p. 169.

[4]) De berg Pōdiya, Pothiyam, waar Agastya tot heden toe, onzichtbaar voor gewone oogen, heet voort te leven. Zie bv. de beschrijving bij Ziegenbalg, Genealogie der malabarischen Götter, ed. Germann, Madras, 1867, p. 220.

Āgama's [1]). Āgama's zijn in de Sanskrit literatuur werken die de zich in de ontwikkeling der puranische letterkunde afteekenende lijnen terstond volgen; ze hebben een sectarisch karakter en geven in het algemeen gesproken leeringen van godsdienstigen aard. „Sie geben Belehrung über das Wesen der Welt, der Seele, der Gottheit, über Wiedergeburt und Erlösung, sie beschreiben vor allem die bei der Verehrung der Gottheiten vorzunehmenden Riten, sie machen weiterhin eingehende Angaben über die Ausführung von Meditationsübungen, sie nennen die heiligen Formeln, Sprüche und Hymnen, die zur Verwendung gelangen sollen und erläutern ihre Angaben bisweilen durch mancherlei Legenden" [2]).

Men doet evenwel goed in dit, nog slechts hier en daar op 'n zeer beperkt gedeelte verkende, oerwoud van sectarisch-godsdienstige literatuur enkele onderscheidingen aan te nemen. In de eerste plaats vinden we Viṣṇuïtische geschriften, meestal Saṃhitā's genaamd. Er zijn volgens de traditie 108 van deze Vaiṣṇava- of Pāñcarātra-Saṃhitā's [3]), maar in werkelijkheid zijn er ongeveer tweemaal zooveel. Voor de Xe eeuw zijn ze niet aan te wijzen (dan in Kashmir), een eeuw later vindt men ze in het Tamil-sprekende Zuiden. Hun groote gelijkenis en parallellisme in velerlei opzicht met de beide hierna te noemen groepen maken het waarschijnlijk, dat er reeds dergelijke Saṃhitā's eenige eeuwen eerder bestaan hebben. In deze geschriften worden de godsdienstige opvattingen, leeringen en praktijken der Viṣṇuïtische secten geleerd. Echter blijkt er ook uit een inwerking der leeringen van het Çāktisme [4]) in het Viṣṇuïsme.

Het is voor ons doel niet noodig, bij deze groep lang stil te staan; we gaan daarom over tot de Çivaïtische geschriften, de Āgama's in den engeren zin [5]), waarvan er volgens de traditie 28 [6]) zijn, ieder voorzien van eenige Upāgama's; het totale aantal van deze geschriften, eveneens zeer slecht bekend, bedraagt meer dan 200. Hiervan is het bestaan reeds eerder aan te toonen: in de IXe eeuw, — hoogstwaarschijnlijk is ook deze literatuur-soort ouder, volgens

[1]) Het woord wordt genoemd op pp. 389, 391 van onzen tekst.

[2]) H. v. Glasenapp, Die Literaturen Indiens, Walzel's Hdb. d. Lit. wiss., p. 114.

[3]) F. O. Schrader, o.c. Vgl. ook J. N. Farquhar, An outline of the religious literature of India, Oxford, 1920, pp. 182 vlgg.

[4]) Zie beneden.

[5]) H. W. Schomerus, Der Çaiva-Siddhānta, eine Mystik Indiens, Leipzig, 1912, Einleitung, pp. 7 vlgg.; Farquhar, o.c., pp. 190 vlgg.

[6]) Genoemd bij Schomerus, p. 14; Farquhar, p. 193.

Schomerus zelfs veel ouder [1]). Zij leeren de opvattingen, leeringen en praktijken van de Çivaïtische secten.

Zoowel de Visnuïtische als de Çivaïtische teksten kennen, althans in theorie, een indeeling in vier deelen, kāṇḍa of pāda geheeten: jñāna-pāda, handelende over philosophische theologie, inleidend tot de kennis Gods; yoga-pāda, over geestesconcentratie, yoga-praktijk; kriyā-pāda, over het bouwen van tempels, het maken, oprichten en wijden van beelden; caryā-pāda, over godsdienstige vereering en de methode daarvan [2]). In werkelijkheid vindt men deze indeeling zelden gehandhaafd. De beide laatste afdeelingen worden bij voorkeur behandeld.

Hiernaast, parallel, nauw verwant en beïnvloedend, staan de geschriften van het Çāktisme, in engeren zin des woords wel Tantra's genaamd. Van deze categorie [3]) heeten er 64 te zijn; er zijn echter verscheiden gespecificeerde opgaven, die onderling zoo uiteengaan, dat het totale aantal in de honderden loopt; vele hiervan zijn echter, naar alle waarschijnlijkheid, verloren. Van eenige geschriften van deze categorie valt het bestaan in de VIIe eeuw òf aan te toonen òf aannemelijk te maken; het is dus zeer wel mogelijk, dat ze nog eenige eeuwen ouder zijn. Ook hier zou men de genoemd vierdeeling van de stof kunnen onderkennen; het grootste gedeelte valt echter toe aan de bespreking der religieuze praktijk. In vorm zijn deze teksten dialogen van Çiva en Devī [4]); de god openbaart daarin de leeringen en observanties die z'n volgelingen moeten kennen en in acht nemen.

---

[1]) Schomerus, p. 10: Ve eeuw, ja nog vroeger.

[2]) Schomerus, p. 15. Vgl. ook Govindācārya Svāmin, in J. R. A. S., 1911, pp. 951 vlg.

[3]) Vgl. H. H. Wilson, Works, ed. R. Rost, I, pp. 240 vlgg. (oud, doch nog te gebruiken); M. Winternitz, Die Tantras und die Religion der Çāktas, Ostasiatische Zeitschrift, IV, pp. 150—163; A. S. Geden, in Encycl. of Relig. and Ethics, s.v. Tantras. — Uitvoeriger in de publicaties van A. Avalon, vooral Principles of Tantra, 2 dln., London, 1914 en 1916; Introduction to the Mahānirvāṇa Tantra, 1e uitgave, Londen 1913 (vgl. in de 2e uitgave, The Great Liberation, Madras, 1927, p. X); van den zelfden auteur, niet onder pseudonym: Sir John Woodroffe, Shakti and Shākta, Essays and addresses on the Shākta Tantrashāstra, 3e uitg., Madras en Londen, 1929, dat een populaire uiteenzetting wil geven (wijdloopig, vaak meer propagandistisch-apologetisch dan beschrijvend). Voorts, kort, Bhandarkar, Vaiṣṇavism, Çaivism etc. (Grundriss d. Indo-Arischen Phil. —, III, 6), § 110 e.a. Vgl. ook Farquhar, o.c., pp. 199 vlgg., e.a.

[4]) Onder wisselende namen; zoo heet Çiva in het Mahānirv. T. Sadāçiva, in het Kulārṇava T. Īçvara, elders Aghora, Sadyojāta, enz.

Nu worden door de Hindoes zelf de termen *saṃhitā, āgama,* en *tantra* volstrekt niet als onderscheiden aanduidingen voor resp. uitsluitend Visnuïtische, Çivaïtische en Çāktistische literatuur gebezigd. Het ware wellicht wenschelijk om deze onderscheiding wel te maken ten einde verwarring en misverstand tegen te gaan; de feiten hebben we intusschen te accepteeren [1]). Nadere toelichting is echter wenschelijk, wanneer wij deze benamingen gaan bezigen, waar wij zelf spreken of schrijven over deze geschriften en de daarin behandelde leeringen en praktijken. Het ware, bij voorbeeld, toe te juichen geweest, wanneer Dr. Pigeaud, die in zijn „Tantu Panggĕlaran" herhaaldelijk de termen „Tantrisme" en „tantrisch" bezigt, zij het in 't kort, had uiteengezet, wat hij onder deze uitdrukkingen verstaat. Ik maak deze opmerking — met alle waardeering voor zijn belangrijke onderzoekingen —, speciaal naar aanleiding van wat hij [2]) over het Agastyaparwa zegt; onder meer, dat „'t zeer belangwekkend (zou) zijn, indien 'n Skṛt werk aangewezen kon worden, waarop 't Angastyaparwwa berust..., omdat dit er toe zou kunnen bijdragen de herkomst der tantristische opvattingen op Java duidelijker te maken".

Hieruit zou men misschien concludeeren, dat onze tekst een tantristisch (Çāktistisch) geschrift is, wat, gezien bovendien de verwarde en vaak scheeve meeningen, die over „het Tantrisme" bestaan, er sommige lezers toe zou brengen, den inhoud van het Agastyaparwa in een onjuist licht te zien.

Het zij mij daarom vergund hieronder even, zeer in het kort, een vergelijking te maken tusschen de beschouwingen van onzen tekst en leeringen en opvattingen van die Voor-Indische „secten", die men wel aanduidt met de benaming „Tantrisme". We kunnen ons daarbij tot eenige hoofdzaken beperken.

Thans moet ik iets zeggen over de genealogieën, speciaal over Dakṣa's nakroost. Pigeaud [3]) doet de uitgebreide behandeling van de genealogie der ṛṣi's, vooral die van Dakṣa's dochters denken aan het Brahmāṇḍa-Purāṇa. Dit kan men toegeven, in zooverre dat ook daar sprake is van dezelfde personen en hun familie. Doch dit alleen zegt zeer weinig: in zeer vele epische en vooral puranische teksten

---

[1]) Over deze terminologie bv. Schrader, o.c., pp. 13; 22; Woodroffe, Shakti and Shākta, pp. 51; 55. Vergelijk voor het gebruik bv. de volgende plaatsen uit het Mahānirvāṇa T.: 3, 123; 4, 86; 4, 101; 5, 3; 5, 17; 6, 164; 8, 9; 8, 80.

[2]) De Tantu Panggĕlaran, p. 325.

[3]) De Tantu Panggĕlaran, p. 325.

vindt men melding gemaakt van deze genealogieën. Het feit alleen, dat in beide teksten van Dakṣa c.s. sprake is bewijst volstrekt niet, dat zij op Java in een bijzondere, nauwe, relatie moeten hebben gestaan.

Bij nader toezien zal men merkwaardige verschillen ontdekken. In het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. wordt, al is de tekst in bijzonderheden wel eens minder duidelijk[1]), geleerd, dat Dakṣa bij z'n gemalin Prasūti 24 dochters had, van wie 13 aan Dharma, de 11 overige aan 11 verschillende echtgenooten tot vrouw werden gegeven. In het Agastyaparwa echter vinden we een geheel andere voorstelling. Dakṣa heeft daar bij Prasūti 51 dochters[2]), waarvan er 13 aan Prajāpati worden uitgehuwelijkt; 12 andere worden vrouwen van Dakṣa's broers[3]). Zonder dat over de nog overgeblevenen iets wordt gezegd, leert de tekst, dat Dakṣa nog een vrouw nam, Asiktiki, dochter van Wīraṇa, bij wie hij 10 dochters kreeg, die huwden met Dharma; bij dezelfde echtgenoote verwekte hij nog 27 andere meisjes, die met de Maan trouwden[4]). Dat wordt dus 37 dochters uit 't tweede huwelijk. Bovendien lezen we verderop in het werk, dat Dakṣa er nog 13 had, die Kaçyapa tot vrouw gegeven werden[5]). Daar de moeder van deze meisjes niet genoemd wordt, zouden we kunnen aannemen, dat zij tot de 51 dochters van Prasūti behooren; daarvan zouden er dan nog 13 (51—13—12—13) niet nader aangeduid zijn. Doch dit behoeft niet.

Nu mag men hierbij wel in het oog houden, dat de opvatting van het O.-Jav. Bmḍ. Pur. steun vindt in het onderdeel vaṃça van een aantal Voor-Indische purāṇa's, die van het Agastyaparwa, voor zoover ik weet, niet. Zonder op de merkwaardige figuur van Dakṣa[6]) in te gaan of lang bij z'n uitgebreid nakroost volgens de verschillende teksten stil te staan, herinner ik er aan, dat de opgaven over de talrijkheid zijner dochters uiteen loopen: in de episch-puranische teksten vinden we de aantallen 16, 24, 44, 50 en 60; het meest 24,

---

1) Vgl. de aant. bij p. 58, 22 van de editie en Acta Orientalia, XI, p. 227.

2) Zie p. 345.

3) Zie p. 346.

4) Zie p. 349.

5) Zie p. 362.

6) Vgl. Hillebrandt, Vedische Mythologie² (Breslau, 1929), II, p. 86; Macdonell, Vedic Mythology (Strassburg, 1897), p. 46; von Schroeder, Arische Religion, I, p. 390 vlgg., idem, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 23, 3 vlgg.; J. Charpentier, Die Suparṇasage (Upsala, 1922), pp. 312; 390 vlgg.; Wilson-Hall, The Vishṇu Pur. II, p. 9 e.a., enz. Oriënteerend: J. Dowson, A classical Dictionary of Hindu Mythology etc., s.v.

50 en 60. De toewijzing der dochters aan de echtgenooten varieert eveneens. Om ons tot het meest karakteristieke te beperken: wanneer de opgave luidt: 50 dochters [1]), is de uithuwelijking als regel: 10 aan Dharma, 13 aan Kaçyapa, 27 aan Soma; is ze 60 [2]), dan evenzoo benevens 4, 2, 2, 2 aan andere echtgenooten; is ze 24 [3]), dan 13 aan Dharma en 11 aan 11 verschillende mannen. Daar de gevallen 50 en 60 groote overeenkomst hebben en in wezen hetzelfde zijn, zijn er twee hoofd-opvattingen, n.l. die van 24 en die van 50—60. Hierbij komt, dat de teksten, die het aantal dochters op 24 stellen, Prasūti, die het op 60 stellen, Asiknī als Dakṣa's echtgenoote vermelden. Op bijzonderheden kan ik hier niet ingaan: het zal echter voldoende duidelijk zijn, dat er omtrent Dakṣa's „gezin" (in hoofdzaak) twee lezingen bestaan. Deze komen nu merkwaardigerwijs vaak beide in denzelfden tekst voor. De voorstelling is dan echter zoo, dat Dakṣa in een eerste geboorte, onder het Svāyambhuva-manvantara, met Prasūti gehuwd was, in een tweede geboorte, in een ander, n.l. het Cākṣuṣa-, manvantara met Asiknī.

In het Agastyaparwa heeft hij bij „Asiktiki" 10 dochters voor Dharma en 27 voor Soma. Nemen we aan dat de 13 voor Kaçyapa ook dochters van A. waren, dan zijn deze 50 in overeenstemming met vele Voor-Indische teksten, niet alleen in aantal, maar ook — behoudens kleinigheden — in namen.

Hierbij heeft Dakṣa dan echter nog Prasūti en haar kinderen, en van een andere geboorte of een ander manvantara is geen sprake. En niet 24, maar 51 is het aantal. Maar de namen van de 13 vrouwen van Prajāpati stemmen, behoudens enkele afwijkingen, overeen met die van Dakṣa's 13 dochters, die in de Voor-Indische teksten en in het O.-Jav. Bmḍ. Pur. met Dharma huwen. En ook de groep die met Dakṣa's manlijke verwanten trouwt is in hoofdzaak dezelfde als het 11-tal en hun mannen in de bedoelde werken. Vreemd blijft het getal 51. Meer nog dan de Indische teksten met de dubbele voorstelling van Dakṣa's nakroost maakt onze tekst den indruk een samensmelting van twee tradities te geven. Zonder eenige poging te doen tot verklaring of motiveering geeft het Agastyaparwa beide

---

1) Matsya Pur. 4, 55; Mbh. 1, 2577; 3133 vlg.; 12, 7537 vlgg.; Manu 9, 129.

2) Brahma Pur. 3, 26 vlgg.; Liṅga Pur. 1, 63, 10 vlgg.; Matsya Pur. 5, 12 vlgg.; Hariv. 142 vlgg.; Bmḍ. Pur. 2, 2, 31 vlgg.; Vā. 65, 158 vlgg., e.a. Vgl. ook Jahn, op Saura-Pur. adhy. 28.

3) Mārk. Pur. 50, 19 vlg.; Vi. Pur. 1, 7, 20; Liṅga Pur. 1, 70, 282 vlgg.; Bmḍ. Pur. 1, 9, 47 vlgg.; Vā. Pur. 10, 23 vlgg., e.a.

vrouwen van Dakṣa en haar kinderen terstond achter elkaar. Dit wijst er, naar mij waarschijnlijk voorkomt, op, dat de in het Agastyaparwa vertegenwoordigde tekst jonger is dan die teksten waarvan de auteur of compilator het onderscheid in manvantara, dus het bestaan van twee Dakṣa's, aanbracht of handhaafde.

Welke zijn nu de Sanskrit teksten waarin Dakṣa met tweeërlei gezin voorkomt? Het zijn van de 18 traditioneele Purāṇa's Padma, Viṣṇu, Kūrma, Liṅga, Brahmāṇḍa en Vāyu. Dat de twee laatstgenoemde deze merkwaardigheid eveneens hebben, interesseert ons wegens de nog nader te bespreken mededeeling in den colophon van ons geschrift, waarin het zich in nauwe betrekking tot het Brahmāṇḍa-Purāṇa stelt [1]), waaraan het Vāyu-Purāṇa zeer na verwant is [2]). Bijzondere conclusies mogen we echter, daar verscheidene andere teksten dezelfde merkwaardigheid hebben, niet trekken. Ook het voorkomen van 50 dochters van Dakṣa en „Asiktiki" in onzen tekst tegenover 50—60 elders leert niet veel. Immers uitdrukkelijk genoemd wordt het getal 50 niet. Merkwaardig is echter wel, dat een aantal Purāṇa's eerst melding maakt van 50, zonder dit aantal te noemen, daarna, en wel niet veel verder in den tekst, het getal 60 noemt en ook de 10 meerdere specificeert [3]). Letten we nu op de plaatsen in de Brahmāṇḍa-Vāyu-versie: Bmḍ. 1, 37, 44; Vā. 63, 41; bij vergelijking met het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. blijkt, dat nog wèl het voorafgaande, niet meer dit hoofdstuk daarin vertegenwoordigd is [4]); evenmin is de tweede plaats (Bmḍ. 2, 2, 30; Vā. 65, 157) daarin opgenomen. Hieruit volgt, dat de auteur of bewerker van het Agastyaparwa niet afhankelijk is van het O.-Jav. Bmḍ. Pur. in den vorm waarin wij het kennen.

Er zijn echter nog eenige merkwaardige omstandigheden. Het Mahābhārata bevat ook en wel op meer dan één plaats opgaven over Dakṣa's dochters: in het Ie boek [5]) worden er 50 vermeld, in het

---

1) Zie beneden, p. 379.

2) Vgl. boven, p. 347, n. 4.

3) Br. 2, 48; 3, 27 vlg.; Har. 103 vlg.; 143 vlgg.; Çivadharmaç. 53, 14 vlg.; 54, 14; Vi. 1, 15, 76 vlg.; 1, 15, 103; Mt. 4, 55; 5, 13 vlg.; Vā. 63, 41 vlg. en Bmḍ. 1, 37, 44 vlg. hebben de overige 10 reeds op de eerste plaats, op de tweede (Vā. 65, 157 vlg.; Bmḍ. 2, 2, 30 vlg.) het getal 60 en een korte herhaling, zonder getallen; hierin schijnt een latere hand te herkennen, die de eerste passage heeft aangevuld naar de tweede, en deze heeft omgewerkt. Zie ook Kirfel, P.P. 160, 29, n.

4) Zie Acta Orientalia, XI, p. 241.

5) Mbh. 1, 2577. Zie ook 1, 3133; 12, 7537.

XIIe boek[1]) 60. Opmerkelijk is nu, dat beide genoemde passage's uit het Ie boek in het Oud-Javaansche Ādiparwa ontbreken[2]).

Nog merkwaardiger echter is het, dat op een andere plaats, vroeger in het Ādiparwa, wel melding gemaakt wordt van een aantal dochters van Dakṣa. Vóór het bekende verhaal van Kadrū en Vinatā voegt de O.-Jav. tekst[3]), volstrekt niet misplaatst, een mededeeling in omtrent „Kaçyapa, den zoon van Marīci, kleinzoon van Brahmā; „deze kreeg van Dakṣa 14 dochters". Van 12 dezer dochters worden de kinderen even vermeld[4]), daarna volgt de geschiedenis van de twee resteerende, Kadrū en Vinatā. Nu heeft Van der Tuuk[5]) opgemerkt, dat het getal 14 bedorven moet zijn, en wel op grond van de opgaven in de hem ter beschikking staande Sanskrit teksten, het Mbh. en het Viṣṇu-Purāṇa. Deze meening is evenwel voor bestrijding vatbaar. Weliswaar is het geijkte aandeel van Kaçyapa in Dakṣa's dochters 13, doch er zijn afwijkingen, b.v. 8[6]) en 17[7]). Het getal 14 komt echter in Voor-Indië ook voor en wel in de Bmḍ.-Vā.-versie[8]), in een deel, waar de tekst „überaus stark erweitert und überarbeitet" blijkt te zijn[9]). Weliswaar stemt een deel der namen, die daar worden opgesomd niet overeen met die van het O.-J. Ādip., doch de overeenstemming in aantal, gevoegd bij de bijzondere plaats in den Ādiparwa-tekst waar van Kaçyapa's vrouwen sprake is wettigt het, dat we onze aandacht daarbij even bepalen. Als de laatst genoemde Bmḍ.-Vā.-passage nooit op Java bestaan heeft, is er dan in Voor-Indië verband geweest tusschen de daarin neergelegde opvatting, dat Kaçyapa 14 dochters van Dakṣa kreeg en de overeenkomstige in de bedoelde passage in het Oud-Jav. Ādiparwa?

Telt men tenslotte de 10 dochters die met Dharma huwden[10]), met de 27 die vrouwen van de Maan werden[11]) op bij de 14 van Kaçyapa,

---

[1]) Mbh. 12, 6136.
[2]) Vgl. de ed., pp. 63 vlgg.; 72 vlg.
[3]) Ādip., ed. Juynboll, p. 29, r. 17 vlgg.; vgl. ook Hazeu, T. B. G. 44, pp. 310 vlg.
[4]) Tot p. 30, r. 4.
[5]) Kawi-Bal. Wdb., II, 438.
[6]) Rāmāyaṇa 3, 14, 11.
[7]) Vgl. P. W. s.v. Dakṣa.
[8]) Bmḍ. Pur. 2, 3, 55; Vā. Pur. 66, 54.
[9]) Kirfel, Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa, p. XXXIV. Kirfel ziet ook in de bewerking van dit deel de hand van een diaskeuast, die volgens hem tusschen ± 335 en ± 620 aan het werk geweest moet zijn. Verg. mijn opm., Acta Orientalia, XI, 239.
[10]) Vgl. Bmḍ. Pur. 2, 3, 3; Vā. Pur. 66, 3.
[11]) Vgl. Bmḍ. Pur. 2, 3, 53; Vā. Pur. 66, 53.

dan komen we tot 51, het vreemde aantal in het Agastyaparwa[1]). Echter heeft Dakṣa daar bij Prasūti 51 kinderen, die bovendien anders worden uitgehuwelijkt. Moeten we misschien toch, ondanks deze verschillen de bron voor het aantal van 51 in ons geschrift in deze richting zoeken? Zou wellicht hier de conclusie kunnen luiden: het Agastyaparwa staat in een zekere relatie met de Bmḍ.-Vā.-versie van de Purāṇa-stof, althans met daarin voorkomende tekstdeelen; het vertoont er echter sporen van, dat het in een verder stadium van ontwikkeling verkeert?

Nauw samenhangend met de Dakṣa-genealogie is de passage, waarin onze tekst de nakṣatra's, de 27 vrouwen van de Maan, nader behandelt, een alleszins merkwaardig gedeelte. Nakṣatra's in de meer beperkten zin des woords zijn 27 of 28 sterren of sterregroepen, die in de nabijheid van de ecliptica liggen[2]); dat ze als dochters van Dakṣa gelden, is een algemeen-puranische voorstelling. Behalve dat wordt in eenige Sanskrit teksten van hun aantal gewag gemaakt; voorts van de goden, waaronder ze ressorteeren; ergens ook van de ṛṣi-families, waartoe ze behooren en in een paar teksten ook van hun gedaante.

De aantallen kan men vinden in den Nakṣatrakalpa (Atharvapariçiṣṭa I), 1, 1 vlgg., in Çrīpati's Jyotiṣaratnamālā 6, 74 vlgg., en in de Çākalyasaṃhitā van den Brahmasiddhānta, de mededeelingen over hun gedaante in de beide laatstgenoemde teksten[3]). De Nakṣatrakalpa noemt de ṛṣi-families, die het O.-J. Agastyaparwa weglaat, evenals het de goden buiten beschouwing houdt. Er worden door Kirfel[4]) twee Purāṇa-plaatsen[5]) geciteerd, die eveneens de namen der nakṣatra's vermelden, doch er zijn er meer: voor ons merkwaardig is het, dat bijna terstond na de vermelding van de Muhūrta's, Bhānu's en van Ghoṣa in het Skt. Bmḍ. Pur.[6]) en in het Vā. Pur.[7]) een passage volgt over muhūrta's (de 30 deelen van den dag) en

---

1) Er valt nog op te merken, dat het Vā. Pur. (66, 78 a enz.) in een passage die niet in het Bmḍ. Pur. voorkomt, het nakroost opnoemt van de vier andere mannen, aan wie Dakṣa nog 10 dochters gaf.

2) De aequivalenten: Kirfel, Die Kosmographie der Inder, p. 36. Zie aldaar pp. 34 vlgg., 138 vlgg., waar ook literatuur.

3) Bijzonderheden: Kirfel, o.c., p. 138.

4) T. a. p., n. 6.

5) Garuḍa Pur. 59, 1 vlgg., Matsya Pur. 124, 54 vlgg. Anand. = 123, 54 vlgg. Jīv. Vidy. Vgl. over laatstgenoemde plaats in verband met het O.-J. Bmḍ. Pur. Acta Or. XI, pp. 257 vlg.

6) 2, 3, 34 vlgg.

7) 66, 35 vlgg.

wat zich daarbij aansluit, waarna een opsomming van de nakṣatra's komt, gerangschikt volgens de groepen, waarin ze naar hun ligging als wegen, banen, van de zon en planeten worden ingedeeld. Deze in meer teksten staande opsomming volgens groepen pleegt te beginnen met Açvinī, zoo ook in onzen tekst; Nakṣatrakalpa c.s. beginnen met Kṛttikāḥ; déze opsomming heeft er 27 (3 × 3 × 3), de andere 28. We mogen dus, dunkt mij, concludeeren, dat het 27-tal nakṣatra's in het Agastyaparwa naar alle waarschijnlijkheid stamt uit een beschrijving of opsomming volgens de planeten-banen, al is van die indeeling in 3 × 3 × 3 geen sprake meer, en dat hier de Bmḍ.-Vā.-tekst meer nabij staat dan andere, waar deze passage kort wordt afgedaan[1]). De aantallen der sterren en de gedaanten der nakṣatra's komen daar niet voor; over de merkwaardige afwijkingen van onzen tekst van de opgaven van bovengenoemde Voor-Indische geschriften vergelijke men de aanteekeningen.

Het is evenwel de moeite waard de interessante opsomming van onzen tekst eveneens te vergelijken met opgaven van nakṣatra's en sterrebeelden, die we uit Bali en Java op astrologische kalenders en van elders kennen. Men vindt in een artikel van Dr. Alfred Maass, Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel[2]) een en ander verzameld. Het blijkt, dat de meening van Maass, dat alleen „Krittika" (Skt. Kṛttikāḥ) onder de „von den Balinesen benutzten" sterren met de maanhuizen in verbinding staat, eenigszins gecorrigeerd kan worden. Er zijn nog een paar punten van overeenstemming, wanneer men n.l. niet alleen op de namen let, maar ook op de bijzonderheden die van de betreffende sterren of sterregroepen in de Voor-Indische bronnen worden meegedeeld. Deze overeenstemmingen zijn echter zeer gering in aantal.

Meer overeenkomst bestaat er tusschen de andere Javaansche en Balineesche opgaven en onzen tekst; doch ook hier zijn vele verschillen. Het treft ons, dat terwijl in het Agastyaparwa zoowel de Sanskrit namen van de nakṣatra's alsook de Javaansche namen genoemd worden, de identificatie van de met de laatste benaming aangeduide sterren, voorzoover mogelijk, met die van de nakṣatra's slechts in één geval, en dan nog wel gedeeltelijk, blijkt overeen te stemmen. Hoe dit te verklaren?

[1]) Vgl. Kirfel, Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa, 161, 34; ook 212, 21 anders. Plaatsgebrek verhindert mij de groepeering der nakṣatra's toe te lichten; men zie bv. Wilson-Hall, Vishnu Pur. II, pp. 264 vlg., n.; Thibaut, Astronomie, u. s. w., pp. 12 vlg.; 23 vlgg.

[2]) T. B. G. 64 (1924), pp. 163 vlgg.; zie de Aanteekeningen.

Van Hinloopen Labberton[1]) meende op grond van een door hem gepubliceerde Balineesche nakṣatra-lijst, dat de opgaven daarvan — afgezien van Krĕtika — geheel afwijken van de Voor-Indische nakṣatra-lijsten. Ook van het sterrebeeld Kṛttikāḥ bestaat echter, betoogt hij, een inheemsche naam in den Archipel, wuluh op Java e.a. Hieruit volgt, zoo is zijn redeneering, dat deze sterregroep in Indonesië van ouds bekend geweest is, zoodat men mag aannemen, dat de Javanen zelf in latere tijden Hindoesche namen hebben overgenomen en ook „geläufig" geworden Sanskrit woorden op hun eigen sterrebeelden hebben toegepast. Immers, men vindt enkele Sanskrit woorden („gajah, dupa" e.a.) onder de benamingen van deze sterrebeelden.

Maass zelf is de meening toegedaan, dat de 28 sterren van de door Van Hinloopen Labberton gepubliceerde lijst „nur ein Bruchstück eines astrologischen Kalenders, palalintangan, bilden, da sie in keiner Weise, ...irgend welche Beziehungen zu den Mondstationen der alten Inder haben" (met event. uitzondering van „kritika"). Hij vergelijkt eenige astrologische kalenders die steeds 35 sterrebeelden geven en vindt daaronder de 28 nakṣatra's niet. Z'n conclusie luidt: „Soweit wie unsere heutigen Kenntnisse über die Astronomie der Balinesen reichen, sind die 28 Mondstationen der alten Indier noch nicht bei ihnen in irgend einer annäherenden Form gefunden worden". In het Agastyaparwa staan ze echter vermeld, evenwel in een passage die zoo goed als zeker is op te vatten als een van commentaar, van verklaring, voorziene bewerking van een Sanskrit tekst. De Sanskrit benamingen zijn dus overgenomen in dit Oud-Javaansche geschrift, en daarna wordt den lezer duidelijk gemaakt, welke sterren met die benamingen worden aangeduid. „Is er een sterrebeeld van den vorm van een wagen, dan is dat (de dusgenaamde) Rohinī", enz. Mogelijk is hierbij, dat, evenals in andere bovengenoemde Sanskrit teksten melding wordt gemaakt van bijzonderheden omtrent den vorm van de nakṣatra's ook de Vorlage van onzen Oud-Javaanschen Agastyaparwa-bewerker deze bevatte; ook de aantallen der sterren worden opgegeven. Bij no. 4 der reeks is de formuleering echter anders, „wat echter betreft het sterrebeeld, dat kop van het zwijn Damaluṅ genoemd wordt, volgens zeggen der menschen, dat heet Puṣya". Hier wordt dus met een naam die „men", die „het volk" aan een ster geeft een der nakṣatra's geïdentificeerd. Heeft het er niet allen schijn

[1]) In zijn Geïllustreerd Handboek van Insulinde, Amsterdam 1910, geciteerd bij Maass, o.c., p. 165.

van, dat deze „taṇḍas niṅ wuk damaluṅ" een op Java bekende verschijning aan het firmament was, de drie eerder genoemde niet, dat deze a.h.w. eerst gezocht moesten worden met behulp van de omschrijving die de Sanskrit tekst gaf: „ziet ge een sterrebeeld als . . ., welnu, dat is . . ."?

Nu wordt in 7 van de 26 gevallen (de lijst is incompleet; zie de Aanteekeningen) begonnen met „*yen hana*"; twee maal luidt het begin van een nieuwe opgave „*hana ta wintaṅ*: er is een ster" (de eerste maal lacuneus). Ook hierin kunnen we de mededeeling van een den lezer niet bekend feit, het in kennis brengen met een hem onbekend sterrebeeld zien. Achtmaal wordt de opgave geformuleerd als bij no. 4, met „*liṅ niṅ loka*". De 8 sterrebeelden heeten: taṇḍas niṅ wuk Damaluṅ, lañcaṅ si wadwan, kĕbwan saṇḍaṅ, waṅun²an salahukur, taṅguṅan hru, *kadi* hĕḍuk tinimbun, saṅkal tikĕl, puyuh ataruṅ. Eenige malen wordt *sinaṅguh* gebezigd, eenige malen niet, een keer staat *kadi* voor de benaming. M.i. mogen we in dit achttal sterrebeelden zien die de Javanen op 't tijdstip van de bewerking van deze passage kenden; merkwaardigerwijze kunnen we aan de manier, waarop de tekst zich uitdrukt zien hoe deze benamingen gegeven zijn naar het uiterlijk, naar den vorm van zoo'n sterrebeeld. „Wat het gesternte betreft, dat volgens het zeggen der menschen is als „hĕḍuk tinimbun"; — „het sterrebeeld, dat naar 't zeggen der menschen voor — gehouden wordt, — genoemd wordt"; „het sterrebeeld „puyuh ataruṅ", zooals men zegt". Van deze 8 zijn er 4 met zekerheid in de opgaven bij Maass terug te vinden.

Bij de overige 9 is de formuleering weer anders, nòch *yen . . .*, nòch *liṅ niṅ loka* worden gebezigd. Als de zin gaaf is overgeleverd, wordt bij Citrā en Svāti (in één adem genoemd) slechts de naam en het aantal der sterren meegedeeld; hierin is niet meer te zien dan de bloote weergave van den Sanskrit tekst. Evenzoo bij Anurādhā. Bij Pūrvāṣāḍhā en Çatabhiṣa(j) krijgen we den indruk, dat de auteur bij den lezer de bekendheid met een bepaalde figuur aan den hemel veronderstelt: *kunaṅ ikaṅ wintaṅ pasagi akusu, yeka P. ṅaranya; kunaṅ ikaṅ kadi k. rūpanya, yeka Ç. ṅaranya.* Bij Pūrwa- en Uttarabhādrawadā krijg ik dezen indruk niet; bij de twee resteerende weer wel.

Het is mogelijk, dat de hier gegeven interpretatie te subjectief is. Dat de verschillen in formuleering van de opgaven der nakṣatra's in de in onzen tekst gegeven lijst uitsluitend een gevolg zijn van een — overigens in dergelijke geschriften niet bijster geapprecieerd —

streven naar afwisseling, lijkt me zeer onaannemelijk. Is de voorgedragen opvatting in hoofdzaak juist, dan mag men, dunkt mij, concludeeren, dat op het oude Java ten tijde van de bewerking van dezen tekst een aantal sterrebeelden bekend waren, en dat volgens den auteur eenige daarvan (het zou wel zeer onwaarschijnlijk zijn, dat de genoemde alle den Javanen bekende sterrebeelden zouden zijn) gelijk te stellen zijn met een aantal nakṣatra's. Op te merken valt daarbij, dat — zooals reeds boven gezegd —, behalve in één geval en dan nog slechts gedeeltelijk, de identificaties bij Maass, o.c. te vinden niet overeenstemmen met de objecten aan het firmament, die met de nakṣatra's bedoeld zijn. Hoe het hiermee staat, blijft nog nader te onderzoeken. Men houde daarbij tevens in het oog, dat niet alleen in den Archipel (Java-Bali), maar ook in Voor-Indië verschillende opgaven voorkomen: een afbeelding uit „An illustrated Ardha Magdhi Dictionary" (Bombay) wijkt in een aantal punten af van de bij Kirfel, Kosmographie der Inder, gegeven voorstelling.

Dan kunnen we nu de verschillende episoden zeer beknopt de revue laten passeeren, althans wat de hoofdzaken betreft [1]).

Over de schepping zal ik kort zijn: we herkennen er de kosmogonische leeringen van de Sāṃkhya-philosophie in, zooals ze in de purāṇa's zijn bewerkt [2]); het uitgesproken Çivaïtisch karakter van onzen tekst blijkt echter duidelijk uit de omstandigheid, dat het Çiva is en wel in z'n aspect Sadāçiva [3]), die de schepping aan den gang maakt. Is het kosmisch Ei eenmaal ontstaan, dan zet Brahmā de schepping voort [4]); men vergelijke de aanteekeningen.

De inhoud van de zesde paragraaf, de beantwoording van Dṛḍhasyu's vraag, hoe 't komt, dat men naar hemel of hel gaat, is ons (van kleinigheden afgezien) uit Voor-Indische teksten overbekend. 's Menschen daden in zijn aardsch bestaan zijn beslissend of hij na zijn dood den hemel zal bereiken of wel Yama's rijk zal vervallen; in het laatste geval hangt het van den aard zijner zonden af, in welke der vele helleruimten, en voor hoe lang, hij zal moeten worden gepijnigd, waarin zijn folteringen zullen bestaan en hoe hij dan 'n nieuwe geboorte zal bereiken. Met eindelooze variatie en tot in bijzonderheden afdalende onderscheidingen worden ons de verschillende soorten van zonden en overtredingen, de hellestraffen en de

[1]) Een aantal bijzonderheden wordt in de aanteekeningen besproken; over Pigeaud's Nakṣatrarūpa (T. B. G. 65) aan het einde van deze inleiding.

[2]) Vgl. O.-J. Bmḍ. Pur. p. 55, 12 vlgg., met de aanteekeningen.

[3]) Zie de aant.

[4]) Vgl. ook andere Çivaïtische teksten, bv. Saura Pur., adhy. 21.

wedergeboorten in allerlei producten der schepping geschilderd. Ook de karakter- en lichamelijke eigenschappen en eigenaardigheden van den mensch komen hierbij ter sprake: lichaamsgebreken, ziekten, kwalen zijn een gevolg van zonden, begaan in een vorige existentie [1]). De zoogenaamde „Wetboeken", Dharmaçāstra's, de Purāṇa's en smṛti-puranische deelen uit het epos bevatten vele passage's aan deze en na-verwante onderwerpen gewijd. Veel hebben deze beschrijvingen, in het algemeen gesproken, gemeen; in uitvoerigheid, volgorde, detailkwesties is er echter nogal variatie. Over de eigenschappen van zondaren in dit en 'n volgend leven handelt b.v. Manu, 11, 48 vlgg.; een opgave omtrent de zoeningen die men moet verrichten om deze zonden te delgen, sluit hier terstond bij aan; de zonden worden geclassificeerd; elders worden de toekomstige existenties in geval van zonde en overtreding geleerd (12, 53 vlgg.) [2]). Specificatie van misdaden en wedergeboorte in gradatie leert ons b.v. het Brahma Purāṇa, 217, 31 vlgg. kennen. Vreeselijke hellestraffen worden herhaaldelijk beschreven [3]); bekend is b.v. het Mārkaṇḍeya Purāṇa, hoofdstuk 14, waar 91 vlgg. ons in verband met het Agastyaparwa treffen: „... een brahmanenmoordenaar, ..., hij, die het bed van zijn leeraar schendt, wordt vele duizenden jaren aan alle kanten gezengd, daarna wordt hij weer geboren behept met melaatschheid, tering enz."; karaktereigenschappen van zondaren die in de hel geboet hebben komen later ter sprake (zie 15, 39—42). Doch niet alleen dharmaçāstra's, purāṇa's en het epos, ook een tekst als de Ahirbudhnya Saṃhitā staat op dit standpunt: „The diseases, therefore, are nothing but the sprouting forth of the sins we have committed in former lives" [4]), ook de Tantra's leeren, dat zonden leiden tot pijn, smart en ziekte [5]). In de aanteekeningen hoop ik op enkele bijzonderheden te kunnen wijzen.

De inhoud van § 7 is gevarieerd, en voor een deel eveneens uit verschillende Voor-Indische teksten bekend. De tocht naar den hemel van de ziel, de hellepijnigingen, de beschrijving van askese, offer en goede werken (vrome stichtingen), die van de vijf mahāyajña's, dit alles is zonder den minsten twijfel uit Voor-Indische bron. Voor

---

[1]) Behalve de hierna te noemen plaatsen, bv. Mbh. 3, 208, 14.

[2]) Zie ook Viṣṇu Smṛti, a. 44 en 45; Yājñavalkya, 3, 134 vlgg.; 207 vlgg.

[3]) Vgl. ook Varāha Pur. a. 203; 204, e.a., zeer uitvoerige beschrijving. Weer anders Padma Pur. 4, 48, 40 vlgg. Kort: Agni Pur. 370, 30 vlgg. Zeer interessant ook E. Abegg, Der Pretakalpa des Garuḍa-Purāṇa, pp. 82 vlgg.

[4]) Zie Schrader, Pāñcarātra, p. 129.

[5]) Vgl. bv. Mahānirvāṇa Tantra, 11, 14.

het volgende gedeelte, de incarnaties van menschen, die hun deugden en verdiensten en van lieden, die ook hun gebreken hadden, staan mij nu geen parallel-plaatsen ter beschikking[1]). De sfeer en de citaten die ook hier voorkomen pleiten sterk tegen het vermoeden van Javaansche interpolatie. Hoe het zij, bij alle overeenkomst, die dergelijke tractaatjes in de Sanskrit literatuur hebben, is er toch ook steeds variatie, meerdere of mindere uitvoerigheid. Niet alleen bekende leeringen, ook nieuws aan te treffen in dit Javaansche geschrift zal ons welkom mogen zijn!

Over den inhoud van de hierop volgende paragrafen moet ik kort zijn, daar mij voldoende vergelijkingsmateriaal ontbreekt. Het nakroost van Kaçyapa's vrouwen wordt hier beschouwd in verband met haar aard en karakter; over de karakters zelve wordt uitgeweid en een aantal zeer interessante digressies gemaakt. Zeer merkwaardig is de passage over Uḍug Basur, waarin ook de naam van Java genoemd wordt; een aantal m.i. te vergelijken gegevens vindt men in de aanteekeningen; evenwel meen ik op grond daarvan nog geen hypothese omtrent den aard van Uḍug Basur te mogen opstellen. Van veel belang is ook de vermelding van het brahmahatyā-avontuur van Indra en wat zich daarbij aansluit.

Op de interessante beschouwingen van de §§ 13 en 14 ga ik niet nader in; het lijkt mij beter, dat de gegevens van onzen tekst met die uit andere bronnen in een afzonderlijke verhandeling worden verwerkt. Wat de voornaamste strekking en de algemeene lijn betreft stemmen methoden en einddoel bij den yoga van verschillende richtingen in den grond van de zaak overeen. Beschouwingen, langer of korter, vindt men behalve in de meer opzettelijk aan het onderwerp gewijde geschriften in vele purāṇa's — zie b.v. Vāyu Pur. a. 11 vlgg.; Agni Pur. a. 372 vlgg.; Saura Pur. a. 12 vlg.; Viṣṇu Pur. 6, a. 7 (Wilson-Hall, V, pp. 226 vlgg.; ook elders treft men ze aan, zie b.v. het los van den context staande stuk bij Manu, 2, 88—100).

In de volgende paragrafen treft het ons, dat de beschreven familieverhoudingen overeenstemmen met de lezing van den Brahmāṇḍa-Vāyu-tekst. Speciaal het nakroost van Kaçyapa en Tāmrā is merkwaardig: ze hebben volgens onzen tekst vijf dochters, waarvan er één met Aruṇa, vier met Garuḍa huwen. Elders (Brahma Pur. 3, 92; Hariv. 221; Viṣṇu Pur. 1, 21, 14; Bmḍ. Pur. 2, 7, 445; Vā. Pur.

[1]) Men denke evenwel aan een tekst als bv. de door Lévi, Versl. VIe Congr. Oost. Gen. in Ned., 1929, p. 7 vlg., besprokene. [Zie addenda].

69, 316; Liṅga Pur. 63, 29 e.a.) hebben Kaçyapa en Tāmrā zes dochters; zoowel het telwoord als de namen worden meegedeeld. Eén tekst drukt zich echter anders uit, het Vāyu Pur. Dit geeft: *bahvanyās tv abhivikhyātās, Tāmrāyāç ca vijajñire* | *Çyenī Bhāsī tathā Krauñcī Dhṛtarāṣṭrī Çukī tathā*. De zesde, Gṛdhrī of Gṛdhrikā, ontbreekt in dezen tekst. Men merke voorts op, dat de andere teksten de zes namen in één versregel geven, b.v. *Krauñcī* (deze naam wel eens anders) *Çyenī ca Bhāsī ca Sugrīvī Çucir Gṛdhrikā* (Br. Pur. 3, 93). Behalve natuurlijk het Vāyu Purāṇa wijkt hier het Bmḍ. Pur., volgens het door Kirfel gebruikte handschrift te Bonn[1]) af, waar staat: *Çyenī Bhāsī tathā Krauñcī Dhṛtarāṣṭrī Çukī tathā*; hierop volgt *Aruṇasya ca Gṛdhrī*[2]) *tu*... *Sampātiṃ ca Jaṭāyuṃ ca prasūtā pakṣisattamau*. De gedrukte Bmḍ. Pur.-tekst heeft: *Gṛdhrī Bhāsī Çukī Krauñcī Çyenī ca Dhṛtarāṣṭrikā*. Het vermoeden ligt dus voor de hand dat de tekst, waarop het Oud-Javaansche Agastyaparwa hier teruggaat, nauwer verwant is met de Vāyu-Brahmāṇḍa-versie dan met de andere Purāṇa's, temeer daar ook de huwelijksbanden die tusschen Aruṇa en Çyenī en tusschen Garuḍa en de vier andere dochters in het Agastyaparwa bestaan in het Vāyu Pur. worden weergevonden. Op een aantal bijzonderheden maak ik in de aanteekeningen nog attent. Hier zij er echter op gewezen, dat de merkwaardige moraliseerende passage die onze tekst aan de vermelding van de geschiedenis van Jaṭāyu aanknoopt in de genoemde parallelteksten niet voorkomt.

In § 18 valt de aandacht te vestigen op de passage, waar de muktapada wordt beschreven; daarbij wordt de terminologie van verschillende godsdienstige richtingen naast elkaar gebezigd. In de Sang hyang Kamahāyānikan is, zooals men in de aanteekeningen kan vinden, een parallel.

In § 20 volgt een zeer interessante passage over den geestelijken leeraar en de initiatie. Reeds veel oudere geschriften kennen de geëerde positie van den ācārya, den guru. Om mij te beperken: over den term dit: een guru is oorspronkelijk in het algemeen een persoon van aanzien, een persoon wien men eerbied schuldig is, superieur, b.v. ouders, oudere verwanten, leeraar; het woord gaat echter bij voorkeur gebruikt worden voor den geestelijken leeraar. Zoo wordt het door Manu 2, 142 voor den vader gebezigd (hij die de conceptierite enz. vervult en het kind voedt); de brahmaan die een leerling

1) Ms. S. 119 Univ. bibl. Bonn, vgl. Kirfel, P. P., 208, 3 en p. VII.
2) Vgl. Kirfel, P. P. 208, 4.

initieert en hem den Veda met den Kalpa (d.i. de sūtra's die betrekking hebben op offers) en de Rahasyas (d.i. de Geheimleeren, Upanisaden enz.) onderwijst heet daar (2, 140) ācārya; upādhyāya is de man die voor loon in een deel van den Veda of ook in een van de Añga's van den Veda (additioneele wetenschappen) onderricht geeft (2, 141); in 2, 149 wordt echter hij die iemand in den Veda onderwijst ook z'n guru genoemd. Een guru moet men, onder omstandigheden, met van ander verkregen gaven onderhouden (4, 251; Vās. 14, 13 e.a., vgl. het Pauṣya-verhaal in Mbh. I). Men moet hem vereeren (2, 231 vlgg.); door z'n guru eerbied te betoonen en te dienen verwerft men de wereld van Brahman; hooger dan vader en moeder is hij in dit opzicht: *imaṃ lokaṃ mātṛbhaktyā pitṛbhaktyā tu madhyamam | guruçuçrūṣayā tv evaṃ brahmalokaṃ samaçnute* (2, 233; vgl. Viṣṇu 31, 10; Mbh. 12, 108, 8 vlg.). Hij is de belichaming, manifestatie van Brahman, zooals de vader die van Prajāpati, de moeder die van de Aarde is (*ācāryo brahmaṇo mūrtiḥ* etc., 2, 226); hij is heer over de wereld van Brahman, gelijk b.v. de priesters over die der goden (*ācāryo brahmalokeçaḥ*, 4, 182; vgl. Mbh. 12, 243, 18 = 8870). Men krenke hem nooit (4, 162), enz. enz.

Zooals men ziet ging reeds oudtijds de vereering van den geestelijken leeraar zeer ver, doch deze hield op met het beëindigen van de ondergeschikte positie van den „leerling". Mettertijd werd dit echter anders. De guru, eerst een geestelijk leidsman, een herder van hen die zich aan zijn zorgen toevertrouwden, werd meer en meer een verheven en vereerenswaardig persoon. Bij allerlei secten werd deze leider, die leeken initieerde en theologisch en philosophisch onderricht gaf, beschouwd als te zijn in het bezit van transcendentale kennis en tenslotte gehouden voor 'n godheid op aarde, voor een onvoorwaardelijk te gehoorzamen en als een godheid te vereeren wezen van hoogere orde. Onbeperkte macht kreeg hij over z'n volgelingen, de belichaming op aarde van de hoogste godheid werd hij [1]). Berispingen, vermaningen, ja verstooting, aan den anderen kant ook absolutie [2]) kwamen in zijn handen. Gold bij Manu

[1]) Vgl. bv. H. H. Wilson, Essays and Lectures chiefly on the Religion of the Hindus, Works I, dl. I A sketch of the religious sects of the Hindus, vgl. p. 379; W. Crooke, in E. R. E., s.v. Hinduism; A. Avalon's publicaties, passim; Barth, Les religions de l'Inde, Oeuvres, I, pp. 199 vlgg.; W. J. Wilkins, Modern Hinduism, p. 28 vlgg.; Dubois-Beauchamp, Hindu Manners[2], pp. 124 vlgg.; Glasenapp, Hinduismus, pp. 76 vlgg.; Farquhar, Mod. rel. mov.; Konow, Hinduismen, p. 157, e.a.

[2]) Zie bv. Saura Pur. 52, 51.

(12, 83) naast Vedastudie, askese, het verwerven van inzicht, het bedwingen der zinnen en organen en ahiṃsā (het zich onthouden van krenken, onrecht en kwaad doen) de gurusevā, het dienen van den leeraar, als *niḥçreyasakaraṃ param,* als beste middel tót erlangen van heil, van de verlossing, later werd een blindelings volgen van de absolute autoriteit en onbeperkte macht van den leidsman vereischte. Bij sommige secten is het er zelfs van gekomen, dat de geloovigen zich zelf en hun bezittingen ter beschikking van den guru dienden te stellen.

Dat de guru belichaming van Brahman is, leerde reeds Manu [1]). Vele malen vinden we dezelfde leer bij lateren: een beeld in menschelijken vorm van het Hoogste Brahman is hij [2]), de belichaming op aarde van het Hoogste Brahman [3]), Guru en Godheid zijn identiek: *ācāryaṃ māṃ vijānīyān nāvamanyeta karhicit | na martyabuddhyāsūyeta sarvadevamayo guruḥ* [4]); hij is de godheid zelve, zijn autoriteit is nog grooter dan die van de godheid, zijn gunst moet men nog eerder zien te verwerven dan die van Kṛṣṇa, *prathamaṃ tu guruḥ pūjyas tataç caiva mamārcanam* (eerst moet de guru vereerd worden, daarna ik); *gurau tuṣṭe harir tuṣṭhaḥ* (wanneer de guru voldaan is, is Hari = Viṣṇu voldaan); *harau ruṣṭe gurus trātā gurau ruṣṭe na kaçcanaḥ* (wanneer Hari vertoornd is, is de guru onze beschermer, wanneer deze toornig is, hebben we geen beschermer) [5]), aldus leeren Visnuïten; *gurau tuṣṭe çivas tuṣṭo ruṣṭe ruṣṭas trilocanaḥ | gurau tuṣṭe çivā tuṣṭā ruṣṭe ruṣṭā ca sundarī || ato gurur maheçāni saṃsārārṇavalaṃghane | kartā pātā ca hartā ca gurur mokṣapradāyakaḥ* (is de guru voldaan, dan is Çiva het, is hij toornig, dan is Çiva vertoornd; is de guru voldaan, dan is Çivā (Devī) het, is hij vertoornd, dan is zij het; vandaar is de Guru bij het overschrijden van de zee van den kringloop der wedergeboorten de Schepper, de Hoeder en de Vernietiger; hij is het, die de verlossing verleent); zoo is de meening van de vereerders van Çiva en Devī [6]); hij is Çiva, ontsproten uit een der gedaanten van Çiva in Kaliyuga [7]); hij is een verschijning, een personificatie van dien god.

---

1) Vgl. bv. ook Mbh. 13, a. 113, 1.
2) Mahānirvāṇa Tantra, 5, 32, e.a.
3) Kaulāvalī-nirṇaya (Tantric Texts 14), c. 1.
4) Bhāg. Pur., geciteerd bij Wilson, Essays etc., Works I, p. 94, n.
5) Wilson, o.c., p. 165, n.
6) Zie A. Avalon, Principles of Tantra, II, Introduction by Shrīyukta Baradā Kānta Majumdār, p. LV.
7) Vgl. Bhandarkar, Vaiṣṇavism, Çaivism, etc. (Grundriss), § 102.

„de Hoogste zelf komt als guru en geeft onderricht", zoo gelooven de Çivaïtische secten [1]).

Naast voortdurende pūjā van de Buddha's, onafgebroken yoga-praktijk is onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den guru noodig om het Buddhaschap te bereiken, aldus ook het Mahāyānistische Boeddhisme, en ook hier is de guru gelijk aan Buddha.

Zoo is, in 't kort, de guru in Voor-Indië in jongere tijden in macht en invloed, in beteekenis en vereering toegenomen. Ook onze tekst kent hem groote macht, hooge beteekenis en goddelijkheid toe (als Sadāçiwa). Ook hierin betoont het Agastyaparwa zich in gedachtegang volkomen Voor-Indisch. Vooral wordt echter stilgestaan bij de eigenschappen die een guru dient te bezitten en hij de volgelingen kan doen deelachtig worden. Ook deze onderwerpen komen in Voor-Indische geschriften meermalen ter sprake. Voor de ontwikkeling die de denkbeelden op dit punt in lateren tijd hebben doorgemaakt, voor de eischen, die men in theorie aan een guru ging stellen en voor wat zij in de praktijk veelal zijn geworden, verwijs ik naar de hierboven genoemde literatuur [2]). In de tantra's is vaak sprake van de eigenschappen en de kenmerken van een guru [3]); een onderzoek (parīkṣā) naar de kwaliteiten van guru en leerling wordt voorgeschreven.

Enkele opmerkingen zijn nog in de aanteekeningen ondergebracht; van een meer uitvoerige vergelijking is afgezien, daar het onderwerp in grooter verband gezien m.i. wel behandeling in een monographie verdient.

Met dīkṣā [4]) werd oudtijds aangeduid de wijding voor een godsdienstige plechtigheid, het op-zich-nemen van observanties, wijding; ook de observanties zelf. Zoo vinden we het b.v. bij Manu, 2, 169, gebruikt: de eerste geboorte van 'n Ariër is die uit zijn moeder, de tweede had plaats bij het omdoen van den gordel van muñja-gras (vgl. 2, 42; bij de initiatie), de derde bij de yajñadīkṣā, d.w.z. de initiatie voor het volvoeren van een çrauta-offer. Elders, 6, 29, is het „observantie": *etāç cānyāç ca seveta dīkṣā vipro vane vasan.*

Later wordt dīkṣā de initiatie van den leerling door den guru, die noodzakelijk is tot zijn toelating tot de leeringen van de bepaalde

[1]) Schomerus, Der Çaiva-Siddhānta, eine Mystik Indiens, pp. 290 vlgg.

[2]) Vgl. vooral Wilkins en Dubois-Beauchamp, t.a.p.

[3]) Zie bv. Tantrarāja-Tantra (T. T. dl. VIII), hfdst. 1; Kulārṇava-Tantra (T. T. dl. V), hfdst. 12 vlgg.

[4]) Vgl. B. Lindner, Die Dīkṣā oder die Weihe für das Somaopfer, Hab. schr. Leipzig, 1878.

godsdienstige richting. Bij Visnuïtische, Çivaïtische en Çāktistische secten is het de taak van den guru, zijn privilege, om den leerling in te wijden, om door de dīkṣā hem de deur tot bovenzinnelijke kennis te openen. Deze wijding brengt den geloovige in contact met de godheid. De leerling is te vergelijken met een patient[1]), de guru met den arts, de mantra's met het geneesmiddel. Veelal immers bestaat de wijding in het meedeelen, influisteren van mantra's, mystieke teksten en syllaben. Vaak ook uit meer: Viṣṇuïtisch is b.v. de inwijding die uit vijf handelingen bestaat[2]): tāpa, het branden van de symbolen op het lichaam, puṇḍra, het aanbrengen van de secteteekenen op het voorhoofd enz., nāma, het aannemen van een naam, mantra, het ontvangen van de heilige formule, yāga, vereering van de godheid. De formules zijn van dezen aard: *Oṃ Bhagavate Vāsudevāya* = hulde aan den goddelijken zoon van Vasudeva (= Kṛṣṇa); *Çrī Rāmāya namaḥ* (hulde aan den luisterrijken Rāma), *çrī Kṛṣṇaḥ çaraṇaṃ mama* (de hoog-doorluchtige Kṛṣṇa is mijn toevlucht)[3]).

De Çaiva-Siddhānta leert, dat Çiva verschillende methoden aanwendt om de richtige kennis mee te deelen[4]). De guru maakt daarom, naar omstandigheden, gebruik van nayana-dīkṣā (d.w.z. door het oog, de guru ziet den leerling in het oog en verlicht hem zoo); sparça-dīkṣā (door aanraking, „der Guru berührt 5 wichtige Stellen des Körpers des Schülers und übermittelt ihm so das rechte Verständnis der 5 Buchstaben, der heiligen symbolischen Formel"); vācaka-dīkṣā (mondelinge onderrichting van mantra, formules en mystische liederen), mānasa-dīkṣā (door middel van hypnose), yoga-dīkṣā (met behulp van de askese, geleerd door de wetenschap van den yoga) en andere wijzen.

Een uitvoerige uiteenzetting van de dīkṣā, de initiatie hebben we b.v. in het Agni Purāṇa[5]). Drie soorten dīkṣā worden daar onderscheiden; de eerste leidt de kennis van de çāstra's in, de tweede de transcendentale kennis, de derde brengt den geïnitieerde tot kennis van de verlossing.

De thans volgende passage, genealogisch van inhoud, vindt men in de aanteekeningen toegelicht. We dienen hier echter even de aandacht te vestigen op de plaats waar Tṛṇawindu e.a. genoemd

---

1) A. Avalon, Principles of Tantra, II, Introd. etc., p. XLVIII.
2) Vgl. A. Govindācārya Svāmin, J. R. A. S., 1911, p. 946.
3) Zie bv. Monier Williams, Brāhmanism and Hindūism, p. 117.
4) Schomerus, o.c., pp. 315 vlgg.
5) Adhy. 81 vlgg.

worden. Deze is stellig van Javaansche origine en in verband met andere plaatsen in literatuur en op inscripties van interesse.

Paragraaf 23 begint met een overzicht van de plichten van de verschillende standen. Ook dit is een welbekend onderwerp uit smṛti- en purāṇa-teksten en wat zich daarbij aansluit. Om slechts enkele plaatsen te noemen: de Viṣṇu-smṛti geeft, hoofdstuk II, een kort overzicht van de vier standen, hun plichten en wijzen van levensonderhoud [1]). Manu spreekt herhaaldelijk over dit onderwerp, b.v. 1, 88 vlgg.; 102 vlgg.; 3, 64 vlgg.; 150 vlgg. (verbodsbepalingen); 10, 1 vlg.; 75 vlg. enz. Plicht van den brahmaan is (Veda-) studie en -onderricht, offeren; van den kṣatriya: het volk te beschermen, den Veda te bestudeeren, zich te onthouden van zinnelijke genietingen; van den vaiçya: vee te houden, handel te drijven, land te bebouwen, geld uit te leenen, enz., den Veda te bestudeeren; van den çūdra [2]), de drie andere kasten te dienen. Het verwondert ons niet, dat ook de purāṇa's, meer of minder tot in bijzonderheden gaande, de plichten der standen en wat daarbij aansluit behandelen. Zoo vinden we een uiteenzetting in het Viṣṇu-Pur. 3, 8, 9 vlgg. [3]); het Mārkaṇḍeya-Pur. spreekt erover in adhyāya 28; het Agni-Pur. in adhyāya 151. Ook het Mahābhārata heeft, men denke aan het XIIe boek, menige passage aan dit onderwerp gewijd; de Visnuītische Ahirbudhnya-Saṃhitā hoofdstuk 15 [4]). Ook — om deze voor onzen tekst belangrijke werken hier eveneens te noemen — de Brahmāṇḍa- en Vāyu-Purāṇa's maken gewag van de plichten der standen; vgl. Bmḍ. I, 7, 160 vlgg.; Vā. 8, 168 vlgg.

Daarna gaat het Agastyaparwa over tot een beschouwing omtrent toegestane en verboden huwelijken tusschen de vier standen, en wel in vergelijking met de uitvoerige en ingewikkelde leeringen die we in Sanskrit werken daarover aantreffen, uiterst beknopt. Wat onze tekst op dit punt wil, komt hierop neer: men huwe in z'n eigen stand, echter is het niet ongepast dat een man een vrouw uit één kaste lager neemt, andersom mag niet. Men lette er op, dat Skt. *savarṇa*, waarvan de beteekenis is „van denzelfden stand" kan aanduiden zoons uit een huwelijk, die den stand huns vaders volgen, ook al is de moeder één stand lager. Op gelijkheid van stand bij een huwelijk werd in het oude Indië reeds in de periode der gṛhyasūtra's

---

[1]) Bij Jolly, S. B. E. VII, p. 12, worden parallel-plaatsen genoemd.

[2]) Manu, 1, 91; Viṣṇu, 2, 8.

[3]) Vgl. Wilson-Hall, III, pp. 85 vlgg.

[4]) Schrader, Introd. to the Pāñcarātra, p. 117.

zeer aangedrongen; de eischen werden echter in den loop der tijden strenger [1]). Baudhāyana leert, 1, 8, 16, 6: zoons van vrouwen van gelijken stand of van één stand lager zijn *savarṇāḥ* [2]). Een ander standpunt neemt Viṣṇu in (16, 1; 2): van „ebenbürtige" vrouwen krijgt men zoons van den stand van den vader, van vrouwen van lageren stand zoons, die den stand van hun moeder aannemen. Mbh. 13, 47, 17 (= 2515) leert: „zoons van brahmanen bij vrouwen van de hoogste drie standen zijn brahmanen". Men ziet: verschil van opvatting. Het huwelijk van een vrouw van hoogeren met 'n man van lageren stand wordt echter door de verschillende teksten afgekeurd [3]), een strijdvraag was of mannen van hoogere standen met çūdra-vrouwen mochten huwen [4]). De purāṇa's maken van deze kwesties eveneens gewag; men vergelijke b.v. Mārk. Pur. 113, 31 vlgg., en Agni Pur., a. 154; in laatstgenoemden tekst mag een brahmaan 4, een kṣatriya 3, een vaiçya 2, een lid van den laagsten stand één vrouw hebben [5]). Doch genoeg: de belangstellende lezer moge zelf de materie verder uitputten!

Tenslotte de caturāçrama, de vier levensstadia, eveneens een veelbehandeld onderwerp. In de z.g. wetboeken neemt de behandeling van de plichten en rechten van de vier āçrama's, van de voorschriften betreffende „scholieren", huisvaders, woud-hermieten, „asketenbedelaars" een voorname plaats in; ook elders, b.v. in de purāṇa's vinden we er vaak over gesproken. Men vergelijke b.v. Viṣṇu-Purāṇa 3, a. 9, in aansluiting bij de beschrijving van de plichten der vier standen [6]), zooals vaker — zie b.v. Mārk. Pur. 28, 8 vlgg. — en ook in onzen tekst, en ook in het Bmḍ.- en het Vāyu-Pur., resp. 1, 7, 168 vlgg.; 8, 176 vlgg. Van de verdere meermalen ter sprake gekomen literatuur vermeld ik de Ahirbudhnya-Saṃhitā, die eveneens in vervolg op de bespreking van de vier standen de levensstadia behandelt „the conception of which is, on the whole, the orthodox one" [7]).

Het zich tot hoofdzaken beperkende overzicht van de in ons werk ter sprake komende onderwerpen is hiermede, voor zoover ze zonder

---

[1]) Bijzonderheden bv. bij Jolly, Recht und Sitte (Grundriss), p. 61; Meyer, Das altindische Buch vom Welt- und Staatsleben, pp. 767 vlg.
[2]) Vgl. Kauṭilya 3, 7 (vert. van Meyer p. 260 ond.).
[3]) Zie bv. Jolly, o.c., p. 62.
[4]) Zie bv. Jolly, o.c., p. 61.
[5]) Agni Pur. 150, 1; vgl. Mbh. 13, 44, 11: br. 3, kṣ. 2, v. 1.
[6]) Wilson-Hall, III, pp. 92 vlgg.
[7]) Schrader, o.c., p. 117.

eenigen twijfel Voor-Indisch van aard en herkomst zijn, teneinde. Thans de vraag: wat is Javaansch? Dat het inheemsche element in elk geval zeer weinig beteekent in vergelijking tot het Voor-Indische staat na bovenstaande uiteenzettingen reeds vast. De episode van Udug basur (§ 8) doet Javaansch aan[1]; Javaansch zijn de opmerkingen over Tṛṇawindu en Mārkaṇḍeya in § 22. Voorts is, gelijk reeds opgemerkt[2], wel Javaansche terminologie gebezigd. Hebben we in deze gevallen reden te besluiten tot Indonesische herkomst, zeer twijfelachtig is dit m.i. bij eenige andere passages, waarvoor we geen Voor-Indische parallel konden aanhalen. De beschouwingen in het laatste deel van § 7, 'n bijzonderheid als de draad in het brahmahatyā-verhaal (§ 8), de leeringen omtrent de karakters van Diti enz. (§§ 9 vlgg.) e.a. zijn met meer recht als Voor-Indisch dan als Javaansch van herkomst aan te zien. Het is zeer wel mogelijk, dat er spoedig parallellen gevonden worden: de ontzaglijke omvang en de moeilijke toegankelijkheid van de betreffende literatuur, onthouden mij nu — dunkt me — nog menige vondst. Hoe meer men zoekt, hoe meer zal blijken, dat het Voor-Indische element ook in dit geschrift volkomen domineert.

En door den vorm (vraag-gesprek; çloka's met explicatie) en door den inhoud wekt het Agastyaparwa den stelligen indruk de bewerking te zijn van een Sanskrit origineel.

Er rijst echter thans nog een vraag bij ons, n.l. welke is de godsdienstige richting waaraan de inhoud van het geschrift het naast staat? Ik wil mij bij m'n poging tot beantwoorden van deze vraag zeer beperken, daar ook dit punt beter in grooter verband beschouwd kan worden. Zonder twijfel is het karakter van dezen tekst Çivaïtisch. Çiva toch is het, die na den Mahāpralaya, als Sadāçiwa de schepping aan den gang brengt; en ook op verscheidene andere plaatsen wordt de naam van dezen god genoemd. Zoo op p. 356: *tilěman bwat hyaṅ Çiwaçrāddha*; op p. 359 is, in een „citaat" sprake van *Çiwabhakti*; op p. 380 van *Çiwamaṇḍala*[3]. *Sadāçiwa* vinden we nog eens, n.l. op p. 392; *Çiwāditya* eenige malen, zie b.v. p. 347, ook p. 378; eveneens *Çiwāgni*, zie p. 355; p. 356. Çiwaïtisch dus, en van belang voor onze kennis van het Javaansche Çivaïsme, van zijn herkomst en van de stroomingen en richtingen, die er in

---

[1] Vgl. de aant.

[2] Bij de nakṣatra's, § 5.

[3] Vgl. O.-J. Bmḍ. Pur., p. 94, 26.

vertegenwoordigd zijn geweest. Pigeaud heeft er [1]) reeds op gewezen, dat het Agastyaparwa ook in dit opzicht van gewicht is, en hij had het oog speciaal op tantristische opvattingen. Tantristisch in den engeren zin van Çāktistisch is de tekst zeker niet. Een „tantra" is het niet. Tantra's plegen te zijn ingekleed in den vorm van een openbaring van den god Çiva in een of andere gestalte aan Devī, zijn Çakti, zijn gemalin; ook zij treedt sprekend op [2]); in onzen tekst is dit anders. Devī en haar vereering, zoo op den voorgrond tredend in het Çāktisme, worden hier met geen woord genoemd of aangeduid. Bij het relaas der schepping zou de gelijkstelling van prakṛti, de oermaterie, met Çakti besproken kunnen zijn; het is niet geschied. Van de pañcatattva, tot den cultus van Devī behoorend, madya, māṃsa, matsya, mudrā, maithuna, is nergens sprake; evenmin van yantra's (ritueele diagrammen) [3]), mudrā's (ritueele houdingen, handgebaren), nyāsa's („the placing of the hands of the worshipper on different parts of his body, imagining at the same time that thereby the corresponding parts of the body of his Ishtadevatā are being there placed" [4]). Mantra's [5]) en wat daaraan annex is —, dat wordt niet geleerd. Bij de standen en levensstadia wordt in onzen tekst stilgestaan; ook de tantra's kennen deze, ze voegen echter aan de standen een vijfde, die der sāmānya's, toe en beschouwen slechts huisvaders en asketen als de twee levensstadia. Uitvoerig is het Agastyaparwa bij de behandeling van Dakṣa's dochters en hun nageslacht; nergens vinden we eenige zinspeling op de tantristische leer, die personificaties als Puṣṭi, Tuṣṭi, Swāhā, Swadhā, Rati, Prīti, Diti, Aditi, e.a. kalā's, voorstelt als gedeeltelijke incarnaties van het Vrouwelijk Principe, van Prakṛti, of als kalā's van de maan [6]).

Ofschoon dus geen tantra en allerminst tantristisch in den zin, die men vroeger wel aan dit woord hechtte, d.w.z. de leeringen en vooral de praktijken van de Vāmacārins volgend, kan men toch wel zeggen, dat er tantristische invloed in valt te onderkennen. Vat men „tantra's" op in den zin van teksten der Āgama-scholen in het algemeen, in den zin van sectarische geschriften, waarin eensdeels veel

---

[1]) Zie boven, p. 356.

[2]) Vgl. bv. Woodroffe, Shakti and Shākta³, p. 13.

[3]) „A yantra is a diagrammatic presentation of Divinity, as mantra is its sound-expression", Woodroffe, o.c., p. 384.

[4]) O.c., p. 425.

[5]) Vgl. bv. Woodroffe, o.c., pp. 421 vlgg.

[6]) Vgl. Tantrarājā Tantra (T. T. 8), hfdst. 7; hfdst. 12; Mahānirvāṇa T. vert. p. 150, e.a.; Wilson, Essays, p. 246.

oude stof uit purāṇa's en uit de philosophische systemen, vooral Vedānta, Sāṃkhya en Yoga, is opgenomen, anderdeels deze stof wordt verwerkt en uitgebreid met andere leeringen en praktijken, en met een systeem van magische riten, dan vertoonen ook gedeelten van het Agastyaparwa beïnvloeding door en samenhoorigheid met dit groote, veelomvattende totaal van geschriften. „Where there is Mantra, Yantra, Nyāsa, Dīkṣā, Guru and the like, there is Tantra Shāstra" [1]). Mogen vele „onderwerpen" ontbreken, over den geestelijken leeraar en over de initiatie wordt uitvoerig gehandeld. In dien zin hebben zeer vele teksten tantristischen invloed ondergaan. Niet alleen de „na-puranische" Viṣṇuïtische en Çivaïtische literatuur — wat na bovenstaande aanduiding van zelf spreekt — ook de purāṇa's hebben meermalen tantristische passage's; voor 'n werk als het Kālikā Purāṇa b.v. dient men zich nog veel sterker uit te drukken.

In de dogmatiek Sāṃkhya [2]) en „Vedānta", in de ethiek een ontleening aan en een voortzetting van de leeringen, die we ook in Manu en de Bhagadvadgītā vinden — men vergelijke ook de Boeddhistische preeken —, de plichtenleer in 't algemeen in overeenstemming met de handboeken van moraal; voorts een uitgebouwd Yogasysteem, vermengd met Viṣṇuïsme en Çivaïsme, zooals ook de Purāṇa's dat wel kennen — aan geschriften van dezen inhoud is onze tekst na verwant. Nauwkeurige onderscheidingen tusschen de leeringen der verschillende richtingen, die zeer veel gemeen hebben en elkaar op vele wijzen hebben beinvloed, lijken wegens het geringe beschikbare materiaal nog te moeten worden uitgesteld.

Over de stukjes tekst die in het Sanskrit zijn gesteld, zou, bij aanwezigheid van meer vergelijkingsmateriaal, wellicht veel te zeggen zijn; om niet te zeer in hypothesen te vervallen wil ik er echter kort over zijn. Het werk bevat zeer vele passage's, waarin Sanskrit wordt gebezigd, op ± 155 plaatsen [3]). Hiervan zijn ruim 1/3 çloka's, ± 1/8 halve çloka's, ruim 1/4 kwart çloka's, ± 1/5 bestaat uit 5, 7, 9, 11 (hiervan 7 à 8), 15 e.a. syllaben. Het laatste aantal, hoewel op zich zelf opvallend, kan ons wellicht tot vermoedens, doch niet tot meer brengen. Deze plaatsen hebben, als nagenoeg steeds het Sanskrit in Oud-Jav. teksten, in de overlevering veel te lijden gehad, doch zijn veelal nog te begrijpen, soms te herstellen. Ze maken op mij, als geheel, den indruk van Voor-Indische makelij te zijn, al kan men

---

1) Woodroffe, Shakti and Shākta[2], p. 56.
2) Vgl. echter Garbe, Sāṃkhya-Phil.[2], p. 60.
3) Niet medegerekend *uvāca* en *Dṛḍhasyûvāca* (sic).

een enkele maal met reden twijfelen. Hoewel de tekst zelf vaak aan de Brahmāṇḍa-Vāyu-versie van de Purāṇa-stof doet denken en ook de colophon in die richting wijst, zijn de in het Sanskrit gestelde deeltjes van onzen tekst over 't algemeen niet gelijkluidend met vergelijkbare verzen of versdeelen uit genoemde teksten. Wat mij aan overeenstemming en afwijking belangrijk scheen om te doen opmerken heb ik in de aanteekeningen opgenomen. Hier nog dit: in de §§ 6 vlg. ontmoeten we vele citaten (dit woord mag wel gebezigd worden) die duidelijk parallel zijn, in 'n enkel geval zelfs volkomen overeenstemmen met smṛti-passages.

Dit is niet van belang ontbloot. Ook de naam Manu wordt genoemd [1]). Wij dienen echter bij dit laatste te bedenken, dat men zich in het Mahābhārata en elders zeer vaak op de autoriteit van Manu beroept om een bepaalde leer als oud en vaststaand voor te stellen, zonder dat het beweerde in ons Mānava-Dharmaçāstra voorkomt, ja soms is het in tegenspraak met wat daar staat [2]).

De citaten worden vertaald: vaak wordt de vertaling, als in de Sang Hyang Kamahāyānikan en de Tantri Kāmandaka met *kaliṅanya* ingeleid; als regel na çloka's, van § 12 tot § 17 echter niet, later meestal weer wel.

Zooals ook in andere teksten is in de in het Sanskrit gestelde passage's de eigenaardigheid op te merken, dat de sandhi-regels niet zijn toegepast. Daar dit ook op inscripties gebeurd is [3]), mag men aannemen, dat de auteur of bewerker en niet een latere afschrijver deze regels heeft verwaarloosd. Ik heb niettemin gemeend, het Sanskrit op de gebruikelijke wijze te moeten geven.

Het werk wordt in den colophon van eenige handschriften A(ṅ)gastyaparwa genoemd. Nu is in het Sanskrit „parwa" de benaming van een deel van een uitvoeriger geschrift, en zoo is het ook op Java gebruikt; men vergelijke b.v. Ādip. p. 4: ngaran ikang *çāstra*, Mahābhārata-*upākhyāna* ngaran ika; ikang *aji* pinakapadārtha paprang sang Korawa Pāṇḍawa, ... kunang ika Mahābhārata-*tattwa* ngaranya, lwir ning *parwa*: Ādi*parwa*, Sabhā*parwa* enz. Vele woorden zijn er voor: verhaal, geschrift, tekst; parwa echter duidt een onderdeel aan. Daarnaast is het woord ook in gebruik gekomen in de meer algemeene beteekenis „en toegepast op alle prozawerken,

---

1) Pag. 354.

2) Vgl. bv. Winternitz, Gesch. der ind. Litt. III, 487; Jahn, Das Saurapurāṇam, p. 92, n. 2; ook Meyer, Gesetzbuch und Purāṇa, p. 9 en n.

3) Vgl. F. D. K. Bosch, T. B. G. 57, p. 413; 64, p. 227, n. 1.

die de bron zijn van dichtstukken" [1]); van wanneer af, en of slechts in den lateren vorm *prawa*, kan ik wegens gebrek aan lexicographisch materiaal niet nagaan.

Voor ons geschrift is het echter van belang de juiste beteekenis van *parwa* hier te kennen. Handschrift B spreekt kortweg van Agastya. Het bevat echter de ook in F en H voorkomende hoogst merkwaardige mededeeling [2]): *iti piturun saṅ hyaṅ Brahmāṇḍa-matčkāla-purāṇa nāma* [3]) *saṅsipta niyata*. *Piturun* kan beteekenen „incarnatie" [4]), „afstammeling", ook „afkomstig van".

Turun kan immers, behalve „afdalen", zijn: „afstamming", „afstammeling"; „afschrijven", „namaken", „vertalen". In den zin van „copieeren" zal men het werkwoord hier niet moeten opvatten, immers een „copie" van het Bmḍ.-Pur. is onze tekst niet. Eerder „afstammen van"; *piturun* dus als „afkomstig van". Bedoeld zal dus zijn: „de inhoud ervan gaat terug op . . .".

Wat voorts met het woord dat tusschen Brahmāṇḍa en Purāṇa staat wordt aangeduid, is mij niet doorzichtig. Bmḍ.-mahāpurāṇa zou zeer begrijpelijk zijn, indien het er stond. Ik gis: verbasterd uit Mahākāla-Pur. [5]), doch wil volstrekt niet beweren, dat dat er gestaan moet hebben. Mahākāla is een naam van Çiva, in z'n vernietigend karakter [6]); ook op Java is deze naam bekend. Zou het dan een aanduiding zijn van het Çivaïtische karakter van den tekst? Of zou deze titel dan op een compilatie wijzen uit twee geschriften? Een tekst, die den naam Mahākāla draagt is immers bekend, het Mahākāla-Tantra [7]). *Saṅsipta* tenslotte leert ons, dat we met een beknopten vorm, met een verkorting te doen hebben.

Al is deze mededeeling uit den colophon van genoemde manuscripten dus niet geheel duidelijk, we leeren er uit, dat een betrekking tot het Brahmāṇḍa-Purāṇa wordt geconstateerd. Maar nu is de vraag: van welk Agastyaparwa, een Javaansch of een Voor-Indisch, tot welk Brahmāṇḍa-Purāṇa? Wat het laatste betreft: kunnen we

---

[1]) K. B. W. IV, 106.

[2]) Zie Bijdr. 90, pp. 333 vlg.

[3]) Zoo, volgens H.

[4]) K. B. W. II, 589.

[5]) De *h* en *t* worden wel eens verwisseld, vlg. bv. Wulff, Wirāṭaparwa, p. 174; de toevoeging van de pĕpĕt kan dan op verschillende wijzen verklaard worden. Bij andere woordscheiding m.i. evenmin duidelijk.

[6]) Vgl. bv. Monier-Williams, Brāhmanism and Hindūism [4], p. 82.

[7]) Vgl. Burnouf, Introd. à l'histoire du Bouddhisme indien, (I), Parijs, 1844, p. 539; Farquhar, o.c.; Avalon, T. Gr. Lib.; Winternitz, Gesch. d. ind. Litt., II, p. 274. — Er kunnen meer teksten van dergelijken naam geweest zijn.

als het meest waarschijnlijke aannemen, dat er een nauwe band bestaat met den dusgenaamden Oud-Javaanschen tekst? Of gaat ons geschrift terug op een Voor-Indischen tekst, die een Brahmāṇḍa-Ma...kāla-Purāṇa was?

Nu bevat de tekst zelve verscheidene indicia, die op een nauwe betrekking tot het Brahmāṇḍa-Purāṇa, d.w.z. de Bmḍ.-Vāyu-versie van de puranische stof [1]), wijzen, afgezien nog van de overeenstemming daarmee, tot welke de behandeling van de genealogieën van Dakṣa's geslacht ons, vragenderwijs, bracht.

Gaan we een aantal plaatsen na:

p. 347, 9 *saṅ Pawaça... ar pakanak saṅ Samba, saṅ Kāçyapa*; vgl. Bmḍ. Pur. 1, 11, 16 *Parvaçaḥ ...janayāmāsa vai sutau | Yajurdhāmaṃ ca — Stambhakāçyapam* [2]); het Vā. Pur., 28, 13 geeft: *sutaṃ Kāçyapam*; het O.-J. Bmḍ. Pur., p. 61, 13: *manak ta sira rwa, saṅ Yajñārdhya mwaṅ saṅ Kaçyapa ṅaran ira*. Samb(h)a of Stamb(h)a heb ik elders in dit verband niet aangetroffen.

p. 347, 18 *Atinamanā*, vgl. Bmḍ. Pur. 1, 11, 27 *Atrināmā*, O.-J. Bmḍ. Pur., p. 61, 27 *saṅ Hatimāna* (vgl. het crit. app.), Vā. Pur., 28, 22 *Vinīto nāma*; zie de aant.

p. 347, 28 *saṅ Satyawatī mwaṅ saṅ Swaparā*, vgl. Bmḍ. Pur. 1, 11, 38 *Puṇyā Satyavatī ca te*; O.-J. Bmḍ. Pur. p. 62, 11 *saṅ Satyā mwaṅ saṅ Smṛti*; Vā. Pur. 28, 33 *Puṇyātmasumatī ca te*.

p. 349, 4 *saṅ Prabhāta*, vgl. Bmḍ. Pur. 2, 3, 21 *Prabhātaç ca*, Vā. Pur. 66, 20 *Prabhāsaç ca*; zie de aant.

p. 349, 6 *saṅ D. sira makanak saṅ Dr., saṅ Hūrtahawya, saṅ Rajaḥ*, vgl. Bmḍ. Pur. 2, 3, 22 *Dharasya putro Draviṇo Hutahavyo Rajas tathā*; Vā. Pur. (Bibl. Ind.), 2, 5, 21 (= 66, 21) ...*Hutahavyavahas tathā*, in overeenstemming met vele andere teksten; zie verder de aant.

p. 348, 31 *saṅ Dhuni*, vgl. Vā. Pur. 66, 31 *Dhunis tathā*, Bmḍ. Pur. 2, 3, 30 echter *Munis tathā*. Niet elders.

p. 349, 14; hier worden zes der twaalf Sādhya's genoemd (vgl. de aant.); de namen herinneren zeer aan Bmḍ. Pur. 2, 3, 17; Vā. Pur. 66, 16. Andere Purāṇa's maken van de namen geen melding; evenmin het O.-J. Bmḍ. Pur.

p. 362, 22; hier hebben Bmḍ. Pur. 2, 3, 67 en Vā. Pur. 66, 66 dezelfde volgorde der namen van de Āditya's als onze tekst; andere teksten niet; zie de aant. Niet in het O.-J. Bmḍ. Pur.

[1]) Zie mijn Oud-Jav. Bmḍ.-Pur., Inl., p. 15.
[2]) Vgl. ook de aant.

p. 366, 23 *Kṛtajit*; hier heeft Bmḍ. Pur. 2, 5, 39 *Kratujic caiva*; Vā. Pur. 67, 80 *Kṣatrajic caiva*. Andere teksten hebben dezen naam niet, evenmin het O.-J. Bmḍ. Pur.

p. 370, 33 vlgg.; de passage over Anāyuṣā en haar kinderen komt wel in de Bmḍ.- en Vā. Pur. (2, 6, 30 en 68, 30) voor (voor bijzonderheden zie de aant.), doch elders, voorzoover mij bekend, niet.

Uit deze plaatsen, die zich nog wel lieten vermeerderen, blijkt duidelijk een zekere verwantschap met de Bmḍ.-Vā.-recensie van de Purāṇa-stof, en wel nagenoeg zonder dat het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. tevens in deze verwantschap betrokken is.

Aan den anderen kant echter zijn er enkele plaatsen, waar het Agastyaparwa tegen de Bmḍ.- en Vā.-Pur. met andere teksten meegaat. Men vergelijke:

p. 348, 6, waar *Gātra* een der zoons van Vasiṣṭha en Ūrjā is, evenals Agni-Pur. 20, 15, Garuḍa-Pur. 5, 16, Mārk. Pur. 52, 26; vgl. ook Kūrma-Pur. 51, 12; Bmḍ. Pur. heeft echter (1, 11, 41) *Gartā* (*Gartā*), terwijl Vā. Pur. 28, 36, een andere lezing geeft.

p. 349, 11 *Purojawa*, als Agni Pur. 18, 38, Çiva Pur. Dharmasaṃhitā 54, 24; Bmḍ. Pur. 2. 3. 26, Vā. Pur. 66, 25 en andere teksten hebben *Manojava*.

Deze gevallen blijven echter, naar het mij voorkomt, belangrijk in de minderheid.

Een paar plaatsen zijn voorts interessant, omdat daar een overeenkomst met het O.-J. Bmḍ. Pur. is te constateeren.

Op p. 347, 18 leest onze tekst: *saṅ Datoni* (zie crit. app.); eveneens O.-J. Bmḍ. Pur., p. 61, 29 (vgl. r. 26 en de aant. op p. 244), de Sanskrit teksten hebben allerlei andere lezingen.

Op p. 347, 24 stemt de naam *Ambariwān* voor den tweeden zoon van Pulaha weliswaar niet overeen met *Hariwān*, p. 62, 3, doch men vergelijke p. 114, 4: *pinaka-Pulaha saṅ Ambariwān, apan anak bhagawān Pulaha*. Vgl. de aant., p. 245.

Het lijkt mij echter voorshands niet raadzaam veel waarde aan deze gevallen van overeenstemming met het O.-J. Bmḍ. Pur. te hechten. Wel meen ik te mogen concludeeren, dat de mededeeling van den colophon over een zekere afhankelijkheid van het Agastyaparwa van de Brahmāṇḍa-versie van de Purāṇa-stof ook door deze inwendige gegevens gesteund wordt.

Is het nu mogelijk om eenige niet geheel en al in de lucht hangende gissingen te maken omtrent tijd en plaats van ontstaan van het werk? Voor we trachten hierop te antwoorden, een andere vraag: Vormt

het geschrift zooals het voor ons ligt een ongeschonden en gaafgebleven eenheid, werk van één auteur of zijn er interpolaties in te onderscheiden? Bij het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. was het betrekkelijk gemakkelijk, de herkomst van iedere passage: Hindoesch of Javaansch, vast te stellen door het ruime vergelijkingsmateriaal, dat de parallelteksten ons boden. Het bleek ons, dat er bijzonder weinig invloed van de Javaansche wereld in te herkennen was, een paar weinig omvangrijke passage's zijn als van Javaanschen oorsprong te beschouwen, waarvan één — die in de inleiding [1]) — al zeer goed van den Javaanschen bewerker afkomstig kan zijn. In onzen tekst, waar, zooals we boven zagen, de oñmiddellijke herkomst van vele gedeelten, althans voorloopig, niet duidelijk is, moeten we ons met minder positieve conclusies vergenoegen. Dat er een en ander in voorkomt, dat van inheemsche origine is, we zagen het reeds, staat vast. Of dat van den auteur (bewerker) stamt of van een lateren copiïst-omwerker, is een moeilijke vraag.

De tijd, waarin het werk — op Java — ontstaan is, valt slechts binnen zeer ruime grenzen te bepalen. Er is misschien een terminus ante quem. Het Korawāçrama bevat n.l., gelijk reeds door Pigeaud [2]) is opgemerkt, aan het begin [3]) een zeer merkwaardige passage; n.l. een opgave van de parwa's van het Mahābhārata. En wel als volgt: Adiprawa, Sabhaprawa, Udehāprawa, Wiraṭaprawa, Bhīṣmaprawa, Droṇaprawa, Karṇaprawa, Salyaprawa, Swastikāprawa, Histrīprawa, Santiprawa, Hutarekaṇḍa, Someḍaprawa, Mokṣalaprawa, Prasṭaikaprawa, Çwarggabheharaprawa, Aṅgastīprawa [4]). Men merke op, dat de naam van het Ve Boek, Udyogaparwa, verbasterd in plaats van III, Wanaparwa, is getreden, dat op de 13e plaats, die van het Anuçāsanaparwa, dat ook in de in het Ādiparwa [5]) voorkomende opgave van de Mahābhārata-boeken niet vermeld wordt, hier het Uttarakhaṇḍa optreedt, de bewerking van het laatste boek van het Rāmāyaṇa. Deze invoeging kan berusten op de meening van den auteur, dat ook dit werk een deel van het Mahābhārata uitmaakte [6]), een meening, die slechts dan kan post vatten, als juiste kennis van

---

[1]) Vgl. schrijver dezes, Het Oud-Jav. Bmḍ.-Pur., p. 18. Van de Andyanmano-passage (p. 19, n. 1) acht ik dit onwaarschijnlijk.

[2]) T. P., p. 326.

[3]) Vgl. Cod. Lugd. Or. 4255, p. 2; Juynboll, Cat. II, p. 175.

[4]) Geciteerd volgens Juynboll, t.a.p. Vgl. ook Pigeaud, T. P., p. 330.

[5]) Zie p. 4 ond. vlgg. Jb. Vgl. ook Kern, V. G. IX, pp. 247 vlgg. en de lijst van Alberûni, India, p. 64 (Sachau, I, p. 133); vgl. ook Kṣemendra.

[6]) Het zou ook copiisten-wijsheid kunnen zijn.

den inhoud der betreffende geschriften is verloren gegaan. Voorts is het XVe Boek, het Açramawāsikaparwa niet genoemd; de daarop volgende drie zijn inderdaad vermeld; daarna komt tenslotte het „Aṅgastīparwa". Dient de toevoeging van dezen naam om een bepaald getal vol te maken? Mogelijk, maar ook dit zou er op wijzen, dat hij die de opsomming heeft geschreven geen juist begrip meer had van de genoemde werken. Het Agastyaparwa was voor hem evenals de boeken van het Mahābhārata en het Uttarakhaṇḍa klassiek, het was een werk uit ouden tijd, waarvan de naam met respect werd genoemd, doch de inhoud nog slechts zeer onvoldoende werd gekend, althans begrepen [1]). Daar nu het Korawāçrama een werk is, dat men, afgaande op de beschouwingen van Van der Tuuk [2]) en Pigeaud [3]), in laten tijd, in de XVe eeuw, misschien nog later, zal moeten dateeren, kunnen we niet alleen met laatstgenoemden geleerde [4]) concludeeren, dat het Agastyaparwa, „altijd aannemende dat 't zelfde werk bedoeld is", ouder is dan het Korawāçrama, maar zelfs, dat het veel ouder is, dat het althans voor dengeen, die de besproken passage schreef, op één lijn gesteld werd met de bewerking van het Mahābhārata en het Uttarakhaṇḍa.

Er is nog een geschrift, dat gegevens bevat die van belang zijn om den tijd, waarin ons werk ontstaan moet zijn, nader te bepalen. In de Sang hyang Kamahāyānikan, d.w.z. in Kats' hs. C. komt n.l. de volgende passus voor [5]), dien ik overneem om den lezer vergelijking met mijn tekst gemakkelijker te maken:

Sājñā hyaṅ mami, yukti dahat wuwus rahadyan saṅhulun, yatika ṅ dewatā sakarĕṅ muṅsira kamokṣan. aparan ta gawayakĕna niṅ mānuṣabrata, mwaṅ mapa lwira nikaṅ jñāna karĕgĕpanya, yatanyan matĕmahana dewatā? kasihana rānak bhaṭṭāra, warahĕn tĕmĕn-tĕmĕn.

Uvāca, sumahur bhagawān Agastya, liṅ nira: kiñcit bratī kṛttiyan tu akrodhaṃ çokavarjitaṃ [6]), *haywa göṅ krodha, haywa lobha, haywa prihatin! nahan taṅ brata titiga gawayakĕn iṅ mānuṣa, yan mahyun matĕmahana dewatā. yan ikaṅ brata tigaṅ siki gawayakĕn iṅ mānuṣa, durlabha ika, apan rāgadweṣātmaka ikaṅ mānuṣa, ilik lawan hyun pinakawaknya.*

---

1) De naam, eindigend op *-parwa* kan tot het misverstand hebben meegewerkt.
2) K. B. W. II, 93.
3) T. P., p. 328.
4) T. P., p. 326.
5) C. a. 16, Kats, Sang hyang Kamahāyānikan, p. 162.
6) Citaat letterlijk.

Het voorkomen van Agastya's naam merkte Kats[1]) reeds op; aan de passage voegde hij een noot toe[2]): „dit zeer zuivere en vloeiende Oud-Javaansch is — blijkens de inkleeding van enkele zinnen — minstens gedeeltelijk overgenomen uit eene directe vertaling van een Sanskrit-origineel [n.l. het Anggastyaparwa. Juynboll]".

De conclusie ligt voor de hand, dat het Agastyaparwa dus ouder is dan de C-redactie van de Sang hyang Kamāhāyanikan. Er valt evenwel nog een en ander bij op te merken.

Zooals Goris[3]) heeft aannemelijk gemaakt, is de C-redactie van genoemd geschrift hoogstwaarschijnlijk een latere, Hindoeïstisch georiënteerde bewerking van den aanvankelijk Boeddhistischen tekst, waarvan de A-redactie een vertegenwoordiger is; deze C-redactie zou volgens hem als tijdens of nà Siṇḍok vervaardigd te beschouwen zijn. Waar hij echter in een noot[4]) bij zijn opmerking, dat „de vermelding van Agastya als autoriteit (in een „oud" stukje mèt strofen) ons verplaatst in anti-Boeddhistische sfeer" de inscripties van Pereng (A.D. 863) en Dinaya (A.D. 760) vergelijkt en zoodoende behalve aan een niet-Boeddhistische sfeer, hetgeen natuurlijk juist is, ook aan een verband met de Agastya-vereering, zooals die uit gezegde inscripties blijkt, en een mogelijkheid van dateering doet denken, meen ik, dat men deze twee suggesties moet laten voorbijgaan. Zooals ook anderen hebben opgemerkt[5]), werpt het Agastyaparwa zeer weinig licht op de Agastya-vereering op Java, al is het zeer goed mogelijk, dat deze vereering de populariteit van het werk ten goede zal zijn gekomen. 'n Enkele maal — zoo de passage waar Tṛṇawindu een leerling van Agastya heet[6]) — wordt er niettemin op de Agastya-vereering gezinspeeld. Daar de passage's van Javaanschen oorsprong niet van den auteur behoeven te stammen, doch ook van een lateren bewerker afkomstig kunnen zijn, schijnt het mij gevaarlijk toe het geheele werk te dateeren in den tijd, waarin de Agastya-vereering bloeide[7]). Temeer, daar er gegevens schijnen te zijn die er tegen pleiten, de dateering zoo vroeg te stellen.

---

[1]) O.c., p. 9.

[2]) O.c., p. 162, n. 1.

[3]) Goris, Bijdrage tot de kennis der Oud-Jav. en Balineesche Theologie, Diss. Leiden 1926, pp. 155 vlgg.

[4]) O.c., p. 155, n. 1.

[5]) Pigeaud, T. P., p. 326; Bosch, T. B. G. 67, p. 464.

[6]) Pag. 394.

[7]) Vgl. Krom, Hindoe-Jav. Gesch.[2], Reg. s.v. Agastya, benevens pp. 183; 193.

Krom heeft er[1]) op gewezen, dat in de vervloekingsformule van inscripties tot en met Siṇḍok sprake is van *sandhyā-dwaya*, de twee schemeringen, in de jongere, te beginnen met Airlangga, echter van *sandhyā-traya*, de drie schemeringen. Daar nu ook onze tekst[2]) onder de plichten van een brahmaan rekent: *agĕlĕma ta sirâmûjā matrisandhya*[3]), zou men hier een gegeven hebben, dat er op wijst, dat hij na Siṇḍok ontstaan is, misschien — van Siṇḍok tot Airlangga is ± 75 jaren — zelfs geruimen tijd.

Deze conclusie zou niet in strijd behoeven te zijn met de omstandigheid, dat de C-redactie van de Sang hyang Kamahāyānikan, die den naam van Siṇḍok noemt, een passage uit het Agastyaparwa citeert. Ook die tekst kan eenigen, zoo niet geruimen, tijd na de regeering van dien vorst zijn ontstaan.

Bezien we nu het geciteerde fragment eens nader[4]). Het correspondeert met p. 387, 22 enz. van mijn tekst, doch vertoont hiervan belangrijke afwijkingen; na het begin volgt een andersluidende passage, de tweede helft van den çloka en wat daarop volgt ontbreekt, al wordt *alobha* uit dien versregel wel in het Javaansche deel gevonden. De laatste zin staat niet in den tekst; het is echter mogelijk, dat deze van den auteur van den Sang hyang Kamahāyānikan-tekst stamt. Evenzoo is het mogelijk, dat deze het citaat heeft geadapteerd, opzettelijk of niet, heeft gewijzigd. Het is echter aan den anderen kant niet uit te sluiten, dat hij den passus werkelijk zóó in een exemplaar van het Agastyaparwa heeft aangetroffen. Ook de tekst dien wij bezitten is, met name in het laatste gedeelte, zoodanig overgeleverd, dat er m.i. meer voor te zeggen valt, dat de hss.-klassen x en y ieder een afzonderlijke „recensie" vertegenwoordigen, dan dat de onderlinge verschillen door het herhaaldelijke copieeren en de gewoonlijk optredende gevolgen daarvan zouden zijn ontstaan. Dat de Sang hyang Kamahāyānikan een belangrijk afwijkenden tekst van het fragment biedt, kan er dus zeer wel op wijzen, dat reeds in zeer vroegen tijd twee (of meer) recensies van het werk bestonden. Een geschrift als de Sang hyang Kamahāyānikan zelf leert ons al niet anders. Het is zeer goed mogelijk, dat de gedeelten van Javaanschen oorsprong van den vervaardiger van een van deze recensies stammen.

---

[1]) Krom, Epigr. aant., T. B. G. 56, p. 482.
[2]) Op p. 396, 15.
[3]) Vgl. ook de aant.
[4]) Een passage met groote gelijkenis met een plaats in de Sang h. Kam., nl. b 45 is p. 385, boven. Zie ook de aant. bij p. 377, 10.

Bewerking, excerpeeren van oudere, uitvoeriger teksten, invoeging van gedeelten uit andere teksten, compileeren, ook in Voor-Indië ging het zoo toe: de smṛti- en purāṇa-literatuur en wat daarbij aansluit is op deze wijze van oudere tijden tot jongere gebracht.

Er zijn voorts nog twee plaatsen in het Agastyaparwa zelf, die van belang kunnen zijn voor de vaststelling van den tijd van ontstaan. In de eerste plaats p. 394, 22: *ndah bhagawān Byāsa, sira ta magawe ikiṅ Aṣṭādaçaparwa, kacaritan saṅ Pāṇḍawa*, Vyāsa, de vervaardiger van deze Aṣṭādaçaparwa, de geschiedenis der Pāṇḍawa's. Stond er bv. *ikaṅ* Aṣṭādaçaparwa, dan zou onze tekst hier de Mahābhārataboeken onder den b.v. ook in het Ādiparwa, p. 2 (ngaran ing carita Aṣṭādaçaparwa, gawe bhagawān Byāsa), voorkomenden naam noemen en zou men concludeeren, dat deze ten tijde van de bewerking van onzen tekst in het Oud-Javaansch reeds bestonden. Het woordje *ikiṅ* verandert evenwel de zaak. Moet men denken aan het bekende [1]) gebruik: ikiṅ Yudhiṣṭhira = ik, Yudhiṣṭhira, en dus interpreteeren: „de 18 boeken, de Aṣṭādaçaparwa, waartoe deze tekst behoort"? En zou dan de boven geciteerde [2]) passus uit het Korawāçrama door een gegeven uit onzen tekst zelf bevestiging vinden? Zou dan het Agastyaparwa door z'n eigen Oud-Javaanschen bewerker opgevat zijn als een Mahābhārata-boek? Ja, zou het een deel hebben uitgemaakt van de, of een, naar Java gekomen Mahābhārata-recensie? Zeer onwaarschijnlijk, zoolang andere gegevens ontbreken. Behalve de mogelijkheid, dat de plaats geïnterpoleerd is, of stamt van een lateren bewerker, een mogelijkheid, waaraan ik geneigd ben de grootste waarschijnlijkheid toe te kennen, te meer, daar de passage in het laatste deel van het werk voorkomt, waarin, zooals we juist zagen, de hss.-klassen x en y onderling zoo zeer uiteengaan, dat men aan 't bestaan van twee recensies kan denken [3]), — behalve dat is [4]) het

---

[1]) Bv. K. B. W. I, 135.

[2]) Zie pp. 382 vlg.

[3]) Vergelijk evenwel: Wirāṭap. p. 7 ond. Jb.: ....*nikeng* Wirāṭaparwa-sangkathā, apan prasiddha gumaway *ikang* Aṣṭādaçaparwa; p. 97, r. 15 katattwan *iking* Wirāṭaparwa, tegen p. 97, r. 10 carita *ning* Wir., r. 14 kapawitran *ing* Wir.

[4]) In een zeer interessante publicatie (T. B. G. 65, pp. 282 vlgg.) deelt Dr. Pigeaud een Nakṣatrarūpa uit een Wariga-geschrift mee, waarvan hij (p. 284) vermoedt, dat het „naar alle waarschijnlijkheid uit het Anggastyaparwa" is „opgenomen" (op p. 285 spreekt hij reeds van „het stuk uit het Anggastyaparwa", door den bewerker van de Wariga opgenomen). Het is inderdaad zeer wel mogelijk, dat dit stuk uit het Agastyaparwa afkomstig is en dan uit een tekst, die (zie Pigeaud, p. 286) minder omgewerkt is dan die van mijn uitgave. Indien

niet uit te sluiten, dat *ikiṅ* anders moet worden geïnterpreteerd, of ook dat er oorspronkelijk *ikaṅ* gestaan heeft.

De tweede plaats is p. 367, 9: *si Mūka ṅaranya ..... ikaṅ daitya matĕmahan wĕk si Damaluṅ, sumwab agra nikaṅ wukir iṅ Indrakīla ṅaranya, kaṅ parwa carita ikaṅ pinatyan de saṅ Arjuna sĕdaṅ Bhaṭṭāra Kirātarūpa.* Hier worden dus zeer duidelijk bedoeld de gebeurtenissen uit het Kairātaparva van het IIIe Mahābhārata-boek, in het Javaansch wèl bekend uit de Arjunawiwāha. Verwacht men nu niet, wanneer 't (O.-Jav.) Agastyaparwa geschreven is nà 't jaar van vervaardiging van de zoo geliefde Arjunawiwāha (Airlangga, vóór 1035), in plaats van *kaṅ parwa carita* een andere uitdrukking? Wil juist de omstandigheid, dat er staat *parwa*, dat, zooals we boven [1]) gezien hebben, hetzij „deel van een uitvoeriger werk", hetzij „prozawerk, dat de bron is van een gedicht" beteekent, er niet op wijzen, dat het fraaie kunstgedicht, de Arjunawiwāha, den auteur nog niet bekend was, dat het Agastyaparwa dus ouder is? Dit zou een overhaaste gevolgtrekking zijn. Ten eerste, omdat de auteur, zelfs al zou de Wiwāha hem zeer goed bekend zijn, toch de er aan voorafgaande prozatekst heeft kunnen citeeren. Ten tweede, omdat hij de gebeurtenissen uit het Kairātaparva anders citeert, dan ze in de Wiwāha beschreven staan. Immers in het gedicht komt de Javaansche benaming voor het everzwijn, si Damaluṅ [2]), niet voor. Het waarschijnlijkste is dus, dat onze tekst de Kairātaparva-gebeurtenissen in 'n andere recensie volgt dan we ze kennen uit de Wiwāha. Een parallel vinden we in zijn vermelding van de Lawaṇa-episode uit het „Rāmāyaṇa-carita" [3]).

---

dit zoo is, hebben we niet slechts het genoemde vrij ingrijpende verschil tusschen x en y te constateeren, doch bovendien het eenmaal aanwezig zijn van een van x en y afwijkenden en om interne redenen — voorzoover we uit de kleine nakṣatra-passage kunnen zien — meer oorspronkelijken Agastyaparwa-tekst. We mochten wenschen deze in z'n geheel terug te vinden. Even goed echter bestaat — naar ik althans nu zie — de mogelijkheid, dat de Nakṣatrarūpa niet uit het Agastyaparwa, doch uit een soortgelijken tekst stamt. Derhalve heb ik er mij, in dit dubieuze geval, van onthouden het op zich zelf hoogst merkwaardige stuk nader in deze beschouwingen te betrekken.

1) Zie p. 378.

2) Zie glossarium, reg. v. eigennamen en aanteekeningen. Vergelijk bovendien: H. H. Juynboll, Die Hölle u. s. w., Baessler-Archiv IV, 1913, p. 82. Men kan *parwa carita* (cf. O.-J. Rām. 8, 149: *kathā carita*), behalve als „het parwa en het verhaal, de geschiedenis, de vertelling" misschien ook opvatten als *parwa-carita*, „'t parwa-verhaal".

3) Zie p. 373, 22 en aant. Vergelijk ook de samenvattende opmerkingen bij Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis², pp. 174 vlg.

Deze twee passage's uit onzen tekst leveren dus vooralsnog geen zekere gegevens voor de vaststelling van den tijd van ontstaan. Ze zijn evenwel in gedachte te houden. We willen geen in de lucht hangende hypothesen, geen uitspinnen van theoretisch-denkbare mogelijkheden, doch dienen te wachten tot den tijd, waarin betrouwbare gegevens zoo voldoende aanwezig zullen zijn, dat we binnen de grenzen van ons kunnen tot een conclusie mogen komen.

Resumeerende meen ik, voorloopig, voor het meest waarschijnlijke te moeten houden, dat het Agastyaparwa zal zijn ontstaan in een tijd, die niet ver ligt van den tijd van de bewerking van de boeken van het Mahābhārata. Voorts acht ik de kans, dat het werk nagenoeg in z'n geheel — afgezien van de „Javaansche" passage's — uit een Sanskrit geschrift bewerkt is, groot. Neemt men dit niet aan, dan is onder meer de afwijking in allerlei details van het Oud-Jav. Brahmāṇḍa-Purāṇa opvallend[1]) en zal men ook het bestaan op Java van de „theologische" gedeelten hebben aan te toonen in uit het Sanskrit bewerkte teksten, van waar uit de auteur van onzen tekst ze heeft kunnen kennen. Ik geef echter toe, dat dit geen afdoend argument is: deze werken kunnen zijn verloren gegaan.

---

[1]) Vgl. hierboven, vrl. p. 359.

AANTEEKENINGEN BIJ HET AGASTYAPARWA.

DOOR

Prof. Dr. J. GONDA.

In aansluiting op de meer samenvattende beschouwingen van de Inleiding bespreken deze Aanteekeningen een aantal bijzonderheden uit den inhoud van het werk. In de eerste plaats zijn vele passages en uitdrukkingen met Voor-Indische parallellen vergeleken. De citaten uit Sanskrit werken zijn niet steeds vertaald; dit scheen mij niet noodzakelijk, daar zij die deze taal in het geheel niet verstaan tot de lectuur van het Agastyaparwa wel niet zullen overgaan. Er is evenwel zorg gedragen tevens de voor niet-philologen wenschelijke toelichting zoo beknopt mogelijk te geven, meestal slechts door middel van verwijzingen naar betrekkelijk gemakkelijk bereikbare publicaties; van Sanskrit teksten zijn, als het kon, de meest toegankelijke bij voorkeur geciteerd. Bij een aantal passages hadden de aanteekeningen tot korte verhandelingen kunnen uitdijen; ook daar heb ik mij beperkt; het lijkt mij evenwel zeer gewenscht, dat het door onzen tekst geboden materiaal met stof, ontleend aan andere, Voor-Indische en Javaansche, bronnen, in afzonderlijke artikelen worde verwerkt.

4 Mei '33.

p. 343–1. Het werk vangt aan met een strophe van 68 syllaben, d.i. 4 × 17 (atyaṣṭi), welke niet in het Oud-Javaansch is vertaald en grootendeels zeer corrupt is. Ik heb daarom van voorstellen tot emendatie, in een geval als dit, zoolang, althans mij, de strophe niet van elders bekend is, een gewaagde onderneming, afgezien.

Jagadguru, h.l. Çiva. Men lette ook op Bhairava, even verder.

Dṛḍhasyu, de zoon van Agastya en Lopāmudrā, komt in de Indische purāṇa-literatuur slechts zelden voor. Elders heet hij Idhmavāha. Van beide namen bestaan varianten: Dṛḍhāsya, Dṛḍhayus, Dṛḍhadyumna; Vidhmavāha, Indrabāhu. Zie Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 239. Vgl. ook O.-J. Bmḍ. Pur., p. 80, 16; zie mijn aant. Over Lopāmudrā zie de Inl., p. 344. Zie ook Bāṇa, Kād. p. 43 (N.S.).

–8. *hana sira*, etc.; deze eerste regels zijn opgenomen door Dr. Poerbatjaraka, Agastya in den Archipel, pp. 39 vlg. Dit citaat bevat eenige slordigheden, afgezien ervan dat het slechts op één handschrift berust (p. 39, n. 3). In het Sanskrit-citaat lijkt mij slechts °*prabhāva* (ook °*prabhava* is mogelijk) zin te geven. Of Poerbatjaraka gelijk heeft met z'n lezing *tumonton* (*tumunto* in den tekst?) betwijfel ik. Al is het denkbaar, dat hier van A. gezegd zou worden, dat hij den weg van de zon wilde aanschouwen, men verwacht toch een woord voor toegankelijk maken.

–12. *Yavadvīpaikay*°. Poerbatjaraka interpreteert het overgeleverde met: yavadwīpeka (sic) yogīçwara, en vertaalt: „hij (Agastya) was de eenige heer der yogins van het eiland Java". Waarschijnlijk heeft hij dus aan Skt. *eka* (niet Jav. *ika*) gedacht. Ook mij lijkt dit de goede opvatting; echter zou ik *ekayogīçvara* als compositum willen nemen: „voortreffelijke, eenige, voornaamste yogīçvara", vgl. uitdrukkingen als: *ekavīra* „eenige held", b.v. Mbh. 4, 1912; *ekanaṭa*, „voornaamste tooneelspeler", *ekacakravartin*, „eenig alleenheerscher", *ekadhanurdhara* (P.W. I, 1070 vlgg.). Een *e* der hs. mag als *-ai-* worden opgevat.

–13. *makakṣetra*, (over de spelling kṣyetra in hss. vgl. Wulff, Wirāṭaparwa, pp. 127; 200). Kṣetra; over de beteekenis vgl. Vogel, Bijdr. Kon. Inst., 74, p. 203, n. 1; Poerbatjaraka, Agastya, pp. 40; 69; Bosch, T. B. G., 67, p. 469 „die de kṣetra uitmaakt van het geheele eiland Java".

sira ta makatwanak nira lezen de handschriften; Dr. Poerbatjaraka (voor zijn emendatie-poging zie het crit. app.) vertaalt: die geëerd werd (conjectuur) door zijn kinderen. Dit meervoud lijkt mij wegens het onmiddellijk volgende *sira ta matakwan*, waarmee toch slechts Dṛḍhasyu bedoeld is, die verder alleen optreedt als ondervrager, onjuist. Bovendien is ons het nageslacht van Agastya niet bijzonder duidelijk. In het Mbh. 3, 8577 vlgg. wordt de geschiedenis van A. en Lopāmudrā verhaald: zij wil een zoon, en wel één zoon hebben; vgl. vs. 8637; Agastya willigt haar wensch in en begeeft zich naar het woud. Na zeven jaren brengt ze een zoon voort: Dṛḍhasyu, even verder Idhmavāha geheeten, omdat hij brandstof voor het offervuur (idhman) naar het huis van z'n vader bracht. Dezelfde persoon heet hier dus Dṛḍhasyu en Idhmavāha. Afgezien van de varianten, die van beide namen voorkomen (zie boven), blijkt echter uit een plaats als Bmḍ. Pur. 1, 32, 119: Agastyo 'yo Dṛḍhāyuç ca Vidhmavāhas tathaiva ca, duidelijk, dat D. en V. (= I.) twee verschillende

personen zijn; dit ook elders, zie Pargiter, t.a.p., die D. als vader van I. beschouwt, omdat de laatste wel Dārḍhacyuta heet en Dṛḍhacyuta = Dṛḍhasyu zal zijn. Vgl. ook O.-J. Bmḍ. Pur., p. 80, 16: D., I., Dyumna; zie de aant., p. 260. — Dr. W. Germann, de uitgever van Ziegenbalg's Genealogie der malabarischen Götter, Madras, 1867, teekent op p. 229 aan: Beider (n.l. van Ag. en Lop.) Sohn ist Sagaren; is dit een andere traditie?

–16. *Brahmāṇḍa* en wat zich daarbij aansluit, vgl. Bmḍ. Pur., p. 55, 17 vlgg., en de aanteekeningen daarbij. Zie ook de Inleiding tot het Agastyaparwa.

p. 344–2. *Kālāgni*; beschrijvingen van den pralaya vindt men b.v. Viṣṇu Pur. 1, 3, 22 vlgg., en in een aantal andere teksten; vgl. W. Jahn, Das Saurapurāṇam, Habilitationsschrift Zürich, 1909, p. 84, n. 2. — Kālāgni, meermalen in Oud-Jav. teksten voorkomend en meestal weergegeven met *„het vuur van den Doodsgod, verdelgend vuur"*, is een geweldig monsterachtige vuur-gestalte, die bij den pralaya optreedt en alles verzengt en verbrandt. Het Vāyu Pur. geeft, 30, 122 vlgg., een bij Wilson-Hall, Vishṇu Purāṇa, I, pp. 128 vlg. vertaalde beschrijving van een op Kālāgni gelijkend monster. Vaak vinden we de voorstelling, dat Çiva zelf als Kālāgni optreedt; zie b.v. Viṣṇu Pur. 6, 3, 24 tataḥ Kālāgnirudro 'sau bhūtvā sarvaharo Hariḥ | Çeṣaniçvāsasaṃbhūtaḥ pātālāni babhasty adhaḥ ||. Zie ook Jahn, t.a.p., p. 174, s.v. Elders is hij een afzonderlijk wezen, door Rudra's en miljoenen groepgoden omstuwd, luisterend naar Çiva's bevelen; zoo b.v. Saura Pur., Adhy. 57.

–4. *Sadāçiwa*, een ook in het Oud-Jav. wel voorkomende (K. B. W. III, 158) benaming van Çiva. Vgl. 'n citaat uit de Korawāçrama bij Pigeaud, T. P., p. 41, en Goris, Bijdr. O.-J. Bal. Theol., passim (vgl. p. 167). De Çaiva-Siddhānta leert: Heer van ontstaan en vergaan der wereld is de hoogste God, Çiva. Ten tijde van het ontstaan der wereld laat hij zijn Çakti in werking treden en zich in vijven verdeelen, Çiva, Çakti, Icchāçakti, Kriyāçakti, Jñānaçakti. Deze zoo ontvouwde Çakti laat hij dan inwerken op de eeuwig voorhanden oerstof, de Māyā, waarin de wereld als kiem aanwezig is. Door Çiva en Çakti krijgt de oerstof leven; door Icchāçakti wil Çiva dat de wereld zich uit de oerstof ontwikkelt, enz. Uit de verbinding van Çakti en Māyā ontstaan de vijf Çuddha-tattva's, waarvan de eerste, Nāda = Klank, en de tweede, Vindu = Vorm, zich verbinden, tengevolge van de werking van de Icchāçakti; daarbij ontstaat de derde Ç.-t., n.l. Sādākṣya (Tam. Sātākkiam, vgl. Schomerus, t.a.p., p. 442,

s.v.), de natuurkracht van het ontstaan, deze dient als standplaats en lichaam van Sadāçiva. Sadāçiva is een van de negen gestalten, die Çiva aanneemt, manifestaties door welke hij werkt (Çiva, Çakti, Nāda, Vindu, Sadāçiva, Maheçvara, Rudra, Viṣṇu, Brahmā). De eerste is Çiva als de intelligentie, die het lot der zielen en den weg van hun verlossing kent, Çakti is de energie, krachtens welke hij de zielen verlossen kan (daarom laat hij Çakti uit zich uitgaan en in werking treden). In Nāda- en Vindu-gedaante geeft hij de oerstof de mogelijkheid der ontwikkeling. In de gedaante van Çadāçiva wil hij de verlossing der zielen en door middel van de uit Māyā ontstaande producten werkt hij aan deze verlossing. Dit is het vijfde van Çiva's vijf hoofdwerken, het werk der Genade of der Verlichting, door de Icchāçakti verricht. Vgl. H. W. Schomerus, Der Çaiva-Siddhānta, eine Mystik Indiens, Leipzig, 1912, pp. 148; 74. Elders wijkt de voorstelling hiervan af. Zoo b.v. bij Shrīyukta Baradā Kānta Majumdār, in de Introduction op A. Avalon's Principles of Tantra, II (Londen, 1916), p. XXXI: In ieder van zeven kosmische machtscentra (Loka's) staat aan het hoofd een heer met een vrouwelijk gedachte „Macht", in de eerste, Satyam, de hoogste heer, Paraçiva met Adyāçakti, enz.; in de derde, Janaḥ, Sadāçiva, genoemd Ardhanarīçvara, met Mahāgaurī. In Tantra's is er herhaaldelijk sprake van Sadāçiva, soms (b.v. in het Mahānirvāṇa Tantra) is hij, in een tweegesprek met Devī, de verteller.

Ook in Purāṇa's is wel sprake van Sadāçiva, b.v. Bhāg. Pur. 8, 7, 19, bij het te voorschijn komen van het vergif Hālāhala: bhītāḥ prajā dudruvur ...... ārakṣyamāṇāḥ çaraṇaṃ Sadāçivam, waar Burnouf vertaalt: „auprès du Dieu toujours heureux". In het Padma-Pur. treedt deze figuur zelfs als verteller van een onderdeel op („through a machinery borrowed from the Tantras", Wilson-Hall, Vishṇu Pur., I, p. XXXII). De naam is desnoods te vertalen met „de steeds gunstig gezinde, — weldoende" („the Ever-Auspicious", Avalon, bij Mahānirv. T., vert., 1, 14; Goris, Bijdrage, p. 28: „Altijd-tegenwoordige Çiwa",?).

nirātmakaswabhāwa, „zonder individueele existentie".

–5. *sakala-niṣkala*; s. (× n.) = materieel. Zie ook Goris, Bijdrage, p. 92, n. 1. Vgl. b.v. ook Mbh. 13, 16, 8 (= 13, 1044) niṣkalaṃ sakalaṃ Brahma nirguṇaṃ guṇagocaram.

Çarwa, vgl. ook Bmḍ. Pur., p. 56, 16, e.a.

–6. *caturbhūta*, de puranische leer is: 5 bhūta's, elementen: de hier genoemde en het water, āpaḥ. Zie ook O.-J. Bmḍ. Pur., p. 55, 17.

De Boeddhisten nemen vier mahābhūta aan: aarde, water, vuur, wind. De volgorde is hier: de grove elementen, het ei, Brahmā en Viṣṇu. Dan ontstaan door B.'s toedoen de Prajāpati's, Sanaka enz. en Vyāsa(!), daarna de brahmarṣi's, Manu's en pitaraḥ; afwijkend dus van het O.-J. Bmḍ. Pur., p. 54, 27 vlgg. (in 't kort: Acta Or. 11, 223 vlg.).

–12. *Sanaka enz.*, Bmḍ. Pur. p. 55, 26, vlgg., met de aant. Men vergelijke beide passages!

–19. *tataḥ*, vgl. b.v. Bmḍ. Pur. 1, 5, 74; 1, 9, 22; Liṅga Pur. 70, 186, waar (Li. Pur.) prāṇād Brahmā 'sṛjad Dakṣaṃ cakṣurbhyāṃ ca Marīcinam | Bhṛgus tu hṛdayāj jajñe ṛṣiḥ salilajanmanaḥ ||. Zie ook Vā. Pur. 9, 92 mānasaç ca Rucir nāma vijñeyo Brahmaṇaḥ sutaḥ | prāṇāt svād asṛjad Dakṣaṃ cakṣurbhyāṃ ca Marīcinam. Vgl. de aant. bij Bmḍ. Pur. p. 57, 11 en de geheele passage.

–24. *ahaṃkāra*°; opmerkelijk is, dat Nīlalohita in dit verband genoemd wordt; men vergelijke Vāyu Pur. 9, 95: abhimānātmakaṃ bhadraṃ nirmame Nīlalohitam; waarnaast reeds in het Bmḍ. Pur. 1, 9, 23: abh° Rudraṃ nirmame nīlalohitam.

–29. *Atri*, het Vā. Pur. gaat verder: çiraso 'ṅgirasaṃ caiva çrotrād Atriṃ tathaiva ca | Pulastyaṃ ca tathodānād vyānāc ca Pulahaṃ punaḥ | samānajaṃ Vaçiṣṭhaṃ tu, apānān nirmame Kratum.

p. 345–4. *Nahan*. De brahmarṣi's of prajāpati's zijn hier dus: Dakṣa, Marīci, Ruci, Nīlalohita, Bhṛgu, Atri, Aṅgira, Pulaha, Kratu, Wasiṣṭha, tien in getal; het Bmḍ. Pur. geeft 9 (p. 56, 8, en Aant.): Pulastya, aldaar genoemd, ontbreekt hier; Ruci (cf. Skt. Bmḍ. Pur. 1, 9, 20; 21; Vā. Pur. 9, 92) en Nīlalohita (Skt. Bmḍ. Pur. 1, 9, 23; Vā. Pur. 9, 95) komen daar niet voor (vgl. p. 58, 17!); voor N. vgl. echter Rudra, Bmḍ. Pur. p. 57, 13, waarbij verg. Skt. Bmḍ. Pur. 1, 9, 23. Genoemde Skt. teksten hebben echter niet steeds dezelfde opvatting. Zie Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 185, met n. 1. — Aṅgira komt hier dus uit 't hoofd, afwijkend van Bmḍ. Pur. p. 57, 14 (çirasaḥ, Skt. Bmḍ.- en Vā. Pur.), Pulaha uit den prāṇa bāyu, anders dan Bmḍ. Pur. p. 57, 15.

–5. *pañcaprāṇa*, hier eigenaardig gebruikt. De prāṇa's zijn meestal 5 in getal: prāṇa, apāna, samāna, vyāna, udāna (lichaamswindstroomingen; Lebenshauche); zoo b.v. in 't Bmḍ. Pur.; hier zijn er slechts drie genoemd (vgl. K. B. W. IV, 291); kan dit er op wijzen, dat er twee zijn uitgevallen (Pulastya uit den udāna) en in de war geraakt (Dakṣa en Pulaha)? Of is bedoeld „de vijf zintuigen?". Over de vijf prāṇa's Caland, Z. D. M. G. 55, p. 261 vlg.; Garbe, Sāṃkhya-

Phil.[2] p. 318 en daar genoemde literatuur, Tuxen, Yoga, p. 86; e.a. bv. Jolly, Medizin, p. 40. — Zie ook Kats, Sang hy. Kam., p. 168.

–6. *Caturdaça-Manu*: zeer korte overgang! Bij deze passage vgl. Bmḍ. Pur. p. 113, 1 sqq. De namen zijn voor een deel gemakkelijk te herkennen; de latere hebben geleden: pañca-Sāwarṇi heeten 8—12, Bmḍ. Pur. p. 113, 12. Swārocima kan een reeds „voor-Javaansche" fout zijn (Wulff, Wirāṭa-parwa, p. 50). Tawasa: vgl. Bmḍ. Pur., bij p. 113, 5. Recaka < Raivata, een zeer veelvuldige fout; derhalve verbeterd. Waiwaswata is (vgl. r. 11) verbeterd, ofschoon men steeds aan Dewa° heeft kunnen denken (voor w > d, b.v. Wirāṭap., p. 86, 17). Rohita is ook Hariv. 468 de naam van den negenden Manu, Dakṣa-Sāvarṇi. Lohita's zijn een klasse goden onder den twaalfden Manu; zie Viṣṇu Pur. 3, 2, 33. Over de verdere namen: de aant. bij Bmḍ. Pur. p. 113, 12; Wilson, bij Vi. Pur., in Wilson-Hall, III, p. 25. De namen P. en S. ken ik niet van elders.

–16. *caturyugāṇi*; is *caturyugāṇi* hier op te vatten als „die vier Weltalter in sich schliessend"? (vgl. Raghuvaṃça, 10, 23). Over de lengte van een manvantaram enz. mijn aant. bij Bmḍ. Pur. p. 58, 1. Verwisseling van -e en -aṃ b.v. Wirāṭap., pp. 24, 27; 56, 9; van k(kh) en n: Wulff, Wirāṭap., p. 178.

–22. *pira kari anak*. Over de kinderen van Dakṣa heb ik in de Inleiding gesproken; men zie aldaar, pp. 356 vlgg. Hier nog eenige bijzonderheden.

–27. *Prajāpati*: elders Dharma.

Onder de namen van de kinderen dezer 13 dochters zijn enkele, die afwijken: Dhṛti met Wedhṛti, welke naam mij in dit verband onbekend is. Vaidhṛti of -a is in het Bhāg. Pur., 8, 13, 25, de naam van Indra in den elfden Manvantara, elders (ibid., 8, 1, 29) de naam van een klasse goden, kinderen van Vidhṛti. — Kuntimān, elders Lobha of Lābha, is mij verder niet bekend. — De namen van de kinderen van Kriyā zijn gelijk aan de in Vāyu Pur. 10, 34 genoemde. — Voor Pramiti hebben andere teksten Apramāda, b.v. Bmḍ. Pur. p. 59, 2; zie de aant. Ofschoon Pramiti voorkomt (in ander verband, b.v. Vā. Pur. 98, 110), zou men hier Pramati kunnen veronderstellen. — Weçaya, elders, b.v. Skt. Bmḍ. Pur. 1, 9, 61, Vyavasāya, waarvan onze vorm een verbastering kan zijn. — Soma, elders Kṣema, waarsch. verknoeid (kṣ > s zeer veelvuldig, e > o). Çuta zal uit Sukha verknoeid zijn. Yaça(ḥ) is elders de dochter van Kīrti; ook het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. wijkt af (p. 59, 4). De mededeeling over de zoons van Kīrti is eveneens eigenaardig.

p. 346–16. *kaliṅanya*. De volgende namen (voor de volgorde: aant. bij Bmḍ. Pur. p. 58, 22): Smuti < Smṛti; Parā ontbreekt elders. Swaya staat voor Svāhā.

–20. *kumēmit antiganya*: mij niet van elders bekende uitdrukking.

–22. *Dakṣena*, de lezing is zuiver gissing.

–23. *bhaṭṭāra*, niet mogelijk te beslissen of x of y de juiste lezing heeft; vgl. Bmḍ. Pur. pp. 59; 60 passim.

–24. *Sahasra-rudra*, Bmḍ. Pur. p. 59, 26.

Khyāti met man en nakroost, Bmḍ. Pur. p. 60, 17 sqq. Ook hier een afwijkende naam voor Çrī's tweede kind: Açwa; soms wordt Açwa als zoon van Dakṣa genoemd (zie Wilson-Hall, Vi. P. I, 103). Het is echter zeer wel mogelijk, dat de verdere kinderen van Çrī „kuda ya wih" (Bmḍ. Pur., p. 60, 23), „divyacāriṇaḥ | ye vahanti vimānāni devānāṃ" (Vā. Pur. 28, 3), hieronder verborgen zijn.

–29. *Puṇḍarīkā* enz., Bmḍ. Pur. p. 60, 31 sqq. Over Mārkaṇḍeya is onze tekst uitvoeriger. Wukir Damaluṅ, zie K. B. W. II, 520; Pigeaud, T. P. p. 214 (citaat); vgl. ook p. 347, s.v.

p. 347–3. *Dhūmrāṇī*, Bmḍ. Pur. 60, 29 Dhūmrā (de uitgang -āṇī vaak bij vrouwennamen, zie b.v. Whitney, Skt. Gr., § 1223 b); er komen varianten voor; zie aant. ald. Vedaçiras ook in Skt. teksten, Oud-Jav. Bmḍ. Pur. wijkt af.

–5. *nihan*, hier van het voorafgaande.

–6. *Sambhūti*, etc.: Bmḍ. Pur. p. 61, 7. — *Kṛmi* etc., elders vier namen, zie de aant. ald. r. 8; Kṛmi herinnert aan Kṛṣṭi, Acinti aan Apaciti (Vā. Pur. 28, 9c). Ook *Pawaça* (hss. F H) is eigenaardig; bedoeld is Parvaça; het woord is, daar vele varianten voorkomen, niet veranderd; zie ad Bmḍ. Pur. p. 61, 11.

–9. *Suddhanwā* voor Sudhāmā. Parwaçā zal de vrouw van Pawaça zijn (in Skt. teksten is Parvaçā de vrouw van Parvaça, zie Bmḍ. Pur. 1, 11, 15 e.a.). Wellicht is er in onzen tekst iets verloren gegaan, n.l. *saṅ Pawaça makastrī* voor den naam van de tweede vrouw. Bij de namen van de kinderen vgl. ibid. 1, 11, 16: sutau | Yajurdhāmaṃ ca — Stambhakāçyapam; vgl. echter Oud-Jav. Bmḍ. Pur. p. 61, 13.

–13. *Sinībālī* en *Kuhu*, elders zes kinderen, doch geen toelichting; Kuhu naast Kuhū (b.v. Vā. Pur. 28, 15).

–17. *Prīti*, vgl. Bmḍ. Pur. p. 61, 26; daar wsl. Datoni en nog twee zoons Dewabāhu en Hatimāna, die hier dochters zijn; bij den laatsten naam b.v. Vā. Pur. 28, 23 svasā yavīyasī teṣāṃ Sadvatī nāma viçrutā.

–20. *Sujaṅghā*. In 't Vā. Pur. en Skt. Bmḍ. Pur. (28, 24; 1, 11, 29)

Sujaṅghī. — Rāma doodde inderdaad Subāhu (vgl. b.v. Rām. 1, 19; 30; Viṣṇu Pur. 4, 4, 42; p. 316 bij Wilson-Hall, III).

-23. *Kṣamā* (verbeterd; zie crit. app.), Bmḍ. Pur. p. 62, 1. Ambariwān, ald. p. 114, 4; vgl. bij p. 62, 2. De derde naam staat in de hss. y + B voor Sahiṣṇu. — Elders meer over deze familie. — *Parā* wordt hier niet genoemd. *Sannati*, enz. Bmḍ. Pur. p. 62, 9. Over de Vālakhilya's is ook 't Skt. Bmḍ. Pur., 1, 11, 37, uitvoeriger: Aruṇasyāgrato yānti parivārya Divākaram; 't Oud-Jav. Bmḍ. Pur. niet; zie p. 62, 10 en de aant. De eene zuster heet ook Bmḍ. Pur., 1, 11, 38, Satyavatī; de andere naam wijkt af.

-30. *Anasūyā,* Bmḍ. Pur. p. 61, 22. *Pañcâkalmaṣa* zal te lezen zijn; niet als eigennaam van één persoon op te vatten: vgl. Bmḍ. Pur. 1, 11, 22; Vā. Pur. 28, 18: Anasūyā vijajñe vai pañcātreyān akalmaṣān; andere teksten spreken van: jajñe putrān akalmaṣān (vgl. Kirfel, P. P., p. 42, 6). — Bij Satyadewa is in hs. A aangeteekend: Satyanetra; zoo ook Bmḍ. Pur., p. 61, 23 en in Skt. teksten. Voor den tweeden naam elders Hawya. Rawisuta slaat op Çanaiçcara, de planeet Saturnus, een zoon van den Zonnegod, Buddha op het dan als Çākya gelezene Sakya. De vijfde zoon, Soma, ontbreekt, hoogstwaarschijnlijk uitgevallen.

p. 348-5. *Ūrjā,* Bmḍ. Pur. p. 62, 13. Eenige der namen van de 7 zoons zijn verbasterd, doch, behalve Patra (elders Anaya, Anagha, Pavana e.a.), te herkennen.

-7. *Çukra* in overeenstemming met Viṣṇu Pur. 1, 10, 14; vgl. ad Bmḍ. Pur. p. 62, 14. *Ndatan* is onmisbaar.

Het meisje heet elders Puṇḍarīkā, Bmḍ. Pur. p. 62, 14 en Skt. teksten, b.v. Vā. Pur. 28, 34. Het oudste kind heet hier dus reeds „de achtste"!

-10. *Swāhā,* niet in het Bmḍ. Pur., waar Agni overgeslagen wordt (p. 62, 21). Zie echter Vā. Pur. 29, 1 sqq.; Skt. Bmḍ. Pur. 1, 12, 1 sqq.: tasmāt (sc. Agneḥ) Svāhā, vyajāyata | Pāvakaṃ Pavamānaṃ ca, Çucir agniç ca yaḥ smṛtaḥ | nirmathyaḥ Pavamānas tu, vaidyutaḥ Pāvakaḥ smṛtaḥ | Çuciḥ sauras tu vijñeyaḥ Svāhāputrās tu te trayaḥ |. — *Swāhā,* de bekende offerroep. *Hawyawāhana,* Skt. Bmḍ. Pur. 1, 12, 4; Vā. Pur. 29, 4 Pavamānātmajaç caiva Kavyavāhana ucyate | Pāvakiḥ (Pāvakāt Vā.) Saharakṣas tu Havyavāhaḥ Çuceḥ sutaḥ | devānāṃ Havyavāho 'gniḥ, pitṝṇāṃ Kavyavāhanaḥ | Saharakṣo 'surāṇāṃ tu. — Saharakṣa > (sañ) Harakṣya. Onze tekst neemt Hawyawāhana als zoon van Pawamāna, doch ook als vuur der goden. Een der beide H.'s zal echter uit Kawyawāhana zijn ontstaan, doch welke, is on-

zeker. Uit °*anak Kawyawāhana*, eerst met de *k* één maal geschreven, later met *-k h-* kan de foutieve lezing zijn ontstaan. Vgl. nog Taitt. Saṃh. 2, 5, 8, 6 trayo vā agnayo havyavāhano devānāṃ kavyavāhanaḥ pitṝṇāṃ saharakṣā asurāṇām. Vgl. ook A. A. Macdonell, Vedic. Myth. (Grundriss), p. 97. — In het Skt. Bmḍ.- en Vāyu Pur. volgt thans het Agnivaṃçavarṇanam, een beschrijving van het geslacht van Agni. Andere Skt. teksten zijn hier echter belangrijk korter; bijzonderheden in mijn aant. op Bmḍ. Pur. p. 62, 21.

–20. *Swadhā*. Ook in het Bmḍ. Pur. volgt nu de vermelding van haar kroost bij de Pitaras, echter zonder dat zij genoemd wordt. Ṛtu wordt daar niet vermeld; de kinderen worden daar en in de Skt. teksten anders genoemd (Bmḍ. Pur. p. 62, 23; zie ook de aant.).

–23. *mastrī*. Deze plaats stemt ten deele overeen met Skt. Bmḍ. Pur. 2, 2, 5; Brahma Pur. 3, 5; Vāyu Pur. 65, 128; Viṣṇu Pur. 1, 15, 89 e.a.; zie Kirfel, P. P. p. 156, 6. Dakṣa, de Prajāpati werd n.l. later herboren als zoon van de Pracetas (Bmḍ. Pur. p. 62, 13). Men zie over deze verdubbeling van de figuur van Dakṣa, Wilson, Vishṇu Pur. II, p. 9, noot. Deze „tweede" Dakṣa kreeg van Brahmā het bevel nakroost te verwekken en nam daartoe tenslotte een echtgenoote (b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 85 sqq.; Wilson-Hall, II, p. 12), geciteerd volgens Kirfel, t.a.p.: Asiknīm āvahat patnīṃ Vīraṇasya prajāpateḥ | sutāṃ sutapasā yuktāṃ mahatīṃ lokadhāriṇīm. Het aantal zoons dat hij verwekt loopt in het Viṣṇu Pur. e.a. in de duizenden; vgl. Kirfel, P. P., p. 156, 7 enz. Daarna verwekte hij dochters, die hij aan verschillende echtgenooten gaf, 10 aan Dharma enz.

Asiktiki, d.w.z. Asiknī der Skt. teksten; zie de Inl., p. 357.

De namen van de dochters luiden Vā. Pur. 66, 1; Skt. Bmḍ. Pur. 2, 3, 1; Viṣṇu Pur. 1, 15, 105 e.a.: Arundhatī, Vasu, Yāmī, Lambā, Bhānu, Marutvatī, Saṃkalpā, Muhūrtā, Sādhyā, Viçvā (enkele geringe var.). Voor Yāmī staat dus Jāmili, een mij verder niet bekende vorm; voor dezen naam heeft echter het Çiva Pur. (Dharmasaṃh.), 54, 16 Jāmi, het Skt. Bmḍ. Pur. Jāmā. Ook de volgorde wijkt af.

–28. *saṅ Jāmili*, enz. Men merke op, dat het hier volgende in het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. ontbreekt. Nawawiti staat voor Nāgavīthī, de benaming van een sterregroep op den Uttaramārga (Kirfel, Kosmogr. p. 140). Men vgl. Skt. Bmḍ. Pur. 2, 3, 33; Vā. Pur. 66, 34; Brahma Pur. 3, 32 e.a.

Wintaṅ wuwur (vgl. Bmḍ. Pur. 148, 23), de Melkweg.

–30. *Marutwān*; in Skt. teksten, b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 109 wordt ge-

leerd: pṛthivīviṣayaṃ sarvam Arundhatyāṃ vyajāyata, „the divisions of the earth were born of A." (Wilson). De *Marutvantaḥ* zijn zoons van Marutvatī, b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 107; Bmḍ. Pur. 2, 3, 32 e.a.

Wiçwā is elders de moeder der Viçvedeva's (-devatā's), vgl. b.v. Brahma Pur. 3, 30; Viṣṇu Pur. 1, 15, 106. Men vgl. ook een uitvoeriger versie, b.v. Vā. Pur. 66, 31; (vgl. Bmḍ. Pur. 2, 3, 30) Viçvedevās tu Viçvāyāṃ jajñire daça (geen constant aantal) viçrutāḥ | Kratur Dakṣaḥ Çravaḥ Satyaḥ Kālaḥ Kāmo Dhunis tathā | Kuruvān Prabhavāṃç caiva Rocamānaç ca te daça. — Onze tekst geeft 8 namen, een meer voorkomend aantal (vgl. Wilson-Hall, III, p. 179), behalve Dakṣa echter verschillende namen). De namen van onzen tekst hebben vrij verregaande overeenkomst met die van 't Vā. Pur.; voor Dhuni heeft het Skt. Bmḍ. Pur. 2, 3, 30 zelfs Muni. Toch worden ze ook hier „daça-Wiçwa" genoemd; er zullen dus 2 namen uitgevallen zijn. *Kratu* is gelezen, daar -rĕ- zeer vaak i.p.v. ra staat in de hss.; vgl. b.v. Bmḍ. Pur. p. 56, 9; 57, 16; 62, 9!

p. 349–3. *Wasu*; de Vasu's, een klasse van 8 godheden, personificaties van natuurverschijnselen, gevolg van Indra, zijn de kinderen van Vasu. Men vergelijke Bmḍ. Pur. 2, 3, 20; Viṣṇu Pur. 1, 15, 111 (Wilson-Hall, II, p. 23). In onzen tekst is Anala (vuur) voor Anila (wind) uitgevallen. Voorts Prabhāta voor Prabhāsa (dageraad), een merkwaardiger wijze ook elders (in Vijñāneçvara's Mitākṣarā, 142, 1, een in Z.-Indië in de XIe E. ontstaan werk) voorkomende fout; zie ook Bmḍ. Pur. 2, 3, 21. — De hier volgende uitweiding over de kinderen van de Vasu's komt ook elders in dit verband voor.

–6. *Dhara* (sic) heeft elders 5 kinderen (Viṣṇu Pur. 1, 15, 113 vlg., e.a., Kirfel's 1e groep), in 't Skt. Bmḍ. drie. Vgl. ald. 2, 3, 22 Dharasya putro Draviṇo Hutahavyo Rajas tathā. Het Vāyu Pur. althans de Bibl. Ind.-ed. (2, 5, 21) luidt anders. — Kāla is Dhruva's zoon (Skt. Bmḍ. Pur., t.a.p., e.a.). Soma heeft hier 4, elders (Skt Bmḍ. Pur. 2, 3, 23; Vā. Pur. 66, 22) 5 kinderen: Varcas, Budha, Dhara of Dhāra, Ūrmī of Ūrmi, Kalila of Kalilas. Men zie de verknoeiïng. De 1e gr. v. Kirfel noemt slechts één naam. — De kinderen van Āpaḥ zijn meer in overeenstemming met Kirfel's 1e gr.: Vaitaṇḍya, Çrama, Çānta of Çrānta, Muni of Dhvani (Muni, meest gelijkend op onzen tekst, b.v. Brahma Pur. 3, 37). Eén naam is hier uitgevallen; Vā. Pur. en Skt. Bmḍ. Pur. wijken af.

–10. *Kumāra* wel, mèt andere Agni-zonen, Priyabrata niet in de verwante Skt. teksten. — De vrouw van Anila is daar Çivā (Bmḍ. Pur. 2, 3, 25: Anilasya Çivā bhāryā); kinderen Manojava, slechts Agni

Pur. 18, 38 en Çiva Pur. (Dharmas.) 54, 24 Purojava[1]) en Avijñātagati (Bmḍ. Avijñāna°). — Dala, elders Devala. Viçvakarman ook elders. — De volgorde als de Bmḍ.-Vā.-groep.

-14. *Sādhyā* heeft tot kinderen de 12 Sādhya's (zie mijn Bmḍ. Pur., p. 253), in de Bmḍ.-Vā.-groep opgesomd: de met de hier genoemde overeenkomende zes zijn: Citti, Haya, Haṃsa, Nārāyaṇa, Vibhu, Prabhava. Vijf der overige vormen één regel, die mogelijk in het origineel uitgevallen is; Naya (bij Haya) is wsl. uitgevallen.

-16. *Marutwatī*: is de moeder der Marutvant's (Bmḍ. Pur 2, 3, 32 e.a.), die niet bij name genoemd worden: het Vā. Pur. leest (Kirfel. P. P. 176, 34) Marutaḥ. Vgl. Hopkins, Epic Myth. pp. 169 vlg.

-17. *Muhūrtā* is de moeder der Muhūrta's, personificaties van tijdsduur. De tekst is hier onvolledig, de Muhūrta's en de naam van Bhānu, de moeder der Bhānu's, zonnegodheden, zijn uitgevallen. — *Ghoṣa*, bij Jahn, Saurap., p. 72, plur., elders, b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 108; Brahma Pur. 2, 3, 32, sing.

-21. *nakṣatra*: vgl. de Inleiding, p. 361. Literatuur over de nakṣatra's bij Kirfel, Die Kosmographie der Inder, p. 34; in den Archipel, vgl. D. van Hinloopen Labberton, Geïllustreerd Handboek van Insulinde, Amsterdam 1910, pp. 40 vlgg., geciteerd bij Alfred Maass, Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel, T. B. G., 64 (1924), pp. 163 vlgg., waar men ook verdere bijzonderheden vindt[2]). Een overzicht van de nakṣatra's met aantal hunner sterren en gedaante (zie de Inleiding) bij Kirfel, t.a.p., p. 138 vlgg.

-22. *Açwinī*, bij Kirfel, Kosm., p. 139, no. 27; daarna 28, dan 1 (Kṛttikāḥ), enz.; no. 4 heet Ārdrā (vgl. Bmḍ. Pur., p. 174, 20; 21), no. 5 Punarvasu (veelal dualis), no. 7 Āçleṣāḥ (de verandering ç > k is merkwaardig), no. 14 Viçākhā in een paar teksten (Garuḍa- en Matsya Purāṇa), meestal in den dualis: Viçākhe, no. 15 Anurādhā (bh en n worden vaker verward), no. 16 Jyeṣṭhā; no. 19 en 20, Uttarāṣāḍhā en Abhijit, ontbreken (Abhijit is echter in de groepeering van 3 × 3 × 3 — zie de Inleiding — niet opgenomen), evenzoo 22 en 23, Çraviṣṭhāḥ of Dhaniṣṭhā en Çatabhiṣaj, 24 heet Pūrvabhādrapadā (zie b.v. Wilson-Hall, Vishṇu-Pur. II, p. 268) of Pūrvaproṣṭhapade, no. 25 en 26 zijn van plaats verwisseld (weer: -padā).

-28. *lima*: volgens anderen: 1, elders ook 5 (vgl. Kirfel, Kosm. p. 138,

---

[1]) Na Purojawa heeft hs. H: saka ri strī nira saṅ Açiwa, een toevoeging van een afschrijver; na den volgenden naam: anak ira waneh, eveneens.

[2]) Vergelijk vooral Pigeaud, T. B. G. 65, p. 282 vlgg.; zie Inleiding.

en n. 4). Hier ratha, bij Kirfel çakaṭa; in de nakṣatra-lijst bij van Hinloopen Labberton (zie T. B. G. 64, 164) en ook elders (Maass, T. B. G. 64, tgr. p. 168) is sprake van een sterrebeeld padati suwuṅ, „leege wagen", in Friederich's opgave (zie Maass, t.a.p., no. 10) van padati çūnya „id.", volgens Maass is dit de Kleine Beer; Rohiṇī is (Kirfel, o.c., p. 36) α, ϑ, γ, δ, ε Tauri.

–29. *paras-paras*, in de Skt. teksten heeft dit sterrebeeld den vorm van een kṣura, scheermes.

p. 350–1. *wuk damaluṅ*: de tekst springt over van no. 3 op no. 6; in de Skt. teksten gelijkt Puṣya op een pijl (çara, bāṇa). Op eenige astrologische kalenders (Maass, o.c., p. 166; tgr. p. 168, no. 15) komt Sidamaluṅ voor, bij Friederich: Celeṅ, wild zwijn; volgens Maass is Venus bedoeld; vgl. ook Maass, T. B. G. 64, p. 441; bij Kirfel, o.c., p. 36 is Puṣya of Tiṣya ϑ, δ, γ Cancri. Over wuk damaluṇ (Dam.) vgl. K. B. W. II, 520; Pigeaud, T. P. Bladwijzer en boven p. 387.

–2. *liman*, hier zonder naam, of bij het volgende te nemen?; no. 19 Uttarāṣāḍhā heeft den vorm van een olifant. Gaja (gadjah) komt bij Friederich en elders voor (Maass, o.c., tgr. p. 168, no. 2; vlg. p. 164), bij Maass: = Stier en Plejaden; Uttarāṣāḍhā is σ, ζ Sagittarii. Vgl. beneden bij Jyeṣṭhā.

iṅ tĕṅah; Ārdrā gelijkt in de Sanskrit teksten (no. 4 bij Kirfel, o.c., p. 138) op een edelsteen.

–3. *akṣara*; Bharaṇī (no. 28) gelijkt in de Sanskrit teksten op een moederschoot (yoni); Açvinī (no. 27) op een paardekop (turagamukha, açva); het Paard (kuda, bij Friederich, elders djaran, Maass, tgr. p. 168, no. 11; p. 164, no. 3) komt in den Archipel voor; Maass identificeert het niet; Açvinī (zóó Matsya Pur., elders Açvayujau) is β, γ Arietis. Steekt in de lezing van hs. B (vgl. F H) soms caturaṅga, vierdeelig leger, een soort schaakspel?

–5. *parahu*; Punarvasu (no. 5) gelijkt in de Skt. teksten op een gṛha (huis), hier op een soort schip (of een sirih-presenteerbakje, lañcaṅ?). Bij Maass, tgr. p. 168, no. 28 is sprake van prawu pĕgat, Banawah pasah, gebroken schip (= Argo), vgl. p. 164, no. 13, alsook van een joṅ sarat, volgeladen schip, op één astrologische kalender prahu zonder meer geheeten (= de Groote Beer). Punarvasu wordt geïdentificeerd met β, α Geminorum. Het aantal sterren is in de Sanskrit teksten 2 of 4.

–7. *Maghā* (zoo Matsya Pur.; elders plur.), no. 8 heeft in de Skt. bronnen 5 of 6 sterren en den vorm van een çālā (huis) of van een ākāra; het wordt geïdentificeerd met α, η, γ, ζ, μ, ε Leonis.

Bij Maass, p. 164, no. 4 is sprake van gubug penceṅ, het scheeve huisje (= het Zuiderkruis), elders lumbuṅ, rijstschuur. Hier is dus wel niets meer te zien dan een toevallige gedeeltelijke overeenstemming van een door Hindoes en Archipel-bewoners ergens aan den hemel geziene gedaante van een sterregroep. De gedaante die onze tekst noemt ken ik niet van elders.

–8. *Hasta* (hand) is de vorm van het gelijknamige maanhuis no. 11; met 5 sterren in de Skt. teksten.

–10. *salah ukur*; Viçākhā (no. 14; 2 of 4 sterren in de Skt. bronnen) gelijkt op een dhiṣṇyatoraṇa, „Tor einer Weltgegend?" (Kirfel, p. 139) of op een toraṇa, „boog, poort, eerepoort" zonder meer (dhiṣṇya kan o.a. zijn: wat slechts met den geest kan worden waargenomen; woonplaats, huis, verblijfplaats; sterrebeeld). Bij Friederich vinden we salah ukur (zie Maass, tgr. p. 168, no. 122: „Unzufriedenheit und fortdauernder Streit mit Menschen"?), ook bij Van Hinloopen Labberton, bij Maass, t.a.p. en p. 164, 5 „verkehrt ausgemessen". Onze tekst geeft met waṅunᵃan salah-ukur een volledigere en m.i. de oorspronkelijke benaming. Of dezelfde sterren bedoeld zijn en er tusschen toraṇa en waṅunᵃan verband bestaat, kan ik niet uitmaken, Maass geeft geen identificatie; Viçākhe zijn ι, γ, β, α Librae.

–11. *Citrā* (no. 12) en *Svāti* (no. 13) gelijken op een parel of lamp en op een pravāla, koraal of parel.

–12. *Uttaraphalgunī* (no. 10) heeft in de Skt. teksten 2 of 5 sterren en gelijkt daar op een rustbed, paryaṅka; de volgende (no. 9) heeft daar 2 sterren en gelijkt op een çayana, paryaṅka, eveneens dus op een rustbed (wel te zamen met de vorige). [Zie addenda].

–13. *hĕḍuk*, zie K. B. W. I, 160.

–15. *Anurādhā* (no. 15) gelijkt op 'n offergave (bali) of op een boog, poort (toraṇa; vgl. boven en Kirfel, p. 139) en heeft 3 of 4 sterren in de Skt. teksten.

–17. *Jyeṣṭhā*, (no. 16, met 1 of 3 sterren) heeft in de Skt. bronnen de gedaante van een ring (satkuṇḍala). Boven hebben we reeds een *liman* ontmoet. Jyeṣṭhā is te identificeeren met α, σ, τ Scorpionis.

–18. *saṅkal tikĕl*, gebroken steel van 'n bijl, ook in de opgave uit Klungklung (Maass, o.c., p. 164, no. 25), en in eenige astrologische kalenders (Maass, o.c., tgr. p. 168, no. 21); volgens Maass te identificeeren met „ι, x, R, v scorpii". Mūla, no. 17 in de Skt. opgaven, heeft daar 7, 9 of 11 sterren en gelijkt op een stap van 'n woedenden leeuw (kruddhakeçarivikrama) of 'n wijnpalm (tāla); dit nakṣatra

is λ, υ, $\varkappa$, ι, ϑ, η, ζ, μ, ε Scorpionis. Hier dus een zekere overeenstemming in sterren!

–19. *Pūrvāṣāḍhā* gelijkt in de Skt. opgaven op een çayā (bed) en heeft er 2 of 4 sterren.

–20. *Çatabhiṣa*, Çatabhiṣaj van de Skt. teksten, heeft daar 1 of 100 sterren en den vorm van een vṛtta, kring. De beide volgende hebben aldaar ieder 2 sterren en gelijken resp. op een tweelingenpaar of een (rust)bed (dit wel samen).

–22. *pujuh ataruṅ*; vgl. bij Van Hinl. Labb. (Maass, o.c., p. 164, no. 27) pujuh taruṅ, „die Kampfwachtel", elders eveneens (zie Maass, o.c., p. 168, no. 34); ze worden daar gelijk gesteld met „μ und ζ scorpii". Vgl. Wilkinson, Mal.-Engl. Dict., II, 4 puyoh berlaga. Revatī, met 1 of 32 sterren is in de Skt. bronnen no. 26 en heeft daar den vorm van een tamboerijn (muraja); ze is ζ Piscium.

–24. *Çravaṇa* heeft in de Skt. teksten denzelfden vorm of ook die van drie voetstappen (trivikrama); aldaar no. 21 met 3 sterren. — Als laatste wordt hier nog de boven overgeslagen *Dhaniṣṭhā* vermeld; in de Skt. bronnen is haar vorm een mṛdaṅga, 'n soort trommel; ze heeft 4 of 5 sterren. — De lijst vertoont dus vele verschillen zoowel met de opgaven en beschrijvingen der nakṣatra's in de Sanskrit geschriften, als met wat we bij Maass, t.a.p. vinden. Er bestaat echter, zooals reeds in de Inleiding opgemerkt, nog meer variatie.

–27. *Suranadī*; over wintaṅ wuwur zie boven. Suranadī, Devanadī e.a. zijn namen voor den Ganges, die van den hemel neerkomt. Vgl. Oud-Jav. Bmḍ. Pur. p. 147, 28 vlgg., voor wintaṅ wuwur p. 148, 23.

Voordat de tekst op de dochters van Dakṣa terugkomt, deelt hij ons in een uitvoerig intermezzo allerlei andere bijzonderheden mee.

p. 351–4. *kena*, een dergelijke vraag stelt Yudhiṣṭhira aan Bhīṣma, Mbh. 13, 111, 2 (5398): kena vṛttena rājendra vartamānā narā bhuvi | prāpnuvanty uttamaṃ svargaṃ kathaṃ ca narakaṃ nṛpa.

–10. *kāyikaḥ* (zie ook beneden), vgl. Mānavadharmaçāstra, 12, 3 çubhāçubhaphalaṃ karma manovāgdehasambhavam | karmajā gatayo nṛṇām uttamādhamamadhyamāḥ.

–11. *svargasopāna*, vgl. Hariv. 14521.

–15. *sāmagrī*; Skt. samagra, volledig, compleet, geheel; neutr. alles; hiervan: sāmagrī, totaliteit, volledigheid van alles wat ergens aanwezig dient te zijn; alsook sāmagrya, idem; K. B. W. III, 351 en Juynboll, Wdl. 592 te corrigeeren.

–22. *çarīrajaiḥ*, deze çloka stemt volkomen overeen met 't Mānavadhar-

maçāstra, 12, 9. Uitgebreid Yājñ. 3, 134—136; met eenigszins andere woorden Yājñ. 3, 131. Vgl. ook Manu, 12, 5—8. De omschrijving wordt eenigszins anders gegeven, bij de mānasa-zonden b.v. (Manu, 12, 5): paradravyeṣv abhidhyānaṃ manasāniṣṭhacintanam | vitathābhiniveçaç ca trividhaṃ karma mānasam. — Deze trits komt vaak voor; in 't epos b.v. Mbh. 18, 303 kāyikaṃ vācikaṃ caiva manasā samupārjitam; in het Mahānirv. T., 3, 75: men kan den hoogsten Heer op deze 3 wijzen vereeren; enz. Voorts Viṣṇu Pur. 3, 12, 45 e.a.

mleccha, bij Manu, vgl. hier in 't citaat, *antyajātitā*. Mleccha's zijn „barbaren"; in de Sanskrit literatuur worden ze herhaaldelijk genoemd met ketters, verachte volksstammen, uitgeworpen çūdra's. Zie ook Kern, V. G. 8, 93; K. B. W. IV, 585. De naam is, als caṇḍāla, nog op Bali bekend; vgl. Korn, Adatrecht van Bali[2], p. 168.

p. 352–5. *eman*, vgl. p. 391, 5; bet. verwant met die van Soend. heman?

–10. *dharmaçīlam*; blindheid als gevolg van zonden in een vorige existentie, b.v. ook Manu 11, 52 (in eenige hss.): dīpahartā bhaved andhaḥ, ook Viṣṇu-smṛti, 45, 20 wegens stelen van 'n lamp; 45, 19 wegens dooden van 'n koe (vgl. nog 45, 32); Gar. Pur. Sār. 5, 8, wie een boek steelt.

–11. *Mahāraurava* is een vaak genoemde hel (schildering Mārk. Pur. 12, 3—9; van gloeiend koper; geboeid wordt de booswicht daarin een prooi van kraaien, wolven, muskieten, gieren, enz., 1000 × 10000 jaar; zie ook Brahma Pur. 215, 99: een vlammenzee), waar volgens Bhāg. Pur. 5, 26, 12 e.a. iemand gestraft wordt, die slechts op eigen behoud bedacht is en zich niet om anderen bekommert, volgens Agni Pur. 203, 8, iemand, die zich aan brandschatting bezondigt, evenzoo Br. Pur. 215, 99, waar ook moordenaars van vrouwen, kinderen en grijsaards.

–21. *hana ujar:* stomheid, bij Manu 11, 51 e.a.: maukyaṃ vāgapahārakaḥ, wsl. iemand die zonder vergunning den Veda leert, plagiaatpleger van den Veda, bij Viṣṇu 45, 15 ook iemand die een god of brahmaan beschimpt; vgl. 45, 33; Gar. Pur. Sār. 5, 8 een valsche getuige.

–25. *rasendriya*, vgl. het glossarium. Zie de aant. bij p. 375, 21. In tegenstelling met p. 399 (dl. 90) niet corrupt te achten.

–28. *çravaṇīyam*; dooven, bij Manu (11, 53) en Viṣṇu (45, 33) in het algemeen genoemd; Gar. Pur. Sār. 5, 9 wegens hooren naar onwaarheid.

p. 353–1. *hitāwasāna*; men kan dit opvatten als Skt. *hita* + *avasāna*, einde; doch het is m.i. minstens even waarschijnlijk aan *hita* + *vāsanā* te

denken. „Ein jeder Vorgang prägt eine entsprechende Spur ein in den Boden des Denkorgans, und diese Spur verharrt da als ein Keim im Ackergrund oder als eine Disposition für die künftige Reproduktion dieses Vorganges... Diese Dispositionen... bilden bei ihrer unendlichen Menge ein sehr wesentliches Attribut des Denkorgans". Dit denkorgaan blijft echter „der nährende Boden, das verknüpfende, einheitgebende Band, das Substrat, zu welchem sämtliche Dispositionen nur Attribute sind". Zie Paul Markus, Yoga-Philosophie, pp. 36 vlgg.; vgl. Garbe, Sāṃkhya Phil.[2], pp. 331 vlgg.; Tuxen, Yoga, pp. 114 vlgg. Deze door den geest ontvangen en daarin als dispositie blijvende voorstellingen heeten *vāsanā*.

–8. *yo dharmam*; gebrekkigheid, lamheid, bij Viṣṇu 45, 14 (açvāpahārakaḥ paṅguḥ) en Manu, 11, 51 straf voor paardedieven; Gar. Pur. Sār. 5, 9 voor hem die een brahmaan of koe met den voet stoot.

–18. *dauçcarmyam,* vgl. Manu 11, 49: dauçcarmyaṃ gurutalpagaḥ (sc. prāpnoti). Vgl. Viṣṇu 45, 6 (g-o duçcarmā); Yājñ. 3, 209, ook Agni Pur. 370, 32 (duçcarmā g-aḥ); Gar. Pur. Sār. 5, 4 (evenzoo). Het schenden van het bed zijns leeraars is een der 5 groote zonden (brahmanenmoord, surā-drinken, diefstal van het goud van een brahmaan, echtbreuk met de vrouw van den guru en connectie met schuldigen daaraan), volgens Manu 11, 54 (vgl. 9, 235); Viṣṇu 35, 1 e.a. (zie Bühler, S. B. E. 25, 441). Bij de opsomming der hellestraffen en derg. worden schuldigen daaraan dan ook steeds genoemd (b.v. Viṣṇu Pur. 2, 6, 10; Wilson-Hall, II, 216; Bmḍ. Pur. 4, 2, 155; Vā. Pur. 101, 153 e.a.); ook wereldlijke straffen zijn er op gesteld (Manu 9, 237: gurutalpe bhagaḥ kāryaḥ, een vulva worde hem op 't voorhoofd ingebrand; vgl. b.v. Baudhāyanadh. ç. 1, 18, 18; Viṣṇu 5, 7); in een volgende existentie wordt een dergelijke zondaar b.v. een zwijn voor 5 jaren, daarna 'n wolf voor 10 jaar, 'n kat voor 5 jaren enz. enz. (Mbh. 13, 111, 76 = 5474 vlgg.), of 100 malen gras, kruipplanten, rauw-vleesch-etende dieren enz. (Manu 12, 58); ook boetedoening (b.v. op 'n verhit ijzeren bed liggen, 'n rood-gloeiend vrouwenbeeld omarmen, „door den dood wordt hij dan rein", e.a., Manu, 11, 103 vlgg., vgl. Bühler, S. B. E. 25, 451 vlg.; vgl. b.v. ook Mbh. 12, 36, 20). — Vaak dus duçcarma, wsl. een ziekte, waarbij de huid verhardt (bijz. Abegg, Pretakalpa, p. 83), elders (Padma Pur. 4, 48, 55) mūtrakṛcchra, (aan) strangurie (lijdend). — Men lette hier op het toegevoegde anak niṅ guru.

–23. *agamyāgamana,* volgens Manu 11, 58; 170 e.a. is de vleeschelijke vereeniging met vrouwen, behoorende tot de agamyā's (zooals zusters

van dezelfde moeder, vrouwen van zoons of van vrienden, ongehuwde meisjes, vrouwen van de laagste klassen) ongeoorloofd; volgens Manu, t.a.p., e.a. is overtreding gelijk te stellen met gurutalpa; zoo b.v. ook volgens het Garuḍa Pur. (a. 105) in een zonden-opsomming; veelal wordt dat misdrijf echter afzonderlijk opgegeven. Door dergelijke verbintenissen ontstaat kastenmenging (Mbh. 13, 2580). Als verzoening wordt b.v. vermeld: gedurende zes maanden een nat kleed dragen en op 'n bed van asch liggen (Mbh. 12, 1275 = 35, 35). Vgl. ook Kūrma Pur., Utt. bh. 33, begin, waar allerlei gevallen onderscheiden worden; v. Negelein, Tr. Jagaddeva, p. 118. Vreeselijke hellestraffen staan er op: Br. Pur. 22, 12 vlg., zie ook Viṣṇu Pur. 2, 6, 13, Wilson-Hall, II, p. 216; Br. Pur. 214.

Wat de ziekten en kwalen in een volgende existentie betreft: het Padma Pur. 4, 48, 55 vlgg. onderscheidt gevallen: na verkeer met eigen dochter: raktakuṣṭhaḥ prajāyate, na verkeer met zuster: pītakuṣṭhaḥ, met broers-vrouw: gulmakuṣṭhaḥ, bij svāmigamyādigamana: dadrumaṇḍala, bij viçvastabhāryāgamana: gajacarma, voorts in andere gevallen: dakṣiṇāṅge vraṇī, vāmāṅge vraṇavān, kaṭau kuṣṭhaḥ. Zooals men ziet, veelal kuṣṭha, waaronder „gemeinsam eine sehr gefährliche, die schwersten Entstellungen hervorrufende Hautkrankheit, der sog. schwarze Aussatz" (Jolly, Med. § 68) verstaan wordt; echter ook ruimer „huidziekten". In Gar. Pur. Sār. 5, 4 wordt bepaald: agamyāgamanāt ṣaṇḍho, door omgang met een vrouw met wie uitoefening van den bijslaap verboden is wordt men impotent, 'n hermaphrodiet.

–25. *kaçaktin wīryanya*, vlg. y is te vergelijken met Bmḍ. Pur. p. 55, 27 (zie de aant., p. 236). Wat in den tekst te lezen?

–26. *pantikrama* wordt door Juynboll, Wdl., 338; 326 met „volgorde" vertaald. Wirāṭap. p. 91: de Pāṇḍawa's, gebaad en mooi gekleed, komen bij den koning der Matsya's binnen, masila mapaṅktikrama, maluṅguh atata ri paluṅguhan iṅ ratu sāmanta, correspondeerend met adhy. 65 (Utg.), begin. Voorts ibid. p. 13: haywâwĕrö deniṅ kawallabhan, tan ginakĕnâsiṅ sakahyun saṅ prabhu, tan soṅgwanuṅgwana lawan kelik nira, atutâtutureṅ pantikrama, etc. Vgl. Mbh. 4, 4, 23 (Uttg.) nāsyāniṣṭāni seveta nāhitaiḥ saha saṃviçet | svasthānān na vikampeta sa rājavasatiṃ vaset || dakṣiṇaṃ vātha vāmaṃ vā pārçvam āsīta paṇḍitaḥ, etc.

Skt. paṅkti is rij, groep, vereeniging, gezelschap, „company". „Iemand, die de beteekenis van den Veda kent..., iemand die 1000 (koeien) geeft, een honderd-jarige zijn brāhmaṇāḥ paṅktipāvanāḥ,

brahmanen die een gezelschap reinigen, wijden". Van belang voor onze plaats is b.v. Mbh. 13, 90, 5 vlgg. (= 4274 vlgg.), waar een lange opsomming gegeven wordt van brahmanen, die een of andere zonde begaan hebben en daardoor paṅktidūṣāḥ zijn geworden, d.w.z. personen, die een gezelschap verontreinigen; dientengevolge moeten ze bij een çrāddha (doodengave, -maaltijd) worden geweerd, evenals honden (ibid. 22 = 4290). Onder deze personen zijn o.a. embryo-dooders, teringlijders, giftmengers, dieven, enz., maar ook echtbrekers en zij, die het bed van hun guru schenden. Men verg. b.v. ook Bmḍ. Pur. 2, 15, 40; 41; 55: paṅktidūṣakāḥ. Zij zijn apāṅkteyāḥ, of zooals Manu, 3, 169; 176 e.a.; 11, 200, het zegt: apāṅktyāḥ; Manu, 3, 151 vlg., verklaart in 'n dergelijke opsomming o.a. lieden die durbala zijn hiertoe (durbala: duçcarmā, Kull.), als ook zij die met 'n outcast door huwelijk of anderszins verbonden zijn, en ook een çvitrin (: çvetakuṣṭhayuktaḥ, lijdend aan witte melaatschheid, Kull., 161), dus ook de categorieën van onze passage (zie Vā. Pur. 78, 72; Bmḍ. Pur. 3, 15, 53 vlgg.). In Gar. Pur. Sār. 5, 7 is sprake van een paṅktibhedaka; de Eng. vert. van Wood en Subrahmanyam (geciteerd bij Abegg, Pretakalpa, p. 84) verklaart: „who breaks the meal-row (this refers to the custom among Brahmins of sitting in a row at meals, and rising together. Whoever gives different food to one than to another is said to break the row also)". We hebben dus voor paṅkti de beteekenisovergang: rij > groep personen dié in 'n rij aanzitten. Zoo begrijpen we de vertaling van M. N. Dutt van bovengenoemde Mbh.-plaatsen: „who pollute the line", „that should be excluded from the line". Dit laatste gaat dan over tot „who is unworthy to sit in the company" (Bühler, S. B. E. 25, 107), of „nicht würdig einer geachteten Gesellschaft anzugehören, mit andern geachteten Personen an Etwas Theil zu nehmen" (P. W. I, 299); paṅktidūṣa tot „ein Schaden für die Gesellschaft" (P. W. IV, 354). Voor paṅktikrama > Jav. ook pantikrama, dat ik slechts uit Jav. teksten ken, komen we dus tot een beteekenis: „de wijze van doen, van optreden, de bestaande gebruiken in een (in de rij aangezeten) gezelschap" > „in een achtenswaardig gezelschap, onder lieden van standing, gepast gedrag". Zie echter ook Rangga Lawe, 1, 107.

–27. *çleṣṭan*; reeds van der Tuuk, K. B. W. III, 255, vroeg zich af of hier niet aan Skt. *çleṣman*, kleverige stof, slijm te denken is, wat goed in het verband zou passen. Misschien uit °*çliṣṭa*? of een quasi-Sanskrit vorming?

–28. *piçunaḥ*; aldus bij Manu 11, 50; vgl. Viṣṇu-Smṛti; 45, 7 (pūti-

nāsaḥ piçunaḥ), Agni Pur. 370, 34 (p° pūtināsikaḥ; anders Padma P. 4, 48, 44: kāsaçvāsavān, hoestend en hijgend.

Pūtinasyam is de naam van een neusziekte, de lijders hebben een stinkenden adem (*pūti* = bedorven, rot, stinkend) uit mond en neus: Jolly, Med. p. 116.

p. 354–2 *pūtivaktraḥ*, Manu, 11, 50 vervolgt: sūcakaḥ pūtivaktratām; vgl. Viṣṇu 45, 8. Bij Yājñavalkya, 3, 211 (202) en elders, b.v. Agni Pur. 370, 34: pūtivaktras tu sūcakaḥ. Een *sūcakaḥ* is een aanbrenger, verrader, aanklager, delator. De tekst is wel zeer afgeweken van de lezing die ik vermoed, áls deze er gestaan heeft (ook de Jav. tekst geeft niet geheel en al *sūcaka* weer). Galavedanāḥ noemt Var. Pur. 203, 16.

–5. *pitṛkopād*. Over koorts, enz. Jolly, Med. pp. 70 vlgg. Verscheidene teksten noemen echter als zonde: twist te hebben met z'n vader (Mbh. 13, 90, 4277), haat tegen z'n vader (Br. Pur. 22, 14; Viṣṇu Pur. 2, 6, 14), verlaten van den vader (Yājñ. 3, 237; Viṣṇu 37, 6; Manu 11, 59; vgl. 8, 389); zie voorts plaatsen als Manu 8, 275; 3, 157; 159. Ook de moeder wordt veelal genoemd.

unmataḥ, in dezen vorm afwijkend. Een overeenkomstige mededeeling heb ik bij Viṣṇu niet aangetroffen, bij Manu 11, 51 is een varia lectio: vātāṅgaḥ pāradārikaḥ (Kull.), vgl. Bühler, S. B. E. 25, 440, n., Bühler vat op: „an adulterer (will have) swellings (in his limbs)". Moet men hier denken aan vātula, vātūla, 1° winderig, 2° unmatta, gek, waanzinnig? Onder vātavyādhi, „windziekte", worden rheumatische ziekten, nerveuze kwalen, verlammingen, krampen, verstaan: Jolly, Med. pp. 118 vlgg.; veroorzaakt door den wind in het lichaam. Volgens Manu 12, 60 worden deze overtreders herboren als brahmarākṣasa's (: bhūtaviçeṣaḥ Kull.; vgl. b.v. Mbh. 9, 43, 21). Evenzoo elders, b.v. Yājñ. 3, 212 (zie echter 3, 136), bijna gelijk daaraan Agni Pur. 370, 35; Gar. Pur. Sār. 5, 37. Een eunuch wordt hij Mārk. 15, 37 vlg.; een wolf Brahma Pur. 217, 66.

–9. *bhaṭṭāra Manu*, vgl. de Inleiding, p. 378.

–15. *pāṇḍutvam*, „unter dem Namen *pāṇḍu*, *pāṇḍuroga*, *pāṇḍvāmaya*, „krankhafte Blässe" werden verschiedene in Indien besonders häufige krankhafte Veränderungen der Hautfarbe zusammengefasst, wie auch das vedische *hariman* vielleicht nicht ausschliesslich auf die „Gelbsucht" zu beziehen ist", Jolly, Med., p. 86, alwaar een uitvoerige beschrijving.

–19. *agĕlĕm amorakĕn*; 'n miçraka is een (koren)menger, d.w.z. iemand die slecht graan door het goede mengt. Manu 11, 50: ātirekyaṃ

tu miçrakaḥ, dus een andere kwaal (zie ben.), vgl. ook Viṣṇu 45, 10: miçracoro 'tiriktāṅgaḥ, vgl. Yājñ. 3, 211. In het Balineesch schrift worden *h* en *t*, alsook *n* en *k* nog al eens verwisseld; zie Wulff, Wirāṭap., resp. p. 174 en p. 178.

–21. *dhānyacauro* 'ṅgahīnatvam, „een graandief: mankement aan leden" leert Manu 11, 50; vgl. hierbij Viṣṇu 45, 9; echter Agni Pur. 370, 34 dhānyaṃ hṛtvā 'tiriktāṅgaḥ (vgl. ibid. 36: mukharo dhānyahārakaḥ).

–24. *adawa*, hier schijnt het citaat te zijn verloren gegaan. Hier boven zagen we, dat een miçraka in verscheidene teksten te groote ledematen zou krijgen; elders 'n graandief. Onze tekst wijkt hiervan af. Uitvoerige, gespecificeerde opgaven omtrent diefstal b.v. Manu, 12, 61 vlgg. (olie, 63); Viṣṇu, 44 (olie, 23); Padma Pur. 4, 48, 49 vlgg.; Agni Pur. 370, 34; Gar. Pur. Sār. 5, 11, met onderlinge verschillen.

–31. *Mahāniraya*; niraya beteekent „hel"; Feer, L'enfer indien, I, Journ. asiatique, 1892, 187, constateert, dat de Boeddhistische teksten bij voorkeur niraya, de Brahmanistische naraka bezigen. Mahāniraya is de zevende, ijzeren, vlammende hel die de oudere Boeddhistische opvattingen over de hellewereld kennen (Kirfel, Kosmogr. d. Ind., pp. 199 vlg.). Intusschen is de benaming ook elders te vinden; vgl. Yājñ. 3, 222, waarbij op te merken valt, dat in de drie teksten, die mèt Yājñ. hier ongeveer dezelfde opsomming van 21 hellen hebben, hoewel de volgorde en de vormen der namen onderling eenigszins varieeren, n.l. Manu, 4, 88 vlgg.; Viṣṇu, 43, vlgg., Agni Pur. 370, 20 vlgg., op de overeenkomstige plaats van Mahāraurava, de in onzen tekst reeds vroeger genoemde hel, sprake is (zie ook: Kirfel, o.c., p. 152). Voorts Mahāniraya: Gar. Pur. Sār. 3, 62.

p. 355–1. *ātivāhika-çarīra* is ook elders het lichaam, waarin de ziel terstond na den dood wordt weggevoerd. De Sāṃkhya-philosophie leert, dat de dertien organen, die niet als het grof-materieele lichaam vergankelijk zijn, de ziel op haar tocht door de existenties begeleiden; ze vormen met de vijf fijne elementen een innerlijk lichaam, liṅga, liṅgaçarīra, „karakteriseerend lichaam (dit lichaam bepaalt n.l. het wezen en karakter van het individu)", sūkṣmaçarīra, fijn lichaam, of ātivāhika-çarīra, „het overvoerende lichaam". Vgl. Garbe, Sāṃkhya-phil.[2], pp. 327 vlgg. Na in dit lichaam overgevoerd te zijn, krijgt de gestorvene een bhogadeha, vergeldingslichaam volgens plaatsen als Agni Pur. 368, 13 pretadehaṃ samutsṛjya bhogadehaṃ prapadyate | bhogadehāv ubhau proktāv açubhaçubhasaṃjñikau (waar overigens de voorstelling gegeven van ātivāhikaçarīra anders is dan

zoo juist gezegd). Hier worden dus twee bhogadeha's onderscheiden, in het eene geniet men de vruchten van z'n goede daden, dit wordt ook elders, b.v. Gar. Pur. Sār. 9, 48, divyadeha, „goddelijk lichaam" genoemd; dit is de engere beteekenis van bhogadeha. Op vele andere plaatsen wordt ook een yātanadeha, „pijnigingslichaam" genoemd; uit vergelijking van b.v. Gar. Pur. Utt. Kh. 8, 38 vlg. met Gar. Pur. Sār. 2, 82 vlg. blijkt, dat dit een uit het karma van den gestorvene ontstaan lichaampje ter grootte van een duim is; het is vāyuḥ, khecaraḥ (lucht, luchtachtig en door de lucht gaande); in dit lichaam lijden de zondaars na hun dood de pijnen van de hel. Het in onzen tekst hiervoor staande tucchita (de hss. hebben tucita), leeg, nietig, ken ik niet van elders. Van een oorsprong uit het karma van het vroegere lichaam spreekt b.v. ook Mārk. Pur. 10, 63. Overigens vindt men genoemde woorden niet overal geheel eender gebezigd; de kwestie is echter niet in 't kort uiteen te zetten. Enkele bijzonderheden: Abegg, Pretakalpa, pp. 38; 57; 113.

–14. *Dharma* = Yama, de rechter der dooden; zoo vaak.

–16. *pipīlika*, over wedergeboorte als dier b.v. Manu, 12, 62 vlgg.; Viṣṇu, 44, 14 vlgg.

–20. *tapa, yajña, kīrti*. Het voorafgaande citaat heb ik (nog?) niet kunnen identificeeren. Offeren is een vereischte voor verlossing (Manu, 6, 36; e.a.), askese (b.v. Manu 6, 75; 85; vgl. 12, 84 vlgg.). Offers, askese, schenkingen, geloften noemt b.v. het Saura Pur., 1, 10; vgl. 20. Het Gar. Pur. Sār. 15, 92 vlgg. noemt tapas, yoga en dergelijke wegen tot de verlossing: tapoyogādayo mokṣamārgāḥ santi (92); vgl. ook 94: yajñādayo hi saddharmāç cittaçodhanakārakāḥ.

Over de beteekenis van *kīrti* hoop ik elders te handelen. De Skt. teksten gebruiken andere termen, b.v. Manu 12, 31: dharmakriyā (: dānādidharmānuṣṭhāna Kull.). Zie ook Vogel, B. K. I., 1906, 344.

–23. *indriyanigraha*, b.v. Manu, 12, 31.

–24. *daçendriya*, zie beneden; Goris, Bijdr., pp. 66 vlgg.; 118.

agnihotra, vgl. Pet. Wdb., s.v. — *Çiwāgni*, zie ben. *wineh matĕmahan*; vgl. b.v. Saura Pur. a. 43, beg., a. 44 beg.: het stichten van 'n tempel bewerkt o.a. verlossing. Het sieren met bloemen van ringmuren, paviljoenen, torens, poorten brengt groote verdienste; vgl. 10, 21 (gave van land enz. aan armen).

–27. *lĕwih*, vgl. plaatsen als Yājñ. 1, 199: beter dan Vedastudie kriyā (godsd. handelingen), beter dan dat het kennen van den adhyātma, hoogste geest; Manu, 12, 85.

prawṛtti, werkzaamheid, tgr. *niwṛtti*, het afzien van (handelen); vaak tegenover elkaar gesteld. Vgl. Manu, 12, 85 vlgg.

p. 356–1. *yajña* lima, vgl. b.v. Āçvalāyana Gṛhyasūtra, 5, 3, 1, 2; zie Jolly, Recht und Sitte (Grundr.), § 57. Manu 3, 81: svādhyāyenārcayetarṣīn homair devān yathāvidhi | pitṛn çrāddhaiç ca nṛn annair bhūtāni balikarmaṇā. Vgl. ook 4, 21; Baudh. 2, 111 vlgg.; Viṣṇu 59, 20 vlgg.; Yājñ. 1, 102 e.a. Straffen tegen overtreding (nalatigheid): Brahma Pur. 215, 111; Bhāg. Pur. 5, a. 26; Manu 3, 70 vlgg.

–3. *taila*, tila, sesam-plant, -korrel; taila, sesam-olie, olie in het algemeen, ook wierook. Zie ook K. B. W. II, 691. Tekst in orde? Over het gebruik van sesam enz. — bij *çrāddha's* — b.v. teksten als Manu, 3, 210; 234; 235; 255; 267; Viṣṇu Pur., III, p. 116 bij Wilson-Hall; echter ook b.v. Mahānirvāṇa T., 6, 160, „de Iṣṭadevatā aanroepend, ... offerend met een mengsel van ghee, sesamzaad, honig en bloemen"; vgl. Avalon, p. 307, n. 2.

Çiwāgni, vgl. Bmḍ. Pur. 121, 1; 4 (aant. p. 286); Wirāṭap. p. 13; Kid. Harṣa-Wijaya, 6, 88a; 92a; Babad Bla-Batuh, 2, 37 e.a.

–5. *kapūjān*, vgl. Manu 3, 70; 96 vlgg. e.a.

–6. *Çiwaçrāddha*, over çrāddha's, b.v. Manu, passim (vooral 3, 122 vlgg.).

–9. *bhūtayajña*, vgl. b.v. Manu, 3, 70; 74; 80 e.a.; Viṣṇu, 59, 27; e.a. De nu volgende passage levert eenige moeilijkheden op. De woorden of namen laten zich niet met volkomen zekerheid verklaren. 'n Bhūtayajña is een offer voor de bhūta's, eigenlijk ieder schepsel, in 't algemeen, maar vaak gedacht als een soort geesten, spoken, kwade daemonen. Men vergelijke Viṣṇu Pur. bij Wilson-Hall, III, p. 118; Hopkins, Epic Myth. § 16: The Bhūtas ... are indistinct to the epic poets, who have not yet arranged the genealogy of spirits so as to make the Bhūts derive from Krodhā... They are not yet clearly ghosts. In modern times Bhūts are identified with Pretas, the concept including imps, ghosts, and goblins".

Men lette hierbij op 'n mededeeling als Çatap. Br. 11, 5, 6, 2 yad baliṃ karomi sa bhūtayajñaḥ. Een balikarman is het brengen van 'n bali-offer, waaronder men verstaat iedere eeregave, die niet valt onder het eigenlijke offer, gebracht aan goden, goddelijke wezens, enz. Men zie b.v. de beschrijvingen bij Manu 3, 87—94; Viṣṇu, 67, 4—22 (vgl. de aant. van Jolly, S. B. E., 7, pp. 211 vlg.). Met wat van den maaltijd overblijft worde 'n bali-offer gebracht (Viṣṇu 67, 4); allerlei goden, daemonen en „personificaties" voor wie deze gaven bestemd zijn worden opgesomd. Aan dergelijke plaatsen denkende zou

men ook hier kunnen verwachten een zoodanige opsomming te vinden. Nu komt Tuwuhaḍa ook elders voor: in een door Kern uitgegeven in een inscriptie voorkomend vervloekingsformulier (V. G. VI, 294; vgl. Brandes, Pararaton[2], pp. 112 vlgg.) in een lange reeks namen van goden, personificaties, heilige plaatsen, enz.; Kern vertaalt (p. 296) met „geest van Tuwuhaḍa" (kamuṅ hyaṅ T.); zekerheid, dat een berg bedoeld is, heeft hij niet (p. 307); Pigeaud (T. P., p. 254, n.) acht het mogelijk, dat het 'n naam van 'n heilige plaats is, waarvan de bovenmenschelijke bewoners aangeroepen worden. Pamunggwan (dus -ṅg-) staat daar even eerder (saṅ hyaṅ P.). In dit formulier komen echter allerlei personificaties voor: de windstreken, elementen, zintuigen, tan-mātra's, zooals trouwens wel vaker. Het valt te betwijfelen, of b.v. bij het noemen van de tan-mātra's nog veel begrip van de eigenlijke beteekenis aanwezig geacht moet worden. Dergelijke opsommingen maken op mij den indruk vele namen te bevatten uit oudere geschriften en traditie, waarvan de juiste beteekenis is gaan vervagen. Het zou dus mogelijk zijn, dat ook Tuwuhaḍa e.a. in het formulier oorspronkelijk in teksten thuis behoorden, waar ze, in 'n ander verband zeer wel zin gaven, zonder daarom de naam van 'n heilige plaats te zijn. Het meest voor de hand ligt het, aan een plaats in 'n tekst, die den indruk wekt uit het Sanskrit vertaald te zijn voor de vaststelling van de eigenlijke beteekenis van het woord of de woorden de voorkeur te geven, i.c. dus aan het Agastyaparwa. *Saṅ hyaṅ* staan er hier niet bij. Kuṇḍa zou men misschien mogen vergelijken met Viṣṇu 67, 6: de bali-offergaven moeten (o.a.) aan weerszijden van het vuur worden geworpen (vgl. 67, 7); Wulan mogelijk met Manu, 3, 87; Viṣṇu, 67, 18, waar ook Soma in de hulde betrokken wordt. Zou men nu in de beide andere woorden eveneens Javaansche aequivalenten mogen zien van in de genoemde smṛti-passages bedoelde wezens? De mogelijkheid van interpolatie is echter niet uit te sluiten. De *ekādaça-dewatā* zijn als regel de Rudra's, wind- en stormgodheden; ook 'n benaming voor de grootvaders, vgl. b.v. Manu, 3, 284 Vasūn vadanti tu pitṛn Rudrāṃç caiva pitāmahān | prapitāmahāṃs tathādityāñ chrutir eṣā sanātanī. — De Rudra's worden ook wel beschouwd als dienaren van Çiva. Soms, zie Mbh. 12, 13043 (= 12, 342, 33) Rudro roṣātmako jāto daçānyān so 'sṛjat svayam | ekādaçaite Rudrān tu vikārāḥ puruṣāḥ smṛtāḥ, gelden ze als modificaties van Rudra.

p. 356–9. *aweh amaṅan*, zie boven. Vgl. b.v. Viṣṇu 67, 28 atithipūjane ca paraṃ phalam adhitiṣṭhet, door gasten te eeren verwerft hij de hoog-

ste belooning; 30 anāçitam atithiṃ gṛhe na vāsayet; 32: hierdoor verwerft hij den hemel, enz.; Manu 3, 94 vlgg. Bij *karaman* (over 't woord zie Jonker, Oud-Jav. Wetb., §§ 17, 66; p. 169) verg. men de aardige passage Viṣṇu Pur. 3, 11, 56 tato godohamātraṃ vai kālaṃ tiṣṭhed gṛhāṅgaṇe | atithigrahaṇārthāya, „dan moet hij in zijn hof, op z'n erf, vertoeven gedurende den tijd die noodig is om een koe te melken (12 minuten) om de komst van een gast af te wachten" (Wilson-Hall III, pp. 120 vlgg.).

–18. *ratu*, bij 't volgende gedeelte beschik ik over weinig parallellen (zie de Inl.). Koning worden tengevolge van goede en juiste handelingen in een vorige existentie: vgl. Mārk. Pur. 10, 91 vlgg.: rājñām anyeṣāñ ca mahātmanāṃ | jāyante ca kule. Zie ook 'n verhaal als van Sudyumna (Jahn, Saurap., p. 6; vgl. daar ook p. 125). Wedergeboorte van deugdzamen b.v. Br. Pur. a. 218.

–29. *caru*, offergerecht, met spreuken gewijd; waarvan rijst en melk of water enz. bestanddeelen zijn. Vgl. b.v. Āpast. çr. sū. 8, 9, 11 vlgg.

p. 357–13. *yajñakārya°*, herinnert eenigszins aan Mbh. 12, 1217 svadharmasya parityāgaḥ paradharmasya ca kriyā.

–17. *kālpika*, waarschijnlijk ∾ Skt. kālpaka = kālpa, een kurkumasoort; vgl. Goris, Bijdr. pp. 34 vlg. Het gebruik van safraan ontmoeten we meermalen; zie b.v. Gar. Pur. Sār. 8, 6, waar reukwerken, bloemen, safraan, tulasī (ocimum)-bloesem, lampen, spijzen, enz. tezamen genoemd worden, id. 10, 77, sandelpoeder met safraan. Zie b.v. ook Monier Williams, Brāhmanism and Hindūism, p. 91.

candana, eveneens vaak. Zie ook Goris, Bijdr., p. 35. Viṣṇu 66, 2: men geve geen ander reukwerk dan sandel etc.

–24. *kaniṣṭha — enz.*, vrij vaak; vgl. b.v. Sang h. Kam., a 34, b 36.

p. 358–1. *wiçwajit*, een offer, waarbij men 1000 koeien of zijn geheele bezit als offerloon schenkt; vgl. b.v. Jaim. br. 2, 192, Āpast. çr. sū., 22, 1, 6b vlgg. Zie ook Kullūka op Manu 11, 1. Zie b.v. Manu, 11, 74; Mbh. 13, 4943.

–3. *Sagara*, enz.; beroemde koningen uit de oudheid, voorvaderen van Rāma (vgl. b.v. Rām. 1, s. 70); over hun daden b.v. Dowson, A classical dictionary, s.s. v.v.

–6. *phala, kīrti*; religieuze verdienste, genot, profijt, verlossing zijn de belooningen voor hem, die een tempel bouwt. Saura Pur. 43, beg.; vgl. ook 44 beg.). Onze plaats is veel uitvoeriger.

–20. *kunaṅ*, over deugden en juist gedrag van vrouwen lichten verscheidene teksten ons in; vgl. Mbh. 13, 123, 7 vlgg. (= 13, 5864 vlgg.); Manu 5, 149 vlgg. (zie ook 9, 30); Mahānirv. Tantra, 8, 102 vlgg.;

over wedergeboorten bij ondeugden vgl. men ook Gar. Pur. Sār. 5, 26 vlgg. Vele bijzonderheden bij J. J. Meyer, Das Weib im altindischen Epos, vgl. Inhaltsübersicht en Register.

p. 359–21. *kĕmbaṅ tan yogya*; dergelijke opsommingen van bloemen, welke men niet, en ook van bloemen, welke men wel den god moet aanbieden of bij andere gewijde gelegenheden bezigen, vinden we vaker. Vgl. b.v. Viṣṇu, 66, waar 5 verbiedt: bloemen met een viezen geur, 6 bloemen zonder geur, 7 die aan doornige planten groeien (behalve, leert 8, witte en zoet-geurende). Ook Mbh. 13, 98, 19 vlgg. (= 4696 vlgg.), een uitvoerig overzicht; 32 (= 4709) luidt: bloemen die op kerkhoven en crematoria groeien worden niet bij 'n huwelijk en derg. aangewend. Men vergelijke ook Rām. 2, 25, 28, en andere plaatsen. Zie ook Saura Pur. 65, 40 vlgg.; van zelf of door toedoen van luizen afgevallen bloemen, door anderen afgeslagen bloemen dient men in 't algemeen te vermijden. Versche, onbeschadigde, berg- en woudbloemen, vrij van ongedierte hebben de voorkeur. Hiervóór een passage over wel- of niet toelaten van bepaalde planten; zie ook Agni Pur. 202, 12 vlgg.; a. 247.

–25. *sāttwika*, eig. „door sattva (een der drie guṇa's, zie p. 433 in deze aanteekeningen) beheerscht, daarmee in verband staande". Sattva uit zich als deugd, gemoedsrust, zelfbeheersching, vriendelijkheid en derg. Vandaar zijn verschillende vertalingen mogelijk.

p. 360–7. *vijāti, vijātīya*, tot een verschillende klasse, stand behoorend. Caṇḍāla's behooren tot de laagste en meest verachte menschen, die de Hindoe kent; de „wetboeken" kennen ze als zoons van çūdra's met brahmaansche vrouwen (zie b.v. Viṣṇu, 16, 6; Manu, 10, 12). Domba's zijn eveneens lieden van lage kaste, muzikanten en derg.

–20. *Mahārūpi*; Mahārūpa is een naam van Çiva; vgl. b.v. Mbh. 13, 1148 Mahārūpo Mahākāyo Vṛṣarūpo Mahāyaçāḥ; 13, 1239.

p. 361–9. *kunaṅ* tot en met *pinaṅan*, geciteerd in K. B. W. I, 529 als fragment uit het Wṛhaspatitattwa.

–13. *dantadhāvana*, een godsdienstige handeling, het „reinigen der tanden" alsook het daarvoor gebruikte houtje, waarvan nog al eens sprake is in de Voor-Indische literatuur. Vgl. J. J. Meyer, Ueber das Wesen der altindischen Rechtsschriften, pp. 197 vlg.; 275. Zich de tanden reinigen, de oogen zalven, z'n gevoeg doen, baden en de goden vereeren doe men slechts in den ochtend, leert Manu 4, 152; Viṣṇu, a. 61. — Zie ook Monier-Williams, Brāhmanism and Hindūism[4], p. 376.

–17. *apan kapūjān*; yoginī's zijn vrouwlijke wezens, met bovennatuur-

lijke macht begaafd, in het gevolg van Çiva en Durgā. Yoginī's en dākiṇī's zijn „the perpetrators of all mischief" (Wilson, Essays, II, 33). In bhatriñça zal wel dvātriṃçat, 32, steken. De hier voorkomende uitdrukking voor hyaṅ niṅ huntu is mij van elders niet bekend; ik vermoed echter, dat ze wel terug te vinden zal zijn.

p. 362–8. *nihan cihna*; vgl. b.v. Mārk. Pur. 10, 93 vlg.; Gar. Pur. Sār. 14, 84 vlg.; van schoone gestalte, rijk, alwetend, met alle çāstra's bekend is zoo'n mensch.

–14. *Nihan tânak*. Het hier volgende staat evenmin in het Oud-Jav. Bmḍ.-Pur. Het aantal der dochters van Dakṣa, die aan Kaçyapa tot echtgenooten werden gegeven bedraagt doorgaans 13. Men vergelijke b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 125 vlg.: Aditir Ditir Danuḥ Kālā Ariṣṭā Surasā tathā | Surabhir Vinatā caiva Tāmrā Krodhavaçā Irā | Kadrur Muniç ca. Men vgl. hierbij Brahma Pur. 3, 51 vlg.; Harivaṃça 169 vlg.; Liṅga Pur. 63, 22 vlg.; Matsya Pur. 6, 1, vlg.; zie ook Mārk. Pur. 104, 4: Dakṣasya tanayā brahman tasya bhāryās trayodaça. Merkwaardig is nu, dat Vā. Pur. 66, 54 (2, 5, 54) en Bmḍ. Pur. 2, 3, 55 spreken van 14 dochters: yās tu çeṣās tadā kanyāḥ pratijagrāha Kaçyapaḥ | caturdaça mahābhāgāḥ. Men zie verder de Inleiding, pp. 357 vlgg. Over de afzonderlijke namen, die eenige variatie vertoonen in de verschillende teksten: Wilson-Hall, Vishṇu Pur., II, p. 26. Prawā, Wilson t.a.p.: „the Vāyu has Pravā, in place of Arishṭā", in de ed. v. d. Bibl. Ind. echter: Kālā Ariṣṭā (noot: Dāvā A.), zoo ook Kirfel, P. P. 178, 58, — Anāyuṣā, het Skt. Bmḍ. Pur. Anāyu, elders, b.v. 2, 6, 30 Anāyuṣā, Vāyu Pur. noot: Ariṣthā Nāyuṣas tatheti (sic); zie ook Wilson, t.a.p. Khaçā niet in het Vā. Pur., wel Bmḍ. Pur. en andere teksten, echter niet steeds op deze plaats. Kadrū staat elders na Irā. Krodhā heet elders Krodhavaçā, doch Mārk. Pur. 104, 7 heeft ook den korteren naam, die in andere teksten elders ook voorkomt.

–21. *Aditi*, heeft *kanyā* misschien oorspronkelijk in den tekst gestaan? (zie crit. app.). Vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 130: Adityā Dakṣakanyayā. *Kaçyapa* had bij deze vrouwen nakroost, de Aditya's, daemonen, nāga's, vogels, enz. — Vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 131 (Wilson-Hall, II, p. 27). De Āditya's waren in lateren tijd 12 in getal en zonnegoden. De meeste der hier opgegeven namen vindt men ook elders: Haryamā is Aryaman, Baruṇa: Varuṇa; de volgende is in Skt. Bmḍ.- en Vā. Pur., die in tegenstelling met andere teksten dezelfde volgorde hebben als ons werk, resp. 2, 3, 67 en 66, 66, Aṃça, een naam die b.v. Garuḍa Pur. 6, 42, Liṅga Pur. 63, 25, als

Aṃçuman optreedt; ook de naam Çakra, Viṣṇu Pur. 1, 15, 131 e.a., vertoont er gelijkenis mee. De volgende is elders Bhaga. Parjanya is in deze opsomming eigen aan den Bmḍ.-Vā.-tekst (Kirfel, P. P. 179, 71), ofschoon hij ook Harivaṃça, 594 e.a. als Āditya genoemd wordt.

–23. *Wiwaswān*, de tegenwoordige Manu, Vaivasvata, Yama en Yamī zijn kinderen van de zon en Saṃjñā. De zon als Vivasvat behoort alzoo in het Vaivasvata-manvantara. Vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 3, a. 2, begin (Wilson-Hall, III, p. 20).

–31. *dṛḍhasneham*, mij niet van elders bekend. Men vergelijke het critisch apparaat. Aditi wordt vaak te zamen genoemd met bevrijdende, schulddelgende godenfiguren, ook zij zelf heeft deze eigenschappen: ze is een bevrijdster uit benardheid, een heerscheres over ongedeerdheid (vgl. Oldenberg, Rel. des Veda, pp. 202 vlgg.); welwillendheid en moederlijkheid zijn karaktertrekken van haar (vgl. Macdonell, Vedic Myth. § 41; Hopkins, Epic Myth. § 37).

p. 363–3. *dewatā*, vgl. Manu 5, 154: „zelfs een slechtaardig echtgenoot, die geen deugden bezit, moet door een trouwe vrouw als een god vereerd worden". Vgl. ook Mbh. 13, 146, 6.

–18. *Diti*, vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 1, 15, 140; zie Wilson-Hall, II, p. 30; Skt. Bmḍ. Pur. 2, 5, 3; Vā. Pur. 67, 49 e.a. De reuzen en daemonen Daitya's zijn de afstammelingen van Diti. Hiraṇyakaçipu is bekend wegens z'n strijd tegen Viṣṇu, dien z'n zoon Prahlāda vereerde; de god doodde hem als Narasiṃha (vierde avatāra).

–22. *Siṃhikā*, vgl. b.v. Skt. Bmḍ. Pur. 2, 5, 12; Viṣṇu Pur. 1, 15, 141 e.a.; vlg. Bmḍ.: Siṃhikā tasya cânujā | Rāhoḥ sā jananī devī Vipracitteḥ parigrahaḥ. — Rāhu is de daitya, aan wiens toedoen men zonsverduisteringen toeschrijft. — Vipracitti is een zoon van Kaçyapa en Danu, derhalve een der Dānava's, reuzen, vijanden der goden.

–24. *Hiraṇyakaçipu:* Hiraṇyakaçipoḥ putrāç catvāraḥ — | Prahrā- (var. -hlā-)daḥ pūrvajaḥ teṣām Anuhrā(als voren)das tathaiva ca || Saṃhrādaç caiva Hrādaç ca, Vā. Pur. 67, 70; Bmḍ. Pur. 2, 5, 33 (waar tathāparas i.p.v. tathaiva ca).

–27. *Wirocana*, vgl. Vā. Pur. 67, 76 Virocanas tu Prāhrādiḥ pañca tasyātmajāḥ smṛtāḥ | Gaveṣṭhī Kālanemiç ca Jambho Bāṣkala eva ca | Çambhuḥ ṣaṣṭho 'nujas teṣām, smṛtāḥ Prahrādasūnavaḥ. Prahlāda geldt algemeen als de vader van Virocana.

Men merke op, dat de Voor-Indische Purāṇa-teksten hier uiteengaan; de eerste groep heeft: Virocanaç ca Prāhrādir, Balir jajñe Virocanāt (Vi. Pur. 1, 21, 1 e.a.; Kirfel, P. P. 165, 70), groep Ia (Bmḍ.-Vā.) zie boven, groep II (Matsya Pur. 6, 9 e.a.; P. P. 215,

9): Prahlādaputra Āyuṣmāñ Çibir Bāṣkala eva ca | Virocanaç caturthaç ca. Ook het Agastyaparwa heeft een andere lezing; vgl. vooral r. 27 waar Hrāda onjuist is; zie echter ook p. 366, r. 29 en 30. — Merkwaardigerwijze spreekt onze tekst van 7 zoons. (H)uḍug Basur is geen figuur uit de Voor-Ind. mythologie; de tekst brengt hem met Java in verband, dat hij gekweld, geteisterd zou hebben. Ik voel mij hier herinnerd aan de figuur in de Soendasche Wawatjan Soelandjana (ed. C. M. Pleyte, 1907; inhoudsoverzicht bij K. A. H. Hidding, Nji Pohatji Sangjang Sri, Diss. Leiden, 1929, pp. 9—18; vgl. ald., p. 5). Hier is Boedoeg basoe een dier met hondekop en hondegedaante, als kind aangenomen (met Kala boewat) door den dierenvorst Sapi goemarang, die een langdurigen en hardnekkigen strijd voerde met Soelandjana c.s., zoon van Dewa Wěnang, daar hij de rijst, die pas aan de menschen was geschonken en groote welvaart veroorzaakte met alle geweld wilde vernietigen, waarbij Boedoeg Basoe hem trouw ter zijde stond. In de Oud-Soendasche kroniek Tjarita Parahyangan wordt dezelfde figuur genoemd (zie Pleyte, De legende van den Loetoeng Kasaroeng, Verh. Bat. Gen., 58, III, p. XIX); doch daar luidt zijn naam Sang Oedoebasoe. In onzen tekst is H. B. kleinzoon (stond er oorspr. *kaka*, hoe anders *pitu* te verklaren?) van Kālanemi, wiens optreden in de Voor-Indische traditie overeenkomst vertoont met dat van H. B. in de bovengenoemde rijstmythe. Men vindt het verhaal Viṣṇu Pur. 5, 1, 12 vlgg.: de Aarde begeeft zich naar den Meru en beklaagt zich in een godenvergadering er over, dat Kālanemi en vele andere daemonen de menschenwereld teisteren; niet in staat zich zelf van dezen overlast te ontdoen, komt ze om hulp vragen. De invoeging van de figuur van H. B. op juist deze plaats behoeft ons dus niet te bevreemden.

In de Oud-Jav. literatuur komt voor Wuḍugbasu (vgl. Soend. Boedoeg Basoe!), n.l. in het Korawāçrama (bij Pigeaud, T. P., p. 331, waar er een godheid mee bedoeld wordt, die met Bhaṭṭāra Kāla het wezen van den Kaurava Duryodhana zou vormen. Voorts verg. men: Pigeaud, T. P., p. 290 (uit het Dewaçāsana) Wudug-asu, e.a. („Honde-schurft"). — In Goris' hs.: Udug Basul.

-30. *Balirāja*, d.i. Bali, die het gezag over de drie werelden verworven had, doch dat over hemel en aarde weer verloor: Viṣṇu als dwerg vroeg hem zooveel grond als hij in drie stappen kon overschrijden; in twee stappen doorschreed de god hemel en aarde (Vāmanaavatāra). Omdat Bali echter steeds goed en deugdzaam was geweest,

liet hij hem de onderaardsche wereld; hij is dan ook vorst in de Pātāla. Zie Bhāg. Pur. 8, 15—23.

p. 364–3. *daitya satus*, vgl. Skt. Bmḍ. Pur. 2, 5, 41; Vā. Pur. 67, 82: Baleḥ putraçataṃ jajñe; het voorafgaande ontbreekt in deze beide teksten. — *Pradhāna*: ald. resp. vs. 42; 83 teṣāṃ pradhānāç catvāro vikrāntāḥ sumahābalāḥ. De andere tekstgroepen van Kirfel zijn veel beknopter (P. P. 165, 70; 215, 10) Baleḥ putraçataṃ tv āsīd Bāṇajyeṣṭhaṃ etc.

–5. *Bāṇa—rodra°*. Het volgende niet in Bmḍ.-Vā. e.a. Waarschijnlijk is rodratantrārādh° in z'n geheel citaat; slechts het tweede schijnt in het Oud-Jav. te zijn weergegeven.

Volgens b.v. Saura Pur. 30, 5 vlgg. kreeg Bāṇa als belooning voor z'n Çiva-vereering het gāṇapatya (Schaarführerschaft). *Nandīçwara* = Nandi, leider van het gevolg van Çiva.

–9. *Kumbhanābha*, overeenstemming met den Bmḍ.-Vā.-tekst (vgl. Kirfel, P. P. 197, 37): Kumbhanābho Gardabhākṣaḥ Kukṣir ityevamādayaḥ.

–11. *Çakunī* Pūtanā caiva kanye dve (Bmḍ.-Vā., resp. vs. 43, 84). Het volgende ontbreekt daar; vgl. Viṣṇu Pur. 5, 5, 6 vlgg., in de vertaling van Wilson, IV, p. 276. Pūtanā zoogde 's nachts kinderen, tengevolge waarvan ze stierven; zoo nu ook den jongen Kṛṣṇa, die echter zoo hard zoog, dat P. omkwam. Dit geschiedde te Gokula (vs. 7), even verder Vraja (vs. 11) genoemd, de verblijfplaats van den koeherder Nanda, bij wien Kṛṣṇa opgroeide; onze tekst leest dus Govraja, welk woord b.v. Hariv. 3509 e.a.

–13. *Prahlāda*, de vereerder van Viṣṇu, was vijandig gezind aan Indra. Viṣṇu Pur. 1, 20, 34, valt hem, na koning der daitya's geworden te zijn, de uiteindelijke verlossing ten deel; Saura Pur. 30, 11 wordt hij yogin. Mbh. 12, 98, 49 noemt Indra hem op onder degenen die hij gedood heeft.

Diti wilde weer 'n zoon die Indra zou dooden; Kaçyapa stond haar dit, onder voorwaarde van 100-jarige zwangerschap, toe. Indra, dit wetende, kwam in het laatste jaar en deelde het kind in haar schoot in zevenen. Het kind schreeuwde; daarna spleet hij de 7 deelen nog eens in zevenen. Zoo ontstonden de 49 Maruts, Stormgoden. Zie b.v. Viṣṇu Pur. 1, 21, 29 sqq. en uitvoeriger b.v. Skt. Bmḍ. Pur. 2, 5, 45 sqq.; Vā. Pur. 67, 85 sqq. — Puraṃdara in dit verband slechts in het Vā. Pur. (vs. 102); de naam wordt daar niet verklaard. Gewoonlijk wordt hij opgevat als „Burchtenvernietiger". — *Indraantaka*, in de Skt. teksten anders uitgedrukt (Indravadhārthāya, b.v.

Viṣṇu Pur. 1, 21 31; Çakrahantāram, b.v. Vā. Pur. 67, 89 enz.).

natgata, zie Bijdr. Kon. Inst., 88, pp. 462 vlgg.

pura (zie boven); pur en pura beteekenen behalve „burcht, stad" ook „lichaam". — Onze tekst geeft het verhaal in 't kort weer.

–25. *anańis ta sira*; in de genoemde Skt. teksten is het de garbha, tot wien Indra zegt: mā rodīḥ (vd. het woord Marut). Het citaat *paçyann* enz. heb ik daar dan ook niet gevonden.

p. 365–2. *brahmahatyā*, het dooden van een brahmaan is een doodszonde; zie b.v. Manu 9, 235: brahmahā ca surāpaç ca steyī ca gurutalpagaḥ | ete sarve pṛthag jñeyā mahāpātakino narāḥ ||; vgl. 11, 55.

–4. *bhrūṇahan* of bhrūṇaghna is een embryo-dooder. Het misdrijf, bhrūṇahatyā wordt in Skt. teksten zeer zwaar gerekend en met brahmanenmoord, waarvoor de uitdrukking wel gebezigd wordt, gelijkgesteld; men vgl. b.v. Vās. dh. ç. 20, 23. Voor bijzonderheden: J. J. Meyer, Das Weib im altind. Epos, p. 278. Het volgende citaat wekt herinneringen aan Manu 11, 87: hatvā garbham avijñātam etad eva vrataṃ caret (n.l. als voor brahmahatyā) | rājanyavaiçyau cejānāv ātreyīm eva ca striyam. Vgl. voorts Viṣṇu 36, 1; Yājñ. 3, 251; Vās. 20, 34; Āpast. 1, 9, 24, 6 vlgg. Daar is sprake van het dooden van 'n embryo, van 'n offerenden kṣatriya of vaiçya, van 'n Brahmaansche zwangere vrouw, van 'n menstrueerende of een die zich juist na tijdelijke onreinheid gereinigd heeft (ātreyī), en Āpast. 1, 9, 24, 24 ook van een guru. — Zeer merkwaardig is het hier de koe met genoemde personen op één lijn te zien gesteld, daar de geciteerde parallellen deze hier niet vermelden. Zooals men weet is de „heiligheid", de onschendbaarheid van de koe bij de Indiërs in den loop der eeuwen toegenomen. In den oudsten tijd had men eerbied voor het dier. De oudere Dharmaçāstra's stellen het dooden van 'n koe met dat van 'n çūdra gelijk, latere met dat van 'n vaiçya; bijzonderheden bij J. J. Meyer, Wesen altind. Rechtsschr. pp. 45—47. In lateren tijd, vooral bij de Visnuïten, is de absolute onschendbaarheid van de koe regel geworden: het dooden van 'n koe is geworden tot een vreeselijke misdaad, slechts door den dood van den dader te zoenen. Men zie b.v. M. A. Muusses, Koecultus bij de Hindoes, Diss. Utrecht, 1920, passim; Glasenapp, Hinduismus, pp. 67 vlgg., Dubois-Beauchamp, Hindu Manners, p. 194. Voor de dateering van onzen tekst kunnen we dit gegeven niet gebruiken. We leeren er weliswaar dit uit, dat hij (d.w.z. z'n Sanskrit voorbeeld) jonger is dan genoemde smṛti-teksten, doch dit zegt weinig. Ook Mbh. 13, 74, 4 (= 3609) staat: „hij die 'n koe... doodt... (hiṃsyād)... gaat

naar de hel (majjati) voor zooveel jaren als de koe haren heeft".

-8. *kaliñanya*, de explicatie van het vers woord voor woord, op „primitieve" wijze.

-12. *ācārya*: de guru, geestelijke leidsman, van wien verder in dit geschrift nog sprake is. *Pañcakama°*, zooals de hss. geven is foutief. Op p. 396; 399 is sprake van pañcakarma (vgl. ook K. B. W. IV, 288a; 875b). Pañcakarma zijn de vijf karmāṇi, ceremoniën, sacramenten (saṃskāra), die de initiatie (dīkṣā) vormen; ook elders, vgl. b.v. Schrader, Pāñcarātrā, p. 112. Men zal wel niet te denken hebben aan pañcakrama, de vijf krama's, de vijf stadia „(les) cinq états successifs dont le dernier terme est la possession complète et définitive des samādhis de l'anuttarayoga". Vgl. De La Vallée Poussin, Pañcakrama, p. XI (waarover Winternitz, Gesch. d. ind. Litt. II, p. 275).

-18. *Çatakratu* („honderdvoudige geestkracht hebbend") = Indra.

-19. *mamintakasih* enz.; onze tekst knoopt hier — anders dan de vergeleken parallellen — aan de geschiedenis van Indra, Diti en de Maruts die van Indra's brahmahatyā (schuld van het dooden van een brahmaan) aan, welbekend uit het verhaal van het dooden van Vṛtra (die den Veda kende en wiens dood brahmahatyā veroorzaakt) door dezen god. Het oude verhaal (zie beneden) leert, dat Indra, nadat hij Vṛtra gedood had (vgl. b.v. Hopkins, Epic Myth., § 72), bezoedeld werd met de vreeselijke zonde van brahmanenmoord; hij vluchtte toen, in angst, naar het einde der wereld, ging de wateren binnen en verborg zich. Tenslotte ontdekten de goden waar hij was, reinigden hem van zonde door een paardenoffer, waarna hij weer heerscher van den hemel werd (vgl. Mbh. 5, a. 10 vlgg.). Mbh. 12, 283, 11 vlgg. (= 10154 vlgg.) komt de brahmahatyā als een afzichtelijke, vreeselijke vrouwegestalte uit V.'s lijk; ze bleef bij Indra, die in 'n lotusstengel binnenging, en zich daarna tot Brahmā wendde om hulp; deze plaatste ¼ van de brahmahatyā in Agni (het vuur), ¼ in de boomen, kruiden en grassoorten, ¼ in de apsarasen, ¼ in de wateren. Mbh. 12, a. 344 bevat het verhaal weer anders: de goden en ṛṣi's wendden zich tot Viṣṇu om hulp voor Indra; de brahmahatyā werd verdeeld onder vrouwen, vuur, boomen en runderen (13217). Rām. 4, 24, 14 wordt ze verdeeld onder aarde, water, boomen, vrouwen. Vgl. ook Rām. 7, 84, 3 vlgg.; Mbh. 5, 13, 19.

-24. *lawe*, het verhaal van deze *kaluṅ* ken ik niet van elders.

p. 366-7. *kunaṅ mukhya*. Het is reeds een oude en veel-vermelde voorstelling bij de Hindoes, dat een gedeelte (1/3 of 1/4) van de schuld

wegens brahmanen-moord van Indra door de vrouwen overgenomen is, tengevolge waarvan deze iederen maand bloed laten vloeien; de brahmahatyā, hiermee naar buiten komend, neemt daarbij af; „vrouwen hebben daarin een weergaloos middel tot reiniging" (dit b.v. Baudh. dh. ç. 2, 2, 4, 4: striyaḥ pavitram atulaṃ naitā duṣyanti karhicit | māsi māsi rajo hy āsāṃ duritāny apakarṣati). Hoe Indra, na Vṛtra gedood te hebben (zie boven), zijn schuld voor een deel overdeed, wordt verteld: Taitt. Saṃh. 2, 5, 1, 2 vlgg., Çat. Br. 1, 2, 3, 2; Vāsiṣṭha Dh. ç. 5, 7 (8); Rām. 7, 86, 16; Bhāg. Pur. 6, 9, 9. De vrouwen kregen, doordat ze Indra dezen dienst bewezen, van hem de gunst, dat ze tijdens de geschikte periode (ṛtu) bij hun mannen zwanger zouden worden. „Daarom ete men niet het voedsel van een vrouw gedurende haar menses, want een dergelijke vrouw heeft de gedaante van de brahmahatyā aangenomen" (b.v. Vās. 5, 7/8): tasmād rajasvalāyā annaṃ nāçnīyād bhrūṇahatyāyā evaiṣā rūpaṃ pratimucyāste). Dit verbod ontmoeten we dan ook herhaaldelijk, vgl. b.v. Manu 4, 208: voedsel door een moordenaar van 'n geleerden brahmaan, door een menstrueerende vrouw, door vogels of door honden aangeroerd ete een brahmaan niet; vgl. ook Viṣṇu 51, 17; Yājñ. 1, 168; Gautama, 17, 10, e.a. Heeft men een vrouw in dien toestand aangeraakt, dan neme men een reinigingsbad (Manu 5, 85; Vās. 4, 37, e.a.), evengoed als na het aanraken van 'n lijk. Met haar dan den bijslaap uit te oefenen, geldt voor bijzonder gevaarlijk; op iemand, die dat doet, zal de schuld voor brahmanenmoord terstond overgaan (Meyer, Weib, p. 169; vgl. ook Manu 4, 41 e.a.). Aan het bloed kleven „magisch gevaarlijke" eigenschappen (vgl. b.v. Kauṭilīya Arthaçāstra, in Meyer's vert., p. 648, 15 vlgg.), kinderen, die dan geconcipieërd zouden worden, zullen of gebrekkig zijn, of kort leven (vgl. Jolly, Medizin, p. 50), of booswichten worden (zoo b.v. Gar. Pur. Sār. 6, 3). Verbodsbepalingen daartegen vinden we dan ook meermalen, b.v. Manu, 4, 40, vgl. 11, 174; Gaut. 9, 29. Vaak vinden we ook het spreken met zoo'n vrouw verboden: Viṣṇu 71, 58; Manu, 4, 57. Vier dagen lang moet ze vermeden worden, b.v. Manu, 3, 47; Gar. Pur. Sār. 15, 7. Wat de vrouw dan zelf in acht moet nemen (b.v. niet in het water baden, op den grond slapen, geen vuur aanraken, niet lachen), b.v. Vās. Dh. ç. 5, 6 (7). Natuurlijk zijn er ook hellestraffen op overtredingen gesteld, b.v. op 't eten van spijs van dergelijke vrouwen: rajasvalānnaṃ yo bhuṅkte dvijo jñānāt sakṛd yadi | rauravaṃ narakaṃ yāti sa bhavet sadvigarhitaḥ (bij Hemādri, IV, p. 435). Zooals bekend heeft de maandelijksche

periode de gedachten en fantasie van vele volkeren beziggehouden, en zelfs in modernen tijd in West-Europa zijn nog gevallen van overeenkomstig geloof bekend. Zie b.v. het verhaal, hoe door 'n samenloop van omstandigheden op een Engelsche meisjeskostschool noch de kookster, noch de directrice, noch een der leeraressen het vleesch kon bereiden, bij J. J. Meyer, Das Weib im altindischen Epos, pp. 170, n., waar ook andere bijzonderheden.

–13. *laranan*, zij is dus agamyā; vgl. b.v. Manu, 11, 174 met 170; de hss. interpungeeren vóór ika.

–14. *strī kumiň*, tegen sexueel verkeer met zoo'n vrouw b.v. Mbh. 13, 129, 2; 4 (6088; 6090). Volledig ontbreken van de menstruatie en dientengevolge onvruchtbaarheid (bandhyā, ṣaṇḍi, vgl. J. Jolly, Medizin, Grundriss, p. 67) werd gevreesd; als middel er tegen askese en tooverij (vgl. Meyer, Weib, pp. 118 vlgg. e.a.).

–18. *kabayan*; vgl. Aichele, Zeitschr. f. Eing. Spr. 21, 3; Djåwå, 11, 147 vlgg.; ook Bijdr. 90, 163 en daar genoemde literatuur. Nadien nog: Dr. L. M. Coster-Wijsman, Bijdr., 90, pp. 141 sqq.; een artikel van Berg Bijdr., 90, 603.

–20. Thans keeren we terug tot de Daitya-genealogieën. *Widyutkeça*; Vā. Pur. 67, 77: Viṣkaksena (Kirfel, P. P. 197, 31, 4: Viṣv°). Widyutkeṣa ook Rām. 7, 4, 17. Elders 3 namen, Mah° is mij verder niet bekend.

–23. *Brahmajit* Kṣatrajic (Vā.; Kratujic Bmḍ.) caiva Devāntaka-Narāntakau | Kālanemisutā hy ete, Vā. Pur. 67, 80; Bmḍ. Pur. 2, 5, 39.

–25. *Jambu*, elders *Jambha*, met 4 kinderen, waarvan Çatadundubhi een is (Bmḍ. Pur. 2, 5, 38).

–26. *Walkāla*, Virodha en 3 anderen: Vā. Pur. 67, 79.

Sambhu heeft in Skt Bmḍ. en Vā. Pur. meer kinderen; Vā. noemt o.a. (vs. 81) Dhanuka; 68, 51 echter Dhenuka.

–31. *Hrāda*; de hier genoemde Mayu ken ik van elders in dit verband niet. Er is wel een kiṃpuruṣa van dien naam; zie P. W., s.v. De teksten gaan hier uiteen: groep I heeft: Hrādaputro Hradas tathā (Kirfel, P. P. 165, 69); Bmḍ. Pur. 2, 5, 34 Sundo Nisundaç ca tathā Hrādaputrau —; Vā. Pur. 67, 71 Hrādo Nisundaç ca tathā Hradaputrau.

–32. *Anuhrāda*. Hier is verschil met de Skt. Purāṇa's en het Mahābhārata. Daar wordt gesproken van de Nivātakavaca's, 30 milj. Dānava's, die in de diepten der zee woonden; zij zijn meestal zoons van Saṃhrāda, niet van Anuhrāda. Zie b.v. Brahma Pur. 3, 90 sq.

Saṃhrādasya tu daityasya Nivātakavacāḥ kule | samutpannāḥ... | tisraḥ koṭyaḥ sutās teṣāṃ Maṇivatyāṃ (zie beneden) nivāsinaḥ | ... Arjunena nipātitāḥ. Zie ook Mbh. 3, 96, 4. Hier ziet men dus, dat niet alleen in de Oud-Jav. Arjuna-Wiwāha de Niwātakawaca's tot één reuzenkoning gemaakt zijn (vgl. Poerbatjaraka, Arj.-Wiw., overdruk, p. 3), al blijkt het hier eigenlijk slechts uit *makādi*, dat evenwel een meervoud, te beginnen met de N.'s, m.i. niet uitsluit.

p. 367–4. *Maṇimāntaka*: de Skt. teksten (Mbh. 3. 8543 = 3, 96, 4 e.a., zie ook boven) hebben Maṇimatī. De Arj.-Wiw., 16, 6 e.a. echter als onze tekst.

–5. *Suprabhā* wordt in de Purāṇa's en het Mbh. in dit verband niet genoemd. Vgl. wederom den Arj.-Wiw.

–6. *Hrāda*: volgens den Harivaṃça 217 was Mūka 'n zoon van Hrada; in den Har. had hij een broer Tuhuṇḍa; in het Bmḍ. Pur. had hij Sunda en Nisunda als broers, in het Vā. Pur. Hrāda en Nisunda; deze twee teksten noemen hem (2, 5, 35; 67, 72) Hrā(a)dadāyaka. Van dezen Mūka wordt in het Mbh. verteld (3, 1557 vlgg. = 3, 39, 12—14), dat hij door Arjuna, die tegelijk met Çiva in de gedaante van 'n Kirāta z'n pijl afschoot, werd gedood. Bmḍ.- en Vā. Pur. noemen even zijn dood door Arjuna: Mūko vinihataç cāpi Kairāte Savyasācinā. Voorts verg. men Arj. Wiw. 7, 3 enz. — *Bhaṭṭāra*: Çiwa, vgl. Mbh., t.a.p.; Arj. Wiw. 8, 8. — Over het zwijn (de naam si D. komt in den Arj. Wiw. niet voor en is niet van Voor-Indische origine) vgl. men K. B. W. II, 520. Zie voorts IV, 549; Pigeaud, T. P. p. 219 en elders (zie boven, Inleiding, p. 387, n. 2).

–9. *parwa* heeft hier waarschijnlijk de engere beteekenis: het prozaverhaal; mogelijk is bedoeld het Mahābhārata-boek, waarin de gebeurtenissen verhaald zijn, d.i. het derde, Vanaparva. Hierbij wellicht te vergelijken: Mededeelingen van de Kīrtya Liefrinck-Van der Tuuk, I, p. 36. Er wordt hier geen gewag gemaakt van den Arjuna-Wiwāha. Over eventueele dateeringsmogelijkheden op grond van deze plaats zie de Inleiding, p. 387.

–12. *Sunda*: den tweeden naam ken ik zoo niet van elders.
Men vgl. Harivaṃça 218 Mārīcaḥ Sundaputraç ca Tāḍakāyāṃ vyajāyata, vgl. Bmḍ. Pur. 2, 5, 35.De naam luidt in Voor-Ind. teksten als regel met -ḍ-; de wisseling van -ḍ- en -ṭ- is in het Sanskrit bekend (tāṭaṅka — tāḍaṅka e.a.); in het Jav. met -ṭ-; zie ook K. B. W. II, 659.

–15. *Rāma* doodt T.; zie Skt. Rām. 1, 26, 26; O.-J. Rām. 2, 23—27; Sĕrat Rama 2, 2.

–16. *Gādhiputra*, d.i. Viçvāmitra, vgl. O.-J. Rām. 1, 38.
yekânak, dus: yeka ânak.
Mārīci, in Voor-Ind. en Jav. teksten doorgaans Mārīca.

–18. *Janakaputrikā*, Sītā, echtgenoote van Rāma, dochter van Janaka, koning van Videha. Mārīci bewoog, in 'n gedaante van 'n gouden ree, Rāma, Sītā te verlaten; intusschen werd ze door Rāvaṇa geroofd. Vgl. Rām. 3, 43 vlgg.; Oud-Jav. Rām. 5, 38 sqq. Vā.- en Skt. Bmḍ. Pur. spreken even over zijn dood: 67, 73; 2, 5, 36: Daṇḍake (het D.-woud) nihataḥ so 'tha Rāghaveṇa balīyasā.

Pañcawadi, in den Voor-Indischen vorm Pañcavaṭī (vgl. Rām. 3, 13, 17; enz.) dicht bij de Godāvarī, waar Rāma zich neerlaat.

–21. *Sundopasunda*: Sund-Opasundau vikrāntau Nisundatanayāv ubhau, Vā. Pur. 67, 71. Het Skt. Bmḍ. Pur., 2, 5, 34, heeft, hiervan afwijkend: Sundo Nisundaç ca tathā Hrādaputrau babhūvatuḥ. Mbh. 1, 7621: Sunda en Upasunda zoons van Nikumbha.

Het hier volgende staat hier niet in Skt. Bmḍ.- en Vā. Pur.

–26. *Tilottamā*, vgl. voor deze geschiedenis Mbh. 1, adhy. 211; O.-J. Ādip. pp. 192 sqq. Onder de bekoring van Tilottamā, een opzettelijk tot dat doel geschapen wonderschoone vrouw, krijgen deze twee tot dusver eensgezinde broers, die de heerschappij over de drie werelden voor zich opeischen, ruzie en dooden elkaar.

de niṅ prajñopaya, d.w.z. geestelijke vaders.

–30. *Hiraṇyākṣa's* zoons zijn 1) Ūrjara (Brahma Pur. 3, 72, noot), Utkura (Vi. Pur. 1, 21, 3; Vā. Pur. 67, 67), Ulūka (Matsya Pur. 6, 14 e.a.); 2) Ç.; 3) K.; 4) Mahānābha; 5) Bhūtasaṃtapana (volgorde v. d. Bmḍ.-Vā.-versie). Van 4 en 5 is in onzen tekst (wsl. later, vgl. lima) één gemaakt. De toevoeging *ndatan* enz. staat in deze werken niet.

p. 368–3. *wĕka saṅ S.*; het aantal zoons varieert, het Viṣṇu Pur., 2, 21, 10 sq., Wilson-Hall, II, p. 71, noemt er 12, meestal (b.v. Brahma Pur. 3, 87 sqq.) vindt men er 13, soms, als hier, 14, b.v. Bmḍ. Pur. 2, 6, 18; Vā. Pur. 68, 18. De namen vertoonen weer eenige bijzonderheden. Uit vergelijking met Sanskrit Purāṇa's (zie Wilson-Hall, II, 71, doch vooral Kirfel, P. P. 168, 91; 205, 19; 216, 26) blijkt, dat een aantal namen hier en ginds (ook in de Voor-Indische bronnen vindt men een aantal onderlinge verschillen) overeenstemt. De volgende vertoonen bijzonderheden: no. 1, Ailera, correspondeert met wie?; no. 2 ∾ Çatagāla of Çataçālya van Vā. Pur. 68, 18?; no. 3, voor Vyaṃça of Vyaṃsa; no. 4, ginds Çalya of Sala; no. 5, Baka, wiens naam het meeste gelijkt op Nala (Brahma Pur. 3, 87),

Nabha (Harivaṃça 215 e.a.), Bala (Çiva Pur., Dh. s., 54, 63). Merkwaardigerwijs wordt deze Baka uitdrukkelijk geïdentificeerd met den reus B. in het Ādiparwa, vgl. Mbh. 1, 160, 7.

-6. *Cakramaṇḍala*, vgl. O.-J. Ādip. pp. 147; 148: Ekacakramaṇḍala, Mbh. I, 6094; 6928 Ekacakrā.

No. 6—8 overal eender, no. 9 herinnert aan Bmḍ. Pur. 2, 6, 19 Supuñjika (Vā. Pur. anders, cf. 68, 19); no. 10 is elders Harakalpa (Bmḍ.-Vā.), no. 11 Kālanābha (in alle drie groepen Purāṇa's), no. 12, ? (∾ *Bhauma* in Bmḍ.-Vā., de volgende is daar *Kanaka*); no. 13 ook Viṣṇu Pur. 1, 21, 11 e.a., niet Bmḍ.-Vā.; Rāhu ook in vele andere teksten: Rāhur jyeṣṭhas tu teṣāṃ vai sūryacandrapramardanaḥ.

-11. *Prabhā*: ze is in de Skt. Purāṇa's de dochter van Svarbhānu, vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 1, 21, 6, Wilson-Hall, II, p. 70. Ze is daar soms ook de moeder van Nahuṣa: Hariv. 212, Vā. Pur. 68, 24 e.a. Volgens Wilson leert het Bhāg. Pur. 6, 6, 31 dat ze de vrouw was van Namuci; er staat echter (vs. 32) Svarbhānoḥ Suprabhāṃ kanyām uvāha Namuciḥ kila. Elders, b.v. Viṣṇu Pur. 4, 8, 1, huwde Āyus, de oudste zoon van Purūravas, de dochter van Rāhu; een zijner zoons was Nahuṣa. Zie Wilson-Hall, IV, p. 30. De hier genoemde Svarbhānu wordt echter geïdentificeerd met Rāhu, b.v. id., V, II, p. 205. Zie ook Ādip. p. 73, 11: Āyu makastrī sang Pradhu (sic) mânak ri sang Nahuṣa. N. was een koning, over wien het Mbh. meermalen spreekt; zie vooral 5, 11—17: hij had groote macht en vernietigde de daçyu's, dwong echter de ṛṣi's hem als lastdieren op den rug te dragen, ja zelfs voerde hij in plaats van Indra een tijd lang het bewind in den hemel. Daar spande hij de ṛṣi's uit den hemel voor z'n wagen en trad Agastya met z'n voet op diens hoofd. Dit was te erg: A. vervloekte hem; hij viel uit den hemel en werd 10000 jaren slang; door Yudhiṣṭhira werd hij tenslotte verlost (Mbh. 3, 179 sqq.).

-19. *makastrī*: vgl. Vāyu Pur. 93, 12 (= 2, 31, 12); Brahma Pur. 12, 1; Hariv. 1599 e.a. Nahuṣasya tu dāyādāḥ ṣaḍ indropamatejasaḥ | utpannāḥ pitṛkanyāyāṃ Virajāyāṃ mahaujasaḥ. Vgl. ook Viṣṇu Pur. 4, c. 10; Wilson-Hall, IV, pp. 45 sqq. — Yayāti's twee vrouwen (Devayānī en Çarmiṣṭhā) ook elders; vgl. de genoemde teksten eenige regels verder. — *Çukra*, aldaar Uçanas genoemd; de planeet Venus en z'n bestuurder. Hierna is *i* ingevoegd: Jayantī, Indra's dochter is Çukra's vrouw; zie b.v. Vā. Pur. 97, 149 vlgg. — *Wṛṣaparwā*: Vṛṣaparvan der genoemde teksten. — *Upādanavī* is

gewoonlijk een dochter van Vṛṣaparvan; zie b.v. Viṣṇu Pur. 1, 21, 7; anders (doch niet zooals hier) b.v. Matsya Pur. 6, 21. — De naam Çarmiṣṭhā is gecorrigeerd, daar de overgang ar > rĕ zeer veelvuldig voorkomt.

–22. *Yadukula*. Misschien is de tekst corrupt (lacuneus). Devayānī had een zoon Yadu; van hem stamden de Yādava's; zóó de gewone lezing. Vṛṣṇi is een van de afstammelingen van Yadu. Men zie over deze figuren Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 86 vlg. en de daar genoemde teksten. — *Vṛṣṇi* en *Andhaka* zijn twee broeders, zoons van den Yādava Sātvata; zie Pargiter, o.c., pp. 87; 102 vlgg., vooral de tabellen op pp. 105; 107; Kṛṣṇa stamt, zooals men daar voor oogen vindt gesteld, af van Vṛṣṇi. Pāṇḍawa, vgl. echter Pargiter, o.c., p. 294.

–24. *Çacī*, vgl. Brahma Pur. 3, 80 (Pulomnas tu Çacī sutā) met Vā. Pur. 68, 24 (Jayantaç ca Çacīsutaḥ).

Pulomā: Puloman der Skt. teksten. Çacī (Paulomī) was gehuwd met Indra, zoon Jayanta. Bijzonderheden bij Hopkins, Epic Myth., § 82, en elders.

–28. *Danu*, de lijst der kinderen van Kaçyapa en Danu varieert in lengte. Vgl. Viṣṇu Pur., 1, 21, 4 vlg.; Bhāg. Pur. 6, 6, 29 vlg. en andere teksten (Kirfel, P. P. 166, 74 vlgg. e.a.). Sommige teksten noemen het getal 100 (anders Mbh. 1, 2529): b.v. Brahma Pur. 3, 73 abhavan Danuputrāç ca çataṃ tīvraparākramāḥ, Bmḍ. Pur. 2, 6, 1; Vā. Pur. 68, 2. De oudste, voornaamste, is Vipracitti: Liṅga Pur. 63, 28 V. pradhāno 'bhūt teṣāṃ; vgl. Bmḍ. Pur., t.a.p., e.a., Mbh. 1, 2529; vgl. O.-J. Ādip. p. 64, 4.

–29. *Dwipajña*: elders een Dvimūrdhan; het tweede deel van dezen naam is hier met den volgenden (?) gecombineerd.

–30. *Ajamuka*: elders Ayomukha. Daarna in 2 teksten (Garuḍa Pur. 6, 47 en Viṣṇu Pur. 1, 21, 4) Çaṅkuçiraḥ, die in enkele andere bronnen iets eerder, elders (o.a. Bmḍ.-Vā.) niet genoemd wordt; hieruit is de lezing van onzen tekst licht te verklaren. Saṅ Kura is misschien zoo ontstaan uit Çaṅkur (Bmḍ. Pur. 2, 6, 4; Vā. Pur. 68, 4), dus voor Çaṅku; niets belet ons, deze namen weder als één woord te schrijven; de bewerker zal ze niet hebben misverstaan. *Mahān* wellicht de Maghavān van Bmḍ. Pur. 2, 6, 5; Brahma Pur. 3, 75 e.a. Saṅkukarṇa Bmḍ.-Vā., Brahma Pur. e.a. De volgende zal Vipāda (Bmḍ.-Vā., elders anders) zijn. Hierna in vele teksten Gaveṣṭhi; Vā. Pur. 68, 16 (andere plaats) spreekt van Gaveṣṭhiç ca Gavākṣaḥ; misschien op onze plaats ingedrongen?

–31. *Duloma*: in enkele teksten volgt nu Dundubhi, echter gelijkt het meest op dezen naam Pulomā (Puloman), b.v. Vāyu Pur. 68, 7; Bmḍ. Pur. 2, 6, 7; Viṣṇu Pur. 1, 21, 5. Zie ook Mbh. 1, 2530. Het merkwaardige is, dat ook het O.-J. Ādip., p. 18, dezen naam P. (Mbh. I, 877) met Duloma weergeeft.

p. 369–1. *kaki saṅ W.*; is deze W. misschien de door Matsya Pur. 195, 15 genoemde Āpnuvāna, broer van Cyavana, zoon van Bhṛgu en Puloman's dochter Divyā? *Kapila*, ook Bmḍ.-Vā. Padma Pur. 1, 6, 50, Brahma Pur. 3, 75 e.a. *Bhamana*: Vāmana van 'n aantal andere teksten. De volgende naam is behalve in F verknoeid uit *Maya*, de vader van Mandodarī, Rāvaṇa's voornaamste vrouw. Hij wordt ook genoemd Hariv. 203; het dichtst bij onzen tekst staat echter Bmḍ. Pur. 2, 6, 5 Ayomukhas tu Maghavān Kapilo Vāmano Mayaḥ | Mārīcir etc. De andere verwante teksten wijken hier af, verderop wordt hij echter soms wel genoemd, b.v. Vā. Pur. 2, 7, 28 (68, 28).

–3. *Mārīca*: elders Mārīci. Is de volgende te identificeeren met Akṣaka, Vā. Pur. 68, 5? — Is saṅ Bahu verbasterd uit Svarbhānu, zeer vaak (b.v. Viṣṇu Pur. 1, 21, 5) vóór Vṛṣaparvā (zóó, dus nom. -an)?; over wien boven, p. 424.

–4. *Keçī*: Keçin, een dānava, die in den vorm van een paard door Kṛṣṇa gedood werd; zie b.v. Viṣṇu Pur. 5, adhy. 16 (Wilson-Hall, IV, pp. 339 vlgg.). Op te merken valt, dat de bovengenoemde puranische parallelplaatsen dezen naam niet geven, wel echter het Mbh. 1, 2530.

–5. *Madhurā* of Mathurā, aan de Yamunā, geregeerd door Kaṃsa, den vijand van den jongen Kṛṣṇa.

–6. *Hayagrīwa*, ook Hariv. 203; Vā. Pur. 68, 10; Bhāg. Pur. 6, 6, 29. Prāgjyotiṣa, vgl. Viṣṇu Pur. 5, 29, 19 hatvā Muruṃ Hayagrīvaṃ ... | Prāgjyotiṣapuraṃ ... samupāgataḥ (n.l. Hariḥ). P. was een stad (en volk), waar de daemon Naraka huisde (Noord-Bengalen).

–8. *Naraka* of *Bhauma* (zoon van Bhūmi) was een vijand der goden, gedood door Viṣṇu, welbekend uit het Bhomakāwya.

–11. *Çambara*, ook in 'n aantal andere teksten genoemd.

–12. *Pradyumna* was een zoon van Kṛṣṇa en Rukmiṇī; hij werd als zeer jong kind door Çambara geroofd en in zee geworpen; een visch verslond hem, doch deze visch werd gevangen en in Çambara's huis opengesneden; Ç's vrouw ziet het schoone knaapje en houdt het in leven. Later doodt P. Çambara. Zie Viṣṇu Pur. 5, a. 27; Wilson-Hall, V, pp. 73 vlgg.

–13. *Aniruddha*, zie b.v. Hariv. 6715.

–14. *Çarabha*; vgl. b.v. Bmḍ. Pur. 2, 6, 12; Vā. Pur. 68, 12 Çarabhaḥ Çalabhaç caiva Sūryācandramasāv ubhau. De tweede naam schijnt in onzen tekst op te treden als Bala.

–15. *Wiwaswān*, zie boven, p. 415.

Twiṣimān, Skt. tviṣimant, energiek; glinsterend, schijnend; prachtig, enz. Hier merkwaardig gebruikt, mij niet van elders bekend.

p. 370–12. *ṣaḍwarga*: de ṣaḍwarga zijn de zes innerlijke vijanden van den mensch; ze worden niet steeds eender opgegeven. Een citaat in P. W. VII, 439 geeft: kāmaḥ krodhas tathā lobho harṣo māno manas tathā. — Vgl. ook b.v. Bhāg. Pur. 11, 18, 40: asaṃyata-ṣaḍvargaḥ. — Zie voorts O.-J. Rām. 13, 52: kāmādi ṣ.; Tantu Pangg., p. 87.

–32. *Anāyuṣā*, vgl. Bmḍ. Pur. 2, 6, 30; Vā. Pur. 68, 30 (de andere tekst-groepen niet); ook daar 5; Arūru Vā., Araru Bmḍ. B. en Vṛtra in Bmḍ., Vāyu: B. en Janma; Wirakṣa als Vā.; de laatste naam afwijkend: Vṛṣa Bmḍ., Viṣa Vā.

p. 371–3. *Dhundhu*, genoemde teksten aansluitend: Ara(ū)ros tanayaḥ krūro Dhundhur… | nihataḥ Kuvalaçvena. Dh. leefde in een zee van zand en hinderde den wijze Uttaṅka in z'n overpeinzingen. Kuvalāçva doodde hem, waardoor hij zich den naam Dhundhumāra verwierf (zie b.v. Wilson-Hall, Vishṇu Pur. III, 264; zie b.v. Hariv. 671 vlgg.). — In Bmḍ.-Vā. volgen thans twee zoons van Bala: Kumbhila (Vā.) of Nikumbha (Bmḍ.) en Cakravarman, dan twee van Virakṣa: Kālaka en Khara (Bmḍ.) of Vara. In onzen tekst contaminatie en verknoeid of werkelijke varianten? De vijfde zoon (de volgorde is dezelfde!) heeft daar 4 zoons: Çrāddhahan (Vā.; Çrāddhāda Bmḍ.), Yajñahan, Brahmahan en Paçuhan (ç > g is een zeer veelvuldige fout). — Kalokara: ? — Van *Vṛtra*, de laatst genoemde: jajñire çvasanād ghorād Vṛtrasyendreṇa yudhyataḥ | Bakā nāma samākhyātā rākṣasāḥ… | çataṃ tāni sahasrāṇi etc. (coll. Vā.-Bmḍ. vs. 34 sq.; 35 sq.). — Samudaya: ?

–10. *Citraratha* enz.; Vā. 68, 37 heeft Prab(v)ā hy ajanayat putrān yajñe vai gāyanottamān | …. | (39) ity eva devagandharvā(ḥ), daartusschen andere namen dan hier. Bmḍ. Pur. 2, 6, 38 heet de moeder Krodhā. — Citraratha is de koning der Gandharva's, Nārada een hunner. Tilottamā is een apsaras. Vgl. Vā. Pur. 69, 5 enz.

–11. *Nārada*, vgl. b.v. Vā. Pur. 69, 3; Mbh. 1, 2552; men zie b.v. ook Wilson-Hall, Vi. Pur. II, p. 285. Hij is een devagandharva, een gandharvarāja.

–25. *Ariṣṭā* bracht volgens Brahma Pur. 3, 105; Viṣṇu Pur. 1, 21, 25 e.a. de gandharva's, volgens Matsya Pur. 6, 45 de kinnara's en gandharva's voort. Hāhā, Huhu, Suruci zijn gandharva's (Wilson-Hall, Vi. Pur. II, 285 vlgg.). Zie voorts Vā. Pur. 69, 46 Haṃso jyeṣṭhaḥ kaniṣṭho 'nyo madhyamau ca Hahā Huhuḥ, voorts Dhiṣaṇa, Vāsiruci e.a.; Bmḍ. Pur. 2, 7, 10; 11, waar o.a. Vasuruci en (12) Suruci.

–28. *Winatā*, A. en G. in 'n aantal teksten, b.v. Brahma Pur. 3, 95; niet in Bmḍ.-Vā. De bekende geschiedenis van de geboorte van Garuḍa, het rijdier van Viṣṇu, den vijand der slangen, half-mensch en half-vogel, vindt men b.v. Mbh. 1, a. 16 vlgg.

p. 372–3. *anah iṅ*, vgl. het glossarium; zeer moeilijke passage. Men verwacht: citta juga... Winatā n panah sarika. dharmapatnī, etc., of iets dergelijks. Ik heb een anakolouth aangenomen, mèt de lezing van y. Een afschrift van een zich op Bali bevindend handschrift, mij welwillend verschaft door Dr. R. Goris, dat ik èn omdat ik het na de vaststelling van den tekst ontving èn omdat het korter is en nogal afwijkt van de andere hss., niet heb gebruikt, heeft hier: citta juga ya nimittanya. saṅ Winatā. makadharmapatnī. strī bhagawān Kaçyapa. — In het volgende levert r. 7 kahana enz. een moeilijkheid. Men zou ook kunnen denken aan: dadi ka anahaṃkāra, het geschiedde dan dat ze zonder a. was, zoodat ze dus zonder a. was. Sanskrit ahaṃkāra is als phil. term in de Sāṃkhya-philosophie het principe, „„vermöge dessen wir uns für handelnd und leidend usw. halten, während wir selbst, d.h. unsere Seele, davon ewig frei bleiben" (Jacobi). Die Funktion des A. ist also die Hervorbringung von Wahnvorstellungen, und zwar derjenigen Wahnvorstellungen, welche die Idee des Ich in rein materielle Dinge und Prozesse hineintragen"" (Garbe, Die Sāṃkhya-Phil.², p. 311). Zie voorts de aant. bij Bmḍ. Pur., p. 258. De O.-Jav. vertaling is pañaku, derhalve = subjectiveeringsorgaan. Voorts is ahaṃkāra: groote dunk van zich zelf, hoogmoed. Hier zou men dan dadi ka anahaṃkāra (vgl. Skt. nirahaṃkāra) kunnen denken (overeenkomstig op r. 12 en 13): het geschiedde dus dat ze zonder trots was, zoodat ze dan zonder hoogmoed was. Vreemd is dan nihan pañaku ri sira, tenzij dit: „zoo was haar zelfbewustzijn", kan beteekenen en men de hoedanigheid uit het verband mag opmaken (over ka: Bijdr. dl. 88, p. 475). Het bovengenoemde afschrift heeft de passage aldus: alilaṅ.... Winatā, praṇata matwaṅ bhakti riṅ swāmi. aṅhiṅ hana pamatĕk niṅ haṅkara ri saṅ Winatā. dadi kahadaṅ-adaṅ. ikaṅ buddhi-tattwa kapaṅguh de saṅ Winatā. matañnya n pakanak Garuḍa. pamatĕk niṅ haṅkara ri

saṅ Winatā. kadi hyaṅ kadi triyak saṅ Garuḍa. aṅhiṅ hana lĕwih kaçaktin ri saṅ Garuḍa. lĕwih saṅke çaktin iṅ hyaṅ saṅ Garuḍa. pamatĕk ikaṅ puṅguṅ ri saṅ Winatā. si tan pakapūrwaka samyajñāna. hetunya n kadi triyak saṅ Garuḍa wĕkasan. apan si puṅguṅ. ya mārga niṅ matĕmahan paçu.

–18. *Kadrū*, moeder der nāga's volgens verscheidene teksten; vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 1, 21, 19 vlgg. (Wilson-Hall, II, p. 74). Kapila volgens Wilson, t.a.p., n. 1 ook in het Vā. Pur. De naam van den 5en nāga: Karkoṭaka, Viṣṇu Pur. 1, 21, 21 e.a.

p. 373–3. *yogīçwara*, vgl. ook Kats, S. h. Kam., pp. 145, vlgg.

–4. *Khaçā*: uitvoerig Bmḍ. Pur. 2, 7, 37 sqq.; Vā. Pur. 69, 71 sqq. Zie ook Br. Pur. 3, 105 Khasā (sic) tu yakṣarakṣāṃsi; vgl. ook Wilson-Hall, Vi. Pur. II, p. 75. Over de namen van de zoons b.v. Vā. Pur. 69, 97 vlg. Yakṣa en Rakṣa. De *Yātu's* of *Yātudhāna's* zijn een soort booze geesten, die als spookachtige gedaanten of als dieren verschijnen; ook wordt er van hen gezegd, dat ze vóór den zonnewagen gaan. Ze worden gelijkgesteld met de rākṣasa's; rākṣasā(ḥ) in Bmḍ. Pur. 2, 7, 90. Twaalf hunner vindt men volgens het Vāyu Pur. genoemd bij Wilson-Hall, Vishṇu Pur. II, pp. 291, 292. Ze gelden als afstammelingen van Kaçyapa en Surasā (ald., V, II, p. 252). Ze zijn kinderen van Jantudhanā in Bmḍ. Pur. 2, 7, 85; 86; Vā. Pur. 69, 119 vlgg.

–7. *Brahmadhanā* vindt men vermeld Vā. Pur. 69, 118; Bmḍ. Pur. 2, 7, 84; ze heeft de Brahmadhāna's tot kinderen. — De namen van de Yātudhāna's (zie reeds boven, waar ten deele afwijkend): Bmḍ. Pur. 2, 7, 89 vlg.; Vā. 69, 122 vlgg. *Heti* en *Praheti* als Bmḍ. (Vā.: -tṛ i.p.v. -ti), Açru: Ugra (hieruit ontstaan, g > ç vaak, zie b.v. O.-J. Bmḍ. Pur. p. 162, 6), dan Pauruṣeya (ṣ > p vaak, zie Wulff, Wir., p. 200), Vadha, Vidyut, Sphūrja (Bmḍ.) of (i.p.v. deze 2) Visphūrji (of -ja), daarna Vāta, Āya (Bmḍ.) of Āpa (Vā.), die samen > Wātāpa (Wātâpa) in onzen tekst; is Sḍaja < Sphūrja? Dan Wyāghra (yā > e > o ?), Sarpa (Vā.) of Sarya (Bmḍ.).

–10. *Bali*; in het Bmḍ. Pur. schijnt na 2, 7, 89 een çloka te zijn uitgevallen. Het Vā. Pur. heeft 69, 124 Hetṛputras tathā Laṅkur Laṅkor dvāv eva cātmajau | Mālyavāṃç ca Sumālī ca, derhalve afwijkend. In 't Bmḍ. Pur. vinden we een meer, in 't Vā. Pur. een minder volledige opgave van de kinderen van bovengenoemde Yātudhāna's. Daarna gaan Bmḍ.- en Vā. en onze tekst verschillende wegen.

–12. *Kekasi*: Kaikasī, een der vrouwen van Viçravas (zoon van Pulastya) en bij hem moeder van den bekenden Rāvaṇa, Kumbhakarṇa, Çūrpaṇakhā en Vibhīṣaṇa. Over Viçravas' vrouwen en kinderen: Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 241 (men merke op, dat de familierelaties niet steeds gelijkluidend worden opgegeven; Kaikasī is soms de dochter van Mālin); Jahn, Saurapurāṇa, pp. 75 vlgg. (Saurap. 30, 14 vlgg.).

–14. *Puṣpotkaṭā* (zóó Vālmīki), z'n eerste gemalin, had tot kinderen Mahodara, Prahasta, Mahāpārçva, Kumbhanakhī. Elders wordt echter ook een zoon Khara vermeld. *Triçiras*, elders T., Duṣaṇa, Vidyujjihva; hun moeder heet Vākā. Kumbhanābha is in ander verband een bekende naam. Vidyujjihva, de echtgenoot van Çūrpaṇakhā, wordt door Rāvaṇa gedood (Rām. 7, 23). Dundubhi (zoon) en Mandodarī, kinderen van Maya: Rām. 7, 12. Maya was de bouwmeester van de Asura's.

–22. *Madhu* en Kaiṭabha, twee daemonen, die door Viṣṇu gedood werden. In den Harivaṃça b.v. wordt deze gebeurtenis verhaald, zie 11461 vlgg.; 11940 vlgg. e.a. Hun lichamen werden in zee geworpen en brachten een groote massa vet (medas) voort, tengevolge waarvan de aarde den naam medinī kreeg. Zie ook Mārk. Pur. 81, 49 vlgg. In het Rām. 7, 104, 6, worden de bergen van hun beenderen gemaakt. — Madhu is elders de zoon van Lola (Rām. 7, 61), weer elders is hij uit de duisternis geboren, terstond na het ontstaan van Brahmā, evenals deze dus pūrvaja; vgl. Hopkins, Epic Myth. p. 192. Lavaṇa heerschte in Madhupura en Madhuvana (Hariv. 3061—3). Tijdens het bewind van Rāma doodde Çatrughna Lavaṇa (Rām. 7, 69), vernietigde Madhuvana en bouwde op de plaats daarvan Mathurā. Zie ook Wilson-Hall, Vi. P. III, p. 318. Madhurā = Mathurā. Tradities over Lavaṇa bij Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., pp. 170 vlgg.

–26. *Yakṣa*, de andere zoon van Khaçā, had een zoon Rajatanābha; uitvoerig Bmḍ. Pur. 2, 7, 109 vlgg. (vgl. Vāyu Pur. 69, 138 vlgg.). — Bij het volgende: 2, 7, 119 Yakṣo Rajatanābhaç ca guhyakānāṃ pitāmahaḥ. Guhyaka's zijn lagere godheden, onderdanig aan Kubera en zijn belast met het bewaken van schatten. Over *Maṇiwarī*: Bmḍ. Pur. 2, 7, 119: Anuhrādasya daityasya bhadrāṃ Maṇivarām (*sic*) sutām | upayeme. Over de zoons: zie ook Oud-Jav. Bmḍ. Pur. p. 128, 4 vlg.; 151, 27. In het Skt. Bmḍ. Pur. vs. 220: Maṇivara en Maṇibhadra.

–28. *tamolah*. De woonplaats van de guhyaka's is volgens 't Mbh., 6.

246 de Hemakūṭa. In het volgende citaat wordt echter gesproken van Alakā, de residentie van Kuvera en zijn volgelingen (Kirfel, Kosmographie, p. 59; Hopkins, Epic. Myth. p. 142—144). Hoogstwaarschijnlijk is die naam ook hier te lezen.

p. 374–6. *çīla nikaṅ yakṣa*; over den aard van de yakṣa's in de epen zie Hopkins, Epic. Myth., § 90: „the individual may be kindly, but as guardians with Rākṣasas they can fight" etc. Ze worden ook puṇyajana genoemd, „goed volk". *Tan bari-bari*; wsl. te verg. Tantu Pangg., p. 96, waar bari² = iemand, een of ander.

–17. De hss. lezen çakti, het afschrift mij verschaft door Dr. Goris çakta; zonder twijfel te lezen sakti resp. sakta, speciaal gebruikt voor het gehecht zijn aan deze wereld en hare genietingen.

–22. *Mandara*, een van de vier bergen in de richting van de hoofdwindstreken naast den Meru. De Mandara ligt ten O. van den Meru. Vgl. H. H. Juynboll, De mythe van den berg Mandara in de Javaansche letterkunde, Bijdr. Kon. Inst., 6, I, pp. 79—96. — Het karnen van den Oceaan, het bekende verhaal; zie b.v. Viṣṇu Pur., 1, a. 9; Wilson-Hall, p. 143 vlgg. De slang Çeṣa (ook Vāsuki) heeft wel den naam Ananta, welke wordt verklaard als anantabhoga (zie Rām. 6, 14, 18). Ananta is ook wel eens onderscheiden van Çeṣa; zie Hopkins, Epic. Myth. pp. 23 vlgg. Als eigennaam Anantabhoga ook in de Tantu Pangg., p. 76; vgl. ook Pigeaud, ald., p. 214. — Janārdana = Viṣṇu. — Na de woorden makaya karma heeft het afschrift van Dr. Goris: ri sĕḍaṅ nirāmutĕr. In plaats van Anantabhoga leest het Bāsuki.

p. 375–1. *ikiṅ mānuṣa*; meer genoemd hs. heeft hier een afwijkende passage, n.l.: ikiṅ mānuṣa atyanta kakarṣaṇa hyun-hyun twasnya. riṅ mas maṇi. olihnya n aṅel adagaṅ alayar. ri kapetan iṅ mas maṇi. ri kasaṅsāran iṅ çarīra. kunaṅ saṅ ataki-taki bwat kawerāgyan. tan kasiṅitan pwa sira karakĕt riṅ sukawaya (l. sukhawāhya). apan taniya(?) humantasa. sakeṅ saṅk(l.: s)ārārṇawa. kewalya kumĕlhumĕl awak nira riṅ kasantosan, etc.

deya, derya (zie crit. app.) zou kunnen staan voor Skt. dhairya, standvastig karakter, moed; wellicht beter van zin.

–7. *kveva kāraṇaṃ*, adv., vgl. kiṃ kāraṇam, wegens welke oorzaak, op welken grond?, b.v. Mbh. 1, 3600 C.

–10. *umĕniṅ*, het bovengenoemd hs. heeft *umĕnĕṅ*, „de s. zwijgen", wat een beteren zin schijnt te geven; misschien kan echter aan O.-J. *hĕniṅ* de bet. van *hĕnĕṅ* worden toegekend, evenals Soend. *hĕning* = stil zijn, stil leven, rust hebben kan beteekenen; vgl. Minangk.

aniĕng, I. helder, klaar; II. zuiver; III. stil, eenzaam. Men denke aan stilstaand water, dat rein is doordat de troebelmakende substanties bezinken; vgl. Mal. *hĕning,* doorschijnend-helder van water. In de tevredenheid en rust des gemoeds (kasantosan) „slaan" de ṣaḍ-warga „neer" en houden zich stil.

–12. *antaḥkaraṇa.* De Sāṃkhya-philosophie leert, dat de organische wezens behalve het door de ouders verwekte, vergankelijke, grofmaterieele lichaam nog een fijn of innerlijk lichaam bezitten, dat met de ziel na den dood het grove lichaam verlaat. Dit innerlijke lichaam is de zetel en oorsprong van de psychische toestanden en functies. Het bestaat uit: buddhi, ahaṃkāra, manas, de tien indriya's en de vijf fijne elementen. Buddhi is het orgaan van het oordeel en besluit, ahaṃkāra[1]) : p. 428, manas is mèt de uitwendige zintuigen (indriya's) ontsproten aan den ahaṃkāra en treedt als bemiddelaar op tusschen de indriya's en a. en b.; het expedieert de door de i. 's geboden objecten aan a. en b.; het is het orgaan van waarnemen, gevoelen, wenschen, enz. B., a. en m. tezamen worden vaak als een eenheid samengevat, n.l. als het inwendige orgaan antaḥkaraṇa. Volgens de Sāṃkhya-phil. heeft dit de kwaliteiten vreugde, smart, begeerte enz. — In de Yoga-phil., zie bij P. Tuxen, Yoga, København, 1911, pp. 83, e.a. Zie ook P. Deussen, Alg. Gesch. d. Phil., I, 3, passim. Men vergelijke ook de publicatie van P. Jos. Abs, Sanātana-dharma, 1923 (zie de aanteekeningen aldaar). Over Yoga-praktijk (rol van hypnose, suggestie, enz.) S. Lindquist, Die Methoden des Yoga, Diss. Upsala, 1932.

–19. *samyagjñāna,* wat bedoeld zal zijn met het overgeleverde, is juist, volledig inzicht (vgl. ook Sang h. Kam. a 55). Inzicht is de eisch die de Indische philosophisch-religieuze systemen stellen om de verlossing van de kwellingen van het aardsche bestaan te erlangen, al gaan ze in bijzonderheden wel eens uiteen. Het inzicht van de volkomen identiteit van ziel met Brahman eischt het Vedānta-systeem, kennis van het absolute verschil tusschen de materieele wereld en de oermaterie, waaruit ze ontstaan is, aan den eenen kant en de ziel aan den anderen de Sāṃkhya-philosophie, enz.

–20. *dhyāna,* enz. De yoga-praktijk kent acht bestanddeelen, „leden",

[1]) Vgl. Saura Pur. 13, 6 vlgg. „ik ben arm" of „ik ben rijk", „ik ben een held", „ik ben zwak", „ik ben dwaas", „ik heb groote kennis", „ik ben mooi", „ik ben leelijk", „ik ben een gever", „ik ben gierig", — „ik ben niet van adel", „ik ben van adel", — „'t mijne is ieder ding hiervan", deze en dergelijke woorden en in 't algemeen iets dat den ahaṃkāra betreft.

yogāṅga, n.l.: yama (zelfbedwang), niyama (verplichting tot observanties, reinigingen enz.), āsana (het innemen van verschillende lichaamshoudingen, wijzen van zitten), prāṇāyāma (regeling van de ademhaling), pratyāhāra (het aftrekken van de zintuigen van hun objecten), dhāraṇā (Sammlung; het beperken van het denken tot één plaats, b.v. top van den neus, navel, enz.), dhyāna (contemplatie), samādhi (contemplatie over slechts één object, Versenkung). Vgl. Tuxen, Yoga, p. 142; Garbe, Sāṃkhya und Yoga (Grundriss), pp. 43 vlgg. Ook bij R. Schmidt, Fakire und Fakirtum... is veel hierover te vinden. Bijzonderheden in Patañjali's Yogasūtra, ed. Rājendralāla Mitra, Bibl. Ind., Calcutta, 1883, passim. Onze tekst heeft niet alle acht, doch wel een andere, tarka, wat wel een naam is voor de vijf laatstgenoemde yogāṅga's (reflexie, speculatie); zie Tuxen, pp. 142 vlgg.; vgl. ook Jahn, Saurapur., p. 100, n. 1.

–21. *rajendriya*; zooals boven reeds is opgemerkt, zijn de tien „uitwendige zintuigen" (indriya's) mèt manas, het „inwendige zintuig" uit den ahaṃkāra ontsproten. Tezamen vormen ze de elf zintuigen. De tien indriya's (vermogens) zijn van den manas afhankelijk, bepalen echter ook de werkzaamheid daarvan. Er zijn twee groepen te onderscheiden, de „waarnemingszintuigen" (buddhīndriya) en de „daadzintuigen" (karmendriya), n.l. gezicht, gehoor, reuk, smaak, gevoel en spreken, grijpen, gaan, ontlasting hebben, nakroost voortbrengen; ze zijn te onderscheiden van de materieele organen, waarin ze gevestigd worden gedacht: het gezichtsvermogen in het oog, enz. Bij het ontstaan van de waarnemingszintuigen uit den ahaṃkāra heeft van de drie guṇa's sattva, bij dat van de karmendriya rajas domineerend invloed gehad. Ik herinner er aan, dat de theorie van de drie guṇa's („bestanddeelen"), die voor de Sāṃkhya-philosophie bijzonder karakteristiek is (vgl. Garbe, o.c., pp. 272 vlgg.) leert, dat al het materieele bestaat uit drie onderscheiden stoffen, die een verschillende werkzaamheid hebben, een invloed uitoefenen, en in verschillende en aan verandering onderhevige wijzen in de materieele dingen aanwezig zijn: ze kunnen elkaar onderdrukken, ze kunnen zich paren enz. Al naar nu een dezer drie guṇa's (of twee hunner) ergens domineert, doet hij z'n aard en invloed min of meer zuiver blijken. De drie zijn sattva, zich uitend, wanneer het domineert, als „Licht und Leichtheit" in de wereld der objecten, als deugd, zelfbeheersching, gemoedsrust, geluk, tevredenheid enz. bij de subjecten; rajas, zich uitend als kracht en beweging bij de objecten; als smart, angst, zorg, ontevredenheid, jaloezie, haat, toorn, begeerte, hartstocht,

snoodheid enz. bij de subjecten; tamas, dat zich uit als zwaarheid, starheid, duisternis in de wereld der objecten, als vrees, versaagdheid, vertwijfeling, onwetendheid, waanzin, traagheid, onreinheid, enz. bij de subjecten. Men kan dus raja(s)-indriya opvatten als die indriya's bij het tot stand komen waarvan rajas domineerde. De uitdrukking ken ik niet van elders. Het is echter een bekende voorstelling dat degeen die yoga verricht gehinderd, geremd wordt door de werking der drie guṇa's. Men zie b.v. Saura-Pur., a. 13, begin, waar (çl. 8) geleerd wordt: alles wat betrekking heeft op den ahaṃkāra bevat rajas, en ook, dat al het rajas bevattende den mensch kwelt. Men moet nu de indriya's terugtrekken, het manas er van los maken en in rust brengen. Elders vinden we de opvatting dat de indriya's, zonder beperking, tejas-achtig zijn; vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 1, 2, 43 taijasānīndriyāṇy āhur; zie ook b.v. Saura Pur. 21, 9; de indriya's zijn rajas-, d.i. tejas-houdend. — Onze tekst vergelijkt „manah" met een olifant, Manu 2, 88 vergelijkt de indriya's met paarden: indriyāṇāṃ vicaratāṃ viṣayeṣv apahāriṣu | saṃyame yatnam ātiṣṭhed vidvān yanteva vājinām. — Deze passage is geciteerd bij Van der Tuuk, K. B. W., IV, 755.

–22. *antaḥhṛdaya*: deze term is mij niet van elders bekend.

–24. *hīrabajra*, adamanten hardheid vaker, b.v. Patañjali, Y. S. 3, 46.

p. 376–10. *yogīçwara*, heer der yogins, meester onder de yogins, een b.v. in de Sang h. Kam. veel gebezigde term.

papasah, smart enz. spruit voort uit de verbinding van ziel en materie. Men streve daarom naar volledige isoleering van deze beide. Deze isoleering heet kaivalya; Garbe, o.c., p. 386; Tuxen, o.c., p. 202 vlgg.; Deussen, Alg. Gesch. d. Phil. I, 3, pp. 541 e.a.; Farquhar, An outline of the rel. lit. of India, p. 131. Samādhi, de middelen daartoe, de magische vermogens, de isoleering van de verloste ziel zijn de vier hoofdstukken van de yoga-praktijk.

Hierop volgt een interessante beschrijving van de bovennatuurlijke vermogens die men door yoga verkrijgt, en wel zooals bij de yogapraktijk gebruikelijk, in trappen en gradatie. Hoe meer van deze vermogens, siddhi's, de yogin bereikt, hoe verder hij is voortgeschreden op den weg der perfectie. Eigenlijk doel van zijn streven zijn ze niet; ze zijn het resultaat van z'n meditaties en Versenkung, ze wijzen aan hoever zijn succes daarbij reeds is gegaan; ze verhoogen de macht van de ware kennis en zijn van belang om de isolatie van de ziel, wat hetgene is waarnaar men streve, te voltooien. Men verg. b.v. Tuxen, Yoga, pp. 178 vlgg. (Deensch); Rājendralāla

Mitra, Patañjali Yogasûtra, Preface, pp. XXXIX, vlgg. Het Yogasysteem kent acht bovennatuurlijke vermogens, vibhūti, mahāsiddhi, aiçvarya (zie b.v. Vyāsa en Bhoja op Yogasūtra 3, 45; Tuxen, p. 183 vlg.; Mitra, pp. 157 vlgg.; Garbe, Sāṃkhya und Yoga, p. 46); n.l. aṇiman, het vermogen zich uitermate klein, zoo klein als 'n atoom, onzichtbaar te maken; laghiman, het vermogen zich uitermate licht te maken, tūlapiṇḍavallaghutvaprāptiḥ, „zoo licht als een katoenballetje"; mahiman, de macht zich een ontzaglijke grootte te geven, aṅgulyagreṇa candrādisparçanaçakti, het vermogen de maan en dergelijke met den vingertop aan te raken (Bhoja, op Y. S. 3, 45); elders (Vyāsa) wordt dit vermogen prāpti genoemd (zie Tuxen, o.c., p. 183, n. 405); prākāmya, vervulling van alle wenschen; bhūmāv unmajjati nimajjati yathodake, voegt Vyāsa er aan toe; vaçitva, heerschappij over de elementen en de natuur; īçitṛtva, macht over ontstaan, vernietiging en verdeeling (teṣāṃ prabhavāpyayavyūhānām īṣṭe, Vyāsa; bij Bhoja: çarīrāntaḥkaraṇeçvaratvam īçitvam); yatrakāmāvasāyitva, het vermogen om naar wensch over de elementen te heerschen, welken toestand van elementen, grondstoffen, grondvormen, de yogin wenscht, dien nemen ze aan; anders bij Mitra, p. 121 „kāmāvasāyitā, self-control, or the power of suppressing all carnal longings", „die Fähigkeit ... sich durch den blossen Willen überallhin zu versetzen" (Garbe, Sāṃkhya und Yoga, p. 46). Er zijn bovendien nog andere vermogens te verwerven: kennis van verleden en toekomst, kennis van vroegere existenties, onderdrukken van honger- en dorst-gevoel, het betreden van een ander lichaam door de ziel, alwetendheid, enz. Ook lichaamskracht, schoonheid, en dergelijke kan de yogin verwerven; hij kan zich immuun maken tegen de vernietigende kracht van vuur, water enz. Bij enkele bijzonderheden noteer ik parallellen.

–14. *dūradarçana*: vgl. b.v. Mitra, o.c., Preface, p. XXXIX.

–16. *jarā wyādhi*, over het genezen van ziekten enz. door yoga, vgl Walter, Svātmārāma's Haṭhayogapradīpikā, Diss. München, 1893, p. XXIII.

–20. *umañsil*, het afschrift van Dr. Goris heeft: *umañsila*.

–22. *kadi kapuk*, vgl. Bhoja bij Pat. Y. S., 3, 45 (zie boven). Zie Tuxen, o.c. p. 193: de Yogi verwerft een lichtheid, die hem in staat stelt over water te gaan, daarna over 'n spinweb, vervolgens over zonnestralen en ten slotte naar goeddunken in de ruimte te reizen. Vgl. ook Mitra, o.c., p. XL: „he can travel with the quickness of the mind through air or through water, and go wheresoever he

lists". Zie Lindquist, p. 179. [Thans ook Nawaruci, p. 51 P.].

–23. *ahanta*, genoemd afschrift: gagaṇacara. *nahan ta* kaliṅanya. aṅhiṅ tan wĕnaṅ amĕṅ-amĕṅeṅ swarga. riṅ bh° etc. — Wandelen op het water, vgl. Kats, Sang hy. Kam., p. 176, n. 1.

–30. *aṣṭabhaga*, dit schijnt hier te staan voor de acht bovengenoemde siddhi's, mahāsiddhi's, aiçvarya's. Bhaga staat meer voor aiçvarya; zie P. W. V, 170.

p. 377–3. *ikaṅ mānuṣa etc.*, passage, geciteerd in K. B. W., IV, 517. — Over *trikāya*, enz., vgl. hetzelfde artikel in K. B. W., IV, 518.

–5. *trikāya paramārtha*. Over de trits *kāyika, vācika, mānasika* zie een andere noot, p. 403. In de Oud-Jav. literatuur ontmoeten we de uitdrukking trikāya vaker; vgl. b.v. Sang h. Kam. b 29, waar kāya, wāk en citta worden verklaard en daarna trikāya gelijkgesteld wordt met deze drie. Van belang is een citaat uit het Wratiçāsana (Juynboll, Cat., p. 202 vlgg.) in K. B. W., IV, 518: trikāya (volgt verklaring) ..., ika ta katiga pinasaṅakĕn manutana ṅ dharmakārya de saṅ paṇḍita, kapwâdine makabhūmy açubhakarma, ..., ika ta pwa tha (?, kapwata Van der Tuuk) siniddhikara maprawṛttya rahayu makabhūmi dharmasādhana, ya kāyika, wācika, mānasika ṅa°, ri kapagĕh nika katiga, yeka sinaṅguhan trikāya paramārtha ṅa°, liṅ saṅ paṇḍita, ndyânuṅ ta karĭh de saṅ sādhaka rumĕgĕpa saṅ hyaṅ trikāya. — Onze hss. lezen (ook het hs. van Dr. Goris): trikaya; opgevat als trika ya paramārtha, trias die de hoogste waarheid is?

–10. *bhāwanā*, reflexie, bepeinzing, contemplatie, het zich voor den geest brengen, voorstelling; het voor den geest brengen van een god en de reflexie over hem. Vgl. ook Sang h. Kam. a 40 en vlgg., a 62. — Mijn lezing *sah* in deze passage is een gissing, zonder pretentie. Men vergelijke de door Kats, Sang hy. K., p. 139 geciteerde passage, die door onze plaats beïnvloed schijnt.

aṣṭa-dewatā, er zal hier niet moeten worden vergeleken met een plaats als Smarad. 39, 7 çrī Kāmeçwara padmaguhya makaçakti ṅ aṣṭa-dewī ḍatĕṅ, waar van acht çakti's sprake is, zoo meermalen voorkomend; men zie b.v. Schrader, Pāñcarātra, p. 55. Met de acht godheden zullen worden bedoeld de Lokapāla's, de wereldhoeders, die in de vier hoofd- en de vier tusschenliggende windstreken gelocaliseerd gedacht worden. Als groep van 8 zijn ze na-episch. Ze bestaan uit de hoogste godheden, behalve Brahmā, Çiva, Viṣṇu; de opgaven loopen nog al eens uiteen, de toewijzing van een vaste plaats aan ieder is later dan de opsomming der namen. Indra in 't Oosten, Yama in 't Z., Varuṇa in 't W., Kubera in 't N., Soma in 't N. O.,

Agni in het Z. O., Sūrya in het Z. W., Vāyu in het N. W. is wel de meest bekende voorstelling. Ze worden ook bij Manu, 5, 96 (zonder hun standplaatsen) opgesomd; van belang voor onze plaats is echter een voorschrift als Manu 8, 23 dharmāsanam adhiṣṭhāya... | praṇamya Lokapālebhyaḥ kāryadarçanam ārabhet. — Men vergelijke voorts H. Meinhard, Beiträge zur Kenntnis des Çivaismus u.s.w., Diss. Bonn, 1928, pp. 23 vlgg.; Goris, Bijdr. pp. 126 vlg. Zie ook Bmḍ. Pur. p. 88, 1. — Achttallen van goden komen meer voor, vgl. b.v. de 8 Bhairava's e.a. (Wilson, Essays, II, p. 33).

–19. *Krodhavaçā*. Men vgl. Bmḍ. Pur. 2, 7, 170 vlgg.; Vā. Pur., 69, 198 vlgg. Ataḥ çṛṇuta bhadraṃ vaḥ prajāḥ krodhavaçānvayāḥ | 170 | Krodhāyāḥ kanyakā jajñe dvādaçaivātmasaṃbhavāḥ | tā bhāryā Pulahasyāsan, etc. De citaten in onzen tekst wijken ook hier volkomen af. Onze tekst geeft 10 dochters. De eerste in Bmḍ.-Vā. Mṛgī, 2e gelijk, 3e en 4e Haribhadrā en Irāvatī, dan Bh°, K°, maar Daṃṣṭrā, daarna Ṛṣā (Bmḍ.) of Niçā (Vā.), Tiryā, Çvetā, Saramā, Surasā (Bmḍ.) of Çv°, Svarā, Surasā (Vā.). Dus zeer gering verschil, afgezien van het andere aantal.

–25. *Pulaha* als de verwekker van bhūta's, piçāca's, wilde dieren enz. ook Mbh. I, 2572 Pulahasya mṛgāḥ siṃhā vyāghrāḥ kiṃpuruṣās tathā, e.a.; vgl. Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 186, ook p. 243.

kidaṅ: Mṛgyās tu hariṇāḥ putrā mṛgāç cānyāḥ çaçās tathā | nyaṅkavaḥ çarabhā ye ca ruravaḥ pṛṣatāç ca ye (Vā. 69, 200; zie ook Bmḍ. 2, 7, 173 vlg.).

–27. *Mṛgamandā*: mṛgarājā (Vā., d.w.z. leeuwen of tijgers; ṛkṣāçva, Bmḍ.) Mṛgamandāyā gavayāçvāpare tathā | mahiṣoṣṭravarāhāç ca khaḍgagauramukhās tathā; gavaya of mahiṣa: sapi; u.: uṣṭra; kh.: warak; gauramṛga of gaura is de bos gaurus, een soort buffel, wsl. de kubwa (: kĕbo, zie ook K. B. W., II, 370); zie Vā. Pur. 201; Bmḍ. 174 vlg.

–30. *Harī*: vervolg: Hares (Vā., Haryās Bmḍ.) tu harayaḥ putrā golāṅgūlatarakṣavaḥ | vānarāḥ kinnarāç caiva vyāghrāḥ (Vā., māyuḥ Bmḍ.) kiṃpuruṣās tathā; dus paarden, de gol.-apen (= „eine Affenart mit einem Kuhschwanze und schwarzem Gesichte", Pet. Wdb.), hyaena's, apen, kinnara's, tijgers (of māyu's, de blater, bruller, loeier, 'n zeker dier; soms als appositie bij kiṃpuruṣa). In den Jav. tekst slechts aapsoorten en de açwawadana's; deze naam duidt soms, als Açwamukha's, een volk aan (vgl. O.-J. Bmḍ. Pur. 151, 20); dan wonen ze ten N. van den Himālaya, vgl. Matsya Pur. 120, 58; Mārk. Pur. 58, 43; soms ook worden er Kiṃnara's of dergelijke

wezens onder verstaan. In het Bmḍ. Pur. volgen nog vele dieren.

p. 378–1. *Madhyakaṭa*, mij verder niet bekend.

–3. *Irāwatī*, thans, maar uitvoeriger, in het Vā. Pur. (69, 203); hier in afwijking met de boven gegeven volgorde. Het Skt. Bmḍ. Pur. anders. Hier wordt nu gesproken over den vorst der olifanten, Indra's rijdier Airāvata, die volgens het gewone verhaal bij het karnen der Oceaan als eerste olifant te voorschijn is gekomen. De naam luidt meestal Airāvata, doch ook wel Airāvaṇa. Het Vā. Pur. spreekt (69, 205) van Airāvata, wat men afleidt van irāvant, irā, drank, lafenis, verkwikking.

–7. *Çwetā*; in het Vāyu Pur. volgt thans een uitvoeriger, van die welke onze tekst geeft afwijkende, beschrijving (vs. 206 vlgg.). *Diggajāḥ* (in 't tweede lid ook andere woorden voor „olifant") zijn er 4, later 8; ze helpen de aarde dragen en beschermen de hemelstreek; de namen verschillen. Vā. Pur. 69, 207 geeft: Añjana, Supratīka, Vāmana, Padma; P. hier als Kumuda. Voor variaties zie Kirfel, Kosmographie, p. 122. Zie ook Hopkins, Epic Mythology, p. 17: „the late grouping of the eight is not recognised in either epic, but for convenience may be given here: East, Airāvata; S. E., Puṇḍarīka; S., Vāmana; S. W., Kumuda; W., Añjana; N. W., Puṣpadanta; N., Sārvabhauma". Men zie voorts Berg, Aant. bij Kidung Sunda, pp. 143—145 (B. K. I., 1927, dl. 83).

–10. *nāga kūrma*; de schildpad, die bij vele volkeren in de kosmogonie een rol speelt, draagt, zooals we uit de beschrijving van het karnen van den oceaan weten, den berg Mandara op z'n rug. Vgl. b.v. Mbh. 1, 16, 10 vlgg. Sukth. (= 1, 1122 vlgg.), waar o.a.: ūcuç ca kūrmarājānam... surāsurāḥ | girer adhiṣṭhānam asya bhavān bhavitum arhati. Later wordt deze schildpad met Viṣṇu zelf gelijkgesteld, zie b.v. Viṣṇu Pur. 1, 9, 87: bhagavān kūrmarūpī svayaṃ Hariḥ. Hiernaast vinden we de voorstelling, dat Viṣṇu als schildpad de geheele aarde op z'n rug draagt: zie b.v. Jayadeva, Gītagov. 1, 2, 2: kṣitir ... tava tiṣṭhati pṛṣṭhe ... Keçava dhṛtakacchaparūpa ... Hare. — Hier is sprake van een nāga (wel zóó te lezen). Kūrma als naam van een „slangenkoning" vinden we Mbh. 1, 59, 40 S. (= 1, 2549); ook is er wel sprake van 'n asura in de gedaante van 'n schildpad, b.v. Mbh. 3, 84, 121. Merkwaardig is in onzen tekst ook het voorafgaande Hari. — Het meergenoemde afschrift heeft: nāga. kūrma. dhumārana pṛthiwī.

–13. *Kapiçā*; het kroost van Kapiçā wordt omstandig besproken: Vā. Pur. 69, 251 vlgg.; Bmḍ. Pur. 2, 7, 374 vlgg. Onder haar nageslacht

bevinden zich (Vā. vs. 253) chagalaḥ chagalī caiva, enz. *Chagala* beteekent bok, -ī, geit. Deze woorden zullen in *bhagala*, -ī van onzen tekst steken (verwisseling van *c* en *bh* ook Bmḍ. Pur. p. 148, 30); de vormen *bhaṅgala*, -ī (K. B. W., s.v.), zijn dan secundaire verdere verbasteringen.

–14. *kubhāṇḍa*; in een merkwaardige passage in het O.-J. Ādip., p. 29, ond., wordt geleerd: saṅ Mṛgī makanak piçāca, gaṇa bhūta kumbhāṇḍa pūtana; het Sanskrit Mbh. mist de geheele passage (vgl. vs. 1072 vlgg. C.). Zie ook O.-J. Rām. 23, 6 bhūta kubhāṇḍa pūtana. Pūtanā staat in het Skt. ook wel voor rākṣasī. *Kaṭapūtana* wordt genoemd door Manu 12, 71: amedhyakuṇapāçī ca kṣatriyaḥ kaṭapūtanaḥ, een kṣatriya (die van z'n dharma is afgevallen) wordt een kaṭ°, die vuiligheid en lijken eet. De commentatoren hebben ook katha- en kūṭa-. Kullūka verklaart: kaṭap°: pretaviçeṣaḥ. — Kumbhāṇḍa's zijn, bij de Boeddhisten, een groep van daemonische wezens („wier scrotum potvormig is"). In Bmḍ. Pur. 2, 7, 384; Vā. Pur. 69, 259 is sprake van kuṣmāṇḍa, 'n synoniem, naar het schijnt. In de Vā. en Bmḍ. Pur. volgt thans een zeer uitgebreide passage.

–16. *siṃha, vyāghra*, vgl. b.v. Vā. Pur. 69, 283.

Surasā, vgl. Vā. Pur. 69, 315 Surasā 'tha vijajñe tu çatam ekam—| sarpāṇām etc.; Bmḍ. Pur. 2, 7, 443.

–22. *Tāmrā*; vgl. Bmḍ. Pur. 2, 7, 445; Vā. Pur. 69, 316, waar zes dochters worden vermeld, evenals elders. De vijf namen zijn zonder eenige afwijking van de lezing van het Vā. Pur. (vgl. ook Kirfel, P. P., p. 208, 3 noot). Het zijn vogelmoeders, Çyenī is b.v. de oermoeder van de groote roofvogels, adelaars, haviken, enz. Dhṛtarāṣṭrī, ook Haṃsapatnī, van de watervogels (dhārtarāṣṭra is een soort gans, volgens de lexica wit, met zwarte pooten en snavel). Uitgebreider beneden.

–26. *Aruṇa*; (Bmḍ. 2, 7, 446); Vā. 69, 326: Aruṇasya bhāryā Çyenī.... Saṃpātiṃ ca Jaṭāyuṃ ca prasūtā pakṣisattamau. Aruṇa, Vinatā's zoon en broeder van Garuḍa (b.v. Hariv. 224; Gar. Pur. 6, 58; Brahma Pur. 3, 95; Matsya Pur. 6, 34 e.a.), is de wagenmenner van den Zonnegod, de personificatie van het morgenrood (aruṇa = ros-rood; de kleur van het morgenrood). Deze passage elders anders, zie Wilson-Hall, Vishṇu Pur. II, p. 73. Over Aruṇa en z'n rol bij 't vernietigen der slangen zie J. Charpentier, Die Suparṇasage, pp. 302 vlgg. Viṣadhara = giftige slang.

–29. *Jaṭāyu*, vgl. Rām. 3, s. 49 vlgg.

p. 379–1. *Janaloka*, zooals ook in 't Skt. (vgl. b.v. Kirfel, Kosmogr., p. 143)

wel voorkomt naast Janarloka, een der hoogere hemelen. Vgl. ook O.-J. Bmḍ. Pur., p. 110, 24 vlgg. De opwekking tot een deugdzaam leven ontbreekt op de par.-plaats in Vā.- en Bmḍ. Pur.

–8. *pramāda*, het afschrift van Dr. Goris heeft hierna: duṣṭabuddhi. *amṛta* ri saṅ buddhi sādhudharma, yatna; yatna ṅaranya bhakti etc. in dat afschrift.

–10. *kapaṅguhan*, vgl. Sang hyang Kamah. p. 34: marapwan kita tan angel mangabhyāsa ri kapangguhan i kahyangbuddhān; p. 45: kapangguhan bharāla.

–15. *Satyaloka*, de hoogste hemel; vgl. Bmḍ. Pur., p. 280. — De hier volgende reeks van wedergeboorten ken ik zóó niet van elders. Dergelijke reeksen worden echter veel vaker vermeld; vgl. b.v. Mbh. 13, 111, 43 vlgg., waar 'n zondaar achtereenvolgens wordt wedergeboren als ezel, os, rākṣasa, brahmaan of als worm, ezel, zwijn, haan, jakhals, hond, mensch enz.

–19. *sādhana*, vermoedelijk: pinaka—; vgl. Bmḍ. Pur., p. 55, 27, Aant.

p. 380–1. *kanya ya* enz.; deze passage luidt in het afschrift van Dr. Goris als volgt: kadyaṅga niṅ asu sulakṣaṇa, somya. tan darpa. kinasihan. wwata janmanya n matra. kunaṅ yan ya dadi asu. wirūpa. darpa. kudisĕn. asiṅ wwaṅ melik iriya. maṅjanma ta ya dadi kayu-kayu. wwat iṅ paṅisiṅan. pinakatulumpakan saṅ Dṛḍḍasyu muwah. Men ziet: bekort, en bij moeilijkheden eenvoudiger, stukken overslaand.

–22. *maṅutsarga* tattwajñāna. siṅit twasnya amirĕsĕp. samaṅkana rakwa hwata janmanya; zóó Goris' afschrift. Manuyak(a?) is mij niet bekend.

–30. *Sampāti*, Bmḍ. Pur. 2, 7, 447 heeft: Saṃpāter vijayāḥ putrā dvirāsyāḥ prasahāç ca ye, Vā. Pur. 69, 317: Saṃpātir ajanat putraṃ kanyām ekāṃ tathaiva ca, Matsya Pur. 6, 35 e.a.: Saṃpātiputro Babhruç ca Sīghragaç ca..., in Bmḍ. Pur. dus ook roofvogels.

Jaṭāyu's kinderen: kākagṛdhrāçvakarṇinaḥ (Vā. Pur., t.a.p.), kaṅkagṛdhrāç ca karṇikāḥ (Bmḍ. 448); Matsya Pur. 6, 36 geeft: Jaṭāyuṣaḥ karṇikāraḥ çatagāmī ca viçrutau | sāraso rajjuvālaç ca bheruṇḍaç cāpi tatsutāḥ; zoo ook Padma Pur. (zie Kirfel, P. P., 217, 36).

p. 381–4. *Bhāsī*, Krauñcī, Çukī („papegaai") en Dhṛtarāṣṭrī zijn in Vā.- en Bmḍ. Pur. (resp. vs. 318; vs. 448) de vier vrouwen van den Garuḍa; Çukī ook Liṅga Pur. 63, 29; Matsya Pur. 6, 30 e.a.; zie ook boven. De volgorde waarin de kinderen van deze vier meegedeeld worden is in Bmḍ.- en Vā. Pur. Çukī, Bh., K., Dh. Het kroost van Bh. is daar (Bmḍ. 2, 7, 455; Vā. 69, 326): bhāsā ulū-

kāḥ kākakukkuṭāḥ | mayūrāḥ kalaviṅkāç ca kapotā lāvatittirāḥ, d.i. bhāsa's (soort roofvogels), uilen, kraaien, hanen, pauwen, musschen, duiven, kwartels en patrijzen; in eenige punten overeenstemmend met onzen tekst; het valt op dat de andere pur. teksten slechts òf bhāsa's („kites", „koningswauwen", Wilson-Hall, Vishṇu Pur. II, p. 73) òf kurara's („zee-adelaars") vermelden.

–7. *Krońcī*; kinderen van Krauñcī in Vā. Pur. (327) vārdhīṇasān, „neushoorn" (vgl. P. W. VI, 950); in Bmḍ. Pur. (vs. 456): vādhrīṇāsāḥ çyenāḥ kurarāḥ sārasā bakāḥ etc., „neushoorns, valken (e.d.), zeeadelaars, ardeae sibiricae, ardeae niveae", volgens het door Wilson (t.a.p.) geciteerde Vāyu Pur.: „K., the parent of curlews, herons, cranes". Elders anders.

–9. *Dhṛtarāṣṭrī* tu haṃsāṃç ca kalahaṃsāṃç ca bhāminī | cakravākāṃç ca vihagān sarvāṃç caivaudakān dvijān (Bmḍ. 457, vgl. Vā. 328); vgl. Wilson's opgave over het Vāyu Pur. „Dh., the mother of geese, ducks, teal, and other water-fowl". Elders anders, zelfs Dh.'s naam.

–11. *Çukī*, hier geheel afwijkend van Bmḍ. en Vā., die veel uitvoeriger zijn. Merkwaardig is echter, dat juist hier andere teksten (niet alle) dicht bij ons geschrift staan: b.v. Liṅga Pur. 63, 30, Matsya Pur. 6, 31 Çukī çukān ulūkāṃç ca janayām āsa dharmataḥ (dus: „papegaaien en uilen"), vgl. ook Viṣṇu Pur. 1, 21, 15 çukī çukān ajanayad ulūkī pratyulūkakān, e.a. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de Vāyu- en Bmḍ.-teksten, die trouwens een onderling verschil in namen hebben, hier een jongere omwerking of uitbreiding ondergaan hebben.

–17. *Irā*, vele teksten hebben slechts dit of ongeveer dit: Irā vṛkṣalatāvallīs tṛṇajātīç ca sarvaçaḥ sc. janayām āsa (Vi. Pur. 1, 21, 24; Kirfel, P. P. 170, 107), „I. bracht voort boomen, kruipplanten, slingerplanten en allerlei grassoorten". Uitgebreider zijn Bmḍ.- en Vā. Pur., resp. vs. 459 vlgg.; 330 vlgg., die echter in details uiteengaan. Bmḍ. heeft als namen Latā, Alatā, Vīrudhā, Vā. L., Vallī, V. Men kan in het Ag. p. lezen Nalā (van nala, riet) of Nālā (van nāla, holle stengel, vrl. lotusstengel).

Vergelijking van de drie teksten is interessant: Bmḍ.: Latā vanaspatīñ jajñe Puṣpād api phalāvahān; Vā.: L. v. j. hy apuṣpān pulinasthitān. Dan: Bmḍ.: puṣpaiḥ phalagrahair vṛkṣān Alatā samasūyata | gulmās tathā latāvallyas tvaksārās tṛṇajātayaḥ Vīrudhas tad apatyaṃ hi; Vā.: yuktān puṣpaphalair vṛkṣāṃ Latā vai saṃprasūyate | atha Vallī tu gulmāṃç ca tvakṣārās tṛṇajātayaḥ | Vīrudhā tadapatyāni.

Een *vanaspati* is in de indeeling der Hindoes een boom, die vruchten draagt zonder in het oog vallende bloesems; een vṛkṣa een boom met zichtbare bloesems en vruchten; twaksāra eigenlijk riet, bies.

–28. *odwad*, vgl. N. Jav. odod, uithangen (in de lengte).

p. 382–8. *sambuṅ niṅ ibu:* dergelijke leeringen zijn vaker aan te treffen; men zie b.v. Mbh. 12, 307, 5 vlgg. (= 11332), waar asthisnāyuç ca majjā ca, beenderen, pezen en merg van den vader, tvaṅmāṃsaçoṇitañ ceti, huid, vleesch en bloed van de moeder komen. Elders andere opsommingen. Rām. 2, 35, 28 sluit zelfs den invloed van den vader op de karaktervorming uit. Vgl. voorts J. Jolly, Medizin (Grundriss), p. 55: von der Mutter stammen Blut, Fleisch, Fett, Mark, Nabel, Herz, Leber, Milz, Nieren, Blase, Mastdarm, Bauch, After, Eingeweide, Lunge, Netzhaut, überhaupt die weichen Körperteile. Vom Vater stammen Haare und Bart, Nägel, Zähne, Knochen, Adern, Sehnen, Gefässe und Samen, überhaupt die harten Körperteile. Over embryologie in het algemeen de geheele § 41, pp. 53 vlgg. Zie ook: Windisch, Buddha's Geburt u.s.w. (Abh. Phil.-hist. Kl. d. kön. sächs. Ges. d. Wiss. XXVI, 2; 1908), pp. 86 vlgg. en daar genoemde literatuur. Op Java: Goris, Bijdrage, p. 107, beenderen, spieren, enz., merg is het aandeel van den vader, vleesch, bloed, huid van de moeder. — I.p.v. r. 8 heeft Goris' afschrift: apan ikaṅ çarīra sakiṅ ibu, ikaṅ urip sakiṅ bapa.

–11. *Āgama*, vgl. de Inleiding, p. 354.

–12. *wruh mara*, bovengenoemd afschrift: wruh mawâwaknya, humrĕt manah sari-sari.

–15. *pinrih*, het afschrift van Dr. Goris: pinrih nira kāladeça, kinon ira ta mahabĕti ikaṅ manah. — I.p.v. hinila (r. 17): hayu.

–21. *pṛthagjana*, ook de natuurlijke mensch, die onder den invloed van de onwetendheid, begeerte enz. staat.

–27. *Bhṛgu*. Het hier nu volgende geslacht is dat van Bhṛgu; men verg. ook O.-J. Bmḍ. Pur. p. 79, 18 vlgg. en de Aant., p. 259. — Over dit geslacht: Bmḍ. Pur. 2, 1, 73—100; Vā. Pur. 65, 72—96. Er bestaan van de daar gegeven voorstelling afwijkende opgaven, b.v. Matsya Pur. 195, 11—46. In het kort vindt men een overzicht bij Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 193. De tweede vrouw van Bhṛgu heet gewoonlijk Paulomī en is de dochter van Puloman (b.v. Vā. Pur. 65, 73). Het Matsya Pur. maakt Divyā een dochter van Puloman (195, 11). Over Çukra enz. Aant. op O.-J. Bmḍ. Pur., p. 259. Zie ook boven, p. 424.

p. 383–5. *caturupāya:* d.i. sāma, dāna, bheda en daṇḍa. Aardig is wat Goris'

afschrift geeft: saṅ wruh riṅ caturupaya kamandaka. — Zie ook Pargiter, pp. 194, 195, als guru, ācārya der daitya's.

–8. *Vṛṣaparvan*, koning der daitya's, dānava's, asura's, de vader van de bovengenoemde Çarmiṣṭhā (vgl. pp. 424 vlg.).

–10. *Çukra's* kinderen, Pargiter, p. 196. Somapānapitṛ is m.i. ontstaan uit Somapānām p°. De Somapa's zijn 'n klasse van pitaras, vgl. b.v. Mārk. Pur. 96, 42; Manu 3, 198. Het Bmḍ. Pur. 1, 1, 77 heeft: pitṝṇāṃ mānasī kanyā somapānāṃ yaçasvinī | Çukrasya bhāryā Gaur nāma vijajñe caturaḥ sutān. Nagna in genoemde teksten niet. Er zijn echter ook elders, b.v. Mbh. I, 2545, afwijkingen. *Jayantī* en *Devayānī*, in overeenstemming met b.v. Bmḍ. Pur. 2, 1, 86.

–15. *Pulomī*: bij haar (Paulomī) verwekte Bhṛgu Cyavana. Toen zij zwanger van hem was, begeerde de daemon Puloman (hier Duloma, zie boven, p. 368, 31), haar, bij afwezigheid van Bhṛgu tot echtgenoote en wilde haar meevoeren. Het kind in de moederschoot hoorde haar jammerklachten en kwam te voorschijn agnirūpa, het deed den aanrander verschroeien. Vgl. Mbh. I, 875 vlgg.; in 't Jav. Ādip. pp. 18 vlg.

–18. *Sukanyā* enz., in vele andere bronnen, vgl. Pargiter, p. 194, n. 8 Çaryāti was een zoon van Manu Vaivasvata. Hun kinderen zijn Apnavāna (zóó oorspronkelijk; later Āpnuvāna, Vā. 65, 90: Ātmavāna; Bmḍ. 1, 1, 93: Āpravāna) en Dadhīca. „Dadhīca is hopelessly enveloped in fable" (Pargiter, p. 197). Vgl. Bmḍ. vs. 94: Sārasvataḥ (ook elders, b.v. Mbh. 9, 2931 vlgg.). Sarasvatyāṃ Dadhīcasyodapadyata. *Widyātmika*, niet in Bmḍ. en Vā. op de geciteerde plaats; met v. d. Tuuk, K. B. W., s.v., -ātmaka te lezen?

–21. *Ṛcī*; Bmḍ. vervolgt: Ṛcī patnī... Apravānasya Nāhuṣī | tasyām Aurva ṛṣir jajñe, etc. In 't Vā. Pur. (vs. 92) en elders Ūrva; zie Pargiter, p. 197.

–25. *Waḍawānala* zal te lezen zijn, een uitdrukking, die ook in het Sanskrit enkele malen voor vaḍavāgni, het hellevuur ergens in de Lavaṇārṇava, voorkomt. Ook Vaḍavāmukha; vgl. mijn Aant. bij O.-J. Bmd. Pur., p. 153, 5, op p. 329.

–28. *ūror*: ūrum (Bmḍ.; ūrū Vā.) bhittvā in de genoemde Voor-Ind. teksten. *Ṛcīka* dus gelijkgesteld met Aurva. Volgens de gewone lezing (Pargiter, p. 198) is Ṛcīka Aurva's zoon; Ṛcīka huwt met Satyavatī, de dochter van Gādhi, den koning van Kānyakubja (zie ook Viṣṇu Pur., bij Wilson-Hall, IV, p. 16). De vergissing in onzen tekst is waarschijnlijk ontstaan doordat Ṛcīka ook Aurva genoemd

wordt, Aurva's vrouw niet genoemd wordt en z'n moeder Ṛcī heet. Vgl. Pargiter, o.c., pp. 68, 198.

–30. *Jamadagni*, de oudste van Ṛ's zoons; bijzonderheden: Pargiter, pp. 198 sq.

p. 384–1. *Janārdana* = Viṣṇu-Kṛṣṇa. Hier dezelfde avatāra.

–3. *Hehaya*: de Haihaya's e.a. „belonged to the great family of the descendants of Yadu who occupied the countries of the river Chambal (d.i. de Carmaṇvatī, de grootste zijrivier van de Yamunā) in the north and the river Narbadā in the south; but it is difficult to identify with precision the kingdoms indicated by these different names. Haihaya is often used almost as a synonym of Yādava to denote the whole group of peoples" (Rapson, in The Cambridge History of India, I, p. 316). Zie ook de uitvoerige noot van Pargiter, ad Mārk. Pur. 58, 34 (p. 371).

–4. *Arjuna* Kārtavīrya (vgl. mijn O.-J. Bmḍ. Pur., p. 314), de duizendarmige, had oneenigheid met Jamadagni, die door A.'s zoons gedood werd, waarop Rāma A. doodde en geweldig tegen de Haihaya's woedde.

–8. *pinuṇyakĕn*, in het crit. app. is dit aan te vullen.

Kaçyapa; nadat hij de kṣatriya's verdelgd had, hield hij een offer en gaf de aarde aan Kaçyapa, Pargiter, p. 200 (waar referenties). Over 'n viçvajit-offer zie boven, p. 412. Over dit offer b.v. Brahma Pur. 213, 218 vlgg., waar o.a.: Māricāya dadau prītaḥ Kaçyapāya vasuṃdharām || vāraṇāṃs turagāñ çubhrān rathāṃç ca rathināṃ varaḥ | hiraṇyam akṣayaṃ dhenūr gajendrāṃç ca mahīpatiḥ ||

–12. *Rāma*. Ook hier is de tekst zooals de hss. dien geven niet duidelijk. Er wordt melding gemaakt van de in het Rām. 1, s. 74—76 beschreven gebeurtenissen: nadat Rāma Sītā, de prinses uit Videha, had gehuwd ontmoette hij op den terugweg Paraçu-Rāma, die hem uitdaagt zijn van Viṣṇu afkomstigen boog te spannen. Rāma schiet den pijl af en vernietigt daarmee den hemel dien Paraçu-Rāma zich had verworven. *Rāghawa* = Rāma, Daçaratha's zoon. Het woord *sarĕṅgapa* is vermoedelijk een verbastering van Skt. *çārṅga*, boog, speciaal de boog van Viṣṇu.

Het K. B. W. III, 107, vermeldt een „*çaranggapāça*" als wapen van Kṛṣṇa; wellicht heeft dit ook hier gestaan. — Men vergelijke deze passage met het Oud-Jav. Rām., zang 2, einde, dat van Vālmīki afwijkt. Deze plaats behoeft niet te bewijzen, dat onze auteur het O.-Jav. Rām. niet gekend kan hebben, eerder heeft geschreven. Het afschrift van Dr. Goris heeft na yajña (r. 11): prihatin pwa saṅ

Paraçu-Rāma. umantuk iṅ swarga karika. matañnyan pinatra-kasihan ira. ilaṅ<akĕna tĕ?>kap çrī Rāma Dāçaratha etc.

–26. *Tripuruṣa*; wat in de Sanskrit letterkunde Trimūrti heet, de Drieeenheid van Brahmā, Viṣṇu en Çiva. Elders (b.v. Bmḍ. Pur. p. 55, 6 en in de Tantu Pangg.) vinden we ook Trisamaya. Vgl. Goris, Bijdrage, pp. 56 vlg.

–29. *tattwa*, de leer der tattwa's, principia, grondelementen, is bij de verschillende richtingen niet steeds gelijk. De Sāṃkhya-philosophie stelde 25 principia op (pañcaviṃçatitattva), n.l. behalve de geestelijk gedachte ziel, 24 materieele, n.l. de Oermaterie, de drie innerlijke organen buddhi, ahaṃkāra, manas, de vijf waarnemings- en de vijf handelingszintuigen, de vijf tanmātra's (grondstoffen) en de vijf grove elementen. „Wenn als das höchste Ziel des Menschen das tattva-jñāna „die Erkenntnis der Prinzipien" bezeichnet wird, so heisst das für den Inder zugleich „die Erkenntnis der Wahrheit"; die beiden Bedeutungen von tattva fliessen hier vollständig zusammen". Bij andere richtingen anders, b.v. bij Schrader, Pāñcarātrā, p. 162, n.: „the ten elements, ten senses, three-fold Inner Organ, Prakṛti, Prasūti, Māyā, Kāla, Niyati, Çakti, the Puruṣa, Highest Heaven, and the Lord; but the next chapter explaining these admits that the „highest principle", namely the Lord, is „not a principle" or „higher than a principle". Weer anders bij de Çaiva-Siddhānta, vgl. Schomerus, o.c., p. 444, s.v. In de Bhuwanakoça wordt melding gemaakt van dwādaçatattwa („tattwa rwa wĕlas"), vgl. Goris, Bijdrage, pp. 83 vlg.; n.l. Rudra, puruṣa, awyakta, buddhi, ahaṅkāra, pañcatanmātra, manah, ākāça, bāyu, agni, āpaḥ, pṛthiwī; zie Goris, t.a.p. In onzen tekst weer afwijkend. I.p.v. *saken sor* heeft Goris' afschrift: saṅ keçwarya. I.p.v. *anta* heeft het: „hantatatwa".

p. 385–1. *Brahmakṣema*, veilig en rustig verblijven bij B.

–3. *muktapada*, de mukta's, verlosten, zijn ook elders een groep „hemelbewoners", vgl. b.v. Schrader, o.c., pp. 57 vlgg.

–6. *yogādi*; thans volgen eenige andere namen (bij verschillende secten) van dezen muktapada, verkregen door voleindiging van inzicht in alle tattwa's. De passage herinnert aan Sang h. Kam. b 44 vlgg.; vgl. Speyer, Z. D. M. G. 67, p. 352. De namen van de secten, die hier genoemd worden zijn met die uit andere gegevens verzameld en overzichtelijk gerangschikt door Goris, Bijdrage, pp. 101 vlgg. Achter yogitapakṣa zet Goris: ? Ook ik ken de benaming niet van elders; aan de beteekenis „dol", die yogita in het Skt. heeft zal hier niet zijn te denken. Dr. Goris' afschrift heeft: yogipakṣa. Paramanairātmya:

vgl. Sang h. Kam. b 45: saṅ hyaṅ adwaya mwaṅ saṅ hyaṅ adwaya-jñānātah apan sira wĕkas niṅ winarahakĕn, ya ta mataṅnya n saṅ hyaṅ yogādi parama-nairātmya ṅaran ira waneh de saṅ Boddha; hier dus bij de Boeddhisten. Daar de volgende passage zeer vergaande overeenkomst met onze plaats vertoont kan men in yogitapakṣa een naam voor de Boeddhisten zien. Men zou zich kunnen afvragen, of de hier voorkomende naam verband houdt met de benaming van de Boeddhistische (Mahāyānistische) school der Yogācārya's; de broer van den grooten meester van deze richting, Asaṅga, Vasubandha, die volgens de overlevering te Nālandā gedoceerd heeft, had als volgeling o.a. den in de Sang h. Kam. (a, 40, vgl. Kats, pp. 9 vlg.) genoemden Dignāga. Zie b.v. Kern, Manual of Ind. Buddh. pp. 126 vlgg. Deze richting op Java: Krom, Hindoe-Jav. Gesch.², pp. 118; 122; 152.

–7. *Bherawamārga*; de Bhairawa's zijn een der Çivaïtische secten, die zich gronden op den çākta-āgama: „5. Bhairava-Schule, die sich von der (als 4 genoemde) Vāma-Schule durch gewisse Riten und dadurch unterscheidet, dass sie an Stelle der Çakti Bhairava, eine Inkarnation Çivas, setzt" (Schomerus, o.c., p. 3). Over Bhairawa b.v. Wilson, Essays .... on the Religion of the Hindus, I, passim. Zie ook Goris, o.c., pp. 101 vlgg.; 127 vlgg.; Sang h. Kam., t.a.p.; Pigeaud, T. P., p. 356, s.v.; Krom, H. J. Gesch., p. 295 en elders (aldaar: Bhairawa-mārgānugamana). Anantap. als Sang h. Kam., b. 45.

yogādi- als Sang h. Kam., b. 45.

–8. *Siddhānta*, hier met toevoeging van Ç. en P. Zie Goris, t.a.p.; Krom, o.c., p. 400. Over de verschillende systemen, die tezamen den naam Çaiva-Siddhānta dragen: Schomerus, o.c. Deze richting neemt een derden band aan, waardoor de ziel gebonden is, n.l. het āṇava-mala, het grondkwaad, dat de ziel tot een atoom (aṇu) maakt (zie Schomerus, o.c., p. 42 en elders) in tegenstelling met die der Pāçupata's, die slechts twee boeien kennen, māyā en karma. Over de P.'s: Goris, o.c., pp. 101 vlgg.; 126.

niṣkala (zie Goris, o.c., vgl. p. 164) en parama in de Sang h. Kam., t.a.p., alwaar ook Weṣṇawa; vgl. Goris, pp. 98; 101 vlgg.; zie ook Krom, o.c., p. 230.

paramaçūnya, vgl. Kats, S. h. K., p. 143.

–11. *antapada*, mij slechts van hier bekende term.

–14. *aṣṭabhaga*, Goris' afschrift: aṣṭaguṇa.

–18. *sakala-niṣkala*, vgl. Goris, o.c., p. 92, n.

waliṅ etc., in Goris' afschrift: waliṅ ta dadi tan wruha riṅ

aditattwa (N. B.), dan de çloka, daarna: ikaṅ āditattwa, bh. B., W., I., sira ta a. ṅaran ira yāwat sira etc.

–24. *yāwat sira*; thans volgt een evolutie-keten van de meer naar de minder volmaakte stadia, die een ziel kan doormaken. Dat de ziel eerst in lichamen met weinig organen, planten en dieren komt, dan door verdienste enz. hooger stijgt, is een zeer verbreide opvatting. Vgl. b.v. Schomerus, o.c., pp. 264 vlgg.

p. 386–3. *ṅuniweh* yan pakasaji dharmakaraṇa, bwat hyaṅ, irika etc., afschrift van Dr. Goris.

–12. *rimbit liṅnya*, aldaar: rimbit riṅ aṅggĕlar maṇḍalādi (of riṅa aṅg° ?). — Bij rimbit vgl. Arj. wiw. 22, 5 en de Mal. bet. „overladen met werk" en derg.

p. 387–17. *muṅgaha* riṅ tamba mahoṣadhi heeft Goris' afschrift. Voor citrakāra: citraṅkara. I.p.v. *katham* enz. (r. 20): kapan (als y) siddha keṣṭi rasika? Daarna sājñā etc.

–22. In deze passage sluit Goris' afschrift zich in hoofdzaak bij onzen tekst aan.

sājñā, over deze passage vergelijke men de Inleiding, p. 383 vlg.

p. 388–3. *akrodha*, enz., 'n gewone voorwaarde. Vgl. b.v. Manu 6, 92 dhṛtiḥ kṣamā damo 'steyaṃ çaucam indriyanigrahaḥ | dhīr vidyā satyam akrodho daçakaṃ dharmalakṣaṇam. Over yama (voorschriften tot zelfbedwang) en niyama (het houden der observanties): Tuxen, Yoga, pp. 143 vlgg.; vgl. ook R. Schmidt, Fakire und Fakirtum, hfdst. VI, 1; 2. In Purāṇa's en derg.: b.v. Agni Pur. a. 371, waar het bedwingen der hartstochten en zinnelijke behoeften wordt besproken. — Vgl. ook op Java b.v. Sang h. Kam. a 12, a 32.

–14. *rāga dweṣa:* twee der kleça's, plagen, smarten, aanvechtingen, kwellingen, gebreken. Avidyā (niet-, verkeerd-weten), asmitā („egoïsme"), rāga (begeerte, hartstochtelijk verlangen), dveṣa (afschuw, afkeer), abhiniveça („Selbsterhaltungstrieb") is het vijftal der Yoga-philosophie; vgl. Tuxen, o.c., pp. 112 vlg.; Garbe, Sāṃkhya und Yoga, p. 43. Zij staan het „weten" in den weg. Over kleça ook Sang h. Kam. a 18, a 26, b 40, b 43, b 48, a 49. Vgl. Lindquist, p. 93.

–27. *maṅke*: maṅkana n ulaha niṅ manuṣa tan etc., afschrift van Goris.

p. 389–8. *wiku*, over den guru, vgl. de Inl., pp. 368 vlgg.

–9. *saṅ gĕlĕma*, gĕlĕmaṅlwaṅi wiṣaya, afschrift van Goris.

–19. *°wadas*: °wadaç ceva, afschrift van Goris.

–22. *ṅuniweh*: over Āgama vgl. de Inleiding, p. 354 vlg.

–23. *Wedānta*, zooals bekend, meer genoemd in Purāṇa's en dergelijke teksten, b.v. Viṣṇu Pur. 1, 22, 81; 5, 17, 16; met Vedānta is niet

steeds het systeem bedoeld. Kennis van den Vedānta wordt b.v. aanbevolen door wetboeken (b.v. Manu, 6, 94; vgl. 2, 160), purāṇa's, Visnuīten („the ideal teacher.., must be well versed in Veda and Vedānta (Upaniṣads), Pāñcarātra, and other systems (tantra)", Schrader, Intr. to the Pāñc., p. 121), enz. Men zie ook Jahn's opmerkingen, Saurap., pp. XV, vlgg., Garbe, Bhagavatgītā, p. 21.

–24. *ṣoḍaçatattwa*, zie boven, p. 445. Over eenige dezer tattwa's, grondelementen, principes, vgl. Schomerus, Çaiva-Siddhānta, passim. In het daar beschreven systeem is b.v. Vidyā-tattva het tiende, het element, dat bemiddelt tusschen het vermogen dat eigen is aan de zielen en hun organen om in te zien; pradhāna is de materie in chaotischen toestand, de oer-materie; vgl. Garbe, Sāṃkhya-Phil., pp. 266 vlgg. Kālatattva, is no. 7, de tijd, het element, dat de resultaten van het karman tot rijpheid brengt en ze toedeelt (ook Kalātattva komt als no. 9 in genoemd systeem voor, het element dat het eeuwige, de zielen bindende grond-kwaad, Āṇava-mala, eenigszins krachteloos maakt en eenige kennis verschaft). Widyātattwa ook bij Goris, Bijdr., p. 25, alwaar ook Ātmatattwa.

p. 390–6. *madhyamaguru*, over den guru een en ander in de Inleiding, pp. 368 vlgg. Evenzoo over de dīkṣā.

–7. *nirdwandwa*, onverschillig tegenover de tegendeelen, als leed en vreugde enz., vrij van jaloezie; onafhankelijk.

–10. *pan̄rwa-rwa*, cf. Sang hy. Kam., p. 154.

–11. *an̄hin̄* etc., tan hana wiṣaya (gespeld wiçaya) ri sira, Goris' afschrift. Hierna: niraṣa. tan hana tṛṣṇa nira. tan kĕnen̄ san̄çaya. nirmala çuddha malilan̄. wruh rin̄ ekatwa. tasak ri san̄ hyan̄ Caturweda, mwan̄ rin̄ aḍyatmikatatwa (sic). dharmapararta kusala. san̄ wiku etc. Belangrijk afwijkend!

p. 391–3. *i huwus*, huwus pwa diniksan de nira, afschrift van Goris.

p. 391–8. *rajendriya*, zie boven, p. 433 vlg.

–11. *kleça*, zie boven, p. 447.

–16. *iṣṭi°*, i.p.v. dit citaat aldaar: makaprayaçcitta nika.

–18. *dīkṣā* hinanakĕn wĕkasan tinut, interpungeert Goris' afschrift.

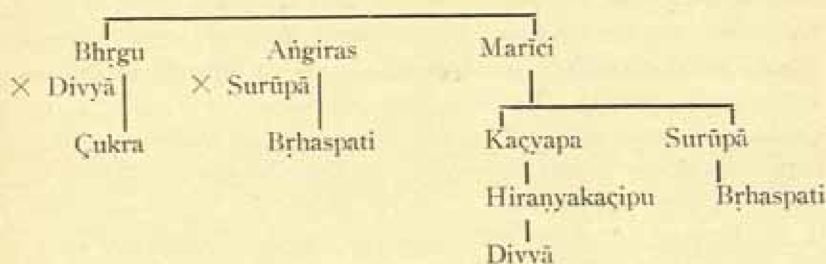
–19. *siddhayogīçwara*: siddhapaṇḍita, afschrift van Goris.

–20. *wwan̄ tan padīkṣā*, dergelijke bepalingen treffen we vaker aan. Vgl. b.v. Kulārṇava-Tantra, 14, 11 guruçiṣyāv ubhau mohād aparīkṣya parasparam | upadeçaṃ dadad gṛhṇan prāpnuyātāṃ piçācatām; 14, 13 asaṃskṛtopadesañ ca yaḥ karoti sa pātakī | vinaçyati ca tanmantraṃ saikate çālivījavat.

p. 392–2. *sugati°*, aldaar: kasugatin.

–5. *Aṅgiras'* geslacht wordt behandeld door Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., pp. 218 vlgg. Vgl. Bmḍ. Pur. 2, 1, 101—113; Vā. Pur. 65, 97—108, Matsya Pur. 196. — *Surūpā*, S. Mārīcī, Svarâṭ Kārdamī en Pathyā Mānavī kanyā waren z'n drie echtgenooten.

–11. *Wṛhaspati*, Bṛhaspati. Over deze figuur Pargiter, o.c., pp. 186 vlg.; die betoogt, dat er 3 B.'s te onderscheiden zijn, de planeet, de guru der goden en de „historische ṛṣi" B.; in de traditie worden ze echter herhaaldelijk verward. — In Bmḍ. en Vā. staat, althans hier, niet wat onze tekst verder toevoegt over zijn kennis enz. — Ter illustratie van de familierelaties:

–23. *Uçija*: Bṛhaspati had volgens een op vele plaatsen overgeleverde traditie, een oudere (zie ook O.-J. Ādip., p. 103, 23) broeder, als Ucathya, Utathya, Uçija enz. bekend (Pargiter, pp. 157 vlg.); Ucathya schijnt de correcte naam te zijn. Echter worden er vaak twee personen onder verstaan, Ucathya en Uçija (zoo b.v. Vā. Pur. 65, 100). Ucathya had een zoon Dīrghatamas, die blind geboren was (of bijziende), later kreeg hij het gezichtsvermogen (of: dit verbeterde) en nam den naam Gotama of Gautama aan. Elders wordt hij echter zoon van Uçija genoemd, b.v. Bmḍ. 2, 1, 106, waar men, zooals Pargiter, o.c., p. 161, n. 1, vermoedt: athausijo zal moeten lezen. — Over deze personen ook O.-J. Ādip., pp. 103 vlg.

–26. *Halyā*; hier een afwijking van de Bmḍ.- en Vā. Pur. — De naam staat voor Ahalyā, de in de Sanskrit literatuur meermalen genoemde vrouw van Çaradvant (zie beneden); soms wordt ze echter de vrouw van Gautama genoemd (als hier, vgl. b.v. Pet. Wdb., s.v.; Wilson-Hall, Vishṇu Pur. V, II, p. 4 e.a.), een verklaarbare verwarring, daar Ç. als zoon van Gotama (die ook wel Gautama heette) den naam Gautama droeg. Vgl. ook Wilson-Hall, Vishṇu Pur. IV, p. 146. — Het verhaal van A.'s overspel: Rām. 1, 48.

Añjanī, elders Añjanā, b.v. Rām. 4, 66, 8. Merkwaardigerwijs komt de vorm Anjānī in de Mal. Hikajat Rama (Shellabear) voor;

vgl. Zieseniss, Rāma-Sage, pp. 80 vlg. e.a.; de tekst van Roorda van Eysinga heeft Anjātī. „(Dewī) Anjātī ist aus Anjānī für Añjanā verschrieben", Zieseniss, p. 81, n. 2; Añjanī komt blijkens onzen tekst reeds vroeg voor. Vgl. K. B. W. I, 370; B. K. I., 54, 519.

p. 393–2. *Kumbhakarṇa*, broeder van Rāvaṇa.

–3. *Çaradwān*, „a paternal cousin of Dīrghatamas is called Çaradvant" (Pargiter, p. 221). Vgl. de par.-plaatsen Vā. Pur. 65, 101 Çaradvāṃç cāpy Utathyajaḥ. — Volgens een in Harivaṃça 1784 vlgg. en eenige andere teksten (vgl. ook Wilson-Hall, IV, p. 147; Pargiter, pp. 116, 222 vlgg.; Kirfel, P. P. p. 548) uiteengezette genealogie hadden Çaradvant en Ahalyā een zoon Çatānanda, die een zoon Satyadhṛti, die als kinderen de tweelingen Kṛpa en Kṛpī, van wie gezegd wordt (Kirfel, P. P. 548, 92 a): ete Çāradvatāḥ proktā ete te Gautamāḥ smṛtāḥ. Hiervoor heeft het Matsya Pur. 50, 12: ete Çaradvataḥ putrā ākhyātā(ḥ). Uit een dergelijke lezing is de verkorte genealogie kunnen ontstaan, die men in onzen tekst en in enkele Sanskrit werken vindt (vgl. Pet. Wdb., s.v.; vgl. Bhāg. Pur. 9, 21, 34 vlgg.; Mbh. 1, 5072 vlgg.): Çaradvant vader van Kṛpa. Zoo ook Oud-Jav. Ādip. pp. 125 vlg.

–6. *Bharadvāja*, zoon van Mamatā (de moeder van Dīrghatamas, zie boven), en Bṛhaspati, Pargiter, p. 158.

–7. *Kaṇwa*; er zijn verschillende Kaṇwa's; hier is bedoeld de bekende ṛṣi, die Çakuntalā, de dochter van Viçvāmitra en Menakā, in het woud vond en opvoedde. Vgl. Pargiter, o.c., p. 227: „A Kaṇva is mentioned in Duṣyanta's time..., but this Kaṇva is expressly called a Kāçyapa...., and so could not be a member of the Kāṇvas, who were Āṅgirasas". Over de familie van „Kaṇva", Pargiter, o.c. pp. 225 vlgg., Hopkins, Epic Myth. pp. 138; 177.

Droṇa, zoon van Bharadvāja (Pargiter, o.c., p. 218), leeraar in de krijgskunde van Kaurava's en Pāṇḍava's.

–10. *ṣodaçabyūha*, over de opstelling van 'n leger of z'n onderdeelen, de troepen in opstelling: Kāmandaki Nītisāra, hfdst. 19; vgl. ook Kauṭilya, in Meyer's vertaling, p. 578 + noot 2; alwaar tien vormen van slagorde.

–13. *Çakuntalā*, grootgebracht door Kaṇva, huwde met Duṣyanta en werd moeder van Bharata, den voorvader der Bhārata's (zie ook O.-J. Ādip., p. 89).

–14. *Kuntī* en Vasudeva waren kinderen van Çūra (vgl. Pargiter, o.c., p. 107 en elders), van de Yādava-familie. Kuntī werd moeder van de drie oudste Pāṇḍava's, Vasudeva vader van Kṛṣṇa. Kuntī had

een adoptief-vader, Kuntibhoja, een neef van haar vader. In een citaat uit het Cantakaparwa, bij Van der Tuuk, K. B. W., III, 220 a wordt Kuntiboja gelijkgesteld met „Dursanta" (Duṣyanta): „mangka binikṣèka... ingaran mahārādja kuntibodja sang dursanta, ... sang kuntibhodja maputra titiga, kakung kalih istri tunggal... ngaran sang bhasudèwa...", merkwaardig vergeleken met wat onze tekst hier geeft.

–25. *Pulastyo*; deze çloka vertoont merkwaardige afwijkingen in de eigennamen, die blijkens het metrum grootendeels vanaf den beginne aanwezig moeten zijn geweest. Is de çloka misschien op Java gemaakt?

Viçrava is gelezen naar y (behalve de eerste maal, waar y = x).

p. 394–1. *Ilā*; gewoonlijk heet zij Ilavilā of Iḍaviḍā, ook Ilivilā (zie Wilson-Hall, Vishṇu Pur. V, II, p. 69). Elders ook Ilā? Zij was de dochter van koning Tṛṇabindu, huwde met P. en had tot kind Viçravas Ailavila. Zie Pargiter, p. 241; Jahn, Saurap., p. 75. Devavarṇinī, dochter van Bṛhaspati, was een van de vrouwen van Viçravas (zie Pargiter, t.a.p.), Kubera Vaiçravaṇa z'n zoon. Deze K. V. had vier zoons Nalakūbara (in onzen tekst vermeld), Rāvaṇa, de bekende vijand van Rāma, Kumbhakarṇa, Vibhīṣaṇa en 'n dochter Çūrpaṇakhā (zie boven, p. 430). Aldus de voorstelling bij Pargiter, waarvan echter afwijkingen voorkomen; zie b.v. Jahn, t.a.p. en p. 76; Jacobi, Das Rāmāyaṇa, p. 189, n. (Rāvaṇa, Kumbhakarṇa, Çūrpaṇakhā en Vibhīṣaṇa geen zoons, doch halfbroeders en -zuster van K. V.). Ook volgens het Mbh. en het Hariv. (zie de in P. W. IV, 66 geciteerde plaatsen) is echter Nalakūbara een zoon van Kubera. — Over deze genealogie ook Stutterheim, Rāma-Legenden u.s.w. in Indonesien, Text, pp. 23, e.a.

Tṛṇawindu wordt in de Sanskrit literatuur meermalen genoemd als koning, vader of grootvader van Viçāla, den stichter van Vaiçālī (vgl. b.v. Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 273), en ook als muni (vgl. b.v. Mbh. 3, 15575 = 3, 263, 5; 9, 3433 = 9,61, 45; Saura Pur. 3, 19; 4, 2, z'n kluizenarij ligt aan de Revā = Narmadā). Op Java komt hij meermalen voor, in literatuur en kunst (vgl. Bosch, T. B. G. 57, 434 vlgg.; Pigeaud, T. P., pp. 285 vlg. e.a.; Poerbatjaraka, Agastya, pp. 41; 55, 92 vlgg.; Krom, Inl. H.-J. Kunst, Reg., s.v.). Bosch bespreekt, t.a.p. een bekend beeld van hem, dat hem op het ruggestuk in 'n inscriptie maharṣi noemt; in onzen tekst is hij onder de saptarṣi, de „zeven" groote zieners, als

sterrebeeld de Groote Beer, opgenomen. In de T. Pangg., p. 128 geeft Agastya hem z'n waardigheid over.

–3. *Haridewa*; deze persoon wordt hier in verband genoemd met de Diëng; onwillekeurig is men geneigd hem te identificeeren met Haricandana, die op de Diëng vereerd werd (vgl. Krom, H.-J. Gesch.², pp. 183, 193 e.a. en daar genoemde literatuur; ook Kern, V. G. VI, 294; 295, n. 1; Bosch, T. B. G. 57, p. 439; id., Oudh. Verslag 1923; Pigeaud, T. P., pp. 272 vlgg.; Poerbatjaraka, Agastya, pp. 65 vlgg.; 74 vlgg.; Bosch, T. B. G. 67, 479 vlgg.). Men vgl. Pigeaud, p. 272, ond.

–4. *Anaka*, wie is dit?

Mārkaṇḍeya, in de T. P., p. 89 (als Karmaṇḍeya) als dewaguru op den Kailāsa genoemd; zie pp. 126 vlg. (naam correct), waar Agasti z'n opvolger is. Vgl. Pigeaud, pp. 242; 244 vlg.; 286 vlg. Over Ḍamaluṅ, id., p. 244, en elders.

–10. *Ṛddhi*, Kubera's vrouw heet ook Yakṣī, Yakṣiṇī, of ook Cārvī (zie P. W., s.s. v.v.). Hier als in Mbh. 13, 6750. Ṛddhir Vaiçravaṇasya ca, e.a.

–15. *Atri*: over de Ātreya's Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., pp. 228 vlgg. *Datta* of *Dattātreya*: Atri had bij zijn vrouw Anasūyā drie zoons (anders b.v. in het Oud-Jav. Bmḍ. Pur., p. 61, 22; zie de aant.), Soma, Dattātreya en Durvāsas, die incarnaties waren van deelen van Brahma, Viṣṇu en Çiva, zie Mārk. Pur., adhy. 17.

–17. *Vasiṣṭha* en *Arundhatī*, Pargiter, p. 204. Zie Vāyu Pur. 70, 83 vlgg.; Bmḍ. Pur. 2, 8, 91 vlgg.; Liṅga Pur. 1, 63, 81 vlgg. Hun zoon heet Çaktri (Vā. Pur.) of Çakti (Bmḍ. Pur.). Bij het volgende Vā. vs. 83 e.a. ..... janayac Chaktrer Adṛçyantī Parāçaraṃ (zie ook Pargiter, p. 208). Parāçara en Satyavatī ouders van Vyāsa. — Vā. Pur. vs. 84 vlg. Dvaipāyanād Araṇyāṃ vai Çuko jajñe guṇānvitaḥ | utpadyante ca *Pīvaryāṃ* ṣaḍ ime Çukasūnavaḥ | *Bhūriçravāḥ* etc. (5 zoons en 1 dochter; anders dan onze tekst). Çuka komt b.v. in het Bhāg. Pur. voor; aan hem deelde z'n vader dit Purāṇa mee; deze verhaalde het aan Parikṣit, enz. — Cipari < Wipari < Pīwarī.

–23. *Aṣṭadaçaparwa*, vgl. O.-J. Ādip. p. 2. Merkwaardig is *ikiṅ* (Goris' afschrift heeft *ikaṅ*); deze hier aanwezige?, deze hier goed bekende?, deze waartoe ons werk behoort? Zie de Inleiding, p. 386.

–24. *pañcagati*; vgl. Tantu Pangg., p. 83 pañcagati sangsara; K. B. W. IV, 290.

p. 395–1. *Itihāsapurāṇa*: vgl. O.-J. Bmḍ. Pur. p. 82, 14—25.

Dharmaçāstra, de over de godsdienstige plichten, zeden, gebruiken

en „recht" handelende literatuur. Vyāsa wordt als auteur van een dharmaçāstra vermeld: Winternitz, Gesch. der ind. Lit., III, p. 500.

–6. *Samjñā* was de echtgenoote van Vivasvant, den Zonnegod (Āditya, Sūrya enz.). Vgl. b.v. Mārk. Pur., adhy. 77. Zij geldt als de dochter van Tvastṛ. Zooals we boven zagen, p. 443, had Çukra bij Go 4 zoons; een hiervan was Tvastṛ, die twee zoons had, Triçiras-Viçvarūpa en Viçvakarman. (Pargiter, p. 196).

–7. *Pāta*; zeer merkwaardige vermelding van dezen naam. Pāta wordt wel opgegeven als een naam van Rāhu; men zie Pet. Wdb. IV, 641; schijnt echter zeer zelden als zoodanig voor te komen. Rāhu is de daemon die de maan „grijpt" en daardoor maansverduisteringen teweeg brengt; ook is hij de maaneclips. Bij Varāhamihira Bṛhats. 3, 6, wordt Tvaṣṭar, als godheid, daemon van een eclips genoemd. — Hier is Pāta = Tvaṣṭar. Het verhaal van de geboorte van Vaivasvant en Yama, b.v. Mārk. Pur. t.a.p. Vaivasvata is de Manu onder wiens patriarchaat we thans leven; zie ook het Oud-Jav. Bmḍ. Pur., Reg. v. eigennamen, s.v.

–9. *Yama*: deze geldt wel degelijk als de heer over het doodenrijk; vgl. b.v. Mārk. Pur. 77, 4. Ook in het Oud-Jav. Bmḍ. Pur. is sprake van deze Vaivasvato Yamaḥ, vgl. p. 170, 11.

–11. *tan wěnaṅ*; vgl. b.v. Viṣṇu Pur. 3, 2, 2 vlgg., waar het verhaal eveneens wordt meegedeeld; vs. 3 asahantī tu sā bhartus tejaç Chāyāṃ yuyoja vai | bhartuḥ çuçrūṣaṇe 'ranyaṃ svayaṃ ca tapase yayau.

–14. *Sāwarṇa*, wordt in het Viṣṇu Pur., vs. 4 niet genoemd (daar 3 kinderen: Çanaiççara = Saturnus, een „andere Manu" en Tapatī). Het blijkt echter uit andere plaatsen, vgl. b.v. Mārk. Pur. 80, 3 kathitas tava Sāvarṇiç Chāyāsaṃjñāsutaç ca yaḥ; Bhāg. Pur. 6, 6, 41 Chāyā Çanaiççaraṃ lebhe Sāvarṇiṃ ca Manuṃ tataḥ. Vgl. ook Bmḍ. Pur. 3, 1, 51; Vā. Pur. 100, 55; doch daar vooral resp. 2, 59, 33 vlgg. en 84, 32 vlgg., waar dezelfde geschiedenis.

–16. *Uttarakuru*, zoo ook elders, vgl. Mārk. Pur. 77, 22; 78, 21 tato 'çvarūpadhṛg Bhānur Uttarān agamat Kurūn | dadṛçe tatra Saṃjñāñ ca vaḍavārūpadhāriṇīm; Bmḍ. Pur. 2, 59, 46; Vā. Pur. 84, 48. — Over de Kuru's in het Noorden, b.v. O.-J. Bmḍ. Pur. p. 135, 32 vlgg.

–19. *Açwinodewa*, zoo ook elders, namen b.v. Bmḍ. Pur. 2, 59, 76; Vāyu Pur. 84, 77. *Nakula* enz., eveneens in overeenstemming met de gangbare opvatting.

–21. *Wewaswata*: Manu Vaivasvata had negen zonen (vgl. Bmḍ. Pur. 3, 60, 2—3; Vā. Pur. 85, 3—4 e.a.), en een dochter Ilā. De oudste zoon Ikṣvāku was de stamvader van de Aikṣvāku dynastie te

Ayodhyā, ook bekend als het Zonne-geslacht; Ilā's afstammelingen, de Aila's vormden het Maan-geslacht. Zie b.v. Pargiter, Anc. Ind. hist. trad., p. 84.

–22. *Dilīpa* en *Ikṣvāku*, meermalen genoemd als vermaarde koningen; vgl. b.v. Mbh. 6, 314 vlgg. Ook Dilīpa, Raghu, Aja waren koningen van Ayodhyā, vgl. Rām. 1, s. 70, waarover Pargiter, o.c., p. 92. Is *Ikṣvākukula* (p. 396, 3) bedoeld? Zie beneden. Vgl. Tantri K. ed. Hooykaas, p. 62. Men zie ook Oud-Jav. Ādip., p. 89: saṅ Suhotra makastrī san S., anak saṅ Ikṣwākukula; vgl. Mbh. I, 3719 (1, 89, 26): Aiksvākī; een mogelijk uitgangspunt.

p. 396–2. *rch*, Goris' afschrift: ri de nira; i.p.v. kadyaṅgan: kadi krama; als namen daar: D., Ikṣwāku (!), R., A.

–12. *kunaṅ*: Goris' afschrift: kunaṅ ulah saṅ brāhmaṇa, maṅke ulah nira.

–14. *pinakapurohita*, purohita, huis-priester van een vorst, die de huis-riten heeft te vervullen. Vele voorschriften voor den purohita, b.v. Viṣṇu, 3, 70: vedetihāsadharmaçāstrārthakuçalaṃ kulīnam avyaṅgaṃ tapasvinaṃ purohitaṃ ca varayet; Yājñ. 1, 312, eenigszins andere eischen; vgl. ook Gautama, 11, 12 vlgg., waar de purohita moet zijn geleerd (in den Veda), van edele familie, welbespraakt, goed gevormd, van den juisten, niet te ouden leeftijd, van goeden aard, enz.; ook elders, b.v. Schrader, Intr. to the Pāñc., p. 132.

matrisandhya; de drie saṃdhyā's zijn de drie overgangstijden van den dag, ochtend, middag en avond („de twee saṃdhyā's" zijn ochtend- en avondschemering); tevens wordt er mee aangeduid het op die tijdstippen te verrichten ritueel. Hierover handelen b.v. Garuḍa-Pur. 217, 5 vlgg., Liṅga Pur. 2, 26, 7. Vgl. ook Tantu Pangg., p. 100 „atrisadyabrata", waar echter van badingen 3 × 's daags en 3 × 's nachts sprake is. Zie voorts Goris, Bijdr., p. 20.

toya-snāna, wasschingen (vgl. b.v. Monier Williams, BH[5], p. 399); *bhasma-snāna* is de aanduiding voor het aanbrengen van het bhasma, het secte-kenmerk van asch op het lichaam. Na het baden wrijft men hoofd en deelen van 't lichaam in met asch van den huiselijken haard genomen, onder het opzeggen van een gebedsformule. Een deel van dezen ritus is het aanbrengen van het sectekenmerk op het voorhoofd (*puṇḍra*); voor Çivaiten bestaat dit uit drie horizontale strepen. Vgl. b.v. Monier Williams, B. H.[5], p. 400. Men zie ook Goris, Bijdr., p. 42; Pigeaud, T. P., p. 275, en Berg, Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927), 147 vlgg. voor Java.

–13. *lokikācāra*, zie beneden.

–16. *udakāñjali*, in de hss. CDH: het aanbieden van water; Goris, Bijdr., pp. 35 vlgg.

Çiwāditya; Goris spreekt (Bijdr., p. 3) over de „vereering van Çiwāditya, dus van Çiwa als Zonne-god". Over de verbreiding van dezen naam — natuurlijk ook van de gelijkstelling van Çiwa en den Zonnegod — valt ongetwijfeld meer te zeggen. Over het laatste I. Scheftelowitz, Acta Orientalia, 11, 314, die enkele purāṇa-plaatsen citeert voor de vermenging van den Çiva- met den Zonnedienst, ook Mbh. 12, 284, 16. Zie b.v. Saura Pur. 1, 11; Liṅga Pur. 2, 19, 31 smarāmi devaṃ ravimaṇḍalasthaṃ Sadāçivaṃ Çaṅkaram ādidevam. Men verg. ook Hopkins, Epic Myth, p. 222; Jahn, Saura-Pur., p. 183, s.v. Bhānu; p. 107 n. 3; p. V; Winternitz, Gesch. d. ind. Litt. III, p. 49 (Çiva, Zon, Buddha). Ook in het Mbh. wijzen dus enkele plaatsen op een verbinding van deze twee diensten. Zonnedienst in voor-Indië is oud, niet alleen bij de niet-Arische volkeren, waar ze meer aan den dag treedt, doch ook bij de Hindoes. Secten van zonnevereerders zijn er geweest (Bhandarkar, Vaiṣṇavism, Çaivism, etc., §§ 114 vlgg., A. S. Geden, E. R. E., 12, 83). „Some worship the orb of the sun who has just risen as Brahmadeva, the creator, others, the sun on the meridian as Īçvara, the destroyer" (Bhandarkar, o.c., p. 152). De naam Çivāditya is ongetwijfeld ook in Voor-Indië: als auteursnaam ontmoeten we het woord wsl. in de XIe E. (vgl. Farquhar, An outline of the religious literature of India, p. 224). Men zie ook O.-J. Bmḍ. Pur. p. 56, 12 vlgg., vooral 20—25 en de aant.; de O.-J. tekst is daar uitvoeriger dan de Sanskrit parallellen.

–18. *dodot*, bij de voorschriften voor een snātaka (brahmaan, die z'n studietijd heeft voltooid met het nemen van een bad), b.v. Viṣṇu 71, 9 sati vibhave na jīrṇamalavadvāsāḥ syāt; Manu 4, 34.

–19. *omah*, tegen echtbreuk waarschuwt Manu, 4, 133 vlg. den snātaka, „want niets is zoo nadeelig voor een lang leven als dat". Oudtijds zeer streng gestraft, vgl. Meyer; Wesen d. altind. Rechtsschriften, p. 167, met noot.

–21. *dyūtādi*, vgl. b.v. Manu 4, 74 van den gṛhastha: nākṣaiḥ krīḍet kadācit, e.a.; vgl. Manu 9, 220 vlgg.

–22. *lokikācāra*, vgl. Kats, Sang hy. Kam., p. 149: dīkṣavidhividhānakaṃ, naṅ dīkṣā awidhiwidhāna: homa widhi, japa, mantra, yoga, dhyāna, pūjā, brata, tapa, yaça, puṇya, saprakāra, ya lokikāçāra ṅaranya.

–26. *kriyārcana*, nadat de tekst is afgedrukt lijkt het mij juister te lezen: kriyārcana; kriyā: widhi yoga kunaṅ, samaṅkana etc.

p. 397–4. *kṣatriya* — *umaritrāṇā*, vgl. b.v. Viṣṇu 3, 2, waar de eerstgenoemde plicht des konings is: prajāparipālanam, het beschermen van z'n onderdanen; vgl. Manu, 7, 35; 144 kṣatriyasya paro dharmaḥ prajānām eva pālanam. Manu 8, 27; 28; Viṣṇu 3, 65: hij moet bezit van minderjarigen, behoeftigen, vrouwen beschermen; zie b.v. ook Mbh. 12, 86, 24. Vgl. Viṣṇu 3, 17: beoefenen van liefdadigheid.

–5. *kalĕṅka*, „schandvlekken". Vgl. b.v. Manu 8, 386; 387; 9, 253.

–6. *samara*, Manu, 7, 87 vlgg., e.a.

danaçūra, vgl. Viṣṇu, 3, 81 vlgg. (landschenkingen aan brahmanen, en andere gaven).

umintuhwa; *bhaktya*, Gautama 11, 19; Manu, 7, 31; 37; 38; Viṣṇu 3, 76 e.a.

–8. *waiçya*, vgl. b.v. Manu 1, 90 (zie de Inl.); 9, 326 vlgg.

Çrī: çrī, schoonheid, pracht, luister; welvaren, geluk, fortuin, rijkdom; als godin, Fortuna, = Lakṣmī. Bij het volgende: Manu 9, 329; 331; 10, 80.

–11. *parachidra*: tan parachidra riṅ para, Goris' afschrift. — Is *ya tan* te lezen?

–14. *gilaṅ²*, vgl. mijn aant. bij Bmḍ. Pur. 119, 26, ald. pp. 285; 366.

–17. *çūdra*, vgl. b.v. de in de Inl. genoemde teksten; zie ald. p. 373. De zin *yatnaha* enz. komt in Goris' afschrift niet voor.

–23. *mwaṅ tan yogya*, over de hier volgende bepalingen omtrent huwelijken vergelijke men het in de Inleiding, p. 373 opgemerkte. Evenzoo over de āçrama's, aldaar p. 374.

SLOTOPMERKING.

Nadat de tekst reeds was vastgesteld ontving ik door de welwillende zorgen van Dr. R. Goris, te Singaradja, Bali, een copie van een handschrift van het Agastyaparwa (Kīrtya Liefrinck-Van der Tuuk). Deze in de aanteekeningen meermalen genoemde copie is groot 32½ bladzijde folio. De lezingen sluiten zich veelal aan bij y, doch wijken op vele plaatsen belangrijk af van onzen tekst. Moeilijke lezingen zijn vaak door meer eenvoudige vervangen; een aantal passage's bekort, citaten weggelaten. In de aanteekeningen is hiervan vaak melding gemaakt. De „recensie" die het vertegenwoordigt wekt den indruk verder van het origineel af te staan dan de handschriften x en y; het manuscript kan evenwel bij de interpretatie goede diensten bewijzen.

ADDENDA EN CORRIGENDA.

Tekstеditie, Bijdr. dl. 90.

p. 332, na de 3e alinea. Door omstandigheden moest de copy van de tekstuitgave worden ingezonden, voordat ik het mij door Dr. R. Goris verschafte handschrift kon benutten. Dientengevolge is daarvan slechts in de aanteekeningen gebruik gemaakt. Mocht mij blijken, dat in andere Balische manuscripten belangrijk materiaal aanwezig is, dan stel ik mij voor, t.z.t., indien ik de beschikking over deze hss. kan krijgen, aanvullingen op de editie, en hopelijk betere lezingen voor bedorven of onbegrijpelijke plaatsen, te geven.

p. 344, 20 i.p.v. <ca>kṣurbhyaṃ l. <ca>kṣurbhyām
p. 350, 12 in crit. app. toe te voegen: guṅ al.: taṅguṅ FH — tru al.: *om.* H [Zie de aant.]
p. 350, 20 i.p.v. ikaṅ l. ikaṅ kadi
p. 352, 25 † kan vervallen: verg. glossarium
p. 354, 8 i.p.v. unmataḥ l. unmattaḥ
p. 356, 27 i.p.v. iriya, l. iriya.
p. 358, 9 de komma achter wighna is gebroken
p. 359, 16 i.p.v. janma. l. janma:
p. 363, 13 i.p.v. kunaṅ sih l. kunaṅ si; in het crit. app. te lezen: si x: sih y
p. 389, 24 i.p.v. çoḍaṣa° l. ṣoḍaça°
p. 390, 8 i.p.v. kṣamayukto l. kṣamāyukto
p. 394, 23 i.p.v. Aṣṭadaçaparwa l. Aṣṭādaçaparwa
p. 399 in de Addenda te schrappen p. 358 noot bij r. 6 enz.
p. 405 s.v. *taman.* Hier te lezen: *tama.* De „verklaring" vanaf: „Af te leiden" geheel te schrappen!
p. 411 s.v. te lezen Aṣṭādaçaparwa. Zie ook p. 399.

Beschouwingen, Bijdr. dl. 92.

p. 367 boven en n. 1. Ongeveer in den zelfden tijd, waarin ik deze passage schreef, is de in noot 1 bedoelde tekst door Lévi gepubliceerd: Mahā-Karmavibhaṅga (La grande classification des actes) et Karmavibhaṅgopadeça (discussion sur le Mahā-Karmavibhaṅga), etc., etc., Paris, Leroux, 1932. Bij deze tekstuitgave aansluitend gaf Krom onlangs een zeer gedetailleerde vergelijking met de „Karmavibhaṅga-reliefs" op Barabuḍur (Het Karmavibhangga op Barabuḍur, Med. Kon. Akad. v. Wet., Afd. Lett., 76, B, 8; 1933, pp. 215 vlgg.). In meer dan een punt vertoont deze Boeddhistische tekst overeenkomst met het Agastyaparwa. Men vergelijke (zie Krom's publicatie) aldaar §§ 5, 6 met Ag. pp. 351 vlgg., passim; § 7, de kinderen en grijsaards, met Ag. p. 358, 24; § 15, de hel, met Ag. p. 351, 4 enz.; § 16 geboorte als dier enz. ook in Ag. volgend, p. 351, 23; § 16 a en b met Ag. p. 372, 10; 23, ook in volgorde; § 55 met Ag. 353, 28. Wellicht kom ik in ander verband op deze passages uit onzen tekst terug.

Aanteekeningen.

p. 400, bij dl. 90, p. 350, 3. *kadi akṣara rūpanya.* Pigeaud's Nakṣatrarūpa heeft: kadi akṣara bhā; vergelijk den naam *Bharaṇī.*

bij dl. 90, p. 350, 7. *kĕbwan saṇḍaṅ*; Pigeaud's Nakṣatrarūpa heeft: kunaṅ ikaṅ sinaṅguh kĕbon saraṇḍa. Vgl. Pigeaud, p. 292, n. 73. Goris' hs. heeft: kbon saṇḍaṅ.

bij dl. 90, p. 350, 8 Hasta, door mij gelezen i.p.v. sata (ook Goris' ms.), ook in Pigeaud's Nakṣatrarūpa.

p. 401, bij de noot op dl. 90, p. 350, 12. Men leze in den tekst, met het hs. van Goris: kunaṅ ikaṅ wintaṅ taṅguṅan hru. Verg. ook T. B. G. 65, p. 289, n. 38. — Voor verdere bijzonderheden vergelijke men Pigeaud's artikel.

p. 403, bij de noot op p. 352, 5. Ook in het O.-J. Bhīṣmaparwa, hs. A p. 132, komt (h)eman voor, bet. = „behouden, ongedeerd".

p. 412, bij de noot op p. 358, 6. Eerder te lezen yat anon kita. Het hs. van Dr. Goris heeft: yan hanon kita ṅ wwaṅ.

p. 421, bij de noot op dl. 90, p. 366, 14, toe te voegen: Zie ook Abegg, Messias-Glaube, pp. 16; 19.

p. 422, n. bij p. 367—9. Vanaparva. Uit een brief van Dr. Goris, Singaradja, 3 Jan. 1935: „Omtrent de Sabhā- en Wanawāsaparwa zij UHGel. medegedeeld, dat het ons tot heden nog niet gelukt is deze in handen te krijgen".

p. 430, bij de noot op dl. 90, p. 373, 14. Hs. B heeft *-tā*, de andere hss. *-ta*, *-tā*.

EEN VERHANDELING OVER HET ONTSTAAN VAN HET MENANGKABAUSCHE RIJK EN ZIJN ADAT.

DOOR

Dr. F. W. STAPEL.

De opperkoopman Coenraad Frederik Hofman, gezaghebber over Sumatra's Westkust en tevens stadhouder vanwege den „keyser" van Menangkabau over de strandlanden, stelde in den loop van 1715 een verhandeling samen over het ontstaan van het Menangkabausche rijk en de daar heerschende zeden en gewoonten, o.a. het matriarchaat. Hij had daartoe aanleiding gevonden in het feit, dat de Hooge Regeering te Batavia hem haar ontevredenheid had betuigd over de benoeming van een nieuwen pongloe[1]) in de plaats van een overleden raadsheer. Als vertegenwoordiger der Compagnie had Hofman aan die benoeming zijn zegel moeten hechten, en de regeering meende, dat hij daarbij niet de noodige ernst had betracht, zoodat niet de meest rechthebbende zou zijn benoemd. Daartegen kwam Hofman met kracht op en hij hoopte met zijn verhandeling de regeering te overtuigen „geen ander insigt [te] hebben gehad als de billikheyt". Hij zond daartoe het document, dat hij had samengesteld uit verschillende „Maleytse gedenckschriften" en mondelinge overleveringen, met een begeleidend schrijven van 31 Januari 1716 naar Batavia: „Ter speculatie van Uw HoogEd. heb ik, op hoope van welduydinge, de vryheyt genomen hiernevens te voegen myne particuliere aentekeninge van den eersten oorspronk deser gemengde regeringe, en door welcke gevallen die van tijt tot tijd is veranderd geworden".

Het komt slechts sporadisch voor, dat ambtenaren der Compagnie belangstelling toonen voor de zeden en gewoonten der inheemschen, in wier gebied zij werkzaam zijn. Mannen als Cornelis Speelman, die een van grondige studie getuigende Notitie opstelde over de geschiedenis en adat der volkeren van Zuid-Celebes, en een kleine tien jaar later even degelijke kennis toonde van de inwendige ver-

[1]) Panghoeloe, dat aan de Westkust beteekende regent of raadsheer.

houdingen in Mataram en de onderlinge relaties der Javaansche grooten, behooren tot de uitzonderingen. Daarom laten wij hier de verhandeling van Hofman volgen, na eerst iets te hebben medegedeeld over de loopbaan van den auteur.

Hofman was een Duitscher; zijn geboorteplaats wordt in 's Compagnies papieren afwisselend gespeld Essingen, Assenen, Assenhem en Hassenheym. Hij moet omstreeks 1666 zijn geboren en kwam in 1686 met het schip Oosterlandt op Batavia aan als adelborst, op een gage van f 10 per maand. Zijn eerste plaatsing was op Padang, waar men hem, wegens zijn bekwaamheid in het schrijven en rekenen, „aen de pen" plaatste. In 1693 benoemde gezaghebber Abraham Boudens hem tot assistent op f 24, maar de regeering vond deze benoeming te eigenmachtig en bovendien het salaris te hoog; zij stelde Hofman terug tot adelborst. Dit was echter slechts een tijdelijke maatregel, want zijzelf benoemde hem in 1695 tot assistent op Ambon, op f 20. Sedert diende Hofman achtereenvolgens op Ambon, Ternate en Batavia, en klom geleidelijk op tot onderkoopman en koopman. Als eerste administrateur van het ijzermagazijn der Compagnie op Batavia (1708) trok hij de aandacht van zijn superieuren en hij maakte daar een zeer gunstigen indruk. Daarom benoemde de regeering hem 25 April 1710 tot gezaghebber der Westkust, met rang van opperkoopman. Zoo kwam Hofman dus in de hoogste waardigheid terug op dezelfde plaats, waar hij 24 jaar te voren als adelborst zijn loopbaan was begonnen. Een mooi resultaat, maar dat zou worden gevolgd door een diepen val!

Bij resolutie van 11 Mei 1717 ontbood de regeering Hofman en vier zijner voornaamste ondergeschikten naar Batavia. Zij was op het spoor gekomen van „het dryven van een gansch uytsporigen perticulieren handel en het misbruycken van 's Compagnies gelt tot deselve". Door onderling krakeel was de zaak uitgelekt, en naar den voorloopigen indruk scheen daarin „den gesaghebber Hofman, tegen alle verwagtinge ende voorgaende opinie wegens sijn persoon en gedrag, wel het grootste deel te hebben". Dezelfde resolutie bepaalde, dat de oud-gezaghebber Abraham Schepmoes als commissaris naar de Westkust zou gaan om ter plaatse een onderzoek in te stellen, terwijl Abraham Patras hem zou vergezellen om de gezaghebbersplaats te vervullen.

Den 9den December kwam Schepmoes op Batavia terug; zijn onderzoek had uitgewezen, dat inderdaad ergerlijk was geknoeid. In 's Compagnies kas constateerde hij een tekort van 43 975 rijks-

daalders. Onmiddellijk liet de regeering de beschuldigden, die tot dusver op Batavia vrij hadden rondgeloopen, in de boeien (gevangenis) zetten, en verwees de zaak naar den Raad van Justitie.

Ofschoon de beschuldigden allen bekenden, diende de fiskaal tegen Hofman een eisch ad torturam in, die hem evenwel bij vonnis van 5 October 1718 werd ontzegd, met opdracht tot verder procedeeren. Eerst den 9den September 1719 deed de Raad van Justitie uitspraak: Hofman werd gedeporteerd van ambt, qualiteit en gage; verklaard te zijn „infaem en inhabiel om de Ed. Compie na desen in eenig employ van eere te dienen"; hij en zijn medebeklaagden werden gezamenlijk en ieder in solidum aansprakelijk gesteld voor de restitutie der 43 975 rijksdaalders, en moesten in het publiek gestrengelijk worden gegeeseld en in de ketting geklonken, om vervolgens de Compagnie als kettingganger te dienen zonder loon. Voor Hofman werd deze dwangarbeid bepaald op 15 jaar (hij was toen al over de 50 jaar oud!).

Van dit vonnis vroeg Hofman revisie aan, op grond dat in de sententie een „erreur" zou schuilen, „en hetselve corrigerende speciaal het publicq aan te doene schandaal op 't schavot, met den aankleven van dien, soude werden ontsegt". Bij vonnis van 14 Mei 1720 verklaarde de Raad van Justitie het verzoek om revisie niet ontvankelijk en het vonnis van 9 September 1719 werd een jaar later, 7 September 1720, geëxecuteerd. Ten slotte wees de Hooge Regeering bij resolutie van 11 October 1720 de Kaap de Goede Hoop aan als plaats, waar de delinquent zijn 15 jaar dwangarbeid moest afdoen.

OPCOMST DER PADANGNEESEN EN DERSELVER REGERINGE [1]).

Padang, soo genaemt na 't groote, vlakke veld binnen een ringmuur van hooge bergen opgeslooten [2]), is, sooverre de Maleytse gedenckschriften heugen, eerst bewoont geweest van vissertjes, zoutkookers en handelaers, onder een hooft, die den titul voerde van

---

[1]) Uit de *Overgecomen brieven 1717*, 12de boeck, afdeeling Sumatra's Westcust, folio 17 e.v.

[2]) Maleisch padang beteekent vlakte of plein. Men vergelijke bij het volgende vooral WESTENENK, *De Minang Kabausche Nagari* en KIELSTRA, *Onze kennis van Sumatra's Westkust omstreeks de helft der achttiende eeuw*, in Bijdragen Koninklijk Instituut 1887, blz. 499 en volgende.

mochodon [1]), en een tweede, van de priesterlycke ordre, gekomen van Passey, leggende benoorden Aetchin, met den titul van sangoena duradja [2]). Dese, door de bergvolckeren beoorloogt werdende wegens sekere moord, door een harer onderdanen, genaemt Campang-China, begaen aen een bergman, genaemt Serpajaya van Tzinanhi, die om zout te koken afgecomen ware, sloegen in den beginne de bergvolckeren met een verlies van 30 mannen aff; dog daerna bevreest voor een sterckere magt, sonden sy een inboorling van Sancara, genaemt Malimganja, daer ten handel gecomen, na de vergramde bergvolckeren om 't verschil te bemiddelen, onder presentatie van vergoedinge voor de geledene schaden, en vercregen daerop ook dat den dato bhandara Pagagar van Boukit Pantang met veele andere berggroten omlaeg op Padang afquamen. Maer dewyle den eysch in goud, welcken voor de vergoedinge deden, veel te groot ware om door die arme vissertjes voldaen te werden, lieten haer de bergvolckeren vergenoegen met de aenbiedinge van de helfte van 't Padangse land in plaetse, en namen ook al ten eersten 't besit daervan, nadat de Padangneesen den duursten eed van trouwe, onder den ingesetenen bekend, aen haer afgelegt hadden, welcken bestaet in 't slagten van een onschuldige mans-slaev en 't verbranden van desselfs lighame tot assche, die vervolgens in de zee weggesmeten werd, en 't sweeren by haren Godt, dat wanneer ontrouw wierden, deselfde straff over haer en de hare mogte komen; sulx [3]) van die tijd af de bergvolckeren evenveel magt met de strandvolckeren op Padang vercregen hebbende, ook gelyke deel in de regeringe namen, deselve componeerende uyt agt persoonen, als vier uyt de strandvolckeren en vier uyt de bergvolckeren, onder de benaminge van Sapamingirnja, betekenende strandvolckeren, en Sadareenja, bergvolckeren, waervan de eerste van dese gemengde regering sijn geweest, van de strandvolckeren:

Een van 't geslagte Beeli-messian [4]), soo genaemt na de titul van de huysvader ofte opperste van eenige huysgesinnen, welcke, met verlatinge van hun geboorteplaetse Priangan [5]), om costwinninge haer

---

[1]) De titel machoedoem schijnt van Arabischen oorsprong te zijn. Zie o.a. *De Minang Kabausche Nagari*, blz. 30, noot 4.

[2]) ?

[3]) Zoodat.

[4]) Kielstra, l.c. blz. 526, noemt het Kotta-Tengahsche geslacht Baleimasiang.

[5]) Zie Westenenk, *Opstellen over Minangkabau* II, Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, LVII, blz. 241 e.v., vooral 244. Ook diens *De Minang Kabausche Nagari*, blz. 2.

eerst binnen 't landschap Agam en vervolgens op Tanamera terneder geset hebben, van waer eenige op Padang sijn overgecomen.

Een van 't geslagte Tanjong [1]), alsvooren gesprooten uyt Priangan, welcke haer op Passaman hebben terneder geset, waervan in 't vervolg om costwinninge mede eenige op Padang sijn aengecomen.

Een van 't geslagte Maleyo, dies naeste afcomst van Indrapoera werd gerekent, omdat de ware geboorteplaetse 't geheugen ontschooten is.

Een van 't geslagt Mandeiling; heeft mede niet anders overgehouden als de bloote naem.

Van de bergvolckeren:

Dato Maradja-besaer, Orangcaya-besaer, Radja Phalawan en Dato Radja Pagaga, alle afkomstig, na der meeste gevoelen, van Tzinanhi, de negory daer den vermoorden onderdaen Serpajaya thuys hoorde, dog van verscheyde familiën.

In desen staet een tijd lange gecontinueert hebbende, sonder andere mogentheyt boven haer te erkennen, gelijk te dier tijd ook 't geheele land nodig is verdeelt geweest byna in sooveele gemeentens, onder haer eygene hoofden, als 'er negoryen waren, totdat zeker inboorling [2]) van de negorye Priangan in 't gebergte van allen omliggenden volckeren vrywillig gehoorsaemt wierde, uyt een bygeloovig gevoelen, dat met godlyke eygenschappen begaeft ware, gelijck ook nog heden gelooft werd, die, om sijn naem en ontsag te vermeerderen, deselve vereenigde en bragte tot één lichaem onder een rijksvergaderinge der voornaemste hoovden uyt de magtigste negoryen, om gesamentlijck nevens hem en sijn ouder broeder Katommogongon [3]) als voorsittende hoofden des reyks saken met volle magt te bestieren, tot welcke byeenkomste hy verkoos de plaetse van Maningcabou, een landschapje in 't midden van dat vereenigt lighaam gelegen, waervan 't ook de naem van 't Minangcabouse rijk vercreeg; alsook wyders voor de veiligheyt en geduursaemheyt van dat rijk, om de heersugtige voornemens tot usurpatie te konnen breidelen, den rijxraed verdeelde in twee hooft- ofte coninglyke stammen, met namen Tziniago en

---

[1]) KIELSTRA schrijft Tongsong.

[2]) Papatih van Sabatang. Zie WESTENENK, *Opstellen over Minangkabau*, I, Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, LV, blz. 238 e.v. en II, blz. 246, met de daar genoemde literatuur. Ook diens *Minang Kabausche Nagari*, blz. 28 e.v.

[3]) Zie voor Katómanggoenan ibidem.

Cotta-duplian[1]), yder stam, om even magtig te sijn, gelyke magt van volck en landschapen toevoegende, met last dese ordre in de successie te agtervolgen van altijd in der afgaende plaetsen persoonen van deselfde stamme te stellen.

De eerstgenoemde stam Tziniago, waervan hy sigselve 't voorsittend hooft noemde, formeerde hy uyt de volgende volckeren van[2]): Lima-Caon (Lima Kaoem), Douablas-Cottas, Bangsar, Payacomboe (Pajo-Koemboeh), Tahy (Taeh), Hinelangan (Si Malanggang), Taram, Batoe-Balang, Sitoejoe, Bantar-dalam, Benah-Ayer-Terpit (Ajer Tabi?), Sompoe (Soempoe), Malala, Solok, Goegoe (Goegoea), Cotta-Anoe (Kota Anau), Tzinanhi, Tanjong-Binko, Talaga-Padang, Paya, Belimping, Songi-Lassi, Boekit-Moentzjong, Caon (Gaoeng), Paniahalang (Panjakalang), Seroekan, Songi-Cabayang, Kontchir, Songi-Tzjerroeay, Katiala, Cadjang-Rassan, Camoe-Kitchil en Camoe-Gadang.

De tweede hooftstamme, onder sijn broeder Katommogongon, uyt de volgende volckeren van: Soeroeassa, Padang-Ganting, Songi-Trap (Soengai Taro), Agam, Batipoe (Bati-poeah), Priangan (Pariangan)[3]), Padang-Panjang, Renan, Manhawat, Goenoeng-Panyawan, Soemanik, Koerey-Benoe, Ampoe, Tanjong-Belit, Zoeli-Ayer (Koeti Ajer?), Saleyo (Salajo), Cotta-Baroe, Kenari (Kinari), Moara-Panas, Tallang (Talang), Tzioepa (Tjoepak), Gantong-Tzeri, Sancara (Singkara), Sening-Bahat, Seloenkan (Siloengkang), Padang Siboessoe, Songi-Pagoe en Corintsche (Korintji).

Door de gemaekte rijxconstitutie is de hoogste magt aen de voornaemste hoofden dier twee hooftstammen ook verbleven, soodat den Sultan, wiens af-, aen- en opkomst tot den Minangcabousen throon, nadat 't rijk soodanig is bestelt geweest, met sulcke belaghelyke omstandigheden verzelt is, dat niet sekers daervan kan werden geseyt, alleenlijck 't hooft van de rijxvergaderinge representeert, en verders geheellijck van der rijxgrooten goedagten afhangt.

Wyders veranderde gedagte Berpatty Sabatan ook veel oude gewoontens, sommige geheellijck vernietigende en andere wetten weder in plaetse stellende.

[1]) Zie voor de Bodi-Tjaniago en de Koto-Piliang *De Minang Kabausche Nagari*, blz. 40 e.v. KIELSTRA schrijft, blz. 526, Tjieniago.

[2]) De tusschen haakjes geplaatste namen zijn er door mij ter verduidelijking bijgevoegd.

[3]) Zie hiervóór noot 5 op blz. 462.

't Regt der erfflatinge en opvolginge in amten en staten ontnam hy d'eygen kinders, om reden, sooals de Maleytse gedenkschriften melden, sijn eygen soon geweygert heeft op bevel van hem sig in doodsgevaer te begeven en sijn susters zoon integendeel 't selve gehoorsaemelijck heeft opgevolgt, statuerende ten opsigte der erflatinge, dat de susterskinderen met d'eygen kinderen gelykelijck sullen erven en deelen; en noopende de successie in amten en staten, dat by gebrek van broeders van eenen bedde 't selve regt sal overgaen op de susterskinderen van manlycken oire; en dese mede ontbrekende op de naeste neven van der susterssyde, tot den laetsten graed toe, mits de outste de jongste gepreferreert werden en 't mannen sijn van een goede levensleydinge en bequaemheyt, waerop men 't bestier der gemene saken sal konnen vertrouwen. Dog dese alle ontbrekende dan daertoe te verheffen een van een andere familie uyt deselfde gemeente en by 't volck 't meeste bemint.

Tegens de moordenaers en doodslagers voerde hy in de wet der wrake, welcke aen de broeders, susters-sonen en neven van de susterssyde, volle magt gaf de moord, begaen aen hun naeste magen, te mogen wreken, òfte aen de moordenaer selfs, met hem van 't leven te berooven, òfte aen syne have, met die alle na sig te nemen, òfte, bygeval de moordenaer sig en syne have tesoek maekte, aen desselfs broeders, susters-zoonen en neven van de susters-syde, tot den laetsten graed toe.

Welcke wet hy mede betrekkelijck maekte op de schuldenaers, om in plaetse van den gebrekigen debiteur dessels broeders ofte naeste magen van de susters-syde te mogen aenspreken tot voldoeninge.

En in 't algemeen tegens de schade, van buyten ymand aengedaen werdende, 't sy van nabuurige ingesetenen ofte van vreemde, vernieuwde hy 't regt van verhael, door middelen, daertoe noodig, ook sonder consent der overigheyt, willende dat een yder toegelaten sy 't hem aengedane ongelijck selfs te wreken.

Maer d'oude wet van salam-ayer, suyveringe welcke door 't water geschiedde, by wyse dat de twistende partye, die door gebrek van getuygenis niet kon gescheiden [1]) werden, in 't water moste springen, waervan den dryvenden, ofte dien in 't water de neus ontsprong, voor schuldig wierde verclaert, veranderde hy en stelde in plaetse den eed van suyveringe, welcke geschiede door 't leggen van de hand op een steen en aenroepinge van syn Godt, dat indien schuldig sy, door steenen mogte verplettert werden.

[1]) Er staat geschieden.

Dese wetten en meer andere insettingen, voor 't nodig onderhout door een verdeelinge der winstsoekinge over 't geheele land, om de schaersheyt van levensmiddelen te verhoeden, by allen volckeren van dat vereenigde lichaem als sooveele godsspraken gehoorsaemlijck aengenomen sijnde, hebben de strandvolckeren, van Indrapoera af tot Passaman toe, deselve mede aengenomen en van dien tijd af haer ook gerekend onderhorige van gemelte rijk, te weten:

Die van Tzinanhi, namelijk de familiën van Samague, Mandelika, Jamba en Pangnjali, onderhoorige van de hooftstamme Tsjiniago, waervan gemelte negory een lid is, en die van de familiën ofte geslagten Belimessian en Tanjong, onderhoorige van de hooftstamme Cotta-dupiñan, omdat de negory Priangan, waeruyt hun eerste afcomst rekenen, een lid van gemelte hooftstamme is, met welcke laetste die van de geslagten Maleyo en Mandeiling (dier regte afkomst, gelijck hiervooren staet vermeld, onseker is) haer hebben gevoegt en alsoo haerselven vrijwillig aen dat rijk onderdanig gemaekt, dog sonder oyt eenige schattingen daeraen te betalen, alsoo den wetgever, meergedagte Berpatty Sabatan, om sigh te eerder een grooten aenhang te vercrygen, ook niet gewilt heeft dat van ymand door 't geheele land eenige schattingen aen 't rijk souden werden betaelt; dan, na verloop van tyden door de onderlinge tweedragt der regenten over de hoogere magt, welcke de meeste strandvolckeren verdeelt hielde, van d'Aetchinders overheert sijnde geworden, wierden sy daaraen oock tributair gemaekt en yder negery langs 't geheele strand tot bewijs van onderdanigheyt jaerlijx geschat op 20 rijxdaelders ten behoeven van de Aatchinse croone, 't welcke duurden ontrent 18 jaren, totdat sy in den jare 1666 door 's Compagnies magt van 't Aatchinse juk weder verlost en dese strandlanden by accoord d'E. Comp[ie] ingeruymt wierden, om deselve in den name van Maningcaboe, onder den titul van stadhouder, met volle magt te bestieren.

Na welcke intuyminge den Paadangnees, genoemt Orangcaya Kitchil, die om syne goede diensten, by die gelegentheyt d'E. Comp[ie] gedaen, tot panglima-radja verheven wierde, met bewilliginge van den Nederlandsen raet de Padangse regeringe, bestaende volgens haer eerste instellinge nog uyt 8 personen, met gelyke magt ontrent het gebied, veranderde, twee der oude regenten, namelijck de persoonen van Orangcaya Basaer en Radja Palawan, over dat de syde der Aatchinders gehouden hadden, met alle hare nacomelingen ten eeuwigen dage toe daeruyt verbande, en 't overige getal ver-

meerderde tot 12 persoonen, gevende aen den voorsitter ofte eerste pongloe de character van bhandara.

By welcke nieuwe constitutie de regeringe ten opsigte van 't opperbevel, dat den panglima-radja boven alle andere inlandse regenten gegeven wierd, en van 't meerder getal der regenten, ook is gebleven; dog van de ordre der successie is meermalen afgeweken geworden, en t'effens in de regeringe gesien vader, broeder en zoon, namelijck den Orangcaya Kitchil in qualité van panglima-radja, Mage Sanporna, desselfs ouder broeder, in qualité van dato-bhandara, en de eygen soon van de laestgenoemde in qualité van pongloe, met den titul van radja-darata, present panglima-radja, alsook ontrent eenige andere familiën, gelijck de lijste der persoonen, welcke by dese nieuwe constitutie de regeringe uytmaekten, en derselver successeurs, soo als die den anderen successive tot heden opgevolgt sijn, aentoont, namelijck:

Den panglima-radja, genaemt Orangcaya Kitchil, uyt 't geslagte der Beli-messian, heeft tot opvolger gehad desselfs sone, genaemt Radja Alam, welcken om sijn wrevelmoed afgeset sijnde, wierde de linie voorbygegaen en tot panglima-radja vercooren Maradja Inda, uyt 't geslagte Tanjong; en in desselfs plaetse, overmits vóór 't aenveerden van 't bestier tot Batavia vermoort wiert, gestelt desselfs broeder, Moara Laout, welcken over ontrouwe na Banda verbannen sijnde, is gevolgt den presenten panglima-radja, Darat, sijnde van de vaderssyde uyt 't geslagte Beli-messian, en van de moedersyde uyt het geslagte Samague.[1])

Den dato-bandara, genaemt Mage Samporna, uyt 't geslagte Belimessian, sijnde de ouder broeder van den panglima-radja Orangcaya Kitchil, is gevolgt desselfs broeder, mede genaemt Orangcaya Kitchil; dese desselfs broeder-zoon, genaemt Radja Daraet, en mits de optredinge van den laetsten tot panglima-radja, den presenten datobandara uyt 't geslagte Samague.

Den pongloe Datoe Maradja Basaer uyt 't geslagte Samague is gevolgt desselfs susters sone, onder deselve titel van Datoe Maradja Bezaer; en desen, vermits syne optredinge tot datoe-bandara, desselfs soon, den presenten pongloe, Radja Inhan.

---

1) Kielstra, blz. 522, schrijft Simagé.

Den pongloe Radja Goenong Pandang uyt 't geslagte Beli-messian is gevolgt Radja Adil, desselfs susters-soone; en dese weder den presenten pongloe, Radja Alam, de susters-sone van gedagte Radja Adil.

Den pongloe Radja du Padang uyt 't geslagte Jamba[1]) continueert nog.

Den pongloe Maradja Nanda uyt 't geslagte Tanjong is gevolgt desselfs susters-zone Jibon; dese desselfs broeder, radja Inda Phalawan; dese weder radja Boedjang, de zoon van den pongloe Maradja Nanda, en na desen de susters-soon van radja Inda Phalawan, genaemt Maradja Indo. Dese, over ontrouwe uyt de regeringe geset, is gevolgt den presenten pongloe Soutan Ibrahim, uyt 't geslagte Beli-messian, sijnde de jongste broeder van den pongloe radja Alam.

Den pongloe Soetan Moelano uyt 't geslagte Beli-messian is gevolgt radja Nangcaya, desselfs susters-sone; en dese den presenten pongloe radja Indraboemi, susters-sone van den laestgenoemden radja Nangcaya.

Den pongloe Paducca Maget uyt 't geslagte Mandeiling is gevolgt desselfs susters-soon Berbangsa Duradja; desen, na Banda versonden sijnde, is desselfs familie voorbygegaen en tot dat ampt verkooren den persoon van radja Marach, uyt 't geslagte Maleyo; dan, desen sonder broeders ofte wettige colateralen na te laten overleden sijnde, is gevolgt den presenten pongloe radja nang Poetti[2]), uyt 't geslagte Samague, sijnde de zoon van den overleden pongloe, radja Adil, en neev van den presenten dato bhandara, datoe Maradja Besaer.

Den pongloe Orangcaya Soeradja uyt 't geslagte Samague is opgevolgt desselfs susters- soone Siribijdja Indra; desen radja Darat, de susters-sone van gedagte Siribijdja Indra, en na desen weder de jongste broeder van gemelte radja Darat, onder deselfde tytel, die ook nog continueert.

Den pongloe Datoe Gapon uyt 't geslagte Maleyo is gevolgt Maradja Lela, desselfs susters-zoon; en desen weder den presenten

---

1) Ibidem, blz. 523, Djamba.

2) Bij KIELSTRA, blz. 525, Anachoda Poetih.

pongloe Datoe Gapon, sijnde de susters-soon van gedagte Maradja Lela.

Den pongloe Radja Sittia Goera uyt 't geslagte Maleyo is gevolgt Tommogon, desselfs broeder; desen radja Sittia Inda, de susterssone van gedagte Tommogon, en na desen den presenten pongloe Abdul Carim, sijnde de susters-sone van radja Sittia-Inda.

Den pongloe Radja Pagagar uyt 't geslagte Mandelika is gevolgt radja Seleman uyt 't geslagte Pangnialy; en op desen den presenten pongloe Soetan Ame, desselfs susters sone.

Den pongloe Radja Dilheer [1]) uyt 't geslagte Mandelika is gevolgt desselfs neev, den presenten pongloe Radja Maningtang.

De andere insettingen van den stigter der Minangcaboesen rijx, Berpatti Sabatan, sijn t'sedert door de veranderinge van tyden, dat 't Mhometaense geloof onder den meesten ingesetenen is aengenomen geworden, ook langsamerhand weder in onbruyk geraekt.

Tot d'erffenis d'eyge kinderen weder gewettigt; dan, alleen met die verpligtinge, dat sy een smal gedeelte van de erffenis na eygen believen aen de susters-kinderen tot een gedagtenis uytkeeren.

De wet, om sigselven te mogen wreeken, vernietigt, en dese magt aen de overheyt gegeven, welcke heden 's daegs alleenlijck de doodslagen, van mindere-stands persoonen begaen aen lieden van agtinge en vermogen, met de doodt straft, maar ontrent gelycke-stands persoonen ofte aen een van geringe conditie gecommitteert werdende, kan den doodslager sig vrycoopen met 400 rijxdaelders. En van den doodslag aen een slaef begaen met 20 rijxdaelders, welcke somma òfte door den doodslager selven, òfte door syne naeste magen moet vergoet werden volgens de wet, tegens de schuldenaers gestatueert, welcke nog heden in haer volle vigueur blijft.

't Regt van verhael, de slimste kancker [2]) van de ruste op dese cust, heeft nogh meest plaetse, omdat de overheyt van den belediger uyt winstsugt weygerig blijft regt te doen, en de overheyt van de beledigde òfte niet magtig is, òfte niet genegen, om de schade, van de nabuuren sijn eygen onderdanen aengedaen, met denselven sig in een oorlog in te wickelen, soodat den beledigden onderdaen, de

[1]) Radja Ilir.

[2]) Er staat krancker, wat goed kàn zijn in de beteekenis van krenker.

schade willende wreken, sulx door verhael moet doen; en alsoo die wrake meest altijd de onschuldige treft, verwekt die tot weerwraek, welcke dan egter gemenelijck door een oorlog moet werden geijndigt. Dog onder 't gebiet der E. Compie houd die wyse van handelinge op door vreese van straffen, overmits den beledigden, in cas 't regt hem geweygert werd, sijn recours tot d'E. Compie behoud.

De wet der suyveringe do:r 't water, door den stigter van 't Minangcaboese rijk, Berpatti Sabatan, afgeschaft, is sedert lange ook weder in gebruyk gebragt, en heeft te meer kragt op de gemoederen der ingesetenen, omdat se geagt werd van God selfs ingestelt en onfeylbaer te sijn, volgens de exempelen, welcke veele daervan weten te verhalen, dat 't wel meermalen gebeurt ware dat persoonen van een hartvogtigen aert en stout, dese beproevinge niet geagt hebbende, de goddelycke kragt in 't water niet hadden kennen tegenstaen, maer òf dryvende waren gebleven, òfte, soo al met den onschuldigen wegsoncken[1]), dan egter onder 't water versmoort ofte door een hey[2]) ofte caeyman tot vermeerderinge harer straffe weggerukt waren geworden. Dan, dese beproevinge werd niet als in seer twyfelagtige saken partyen opgelegt.

Onder stont: Accordeert, getekent: C. F. Hofman.

---

[1]) Er staat wegschoncken.
[2]) Haai.

DJANDJI DALEM.

DOOR

R. A. KERN.

In „De Atjèhers" (I 383 v.v.) heeft prof. Snouck Hurgronje 't toenmaals nog onbekende feit geboekstaafd dat op Java, nader is gebleken: in West- en Midden-Java, de adat sedert menschenheugenis wil dat ieder man die trouwt op zijn huwelijkscontract dadelijk een *ta'līḳ* late volgen. Men vindt verder aangeteekend (blz. 387) dat oudtijds op Java, in Mataram zoowel als Tjĕrbon en Bantĕn, de voorwaardelijke verstooting was *voorgeschreven*, dat de traditie der Javanen wilde dat zij een uitvinding was van Soeltan Agĕng, maar dat deze traditie „minstens zeer verdacht" is. En weer op een andere plaats wordt opgemerkt, zulks in verband met de wijde verspreiding van den *ta'līḳ* in den Archipel en op Malaka, dat 't niet te verwonderen zou zijn zoo de gewoonte in de zuidelijke gedeelten van Hindoestan, vanwaar de Islām naar deze gewesten werd overgeplant, zou worden teruggevonden (blz. 382 noot 2).

C. F. Winter spreekt in zijn verhandeling: „Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta" (Tijdschr. N.-I. dl. V, I blz. 476) op de *ta'līḳ* doelende van: „bepalingen door den Vorst (d.i. Soeltan Agoeng) ingesteld"; hij volgt dus de Javaansche traditie. De Javaansche benaming wordt niet vermeld, ook niet in zijn andere werk, de Javaansche zamenspraken, waarin wel over 't huwelijk gesproken wordt, maar over deze instelling gezwegen. In „De Atjèhers" t.a.p. worden de termen *djandji dalĕm* en *djandjining ratu* genoemd.

In Adatrechtbundel XXVIII 58 v.v. wordt de vraag aan de orde gesteld of men onder deze uitdrukkingen één en 't zelfde of twee verschillende zaken te verstaan heeft.

't Jav. wb. geeft als beteekenis van „*djandji* (of: *djangdji*) o.a. „toezegging", dit is te beperkt, de beteekenis is ook: „beding, bepaling". *Djandjining ratu* kan niet anders dan zulk een beding of bepaling *van den vorst* beteekenen, maar dat geldt niet van *djandji*

dalĕm. De grondbeteekenis van *dalĕm* is: „binnenste, 't inwendige", 't wordt overdrachtelijk gebezigd van de residentie, de woning met ap- en dependenties van een aanzienlijk drager van 't gezag en is dan als K. I. van *omah*-huis, te beschouwen.

Tot diep in de 19e eeuw was 't gebruikelijk, ook in de Goevernementslanden, de woning c.a. van den Regent, waarvoor men nu „kaboepaten" zegt, *dalĕm* te noemen; v. Hoëvell in zijn „Reis over Java enz." (1849—1854), Buddingh in „Nêerlands-Oost-Indië (1859—1861) spreken nooit anders dan van *dalĕm*. In de Soendalanden heet de residentie van den Regent, althans in de Preanger, *lĕbĕt* wat 't zelfde beteekent, of als 't de state van een minder hoog gezetene betreft, wel eens *djĕro*.

De naam van 't verblijf wordt op den persoon die er huist overgebracht, een minder persoonlijke wijze van spreken die in dit geval met gevoelens van schroom en eerbied harmonieert, maar waarvan meer voorbeelden zijn aan te halen en die ook in 't Nederlandsch niet ongewoon is. Wanneer een Javaansch hoofd met een ondergeschikte een gesprek voert, zal de laatste door den uitroep van „dalĕm" nu en dan, te kennen geven dat hij 't gezegde goed begrepen heeft, 't daarmee eens is, enz., 't is in 't Nederlandsch weer te geven met: „U zegt 't!" 't Gebruik reikt verder dan den vorst, *dalĕm* is in 't algemeen een woord geworden ter aanduiding van een hoog ambtsdrager, van een lid der hooge Overheid, zelfs in de Vorstenlanden, getuige de betiteling „pandjĕnĕngan dalĕm". In de Preanger is *dalĕm* of *kangdjĕng dalĕm* de benaming van den Regent en heeten alle figuren uit 't verleden die een vooraanstaande rol op 't schouwtooneel der wereld gespeeld hebben, al is thans vaak hun graf als eenige herinnering bewaard, *dalĕm*. *Djandji dalĕm* is dus 't best weer te geven met „bepaling der hooge overheid".

In den reeds genoemden Adatrechtbundel nu is een edikt van Soeltan Agoeng opgenomen dat over de voorwaardelijke verstooting handelt. Aanleiding tot de uitvaardiging is 't feit „dat zijn onderdanen die op zijn last ten oorlog zijn getrokken naar Balambangan... erover klagen dat bij hun terugkomst hun vrouwen reeds met anderen zijn gehuwd en wel omdat de koekoem, na kennis genomen te hebben van de rapak der vrouwen, dadelijk de voorschriften aangaande pasah, napakah en sikok heeft toegepast" [1]). Weshalve de vorst 't wenschelijk acht de taklek-formule aan te vullen (*ingsoenwoewochi*

[1]) Hier en verder is de Nederlandsche vertaling van den Adatrechtbundel gevolgd.

katrangane minongka taklek). De aanvulling beoogt dus een geval als zich met de lieden die naar Balambangan ten oorlog waren getrokken, heeft voorgedaan, voor den vervolge onmogelijk te maken. Dit is geschied door inlassching der woorden: *sanessipoen anglampahi ajahan dalĕm* — tenzij de reis in opdracht van den Vorst heeft plaats gehad.

In de bij 't edikt gevoegde aanteekeningen van onbekende hand, wordt er terecht de aandacht op gevestigd dat indien 't stuk authentiek is, 't instituut der voorwaardelijke verstooting tijdens Soeltan Agoeng reeds een gevestigde landszede was. Bestaat er reden aan de authenticiteit te twijfelen? 't Stuk zooals 't thans voor ons ligt, kan niet eensluidend met 't origineel zijn, dit blijkt o.a. uit 't gebruik van 't woord *kĕlah*(*e*), Nederl. klacht, zooals de Aanteekeningenschrijver reeds opmerkte. Wanneer zij niet op koper of steen gegrift zijn, hebben edikten in Indië een kort leven. 't Gaat ermee als de handschriften, zij worden afgeschreven en weer afgeschreven en elke afschrijver verandert er iets aan. Letterlijk af te schrijven wordt niet als een eisch der historie gevoeld. De aanwezigheid van nieuwe woorden pleit dus zonder meer niet tegen den ouderdom van een geschrift. Ervoor pleit in dit geval de traditie en ook de innerlijke waarschijnlijkheid. 't Is niet in te zien, hoe men in later tijd op de gedachte zou zijn gekomen dit stuk te gaan vervaardigen. De aanvulling van Soeltan Agoeng verdient inderdaad den naam „djandjining ratoe". 't Is denkbaar dat na dien die naam op 't geheel is overgebracht en men djandjining ratoe als synoniem van djandji dalĕm is gaan gebruiken, maar daarvan blijkt toch weinig of niets.

In 't proefschrift van A. H. van Ophuysen, De huwelijksordonnantie en hare uitvoering (Leiden 1907) zijn een aantal omstreeks 1890 door Prof. Snouck Hurgronje bijeengebrachte *ta'lik*-formules afgedrukt. Daarin komt eenmaal „djandjining-ratu" voor en dit is nog een twijfelachtig geval, n.l. uit Banjoemas; er staat: „djandji dalĕm (djandjining ratoe)". Wil dit zeggen dat beide namen naast elkaar gebezigd worden, of heeft de opschrijver de woorden „djandjining ratoe" ter toelichting tusschen haken geplaatst? In 't nabijgelegen Soekaradja wordt alleen djandji dalem gebezigd. Zelfs in Sala en de Mangkoenagaran luidt de naam: djandji dalĕm. Teekenend zijn ook de volgende namen: *parintah dalĕm* (Tjĕrbon, oud); *timbalan kangdjĕng Dalĕm sĕrta djangdjina hoekoem sarah* (Mangoenrĕdja); *djandjining boemi, djandjining sarah djeung nagara* (Pandegĕlang).

De algemeene naam is dus djandji dalĕm en met dalĕm wordt in 't algemeen de Hooge Overheid aangeduid.

Met dat al is nog niet duidelijk gemaakt hoe 't instituut der voorwaardelijke verstooting een door alle huwenden betrachte zede is geworden. Hierop werpt Hasan Moestapa in zijn: „Bab adat-adat oerang Priangan djeung oerang Soenda lian ti eta" (Batavia 1913) nieuw licht. Hij zegt (blz. 175, vrij vertaald): In den ouden tijd nam 't zielental der desa toe door huwenden, vooral als de man van buiten kwam; men vond 't minder aangenaam als er zielen wegtrokken. Vandaar de spreekwijze: vrouwen doen komen, mannen doen weggaan. Daar kwam nu bij de volgende regeling van de Overheid: wegens 't dringende en de talrijkheid der verplichte diensten, was 't den werkbaren mannen niet toegestaan te huwen wanneer zij niet ter plaatse gevestigd bleven en lasten op zich namen. Er werd door de Overheid aldus bepaald: vrouwen mogen in de eerste plaats mannen die in dezelfde streek geboren en getogen zijn huwen maar ook wel mannen van buiten, alleen moet aan de huwelijksluiting de voorwaardelijke verstooting worden toegevoegd in dezer voege dat de man zijn echtgenoote niet in kommer en armoede zal brengen door ver weg te gaan te land of ter zee tenzij dit op last van de Overheid geschiede"[1]).

Daarom, voegt hij eraan toe, werden de bewoordingen der formule door den *panghoeloe* c.s.[2]) zóó opgesteld dat zij ongeveer met de Mohammedaansche wet strookten (*rada loeloes*). Hasan Moestapa gaat zoo ver van te zeggen dat deze talek dus niet de talek der kitab's is. De juistheid van 't door hem aangevoerde wordt zijdelings bevestigd door de Haan. De vier deelen van „Priangan" zijn daar om te doen zien dat de Regenten geen grooter zorg kenden dan hun menschen vast te houden en als zij weggetrokken waren, terug te

---

[1]) .... *adatna baheula, desa tambah djiwa koe noe koerĕnan, soemawonna kadatangan lalaki, koerang soekana kaoendoeran djiwa; noe matak djadi basa awewe noe ngadatangkeun, lalaki poerah ngoendoerkeun. Ditambah koe atoeran nagara djaman harita, tina angkĕr gawena djeung bilangannana, rahajat, hĕnteu kaidinan lalaki kawin, lamoen moal toemoeloej koemawoela didinja. Tĕroes didjangdjian koe nagara (Bopati): „hade awewe dikawinkeun, sanadjan ka lalaki datang ngoembara, soemawon ka lalaki bibit boeit di dinja, ngan koedoe ditalekan didjangdjian oelah ninggalkeun pamadjikan, oelah njoesahkeun ngawaloeratkeun ka pamadjikan, djalan daratan atawa laoetan, anging parentah nagara*".

[2]) Er staat: *koe Kaoem*. Op dit, zeer gewone, gebruik van *kaoem* in den zin van: de personen die daar, in de moskeewijk, wonen, 't moskeepersoneel, is m.m. 't zelfde van toepassing als boven van *dalĕm* werd gezegd.

krijgen. De reden ligt voor de hand en treedt ook duidelijk aan den dag: Hoe meer bevolking, hoe beter aan de eischen der Overheid kon worden voldaan. De Compagnie eischte koffie, de hoofden waren voor hun bestaan en voor 't voeren van hun staat op onderhoorigen die velden bebouwden en persoonlijke diensten presteerden, aangewezen.

Voor de Java-landen is een getuigenis als van Hasan Moestapa niet voorhanden, al is 't zeer wel mogelijk dat zij in de Compagniesarchieven te vinden zou zijn. Maar ook zonder dat kan gezegd worden dat voor de Javaansche Regenten al evenzeer alle macht, alle luister, alle vermogen om aan de eischen van Hoogerhand te voldoen, van de volkrijkheid hunner gebieden afhing. Tot in dezen tijd heeft men kunnen waarnemen dat de dorpshoofden allerwegen 't zielental van hun desa's gaarne zagen toenemen, dat verlichtte den druk van heeren- en desadiensten. De wijze waarop de verdeeling der Vorstenlanden in 1755 tot stand werd gebracht, is er mede een bewijs voor.

Er was den Javaanschen en den Soendaaschen hoofden alles aan gelegen de menschen, in 't bizonder de werkbare mannen aan de plek vast te houden. De ta'līḳ was aan dat streven bevorderlijk en zij hebben van dit middel gebruik gemaakt. Al is dus 't wetmatig karakter dat de voorwaardelijke verstooting heeft aangenomen niet in de eerste plaats uit den wensch de volgens den Islām gedrukte positie der gehuwde vrouw te verheffen, voortgesproten, de instelling heeft niettemin haar heilzame uitwerking niet gemist.

Leiden, November 1934.

PERSONALIA DER PERIODE VAN HET ENGELSCH BESTUUR OVER JAVA 1811—1816.

DOOR

Dr. F. DE HAAN.

De hierbeneden volgende Personalia zijn bestemd geweest voor een werk over het Engelsch bestuur, dat vele jaren geleden werd ondernomen en waartoe, behalve hetgeen in druk was verschenen, het Landsarchief te Batavia de stof leverde. Naar mijn beste weten is dat archief te dien einde geheel doorgewerkt. Op de talrijke aldus verkregen afschriften en uittreksels van oorspronkelijke stukken werd vervolgens een uitvoerig register samengesteld en met behulp hiervan alles langzamerhand gecopieerd onder bepaalde rubrieken en wel in de eerste plaats onder die der Personalia, opdat bij het bewerken van verdere rubrieken steeds zou kunnen worden nagegaan, welke betrekking een of ander persoon op een gegeven datum (in een brief of ander stuk) bekleedde. Dat zulks niet overbodig was, zal men bij het doorbladeren dezer Personalia wel bespeuren. Niet zelden immers werden ambtenaren ver buiten hun ressort met andere diensten belast en overplaatsingen waren ongewoon veelvuldig. Nadat mijne Personalia aldus voor elkaar waren gebracht, kwamen andere rubrieken aan de beurt, te beginnen met die van kleineren omvang, bijv. de koffiecultuur, de suikercultuur, het postwezen, de vaccine enz. De meer omvangrijke, zooals rechtspraak, landrente, werden voor het laatst bewaard, teneinde aan deze lastige onderwerpen de volle aandacht te kunnen wijden, nadat mijne kennis door den voorafgeganen arbeid omvangrijker en solieder zou zijn geworden. Wanneer dan eindelijk elke rubriek in chronologisch en innerlijk verband voor mij zou liggen, kon een schema worden ontworpen, eerst voor elk onderdeel, daarna voor een samenvattend overzicht in boekvorm, waaraan eene uitgave van belangrijke oorspronkelijke stukken desgewenscht zou kunnen worden toegevoegd in den vorm van een Engelsch plakaatboek op de wijze van het Nederl.-Indisch Plakaatboek van Mr. J. A. van der Chijs.

Om dit eindresultaat te bereiken was uiteraard een onverdroten copieeren noodig, teneinde alles wat samenhoorde bijeen te brengen uit de massa verzamelde gegevens, een monnikenwerk zonder vooringenomenheid of partijzucht, niets weglatend, verhelend of misduidend.

Zoo was nu de voorarbeid een eind gevorderd, toen schrijver dezes zich plotseling voor eene andere en meer dringende taak geplaatst zag, die zijn verderen Indischen diensttijd geheel in beslag nam. Bij zijne repatrieering pakte hij alles, wat op dit werk betrekking had, in eene kist, met het voornemen den arbeid in Nederland te voltooien. Dat kwam echter anders uit. Eenmaal buiten de oude, vertrouwde archiefomgeving getreden, bleek de bezieling, zonder welke die arbeid onmogelijk was, zich in de koele Nederlandsche atmosfeer spoorloos te hebben opgelost. De kist met papieren bleef gesloten, de inhoud kon beschimmelen en verbleeken.

Totdat eindelijk het Bestuur van het Koninklijk Instituut de zaak eens op het tapijt bracht en voorstelde, eene of andere geordende rubriek in het licht te geven. Daartegen moest ik echter bezwaar maken, omdat alsdan een enkel onderwerp, laat ons zeggen het postwezen, zou worden voorgesteld zooals het was onder het Britsch bestuur over Java, terwijl men niets samenhangends zou kunnen toonen omtrent datzelfde postwezen voor of na die korte periode. Welk nut zulk eene publicatie kon hebben, was niet duidelijk; wel vond ik, dat het heele werk over dat bestuur aldus uit zijne voegen zou raken. Wilde men iets publiceeren, dan zouden dat de Personalia moeten zijn, die op zichzelf in zekere mate een oordeel over het Britsch bestuur mogelijk maken en in drukvorm een hulpmiddel zouden aanbieden bij alle verdere onderzoek.

Ziedaar de wordingsgeschiedenis dezer publicatie. De Personalia omvatten bizonderheden omtrent nagenoeg elken ambtenaar, die tijdens de bedoelde periode op Java gediend heeft, tot in de lagere rangen toe. Alleen het allerkleinste goedje zal men er niet vinden, doch evenmin den hoofdpersoon, den Lieutenant Governor Raffles. Diens levensomstandigheden zijn voldoende bekend, een oordeel echter over Raffles als bewindsman wenschte ik niet te vormen, veel min uit te spreken, voordat ik al zijne ambtelijke verrichtingen had nagegaan, dat is dus zijne handelwijze in elke afdeeling van het onderzoek, en daar die rubrieken nog lang niet alle waren bijeengebracht en nog heel niet samengevat naar haren korten inhoud, was eene beoordeeling der leidende kracht in het Engelsch bestuur na-

tuurlijk niet mogelijk. Over andere personen is hier en daar in de Personalia wèl een oordeel uitgesproken, zooals zich dat uit hunne handelingen aanbood.

De bronnen voor de navolgende aanteekeningen waren: eerstens de gedrukte (de Java Government Gazette, de twee verzamelingen Proclamations, gedrukt te Batavia in 1813 en 1816, de aldaar ter perse gelegde verzameling stukken in zake de aanklacht van Raffles door Gillespie; verder de beneden opgenoemde literatuur); tweedens de geschrevene: Proceedings (ook: Consultations genoemd) of the Lieutenant Governor in Council in the Public Department, en talrijke bundels brieven en andere stukken, die het ontbreken der Proceedings in the Judicial and Police Department, in the Military Department, in the Foreign Dependencies Department, in the Revenue Department (deze laatste moeten omstreeks 1840 nog aanwezig zijn geweest) en in the Secret and Political Department (van laatstgenoemde kreeg de Council geen kennis) eenigermate aanvullen. Van de vergaderingen der Britsche Regeering over Java werden de notulen, voor zij in het net werden geschreven, verdeeld over bovengenoemde Departments; alles wat bijv. de Revenue betrof, kwam in het deel Revenue, enzoovoorts. Toen zij dus het eiland verliet, behoefde zij enkel hare Proceedings in de Departments, die zij geheim wenschte te houden, uit het archief te lichten. Het Public Department, dat te Batavia bleef berusten, zal natuurlijk verreweg het omvangrijkst zijn geweest; dit is nog compleet voorhanden, in leer gebonden in zeer groote folianten, wemelend van de domste fouten. Die domme fouten duiden op een der vele moeilijkheden van Raffles' bestuur, het gebrek aan geschoold personeel. In dit opzicht zijn onze Personalia zeer welsprekend. Terwijl men daarin slechts enkele Britsch-Indische bestuursambtenaren aantreft (Hope, Blagrave, Lawrence, Robinson, Macquoid) ontmoet men des te meer militairen van hoogeren en lageren rang, sommigen King's officers (dienend bij tijdelijk in Indië verblijvende regimenten), anderen in dienst bij de Engelsche O.-I. Compagnie, hetzij bij een Europeesch regiment of bij de Sepoys. De King's officers, waaronder mannen van geboorte en fortuin niet zeldzaam waren, gaven met hunne dames den toon aan in het maatschappelijk verkeer en hebben daardoor de vroegere verindisching van het bestuurscorps krachtdadig tegen gegaan. Vooral wordt echter onze aandacht getrokken door de officieren van gezondheid, die onder Raffles eene bestuursfunctie uitoefenden, eerste krachten als Assey, Crawfurd en Hopkins, ook John Leyden. Eindelijk is er de categorie

van fortuinzoekers, aan hunne spits Admiraal Stopford, die op zijn aandeel in den buit afkwam, en dan een Barrett, een Bingley, een Addison en anderen, die een baantje zochten; wie maar behoorlijk Engelsch verstond, kon, zooals Francis, zijn brood ruimschoots verdienen. Naast al deze Engelschen maken de Nederlandsche ambtenaren een middelmatig figuur. Gelukkig dat de schitterende gaven van Muntinghe door Raffles zoo goed zijn benut en zoo hoog gewaardeerd. Andere goede krachten (Van Haak, Van Sevenhoven, de beide broers Veeckens) wenschte hij om hunne politieke gezindheid niet te gebruiken; Rothenbuhler en Van IJsseldijk schijnen vrijwel versleten geweest te zijn; Nic. Engelhard hield zich afzijdig en onder de overigen school veel kaf. De beide Nederlanders, die voortdurend in Engelschen dienst zijn gebleven als Resident, Doornik en Van Naerssen, deden weinig meer dan hun traktement innen. Dat ook het Britsche personeel niet van kaf vrij was, blijkt aan Heyland en Roxburgh.

Verwonderlijk echter blijft de bekrompenheid der personeelsformatie. In eene residentie treft men natuurlijk een Resident. Hem staat een Assistant Resident terzijde, die echter ook wel als „writer" wordt betiteld, wiens emplooi inderdaad uit klerkenwerk bestaat, maar die niettemin zijn chef bij afwezigheid vervangt. Soms is er nog een Europeesche pakhuis- of havenmeester, en dat is dan ook alles, behalve eenige inlandsche schrijvers, oppassers en mandoers. De Resident, dikwijls een Engelsch officier, verstaat natuurlijk noch Maleisch noch eene andere op Java gebruikelijke taal; zijn Assistant zal daarin ook wel niet hebben uitgeblonken, en met zijn tweeën bedisselen zij niettemin den aanslag der landrente in dat heele gewest, eerst dessagewijs, later zelfs den individueelen aanslag. In verband hiermee krijgt dan een landmeter soms opdracht om eene residentie in kaart te brengen. En dat *doet* zoo iemand dan. Maar dat is niet alles. Men is Resident en wordt belast met maandenlange werkzaamheden buiten zijn ressort; men dient in eene residentie en ziet zich den aanslag in eene andere opgedragen. Begint men zich ergens wat thuis te voelen, dan komt eene overplaatsing. Voegt men daarbij de volkomen ontstentenis van Engelsche literatuur omtrent Java, van kaarten, van woordenboeken, de gebrekkige verkeersmiddelen, de onwetendheid, die onder de op Java wonende Nederlanders regel was, ook wat Engelsch en inlandsche talen betreft, dan ligt de voorloopige conclusie voor de hand, dat òf het inlandsch bestuurspersoneel enorm veel arbeid verzette, òf (en met meer schijn) dat

alles met den Franschen slag ging. Ook in het financieele zien wij vreemde dingen. Immers de traktementen der ambtenaren blijken aan wisselingen onderhevig, die veel willekeur en eene lastige contrôle doen onderstellen. De hoogere betrekkingen werden ruim gesalarieerd, in Spaansche Dollars à 64 stuiver en Java Roepijen à 30, soms ook in Sicca Roepijen à 31½. Kwam daarbij nog het zeer ruime salaris als militair, dan kon een Resident leven als een prins. Maar men vindt ook een „Resident" van Banjoewangi op 80 Sp. D., een van Bawean op 30. Terwijl Dalgairns als Sub-Treasurer 2.000 Java Roep. per maand heeft, dus 3.000 gulden, trekt Muntinghe als Raadslid slechts 500 Sp. D., dus 1.600. Vooral de zonderlinge benefices, die aan Hope toegestopt worden, duiden op leemten in het beheer der financiën. De vele insolvente boedels wijzen, wat de burgerlijke maatschappij betreft, in dezelfde richting. In de trage opvolging van gegeven orders toont zich soms een geest van laissez-faire. Raffles was persoonlijk rusteloos werkzaam, en hij werkte zeer snel; de uitvoerigste stukken vlogen hem uit de pen en hoe er in zijne onmiddellijke omgeving werd gearbeid, toonen de personalia van Addison. Om schrijfwerk te besparen, gelastte de Lieutenant Governor, alle aan hem gerichte stukken in duplo te zenden. Op het eene stuk schreef hij dan in margine zijne beschikking, die in margine van het andere, dat aan den afzender terugging, werd gecopieerd. Deze compendieuse briefwisseling heeft ten gevolge gehad, dat vele zaken, die op het eene bureau later te zoek zijn geraakt, in het archief van het andere bewaard zijn gebleven, maar het naslaan der retroacta zal er niet door vergemakkelijkt zijn. Ook Raffles' beschikkingen gedurende zijne vele reizen kwamen niet altijd ter kennis van den Council en den Accountant.

Tot zoover deze inleiding. Wie onze droge Personalia mocht willen doorzien, kan zich, naar onze meening, eene vrij juiste voorstelling vormen van het ambtelijk leven en bedrijf op Java, een honderd en meer jaren geleden. Hier en daar valt ook een zijlicht op het dagelijksch bestaan dezer eigenaardige koloniale maatschappij, waarvoor overigens de Java Government Gazette het beste inlichtingbureau is.

Bij het aanhalen onzer bronnen zijn de volgende afkortingen gebruikt:

Addison (G. A.), Original familiar correspondence between residents in India including sketches of Java. Edit. by Mrs. M. Brown, Edinburgh 1846.

Boulger (Demetrius Charles), The life of Sir Stamford Raffles, London 1897.

Bijdr. = Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

Campbell (Donald Maclaine), Java, past and present, London z. j. (1915), 2 deelen.

Carey (W. H.), The good old days of Honorable John Company, Simla 1882.

Collet (Octave J. A.), L'ile de Java sous la domination française, Bruxelles 1910.

Conquest = Thorn (W.), Memoir of the conquest of Java, London 1815.

Crawfurd (J.), History of the Indian Archipelago, Edinburgh—London 1820 (drie deelen).

Crawfurd (J.), A descriptive dictionary of the Indian islands & adjacent countries, London 1856.

Deventer (M. L. van), Het Nederl. gezag over Java en Onderhoorigheden sedert 1811, Eerste Deel, 1811—1820, 's-Gravenhage 1891.

Doeff (H.), Herinneringen uit Japan, Haarlem 1833.

Doren (J. B. J. van), Fragmenten uit de reizen in den Indischen Archipel, Amsterdam 1854.

Id. Reis naar Nederlands Oost-Indië, 's-Gravenhage 1851.

Egerton (H. E.), Sir Stamford Raffles. England in the Far East, London 1900 (Builders of Greater Britain, 8).

Gaz. = Java Government Gazette. Een weekblad met extranummers, van af 28 Febr. 1812 tot het einde van het Britsch bestuur.

Graaff = Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff, 1816—1826, Uitgegeven door P. H. van der Kemp. Verhand. Bat. Gen. deel 52, Batavia 1901.

History = Raffles (Th. Stamford), The history of Java, London 1817, 2 deelen. Second edition, London 1830, 2 deelen. Geciteerd is naar den eersten druk.

Levyssohn Norman (Mr. H. D.), De Britsche heerschappij over Java en Onderhoorigheden (1811—1816), 's-Gravenhage 1857.

Mill (James), The history of British India, London 1817, 3 deelen. (Laatste uitgave van 1858 door H. H. Wilson, 10 deelen).

Minto = Life and letters of Gilbert Elliot, first Earl of Minto, from 1752 to 1806, edited by his great-niece the Countess of Minto, London 1874, 3 deelen.

Lord Minto in India. Life and letters etc. from 1807 to 1814, while Governor-General of India, edited u.s., London 1880.

Prior (J.), Beschrijving eener reis, naar de Indiesche zee, met het fregat de Nisus (uit het Engelsch), Amsterdam 1820.

Proc. = Proceedings of the Lieutenant Governor in Council in the public Department (handschrift, zie boven). De vermeldingen dezer bron zijn wel eens wat beknopt; de hierna volgende datum kan bijv. beduiden, dat in de op dien datum behandelde Proceedings eene zaak ter sprake is gekomen of vermeld wordt in een alstoen geinsereerd stuk.

Roo (Dr. L. W. G. de), De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, Verzameling van onuitgegeven stukken uit het Oud-Koloniaal Archief, uitgegeven en bewerkt door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge en M. L. van Deventer. Supplement op het dertiende en laatste deel: Documenten omtrent Herman Willem Daendels, 's-Gravenhage 1909, 2 deelen.

Roorda van Eysinga (P. P.), Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga; mitsgaders die van deszelfs zoon, Amsterdam 1830—1832, 4 deelen.

Thomson (J. T.), Translations from the Hakayit Abdulla (bin Abdulkadar), London 1874.

Troost Gzn. (P.), Aanteekeningen gehouden op eene reis om de wereld, Rotterdam 1829.

Waeij: Blik op de afgelegde loopbaan van Hendrik Willem van Waeij (autobiographie van 1873, handschrift in het Landsarchief te Batavia).

Widow = Memoir of the life and public services of sir Thomas Stamford Raffles.... particularly in the Government of Java, 1811—1816, and of Bencoolen and its dependencies, 1817—1824. By his widow, London 1830.

Abraham (*Thomas*) komt te Bat. den 11en Maart 1816 samen met Fendall en Boggie, legt den 12en den eed af en neemt zitting als Member of Council, en wel boven het lid Cranssen. Werd President van het Revenue Committee. In het laatst van dat jaar was hij als commissielid werkzaam te Bandjarmasin; keerde van daar naar Java terug, en bleef hier ook in 1817 werkzaam als lid van het afgetreden bestuur.

Adams (*Alexander*), Lieut. Col. H. M. 78th regiment of Foot,

neemt deel aan den aanval op Meester Cornelis (Conquest p. 19 en 72); wordt 24 Oct. 1811 door Minto benoemd tot militair commandant te Samarang, d.i. commandant van the Center Division of the army (op 1.000 Sicca Rup. extra traktement) en tot Resident te Solo (Proc. 1 Nov. 1811); komt 4 Nov. 1811 te Samarang aan als opvolger van Lieut. Col. J. Watson; neemt 11 Nov. de residentie Solo over van Van Braam en wordt 12 Nov. door den Soenan ontvangen, samen met Crawfurd. Minto schrijft in zijn rapport van 6 Dec. 1811, dat Adams, ofschoon lager in ancienneteit dan Gibbs en een minder belangrijk militair commando voerende, hetzelfde totale traktement geniet (zoodat dus Adams' civiel salaris hooger was). Den 16 Juli 1812 schrijft Raffles te Samarang, dat in consequence of the military command of the Eastern Division of the Island having devolved upon Col. Adams, deze tevens de opvolger van Col. Gibbs zal zijn in the civil charge at Sourabaya; hij treedt dus af als Resident te Solo. Op dit laatste slaat denkelijk wat de Regeer. den 8 Aug. 1812 aan het Opperbestuur schrijft, dat hiermee the commission of Col. Adams is vervallen. Blijkens Proc. 10 Oct. 1812 trok hij nu als Resident 500 $, terwijl elders blijkt, dat hij in April 1814 als officier 2284 Son. Rup. p. m. genoot. Zijne dubbele benoeming staat in Gaz. 25 Juli en Gener. Orders 28 Juli 1812. Hope schrijft 7 Nov. 1813, dat er bij zijne eigen optreding als Res. te Solo heel wat ontstemming aan dat Hof heerschte from the want of due attention to the European habits and manners of the chiefs belonging to the Court (het Hof liet alle dagen spijzen en dranken uit de keuken van den Resident halen, wat Adams vermoedelijk afgewezen zal hebben met de opmerking dat hij geen restaurateur was). De Solosche Rijksbestierder merkt in een brief van 24 Jan. 1812 op, dat indien „den Heere Resident Adams Maleids spreeken kon", de zaken beter zouden vlotten. Den 5 Aug. 1812 trad hij te Soerabaja op als Deputy Civil Commissioner. Den 5 Nov. 1812 werd hij president der Commissie voor den landverkoop aldaar. Proc. 17 Sept. 1813 deelt Raffles mee, dat A. door hem is belast met den aanslag van Soerabaja, daaronder begrepen Sidajoe, Grissee, Lamongan, Bangil, Malang en Pasoeroean. Adams' correspondentie ter zake doet hem kennen als een braaf en bescheiden man, die veel op zich durfde nemen, maar volstrekt geen hoogvlieger. In April 1814 werd hij ingedeeld bij de militaire expeditie naar Bali; hij verliet zijne standplaats 2 Mei 1814, leaving the civil and military charge of Sourabaya in the hands of captain Davy; den 25 Mei

bericht A. zijn terugkeer te Soerabaja. Bij schrijven van 1 Aug. 1814 deelt de Regeer. mede, dat hij te Samarang Eales moet gaan vervangen als Resident en als commandant der Center Division. Den 22 Aug. gaf A. de residentie over aan Pemberton; de Gaz. van 3 Sept. bevat een afscheidsadres der Hollandsche ingezetenen van Soerab. aan A. en diens antwoord daarop. Den 1 Sept. 1814 nam hij de residentie Samar. over van Eales, doch reeds 21 Oct. 1814 vroeg hij ontslag naar aanleiding van een schrijven der Regeer. van 18 Oct., dat hij spoedig van zijne civil duties zou worden ontheven wegens zijne vele bezigheden en the absolute necessity that the Resident should himself preside in the Resident's Court, iets wat, notabene, bij art. 85 en 90 der Regulation van 11 Febr. 1814 expres bepaald was dat kon worden overgelaten aan 's Residents Deputy or Assistant! Cotes, een gunsteling van Raffles, wordt bij schrijven van 8 Nov. 1814 tot waarnemend Resident van Samarang benoemd, met ontheffing van A.; deze laatste behield echter (Gaz. 19 Nov.) het commando over both the Samarang and Sourab. Divisions. Den 25 Mei 1815 kwam A., middelerwijl tot Major-General bevorderd, met zijne echtgenoote te Batavia aan en vertrok van hier den 1 Juni met het schip Broxbournbury naar Europa, samen met zijn strijdmakker Eales; de Gazette van 3 Juni 1815 bevat een afscheidscompliment van den Vice-President in Council aan hen beiden. Adams maakt den zeer sympathieken indruk van iemand, die te fatsoenlijk was om de streken van Raffles te kunnen begrijpen. Men zou gaarne meer van hem weten. Heeft Adimonggolo hem te Samarang gewipt?

Addison (*George Augustus*) geb. te Calcutta 1792, zoon van een hoofdambtenaar, zeer jong naar Engeland gezonden, kwam op 16 jarigen leeftijd naar Br.-Indië terug. Van hem is in 1846 uitgegeven eene serie brieven, beginnend met Maart 1811, toen hij sedert een paar jaar medeondernemer was van eene indigoplantage. Deze brieven, overigens zonder eenig belang, toonen hem als een bizonder, doch nagenoeg uitsluitend literarisch, ontwikkeld jongmensch, met eene verbazende belezenheid vooral in de Engelsche letteren, en even goed bekwaam tot het vervaardigen van eene Latijnsche ode als de vertaling van een Perzisch gedicht. Een vers van hem (zie zijne brieven p. 138) op de hookah vindt men in Gaz. 6 Juni 1812 als geschreven door iemand te Samarang. Overigens onder vrouwen opgevoed, bij voorkeur met vrouwen correspondeerend, zonder

eenigen lust voor sport en politiek. De mislukking van zijne indigo-onderneming bracht hem er toe, naar eene Gouvernementsbetrekking te solliciteeren; hij kreeg toen den raad naar Java te gaan en arriveerde aldaar 3 Dec. 1813 met aanbevelingen van Lord Minto en andere invloedrijke personen, zoodat hij terstond bij Generaal Nightingall kon gaan logeeren, die zelf, tijdens Raffles' reis over Java, het paleis te Buitenz. had betrokken. Zonder dat hij nog eene betrekking had, gaf Assey hem al vast employment in writing letters, making extracts etc. etc., which teaches me much and gives me a good insight into the way business is carried on here. Na zich eenige weken aldus voorbereid te hebben, ging de 21-jarige den Lieut. Gov. opzoeken, die hem den 24 Jan. 1814 te Samarang benoemde tot Assistant Secretary to Government in the Revenue Department, en bovendien tot waarnemend Secretaris van den Lieut. Gov.; dienzelfden dag begonnen zijne werkzaamheden! Eenige dagen later kwam hij met R. te Buitenzorg terug; „We travelled with such rapidity (*dat was namelijk R.'s gewoonte*) and our reception everywhere was so *bruyant* and flourish-of-trumpet fashion", dat zijn hoofd er van duizelde. Bij schrijven van 14 Maart 1814 werd behalve het Revenue Dept. ook het Judicial and Police Dept. op zijne jonge schouders gelegd, terwijl zijn salaris werd vastgesteld op 1.200 Java Roep. En toen een paar weken later Assey naar Bengalen zou vertrekken, werd Proc. 2 April 1814 onze jongman tot diens vervanger aangewezen als Secretary to the Lieut. Gov.; maar bovendien, schrijft hij zelf, zou hem (behalve zijn gewone werk) nog worden opgedragen het Secret and Political Departm., Foreign Dependencies en Military Dept.; ja, alleen om Dupuy niet te krenken, was hij niet met de volledige waarneming van Assey's werkzaamheden belast en had men diens betrekking vacant gelaten (wat niet precies juist is; zie onder Dupuy). Zijn werk beschreef hij dan ook als everything to learn and yet to proceed at once as if everything had been learned .... They keep me closely to my desk. I generally begin at daylight and with only such *gross* intervals as breakfast and dinner, keep at it till eleven at night, ook omdat Cotes een achterstand had gelaten en het juist de tijd was voor de verzending van brieven naar Bengalen en Engeland. Hij woonde ten paleize te Buitenz. en had daar ook zijn bureau. Nog voordat Assey terug was, werd Addison 1 Juli 1814 met Bauer in commissie naar O. Java gezonden; ondanks den razenden spoed dezer commissie, bleef zij een paar maanden bezig. Later werd er geklaagd, dat de rapporten dier Commissie

niet onder Addison's nagelaten papieren te vinden waren. Proc. 28 Oct. 1814 werd hij lid van het Revenue Committee en den 22 Dec. 1814 bovendien Postmaster General, na de overplaatsing van W. Ainslie naar Samarang. In het laatst dier maand vergezelde hij Raffles op een kleinen kruistocht naar Straat Soenda, kreeg bij den terugkeer een nat pak, daarna koorts en overleed te Buitenz. 14 Jan. 1815. De Gazette van 21 Jan. bevatte eene korte necrologie, en in een brief van denzelfden datum aan het Opperbestuur werd hij door Raffles hoog geprezen. Men kan zijn graf vinden in den kleinen doodenakker dicht bij het paleis te Buitenzorg.

Addison (*Robert*), die te Bat. een winkel opende en met James Ainslie eene zaak opzette (Gaz. 5 Maart en 21 Mei 1814) was volgens Campbell (II, 929) zijn broer; later suikerfabrikant.

Adimonggolo zie: *Saleh*.

Affelen van Saemsfoort (*C. H. J. van*), geb. te Alphen, kwam op Java in 1802, bracht het onder Daendels tot Fiscaal der Houtbosschen, bleef bij de inneming van Batavia in strijd met Janssens' order aldaar vertoeven; wordt in Oct. 1811 benoemd tot Adjunct van Flint; Proc. 4 Jan. 1812 wordt hij diens second Assistant op 150 $. In Maart 1812 vinden we hem te Indramajoe als hulp van den Resid. van Cheribon tegen Bagoes Rangin; Proc. 16 April 1812 wordt hij benoemd tot Opziener bij den wegaanleg van Tandjoengpoera naar Tjiasem; vraagt ontslag als zoodanig in Jan. 1813. Daarna vinden we hem als zakwarnèmmer te Samar.; de tuin enz., aan den Bodjongschen weg, dien hij in Gaz. 11 Dec. 1813 te koop biedt, zal wel zijn eigen niet zijn geweest. Een listig en brutaal heerschap, dat Proc. 1 Aug. 1814 zonder opgaaf van redenen gelast wordt naar Europa te vertrekken. Hij bood echter excuses aan en kreeg bij Proc. 28 Oct. 1814 uitstel; was bij Raffles' vertrek nog op Java. Overleed insolvent te Samarang 5 Juli 1820 oud 42 jaar.

Ainslie (*Daniel*), ook genoemd Doctor Ainslie, was Surgeon of the Horse Artillery te Madras geweest en met deze troepen naar Java gekomen. Den 19 Jan. 1812 teekent hij te Bat. een rapport als Acting Superintending Surgeon; maar in April van dat jaar schrijft Raffles aan Yule, dat Dr. Ainslie van Bantam met een rapport van dien Resident naar Bat. moet komen om hem in staat te stellen be-

slissingen te nemen in zake den politieken toestand aldaar. Proc. 10 Oct. 1812 wordt hij benoemd tot Third Commissioner for settling the transferred districts der Vorstenlanden op 750 $ p.m. Raffles verklaart hem Proc. ibid. voor a gentleman of high talents and abilities, maar Doeff verzekert (Herinneringen p. 219), dat zijne zucht tot den drank hem „geheel ongeschikt tot alles" maakte. Na het overlijden van Hunter werd A., thans oudst aanwezend Medical officer, naar Bat. opgeroepen als waarnemend Superintending Surgeon (Gaz. 26 Dec. 1812); hij volgde dezen tevens op als Secretaris van het Bat. Genootsch. (Widow p. 610). Omstreeks 1 Juli 1813 vertrok hij met Wardenaar als Commissaris en als Surgeon naar Japan, alwaar hij 4 maanden bleef (Verh. Bat. Gen. VIII, 87), waar hij, volgens Doeff, doorging voor een Amerikaansch dokter, en vanwaar hij, na door Doeff volkomen schaakmat gezet te zijn, 20 Dec. 1813 te Bat. terugkwam, op welken dag hij tevens zijn rapport indiende; hij had een voorraad tin voor eigen rekening naar Japan meegenomen en daarvoor koper gekocht, hetwelk de Regeer. voor 3795 Java Roep. van hem overnam. Hij presenteert 12 Dec. 1814 eene rekening van 22.000 Java Roep. voor persoonlijke en geheime uitgaven in verband met die reis, waartoe hij groote inkoopen had gedaan. Den 10 April 1814 vertrekt hij met Assey naar Bengalen en wel, zooals Assey in Proceed. 11 Maart 1816 schrijft, to explain the circumstances of the Japan adventure as might be required by the Supreme Govt. en keert met dezen 23 Sept. vandaar terug. Proc. 6 Dec. 1814 wordt hij benoemd tot Resident van Probolinggo en Political Agent with the states of Bali, welke laatste werkkring blijkens circulaire 15 Dec. ook omvatte the adjacent Islands. Dezelfde maand was hij te Boeleleng; eerst 7 Jan. 1815 nam hij de residentie Bezoeki en Prob. over van Davis en 13 Jan. van denzelfde the office of Collector of Revenue of these districts. Den 14 Juni 1815 vertrok hij naar Banjoewangi; hij keerde niet naar zijne residentie terug; bij schrijven van 3 Juli werden door de Regeer. Bima en Timor onder zijne immediate superintendence geplaatst (misschien in verband met de Tambora-uitbarsting). Proc. 10 Aug. 1815 werd hij benoemd tot Resident te Djokja; eerst 1 Nov. aanvaardde hij deze residentie, welke hij in verband met de Sepoy-samenzwering reeds 22 Jan. 1816 moest overgeven aan Crawfurd; onder het excuus van ziekte kreeg hij 3 maanden buitenlandsch verlof. In de zitting der Regeer. van 11 Maart 1816, den dag vóór Raffles' aftreding, wist Cranssen een voorstel van dezen te doen verwerpen, om aan

Ainslie 15.000 Jav. Roep. te doen uitbetalen als secret service money, tijdens de reis naar Japan. Hij overleed te Weltevreden 22 Juli 1816. Kan moeielijk iemand van groote bekwaamheid geweest zijn. Dat de overigens nog al bezadigde Crawfurd zoo sputtert tegen Doeff (History III, 307), zal wel zijne verklaring vinden in Ainslie's qualiteit van Schot.

Ainslie (*William*), broeder van den voorgaande (denkelijk beiden Schotten; een James Ainslie van Montrose komt in Juni 1815 te Bat.), komt 25 Febr. 1814 uit Bengalen te Bat. Wordt Proc. 2 April 1814 benoemd tot Resident der Ommelanden, welke werkzaamheden hij 20 April overnam van Smissaert. Bij schrijven van 11 Juni 1814 benoemde de Regeer. hem bovendien zonder traktement tot Postmaster General; in die qualiteit werd hij den 1 Juli 1814 toegevoegd aan de rondreizende Commissie Bauer—Addison, speciaal ter regeling van de brievenposterij en ter opneming van den staat van wegen en bruggen. Niettemin bleef hij Resident der Ommelanden; als zoodanig schrijft hij derhalve nu eens uit Rustenburg of Kampong Makassar, dan weer uit Samarang of Soerabaja! Proc. 6 Dec. 1814 wordt hij benoemd tot Resident van Samarang; 12 Dec. neemt Van Doorninck de residentie der Ommelanden over by verbal orders of Mr. Raffles, doch Ainslie kon eerst 12 Jan. 1815 van Batavia vertrekken en neemt pas 16 Jan. de residentie Samarang over van Cotes. Hij werd bij Proc. 14 April 1815 begunstigd met een tafelgeld van 500 Rupees, ingaande met zijne ambtsaanvaarding, (doch verloor de posterijen, zie Addison). Wordt Proc. 10 Aug. 1815 benoemd tot Resident van Soerabaja en Bangkalan, maar geeft eerst 18 Sept. Samarang over aan Crawfurd om 21 Sept. Soerabaja over te nemen; blijkens Proc. 21 Juni 1816 ontdekte zijn opvolger te Samarang een groot kastekort. Bij schrijven der Regeer. van 18 Jan. 1816 werd ook the administration of the Revenue Department van Soerab. aan hem toevertrouwd.

De zonderlinge plaatsingen van dezen man trekken te meer het oog, omdat hij slechts Assistant Surgeon was, reden waarom Hartilieff, de Samarangsche pakhuismeester en gewezen officier, dezen Resident als zijn mindere verkoos te beschouwen.

Assey (*Charles*) was Surgeon van het 3d. Bengal Volunteer Battalion; werd Proc. 21 Oct. 1811 benoemd tot Assistant van den Civil Commissioner Hope te Samarang; hij trok als zoodanig 375 $.

en bleef op Java ook nadat een order uit Bengalen was gekomen, waarbij hij als Surgeon naar Ambon werd verplaatst. Bij schrijven van 13 Maart 1812 gaf Raffles aan Hope kennis, dat A. tijdelijk zou fungeeren als Deputy Civil Commissioner te Soerabaja, welke betrekking deze den 10 April van Gibbs overnam, zonder dat zulks echter eene vermeerdering van salaris meebracht, zoodat hij reeds 22 April ontslag vroeg, indien zijn traktement niet mocht worden verhoogd. Den 7 Juli 1812 kon hij zijne tijdelijke betrekking overgeven aan den Assistant Deputy Commissioner Captain Davy; hij keerde naar Samarang terug, waar Raffles toen was, die den 16 Juli 1812 vandaar schreef: „I have appointed Mr. A. to be Assistant Secretary to Govt. and Secretary to the Lieut. Governor"; het salaris van 750 $ zou ingaan met 1 Aug., met welken datum de twee betrekkingen van Assistant Secretary in het Public en het Secret Departm. zouden ophouden. Wegens de onbekwaamheid van Blagrave werd hij gaandeweg met diens werkzaamheden belast. Proc. 5 Jan. 1813 werd hij bovendien Editor of the Govt. Gazette (treedt af als zoodanig Proc. 16 Juni 1813); den 5 Dec. 1812 en 26 Febr. 1813 is hij ook waarnemend Assistant Secretary Military Dept. Proc. 12 Maart 1813 wordt hij benoemd tot Secretary to Government, retaining his office as Secretary to the Lieut. Governor; in zijne eerste qualiteit trok hij ingevolge Proc. 9 April 1813 per maand 1.000 $, in de tweede 375; wordt tevens lid van het Revenue Committee, Proc. 13 Aug. 1813. Dit laatste was eene onbezoldigde betrekking; de beide evengenoemde salarissen worden Proc. 30 Juni 1814 vermeld als van 2.000 en 1.000 Java Roep. Gedurende Raffles' reis over Java einde 1813 bleef A. te Buitenzorg. Hij woonde steeds ten paleize. In de vergadering der Regeer. van 16 Maart 1814 betoogde Raffles de noodzakelijkheid om A. naar Bengalen te zenden in verband met de weerlegging der aantijgingen van Gillespie; deze vertrekt daarheen dan ook 10 April met D. Ainslie; den 2 Juni arriveerden zij te Calcutta en den 23 Sept. kwamen zij terug. Volgens Van Deventer p. CXXVIII werd hij in Oct. 1814 met Bauer naar Bezoeki gezonden om een vergelijk te treffen met Han Tjan Pit. Bij Proc. 28 Oct. 1814 werd hij President eener commissie van rapporteurs over de public institutions te Bat. In Gaz. 19 Nov. 1814 lezen wij, dat hem verlof naar Europa is verleend voor particuliere aangelegenheden (zonder tijdsbepaling, mogelijk dus weer als agent van zijn patroon), doch het blijkt niet dat hiervan gebruik is gemaakt. Tijdens Raffles' reis over Java in 1815 is Assey te Bat.; Proc. 17

Febr. 1815 blijkt hij met Robinson, Young en den waarnemenden Resident in eene Commissie voor de zaken der Ommelanden te zitten, waarmee zijne memorie over de Ommelanden dd. 12 Nov. 1815 samenhangt. Speciaal in verband hiermee en met de zaken der Weeskamer prijst Raffles hem Proc. 17 Nov. 1815 als een invaluable officer. Hij bleef verder op Java tot na het herstel van het Ned. gezag (als Secretaris der Britsche Commissarissen voor de overgave) en kwam anno 1819 Raffles nog te hulp in zijne aangelegenheden betreffende Singapore door het uitgeven eener brochure On the trade to China and the Indian Archipelago; with observations on the insecurity of the British interests in that quarter. Boulger (p. 239) noemt hem a most capable man; zie verder aldaar p. 274 en 163. Hij was steeds R.'s rechterhand; doch in de Gazette wordt hij nagenoeg nooit genoemd. Addison (p. 368) acht hem an excellent second to Mr. Raffles — quite as indefatigable and as capable.... uncommonly clever, quick and well-informed, algemeen geacht om zijn onafhankelijk karakter.

Van het boek, dat A. zou uitgeven over het Britsch bestuur over Java (Levyssohn Norman p. 320 noot 4) is op het Britsch Museum niets bekend.

Auchmuty (*Sir Samuel*), Lieut. General, Commander in Chief of His Majesty's and the Hon. Company's forces on the coast of Coromandel. Minto schrijft over hem (Minto in India p. 320): I have been most fortunate in Sir S. Auchmuty, not only as a General but as a gentleman. Collision (waar anders veel gevaar voor bestond, zie onder Gillespie) has been entirely excluded.

Bach (*C. F.*) was bij de verovering Scriba te Pekalongan; blijft daar vervolgens als Assistant to the Resident op 50 $, denkelijk niets dan commies.

Baker (*G. P.*), Lieutenant, daarna Captain; is Jan. 1812 te Samarang als Lieutenant commanding the 7th company Bengal light inf. volunteer battalion (d.i. Sepoys); onderscheidt zich bij de verovering van den kraton van Djokja (Conquest p. 196); wordt 24 Oct. 1812 vermeld als geplaatst te Klaten; wordt bij Gaz. 11 Juni 1814 belast met het toezicht op de herstelling van the forts and public buildings in the Native provinces, vermoedelijk een baantje om hem eene geldelijke belooning te bezorgen voor diensten in het belang van het

oudheidkundig onderzoek. In het voorjaar van 1815 begeleidt hij Raffles op diens reis (Widow p. 618); den 19 Mei 1815 schrijft deze hem, dat hij p.m. 500 Java Roep. zal trekken uit de kas te Solo als additional allowance during the period on which you may be engaged on the service directed by the Honble the Lieut. Gov.; bovendien bleef hij Superintendent of public works in the Native Princes' dominions. In de Java halfyearly Directory Juli-Dec. 1815 heet hij: Superintendent of public buildings Native Princes dominions; in het jaarboekje voor 1816 komt echter een captain Grant als zoodanig voor, en behoort Baker tot het garnizoen van Djokja, denkelijk in verband met de Sepoy-samenzwering, die had doen bespeuren, dat nagenoeg alle officieren van dezen troep afwezig waren. Zijne taak was in het bizonder geweest het in teekening brengen van Hindoe monumenten; onder hem werkte Knops, zie aldaar. Den 14 April 1816 (dus na het vertrek van Raffles) schrijft Baker uit Serondol aan den Resid. te Samarang over eene reis, door hem naar Solo gedaan ter controleering van Knops' teekenarbeid en over de alsnog door dezen te maken „sketches", indien I should travel this year. Raffles zegt (Hist. of Java II, 7), dat hij zich van B. bediende to survey, measure and take draughts of all the buildings, images and inscriptions van Prambanan; Baker diende daaromtrent ook een rapport in, waaruit duidelijk blijkt (ibid.) dat archeologie heelemaal zijn vak niet was: hij gebruikte een Sepoy om hem te verklaren wat hij zag; zie ook zijne verdere beschrijvingen van oudheden aldaar p. 12; 23; 24; 26; p. 32 zegt Raffles, dat Baker op den Diëng drie weken heeft besteed aan het maken van een „ground plan, as far as it could be ascertained, with sketches of the different images, ornaments and temples", en in zijne Discourse van 11 Sept. 1815 (Verh. B. G. VIII, 28), dat B. is now actively engaged in these pursuits, en wel dat hij reeds geleverd heeft the most accurate sketches of the present appearance of the most important of these ruins (op het eiland in 't algemeen) as well as ground plans and elevations of the principal temples with notices of much valuable information which is to be collected of their origin, object and history.

Bannisscht (*J. C. von*), een Duitscher, gewezen officier, was bij de verovering Opziener (2e klas) van Galoeh; wordt bij besluit van 2 April 1812 als zoodanig bevestigd, op 75 $. Proc. 28 Mei 1813 heet hij Pakhuismeester op Noesakambangan. Hij werd 5 Febr. 1813 wegens vermindering van personeel ontslagen als Opziener, doch

kreeg tegelijk het commando over de versterking bij de baai van Tjilatjap tegen de zeeroovers, waarmee wij hem in Oct. 1814 belast vinden.

Barrett (*W.*), een vriend van Raffles uit Penang, wordt 21 Jan. 1812 lid van het Court of Requests te Bat. op 200 $ en Proc. 14 Febr. 1812 Assistant Accountant op 250 $. Trouwt 17 April 1812 met Jacoba Maria Goldman, dochter van J. C. Goldman, het eerste huwelijk van een Engelschman met een Hollandsch meisje na de verovering en als zoodanig eene groote gebeurtenis, die 26 Juni 1813 werd bezegeld door de geboorte van een zoon. Werd 13 Maart 1813 Civil Auditor; 28 Mei 1813 lid der Weeskamer op 150 $ met uittreding uit het Court of Requests; ook de Weeskamer moest hij vaarwel zeggen, toen hij Proc. 1 Nov. 1813 werd benoemd tot Export and Import Warehousekeeper; hij bleef echter, als zijnde de eenige Engelschman met verstand van boekhouden, op het Accountant's kantoor als Civil Auditor werkzaam op 150 $ en tevens lid van het Commercial Committee, hoewel Raffles Proc. 1 Dec. 1813 erkent, dat B. eigenlijk meer baantjes had dan één persoon kon waarnemen. Ondanks zijn pakhuismeesterschap, dat hem 1.320 Java Roep. p.m. aan salaris opbracht, bleef hij nog een uitgebreiden particulieren handel drijven, als agent van anderen of voor eigen rekening; de klachten der Regeer. daarover, 1 Mei 1814, leidden tot niets; zelfs werd hem bij schrijven van 30 Juni toegestaan, voorloopig *niet* den eed tegen particulieren handel af te leggen (een termijn werd niet bepaald) en zijn agentschap te blijven waarnemen. Zijn partner was J. Fichat, die zijn voorganger was geweest als Pakhuismeester, als zoodanig wegens knoeierij was afgezet en vervolgens Vice President der Weeskamer gemaakt. Barrett was steeds ziekelijk. Toen hij 8 Sept. 1814 overleed, bleek alras (Proc. 28 Oct. 1814), dat zijne boeken niet in orde waren en de vereischte borgtocht niet door hem was gesteld. De Accountant General rapporteert 24 Dec. 1814: The late import and export warehousekeeper Mr. Barrett has never delivered any accounts. Zijne particuliere zaken in Engeland, Bengalen en Java waren in 1822 nog steeds niet beredderd. Waarschijnlijk was Maria Henr. Francina Barrett van Poeloepinang, die 6 Juli 1823 te Bat. trouwt met Joh. Gerard Goldman van Samarang, zijne dochter. De weduwe Barrett hertrouwde in Nov. 1817 met J. I. van Sevenhoven.

Baud (*J. C.*), geb. te 's-Gravenhage 24 Oct. 1789. Uit Mr. P.

Mijer, Jean Chrétien Baud geschetst, Utrecht 1878, blijkt, dat hij van vaders- en moederszijde van Fransche réfugiés afstamde. Leerde al in zijne jeugd Engelsch; had eene groote liefde voor den zeedienst en werd in 1804 kadet; in 1807 geplaatst op eene naar Java bestemde brik; bereikte echter Java niet, en keerde in 1810 na allerlei avonturen in Zuid- en Noord-Amerika naar Europa terug; gaat eindelijk samen met Janssens, tot wien hij door zijn vader eenige betrekking had en die hem aan boord als secretaris gebruikte, naar Indië; ook hier bleef hij diens particuliere secretaris; werd 1 Juni 1811 Tweede Commies; bij de verovering van Meester Cornelis vlucht hij naar Buitenzorg. Begeleidt Janssens op zijn verderen tocht, en komt zoo in kennis met Captain W. Robison (zie aldaar); krijgt door dezen, dank zij zijne degelijke kennis der Eng. taal, reeds in Oct. 1811 eene plaatsing op de Secretarie; 3 Juli 1812 vinden wij hem als First Assistant in het Translator's office en in Oct. 1812 als Dutch Translator op 200 $; als zoodanig vervaardigde hij o.a. de Eng. vertaling der beschrijving van de in Krawang en de Preanger te verkoopen perceelen land. Proc. 9 April 1813 wordt zijn salaris als Second Assistant op het Secretary's office en Translator bepaald op 250 $. Kort daarna valt (wat Mijer blijkbaar niet geweten heeft) zijn patroon Robison in ongenade; Baud ontwijkt den storm; maakt 26 Juli 1813 zijn testament (Notaris Piepers; zijn boedel beliep toen geen 2.000 Rds.) en vaart 6 Aug. 1813 als Supercarga op de Admiral Drury (reeders Timmerman Thijssen en Westermann) naar Macao met bestemming naar Kamschatka; keert reeds begin Jan. 1814 te Bat. terug van eene verloren reis. Wordt met ingang van 8 Febr. 1814 waarlijk weer benoemd tot First Assistant in the Secretary's office te Batavia op zijn vroeger salaris, hetwelk Proc. 30 Juni 1814 wordt vermeld als bedragende 550 Java Roep. Zijn werk was vooral het collationneeren en indexen der Proceedings; ook bleef hij steeds belast met vertaalwerk; zoo noodig verving hij den Secretaris; zijne bekwaamheid en ijver worden met lof vermeld. Hoe volkomen B. zich wist aan te passen, blijkt wel daaruit, dat zijn schrift sprekend is gaan lijken op dat van Assey en Raffles. Intusschen ziet men uit verschillende uitlatingen in zijne brieven, dat hij niets van het Engelsche bestuur moest hebben, ofschoon hij in zijne nadagen, wanneer de liberalen hem het vuur aan zijne ministerieele beenen legden, soms beweerde (Mijer p. 97), dat hij onder Raffles vrijzinnige ideeën omtrent vooruitgang had ingezogen. B. was een opportunist, iemand die zijn levenshulkje met ongemeene handigheid wist te sturen. Had

hij eertijds, in Noord-Amerika, niet naar Kentucky willen gaan omdat (Mijer p. 39) de roep der schoonheid van de Kentuckysche meisjes hem benauwd maakte voor een onberaden huwelijk (welk een zeeman van twintig jaar!), den 17 Aug. 1815 legde hij den grondslag voor zijne verdere carrière door zijn huwelijk met de zeventienjarige Wilhelmina Henrietta Senn van Basel, dochter van Mr. W. A. Senn van Basel en Theodora Jacoba van Riemsdijk, waardoor hij dus werd opgenomen in de clique der Riemsdijken, Engelhards en Sibergs, wier invloed na het te verwachten herstel van het Nederl. gezag zwaar zou wegen; voortaan (zie Van de Graaff I, 26) werd hij steeds conservatiever. Hij zelf placht te zeggen: „Mijn huwelijk bragt Gods zegen in mijn huis". Overigens een charmant jongmensch, wiens gezienheid ook daaruit blijkt, dat hij in 1815 Secretaris van de Harmonie was. Commissarissen-Generaal belastten hem al vóór de overname van het bestuur met zekere werkzaamheden; daarna werd hij terstond benoemd tot Secretaris van het Gouvernement en in 1819 (dus op 30-jarigen leeftijd) tot Algemeenen Secretaris. Met zijne verdere loopbaan behoeven wij ons hier niet in te laten. Op 24 Juli 1833 is hij, anderhalf jaar na den dood zijner vrouw, te Bat. hertrouwd met Ursula Susanna van Braam, wed. C. P. Jutting, dochter van Jacob Andries en Ambros. Wilhelm. van Rijck, geb. te Bat. 6 April 1801.

In den deftigen Mr. P. Mijer (het boek van dezen Oud-Minister en Oud-Gouvern.-Generaal had even goed kunnen zijn geschreven door een Hoofdcommies) heeft Baud een biograaf gevonden, die alle scherpe kanten zorgvuldig heeft weggeschaafd. Volgens Mijer heeft B. nooit eene dwaasheid, nooit zelfs eene fout begaan, nooit iets als geestdrift of hartstocht gekend. Wat hier vooral de aandacht verdient, is, dat Levyssohn Norman bij het schrijven zijner schitterende en nog steeds gezaghebbende dissertatie over het Engelsch bestuur op Java uit Baud's mond onder meer de uitspraak (zie bij hem bl. 182) moet hebben opgevangen en wat te haastig overgenomen, dat de liberale beginselen, door dat bestuur verkondigd, niet veel anders zijn geweest dan een „papieren sluijer" voor wanbeheer, iets wat uit de door Levyssohn Norman gebruikte officieele stukken (dat is dus den „papieren sluijer" zelven) niet kon blijken en te beschouwen is als de korte inhoud van zijne gesprekken met den Oud-Minister.

Bauer (*J. J. A. G.*), geb. 1767 in Silezië, kwam op Java als soldaat 1786, bracht het onder Daendels tot President der Rekenkamer.

Biographie van hem in Priangan I, 129 e.v. Den 6 Nov. 1811 meldt hij zelf naar Samarang zijne benoeming „tot eerste Gouvernements Accountant of eygenlijk tot Visitateur en Boekhouder Generaal" (een bewijs, dat hij wilde boekhouden op de oude manier der O.-I. Compagnie, namelijk residentiegewijs). Hij is Accountant General and Auditor gebleven tot de teruggave; in 1811 was zijn salaris 500 $; in 1812 werd het 750 $, in 1814 Java Roep. 1.650; bij publicatie van 28 Mei 1813 werd hij ook lid van het Revenue Committee; volgens Gaz. 21 Mei 1814 bovendien Superintendent der Native Orphan Chamber. Den 1 Juli 1814 werd hij met Addison in commissie gesteld om bezuinigingen in te voeren op eene reis over Java. Bij Raffles, die zulk droog werk als financieele contrôle gaarne overliet, stond hij steeds in hooge gunst; Proc. 10 Oct. 1812 roemt R. zijne superior talents and integrity; Proc. 4 Mei 1813 krijgt hij den dank der Regeer. voor zijne toewijding; in een schrijven der Regeer. aan het Opperbestuur (Proc. 28 Mei 1813) evenzoo. Toen dit laatste, dat zeer weinig met zijne gestie was ingenomen en voortdurend aanmerkingen maakte (waarop B. een zijner slaven den naam „Geduld or Moira" gaf) van plan bleek om een vervanger uit Bengalen te zenden, roemde Raffles Proc. 2 Febr. 1816 wederom B.'s uitstekende bekwaamheid. Als B. dan ook Proc. 1 Dec. 1813 verklaart: „It is not only disagreeable but dangerous also to hold my situation" (zijn Deputy Buijs te Soerab. had onlangs een formidabel pak ransel gekregen van den Pakhuismeester aldaar), verklaart Raffles dat hij hem bij zal staan. Toen deze laatste was heengegaan, kreeg B. van het afgetreden Eng. bestuur in Mei 1817 klachten te hooren over zijne slordigheid en traagheid, zie Van der Kemp, N.-I. Bestuur p. 356; zijn verweer ibid. p. 360 e.v. Van de Graaff had geen hoog idee van B.'s bekwaamheid (Brieven II, 215; zie ook aldaar p. 135). Men vergelijke vooral het rapport van den Accountant General te Calcutta (in Proc. 1 Jan. 1816) over B.'s begrooting voor 1812/3.

Terwijl hij in 1812 een translateur gebruikte voor zijne Eng. correspondentie, bewijzen talrijke eigenhandige brieven, dat hij in 1815 goed Engelsch geleerd had. Eigenaardig is, dat bij hem in April 1814 ook de zorg berust voor de in het Gouv. huis op Molenvliet (waar ook de Accountant zetelde) opgeborgen „Dutch records" d.i. het Compagniesarchief. Overlijdt als Pres. der Rekenkamer 16 Aug. 1823. Zijne graftombe is op Tanahabang nog te vinden.

Beauregard (*J. R. de*) wordt bij General Orders van 22 Oct. 1812, zijnde Lieutenant Bengal Native Infantry, benoemd tot Commandant der Djajang Sekars in Cheribon; bij schrijven van 15 Juli 1813 bericht de Regeer. aan belanghebbenden, dat hij (thans Captain) is benoemd tot Assistant to the Resident at Paccalongan op 150 $. In die qualiteit teekent hij zich nu eens Ass. *to* the Resident, dan weder Assistant Resident. Bij schrijven van 27 Dec. 1813 wordt zijn salaris gebracht op 300 $, ingaand 1 Jan. a.s. Bij schrijven van 20 Juli 1815 erlangde hij op verzoek ontslag als Assistant to the Res. of Pacc. onder dankbetuiging; komt 1 Aug. 1815 met zijn gezin te Batavia; blijkens Proc. 10 Aug. 1815 vertrok hij na daartoe bekomen verlof van het Opperbestuur naar Europa, en wel, blijkens de Gaz., op 16 Sept. 1815. Over een door hem te huren land zie onder: *Winckelmann*.

Beetjes (*P. J.*); mededeelingen omtrent hem in Priangan IV p. 719 noot. Geboren te Samarang; leerling der Marineschool aldaar; legde 1797 het eindexamen af en werd onderwijzer bij die inrichting. Was bij de verovering Luit.-Kolonel der genie. De architect Jongkind noemt hem 12 Nov. 1812 one of my best and most efficient assistants; hij zou toen op reis voor de opneming der in de Preanger en Krawang te verkoopen perceelen Gouv. land: Proc. 18 April 1816 wordt dan ook vermeld, dat hij vroeger het heele land Goenoengparang heeft opgemeten as well as the regency of Chianjore. Nov. 1813 heet hij „waarneemend Landmeeter" te Bat.; April 1814 is hij Surveyor in de Preanger op 220 Java Roep. Proc. 13 Mei 1815 blijkt, dat hij eene kaart en statistical tables van dat gewest heeft vervaardigd; zijn salaris van 100 $ wordt verhoogd tot 150 $, ingaande 1 Jan. l.l.; hij moet thans naar Cheribon om dit op te nemen. Over de voltooiing zijner kaart van de Preanger en Krawang spreekt Proc. 27 Oct. 1815. Den 24 April 1816 schrijft de Resid. van Cher., dat B. zijn gewest heeft verlaten en weer in de Preanger werkzaam is. Van Waeij (wiens vader Hendrik Willem van Waeij, eerst leerling, daarna Tweede en vervolgens Eerste Informator en Directeur der Marineschool, getrouwd was met eene zuster van Beetjes, genoemd Maria Petronelle Beetjes; deze M. P. van Waeij-Beetjes woont 1820 te Batavia, en overlijdt te Samarang 20 Sept. 1842, oud 72 jaar) schrijft dan ook, dat B. „de Preanger Regentsch. met inbegrip van Crawang en Indramaijo zoomede de residentie Cheribon topogra-

phisch opgemeten en in kaart gebracht heeft". Sneuvelde op Saparoea 1817.

Beusechem (*J. M. van*), geb. te Schiedam 1775 (zijne moeder was eene Van Polanen en hij was een neef van den bekenden Mr. R. G. van Polanen; zal ook verwant zijn geweest aan L. A. J. Petel, die de man was van Sara Johanna van Polanen), kwam op Java Aug. 1799 als supercarga op een Amerik. schip en ging over in den dienst der Comp. als Boekhouder; trouwde in 1803 met Adriana Henrietta Louisa van Riemsdijk, en was bij de verovering Shahbandar en Licentmeester; Van Polanen noemt hem verkwistend (Dr. de Roo I, 110). Na de komst der Eng. was het met zijne grootheid uit. In 1812 ontmoeten we hem op 250 $ als Dutch registrar bij de Secretarie, dus belast met het archief dat (na de verzameling door Van Boeckholtz en Lippe) Proc. 18 Nov. 1812 onder zijn beheer was gesteld; als lid van het College van Curatoren (Proc. 15 Sept. 1812) trok hij niets. De betrekking van Dutch Registrar werd opgeheven bij publicatie van 28 Mei 1813, terwijl de archieven toen conform de Proceed. van dien dag werden gesteld partly under charge of the Accountant (*sic*) and partly in the office of the Secretary to Govt. Proc. 23 Juni 1813 wordt hij op het zelfde salaris van 250 $ Salt-agent in the Western Districts; na herhaalde klachten van Macquoid over zijne slordigheid (Proc. 1 Aug., 28 Oct. 1814) werd hij eerst geschorst en daarna (Proc. 11 Nov. 1814) op verzoek ontslagen. Den 28 Aug. 1815 werd hij lid der Weeskamer, een erg bescheiden baantje voor iemand met zijne connecties. Van zijn schoonvader erfde hij Tjimanggis. Hij overleed te Bat. 14 Maart 1847 oud 71; zijne vrouw A. H. L. van Riemsdijk overleefde hem.

Bidwell (*W.*) komt in de Gaz. van 27 Juni 1812 voor als Lieutenant Bengal Volunteers. Den 18 Jan. 1816 gelastte Raffles, te Samarang zijnde, hem om de residentie Samarang over te nemen van Crawfurd, als waarnemend Resident, „provided the same does not interfere with your military duties"; hij zou tevens zijn Assistant in the Revenue Dept. en zijn salaris 800 Java Roep. Hij nam de residentie over den 20 Jan.; den 31 Jan. van Burney het Revenue Dept., doch trad in deze laatste betrekking eerst 6 Febr. op. Den 7 Mei 1816 gaf hij de residentie Samarang over aan W. Boggie, waarop hij verzoekt te worden ontheven from the appointment as Assistant in the Revenue Dept., (welke laatste betrekking door de Regeer. in ver-

band hiermee wordt aangeduid als die van Assistant Resident). Dit betrof denkelijk de van Captain D. Macleod omstreeks half April 1816 overgenomen functies.

Bingley (*Thomas*) stond vermoedelijk in persoonlijke betrekking tot Raffles, wiens vader een scheepskapitein was geweest en wiens naam voluit luidde: Thomas Stamford Bingley Raffles, naar een Mr. Bingley of London, die zijn doopvader was geweest (Boulger p. 1; Egerton p. 2). Onze B. dateert dan ook 19 Juni 1813 een brief „Government House Ryswick", d.i. ten huize van Raffles, het tegenwoordige Hotel der Nederlanden. Proc. 17 Oct. 1812 wordt gecreëerd de betrekking van Superintendent of Tonnage and Cargoes met een salaris van 500 $ en daartoe benoemd Thomas B., die dus vermoedelijk zeeman was evenals Raffles' vader; zoo zit hij Proc. 9 April 1813 in eene commissie tot keuring van een in te huren schip. Naar den datum te oordeelen, zou deze persoon dus uit Engeland kunnen zijn overgekomen, zoodra hij vernomen had, wie Lieut. Gov. van Java was geworden. Bij publicatie van 28 Mei 1813 wordt evengenoemde betrekking afgeschaft en B. benoemd tot Vice-President der Weeskamer; als zoodanig trok hij hetzelfde salaris. Blijkens de Gaz. overleed hij 20 Aug. 1813 at the Government House at Buitenzorg; hij heet hier (28 Aug.) free merchant and Vice Pres. of the Orphan Chamber at Bat., eene zonderlinge combinatie van qualiteiten. Zijn grafsteen ligt in het begraafplaatsje in den Buitenzorgschen tuin.

Blagrave (*C. G.*), een young man, zooals Raffles hem ergens noemt, komt 1 Dec. 1811 met zijne vrouw (van zichzelve Jane Colvin) en bedienden van Malakka te Bat. Proc. 10 April 1812 leest men: „Mr. Blagrave of the Bengal Civil Service having tendered his services to this Govt. and the season of the year not affording the probability of his reaching Amboina before the change of the monsoon" (hij was namelijk bestemd geweest voor Second Assistant to the Resident aldaar) wordt nu provisioneel benoemd tot Secretary to Govt. op een salaris van 400 $ *meer* dan hij op Ambon zou hebben genoten, welk laatste salaris 600 $ bedroeg (Proc. 14 Mei 1813). Bovendien kreeg hij in Nov. 1812 nog 100 $ huishuur. Zijn titel was Acting Secretary to Govt. (soms ook, Proc. 10 Aug. 1812, English Secret. to Govt.). Hij kreeg zijn ontslag als zoodanig den 12 Maart 1813, en wel, blijkens Proc. 14 Mei 1813, tengevolge van een verbod

van het Supreme Govt. om te Bat. ambtenaren aan te houden, die voor de Molukken bestemd waren; maar inderdaad, zooals R. later beweerde, om zijne onbekwaamheid, zijne loslippigheid, zijne afkeuring van genomen maatregelen (zooals den landverkoop) en zijn steunen van Gillespie. Hij bleef echter te Bat. hangen en toonde zijne ontevredenheid over zijn ontslag; dit noopte de Regeering tot tegenmanoeuvres. Proc. 14 Mei 1813 komt in behandeling een in Juni 1812 door B. tegen den raad van Raffles gedane aankoop van een Comps. vaartuig, hetwelk hij, zonder het te hebben betaald, daarna onder een anderen naam aan de Regeer. verhuurde, die hem tot de betaling noodzaakte, doch over het bedrag ruzie met hem kreeg. Later bleek bovendien (Proc. 2 April 1814), dat B. de notulen der Regeer. betreffende dien verkoop en die verhuring had vervalscht. Bauer spreekt ergens van „de losheijd waarmede de Heer B. de publicque zaaken behandelde". Men krijgt echter den indruk, dat Raffles om *andere* redenen de zonden van B. zoo breed mogelijk uitmat. Hij vertrok begin Mei 1813 naar Bęngalen (zijne vrouw ging eerst 16 Oct., samen met Gillespie); in de Gaz. van 10 Juni 1815 kan men lezen, dat hij aldaar werd benoemd tot Collector of Rungpore. Hij was niet als aanklager van R. opgetreden, doch na de aanklacht door Gillespie werd 1 Jan. 1814 Blagrave om opheldering gevraagd; deze gaf hij in een voor R. ongunstigen zin, doch zoo, dat zijne verregaande onkunde al spoedig aan den dag moest treden. Over hem zie Levyssohn Norman p. 301 i. f.; Boulger p. 237; 238.

Bloem Rzn. (*W.*), gewezen Resident te Bandjarmasin, 1798 en 1803, wordt 12 Oct. 1811 gelast van rapport te dienen over de mogelijkheid enz. van eene nieuwe vestiging aldaar; wordt 15 Dec. 1811 op verzoek ontslagen als Scriba te Tegal, wat hij sedert 1809 was, maar bij publicatie van 21 Jan. 1812 benoemd tot Baljuw te Samarang; wordt Proc. 4 Oct. 1812 als Baljuw en Waterfiscaal te Samar. wegens afpersingen geschorst, doch Proc. 22 Jan. 1813 van schuld vrijgekend en benoembaar verklaard tot openbare ambten. Bij schrijven van Raffles dd. 27 Dec. 1813 benoemd tot Resident te Pontianak, ondergeschikt aan Hare; „you are not restricted from trade on your own account", heet het daarbij. Den 29 April 1815 ontving hij den last om vandaar op te breken, hetgeen reeds bij schrijven van 28 Mei 1814 door het Opperbestuur was bevolen; hij bleef er voor zijne persoonlijke belangen echter nog eenige maanden en arriveerde eerst 19 Oct. 1815 te Samarang; was einde 1816 Resi-

dent van Tegal. Blijkens de handteekeningen onder bewaarde brieven is deze Bloem dezelfde leuterkous, die Baljuw te Samar. was geweest; deze Willem Bloem R.z., gehuwd met D. A. van Rijck, overlijdt te Samarang 9 Mei 1820 als Lid van den Raad van Justitie; „wijlen de Wel Edele Hr. Wm. Bloemcs (*sic*)", die insolvent was overleden, vermeld in eene advert. in Gaz. 18 Febr. 1815. zal dus een ander moeten zijn.

Blomhoff (*J. Cock*), Pakhuismeester op Decima (alwaar hij 28 Juli 1809 was verschenen, zie Doeff, Herinneringen bl. 176) komt 20 Dec. 1813 met Wardenaar en D. Ainslie uit Japan te Bat. terug en wel (Doeff p. 212) als gemachtigde van Doeff en door dezen „onder goedkeuring mijner wettige gebieders" tot provisioneel Opperhoofd benoemd, met diens instructie om te bewerken dat Raffles hem Doeff zou erkennen als Opperhoofd, en om dan met dezen eene „overeenkomst" te sluiten aangaande den handel op Japan (een zeldzaam brutaal stukje!). In April 1814 weigert hij inlichtingen te geven aangaande den Jap. handel, tenzij het Gouv. hem erkent als zaakgelastigde van Doeff en bedoelde overeenkomst met hem aangaat. Den 5 Juli 1814 schrijft N. Engelhard aan een verwant in Nederl. dat C. B. door Doeff naar Bat. is gezonden „voorzien met zijn instructie en teevens van een plan om op eene secuure voet den handel op Japan te continueeren op de bij de Hollanders g'usiteerde voet en onder Hollandsche vlag"; dat Raffles daar woedend over is, „als zeeker stellende dat, Japan onder de capitulatie van het eijland Java begreepen zijnde, men de beveelen van hier had behooren te gehoorzamen. Men heeft al het mogelijke aangewend de Heer Bloemhoff daarvan te overreeden, dan hij is onverzettelijk in zijn stuk gebleeven en zig blijven beroepen op zijne instructie en daarvan niet te konnen afweiken. Het is niet te beslissen, waarover het Gouvernement meer gepiecqueerd is, of over de stijfhoofdigheid van de Heer B. of over de stoute taal, waarmede hij de belangens van de Hollanders in het rijk van Japan heeft gediffendeert"; tenslotte is hij „ontboden in de vergadering van de Hooge Regeering, alwaar hem door de Heer Cranssen eenige vragen gedaan zijn, die hij alle volgens zijne principes heeft opgelost, dan, niet voldoende voor het Gouv. bevonden zijnde, heeft men hem civiliter arrest gegeven aan huis van de Balljuw buiten acces, en naar veerthien dagen aldaar te hebben doorgebragt, gaat hij nu met eene van de schepen over naar Engeland om volgens certeparthij in de kuijl gelogeerd te worden, waarvoor echter door

zijne vrienden gezorgd is, en hij zal dus aan boord eene goede behandeling ondervinden". Maar 13 Juli 1814 schrijft Dupuy op last van Raffles aan C. B., dat hij zal gaan als prisoner of war en wel in consideration of your situation in life and the difficulty you would experience in providing accommodation for yourself on the passage to England; deze wijze van reizen will entitle you to proper accommodation. Evenzoo schrijft de Regeer. op dienzelfden dag aan het Opperbestuur (zie Proc. 1 Aug. 1814) bijna in dezelfde bewoordingen: deze qualiteit van krijgsgevangene will entitle him to proper accommodation on board during the voyage and the Commander has received the established allowance. Ook blijkt van eene vergunning om een inl. bediende mee te nemen. Zoodat dus het gangbare verhaal, alsof het eene laagheid van Raffles was om hem als krijgsgevangene te verzenden (ook bij Van der Kemp, Teruggave p. 209; 210), den bal misslaat. De Gaz. zegt 23 Juli 1814, dat hij gaat als prisoner of war; in het nummer van 13 Aug. 1814 staat hij onder de passengers. Zoo gelast 4 Aug. 1812 Raffles uit Salatiga om te zorgen voor de passage van het gezin van Gaudin (over wien zie Priangan III p. 587) naar Bengalen; de vrouw zal daarbij ontvangen the established allowance for prisoners of war in her situation. Nu was Gaudin zelf heel geen prisoner of war geweest, want hij was niet op Java toen dit veroverd werd; die „opzending" naar Bengalen was dus eene gunst en eene vrij dure gunst ook. Uit testament Drost 24 Juni 1817 no. 10408 blijkt, dat B.'s echtgenoote was Titia Bergsma; hij was destijds geëligeerd Opperhoofd van Japan, vanwaar hij pas in 1823 terugkwam. Repatrieerde in 1824. Woonde later op Birkhoven bij Amersfoort (in de buurt van Andries de Wilde dus) met eene Japansche dame, zooals het heet, van hooge geboorte. Aangezien op Decima alleen Japansche lichtekooien mochten komen, lijkt ons die hooge geboorte wel wat verdacht.

Blommestein (D. C. van), geb. te Delft 1787, komt op Java in 1807, is bij de verovering Adjunct bij den Hoofdadministrateur van het Departement Batavia; wordt 18 Sept. 1811 provisioneel Drost der Bat. Ommel.; wordt 21 Jan. 1812 Deputy Fiscal bij het Supreme Court; Proc. 18 Nov. 1812 wordt aangeteekend, dat Raffles hem heeft benoemd tot Baljuw te Samar. op 200 $. In Dec. 1814 is hij aldaar waarnemend Magistraat; in Juni 1816 Baljuw, Assistant in the police department en lid van het Court of Requests. Trouwde te Bat. 18 Oct. 1812 met Jos. S. Chr. M. Roubaud van Isle de

France. Hij wordt 1819 Ommegaand Rechter te Samarang en overleed 10 Juli 1823. (Een W. van Blommestein trouwde J. C. A. van Braam).

Boeckholtz (J. D. J. d'Arnaud van); volgens Van der Kemp in Bijdr. 1898 p. 66, 135, was hij de zoon van F. van Boeckholtz, die onder de Comp. Tweede Resid. te Solo is geweest. Te noteeren valt daarbij, dat die vader, toen hij als Luitenant te Salatiga lag reeds vóór 1785, zonder echter verstand van archeologie te hebben, teekeningen van Hindoe-oudheden benevens een beeld had gezonden aan het Batav. Genootschap; zie Bijdr. 1902 p. 582. De zoon was bij de verovering Eerste Commies bij den Secret.-Generaal L. W. Meijer. Nadat conform eene publicatie van 12 Oct. 1811 alle archieven waren samengebracht op het Gouv. huis op Molenvliet, werden den 22 Oct. Van Boeckholtz en B. Lippe (bij de verovering Eerst gezworen klerk ter Generale Secretarie) in commissie gesteld (onder toezicht van de English en Dutch Secretaries) to collect and register for the information and use of Government all public archives and records, plans, surveys and other public documents in the hands of the different Departments of the former Government and all persons in charge of such public documents, records etc. under the former Government have been required to give an account upon oath before this Commission of whatever was under their charge or administration and to give every information respecting the same that may be required (aldus Proc. 1 Nov. 1811, waar tevens Mackenzie's bemoeiing daarmee wordt genoteerd, en dat aan Muntinghe en Cranssen is verzocht alternately to preside over this Commission). Bij besluit van 1 Nov. 1811 wordt hij benoemd tot Adjunct Secretaris-Generaal; in eene kennisgeving van 28 Nov. 1811 leest men, dat hij gedurende de afwezigheid van L. W. Meijer zou fungeeren als Hollandsch Secretaris van het Gouvt. Hij teekent vóór dien datum dan ook als Assistant Secr. en daarna als Waarnemend Secr., hetgeen hij verscheidene maanden gebleven schijnt. Den 22 Aug. 1812 bevindt hij zich te Samarang. Later in 1812 en 1813 heet hij Dutch Assistant op het bureau van den Lieut. Gov. op 250 $, of (Proc. 28 Mei 1813) op het bureau van den Secretary. Zoo stelde hij in het Nederl. de marginale dispositiën op, welke er vielen op de in het Nederl. gestelde brieven en vonnissen der Raden van Justitie te Sam. en Soerab. Moesten er Ned. stukken in het Eng. worden vertaald, dan vertaalde v. B. ze eerst in het Fransch en daarna een Engelschman ze in

het Engelsch. De Van Boeckholtz die 7 Dec. 1813 te Samarang aan Raffles Fransche vertalingen zond van Javaansche stukken, was hij; en ik geloof dat *hij* de Dutch Secretary was, die volgens Addison (p. 369) tot de vaste omgeving van Raffles in 1814 behoorde en ten paleize Buitenz. woonachtig was. Ook was hij denkelijk de gentleman of my family (d.i. dagelijksche omgeving), die Raffles hielp bij de vertaling der Brata Joeda (History I, 410). Proc. 30 Juni 1814 vinden we hem als Dutch and English translator op 600 Java Roep. werkzaam op het Javanese translator's office te Buitenz. Proc. 28 Oct. 1814 wordt hij belast met de waarneming der betrekking van den geschorsten Zoutagent van Beusechem; Proc. 6 Dec. 1814 wordt hij vast aangesteld tot Zoutagent in the Western Districts. Intusschen bleef hij bij voortduring translator in the office at Buitenz., als hoedanig hij 15 April 1816 (na Raffles' vertrek) ontslag vraagt. Gedurende Methven's reis over Java in 1815 met Raffles trad Van B. als zijn vervanger op als Assistant to the Res. of Buitenzorg (Gaz. Extrao. 25 April 1815).

Een *G. F. d'Arnaud van B.* was in 1815 klerk bij den Resident te Buitenzorg, daarna zoutpakhuismeerster aldaar; een *F. van B.* wordt bij een schrijven van 13 April 1816 aangewezen als Opziener van Soekapoera.

Boggie (*W.*). Bij Proceed. 16 Nov. 1811 wordt hem, zijnde Pakhuismeester, toegelegd 500 Rupees p. m. „during the time he had the opium under charge, being from the 31th of August to the 24th Oct." Den 11 Dec. 1811 zond Hope eene aanschrijving aan den Hoofdadministrateur van Java's N. O.-Kust, dat diens betrekking met den 15en zou ophouden en dat B. van dien datum af zou „gechargeerd zijn met de pakhuizen alsmede met de uitbetaling der civilen en de collection of customs enz." Blijkens Proc. 4 Jan. 1812 trok hij als Deputy Collector of Customs 250 $ en als Gov. Storekeeper and Civil Paymaster 200 $. Hij was echter voortdurend ziek en wordt Proc. 9 April 1813 vervangen als Storekeeper and Civil Paymaster, waarbij zijn salaris als Dep. Collector wordt gebracht op 350 $ (daarentegen lezen we Proc. 28 Mei 1813, dat dit laatste 300 $ bedraagt). Bovendien was hij onbezoldigd lid van het Samarangsche Court of Requests, van welk baantje hij vergeefs trachtte ontslagen te raken. In blakende gunst stond Boggie blijkbaar niet; zoo wordt in Juni 1813 genoteerd, dat hij de pakhuizen onder zijn beheer zonder verificatie aan zijn opvolger had overgegeven. Proc.

22 Oct. 1813 krijgt hij op verzoek wegens ziekte 3 maanden verlof met behoud van twee derde van zijn salaris; hij vertrekt 3 Nov. naar Banka en reisde zoo door naar Calcutta, van waar hij eerst 16 Sept. 1814 te Bat. terugkwam. Bij Proc. 14 Oct. 1814 werd hem gelast naar Sam. te gaan om zijn werk weer op te vatten. Blijkens Proc. 30 Mei 1814 en 18 Jan. 1815 had de G.-G. zijn verlof verlengd, hem een voorschot van 5.000 Sicca Rupees gegeven en zijn verzoek om boven zijn traktement als Deputy Collector met percenten te worden begunstigd, overgewezen naar Batavia. Nauwelijks op Java terug, ging hij weer requestreeren om meer inkomsten, waarop Raffles hem voor de voeten wierp, dat hij in het publiek op de Regeer. had afgegeven, hetgeen ten gevolge had, dat B., zonder zijne betrekking te Samar. weer te hebben opgevat, den 25 Oct. 1814 ontslag verzocht, dat hem Proc. 1 Nov. werd verleend; naar rekesten van hem, om de tegen hem gerezen klachten te onderzoeken, werd niet geluisterd (uit brieven in Proc. 25 Nov. 1814, waarin hem de eisch werd gesteld te *bewijzen* dat hij het Gouv. welgezind was, krijgt men den indruk, dat Raffles hem wel wilde helpen, als hij zich maar partij stelde tegen Gillespie), waarop hij 19 Dec. 1814 verlof vroeg, om naar Bengalen te gaan om te klagen; dit werd toegestaan en 23 Jan. 1815 verliet hij Bat. opnieuw. Blijkens Proc. 17 Febr. 1815 had hij te Samarang als Dep. Collector alles samen wel 1.000 Ropijen p. m. getrokken. Den 11 Maart 1816 zag men hem te Bat. terugkomen samen met Fendall en Abraham. Zijn eerste werk was weer een request, waarin hij verklaarde, dat Raffles hem had beschuldigd te Calcutta tegen hem te hebben geïntrigeerd met de medestanders van Gillespie. Proc. 6 April 1816 wordt hij benoemd tot Resident van Samarang, welke residentie hij den 7 Mei van Bidwell overnam. Deze betrekking bleef hij bekleeden, tot hij 17 Aug. de residentie overgaf aan H. A. Parvé; onderwijl was hij op eigen gezag eens naar Bat. gereisd om den Lt. Gov. te spreken. Zijn bestuur kenmerkte zich door akelige standjes met den Regent van Samarang en diens zoons, protégés van Raffles, speciaal naar aanleiding van den afstand door dezen aan den Regent van een deel van Bodjong (Pragata), als zijnde dit een familiegraf. Met groote ruwheid, met razen en tieren, heet de Regent in het publiek door B. bejegend te zijn; op den aloenaloen werd deze gedwongen zijne kris af te geven en in arrest naar huis te gaan; een familielid kreeg klappen met een sabel en de kleeren werden hem van 't lijf gerukt; hoofden werden in de gevangenis gestopt en de heerendiensten weder danig ingescherpt. Ook

Crawfurd, die later deze zaken moest onderzoeken, kreeg van B. een alleronbeschoftsten brief. Zijn haat tegen Raffles werd door Fendall benut, door hem een onderzoek op te dragen naar de Bandjarmasinsche zaken, welke hem stof leverden tot een pamflet, dat later door Baud gebruikt is voor zijn opstel dienaangaande; zie Van der Kemp in Bijdr. 1898 p. 5 en 44 i. f.; Herstel p. 251; 375 noot 2; N. I. Bestuur 90.

Bois (*G.*), geb. te Cheribon, was bij de verovering Opziener in de Cher. Sultanslanden; wordt 2 April 1812 Koffieopziener 1e klas op 100 $, welk salaris 2 Juli 1812 wordt gebracht op 150 $, naar aanleiding van de door hem verrichte arrestatie van Bagoes Rangin op 27 Juni. Proc. 17 Sept. 1813 wordt hij echter, zijnde gewezen Opziener (de betrekking was opgeheven met de intrekking der cultuur in 1813) benoemd tot landmeter in Cher. op 100 $; in Aug. 1814 schrijft de Regeering dat, nu het detailed system of land revenue in Cher. zal worden ingevoerd, hij als landmeter moet worden vervangen. Den 20 Juni 1815 schrijft de Resident, dat hij als Subcollector is geschorst; er had toen een onderzoek plaats, waarbij heel wonderlijke dingen aan het licht kwamen: B. leefde met de weduwe van Bagoes Rangin, placht op heilige plaatsen te bidden om Resident van Cherib. te worden, had zich bij den aanslag der landrente aan grove knoeierijen schuldig gemaakt enz. Hij wordt nu Proc. 9 Oct. 1815 ontslagen, met last om binnen 3 maanden Cherib. te verlaten; in Dec. 1815 daarentegen werd hem verboden de hoofdplaats Cher. te verlaten, ofschoon hij een huis had te Radjagaloeh, dat de Regeer. van hem overnam. In April 1816 wordt hij door den Resid. beschreven als a lowbred unprincipled fellow, die alles had opgeofferd aan the vanity of exhibiting a splendid rent roll; de heele administratie der landrente was in zijne handen geweest en hij had maar lukraak aangeslagen, veel te hoog. Zijn opvolger als Subcollector op 300 Java Roep. wordt 20 Jan. 1816 een J. H. Heidenreich (van Amsterdam, 1802 op Java gekomen, thans burger te Cheribon).

Bolton (*G.*), Lieutenant, neemt deel aan de verovering van Sambas, Juni 1813; komt 14 Mei 1814 te Bat.; neemt in Juni 1814 deel aan de operaties tegen Boni; wordt 20 Jan. 1816 benoemd tot Assistant van den Res. van Cherib.; arriveert aldaar 29 Jan. Maar reeds 7 Maart 1816 komt Dillon er als zoodanig.

Borwater (*J. C.*) van Leiden was bij de verovering woonachtig te Solo als leerling in de Javaansche taal (eene instelling van Janssens, 20 Juli 1811); hij werd echter wegens wangedrag naar Samarang gezonden, waar hij in Nov. 1812 en nog in 1814 als student of Javanese language op 22 $ op het residentiekantoor werkte „to exercise himself in this language". Later hoort men niet meer van hem.

Boswel (*J. C.*) van Amsterdam was bij de verovering Oud-Schepen titulair te Bat. en Notaris buiten de stad; 10 Sept. 1811 op verzoek als zoodanig ontslagen; wordt 21 Jan. 1812 Member of the Bench of Magistrates, doch reeds in April op verzoek ontslagen; Proc. 13 Mei 1812 Superintendent Vendu Dept.; 20 Nov. 1813 Presid. van Boedelmeesteren.

Braam (*Jacob Andries van*), geb. in 1771 te Hoegli uit den Vice-Admiraal (gewezen Comps. schipper) Jacob Pieter van B., den veroveraar van Riouw in 1784, en Ursula Martha Feith; een broer van dezen vader, A. E. van Braam Houckgeest, heeft de Comp. lang in China gediend.

Hij werd in 1788 in Nederl. benoemd tot Boekhouder in den Chin. handel; kwam in 1789 op Java en bracht het onder Daendels, die volgens een babad in Bijdr. 1905 p. 237 het met zijne vrouw [1]) hield, tot Resident (of Minister) aan het hof te Solo en zelfs tot President der Hooge Ind. Regeering en Gouverneur-Generaal ad interim in geval Daendels mocht overlijden. Bracht de tweede betrekking hem per jaar 25.000 Rds. op, de eerste rendeerde, volgens eigen opgave, 2 à 3 ton. Hij was dan ook zeer rijk en volgens Goldbach (bij Dr. de Roo II, 531) met Daendels de eenige „die schatten onder het verachtelijkst bestier vergaderde"; vergelijk denzelfde bij De Jonge XIII p. LXXXI noot. Van Polanen noemde hem een lafaard, een kruiper, een sjacheraar, een smokkelaar (Dr. de Roo II, 734). De

[1]) In 1800 trouwde Van B. met Ambrosina Wilhelmina van Rijck, dochter van Adriaan van R., die sedert 1772 Commandant te Pasoeroean is geweest, en Susanna Ernstein. Zij was te Samarang opgevoed ten huize der weduwe van den Raad Extraord. van Indië Anthonij Barkeij. Uit dit huwelijk werd 6 April 1801 geboren Ursula Susanna, die als weduwe van C. P. Jutting den 24 Juli 1833 te Bat. trouwde met J. C. Baud. Van Braam's zwager Gerardus Carolus van R. trouwde in 1808 met Ignatia Corn. M. van Riemsdijk en hertrouwde als weduwnaar in 1817 met Elis. Lucia Smissaert van Amsterdam.

Eene Geertruida Helena van Br. is in 1821 te Bat. de vrouw van Hendrik Stephanus van Son.

dagen tusschen Daendels' aftreding en vertrek bracht deze door in Van B.'s woning (ibid. II, 515). In Juli en Aug. 1811 was H. Tielenius Kruijthoff, oud Secretaris der H. Regeer., met eene geheime opdracht van Janssens in het Solosche werkzaam aan een onderzoek naar de klachten over knevelarij, die tegen Van B. en den secretaris Servatius waren ingekomen; deze begrootte het totaal der baten van den Resident op 182.302 Rds. zilver per jaar plus 146.500 Rds. papier. Na de komst van Janssens was Van B. afgetreden als President der H. Regeer. en weer Resident te Solo geworden, alwaar hij na de verovering de Britsche belangen goed behartigde, hetgeen hem de erkennning van zekere geldelijke pretenties bezorgde. Den 11 Nov. 1811 gaf hij de residentie over aan Adams. De Soenan klaagde zeer over zijne gepleegde schraperijen, maar voorloopig bleef Van B. te Samarang om van advies te dienen. Ook hierbij maakte hij zich zoo verdienstelijk, dat, toen hij naar Bengalen zou gaan om de belangen der Nederl. crediteuren van het Gouv. te bepleiten, Raffles hem bij brief van 29 Jan. 1812 aldaar zeer warm aanbeval. Dat hij weinig scrupules kende, bewees intusschen een schrijven van den Raad van Justitie te Samarang, volgens hetwelk hij zijne schulden zou hebben betaald met à pari berekend Probolinggopapier (Proc. 14 Febr. 1812). Bij Minto wist hij zich zekere geldelijke voordeelen te verzekeren en vrije passage naar Engeland, waarheen hij in Juni 1812 vertrok om de belangen der Nederl. houders van Bataviaasch credietpapier te behartigen bij het Opperbestuur; hierin slaagde hij. In Dec. 1813 was hij te Calcutta terug en den 25 Febr. 1814 te Bat., waar hij den 24 Maart een bal gaf in zijn superb mansion op Rijswijk[1]). In Londen had Van. B. ook de agentuur bemachtigd van het huis Boehm en Taylor, dat met de Javasche prijsagenten een contract had voor den koop der buitgemaakte koffie. Nu kwam 17 Mei te Anjer het schip Java, Captain Templer, met het officieel schrijven van het Engelsche Ministerie, dat de vijandelijkheden tegen Nederl. waren gestaakt. Den 23 Mei landde Templer in het geheim te Bat., nog voordat zijn schip op de reede lag, en verborg zich ten huize van Van Braam, die

[1]) Dit huis is het tegenwoordige paleis van den Gouverneur-Generaal. In 1812 werden voor 30.000 Rds. papier (acte Burger 15 Juni 1812 no. 427) de stallen en koetshuizen daarbij gebouwd; de eigenaar leverde de materialen. Later werd dit huis gehuurd voor den Gouv.-Gen. Van der Capellen en na Van Braam's dood in 1821 door het Gouv. aangekocht ver beneden de waarde. Volgens Gaz. 20 Mei 1815 was er een ledig erf tusschen Van B.'s huis en dat van Raffles (het latere Hotel der Nederlanden).

onmiddellijk voor zichzelf alle koffie in de Gouv. pakhuizen ging opkoopen, waarna Templer zich den 26en met zijne berichten bij Raffles te Buitenz. vervoegde. Hevig verontwaardigd, bracht deze de zaak voor het gerecht, dat beslag legde op de koffie, maar dit later moest opheffen; ook Raffles' order aan Van B. om zich in Bengalen te gaan verantwoorden, bleef zonder gevolg; uit eene acte Drost 30 Mei 1814 no. 4849 blijkt, dat Raffles zelf belast was met de verzending der prijskoffie aan Boehm en Taylor en daarom Van B. niet als zoodanig wilde erkennen. Daar ook Raffles' maatregelen tegen Templer in Bengalen niet werden goedgekeurd, liep dit zaakje voor hem op eene blamage uit. Het volgend jaar had Van B. eene handelszaak te Bat.; begin October vertrok hij naar Europa, volgens Nic. Engelhard omdat hij vernomen had, dat zijn vriend Daendels in Nederland gunstig was ontvangen. Bij de teruggave van Java was daarom Van B. nog absent; nadat hij in Maart 1817 was geretourneerd, werd hij lid der Adviseerende Commissie, vertrok daarna als Commissaris voor de overname der Ned. bezittingen in Voor-Indië, en overleed te Bat. als Raad van Indië den 12 Mei 1820. De weduwe hertrouwde 1 Aug. 1821 met Joseph Drury, Captain Royal Navy, die op Java bleef tot zijn dood in 1835; de vendutie der weduwe staat pas in Javabode 19 Oct. 1864.

Brandel (*A.*) van Dresden. Uit een brief naar patria dd. 20 Dec. 1799 blijkt, dat deze persoon als Extraordinair Luitenant der genie was ontslagen, omdat hij beneden zijn stand was gehuwd, ongeacht een verbod van zijn chef. Hij hertrouwt als weduwnaar van Anna Brouwer, begin Juni 1808, zijnde Koopman en eerste landmeter, met Johanna Constantia Neun, eene onechte dochter van den Raad van Indië C. M. Neun; haar zwager was J. F. Arnold, landheer in de Ommelanden. Bij een besluit van Daendels 19 Jan. 1809 werd B. geschorst als landmeter. Bij Proc. 28 Nov. 1811 wordt hij op 150 $ aangesteld tot „tekenaar onder de directie van den Luit. Gouv. te Buitenz."; 20 Juni 1812 wordt vermeld, dat hij naar Tjiandjoer (denkelijk toegevoegd aan Dubois) is vertrokken; Juli 1812 is hij weer te Buitenz. Kort daarna overleed hij. Hij behoorde tot het personeel van Jongkind, den architect. De weduwe hertrouwde 1 Sept. 1822 met Jan Jacob Steitz, den halfbroer van Andries de Wilde.

Brandenburgh (*R.*), op Java gekomen 1802, was bij de verovering Opziener 2e klas te Bandoeng; wordt 2 April 1812 als zoodanig be-

vestigd op 75 $. Klaagt 28 Oct. 1812, dat zijn baantje is ingetrokken: hij is verscheiden jaren Opziener te Bandoeng geweest en thans an old man. Komt Proc. 28 Mei 1813 voor als Schout te Oedjoeng-krawang. In April 1814 wordt echter een ander benoemd. Hij woont in 1816 op het land Japan.

Broeck (*H. A. van den*). Bij Proc. 1 April 1812 wordt goedgekeurd zijne voorloopige benoeming (door den Deputy Civil Commissioner) tot Baljuw te Soerabaja op 200 $. Wordt Fiscaal aldaar, Proc. 21 Oct. 1814. Onder het Ned. bestuur Resid. van Krawang. Overlijdt insolvent 1825.

Brown (*Thomas Campbell*) wordt 3 Dec. 1811 (Gaz. 29 Febr. 1812) van Bengalen overgeplaatst naar Java als Assistant Surgeon. Hij wordt ook wel aangeduid en teekent zich M. D., d.i. doctor in de medicijnen. Gaz. 28 Nov. 1812 wordt hij aangewezen to perform the civil duties at the station of Buitenzorg vice Sir T. Sevestre. Te Buitenzorg zal hij kennis hebben gemaakt met Raffles' zuster Leonora, die in Maart 1812 haar man B. Loftie had verloren (zie aldaar) en met welke hij 20 April 1813 trouwde. Raffles zelf verrichtte die plechtigheid! Proc. 16 Juni 1813 wordt hij in plaats van Assey benoemd tot Superintendent of the press (Dupuy werd later zijn opvolger) en Proc. 1 Nov. 1813 tot Timber Storekeeper ter vervanging van Flint, die naar Europa is, op 600 $; hij was destijds reeds te Samarang en wordt bij General Orders van 12 Dec. 1813 aldaar bovendien tot Garrison Surgeon benoemd. Hare noemt den opvolger van Flint ergens: my friend Dr. Brown; uit een anderen brief schijnt te blijken dat hij zwaar dronk. In Maart 1814 was hij nog Acting Timberstorekeeper te Samarang; den 30 Juni 1814 werd deze betrekking opgeheven. 18 Nov. 1814 meldt hij aan de Regeer. de ontvangst zijner benoeming tot Superintendent General of the Forests, welke betrekking hij nog in Juni 1815 bekleedde, op een salaris van 1.200 Java Roep.; Bauer klaagt in die maand, dat hij nog heel geen rapporten heeft ingediend. Toen zwager Flint eind Juli uit Engeland terugkwam, werd deze echter weer Superintendent. Tegelijk was Brown echter (reeds in Mei 1815) te Samarang Superintendent der Vaccine voor de Center Division op 300 Java Roep.; hij bleef dit tot het herstel van het Nederl. gezag.

Van dezen persoon moet worden onderscheiden een *John Brown*, die in Oct. 1811 werd benoemd tot Havenmeester te Soerabaja,

ofschoon hij volgens een schrijven van Gibbs noch Hollandsch noch Maleisch verstond, en wiens salaris in Oct. 1812 beliep 400 $. Met bijverdiensten werd dit wel 1.300 Java Roep. per maand. In 1816 bekleedde hij nog die betrekking.

Browne (*Thomas*), in 1815 oud 21 jaar, geb. te Walworth, werd bij Proc. 13 Maart 1815 te Japara geplaatst als Assistant to the Resident op 400 Java Roep.; hij zou eerst Heyland helpen bij den aanslag der landrente en daarna Resident Doornik in het voeren zijner correspondentie in het Engelsch. We vinden hem nog 30 Mei 1816 te Japara, waar hij nog in 1823 een huis en pakhuis bezit.

Volgens Boulger p. 253 trouwde Raffles' zuster Harriet (geb. 1783, uitgekomen 1810) in Oct. 1816 met een Mr. Browne, a gentleman holding a post in one of the offices at Somerset House. Dit zal wel geen der bovenstaanden zijn. Waarschijnlijk is Harriet de Miss Raffles, die een paar maal in de Gaz. wordt vermeld onder de aangekomen of vertrokken passagiers.

Brückner (*G.*), zendeling en Predikant (volgens Van Troostenburg de Bruijn geboren in Silezië), onlangs op Java aangekomen, wordt bij schrijven van 18 Juli 1814 te Samar. geplaatst als opvolger van den ouden Montanus. Reeds in Febr. 1815 zette B. hier den boel op stelten door eene aanschrijving aan den R. K. kerkeraad. Tot dusverre had namelijk de R. K. gemeente, op grond eener vergunning van Daendels, het Prot. kerkgebouw gebruikt na afloop van den Prot. Zondagsdienst en de voormalige gouverneursbank daarbij als altaar gebezigd; de gemeente was immers te klein en te arm om een eigen kerkje te zetten en onder Montanus had deze verdraagzaamheid nooit tot wrijvingen geleid; Brückner zette de Roomschen echter de deur uit onder pretext, dat men de bank wel eens noodig had als Raffles ter plaatse was. Daarna wilde B. het gebruik afschaffen om aan huis te doopen. Liet men een kind in de kerk doopen, dan betaalde men 1 ducaton; werd dit, om de ijdelheid der ouders te streelen, aan huis verricht, dan kostte het 5 $. Maar B. vond, dat zijne zondagspreek zeer in de belangstelling der gemeente zou rijzen, wanneer er eene doopplechtigheid mee werd verbonden; bovendien, zei de vlijtige herder, ik zou op laatst niets anders te doen hebben dan rond te rijden om kindertjes te doopen (treffend getuigenis voor de vruchtbaarheid der Samarangsche huwelijken); alzoo, een tweede conflict. Meer tot eere van B. strekt een schrijven

van hem aan Raffles dd. 19 Febr. 1816, waarin hij verklaart den doop niet te kunnen toedienen aan personen, die niet in staat zijn rekenschap van hunne godsdienstige overtuiging te geven, en dat hij niet als gemeenteleden kan erkennen of tot het Avondmaal toelaten wie van een onchristelijk leven is. Hij vroeg dus ontslag en kreeg dit bij schrijven van 8 April 1816. Volgens Van Troostenburg de Bruijn ging hij datzelfde jaar „over tot het Engelsch Baptisten-Genootschap", en werkte hij voortaan als zendeling onder de Javanen. In 1825 vinden we hem te Samar. bezig aan eene Jav. vertaling van het N. Testament, die 1829 gedrukt is; later verschenen eene spraakkunst, gedrukt te Serampore in Bengalen 1830, en een woordenboekje van het Jav. van zijne hand. In 1828 verliet hij het eiland.

Bruijn (*J. de*) bij de verovering Landdrost van Bantam. Werd dit opnieuw na de teruggave.

Zijn broer *Pieter de Bruijn* kwam in 1817 uit als soldaat, maar was al spoedig daarna Controleur in het Bantamsche (Van Rees, Toontje Poland I, 212; 227).

Een *De Bruin* wordt 6 Sept. 1813 prov. benoemd „to resume the office of Member of the Court of Justice" (blijkbaar te Bat.).

Burger (*Mr. J.*) kwam volgens eigen getuigenis op Java in April 1810. Wellicht was hij naar Holland gegaan om er den meesterstitel te verwerven, want reeds veel vroeger was hij te Bat. werkzaam geweest, zie Bijdr. 73, pag. 231. Einde 1810 is hij Advocaat te Bat.; wordt 2 Nov. 1811 benoemd tot Notaris „dezer stede" in plaats van Boswel. Voor het geval dat hij als Notaris zal aftreden, wordt bij Proc. 13 Maart 1815 Van de Poel tot opvolger aangewezen.

Burghgraaf (*Jan Willem*), geboren te Bourtange, op Java gekomen 20 Febr. 1793, zoon der zuster van Cranssen en gewezen Opperhoofd van Saparoea, wordt 21 Jan. 1812 Baljuw der stad Bat.; wordt Gaz. 14 Mei 1814 Fiscal Supreme Court op 660 Java Roep.; wordt Gaz. 21 Oct. 1815 Additional Member van dat Court op 500 Java R. Was gehuwd met Josina Johanna de Grave. Wordt Vendumeester te Bat. in 1819 en overlijdt als zoodanig 11 Dec. 1822. Zijne weduwe sterft in 1835 te Bat.

Burney (*R.*) was blijkens archiefpapieren de kleinzoon van Dr. Ch. Burney, den muziekkenner, vriend van Samuel Johnson en vader

van de Madame D'Arblay, aan welke Macaulay eene studie wijdde; deze grootvader beval hem aan bij Lady Moira. Was blijkens de stukken van zijne hand een onbeduidend mannetje. Wordt, zijnde Ensign der native infantry, bij General Orders Calcutta 19 Mei 1812 aangewezen voor dienst op Java. 24 Juni 1814 schrijft de Regeer., dat Raban als Resident van Cherib. wordt vervangen door Lieutenant B.; den 27 Juni neemt deze de residentie over en geeft haar 27 Aug. 1814 over aan Davy, dien hij conform Gaz. 30 Juli 1814 zou vervangen als Assistant Resident te Soerabaja. Burney nam 7 Sept. 1814 de residentie Soerabaja over van Pemberton en gaf haar 1 Oct. 1814 over aan Crawfurd, wiens Assistant hij bleef op 800 Java Roep., tot Raffles hem 28 Juni 1815, te Soerabaja zijnde, twee maanden verlof wegens ziekte verleende. Proc. 10 Aug. 1815 wordt hij benoemd tot Collector of Revenue te Samarang, waarheen hij 5 Sept. van Bat. vertrekt; hij trad als zoodanig (als opvolger van Cotes) den 12 Sept. op. Bij schrijven van 1 Dec. 1815 werd hem gelast, zich weder bij zijn regiment te voegen en zijn werk over te geven aan den Resident van Sam., hetgeen echter eerst 31 Jan. 1816 (aan Bidwell) plaats vond.

Burslem (*N.*) nam deel aan de expeditie tegen Java en werd 29 Sept. 1811, zijnde Major van H. M. 14th regiment, benoemd tot Deputy Barrack Master General; bij General Orders 19 Maart 1812 belast met het commando der Batavian Division, dat hij reeds 22 April 1812 overgeeft aan Eales. Bij General Orders 2 April 1814 opnieuw als Lieut. Col. belast met het commando der Western Division. Bij Gen. Orders 3 Aug. 1815 belast met het commando der Eastern Division, terwijl de betrekking van Deputy Barrack Master General wordt afgeschaft. Toen 27 Oct. 1815 de brief van het Supreme Government was behandeld waarbij, ter vervanging van Nightingall, de next senior officer at Java werd belast met het legercommando, moet hij naar Bat. zijn opgeroepen, doch eerst onderdrukte hij nog de Sepoy samenzwering (Van Deventer pag. 58). Proc. 6 Dec. 1815 wordt vermeld, dat hij is aangewezen to a provisional seat in Council; hij neemt dien dag zitting als Acting Member of Council untill the pleasure of the Supreme Govt. shall be known, en toen Raffles een paar weken later op reis ging, benoemde deze den 1 Jan. 1816 Burslem tot waarnemend Vice-President, als hoedanig hij den volgenden dag zitting nam. Hij sloeg nooit eene vergadering over. Den 14 Mei 1816 woonde hij de vergadering het laatst

bij, den dag daarna verving Grant Keir hem. Den 26 Mei vertrok hij met zijne vrouw naar Samarang, na opnieuw met het bevel over de Eastern Division te zijn belast (Gaz. 1 Juni 1816). Den 15 Sept. 1816 komt hij van Samar. te Bat. Zijne vrouw was Sarah Norris Brooke. Of dit eene verwante kan zijn van James Brooke (geboren te Benares 1803) en deze laatste aldus misschien reeds als kind van onze Oost kan hebben vernomen, is mij niet bekend. Uit dit echtpaar werd 11 Juni 1813 een kind gedoopt met den naam Rollo Gillespie, maar 2 Sept. 1814 een tweede kind met de namen Olivia Flora (naar Mevr. Raffles en Lady Nightingall).

Busscher (*J. T.*); bizonderheden omtrent hem in Priangan IV p. 710. Geboren in O. Friesland; komt in Indië 1789 of 1790 als jongmatroos; wordt leerling der Samarangsche Marineschool, in 1795 Achtste informator bij die inrichting op 5 Rds. per maand; 1799 Sous-lieutenant ter zee; was bij de verovering Kapitein der artillerie en Tweede informator dier school, daarna Eerste informator en chef dier inrichting; werd 27 Oct. 1812 op verzoek ontslagen. In 1813 vinden we hem als schoolmeester te Sam.; in 1814 vraagt hij tevergeefs om landmeter aldaar te worden. Hij had altijd veel aan opnemen gedaan (was reeds in 1802 met twee leerlingen der Marineschool naar Cheribon gezonden om „het rif" in kaart te brengen), en 23 Juni 1812 schrijft Cornelius dan ook, dat hij dit jaar B. met een landmeter 2e klas en een élève wil gebruiken voor de opneming van Kedoe en van de zuidkust; Proc. 15 Aug. 1812 wordt hem de opneming opgedragen der kust van de Wijnkoopsbaai tot Anjer. Hij placht ook de berekening te maken voor den Bataviaschen almanak. Ds. S. Roorda van Eysinga vertelt, dat op zijne reis naar Makassar anno 1821 de „kaart van Busscher" zeer slecht bleek te zijn (Verschill. reizen I, 2, p. 17). Den 25 Jan. 1817 wordt hij benoemd tot kapitein bij het corps Pionniers en geplaatst „bij het kadettenschool alhier" d.i. te Bat. evenals de voormalige kadet J. G. Steinmetz, die benoemd wordt tot 2e Luit. Maar reeds 26 Juli 1817 worden beiden op verzoek ontslagen. Zijne vrouw was J. W. Ham.

Cassa (*Anthonij Abraham*), geb. te 's-Gravenhage 1759, op Java gekomen 1794 als gewezen officier, trouwde Anna Maria, de dochter van B. F. von Liebeherr, Resident te Solo (en was daardoor de zwager van A. H. Smissaert); was bij de verovering buiten betrek-

king, eigenaar van het land Soedimara; man van zeer geringe ontwikkeling. Wordt bij publicatie van 21 Jan. 1812 tweede lid van het Supreme Court of Justice op 250 $. Had zijne zaken zoo goed beheerd, dat hij in Febr. 1813 aan de Weeskamer 130.000 Rds. schuldig was en Soedimara en zijn huis op Noordwijk te koop bood (Gaz. 22 Mei 1813). Gaat dat jaar met de eerste expeditie naar Japan „als bestemd tot Opperhoofd" (Doeff p. 190), vanwaar hij 20 Dec. 1813 terugkomt met o.a. den heer T. Cassa. Gaat begin Juli 1814 met de tweede expeditie naar Japan, na, blijkens Proceed. 8 Juni 1814, benoemd te zijn tot Factor for the Japan trade in the present year en wel op 500 Sp. Ds. per maand en komt vandaar 12 Dec. 1814 (met zijn zoon) terug. Naar aanleiding dier reizen maakte hij aanspraak op zekere voordeelen, die Doeff beweerde dat aan hem zelven toekwamen. Wordt Proc. 17 Febr. 1815 benoemd tot lid der Bench of Magistrates; Proc. 22 Maart 1815 tot waarnemend Baljuw van Bat.; hij treedt af als Magistrate; als Baljuw bevestigd Proc. 22 Aug. 1815; wordt ook weer Magistrate Proc. 28 Sept. 1815. Was in 1817 nog Baljuw en overlijdt 23 Sept. van dat jaar. Zie ook Van de Graaff II, 37.

Christiani (*Diederik*), geb. in Holstein, kwam eerst 28 Sept. 1811 op Java; is Proc. 10 Oct. 1812 Second Assistant in the Accountant's office op 250 $ en Dutch translator in the Lt. Gov.'s office op 250 $; bij publicatie van 28 Mei 1813 benoemd tot lid der Weeskamer op 150 $; wordt Proc. 13 Aug. 1813 bovendien translator to the Revenue Committee (voor het in 't Eng. vertalen der pachtvoorwaarden); is in April 1814 a member of the Committee appointed to investigate and report on the relations formerly subsisting between the Dutch E. I. Company and the different states in the Eastern Archipelago; is Proc. 30 Juni 1814 hoofd van het Dutch translator's office op niet minder dan 1.000 Java Roep.; wordt Proc. 22 Dec. 1814 waarnemend Secretaris der Weeskamer, en Proc. 6 Jan. 1815 nogmaals lid en Secretaris van dat College met een commissiegeld van 3 % op alle verkoopingen; wordt Vice-President der Weeskamer Proceed. 27 Oct. 1815 op 750 Java Roep. p. m. In Aug. 1816 had de Weeskamer eene geldelijke pretentie op hem als gewezen Secretaris. Wat de verklaring der buitengewone begunstiging van dezen persoon is, valt moeielijk te raden; wellicht hielp hij Raffles bij zijne archiefnasporingen. Overlijdt insolvent 24 April 1818.

Clark (*J.*). Den 9 Dec. 1811 benoemt Raffles, te Soerabaja zijnde, Captain James C. to the temporary command of Samanap and to execute the civil duties on the island of Madura, op $ 250 (hij schijnt deze functies, of een deel daarvan, al eerder te hebben waargenomen). De Gaz. 4 April 1812 bevat zijne benoeming to command at Banyowangie and to perform the civil duties at that station in the room of captain Knight; maar reeds 31 Maart 1812 fungeerde hij als zoodanig. Bij Proc. 23 Dec. 1812 wordt een opvolger voor hem aangewezen als Resident te Banjoewangi (het salaris was maar 80 $), maar reeds Proc. 4 Nov. 1812 werd C. benoemd tot Commandant van Madoera en civiel gezaghebber van Soemenap, ja reeds Proc. 10 Oct. 1812 treffen wij hem als zoodanig aan, ofschoon hij eerst 2 Jan. 1813 de residentie Banjoewangi aan den officier Joseph Mackenzie overdroeg. Den 13 Jan. 1813 nam hij de afdeeling Soemenap over van den waarnemenden Resident Dragheim en gaf haar 23 April 1816 over aan D. Macleod. Clark maakt den indruk van een bekwaam en eerlijk man, te eenvoudig om de finesses van Raffles te vatten. Toen hij bij een schrijven van 20 Febr. 1816 had verzocht om bij den troep te Soerabaja te worden geplaatst en tevens Resident van Soemenap te blijven (wat met het oog bijv. op Davy, die als Resident van Bangkalan steeds te Soerabaja was blijven wonen, niet ongehoord zou zijn geweest), kreeg hij Proc. 11 Maart 1816 in laatstgenoemde betrekking zijn ontslag. Bij de teruggave was hij Commandant te Soerabaja.

Cluver (*Ds. F. C. H. A.*) kwam in April 1810 uit Europa, treedt op als Predikant te Bat., doch vertrekt reeds in Oct. 1811 naar zijne nieuwe standplaats Malakka. De Minister prees 1809 (Dr. de Roo I, 218) „zijne bereidvaardigheid, tevredenheid om alle schikkingen zich te laten welgevallen en zagt voorkomen"; hij was echter een Duitscher en sprak slecht Hollandsch.

Colebrooke (*W.*), Lieutenant Royal Artillery, daarna Captain, vervolgens Major; wordt gewond bij de bestorming van Meester Cornelis; onderscheidt zich bij de verovering van den kraton van Djokja (Conquest p. 50; 194); wordt 2 Juli 1812 door Raffles aangewezen to survey the Solo river, op een toelage van 858 Sonat Rupees p.m., waaruit hij echter alle onkosten moet voldoen; bij Gen. Orders 11 Oct. 1812 benoemd tot waarnemend Military Secretary to the Commander of the Forces; Gaz. 3 Juli 1813 benoemd

tot Deputy Quartermaster General; als zoodanig vervangen 1 Aug. 1813; was van 13 Aug. tot 18 Sept. 1813 Political Agent of Govt. at Palembang om het door Robison gesloten contract ongedaan te maken; sloot aldaar een nieuw contract (Bijdr. 1900 p. 692). Wordt 6 Oct. 1813 weder waarnemend Military Secretary to the Commander of the Forces, doch vertrekt reeds 17 Nov. 1813 naar aanleiding der Palembangsche zaken met Methven naar Bengalen, vanwaar hij pas 24 Jan. 1815 terugkeert; wordt Gaz. 28 Jan. 1815 weder Deputy Quartermaster General; wordt Gaz. 25 Maart 1815 Deputy Adjutant General; dit wordt ingetrokken bij General Orders 27 Oct. 1815; wordt weder Military Secretary to the Commander of the Forces, Gaz. 18 Mei 1816. Een naamgenoot van hem, de beroemde Oriëntalist H. T. Colebrooke, was tijdens Minto Member of Council te Calcutta.

Conroy (*L.*), Lieutenant, wordt Proc. 10 Aug. 1815 ter vervanging van Hanson benoemd tot Superintendent der Gov. Gazette. Krijgt bij Gen. Orders 24 Juli 1816 verlof naar Europa; vertrekt 6 Aug.

Cornelius (*Hermanus Christiaan*), wordt reeds onder het Nederl. bestuur ook wel *Cornelis* genoemd, door de Engelschen meestal *Mr. Cornelis, Major Cornelis* (ook in officieele stukken), terwijl omgekeerd de plaats Meester Cornelis soms Mr. Cornelius heet, zoodat men sprak van the conquest of Mr. Cornelius. Geboren te Amsterdam in 1769; kwam in Indië 1791 als cadet op de Christophorus Columbus; werd leerling op de Samarangsche Marineschool, en in 1794 Zevende informator bij die inrichting; werd 1798 Vaandrig ingenieur te Samarang; 1803 Luitenant; 1807 Kapitein; 1808 te Soerabaja; 1809 Majoor en Ridder te Soerabaja; 1810 aan de Merakbaai. Uit eene aanteekening van N. Engelhard blijkt, dat C. reeds als Vaandrig aan het in kaart brengen van Java meewerkte. Wanneer Horsfield zegt (Verh. B. G. VIII, 44), dat C. in 1790 zekeren berg in Pekalongan beklom, zal wel 1799 bedoeld zijn. Datzelfde jaar nam hij ook de baai van Patjitan op (De Jonge XII, 561).

Reeds in 1794 werden aan den Franschen natuurkundige Louis Deschamps, die van de expeditie onder D' Entrecasteaux op Java was gebleven, „eenige jongelingen tot het teekenen van al wat hem in zijne onderzoekingen zeldzaam voorkomt, toegevoegd" (Verslag der Marineschool dd. 4 Maart 1797). Gelijktijdig werden steeds, behalve het voortdurend copieeren van aanwezige kaarten, ook op-

nemingen begonnen. Het verslag der Marineschool dd. 2 Febr. 1803 zegt, dat door den Gouv. van Java's N. O.-Kust J. F. Baron van Reede tot de Parkeler „verscheide jongelingen (*der Marineschool*) zo tot het maken van aftekeningen als het opnemen van landen en negorijen, zijn geëmployeerd geworden", d.i. in 1801. Misschien begon dus reeds onder Van Reede ook de opneming der oudheden. Deze gaf echter al 16 Sept. 1801 het bestuur over aan N. Engelhard. Zoo werd in 1794 tot 1798 (en ook de eerstvolgende jaren tot 1802) Cornelius gebruikt voor „de verdere afmeeting der districten van Samarang en de daaronder gehorende Regentschappen alsmeede een gedeelte der landen van de Vorsten" (Verslag Marineschool dd. 27 Dec. 1799). Terwijl hij aldus kaarten teekende, werden op last van N. Engelhard ook reeds in 1805 teekeningen vervaardigd. Immers een rapport van dat jaar aangaande de Marineschool zegt: „Den 21 Maart is den Captn. ter Zee en Eerste Informator H. W. van Waeij, den Luijtenant en derde Informator H. P. D. Kortzius en den Cadet-onderwijzer H. Muijderman naar Toegoe geweest tot het afteekenen van den aldaar leggende steenen". Zie ook onder *Wardenaar* (*J. W. B.*).

In 1807 vervaardigde Cornelius eene beschrijving van Tjandi Sewoe (Verh. B. G. VII no. IX p. 9). Hij was de man, die voor Daendels het fort Lodewijk bouwde, waarvoor hij werd geridderd, zegt Van Waeij, die hem gekend heeft. In Oct. 1811 bericht hij aan de Regeer., dat hij volgens bekomen last zijne decoratie heeft afgelegd. In welke qualiteit hij in Eng. dienst overging, blijkt niet. Proc. 4 Jan. 1812 komt hij voor als Civil Surveyor and Superintendent of Buildings te Sam. op 200 $ met 6 vrij dure teekenaars onder zich. Den 13 Febr. 1812 wordt hij belast met het bouwen van kazernes te Salatiga; op 's Konings verjaardag leverde hij (Gaz. 13 Juni 1812) de illuminatie te Samarang, waarbij Raffles tegenwoordig was.

Den 18 Febr. 1812 schrijft hij aan Raffles: I together with the lately employed (*versta: de gewezen*) officers (whom I have been fortunate enough to engage agreeable to your Excellency's desire) am now busy with forming the collection of drawings from the Bramin antiquities who are found on Java, to which a complete inscription (*sic*) relative to the construction and situation of these buildings will be added, in order that this work may obtain the honor of being presented to your Excellency. In the execution of my work, so well by the drawing as other works, I am assisted by eight mathematical drawers or draughtsmen whereof four are of the first

and four of the second class, of which two are permanently employed by the works of architecture; the rest keep themselves busy with the abovesaid Bramin drawings and in arranging some charts requested by Colonel Mackenzie"; maar als de droge tijd begint, zal hij de bekwaamsten uitzenden tot het doen van opnemingen voor het in kaart brengen van Java.

Den 10 Maart 1812 schrijft hij aan Raffles over kaarten en voegt daarbij: For the want of good draftsmen since the departure of the last I sent you (*namelijk Flikkenschild en Karsseboom*) I have not been able yet to complete the drawings of Bramin antiquities in hand for your Excellency. Blijkens eene rekening waren in Sept. 1812 een teekenaar eerste klas en een tweede klas te Prambanan werkzaam.

Hij werd dat najaar belast met de vestiging der kolonie op Karimon Djawa; hij schrijft, dat hij aldaar een zoon van hem wil plaatsen who was formerly an officer of the engineers; dit zal de H. C. Cornelius zijn, die 27 Juli 1813 te Sam. overleed en zijn oudste zoon was. Zijn eenige dochter trouwde te Samar. 8 Juli 1815 met B. G. Sartorius. Buiten deze twee kinderen moeten er nog twee zoons zijn geweest: een daarvan, Pieter, overleed op Banka 21 Aug. 1823. Cornelius' dienst schijnt nogal onaangenaamheden te hebben meegebracht. Op Karimon Djawa, dat hij in kaart bracht, werd hij zwaar ziek. Den 3 April 1813 brengt Resident Garnham zijn verzoek over om ontslag als Civil Surveyor, waarop de Regeer. antwoordt, dat zij een afzonderlijken Superintendent of Buildings niet noodig heeft en hij dus beide betrekkingen samen moet blijven vervullen.

Den 3 Juni 1813 zendt hij een rapport van verrichte werkzaamheden, waarin betreffende de archeologische opname alleen voorkomen seven drawings of Bramin temples which have been forwarded to his Exc. the Honble the Lt. Gov.; also few other drawings of the Bramin antiquities and discriptions, which have not yet been finished for want of time. Den 26 Dec. 1813 belast de Regeer. hem bovendien met het werk van den Gezworen Taxateur (die afgeschaft wordt) en wel tegen een vierde der vergoeding, welke deze laatste genoot. Den 24 Jan. 1814 besnoeit Raffles zijn personeel en zijne bevoegdheden en gelast hem zich in Kedoe ter beschikking te stellen van Resident Lawrence. Proc. 8 Maart 1814 werd in zijne plaats Lieutenant Wetherall benoemd tot Superintendent of Public Buildings (dus nu was dit weer wèl geschikt voor eene afzonderlijke betrekking) en in eene minute, geïnsereerd in Proc. 30 Juni 1814, spreekt Raffles van „the removal of the Civil Surveyor's office from

Samarang, where its continuance is not only no longer necessary but irregular", en wel op eene wijze, alsof dit kantoor reeds verplaatst is. We zien echter met 1 Aug. 1814 de werkzaamheid beginnen van eenen „Land surveyor general" wiens *naam* nergens blijkt. Wellicht is *dit* Cornelius. Het salaris was 500 Java Roep.; onder hem stonden 12 surveyors op 200, 6 op 150. Cornelius bleef echter een salaris van 440 Java Roep. trekken tot ulto. Sept. en vertrok 5 Oct. 1814 naar Buitenzorg, terwijl zijne betrekking werd opgeheven; des te meer zal hem dit vertrek hebben gespeten, omdat hij juist bezig was „in mijn thuijn buijten de oostpoort" een nieuw huis te bouwen. Hij moest (volgens eene aanschrijving van 13 Oct., die de herhaling van vroegere orders was) met zich brengen all the charts, plans and other muniments (*d.i. documenten*) of his office (zie onder *K. Mackenzie*). Uit eene declaratie blijkt, dat hij deze kaarten bracht naar Rijswijk, dus de woning van Raffles. In het archief berust nog eene declaratie van Cornelius dd. 22 Dec. 1814 voor travelling expenses of the undersigned and his assistant; de eerste opname van dat jaar had Prambanan betroffen en duurde van 15 Maart tot 27 April; daarvan was hij 37 dagen bezig met de opname van the small Hindow buildings and a pallace; de tweede duurde 60 dagen in Mei en Juni en betrof Bollo Boedoor (aldus schrijft C. eigenhandig); bij deze laatste opname waren 46 koeli's gedurende 52 dagen bezig to clear the places etc. by surveying the holy hindow buildings. Met zijn werk op den Diëng in Oct. en Nov. zijn dit dus de opnamen van hem in 1814 geweest. Curieus is, dat zijne dagelijksche onkosten voor logies e.d., à anderhalve $ per dag, door Raffles werden geschrapt. In een rapport over Juli, Aug. en Sept. 1814 spreekt hij nog van het teekenen van Brahmin antiquities door zijne assistenten. In Februari 1815 vinden we hem echter reeds te Sam. terug. Wat zijn werk betreft, hij zelf schrijft 23 Mei 1815: I am at present in the private employ of the Honble the Lieut. Gov. Intusschen werd bij aanschrijving van 15 April 1815 de Superintendent of Public Buildings te Samar. ook afgeschaft en diens werkzaamheden opgedragen aan den Resident. Den 23 Mei 1815 schrijft hij, dat het niet mogelijk is, om vóór Raffles' komst aldaar af te maken all drawings etc. of Bramin antiquities and particularly the large general draught; maar some neat drawings are again in readiness. Het hier bedoelde groote stuk is denkelijk hetzelfde, dat hij in een brief van 25 Nov. 1815, eveneens uit Samarang, noemt the large piece of workmanship on which two drawmen have daily been employed from morning to night, even Sundays not ex-

cepted. In dezen laatsten brief klaagt hij, dat ingevolge eene aanschrijving dd. 1 Nov. door hem alle voltooide en onvoltooide teekeningen zijn opgezonden „in consequence of which a stop has been put to the works for your Excellency"; door het voortdurend teekenen heeft zijne gezondheid geleden; zijne brieven blijven onbeantwoord en salaris als taxateur geniet hij niet. Waarop Raffles den 26 Dec. 1815 antwoordt, dat de teekeningen niet uit ontevredenheid waren opgevraagd, maar omdat zij noodig waren and sufficient time had been expended on them; the Lieut. Gov. duly appreciates the merit of the works executed by Mr. Cornelius. Cornelius werkte dus in elk geval tot Nov. 1815 voor Raffles; wij zien voorts, dat in April 1815 aan hem uitbetaling van salaris over de maanden Juli, Aug. en Sept. 1814 geschiedt voor hem en de teekenaars Van der Geugten, Berg en Ligtman, die dus vermoedelijk onder zijne directe orders stonden. Na Raffles' vertrek schrijft Assey 28 Maart 1816, dat Cornelius at present not in regular employ is bij het Gouvern. Hij vertoefde echter van 4 Mei tot 3 Juni 1816 te Bat. en kreeg toen denkelijk eene toezegging van Commiss.-Gen., althans in Aug. 1816 noemt hij zich weer Sworn Surveyor te Sam. Werd bij de oprichting in 1818 (geopend 20 Aug. in de Vrijheid; leerlingen bij de opening o.a. D. F. en P. Cornelius) Luit. Kol. en Directeur der Mil. school te Samarang; verkoopt 1821 zijn tuin Veel Genoegen beoosten Samarang aan zee. Gaat einde 1823 als Kolonel en Directeur der Mil. School naar Nederland. Deze school is 1826 door Du Bus opgeheven (Roorda v. Eysinga, Verschill. reizen III, 83).

Wat omtrent zijn karakter verluidt, is niet bepaald gunstig. Hope verbiedt hem 13 Febr. 1813 om voor particulieren te werken. Resident Garnham schrijft 30 Jan. 1813 dat eigenbelang hem drijft, geen beroepsijver; in een schrijven van 10 Jan. 1813 noemt deze hem very dilatory and too indifferent about the execution of such work as he has in hand; en dat de Regeer. deze meening deelde, schijnt wel te volgen uit haar schrijven van 13 Mei 1813 betreffende haar voornemen om het office conducted by Mr. Cornelius te brengen on a more efficient footing. Of hij een eerlijk man was, weet ik niet; ik zie hem voor een dozijn teekenpotlooden 10 $ in rekening brengen, dus meer dan 3 gulden per stuk, maar de prijsbepaling van Europeesche artikelen was destijds zeer onregelmatig.

Raffles vermeldt (History II, 17 noot en 18 noot), dat Cornelius in 1807 eene teekening zoowel van een der kleinere tempels van Prambanan vervaardigde als ook eene van den grooten tempel aldaar;

beide worden in dat werk gereproduceerd (tegenover bl. 16 en 20). Naar die reproducties te oordeelen, waren dit teekeningen in O.-I. inkt. Wanneer Raffles (ib. p. 30 noot) verder aanteekent, dat in zijn bezit zijn „drawings of the present and former state" van den Boroboedoer, dan slaat althans dit laatste denkelijk ook op Cornelius. Uit het bovenstaande blijkt echter voldoende, dat het aantal der door C. met zijne assistenten vervaardigde teekeningen belangrijk genoeg moet zijn geweest; Raffles heeft voor zijn werk evenwel slechts een paar daarvan kunnen gebruiken, en daarom is het niet bepaald te verwonderen, dat hij nergens anders van Cornelius melding maakt. Wel zou het billijk zijn geweest, dat hij had vermeld, hoe N. Engelhard als Gouverneur van Java's N.-O. Kust zijn best had gedaan voor het in beeld doen brengen van Hindoe-monumenten. Zie nog Krom in Bijdragen 75, 384 en 76, 435. Cornelius' vrouw heette J. C. Luijken.

Cotes (*W.*), Lieut. 3d Batt. Bengal Volunteers, wordt gewond bij den aanval op Meester Cornelis (Conquest p. 68). Blijkens Gaz. 8 Aug. 1812 was hij tijdens de expeditie tegen Djokja Commandant te Oengaran. Bij Gaz. 13 Febr. 1813 wordt hij in de plaats van Heyland benoemd tot het commando der Djajangsekars in the Samarang Division, dus over verschillende residenties. Den 13 Juni 1813 schrijft de Regeer. in verband met Crawfurd's onderhandelingen over de terugname der Chineesche landen in den Oosthoek, dat, als hij die heeft voltooid, hij Cotes met de noodige instructies moet laten in charge of the districts. Toen dus Crawfurd den 26 Juni vertrok, bleef Cotes in civil charge of Prob., Besuki and Panarookan; toen Proc. 24 Aug. 1813 Garnham tot Resident daarover werd benoemd, werd tevens bepaald, dat Cotes met de waarneming bleef belast; den 17 Sept. 1813 gaf hij die districten over, echter niet aan Garnham doch aan Hopkins, en vertrok op bekomen last naar Bat.; Proc. 15 Oct. 1813 wordt hij benoemd tot waarnemend Assistant Secretary to Govt. in the Revenue Dept. op 120 $, doch reeds 2 Nov. 1813 wordt hij op verzoek als zoodanig ontslagen, om als waarnemend Secretaris van Raffles met dezen op reis te gaan. Hij bleef dezen ter zijde, tot hij 24 Jan. 1814 werd benoemd tot Collector of Revenue in de residentie Samarang op 1.200 Java Roep., welke tak van dienst tevens aan den Resident werd onttrokken; Addison werd zijn opvolger. Bij schrijven van 8 Nov. 1814 werd hij waarnemend Resident van Samarang; nam dit 19 Nov. over van Adams en gaf het 16 Jan.

1815 over aan W. Ainslie, den Assistant Surgeon, (volgens Carey, I, 66, stond deze rang gelijk met dien van cadet en beneden Lieutenant en Ensign), die dan ook van Luitenant C. alras te hooren kreeg, dat hij zich volkomen als gelijke van den Resident beschouwde, en dat hij weigerde op diens last den weg voor zijn huis te besproeien, want dat dit heerendienst zou zijn, en de heerendiensten waren afgeschaft. Dergelijke stukjes vertoonde C. wel meer. Intusschen prees Raffles zijne verdiensten in zake het Rev. Dept. Den 17 Juli 1815 zond het Hoofdkwartier te Weltevreden hem eene order om zich weer bij den troep te voegen, teneinde naar Bengalen terug te keeren; eerst 12 Sept. gaf hij zijn werk over aan Burney, kwam 25 Sept. te Bat.; maar is in Oct. en Nov. van dat jaar weer in O. Java werkzaam als lid der Commissie Lawrence c.s. en neemt 13 Dec. 1815 het werk van Eckford over als Collector of Revenue te Soerabaja. Bij schrijven van 2 Jan. 1816 belastte de Regeer. hem met de landrenteheffing in Grissee, doch reeds 18 Jan. benoemt zij hem tot Resident van dat gewest; den 1 Febr. neemt hij de residentie over van Van Naerssen, en werd in diezelfde maand tevens benoemd tot Collector of Customs. Hij trok 1.200 Java Roep. Hij bleef Resident aldaar tot de teruggave. Hij is daarna op Java gebleven; werd koffieplanter in de Vorstenlanden (zie Doornik, Vrijmoedige gedachten p. 268). Hij was een der persoonlijke vrienden, die bij Raffles' heengaan een afzonderlijk adres tot hem richtten (Boulger p. 215), en had met dezen den lust voor studie en voor breede, soms wat winderige beschouwingen en groote woorden gemeen. Fabriceerde ook verzen; er staat er een in Gaz. 13 Juni 1812. Den 5 Aug. 1814 doet hij als Collector te Samar. aan Raffles het voorstel om, als de klapperbelasting 14 dagen na den termijn niet betaald is, deze tot straf te verdubbelen en met die verdubbeling verder alle 14 dagen voort te gaan (was men een jaar achterstallig gebleven, dan zou dit per klapperboom 67.108.864 stuiver zijn geworden). Zijne verhouding tot Raffles verklaart, waarom Fendall niets dan scherpe woorden voor C. had.

Den 11 Dec. 1814 trouwde hij met eene dochter van den Samarangschen dokter J. J. Hoff (wiens grafschrift staat bij Campbell I, 477). Hij overlijdt krankzinnig in den ouderdom van 36 jaar den 7 Oct. 1826 te Buitenzorg; weduwe C. W. F. Hoff.

Couperus (*Abraham*), geb. te Leeuwarden in 1752, werd 7 Mei 1778 geplaatst te Malakka, gaf dit over in 1795 en werd naar Madras

gezonden (Bijdr. 1908 p. 258, 266); verblijft daarna tot 1807 te Tranquebar. Om Siberg genoegen te doen, maakte Daendels hem Raad Ordin. van Indië; den 1 April 1808 legde hij den eed af. Moet daarna weer naar den vasten wal zijn teruggekeerd, want 17 April 1812 schrijft het Supreme Governm. dat hij nu naar Java zal vertrekken; hij ontving van Minto een voorschot, kwam 6 Juli 1812 te Bat. en maakte zich reeds in September verdienstelijk door het op touw zetten van eene adresbeweging om den Lt. Gov. geluk te wenschen met den terugkeer van zijne groote reis. Bij Proc. 4 Nov. 1812 wordt hij belast met de waarneming van het presidium van den Raad van Justitie te Soerabaja, op 400 $; wordt daarin bevestigd Gaz. 9 Jan. 1813; overlijdt aldaar insolvent 12 Juli 1813; volgens zijne weduwe Cath. Joh. Koek was hij failliet gegaan door „eene ongelukkig gedreeven handel op Tranquebaar" (acte Top 20 Aug. 1813 no. 359). De weduwe krijgt eene toelage Proc. 24 Aug. 1813; zij overleed te B.zorg, 80 jaar oud, den 11 Febr. 1843.

Kinderen uit dit echtpaar zijn:

1. Petrus Theodorus, geb. te Malakka 1787, werd in Nederl. opgevoed, kwam op Java 10 Mei 1809, was einde 1810 gezworen klerk bij het kabinet van den G.-G., wordt bij een schrijven van 2 Sept. 1811 provisioneel belast met de betrekking van Landdrost der Bataviasche Regentschappen; stelt reeds 30 Oct. 1811 voor om dit gewest te splitsen, hetgeen alras zijn beslag kreeg, zoodat C. bij besluit van 23 Nov. 1811 Commissary van het district Tjandjoer werd op 300 $. Na den dood van Hartsinck op 19 Dec. 1811 trad hij ook op als waarnemend Landdrost van Buitenzorg, hetwelk hij 30 Mei 1812 overgaf aan Davidson. Den 4 Nov. 1812 werd hij benoemd tot Deputy Collector te Bat. op 350 $, later 600 Java Roep., en bij publicatie van 28 Mei 1813 bovendien tot Secretaris van het Commercial Committee op 100 $, welk salaris den 24 Aug. 1813 werd verhoogd tot 150 $; later was het 500 Java Roep.; bij Proc. 15 Aug. 1815 wordt hij ook nog collecteur der slavenbelasting, op een commissiegeld van 5 %. Gaat later in Nederl. dienst over; was toen eigenaar van Kramat Tjilodong (bij Depok) en Noesa Kembangan; overlijdt insolvent op reis naar Nederland 2 Jan. 1823. Hij had 3 Febr. 1812 te Tjandjoer getrouwd Catharina Rica Cranssen (dochter van W. J. Cranssen en Maria Eleonora Hartman; geb. te Bat. 17 Dec. 1795, overl. te Amsterd. 24 Nov. 1845, na hertrouwd te zijn met C. J. Riesz van 's-Hertogenbosch, die Generaal is geweest); den 4 Juli 1813 werd gedoopt hun zoon William Jacob Thomas Raffles. Een

andere zoon was John Ricus, die de vader werd van den schrijver Louis Couperus. Merkwaardig is, dat toen de Deputy Collector den 3 Juni 1814 eene partij gaf, daarbij o.a. verschenen de Lieut. Governor, diens echtgenoote en de Members of Council!

2. Anna Gerardina, geb. te Malakka, trouwt te Bat. 25 Maart 1810 met J. A. Steijn Parvé van 's-Gravenhage;

3. Catharina Elisabeth trouwt 13 Febr. 1814 August Jan van Kerst van Havezaate bij Kampen, Chirurgijn Majoor, eerder geh. met E. J. W. Domis van Bat.; zij hertrouwt 4 Sept. 1815 met Willem Nic. Servatius, wedr. van Sara Cath. Senn van Basel; hij overlijdt als Resid. der Preanger 24 Nov. 1827;

4. Jacobina Maria trouwt 19 Juli 1812 den Eng. Luitenant John Tulloch, First Assistant in the Treasury; hij wordt Proc. 15 Aug. 1815 Civil Paymaster op 1.000 Java Roep. Uit dit echtpaar wordt 15 Sept. 1813 gedoopt Stamford William Raffles Tulloch.

Cranssen (*Willem Jacob*), geb. te Wedde in Groningen, een van de Groningers, die met of door Alting naar boven kwamen (de beide Engelhard's, Muntinghe e.a.). Werd door Daendels afgezet als Gouverneur van Ambon; was bij de verovering Presid. van Schepenen en bleef dit, toen hij bij Order van den G.-G. d.d. 18 Oct. 1811 tot derde lid in den Council werd benoemd op 500 $; tot het einde van het Br. bestuur is hij derde lid gebleven, terwijl nieuwe leden op den tweeden stoel zitting namen. Bij de opheffing van het Schepencollege werd C. bij publicatie van 21 Jan. 1812 President der Bench of Magistrates te Bat. op 500 $ (later 1760 Java Roep.) en Superintendent van het Court of Requests op 300 $; in laatstgenoemde betrekking ontslagen bij schrijven van 31 Mei 1813, doch bij publicatie van 28 Mei 1813 benoemd tot Presid. Commercial Committee op 300 $. Proc. 28 Oct. 1814 wordt hij President Revenue Committee. Was met Romswinckel e.a. eigenaar van Tegalwaroe en Soemedangan, met Nic. Engelhard e.a. van Pondokgedeh, Tjilembar, Tjiawi en Tjisaroewa, evenzoo van Tjiomas, Tjitjoeroek, Dramaga en Sindangbarang; heeft ook den eigendom bezeten van de landen Krokot, Tjinere en Maroejoeng, later ook van Pasar Weltevreden. Woonde in 1813 op Jacatra; had echter ook eene woning op Noordwijk, waar later het Hotel Wisse was. Een bekrompen mensch van geringe bekwaamheid, beter op zijne plaats in het Commercial Committee dan in den Council; steeds geweldig breedsprakig in kreupel Engelsch (dagloon noemt hij: dayloon; brandmeester: brandmaster

enz.); als landheer een pertinent bestrijder van alle gouvernementsbemoeiing en verbetering, en daardoor (evenals ook door zijne herhaalde passeering in den Council) in den laatsten tijd van het Br. bestuur op nogal kwaden voet met den Lieut. Gov. Overigens gaarne poseerend als Orangist en Engelschgezind; vroeg blijkens Gaz. 12 Maart 1814 naturalisatie aan als Engelschman. Na de publicatie op 24 Mei 1814 van het bericht, dat de Prins van Oranje in Nederl. terug is, organiseert C. eene nationale demonstratie, waaraan Raffles deze wending geeft, dat eene afdeeling van het Bijbelgenootschap wordt opgericht; op den feestdag 24 Aug. (verjaardag van Willem I) geeft C. eene partij, en twee dagen later nogmaals eene.... ter herdenking van de verovering van Meester Cornelis door de Eng. In Maart 1816 roept eene commissie, waarin ook C., de menschen op tot bijdragen voor het fonds tot aanmoediging van den gewapenden dienst in Nederl.; de hoogste inschrijver daarbij was C. met eene gift van 4.000 gulden, totdat Van Gesseler te Lintelo hem de loef afstak met eene van 4.200. Hij overleed op Pondokgedeh 17 Aug. 1821, oud 58 jaar. Zijne vrouw Maria Eleonore Hartman was misschien de weduwe C., die einde 1833 naar Nederl. ging. Uit dit huwelijk de zoon Willem Leonard, gehuwd 17 Dec. 1817 met Wilhelmina Jacobina Burghgraaf van Makassar; hij overlijdt in 1827; voorts de dochter Rica Catharina, die P. T. Couperus huwde (zie aldaar). Bij zijne huishoudster Wilhelmina Jacoba Nesnarc (overl. te Bat. 27 Juli 1848; bezat een groot huis op Noordwijk) had C. de geadopteerde dochter Wilhelmina Nicolasina Cranssen, geb. op Ambon, die 30 Juli 1820 trouwde met Karel Lodewijk Blume van Brunswijk. Dit huwelijk moet door scheiding zijn ontbonden, want ofschoon Blume eerst in 1862 overleed, trouwde zij den 22 Sept. 1830 met Mr. P. Merkus, uit welk huwelijk in 1834 een zoon werd geboren; zij overleed in den Haag 19 April 1848. Een W. J. Cranssen, die Proc. 14 Mei 1816 benoemd werd tot Assistent Registrar to the Bench of Mag., zou een tweede adoptiefkind kunnen zijn.

Crawfurd (*John*), geb. 1783, studeerde te Edinburgh in de medicijnen; wordt nog in 1815 aangeduid als Assistant Surgeon. Diende eerst in Bengalen. Werd in 1808 benoemd bij den geneeskundigen dienst te Penang, leerde daar Maleisch en ging met de expeditie naar Java; in Sept. 1811 is hij Malay translator, doch vertaalde ook uit het Javaansch; bovendien fungeerde hij in Sept. en Oct. 1811 als waarnemend Secretaris van Lord Minto, die zijne superior talents

vermeldt. Den 25 Oct. 1811 geeft de Regeer. den Nederl. Minister te Djokja kennis, dat hij door C. zal worden vervangen (conform General Orders van 24 Oct.), hetgeen op 15 Nov. 1811 plaats vond. Zijn salaris was 750 $ benevens 250 $ commissiegeld van de revenues collected. Hij trad direct zeer scherp tegen den Sultan op. Na den val van Djokja (Juni 1812) was hij werkzaam in Patjitan (Aug. 1812), waar hij het landrentestelsel invoerde; den 10 Sept. 1812 begon hij zijn onderzoek in Kedoe, hetwelk hij vóór het einde van dat jaar voltooide. Uit de zonderlinge geschiedenis (Proc. 22 Oct. 1813) van den dwangkoop van lijnwaden der Compagnie door inl. Hoofden in Kedoe en anderen, waarbij Crawfurd's naam werd gebruikt, schijnt te blijken, dat hij destijds op den Javaan, speciaal diens gevoeligheid voor prentah aloes, heel weinig kijk had. Bij schrijven van 28 Jan. 1813 ontbond de Regeering de Commissie voor de overname der afgestane Vorstenlanden; den 27 Febr. 1813 trad Lawrence op als Resident van Kedoe. Den 24 April 1813 vertrok Crawfurd van Djokja (waar hij Homer in charge liet) naar Bat. en kwam daar 5 Mei met zijne vrouw (die 21 Oct. naar Engeland vertrok) aan, waarop Raffles hem 27 Mei opdroeg, de onlusten in den Oosthoek te dempen en den aard daarvan als Commissaris te onderzoeken, eene opdracht, die aan Hope groote ergernis gaf. Komt 3 Juni te Probolinggo; ontvangt bij schrijven van 13 Juni den last, zoowel dit als Bezoeki van de Chin. eigenaren over te nemen en daarna naar Cheribon te gaan. Den 24 Juni geeft hij Prob. en Bezoeki over aan Cotes en vertrekt 26 Juni. Komt 4 Juli te Bat.; bij proclamatie 19 Juli 1813 wordt zijne benoeming tot Commissaris voor de landrente ter kennis van de bevolking van Cher. gebracht. Daarna verricht hij den aanslag der landrente in Cheribon en is in December te Djokja terug. Den 23 Jan. 1814 wordt hij aangewezen om te Samarang Resident Eales te vervangen; hij bleef hier tot 12 April, maar was onderwijl nu en dan ook te Djokja als Resident en had tevens eene opdracht gekregen als Political Assistant van Nightingall, dien hij thans eerst naar Bali en vervolgens naar Makassar begeleidde; in de Gaz. 16 Juli en 31 Dec. 1814 wordt zijn aandeel in de expeditie (val van Boni 7 Juni 1814) geprezen. Den 5 Juli 1814 nam hij zijne residentie weder over van Eales, die haar intusschen had waargenomen; wordt bij schrijven van 26 Aug. 1814 benoemd tot Resident van Soerabaja en Bangkalan; geeft 20 Sept. Djokja over aan Garnham en neemt 1 Oct. Soerabaja over van Burney. Zijn salaris als Resident aldaar was 1.500 Java Roep. Proc. 10 Aug. 1815 wordt hij

benoemd tot Resid. te Samarang op zijn tegenwoordig salaris „and allowance"; neemt deze residentie 18 Sept. over van W. Ainslie. Wordt diezelfde maand in de commissie benoemd voor de verdeeling van de residentie Djipan en Grobogan. Het jaarboekje van 1816 noemt hem Resident and Magistrate te Sam. Geeft 20 Jan. 1816 Samar. over aan Bidwell en neemt 22 Jan. de residentie Djokja over van D. Ainslie; zijne benoeming tot laatstgenoemde residentie staat Gaz. 27 Jan. Hij bleef hier Resident tot de teruggave; wachtte den terugkeer der Nederl., aan wie hij (volgens Hardy) een hekel had [1]), echter niet af, maar vertrok een paar dagen te voren en liet de overgave verrichten door zijn Assistant E. Taylor. Vervolgens bleef C. nog eenigen tijd te Samarang als Commissioner tot het afdoen van hangende zaken (Gaz. 19 Aug. 1816).

Met Raffles stond hij niet steeds op goeden voet. Zoozeer als C. een voorstander was van de landrente, zoo afkeerig was hij van de middelen om die belasting hooger op te drijven en met dwang te innen. Zin voor studie hadden zij gemeen, maar C. was veel beter deskundige dan R. en deelde zoo weinig diens ingenomenheid met de letterkunde der Javanen, dat hij (ten minste, ik weet niet wie het anders kan wezen) in Gaz. 28 Maart 1812 verklaart, dat „their literary efforts are wonderfully feeble and puerile, and that too when compared with those of their neighbours, the western nations of the continent of Asia". Dit stemt volkomen overeen met het minachtend oordeel, dat C. elders (History II, 21; 26; 37; 294; 298; 300; 320) steeds velt over de Jav. letterkunde en geschiedschrijving; zelfs kiest C. hierbij (zonder hem te noemen) partij tegen Raffles, door te zeggen dat zijn eigen streven is om de Javanen te schetsen as they actually are and not to draw attention to them (zooals Raffles, de man der reclame en der Turksche trom, deed). Evenzeer komt hij op tegen Raffles' manie om voor de geschiedschrijving van Java bijna alleen inlandsche bronnen te gebruiken en diens verklaring van oud-Javaansche opschriften. Maar R.'s ingenomenheid met den Javaan zelven deelde C. Zoo spreekt hij in 1815 van diens prevalent candour; evenzoo vinden we bij hem (History III, 90) de zonderlinge bewering: „There are no people who have a more sacred regard

[1]) Daarom is het zeer kenschetsend, dat Raffles hem bij zijne benoeming tot Resident van Soerabaja voorschrijft: to conciliate the Dutch inhabitants and to respect most scrupulously the Colonial institutions and regulations in as far as they may not have been expressly superseded by the orders of the existing Government.

for the sanctity of an oath" (dan de Javanen). In zijn later werk, de Dictionary, bl. 173, spreekt hij meer bezadigd, en verklaart enkel den Javaan voor den eerlijksten *Aziaat* dien hij kent.

Wat degelijkheid zoowel van kennis als van karakter betreft, was Crawfurd zeer beslist de meerdere van Raffles. Diens humbug, diens cant, diens windmakerij is hem volstrekt vreemd. Zoo was hij de man, die te Singapore de slavernij tegenging, welke door R. daar was ingevoerd en bevorderd (Thomson bl. 207). In zijne History of the Indian Archipelago onthoudt C. zich in den regel van het geschimp op de Hollanders, waaraan R., die te voren zoo lief tegen hen had gedaan, zoo lustig toegaf, en erkent royaal de vele fouten der Engelsche O. I. Compagnie, waarover de meer politieke R. placht te zwijgen als het graf. Den 4 Sept. 1816 schrijft de Resid. van Sam., dat C. hem eene bevolkingsstatistiek van dat gewest heeft gevraagd, daar hij „beezig is een beschrijving van het eijland Java te vervaardigen". Bij het hof van Djokja was hij zeer gezien. Dat paarden van hem aan wedrennen meedoen, lezen wij Gaz. 29 Sept. 1815; 23 Maart 1816. Zeer karakteristiek is een schrijven van hem van 10 April 1814: de Kapitein-Chinees te Samarang zegt, dat ik hem met een zakdoek heb geslagen; dat kan wel zoo wezen, but had I been inclined to inflict corporal punishment upon him, some more offensive weapon would have been chosen, nor, allowing for the peculiar manners of his country, will anyone consider that, even had matters proceeded to that extremity, the complainant had been very poignantly insulted. Hij schijnt dus voor Chineezen de grootste minachting te hebben gevoeld; niettemin was hij (History II, 463) sterk vóór kolonisatie met Chineezen in den Archipel. In later dagen is hij Resident van Singapore geweest. Abdullah (bij Thomson pag. 191) vindt Crawfurd blijkbaar een prul-Resident. Thomson p. 192 schrijft dit toe aan Abdullah's liefde voor Raffles. Abdullah zegt van hem (ib. pag. 208), dat hij te Singapore ook goed voor zich zelf zorgde; „he was impatient and of a quick temper; but in what he was engaged he did slowly and not immediately.... he was a man of good parts, clever and profound.... he was much bent down by a love for the goods of this world. His hand was not an open one, though he had no small opinion of himself; was zeer ongeduldig bij het hooren van klachten en het onderzoek van zaken. Volgens Thomson p. 209 is dit oordeel over C. niet onjuist.

Een *D. Crawfurd* (een koopman) wordt Proc. 2 Febr. 1816 be-

noemd tot Magistraat te Bat; Donald C. overlijdt te Bat. 8 Juli 1817. Volgens Campbell (I, 476) was *James Crawfurd,* die in 1820 te Samarang overleed als deelgenoot in Deans, Scott and Co., een broeder van John.

Dalgairns (*J.*) neemt als Luitenant deel aan de bestorming van Meester Cornelis (Conquest p. 19) en eischt 20 Sept. 1811 Soerabaja op. Febr. 1813 is hij Commandant van het Amboynese Corps, evenzoo in 1814 en 1815; wordt 24 Maart 1814 aangewezen tot waarnemend Town Major te Bat. en Aide-de-camp van den Lieut. Gov., ter vervanging van Travers; was als Town Major Commandant van het Burghercorps. Bij Travers' terugkeer uit Europa treedt deze weer op als Town Major en krijgt ook het commando over het Amb. corps, terwijl D. (Gaz. 19 Aug. 1815) Honorary Aide-de-camp wordt. Proc. 10 Aug. 1815 wordt hij Sub Treasurer op 2.000 Java Roep. p.m. en Proc. 3 Nov. 1815 lid van het Revenue Committee. Te zijnen huize werd 24 Maart 1816 het afscheidsdiner aan Raffles gegeven. Hij teekent ook het afscheidsadres van R.'s persoonlijke vrienden, Gaz. 6 April 1816. Fendall bevestigde hem als Honorary Aide-de-camp, Gaz. 20 April 1816. Een paar malen wordt zijn rang aangegeven als zijnde Captain, maar het zal wel steeds dezelfde persoon zijn.

Dalton (*D. H.*), Major, neemt deel aan de operaties tegen Meester Cornelis en die tegen Djokja (Conquest p. 19; 72; 181; 194). Wordt bij General Orders 28 Juli 1812 benoemd tot commandant „at Klatten and in the provinces of the Native Princes"; houdt 11 Dec. 1813 eene oefening van the light infantry battalion te Djokja, alwaar hij thans commandant was, in tegenwoordigheid van Raffles, die hem zijne goedkeuring te kennen geeft (Gaz. 1 Jan. 1814), hem benoemt tot Superintendent of the roads and bridges in de Vorstenl. op 500 Java Roep., en hem belast met de „superintendence" der corpsen van Prangwedono en Pakoealam (Gaz. 8 Jan. 1814). Doch reeds Gaz. 20 Aug. 1814 worden deze beide opdrachten ingetrokken. Proc. 15 Aug. 1815 wordt D. benoemd tot Resid. en Commandant te Makassar, waarheen hij 5 Sept. 1815 van Batavia vertrekt, en waar hij 3 Oct. 1815 optrad als vervanger van den Acting Resid. Captain Wood; hij bleef dit tot de teruggave. Een verstandig man met ruimen blik. Zie ook V. d. Kemp, Herstel p. 309.

Davidson (*J.*) (zijne vroegere qualiteit blijkt nergens) wordt bij besluit van 21 Oct. 1811 Acting Assist. Secretary to Govt. op 375 $. Wegens ziekte van Robison wordt hij Proc. 23 Nov. 1811 Acting Secretary; toen Robison ontslag vroeg, werd D. bij Proc. 11 Jan. 1812 opnieuw Acting Secretary op 1.000 $, tot hij Proc. 10 April 1812 deze betrekking moest overgeven aan Blagrave en terugtreden tot die van Acting Deputy Secr. op 500 $. Reeds in April 1812 (acte Piepers no. 701) kocht hij voor 60.000 Rds. papier een groot huis op Rijswijk. Den 20 Mei 1812 werd hij benoemd tot provisioneel Landdrost van Buitenz. op 300 $ en bovendien tot waarnemend Assistant in the Lt. Governor's office op 200 $; den 30 Mei nam hij het bestuur over van Couperus; wordt Proceed. 30 Juni 1812 beëedigd als Landdrost van Bz. Raffles, die toen op reis was, schreef 16 Juli dat de beide Assistant Secretaries met 1 Aug. worden afgeschaft en benoemde tevens Macquoid tot Landdrost van Buitenz.; deze bleef echter voorloopig in O. Java. Proc. 9 April 1813 wordt D. benoemd tot Civil Paymaster and Storekeeper te Samarang op 300 $ (vermoedelijk was hij dit reeds vóór dien datum); doch reeds 27 April 1813 wordt hij benoemd tot Resident van Rembang op 300 $; hij nam deze residentie 7 Mei over van Hartilieff. Proc. 10 Aug. 1815 wordt hij benoemd tot Resid. van Probol. en Bezoeki; hij geeft Rembang over aan zijn opvolger Flint 1 Sept. 1815, en neemt 20 Sept. zijne nieuwe resid. over van Davis. Hij bleef dezen post bekleeden tot de teruggave.

Een *John Davidson* uit Schotland kwam 14 Maart 1813 met verlof van Bombay op Java; hij vroeg ontslag uit den dienst en werd bij advertentie van 12 Febr. 1814 opgenomen in de firma Shrapnell and Co., die nu zou heeten: Shrapnell, Skelton and Co., (zie sub *Macquoid*); volgens Campbell I, 493 was hij een bloedverwant van den Resident. Volgens denzelfde (ib. p. 498) trouwde eene dochter van den Resident met H. A. C. Smissaert; hij is zeer verward daarover, zie ib. p. 435 en II, 929. Emma Davidson echter, die 16 Dec. 1835 te Pasoeroean met H. A. C. Smissaert trouwde, zal wel eene dochter zijn geweest van den beneden volgenden John.

Een *Philip Davidson* krijgt 1 Maart 1816 van zijn naamgenoot den Resident, die een familielid van hem was (Proceed. 1 Maart 1816), een licent tot houtkap in de bosschen van diens residentie. Blijkbaar vonden deze Schotten ons Java een goed land. Philip Davidson is 1819 handelaar te Samarang; in 1824 te Soerabaja.

In 1823 heeft een *John Davidson* twee suikermolens in Probo-

linggo. In 1824 heeft een John Davidson een huis en winkel te Samarang. Een John Davidson overlijdt te Pasoeroean 13 Mei 1850, oud 71 jaar.

Davies (W.) wordt herhaaldelijk, ook door de Regeering, verward met Luitenant C. E. Davis.

Komt Proc. 10 Oct. 1812 voor als Assistant and Indexer op het Secretary's Office op 200 $; wordt Proc. 9 April 1813 First Assistant op dat bureau en Examiner op hetzelfde salaris; den 16 Juli 1813 benoemd tot Assistant van Crawfurd bij den a.s. aanslag van Cheribon. Den 24 Sept. 1813 benoemd tot Assistant to the Resident van Tegal for settling the revenues of that District; als Acting Assistant Resident van Tegal wordt hij Proc. 22 Oct. 1813 benoemd tot Acting Deputy Collector of Customs te Samarang, welke betrekking hij 20 Nov. overnam als vervanger van Boggie, en 2 Mei 1814 overgaf aan Loudon, om naar Tegal te vertrekken als Assistant van den zieken Resident Keasberry, die echter reeds overleden was, toen Davies dienzelfden dag daar aankwam. Hij bleef nu waarnemend Resid. van Tegal, tot hij dit 22 Aug. 1814 kon overgeven aan Homer om weder naar Cheribon te gaan, alwaar hij volgens last van 30 Juli den nieuwen Resident Davy zou bijstaan in the Revenue arrangements; hij arriveerde aldaar 30 Aug. 1814 en trok er 350 $, welk salaris Proc. 14 April 1815 werd verhoogd tot 600 (sic) Java Roep. wegens zijne goede diensten „in establishing the recent detailed settlement in those districts", d.w.z. wegens de geweldige opdrijving van den aanslag der landrente, waarover weldra zoo geklaagd werd. Den 21 Juni 1815 neemt hij de residentie Cher. over van Davy en treedt dus op als waarnemend Resid., tot hij haar den 20 Aug. 1815 overdraagt aan Hanson. Proc. 10 Aug. 1815 was hij benoemd tot Assistant to the Resident of Rembang, in het bizonder voor de landrente, op 800 Java Roep.; hij aanvaardt deze betrekking den 22 Sept., en helpt Resident Flint bij den aanslag. Den 1 Mei 1816 nam hij Djipan over van P. van Teijlingen en bleef aldaar tot in Augustus te Bowerno, in temporary charge of Jipan, als Assistant Resident.

Davis (C. E.), Luitenant, wordt (ook in officieele stukken) dikwijls verward met W. Davies, die geen officier was.

Wordt bij schrijven van 15 Sept. 1813 tot Resident van Banjoewangi benoemd; treedt als zoodanig op 17 Sept.; wordt 2 Nov. 1813 toegevoegd aan Hopkins, bij wien hij reeds was, tot het verrichten

van den aanslag op 150 $; was van 16 Oct. tot eind Dec. 1813 derhalve Assistant Commissioner of Revenue in Probolinggo; werd bij schrijven van 24 Jan. 1814 benoemd tot Collector of the territorial revenues in Banjoewangi, en was aldaar, sedert de afzonderlijke residentie Banjoewangi bij schrijven van 24 Febr. 1814 was hersteld (zie onder *Garnham*) tevens Resident en militair commandant; als zoodanig verslaat hij 26 Febr. 1814 een bende gelande Balineezen met verlies van driekwart van hun volk en alle booten op eene na. Den 11 Oct. 1814 wordt hem opgedragen, den geschorsten Roxburgh te gaan vervangen; 1 Nov. geeft hij nu zijne residentie over aan O. Holst de Weerth en neemt 3 Nov. de betrekking van Resident en Collector van Bezoeki over. Bij schrijven van 10 Dec. 1814 wordt hij benoemd tot Collector of Revenue of the Besukie districts; bij een tweede schrijven van 12 Dec. wordt hem echter de opdracht verstrekt om zich naar Boeleleng te begeven ten einde een brief over te brengen aan D. Ainslie, met wien hij vermoedelijk terugkeerde, want den 7 Jan. 1815 geeft hij Bezoeki en Prob. als waarnemend Resident over aan dezen D. Ainslie en 13 Jan. aan denzelfde zijn ambt van Collector aldaar om opnieuw naar Bali te gaan. Den 24 Febr. 1815 bericht hij zijn terugkeer en de geschiede wederopneming van zijn collectorschap in Bezoeki; bovendien trad hij van 14 Juni tot 20 Sept. 1815 bij afwezigheid van den Resid. aldaar weder als diens plaatsvervanger op en gaf toen de residentie over aan J. Davidson. Zijn salaris als Collector was 1.000 Jav. Roep. Hij bleef dit ambt bekleeden tot de teruggave. Volgens Campbell I, 626 was hij in 1827 Captain bij de Garrison Staff te Singapore; volgens Thomson p. 127 schoonzoon van Colonel Farquhar aldaar.

Davy (*Captain L. H.*). Den 8 Nov. 1811 schrijft Gibbs te Soerabaja: „I wish to have Captain Davy of the 4th Bengal Volunteer Battalion appointed my Secretary; he reads, writes and speaks the Malay language". Hij wordt nu Proc. 23 Nov. 1811 benoemd tot G.'s Assistant and translator op 150 $, welke toelage Proc. 4 Jan. 1812 blijkt 200 $ te bedragen. Zijn titel was Assistant Deputy Commissioner; hij zat als zoodanig in den weg van Goldbach, die o.a. over zijn gebrek aan ijver klaagde. Den 7 Juli 1812 verving hij Assey als waarnemend Deputy Civil Commissioner, als hoedanig 5 Aug. 1812 Adams optrad, wiens Assistant hij dus weer werd. Hij bleef dit ook nog, nadat hij 2 Sept. 1812 was benoemd tot civiel gezaghebber of Resident te Bangkalan op 200 $, terwijl hij in eerst-

genoemde betrekking 100 $ had; de plaatsing was geschied op bizonder verzoek van den Sultan van Madoera, wiens vriend hij was; hij woonde echter te Soerabaja en had geen militair gezag. Adams verzocht 24 Sept. 1813, dat hij als Deputy Resident van Soerabaja speciaal mocht worden belast met het bestuur over de stad en ommelanden. Uit een schrijven van Adams dd. 30 April 1814 blijkt, dat D. tevens Magistrate was en belast met de kas; bovendien was hij nog steeds Resid. van Bangkalan. Toen Adams 2 Mei op expeditie ging, gaf hij de residentie Soerabaja over aan D. tegelijk met het militair commando; den 25 Mei was hij terug, waarop de Regeer. bij schrijven van 30 Juli 1814 D. benoemde tot Resident van Cheribon, als hoedanig hij 27 Aug. optrad; hij had er geen militair gezag. Hij maakte zich te Cheribon berucht door een enorm hoogen aanslag der landrente, doch gaf reeds 21 Juni 1815 de residentie over aan zijn Assistant W. Davies, om met verlof naar Europa te gaan; den 9 Aug. 1815 ging hij te Bat. onder zeil.

Uit Raffles, History II, 59 blijkt, dat hij op diens verzoek met hulp van den Panembahan van Soemenap drie Jav. inscripties vertaalde; ook uit bewaarde translaten ziet men dat hij Javaansch verstond.

Deans (*John*, ook geschreven *Jno*) wordt bij besluit van 28 Dec. 1811 benoemd tot Assistant to the Resident at Djocja op 200 $. Proc. 5 Jan. 1813 wordt zijn verzoek om ontslag als zoodanig ingewilligd. Had hij zich verdienstelijk gemaakt bij de verovering van den kraton (Conquest p. 197), den 11 Dec. 1813 wordt zijn verzoek toegestaan om in Djokja eene indigofabriek op te richten; den 1 Mei 1814 teekent hij met een Chinees een contract als opiumpachters in de Djokjasche Sultanslanden en Patjitan. Hij was toen geassocieerd met Robert Scott te Samarang, ja, blijkens eene klacht van Lawrence had hij reeds als Assist. Res. tabak laten opkoopen in Kedoe om die aan Scott te zenden. Niettemin spreekt Crawfurd in Proc. 22 Oct. 1813 van zijne scrupulous rectitude and integrity. Over het dienstjaar 1 Mei 1814—1 Mei 1815 hield het huis Deans and Scott de opiumpacht van Samarang, evenzoo over 1816/17. Den 20 Aug. 1814 wordt hem de vergunning geweigerd om verder in de Vorstenlanden te verblijven of aldaar handel te drijven. In 1819 gaat John Deans uit Deans, Scott en Co. Er blijven in: Robert Scott, J. P. Macdonald, James Crawfurd, Robert Morris en Charles Harris onder denzelfden naam van Deans, Scott en Co. Met ingang van 1 Jan. 1821 hief

deze firma hare kantoren te Samarang en Soerabaja op, en in den loop van dat jaar werd zij ontbonden. Nu beginnen John Deans, Robert Scott en Robert Morris de firma Deans en Co. Door het uittreden in 1823 van Scott en Morris bleef alleen Deans er in, en met 31 Dec. 1826 wordt zij opgeheven. Daarop ging Deans naar Europa, maar in 1828 associeert hij zich te Bat. met Maclaine Watson, onder wiens naam de nieuwe zaak wordt gedreven. Den 11 Dec. 1825 was D. te Bat. gehuwd met Margaret Cameron Hodges, de dochter van een koopvaardijkapitein. Crawfurd (History III, 522 noot) vermeldt hem als „my acute and intelligent friend", die hem aan gegevens had geholpen betreffende den handel in den Archipel.

Decker (*P.*), gewezen Resident te Bantam, een „mesties" (Dr. de Roo I, 326), echter te Haarlem geboren, huwde 1811 Petronella Michiels, weduwe van F. W. Houtman en een familielid van den landeigenaar Augustijn Michiels; was bij de verovering Secretaris, Kassier, Boekhouder en Pandbewaarder der Bank van Leening; wordt Proc. 23 Nov. 1811 in salaris gelijkgesteld met de Commissarissen dier Bank. Bovendien blijkt Proc. 1 April 1812 dat hij translateur voor het Jav. was (en wel de eenige te Bat.) op 100 $; zijn gansche personeel bestond uit een klerk op 8 $ en twee schrijvers à 5 $. Hij klaagt 29 Aug. 1814, dat hij met dit sobere personeel thans is geschrapt, en dat Adimonggolo op 600 Java Roep. plus 300 Java Roep. voor personeel thans met het werk is belast. Hij overleed 19 Nov. 1814.

Dillon (*J.*), Lieutenant, werd gewond bij den aanval op Meester Cornelis (Conquest p. 68). Proc. 14 Febr. 1812 benoemd tot Paymaster and Storekeeper te Soerab. op 200 $; wordt geschorst 23 Nov. 1813. Bij schrijven van 11 Jan. 1814 benoemd tot Vendumeester aldaar op 300 Java Roep. Proc. 21 Oct. 1814 benoemd tot Superintendent of public buildings te Soerab.; Proc. 14 April 1815 als zoodanig ontslagen wegens opheffing dier betrekking; hij bleef nog steeds Vendumeester. Gaz. 30 Maart 1815 bevat zijne benoeming tot Assistant to the Resident at Cheribon, waar hij echter reeds 7 Maart was aangekomen om die betrekking te vervullen.

Een captain Dillon vertrok van Bat. naar Calcutta 6 Sept. 1815. Of deze soms met den Lieut. kan verward zijn bij een van bovenstaande benoemingen is niet zeker.

Dixon (*John*), scheepsbouwer te Lasem, gaat begin 1817 naar Europa. Overlijdt te Rembang 14 April 1824.

Domis (*H. J.*) van Alkmaar (denkelijk verwant aan Magdalena Clementia Domis van Samarang, de vrouw van P. Engelhard), kwam op Java 10 Mei 1807, trouwde 4 Aug. 1811 Sara Francina Waterloo, dochter van den Resid. van Cheribon, en was bij de komst der Engelschen Adjunct Inspecteur over de Koffiecultuur; toen Winckelmann als Inspecteur ontslag vroeg, beval hij 16 Oct. 1811 D. aan voor opvolger; deze werd dan ook Provisional Superintendent of coffee culture in the Samarang district op 200 $, totdat Hope hem 8 April 1812 zijn ontslag meedeelde. Gaz. 4 April 1812 bevat zijne benoeming tot Fiscaal der Houtbosschen; het salaris was 200 $. Bij schrijven van 24 Mei 1813 benoemt de Regeer. hem tot lid der Weeskamer te Samarang; het salaris beliep 100 $. In Mei 1816 treffen wij hem aldaar als Acting Ass. to the Resident. Wordt 1819 Inspecteur van Financiën. Eenige jaren later werd hij Resident te Samarang, zie levensbeschrijving in Encycl. van N.-I. Zijne tweede vrouw was C. A. Palm. Hij overleed te Brummen 7 Mei 1842, oud 60 jaar.

Doornik (*Mr. Joh. Adr.*), geboren in 1764 te Eisch, Esch of Eschma bij 's Bosch, kwam op Java 1798 als lid van den Raad van Justitie; trouwt te Bat. in 1800 met Theodora Corn. Hendrika Keijzer van Joana; hare zuster trouwde in 1804 met H. Tilenius Kruijthoff. D. is het type van een Compagniesdienaar met protectie (naar het schijnt van den ouden Siberg), zelfs niet in staat om behoorlijk Hollandsch te schrijven, laat staan Engelsch, zoodat hij hardnekkig met de Eng. Regeer. bleef correspondeeren in zijne moedertaal. Op 28 Dec. 1812 zendt de uil zoowaar een langen nieuwjaarwensch in het Nederl. aan den Lieut. Governor. Op eene vraag 19 Juli 1813 van den Scriba te Joana, wat er gedaan moet worden om de nieuwe ongewilde duiten gangbaar te maken, antwoordt deze held in margine: „Een helder pak op den bazaar". Den 30 Mei 1813 schrijft hij aan de Regeer. naar aanleiding van eene vermindering van zijn traktement: Ik zal „eene verdubbelde aanstrenging van ijver trachten aan den dag te leggen, teneinde in Uwer Excellentie hooger dan geldswaarde geschatte goedkeuring mijne beloning te vinden". In April 1812 moet hij eene gevangenis inrichten en stelt nu voor, daartoe eene mesigit te gebruiken, welke de Regent bezig is te bouwen;

van vergoeding geen woord. In Juni 1815 heeft hij een plan om te laten vaccineeren door oude wijven.

Bij de komst der Eng. was hij Oud-Advocaat-Fiscaal, Landdrost van Pekalongan; Janssens betuigde hem zijne ontevredenheid over zijne laksheid in die dagen. Toen in Nov. 1811 Van Haak werd afgezet als Landdrost van Japara, werd zijn collega D. tot zijn vervanger benoemd, die 29 Nov. als zoodanig optrad; zijn salaris was 350 $. Hij is dit gebleven gedurende het gansche Eng. bestuur; 18 Juli 1816 besloten ook Comm.-Gen. om hem voorloopig te handhaven; hij was nog in 1820 Resident van Japara en is Res. van Jap. en Joana gebleven tot 1823. Doch in Sept. 1813 belastte Raffles niet hem maar Eales met den aanslag der landrente in zijn gewest; wel bepaalt Raffles den 18 Jan. 1814 een salaris van 500 $ voor den „Resident and Collector", maar in Maart 1814 is Macquoid aldaar als Collector werkzaam; in 1814 wordt Heyland met den aanslag belast, die dan ook bij zijne correspondentie met de Regeer. over dergelijke zaken den Resident eenvoudig negeert; 17 Mei 1815 schrijft de regeer. aan D. dat een English Assistant, Mr. Brown, has been recently appointed to your Residency, zoodat hij nu met diens hulp in het Engelsch zal moeten correspondeeren; hij krijgt nog eene zure vermaning om meer attent te zijn; van de landrente heeft hij alleen de inning te verrichten. Niettemin werd in Juli 1815 zijn salaris gebracht op 1.200 Java Roep. Raffles heeft hem een monument gesticht, door in zijne History (I, 254) 's mans rapport anno 1812 over den Javaan te vermelden als „amusing" door bekrompenheid. Zie ook Van der Kemp, Herstel p. 238.

Doorninck (*Mart. van*), geb. te Deventer 1787, waarschijnlijk verwant aan R. G. van Polanen (Dr. de Roo II p. 126), kwam op Java 13 April 1808; was in Juni 1811 Adjunct Eerstgezworen klerk ter Secretarie der H. Regeering, translateur in de Fr. en Eng. talen en boekhouder van 's Lands drukkerij. In April 1812 vinden we hem als Second Assistant op het Dutch translator's office op 150 $, in Oct. 1812 als Dutch translator op het Secretary's office op hetzelfde salaris. Bleef op de Secretarie tot wij in Gaz. 4 Juni 1814 zijne benoeming vernemen tot Assistant to the Resident of the Environs. Bij de herhaalde afwezigheid van Resident W. Ainslie trad v. D. reeds van 1 Juli tot 4 Oct. 1814 als waarnemend Resident der Ommel. op; ook daarna moest hij telkens voor zijn chef invallen, totdat hij de residentie 14 Jan. 1815 overgaf aan Methven en weer

Assistant Res. werd. Hij dateert zijne brieven in den regel van Bidaratjina. Dit was zijn eigendom. In Oct. 1815 en later vinden we hem in die qualiteit te Buitenz. als opvolger van Van der Poel. Maakt den indruk van een bekwaam man. Huwde te Bat. 15 Nov. 1813 met Jacoba Wilhelmina Bremer, waaruit gedoopt 2 Juli 1820 Charlotte Johanna Marguerita en 17 Maart 1822 François Hendrik Izak Martinus. Wordt 1819 Ass. Res. van Politie van Batavia. Hij hertrouwde met J. W. von Gutzlaff. Overleed vóór 1821.

Adelaide Louise van Doorninck is 1833 de vrouw van J. S. M. Neitzell te Tjiandjoer.

Dragheim (*G.*) was einde 1810 Onderhavenmeester te Soemenap; wordt aldaar in Nov. 1811 Drost; soms heet hij Resident; zijn salaris was 100 $. Den 12 Oct. 1812 droeg Adams echter (daar een Drost of Resident te Soemenap niet in de formatie was opgenomen) zijne werkzaamheden op aan Garnham, die het militair gezag over het gansche eiland Madoera voerde. Toen Garnham echter te Samarang als vervanger van Lawrence optrad, gelastte de Regeer. aan Dragheim bij schrijven van 4 Nov. 1812 om de „civil duties" te Soemenap weer op zich te nemen, die hij 18 Nov. 1812 aanvaardde, maar reeds den 13 Jan. 1813 overgaf aan Clark. Bij Proc. 22 Jan. 1813 werd hem voor die waarneming 250 Sonat Rup. p. m. toegelegd.

Zijne vrouw heette C. J. van Houten.

Drognat (*J. T.*), gewezen Eerste Luitenant der rijdende artillerie, is 1812 en 1813 onder Cornelius werkzaam als landmeter tweede klas, opnemer en teekenaar; was Juni 1813 bezig aan het teekenen van „the large geographical chart of Paccalongang"; wordt 14 Juli 1815 met zijn assistent Kram belast met de opneming en kaarteering van Toeban, waarmee hij in Sept. 1816 nog bezig was.

Drost (*Gerrit*) van 's-Gravenhage, kwam op Java 1786, was bij de verovering President van Boedelm. en Eerste Vendumeester; was in 1813 Notaris, „hetwelk voor het tegenswoordige een sober bestaan opleverd", schrijft hij. Verzamelde niettemin boeken, curiosa, etsen, penningen enz. Wordt 1835 gepensionneerd als lid der Weeskamer. Overlijdt 15 Mei 1836 oud 71 jaar. De weduwe heette Charlotte Josepha von den Busch. Zij overleed 29 Dec. 1844.

Dubois (*J. A.*) van Middelburg; vergelijk Priangan IV p. 710

noot 2; opgeleid aan de Marineschool te Samar., bij de verovering Kapitein der genie. Werd 9 Nov. 1811 aangesteld tot Surveyor and in charge of charts and plans op 150 $. Proc. 28 Nov. 1811 wordt hij benoemd in eene commissie voor de bewaring van plans en kaarten; Proc. 15 Aug. 1812 blijkt, dat hij een algemeen register had te maken van de te Bat. bijeengebrachte stukken van dien aard; echter blijkt, dat hij in 1812 steeds te Buitenzorg werkzaam was (waaruit misschien volgt, dat die kaarten daarheen waren overgebracht); ook dat hij zelf meewerkte aan het verbeteren van kaarten; tot zijne beschikking stond een teekenaar op 150 $ (dus Brandel). Den 7 April 1813 schrijft de Regeer. aan den Resid. van Bantam, dat D. in verband met den afstand van landen aldaar, derwaarts gaat als Assistant surveyor. Hij bleef verder gedurende het heele Eng. bestuur met Flikkenschild werkzaam aan de opneming van die residentie. Werd er later Assistent Resident. Maakte zich vooral in de Lampongs verdienstelijk (Van de Graaff I, 34; Francis, Herinneringen I, 106; 112; 136 e.v.).

Dupuy (*James*), geb. te London 20 April 1792, kwam op Java 24 Maart 1812, dus nog geen 20 jaar oud. Zijn vader was nog in 1818 in dienst der Eng. O. I. C. (Bijdr. 1898 p. 249); hij was verder een oomzegger van Pierre Philippe Dupuy van London, die 3 Dec. 1786 te Bat. trouwde met Alida Olpherdina Janke, vermoord werd als Commandeur van Bantam en wiens dochter en eenige erfgename was Maria Wilhelmina D., welke in 1813 uit Engeland, waar zij bij hare Eng. familie had gewoond, overkwam en later trouwde met Van Heerdt, terwijl onze James, die dus haar neef was, den 31 Mei 1815 trouwde met Elis. Joh. van Groll. Uit de Gaz. van 13 Juni 1812, waar hij ten gerieve der Ned. ingezetenen een Eng. vers vertaalt niet in het Ned. maar in het Fransch, blijkt wel, dat hij heel weinig Ned. verstond; in 1815 vertaalt hij echter Doornik's brieven in het Engelsch.

Hij komt reeds Proc. 10 Oct. 1812 voor als Assistant Secretary and Registrar op 300 $. Proc. 12 Maart 1813 wordt hij van First Assistant bevorderd tot Deputy Secretary op 375 $. Bij kennisgeving van 28 Mei 1813 tevens benoemd tot Commissioner of the Court of Requests te Bat.; dit laatste bracht geen salaris mee; evenmin de betrekking van lid van het Commercial Committee, waarmee hij tegelijk werd vereerd, maar als Deputy Secretary was zijn salaris thans 500 $, misschien omdat hem Gaz. 23 April 1814 was opgedragen

to officiate as Secretary to Govt., namelijk gedurende de reis van Assey naar Bengalen, die 23 Sept. terugkwam. Volgens Addison (p. 378) werden Assey's werkzaamheden tusschen hen verdeeld en bleef Dupuy, die op beschermenden toon a pleasant young man wordt genoemd (ze waren beiden even oud !) belast met what he at present chiefly manages — the Batavian business. Proc. 1 Nov. 1813 was hij bovendien op 100 $ benoemd tot Superintendent der Pers en der Gazette; den 29 Oct. 1814 schrijft de Regeer. aan Bauer, dat D. has resigned the office of Editor of the Gov. Gaz. Hij werd als Superintendent of the Gov. Press opgevolgd door Hanson. Voor dergelijken arbeid had hij anders veel lust; reeds in de Gaz. van 9 Mei 1812 komen verzen van hem voor op zijn vertrek uit Engeland; zoo vindt men in het nummer van 23 Jan. 1813 een gedicht van hem op de overwinning bij Salamanca, maar nu en dan gaf hij in zijne Engelsche rijmelarijen (veel meer is het niet), welke hij, in strijd met de gewoonte, placht te teekenen met zijne voorletters, wat veel toe aan dartele neigingen, die verontwaardigde protesten van schaamroode Britishers uitlokten, welke hem ten slotte deden verstommen. Hij bleef tot het eind Deputy Secretary (werd Proc. 3 Nov. 1815 ook lid van het Revenue Committee) en ging daarna over in Ned. dienst als Secretaris van den Raad van Financiën. Elout vond hem „braaf en niet onbekwaam" (Van Deventer p. 245). Heeft allerlei hooge betrekkingen bekleed en is eerst 27 Mei 1881 overleden. Zijne vrouw was, als gezegd, Elisab. Joh. van Groll, geb. te Zwolle 1789, overl. te Batavia 3 Oct. 1861. Uit dit huwelijk waren kinderen.

Zijn oudste *zoon* was Pieter Breton v. Groll (Testam. Drost 20 Juni 1817 no. 10384). Zijn broer heette Pieter Philip du Puy. Eene Petronella Philippina Du Puy, vrouw van P. A. Oelrichs, overlijdt te Bat. 30 Juni 1835.

Eales (*J.*), Lieut. Col. van Comps. troepen, wordt, pas van verlof naar Europa teruggekomen en van Calcutta naar Java gezeild (Gaz. 29 Febr. 1812), bij General Orders van 22 April 1812 belast met the temporary command of the Batavian Division of the army. Den 28 Mei 1812 benoemde Raffles hem vanuit Tegal tot provisional Member of Council until further orders; volgens de Gaz. van 13 Juni nam E. zitting op den 12en, maar volgens de Proc. alleen op 3 Juli en 22 Juli 1812; bij de eerstvolgende vergadering, den 15 Aug., was Gillespie terug, die na 1 Febr. niet verschenen was. De Gaz. 15 Aug. 1812 bevat zijne bevordering tot Colonel. Wordt bij

General Orders van 22 Oct. 1812 benoemd tot Resid. en Commandant in Palembang en Banka, waarheen hij 1 Nov. vertrekt; hij genoot als zoodanig 500 $. Hij werd echter op Banka ziek en moest naar Java terug (Widow p. 606; 609) en werd bij Gaz. 27 Maart 1813 opnieuw belast met the command of the Western Division. Bij Gen. Orders van 1 Mei 1813 aangewezen to command the Samarang Division of the army (ter vervanging van Watson), en Proc. 24 Aug. 1813 bovendien tot Resident aldaar. Den 1 Sept. nam hij de residentie over van Hardy, maar hij vertoefde zeer zelden te Samar., zoodat veeltijds Hardy als Deputy Res. het werk deed. Proc. 17 Sept. 1813 zegt Raffles, dat hij E. heeft belast met den aanslag der landrente in Samarang (met Kendal en Demak) en Japara (met Joana, Pati en Koedoes); Pemberton was echter reeds 2 Sept. aangewezen om hem te helpen. Als Resid. trok hij 600 $ plus 2 % der netto opbrengst van de landrente; als officier bovendien 1948 Sonat Rupees p.m. Hij was echter voortdurend ziek, zoodat 8 Oct. 1813 Macquoid hem wordt toegevoegd voor den aanslag van Japara. Den 6 Nov. 1813 wordt goedgevonden, ook Luitenant Eckford aan hem toe te voegen; 23 Jan. 1814 wordt hem een verlof van 2 maanden verleend, met bepaling dat Crawfurd hem zal vervangen; het Revenue Dept. wordt aan den Resident onttrokken en onder Cotes geplaatst. Crawfurd bleef echter slechts tot 12 April; den 18 April geeft E. zijne residentie over aan den nieuwen plaatsvervanger Garnham. Bij schrijven van 10 Mei 1814 bericht de Regeer. aan E. (die nog steeds Resid. van Samarang heette), dat hij tot plaatsvervanger van Crawfurd als Resid. te Djokja is benoemd; hij aanvaardt die betrekking 29 Mei, geeft haar 5 Juli 1814 weder over aan Crawfurd, neemt 15 Juli 1814 Samarang weer over van Garnham. Bij schrijven van 1 Aug. 1814 bericht de Regeer. hem, dat hij zal omwisselen met Adams te Soerabaja, als Resid. en Commandant; den 12 Aug. verzoekt hij echter wegens ziekte ontheffing dier benoeming, wat 26 Aug. wordt toegestaan. Den 1 Sept. 1814 nam Adams de resid. Samar. over, die er ook Commandant werd. Wat er vervolgens met E. gebeurde, is mij niet bekend; misschien werd zijn verlof verlengd; hij maakte echter promotie tot Major-General, kwam 11 Mei 1815 van Soerabaja te Bat. en vertrok 1 Juni met Adams naar Europa. Over zijne geschiktheid voor eene burgerlijke betrekking is het niet mogelijk te oordeelen, daar hij eigenlijk nooit daarin optrad.

Eckford (*J.*), Lieutenant 6th Batt. Bengal Volunteers, wordt Proc. 21 Oct. 1811 benoemd tot waarnemend Secretaris van den Lieut. Gov. op 375 $; Proc. 14 Febr. 1812 tot Assistant Secretary Public Dept. op 300 $; den 16 Juli 1812 tot Assistant to the Resident at the Court of Souracarta op 375 $; den 11 Nov. 1812 tot Secretary to the Civil Commissioner (*d.i. Hope*) and Assistant to the Commissioner for settling the transferred districts, op 200 $ for each appointment. Proc. 22 Jan. 1813 wordt hij benoemd tot Resident van Grobogan met Poerbadadi en Wirosari op 250 $ p.m. en 2 % der revenue collections; echter blijkt hij tevens Secretaris van Hope te zijn gebleven, ook nadat hij als zoodanig eenigen tijd wegens ziekte door Loudon en Greene was vervangen. Als Resident heet hij nu eens Resident van Grobogan, dan weer Resident van Poerbodadi. Den 6 Nov. 1813 keurt de Regeer. goed, dat hij wegens ziekte van Eales assisteert bij den aanslag van Samarang; voor dien arbeid trok hij 150 $ p.m. Den 24 Jan. 1814 schrijft de Regeer. hem, dat hij wordt benoemd tot Collector of the late residencies of Purpadados and Djepan op 1.200 Java Roep.; „this arrangement is not at present to interfere with the settlement of Lieutenant Pemberton's late residency", waarmee Pemberton zal doorgaan on the tiang halit system. Hij kwam 22 April 1814 te Padangan en aanvaardde er het bestuur over Grobogan en Djipan als Resid., opvolger van Pemberton; hij bleef echter tevens zich Resident van Poerbodadi noemen en had twee residentiehuizen, een te Grobogan en een te Padangan. Bij Proc. 10 Aug. 1815 werd de residentie Grobogan en Djipan opgeheven, doch E. bleef voorloopig belast met het bestuur daarvan; tevens echter werd hij benoemd tot Collector of Revenue in Soerabaja, als opvolger alweer van Pemberton; E. beschouwde dit als eene promotie en gaf 3 Sept. 1815 Grobogan en Djipan over aan Van Teijlingen, om 8 Sept. het werk van Pemberton over te nemen. Had, volgens Crawfurd, Pemberton den aanslag in Soerabaja veel te hoog opgedreven, dezelfde Resident prees E.'s tenderness for the native character. Doch reeds 13 Dec. 1815 moest hij zijn collectorship overgeven aan Cotes en naar Bat. vertrekken om zich weer bij den troep te voegen. Den 20 April 1816 werd hij belast met het commando over het Amboynese Corps. Hij was een der onderteekenaars van het afscheidsadres van Raffles' persoonlijke vrienden, Gaz. 6 April 1816. Een welmeenend jongman.

Ekeboom (*P.*), een Ceilonsche mixties, onder Daendels Eerste

luitenant der rijdende artillerie, was van af Juni 1812 Assistant to the Resident te Cheribon op 150 $. Waarschijnlijk is dit op te vatten als een schrijversbaantje; eerst 17 Sept. 1813 schrijft de Regeer. aan den Accountant, dat hij is benoemd tot Assistant aldaar; we vinden deze benoeming in Gaz. 18 Sept. en andermaal in Gaz. 18 Dec. 1813, omdat hij den 9 Dec. tot opvolger van den Assistant Higgins was benoemd, die 21 Dec. naar Bengalen vertrok. Om ruimte voor dezen te maken, was E. intusschen in Tegal geplaatst. Gaz. 22 Oct. 1814 bevat opnieuw zijne benoeming tot Ass. to the Res. of Tagal, waar hij 1 Nov. aankwam. Hij overleed te Cheribon 29 Maart 1815.

Engelhard (*P.*), zie Priangan I, p. 88 e.v. Was bij de verovering Minister te Djokja. Vraagt 28 Sept. 1811 ontslag als zoodanig wegens ziekte; hij was overigens „als een Hollander van de oude constitutie" den Engelschen genegen. Dit ontslag werd aangenomen bij een schrijven van de Regeer. van 25 Oct. 1811, overhandigd door zijn opvolger Crawfurd, die 15 Nov. als Resident optreedt. Zijn weduwe Cath. Joh. van Riemsdijk hertrouwde 11 Oct. 1812 met P. van Heemstede Cappelhoff.

Erentreich (*C. F.*) wordt Proc. 15 Aug. 1812 benoemd tot Scriba te Grissee. Teekent zich echter ook wel Assistent Resident. Zijn voorganger G. W. A. de Roock had 50 $ traktement. De Halfyearly Directory 1815 noemt E. als Assistant in Grissee; het boekje voor 1816 noemt hem Scriba.

Ermatinger (*J. R.*), een Zwitser, kwam in Juni 1789 op Java; was bij de verovering Koffieopziener in Soemedang; wordt 2 April 1812 bevestigd als Opz. 1e klas aldaar op 100 $. Overleed er in 1836 of '37 op hoogen ouderdom.

Everest (*George*), geboren 1790, ging 1806 als cadet naar Indië. Diende op Java als Luitenant der Bengal Infantry tijdens Raffles, die hem den 13 Juli 1815 eene instructie gaf voor de reeds door Colebrooke begonnen opname der Solorivier. Heeft later naam gemaakt als Surveyor General of India. Naar hem is genoemd de Mount Everest, de hoogste berg der aarde, zoodat hij nog zal worden vermeld, als de namen van Raffles en Minto reeds zullen zijn vergeten.

Evertse (*E.*) wordt scriba te Tegal 15 Dec. 1811; komt als zoodanig voor in 1812 en 1813.

Farquharson, Lieutenant, wordt Proc. 12 Sept. 1815 benoemd tot Assistant Res. te Cheribon; komt aldaar op dienzelfden dag in die qualiteit aan, doch wordt reeds Proc. 27 Oct. 1815 teruggeroepen om naar Bombay te gaan.

Fendall (*J.*), geb. 1762, door Moira benoemd tot Lt. Gov. van Java en Onderhoorigheden 8 Dec. 1815 (Van der Kemp, Teruggave p. 13); komt op de reede van Bat. 11 Maart 1816 met zijne vrouw en drie dochters; landt den 12en en wordt direct geïnstalleerd. Hield een beetje opruiming onder Raffles' personeel. De Gaz. 6 Juli 1816 stelt dan ook bij den versregel: And latent storms on every gale are borne, de aanteekening: exampled in the Ex-Residents, Ex-Assistant-Residents, Ex-Collectors etc. Zijne bemoeiïngen betroffen (blijkens bewaarde kantteekeningen) speciaal zaken van rechtspraak; ook bij andere kwesties openbaart hij nu en dan a pettifogging spirit; bijv. Proc. 27 Mei 1816, waar hij naar aanleiding van de verhuring van een perceel djatibosch heelemaal in het onbevolkte Banjoewangi, eerst verlangt te weten hoeveel en wat soort van boomen op dat perceel staan! Overigens een veel nauwgezetter en meer rechtschapen man dan Raffles, eenvoudig en vrij van humbug en cant, maar zéér alledaagsch van geest. Bleef op Java tot 29 Juni 1817 (Bat. Cour. van 5 Juli no. 17); later Member of Council te Calcutta.

Flikkenschild (*J.*) van Samarang, doet 1806 eindexamen der Marineschool aldaar als cadet der artillerie en wordt geplaatst „bij de meetcommissie"; is bij de verovering Eerste luitenant. Is Jan. 1812 teekenaar 1e klas onder Cornelius; 10 Maart 1812 noemt deze laatste hem en Karseboom „two of my best draftsmen"; op last van Raffles waren zij naar Buitenz. gezonden, waar zij in Juni 1812 bezig waren met „het afteekenen van de onlangs door mij verbeterde kaart van het eijland Java", en die van Celebes en Banka, schrijft Dubois. Daarna is F. als assistent van Dubois werkzaam in Bantam, alwaar Francis (Herinneringen p. 100) hem in 1815 vond; in 1850 woonde hij te Solo.

Flint (*William*), Captain of the Royal Navy, trouwde in 1811 te Malakka met Raffles' derde en meest geliefde zuster Mary Anne,

geb. 1789, de eenige der zusters, die op schoonheid aanspraak kon maken; zij was met haar broer uitgekomen en in 1805 met een Q. D. Thompson gehuwd, die in 1809 was overleden. Uit Flint's huwelijk werd 18 Jan. 1813 bij de Luthersche gemeente te Bat. gedoopt een zoon Stamford Charles Raffles, die al den 16 Sept. 1812 was geboren. De eenige thans nog levende afstammelingen van Raffles' ouders zijn gesproten uit Flint en Mary Anne, terwijl zij, die den naam Raffles dragen, uit een broer van diens vader zijn.

Bij beschikking van Minto 9 Aug. 1811 werd F. aangewezen to take charge of the public property captured at Batavia, eene beschikking, die bij Admiraal R. Stopford zulk eene woede wekte, dat hij 6 Sept. den Captain met eene crimineele vervolging bedreigde, als deze het zou wagen zich te bemoeien met de zaken der door leger en vloot van Zijne Majesteit benoemde Prijsagenten. De benoeming van F., die een merkwaardig bewijs van Raffles' invloed bij Minto is, had, blijkens Proc. 10 Aug. 1815, ten doel om dezen zekere extra procenten van den buit te bezorgen; het voorwendsel was echter dat, daar ook troepen en schepen der Compagnie aan de verovering hadden deelgenomen, er diende gezorgd, dat een deel daarvoor werd afgezonderd; hun recht hierop werd echter door de Prijsagenten ontkend en F.'s benoeming genegeerd, ook omdat deze niet van den G.-G. had moeten uitgaan maar van de belanghebbenden. Toen Minto nog te Bat. was, drongen de Prijsagenten er bij Flint op aan, dat deze om eene bepaalde omschrijving van zijne bevoegdheden en eene officieele benoeming zou verzoeken. Maar daar kwam niet van; Raffles vond het denkelijk meer geraden om alles vaag en onbestemd te laten, meenende te zijner tijd de Prijsagenten wel te zullen kunnen bepraten om zijn zwager te erkennen, wat geheel falikant uitkwam. Men kan begrijpen, welke onaangename discussies het een en ander na Minto's vertrek veroorzaakte, en hoe Raffles' prestige bij de militairen daardoor werd geschaad.

Intusschen had F. den 3 Nov. 1811 zijne nieuw verkregen betrekking van Inspecteur Generaal der Houtbosschen en van den weg, beide beoosten Soemedang, aanvaard (de datum der benoeming is onzeker), respectievelijk op 500 en 200 $; onder de eerste was die van Timberstorekeeper begrepen. Proc. 28 Maart 1812 werd hij bovendien Superintendent of Marine Accounts op 200 $, een expres voor hem gecreëerd baantje, dat 1 Oct. 1812 werd ingetrokken, doch door hem bekleed bleef, totdat zijn salaris als Timberstorekeeper den 19 Febr. 1813 kon worden verhoogd tot 600 $; Superin-

tendent van den weg bleef hij, totdat ook dit baantje bij zijn vertrek naar Europa 1 Nov. 1813 werd afgeschaft. Proc. 10 October 1812 wordt hij ook vermeld als havenmeester te Rembang en Superintendent der werf op $ 500; zijn totaal salaris (ongerekend dat als officier) beliep toen 1.100 $ p.m. Of Flint's bemoeienis met de werf te Rembang (zie de personalia van Foote) eene bron van ongeoorloofde inkomsten kan hebben uitgemaakt, blijkt niet. Hij benutte echter de gelegenheid, om Gouv. grond bij Serondol te koop te vragen, een perceel van 23 morgen, waarop hij alvast een huis had gezet en waarbinnen de desa Serondol lag; besloten werd toen (Proc. 24 Aug. 1813), hem geen koop maar huur toe te staan van een stuk buiten gezegde desa; later nogmaals (Proc. 19 Nov. 1813), dat die huur voor 25 jaar zou zijn; niettemin schrijft de Resid. van Samarang 10 Oct. 1815, dat hij de 18 $^{2}/_{5}$ morgen grond, door Flint aangevraagd, taxeert op 125 Sp. Dollars, waarop den 19 Oct. 1815 het marginaal besluit valt: The sale of the ground for this sum is authorised and the transfer may be made accordingly. In het bijvoegsel der Bat. Cour. van 2 Aug. 1817 vindt men eene advertentie, waarbij Flint dit perceel van 50 acres (dus ongeveer $^{1}/_{3}$ meer dan volgens de opgave van den Resident), genaamd Mount Olivia, met het huis daarop te koop presenteert, met de bijvoeging: The ground was purchased from Govt. and is held in perpetuity. De verkoop aan F. was dus een der maatregelen van Raffles met het oog op zijn eigen aftreden. Over dit land zie Tijdsch. voor Nijv. en Landb. XXII (1878) p. 571.

Den 1 Oct. 1813 kwam F. met zijne vrouw te Bat.; samen vertrokken zij den 21 Oct. naar Engeland met hun kind en Miss Raffles, wellicht Harriet. Deze reis geschiedde, blijkens Proc. 22 Oct. 1813 (waarbij hem verlof werd verleend) om zijne belangen als Prijsagent te verdedigen; hij kreeg vrije passage, zijn traktement hield echter op en met zijn baantje van Timberstorekeeper werd 1 Nov. Raffles' andere zwager Brown begunstigd. Eerst 31 Juli 1815 kwam F. (zonder zijne vrouw) terug, samen met Travers en John Scott; Proc. 10 Aug. 1815 wordt hij nu benoemd tot Superintendent of Teakforests en Resid. van Rembang. Den 1 Sept. bericht hij de residentie te hebben aanvaard. Elk dezer beide betrekkingen, die hij tot den terugkeer der Nederl. bleef bekleeden, gaf hem 1.200 Java Roep. p.m.; verder had hij 5 % der custom duties, maar dit beduidde weinig. Van Fendall kreeg F. nooit wat anders dan hatelijke opmerkingen te hooren. Begin Febr. 1817 verliet F. Java; in 1820 kwam

hij er terug om te Samarang zaken met Deans en Scott af te doen; zijne vrouw was toen te Singapore en zij beiden evenzoo in 1822. Raffles had aldaar in 1819 een perceel grond voor hem gereserveerd (Campbell I, 623; Widow p. 441; 461; 531). In 1824 was Flint havenmeester te Singapore (Nahuijs, Brieven over Bencoolen p. 241, die ook meedeelt, dat men daar destijds nog *gratis* grond in eigendom kon krijgen, wanneer men de opgezetenen uitkocht).

Foote (*John*) (of dit de „Engelsche kapitein Foote" is, vermeld in een besluit van Daendels 22 Aug. 1810, die namens Admiraal Drury te Bat. kwam, blijkt niet). De Regeer. zegt Proc. 22 April 1814, dat hij was employed a length of time in His Majesty's dockyards. Werd in Oct. 1811 benoemd tot Master Attendant te Rembang en Superintendent of shipbuilding, of wel Master Builder, zooals hij ook wel heet; den 17 Febr. 1812 nam hij ook de stores (denkelijk de Marine stores) te Rembang en Joana over (reeds in Proc. 1 Nov. 1811 wordt de gecombineerde betrekking van Master Attendant and Storekeeper at Rembang vermeld met het salaris van 500 $); vervolgens kreeg hij ook het beheer der houtstapelplaatsen te Rembang, dat hij echter weldra aan Flint moest afstaan, die Proc. 26 Febr. 1813 bovendien tot zijn chef in zake de timmerwerf werd gemaakt. Foote was een bazig en brutaal heerschap en zijn werk bestond niet uit louter meesterstukken. Zijn salaris wordt verschillend opgegeven, 500 $, 300 $, 600 of 660 Java Roep. Den 16 Jan. 1814 schrijft de Regeer. aan den Resident van Rembang, dat zij de werf aan Foote wil verhuren, doch zóó dat het werkvolk onder hare eigene orders blijft; van toen af was de werf eene particuliere zaak en F. bleef dus enkel Havenmeester, wat hij nog was bij de teruggave.

Forssteen (*W. H.*), Lieuten. Col., komt 19 April 1816 uit Bengalen te Bat.; wordt Proc. 26 April benoemd tot Resid. van Tegal en bij Gen. Orders van denzelfden dag tot militair commandant over Tegal en Cheribon; neemt 11 Mei de residentie over van Ivatts en blijft zijne betrekking bekleeden tot de teruggave. Het heet dat hij er van gebruik maakte om goedkoop koffie op te koopen. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 254; N.-I. Bestuur p. 23.

Francis (*E.*) (nergens heb ik in het Eng. archief of de Gazette een spoor van dezen man ontdekt) landde op zijn 17e jaar als schipbreukeling aan de kust van Straat Soenda in Juni 1815 en werd

reeds in Augustus door Resident Yule aan een baantje van 150 ropijen geholpen. Hij kwam buitengewoon goed van pas, want juist 1 Maart 1815 had de Resident geklaagd, dat zijn eenige Europeesche schrijver geen Engelsch verstond. Francis, die in 1798 dicht bij Cochin was geboren (Herinneringen, I, 76), verstond die taal wel, maar noch Maleisch noch Nederlandsch. Ging later in Nederl. dienst over en bracht het tot hooge betrekkingen, ook tot President der Javasche Bank.

Garnham (*Robert C.*), Captain 3d Batt. Bengal Volunteers, een der meest gebruikte helpers van Raffles, omtrent wien echter (zoo als dat met meer ambtenaren het geval is) uit de Proc. heel weinig blijkt.

Den 11 Oct. 1812 schrijft hij, dat hij sedert 23 Jan. op last van Gibbs het civiel en militair gezag over het gansche eiland Madoera heeft gevoerd; bovendien komt hij Proc. 10 Oct. 1812 voor als Resident van Samarang op 600 $. Maar wat eerstgenoemden werkkring aangaat, de Regeer. antwoordt 21 Oct., dat hij oorspronkelijk alleen Commandant van Madoera was „while he was considered to perform the civil duties of the drostship of Sumanap"; met deze beide werkzaamheden blijft hij nu belast. Naar Samarang was hij gegaan om den zieken Lawrence te vervangen; bij besluit van 4 Nov. 1812 werd hem dat gelast (nadat het reeds was geschied); den 18 Nov. geeft hij Soemenap weer tijdelijk over aan Dragheim en aanvaardt 23 Nov. 1812 de residentie Samar.; zijn opvolger op Madoera (in beide qualiteiten) werd Proc. 4 Nov. 1812 Clark. Den 5 Nov. 1812 werd hij president der Commissie voor den landverkoop in Samarang. Bij schrijven van 22 Juli 1813 wordt G. opgeroepen naar Batavia, in verband met eene politieke zending als Commissioner op 750 $ p. m.; den 31 Juli geeft hij Sam. over aan Hardy, vertrekt 1 Aug. en arriveert 9 Aug. te Batavia. Hij verloor zijne betrekking als Res. van Samar., toen de Regeer. 24 Aug. 1813 Eales daartoe benoemde; tegelijk echter werd G. benoemd tot Resid. van Bezoeki en Probolinggo, waar Cotes voorloopig hem bleef vervangen. Van Batavia vertrekt G. 21 Aug. 1813 per H. M. Malacca naar Sambas „and other principal ports in Borneo and the Celebes" in verband met de beteugeling van den zeeroof; misschien tot meerder aanzien droeg hij tevens den titel van Honorary Aide-de-camp of the Lieut. Gov. en had hij eene lijfwacht, maar de zending droeg een vreedzaam karakter. Den 23 Nov. 1813 vinden we hem terug te Samarang;

vandaar kwam hij 4 Dec. 1813 te Bat. om verslag van zijne zending te doen; den 16 Jan. 1814 geeft de Regeer. hem verlof om naar zijne nieuwe residentie te vertrekken, doch eerst 4 Febr. vertrekt hij, nadat de Regeer. den 24 Jan. had bepaald, dat „the authority of Captain G. as Resident of Basuki extends to the districts lately (*d.i. tot dusver*) comprising the residencies of Passuruwang and Bannuwangie", behalve in zake de landrente, waarvoor elk der drie districten een apart Collector kreeg. Den 14 Febr. 1814 neemt hij Bezoeki over van Roxburgh (die belast bleef met de Revenue), maar bij schrijven van 24 Febr. 1814 herstelt de Regeer. de afzonderlijke residenties Pasoeroean en Banjoewangi en onttrekt die aan G.'s gezag. Reeds 1 April werd hem gelast, om Samarang over te nemen van Crawfurd; hij geeft dus 12 April Bezoeki weer aan Roxburgh over en treedt 18 April als waarnemend Res. van Samar. op. Ook te Samarang bleef G. echter slechts tot 15 Juli, toen hij met Sir Samuel Hood op reis ging naar Bezoeki; den 30 Juli is hij met dezen hoogen gast te Batavia, en in de Gazette van 27 Aug. 1814 lezen we zijne benoeming tot Resident van Djokja, waaraan een salaris van 1.500 Java Roep. was verbonden; of hij als Honorary Aide-de-camp iets trok, waartoe hij bij een schrijven van 8 Aug. 1814 formeel werd benoemd, blijkt niet. Den 20 Sept. neemt hij Djokja over van Crawfurd. Hier bleef deze zwerveling bijna een jaar. Den 17 Juli 1815 schreef het Hoofdkwartier te Weltevreden, dat hij met zijn bataillon naar Bengalen moest vertrekken; den 31 Aug. geeft hij Djokja over aan zijn Assistant Taylor, komt 23 Sept. te Bat. en vertrekt 8 Oct. naar Bengalen. Den 15 Dec. 1815 echter geeft de Legercommandant aldaar hem verlof om naar Java, waar hij zoo goed voldaan heeft (men vraagt zich af, in welke qualiteit) terug te keeren; hij komt dan ook 13 Maart 1816 te Bat. terug, na reeds bij Proc. 1 Maart tot Resident van Samarang benoemd te zijn, een der laatste bestuursdaden van Raffles, die vermoedelijk zooveel tegenkanting vond, dat Garnham bij Gen. Orders van 22 Maart verlof erlangt om naar Europa te gaan; hij vertrekt 25 Maart met Raffles op de Ganges. Dat hij ongewone bekwaamheid bezat, is mij niet gebleken.

Geugten (*A. F. van der*) wordt in 1799 leerling der Marineschool, doet eindexamen in 1803, maar blijft bescheiden onder Cornelius; was bij de verovering Kapitein der genie; daarna weer teekenaar onder Cornelius. Den 4 Febr. 1812 schrijft hij aan dezen over kaarten, welke hij voor Robison heeft gecopieerd; omdat deze laatste hem

niet betaalde, heeft hij de kaarten (welke Hope remarkably well finished noemt) aangehouden. Verder is er herhaaldelijk sprake van opnemingen door Van der G.; 26 Aug. 1812 zegt Cornelius, dat hij als Opziener 1e klas wordt gebruikt voor den kazernebouw te Salatiga and to survey the antiquities at Brambana. Voorts blijkt, dat hij van Juli tot Sept. 1814 op 200 Java Roep. p. m. werkzaam was onder Cornelius, dus (zie diens personalia) vermoedelijk bezig met het in beeld brengen van oudheden. De Directory voor 1816 noemt hem Private Assistant to Mr. Cornelius.

Gibbs (*S.*), Colonel, neemt deel eerst aan de verovering van Mauritius (Mill, History VII, 340), daarna aan de bestorming van Meester Cornelis (Conquest p. 19; 58; 64; 65); neemt 12 Sept. 1811 Samarang met landingstroepen zonder slag of stoot in (ib. p. 97) en verslaat daarna Prangwedono bij Serondol (ib. p. 98). In Gen. Orders van 29 Sept. 1811 wordt hij vermeld als in command to the Eastward. Minto benoemde hem 15 Oct. 1811 tot Deputy Civil Commissioner op 500 $; tevens werd hij bij General Orders van 24 Oct. op 1.500 Sicca Roep. extra toelage benoemd tot Commandant te Soerabaja. Goldbach noemt hem in een brief van 17 Oct. 1811 „een allerfatsoendelijkst man, die het zig een genoegen maakt het algemeen nuttig te weezen"; ook Minto gewaagt met lof van zijn talents, discretion and temper. Voorloopig was aan Gibbs toegestaan, om Goldbach in functie te laten als Landdrost, tot hij zich wat in de zaken zou hebben ingewerkt (schrijven van Hope, 1 Nov. 1811); later klaagde Goldbach echter dat, ofschoon Gibbs niet veel lust had aan eene burgerlijke betrekking, hij toch aan hèm niet veel overliet. Blijkbaar een flink man. Reeds 12 Maart 1812 echter verzocht Gibbs om wegens ziekte naar Europa te mogen terugkeeren; misschien had hij met Raffles ongenoegen gekregen, want dit schrijven kruiste zich met een brief der Regeer. van 13 Maart, waarin hem werd gelast naar Bat. te gaan en zijne betrekking over te geven aan Assey. Den 20 Maart gaf hij de kas over aan Hope en 10 April zijne betrekking aan Assey. Hij had gewoond op Simpang. Bij Gen. Orders van 19 Maart 1812 was hem toegestaan naar Europa terug te keeren en de Gazette van 21 Maart bevatte een fraai afscheidscompliment. Hij werd spoedig bevorderd tot Major-General en commandeerde in Aug. 1813 te Stralsund; nam daarna deel aan de bevrijding van Nederland; werd als Sir Samuel Gibbs in den Amerikaanschen oorlog zwaar gewond bij de bestorming van New Orleans en over-

leed 9 Jan. 1815 (Gaz. 26 Febr., 4 Juni, 30 Oct. 1814; 24 Juni, 1 en 12 Aug. 1815).

Gillespie (*Robert Rollo*; de naam moet worden uitgesproken op zijn Hollandsch, maar met den klemtoon in het midden). Colonel, daarna Major-General. Anonieme biographie (door Thorn) getiteld: A memoir of Major-General Sir R. R. Gillespie, K(night) C(ommander) B(ath), London 1816; voorin eene gravure naar een portret van G. 1814 door Chinnery. Uittreksel van dit werk in Asiatic Journal II, 145 e.v.

Geboren 21 Jan. 1766 uit eene deftige Schotsch-Iersche familie in Ulster, als eenige zoon; in zijne jeugd zeer verwend; wordt 1783 tegen den zin zijner ouders Cornet bij de cavalerie, leidt een losbandig leven en ontwikkelt zich tot een der typische zwaar drinkende, duelleerende, rossende en rijdende maar tevens verwijfd doende dandies uit den tijd van den Prince-Regent, the First Gentleman of Europa, „our abstemious Monarch", zooals Raffles hem later schamper betitelde, toen hij order gaf om een vat Bataviasche arak voor Z. M. in te slaan. G. trouwt op zijn 20e jaar in het geheim met eene jonge dame van goede familie, van welke wij in zijn later leven niets meer vernemen; daarentegen laat zijn biograaf wel iets doorschemeren omtrent zijne maitressen. Een paar maanden na dit huwelijk heeft hij een duel aan een zakdoek (waarvan elk der strijders een tip vasthoudt); hij schiet zijn tegenpartij dood, neemt de vlucht; er wordt een prijs gesteld op zijne arrestatie; hij geeft zich gevangen en wordt vrijgesproken. Alles echt Iersch; nog Ierscher is, dat hij eenige jaren later in den schouwburg te Cork ruzie krijgt, stompen uitdeelt, en weer moet vluchten, ditmaal verkleed als vrouw! Hij strijdt op San Domingo en toont zich een geweldig vechter; bij zekere gelegenheid wordt hij in zijn huis overvallen door acht mannen, waarvan hij, ofschoon klein van stuk, er zes neerlegt. In 1805 reist hij over land naar Indië, heeft allerlei avonturen en krijgt te Bagdad van Ali Pascha een Arabisch paard „which became well known afterwards in India by the name of the donor". In 1806 toont hij zijn beleid en heldenmoed bij het dempen van een zeer gevaarlijk Sepoy-oproer te Vellore. Men kan begrijpen dat zulk een man met zulk een verleden, een jager die voor de lol te paard met de lans een tijger kon aanvallen en dooden, een dragonder met al den lust van een dragonder voor wijntje en Trijntje, die een drinkgelag kon presideeren als bij de herdenking van de verovering van Meester

Cornelis, waar his toasts were as rapid as his movements in the field, daarenboven van deftige familie en fijne vormen, neerzag op het obscure en 15 jaar jongere schrijvertje, dat door de gunst van Minto plotseling boven hem was geplaatst, een mannetje dat zich beroemde (horribile dictu) nooit een wedren te hebben bijgewoond of een vuurwapen afgeschoten, dat nooit de kaarten aanraakte en nooit te veel dronk, dat al maar aan den lessenaar of over een boek zat, dat eene wonderbare voorliefde toonde voor den omgang met niggers, maar tegelijk een hinderlijk talent om uit eens anders zwakheden munt te slaan, zich steeds gedekt te houden en de mooie rol te spelen, vrienden te winnen en aan zich te verbinden; een mannetje, dat nooit uit zijn humeur raakte en hem altijd en eeuwig te glad was. En men kan nagaan, hoe het in den heetbloedigen dragonder kookte, wanneer Raffles hem al glimlachend den voet dwars zette, of hem van uit zijne officieele hoogte complimenteerde met zijn betoond beleid en dapperheid, of als hij vernam, hoe die pennelikker en zijn patroon te Calcutta samen smoesden over zijne buitensporigheden (Widow p. 201). Waarbij nog op te merken valt, dat Minto geene reden had tot groote voorliefde voor militairen. Immers had er, speciaal te Madras, sedert jaren de heftigste tweespalt geheerscht tusschen civiel en militair gezag, die bijna tot een militair oproer had geleid.

Er was dus stof te over voor een twist. Al is het niet aannemelijk, dat vóór de verovering aan G. het stadhouderschap van Java was beloofd (Boulger p. 136), toch moest het hem prikkelen, te zien dat een Raffles, van wiens werkzaamheid nooit iets naar buiten was gebleken, de voorkeur kreeg boven hèm, die de voorhoede bij de landing had gecommandeerd, en den stormaanval op Meester Cornelis had geleid zoowel als de vervolging van den geslagen vijand (Thorn p. 17; 32; 55; 61). Den 3 Sept. 1811 (Minto in India p. 296) berichtte Minto aan het Secret Committee te London zijn voornemen om G. te benoemen tot Legercommandant op Java. Al vóór Minto's vertrek van Java was voor hem een zetel in Rade bestemd. Bij eene afzonderlijke instructie had Minto getracht de verhouding tusschen Raffles en hem vast te stellen; tusschen de regels van dat document dóór leest men, dat Minto veel minder op G.'s zelfbeheersching vertrouwde dan op die van Raffles. Bij proclamatie van 22 Oct. werd hij benoemd tot eerste Lid van den Raad met rang direct na den Lieut. Governor. In zijn rapport van 6 Dec. 1811 over zijne verrichtingen op Java zegt Minto, dat hij G. tot tweeden persoon in Rade

benoemde om Raffles te sterken, om zijne achting te bewijzen voor het leger en om aan G. meer inkomsten te verzekeren, (dus *niet* om G.'s groote gaven). G. echter toonde al dadelijk zijn kwaad humeur, door weg te blijven van de plechtige installatie der Regeer. op 21 Oct. 1811. In de vergadering van 1 Nov. 1811 legt hij den eed af, neemt zitting als First Member of Council en opent onmiddellijk de vijandelijkheden door eene nota in te dienen regarding the military arrangements and establishments in Java (een punt van groot verschil tusschen hem en den Lieut. Gov., zie Thorn's Memoir p. 200), welke nota in het Secret Dept. wordt gedeponeerd; eenige andere voorstellen van hem over militaire aangelegenheden worden door Raffles terstond òf verworpen òf opgeschort, iets wat later in Thorn's Memoir p. 192, 193 met bitterheid werd herdacht. In de vergadering van 16 Nov. 1811 casseert Raffles de reeds geschiede benoeming van zekeren stafofficier. Gillespie had dus nu kunnen weten wie de sterkste was. Bij Proc. 28 Nov. 1811 werd besloten, het oude en nogal vervallen huis Weltevreden voor G.'s woning in te richten; bij proclamatie van denzelfden dag werd hij aangewezen als Vice-President in Council gedurende de afwezigheid van Raffles, die denzelfden dag op reis ging. Nauwelijks is deze vertrokken, of Gillespie drijft in de vergadering allerlei maatregelen door die gansch niet in den geest van den Lieut. Gov. konden zijn, speciaal de oprichting der Military Bazar in het kampement te Weltevreden. Zijn salaris als Raadslid beliep 750 $, naar verhouding van andere traktementen zeker een matig bedrag. Wat echter Boulger beweert (p. 219), dat G. de vergaderingen van den Raad eerst geregeld bijwoonde na his disputes with R. which marked the year 1813, is niet geheel juist. De twist dateerde al, zooals wij zagen, van 1811; in Febr. en Maart 1812 bleef hij vijfmaal weg, doch ging reeds vóór 24 Maart op expeditie naar Palembang, waarbij hij wederom buitengewone doortastendheid en moed aan den dag legde (Thorn p. 139 e.v.). Van hier kwam hij te Bat. terug 31 Mei, doch vertrok reeds 5 Juni op expeditie tegen Djokja, waarbij hij in den linkerarm werd gewond (Memoir p. 128); hij ging daarna ter herstel in begin Augustus naar Tjipanas (Gaz. 1 Aug. 1812), kwam 9 Aug. te Weltevreden, woonde 15 Aug. eene raadsvergadering bij, doch bleef vervolgens in de bovenlanden; den 19 Oct. was hij weer present, maar van de eerstvolgende vergadering, die den 4 Nov. in overleg met hem te Buitenz. plaats had, bleef hij weer weg, welke houding hij volhield tot 23 Dec. Hij vertoefde destijds te Tjipanas, waar hij het warme bad gebruikte. In 1813

kwam hij zeer ongeregeld ter vergadering, de laatste maal op 13 Aug. Den 24 Aug. 1813 werd hij wegens afwezigheid van R. tot Vice-President in Council benoemd. In de stad had hij behalve het huis Weltevreden eene woning op Rijswijk, een paar huizen van Raffles af (zie onder Robison); in de bovenlanden kon hij over het gehuurde landhuis Tjimanggis beschikken, dat bij het kampement aldaar behoorde; bovendien had hij zelf Tency's huis op Tjiloewar met de daarbij behoorende slaven gehuurd (Thorn p. 273); ook kocht hij drie slavinnen van denzelfde (iets zeer ongewoons voor een Engelschman). De twist met Raffles kreeg nieuw voedsel (Boulger p. 219), toen G. na de verovering van Djokja eigenmachtig over een deel van den buit beschikte, hetgeen R. zeer kwalijk nam, waarop G. excuses aanbood. De in Aug. 1812 tegen het advies van den Legercommandant doorgedreven vermindering der troepen (Boulger p. 220) was de oorzaak, dat deze de schuld van het Probolinggo-oproer op Raffles schoof (Thorn's Memoir p. 200); bovendien was hij verontwaardigd over de wijze van betaling der Sepoys (Boulger p. 222). Verder keurde hij de expeditie tegen Sambas (Oct. 1812) af en was hij zeer pessimistisch wat R.'s landrenteplannen betrof. Raffles daarentegen beweerde, dat G. te Tjipanas de bevolking had gekneveld en te Samarang zoowel als op de expeditie naar Palembang en elders allerlei ongerechtigheden had uitgehaald met weesen andere meisjes (Boulger p. 223; 237). Onwaarschijnlijk is dit laatste niet; doch Raffles kon natuurlijk de menschen te Tjipanas laten verklaren wat hij verkoos, en dat G. een meisje voor zich had laten halen uit het weeshuis te Samarang, werd door de moeder van dat gesticht vierkant tegengesproken, hetgeen Raffles niet belette om die vuile beschuldiging in zijn gedrukt verweerschrift op te nemen, evenals eene aantijging, dat G. met soldaten een meisje uit een huis te Bat. had laten halen en dat hij volgens Robison in Palembang allerlei schandaligs had uitgehaald. Hoe het zij, Gillespie werd het harrewarren moede. Reeds 13 Febr. 1813 richtte hij een brief tot den Legercommandant Sir George Nugent in Bengalen met klachten over den landverkoop. Ook vroeg hij reeds omstreeks dien tijd zijn ontslag en kreeg dat (Boulger p. 226; Thorn's Memoir p. 201); uit Proc. 15 Oct. 1813 blijkt, dat hij vergunning vroeg om onmiddellijk naar Bengalen terug te keeren, dat deze werd verleend en hij den 10 Oct. (de Gaz. zegt: den 11en) scheep ging. Uit de advertentie zijner vendutie (Gaz. 18 Sept. 1813) zien wij, dat hij behalve eenige kostbare Arabische paarden ook ongeveer 100 dozijn flesschen wijn

ter overname aanbood. Zijn vriend Thorn zegt dan ook (Memoir p. 203), dat hij eigenlijk niets bezat dan zijn traktement en zijne prijsgelden (die na de verovering van Java, Palemb. en Djokja een schoon bedrag zullen hebben uitgemaakt), en dat hij van heel ander hout was gesneden dan sommige kameraden, die al maar op voordeel uit waren; zelfs was hij door te goed vertrouwen in ongelegenheid geraakt (ibid. p. 246); had hij Raffles naar de oogen willen zien, dan had hij zijne beurs kunnen maken (ib. p. 252). Karakteristiek is ook, dat de pachter van de vischmarkt in 1814 nog 7 à 800 Sp. Dollars van G. te vorderen had „for the supply of fish". 's Mans verdere beren zullen wel naar verhouding zijn geweest van deze reusachtige vischrekening. Volgens Raffles had er vóór G.'s vertrek eene verzoening plaats. Den 18 Juli 1813 kwam H. M. Hussar, Captain the Honorable Elliot (Minto's zoon) te Bat. Deze bewerkte eene verzoening; voortaan had G., zegt Raffles, niets dan goede woorden; zelfs in zijn laatsten brief zei hij nog, dat hunne onmin het werk van *anderen* was geweest, doch reeds te Penang begon hij te spreken over de aanklacht, die hij in Bengalen zou indienen. Ook N. Engelhard schrijft in 1815, dat G. bij een brief uit Penang aan R. „naadere betuiging van vriendschap gedaan" had, zoodat men zich verbaasde over „het gedrag van Gillespy teegens de Gouverneur bij aankomst in Bengalen gehouden". Daarentegen verdient opmerking, dat G. bij zijn vertrek van Java geen woord van dank of lof, waarmee de Regeer. anders gul genoeg placht te zijn, voor zijne schitterende verrichtingen kreeg, althans niet in de courant; deze nam geene notitie van zijn vertrek behalve eene vermelding van twee, drie regels, en het is dus zeer de vraag, of Raffles bij zijn heengaan tegenwoordig was. Wel werden er later (in de Gaz. van 7 Mei 1814) eenige verzen op „Rollo" opgenomen, die „to his best friend proves a treacherous foe". G.'s gewezen secretaris Colebrooke schrijft in 1816, dat deze, toen hij naar Bengalen terugkeerde, verwachtte to return to Java the following year, dus als Minto was vervangen; zijn vriend Shrapnell kreeg de zorg voor G.'s infant child, dat eerst in het najaar van 1816 werd verzonden. De zending van dezen Colebrooke met R.'s vertrouweling Methven naar Bengalen, eene maand na G.'s vertrek, zal wellicht ook de strekking hebben gehad, om eene actie van dezen tegen te werken; in verband daarmee is het eigenaardig, dat de Major-General de reis samen deed met de vrouw van zijn medestander Blagrave. Ook is opmerkelijk, dat G. zelf in zijne carrière jaren lang had te kampen gehad met de gevolgen eener aanklacht, door

een ondergeschikt officier tegen hem ingebracht (Thorn's Memoir p. 51 e.v.), en vermoedelijk een strijd tegen zijn beter ik heeft gestreden, aleer hij allerlei onbewijsbare aantijgingen tegen Raffles richtte. Onze aandacht wordt dan ook getrokken door het absolute stilzwijgen van zijn biograaf Thorn betreffende die aanklacht, waarmee zijn held blijkbaar weinig eer had ingeoogst onder zijne kameraden, hoe breedvoerig ook de aanleiding tot zijne ontevredenheid met den gang van zaken op Java wordt besproken. Wij laten de punten van aanklacht (over welke zie Levyssohn Norman p. 301 e.v., die geput heeft uit den bundel gedrukte stukken aangaande die zaak, waaruit in Nederland een extract is gedrukt) hier terzijde en noteeren nog enkel, dat G. te Calcutta landde op denzelfden dag dat Minto vandaar naar Engeland scheep ging; dat hij onmiddellijk mondeling klaagde over Raffles (vermoedelijk bij zijn eerste onderhoud met Moira) en reeds 17 Dec. 1813 op bekomen last van den Gov. Gen. stukken in verband met die aanklacht indiende. Hem was derhalve vóór zijne aankomst het hoofd geweldig warm gemaakt, misschien door zijne reisgenoote, Mrs. Blagrave. Raffles doet het in zijn verweerschrift steeds voorkomen alsof (geheel in strijd met G.'s karakter) de aanklacht van buitengewone arglist getuigde. Een onpartijdig waarnemer komt echter spoedig tot de slotsom, dat zij absoluut onvoorbereid was; anders had G. immers wel over betere materialen weten te beschikken. Iemand als Moira, zelf soldaat en die G. kende (den „edelen Gillespie" zooals de ridderlijke Nahuijs hem later betitelde, Herinneringen p. 82), moet dan ook onaangenaam zijn getroffen door R.'s poging om den heetbloedigen militair zijne eigene hoedanigheden toe te dichten en hem voor te stellen als een doortrapten veinzaard. Reeds 31 Oct. 1814 stierf G. den heldendood in den oorlog in Nepal, bij een aanval op Kalunga. The two houses of Parliament have voted a public monument to the Major-General and another to his companion in arms, Sir Samuel Gibbs, who fell about the same period, zegt Thorn p. 241. Dit monument bevindt zich in St. Paul's Cathedral te London; Mill, History VIII, 30 noot.

Glansbeek (*M.*) van Heusden, bij de verovering Opziener van Parakanmoentjang; wordt 2 April 1812 als zoodanig bevestigd op 100 $, zijnde 1e klas. Proc. 28 Mei 1813 heet hij pakhuismeester (sic) op Noesakambangan op hetzelfde salaris. Wordt als Opz. van Soekapoera vermeld in Proc. 28 Oct. 1814; wordt 12 April 1816 als zoodanig ontslagen wegens dronkenschap.

Goldbach (*Petr. Adrianus*), geb. te Maurik 1767 als zoon van Daniel G., predikant aldaar, en Ida Maria Mom (later hertrouwd met J. L. Rockus te Amerongen), eene dochter van Gerrit Mom, heer van Maurik, en Ida Constantia Comans, die de dochter was van Dirk Comans en Ida Dudde, welke Ida Dudde de dochter was van Lambert Dudde ± 1685. Kwam op Java 1787 als Onderkoopman per Huisduinen, trouwt te Bat. 1789 met Adriana Elisabeth de Bruijn van Batavia. Hij was toen al Tweede Admin. der Westzijdsche Pakhuizen, hetgeen wijst op invloedrijke relaties; hij was dan ook een neef van den lateren G.-G. Wiese (Dr. de Roo I, 107). Zelf zegt hij ergens, dat het geslacht zijner moeder al 150 jaar in Indië is. G.'s schoonzoon was A. H. de Lanoy.

Bij de komst der Eng. was hij, ofschoon Daendels, dien hij een „monster" noemt (Dr. de Roo II, 530), hem niet zeer genegen was geweest, Landdrost van den Oosthoek, te Soerabaja; trad als zoodanig eerst 10 Nov. 1811 af, maar 22 Nov. schrijft hij dat hij, ofschoon zonder emplooi, het zijn plicht heeft geacht „to accept the presidency of the Great Landraad". Den 9 Dec. 1811 schrijft de Regeer. aan Hope, dat G. is benoemd tot Magistrate of Sourabaya „in which capacity he will execute the duties of Landrost to the extent that may be required by the Deputy Civil Comm., to whom he is immediately responsible and under such orders as he may hereafter receive from Govt. respecting the duties of Magistrate". Echter volgde het officieele schrijven eerst 21 Jan. 1812; hij kreeg toen 400 $ p. m. (later was het 300 $) en werd tevens President of the Court of Requests. G. klaagde alras, dat Gibbs hem buiten alles hield; hij roemde zijn eigen vlijt in tegenstelling tot dien der Engelschen. Hij maakt den indruk van een braven knul, die wel wat voor land en volk over had; als rechter een stumper: wanneer een aangeklaagde niet verkoos te bekennen, stond G. volkomen radeloos. Engelsch verstond hij niet; hij klaagde in 1812 dat hij, door in Britschen dienst te gaan, gevaar liep van een „civielen dood" in Nederl., waardoor hij „de eigendom van alle mijne bezittingen in Holland" zou verliezen. Van hun kant verweten hem de Engelschen, die hem Goldbag of Goldback noemden, dat hij prijsgoederen had afgegeven aan schuldeischers van het Gouvernement, zoodat er in 1813 kwestie van was om hem naar Engeland op te zenden. Den 5 Nov. 1812 werd hij ook benoemd in de Commissie voor den landverkoop te Soerab. Sedert April 1814 vinden we hem te Soerab. als Circuit Judge werkzaam. Hij overleed aldaar 10 Dec. 1815.

Zijne weduwe, die in de doodsadvertentie Anna Adriana de Bruijn heet en in de advertentie der executeuren Anna Elisabeth de Bruijn, overl. te Soerabaja 20 April 1838.

Grant Keir (*Sir William*), Major General, een vriend van Gillespie, arriveert te Bat. 15 Mei 1816 over land van Anjer; Lady Keir bleef tot Batavia toe aan boord van de Union. Dienzelfden dag nam hij zitting als First Member of Council en aanvaardde hij het legercommando. Lady Keir arriveerde denzelfden avond. Hij bleef op Java tot 29 Juni 1817 (Bat. Cour. van 5 Juli no. 17).

Greene (*G. P.*), Lieutenant, wordt bij Gen. Orders 28 Juli 1812 belast met het toezicht op en onderhoud van the public roads and buildings in the territories of the Native Princes op 200 Sonat Roep. p. m. Elders blijkt, dat hij tevens belast was met the superintendence of the subsidiary native corps at the Courts (zie onder *Dalton*). Den 26 Mei 1813 schrijft Hope echter, dat hij G., die niet erg noodig was, heeft laten meegaan op de expeditie naar Sambas, en 17 Oct. 1813 vraagt dezelfde, of hij G. thans mag gebruiken als waarnemend Secretaris ter vervanging van Eckford, hetgeen toegestaan moet zijn. Wordt bij Gen. Orders 1 Jan. 1814 Assistant to the Deputy Military Paymaster General; bij Gen. Orders 28 Juni 1815 naar Bengalen teruggeplaatst.

Grieve (*C. D.*) was anno 1815 oud 18 jaar en werkzaam onder den Resid. van Samarang, toen hij bij schrijven der Regeer. van 22 Juli werd benoemd tot Assistant to the Resid. of Grissee; hij trad als zoodanig op 22 Aug. en was belast met het Revenue Dept. op een salaris van 600 Java Roep. Maar reeds 2 Jan. 1816 wordt de Collector of Revenue te Soerabaja belast met de superintendence of the revenue collection of the districts of Grissee, waarna Grieve den 18 Jan. 1816 wordt overgeplaatst naar Soerabaja als Assistant in the Rev. Dept.; hier trok hij 800 Java Roep.; hij aanvaardde die betrekking 1 Febr. 1816; zijn werk aldaar heet (Proc. 14 April 1816) de voortzetting van dat van Eckford, die Collector was geweest. Raffles was thans tegen Collectors met een van den Resident onafhankelijk gezag. In 1820 woonde hij nog te Soerabaja als handelsman.

Haak (*Diederik Willem Pinket van*), geb. te Bat. 1779, waar zijn vader Secretaris der Hooge Regeer. is geweest. Trad Jan. 1798 in

Nederl. in dienst als Onderkoopman en kwam 1 Sept. 1798 op Java. Was bij de verovering Landdrost van Japara; werd door de Eng. Regeer. voorloopig gehandhaafd, maar gaf 29 Nov. 1811 op last zijne betrekking over aan Doornik. Hope noemt hem in een schrijven van 1 Maart 1812 een vurig Franschgezind intrigant, met veel invloed onder den Inlander. Bij een brief van 24 Mei 1813 drukt de Resident van Samarang den Magistraat aldaar op het hart, om hem goed in de gaten te houden zoolang hij daar verblijft, in verband met zijne opzending naar Bat., daar het niet in de bedoeling ligt dat hij naar O. Java zal mogen terugkeeren. In Jan. 1814 vinden we hem te Kedoengbadak bij Buitenz.; 29 Sept. 1815 klaagt hij vandaar uit, dat hij nu al twee jaar geleden naar Bat. is opgeroepen, zonder opgave van redenen en tot zijne groote geldelijke schade. Op den rug van dit stuk zet Raffles eigenhandig: „Mr. van Haak was ordered up from the Eastward on account of his avowed political principles". Comm.-Gen. benoemden hem tot Resident te Solo, waar hij 14 Aug. 1816 de Nederl. vlag heesch. Van Doren (Fragmenten I, 32) logeerde in 1823 bij hem te Japara, waar hij toen Resident was, en vierde er zijn verjaardag; hij noemt hem (bl. 34) een „algemeen bekend gastronoom". Vandaar dat hij bij zijn overlijden te Soerabaja 11 Maart 1840 tien onverzorgde kinderen naliet plus een faillieten boedel.

Hanson (*J.*) wordt nu eens Lieutenant, dan weer Captain genoemd; behoorde bij de Madras Native Infantry; komt hij voor als Major, dan beduidt dit: Brigade Major, waartoe hij Gaz. 5 Juni 1813 werd aangewezen. Tijdens de expeditie was hij Assistant Quarter Master General; hij werd bij de bestorming van Meester Cornelis gewond (Conquest p. 17; 68). Werd bij Gen. Orders 29 Sept. 1811 Military Secretary van Gillespie en onderscheidde zich bij de bestorming van den kraton van Djokja (Conquest p. 195). Bij het feest te Bat. in 1812 ter herinnering der verovering van Meester Cornelis zingt hij een lied. Wordt 11 Oct. 1812 ontslagen als Mil. Secretary. Gaat 1 Nov. 1812 met Eales naar Banka, doch komt reeds 20 Jan. 1813 ziek vandaar terug. Datzelfde jaar vinden we hem te Makassar; Proc. 3 Febr. 1814 wordt gesproken van eene zending van hem „to explain the British Act of Parliament relative to the slave trade" (vermoedelijk naar Boni) in Jan. 1813; uit Gaz. 6 Maart 1813 blijkt, dat hij 3 Maart vertrok op H.M.'s sloop Hecate naar the Malay states beoosten Batavia en wel to promulgate the provisions of the late British Acts of Parliament on the subject of the slave trade

and to introduce the complete abolition of that traffic as much as possible among those states.

Den 12 Mei 1813 komt hij te Bat. terug. Den 5 April 1814 gaat hij met Nightingall naar Bali en Boni en onderscheidt zich (Gaz. 9 April, 16 Juli en 12 Nov. 1814); den 1 Aug. 1814 komt hij terug. De Gaz. van 15 Oct. 1814 vermeldt, dat hij voor dienstzaken afwezig is, maar Proc. 28 Oct. 1814 wordt hij in plaats van Dupuy benoemd tot Superintendent of the Gov. Press, d.i. Editor der Java Gov. Gaz., zooals het in den betreffenden brief aan den Accoutant heet. Proc. 21 April 1815 wordt zijn salaris als zoodanig gebracht op 300 Java Roep. per maand, ingaande 1 Jan. l.l. Uit Gaz. 15 April 1815 blijkt, dat hij ook Manager was van het liefhebberij tooneel te Bat. en er den Hotspur had gespeeld.

Den 17 April 1815 vertrok een Hanson naar Calcutta, die er 8 Juni aankwam; of dit op eene zending van onzen man doelt, blijkt niet. Proc. 10 Aug. 1815 wordt hij benoemd tot Resident van Cheribon; zijn opvolger als Superintendent der Press wordt Luit. Conroy; den 20 Aug. neemt hij Cher. over van Davies; tevens werd hij militair commandant aldaar, Gaz. 23 Sept. 1815; werd bij Gen. Orders 19 Dec. 1815 van dit laatste ontheven, doch Gaz. 13 Juli 1816 daarmee opnieuw belast. Hij bleef er Resident tot de teruggave. Verliet Java 1817. Den enorm hoogen aanslag der landrente, door Davy verricht, keurde Hanson absoluut verkeerd; daarentegen voerde hij op eigen gezag er nieuwe belastingen in. Blijkbaar een zeer bruikbaar persoon, van wiens verrichtingen men gaarne iets meer zou willen vernemen. Hij kwam later, toen Baud Gouverneur-Generaal was, op Java als Kolonel terug en stond „verstomd over de zigtbare uitbreiding van alle cultures" en „over de vele blijken van welvaart en voorspoed, die hij allerwegen zag" (Mijer's Baud p. 446).

Hardy (*François Emanuel*), geb. te Breda, kwam als Assistent op Java 1803, ging Dec. 1807 naar Europa, kwam in Febr. 1811 met depêches van den Minister terug, en was bij de verovering Opziener bij de koffiecultuur. Zelf zegt hij in 1812, dat hij vier jaar heeft gediend „as an officer in the British army" (denkelijk bij het corps Hollanders, dat deelnam aan de expeditie onder Abercromby naar Noord-Holland), en dat hij wegens zijne „principles" aan vervolging is blootgesteld geweest. Hope ontsloeg hem als koffieopziener 10 Nov. 1811, maar diezelfde maand werd hij provisioneel Drost van Pekalongan; als zoodanig trad hij 23 Nov. op

ter vervanging van Doornik; zijn salaris was 250 $ en zijn titel ook wel „Resident" of „Landdrost". Zijne nobele gevoelens toonde hij in Juni 1812, toen hij (Gaz. 13 Juni 1812) een groot feest gaf ter eere van 's Konings verjaardag, dat van 's middags 11 tot den volgenden morgen 6 duurde; en voor dat feest wilde hij, zegt hij, geene rekening indienen en geen „farthing" ontvangen „for having shown my attachement to my Sovereign and King". Als vrijwilliger maakte hij zich verdienstelijk bij de bestorming van den kraton van Djokja (Gaz. 4 Juli 1812; Conquest p. 197). Bij besluit van 4 Sept. 1812 krijgt hij last „to reorganize Pekal. on a new plan"; hij heet hier „a gentleman whose qualifications and acquaintance with the native customs and habits render him particularly adopted for the undertaking, and in whose principles the utmost confidence may be placed". Blijkbaar had hij Raffles een rad voor de oogen weten te draaien, want hij was (ofschoon Nahuijs, Herinneringen p. 66, hem „mijn vriend Hardy" noemt) zeer weinig bizonders en legde het thans af, zoodat hij bij schrijven van 19 Mei 1813 werd benoemd tot Assistant or Deputy Resident te Samarang op 300 $; zijn werk zou zijn „to reside constantly at Sam. and during my absence to carry on the local duties of the place", schrijft de Resident aldaar, conform bekomen last der Regeer. Den 5 Juni gaf hij Pekal. over aan Lawrence; den 11 Juni 1813 aanvaardde hij zijne betrekking te Samar. Reeds 31 Juli trad hij, bij afwezigheid van Garnham, als Resident van Samar. op; 1 Sept. 1813 gaf hij de residentie over aan Eales, gedurende wiens herhaalde afwezigheden Hardy weer telkens inviel, die bij schrijven der Regeer. van 26 Dec. 1813 bovendien tot Magistrate of the Town and Suburbs te Samar. werd benoemd, als opvolger van De Salis; zijn salaris was nu 400 $. Resident Crawfurd klaagt Proc. 2 April 1814 heftig over Hardy's verwaarloozing der politie, terwijl deze laatste volhield, dat Crawfurd aan hem als Deputy Resident niets hoegenaamd overliet. In het laatst van 1814 ging H. met verlof naar Batavia en bewerkte daar zijne benoeming tot Resident der Ommelanden (Proc. 6 Jan. 1815), ter vervanging van Ainslie; voorloopig nam Methven deze residentie waar, met last aan Hardy om vooreerst te Samar. te blijven. Eerst 19 April 1815 kwam hij te Bat., en 25 April gelastte de Regeer. hem de Ommelanden van Methven over te nemen. Zijne standplaats was Kampong Makassar. De opdracht van 10 Aug. 1815 zie onder *Macquoid*. In Oct. 1815 werd hij als opvolger van Macquoid Resident van Buitenzorg op 1.200 Java Roep., hetgeen hij bij de teruggave nog was en

als hoedanig hij door Comm.-Gen. werd gecontinueerd. In 1821 wordt hij, als Resident van Kedoe, beschreven als iemand „die, bij eene zeer beperkte kennis van zaken, ten eenenmale de tact mist om met zijne ondergeschikte ambtenaren om te gaan" (Van de Graaff II, 180). Hij overleed 6 Febr. 1828 insolvent als Resid. van Rembang. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 274; 276.

Den 1 Aug. 1813 huwde hij te Samar. met M. M. Geyrold (Gaz. 14 Aug.). Eene C. G. C. Hardy trouwt te Bat. den 14 Mei 1834 met W. H. H. van Riemsdijk.

Hare (*Alexander*) schijnt al van 1801 af te Malakka gevestigd geweest te zijn als handelaar. Blijkens bewaarde rekeningen was hij de agent tusschen Raffles en de inl. afgezondenen, die van Palembang, Atjeh, Bali Boeleleng vóór het afvaren der veroveringsexpeditie te Malakka waren gekomen. Een schip van hem, geladen met tin, werd in Maart 1810 door zeeroovers te Muntok genomen (Widow p. 44; 46; 47); hij vroeg dit later van de Prijsagenten terug, omdat het te Soerabaja was aangetroffen, Proc. 1 Nov. 1811. Hij heet door Minto en Raffles te zijn uitgenoodigd om met de expeditie naar Java te gaan (Widow p. 165), doch wij vinden in Oct. 1811, dat hij alhier opium had ingevoerd for self and captain Wood, dus veel overreding zal wel niet noodig zijn geweest; diezelfde maand zien we hem optreden als zaakwaarnemer van den Havenmeester van Malakka. Den 2 Nov. 1811 werd hij met Captain Phillips en Wardenaar gezonden ter overname van Palembang; zij kwamen den 6 Dec. 1811 van eene vergeefsche reis terug (Widow p. 110).

Volgens de Widow (p. 165) werd hij benoemd tot Commissioner for the Malay states and commercial resident at Bandjermasin. Wellicht dat deze benoeming dateerde uit den tijd vóór de verovering van Java; zij ging althans uit van Minto (ibid. p. 99); zij bleef dan echter ook daarna van kracht. Wij zien Hare in Februari 1812 uit het Dutch Secretary's office archiefpapieren ontvangen betreffende Bandjarmasin in 1802 en volgende jaren (later zond hij de stukken betreffende de opbraak van onze nederzetting te Bandjarmasin onder Daendels in Engelsch translaat naar Bat., Bijdr. 1898 p. 34; 38). Zijne benoeming tot Resident aldaar staat in Gaz. 11 April 1812. Een extract zijner instructie staat Proc. 10 April 1812: hij kreeg 500 $ p.m. van af 1 Febr. l.l. since which time you have been engaged in the arrangements; verder 10.000 $ for the public service aldaar; voorts werd hem, gerekend naar den soberen maatstaf van

dien tijd, een zeer overvloedig personeel toegevoegd. In Juni 1812 lag hij met de transportbrik Mary Ann te Samarang op weg naar die plaats; eerst eind Augustus schijnt hij vertrokken te wezen, en pas in Gaz. 12 Dec. 1812 vernemen wij de goede ontvangst aldaar van the British Resident and Commissioner Mr. Hare, die een contract met den Sultan had gesloten en hooge verwachtingen koesterde van eene Eng. vestiging ter plaatse. Hoe Hare het land Moloeka kreeg, blijkt in Bijdr. 1898 p. 11—14; 41; 43; 109; 110. Of dit land heel geene toekomst zou hebben gehad, is niet uit te maken, zegt Van der Kemp (ib. p. 44), al zag de latere Engelsche commissie voor de opbraak er geen heil in en al waren de opgezetenen steeds van buiten af onderhouden (ib. p. 58). Eene beschrijving van dat land bij Van der Kemp, Herstel p. 374; 376. Over den persoon van Hare oordeelt dezelfde schrijver niet ongunstig; het was een energiek man; bepaalde verkeerdheden zijn *niet* tegen hem ingebracht (ib. p. 5; 7—10); hij leefde op zeer grooten voet (Herstel p. 405); was persoonlijk bevriend met Raffles, doch overigens niet zeer geacht (Van der Kemp, N.-I. Bestuur p. 409). In een brief aan Captain Phillips spreekt Raffles dan ook van our friend Hare; in April 1815 behoorde deze tot zijn reisgezelschap. Hij prijst H. verder buitengewoon in zijn Discourse van 24 April 1813 (Verh. B. G. VII p. 27) als a gentleman whose desire after useful knowledge and whose zealous exertions in the cause he has undertaken, are perhaps unrivalled, and from the progress which he has already made in developing the general nature of the country and character of its inhabitants, the happiest results may be contemplated. He has already made several incursions and projects at an early period, penetrating far into the interior of the country. Under his enlightened administration the country subjected to Banjer Masin has been already reduced to order and regulation. Een zelfde toon, maar minder luid, klinkt in R.'s Discourse van 11 Sept. 1815 (Verh. B. G. VIII p. 13).

Ook onze archiefstukken zouden doen denken, dat Hare geen kwade kerel was. In een schrijven van 29 Maart 1815 spreekt hij met deernis over de in handboeien en ijzers naar Bandjarmasin gezonden veroordeelden, hunne sufferings in regard to food and accommodation, en de several necessaries which they ought not to be without but hitherto almost always have, from mere rice and water being all that is usually sent on board with them by the officers of Govt.; toen Commissarissen-Gen. zijne opgezetenen niet terug wilden hebben op Java, schreef hij 13 Jan. 1817: „That these poor people who

went over with me and laboured in the jungles at Poolo Lampon from the first, whose uniform good behaviour has enabled me to effect all that I did and who I have been all along nursing with assurances, should now be sent to become convicts at Banca or Banda, would drive me half mad. I could not be happy after it and would rather throw half my fortune in the sea". Dit klinkt zeker goed, maar aan den anderen kant vergete men weer niet, dat Ross met Hare's eigen schip de Olivia veroordeelden naar Bandjarm. had gebracht (ook de brik Lady Bentinck was zijn eigendom). Den 31 Aug. 1815 bericht de Regeering, dat zij met Hare een contract heeft aangegaan om convicts van any port on Java te vervoeren hetzij naar Banka of Bandjarm. tegen 25 Java Roep. per kop, inclusief voeding. De betalingen van de Regeer. aan hem gingen steeds door de Residenten (waardoor de contrôle der onkosten van de vestiging onmogelijk werd); den 17 Juli 1813 moet de Resid. van Samarang hem 10.000 $ betalen; den 11 Mei 1815 bericht de Resident van Pekalongan, dat hij hem 5.000 $ heeft uitbetaald volgens verkregen order; den 1 Sept. 1815 gelast de Regeer. om hem te Grissee of te Soerabaja per maand 6.600 Java Roep. zilver uit te betalen van af 1 Mei l.l. tot nader order. Den 11 Oct. 1815 geeft zij aan het Commercial Committee kennis, dat eene schuld aan Hare is voldaan met 3698 pikol koffie. Bij Proc. 1 Nov. 1813 werd aan Hare uitdrukkelijk toegestaan, te Bandjarm. ook als Resident handel te drijven; Proc. 28 Sept. 1815 heet het echter, dat hij hiervan geen gebruik had gemaakt (sic) en dat daarom zijn salaris was verhoogd tot het bedrag van dat van den Resid. te Makassar en dien op Banka, d.i. 750 Sp. Ds. Het een met het ander maakt een vreemden indruk, maar het Supreme Govt. keurde zijn particulieren handel goed.

Omtrent zijne verdere bemoeiingen blijkt uit het Batav. archief zeer weinig, maar genoeg om te doen zien, dat hij evenals Hunt en D. Ainslie en Crawfurd en Garnham met geheime opdrachten naar naburige eilanden belast werd. Volgens de Widow (p. 99) had Minto hem benoemd tot Resid. te Bandjarm. om den zeeroof tegen te gaan; elders echter (p. 110 noot) zegt die bron, dat Minto hem tot „Resident of Sambas" had benoemd (wat zeker meer op tegengang van zeeroof doelt). Nu blijkt uit den bundel papieren in zake Gillespie p. 319, dat Raffles in Oct. 1812 dacht, dat H. thans te Pontianak zou zijn en in elk geval met den Sultan aldaar in verbinding stond; verder dat H. al in het bezit was van orders wat te Sambas zou moeten worden gedaan, wanneer dit eerst onderworpen was. Boven-

dien zien wij uit de Gazette dat hij 20 Jan. 1813 (dus onmiddellijk na zijn contract met den Sultan van Bandjarmasin te hebben gesloten) van Batavia naar Pontianak vertrok, alwaar hij den 24 Febr. 1813 met een naar Sambas bestemd detachement Sepoys onder Captain Morris aankwam. En dat dit alles een onderdeel van een grooter plan vormde, blijkt uit een schrijven van den Resident van Makassar dd. 17 Jan. 1813 over onaangenaamheden met Koetei, waarin hij zegt, dat „Mr. Hare, under whom I conceive all the Eastern part of Borneo to be", dat zaakje maar moet beredderen. Den 12 April 1813 verliet hij Pontianak. Den 22 Juli 1813 gelast de Regeer. hem, onmiddellijk van Bandjarmasin naar Pontianak te gaan, en 27 Dec. 1813 benoemt Raffles tot Resident aldaar W. Bloem, ondergeschikt aan Hare, die, blijkens Proc. 29 Maart 1815, aldaar als Commissioner optrad; eerst 29 April 1815 ontving Bloem den last om de nederzetting aldaar op te breken. Den 4 Aug. 1815 schrijft Hare, destijds te Bat., over eene overeenkomst van hem met den Sultan van Koetei betreffende British protection; hij zag Koetei aan voor a British dependency, zegt hij; thans echter heeft hij orders ontvangen restricting me from further expense or proceedings in pursuance of their (d.i. 's Gouvernements) former instructions with regard to the states of Borneo. Ik vermoed dus, dat Hare al te Malakka tot Commissioner for the Malay states was benoemd en wel door Minto zelf in verband met de expeditie tegen Java, en dat Raffles hiervan gebruik maakte om jaren achtereen in den Archipel te intrigeeren, precies op dezelfde wijze als hij later te Benkoelen deed; in eene Minute van 8 Sept. 1814 (Egerton p. 119) beweerde Raffles dan ook, dat hij, in zake de Buitenbezittingen, nog steeds handelde in my capacity as political agent for the Governor-General with the Malay states. De Directory for 1816 noemt Hare Resident (te Bandjarmasin) and Political Commissioner of Govt. for the native states on Borneo.

Hoe Hare Moloeka verloor, blijkt in Bijdr. 1898 p. 13—15; 51; 84 e.v. Zijne latere lotgevallen op de Kokoseilanden, waar hij met Ross in conflict kwam, zie aldaar p. 85; 91 e.v.; 154; Van der Kemp, Herstel p. 389 noot.

Wij vinden nog een David Hare in 1813 als juwelier te Bat., en Alexander's broer John Hare. Den 12 Jan. 1834 overlijdt te Bat. Alexander Hare junior, blijkbaar een volwassen persoon, die o.a. twee sloepen nalaat.

Harris (*Charles*) is in Maart 1813 Lieutenant der Bengal artillery te Samarang en Assistant Commissary of stores. Wordt 27 April 1813 overgeplaatst naar Soerabaja; was daar, als Captain Lieutenant, belast met de affuitfabricage en werd door Raffles met ingang van 11 Jan. 1814 benoemd tot Superintendent der Munt aldaar op 500 Java Roep. In April 1814 ging hij met de expeditie naar Bali en Makassar. Uit mededeelingen van Inlanders vervaardigde hij eene beschrijving van Bali en Lombok, welke Crawfurd (History III, 533 Appendix) gebruikte voor zijn kaartje van die eilanden. Daarna keerde hij terug tot zijne bezigheden bij de Munt en trouwde 1 Sept. 1814 te Soerabaja met Wilhelmina Clara van Cattenburch geboren Barbier, eene rijke weduwe met 4 kinderen, die hem reeds 23 Mei 1815 gelukkig maakte met twee dochtertjes, waarop zij drie van haar eigen kinderen naar Europa expedieerde. Hij werd midden Juli 1815 „with the native artillery under my charge" (zooals hij schrijft) naar Batavia opgeroepen om naar Bengalen terug te keeren. Nog in 1824 echter zit Charles Harris, gewezen officier der Hon. Comp. Bengal artillery te Soerabaja, waar 4 Juni 1824 zijne vrouw W. C. Barbier overlijdt. Zeer uitvoerige doodsadvertentie, die door hare overdrijving onaangenaam aandoet. Dat jaar vertrok hij naar Singapore; zijn boedel bleek later insolvent.

Den 8 Dec. 1826 wordt te Bat. gedoopt Clara Maria Harris, geb. te Soerabaja 10 Mei 1823, moeder Petronella Maria van Cattenburch, geadopteerd door Charles Harris. Dus Harris schijnt het met eene schoonzuster van zijne vrouw gehouden te hebben.

Harris (*George*), Captain Royal Navy, commanding H. M. Drake, heeft 23 Mei 1811 bij Rembang een gevecht met onze kanonneerbooten (Gaz. 25 Juli 1812), landt 30 Aug. 1811 te Soemenap, verovert Madoera en treedt op als Governor van dat eiland, alwaar hij bij zijn vertrek naar Europa, vermoedelijk in Oct. 1811, Maitland als Governor liet.

Hart (*Richard*), Lieutenant H. M. 78th regiment of Foot (Schotten), wordt zwaar gewond bij de bestorming van Meester Cornelis (Conquest p. 68), maar komt reeds 2 Maart 1812 voor als Assistant van den Resid. te Solo. Den 27 Sept. 1812 wordt hij benoemd tot lid der commissie voor de regeling der afgestane Vorstenlanden, als Assistant op 200 $; hij was toen reeds belast met de overname van Blora en diende 1 Oct. 1812 een rapport daarover in; evenzoo ver-

richtte hij den eersten aanslag in Djapan en Wirosobo; wordt bij schrijven van 11 Nov. 1812 benoemd tot Assistant to the Resident at Solo op 375 $ p.m. Blijkens Proc. 18 Nov. 1812 was hij als zoodanig de opvolger van Eckford. In het voorjaar van 1814 nam hij blijkens Gaz. 11 Juni 1814 deel aan de expeditie naar Bali. Overigens bleef hij tot de teruggave Assistant te Solo. Maakt den indruk een zeer bekwaam man te zijn geweest.

Hartilieff (*Johan Dirk*) kwam in April 1810 op Java als Kapitein en Aide-de-camp van Daendels, die hem Hartje-lief noemt (Dr. de Roo, I, 340). Was einde 1810 plaatselijk adjudant te Grissee; neemt in Dec. 1811 het drostambt Grissee over van Van Nijvenheim; sedert heet hij Drost van Grissee; zijn salaris was 250 $. Gibbs prijst hem zeer, 1 April 1812, en zegt dat H. door zijne aanhankelijkheid aan de Engelschen has forfeited the good-will of a large proportion of his own countrymen. Zelf zegt H., dat hij vroeger is geweest a British Captain (dus evenals Hardy; misschien hadden ze gestaan bij een Hannoversch of ander vreemd corps in Engelschen dienst) en in 1795 op half pay kwam. Overigens maakt hij den indruk van een kruiperigen, vlegelachtigen kerel, een pummel van een vent. Bij schrijven van 11 Nov. 1812 wordt hij benoemd tot Resident van Rembang, ter vervanging van Van Lawick; hij geeft 24 Nov. 1812 Grissee over aan Van Nijvenheim en aanvaardt Rembang op 1 Dec. 1812. Proc. 24 April 1813 wordt hij benoemd tot Storekeeper and Civil Paymaster te Samarang op 250 $; den 7 Mei 1813 geeft hij Rembang over aan Davidson. Proc. 1 Maart 1816 werd hij op verzoek als Storekeeper ontslagen; Proc. 9 Juni 1815 was hij als zoodanig geschorst wegens onbehoorlijk gedrag tegen den Resident, welke schorsing eenige dagen later werd opgeheven. Overleden te Samarang 27 Aug. 1818 oud 59 jaar. Zie nog Van der Kemp, N.-I. Bestuur p. 166; 389.

Hartsinck (*Andries*), broer van den Vice-Admiraal Pieter H., geb. 1755 te Wageningen, op Java gekomen 1774, herhaaldelijk Resident, door Daendels benoemd tot Raad Extraordinair van Indië, wordt bij besluit van 23 Nov. 1811 Commissaris over het district Buitenzorg op 200 $; hij heet ook Landdrost. Reeds 25 Nov. 1811 wordt hem wegens ziekte een Assistant toegevoegd, J. C. L. Meijer. Overlijdt 19 Dec. 1811 en wel insolvent (Gaz. 27 Maart 1813). Was eigenaar van Vlietlust en schoonvader van D. F. van Stralendorff.

die in 1813 eene wagenverhuurderij had in de Buitennieuwpoortstraat. Deze was getrouwd met Joh. Susanna Hartsinck. Eene zuster van onze Andries Hartsinck, eveneens genoemd Johanna Susanna, werd moeder van de gravin D'Oultremont, die getrouwd is met Koning Willem I.

Harvey (*C.*) komt 16 Sept. 1814 samen met Boggie van Calcutta, vertrekt 23 Jan. 1815 wederom met denzelfde naar Madras en komt 11 Maart 1816 alweer met Boggie (samen met Fendall) te Bat. terug. Vertrekt 4 Mei 1816 naar Samarang en wordt 29 Juni 1816 tot Assistant Resid. aldaar op 500 Java Roep. benoemd (Boggie was er toen Resident). Blijkbaar volgde hij Boggie als diens schaduw; misschien was hij een jeugdig familielid.

Heerdt (*Willem Hendrik van*) van Zwolle, geboren 1789; of hij de W. H. Heert was, die 5 Maart 1806 werd aangewezen om met Elout en Van Grasveld naar Indië te gaan (Bijdr. 1864 p. 477), is mij niet bekend. Het kan zijn, dat hij familie was van Van Braam. Kwam op Java 13 Mei 1807. Einde 1810 is hij Gezworen klerk bij het kabinet van den G.-G. Den 12 April 1813 zegt Macquoid, dat hij Van Heerdt, die onder hem staat, heeft belast met de waarneming der betrekking van Villeneuve as my Assistant at Buitenz. Proc. 24 April 1813 wordt hij nu daartoe benoemd; het salaris was 150 $. Den 26 April 1814 krijgt hij salarisverhooging o.a. omdat hij zoo goed Engelsch heeft leeren spreken. Proc. 14 Oct. 1814 vraagt en verkrijgt hij echter zijn ontslag wegens onaangenaamheden met Macquoid; hij had in Holland, zegt deze, „some relations now in high power", en werd daardoor baloorig; overigens dachten zoowel Macquoid als Raffles zelf zeer gunstig over hem (deze laatste echter veel minder gunstig in Proc. 11 Nov. 1814). Van H. daarentegen vond dat hij, door de gedurige afwezigheid van zijn chef, het te druk had, „zijnde ik van gevoel, dat het lang genoeg gewerkt is van 's morgens 9 tot 's namiddags 4 à 5 uuren voor een tractement van maar 147 Sp. Ds. per maand". Den 22 Mei 1814 was hij te Bat. getrouwd met Minnie (Maria Wilhelmina) Dupuy, geb. 1792, overl. 1865, dochter van Pieter Philip du Puy, in Daendels' tijd vermoord als Commandeur van Bantam, oomzegster van N. Engelhard (zij ligt op Tanahabang begraven dicht bij Mevr. Raffles). Den 9 Aug. 1815 vertrok hij naar Europa, ofschoon zijne vrouw pas bevallen was. Uit papieren van N. Engelhard blijkt, dat hij in 1825 baron werd. In Gaz. 3 Aug. 1816

komt een Count Von Heerdt voor als buitengewoon gezant van Willem I bij het Russische hof voor het huwelijk van den Prins van Oranje met Anna Paulowna; misschien was dit de broer, die volgens een brief van Engelhard Opperstalmeester was van „de Koning van Holland". In 1822 woont onze Van Heerdt met zijne vrouw M. W. Dupuy te Soerabaja (Bat. Courant). Den 9 Nov. 1826 overlijdt te Probolinggo insolvent Willem Hendrik Baron van Heerdt oud 26 jaar (sic), Ommegaand Rechter; (als deze leeftijd juist was, zou hij op zijn 14e jaar getrouwd wezen). Was daartoe benoemd in 1821, zijnde Ass. Res. van Probolinggo.

Hesselaar (J.), gewezen officier, lang Luitenant bij de lijfwacht van den Soenan, bij de verovering Drost van Pasoeroean; overleed kort daarna. Was de schoonvader van C. Vos. Van hem dateert het fortuin der familie Lebret.

Heyland (J. H.), Lieutenant, daarna Captain, onderscheidt zich bij een gevecht aan de monding der Tjimanoek 31 Juli 1811 (Gaz. 25 Juli 1812); wordt bij General Orders van 22 Oct. 1812 benoemd tot Commandant der Djajang Sekars in the Samarang Division, als hoedanig hij reeds sedert 4 Aug. 1812 Hunter had vervangen. Wordt Proc. 5 Febr. 1813 benoemd tot Assistant to the Resid. van Kedoe op 150 $, welk salaris 27 Dec. 1813 wordt gebracht op 300 $. Hij beklom verscheiden malen den Sindoro (Widow p. 157 noot). Den 1 Nov. 1814 wordt hij belast met den aanslag der landrente in Japara; hij arriveert aldaar 5 Dec. en bericht 27 April 1815 dat de aanslag voltooid is, waarop hem 17 Mei 1815 onder dankbetuiging voor de invoering van het detailed system gelast wordt naar Kedoe terug te keeren. In Japara teekende hij zich nu eens Ass. Res., dan weder: Commissioner of Revenue. Bij schrijven van 15 Juli 1815 werd hem op zijn verzoek toegestaan naar Bengalen terug te keeren, onder toezwaaiing van grooten lof en met betuiging van het leedwezen der Regeer., dat thans niet zullen kunnen worden voldaan those just claims to further distinction which your services would have ensured. Hij geeft nu zijn werk in Kedoe over aan Lloyd en vertrekt van Bat. 6 Sept. 1815 naar Calcutta, doch komt reeds 8 Jan. 1816 vandaar terug, wordt Proc. 2 Febr. 1816 opnieuw Ass. Res. in Kedoe, neemt echter reeds 1 Febr. 1816 zijn werk over van Murray en blijft hier tot de teruggave. Helaas kwam daarna aan het licht, dat hij in 1816 door valsche boeking het Gouv. had opgelicht voor meer dan

50.000 Java Roep.; om zijne schurkerij te bedekken had hij de voornaamste boeken vernietigd, doch eene vergelijking der boeken van de districtsschrijvers bewees haar zoo zonneklaar, dat ook de Eng. Commissarissen haar moesten erkennen.

Higgins (*C. Th.*), Luitenant, uit de Molukken overgekomen, vraagt om eene betrekking en wordt bij schrijven van 28 Juli 1813 op 150 $ benoemd tot Assistant to the Res. at Cheribon; de benoeming staat in Gaz. 31 Juli. Hij bleef hier tot 21 Dec. 1813, toen hij plaats maakte voor Ekeboom, om zelf als Captain Lieut. naar Bengalen te vertrekken. Zijne vrouw was Emma Maria Raban, dus de Resid. van Cheribon was denkelijk zijn schoonvader.

Holst de Weerth (*Otto*) van Grootegast, zeeofficier, huwde in 1809 met M. M. J. Knibbe van Breda; was Drost van Pasoeroean in Nov. 1811; hij heet in 1812 ook wel Resident; zijn salaris bedroeg 200 $. Den 27 Mei 1813 schreef de Regeering hem, dat Crawfurd „will take charge of your Residency for the time being", en dat hij dezen te gehoorzamen heeft; in Sept. van dat jaar werd Jourdan Resid. van Pasoeroean, en 15 Sept. deelt Raffles aan den Accountant de benoeming mede van Holst de Weerth tot Assistant and Storekeeper te Probolinggo, op zijn tegenwoordig salaris. Den 1 Nov. 1814 neemt hij op last der Regeer. de residentie Banjoewangi over van Davis; 22 Dec. 1814 gelast de Regeer. hem, deze residentie over te geven aan Roxburgh en terug te keeren to your former duties at Probolingo. Aldus geschjedt 17 Jan. 1815. In Mei 1815 is hij nog Assistant Resid. te Probolinggo; het jaarboekje voor 1816 noemt hem Assistant and Storekeeper. Overlijdt te Soerabaja 3 Oct. 1817 als Ontvanger der Landelijke Inkomsten in Bezoeki, Probolinggo en Panaroekan.

Homer (*Arthur Aston*), Lieutenant 6th Battalion Bengal Volunteers, begeleidde de Cheribonsche Sultans, die naar Buitenzorg waren opgeroepen, naar hun land terug en bericht 17 April 1812, dat hij aldaar over zee met hen is aangekomen. Hij schijnt dus behoorlijk Maleisch te hebben gekend, en komt dan ook weldra als tijdelijk Maleisch translateur in de Vorstenlanden voor, op 200 $. In Sept. 1812 is hij op hetzelfde salaris Assistant bij de Commissie tot overname der afgestane Vorstenlanden; schijnt speciaal onder Crawfurd in Patjitan werkzaam geweest te zijn en treedt 15 Jan.

1813 op als Assistant to the Resident at Djocjo, en opvolger van Deans. Toen Crawfurd 24 April 1813 naar Bat. ging, werd H. waarnemend Resident. Bij schrijven van 30 Juli 1814 benoemt de Regeer. hem tot waarnemend Resid. van Tegal, ter vervanging van Davies; 22 Aug. 1814 trad hij aldaar als zoodanig op; Proc. 21 Oct. 1814 bevat zijne benoeming tot Resident aldaar. Proc. 26 April 1816 wordt hem op verzoek toegestaan om wegens ziekte naar Europa te vertrekken; den 29 April geeft hij Tegal over aan Ivatts en arriveert 7 Mei 1816 te Batavia.

Hood (*Sir Samuel*), Vice-Admiral and Commander in chief of H. M. naval forces in the East Indies, komt met de Minden 29 Juni 1814 te Samarang. Deze zeeheld wenschte over Java te reizen, zoodat 3 Juli 1814 eene circulaire aan de Residenten ging om hem en zijne officieren op alle wijzen te helpen. Hoe zenuwachtig dit bezoek Raffles maakte, is nog te zien uit de talrijke doorhalingen (zeer in strijd met zijne gewoonte) in een briefje aan den hoogen gast. Van uit Samarang bezocht hij eerst Soerabaja, Madoera enz. en kwam er 6 Juli terug. Den 7 Juli ging Garnham met Hood van Sam. naar de Vorstenhoven; den 20en kwam Hood te Buitenz., werd den 23en met veel vertoon te Bat. ingehaald, vertrok daarna over land naar Anjer, waar hij zich weer inscheepte. Hij overleed te Madras 24 Dec. 1814. Zijne levensbeschrijving staat in Gaz. 18 Maart 1815. Niet te verwarren met zijn naamgenoot, den Admiraal die Toulon tegen Bonaparte verdedigde, wiens biographie staat in Gaz. 22 Juni 1816.

Hope (*Hugh*) was een broer van Sir John Hope, een generaal onder Wellington in Spanje (naar Elias te oordeelen *geen* lid der Hollandsch-Engelsche familie Van der Hoop) en volgens Minto (bij Boulger p. 97) a tolerable Dutchman (d.i. kenner van de Ned. taal) with excellent talents and habits of business.

Toen Raffles zich in 1809 te Calcutta bevond, ontmoette hij aldaar Hope, die van Mauritius kwam (Widow p. 26); deze behoorde tot het Bengal civil establishment en ging daarna met Lord Minto naar Java „in the Dutch department" (Widow p. 27), iets wat eenigszins zonderling klinkt, omdat wij later bespeuren, dat H. geen of zeer weinig Hollandsch verstond. Tijdens de expeditie fungeerde hij als Deputy Secretary to the Gov. General, dus ondergeschikt aan den Secretary Raffles; toen deze den 11 Sept. 1811 Lieut. Gov. werd, trad Hope op als Secretary. Betreffende zijne benoeming tot Civil

Commissioner is van belang een brief van Nic. Engelhard aan Janssens dd. 6 Juni 1830, waarin hij dezen in herinnering brengt, dat Daendels tegenover J. zijne opheffing van het Gouvernement van Java's N. O.-kust had betreurd onder toevoeging dat, ware hij aan het bestuur gebleven, hij dit zou hebben hersteld; J. herinnert zich immers wel, „dat ik daarover aan Mylord Minto van advies gedient heb, dat door Z. E. in Uwe Exc. handen is gesteld, en dat hetzelve door Uwe E. op het kragtigst is ondersteund; ten gevolge daarvan is dan ook de residentie Tagal met de residentie Cheribon verenigd en over Samarang en onderhorigheden benoemd is een Commandant Civil, zijnde de Opperkoopman (*dus Senior merchant*) Hoope". De instelling dateert van 18 Oct. 1811; Minto bepaalde daarbij niets, dan dat ook de Oosthoek onder het ressort van den Civil Commissioner zou behooren, dat deze rang zou hebben na den Legercommandant, geene wetgevende macht mocht uitoefenen, geene vonnissen revideeren, geene openbare werken ondernemen, geene nieuwe ambten creëeren of belangrijke systeemveranderingen instellen. Bij vacature der landvoogdij zou de Civil Commissioner onder nadere goedkeuring als zoodanig optreden. Zijn salaris werd bepaald op 16.000 $ per jaar, dat van zijn Assistant op 750 Sicca Roep. per maand. Minto had opzettelijk nagelaten, de plichten van den Civil Commissioner te omschrijven, om den Lieut. Governor de vrije hand te laten. Den 21 Oct. 1811 (dus na Minto's vertrek) legde Hope den eed af als Civil Comm. of the Eastern districts of Java; dienzelfden dag gaf de Regeer. aan de Landdrosten daarvan kennis (zonder echter eenig voorschrift te verstrekken aangaande hunne verhouding tegenover hem) en ging hij scheep; den 27 Oct. berichtte hij zijne aankomst te Samarang, en den 31 Oct. dat hij dezen dag had assumed charge of the duties of Landdrost for the district of Samarang; Middelkoop bleef echter tevens nog tot 15 Nov. als zoodanig fungeeren. Den 1 Nov. 1811 werd Hope's salaris bepaald op 1.400 $ per maand.

Zijne ongedateerde instructie, door Raffles bij zijn vertrek opgesteld, bevat betreffende zijne bevoegdheid letterlijk niets dan de woorden: You are to consider all civil affairs to the East of Tagal (uit een vroeger stuk blijkt, dat Raffles den 22 Oct. 1811 van plan was, Hope's ressort te doen strekken „eastward of Cheribon" en 1 Aug. 1812 werd Tegal inderdaad onder de Eastern Districts gebracht) under your immediate management, subject to the orders and instructions of Government"; voorts dat hij tevens zou fungeeren als Landdrost van Samarang (welke betrekking werd afgeschaft),

en dat „all reports" uit Pekalongan naar Samar. zouden worden opgezonden, dat er immers vlak bij lag (waaruit dus zou volgen, dat de andere residenties dit niet, of niet uitsluitend, behoorden te doen, doch ook direct met de Regeer. konden of moesten correspondeeren); te Soerabaja zou Gibbs zetelen als Deputy Civil Comm., doch ook omtrent diens bevoegdheid blijkt niets. Daendels had, zooals de instructie voor den Deputy Accountant te Soerabaja dd. 14 Febr. 1812 herinnert, den Oosthoek tot een afzonderlijk Landdrostambt gemaakt; de Britsche Regeer. echter maakte den Deputy Commissioner weder ondergeschikt aan een chef te Samarang. Hope kreeg geen enkelen last mee, dan om het personeel te besnoeien (onder bepaling, dat van af 1 Dec. het niet door de Regeer. gesanctionneerde personeel zou zijn ontslagen) en rapporten in te dienen omtrent den staat van zijn ressort. Wel werd gesproken van nadere instructies, welke hem zouden worden gegeven, doch niets daaromtrent verluidt, behalve dat hij geene uitgaven mocht doen zonder goedkeuring van de Regeering; evenzoo benoemde en ontsloeg hij zijne ambtenaren alleen provisioneel. Eerst in Aug. 1813 zond Raffles hem een extract of a dispatch from the Right Hon. the Gov. Gen., waarin zijne plichten werden aangegeven, van welke hij dus, naar het schijnt, tot dusver onkundig was gelaten. Wanneer men zich nu bijv. herinnert dat, zoolang er een Gouverneur te Samarang had gezeteld, de Residenten aan de Vorstenhoven aan dezen ondergeschikt waren geweest, wordt Raffles' stilzwijgen omtrent H.'s bevoegdheden nog raadselachtiger. Vermoedelijk had deze de instelling van een Civ. Comm. met leede oogen gezien en had hij zich van meet af voorgenomen hem onmogelijk te maken, iets wat niet veel moeite kon kosten, gegeven 's mans onberadenheid, spilzucht, goedmoedigheid en middelmatige talenten; hoe vager dus de instructie, hoe beter. Al dadelijk, terwijl Hope nog op reis naar Samar. was, gelastte Raffles den Res. van Djokja om on all subjects of political importance direct met hemzelven te correspondeeren, met H. enkel over zaken of a local nature; H. schrijft dan ook 29 Febr. 1812: I never interfere in the affairs of Solo; daarom zendt hij ook brieven, door den Rijksbestierder buiten den Resident om tot hem gericht, terug. Daarentegen stak H. reeds 19 Nov. 1811 in zee met eene proclamatie, waarbij hij ter eere van R.'s ambtsaantreding pardon schonk aan crimineele gevangenen; ofschoon dit heette te geschieden namens de Regeer., blijkt van een dergelijk te Bat. afgekondigd pardon niets. Diezelfde maand herstelde hij op eigen gezag de kopermunterij te Soerabaja. Bij brief van 3 Jan.

1812 schrijft Hope doodbedaard aan den Landdrost van Pekal., dat de wagenpost maar eens per week zal gaan, om de bevolking te sparen. In Jan. 1812 ontvangt hij een schrijven van een Radja op Bali, die betrekkingen met het Gouv. wil aanknoopen, en antwoordt daarop. In Febr. kondigt hij op eigen gezag proclamatiën af, waarbij hij zich verbindt tot het opkoopen van oud Bataviaasch credietpapier tegen den officieelen koers, die ver boven den reëelen was; hij stelt daarentegen buiten werking een artikel van eene Gouvernements-publicatie betreffende het Probolinggo papier; hij verklaart biljoen de koperen bonken van zekere jaren en verbindt zich tot het inkoopen daarvan tegen een vasten prijs, alles heel goed bedoelde en heel gevaarlijke eigendunkelijkheden, die de Regeer. hem onmiddellijk noodzaakte terug te nemen. Het nut van zijne betrekking moest bovendien steeds problematischer schijnen, nu de correspondentie der Regeer. met de Residenten van zijn ressort door zijne bemiddeling, en dus met noodeloos oponthoud, geschiedde; wij zien dan ook reeds in Mei 1812, dat Flint gemachtigd wordt als Superintendent der Houtbosschen direct met de Regeer. te correspondeeren. Daarentegen had Hope in Jan. 1812 eene publicatie tegen opiumsmokkelarij aan de Regeer. toegezonden, waarvan deze geene notitie nam, totdat de toepassing dier bepalingen haar misnoegen opwekte. Den 30 April hield Hope zelfs eene vergadering van den reeds afgeschaften Grooten Landraad, welks handelingen den 16 Mei dan ook door de Regeer. ongeldig werden verklaard. Hope's nuttigste bezigheid was misschien die verbonden aan het Treasury and Civil Payoffice, waarmee hij in Nov. 1811 was belast geworden; den 24 Maart 1812 werd hem echter streng verboden, wissels op Bat. af te geven, en juist zijne geldelijke verantwoordelijkheid was hem zeer onaangenaam. Voor beide partijen was het wellicht eene uitkomst, toen na den val van Djokja (20 Juni 1812) Hope met eene politieke opdracht naar Solo werd gezonden, waarna den 16 Juli 1812 eene eigenaardige wisseling van personen plaats vond: Adams wordt opvolger van Gibbs te Soerabaja, dus, zou men zeggen, Deputy Civil Commissioner; de opengekomen residentsplaats te Solo wordt aangevuld met Hope op 600 $ boven zijn tegenwoordig traktement, en tevens wordt Lawrence Resident van Samarang, waarmee derhalve H.'s bezigheden als Resident, speciaal die met 's Lands kas aldaar, vervielen; bovendien verloor hij zijne rechterhand, den knappen Assey, en werd voorgeschreven, dat de Civil Commissioner weliswaar de general and local superintendence zou blijven uitoefenen over zijn ressort, maar dat

de Residenten voortaan direct met de Regeering zouden correspondeeren, onder aanbieding van copie aan den Civ. Comm. Den 31 Juli aanvaardde H. zijne nieuwe betrekking. De bedoeling van deze verwisseling van personen blijkt pas uit een schrijven van Raffles dd. 10 Juni 1813 aan Adams: On the appointment of Mr. Hope to be Resident at the Court of Solo and on the appointment of a Resident at Samarang the office of Deputy Civil Commissioner was considered to have ceased. Wezenlijk afgeschaft was de Deputy echter nog zoo weinig, dat Raffles zelf den titel nog in Sept. 1812 bezigt; deze werd eerst veranderd in „Resident of Sourabaya" bij eene publicatie van 15 Sept. 1812, ja, uit artikel 1 der ongedateerde Minute van Raffles (opgenomen in Proc. 15 Sept. 1812) zou men opmaken, dat diens bedoeling in Aug. 1812 oorspronkelijk was geweest om nog een *tweeden* Deputy Civil Commissioner aan te stellen, en wel te Samarang, met gelijke bevoegdheden als dien te Soerabaja en een even ruim ressort. Aan het Opperbestuur had R. den 8 Aug. 1812 geschreven, dat door de nieuwe regeling de Civil Comm. meer tijd zou krijgen voor general superintendence, immers hij was thans relieved from all details whatever, retaining the same general controul and superintendance as before, precies dus alsof de residentie Solo eene sinecure was. En dit officieel schrijven moet ongetwijfeld begeleid zijn geworden door een particulieren brief, waarin over H.'s aanmatigingen werd geklaagd, denkelijk onder toevoeging der concept-instructie voor de Residenten, die nog in Proc. 15 Sept. te vinden is. Reeds bij schrijven van 31 Oct. 1812 keurde het Opperbestuur de benoeming van Hope te Solo goed, en zeide verder: The arrangements made by you for the administration of the Eastern Districts appear to us judicious and we have sanctioned them accordingly. The officers in charge of those districts will henceforward act under the immediate authority of your Government, and altho' it will no doubt be convenient and proper that the Civil Commissioner should continue to exercise a general superintendence in the districts in question, it was very desirable, we think, that you should establish a more direct controul over the local authorities, and we consider this system as an important improvement on the general administration of the Island. Bij de 15 Sept. 1812 vastgestelde Instructions to the Residents was dan ook bepaald (art. 1 en 2), dat dezen onmiddellijk met de Regeering zouden correspondeeren en van haar hunne orders zouden verwachten, van den Civ. Comm. enkel diens opinion, diens requisitions and instructions, en dat zij hem such

reports and information zouden aanbieden as he may require from time to time. Bij de publicatie van 15 Sept. 1812 betreffende de Residenten werd o.a. vastgesteld: The Deputy Civil Commissioner will in future be styled Resident of Sourabaya. Each Resident is the local chief civil officer of Govt. in his district, the whole of the Eastern Districts in the Island continuing to be under the general superintendance of the Civil Commissioner. Waar verder in de instructions van dien datum van zijne betrekking wordt gesproken, blijkt dat er van gezag enkel eene schaduw aan Hope overbleef. En dat juist hierom die instructies werden opgesteld, volgt uit de omstandigheid, dat zij alléén golden voor de residenties onder Hope's ressort, niet bv. voor Cheribon. Voorloopig kreeg deze de handen vol door zijne benoeming als een der drie Commissarissen voor de regeling der afgestane Vorstenlanden, die tot 28 Jan. 1813 fungeerden. Middelerwijl werd hij steeds uiterst coulant behandeld. Bij schrijven van 24 Maart 1812 was hem een tafelgeld toegekend van 1.000 Sicca ropijen per maand, ingaande 1 Jan. l.l. (het Supreme Govt. gelastte later dit terug te storten van af zijne benoeming te Solo) en bovendien kreeg hij nog ruim 10.000 $ uitbetaald voor receptiekosten te Samarang tijdens de expeditie tegen Djokja in Juni en Juli 1812; bij extra gelegenheden, zooals voor een feest op den verjaardag des Konings of groote recepties te Solo, kreeg mijnheer nog wel eens een 1.000 $ toegestopt. Om de kroon op alles te zetten: hij trok in 1812 nog 16.000 $ uit de Java Lottery.

„As for the prizes great and small,
The Government has got them all,
God knows what they 've been doing"

klaagt een teleurgesteld medeloteling in de Gaz. van 24 Oct. 1812. Hij voerde dan ook een grooten staat. Te Samarang bewoonde hij Bodjong; wij hooren dat bij zekere gelegenheid aldaar fifteen officers with their concubines logeerden for about a month; many articles in the house were in consequence lost or broken, as the house was crowded every day. Een deel van zijn inventaris alhier werd later voor ruim 5.000 $ door het Gouv. overgenomen. Er wordt ergens paardetuig van hem vermeld, waar voor 200 $ aan zuiver zilver aanzat. Bovendien had hij een buitenverblijf te Kopeng bij Salatiga. Na zijne benoeming te Solo woonde hij veelal in die residentie en dateerde dan zijne brieven toch Civil Commissioner's office; hij had toen bovendien nog een buitenverblijf te Selo, bewesten den weg

naar Samarang hoog den Merapi op, waar een Europ. tuinier woonde[1]), nog een buitenverblijf te Kletjo, wat bewesten de hoofdplaats, en een te Gintoengan of Banjoekoening (bij Ambarawa aan de zuidhelling van den Oengaran, beschreven in Gaz. 27 Aug. 1814). Dit hoorde onder Samarang; onder Solo hoorde nog het landhuis Kentengan, ergens down the river, dus denkelijk bij de monding der Kenteng. Kletjo diende voor recepties; het was evenals Selo zeer eenvoudig. Hope's personeel daarentegen was naar gewoonte zeer gering; nadat zijn Assistant Assey hem in Juli 1812 was ontnomen (zie boven) was Eckford zijn secretaris; daarna Loudon zijn factotum.

Intusschen verbeterde zijne positie er niet op. Zijne correspondentie met de Regeer. als Civil Comm. werd steeds schaarscher en van minder belang; dikwijls bleven zijn brieven onbeantwoord; de Regeer. gaf de voorkeur aan eene correspondentie met de Residenten. Dit verergerde nog, toen Hope geen groot voorstander der invoering van de landrente bleek en het ergste vreesde van eene vermindering van het gezag der Regenten; na lezing van Raffles' Minute van 14 Juni 1813 over het nieuwe stelsel schreef hij koeltjes terug: „It appears unnecessary to offer any remark". Hij werd dan in 1813 ook stelselmatig buiten deze aangelegenheden gehouden; het heette dat hij toezicht uieoefende, maar alles werd afgehandeld tusschen Raffles en de Residenten; Hope kreeg enkel afschriften van de gewisselde stukken, hetgeen tot niets leidde dan onnoodig schrijfwerk. In Mei 1813 tijdens het Probolinggo-oproer, negeerden de betrokken Residenten hem volkomen, tot zijne groote ergernis en in strijd met art. 30 hunner instructie, terwijl de Regeer. niet hem met een onderzoek naar de aanleiding van dat oproer belastte, maar Crawfurd; in Juni werd hij evenzoo geïgnoreerd bij Crawfurd's regeling in Probol. en Bezoeki, en zoo was er meer, waarvan hij enkel kennis kreeg, wanneer de beslissing reeds was gevallen. Het hing echter feitelijk vooral van de Residenten af, welke positie H. zou innemen; zoo richtte die te Banjoewangi zich in 1813 nog steeds naar zijne orders. Adams te Soerabaja ontvangt in Maart en April 1813 totaal 11 brieven van Hope en schrijft hem er 12, waaronder 6 kennisgevingen van ontvangst. Ofschoon dus de Civ. Comm. volstrekt niet op kwaden voet met den Lieut. Gov. geraakte (met Kerstmis 1812 logeerde hij

[1]) Vermeld bij Van Doren, Reis II, 279: Selo „een landhuis op den verbindingsrug van den goenong Merbaboe en Merapi"; daar woont 1823 een oude Duitscher „als tuinman"; er was een „groote kachel".

te Buitenz. en Febr. 1813 was hij daar nog; Raffles zond hem zelfs in commissie naar Tjiandjoer om klachten tegen Gillespie te onderzoeken), zijne persoonlijke belangen steeds uiterst coulant werden behandeld en hij niet zelden complimenten kreeg en zijn advies werd gevraagd, moest hij gaandeweg voelen, hoe absoluut scheef zijne positie was geworden, speciaal na 16 Juli 1812. Om daar verbetering in te brengen, vroeg hij 14 Aug. 1813 zijn ontslag als Resid. te Solo; maar toen de Regeer. hem den 20 Aug. beduidde, dat zijne positie als Civ. Comm. toch precies dezelfde zou blijven, trok hij 27 Aug. dit verzoek weer in. Zijne gezondheid, die niet al te best was, zal er wel niet op verbeterd zijn. In October kwam het tot eene uitbarsting.

Zooals wij onder de personalia van Macquoid bespeuren, werd deze gunsteling van Raffles in Aug. 1813 belast met eene zending over Java tot overname der zoutpachten. Hiervan werd Hope door de Regeer. in kennis gesteld bij een schrijven van 10 Aug. Maanden lang bleef Macquoid vervolgens in Midden- en O. Java werkzaam, en in Oct. ontmoette hij Hope te Solo, vanwaar hij naar Samarang vertrok. Hier schijnt hij den brief van 8 Oct. te hebben gevonden, waarbij hij aan Resident Eales werd toegevoegd voor den aanslag der landrente; hij ging toen op Bodjong logeeren, ondanks dat H. een schriftelijke order had achtergelaten om aldaar geen gasten te huisvesten en ondanks de uitdrukkelijke bepaling der instructie voor de Residenten (art. 10), dat dezen geene ambtenaren behoefden te logeeren; iemand van zijn rang, zei Macquoid, kon niet zijn intrek in de herberg nemen. Ook had Hope zelf, toen hij om een tafelgeld vroeg, geschreven: Government would be by no means pleased to find that their first officers should be sent to an inn. Mac geliefde Hope's verbod echter te beschouwen als speciaal tegen hèm gericht en schreef hem nu een paar nijdige brieven, waaruit deze voor het eerst vernam, welke nieuwe opdracht de gunsteling weer had gekregen binnen zijn eigen ressort. Daarop volgde een schrijven van den Civil Commissioner dd. 17 Oct., waarbij deze hem schorste in al zijne ambtsbezigheden in het ressort beoosten Cheribon! Waarop Mac naar Buitenz. toog en daar de trompet stak over this extraordinary exertion of a delegate authority. Natuurlijk werd H. toen genoodzaakt zijn besluit in te trekken, maar hij vond het thans noodig, schreef hij 4 Nov., dat deze belangrijke aangelegenheid naar Bengalen werd gerenvoyeerd. Deze brief bereikte Raffles den 6 Nov. te Cheribon, die goedvond er uit te lezen, dat the judgement and authority

of this Govt. to decide in a case perfectly local, has been called in question en het daarom noodig oordeelde, thans het voortbestaan van den Civil Commissioner aan het oordeel van het Opperbestuur te onderwerpen; inmiddels kon Hope dan Member of Council worden ter vervanging van Muntinghe. De Council bleek het met deze opvatting geheel eens te zijn, maar zonder het oordeel zijner zoogenaamde „Colleagues" af te wachten, schreef R. dienzelfden dag aan Hope, dat hij benoemd werd tot Provisional Member of Council met behoud van zijn salaris als Civil Comm. en zelfs van dat als Resident te Solo, totdat hij in laatstgenoemde betrekking zou zijn vervangen. Ook zijn tafelgeld[1]) ging door. Het Supr. Govt. verklaarde zich bij schrijven van 23 April 1814 volkomen tevreden met Hope's benoeming tot Raadslid en verklaarde tevens de betrekking van Civ. Comm. voor afgeschaft; als Raadslid zou H. echter zijn vroeger salaris behouden en men achtte het wenschelijk, dat hij nu en dan eens zijn vorig ressort zou bezoeken[2]). Den 9 Dec. 1813 kwam H. te Bat. en nam den 15en zitting in Rade; werd Gaz. 18 Dec. benoemd tot President van het Revenue Committee en Gaz. 12 Maart 1814 (natuurlijk met een extra salaris van 1.760 Java Roep.) tot President van het Supreme Court of Justice. Eigenaardig is, dat hij tot in Maart 1814 nog steeds rapporten van zijne vroegere Residenten ontving. Eerst bij circulaire van 9 Aug. 1814 vernamen zij de opheffing der betrekking van Civil Commissioner, doch het ambt had sedert lang zoo weinig te beduiden gehad, dat de intrekking heel geene nieuwe voorzieningen noodig maakte, behalve een last om de archieven naar Bat. op te zenden, tengevolge waarvan een deel hiervan bewaard is gebleven. Met Raffles was H. steeds heel wel; uit Addison (p. 365) zou men opmaken, dat hij in April 1814 te Buitenz.

---

[1]) Bij schrijven van 7 Nov. 1813 vroeg Hope, dat dit ondanks het besluit van het Supr. Gov. mocht worden gecontinueerd in the event of my continuing to fill the double situations of Civil Comm. and Resident. Bij Proceed. 24 Nov. 1813 wordt dit behandeld (dus toen hij reeds was benoemd tot prov. lid van den Council) en besloten zijn verzoek te ondersteunen bij het Opperbestuur (hetwelk had gelast, dat zijn tafelgeld als Civ. Comm. moest ophouden sedert zijn benoeming te Solo) en het voorloopig te blijven betalen. Dat Hope steeds het tafelgeld bleef trekken, volgt ook daaruit, dat eerst bij Proc. 14 April 1815 de Res. van Samarang een tafelgeld kreeg (the table allowance which was granted to the Civil Commissioner), ofschoon hij reeds 6 Dec. 1814 was benoemd.

[2]) Ook dit had Raffles echter reeds ondervangen, door bij de Regulation 11 Febr. 1814 art. 171 aan de Circuit Judges(!) op te dragen om te rapporteeren aangaande den staat der verschillende residenties waar zij rechtsdag hielden en zelfs voorstellen ter verbetering in te dienen.

logeerde; deze zegt ook (p. 376), dat Hope in de zaak van Gillespie's aanklacht ten sterkste vóór den Lieut. Gov. partij trok.

Hij woonde nu de raadsvergaderingen zeer geregeld bij, totdat de zitting van 19 Aug., waarin een brief van het Opperbestuur werd behandeld, waarbij niet langer hij doch Nightingall tot eventueel opvolger van Raffles werd benoemd, hem ongesteld maakte; den 7 Oct. vroeg en kreeg hij van Raffles verlof om tot herstel van gezondheid voor 4 maanden naar China te vertrekken (dat gebeurde wel meer [1])) en den volgenden dag ging hij reeds scheep. Uit Canton vroeg hij bij brief van 6 April 1815 om 6 maanden verlenging van verlof, hetgeen door de Regeer. voor notificatie werd aangenomen; het werd 9 Dec. 1815 voor hij terugkwam en 12 Dec. voor hij weer zitting nam, doch hij werd al gauw weer ziek en klaagde reeds 20 Dec., dat hij voor gezondheid zou moeten repatrieeren. Den 28 Dec. gaf hij het presidium van het Supreme Court aan Muntinghe over. Den 1 Jan. 1816 erkende Raffles ook de noodzakelijkheid van zijn vertrek, zwaaide hem hoogen lof toe voor zijne vroegere medewerking en liet hem 8 Jan. naar Anjer vertrekken om de van China verwachte schepen te verbeiden; eerst 5 Febr. kon hij scheep gaan. Bij een brief uit Straat Soenda vroeg hij pas zijn ontslag als Raadslid, en Proc. 15 Febr. 1816 werd besloten, dat zijn salaris zou worden uitbetaald tot op den dag zijner inscheping.

De Gaz. van 16 Dec. 1815 bevat de advertentie zijner vendutie, waaronder: the house and extensive premises belonging to Hugh Hope Esq. situated next to the Government-house at Ryswick.

Hopkins (*D.*), geb. in Schotland 1770, was in Bengalen Assistant Surgeon geweest en daarna op Banda Superintendent der nagelteelt. Minto schrijft 6 Dec. 1811, dat hij hem verzocht heeft het beheer der houtbosschen op Java op zich te nemen. Uit de Molukken vertrok hij in 1812 per Wellesley naar Bengalen; in Gaz. 10 Oct. 1812 leest men, dat hij in Juni 1812 te Calcutta is aangekomen als Conservator of Forests on Java. Bij brief van 31 Juli 1812 gaf het Opperbestuur kennis, dat het hem had benoemd tot Superintendent General of Teak forests op Java op 1.000 $ per maand. Begin Febr. 1813 komt hij eindelijk op Java en wordt nu Proc. 9 Febr. 1813 belast

[1]) Zelfs uit Bombay ging men wel ter herstel van gezondheid naar China; zoo in 1812 een Assistant Surgeon, die op weg daarheen door kwaad weer op Timor belandde en vandaar te Soerabaja!

met de door het Opperbestuur voorgeschreven reorganisatie van het boschwezen. Zijne standplaats was Samarang. Den 8 Aug. 1813 schrijft Raffles hem, dat hij is aangewezen to arrange and carry into effect the agreement entered into by Mr. Crawfurd with the landholder of Bysookie and Panarookan and also to adjust the amount to be refunded to the family of the late proprietor of Probol.; verder dat de Regeering van plan is, om in the Eastern Districts de landrente in te voeren en H. te gebruiken as one of the Commissioners for effecting this object; daar nu de gewezen Chineesche landen deel uitmaken of the districts to be settled by you, kan hij alvast onderzoekingen doen. Eene benoeming tot Commissaris voor de invoering der landrente was dit derhalve niet; doch in de instructie van 5 Sept. 1813 voor Adams als zoodanig, wordt vermeld, dat Hopkins is aangewezen als Commissioner for settling the more Eastern districts; gewaagd wordt van the experience which this gentleman possesses in the revenue arrangements of Bengal added to his very superior talents and general ability. De grenzen van hun beider competentie blijken uit Hopkins' ongedateerde instructie: Adams zou den aanslag verrichten in the districts west of Probol. or Passourowang as far as Sidayo inclusive, en H. in the districts east of Bangil; aan Hope schrijft Raffles 7 Sept. 1813, dat deze laatste opdracht betreft the districts east of Passeroang (Banjoewangi was er onder begrepen); H. kreeg 500 Roep. p.m. tafelgeld. Den 17 Sept. 1813 neemt hij van Cotes over the charge of the districts of Probolingo, Besuki, Panaroekan and Poegar; hij teekent voortaan dan ook als zijnde in civil charge. Aangaande Pasoeroean schrijft H. den 8 Nov. 1813, diep gekrenkt te zijn, dat Jourdan aldaar met den aanslag is belast; Raffles antwoordt 14 Nov., dat deze residentie wat den aanslag der landrente aangaat onder H. staat en dat Jourdan is gelast naar diens aanwijzingen te luisteren. Hopkins overleed echter reeds 29 Dec. 1813 te Probol., nog vóórdat de contracten met de rechthebbenden der voormalige Chineesche landen waren geteekend. Na zijn dood werd hem bij Proc. 8 Maart 1814 een salaris van 1.200 Java Roep. toegekend als waarnemend Resident. De advertentie van den verkoop zijner nalatenschap staat in Gaz. 29 Jan. 1814; hij bezat o.a. a large collection of books in Greek, Latin, French and English, well selected and many of them rare. Hij geeft in zijne stukken den indruk van eene flinke en knappe persoonlijkheid, soms wat doctrinair. Zijn grafschrift staat bij Campbell I, 503. Een handschrift van hem in the collection of the Earl of Minto (over den

notemuskaatboom) wordt vermeld bij Crawfurd, History I, 510. Over Raffles' hooge achting voor hem spreekt de Widow bl. 219.

Horsfield (*Dr. Thomas*) van Bethlehem in Pennsylvanië, kwam in Oct. 1801 op Java en werd voortdurend, tot aan de verovering van het eiland, door de opeenvolgende Regeeringen ondersteund bij zijne wetenschappelijke, in hoofdzaak botanische, studiën; zie Priangan IV, p. 561. Zelf was H. erkentelijk genoeg voor deze hulp; Raffles vond echter goed, die volstrekt te negeeren en in zijne History I, 34 aan te teekenen, dat H. „for the last seven years" de natuurlijke historie van Java had bestudeerd, dus sedert 1810! Echter deed reeds het Voorberigt van Deel VII der Verh. Bat. Gen. zien (doch in het Nederlandsch), hoeveel H. aan dat Genootschap en de Nederl. Regeering had te danken. In zijn Discourse in datzelfde deel maakt Raffles er ter loops melding van; hij bevond zich toen onder Hollanders, en moest dus nog zekere convenances in acht nemen. Zeker vond Horsfield bij R. meer directe waardeering. Reeds bij diens eerste bezoek te Solo, waar H. woonde, schreef deze hem (25 Dec. 1811): „The information I have hitherto collected concerning the enquiries Your Honble has been pleased to propose concerning the climate, soil, mountains, rivers and productions of Java shall with all possible expedition be arranged and transmitted to Your Honble. The materials necessary for framing a general account of the climate, mountains, volcanoes, minerals and some of the chief rivers of the Island being in earlier readiness, I shall commence with them and make the other enquiries the subject of a future communication, while I shall premise a very concise account of the range I have taken thro' the Island and of the progress I have made in the investigation of the objects of my immediate research". Hem werd dus een werkprogram gegeven in verband met R.'s eigen onderzoekingen, en tevens (Proc. 4 Jan. 1812) een salaris van 500 $, later 1.100 Java Roep., waaruit echter, naar Raffles 10 Oct. 1812 zegt, ook zijn personeel moest worden betaald. Den 5 Maart 1812 zendt hij aan R. a short account of the medical plants of Java, opgenomen in Verh. Bat. Gen. deel VIII. De opstellen, die H. plaatste in deze Verhandelingen, worden in R.'s boek nu en dan geciteerd; zie History I, p. 12 e.v. noot; p. 23 noot; 24 noot. Gedeeltelijk waren deze al onder het Nederl. bestuur geschreven. Ook met Lord Minto moet H. hebben kennis gemaakt, want deze gedacht hem met eere in eene rede, den 30 Sept. 1812 gehouden in eene openbare zitting van het

College of Fort William (Gaz. Extrao. 15 Dec. 1812). Den 1 Nov. 1812 vertrok H. naar Banka, op eene zending samen met Eales en Hanson (Widow p. 606); eerst 30 Juli 1813 kwam hij vandaar terug; een niet erg belangrijk rapport over die reis is in het archief; zijne opnemingen zijn vermeld onder *Robinson*; bij eene beschikking van 7 Dec. 1813 kreeg hij eene extra toelage van 250 $ p.m. voor den duur dier reis. De verdere vermeldingen van zijn persoon in archiefpapieren betreffen in den regel zendingen van naturaliën naar Europa, aan W. Ramsay (Raffles' patroon, den Secretaris der East India Comp.), aan Sir Joseph Banks, aan de Kew Gardens; ook eene van twee kisten levende planten aan den Botanical Garden te Calcutta en eene van planten en zaden naar Mauritius; deze laatste op verzoek van den Gouverneur aldaar, die zich bereid had verklaard andere planten naar Java te zenden (Proc. 6 April 1816). H. is derhalve langer op Java gebleven dan Raffles; in 1818 ging hij van hier naar dezen in Benkoelen en begeleidde hem naar Paggeroejoeng (Widow p. 357; 629; aldaar p. 602—632 geeft H. verslag anno 1829 van zijne samenwerking met R.). Bij Raffles, History II, p. 33 e.v. vinden wij eene door H. anno 1815 gemaakte beschrijving van bouwvallen in het Oosten der toenmalige Vorstenlanden (Kediri enz.); verschillende daarvan had hij ontdekt (ib. p. 38) during various botanical excursions which I made through this province; ib. p. 41 zijne beschrijving der bouwvallen van Singosari, die hij in 1815 bezocht; uit p. 45 blijkt, dat H. ook schetsen van oudheden vervaardigde. Uit een archiefpapier zien wij, dat in Oct. 1813 zekere M. L. Doppert bij H. als teekenaar werkte, die nog in de Directory voor 1816 voorkomt als in the service of Dr. Horsfield; of dit de „teekenaar uit het Samarangsch Marineschool" is, die hem in 1804 was toegevoegd (Voorberigt Verh. Bat. Gen. VII) blijkt niet. In eene aanteekening betreffende die school in 1805 leest men onder 30 Mei: „Zijn de jongelingen genaamt C. Coolen en Jan van Stralendorff weder met de Heer Horsfielt naar Souracarta en verder na den Oosthoek vertrokken ter afteekening van voorkomende planten, kruijden etc. en Braminische oudheden". Elders zie ik, dat hij in 1806 eveneens over twee jongens uit die school beschikte. In het najaar van 1815 (Verh. Bat. Gen. VIII p. 26) onderzocht H. de streken O. en Z. van Solo. Uit Verh. Bat. Gen. ibid. p. 34; 43; 69 blijkt, dat H. op zijne botanische excursies ook liggingen van bergtoppen bepaalde, de geologie bestudeerde en ethnologische en oudheidkundige aanteekeningen verzamelde. Over zijne bergbeklimmingen zie Priangan II, 410 noot 1.

Olivier, Land- en Zeetogten I, 327 zegt, dat ook de Tangkoeban Prahoe *niet* door H. is beklommen.

Bovendien vernemen wij uit Widow p. 614; 615 dat H. in 1814 Raffles hielp bij het maken van eene kaart der Vorstenlanden en dat R. voor zijne kaart van Java de kaart gebruikte, welke H. had vervaardigd van het westerdeel der Vorstenlanden. H.'s teekeningen van oudheden in O. Java werden in copie aan R. gegeven, ibid. p. 622; 623; 624. Speciaal na R.'s vertrek van Java ging H. zijne aanteekeningen van allerlei aard omtrent de Vorstenhoven en de Vorstenlanden completeeren en zijne verzameling teekeningen uitwerken, zoowel die op het gebied der natuurlijke historie als „views, maps and plans" (dus vermoedelijk met het oog op de uitgave van R.'s boek); zie Widow p. 626. Wanneer wij echter (ibid.) lezen, dat H. nog in het laatst van 1817 Prambanan, Boroboedoer en Tjandi Sewoe bezocht, kan dit niet met R.'s boek, dat toen reeds verschenen was, in verband staan. We zien dan ook (zie onder *Van Naerssen*), dat H. al vóór de verovering van Java schetsen had laten maken van Javaansche ethnologica, dus denkelijk voor eigen gebruik. Toen Van Sevenhoven in 1812 Solo bezocht, vond hij H. bezig aan „een kaart, waarop hij aantoonde de aart der gronden en voortbrengzelen van dezelve op het ijland Java; hij had daarbij ook tevens het caracter, zeden en gewoontens der Javanen gadeslagen", zoodat de bezoeker onderstelde dat hij „behalve de natuurlijke historie ook eene algemeene beschrijving van Java zal leveren, die zeker zeer belangrijk zal wezen, daar hij de Javaansche taal volkomen magtig is". In de Bat. Cour. einde 1818 adverteert Horsfield, dat hij Java gaat verlaten.

Crawfurd (Dictionary p. 428) gewaagt van H. als „my old and esteemed friend".

Hubbard (A. H.), geb. te Norwich in Connecticut, oud 20 jaar, komt 26 Dec. 1811 van Calcutta met 5 native printers te Bat. Werd drukker van de Java Gov. Gaz. Blijkens Proc. 5 Jan. 1813 was zijn salaris 400 $.

Hunt (John; hij teekent zich ook *Jno Hunt)*, geb. in India „place of birth unknown" zooals hij zelf zegt, is een dier louche personen, waarvan Raffles zich wel bediende. Was in 1810 op de Soeloe Eilanden. Hij komt per Comp.'s kruiser den 25 Aug. 1812 uit Bengalen te Bat. en stelt zich reeds 23 Sept. op den voorgrond,

door bij eene meeting op het Stadhuis eene lange en warme lofrede te houden op het Eng. bestuur over Java, welke rede in extenso in de Gaz. van 3 Oct. 1812 werd opgenomen. Den 31 Dec. van dat jaar teekent hij een bewijs van ontvangst van 8 slaven muzikanten met allerlei muziekinstrumenten, ten koste van het Gouv. hem geleverd voor 5.000 $. Daar Raffles reeds een muziekcorps had, zou het kunnen zijn, dat dit voor zijne expeditie bestemd was. In April 1813 treffen we hem als Commercial Agent der Regeer. te Pontianak, alwaar hij den 14 Maart was aangekomen; hij dreef er handel in Comps. goederen met den Sultan; den 21 Mei 1813 schrijft de Regeer. hem: „On the return of the detachment sent against Sambas you will remain at Pontiana in your capacity as Commercial Agent". Den 29 Oct. 1813 kwam hij vandaar te Bat. terug, en den 11 Dec. 1813 vandaar te Samarang, alwaar Raffles den 26 Dec. 1813 last geeft, dat H. voor 20.000 $ aan waren uit de Gouv. pakhuizen mag uitkiezen voor een commercial adventure naar China en voor nog 10.000 $ mag inkoopen. Uit een schrijven van denzelfden dag blijkt, dat hiermee beoogd werd eene aanknooping met de Soeloe Eilanden, zoodat hij thans benoemd wordt tot Resident at Sooloo op zijn tegenwoordig salaris als agent te Pontianak en met the same indulgence with regard to trade, onder betuiging van de tevredenheid der Regeer. over zijne verrichtingen aldaar. Het een en ander werd bevestigd Proc. 17 Jan. 1814. Den 7 Jan. 1814 machtigt de Regeer. den Accountant tot de uitbetaling van 20.000 $ aan Hunt voor die reis. Bij acte Piepers 15 Jan. 1814 no. 2289 sloot hij een contract van compagnieschap met Van Gesseler te Lintelo te Bat. voor den tijd dat hij Resident op Soeloe zou blijven; Lintelo zou hem handelsartikelen toezenden en Hunt zou die verkoopen en andere, geschikt voor China, inkoopen en naar Canton zenden. Hij vertrok van Samar. 23 Jan. en van Soerab. 29 Jan. 1814. Deze reis (er waren ook soldaten aan boord en het heette dat men den zeeroof wilde bestrijden) was eene mislukking; al vóór Sept. 1814 verliet hij Soeloe; in Jan. 1815 zat hij te Manila zonder kans te zien tot eene expeditie naar Canton; den 30 Maart 1815 kwam hij met zijne bijna onaangebroken lading en zijn detachement inl. soldaten over Broenei (waar hij werd afgewezen) en Pontianak te Bat. terug. Het Commercial Committee bleek zeer slecht te spreken over Hunt's aankoop van paarlen op de Soeloe eilanden. Crawfurd, Dictionary p. 407 e.v. (s.v. *Soolo*) zegt, dat Hunt's rapport over deze eilanden, door Raffles gedrukt in Verh. Bat. Gen. „for 1812", purely fabulous en onzin is.

Proc. 12 Sept. 1815 wordt hij niettemin benoemd tot Assistant to the Resident van Pekalongan; eerst 1 Nov. nam hij zijn werk over van Murray. Als zoodanig maakt hij den indruk van een avonturier, die met alle kracht elken maatregel van Raffles, zooals de circulaire van 7 Nov. 1815, steunde. Bij schrijven van Raffles dd. 19 Jan. 1816 werd toegestaan een verzoek van Hunt om te huren a tract of uncultivated land, including the coffee gardens at Banjoewangi; hij kan nu daarheen gaan for the purpose of making your selection of the lands accordingly, en Murray wordt weder tot zijn opvolger te Pekal. benoemd. Proc. 2 Febr. 1816 heet het, dat die landen zouden dienen tot indigoteelt. Zie nog Van der Kemp in Bijdr. 1897 p. 20. In 1827 heeft hij eene zaak te Soerabaja in compagnieschap met H. R. Spencer. In 1829 woonde hij te Soerabaja en kreeg toen het land Soekowati (district Wirosobo West) in erfpacht.

Den 17 Juli 1835 overlijdt te Pasoeroean Mr. John Hunt Senior. Dit is de persoon, die in erfpacht had de landen Bandarjejer (sic) en Soekawati. Zijn zoon J. P. Hunt, geb. op de kust van Cormandel, woont 1841 te Soerabaja.

Hunter (*G.*), Lieutenant, werd gewond bij de bestorming van Meester Cornelis; is Dec. 1811 bij Raffles te Samarang; wordt gewond bij eene kruitontploffing bij de beschieting van Djokja (Conquest p. 68; 181); onderscheidt zich bij de bestorming van den kraton (ib. p. 194). Vertrekt 15 Dec. 1811 van Samarang naar Djokja met Pangeran Noto Koesoemo, om eene boodschap aan den Sultan over te brengen (Van Deventer p. 312). Bij Gen. Orders van 13 Febr. 1812 werd hij benoemd tot commandant der Djajang Sekars in de Samarang Division, als hoedanig hij met ingang van 4 Aug. 1812 werd vervangen (Gen. Orders 22 Oct. 1812). Hij werd toen commandant der lijfwacht van den Soenan en Assistant to the Resident te Solo en als zoodanig den 28 Aug. 1812 belast met de overname van Grobogan op 200 $ per maand, doch reeds bij Gen. Orders van 7 Nov. 1812 op zijn verzoek ontheven en naar Batavia overgeplaatst om adjudant van Gillespie te worden. Bij Gen. Orders van 22 Jan. 1813 kreeg hij verlof naar Europa, maar ook daar kon hij het niet lang harden, want bij een schrijven van 28 Dec. 1813 gaf het Court of Directors verlof tot zijn terugkeer naar Java. Wij bespeuren echter niet, dat hij er weer kwam. Uit de krant zien wij, dat hij bij de races te Salatiga in Oct. 1812 de meeste paarden liet draven; misschien had dit hem genekt.

Hunter (*Dr. W.*) nam als Superintending Surgeon deel aan de expeditie tegen Java; na de verovering wordt hij Proc. 1 Nov. 1811 als zoodanig bevestigd op 800 $; gaat weldra naar Samarang tot organisatie van den medischen dienst, Proc. 23 Nov. 1811, en bleef tot eind Febr. op reis over het eiland; zijn rapport dd. 16 April 1812, opgesteld tijdens de expeditie naar Palembang, staat in Proc. 22 Juli 1812. Hij teekent 17 Mei 1812 het contract met den nieuwen Sultan (Conquest p. 172). Komt 30 Juni 1812 van Muntok te Bat. en overlijdt te Weltevreden 16 Dec. 1812.

In de Gaz. van 19 Dec. 1812 wijdde Raffles hem eenige regelen, waarin ook werd gesproken van zijne letterkundige talenten; veel warmer prees Lord Minto (Gazette Extraord. 15 Dec. 1812) zijne groote verdiensten ook op het gebied der Oostersche talen en als gewezen Secretaris van den College Council te Calcutta, d.i. van het College of Fort William tot wetenschappelijke opleiding van ambtenaren, waaraan hij leeraar was geweest (Carey II, 24). Bij zijn dood was hij Secretaris van het Batav. Gen. en Superintendent der pers op 250 $; hij had zelf eene drukpers op Java gebracht en die aan het Gouv. verkocht voor 30.000 Sicca Roep. (Proc. 2 April 1814), zeker geene kwade speculatie. De nieuwe redacteur der Gaz. wijdde hem eene herinnering in het nummer van 2 Jan. 1813; zie verder de nummers van 17 Juli en 7 Aug. 1813. Raffles (History I, 132) vermeldt een geschrift van hem over pepercultuur. Hij schijnt een zeer beminnelijk mensch te zijn geweest. Hij liet eene belangrijke bibliotheek na, Gaz. 12 Febr. 1814, waarvan sommige boeken nog in die van het Bat. Genootsch. berusten.

Ivatts (*W.*) is Proc. 10 Oct. 1812 Assistant and Examiner in the Secretary's office op 200 $. Wordt in Nov. 1813 vermeld als inspector of mines at Jeboos (Banka). Wordt Proc. 21 April 1815 benoemd tot Assistant to the Resident of Tagal ter vervanging van den overleden Ekeboom; vertrekt derwaarts 6 Mei 1815; wordt 12 Sept. 1815 benoemd tot Ass. Res. van Cheribon, eveneens ter vervanging van Ekeboom; neemt de residentie Tegal 29 April 1816 over van Homer en geeft haar 11 Mei 1816 over aan Forssteen.

Jacobson (*Carel*) werd bij Resolutie 22 April 1793 van bootsman bevorderd tot sous-lieutenant. Werd later Kapitein-Luitenant ter zee. Den 30 Dec. 1812 schrijft J. P. Hulft van Hoorn, Deputy Collector te Soerabaja, aan de Regeer.: „I have appointed Mr. Jacobson to act

as Dep. Collector at Grissee". In Febr. 1816 was hij dat nog, maar schijnt diezelfde maand door intrekking van het personeel aldaar buiten betrekking geraakt te zijn. In 1817 was hij havenmeester te Grissee en Kapitein-Luitenant der Koloniale Marine. Ver Huell (Herinneringen II, 6) noemt hem „een man, van zijne prilste jeugd af een beploeger der zilte velden"; hij woonde 1818 te Grissee en was getrouwd met eene Jav. vrouw (ibid. p. 56; 71). Eene heldendaad zijner dochter Cornelia anno 1817 is beschreven bij Van Rees, Vermeulen Krieger p. 147.

Jansen (*L.*) was 31 Dec. 1810 Drost te Banjoewangi, dus vermoedelijk ook nog bij de verovering.

Johnson (*Jeremiah Martin*), Major, onderscheidt zich bij de bestorming van Meester Cornelis (Conquest p. 19); wordt bij General Orders 29 Sept. 1811 benoemd tot Deputy Military Paymaster General en Proc. 23 Nov. 1811 tot Postmaster General te Weltevreden op 150 $. Onderscheidt zich bij de bestorming van den kraton te Djokja (Conquest p. 196); wanneer in de Gaz. van 22 Aug. 1812 te koop worden geboden „16 pees grote brilante" van hem, zullen die wel uit den kraton afkomstig zijn geweest, als „loot". Wordt Proc. 15 Oct. 1813 Vice-President der Weeskamer te Bat. Den 13 Dec. 1813 dateerde Raffles te Salatiga (waar Johnson toen denkelijk óók was, die 11 Dec. te Samar. was aangekomen) zijne benoeming tot Resident te Solo op 750 $, an allowance of 100 $ en 2 % commissie on the amount of the collection of revenue paid into the Treasury by you, and which commission is not to be less than 400 $ per month, alles ongerekend zijn traktement als militair commandant aldaar, waartoe hij tegelijk werd benoemd. Bij schrijven van 14 Maart 1814 kreeg hij voorts een tafel- en receptiegeld van 550 Java Roep. p.m. In Maart 1815 beliep zijn salaris als Resid. 2.500 Java Rupees, en zijn opvolger Van Haak zegt, dat hij ongerekend zijn tafelgeld nog zeer belangrijke sommen trok voor receptie en onthaal van het Hof en andere hooge gasten. Den 18 Dec. 1813 aanvaardde hij het bestuur, dat hij bleef voeren tot de teruggave. Uit erkentelijkheid voor zooveel goeds ontdekte hij, even vóór Raffles' bezoek in 1815, de tempelruïnen van Soekoe (aan de N.W. helling van den Lawoe) (Raffles, History II, 45 e.v.). Bij Crawfurd, History II, 194 de teekening eener voorstelling uit den tempel van Soekoe drawn by Colonel Johnson. In November 1815 vertoefde hij te Buitenzorg, van waar hij kort vóór 25 Nov. naar Solo vertrok

(Widow p. 620), zoodat de Sepoy-samenzwering tijdens zijne afwezigheid werd ontdekt. Men kan van hem als Resident niet veel anders getuigen, dan dat hij aan Hart een knappen Assistant had, en dat hij Raffles behoorlijk naar de oogen wist te zien. Wederkeerig liet deze hem in zake de opiumpacht eene opmerkelijke en denkelijk niet onvoordeelige vrijheid van beweging.

Jongkind (*J.*), geb. te Middelburg 1768, komt op Java 1790 als kastmaker, was bij de verovering architect der civiele gebouwen te Bat. en werd als Superintendent of buildings, of the roads, bridges and canals in the city and Environs of Batavia and civil architect gehandhaafd; bij Proc. 28 Maart 1812 werd hem een salaris toegelegd van 300 $, dat 10 Oct. 1812 wordt verhoogd tot 400 $. Den 8 Jan. 1814 wordt hij echter gedegradeerd tot Deputy Superintendent of public buildings and works, na plaats te hebben gemaakt voor K. Mackenzie als Superintendent (wiens bevoegdheden dezelfde waren als van den Civil Architect and Surveyor). Hij behield een salaris van 880 Java Roep. Hij overleed 25 Mei 1815.

Jourdan (*H. G.*), Lieutenant, vroeger, naar hij zelf 11 Mei 1813 schrijft, belast geweest met topographische opnemingen, werd gewond bij de bestorming van Meester Cornelis (Conquest p. 68); wordt Proc. 14 Febr. 1812 aangesteld tot First Assistant in the Lieut. Gov.'s office op 200 $, terwijl wij Proc. 10 Oct. 1812 bespeuren, dat hij ook fungeerde als English Chaplain te Batavia (wegens de toeneming der English population zegt Raffles, dus hij preekte voor de gemeente!) op een salaris van niet minder dan 300 $ (tweemaal zooveel als Professor Ross trok). Proc. 22 Jan. 1813 wordt hij met ingang van 1 Febr. benoemd tot Resident van Djapan en Wirosobo op 250 $ en 2% der revenue collections. Hij bleef echter eenige weken te Solo en aanvaardde zijne residentie eerst op 15 Maart 1813. Bij schrijven van 7 Sept. 1813 benoemde Raffles hem met ingang van 1 Oct. tot Resident van Pasoeroean en tevens tot Assistant van Resident Adams bij den aanslag der landrente, op 150 $; deze laatste benoeming ging terstond in, doch in het laatst van September zat J. nog in zijne oude residentie, en reeds bij schrijven van 26 Oct. 1813 trok Raffles zijne toevoeging aan Adams weder in, onder bepaling dat J. geheel alléén den aanslag in Pasoeroean zou verrichten (hetgeen tot klachten van Hopkins leidde, zie aldaar). Bij schrijven van 24 Jan. 1814 ontslaat Raffles hem als

Resident, naar aanleiding der benoeming van Garnham (zie aldaar), doch handhaaft hem (of benoemt hem) tot Collector van Pasoeroean; doch toen Raffles den 24 Febr. daaraanvolgende aan Garnham schreef, dat Pasoeroean weer eene aparte residentie zou wezen, waarover G. geen gezag zou voeren, moet Jourdan als Resident zijn hersteld, wat hij vervolgens tot de teruggave is gebleven. Bij schrijven van 28 Dec. 1815 spoorde de Regeer. hem aan tot meer waakzaamheid en ijver. Hij was een der persoonlijke vrienden van Raffles, die een afscheidsadres tot hem richtten (Boulger p. 215).

Kam (*Joseph*), zendeling en Predikant. Den 23 Juni 1814 behandelt de Kerkeraad te Bat. een brief van Raffles, waarin, dat de onlangs alhier aangekomen Ds. Kam te Soerabaja zal staan, totdat hij naar Ambon kan vertrekken. Uit een rekest van hem uit Soerabaja, 16 Dec. 1814, bespeurt men, dat hij ternauwernood schrijven en spellen geleerd had („Resiedent Crafort", „hij heef"). Op Ambon schijnt hij echter goed werk te hebben gedaan (Olivier, Land- en Zeetogten II, 37). Overleed aldaar in 1833 en staat er nog heden in den reuk van heiligheid.

Karsseboom (*P. C.*), geb. te Batavia, komt 1804 als leerling op de Marineschool, is 1810 Luitenant bij de Jagers, is Jan. 1812 teekenaar 2e klas bij Cornelius; 1 Dec. 1812 is hij te Buitenzorg en dient eene rekening in voor 6 maanden salaris als draftsman op 60 $ (zie onder: *Flikkenschild*). Noemt zich Nov. 1813 „Adsistent op 't biereau tot het tekenen van kaarten van 't Gouvt." te Buitenz. Nog in Jan. 1815 is hij als teekenaar aldaar woonachtig, ja nog na Raffles' aftreden zendt hij hem 19 Maart 1816 eene kaart.

Keasberry (*John Palmer*), Major, geboren te Bath, kreeg, blijkens Gaz. 5 Dec. 1812, den 25 Aug. 1812 zes maanden verlof om van Madras naar Java te gaan; kwam hier echter eerst 14 Maart 1813 aan, en werd reeds Proc. 24 April 1813 met ingang van 1 Mei benoemd tot Resident van Tegal op 300 $, welke residentie hij echter pas 23 Mei overnam van Zhaetzcky. Werd 24 Sept. 1813 te Madras bevorderd tot Lieut. Colonel, doch overleed als Resident van Tegal 29 April 1814. In Sept. 1813 was hij belast met den aanslag der landrente aldaar. Uit Proc. 17 Sept. 1813 blijkt, dat hij een long acquaintance with the Eastern Islands had benevens knowledge of their customs and language.

Kilian (*F. M.*) van Kaap de Goede Hoop, trouwt 1799 Jacoba Jelleke van Bat., wed. C. F. Beumert; is bij de verovering Notaris binnen de stad Bat.; wordt 1 Nov. 1811 als zoodanig op verzoek ontslagen; werd hierop lid der Weeskamer; 11 April 1812 benoemd tot President van Boedelmeesteren op 15 (sic) Sp. Ds. per maand; overlijdt 4 Dec. 1814.

Knight (*G.*), Captain, wordt gewond bij de bestorming van Meester Cornelis (Conquest p. 68). In Nov. 1811 tref ik hem te Banjoewangi aan als militair commandant en waarnemend Drost; hij was in laatstgemelde qualiteit benoemd door Raffles, zonder dat, naar het schijnt, aan de autoriteiten kennis daarvan was gegeven, zoodat, toen A. Loudon op last van Gibbs den 13 Dec. 1811 als Drost aldaar verscheen, dit tot een conflict leidde (ofschoon het salaris maar 80 $ bedroeg); voorloopig werd Knight gehandhaafd en eerst bij schrijven der Regeer. van 17 April 1812 van zijne beide qualiteiten ontheven, in verband met geknoei met Balische slavenhandelaars; hij was door Hope reeds einde Maart geschorst en door Clark vervangen in afwachting van eene beschikking der Regeering.

Knops (*J.*), geb. te Heusden, in Mei 1784 op Java gekomen, was bij de verovering Oud-Resident van Japara; wordt bij besluit van 13 Jan. 1812 benoemd in de Commissie van onderzoek van den staat van Java op een daggeld van 12 $ plus reiskosten; wordt Gaz. 4 April 1812 benoemd tot Administrator of Forests op 400 $ (of dit dezelfde persoon is, blijft onzeker, doch het hooge traktement maakt het wel waarschijnlijk). Volgens Proc. 15 Sept. 1812 moest hij met Rothenbuhler alle mogelijke inlichtingen verschaffen aan de Commissie voor den landverkoop in Samarang; werd lid der Commissie voor die aangelegenheid 5 Nov. 1812; hij kocht toen het land Goemoelak, doch kreeg permissie om ¼ op Van Naerssen over te schrijven en ¼ op Van Lawick. Na de beëindiging der werkzaamheden van de Commissie van onderzoek, gelastte Raffles hem, den Resid. van Samarang Eales alle noodige inlichtingen te verstrekken voor de invoering van het landrentestelsel; hij roemde daarbij (Aug. 1813) zijne long experience and thorough knowledge of the detail of the districts. Hij overleed te Samarang 4 Mei 1814; het doodsbericht in de Gaz. roemt zijne beminnelijkheid.

Knops (*J.*), zoon van den vorige, 1801 leerling der Marineschool

te Samarang, bij de verovering Luitenant, is Aug. 1812 onder Cornelius te Samar. werkzaam bij het copieeren van kaarten enz. als Opnemer der 1e klas; Juni 1813 noemt deze chef hem een „extraordinaire good drawman, employed to draw the large chart of the district of Damak"; wordt Juli 1815 met Vodegel ter beschikking van Captain Baker te Solo gesteld op 160 Java Roep. p.m. De Resident te Solo klaagt echter 12 April 1816, dat K. has by no means fulfilled his engagement with me, for he engaged to travel with Captain Baker to make sketches and to complete them at Solo. En Baker zelf, 14 April: Having lately been up to Solo for the purpose of seeing what Mr. Knops had done in part of his agreement, I found scarcely 10 drawings etc. finished and nearly 100 as yet untouched, beside many plans etc. which he has yet to copy and many sketches yet to make (should I travel this year) in order to fulfil his agreement as a public servant. Daarop zond de Resid. van Samarang den weggeloopen K. weer naar Solo om te voldoen aan certain engagements which he entered into some months ago.

Kool (*G.*), geb. te Bat. 1757, in dienst als leerling der Maleische taal 1771, bij de verovering translateur voor het Maleisch, Waagmeester en lid van Schepenen; wordt benoemd tot Malay translator Gaz. 16 Mei 1812; zijn salaris was 150 $, zijn klerkenpersoneel trok in totaal slechts 38 $ p.m. Hij kende „eenen zeldzamen schat van Maleische woorden" (heet het bij Roorda van Eysinga, Verschill. reizen II, 316) maar, daar hij niets geleerd had en gebrekkig Nederlandsch verstond, waren zijne vertalingen soms geheel verkeerd.

Krijgsman (*C. F.*), geb. op Java, wordt bij Resolutie van 7 Nov. 1797 van matroos bevorderd tot Translateur voor het Jav. te Soerabaja; is bij de verovering de eenige Gezworen translateur voor het Jav. te Samarang. Echter ziet men, dat hij bij vertalingen uit het Jav. zich soms moest laten helpen door den Regent Adimonggolo. Proc. 16 Mei 1812 blijkt, dat hij thans ontslag heeft gevraagd, omdat hij, teneinde zijne klerken te betalen, soms op zijn traktement moest toeleggen. Daar werd toen een mouw aan gepast (in Dec. 1813 wordt zijn salaris verhoogd tot 200 $), maar 6 Juli 1814 schrijft de Resid., dat hij opnieuw ontslag heeft gevraagd en in Dec. 1815 is hij geen translateur meer. Het kan wezen, dat K. nu en dan ook werkte voor de Residenten van Solo en Djokja (Bijdr. 1899 p. 324), maar de translateur te Solo in 1813, 1814 en 1815 was

H. Hornoff (denkelijk een zoon van J. C. W. Hornoff, stadschirurgijn te Samarang 1795) op het wonderlijk laag traktement van 80 Java Roep. p. m. De meer bekende Joh. W. Winter van Samarang, „geswooren Translateur in de Javaanse taale, oud 30 jaaren, alhier te Souracarta beschijden", verzoekt bij rekest dd. 25 Sept. 1811 op een salaris van 100 Rds. zilver te worden gecontinueerd „ten einde beeter in staat te zijn zijne talrijke familie te kunnen onderhouden, en in dat geval steets op deeze plaats te moogen beschijden blijven". In 1815 woonde Winter nog steeds te Solo.

Kuhnau (*J. C.*) van Luneburg, gewezen officier, bij de verovering Scriba te Bangkalan, in Juli 1815 Assistent Res. op Bawean op 100 Java Roep.

Langewagen (*P.*) was einde 1810 Gezworen klerk bij den Secr.-Gen. Veeckens; begon zijne werkzaamheden als Assistant onder Lawrence te Cheribon in Juni 1812. Naar het schijnt, nam zijn chef hem mee naar Samarang, waar wij hem 1 Nov. 1812 als Assistant to the Resident aantreffen. Toen Lawrence midden Oct. 1812 Samarang verliet en wegens ziekte naar Salatiga ging, gaf hij de residentie over aan Langewagen, die haar 23 Nov. 1812 overgaf aan Garnham. Proc. 17 Jan. 1814 heet hij Assistant in the police department and in charge of the Treasury op 150 $; blijkens Proc. 30 Juni 1814 was hij tevens Collecteur van het collateraal. Toen Hardy's salaris als Assistant Resident te Samar. met 1 Maart 1815 ophield, werd L. met de waarneming zijner werkzaamheden belast. In Febr. 1816 werd hij geschorst wegens een kastekort; in Mei van dat jaar is hij waarnemend Fiscaal van den Circuit Judge der Samarang Division; bij een schrijven van 6 Juni 1816 werd de schorsing opgeheven verklaard. Wordt 1819 Ass. Res. voor de Financiën te Batavia, is dit nog 1822. Anno 1825 ontmoeten we hem als Resident van Bezoeki. Overlijdt als zoodanig 31 Jan. 1826. Zijne weduwe C. A. Palm hertrouwt eenige maanden later met H. J. Domis, Resident van Samarang.

Lawick van Pabst (*P. H. van*), geb. te Geldermalsen in 1780. Biographie van hem in Priangan I, 103 e.v. Bij de verovering van Java was hij Landdrost van Rembang en lid der Administratie van de Houtbosschen; hij weerde zich flink in het belang der verdediging; gaf daarna Rembang over aan Yule, doch bleef met diens

goedvinden zijne ambten waarnemen; zijn salaris was slechts 200 $. Bij besluit van 13 Jan. 1812 werd hij benoemd in de Commissie Mackenzie op 12 $ per dag; hij bleef voorloopig zijn salaris trekken, ofschoon Hope reeds 29 Jan. 1812 Van der Werff tot provisioneel Landdrost van Rembang benoemde, aan wien Van L. den 1 Febr. 1812 Rembang overgaf. In Sept. 1812 fungeerde hij zelf weer als Landdrost; moest hij als lid der Commissie weer op reis, dan gaf hij zijn gezag over aan den Scriba. Den 5 Nov. 1812 werd hij benoemd in de Commissie voor den landverkoop in de Preanger en Krawang en vertrok 17 Nov. 1812 daartoe van Rembang naar Buitenzorg. Den 11 Nov. 1812 wordt Hartilieff tot Resident benoemd; den 1 Dec. 1812 geeft Van L. de residentie over. Hij bleef nu ambteloos, totdat hij Proc. 17 Sept. 1813 werd benoemd tot Saltagent in the Samarang Division op 300 $, ingaande 24 Aug. l.l. Als zoodanig won hij den lof van zijn chef Macquoid. Bovendien aanvaardde hij 13 Feb. 1816 te Samarang de betrekking van provisional Assistant in the Revenue Dept. Proc. 11 Maart 1816 werd hij benoemd tot Assistant Res. aldaar in plaats van Macleod; Proc. 14 April 1816 heet het echter, dat hij aldaar, ter vervanging van Burney, Assistant Res. in the Revenue Dept. is; elders heet hij Assistant Collector of Revenue. Hij zelf schrijft, dat hij 15 Maart 1816 optrad als waarnemend Collector. Zijn salaris beliep als zoodanig 800 Java Roep., en als Zoutagent 600. Na de overname van Samarang door het Nederl. bestuur werd hij als overtollig afgedankt als Ass. Res., doch hij had toen al de benoeming tot waarnemend Resid. van Soerabaja in zijn zak. Den 20 April 1813 schrijft hij, dat hij geen Engelschen brief kan lezen; tot het laatst bleef zijne kennis dier taal bedroevend; het lijkt wel neger-engelsch wat hij schrijft. Raffles was hem echter niet ongenegen en verbeterde zijne geschokte financiën.

Lawrence (*John Curson*) was 1805 Writer te Penang op 120 $ (Campbell I, 639) en in het begin van 1811 Malay translator aldaar (Widow p. 56). Wordt bij schrijven van 13 Mei 1812 benoemd tot Resident van Cheribon, als opvolger van den op 6 Mei overleden Waterloo; trad als zoodanig vóór 20 Mei op. Wordt reeds bij schrijven van Raffles dd. 16 Juli 1812 benoemd tot Resident van Samarang op 600 $; geeft den 22 Juli Cheribon (waarvan Tegal thans werd afgescheiden) over aan Raban en is 10 Aug. 1812 te Samarang in functie. Doch reeds 10 Oct. 1812 vroeg hij wegens

ziekte ontslag en verlof to proceed to sea; hij ging toen naar Salatiga en gaf zijn werk over aan Langewagen; Proc. 4 Nov. werd het ontslag toegestaan; den 22 Nov. legt hij zijne betrekking neer. Hij komt nu 26 Nov. 1812 te Bat. Proc. 22 Jan. 1813 geeft Raffles kennis van L.'s benoeming tot Resident van Kedoe op 500 $ p.m. en 2 % van het bedrag der revenue collections, met ingang van 1 Febr. Begin Febr. 1813 vertoefde hij te Buitenz.; den 27 Febr. 1813 aanvaardde hij zijne nieuwe betrekking. Bij schrijven van 18 Mei 1813 benoemde Raffles hem tevens tot Resident van Pekalongan, dat hij 5 Juni 1813 overnam van Hardy en alwaar hij dat jaar den aanslag der landrente verrichtte. Zijn opvolger De Salis verklaart de samenvoeging dezer residenties, welke zooals Raffles heel wel wist, niet aan elkaar grensden, uit een wensch om L.'s inkomsten te vermeerderen. Opmerkelijk is ook (evenals in zake Macquoid) dat deze uitbreiding van L.'s werkkring niet ter kennis van de Regeering werd gebracht. Hij bleef tot aan de teruggave Resident in deze beide gewesten. In Nov. 1814 stond hij bovendien Heyland met advies bij in den aanslag van Japara; in het najaar van 1815 maakte hij lid uit van eene commissie tot onderzoek van den staat der landrente in O. Java. Raffles roemt Proc. 22 Aug. 1815 zijne very great ability and exertions; evenzoo maakt Fendall Proc. 6 April 1816 hem een compliment. Wederkeerig vleide hij R.'s lust voor archeologie, door in Kedoe oudheden voor hem te verzamelen (History I. 56). Bij het onderzoek der knoeierijen van Heyland bleek, schrijft de Resident van Kedoe 23 Nov. 1816, dat L. „de vermoedens tegen zich heeft van in die malversatie betrokken te zijn geweest". Deze opvolger zegt dat L.'s wettige inkomsten gemiddeld wel 2.400 Java Roep. per maand beliepen. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 253.

Leyden (*Dr. John Casper*), misschien van Hollandsche afkomst. Biographie van hem (uit de Edinburgh Annual Register) in Gaz. 25 Nov.; 16 Dec. 1815; 6, 13, 20, 27 Jan. 1816. Was een Schotsche boerenzoon, geboren 1775, een wonderlijk genie; eerst opgeleid voor Predikant, daarna in 5 à 6 maanden klaargestoomd voor dokter om naar Indië te kunnen gaan en zich aan de studie van Oostersche talen te wijden; man van buitengewoon onafhankelijk karakter, ongehoord ruw van manieren, brutaal als de beul, niettemin dichter; gaf met Walter Scott uit The minstrelsy of the Scottish border; diens verzen op hem zie bij Boulger p. 133. Hij ging naar Indië in April 1803; was een beschermeling van Minto; Boulger zegt daaromtrent (p. 41):

Lord M. was the chief of the great Elliot family of Teviotdale, which has played its part in border war and song for centuries. Leyden had helped to make the epics of the locality worldknown. He came from Teviotdale and might almost be termed a clansman of the Elliots". Bovendien was Minto zelf (zegt de biographie in de Gaz.), a man of letters and a poet. In Mei 1811 op de overvaart naar Java schrijft Minto (Minto in India p. 253): „Dr. Leyden's learning is stupendous and he is also a very universal scholar. His knowledge, extensive and minute as it is, is always in his pocket, at his fingers' ends and on the tip of his tongue" etc.; een verbazende praatvaar met een kraakstem. Ondanks zijne kennis van inlandsche talen kende hij echter den Inlander zelven zeer weinig, zooals wel blijkt uit zijn ijlhoofdig plan (Widow p. 25) van een Parlement van Maleische staten (waarover de sobere Crawfurd, Dictionary p. 216, de schouders ophaalt). In eene rede, na L.'s dood door Minto den 30 Sept. 1812 uitgesproken in het College of Fort William (Gaz. Extrao. 15 Dec. 1812), zwaait deze grooten lof toe aan L., die naar Java was meegegaan om de talen van den Archipel te bestudeeren; hij erkent, dat hij ook als Schot en nabuur veel voor L. voelde. Vooral verdient de aandacht, dat Raffles feitelijk zijne gansche carrière dankte aan L., die eenige maanden te Penang tot herstel van gezondheid bij hem was komen logeeren en de aandacht van Minto op hem vestigde (Widow p. 7; 14; 21; 25). Zooals men weet, overleed L. reeds 27 Aug. 1811 (Widow p. 97 en 98); het grafschrift zegt: two days after the fall of Cornelis. Verzen op zijn overlijden Gaz. 29 Febr. en 10 Oct. 1812. Hij werd begraven op het kerkhof op T. Abang; links naast hem werd later Raffles' vrouw bijgezet; photo van het graf bij Boulger p. 184; zijne biographie zegt, dat zijn stoffelijk overschot werd honored with every respect by Lord Minto. Maar het is opmerkelijk dat Raffles, die letterlijk alles aan Leyden had te danken, zoo verregaand nonchalant te werk ging na diens dood, dat 's mans graf weldra zoowat vergeten was. Dit blijkt uit een bewaard briefje van Popkens aan R., gedateerd 1 Juli 1812, waarin hij meedeelt het graf te hebben ontdekt („I have found out the grave"); hem is opgedragen een „tomb" op te richten, waarop een opschrift zal worden aangebracht „which your Excellency promised to send me". En ook toen bleef men nog maanden lang talmen, want 12 Sept. 1812 vraagt Popkens opnieuw om dat opschrift voor de tombe, die een Chinees zal maken. In de Jav. Cour. 18 Sept. 1847 wordt gezegd, dat deze tombe met vernietiging wordt bedreigd wegens ver-

waarloozing door rechthebbenden. Misschien heeft toen een der Engelsche ingezetenen zich daarover ontfermd, maar ik zelf heb nooit eene „tombe" aldaar gezien, wel twee steenen met opschriften, die waarschijnlijk aan de verdwenen tombe bevestigd zijn geweest.

In Verh. Bat. Gen. VII vindt men een door L. tijdens den overtocht naar Java geschreven opstel over Borneo. Raffles maakt in zijne History eventjes melding van hem (II, p. CLXI en wel in verband met eene door hem gerangschikte woordenlijst). Zeer warm sprak hij echter over zijn overleden vriend in zijne Discourse in Verh. Bat. Gen. VII. In 1821 schreef hij de inleiding voor Leyden's Malay Annals.

Leyden's les (Widow p. 26) aan Raffles: Make a great and mighty noise, is door dezen zijn leven lang trouw en met buitengewoon succes toegepast.

Lloyd (*G. W. A.*), Lieutenant, wordt Proc. 12 Sept. 1815 benoemd tot Assistant to the Resident of Cadoe, ter vervanging van Heyland; aanvaardt zijne werkzaamheden 25 Sept. 1815; wordt reeds Proc. 27 Oct. 1815 belast met de waarneming der betrekking van Ass. Res. te Cheribon ter vervanging van Farquharson; komt als zoodanig voor 6 Nov. 1815, doch is 12 Dec. 1815 alweer verdwenen. Hij lijkt haast wel een paid guest van zijn chefs geweest te zijn.

Loftie (*B.*), Assistant Surgeon, gehuwd met Raffles' zuster Leonora (geboren 1785, uitgekomen 1810), wordt Proc. 1 Nov. 1811 benoemd tot chef van het General Hospital te Soerabaja; den 10 Dec. 1811 benoemt Raffles, zelf te Soerab. zijnde, hem tot Superintending Surgeon of the Eastern Districts; den volgenden dag kent hij hem een salaris van 300 $ per maand toe from the date of your appointment as vaccinator by his Excellency Sir Samuel Auchmuty, Commander in chief of the expedition; bovendien zijne reiskosten. Den 28 Febr. 1812 klaagt de Regeering dat hij, als belast met the vaccinating department, nog heel geen rapport heeft ingediend. Elders blijkt echter, dat Hunter zijne rapporten had. Den 12 Maart overlijdt hij te Samarang. De weduwe hertrouwde zeer spoedig met Campbell Brown (zie aldaar).

Loudon (*Alexander*), vader van den G.-G. van dien naam, geb. in Schotland, kwam, blijkens Proc. 16 Nov. 1811, als passagier (*sic*) per H. M. Hussar uit Engeland with the view of being advanced to

a purser in the Navy; hij was echter a very attentive and prudent young man, zoodat, toen de Commandant der Hussar in Oct. 1811 Banjoewangi bezette, onze Schot zijn victualiemeesterschap in spe er aangaf en er zich als Resident liet plaatsen; de Commandant gaf 10 Oct. 1811 van deze gebeurtenis kennis aan Minto met eene aanbeveling van L.; in Nov. vinden we hem er als acting civil Resident; hij schijnt echter spoedig weggegaan, doch er opnieuw door Gibbs geplaatst te zijn, toen Raffles reeds Knight had benoemd, met wien nu een conflict ontstond. Blijkbaar had L. een machtigen steun, want 14 Febr. 1812 schrijft Raffles aan Hope: „With respect to Mr. Loudon you are authorized to employ his services in any way that may be found useful, reporting the same to Govt.". Hij werkte vervolgens op Hope's kantoor als Assistant op 150 $; Proc. 16 Mei 1812 wordt goedgekeurd dat hij tijdens Boggie's ziekte dezen vervangt; later in 1812 is hij belast met de kas van het residentiekantoor; Proc. 13 Juli 1813 wordt goedgekeurd, dat hij gedurende Eckford's ziekte fungeert als Secretaris van Hope; 11 Oct. 1813 neemt hij het Revenue Department over van Boggie en geeft dit 20 Nov. 1813 over aan Davies; den 2 Mei 1814 treedt hij te Samarang opnieuw op als Acting Collector of Customs, ter vervanging van Davies; den 7 Nov. bovendien als Acting Deputy Resident ter vervanging van Hardy; den 9 Nov. nog extra als Master Attendant, terwijl hij van af 1 Aug. 1814 tot 16 Nov. 1814 daarenboven nog archivaris van den Civil Commissioner was op 300 $. Of deze cumulatie van ambten uitsluitend wijst op favoritisme, is mij niet bekend; de stukken van zijne hand in het archief zijn niet van dien aard, dat zij een oordeel omtrent zijne bekwaamheid mogelijk maken. Zijne eerste vaste benoeming is bij Proc. 6 Dec. 1814 tot Deputy Collector of Customs te Samar., wat hij bleef tot aan de overname van Samarang door het Nederl. bestuur; onderwijl was hij acting Master Attendant tot 17 Aug. 1815, en ook soms weer acting Deputy Resident. Hij trouwde den 10 April 1815 te Samarang met eene juffrouw Susanna Gaspardina Valck. Is later administrateur der Tjiasem- en Pamanoekanlanden geweest (met woonplaats te Tenggeragoeng) tot einde 1828 (Campbell I, 650), toen zijne vrouw den 30 Nov. overleed, oud 28 jaar, nalatend zes kinderen. Had daarna eene suikerfabriek in Pekalongan (ib. II, 928); kocht 1835 de suikerfabriek Poegoe in Kendal (ib. 929). De steun, dien hij thans achter den rug had, was Baud, die nog steeds met zijn vriend Alexander Loudon in correspondentie stond (Mijer's Baud p. 509; 696). Hij overleed te Rotterdam 12 Oct. 1839, oud 50

jaar. De familienaam van zijn vroegeren patroon Hope is als persoonsnaam in zijn geslacht gebleven.

Lunel (*W. F.*) uit Cochin, komt op Java 12 Juli 1812 als stuurman, wordt 22 Maart 1814 benoemd tot Assistant van Resid. Macquoid in Soemedang, Soekapoera en Limbangan and coffee overseer at Limbangan.

Macartney (*J.*), Lieutenant 4th Volunteer Battalion, wordt bij Gen. Orders van 28 Juli 1812 geplaatst bij het Javanese corps; wordt Proc. 23 Dec. 1812 belast met the civil duties at Banjoewangie, ter vervanging van Clark; neemt 21 Jan. 1813 die residentie over van Joseph Mackenzie; overlijdt na eene langdurige ziekte aldaar 19 Aug. 1813.

Macgregor (*R. B.*), geb. in Bengalen, op Java gekomen 2 Febr. 1813, wordt 28 Mei 1813 aangesteld tot Deputy Master Attendant and Storekeeper at Anjier op 200 $. Verdient vermelding, omdat hij (ongerekend Dupuy, die een halve Hollander was, en Francis, een halfbloed) de eenige Engelschman is geweest, die na de teruggave is blijven doordienen onder het Ned. bestuur.

Mackenzie (*Colin*) van Stornoway, county Ross, Scotland, Lieutenant Colonel Madras Engineers, volgens Boulger (p. 159) a highly distinguished officer, with whom Raffles maintained cordial relations. When he conducted the survey of Mysore, under Lord William Bentinck's orders, Leyden served with the commission as medical officer. Bizonderheden omtrent hem geeft de in 1828 te Calcutta door H. H. Wilson in het licht gegeven Descriptive Catalogue van M.'s verzamelingen van handschriften enz., waarmee hij in 1796 was aangevangen en waarvoor langzamerhand een heele staf van inl. medewerkers was gevormd; hij was uitgegaan van geographische onderzoekingen en had later ook statistiek en geschiedenis in zijn program opgenomen; zijne persoonlijke onkosten voor dezen langjarigen arbeid bedroegen gaandeweg meer dan 100.000 Ropijen. In de Gaz. Extrao. 15 Dec. 1812 wordt hij door Minto buitengewoon geprezen wegens zijne signal and extraordinary powers of collecting, preserving and digesting useful and interesting information in every branch of knowledge, but more particularly in researches connected with the history, antiquities, religion, manners and occupations, zooals was gebleken in the Deccan and Carnatic. De Gaz. 3 Oct. 1812 zegt, dat

zijne researches into the history, antiquities and statistics of the Peninsula of India are well known and have received an honorable testimony from the authorities in Europe. In 1811 was hij Surveyor General on the Madras establishment. Bij de expeditie tegen Java fungeerde hij als chef van het Engineer Department (Widow p. 39); al vóór de landing der Eng. kreeg hij eene opdracht (Conquest p. 14) om Soerabaja te verkennen; daarna onderzocht hij de landingsplaats te Tjilintjing (waarbij eenigen der zijnen gevangen werden genomen en hij zich enkel kon redden door zijn lange beenen; Collet p. 430), en voegde zich op 2 Aug. 1811 met zijne „ships" bij de vloot, die bij de Boompjes Eil. lag (Conquest p. 15). Van zijne verdere verrichtingen bij de verovering vernemen wij niet. Alleen bespeuren wij, dat hij in Oct. 1811 te Soerabaja was en reeds toen een rapport indiende over de aldaar aangetroffen kaarten. Proc. 1 Nov. 1811 lezen wij, dat hem is gevraagd to give his assistance to the Commission (Van Boeckholtz en Lippe) in the arrangement of the plans, charts and military records, welke door die Commissie waren bijeengebracht en gesorteerd. Hiermee kreeg dus M. al dadelijk toegang tot alle stukken en kaarten, die hem konden interesseeren, en daar reeds Proc. 18 Nov. 1812 de onder toezicht van Muntinghe en Cranssen vervaardigde inventaris der archieven werd overgelegd, zal de keuze daaruit niet te moeilijk zijn geweest. Reeds 24 Nov. 1811 had Raffles eene circulaire aan de Landdrosten gericht, om M. op zijne a.s. reis in alle opzichten behulpzaam te zijn en hem toegang tot de archieven te verleenen; vervolgens den 28 Nov. aan dezelfden en verschillende particulieren eene circulaire met vraagpunten van verschillenden aard, verband houdend met de statistiek, economie, ethnologie enz. van Java, en toen deze tijd van bezinken had gehad, eene nieuwe circulaire order van 29 Dec. 1811 om M. alle hulp te bewijzen bij de nasporingen van dien aard, die hij thans op eene rondreis zou ondernemen. In die dagen bevond M. zich in de Vorstenlanden; den 24 Dec. ging hij met Muntinghe en Phillips naar Djokja om Raffles' ontvangst aldaar te regelen (Van Deventer p. 313). Den 13 Jan. 1812 werd vervolgens de Commissie benoemd ter voorbereiding eener verbeterde belastingregeling, waarvan M. voorzitter was (leden Rothenbuhler, J. Knops en P. H. van Lawick van Pabst) op een daggeld van 12 $; den 15 Jan. 1812 ging een last aan de Residenten, om deze Commissie in alle opzichten voor te lichten en te helpen. Over de nieuwe, door deze Commissie rondgezonden vraagpunten en hare verdere werkzaamheden, behoeven wij alhier

niet te spreken. Wij noteeren enkel, dat blijkens zijn gedrukt journaal (Verh. Bat. Gen. VII, no. IX) Mackenzie den 19 Jan. 1812 te Prambanan aankwam (vanuit Solo) samen met Knops (den ouden denkelijk) en een teekenaar, en aldaar de Hindoe-monumenten beschreef en gedeeltelijk in beeld liet brengen. Blijkens eene bewaarde rekening vergezelde de teekenaar Wardenaar van 14 Febr. tot 14 April 1812 onzen M. bij eene reis over het eiland for the purpose of taking certain sketches. Uit een aan Hope gerichten brief blijkt voorts, dat M. den 18 Febr. 1812 van Soerabaja naar Banjoewangi vertrok, „purposing to visit the island of Bally". Uit dien tijd is wellicht ook wat Raffles (Hist. I, 180) vermeldt over Grissee volgens M.'s journaal. Dat hij naar Bali is gegaan, is onwaarschijnlijk. Den 1 Juni 1812 diende hij te Samarang een rapport in aangaande de kaarten, welke hij in O. Java had aangetroffen (opgenomen in Proc. 15 Aug. 1812), waaruit blijkt dat hij reeds 13 Oct. 1811 aan Minto een plan had voorgelegd betreffende de opneming van Java, hetwelk 18 Oct. was goedgekeurd; hij noteert dat hij geene kaarten heeft meegenomen, doch alleen copieën heeft laten vervaardigen of a few that I conceived useful in India; in de archieven had hij geen memoirs or papers relating to the military defence or history of the country aangetroffen, doch van particulieren had hij erlangd several documents illustrative of the history of the country. Den 10 Juni 1812 schrijft hij uit Samarang aan Raffles: hij heeft zijn Dutch translator en zijn English and French translator overgedaan aan het Committee waarvan hij President is; Mr. Lucius Rawdon Burke, who has been employed by me in investigations on this Island previous to the appointment of the Committee, but which are useful to its objects, in translating from the French and by means of that language from the Dutch, Malays and Javanese (dus deze laatste vertalingen werden door anderen, natuurlijk Hollanders, gemaakt) verdient zeker een salaris van af 1 Nov. 1811; diens habits in statistic investigations with me in India have qualified him to be peculiarly useful on this service; ook Wardenaar (zie aldaar) verdient eene belooning; having had no opportunity of engaging a Javanese writer since the late orders of Govt. allowing thereof, and the short time of my stay in Java rendering it unnecessary to engage one, behoort hij vergoeding te ontvangen for occasional interpreters and copyists in that language; having left two assistant surveyors and six lascars (a part of the public establishment sent with me from Madras) at Batavia and Buitenzorg in November last, either in charge

of public instruments and property, employed in surveying about Buitenzorg etc., or copying plans for the public service, and who have expressed much solicitude for returning to India and in consequence absolutely lately declined to survey the road form Buitenz. to Cheribon etc., zullen die menschen weldra moeten worden teruggezonden. Wij zien dan ook, dat in Aug. 1812 de beide Assistant Surveyors John Faulkner en John Malcolm met twee lascars teruggaan. Mackenzie zelf, die in Juni dus ook spoedig meende te vertrekken, onderscheidde zich diezelfde maand bij de verovering van den kraton van Djokja (Conquest p. 199; wordt daarvoor bedankt door den Commander in Chief in Bengalen, Gaz. 13 Febr. 1813). Wat nog krasser is, hij trad kort na de vergadering van het Batav. Genootschap, die op 14 Oct. 1812 werd gehouden ten huize van den Stadsapotheker J. G. D. Paschen (een Mecklenburger uit Schwerin), den 18 Nov. 1812 te Bat. in het huwelijk met diens minderjarige pupil, de jongejuffrouw Petronella Jacomina Bartels van Trinconomale; curieus uitvoerige huwelijksche voorwaarden bij acte Drost 17 Nov. 1812 no. 2411; er was geen gemeenschap van goederen, doch M. verbond zich, haar eene lijfrente van 300 pond na zijn overlijden te verzekeren, de vermaarde three hundred a year dead or alive, waarop Engelsche meisjes in Britsch-Indië destijds met ambtenaren trouwden (zie Carey I, 98). Dit nadat hij (Gaz. 3 Oct. 1812) was teruggekeerd van een tour through the Eastern districts of Java, waarop hij had obtained a variety of valuable and curious information and made large collections of antiquities, manuscripts and inscriptions. Wanneer Raffles den 12 Jan. 1813 schrijft (Widow p. 206): Colonel M. has visited Majapahit and every part of the Island, kan dit eerder op de reis samen met Wardenaar slaan dan op deze. Wat zijne verzamelingen betreft, ook Van Sevenhoven schrijft in zijn reisverhaal van 1812, dat M. „een groote versameling van Javasche handschriften heeft gemaakt". Van zijne verdere werkzaamheden vernemen wij niet veel meer. Alleen (Proc. 23 Juni 1813), dat hij wegens voortdurende ziekte van zijn personeel van den weg van Jacatra in Aug. 1812 was verhuisd naar Goenoengsari, en dat onder dit personeel vele mutaties hadden plaats gehad. Raffles spreekt (Discourse p. 15 in Verh. Bat. Gen. VII) den 24 April 1813 van M. als hebbende bezocht almost every part of the Island; hij heeft facsimiles vervaardigd (op geolied papier) van several inscriptions found in different parts of Java, die hij in Britsch-Indië hoopt te ontcijferen. Den 13 Juli 1813 vroeg hij passage naar Bengalen voor zichzelf, zijn gezin

en bedienden en Mr. L. R. Burke, writer and translator, and John Newman, draftsman, both employed by me on the service in Java, who accompanied me from India. Hij vertrok 18 Juli 1813 en bracht aan Lord Minto het adres over der Ned. ingezetenen van Bat. (Gaz. 20 Nov. 1813); zijne vendutie had 30 Juli plaats. Bij Gen. Orders van 15 Juli 1813 (opgenomen in de Gaz. 17 Juli) had Raffles hem hoogen lof toegezwaaid; beter dan elders vermeldt hij hier de vroeger onder het Ned. bestuur verrichte onderzoekingen en opnemingen, en de belemmering, die deze hadden ondervonden door de ongelukkige tijdsomstandigheden, onder aanteekening dat het vroegere topographische onderzoek will be continued partly on the same plan. Het Gouvernement te Calcutta hield M. eenige maanden aldaar aan ter completeering van his report on the result of his enquiries op Java. Uit Wilson (u.s. I, pag. XIV) blijkt, dat M. „detailed reports" had ingediend bij „the Governments of India", welke echter verloren schijnen. M.'s onderzoekingen waren evenwel niet spoedig voltooid, want 6 Dec. 1814 schreef hij nog uit Calcutta aan Cornelius: „I expected some time ago to have heard from you with some of the drawings you were pleased to promise me, the views of Brambana and some plans with specimens of the curious woods of the Island. You would oblige me by sending them to care of Major Campbell.... The expense attending them will be cheerfully remitted.... I also wish much for a good general map of the East Hook of Java and a copy of the map of Sagara Nooka which I found I omitted to get from Java. I should like to know how you ascertain the positions of the villages named in your maps.

Memorandum: MS. and drawings wanted from Major Cornelius to be forwarded to Lieut. Coll. Mackenzie, Calcutta, care of Messrs. Shrapnell and Co, Batavia, or Major Campbell, Comm. Genl.

1. View of the antiquities at Brambana and the officers and people as employed there, which I saw at Samarang.

2. Plan of the country about Brambana exhibiting the situation of the different buildings. I have already got from Major Cornelius the plan of the temple at Brambana.

3. View or drawings of the stone pillar and monument at Toogoo near Samarang etc.

4. View of the Dassar and of the Sandy Sea near it in the East Hook of Java.

5. Map of Saagara Nooka and also a general map of the whole East Hook of Java.

6. Copies or fascimiles of any other (*sic*) inscriptions.

7. Any MS. in Dutch or Javanese of the history of Java or the islands bordering on it, particularly a history in which it was said some account was given of the ancient settlement of colonies from Siam or Pegu at Cheribon and the East of Java".

Cornelius zond 20 Febr. 1815 eene copie van dit schrijven aan de Regeer.; als deze de toezending van het gevraagde goedkeurt, I then will be enabled to comply with Col. M.'s request, principally by making a begin in surveying the East Hook of Java, of which no geographical chart has untill now been made, the more as some of my late engineer officers that live here and have no employ, are inclined to perform these works, to find a subsistence for themselves and their wives and children. Waarop Raffles den 7 Maart de weinig aanmoedigende marginale beschikking gaf, dat het uitsluitend eene private zaak gold and as such the Gov. deem it not necessary to give any orders. Men zou dus zeggen dat Raffles, thans vervuld met het plan om zelf een boek over Java te schrijven, niet meer zoo ijverig was in het verleenen van hulp als te voren. Had hij destijds M. schatten laten verzamelen op ethnologisch en ander gebied, hij zal (wanneer hij het heeft beleefd) vreemd hebben opgezien, toen deze verzamelingen werden verkocht aan de E. I. Company, waarna alles werd overgebracht naar het East India House (Widow p. 604; 605). Mackenzie overleed in 1821. Uit Wilson's catalogus blijkt, dat M. o.a. 36 Jav. handschriften had verzameld (opgenoemd aldaar II, 147; zie ook aldaar II, pag. CLXXXV, CCXIX e.v.); van de Antiquities of Java bezat M. 117 origineele teekeningen (p. CCXXIII), van Madoera 51, van Java nog 82 en nog 21 en nog 85 en misschien nog meer niet genoemde benevens copieën van inscripties. Deze heele verzameling is thans in het India Office te Londen. Zie C. O. Blagden, Catalogue of manuscripts in European languages belonging to the Library of the India Office, Vol. I The Mackenzie Collections, Part I The 1822 Collection and the Private Collection (Oxford University Press 1916).

Mackenzie (*Kenneth*), Lieutenant Bengal Engineers (een verwant van zijn naamgenoot, bij wiens huwelijk hij getuige is), was blijkens Gaz. 21 Aug. 1813 van Oct. 1811 af Station Engineer te Soerabaja op 400 Sonat R. p.m.; als zoodanig fungeerde hij nog in Juli 1812. Wordt Gaz. 1 Mei 1813, zijnde Senior Engineer officer serving on Java, benoemd tot Acting Chief Engineer te Bat.; arriveert aldaar

17 Juni 1813; is in Dec. van dat jaar bezig aan de herstelling van het paleis te Buitenzorg; wordt Proc. 31 Dec. 1813 tevens benoemd tot Superintendent of public buildings and works te Bat. op 550 Java Roep.; neemt met lof deel aan de expeditie tegen Boni, Gaz. 16 Juli 1814; tijdens zijne afwezigheid moest Jongkind, de vroegere Superintendent, weer als zoodanig invallen. In Dec. 1814 wordt hem gelast, aan het Chart office at Buitenzorg op te zenden the several maps, plans and other papers lately delivered to you by Mr. Cornelius. Bij besluit van 27 Oct. 1815 kreeg hij verlof naar Europa wegens ziekte; zijn opvolger werd Watson.

Macleod (A.), Lieutenant, wordt Proc. 18 Jan. 1815 benoemd tot opvolger van Davis als Commandant en Resident van Banjoewangi; neemt de residentie 3 Maart 1815 over van Colonial Lieutenant H. von Ranzow, en blijft hier als zoodanig tot de teruggave.

Macleod (D.), Captain, gaat April 1814 met de expeditie naar Bali; wordt bij General Orders van 6 Jan. 1815 benoemd tot Major of Brigade; Proc. 1 Jan. 1816 ter vervanging van Williams benoemd tot Assistant Resident te Samarang; aanvaardt deze betrekking 11 Jan. Proc. 11 Maart 1816 benoemd tot Commandant en Resident van Soemenap ter vervanging van Clark; neemt 23 April deze residentie van hem over en blijft er tot de teruggave, toen E. J. Roesler optrad, die 12 Nov. 1817 (Van Deventer p. 209) Resident werd over het heele eiland Madoera.

Macquoid (Thomas) was geb. in Ierland; zijn zegel draagt drie torens, waartusschen een kruis; motto: In hoc signo vinces. Was na te Penang te hebben gediend (vanwaar Raffles hem kende) ambtenaar (Superintendent of nigrees) op Ambon en vertrok in Mei 1812 na bekomen aanbiedingen van Raffles vandaar naar Java for the advancement of his private interests, schreef de Resident aldaar 25 Mei aan dezen laatste, onder bijvoeging dat your knowledge of his qualifications verdere aanbeveling (die echter in ruime mate werd verleend) overbodig maakte. Den 7 Juni 1812 kwam hij te Bat. aan en vertrok direct naar Samarang, waar Raffles toen was, die hem 25 Juni benoemde tot Malay translator op 300 $; den 30 Juni kwam M. terug te Batavia, doch was den 16 Juli weer in O. Java, op welken dag Raffles berichtte hem te hebben benoemd tot Superintendent der koffiecultuur over het gansche eiland en Landdrost

van Buitenzorg with a general superintendance over the Batavian and Preanger Regencies, op 500 $; als Superintendent der koffiecultuur trok hij geen salaris, misschien omdat destijds Tency nog leefde, die het in de Preanger óók was! Den 21 Sept. 1812 vinden wij hem als Landdrost te Buitenz. Tency was 8 Sept. overleden; bij schrijven van 10 Sept. belastte de Regeering daarop M. met de opname van diens kas en de overname zijner werkzaamheden; door de verplaatsing van Couperus naar Bat. in Nov. 1812 moet Macquoid Resident van de heele Preanger zijn geworden en in Mei 1813 door de opheffing der residentie Krawang ook dáárvan, zonder dat ooit wordt vermeld, dat *hij* de ambtenaar is die profiteert van het vacant komen of de intrekking dier verschillende ambten. Het ging alles zoo geheimzinnig, dat men eerst na alle besluiten te hebben verzameld en gecombineerd, begrijpt hoe de vork in den steel heeft gezeten.

Den 5 Nov. 1812 werd hij benoemd tot Voorzitter der commissie voor den landverkoop in de Preanger en Krawang, waaraan hij persoonlijk deelnam. Den 19 Maart 1813 assisteert hij als Malay interpreter bij de overeenkomst te Serang met den Sultan der Bantamsche Bovenlanden, en 20 Juli 1813 evenzoo bij eene conferentie met de Sultans van Cheribon. Proc. 23 Juni 1813 wordt hij provisioneel benoemd tot Superintendent van het Salt Department, waarop hij van Aug. 1813 tot Jan. 1814 eene reis naar O. Java deed tot overname der zoutpachten; bovendien voegde Raffles hem bij schrijven van 8 Oct. 1813 aan Eales toe, ter bespoediging van den landrente-aanslag en speciaal with the view to his undertaking the settlement of the districts of Japara and otherwise rendering you every assistance that you may require. Naar aanleiding daarvan had Macquoid zijn merkwaardigen twist met Hope (zie aldaar), die hem een „friend" van Raffles en intimus van Flint noemde. In Januari 1814 sloot hij namens het Gouv. de contracten met de gewezen eigenaren van Probol. en Bezoeki. Voor zijne moeite met den aanslag van Japara kreeg hij Proc. 8 Maart 1814 nog extra 500 Java Roep. p.m. Bij schrijven van 11 Jan. 1814 beperkte Raffles zijne bemoeiing met de koffiecultuur tot de Preanger. In Juni 1814 trok hij als translateur 600 Java Roep., als Superintendent van het zout 1.000, als Resident 1.100, samen 2.700 Java Roep.; bovendien werd hij bij Proceed. 18 Jan. 1815 tijdelijk belast met de superintendentie der posterijen, naar aanleiding van Addison's overlijden. In 1816 was hij nog steeds Superintendent der posterijen. Het residentschap van Buitenzorg moet hij in Oct. of begin Nov. 1815 aan

Hardy hebben overgegeven, maar hij bleef Res. der Preanger; als Malay translator werd hij door Methven vervangen; zijne verdere ambten schijnt hij tot de teruggave te hebben behouden. Proc. 21 April 1815 wordt hij ter vervanging van Methven aangewezen als lid der commissie on the public institutions etc. of Bat. and the Environs; bij schrijven van 10 Aug. 1815 krijgen zij beiden met Hardy eene opdracht tot invoering der nieuwe politieregeling in de Ommelanden en tot bepaling der grenzen en invoering der Regul. I A.D. 1815 in de nieuwe residentie Buitenzorg. Bij Proceed. 22 Aug. 1815 werd M.'s salaris als Resident verhoogd tot 1.500 Roepijen, representatiekosten incluis. Ook zijne werkzaamheden als Resident waren zeer bizonder; zelf beheerde hij namelijk de verkochte doch teruggenomen Krawangsche landen op den voet van een particulier land en liet zijne Assistenten het bestuur voeren over de eigenlijke Preanger. In verband daarmee bouwde hij een huis te Wanajasa (natuurlijk in heerendienst), trok daarvoor 100 Java Roep. per maand huishuur, en verkocht in 1816 dat huis voor 6.000 Java Roep. aan Comm. Generaal. Voorts trok hij 10 % der douanerechten te Indramajoe, speciaal van de koffie; om die te verhoogen werd 9 Dec. 1814 expres het Cheribonsche douanekantoor aldaar op den rechteroever der rivier onder Macquoid geplaatst, wiens gezag overigens enkel de landen aan den linkeroever omvatte; zijn opvolger taxeerde de baten hieruit op 3.000 Java Roep. per jaar; eindelijk had hij 3 pond (in natura) per pikol koffie als spillage bij afscheping te Karangsamboeng en nog 1 à 2 % voor indroging. In het laatst van 1815 zat hij in de commissie Lawrence c.s., en was dus weer werkzaam in O. Java. Hij is een der onderteekenaars van het afscheidsadres van Raffles' persoonlijke vrienden, Gaz. 6 April 1816.

Na de teruggave bleef hij op Java; eerst in April 1817 vernemen wij van zijn aanstaand vertrek. Raffles vergat hem ook toen niet, maar reserveerde voor hem bij het ontwerpen van Singapore een perceel grond (Campbell I, 623). Hij kwam later te Bat. terug. In 1821 is hij lid der firma Skelton en Co. met J. Davidson en D. A. Fraser. Dat jaar overleed Philip Skelton. In 1823 logeerde Raffles' tweede vrouw eenige dagen bij hem (Widow p. 551).

Blijkens de krant gaat Macquoid naar Europa einde 1824 of begin 1825. In 1826 ging hij te Bat. failliet; het jaar daarna zat hij doodarm in Engeland. De firma Macquoid, Davidson en Co. wordt ontbonden 1827. In 1830 is hij weer te Batavia. Zie nog Priangan I, 297; Van der Kemp, Herstel p. 227.

Mijn oordeel omtrent hem blijft weifelend. Iemand die met twee inl. Hoofden in de Preanger het contract van 28 Sept. 1814 kon sluiten, was òf een schelm òf een dwaas. En voor een dwaas hoeft men dezen gewiksten zakenman niet te houden. Uit zijn huwelijk met Elisabeth Francis Kirwan (*sic*) wordt 3 Aug. 1822 te Bat. gedoopt de dochter Elisabeth Francis, geb. in Krawang 2 Maart 1822.

Maitland (*Thos.*), officier der Royal Navy, landde den 30 Aug. 1811 te Soemenap met Captain Harris, als wiens secretaris hij fungeerde en die hem het bestuur aldaar opdroeg, toen hij zelf Soemenap verliet; bleef hier tot midden October en nam toen de gansche kas mee; werd 18 Oct. vervangen door Yule, die rapporteerde: „The only public document that he (*Maitland*) left behind him is a copy list of old practice belonging to the Government House, together with half a sheet of paper containing an abstract of the monthly income collected at Samanap".

Of hij dezelfde M. is, die Proc. 4 Jan. 1812 op een salaris van 250 $ wordt benoemd tot First Assistant van Flint, bij het Boschwezen, is mij niet bekend.

Martheze (*T. P. A.*), geb. te Amsterdam 1783 (zijn vader was burger aan de Kaap de G. Hoop), kwam in Indië 1802 als Assistent, is 1809 en 1810 Kapitein en Aide-de-camp van Daendels, bij de verovering Commissaris over de wegen en posterijen. Proc. 28 Nov. 1811 wordt vermeld zijne benoeming tot Inspector of the road from Bat. to Buitenz. and of the Eastern and Western roads between the same. Wordt Proc. 7 Maart 1812 in plaats daarvan inspecteur van den weg tusschen Buitenz. en Karangsamboeng. Wordt 30 Juli 1813 Schout te Tjibinong, doch reeds 20 Aug. 1813 ontslagen, om 1 Sept. 1813 conform last der Regeering de landen van wijlen Zimmer in Krawang over te nemen als administrateur onder toezicht van Resid. Macquoid, die hem 26 April 1814 bovendien, zonder vermeerdering van zijn salaris ad 75 $, voordraagt voor Assistant in Krawang; hierop is de Regeer. ingegaan, want in 1814 en volgende jaren, tot minstens Dec. 1816, ontmoeten wij hem als Assistant Resident in Krawang met standplaats te Indramajoe en speciaal belast (althans in 1814 en 1815) met de Government lands aldaar, van welker opbrengst hij 5 % trok boven gezegd salaris. Werd 1817 Resident van Menado.

Meares (*R.*), Captain, daarna Major, werd, blijkens Proc. 1 Nov. 1811, na de inname van Batavia commandant der stad tot op 11 September, toen het Britsch bestuur werd gevestigd; als zoodanig bewees hij goede diensten, waarvoor hij 1 Nov. eene toelage van 375 $ p. m. erlangde, en thans met ingang van 11 Sept. l.l. werd benoemd tot Town-Major op 250 $. In die qualiteit was hij belast met de zorg voor de krijgsgevangenen; tevens was hij reeds 16 Nov. 1811 commandant van het Amboynese corps. Nahuijs (Herinneringen p. 84) spreekt van hem als „den braven Engelschen Town-Major Mearis.... dien edelen officier", die N. „regt broederlijk en ridderlijk" onthaalde; „nog leeft hij in mijn dankbaar hart, die zijn krijgsgevangen vijand met waarlijk broederlijke liefde behandeld heeft". In 1812 ging hij als Malay interpreter (Widow p. 115) met de expeditie naar Palembang en was een der weinige Europ., die Gillespie vergezelden op zijn hachelijken tocht naar den kraton (Conquest p. 139; 168). Wordt bij General Orders van 28 Juli 1812 aangewezen to command the troops and to be Resident at Palembang and Banca op 750 $ (Proc. 15 Aug. 1812). Als Town-Major werd hij Gaz. 22 Aug. 1812 vervangen door Travers. Bij een inval van den afgezetten Sultan van Palembang werd M. kort hierna doodelijk gewond, zie Gaz. 24 Oct. 1812; zijn lof werd verkondigd bij Gen. Orders 22 Oct. Zie nog Bijdr. 1897 p. 369; Kielstra, Indisch Nederland p. 203 e.v.; Van der Kemp, Herstel p. 347.

Methven (*Cathcart*), Lieutenant 20th regiment Bengal Native Infantry, wordt Proc. 13 Mei 1812 benoemd in eene commissie tot onderzoek van Bantamsche zaken; hij komt dat jaar en nog Proc. 28 Mei 1813 voor als Malay translator en Assistant van Resident Yule aldaar, op 150 $. Uit een brief van dien Resident dd. 28 Mei 1813 blijkt, dat M. belast was geweest met eene zending naar de Lampongs om aanknoopingen met de Hoofden aldaar te bewerkstelligen, wat mislukte. Wordt bij schrijven van 14 Sept. 1813 provisioneel op 400 $ benoemd tot Assistant to the Resident of Palimbang and Minto, doch vertrekt reeds 30 Nov. 1813 met Captain Colebrooke naar Bengalen (naar aanleiding der affaire Robison), van waar hij eerst 27 Aug. 1814 te Bat. terugkomt, waarop hij Proc. 31 Aug. 1814 tot Malay translator to Govt. wordt benoemd, en Proc. 14 Oct. 1814 als opvolger van Van Heerdt tot Assistant to the Resident of Buitenzorg, of wel tot Head Assistant (Gaz. 12 Nov. 1814) op 330 Java Roep. Bij Gaz. 14 Jan. 1815 werd hij benoemd

tot waarnemend Resident der Ommelanden tot aan de komst van Hardy (die intusschen den last kreeg om te blijven waar hij was); op dienzelfden dag neemt hij de residentie over van Van Doorninck; hij bleef haar waarnemen, tot dat hij den 25 April 1815 met Raffles op reis ging als diens Acting Secretary, zonder dat iets blijkt van eene benoeming als zoodanig; eerst na afloop dier reis werd hij, ter vervanging van den in Januari overleden Addison, bij Proc. 10 Aug. 1815 benoemd tot Assistant Secretary to Govt. in the Judicial and Revenue Depts. Over de bizondere opdracht van denzelfden datum zie onder *Macquoid*. Hij bleef intusschen Malay translator en werd Proc. 12 Sept. 1815 nog lid van het Revenue Committee. Na Raffles' aftreding veranderde dit. Gaz. 30 Maart 1816 lezen wij: „Lieutenant Methven, Ass. Secretary to Govt., is ordered to take charge of the Military Dept., and the correspondance in the Revenue and Judicial Dep. will in future be addressed to the Secretary to Govt." Hij was een der onderteekenaars van het afscheidsadres van Raffles' persoonlijke vrienden, Gaz. 6 April 1816. Later in dat jaar was hij lid der naar Bandjarmasin gezonden Eng. commissie. In 1819 vinden wij hem bij Raffles te Benkoelen (Bijdr. 1900 p. 488). In 1821 bezat hij een perceel grond te Singapore (Campbell I, 624).

Meijer (J. C. L.), broeder van L. W. Meijer, werd 25 Nov. 1811 benoemd tot provisioneel Assistent van den Landdrost van Buitenzorg, A. Hartsinck. Zijne vrouw heette M. P. Roelofs. Hij zal de kapitein Meijer zijn, die volgens Nahuijs (Herinneringen p. 83) „reeds vóór de capitulatie van Java van zijn vaandel was gedeserteerd, op het voorbeeld van zijn ouderen broeder Lieve Willem Meijer, die zijn vaderland verraden en de Engelschen bij hunne landing zijne diensten aangeboden en bewezen had".

Meijer (Lieve Willem), geb. te Utrecht (zoon van J. J. Meijer, predikant te Batavia), kwam 20 Mei 1791 op Java als botteliersmaat; was bij de verovering Secretaris-Generaal; werd bij Proc. 28 Nov. 1811 tot Dutch Secretary to Govt. benoemd, maar heet in Nederl. bekendmakingen uit het begin van den Eng. tijd ook nog wel Secretaris-Generaal (zooals reeds in eene van 12 Oct. 1811) en teekent zich ook aldus. Door Daendels was hij in April 1808 belast geworden met eene zending naar Nederland (Dr. de Roo I, 25*). Hij ging over Amerika, kwam Sept. 1808 te New-York (De Roo I, 26*) en van daar 9 Jan. 1809 in Engeland, waar hij 2 maanden

bleef (I, 27*); kwam in Maart 1809 in Nederland, kwam 23 Dec. 1809 in Amerika terug (I, 34*) en bleef daar 6 maanden, (I, 44*). Vertrok naar Batavia ultimo Mei 1810 (De Roo I, 388) en kwam daar aan 10 Sept. 1810 (De Jonge XIII, 478), waarop Daendels hem benoemde tot Tweeden Secretaris-Generaal. Van Polanen noemt hem „den lafhartigste der menschen" (De Roo I, 42*).

Men zou dus zeggen, dat zijne speciale verdienste zijne kennis van het Engelsch was; als botteliersmaat en in Amerika, waar hij zelfs in het Engelsch had gevrijd met A. M. Ricketts (die hij bij het beneden te noemen testament tot universeele erfgename verklaart, ofschoon zijne Indische vrouw nog springlevend was), had hij allicht meer gelegenheid gehad dan anderen om daarvan wat op te steken. Bij Dr. de Roo zien we hem (I, 94) in 1808 „in gebroken Engelsch" met een Engelschman spreken, doch onder omstandigheden die doen denken, dat hij zich toen van den domme hield; na 3 jaar dagelijks onder Engelschen te hebben verkeerd, beweert hij in Jan. 1815, dat hij „de Engelsche taal oppervlakkig verstaat" en „niet ferm genoeg" daarin is om de wonderlijke tegenstrijdigheid te ontdekken tusschen den Eng. en den Holl. tekst der publicatie van 1 Maart 1813 betreffende de Lombardbank. Dit klinkt zonderling, ofschoon Meijer, na eind November 1811 met Raffles op reis te zijn gegaan en in Jan. 1812 teruggekeerd, bij Proc. 14 Febr. 1812 in zijn werk was beperkt geworden tot het vertalen uit het Eng. in het Nederl., terwijl Robison was benoemd tot Head Dutch Translator en dus waarschijnlijk in het Eng. vertaalde. In Febr. en Maart 1812 vinden we hem als „Commissaris in de Cherib. en Crauwangsche zaaken" (als hoedanig hij de Cher. Sultans naar Buitenz. begeleidde) en in Juli bij Raffles te Samarang; in zijn testament van 24 Sept. 1812 (Piepers) heet hij nog steeds Secretaris-Generaal bij het Hollandsch departement. Bij eene publicatie van 1 Oct. 1812 in de Java G. G. wordt hij wegens voortdurende ziekte ontslagen met behoud van rang en vol traktement; Proc. 10 Oct. 1812 staat hij, met het enorme bedrag van 800 $ p. m., bovenaan op de pensioenlijst als gewezen Dutch Secr. to Govt. Misschien was de oorzaak van Meijer's val zijn gekonkel met Hope te Samarang, althans Hope schrijft 14 Febr. 1812, dat hij bij zijne zonderlinge afkondiging van 6 Febr. betreffende de bonken is geholpen door Meijer. Mogelijk had deze dus de heele zaak op touw gezet om er een voordeeltje uit te slaan, door Bataviasche bonken te Samarang tegen veel beteren koers te kunnen wisselen tegen zilver. Hij was intusschen reeds Proc.

1 Nov. 1811 zonder salaris benoemd tot Superintending President der Weeskamer, als hoedanig hij ook Proc. 23 Dec. 1812 voorkomt; eerst Proc. 9 April 1813 na den dood van B. Smissaert wordt hij gesalarieerd met 500 $, met intrekking van het pensioen; ook was hij, blijkens Proc. 28 Mei 1813, President zonder salaris van Boedelmeesteren, als hoedanig hij 1 Nov. 1813 wegens ziekte werd ontslagen. De gewezen Secretaris-Generaal van Daendels had zijn rokje al mooi gekeerd, zooals blijkt Gaz. 16 Aug. 1813, alwaar hij, naar aanleiding van een brief over de in Nederland thans heerschende ellende, zijn stadgenooten toeroept: „Leerd tog eindelijk alle uwe ware vrienden en vijanden kennen en uwe onderdrukkers van uwe beschermers onderscheiden!" Of hij middelerwijl nog met vertaalwerk werd belast, weet ik niet; dat moet wel als *hij* de schuld droeg der publicatie van 1 Maart 1813 over de Lombardbank[1]); wel dat Goldbach den 18 April 1814 uit Soerabaja schrijft: „Men verhaald hier dat L. W. Meijer, over de advertentie, in de courant van den 19 Maart te vinden *(dus de publicatie van 16 Maart 1814)*, verschil met den Gouverneur gekregen hebbende, bij brief zijn ontslag had gevraagd". Dit ontslag kreeg hij echter eerst Proc. 18 Jan. 1815 naar aanleiding van zijne ergerlijke slordigheid als Presid. der Weeskamer, waarvoor hij 22 Dec. 1814 al was geschorst. Volgens Raffles (brief aan Supr. Gov. 18 Febr. 1815) gaf het ontslag van Meijer en van den secretaris der Weeskamer De Hoogh te Bat. groot genoegen. Zijne verantwoording (in Proceed. 18 Jan. 1815) toont een volslagen gebrek aan plichtsgevoel; hij verklaart o.a. kalm weg (alsof dit eene verontschuldiging was) dat hij de instructie voor de Weeskamer nooit heeft ingezien en dat hij „met mondelinge voorkennis" van Raffles als Pres. der Weeskamer tevens deelgenoot was in de Opiumpacht! (Het contract ter zake van Meijer, B. W. Westermann, een Armeniër en drie Chineezen dd. 6 Mei 1813 is te vinden bij notaris Piepers no. 1785; de drie Europ. hadden elk 1/6 in die pacht). Het ontslag schijnt tevens 's mans failliet geweest te zijn, althans de Gaz. van 18 Febr. 1815 bericht den a.s. verkoop door de Weeskamer van zijn „tuin", denkelijk denzelfden, op Rijswijk, dien hij in de Gaz. van 2 Arpil 1814 te koop presenteerde en waar den 24 Aug. 1814 het nationale feest was gevierd, waarbij zoo zwaar gedronken was. Op dit pand had de Weeskamer eene hypotheek en wegens zijn geknoei als President dwong de Regeer. de kamer die

---

[1]) Volgens verklaring van Baud 23 Jan. 1814 was *Muntinghe* aansprakelijk voor de fout in de publicatie van 1 Maart 1813 over de Lombardbank.

hypotheek op te zeggen. Na zijne rampspoeden kwam deze heer echter tot inkeer: bij testament van 10 Mei 1815 (Piepers no. 3578, dus toen hij failliet was) maakte hij zijne vrouw tot universeele erfgename; het „miniatuur portrait" van zijne Yankee girl bestemde hij voor... Pastoor Wedding.

Hij was 1797 te Bat. getrouwd met Helena Wilhelmina Nicolaas van Batavia, weduwe van den boekhouder Petrus Cornelis Groeneveld, die hij bij zijn insolvent overlijden te Bat. 9 Aug. 1822 achterliet. Den 18 Sept. 1814 adopteerde hij een kind bij eene Balische vrouw.

Middelkoop (Jacob Albert van), geb. te 's-Gravenhage, in Juni 1793 op Java gekomen, was Onderkoopman te Samarang toen N. Engelhard daar als Gouverneur zetelde, en bij de verovering Landdrost aldaar. Alle papieren van zijne hand, welke ik onder oogen kreeg, gaven denzelfden onaangenamen indruk van zijn persoon, kruiperig, zelfzuchtig, intrigant en zoo weinig ontwikkeld, dat zijn Engelsch vaak een nagenoeg zinledig samenraapsel van woorden is. W. Beeckman, gewezen Resid. van Pekalongan, gerepatrieerd 1807, vermeldt hem 1816 in een brief aan N. Engelhard als „smulpaap en wellusteling", die aan Daendels „de hoeren bezorgd heeft en die zoo schandelijk in zijne besturen heeft gehandeld"; hij werd „niet voor zeer opregt gehouden", zegt Nahuijs (Herinneringen p. 83). Van de landing der Eng. en de groote daling van het papiergeld dientengevolge, profiteerde hij nog op het laatste moment door in gedeprecieerd papiergeld den koopprijs aan het Gouv. te voldoen van een „landgoed in den Oosthoek", waarna Janssens bij een schrijven uit Oenarang van 13 Sept. 1811 den Landdrost van den Oosthoek machtigde, om aan van M. zijn „grondbrief" af te geven. Bij de komst der Eng. te Samarang nam hij de vlucht, doch keerde spoedig terug. Hij werd eerst officieel door Captain Robison bevestigd als Landdrost; werd 4 Nov. 1811 als zoodanig ontslagen, doch trad eerst 15 Nov. af, waarna hij er buiten betrekking bleef wonen. In Mei 1815 werd hij aangeklaagd wegens detailverkoop van opium. Na het herstel van het Ned. gezag werd hij met N. Engelhard uitgezonden om de Molukken over te nemen, waarbij hij het allerraarst liet liggen, zie Bijdr. 1911 p. 524 e.v.

De man schijnt Javaansch te hebben verstaan; hij hielp Raffles althans aan een Nederl. uittreksel van een babad en bezat eene verzameling oude Jav. wetboeken (Raffles, History II, 64 en XLVI). Hij schrijft 9 Dec. 1812 aan Van Boeckholtz te Buitenz., dat het

hem verheugt dat R. heeft ontvangen „de overgezondene stukken de historie van Java betreffende"; hij zal ook „het vervolg" zenden; hiernevens ging „een tweede gedeelte dier stukken"; het bedoelde „wetboek" was reeds verzonden „nevens noch eenige andere van lateren datum".

Als weduwnaar van H. Wens hertrouwde hij te Bat. 19 Nov. 1816 met C. G. Beijlon, weduwe van G. W. Wiese. Hij overleed op zijn land Koepang bij Soerabaja 15 Sept. 1822.

Milne (*Reverend W.*), zendeling en oud-timmerman, komt 9 Maart 1814 uit China te Bat., en wel, zegt de Gaz. van 12 Maart, with the view of publishing a Chinese grammar at Bat. with the aid of the Gov. press, and in communication with the Society, d.i. het Bat. Genootschap. Hij schijnt over Java gereisd te hebben (den 28 Juni 1814 kwam hij van Samar. te Bat.) en voldeed Raffles zeer (Boulger p. 188), doch vertrok naar Bengalen 9 Oct. 1815, zonder, naar 't schijnt, iets te hebben uitgericht. In Widow p. 533 maakt Raffles melding van zijn overlijden en noemt hem my friend. Over hem zie verder Van Troostenburg de Bruijn's Biogr. Woordenboek.

Montanus (*F.*), geb. te Breda, kwam op Java November 1768 als Predikant, eerst te Bat., sedert 1778 te Samarang, waar hij in den Eng. tijd nog stond op 150 $. Proc. 28 Oct. 1814 werd bepaald dat hij, ofschoon Brückner hem zou vervangen, levenslang dat traktement zou blijven trekken als pensioen en in zijne ambtswoning zou blijven huizen. Was een zachtzinnig man, heel anders dan de bullebijter die hem opvolgde, en na wiens spoedig ontslag deze eerwaarde oude, diep in de zeventig, die nauwelijks nog de kracht had om zijn naam te teekenen, weer is opgetreden. Overleed, zegt Van Troostenburg de Bruijn, in 1816.

Muntinghe (*Mr. Herman Warner*), geb. te Amsterdam in 1773 als zoon van Mr. Scato M. (uit eene deftige Groningsche familie) en A. El. de Maffé, opgevoed eerst in Engeland, daarna te Groningen, waar hij in 1787 als student werd ingeschreven en in 1796 op stellingen promoveerde. Werd in 1801 Advocaat-Fiscaal bij den Raad der Aziatische Bezittingen; kwam te Batavia 3 Nov. 1806; wordt in 1807 Tweede Secretaris der H. Regeering, in 1808 Secretaris van Daendels, in 1809 Secretaris-Generaal; daarna President van den H. Raad van Justitie en Raad Extraordinair van Indië titulair, welke

kwaliteiten hij bij de verovering nog bezat. Huwde in Dec. 1809 Wilhelmina Adriana Senn van Basel, geb. te Bat. 18 Aug. 1790 uit Mr. Willem Adriaan S. v. B. en Anna Maria Hooreman; zij was de halfzuster van Wilhelmina Henriette S. v. B., die 17 Aug. 1815 trouwde met Jean Chrétien Baud en is den 21 Maart 1832 hertrouwd met J. H. Westphal. Door dit huwelijk was M. geparenteerd aan Nic. Engelhard en de Van Riemsdijken.

Een man van buitengewone talenten, groote kennis, scherp geheugen, helder oordeel, geestvolle conversatie, achtbaar uiterlijk, beminnelijk en gevoelig, doch zoo noodig doortastend genoeg, zoodat hij zelfs ruw kon optreden en oorvijgen uitdeelen. Had M. reeds bij Daendels, dien hij als vertrouweling van Siberg influenceerde (Dr. de Roo I, 107), in blakende gunst gestaan, Minto benoemde hem al zeer spoedig bij Order van 18 Oct. 1811 tot tweede lid van den Raad, onder behoud van zijn ambt als President van het Supreme Court; het eerste bracht 500 $ op, het tweede 800 $. Den 21 Oct. legde hij den eed als Raadslid af en nam hij zitting, om reeds den 28 Nov. 1811 met Raffles op reis te gaan, die hem gebruikte in onderhandelingen met den Sultan van Djokja; den 11 Jan. 1812 nam M. weder zitting, maar sloeg daarna wegens zijne bezigheden bij het Supreme Court wel eens eene vergadering over. Toen in 1812 Raffles en Gillespie beiden afwezig waren in verband met de expeditie tegen Djokja, werd M. bij proclamatie van 23 Mei tot waarnemend Vice-President benoemd, als hoedanig hij 12 Juni zitting nam, zoodat de beide Hollanders M. en Cranssen toen den heelen Raad uitmaakten; daarna kwam Eales er bij. Het volgend jaar werd hij bij publicatie van 28 Mei bovendien President van het Revenue Committee; die heele maand was hij absent als Circuit Judge. Den 2 Nov. 1813 ging hij weder met Raffles op reis (eene eer, die aan Cranssen nooit te beurt viel), maar nam vervolgens niet weer zitting als Raadslid, daar hij onderweg zijn ontslag uit den dienst vroeg, dat hem Proc. 18 Febr. 1814 werd verleend, nadat hij in het geheel 61 Raadszittingen had bijgewoond. Over het aandeel dat M. had in de samenstelling der Code zie Van Deventer p. 133 Rom., Priangan IV, bl. 850. Nu en dan schijnt hij nog als spreekbuis van den ouden Siberg te hebben gefungeerd; vandaar dat Raffles in Proc. 10 Oct. 1812 het bestuur van Pieter Engelhard (Siberg's protégé) over de Preanger roemt; vandaar wellicht ook R.'s ideeën aangaande monopolie en concentratie van handel te Bat. In den strijd tusschen R. en Gillespie had M. den eerste gesteund bij een schrijven van 20 Maart

1814, en als bewijs van aanhankelijkheid hadden M. en Cranssen verzocht om te worden genaturaliseerd als Engelschen; toen Lord Minto naar Europa terugkeerde, beloofde hij daarvoor zijn best te zullen doen (Gaz. 12 Maart 1814). Zijne gevoelens veranderden evenwel, toen er uitzicht kwam op herstel van Nederland als onafhankelijken staat. Volgens een schrijven van Van Naerssen werd M. reeds einde 1814 verzocht naar Bat. te komen om raad te schaffen bij de gebleken groote ontevredenheid van het Opperbestuur over den gang van zaken op Java. In het volgend jaar kreeg hij van R. verzoek, om weder op te treden als Pres. van het Supreme Court, hetgeen hij 30 Nov. 1815 aannam; den 28 Dec. nam hij het presidium over van Hope; traktement 1.760 J. Roep.

Teneinde deel te kunnen nemen aan den landverkoop, verkocht M. voor 10.000 $ Laanhof aan Ds. Schill (acte Burger 12 Febr. 1813 no. 1050). Kocht onderhands (Proc. 22 Jan. 1813) Pamanoekan voor 30.000 $, verkocht dit terstond voor 35.000 $ aan J. Shrapnell en Ph. Skelton; om overschrijvingskosten uit te sparen (waarvan de *eerste* kooper vrij was) werd met goedvinden der Regeer. dit land met den prijs van 30.000 $ terstond op de tweede koopers ingeschreven, die op de publieke verkooping (25 Jan. 1813) bovendien Tjiasem kochten voor 35.000 $, terwijl Muntinghe toen Indramajoe kocht voor 43.000 $ en Kandanghaoer voor 31.000; had daartoe geld opgenomen bij Van Braam's schoonbroer G. W. van Rijck. Dat dit geene kwade speculatie was, blijkt uit eene acte Drost 21 Juni 1816 no. 8275, waarbij M. deze landen voor 10.000 $ per jaar verhuurt aan twee Chineezen voor 3 jaar; bovendien reserveerde M. aan zich het djatihout en verschillende naturaliën.

Van Raffles oogstte M. herhaaldelijk hoogen lof in, zoowel in Java Gaz. 23 April 1814, als in zijne History en zijne Discourse van 24 April 1813 (Verh. Bat. Genootsch. VII), eene Minute van 17 Febr. 1814, Order of Gov. 4 Aug. 1814, die niet alleen in de Jav. Gaz. werd opgenomen (met eene Ned. vertaling, welke de complimenten nog wat aandikt), maar ook in de gedrukte verzameling Proclamations. Zijn particulier leven had echter zwakke punten; met zijne vrouw leefde hij niet samen, maar met drie jeugdige slavinnen, behalve degenen die hij op zijne landen had. Toen het Nederl. gezag hersteld zou worden, werd M. samen met Elout en Van der Capellen benoemd tot Commissarissen-Generaal, doch op het laatste oogenblik verving men hem door Buijskes; voorloopig bleef hij dus President van den H. Raad van Justitie, werd daarna lid der Adviseerende

Commissie, vervolgens Pres. van den Raad van Financiën 16 Aug. 1816, Commissaris naar Palemb. en Banka 1818 en 1819, Raad van Indië 1819, gaat als zoodanig met verlof, komt na ruim twee jaar terug 14 Mei 1825, wordt als zoodanig op verzoek eervol ontslagen zonder dankbetuiging (Bat. Cour. 7 Maart 1827) en overlijdt insolvent te Pekalongan 24 Nov. 1827. Door familieleden werd dit sterfgeval met diepe verachting besproken. Men zie verder over hem de brieven van Van de Graaff; Bijdr. 1900 p. 349 e.v.; 443; 484; 491; 498; 643; Van der Kemp, Teruggave p. 150 e.v.; Herstel p. 165; Ned.-Ind. Bestuur p. 101.

Een naamgenoot, geen familie, was Otto George Veldtman Muntinghe van Veendam, majoor der artillerie.

Murray (*A.*), Assistant Surgeon, wordt 3 Dec. 1811 uit Bengalen naar Java overgeplaatst (Gaz. 29 Febr. 1812). Wordt bij schrijven van 20 Juli 1815 provisioneel benoemd tot Assistant to the Resid. of Cadoe and Pacalongang. Dat dit dezelfde persoon is, blijkt uit een schrijven van 1816, waarin deze Assistant wordt genoemd „Doctor Murray". Hij trad eerst op als opvolger van de Beauregard in Pekal., gaf dit 1 Nov. 1815 over aan Hunt en aanvaardde 5 Nov. zijn werk in Kedoe, dat hij 1 Febr. 1816 weder overgaf aan Heyland om naar Pekal. terug te keeren (conform Proc. 2 Febr. 1816), alwaar Hunt nu den dienst zou verlaten.

Naerssen (*Carel van*), geb. te Breda, zwager van den admiraal Ver Huell, kwam op Java in April 1781 en andermaal in Juli 1790; werd in 1808 door Daendels ontslagen als Resident van Grissee, genoodzaakt naar Bat. te gaan en daarna met een kartelschip verzonden naar Cormandel (volgens N. Engelhard omdat Van N. zijn opvolger gerechtelijk vervolgde wegens schuld). Hij bleef toen in de Eng. kolonie en keerde eerst onder Janssens terug; werd vervolgens handelaar. Bij het Eng. bestuur over Java drong hij aan op onderzoek van zijn gedrag anno 1807 als Resident van Grissee (waarover zie De Jonge XIII, p. XVIII e.v.; p. 300; 301) en terugbetaling van de sommen, die hij destijds te vorderen had, waarop hij Proc. 1 April 1812 (een echte Aprilgrap) van blaam wordt gezuiverd, onder bepaling, dat deze beslissing in de courant zal worden gepubliceerd; voorts wordt hem, met erkenning van zijn recht op terugbetaling en belofte dat zijn verzoek aan het Opperbestuur zal worden voorgedragen, een voorschot van 10.000 $ toegekend. Zijne aanspraak op

terugbetaling van ruim 28.000 Rds. zilver werd vervolgens door het Opperbestuur bij schrijven van 24 Juli 1812 ingewilligd en de zuivering van blaam had plaats in de Gaz. van 4 April 1812. Nu was aan v. N. door Daendels zijne zwakke houding tegenover de Engelschen verweten; en als iets geschikt was om aan de verdenking van Engelschgezindheid voedsel te geven, was het deze bevoorrechting; v. N. zelf echter beweerde, dat hij na zijne verwijdering van Grissee de eenige persoon te Bat. was geweest „qui ne ployait pas les genoux pour l'idole", namelijk Daendels. Reeds in Proc. 10 Oct. 1812 komt hij op de lijst van het personeel voor als Resid. van Grissee op 350 $, waartoe hij echter pas bij schrijven van 11 Nov. 1812 werd benoemd; den 24 Nov. draagt Resid. Hartilieff aan Van Nijvenheim deze residentie (welke ondanks haren naam ondergeschikt was aan den Resid. van Soerabaja) over, doch eerst 22 Febr. 1813 had de overdracht aan Van N. plaats. Reeds dit tijdverlies kenmerkt hem als slof. Zijn salaris was toen 300 $, later 1.000 Java Roep. en nog later 1.200 Java Roep., waarvan hij echter het revenue establishment te onderhouden had. In 1813 kreeg hij voor ¼ aandeel in den koop van Goemoelak, en Proc. 3 Febr. 1814 krijgt hij permissie om handel te drijven met het Gouvernement van Ceilon en om als agent daarvan op te treden. Van 1 Sept. 1814 tot 28 Dec. 1815 was hij zelfstandig Resident, niet meer ondergeschikt aan dien van Soerabaja. Met den aanslag der landrente mocht hij zich echter niet bemoeien: eerst was Adams, de Resid. van Soerabaja, daarmee belast, en toen deze was afgetreden, kreeg Williams bij schrijven van 1 Sept. 1814 de opdracht daartoe. Eerst nadat de aanslag was afgeloopen, erlangde Van N. het beheer daarover. De Commissie Lawrence c.s. einde 1815 oordeelde hem lui en slof; Proc. 28 Dec. 1815 verklaart Raffles hem onbekwaam om de landrente te beheeren, zoodat, ofschoon hij Resident bleef, thans op 600 Java Roep., zijn gewest weder onder Soerabaja werd gebracht; maar reeds bij schrijven van 18 Jan. 1816 werd Cotes tot zijn opvolger benoemd; Van N. kreeg 500 Java Roep. pensioen en gaf 1 Febr. 1816 de residentie aan Cotes over. Hij was toen zwaar ziek.

Het is opvallend, dat de twee eenige Nederlanders, die door Raffles voortdurend als Resident zijn gehandhaafd, nl. Doornik en hij, beiden zulke prullen waren, en wel Van N. in die mate, dat men na lezing zijner correspondentie zich afvraagt, wat de man eigenlijk uitvoerde te Grissee; een klerk had het precies even goed gekund. Reeds in 1802 had hij geschreven: Ik betracht de philosophie

der apathie. Thans was hij bovendien bejaard; ook schreef hij heel geen Engelsch en was vermoedelijk nogal Franschgezind, want een zijner geadopteerde kinderen heette Napoleon. Maar wel blijkt hij een ontwikkeld man geweest te zijn, die goed Fransch verstond, eene flinke boekerij en „surgical and other instruments" en een chemisch laboratorium bezat. Wellicht dat hij door zijne persoonlijke gaven de gunst van Minto won, wiens protégé hij was. Evenzoo zendt hij in 1814 aan Raffles curiosa (gamelans, sonohout) en koopt hij voor hem stof- en staafgoud op tot een bedrag van 8.000 $, ter verzending naar Engeland door Travers; Raffles raadpleegt hem over krissen, vraagt hem „a paper or two" voor de Verhandel. van het Bat. Genootschap („there is nobody so competent" zegt hij), en raadpleegt hem over de beteekenis van Javaansche woorden. Hierop antwoordt Van N. (Sept. of Oct. 1814): „Avant ma catastrophe je m'étais fait une collection assez curieuse par raport à l'ancienne histoire de Java et principalement par rapport au temple de Giri et de son fameux cris, mais tout cela a été perdu; je tacherai cependant de prouver à Votre Excellence la tradition Javane à l'égard du temple et du cris et je crois que si Votre Excellence désire uniquement des desseins des rites, costhumes et des armes des Javans, je crois que Mr. Horsfield sera le mieux en état de vous les fournir, car je me rapelle que se trouvant ici il y a quelques années M. Horsfield a fait prendre des croquis de tout cela". Het is dan ook wel mogelijk, dat de zeven particuliere klerken, die Van N. er op nahield, grootendeels voor den Luit. Gouv. werkten, want op het kantoor zelf werd nagenoeg niets uitgevoerd. Ofschoon Van N. destijds ongetrouwd was (hij was 20 Jan. 1782 te Bat. getrouwd met Wilhelmina Petronella Bosch, stiefdochter van den Gecommitteerde D. J. Smith) en met eene huishoudster leefde, had hij op Java vrij wat familie; Van Nijvenheim, N. van Meeverden, J. J. Reijnst waren oomzeggers. Zijne dochter Charlotte v. Naerssen trouwt te Grissee met C. A. F. Loth in Maart 1814, en zijne dochter Jacoba met A. van Moesbergen van Malakka, landmeter, in Dec. 1814.

Hij was zeer vermogend; zijn door Daendels hem berokkend verlies schatte hij op 40 à 50.000 Rds. zilver; op Rijswijk bewoonde hij in 1812 een groot huis. Hij leende in 1814 ook geld uit aan inl. Hoofden en anderen. Zelf zegt hij, dat hij onder het Nederl. bestuur per jaar wel $ 20.000 had *overgehouden*. Maar Proc. 14 Mei 1816 wordt zijn gedrag in zake zekeren verkoop van hout „highly blameable" verklaard, „whether from imbecility or other cause". Dit snuifje

van Fendall riekt voorzeker anders, dan wat hem nog 4 Juli 1815 namens Raffles was verzocht, in verband met een rapport over Bawean: „In your report the Lieut. Gov., entertaining the highest opinion of your endowments and qualifications for the purpose, relies upon your including the observations you may make on the peculiar languages and usages of the people, with the differences which may appear between them and those of Java and the Eastern islands in the vicinity".

Er is een bundel correspondentie bewaard, door v. N. vóór Daendels' komst uit Grissee gevoerd met N. Engelhard; hier en daar zijn zijne brieven wel vermakelijk en interessant, en zijne belangstelling in allerlei proefnemingen blijkt even groot te zijn geweest als die van Engelhard. Summa summarum — een dilettant geleerde, een prulambtenaar, een aangenaam mensch.

Hij overlijdt te Grissee 27 Mei 1821, oud 67 jaar; zoon F. van Naerssen, schoonzoons A. van Moesbergen, C. A. F. Loth, T. W. Nagel, die de man was van C. van Naerssen.

Nahuijs (Mr. H. G.), geb. te Amsterdam 1782, gepromoveerd in de rechten te Harderwijk, gaat 1805 naar Indië maar keert reeds 1807 terug; komt eind Nov. 1809 met depêches op Java terug, was bij de verovering lid der Administratie van de Houtbosschen. Ondanks dit vreedzame baantje bood N. bij de landing der Eng. zijne militaire diensten der Regeering aan en werd zoowaar bij den staf geplaatst; schijnt echter geene uniform te hebben gedragen, want toen Garnham hem 15 Aug. gevangen nam, liep hij kans als spion te worden opgehangen (men zie ook het certificaat in zijne Herinneringen bl. 242); werd 20 Aug. uitgewisseld; kreeg daarna eene uniform; werd bij Meester Cornelis gewond en geraakte in krijgsgevangenschap. Hope schreef later, dat hij na den val van Meester Cornelis onzen N. te Buitenz. ontmoette, die een pas had om naar Samarang te reizen; hij praatte echter zoo onvoorzichtig, dat Gillespie en Hope het noodig achtten hem aan te houden, waarop Minto evenwel last gaf dat hij zou doorreizen; te Samarang leefde hij als kameraad met de Eng. officieren on account of his great kindness to some English prisoners formerly at Samarang; he bears a very high character among his countrymen for honor and uprightness. Ook Gillespie verklaart in eene nota van April 1813, dat hij zich niet verantwoord had geacht om een persoon van Mr. N.'s avowed principles op het eiland te laten, en dat hij dus, ondanks alle achting, die

hij persoonlijk voor N. koesterde, hem naar Bengalen had gezonden. Het doet aangenaam aan zoo iets te lezen, des te aangenamer wegens zijne zeldzaamheid; men merke echter tevens op, dat N. bij al zijne ridderlijke eigenschappen tevens een dobbelaar was en wellicht dáárom naar Indië had moeten gaan, waar hij direct overeenkomstig 's Konings wil was geholpen; hij was namelijk de zwager van Schimmelpenninck.

Den 13 Dec. 1811 vertrekt hij als prisoner on parole per Bee naar Calcutta, komt aldaar 22 April 1812 aan; blijkens Proc. 27 Nov. 1812 genoot hij geene toelage als krijgsgevangene, not having been considered in a military capacity or having ever signified a desire for such. Blijkbaar zat hij goed in zijn geld, ondanks dat hij 5 Aug. 1812 uit Chinsura schreef, dat hij na de verovering voor 4.000 Rds. was bestolen by the rebels in Krawang. Later verdiende hij bij Quatrebras de Militaire Willemsorde, en kwam 5 Maart 1816 per Arinus Marinus als passagier op eigen kosten te Bat. terug („Mr. Nahuis and child" zegt de Gaz.). Hij heette toen Majoor en maakte zich zeer verdienstelijk door het treffen van regelingen voor de a.s. komst der troepen (Van Deventer p. 65). De note gaie bij zijne krijgsdaden vormt het Legioen van Eer, dat Louis Philippe hem later toekende voor zijn heldhaftig gedrag bij Meester Cornelis. In 1823 ontmoette hij Raffles weer te Benkoelen en ontving ook toen weder de bewijzen van diens achting (Brieven over Bencoolen p. 195). Zie ook Van der Kemp in Ind. Gids 1908, p. 437—479.

Nelissen (*Jac.*), geb. te Mill in het Luiksche, kwam op Java 26 Maart 1808; wordt 1815 aangeduid als „de oude Eerwaarde Heer N." en als „Catholijk Prefect" d.i. Praefectus Apostolicus (bij vergissing werd hij ook wel eens Professor genoemd). Zijn salaris bedroeg slechts 75 $. In den staat van het ambtelijk personeel 30 Juni 1814 komt hij niet voor. Zijne woonplaats wordt in 1813 (evenals ook die van den koster der R.K. kerk) aangeduid als „Passar Snin bij Weltevreden". Hij overlijdt te Bat. 6 Dec. 1817.

Nightingall (*Sir Miles*), Major-General van het 69e regiment of Foot (dus King's troops), later Lieut.-Gen., heet (Egerton p. 102) een natuurlijke zoon te zijn geweest van Lord Cornwallis (overleden als Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië 1805); landt te Bat. met zijne echtgenoote 15 Oct. 1813 als Legercommandant (Gillespie was reeds vertrokken) en neemt dienzelfden dag zitting als Member of

Council; zijn salaris als zoodanig was 1.650 Java Roep. Reeds 2 Nov. legt hij den eed af als Vice-President en neemt hij als zoodanig zitting wegens het vertrek van Raffles, die 3 Febr. 1814 weder presideerde. Den 5 April 1814 vertrekt hij zelf met zijne echtgenoote in verband met de expeditie naar Bali en Makassar; den 4 Juli 1814 komt het echtpaar van laatstgenoemde plaats terug te Soemenap; over land reisden zij vervolgens met veel oponthoud te Soerab., te Samar., te Salatiga naar Buitenz., waar zij eerst 30 Aug. aankwamen; den 31 Aug. woonde N. de raadsvergadering weer bij. Den 8 Sept. 1814 ging hij van Weltevreden over land naar Bantam, maar was 14 Sept. weer in den Raad present. Hij woonde toen op het landhuis Tjimanggis, dat door de Regeer. van Van Riemsdijk was gehuurd. Hij schijnt verder niet gereisd te hebben, althans hij woonde geregeld de raadszittingen bij, behalve die in Sept. 1815, toen hij op inspectie was. De Gaz. van 28 Oct. 1815 bevat zijne benoeming tot Commander in Chief and Member of Council at Bombay; die van 4 Nov. de advertentie der a.s. vendutie te zijnen huize te Weltevreden; daar niet tevens het huis verkocht werd, woonde hij denkelijk in het Gouv. huis, het oude paleis; den 17 Nov. verschijnt hij het laatst in Rade en den 19 Nov. gaat hij met zijne echtgenoote op het opnemingsvaartuig de Nearchus scheep naar Bombay.

Als mensch stond N. bij Lord Minto hoog aangeschreven (Widow p. 201); hij schijnt een zeer gematigd man te zijn geweest. Addison, die hem a truly good man noemt, vertelt (o.l. pag. 376; 380), dat N. bij zijne komst op Java tegen Raffles vooringenomen was, doch, na zich van alles te hebben doen inlichten, ronduit diens partij koos tegen zijn krijgsmakker Gillespie. Hij raakte dan ook zeer bevriend met den Lieut. Gov. (Widow p. 210; 211) en logeerde te diens paleize tijdens diens reis over Java einde 1813 (zie Addison) en wederom in Febr. 1815 (Widow p. 241). Raffles had ook niets dan lof voor hem (Proc. 1 Dec. 1815; Widow p. 226).

Nijvenheim (*Joan Louis van*), zoon van Carel Joost van Nieuwkerken genaamd Nijvenheim en Cath. Joh. Bosch van Bat., was bij de verovering Drost van Grissee en gaf dit in Dec. 1811 over aan Hartilieff; neemt het echter 24 Nov. 1812 bij diens vertrek weer van hem over en is dus waarnemend Resident, totdat Van Naerssen den 22 Febr. 1813 optrad. Bij schrijven van 21 Maart 1814 benoemt de Regeer. hem tot Assistant to the Resident of Sourabaya op 300 Java Roep. Hij had aldaar het Judicial Dept. onder zich; na Davy's

vertrek teekent hij ook als Magistrate; Crawfurd noemt hem Juni 1815 Assistant Resident and Baillew, het jaarboekje voor 1816: Second Assistant, en evenzoo Crawfurd in een brief van 16 Nov. 1815.

Hij was een oomzegger van Van Naerssen; zijne zuster H. W. van N. was de vrouw van den chirurgijn N. van Meeverden van Amsterdam.

Hij overlijdt insolvent te Soerabaja 1822.

Offers (*W.*), geb. te 's Hertogenbosch 1764, waar zijn vader koopman en meester kleermaker was; hij zelf werd in 1794 lid der municipaliteit zijner geboortestad, in 1802 lid van het Departementaal Bestuur van Braband; kwam 1808 als hofmeester met Daendels op Java, was bij de verovering Landdrost van Krawang, werd bij schrijven van 17 Sept. 1811 als zoodanig gecontinueerd; het salaris was 300 $. Proceed. 1 Nov. 1811 heet Krawang echter te staan onder een Deputy Landdrost. Den 5 Nov. 1812 benoemd in de Commissie voor den landverkoop in de Preanger en Krawang. Bij publicatie van 28 Mei 1813 werd de betrekking van Resid. van Kraw. en Indramajoe opgeheven; den 10 Mei tevoren echter had Offers de residentie al overgegeven aan Van de Poel. Bij schrijven van 17 Sept. 1813 gaf Raffles kennis van zijne benoeming tot Salt Agent in the Sourabaya Division op 200 $ (later 440 Java Roep.); hij bleef echter nog 3 maanden belast met het maken van den nieuwen weg door Krawang. Was in 1816 nog Salt Agent, woonachtig te Grissee. Hij maakt den indruk van een zeer fatsoenlijk en niet onbekwaam man. Werd in 1818 Inspecteur-Generaal der Posterijen. Hij overleed oud 63 jaar te Soerabaja 24 Aug. 1826 als Directeur van het Zoutmiddel. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 227.

Pahud (*A. D. F.*) van Lausanne, vader van den Gouverneur-Generaal, kwam in Febr. 1814 op Java en diende terstond een rekest bij de Regeer. in (zie Proc. 29 April 1814), waarin hij verklaarde, met zijne vrouw a considerable part of my life eene kostschool te hebben gehad in Europa (denkelijk te Amsterdam, waar de toekomstige G.-G. in 1803 was geboren) en aan de Kaap, en wel voor jongens en meisjes; hij vraagt nu, zeer bescheiden, om eene woning, een salaris en een voorschot. Hij schijnt toen de toezegging te hebben gekregen van een renteloos voorschot van 5.000 Java Roep., dat hem op bovenstaanden datum werd verleend, en plaatste in de Gaz. van

16 April eene advertentie betreffende de opening van een jongens- en meisjes „institut". Hij huurde toen Laanhof van Ds. Schill voor 125 $ per maand (acte Burger 20 Juni 1814 no. 2209), en woonde daar voortaan als „directeur van het institut tot opvoeding der jeugd"; de eigenaar klaagde echter, dat hij de opgezetenen tot zijn dienst gebruikte. In de Gaz. van 20 Aug. 1814 verscheen eene Essay on female schools, denkelijk van Dr. Robertson, met den raad om meisjes iets degelijks te laten leeren; men zou er uit kunnen afleiden, dat het institut niet razend opnam. In een stuk van 28 Oct. 1815 verklaart Pahud dan ook uitstel noodig te hebben om zijn voorschot terug te betalen; zijne school begon te vlotten, maar hij had verliezen geleden aan paarden, slaven en door diefstal. Eene commissie van onderzoek rapporteerde Proc. 17 Nov. 1815, dat er thans 30 leerlingen waren tegen 30 $ per maand, van welke 30 er echter slechts 19 betaalden, terwijl het kostgeld der 11 anderen door de ouders aan Pahud werd gekort op afbetaling van schuld; de maandelijksche onkosten bedroegen echter 5 à 600 $; Pahud was bereid om 1.000 Java Roep. per kwartaal af te betalen. De Regeering vond dit evenwel onvoldoende en dreigde hem met de justitie, als hij niet per maand 500 afloste; hij moest dan maar van de ouders leenen, heette het, waarop de arme monsieur 2 Dec. antwoordde, dat hij zijn best daartoe zou doen, want dat eene vervolging de ondergang van zijne school zou wezen. Pahud teekende dan ook 4 Dec. 1815 (Drost no. 7620) eene obligatie groot 5.000 Roep. papier ten faveure van het Gouv., waarbij hij aannam om, te beginnen met 1 Nov., p. m. 500 af te betalen. Inderdaad werd de schuldbekentenis 16 Dec. 1816 geroyeerd.

Hoe het later met die school ging, is mij niet bekend. Vader Pahud overleed als President der Weeskamer te Samarang oud 63 jaar den 9 April 1830. Zijne vrouw was A. Walther.

Palm (?) wordt bij schrijven van 26 Febr. 1813 benoemd tot „Assistant or writer to the Resident of Djapan"; zijn salaris was 75 $. Na de overplaatsing van Resident Jourdan en de opheffing der residentie bleef Palm voorloopig met het bestuur belast.

Pemberton (*G. R.*), Lieutenant 3d Batt. Bengal Volunteers, wordt 27 Sept. 1812 op 200 $ Assistant der Commissarissen voor de overname der afgestane Vorstenlanden; had als zoodanig te doen met de opname van Djipan en Poerbodadi. Wordt Proc. 22 Jan. 1813 benoemd tot

Resident van Djipan and its dependencies op 250 $ plus 2 % on the amount of the revenue collections; aanvaardt die betrekking eerst 4 Maart 1813. Wordt bij schrijven van 2 Sept. 1813 als Assistant voor het verrichten van den landrente-aanslag toegevoegd aan Eales te Samarang op 150 $, denkelijk extra, want hij bleef Resident van Djipan; bij de opheffing dezer residentie werd niettemin bij schrijven van 24 Jan. 1814 Pemberton belast met den aanslag aldaar; den 25 Jan. schrijft hij uit Samarang (waar hij nog steeds was), dat hij zoo spoedig mogelijk naar Djipan zal gaan to carry into effect the settlement of the lands there, waarmee wij hem in Maart dan ook bezig vinden, thans als waarnemend Collector. Wanneer hij is benoemd tot Collector in Soerabaja, is mij niet gebleken; den 27 Maart 1814 schrijft hij, dat hij daar in die qualiteit is aangekomen; den 11 April maakt Adams zijne aanstelling als Collector of revenue in the division of Sourabaya aan de gemeente bekend. Den 22 Aug. 1814 neemt hij van den vertrekkenden Resident Adams Soerabaja over en treedt dus op als waarnemend Resident, tot hij het ambt 7 Sept. 1814 overdraagt aan Burney. Wegens de benoeming van Williams werd diezelfde maand zijn ressort verminderd met Grissee. Den 17 Juli 1815 gelastte het Hoofdkwartier te Weltevreden hem, zich weder bij zijn bataillon te voegen, dat naar Bengalen zou terugkeeren; doch eerst 8 Sept. geeft hij zijn archief over aan Eckford, komt 23 Sept. te Bat., wordt echter bij General Orders 1 Dec. 1815 bij een ander bataillon ingedeeld, en arriveert nogmaals van Samarang over zee te Bat. op 20 Mei 1816. Misschien valt uit het een en ander af te leiden, dat hij maar half voldaan had als Collector. Van Lawick spreekt later dan ook van heftige ruzie van den Collector te Soerab. met den Resident, maar of hij Pemberton bedoelt, is niet duidelijk. Een gedicht geteekend G. P. staat in Gaz. 9 Jan. 1813.

Piepers (*Mr. M. J.*) van Middelburg kwam op Java 24 April 1811, vestigde zich als Advocaat en Notaris; aankondiging der vendutie van zijn sterfboedel in Gaz. 3 Aug. 1816.

Poel (*Pieter van de*) van Goes kwam op Java 28 Maart 1808, huwde te Bat. in 1810 S. H. von Gutzlaff, was bij de verovering oud Luit. Kolonel en Aide-de-camp van Daendels, kreeg Proc. 12 Maart 1813 een baantje bij de Magistrates te Bat., werd in het voorjaar van 1813 Assistant van Resident Macquoid en nam 10 Mei Krawang over van Offers; komt Proc. 28 Mei 1813 voor als Assistant in Krawang

op 150 $. Den 26 April 1814 schrijft Resident Macquoid, dat hij aan dezen persoon, die ook de administratie voert der landen van Shrapnell en Skelton in Pamanoekan, de keus heeft gegeven either to continue as my Assistant and give up the administration of these estates or resign the situation of Assistant, en dat hij de voorkeur heeft gegeven aan gezegde administratie; hij beveelt nu Martheze aan. Vermoedelijk is Van de P. toen ontslagen; maar Proc. 14 Sept. 1814 is hij bij het Commercial Committee en 13 Maart 1815 wordt hij notaris te Bat.; in Proc. 28 Sept. 1815 wordt vermeld, dat hij als notaris zijn ontslag heeft genomen. In Gaz. 16 Sept. 1815 vinden wij zijne benoeming tot Assistant to the Resident of the Preanger Regencies; diezelfde maand is hij als Assistant te Buitenz. werkzaam en in Nov. 1815 weer in Krawang, te Wanajasa. Bij de teruggave was hij Head Assistant in de Preanger op 330 Java Roep. nominaal, doch 550 reëel tengevolge van zijne vervanging van Methven. Hij overlijdt als Resident van Tegal 28 Mei 1833 oud 47 jaar. Zijne weduwe was H. S. van Gutzlaff.

Popkens (*Mr. Diederik*), geboren aan de Kaap 17 Febr. 1786 (zijn vader Mr. Willem Popkens overleed 2 April 1832, was geweest lid van den Raad van Justitie te Bat., later Waterfiscaal; zijne moeder was Aletta Jurriana van Haak; deze leefde ook nog in 1832), kwam Juli 1810 op Java en trouwde 13 Jan. 1811 Elisab. Catharina Vogelaar, geb. 1793, overl. 1820, dochter (bij Susanna Johanna van der Beke, dochter van Willem van der Beke, Raad van Indië) van Jan Jacob Vogelaar van Gale, Oud-Raad Extraord. van Indië titulair, overl. te Bat. 27 Dec. 1822, een der rijkste landheeren van toen (eigenaar o.a. van Struiswijk, waar Popkens woonde); was bij de verovering van Java advocaat. Komt in eene bekendmaking van 7 Oct. 1811 voor als Postmaster te Batavia; het salaris was 250 $. Den 28 Mei 1812 klaagt hij, dat niet alle postmeesters weten, dat hij Postmaster General of Java is. Wordt Proc. 15 Sept. 1812 ook lid van Curatoren. Toen W. Ainslie tot Postmaster General was benoemd (11 Juni 1814), trad P., die niet onder dezen wilde staan, den 1 Juli 1814 af, nadat hij (Gaz. 25 Juni 1814) als Postmaster of Batavia was vervangen door A. Vincent. Hij hertrouwde 15 Dec. 1822 met F. Mulder, weduwe van Huibert Librecht Senn van Basel, en overleed als lid v. Boedelmeesteren 22 Sept. 1837.

Prinsen (*Lambertus*), R. K. geestelijke, komt op Java April 1808,

treedt op als pastoor te Samarang 1809, en verricht daar den R. K. dienst met goedvinden van Ds. Montanus in de Herv. kerk. Den 4 Jan. 1812 wordt zijn traktement op 75 $ bepaald, nadat Raffles eerst had verklaard, dat de Katholieke gemeente hem behoorde te bezoldigen. Onder de uitgaven der residentie Sam. over 1813/4 staat zijn salaris onder de „charitable allowances". Hij schijnt gedurende het gansche Eng. bestuur alhier gebleven te zijn. Wordt later pastoor te Batavia en repatrieert begin 1830 samen met B. Prinsen. Overlijdt te Rietmalen (gemeente Neede) 28 Oct. 1840, oud 64 jaar.

Raban (*W.*), Major, daarna Lieutenant Colonel, nam deel aan de bestorming van Meester Cornelis en aan de expeditie naar Palembang (Conquest p. 19; 130); is in Mei 1812 Commissaris op Banka; wordt bij schrijven van Raffles dd. 16 Juli 1812 benoemd tot Resid. van Cheribon, wat hij 22 Juli overneemt van Lawrence. Zijn salaris van 500 $ werd 15 Sept. 1813 verhoogd tot 600 $ benevens 2 % van de netto opbrengst der landrente en 5 % der customs. Misschien hield men hem door zulke voorwaarden voorloopig op Java, want reeds in Mei 1812 (Gaz. 5 Sept. 1812) was hem toegestaan naar Europa te gaan teneinde aldaar te worden gepensionneerd. Toen hij hiertoe andermaal had verzoek gedaan, werd dit bij schrijven van 1 Juli 1814 op de meest vleiende wijze toegestaan, nadat hij reeds verlof naar Bat. had bekomen; den 27 Juni 1814 nam Burney de residentie over en 20 Juli 1814 vertrok R. van Bat. naar Engeland.

Hij was te Cher. tevens militair commandant (General Orders 9 Oct. 1812), een zure en zuinige oude heer; 16 Juni 1813 klaagt hij dat, als er geen herberg te Cheribon is, every *creature* that passes must come as a matter of course to my house.

Rauws (*Sebastiaan*), geb. te Heusden, kwam op Java 1807, was bij de verovering Luit. Kolonel; wordt door den Resident van Solo 2 Maart 1812 vermeld als mij Assistant; was aldaar op 200 $ Dutch and Malay interpreter and notary public. Zijne voornaamste bezigheid schijnt geweest te zijn het vertalen uit het Holl. in het Eng.; draagt eene vertaling uit het Jav. in het Eng. zijne handteekening, dan is dit Jav. eerst overgezet in het Nederl. Wordt 28 Juni 1815 aangewezen tot waarnemend Assist. Res. te Soerabaja (vervanger van Burney), en Proc. 10 Aug. 1815 als zoodanig benoemd. Naar aanleiding hiervan wordt Proc. 28 Sept. 1815 de betrekking van notaris en translateur te Solo afgeschaft. Was gehuwd met C. Breton

van Groll en de zwager van G. F. Meylan (Van de Graaff II, 71). Wordt 1818 Ommegaand Rechter te Soerabaja. Overlijdt aldaar 1821. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 228.

Reep (*C.*) is bij de verovering Drost te Bangkalan; evenzoo 29 April 1812. Werd 2 Sept. 1812 vervangen door Davy. Daarna Zoutpakhuismeester aldaar.

Reily (*J.*), geb. te Chittagong in Bengalen, komt April 1814 op Java als zendeling; was werkzaam te Weltevreden en Samar. Den 9 Aug. 1815 schrijft hij uit Samar., dat the Mission Society at Serampore of which I am a member, hem gelast heeft naar Bengalen terug te keeren.

Robertson (*Dr. J.*), Superintending Surgeon, komt 11 Maart 1814 van Penang te Bat., op last van den G.-G. Reist in April 1814 met Nightingall naar O. Java; werd ingedeeld bij de expeditie naar Bali en Boni. Reeds Gaz. 26 Nov. 1814 krijgt hij wegens ziekte verlof naar Bengalen; hij vertrekt 23 Jan. 1815.

Robinson (*W.*) wordt soms verward met W. Robison; de eerste was geen officier, doch behoorde tot de Civil Service (Gaz. 4 Juli 1812) en wel van Penang, waar hij Assistant was, tijdens Raffles er fungeerde als Assistant Secretary. Reeds 19 Sept. 1811 vinden wij hem in charge of the Custom and Revenue Dept. te Batavia; Proc. 28 Nov. 1811 wordt hij benoemd tot Acting Sub Treasurer and Civil Paymaster op 500 $ en Collector of Customs and Revenues te Bat. op 1.000 $ (echter *was* hij ook het eerste reeds vóór dezen datum); bij proclamatie van denzelfden dag daarenboven aangewezen tot Member of Council pro tempore during the absence of Mr. Muntinghe; als zoodanig werd hij 7 Dec. 1811 geïnstalleerd en woonde hij vervolgens de zittingen bij van 14 en 20 Dec. 1811, 4 Jan. 1812; bovendien werd hij dienzelfden 28 Nov. 1811 nog benoemd tot Acting Secretary to the Lt. Governor at Batavia during his absence (Raffles ging op reis) from the Western Districts. In Maart 1812 kwam hij als Commissaris te Cheribon om de beide Sultans naar Buitenzorg te begeleiden. In Juni 1812 was hij tegenwoordig bij de verovering van Djokja (Gaz. 4 Juli 1812; Conquest p. 197); in Juli en Aug. 1812 fungeert hij als Assistant Secretary to the Lt. Governor, die zich destijds in Midden-Java bevond; den

27 Juli zond R. hem echter naar Batavia in verband met de uitgifte van Treasury Notes. Zijn salaris was in totaal 1.500 $ plus percenten van de Customs en de pachten; als lid van het Court of Requests en van het Revenue Committee trok hij echter niets (als zoodanig benoemd 28 Mei 1813). In 1813 fungeert hij weer als waarnemend Secretaris van Raffles op diens reis over Java, en komt volgens de Gazette op 12 Sept. 1813 met dezen van Soerab. terug; gaat daarna opnieuw met hem op reis in diezelfde qualiteit, doch komt 22 Dec. over land te Bat. terug van Samarang, alwaar hij den Lt. Governor had verlaten. Het is wel curieus dat de Sub Treasurer zoo maanden lang van zijne standplaats afwezig kon zijn. Den 17 Febr. 1814 geeft hij op Goenoengsari een groot feest aan 200 genoodigden ter eere van den verjaardag van Mevr. Raffles. Wordt bij schrijven van 22 Juni 1814 benoemd tot Collector General of Customs for the whole Island; wordt Proc. 28 Oct. 1814 Senior Member van het Commercial Committee, doch treedt af als lid van het Rev. Committee; wordt Proc. 18 Jan. 1815 aangewezen om den overleden Addison te vervangen als lid van verschillende standing Committees, doch overlijdt na eene korte ziekte den 22 Juni 1815. Zijne graftombe vindt men links naast die van Mevr. Raffles. In een brief aan het Opperbestuur, geïnsereerd in Proc. 28 Sept. 1815, wordt hij zeer geprezen; helaas kwam later in zijne kas als Sub Treasurer een tekort aan den dag van 74.231 Rupees (Proc. 1 en 11 Maart 1816). Ook werden toen drie te Penang geboren onechte kinderen van hem gedoopt, 3 Maart 1816. Hoe wonderlijk het destijds met de bepaling der traktementen ging, blijkt daaruit, dat terwijl Robinson als Collector 2.200 Java Roep. trok en als Sub Treasurer 1.100, zijne opvolgers in beide ambten respectievelijk 1.000 en 2.000 kregen; het totaal werd dus verlaagd en het werd heel anders verdeeld; de Sub Treasurer was Dalgairns.

Met hem moet niet worden verward:

W. Robinson, een Baptisten-zendeling, die in Mei 1813 uit Engeland op Java kwam zonder de vereischte vergunning van het Court of Directors, zoodat te Calcutta besloten werd hem terug te zenden (Proc. 17 Sept. 1813); later schonk het Court echter vergunning tot zijn verder verblijf op Java (Proc. 15 Febr. 1816). Hij preekte in „zeer verstaanbaar Maleitsch" voor de inl. Christenen, waarom de Kerkeraad den 11 Mei 1814 besloot, aan de Regeer. voor te stellen hem het preeken in „ons tegenwoordig kerkgebouw" toe te staan. De man woonde in 1815 bescheidenlijk in Kampong Bandan en had

reeds direct (Gaz. 7 Aug. 1813) eene school geopend op Molenvliet. In de Java Directory for 1814 staat hij als English schoolmaster. Hij is de schrijver o.a. van een werk over Maleische orthographie, gedrukt te Benkoelen in 1824; kwam te Benkoelen bij Raffles, die niet veel van zendelingen hield en door Robinson dan ook gehaat werd (Widow p. 502; 517).

Een *Lieutenant Robinson*, zeeofficier en nautical surveyor, die eene kaart der reede van Muntok maakte, wordt vermeld Proc. 23 Dec. 1812; 28 Sept. 1813. Crawfurd's kaartje van Banka werd (zie zijne History III, 534) opgemaakt naar Robinson's opneming, with the interior from Dr. Horsfield.

Robison (*W.*), Captain, later Major of His Majesty's 24th regiment, wordt niet zelden verward met W. Robinson. Hij was tijdens de expeditie Aide-de-camp van Lord Minto, die hem (zie Lord Minto in India p. 251) vermeldt als getrouwd met eene Hollandsche van de Kaap. Hij verstond en schreef een gebrekkig soort Nederlandsch en zal wel de persoon zijn geweest, die de vertalingen vervaardigde der Eng. proclamaties vóór de verovering van Java. Driemaal werd hij als parlementair naar Janssens gezonden om Java op te eischen (Conquest p. 27; 65; 66); ook was hij de persoon, aan wien de overlooper Batenburg beweerde den weg te hebben gewezen om het kampement Meester Cornelis aan te vallen. Na den val van Meester Cornelis varen de Nisus, President en Phoebus naar Cheribon met Overste Wood en Kapitein Robison „een afgezondene van Lord Minto, die zich aan het hoofd der inl. troepen bevond" en met „den resident"; aan deze macht gaf Cheribon zich over (Prior, Reis p. 197). Daar scheepte Auchmuty zich op de Modeste in en met hem ging Robison naar Tegal, Pekalongan en Samarang, die hij opeischte en waar hij dan als Commissaris optrad, orders uitdeelde en tevens als Prijsagent zich van den buit verzekerde; van Samarang ging hij naar Solo, waar hij 22 Sept. 1811 eene conferentie met den Soenan had; den 24 Sept. vertrok hij vanhier naar Djokja en keerde vandaar naar Samar. terug. Het zonderlinge was, dat hij door Minto niet was gemachtigd tot aanknoopingen met de Vorstenhoven en door Raffles evenmin. Door Minto werd hij benoemd tot Assistant Secretary to Govt. and Secretary to the Lieut. Gov. Den 21 Oct. 1811 werd echter bepaald, dat hij voorloopig dienst zou doen als Principal Secretary to Govt. until further orders, op 1.000 $; den 1 Nov. 1811 kreeg hij eene toelage van 500 $ p. m. van af de landing der

Eng. troepen tot zijne benoeming. Proc. 4 Jan. 1812 blijkt echter, dat Raffles weinig genoegen nam met Robison's vroeger eigenmachtig optreden aan de Vorstenhoven; mogelijk zat ook de tegenwerking, die Raffles' zwager Flint als Prijsagent ondervond, hem dwars; in elk geval, den 7 Jan. 1812 vraagt Robison op nijdigen toon ontslag als Secretary, omdat hij geen genoegen kan geven, waarop Proc. 11 Jan. 1812 Davidson met de waarneming dier betrekking wordt belast en Rob. bij Proc. 14 Febr. 1812 wordt benoemd tot Head Dutch Translator op 750 $, belast met vertalingen uit het Holl. in het Eng. Hij vertrekt echter reeds 20 Febr. 1812 naar Samarang en moet reeds 19 Maart 1812 eene instructie hebben gekregen als „Resident at Minto", waarvan een extract in Proc. 27 Nov. 1812 is te vinden; tot eene benoeming kwam het echter niet, daar Meares werd aangewezen. Proc. 10 Oct. 1812 schaft Raffles de betrekking van Dutch Translator af, maar zegt dat hij Rob. zal gebruiken voor a political mission op zijn tegenwoordig salaris. Na de aftreding van Eales werd hij Resident van Palembang en Banka; hij vertrok daarheen 13 Febr. 1813 en begon alras onderhandelingen met den afgezetten Sultan van Palembang, met wien hij tot eene overeenkomst kwam, die zoo weinig in den geest der Regeer. viel, dat hij werd afgezet en vervangen door Court, die over deze zaken later geschreven heeft; vergel. Kielstra, Indisch Nederland p. 206 e.v. Raffles beweerde later (Widow p. 394), dat Rob. zich had laten omkoopen, iets wat Van der Kemp (Bijdr. 1900 p. 335) in twijfel trekt. Den 30 Juli 1813 komt hij aldus in ongenade te Bat. terug, waarop Raffles den 13 Aug. voorstelt, het door Rob. gesloten contract te verwerpen, eene commissie van onderzoek naar Palemb. te zenden en hem binnen Bat. en de Ommelanden te interneeren, totdat die commissie terug is. Vervolgens maakt Raffles Proc. 24 Aug. 1813 aanspraak op eene som van 4.316 $, die door Rob. niet verantwoord was, wellicht omdat hij deze als een geschenk van den Sultan beschouwde; daarna (Proc. 15 Oct. 1813) werd bovendien restitutie van 12.000 $ gevorderd als zijnde onverantwoord gebleven bij de verovering van Java (Rob. betaalde die terug); vervolgens werden nog meer aanmerkingen gemaakt op zijn geldelijk beheer, die tot allerlei onverkwikkelijke debatten leidden met een eisch van borgstelling, een beslag op Rob.'s goederen, klachten van dezen over partijdige behandeling, brutaliteiten, weigering om te betalen, een arrest op zijn persoon. Hij was eigenaar van Rustenburg achter Meester Cornelis, dat hij bij zijn vertrek naar Banka (Gaz. 30 Jan. 1813) te huur of te koop had gepresenteerd;

maar toen het op betalen aankwam van wat het Gouv. vorderde, bleek het, dat hij geene eigendommen bezat en stond Rustenburg op naam van den Prijsagent Thos. Wallis. Robison's brieven over deze kwesties maken geen gunstigen indruk; de man kronkelde en draaide zich in allerlei bochten en toonde weinig begrip van rechtschapenheid, maar of al die pretenties op hem wel strikt billijk waren, blijft evenzeer de vraag. Zijn huis op Rijswijk next door to the Government House and lately occupied by General Gillespie, had hij 18 Sept. 1813 eveneens verkocht (Gaz. 28 Aug. 1813; volgens een kaartje van 1812 woonde hij echter in het 2e huis van Raffles af, waar thans Gang Secretarie is). Hij vertrok 8 Nov. 1813 naar Bengalen per Compagnieskruiser in a state of personal restraint, in zoover hij nergens aan land mocht gaan; hij had intusschen verklaard, dat hij bij den G.-G. over de ondervonden behandeling zou klagen, terwijl de Regeer. wilde gaan procedeeren om beslag te kunnen leggen op Rustenburg. Er werden nu ook getuigen naar Bengalen gezonden, maar de einduitspraak aldaar was (Proc. 19 Aug. 1814), dat weliswaar zijn optreden in Palembang werd afgekeurd, doch alleen op grond van een error in judgement, zonder kwade trouw; hij was dus uit zijn arrest ontslagen en van verdere vervolging ontheven en Proc. 28 Sept. 1815 werd ook het beslag op zijne bezittingen opgeheven. Rustenburg was al (Gaz. 17 Sept. 1814) als zijn eigendom verkocht. Hetgeen niet verhinderde, dat Raffles nog later, zooals wij zagen, beweerde dat hij zich had laten omkoopen. Wij leiden daaruit af, dat Rob. hem in Bengalen nog vrij wat kwaad had gedaan, en wel door te wijzen op de afkeurenswaardige brieven, door Raffles vroeger aan den Sultan van Palembang geschreven, welke tot den moord der Hollanders hadden geleid; zie Van der Kemp in Bijdr. 1900 p. 335 (die zegt, dat hij zijne klacht bij Minto had ingediend en daarna te Londen), en Herstel, p. 348; 349.

Roos (J. F.) is 1814 en volgende jaren Assistant to the Resident of Pasoeroean. Na de teruggave waarnemend Resid. van Banjoewangi.

Ross (J. C.), koopvaardijkapitein. Hare beschrijft hem als a rough seaman in appearance but of good family and education and in lecture what you would not expect, a sober good man whose word you may depend upon. In de Gazette vinden wij, dat hij 8 Juli 1813 van Bima te Bat. komt als kapitein der Olivia, een schip van Hare,

waarop hij vrij lang blijft varen; 7 April 1815 van Bandjarmasin met eene lading peper in de Betsy; later daarmee o.a. van Malakka en van Bandjarmasin met treasure. Hij was ook in dienst van Hare op Moloeka als scheepstimmerbaas. In Jan. 1817 zegt deze laatste: „Had I sent a man as Ross to put in charge three years ago (*op Moloeka*), you would have found it now an important flourishing place. Later stichter van de nog bestaande kolonie op de Kokos-eilanden; Darwin bezocht hem aldaar in 1827; in Juli 1910 overleed zijn kleinzoon George Ross als hoofd dier vestiging. Volgens Javabode 14 Mei 1859 is de eerste Ross (van de Kokos-eilanden) overleden in Arrakan (sic). Een bericht van hem over een op de Kokos-eilanden waargenomen komeet staat in de Jav. Cour. 12 April 1843.

De *Ross*, die als kapitein op een schip van Hare in het begin van 1811 op Banka werd vermoord (Widow p. 44; 46) is natuurlijk een ander; evenzoo Lieutenant *Daniel Ross*, commandant van het opnemingsvaartuig de Discovery, die Dec. 1812 bezig was aan de opneming van Straat Gaspar in opdracht van de Supercargoes te Canton; vergel. Bijdr. 1898 p. 460. Hij heeft ook de kust van China enz. opgenomen (zie Crawfurd, History III, 533 Appendix).

Ross (*Ds. Johan Theodoor*), geb. 1755 te Bakel in Braband, komt op Java 18 Juli 1788 als Predikant, trouwt in 1801 Christina Diderika Dircks van Ambon (overl. 24 Oct. 1850, oud 82 jaar), weduwe van den Tweeden Secretaris der H. Regeer. S. D. Oldenzeel; trad eenigszins op den voorgrond als Patriot; wordt door Daendels 3 Dec. 1808 benoemd tot Professor Honorair in de Theologie met eene extra toelage van 2.000 Rds. per jaar; was in Juni 1811 ook redacteur der officieele courant; na het vertrek van Ds. F. C. H. A. Cluver naar Malakka in Oct. 1811 bleef R. de eenige Hervormde predikant te Bat. Gaz. 7 Maart 1812 wordt hij bevestigd in zijn rang van Professor Honorair wegens zijn langdurigen dienst en zijne literary qualifications. Waarin 's mans eigenaardige verdiensten wezenlijk bestonden, is mij nergens gebleken; ook schreef hij vrij beroerd Engelsch; toch benoemde Raffles hem bij zijn vertrek (Gaz. Extrao. 24 Maart 1816) tot President van het Batav. Genootschap (als hoedanig hij echter weldra aftrad) en kreeg hij in 1820 den Ned. Leeuw. Zijn salaris was in 1814 p.m. 330 Java Roep. plus 165 huishuur en per jaar als Prof. Hon. nog 2.200. Na het overlijden van den Lutherschen Ds. Jeremias Schill op 27 Oct. 1814 deed Ross ook dienst in

de Luthersche kerk. Hij zelf overleed in 1824. Zie nog Verhandel. Bat. Gen. IX, p. XXX en X, p. XVIII en XXX.

A. M. C. Ross, dochter van den Dominé, is 1820 de vrouw van den Luit. Kolonel O. G. Veldtman Muntinghe. Deze officier overlijdt 1822 in de Prinsenlaan, waarna zij hertrouwt 1824 met den Chir.-Majoor P. J. Godefroy.

Rothenbuhler (*Frederik Jacob*), geb. te Zweibrücken, kwam op Java 1771, werd te Samarang translateur voor het Javaansch; trad in 1809 af als Gezaghebber van den Oosthoek; bij de verovering was hij Raad Extraord. van Indië supernumerair. Wordt Proc. 13 Jan. 1812 benoemd in de commissie Mackenzie op een daggeld van 12 $ benevens reiskosten; moet blijkens Proc. 15 Sept. 1812 alle inlichtingen geven, benoodigd voor den landverkoop in Samarang; wordt 5 Nov. 1812 benoemd in de commissie voor den landverkoop in Soerabaja. Zijn verzoek om ontslag uit de commissie Mackenzie wordt Proc. 22 Jan. 1813 afgewezen, omdat de werkzaamheden toch al haast zijn afgeloopen. Raffles roemt 5 Sept. 1813 zijne kennis en ervaring en raadt Adams aan, zich van zijne hulp te bedienen bij de invoering van het landrentestelsel. In een brief aan Van Naerssen schrijft Rothenbuhler, dat door de depreciatie van het Bat. papiergeld, „waarvan ik bij de komst der Engelschen noch veele duizende Rds. had, ik zodanig achteruit geraakt ben, dat ik dikwijls zelvs niet eens in staat ben geweest een enkeld glas bier, waarvan ik 's avonds zo veel houde, te kunnen drinken". Niettemin nam hij deel aan den Soerabajaschen landverkoop en bezat hij begin 1816 niet minder dan 118 slaven. Was een zeer knap man, maar een beetje een zeurkous, met een overdreven goed idee van den Inlander.

Zijne dochter Fred. Jacoba was de vrouw van Johan Fred. Roesler van Stuttgart. Rothenbuhler overleed te Soerabaja 21 April 1836, oud 78 jaar.

Roxburgh (*G.*), cornet der cavalerie, werd bij General Orders te Calcutta 19 Mei 1812 aangewezen voor den dienst op Java; komt echter eerst 30 April 1813 te Bat. met de Java Light Cavalry. Denkelijk een verwant van Dr. William Roxburgh (een Schot, den beroemden directeur der Botanical Gardens te Calcutta, overleden, naar 't schijnt, in 1813) en daardoor verzekerd van sterke protectie. Wordt 15 Sept. 1813 aangewezen tot Assistant van den Commissioner Hopkins op 150 $; toen deze den 29 Dec. 1813 overleed, werd R. bij

marginaal besluit met de waarneming van diens betrekking belast. Bij schrijven van 5 Jan. 1814 bepaalde Raffles, dat de opdracht aan Hopkins met 31 Dec. l.l. als afgeloopen zou worden beschouwd, maar dat R. tot aan de komst van Garnham voorloopig belast zou blijven met het bestuur der residentie Bezoeki, waar hij thans First Assistant was. Bij schrijven van 24 Jan. 1814 werd hij bovendien benoemd tot Collector of Revenue, om in die qualiteit direct met de Regeer. te correspondeeren; hij geeft 14 Febr. 1814 de residentie Bezoeki over aan Garnham, maar neemt haar reeds 12 April 1814 opnieuw van hem over. Hij bleef nu Collector en waarnemend Res. van Bezoeki, tot hij 3 Nov. 1814 beide betrekkingen overgaf aan Davis, naar aanleiding van een besluit, waarbij hij was geschorst op grond van een rapport der commissie voor de Eastern Districts (Proc. 25 Nov. 1814). Niet alleen had R. de landrente slordig beheerd, zoodat het Gouv. thans met eene waarde van 200.000 Java Roep. aan onverkoopbare padi belast zat, doch hij had ook een aangeklaagde voor het Resident's Court met rotanslagen tot spreken willen brengen, wat Raffles zeer hoog opnam; daarom werd Proc. 6 Dec. 1814 aanbevolen hem te verwijderen uit zijne residentie. Nog veel later (zie Hageman in Nat. Tijdschr. voor N.-I. 1868 p. 255) was hij in Bezoeki berucht als de booze Toean Rasboen; hij woonde er in het huis van den vroegeren landheer, anno 1868 het residentiehuis. Het een en ander belette echter niet, dat de Regeering den 22 Dec. 1814 Holst de Weerth gelastte, de residentie Banjoewangi aan Roxburgh over te geven, zooals 17 Jan. 1815 inderdaad plaats vond; hij werd er civiel en militair chef. Proc. 18 Jan. 1815 werd evenwel besloten hem te ontslaan at Probolinggo (sic) en hem te gelasten zich weder bij den troep te voegen; hij geeft daarop 20 Febr. 1815 Banjoewangi over aan den Colonial Lieutenant H. von Ranzow en komt 29 April 1815 te Batavia. Daarna kwamen nog andere dingen voor den dag, eerst dat de papieren van Hopkins als Commissaris voor den aanslag der landrente spoorloos waren verdwenen, wat door D. Ainslie aan R. werd geweten; verder, dat hij over de 3 laatste maanden van 1814 ruim 9.000 Java Roep. zou hebben terug te betalen. Hem wordt nu 15 Juli 1815 gelast, voorloopig Bat. niet te verlaten. Daarna (Proc. 10 Aug. 1815) kwam aan het licht, dat hij een Chin. meisje had verkracht en aangehouden en bij wijze van straf twee Inlanders op een boom had laten klimmen, die vervolgens omgezaagd werd! Er wordt nu besloten (Proc. 15 Aug. 1815) hem voor een Krijgsraad te brengen, die hem echter, naar het schijnt, genadig behandelde,

waarop de Regeer. besloot (Proc. 17 Nov. 1815), hem wegens zijn kastekort voor den Raad van Justitie te Soerabaja te dagen. Hij gaat nu daarheen, maar wordt er in December door den bliksem gedood tijdens een diner bij den havenmeester, die zelf, evenals Pemberton, zwaar gekwetst werd.

Precies de booze man voor een shilling shocker. Wat deed men echter ook zoo'n jongmensch in een afgelegen hoek zooveel gezag te geven?

Ruddall (*D.*), Lieutenant, komt te Bat. samen met Fendall, op hetzelfde schip, wordt (Gaz. Extrao. 12 Maart 1816) benoemd tot diens Private Secretary, en daarna bij General Orders van 26 Maart 1816 tot Town-Major of Batavia, als opvolger van Travers.

Sack (*Herman Johan August*), geboren te Lubeck 1766 (doodsadvertentie), komt op Java 1784, was einde 1810 Commissaris Generaal over het Depart. der Marine; wordt Gaz. 29 Febr. 1812 benoemd tot Deputy Accountant te Soerabaja; wordt echter reeds Gaz. 7 Maart 1812 voor dezelfde betrekking te Samarang aangewezen op 250 $, die hij in Mei 1814 nog vervulde; tevens was hij op 200 $ Assistant van Flint als Timberstorekeeper. In Juni 1814 en later vinden we hem als Timberstore Accountant te Batavia op 440 Java Roep. en tevens als Subaccountant op 600 Java Roep., welke beide betrekkingen hij nog in 1816 bekleedde. In 1820 is hij (Van de Graaff II, 135) Vice-President der Rekenkamer onder Bauer als President; Bousquet beweerde, dat geen van beiden de nieuwe comptabiliteitsbepalingen kende (Van de Graaf II, 135; 139; 140); hij heette „oud en de fijne puntjes zijn er van af". In 1823 volgt hij zijn landgenoot Bauer op als President der Rekenkamer. Overlijdt 12 Sept. 1834.

Zijne vrouw, die in 1818 overleed, was Anna Cath. Ellis van Waterford in Ierland. Daarna trouwde hij S. C. Riddershoven, van welke hij later scheidde. Hij had een paar buitenbeentjes bij de vrije vrouw Noressa van Celebes, met welke hij op 65-jarigen leeftijd den 30 Maart 1831 trouwde.

Saleh (Radèn) was de tweede zoon van Kiai Adipati Soero Adimonggolo en in Augustus 1813 oud 12½ jaar.

Over den vader het volgende. Deze was, schrijft Goldbach 2 Sept. 1812, de „natuurlijke zoon" van Pangeran Adipati Soero Adimonggolo, Hoofdregent van Samarang; in 1806 maakte hij zich verdienstelijk bij de bestrijding der Cherib. onlusten; hij was toen Regent

van Kendal, daarna van Demak; hij had, volgens dezen zegsman, „voor eene Javaan veel kennisse en gezond begrip; is geen dobbelaar nog amphioen schuiver", maar wel eigenzinnig bij dienstzaken, „wanneer hij die ten regte of onregte beschouwd nadeelig voor het hem toevertrouwde regentschap te wezen" (Goldbach zegt dit niet als lof, maar afkeurend); wel is hij „aan de paperij overgegeeven" (d.w.z. dat hij zijne godsdienstplichten nakomt), maar dit heeft „nog geene nadeelige invloed op hem gehad"; op eigen verzoek was hij als Regent van Demak ontslagen, omdat hij de eischen, door Daendels aan de bevolking gesteld, te drukkend vond en haar niet steeds daartegen kon beschermen. Bij eene nog aanwezige acte van 18 Dec. 1811 benoemde Raffles hem tot Regent van Samarang met den titel Adipati. Hij had voortaan èn zijne inkomsten als gepensionneerd Regent van Demak, èn die als Regent van Samar. Toen Crawfurd als Resident van Samar. aftrad, beval hij bij een schrijven van 10 April 1814 dezen Regent bij de Regeer. aan als a man of extensive acquirements, niet alleen met de bevolking bekend, maar ook met the literature and history of Java; zijne sphere of ideas is extended far beyond what is common among Javanese of the high quality; bovendien is hij een uitmuntend ambtenaar. Waarop Raffles (die dus den Regent nog weinig kende) den 19 April antwoordde, dat het hem genoegen deed a public officer zoo te hooren prijzen. Misschien was het aan deze aanbeveling toe te schrijven, dat, toen de Regent den 26 April 1814 een pas vroeg voor zijne twee „children" Radèn Mas Soedjak en Radèn Mas Soemadi om naar Mekka te gaan, zulks gereedelijk werd geaccordeerd.

Wij treffen hem voorts Proc. 30 Juni 1814 (onder de benaming van Adipati van Demak) als Mal. en Jav. translateur met een salaris van 600 Java Roep. aan op het thans gecreëerde Javanese translator's office te Buitenzorg; ongetwijfeld was hij of zijn zoon Saleh de Javaan, met wien R. elken morgen en avond Javaansch las, speciaal de Brata Joeda; zie Widow p. 235. Hij hielp Raffles ook bij het vervaardigen van résumé's van Jav. babads, History II, 64. Bij een schrijven van 17 Juli 1815 wordt hij nog bovendien benoemd tot Regent van Japara; zijn broeder Radèn Adikoesoema zou until his arrival or further orders zijne daaraan verbonden werkzaamheden waarnemen als Patih. Zijne nog aanwezige acte als Regent van Japara is gedateerd 1 Aug. 1815. Bij de Widow p. 235 blijkt, dat toen Raffles omstreeks 20 Sept. 1815 te Tjisaroewa vertoefde tot herstel van gezondheid, hij aldaar tot gezelschap had a party of natives, whose good sense and intelligence had

attracted his notice and whom he had brought with him from the eastern part of the Island"; denkelijk was dit weer Adimonggolo met zijn zoon. Eerstgenoemde vertrok dan ook pas 13 Oct. 1815 van Buitenz. en kwam den 30 October te Japara aan, waarop Proc. 3 Nov. 1815 zijne betrekking van translator in the Javanese office wordt afgeschaft; maar op denzelfden dag wordt zijn zoon Radèn Mas Saleh op 300 Java Roep. tot diezelfde betrekking benoemd. Beiden schijnen echter te voren niet steeds te Buitenz. te hebben vertoefd, want op de reis van Raffles in 1815 over Java voegden zij zich in het Soemedangsche bij het gezelschap (5 Mei). Even voor zijn vertrek van het eiland schonk Raffles bij eene beschikking van 26 Jan. 1816 (nader bevestigd bij een officieel schrijven van 14 Febr.) aan Adimonggolo „the burying ground on Gunung Progoto without any of the cultivated land or other ground near to it" en wel „in property". Nu was dit stuk grond (waarop eene inl. begraafplaats, alwaar de voorouders der Regenten van Samarang en Japara begraven heetten te zijn) sedert eenige jaren beschouwd als behoorend tot Bodjong, en men trachtte thans ook stukken sawah daarbij te trekken; zoodat Resident Boggie zijn best deed om den afstand te vernietigen, doch hij werd door Fendall in het ongelijk gesteld. Eindelijk verleende Raffles den 1 Maart 1816 nog eene acte aan Adimonggolo's zoon Soemo Negoro (die reeds 2 Dec. 1815 was geïnstalleerd als plaatsvervangend Regent van Japara bij afwezigheid van zijn vader), waarbij deze, met den titel Toemenggoeng, tot assistent van zijn vader als Regent van Japara werd benoemd with the eventual succession to the situation provisionally, onder nadere goedkeuring van het Gouv. Wederkeerig schrijft de Resident van Samarang 2 Maart 1816, dat A. en Soekoer naar Buitenz. wenschen te gaan om afscheid te nemen.

Adimonggolo was derhalve een voorbeeld van cumulatie van ambten in een Inlander, welke verborgen werd door hem steeds in eene enkele qualiteit te vermelden, zoodat men eerst na eenig combineeren bespeurt, dat de Regent van Samarang dezelfde persoon was als zijn naamgenoot in Japara en de oud-Regent van Demak. De aanleiding tot dit favoritisme lag waarschijnlijk in de hulp, die hij Raffles verleende bij zijne studiën [1]); deze gewaagt in zijne History

[1]) In zijne Minute van 11 Febr. 1814 ter gelegenheid van de nieuwe inrichting der Revenue en der rechtsbedeeling zegt Raffles (Widow. p. 293): „Collections of the different law books and institutions of the country are now making and a native establishment has been formed at Buitenzorg, under my

(II, 61 en 82) van door hem gegeven verklaringen van moeilijkheden en vervaardigde uittreksels uit Jav. verhalen. Hij werd gepensionneerd in 1822. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 249—251.

Zijn zoon, Radèn Saleh, werd, zooals gebleken is, in 1801 geboren; men moet hem niet verwarren met den schilder, die een oomzegger van Adimonggolo was (Bijdr. 1897 p. 4). Saleh werd in 1812 met zijn twee jaar jonger broertje Soekoer naar Bengalen ter opvoeding gezonden, tot groote voldoening van Lord Minto, die zelfs (Gaz. 20 Febr. 1813) bij zekere feestelijkheden te Kidderpore een toast instelde op „the Regent of Samarang, who entrusted his two sons to British hospitality". De verklaring van deze opvallende onderscheiding ligt daarin, dat Minto had leeren inzien (Minto in India p. 370), dat het grootste beletsel voor den vooruitgang der inheemsche bevolking lag in haar wantrouwen tegen de bedoelingen der Europeesche overheerschers, een gevolg van wederzijdsche onbekendheid met elkanders taal; vandaar dat hij het College of Fort William te Calcutta, dat de beoefening van Oostersche talen beoogde, krachtig steunde. In het algemeen dweepte hij met onderwijs (Life of Minto II, 297). Vader Adimonggolo schrijft intusschen 9 Aug. 1813, dat die opleiding hem per jaar 3.000 $ kost. Uit Gaz. 11 Maart 1815 blijkt, dat Saleh bij het jaarlijksch examen der Durrumtollah Academy te Calcutta [1]) prijzen haalde voor meetkunde, algebra en teekenen. Of het andere kind weggegaan was, blijkt niet; wel dat Saleh den 14 Maart 1815 van Calcutta te Bat. terugkwam; evengemeld examen was dus het eindexamen der kostschool. Raffles prijst hem zeer in zijne History I, 273 noot en in eene Minute van 1819 (Widow. Appendix p. 32) zoowel om zijne kennis (vooral van de Romeinsche en Grieksche geschiedenis!), als om zijne beschaafde manieren en vlug en juist oordeel. Zooals we zagen, begeleidde hij kort na zijn terugkeer Raffles op de reis over Java en werd hij 3 Nov. 1815 translateur in the Javanese office. Maar bovendien had zijn vader, toen R. op die reis te Samarang was, voor hem de waardigheid van Adipati Anom (dus gedesigneerd Regent) gevraagd met den titel Radèn Pandji Notodiningrat, hetgeen was toegestaan; zijne acte

immediate superintendence, for examining and revising the judicial proceedings and for affording to the native inhabitants that facility of appeal", die tot dusver ontbrak en zoo wenschelijk is. Dit zal derhalve geschreven zijn vóórdat hij Adimonggolo's hulp had.

[1]) Carey spreekt (II, 17) over deze Academy onder leiding van Mr. Drummond en over het jaarlijksch examen. Zij bestond nog (p. 21) in 1823.

als zoodanig is nog aanwezig. Hij heette voortaan Assistant Regent en werd in 1816 (dus 15 jaar oud) een tijdlang met de waarneming van het regentschap van Samarang belast, toen zijn vader wegens zijne ruzie met Boggie was geschorst. Zijne voorname verdienste in Raffles' oogen zal wel geweest zijn, dat deze nu, zonder hulp van Hollanders, direct uit het Javaansch in het Eng. en omgekeerd kon laten vertalen, in plaats van bijv. door Krijgsman uit het Javaansch in het Nederl. en dan door J. H. Hinsch uit het Ned. in het Eng. Men vergelijke Raffles' klacht in zijne Discourse van April 1813 (Verh. B. G. VII p. 14) over het ongerief der vertalingen uit het Javaansch in het Engelsch met een of twee intermediate languages en door personen, die geen verstand van zaken hadden, en ook wat Gaz. 11 Maart 1815 wordt gezegd, dat men gewoonlijk zelfs niet direct uit het Jav. vertaalde in het Holl. maar eerst in het straat-Maleisch. Saleh hielp R. dan ook bij de bewerking der Brata Joeda (Hist. I, 410). Dat Saleh merkwaardig goed Engelsch schreef, bewijzen brieven van hem, die nog in het archief berusten, en waartoe de Hollandsche ambtenaren bijna zonder uitzondering onbekwaam zouden zijn geweest. Dat vader en zoon ook meesters waren geworden in het Engelsche cant, blijkt wel (volgens een rapport van Saleh) uit het antwoord van Adimonggolo, toen Resident Boggie bij zekere gelegenheid vroeg, waarom de gerequireerde koelies niet present waren: „that the people in the Samarang district had imbibed those sentiments of freedom, which he had always understood to be the wish of the British Government for him to instill into them".

Crawfurd, History I, 48, noemt Adim*a*nggolo a man for vigour of understanding, for sagacity and intelligence far superior to all his countrymen.... His wife (p. 49), born a princess.... he educated to make him a rational and equal companion, and both she and his three daughters made proficiency in Arabic literature and were skilled in that of their own country.... Raden Saleh (de oudste zoon) a youth about sixteen[1]), read and wrote the English language with facility and propriety and, with the help of a fine ear, acquired so accurate a pronunciation, that his language could not easily be discerned from that of a well-educated English youth. That this was not a mere mechanical acquirement was satisfactorily proved by the good sense and acuteness of his observations. Ib. p. 76: De vrouw

---

[1]) Volgens Crawfurd's History I, 217 ging Saleh ook met Crawfurd naar Boeleleng.

en dochters van A. verschenen ook op partijen van Eng. en Ned.; hij zelf was the most punctilious Mahomedan, on essential points, of all his countrymen; p. 83: Toen Saleh uit Calcutta kwam, was hij eerst tegenover zijn vader niet zeer onderdanig, maar eene vermaning van papa bracht daarin afdoende verbetering.

Soekoer, die niet wel bij het hoofd was, sloot zich in 1825 bij de rebellen aan (hij werd eerst 1829 gevat, zie Louw, Java-oorlog I, 365; Bijdr. 1896 p. 422; 561). Onder het Ned. bestuur was Saleh, die getrouwd was met eene kleindochter van Prangwedono, eerst Regent van Probolinggo, daarna van Lasem; in 1824 ontslagen (Van de Graaff I, 192); hij leed eenigen tijd aan dezelfde aandoening als Soekoer (ib. II, 203). Adimonggolo en Saleh werden in 1825 gevangen genomen (Louw I, 392 noot 1) en daarna verbannen (Van de Graaff I, 193; II, 169 e.v.; 201). Zie nog Van Doren, Reis II, 252 over het zoogenaamd voorgenomen verraad van den Oud Regent Adimonggolo en zijne gevangenneming.

Troost schrijft p. 354: Den 9 Nov. 1825 was aan boord der Maria Reigersberg (het schip van Troost) Adip. Salro Admigolo, gewezen Regent van Samarang, als staatsgevangene evenals ook zijn zoon, de gewezen Regent van Lasem, Raden Adipati Ario Noto Diningrat; een ander zoon, Soekoer, was al gesneuveld als Hoofd van opstandelingen; de vader „bekleedde eene priesterlijke waardigheid". Troost beschrijft pag. 355 het dagelijksch gebed dezer twee gevangenen zooals een turfschipper dat zou doen. Adimonggolo overleed te Soemenap 20 Juli 1827; de levensbeschrijving door Hardy in Bataviasche Courant 18 Aug. 1827 sluit af met A.'s pensionneering door Daendels.

Salis (*A. M. T. de*), geb. te Breda, in Juni 1806 op Java gekomen, was bij de verovering Eerste Commies bij den Secretaris-Gen. H. Veeckens; werd bij proclamatie 11 Sept. 1811 voorloopig belast met de betrekking van Landdrost der Bat. Ommelanden; later in dat jaar komt hij voor als Landdrost dan wel Resident daarvan; wordt bij publicatie van 21 Jan. 1812 benoemd tot Bailluw of the Environs of Bat., heet echter daarna ook nog wel Landdrost; wordt Gaz. 14 Nov. 1812 benoemd tot Magistraat te Samarang; was daar tevens Commissioner of the Court of Requests. In het laatst van 1813 werd hij benoemd tot lid van den Raad van Justitie aldaar en Circuit Judge op 400 $, wat hij schijnt gebleven te zijn tot de teruggave, toen hij Resident van Pekal. en Kedoe werd. Zijn rapport dd. 12 Sept. 1816 over het aldaar gevoerde Britsch bestuur is weinig belangrijk. Zie

over hem verder Van de Graaff I, 145; 146; II, 136; 193; Van der Kemp, Herstel p. 239; N.-I. Bestuur p. 23. Hij draagt ook wel den titel van Baron of Jonkheer. Zijne vrouw A. C. Penning Nieuwland, met wie hij te Soerabaja trouwde 21 April 1822, overleed in 1825.

Hij gaat naar Europa 1823 van uit Solo. Repatrieert 1826; wordt 1830 Raad v. Indië; overlijdt als zoodanig 28 Nov. 1834.

Sasse (*J. F.*) van Helpen bij Groningen, op Java gekomen 1789, bij de verovering Opziener in Tjiandjoer, wordt 2 April 1812 Opziener 1e klas van Limbangan op 100 $. Verlaat den dienst 1813; is daarna eigenaar van het grasland Kampongdoeri in het Angkeesche; klaagt Nov. 1813 dat hij geenerlei ondersteuning van het Gouv. geniet en zooveel betalen moet voor „doctur loon voor mijn beenen".

Sayer (*G.*), Captain Royal Navy, commandeert H. M. Leda bij de expeditie tegen Java, neemt deel aan den aanval op Meester Cornelis (Widow p. 94; 95; Conquest p. 50; 66; 73). Na den terugkeer van Stopford bleef hij Senior officer of H. M.'s ships on the station, dus commandant der scheepsmacht in the Java and Eastern seas; na den dood van Sir Samuel Hood was hij zelfs een tijdlang Senior naval officer in India. Steeds bleef hij de Leda commandeeren, althans tot Sept. 1815.

Schenk (*M. J. von*) was al in 1810 Drost of Resident op Bawean; overlijdt aldaar in die qualiteit Gaz. 18 Febr. 1815. Het salaris was 30 $.

Schill (*Jeremias*) van Kampen, Predikant bij de Luthersche gemeente te Bat., kwam op Java 1789. Ofschoon zijn traktement in 1813 maar 150 $ bedroeg, met 75 $ voor huishuur, was hij eigenaar van de landen Laanhof en Japan. Overleed 27 Oct. 1814. Zijne vrouw heette E. Helmig.

Schill (*Jeremias*) junior, zoon van den vorige, geb. te Zierikzee 1784, kwam met zijn vader op Java, huwde in 1807 Elis. Adriana Roseboom van Batavia, was bij de verovering Eerste suppoost op het kantoor van den Administrateur-Generaal; wordt 1 Nov. 1811 Dutch Assistant Secretary's office op 150 $; hij zei daarop echter den dienst vaarwel, doch werd in Maart 1813 op hetzelfde salaris benoemd tot First Assistant bij den Accountant; wordt tevens Collec-

teur van het Collateraal, wat hij ook al eerder moet zijn geweest, en Proc. 6 Dec. 1814 Sub Accountant.

Wanneer hem werd gelast „om de colonie te verlaten uit hoofde dezelve geweigerd had een tresaurijnoot in betaling voor zilvergeld te ontvangen", zooals het in Jan. 1815 heet, is mij niet bekend; wel, dat aan die order geen gevolg is gegeven. Dit kan samenhangen met zijne herplaatsing in 1813. In 1816 was hij nog in dienst.

Scott (John), in 1806 koopman te Penang (Campbell I, 639), wordt in Sept. of Oct. 1811 benoemd tot Master Attendant and Marine Storekeeper te Samarang, respectievelijk op 400 $ en 200 $. Proc. 15 Sept. 1812 krijgt hij 3 maanden verlof naar Bengalen. Den 29 Mei 1813 schrijft de Resid. van Samar. hem, dat zijne laatstgenoemde betrekking is ingetrokken; hij bleef Master Attendant. Proc. 22 April 1814 krijgt hij verlof om met zijn eigen schip, de Isabella, naar Engeland te gaan en dit voor die reis aan de Comp. te verhuren tot het overbrengen van depêches (in verband met de aanklacht van Gillespie) en bij den terugkeer het te bevrachten voor rekening der eigenaren; zijn broer Robert S. werd zijn plaatsvervanger, maar maakte weldra plaats voor Loudon. Met dit schip ging Travers; het komt 31 Juli 1815 met hen beiden en Flint te Bat. terug, waarna Scott Proc. 10 Aug. 1815 weer tot zijn vorigen post wordt benoemd. In het voorjaar van 1816 kocht hij zoowat al het Gouv. timmerhout te Rembang, Grissee enz. op. Hij overleed te Batavia in 1858.

Scott (Robert), broeder van den vorige en geboren te Penang (denkelijk oude kennissen van Raffles en zoons van Robert S., die in 1811 a trader in the Malay seas was, Widow p. 41; deze oude Scott overleed als koopman te Bat. 11 Dec. 1812), wordt Proc. 16 Mei 1812 Assistant bij zijn broer te Samarang op 150 $; wordt in Sept. 1812 wegens brutaal gedrag in Rembang door Hope geschorst, doch weldra hersteld. In Jan. 1813 blijkt, dat hij aan particulieren handel doet. Bij publicatie van 28 Mei 1813 werd hij lid der Weeskamer te Samar. op 100 $ met intrekking van zijne betrekking van Deputy Master Attendant and Deputy Marine Storekeeper. Van 22 April tot 9 Nov. 1814 was hij echter waarnemend Master Attendant aldaar. Proc. 13 Juli 1813 werd aan hem de koop toegestaan van een stuk grond at the South Gate te Samar. for the purpose of erecting a cotton screw and warehouse thereon. Hij deed reeds in 1812 zaken met Deans in Kedoe-tabak. In begin 1815 woonden Deans en Scott samen te Samar. op Bergzicht aan den weg naar Paterongan.

Daaruit groeide de firma Deans Scott and Co. te Samarang, waarvan Deans in het laatst van 1815 te Bat. kantoor hield en Scott te Samar.; in 1820 werd dit laatste kantoor opgeheven en verhuisde Robert Scott naar Bat.; naar hem heet Gang Scott, terwijl Gang Boentoe eigenlijk kampong Scott genoemd werd; aan weerskanten van deze laatste had hij huizen gezet en meer zuidwaarts een laan aangelegd (het begin van G. Scott tot aan de spruit Menteng), die later is doorgetrokken tot Tanahabang.

Robert Scott trouwt te Bat. 3 Juni 1821 met Catherine Maughan. Verlaat Java 1823. Woont weer te Bat. 1841; overlijdt insolvent te Samarang begin 1846.

Serière (*Ant. Lod. Paulus de*), geb. te Dalem, kwam 18 Juni 1803 op Java, trouwde 1806 te Bat. met Alida Jacoba Kaijsen (of Kaisen) van Chinsura, de rijke weduwe van Daniel Dat; was bij de verovering Fiscaal te Samarang en werd bij publicatie van 21 Jan. 1812 benoemd tot Fiscaal van het Supreme Court te Bat. op 400, later 300 $. Wordt Proceed. 9 April 1813 bovendien benoemd tot Superintendent of Shroffs op 200 $, en Proc. 28 Mei 1813 tot lid van het Commercial Committee zonder salaris. Met behoud van zijn Superintendentschap werd hij Gaz. 14 Mei 1814 benoemd tot Magistrate and Baillieu of Bat. under the new regulations, op 660 Java Roep.; als lid van het Commercial Committee werd hij Proc. 30 Juni 1814 ontslagen, omdat hij, in strijd met de bepalingen, particulieren handel dreef. In zijn baljuwschap hinderde hem dit laatste blijkbaar niet. Den 21 Oct. 1814 werd de betrekking van Superintendent of Shroffs afgeschaft. Hij had intusschen de zaken van het Wisselkantoor zoodanig verwaarloosd, dat Proc. 18 Jan. 1815 besloten werd, tweederde van zijn salaris in te houden ter vereffening van achterstand; Proc. 22 Maart 1815 werd zelfs besloten, hem in zijne betrekkingen te schorsen en hem hypotheek te laten nemen op zijne eigendommen (zijn vermogen werd op meer dan 100.000 Java Roep. netto geschat), maar Proc. 22 Aug. 1815 wordt hij zoowaar weer benoemd tot Baljuw der Suburbs, zoodat hij in staatsie de verkooping zijner goederen kon bijwonen, waarna hij (Proc. 1 Maart 1816) nog ruim 94.000 Java Roep. aan het Gouv. schuldig bleef, die bij termijnen zouden worden afbetaald. Hij maakte zich in 1816 verdienstelijk, door Nahuijs te helpen met de voorbereiding der ontvangst onzer troepen (Nahuijs, Herinneringen p. 107). In Nov. 1816 is hij nog Baljuw en houdt kantoor te Bidara Tjina.

Commissarissen-Generaal namen te zijnen laste eene rentelooze pretentie over van 32.504 Java Roep., betaalbaar ult. Dec. 1818, terwijl S. verhaal behield op de Chineesche debiteuren van het Wisselkantoor. In 1819 ontmoeten wij hem niettemin weer als Ass.-Resid. voor de politie der Stad en Voorsteden van Bat. (Van de Graaff II, 82).

Volgens een schrijven van N. Engelhard 3 Juni 1825 had „de nu voortvlugtende Heer A. L. P. de Serière" het kapitaal van het Wisselkantoor „g'employeert tot voortzetting van zijne particuliere negotie in associatie met wijlen de Heer Couperus in de affaire van wijlen de Heer Kruijthof, en waarin men wilde dat ook de Heer Cranssen participeerde". De advertentie in de Batav. Courant van 25 Dec. 1824, waarbij de Procureur-Generaal zijne arrestatie gelastte (hij was voortvluchtig als gesuspendeerd Ass.-Res. voor de Ommelanden van Bat.) wegens allerlei „voor jaren" begane misdrijven, vindt men bij Van de Graaff I, p. 169. In 1827 was hij nog steeds voortvluchtig en liet zijne vrouw zich van hem scheiden; zij overleed te Bat. 14 Juli 1838. Zijn broer de dominé kwam uit na het herstel van het Ned. gezag (Olivier, Land- en Zeetogten I, 128). Diens dochter Marie Antoinette Georgette de Serière trouwde 15 Aug. 1834 te Poerwakarta met John Pitcairn, den stichter der firma Pitcairn Syme en Co.

Servatius (*Willem Nicolaas*) van Koevorden, zoon van Joan Petrus S. en Gerhardina Fockelina Engelhard, geboren 1785, op Java gekomen October 1804, trouwt 23 Nov. 1813 Sara Catharina Senn van Basel, dochter van Mr. Willem Adriaan Senn van Basel, Raad Extraordinair van Indië, en Jacoba Theod. van Riemsdijk (zij is eene volle zuster van Baud's vrouw); is dus, behalve een oomzegger van N. Engelhard, ook geparenteerd aan de Van Riemsdijken; hertrouwt 4 Sept. 1815 met Catharina Elis. Couperus, weduwe van Dr. Johan August van Kerst (overl. 1814), dochter van Abraham Couperus, geb. te Tranquebar 1798, overl. te Banjoemaas 1864.

Hij was bij de verovering Secretaris te Solo (2e Resident aldaar 1808—1811); de Soenan klaagde zeer over hem en drong op zijne verwijdering aan, die dan ook weldra plaats vond. Woont daarna als eigenaar op het Buitenzorgsche land Kampongbaroe. Nam bij de teruggave Cheribon over van Hanson. Overleed 1827 insolvent als Resident der Preanger. Zie nog Van der Kemp, Herstel p. 274.

Seton (*A.*), een Schot, eerst Resident te Delhi, daarna Governor of Penang, ging met Minto naar Java; is Sept. 1811 te Bat. en doet in dat najaar eene reis over Java. Trad 23 Dec. 1812 op als Member of Council te Calcutta.

Sevenhoven (*Jan Izaak van*; hij teekent zich echter I. J.), geb. te Amsterdam 1782, kwam 11 April 1803 op Java, werd klerk bij Schepenen, trouwde Jan. 1805 met Catharina Arnoldina Mom, oud 15 jaar, dochter van wijlen den Raad Ord. van Indië A. C. Mom en Catharina Louise van Riemsdijk, zoodat hij het in 8 jaar bracht tot Secretaris der H. Regeering. Maar de Mom's en Riemsdijken waren tevens Franschgezind, en dus kostte de verovering van Java onzen vriend zijne betrekking; toen hij in Sept. 1812 van Samarang naar Bat. reisde, kregen de Residenten langs zijn weg den last om hem scherp in de gaten te houden en aanrakingen van hem met de Regenten te beletten. Hij woonde toen op zijn land aan de Sontar. Gaandeweg maakte hij eene zwenking: op den feestdag 24 Aug. 1814 ter eere van Nederlands herstel hield hij de feestrede in het Bat. Genootschap en werd Proc. 12 Sept. 1815 tot Fiscaal van het Supreme Court benoemd, wat hij bij de teruggave nog was; hij had toen 880 Java Roep. p.m. Een ontwikkeld en intelligent dikzak. Hertrouwde 21 Juli 1816 met Jacoba Maria Goldman, weduwe Barrett. Cranssen oordeelt Proc. 17 Nov. 1815, dat hij zich ambtshalve met zaken bemoeit die hem niet aangaan. Later Resident en (tegelijk met zijn schoonvader) Raad van Indië. In 1826 wordt over Van Sevenhoven als Resident van Cheribon geschreven (Roorda van Eysinga, Verschillende reizen III, 68), dat hij „als menschenvriend door iederen Europeaan en inlander bemind" wordt, ook om „zijn gelukkig voorkomen en opregten, gullen lach". Hij overleed 13 Maart 1841 op terugreis naar Indië, oud 58 jaar, en werd te Bat. begraven.

Sevestre (*Sir Thomas*), Assistant Surgeon, had, volgens eene mededeeling in Gaz. 7 Maart 1812, in 1810 van den Prince Regent van Portugal de orde van het Kasteel en het Zwaard gekregen wegens bewezen diensten als chirurgijn op een Eng. oorlogsschip. Bij Gen. Orders van 13 Febr. 1812 werd hij belast met the general medical duties of the district of Buitenz. op 250 Sonat Roep. p.m. van af 1 Dec. 1811. Van 21 Juli tot 1 Sept. 1812 was hij te Djokja chef van het veldhospitaal, en werd 26 Nov. 1812 geplaatst te Samar. als garnizoensdokter en chef van het vrouwenhospitaal. Als zoodanig liet

hij een paard meedraven bij de Salatiga races in Oct. 1812, en werd hij in Dec. 1813 vervangen door Raffles' zwager Campbell Brown, die hem eerst te Buitenzorg had opgevolgd. Het heette nu, dat S. naar Madras zou terugkeeren (Gaz. 18 Dec. 1813), en dat kan ook wel gebeurd zijn, maar Gaz. Extrao. 13 April 1814 werd hij opnieuw te Buitenzorg geplaatst en Proc. 30 Juni 1814 vinden wij hem daar zelfs als Assistant for the Separate Department werkzaam op de Secretarie op 300 Java Roep. Hij woonde volgens Addison, die hem een origineel noemt, ten huize van Raffles, blijkbaar als diens lijfarts; hij geeft dezen dan ook 28 Sept. 1815 een certificaat, dat hij wegens eene leverkwaal eene zeereis moet doen. Bij Gen. Orders van 25 Nov. 1815 werd zijne betrekking van Medical Officer at Buitenz. opgeheven; hij zou echter p.m. 100 Sonat R. trekken voor medische hulp aan het personeel aldaar, doch werd tevens benoemd tot Superintendent of Vaccination in the town and suburbs of Bat. op 300 Sonat Roep.; bij Proc. 1 Dec. 1815 werd hij voorts benoemd tot Civil surgeon for the town of Bat. op 400 Roep. Toen Raffles aftrad en niet naar Benkoelen wenschte te gaan maar naar Europa, gaf S. hem een certificaat (Proc. 15 Maart 1816), waarbij hij verklaarde, sedert verscheiden jaren den Lieut. Gov. te hebben behandeld en kennis te dragen van zijne leverziekte, welke thans eene reis naar de Kaap and eventually to Europe noodig maakte; waarop besloten werd, dat S. zijn patient zou begeleiden. Dit laatste werd door Directeuren zeer euvel opgenomen (Egerton p. 129; Widow p. 272).

Vermoedelijk was 's mans adellijke titel bij Raffles eene niet geringe aanbeveling. Althans Doctor Raffles ging er niet weinig trotsch op, dat zijn neef een Baronet tot lijfarts had (Boulger p. 257).

Shrapnell (*J.*) komt als handelaar met vergunning van het Bombay Govt. met de veroveringsexpeditie op Java; helpt Proc. 16 April 1812 de Regeer. in haren strijd over het opium met het Opperbestuur; wordt Gaz. 25 April 1812 benoemd tot Magistrate for the City and Environs of Bat. op een goed salaris. Proc. 22 Juli 1812 bovendien aangewezen als Gouv. Commissionnair met een minimum inkomen van 400 $. Geeft Gaz. 13 Febr. 1813 met Philip Skelton kennis van de oprichting der firma Shrapnell and Co. (Forbes and Co. te Bombay waren bij deze firma geïnteresseerd) en in die van 12 Febr. 1814 van de toetreding van J. Davidson, waardoor de firmanaam wordt Shrapnell, Skelton and Co. Nog in Proc. 8 Juni 1814 heet Shrapnell agent van Forbes en Co. Overlijdt 20 Jan. 1815,

waarna de naam wordt Skelton and Co., Gaz. 18 Febr. 1815. Dit sterfgeval gaf aanleiding tot eene belangwekkende discussie, in hoever de Weeskamer zich thans met de zaken der firma had in te laten; ten slotte werd W. Robinson, die deliberatief lid der Weeskamer was, in de firma toegelaten als joint agent or curator der zaken van Shrapnell (Proc. 13 Maart 1815), waardoor dus de zaken der firma aan de kennisneming van het college werden onttrokken. Na Robinson's overlijden liet de Regeer. bij Proc. 27 Oct. 1815 de verdere afwikkeling der zaak aan de Weeskamer zelve over. In 1819 wordt D. A. Fraser opgenomen in Skelton en Co.

Smissaert (*A. H.*), geb. te Batavia, doch (naar 't schijnt) in Nederland opgevoed en in Nov. 1802 op Java teruggekomen, is in 1804 de schoonzoon van den Kassier van den Generalen Ontvang Cornelis Eekhout (de vrouw is al dood); huwde Clara Elis. von Liebeherr, dochter van B. F. von Liebeherr (overl. 1821 te Bat. als Superintendent van het Vendukantoor); was bij de verovering President van het college van administratie der Houtbosschen; 1 Dec. 1811 gaf hij zijn archief over aan Flint. In Dec. 1811 is hij President van het gerechtshof te Samarang; gaf er in April 1812 een feest, waarvan eene ironische beschrijving staat in Gaz. 2 Mei 1812, 4. Bij publicatie van 21 Jan. 1812 werd hij benoemd tot Magistrate te Samar. en President van het Court of Requests aldaar; Proc. 15 Sept. 1812 werd hij benoemd tot lid der commissie voor den landverkoop aldaar. In Oct. van dat jaar ging hij naar Bat. en werd Gaz. 14 Nov. 1812 benoemd tot Magistrate of the Environs op 350 $ (hij ruilde dus met De Salis); als zoodanig heet hij ook Baljuw der Ommelanden; zijn salaris werd bij Proc. 9 Febr. 1813 verhoogd tot 400 $. Hij woonde op Molenvliet; in zijn huis gaven Assey en anderen 19 Nov. 1813 een bal; ook was hij eigenaar van Soedimara. Proc. 2 April 1814 werd hij benoemd tot lid van het Supreme Court en Circuit Judge in the Western Division op zijn tegenwoordig salaris; den 20 April droeg hij zijn werk over aan W. Ainslie, die Resident der Ommel. heette. Proc. 30 Juni 1814 is zijn salaris 880 Java Roep. Hij bleef deze betrekking bekleeden tot de teruggave, toen hij Resid. van Rembang werd (Van der Kemp, N.-I. Bestuur p. 21). Later bekend als Resident van Djokja. Schijnt zonderlinge opvattingen te hebben gehuldigd, want Raffles achtte zich verplicht, hem bij schrijven van 25 Sept. 1812 te beduiden, dat hij als Magistrate te Samarang geen aandeel mocht hebben in de boompacht aldaar, omdat hij niet

als rechter kon zitten over zaken, waarbij hij persoonlijk belang had.

Een *Balthasar Smissaert* werd Proc. 23 Nov. 1811 President der Weeskamer te Batavia en overleed als zoodanig 2 April 1813; woonde op den hoek der Kalverstraat (Gaz. 19 Juni 1813); volgens Campbell I, 434 was Balthasar een oom van Anthony Hendrik S.

Smith (*J. F.*), een Hollander, oud-Kolonel, thans Boschganger, wordt bij schrijven van 8 Juli 1815 geplaatst in Toeban als Assistant van den Resident, meer speciaal belast met de „general superintendance over the police etc.", terwijl zijn salaris wordt gebracht op 400 Java Roep.

Soady (*T. Eales*), Ensign Sixth Bengal Volunteer Battalion, diende 1815 bij het Javanese corps. Zie onder: *De Waal.*

Steenbrugge (*P.*), oud leerling der Sam. Marineschool, was bij de verovering Opziener van Soekapoera; bevestigd als Opz. 2e klas aldaar op 75 $ 2 April 1812. Overlijdt 9 Febr. 1814.

Stopford (*R.*), Rear Admiral of the Red and Commander in Chief in the East Indies tijdens de expeditie. Minto schrijft 2 Sept. 1811, dat S. arrived from his station at the Cape of Good Hope and took the command of the Indian squadron serving against Java, nadat de maatregelen voor de expeditie reeds waren genomen. Zijne vlag woei op de Scipion. Hij was door Straat Bali aan de noordkust gekomen en voegde zich eerst den 9 Aug. 1811, dus na de landing te Tjilintjing en de bezetting van Bat., bij de expeditie, waardoor hij Commodore Broughton supersedeerde, die aan Minto zooveel ergernis had gegeven. Het was hem daarbij te doen „om deel aan den buit", zooals Prior vertelt, die zelf onder Stopford diende (Reis p. 155). Deze zeeheld is pas in 1847 te Richmond overleden in den ouderdom van 80 jaar.

Supper (*J. C.*) van Göppingen in Wurttemberg, tot zendeling opgeleid te Berlijn, Rotterdam en in Engeland, kwam in het voorjaar van 1814 uit Europa; wordt 20 Aug. 1814 geplaatst te Bat. als Predikant der Herv. gemeente en vervanger van den naar Malakka vertrokken Cluver, op 440 Java Roep. Deed ook dienst in de Luthersche kerk. Uit Boulger p. 183 blijkt, dat hij door bemiddeling van Raffles' neef Dr. Raffles, die a Director of the Missionary Society

was (ib. p. 188), met nog een ander als zendeling naar Java was gezonden (die ander schijnt Trowt geweest te zijn). Raffles noemt hem a good simple creature, rather silly. Trouwde 9 Juli 1815, natuurlijk met eene weduwe, geene rijke weduwe echter, want hij woonde maar in de Koestraat; overleed al einde 1816 als Predikant der Maleische en Portugeesche gemeente. Zijne vrouw heette S. C. van der Plaats.

Taylor (*Edward*). Lieutenant H. M. 8th Light Dragoons, wordt Proc. 21 Oct. 1814 benoemd tot Assistant to the Resid. at Djocjocarta; hij kwam aldaar eerst begin Dec. 1814 aan; den 31 Aug. 1815 geeft Garnham de residentie aan hem over, die hij 1 Nov. weder aan D. Ainslie overgeeft. Bleef aldaar Ass.-Res. tot de teruggave.

Een Lieutenant Taylor 25th Drag. is volgens Directory 1814 Aide-de-camp van Raffles.

Teylingen (*Pieter Isaac van*), geboren 1790 op Ceilon, was de zoon van Theodoor van Teylingen (die in 1801 repatriëerde als Oud-Resident van Tegal, maar in 1806 op Java terug was) en E. C. Schröter (denkelijk eene dochter van C. F. Schröter, die in 1800 Predikant te Colombo was). Uit dit huwelijk waren 15 kinderen, maar de familie was geparenteerd aan Mr. Isaac van Teylingen, Burgemeester van Rotterdam en Bewindhebber der O.-I. Compagnie, die in 1787 samen met Van der Heim en anderen als Prinsgezinden door de Patriotten uit de Vroedschap van Rotterdam werd gezet, zoodat de Van Teylingen's later, toen Van der Heim onder Koning Lodewijk tot Minister van Koloniën was benoemd, op diens steun konden rekenen (vergelijk Dr. de Roo I, 99 noot 1). Aldus werd E. C. Schröter, thans weduwe, door Daendels den 2 Febr. 1810 op 2.000 Rds. zilver per jaar benoemd tot intendante van Bodjong. Onder Raffles had zij 120 $ p. m. en bleef dit bedrag als pensioen trekken, nadat zij in 1813 op verzoek was ontslagen, omdat het haar op Bodjong te druk was. Zij overleed te Samarang 11 Jan. 1825.

De zoon was einde 1810 Gezworen klerk bij het Kabinet van den G.-G.; werd bij besluit van 1 Nov. 1811 klerk op de Secretarie; Proc. 1 Dec. 1812 lid van het Court of Requests te Samarang; door Hope 26 Juli 1813 op 75 $ benoemd tot Assistant van den Resid. van Djipan, hetgeen Proc. 13 Aug. 1813 wordt bevestigd (alwaar verkeerdelijk van Djapan wordt gesproken). Als zoodanig nam hij na de opheffing der residentie Djipan en Grobogan, den 3 Sept.

1815 deze afdeeling over van Eckford en trad op als waarnemend Resident, tot Djipan bij beschikking van 6 Jan. 1816 bij Rembang werd gevoegd en hij weer Assistant werd, thans aan den Resident van Rembang ondergeschikt. Van Waeij diende te Bowerno onder hem en vertelt, dat hij trouwde met „de freule von Winkelmann", hetgeen bevestigd wordt door Gaz. 16 Maart 1816: het huwelijk met C. J. J. von Winckelmann, oudste dochter van F. von W. (zie aldaar), had plaats te Rembang. Zij overleed reeds 30 Dec. 1816, oud 17 jaar, en hij 4 Juni 1819 te Samarang. Den 1 Mei 1816 had hij Djipan overgegeven aan W. Davies, na ontslag uit den dienst te hebben gevraagd.

Een *D. G. van Teylingen*, die in 1815 Second Assistant was van Eckford, was een jongere broer. Deze trouwt 19 April 1824 te Djokja met Cecilia Johanna Beillard. Hij wordt Resident van Kediri 1838. Eene zuster, Cornelia Wilhelmina Frederika, geboren te Jafnapatnam, trouwde 4 Oct. 1806 te Bat. met Joh. Henr. van IJsseldijk van Djokja, zoon van W. H. van IJsseldijk.

Tency (*P.*), biographie in Priangan I, 112 e.v.; bij de verovering gewezen Gecommitteerde over de Bovenlanden, wordt 23 Nov. 1811 benoemd tot Commissaris van Bandoeng (d.i. de regentschappen Soemedang, Parakanmoentjang, Limbangan, Soekapoera, Galoeh en Bandoeng) en 25 Nov. 1811 bovendien op 200 $ tot Inspecteur Generaal over de koffiecultuur in de Batav. Regentschappen. Overleed 8 Sept. 1812.

Terreneau (*R.*) wordt 1 Juni 1816 benoemd tot English Fiscal of the Supreme Court of Justice, terwijl Van Sevenhoven dus Dutch Fiscal moet zijn gebleven.

Thorn (*W.*), Captain der Dragonders, daarna Major, schrijver van een werk over de verovering van Java en van eene biographie van Gillespie; neemt deel aan de bestorming van Meester Cornelis; wordt bij General Orders van 29 Sept. 1811 benoemd tot Deputy Quarter Master General; wordt belast met den aanleg der telegraaf van Weltevreden naar Buitenzorg (Proc. 7 Dec. 1811; Gaz. 2 Maart 1812); neemt deel aan de expeditie naar Palembang (Gaz. 30 Mei 1812; Widow p. 114; 116; Conquest p. 134; 168) en die tegen Djokja (Gaz. 4 Juli 1812; Conquest p. 180; 195). Hij deed eene reis over Java (den 14 Aug. 1812 kwam hij van Samar. over zee te Bat. terug),

die hij later tijdens een verblijf op Sint-Helena uitwerkte (Conquest p. XIV). Hij verliet het eiland reeds 4 Juli 1813 om naar Europa terug te keeren. Een weinig beduidend persoon en als schrijver niet bovenmate betrouwbaar; zoo zijn de platen in zijne History voor een deel oude platen van Rach, verrijkt met Britsche vlaggen (Campbell heeft die platen in zijn boek gretig overgenomen); de Kaptein-Chinees, wiens begrafenis er ook in afgebeeld staat „as drawn on the spot", was al in 1784 overleden.

Timmerman Thijssen (*Jan Samuel*), geb. 1782; trouwt Henr. Elis. Meijer, overl. te Kopenhagen 23 Oct. 1806; kwam van Malakka op Java 8 April 1810; hertrouwde met Gesina Couperus, dochter van Abr. Couperus, geb. te Malakka 1785, overl. te Batavia 10 Sept. 1828, wier eerste man was Johan Hendrik Meijer, overl. 1808.

Wordt bij publicatie van 21 Jan. 1812 Member of the Bench of Magistrates te Bat. Komt reeds Proc. 10 Oct. 1812 voor als Second Magistrate te Bat. op 250 $, 28 Mei 1813 idem op 200; blijft Member tot 1816. Was eigenaar van het landgoed Kampong Malajoe; geeft aldaar een bal ter eere van Sir Samuel Hood, Gaz. 30 Juli 1814. Is 1813—1815 chef van het huis Timmerman Thijssen en Westermann (B. W. Westermann van Kopenhagen), blijkens Proc. 24 Nov. 1813 agenten van Palmer en Co. te Calcutta, welke firma Proc. 28 Oct. 1814 schrijft, dat naar haar idee T. Thijssen en Co. te veel onder den invloed van het Gouv. staan.

Bij brief van 28 Mei 1814 geeft het Opperbestuur Raffles eene berisping over eene voor T. Thijssen en Westermann zeer voordeelige transactie betreffende den inkoop v. opium, te betalen met Gouv. koffie. Bij Proc. 8 Juni 1814 krijgt het huis T. Th. en Westermann uit 's Lands kas een renteloos voorschot voor 6 maanden, groot 30.000 $! Het huis werd met 1 Juli 1815 ontbonden. In den half-yearly almanac for 1815 komt het nog voor op de lijst van handelshuizen; in den almanak voor 1816 niet. Bij Proc. 3 Maart 1815 kreeg hij als Magistrate 6 maanden verlof to proceed to India on account of his health; bij een besluit van 28 Aug. 1815 werd bepaald, dat T. T. will resume his duties as Magistrate from the 1st proximo.

Deze heer was misschien onder al de pluimstrijkende Batavianen van destijds de strooperigste. Een kind van hem, geb. 15 Juli 1813 te Batavia, wordt 15 Sept. gedoopt, natuurlijk met den naam van Mevrouw Raffles. Op het „nationale" feest van 24 Aug. 1814 ter eere van de onafhankelijkheidsverklaring van Nederl. zegt hij „that the

most fortunate moment which Java had ever known was that, on which Lord Minto selected Mr. Raffles for its future Governor". Omtrent Minto beweert deze platte Hollander (Gaz. Extrao. 23 April 1814): „His Sovereign has conferred on him the dignity of an Earl, but the Almighty has recorded his name in the Annals of Philanthropy (eene astraal periodiek) and at a future period we (nogal voorbarig van Samuel) may expect to behold our Noble Benefactor in the Mansions of Heaven decorated with the emblems of sincerity and virtue (Commandeur van den Hemelschen Leeuw, virtus beatificat). In eigenaardige harmonie met dit geflikflooi is Timmerman's zonderlinge transactie met de Weeskamer, die anno 1812 hem 5.000 $ zilver leende, welke hij met behulp van den knoeienden President Meijer kon terugbetalen in gedeprecieerd papier, a pari berekend.

Door C. C. G. G. 1818 benoemd tot Commissaris voor de overname van Malakka; wordt datzelfde jaar Gouverneur van Malakka. Zeer ongunstig oordeel van Abdullah over. T. T.'s bestuur te Malakka, waar hij 14 Jan. 1823 in die functie insolvent overleed, bij Thomson, Translations from the Hakayit Abdullah bl. 118.

Travers (*Thomas Otho*), Lieutenant Bengal Native Infantry, wordt bij General Orders 13 Febr. 1812 benoemd tot Assistant Secretary to Government in the Military Departm. op 200 $. Raffles had hem reeds in 1806 te Penang ontmoet (Widow p. 6). Ging 1812 als Commissary op 400 Son. Roep. p. m. met de expeditie naar Palembang (Gaz. 3 Aug. 1812) en wordt Gaz. 22 Aug. 1812 benoemd tot Town-Major van Batavia, ter vervanging van Meares, nadat hij Raffles als Ass. Secr. begeleid had tijdens de expeditie tegen Djokja. Naar aanleiding van Gillespie's beschuldigingen tegen Raffles, wiens Aide-de-camp hij was, werd T. in 1814 met depêches naar Europa gezonden (Widow p. 211); hij vertrekt 29 Maart van Bat.; komt 11 April te Soerabaja; 20 Juni aan de Kaap; vertrok vandaar 2 Juli. Hij was 1 Dec. 1814 te Londen (Van der Kemp, Herstel p. 38) en einde December in den Haag (id. Teruggave p. 191); komt 31 Juli 1815 met Flint en John Scott (wiens schip de Isabella voor de heen- en terugreis had gediend) te Bat. en treedt weer op als Town-Major, terwijl hem tevens het commando over het Amboynese corps wordt opgedragen (Gaz. 19 Aug. 1815); als Town-Major erlangt hij 22 Aug. 1815 eene extra toelage van 300 Java Roep. per maand. Bij Raffles' reis naar de Vorstenlanden in Jan. 1816 ging T. weer mee

als Aide-de-camp. Toen Raffles zou heengaan, kreeg T. bij Gen. Orders van 22 Maart 1816 verlof om naar Europa terug te keeren, en samen deden zij de reis (Widow p. 272). In 1818 en 1819 vinden we hem bij Raffles te Benkoelen (Bijdr. 1897 p. 379; 1900 p. 588) en in 1820 werd hij Resident van Singapore (Widow p. 446). Hij heeft een Journal geschreven (Egerton p. 73).

Trowt (*Thomas*), zendeling, komt met zijne vrouw uit Engeland te Bat. 16 Sept. 1814; woont Jan. 1815 te Weltevreden, bezig met Maleisch te leeren; schrijft 27 Maart 1815, dat hij verlangt to reside at Samarang for the purpose of acquiring the Javanese language; dit wordt toegestaan en Raffles zegt in zijne Discourse van 11 Sept. 1815 (Verh. B. G. VIII p. 43 noot), dat T. is prosecuting his studies at Samar. with great success (in een particulieren brief daarentegen van Febr. 1815 had het geheeten dat T. is not doing much, Boulger p. 188). Bij een schrijven van April 1816 beval R. hem nog aan Fendall aan, evenals zijn plan om eene opleidingsschool voor inl. ambtenaren te Samar. te openen. Overleed volgens Van Troostenburg de Bruijn reeds in Oct. 1816.

Tucker (*W.*), Lieutenant, wordt bij Gen. Orders van 29 Sept. 1811 benoemd tot Assistant Paymaster General. Wij vermelden dit enkel om het hooge traktement dat hij in April 1814 blijkt te ontvangen, namelijk 2.450 Sonat Roep. p. m., waarvan echter voor personeel 937 afging. Een Henry St. George Tucker was destijds Secretary to the Supreme Govt. te Calcutta.

Veeckens (*Lambertus Zegers*), biographie in Priangan I, 114 e.v. Bij de verovering van Java was hij Landdrost der Batav. Regentschappen. Werd 4 Sept. 1811 als zoodanig ontslagen (hij beweerde later, vrijwillig den dienst te hebben verlaten, zie Van der Kemp, Ned.-Ind. Bestuur p. 349). Als Daendeliaan bleef hij tijdens het Eng. bestuur buiten betrekking. Door zijn huwelijk met Cath. Charlotte Holle was hij schatrijk. Tijdens Daendels had hij het Krawangsche land Tjabangboengin gekocht, waarvan hij „de inkomsten" van verschillenden aard te huur aanbiedt in Gaz. 24 Oct. 1812. Ook bezat hij een „tuin" aan het strand bij Tandjoengpriok.

Zijn broer *Hendrik Veeckens*, tijdens Daendels Secretaris-Generaal, overleed 28 Nov. 1815; deze woonde op Grogol en was met J. Tiedeman eigenaar van de landen Djengot en Pasilian; trouwde 10 Aug. 1805 met Geertr. Corn. Stokkie van Batavia.

Veeris (P.) van Amsterdam, 6 Aug. 1793 aangekomen, was bij de verovering Landdrost van Tegal; verloor deze betrekking, toen Tegal met Cheribon werd vereenigd (eind Oct. of begin Nov. 1811), doch werd reeds bij publicatie van 21 Jan. 1812 benoemd tot Member of the Bench of Magistrates te Bat. In Oct. 1812 is hij First Magistrate op 300 $, in 1813 op 250 $, in 1814 op 550 Java Roep. Overlijdt 29 Juni 1817 als Superintendent van het Zout-Departement.

Verhage (Wouter), gewezen leerling der Samarangsche Marineschool, neemt 1798 een Engelsch schip; woonde 1803 te Soerabaja als oud-Capitain ter zee titulair; werd 1805 Equipage-opzichter te Samarang; 1809 Havenmeester te Rembang. Nadat Daendels den 22 Juni 1810 (zie Ned.-Ind. Plakaatboek XVI, 235) had toegestaan om voor den scheepsbouw desa's en bosschen in de Vorstenlanden te huren, maakte V. daarvan gebruik voor het huren van een perceel bij Telong aan de Solorivier, om de opgezetenen hout te doen kappen in de nabijgelegen bosschen en dit naar Telong te vervoeren. Hij schijnt van het Ned. bestuur ook vergunning te hebben erlangd, om zijne vaartuigen te Grissee te verkoopen zonder de gebruikelijke belasting daarbij te voldoen. Telong was de toenmalige hoofdplaats van het district Tinawoen, dat in 1812 aan het Gouv. kwam. Bij schrijven aan Hope van 25 Sept. 1812 staat Raffles toe, dat Verhage voorloopig met zijne onderneming doorgaat, zoodat Hope den 13 Oct. 1812 Verhage daartoe machtigde. Volgens Van Waeij bouwde hij zijne prauwen op het land en bracht ze in Jan. of Febr. bij overstrooming in de rivier.

Hopkins schrijft 9 April 1813, dat the general prohibition of cutting teak timber has been lately extended to Mr. Verhagen; het grootste door hem gebouwde schip is een padoewakan van 70 voet; bovendien bouwde hij per jaar ongeveer 50 prauw majangs; voor een van 3 kojan, waaraan echter heel geen ijzer is, rekent hij maar 45 $; Hopkins vindt zijne werf een gevaar voor de bosschen van Padangan; die werf bewijst zijn ijver en bekwaamheid en er is nogal kapitaal in gestoken; Hopkins stelt voor, hem prauw majangs voor het Gouv. te laten bouwen; hij laat bouwen bij aanneming, 10 $ werkloon per prauw; om de Gouv. werf te Rembang te ontlasten, stelt Hopkins nu voor, een zeker aantal prauwen door Verhage te laten bouwen, tegen 10 $ maakloon en eene vergoeding voor zijne leiding en het gebruik van zijne werf; het hout kan hij krijgen uit den afval van grootere boomen en uit overigens ongeschikte balken;

die prauwen kunnen dan te Grissee rijst laden voor Bat. Daarop wordt Proc. 14 Mei 1813 besloten, om door V. 50 booten te laten bouwen, en Hopkins daartoe een contract met hem te laten sluiten. Den 10 Juni 1813 schrijft Hopkins: Verhage is bereid 50 prauwen te bouwen benevens 12 sampans elk voor 25 kojans op de reede van Bat., de eene helft klaar op 15 Sept., de andere helft op 15 Oct.; hij vraagt voor een 3 kojans prauw met zeil en treil 29 $ (sic); voor een 25 kojans sampan dito dito 208 $; het Gouv. levert daartoe het hout en het ijzer; Shrapnell heeft hem voor zulke sampans 600 $ geboden. Bij Proc. 23 Juni 1813 neemt de Regeer. dit voorstel aan wat de prauwen betreft, maar zwijgt van de sampans. Maar de brief der Regeer. van 24 Juni aan Hope spreekt daar *wel* van; in den prijs is het ijzer *niet* begrepen, zegt zij, en evenmin het hout.

Den 2 Maart 1814 schrijft V. zelf, dat hij volgens contract aan het Gouv. zou leveren 50 prauw majang's van 3 kojan en 12 houtsampans; dat van de eerstgenoemde er 25 gereed zijn, echter van 5 à 6 kojan! In Sept. 1815 werd er nog aan zijne werf gearbeid, doch zijne voordeelen waren grootendeels verdwenen, want 15 Mei 1814 had de Regeering gelast om de afdeeling Tinawoen, waar Verhage's werf is, evenals andere landen in de landrente aan te slaan, waarvan zij, naar het schijnt, tot dusver verschoond was gebleven. Maar 20 Juni 1814 schrijft zij, dat zij niet ongeneigd is hem toe te staan om door zijn eigen volk hout te laten kappen in een boschperceel, aan te wijzen door den Superintendent of Teak Forests, tegen betaling van den houtprijs, vastgesteld bij publicatie van 21 Febr. 1814 en onder voorwaarde, dat er goed op het kappen wordt toegezien.

In Sept. 1815 klaagt hij weer dat hij, na de inlijving van Djipan (waartoe Tinawoen destijds behoorde) bij Rembang (feitelijk had deze inlijving toen nog niet plaats gehad), zijn hout alleen op de Gouv. stapelplaatsen kan koopen, terwijl hij tot dusver enkel betaalde 10 percent of each vessel constructed by him (met, naar 't schijnt, den vrijen houtkap).

Zóó druk was zijn werk echter nooit geweest, of hij was sedert 15 Sept. 1813 tevens te Sidajoe Zoutpakhuismeester geweest op 100 Java Roep. In 1817 werd hij Kapitein Luitenant en Directeur van 's Lands werf te Boenga (aan de Solorivier, niet ver van hare monding). Zij werd opgeheven in 1826.

In 1827 woont W. Verhage te Grissee. In 1828 heeft hij weer eene werf te Boenga aan de Solorivier. In 1836 dito; hij leeft dan

nog te Grissee. Zijne vrouw was M. C. W. Scheitman. Verhage overlijdt te Grissee 8 Febr. 1838, oud 68 jaar, als gep. Kapitein ter Zee.

Verster (*F.*), bij de verovering Drost der Ommelanden, daarna Baljuw der stad Bat., overlijdt eind Nov. of begin Dec. 1811. De weduwe Christiana Wilhelm. Elis. van Teylingen hertrouwde met G. F. Meylan; zij overleed in 1819 te Tegal.

Villarrubi (*Sebastian*), geb. te Calderas in Catalonië, Kapitein der jagers te Manila (hij sprak gebrekkig Engelsch), komt 25 Oct. 1810 te Batavia voor als doopgetuige (was dus wellicht een Engelsch spion); was in Sept. 1811 de leider van eene bende Inlanders, die te Sidajoe eene Hollandsche brik plunderden (Proc. 14 Oct. 1814). Volgens Gibbs werd V. destijds door Captain Harris (zie aldaar) gebruikt als chef eener bende Madoereezen, en scheen hij te zijn geweest the instigator to the excesses and irregularities which took place, zoodat de Regenten were in a very slight degree implicated in the guilt. In 1812 ging hij als Maleische tolk met de expeditie naar Palembang (Widow p. 116) en was een der handvol menschen, waarmee Gillespie den kraton binnentrok (Conquest p. 140). Daarna bleef hij te Palemb. als agent of supplies for the garrison of Minto, maakte zich als zoodanig verdienstelijk, doch verloor die betrekking op 1 Sept. 1812 en werd vervolgens in arrest gesteld op beschuldiging een Inlander te hebben vermoord. Na zeer lange deliberaties of hij voor een Krijgsraad zou komen, zooals Gillespie wilde, of voor den burgerlijken rechter, zooals Nightingall best vond, werd Proc. 1 Nov. 1813 besloten, hem voor het Supreme Court te recht te stellen. Hij werd vrijgesproken (Gaz. 9 April 1814), doch eenige weken later opnieuw gearresteerd wegens correspondentie met den afgezetten Sultan van Palembang (Proc. 13 Mei 1814). Of deze vervolging soms kan samenhangen met de even opmerkelijke actie tegen Robison (volgens Proc. 17 Sept. 1813 was een geschenk van den Oud-Sultan voor Robison door V.'s handen gegaan), is mij niet bekend. In afwachting zijner opzending naar Europa werd V. in de gevangenis der Magistrates van Bat. op het Stadhuis gezet; zijn verzoek om wegens ziekte uit dezen ongezonden kerker te worden gelaten, werd 10 Juni 1814 afgeslagen met de snedige opmerking, dat hij daar geneeskundige hulp had en al aan de beterhand was, waarop V. de onhebbelijkheid had, den 17 Juli 1814 in het hospitaal zijn laatsten adem uit te blazen.

Villeneuve (Louis François Joseph), geb. te Lille, kwam in Sept. 1793 op Java met de Fransche expeditie onder D'Entrecasteaux, en wel in qualiteit van domestique; trad wellicht in dienst van den Gouverneur te Samarang, althans hier woonde hij in 1806; hij trad daar echter ook op als pachter van de Stadsherberg; werd door Daendels 2 Febr. 1810 benoemd tot Intendant van het paleis te Buitenz. op eene jaarwedde van 2.000 Rds. en met den rang van Kapitein; komt ook voor als Aide-de-camp van Daendels; neemt als Kapitein bij den staf van Daendels deel aan de expeditie tegen Djokja in 1810. Na den val van Meester Cornelis maakte hij zich verdienstelijk door het paleis te Buitenzorg te beschermen tegen vernieling en plundering. Ook onder Raffles bleef hij Intendant, en wist zijn jasje zoo goed te keeren, dat hij 10 Mei 1812 een dochtertje liet doopen met de namen van het hooge echtpaar, Olivia Mariamne Stamford Raffles Villeneuve. In Dec. 1812 kocht hij de beide Gouvernementshuizen op Goenoengsari, waarvan hij een hotel wilde maken. Ook nadat hij Gaz. 23 Mei 1812 was benoemd tot Assistant to the Landdrost of Buitenz. op 150 $ (hij heet ook wel Deputy Landdrost), bleef hij Intendant. Bij acte Piepers 26 Maart 1813 no. 1708 kocht hij van A. W. L. van Gesseler te Lintelo het land Majoran, dat vroeger aan Zimmer had behoord, met de daarbij behoorende slaven, paarden, rijtuigen enz. en vroeg daarop ontslag als Assistant Resident, hetwelk 12 April werd verleend. Hij werd nu postondernemer, doch verloor reeds het eerste jaar 300 paarden aan eene epidemie en in 1814 nogmaals 66; ook klaagde hij bitter over de gebleken schade bij zijn contract met het Gouvt. De Regeer. liet hem echter in zijne schulden zitten (Proc. 28 Oct. 1814), zoodat hij failliet ging en zijne eigendommen op Goenoengsari onder den hamer kwamen (Gaz. 24 Dec. 1814). Blijkens Proc. 1 Dec. 1815 had de Weeskamer eene hypotheek van Java Roep. 74.123 op hem met achterstallige interest ten bedrage van nog 8.616. Hij overleed, 57 jaar oud, op 6 Dec. 1815; zijne weduwe Johanna Emilia Gewiss was de eigenaresse van het in de Gaz. van 24 Febr. 1816 te koop geboden land Majoran „met dies ruime huizinge", met „stallingen voor ruim twee honderd paarden, wagenhuizen, smederijen en verdere ap- en dependentien mitsgaders twee privilegien van wagenverhuurderijen benevens alles wat tot de posterij van hier naar Buitenzorg behoort". Het einde van het lied was, dat Commissarissen-Generaal van de Eng. Regeering eene pretentie op zijn boedel overnamen groot Java Roep. 24.658.

De weduwe bleef hotelhoudster; bij haar trok Van de Graaff in (Brieven II, 8).

Wat aangaat genoemd land, den 27 Nov. 1807 had de Regeer. aan Zimmer toegestaan om eene door hem gekochte wagenverhuurderij te verplaatsen naar zijn land Kemajoran.

Bij acte Piepers 29 April 1812 no. 721 verkoopt Zimmer aan A. W. L. van Gesseler te Lintelo het heele land Majoran met opstallen, twee privilegiën van wagenverhuurderij, 65 slaven (koetsiers, stalknechts, smids enz.), 87 span paarden met tuigen, 29 wagens met gereedschap, nog 55 slaven en slavinnen, waaronder „een stel musikanten", 10 wagens, phaetons enz., 120 span paarden „waaronder zoo veel spannen van vieren als tot de zeven stations tusschen Batavia en Buitenzorg nodig zijn, plaatsende op elk station vijf span van vieren"; verder allerlei materialen voor reparatie van wagens, meubelen, tafellinnen, beddegoed, kombuisgoed, dranken (± 2.000 flesch) enz. voor 500.000 Rds. papier; Lintelo zal direct betalen zooveel als Weesmeesteren er op willen leenen.

Vincent (*Anthony*), geb. in Demerary, schijnt eerst na de verovering op Java gekomen; wordt Proc. 25 Juni 1814 Postmaster of Batavia; Proc. 13 Juli 1814 bovendien lid van het Commercial Committee; Proc. 17 Febr. 1815 bovendien nog Translateur bij de Weeskamer; Proc. 14 April 1815 Adjunct Secretaris en Proc. 27 Oct. 1815 Secretaris der Weeskamér op 600 Java Roep. Hij was toen nog maar 26 jaar; pleegde oneerlijkheden en werd in 1817 gearresteerd. Was getrouwd met Sara Wilhelmina van Groll, dochter van Gerard v. G., die lid van de Weeskamer was. Door zijne vrouw was hij geparenteerd aan Dupuy. Hij overleed 21 Mei 1828 insolvent als Secretaris te Padang.

Eene *E. C. Vincent* trouwt te Bat. 2 Sept. 1848 met den Gouv.-Gen. J. J. Rochussen. Zij overlijdt te Buitenzorg 14 Aug. 1851, oud 24 jaar.

Vodegel (*J. H.*), bij de verovering Eerste Luit. der genie, was in Juni 1813 onder Cornelius werkzaam als drawman and assistant geographical surveyor; wordt in Juli 1815 (met Knops) op 200 Java Roep. ter beschikking gesteld van Captain Baker te Solo.

Vos (*Cornelis*) (schoonzoon van J. Hesselaar, den Drost van Pasoeroean), vroeger Schout te Koeripan in het Buitenzorgsche, was

bij de verovering Drost van Soemenap; moest 30 Aug. 1811 zijn huis op last van Captain Harris overgeven aan den Acting Resident Maitland; hij werd gearresteerd en aan boord gebracht en bleef eene maand gevangen; bij zijn terugkeer vond hij zijn meeste goed gestolen. In het voorjaar van 1812 werd hij Deputy Bailliew te Probolinggo op 125 $. Het oproer aldaar in Mei 1813 kostte hem zijne betrekking. Proc. 28 Oct. 1814 wordt besloten, hem te Bat. te interneeren, omdat hij te Soerabaja praatjes heeft uitgestrooid over de a.s. komst van Comm.-Generaal. In 1815 werd hij uit Pasoeroean (hij had van zijne schoonmoeder de helft van den suikermolen Kadawoeng overgenomen) naar Bat. opgeroepen wegens opnieuw gegeven misnoegen; ditmaal wapende hij zich met een geneeskundig attest, waarop hij gratie kreeg. Na de teruggave trad hij op als provisioneel Resident van Pasoeroean. Wordt in 1819 Resident van Pekalongan (Van der Kemp, N.-I. Bestuur p. 36 noot 3 en Herstel p. 241). Zijne vrouw Maria Cath. Hesselaar overleed te Pasoeroean 23 Aug. 1845; hijzelf aldaar 4 Maart 1847, oud 68 jaar. Een G. Lebret noemt hem „behuwdoom".

Vriese (*G.*) van Oostzaan, op Java gekomen 1 Febr. 1804 als 3e Chirurgijn op 's lands fregat de Pallas, was bij de verovering Secretaris van den Landdrost der Batav. Regentschappen en beambtschrijver te Buitenzorg, daarna Secretaris van den Commissary P. Th. Couperus; wordt 2 April 1812 Opziener 2e klas te Tjiandjoer op 75 $; den 22 Maart 1814 wordt ook de afdeeling Bandoeng wegens het ontslag van De Wilde onder V. geplaatst; zijn salaris bedroeg toen 220 Java Roep. In Mei 1816 heet hij Assistant Resident. Zijne vrouw was J. C. Chanier. Hij repatrieert in 1826 met zijne vrouw B. J. Martens. Vertrekt opnieuw met zijne familie naar Nederland begin 1837.

Waal (*J. L. de*), Lieutenant, wordt Proc. 24 Aug. 1813 benoemd tot Assistant to the Resident at Bantam op 150 $, ingaande 1 Juni l.l. Toen Yule den 21 Jan. 1816 op reis ging, droeg hij hem het civiel en militair gezag over; Proc. 11 Maart 1816 werd Ensign Soady tot Assistant benoemd gedurende Yule's afwezigheid op 300 Java R.; begin Juli 1816 kwam Yule eerst terug en nam zijne bezigheden weer op. Onze man teekende: *Dewaal*; dat men hem zoo spoedig door een Engelschman verving, doet mij hem voor een Hollander houden; hij was echter officier bij een bataillon, dat anders uitsluitend Engelsche officieren had (Directory 1814).

Waanders (*H.*) werd in 1810 Pastoor te Soerabaja; is dit nog in Aug. 1815. Salaris 75 $. Overlijdt aldaar als Pastoor in ruste 9 Nov. 1833.

Wardenaar (*W.*), biographie in Priangan I, 99 e.v.; was bij de verovering Raad Extrao. van Indië; wordt in Nov. 1811 tweede persoon bij de commissie tot overname van Palembang; komt vandaar te Bat. terug 6 Dec. 1811. Dringt er in Juni 1812 krachtig op aan, dat de voorgenomen expeditie naar Japan zal geschieden onder de Nederlandsche vlag en „op naam der Hollanders". Gaat omstreeks 1 Juli 1813 met die expeditie naar Japan; komt terug 20 Dec. 1813 o.a. met H. Wardenaar (gewezen leerling der Marineschool); volgens Doeff was Abraham Wardenaar meegegaan als Secretaris. Krijgt Proc. 22 April 1814 ter belooning 25.000 $. Blijkens testament 9 Mei 1814 (Piepers no. 2559) leefde hij met C. M. Hoogendorn, weduwe van E. Rugaud. Volgens Doeff (Herinneringen p. 75) leed hij aan bronchitis.

Bij besluit van den Herv. kerkeraad te Bat. 7 Aug. 1800 wordt toegestaan het verzoek van W. Wardenaar en zijne vrouw, dat hun vóór den echt geboren kind, „thans door voltrokken huwelijk gewettigd", als zoodanig zal worden „te boek gesteld" en dat nog 4 andere kinderen, te Samarang „in gelijk geval gedoopt", hetzelfde voorrecht zullen genieten.

Wardenaar (*J. W. B.*), geb. te Samarang 1785, zoon van den vorige, wordt in 1798 leerling der Marineschool te Samar.; is in 1801 Cadet der genie, 1805 Vaandrig ingenieur; verricht in 1805 en 1806 met anderen opnemingen van tempels bij Prambanan, waarvan teekeningen werden vervaardigd (Priangan I, 101). Den 3 Juli 1805 schrijft Van Naerssen te Grissee aan Nic. Engelhard over de komst aldaar van den bombardier Hedrich met den Cadet Wardenaar in verband met de opneming van oudheden in den Oosthoek; dit was echter niet J. W. B. maar zijn broer Hendrik Jacob, die blijkens het jaarverslag der Marineschool den 17 Mei 1805 met gezegden bombardier op reis ging „na den Oosthoek ter afteekening van land- en zeegezigten etc." en medio December terugkwam.

J. W. B. is bij de verovering Kapitein der genie, na in het begin van 1811 lid te zijn geweest eener commissie tot opname van Djapan en Djipan. Proc. 4 Jan. 1812 is hij op 100 $ provisional Assistant to the Engineer at Sourabaya. Van 14 Febr. tot 14 April 1812 hielp

hij Colin Mackenzie (zie aldaar) bij de opname van den Oosthoek. Den 23 Juni 1812 wil Cornelius dezen W. „dat eene zeer kundige meeter is", gebruiken voor eene opname van den Oosthoek; eene beslissing dienaangaande wordt echter Proc. 15 Aug. 1812 uitgesteld, en bij schrijven van 11 Nov. 1812 gelast, dat hij zich zal stellen ter beschikking van de commissie voor den landverkoop in Soerabaja tot het verrichten van de noodige opmetingen. Proc. 28 Mei 1813 heet hij landsurveyor te Soerab. op 50 $. Wordt 11 Jan. 1814 geplaatst onder de orders van Captain Taylor, die belast wordt met de zorg voor de openbare gebouwen aldaar. Proc. 22 Aug. 1815 wordt hem gelast om, wanneer zijne kaart van Probolinggo voltooid is, een plattegrond te vervaardigen van Modjopahit met teekeningen van tempels en poorten op een salaris van 300 Java Roep.; hiervan is de beschrijving bewaard gebleven, zie Priangan u.s.

Wij noteeren, dat aan zijne eerlijkheid in het financieele nog al wat moet hebben gehaperd.

Waterloo (Matthijs), zoon van een kuipersbaas te Amsterdam, geb. 1769, wordt in 1780 hooplooper; komt in 1785 op de Marineschool te Samar.; wordt 1788 Cadet der Marine en 3e onderwijzer bij die inrichting; gaat 1789 als pennist naar Solo; is 1793 genieofficier te Samarang; wordt 1795 Boekhouder op Banda; verlaat Banda 1797; wordt 1798 Tweede Resident te Djokja; 1803 Eerste dito; 1808 lid der Administratie der Houtbosschen; 1809 Resident van Cheribon, wat hij nog bij de verovering was. Wordt door Raffles bij schrijven van 17 Sept. 1811 als zoodanig gecontinueerd, doch overlijdt 6 Mei 1812; soort necrologie in Gaz. 23 Mei 1812. Het geheim van 's mans plotselinge carrière anno 1798 is mij niet duidelijk geworden.

Zijne weduwe Stoffelina Wilhelmina van Duijn leefde in 1827 te Samarang; hun zoon Willem Jacob W. overlijdt in 1827 als Ass. Res. te Kretek. Diens zuster Sara Francina trouwde met H. J. Domis.

Watson (Thomas C.), Lieutenant Bengal European Regim., wordt Proc. 22 Jan. 1813 benoemd tot Assistant in the Lieut. Gov.'s office op 200 $; Proc. 9 April 1813 heet hij First Assistant, op hetzelfde traktement. Wordt Gaz. 10 April 1813 Extra Aide-de-camp to the Lieut. Gov. In Dec. 1813 en Jan. 1814 is hij waarnemend Secretaris van Raffles tijdens diens reis over Java. Bij Gen. Orders 3 Febr. 1814 bevorderd tot Aide-de-camp. In Nov. 1814 teekent hij weer

als Assistant van Raffles. Begeleidt Raffles in 1815 weder op zijne reis over Java, en houdt daarvan een journaal dat gedrukt is in Asiatic Journal, Deel I. Proc. 3 Nov. 1815 wordt hij benoemd tot Superintendent of public buildings and works te Bat. op 880 Java Roep. Fendall bevestigt hem als Aide-de-camp, Gaz. 20 April 1816. De Captain Watson, die in 1820 bij Raffles te Benkoelen was (Widow p. 713), was denkelijk dezelfde; wanneer (ib. p. 512) vermeld wordt, dat in 1821 te Benkoelen overleden all those who had been in my confidence in Java, wordt hij waarschijnlijk meebedoeld.

Wedding (*Phil.*) van Amsterdam, kwam 20 Juli 1810 op Java als R. K. pastoor; krijgt Proc. 21 Febr. 1812 als Pastoor te Batavia een salaris van 75 $ p. m.; Proc. 30 Juni 1814 bedraagt dit 330 Java Roep. Den 21 Aug. 1813 plaatst hij eene advertentie in de Gaz. om te danken voor eene inschrijving te zijnen bate wegens een door hem geleden „verlies", waarbij een boedjang, die W.'s „eigendom" verdedigde, het leven had gelaten. In Nov. 1813 woonde hij „in het campement op Weltevreden"; in Jan. 1815 „bij de heer Villeneuve", dus in diens logement. Proc. 13 Maart 1815 werd hij benoemd (dus als opvolger van Van Beusechem) tot Bewaarder der Hollandsche archieven (geborgen op het Gouv. huis op Molenvliet) onder toekenning van een salaris, dat hem tevoren reeds provisioneel was toegelegd; den 10 Juli 1815 schrijft de Regeer. daarover aan het Opperbestuur: „Much information has already been derived from his assiduity and research". Ook is hij Bibliothecaris van het Bat. Genootschap en Secretaris van het Bijbelgenootschap (Bijdr. 1911 p. 344) geweest. Kreeg in 1820 den Ned. Leeuw. Overleden 1825. Zijne begrafenis vermeld in Bat. Cour. 6 Juli 1825.

Bij S. Roorda van Eysinga (Verschillende reizen I, 2 p. 5) wordt aan pastoor Wedding veel lof toegezwaaid wegens zijne bestrijding der slavernij met hulp van het „Menschlievend Genootschap" te Batavia. Diens zoon (aldaar III, 260) noemt hem „den braven pastoor Wedding, die door zijne verlichte denkbeelden en buitengewone menschlievendheid geëerd en bemind werd".

Werff (*H. T. van der*), bij de verovering Eerste Luitenant, wordt 29 Jan. 1812 ter vervanging van Van Lawick door Hope benoemd tot provisioneel Landdrost van Rembang; neemt 1 Febr. die residentie over; de Regeer. keurt zijne aanstelling goed 4 Febr. Hij heet nu eens Drost, dan weer Landdrost of Resident. Proc. 17 Sept. 1813 krijgt hij 50 $ wachtgeld. Een ware pummel.

Wilde (*A. de*), biographie in Priangan I, 284 e.v. Is bij de verovering Opziener der eerste klas te Trogong (Bandoeng); wordt bij besluit van 2 April 1812 als zoodanig bevestigd op 100 $; heet nu eens Overseer, dan weer Assistant. Den 22 Maart 1814 wordt zijn verzoek om ontslag ingewilligd. In een brief van 12 Mei 1814 vermeldt Res. Macquoid zijn knowledge of the Sunda language and the great confidence which the natives of these Districts have in him in consequence of his long residence among them.

Geeft zich veel moeite voor de invoering der vaccine en wordt Proc. 13 Mei 1815 tot Superintendent of vaccination in de Preanger benoemd op 500 Java Roep.; tot zijn ressort behoorde ook Cheribon. Nog na het Eng. bestuur bleef hij met deze werkzaamheden belast. Over zijn koop van het land Oedjoengbroeng en zijn aandeel in den koop van Soekaboemi zie de biographie hierboven vermeld.

Williams (*Thomas*), Lieutenant, kwam met Hopkins, die familie van hem was, van Calcutta en werd Proc. 9 Febr. 1813 benoemd tot Assistant to the Superintendent General of Forests op 200 $. Als zoodanig vinden we hem dat jaar werkzaam in Rembang; toen echter zijn chef Hopkins was overleden, werd hij bij schrijven van 2 Jan. 1814 belast met de voltooiïng van den aanslag dier residentie, zoodat hij voortaan teekende als Commissioner of Revenue of als Collector; hij had zich ook het Customhouse aangematigd. Eigenaardig is, dat hij ook teekent als J. Williams. Bij schrijven van 1 Sept. 1814 wordt hij aangewezen als Commissioner over de Landrevenue in Grissee, Sidajoe, Lamongan, die worden afgescheiden van Soerabaja; dienzelfden dag geeft hij zijne papieren als Collector te Rembang over aan Resident Davidson, en neemt in die maand zijn nieuw ressort over van Pemberton; reeds 24 Dec. 1814 kan hij melden, dat de aanslag van Grissee en Lamongan is verricht; toen ook zijn werk in Sidajoe was afgeloopen en de Regeer. den 4 Juli 1815 aan Van Naerssen had bericht, dat deze voortaan het Revenue Dept. zijner residentie zou beheeren, werd W. bij schrijven van 17 Juli 1815 benoemd tot Assistant Resident te Samarang op 1.000 Java Roep. p.m. ter vervanging van den in April vertrokken Hardy; niettemin moest hij in Nov. weer naar Grissee om te rapporteeren over den staat der inning van de landrente aldaar. Proc. 1 Jan. 1816 werd Captain D. Macleod tot zijn opvolger benoemd, terwijl hij zelf zich weer bij den troep zou voegen; deze aanvaardde zijne betrekking 11 Jan. 1816. Uit Crawfurd, History II, 199 blijkt, dat W. dezen verslag gaf van zekere tempelruïnen aan den berg Lawoe.

Wilson (*J. G.*) wordt begin Nov. 1811 benoemd tot Deputy Accountant (ook genoemd English Assistant van den Accountant) en Proc. 28 Nov. 1811 tot Superintendent of the printing office. Overlijdt 9 Mei 1812.

Wiltenaer (*H. E.*), geboren op Ternate 1768 als zoon van den predikant E. J. Wiltenaer, die van Zutphen was. Kwam op Java 1774. Werd de man van H. C. Thierens van Malakka, wier vader aldaar Secunde was geweest. Was bij de verovering Oud-schepen titulair en (reeds sedert 1794) Kassier van het Vendukantoor, tevens Boekhouder daarvan; sedert 23 Nov. 1811 was zijn salaris 200 $ p.m. Overleed als zoodanig 9 Jan. 1816; liet behalve het land Pondoktjina een ruim woonhuis na aan de zuidzij van den weg van Jacatra benevens een belangrijk tekort in de kas van het Vendukantoor.

Winckelmann (*Carl von*), geb. te Regensburg in Beieren 1772, ging naar Indië 1793 als onderofficier, werd in 1804 van Kapitein koffieopziener; was bij de verovering Inspecteur-Generaal der koffiecultuur; vroeg als zoodanig 16 Oct. 1811 ontslag om naar Europa te gaan; den 10 Nov. schrijft Hope echter, dat hij zuinigheidshalve ontslagen is. Den 1 Aug. 1812 vraagt hij dan ook vergunning om naar Europa te vertrekken, teneinde zijne familie te hulp te komen; dit wordt toegestaan, maar aangezien den 13 Oct. 1813 de acte werd geteekend, waarbij hij een stuk grond te Pekalongan huurde om er een huis te bouwen, is het waarschijnlijk dat hij niet gegaan is. Den 12 Maart 1814 verzoekt dit wispelturige heerschap wegens ziekte verlof om naar de Kaap te gaan en om zijn grond in Pekal. te mogen overdoen aan De Beauregard; ook dit wordt 21 Maart toegestaan, maar of hij toen vertrok, blijft weer de vraag. Proc. 1 Dec. 1815 wordt hij op 400 Java Roep. p.m. met vrij reiskosten benoemd tot Deputy Inspector of coffee culture voor de strandresidenties van Cheribon tot Japara. Hij was dit nog bij de teruggave. Hij ging naar Europa einde 1822. Overleed te Tjiandjoer 25 Aug. 1841 als gepensionneerd Inspecteur der koffiecultuur en Ridder van den Nederl. Leeuw.

Winckelmann (*F. von*, voluit *F. C. P.*, ook genoemd Kolonel von W.), geboren te Meiningen in Saksen; kwam aan de Kaap 1787; op Java met het regiment Wurttemberg 1805; was bij de verovering

Brigadier en commandant te Samarang. Den 26 April 1812 verzocht Hope, dat deze oud-officier, mits presteerende den eed van trouw, op het eiland zou mogen blijven, hetgeen in Mei werd toegestaan. Wanneer wij hem dus reeds Proc. 4 Jan. 1812 ontmoeten als Deputy Superintendent der Houtbosschen op 250 $, moeten wij wel aannemen, dat hij een half jaar lang zonder eed van trouw diende. Zijne tijdelijke benoeming tot Inspector of Forests bevat eerst de Gaz. van 4 April 1812; de formeele benoeming tot Deputy Superintendent and Fiscal op 400 $ volgde eerst bij Proc. 9 Febr. 1813; maar wederom bespeuren wij reeds Proc. 10 Oct. 1812, dat zijn salaris evengemelde som bedraagt. Den 5 Nov. 1812 werd hij lid der commissie voor den landverkoop in Samarang. Blijkbaar had men hem erg noodig, en wel speciaal als tolk van den Superintendent Hopkins; deze schrijft eerst 21 Aug. 1813, dat hij het wel zonder zijne hulp kan stellen. Na Hopkins' overlijden volgde bij Proc. 3 Febr. 1814 von W.'s benoeming tot waarnemend Superintendent, hetgeen hij gebleven is tot de benoeming als zoodanig van Campbell Brown in Nov. 1814, toen hij weer terugtrad tot Deputy. Zijn salaris als zoodanig was in 1815 per maand 800 Java Roep. Hij woonde te Samarang en had twee zoons en drie dochters, waarvan eene trouwde met P. I. van Teylingen. Hij overleed te Samarang 29 Juli 1820, oud 63 jaar. De weduwe heette A. H. C. Samlant.

Young (*William*), geboren te Dacca in Bengalen 1787, komt Proc. 10 Oct. 1812 voor als Deputy Fiscal van het Court of Justice op 200 $ (benoeming bij schrijven van 14 Nov. 1812) benevens President and First Commissioner van het Court of Requests op 300 $ (benoeming bij schrijven van 7 Nov. als bekend zijnde met de customs and practices of British Courts; Cranssen bleef Superintendent van het Court of Requests maar voerde niets uit); bij publicatie van 28 Mei 1813 benoemd tot First Commissioner van het Court of Requests op 200 $ en nog bovendien lid en Secretaris van het Revenue Committee op 100 $. Den 1 Nov. 1813 wordt hij, als gaande met verlof, vervangen als Adjunct Fiscaal van het Supreme Court, Secretaris van het Rev. Comm., en First Commissioner van het Court of Requests. Hij vertrekt naar Penang 17 Dec. 1813 en komt 11 Maart 1814 te Bat. terug; wij vinden hem 30 Juni 1814 weder als Adjunct Fiscaal en Gouvernements Notaris op 800 Java Roep. en in 1815 bovendien als lid van het Revenue Comm. en als Vice-Pres. der Weeskamer. Met 1 Sept. 1815 werd hij lid der firma Jessen, Trail

en Co., hetgeen hij 1825 nog was; hij trouwde 7 Sept. 1815, zijnde Vice-President der Weeskamer en Advocaat Fiscaal English Department, te Bat. met Charlotte Geertruida de Haart van Colombo, jongedochter. Daarop trad hij af als Vice Pres. der Weeskamer. Hertrouwde 25 Febr. 1827 te Bat. met J. J. H. de Lannoy van Colombo. Woonde nog in 1828 te Bat. Overleed aldaar 28 Aug. 1841, oud 52 jaar.

Ysseldijk (*Wouter Hendrik van*), zoon van Ds. Joh. van Ysseldijk te Utrecht en Cath. Geertr. van Senden, geb. te Utrecht 31 Dec. 1755, vertrok in Nov. 1776 uit Texel, was bij de verovering lid der H. Regeering en Oud-Directeur-Generaal; ruïneerde zich in 1811 door verschillende verliezen; „hij bevond zich in denzelfden staat als toen hij in 1776 Texel verliet" (Dr. de Roo II, 534). Wordt Proc. 12 Maart 1813 Directeur der Lombard Bank op 400 $; Proc. 28 Mei 1813 heet dit salaris 500 $. Wordt Proc. 22 Dec. 1814 waarnemend President der Weeskamer op 750 Java Roep., welk salaris Proc. 6 Jan. 1815 wordt verhoogd tot 1.000 en Proc. 27 Oct. 1815 tot 1.100 Java Roep. Krijgt Proc. 13 Maart 1815 een compliment wegens zijn goed beheer der Lombard Bank, hoewel de Regeering Proc. 3 Febr. 1814 aan het bestuur dier Bank haar misnoegen had betuigd over het verzwijgen van zekere knoeierij. Zijn beheer der Weeskamer was minder prijzenswaard. Was door zijne verkwistende levenswijze een der toonaangevende figuren van Bat. Op Koningsverjaardag 4 Juni 1813 officieel feest, waarop officieele toast op Mrs. van Ysseldijk (van Padang, van zich zelve Johanna Maria Magdalena Oland, dochter van Pieter Oland, essayeur en weesmeester te Padang) and the Ladies of Batavia; feest ter eere van zijn trouwdag zie Gaz. 2 Sept. 1815: Raffles en andere dignitarissen zijn present. Hij was in 1815 eigenaar van het land Tjilodong. Den 4 Aug. 1816 vertrekt hij van Bat. over zee naar Grissee, vermoedelijk in verband met zijne zending door Comm.-Gener. naar de Vorstenhoven. Overleed als Resident van Solo 12 Mei 1817, oud 61 jaar. Knappe kop, slap karakter. Door Daendels zeer terecht gekwalificeerd als „den zwaksten man en den slegsten financier van Java". Van zijne zoons zijn verscheidene insolvent overleden. Maar zijne dochter Joh. Henriette Catharina hertrouwde in 1823 met Prof. C. G. C. Reinwardt. De weduwe Ysseldijk-Oland overleed eerst in 1839.

Yule (*Udney*) (de zonderlinge voornaam van dezen heer is de familienaam van een geslacht, een der leden van hetwelk in 1805

Vice-President van den Council te Calcutta was), Major, daarna Lieutenant-Colonel der Bengal Native Inf., nam deel aan de bestorming van Meester Cornelis (Widow p. 93; 94; Conquest p. 60); neemt in het laatst van Sept. 1811 Rembang over; komt 18 Oct. 1811 te Soemenap als Major, commanding Madura, waar hij het civiel gezag overneemt (Maitland was reeds vertrokken) en vervolgens een Drost daarmee belast. Proc. 1 Nov. 1811 wordt, in verband met zijne benoeming door Minto tot Resident van Bantam en commandant te Anjer, zijne overkomst naar Bat. gelast; doch eerst in Dec. werd hem in Clark een opvolger op Madoera gegeven en pas 26 Jan. 1812 vertrok hij van Bat. naar Bantam, waar hij vervolgens tot de teruggave is gebleven als Resident op het hooge salaris van 750 $, later 1.200 Java Roep., ongerekend zijn traktement als officier, want hij bleef tegelijk militair commandant. In Jan. 1816 werd hij benoemd in de commissie van onderzoek naar aanleiding der Sepoy samenzwering; den 21 Jan. draagt hij het civiel en militair gezag over aan Luitenant De Waal; laat 23 Maart een paard meerennen bij de races te Djokja; komt 20 Mei van Samar. te Bat. terug, doch neemt eerst in het begin van Juli het gezag in Bantam weer over. Eind Nov. 1816 was hij nog op Java. Waarom Van Deventer p. LXXXIX hem een bekwaam man noemt, is mij niet bekend, wel dat hij de leelijkste hand schreef van heel Java; echter noemt ook Minto hem an excellent and intelligent officer. Proc. 27 Oct. 1815 bericht hij, dat in minder dan een jaar 300 kojan, zegge ruim een millioen pond, zout spoorloos verdwenen is uit het Bantamsche pakhuis, en verzoekt dan in één adem om percenten van de zoutbaten, ter belooning van de vele moeite, die het beheer van het zout hem geeft ! President en Raden van Financiën schrijven in een rapport van 11 Juli 1817, dat tijdens het Eng. bestuur de Resident van Bantam een monopolie dreef in peper, hoewel de cultuur daarvan vrij was. Francis, die als schipbreukeling door hem als door „een vader" werd verzorgd en voortgeholpen, spreekt van hem als „dien edelen man" (Herinneringen I, 103; 104).

Zhaetzcky (*Joh. Fred.*), geb. te Stettin 1769, uitgevaren als jongmatroos 1789, was bij de verovering Opperhoofd van het Generale Tractementskantoor, President van Commissarissen van Huwel. en Kleine zaken en Curator ad lites. Wordt bij Besl. van 23 Nov. 1811 benoemd tot Drost (eene benaming, door Daendels ingevoerd inplaats van dien van Onderprefect) van Tegal op 200 $; hij heet echter ook

wel Landdrost of Resident, zelfs toen Tegal nog onder Cheribon ressorteerde. Den 23 Mei 1813 gaf hij Tegal over aan Keasberry, na Proc., 24 April 1813 te zijn benoemd tot President der Weeskamer te Samarang op 250 $. Overleed als zoodanig 14 Dec. 1817. Een misselijk type.

Zimmer (*J. B.*) van Kannstadt in Wurttemberg, was in 1798, toen hij trouwde met S. H. Roode van Bat. (dochter van J. H. Roode, die jaren lang Opziener in het Buitenzorgsche was geweest), korporaal; later bracht hij het tot sergeant en was tegelijk „vleeshouwer", namelijk leverancier of baksmeester van het garnizoen, wat veel reizen noodig maakte voor den opkoop van beesten. Een ondernemend man. Koopt in 1808 de Hollandsche Kerk voor afbraak. In 1812 had hij eene toko aan de Kalibesar en tevens een logement met wagenverhuurderij in de buurt van het kampement Weltevreden; reeds in 1809 was hij aannemer der posterij tusschen Bat. en Buitenz.; zijn contract daarvoor met de Regeer. deed hij in 1812 over aan A. W. L. van Gesseler te Lintelo (zie boven, *Villeneuve*). Bij den Krawangschen landverkoop trad hij op den voorgrond, doch overleed reeds 14 Juli 1813; over den verkoop van zijn boedel zie Gaz. 29 Jan. 1814. Uit zijn testament (Piepers 20 April 1812 no. 696) blijkt, dat hij zeer vermogend was.

Zwekkert (*J. A.*) van Colombo of Jafnapatnam, was aldaar Onderchirurgijn; wordt bij Resol. van 6 Nov. 1798 weder in dienst te Bat. aangenomen als Chirurgijn; werd den 14 Nov. 1800 van Onderchirurgijn benoemd tot Essayeur en Muntmeester, destijds te Bat., later te Soerabaja (in de Bijlagen bij de Resol. van dien datum vindt men een rapport over het hem afgenomen examen in beide qualiteiten), en was bij de verovering ook lid van den Raad van Justitie te Soerabaja. Bleef er onder het Eng. bestuur muntmeester en essayeur op 100 $ en ook daarna tot 1819. Zijne weduwe J. S. Fretz hertrouwde in 1820.

REGISTER

OP PERSOONS-, PLAATS- EN SCHEEPSNAMEN.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 FEBRUARI 1935.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, Prof. Mr. H. A. Idema, Dr. W. H. Rassers, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Mr. E. E. Menten (Penningmeester) en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Heeren Dr. Alb. C. Kruyt, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong en H. T. Damsté hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der vergadering van 19 Januari te lezen; deze worden onveranderd goedgekeurd.

Benoemd worden tot leden de Heeren C. J. Sybrandy en L. W. Ch. de Bruyn (student-lid), benevens de Assistent-Resident van Pekalongan. De Heer Mr. F. D. E. van Ossenbruggen verhoogde zijn bijdrage van f 12 tot f 25, waardoor hij donateur is geworden.

Overleden zijn de leden Mr. W. A. Mees en H. E. Oving Jr.

Bedankt hebben de Heeren B. E. Ruys en Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge.

Bericht van veranderd adres is binnengekomen van de Heeren Dr. G. W. Locher, F. H. Romondt, Dr. J. F. E. Einaar en F. L. Wurfbain.

Op verzoek van Mr. E. E. Menten komt eerst in behandeling de rekening en verantwoording van den Penningmeester. Deze deelt eenige exemplaren rond van de Rekening en Verantwoording over 1934, van een Kasverantwoording en van de Balans, waarbij enkele toelichtingen gevraagd en gegeven worden. De Voorzitter bedankt Mr. Menten voor zijn beheer over het afgeloopen jaar, waarna de vergadering de gewone leden A. C. Deenik en Th. van Erp benoemt tot leden der commissie van onderzoek.

Vervolgens leest de Secretaris zijn ontwerp-jaarverslag, dat onder dankzegging wordt goedgekeurd.

Aan de orde komt het opmaken van drietallen ter aanbeveling voor de verkiezing van een drietal nieuwe Bestuursleden door de Algemeene Vergadering van 16 Maart a.s.

Gelezen wordt een schrijven van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die ook voor 1935 weer een subsidie van f 250 toezegt, wat met groote ingenomenheid wordt vernomen. De Secretaris heeft reeds een dankbetuiging gezonden.

Binnengekomen is een schrijven van den Heer F. H. van Naerssen, ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen: Twee koperen oorkonden van Balitoeng, in het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Tot leden der Commissie van Advies worden benoemd de Heeren Prof. Krom en Prof. van Ronkel.

Aan de orde komt een schrijven van het Bestuur van het Indisch Genootschap, waarin wordt voorgesteld dat de band tusschen Instituut en Genootschap zal worden bestendigd, en waarbij het Genootschap daartoe een jaarlijksch subsidie van één honderd gulden (f 100) aanbiedt, terwijl dan de Genootschapsleden, die gebruik willen maken van de bibliotheek van het Instituut, in het bezit moeten zijn van een bibliotheekkaart, die verkrijgbaar zal zijn à f 2.50 per jaar.

Op voorstel van den Voorzitter wordt deze regeling met algemeene stemmen goedgekeurd, nadat de Secretaris nog enkele punten aangaande de praktische uitvoering en de contrôle heeft besproken.

In verband hiermede wijst de Voorzitter op de noodzakelijkheid, om het Reglement op de „Koloniale Bibliotheek" te herzien tegen den 1sten Mei a.s., wanneer de nieuwe overeenkomst zal ingaan. De Secretaris zegt toe, een ontwerp te zullen samenstellen.

Vervolgens doet de Voorzitter mededeeling van een nieuwe schenking van Mevrouw A. M. S. Heeres-Van Troostenburg de Bruyn, ten bedrage van f 450, voor de voortzetting van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum. Aan Mevrouw Heeres zal de dank van het Bestuur worden overgebracht voor dit hernieuwd bewijs van belangstelling.

Aan de orde komen de mededeelingen van den Secretaris. Deze brengt enkele zaken van huishoudelijken aard ter sprake, en doet daarna verslag van een bezoek aan het Departement van Financiën, in verband met de door het Instituut te betalen belasting op goederen in de doode hand. Er blijken geen termen aanwezig te zijn om het Instituut dispensatie van genoemde belasting te verleenen.

Rondvraag.

De Heer Kern brengt, mede namens Prof. Krom, advies uit over het door den Heer Galestin voor de Bijdragen aangeboden artikel: „Aanteekeningen op de Arjuna-Wiwāha op Tjandi Djago". Besloten wordt dit artikel te zijner tijd in de Bijdragen op te nemen.

Vervolgens wijst de Heer Kern er op, dat in een circulaire van de Firma Nijhoff wordt medegedeeld, dat afzonderlijke deelen van onze Coen-serie niet verkrijgbaar zijn, waaromtrent nimmer iets door het Bestuur is bepaald. Ook adviseert de Heer Kern den prijs van dit werk te verlagen. Besloten wordt, den prijs voor alle deelen te stellen op f 15 per deel, waardoor de prijs van de geheele serie van f 140 op f 90 wordt teruggebracht; en tevens te bepalen, dat ook afzonderlijke deelen verkrijgbaar zullen zijn.

De Heer Rassers adviseert, mede namens Prof. Krom, de door Dr. W. F. Stutterheim aangeboden nummers 46 tot en met 50 van de Oudheidkundige Aanteekeningen ter plaatsing in de Bijdragen aan te nemen. Aldus wordt besloten.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Mr. C. T. Bertling, F. Oudschans Dentz, Dr. W. C. Klein, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, benevens van de Firma's Dentz en Van der Bruggen en J. B. Wolter's Uitgevers Maatschappij. Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING
VAN 16 MAART 1935.

Aanwezig de Bestuursleden: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), Mr. E. E. Menten (Penningmeester), R. A. Kern, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Dr. Alb. C. Kruyt en Dr. F. W. Stapel (Secretaris), benevens de gewone Leden Prof. Dr. C. C. Berg, Th. van Erp en J. Keuning.

Met kennisgeving waren afwezig de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter) en H. T. Damsté, beiden wegens ziekte.

De Ondervoorzitter opent de vergadering, heet de aanwezigen welkom en verzoekt den Secretaris het Jaarverslag over 1934 te willen voorlezen. Dit geschiedt, waarna niemand op- of aanmerkingen wenscht te maken. De Secretaris wordt bedankt voor de samenstelling.

Vervolgens krijgt de Heer Van Erp het woord, die, mede namens den Heer Deenik, verslag uitbrengt over het onderzoek van de rekening en verantwoording van den Penningmeester. Beide Heeren hadden de administratie voorbeeldig in orde bevonden en zich tevens overtuigd, dat de effecten van het Instituut alle in de safe aanwezig waren. De Heer Van Erp stelt daarom voor, den Penningmeester acquit en décharge voor zijn beheer over het afgeloopen jaar te verleenen.

De Ondervoorzitter doet zulks met woorden van warmen dank aan de Commissie van verificatie en aan den Heer Mr. Menten. Deze dankt, en wijst er op, dat een groot deel van die hulde toekomt aan wijlen zijn voorganger, Mr. Rubenkoning, wiens werk hij op dezelfde wijze heeft voortgezet.

Als derde punt komt aan de orde de verkiezing van drie Bestuursleden in de plaats van de reglementair aftredende functionarissen. Gekozen worden met algemeene of nagenoeg algemeene stemmen de Heeren Ch. J. I. M. Welter, Prof. Dr. C. C. Berg en Prof. Dr. J. Gonda, die allen reeds te voren verklaard hadden een eventueele

benoeming te zullen aanvaarden. De Ondervoorzitter heet den eenigen aanwezige van dit drietal, Prof. Berg, welkom bij zijn joyeuse rentrée in het Bestuur en brengt den aftredenden leden dank voor wat zij voor het Instituut hebben gedaan.

Daar niemand der aanwezigen meer iets in het midden heeft te brengen, wordt de Algemeene Vergadering gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1934.

Gevoelig werd het Koninklijk Instituut in het afgeloopen jaar getroffen door het overlijden van den Penningmeester, Mr. H. D. Rubenkoning, die, hoewel reeds langen tijd lijdende, het Instituut steeds trouw was gebleven, en den 21sten April, nog geen uur nadat hij onze vergadering had verlaten, plotseling overleed. In hem heeft het Bestuur een toegewijd lid en bekwaam Penningmeester verloren, die in de moeielijke crisisjaren de financiën van het Instituut met wijs beleid had beheerd. Op de begrafenis was het Bestuur vertegenwoordigd door den Secretaris, Dr. F. W. Stapel, terwijl de Voorzitter, Prof. Dr. N. J. Krom, in de vergadering van 19 Mei met groote waardeering de verdiensten van den overledene jegens het Instituut heeft herdacht.

Het Bestuur was zoo gelukkig Mr. E. E. Menten bereid te vinden, de functie van Penningmeester op zich te nemen.

Aan de beurt van aftreding waren in 1934 de Bestuursleden Prof. Dr. C. C. Berg, Ch. J. I. M. Welter en Mr. H. D. Rubenkoning. Verder moest nog worden voorzien in de vacatures, ontstaan door het overlijden van Prof. Mr. C. van Vollenhoven en het bedanken van den Heer P. de Roo de la Faille. Herkozen werd de Heer Mr. Rubenkoning, die, zooals gezegd, na zijn kort daarop gevolgd overlijden werd vervangen door Mr. Menten, terwijl verder door de jaarvergadering gekozen werden de Heeren Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Prof. Mr. H. A. Idema, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en H. T. Damsté.

Op het einde van 1934 bestond het Bestuur uit de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-

voorzitter), Mr. E. E. Menten (Penningmeester), Dr. W. H. Rassers, Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Prof. Mr. H. A. Idema, R. A. Kern, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Dr. Alb. C. Kruyt, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, H. T. Damsté en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

Aan de beurt van aftreding zijn thans de Heeren Rassers, Idema en Van Boetzelaer van Dubbeldam.

De Adjunct-Secretaris, de Heer W. C. Muller, die zich ook dit jaar weer onderscheidde door zijn toewijding en hulpvaardigheid, werd op den laatsten dag van 1934 door H. M. de Koningin benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau, welke officieele erkenning zoowel voor hem en zijn gezin als voor het Bestuur een groote voldoening was.

Den 11den Februari overleed de echtgenoote van den Assistent A. G. de Bakker; in verband daarmede werd hem door het Bestuur vergund buiten het gebouw te wonen. Den 1sten Maart benoemde het Bestuur daarop het echtpaar Van Oudenallen tot inwonende huisbewaarders van het Instituut.

Genoemde Assistent A. G. de Bakker was door ernstige ongesteldheid eenige maanden verhinderd zijn functie te vervullen, maar is thans weer geheel hersteld.

Ook dit jaar was Dr. F. D. K. Bosch wederom als Commissaris van het Instituut in Nederlandsch-Indië werkzaam, waarvoor het Bestuur hem grooten dank verschuldigd is.

Op 1 Januari 1935 telde het Instituut:
1 Beschermvrouwe (H. M. de Koningin);
3 Eereleden (3)[1]);
18 Buitenlandsche leden (18);
35 Leden-donateurs (40);
277 Gewone leden en contribueerende instellingen (279);
170 Instellingen, met welke o.a. door ruil van uitgaven betrekkingen worden onderhouden (170).

Uit deze cijfers blijkt, dat de achteruitgang in ledental dit jaar, ondanks het voortduren der crisis, vrijwel tot staan is gekomen, dank zij een voorloopig met succes gevoerde campagne tot het werven van nieuwe leden, in de plaats der velen, die bedankten. Het aantal donateurs verminderde nog met 12½ procent, terwijl velen hunner,

[1]) De cijfers tusschen haakjes geven de getallen op 1 Januari 1934 aan.

die niet bedankten, genoodzaakt waren hun donatie belangrijk te verminderen. Dit maakt het noodig het financieel beheer met voorzichtigheid te blijven voeren. Met groote waardeering mag worden geconstateerd dat een vaste kern van leden en donateurs het Instituut trouw bleef; onze dank gaat in de eerste plaats uit naar de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die ook dit jaar weer f 250 ter beschikking van het Instituut stelde.

Werkzaamheden.

In het afgeloopen jaar verschenen:

1o. Deel 91 der Bijdragen, zijnde het door Dr. F. W. Stapel bewerkte derde deel van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum.

2o. Aflevering 1 en 2 van deel 92 der Bijdragen.

3o. Deel XXXVII der Adatrechtbundels (Bali en Lombok).

4o. Het VIde, tevens laatste deel, van het werk: „Jan Pieterszoon Coen, zijn leven en bedrijf in Indië", bevattende de door Prof. Dr. H. T. Colenbrander samengestelde Levensbeschrijving van Coen.

Tegen de verwachting van het Bestuur en de toezegging, bij den opzet van dit werk gedaan, kon voor dit zesde deel geen subsidie van het Departement van Koloniën worden verkregen. Dat niettemin de uitgave dit jaar mogelijk was, dankt het Bestuur voor een belangrijk deel aan Z. E. den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, die een subsidie van f 1500 verleende, terwijl daartoe mede bijdroeg de Directie der drukkerij voorheen H. L. Smits, die voor dit deel een extra-reductie op de drukkosten verleende.

Uitgaven in voorbereiding.

Het vierde deel van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum is voor ongeveer de helft afgedrukt en zal in den loop van 1935 verschijnen. Voor deze uitgave verleende Mevrouw de Weduwe Prof. Heeres—Van Troostenburg de Bruyn een belangrijk subsidie.

Het werk „Samenvatting van hetgeen bij Regeering en Staten-Generaal is verhandeld met betrekking tot de Staatsinrichting van Ned.-Indië" is nog steeds niet voltooid. Mr. J. A. Jonkman, die tijdens zijn verlof hier te lande dit door Dr. A. J. R. Heinsius aangevangen werk zou voltooien, is sedert weer naar Indië vertrokken, doch thans heeft Mr. W. W. Brouwer, oud-Indisch rechterlijk hoofdambtenaar, zich bereid verklaard de laatste hand aan deze uitgave

te leggen. De hoop wordt uitgesproken, dat dit werk nu in den loop van 1935 zal kunnen verschijnen.

De voltooiïng van het Tae' of Sádan-Toradjaasch Woordenboek vordert slechts langzaam, doch ook van dit werk mag verwacht worden dat de samensteller, Dr. H. van der Veen, dit jaar zal gereed komen.

De bibliotheek werd wederom met vele schenkingen verrijkt. In dit verband mag in het bijzonder worden vermeld een door tusschenkomst van Prof. Baron van Asbeck aangeboden schenking uit de nagelaten boekerij van Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

Aan de Commissie tot herdenking van den 300-jarigen band tusschen Nederland en Curaçao werden voor een te houden tentoonstelling een aantal onzer boekwerken in bruikleen afgestaan.

In het afgeloopen jaar werden door het Bestuur van het Indisch Genootschap voorstellen gedaan tot wijziging van de bestaande verhouding tusschen Instituut en Genootschap. Een beslissing is nog niet genomen.

De Directie der drukkerij voorheen H. L. Smits bleek bereid tot een nieuwe overeenkomst, die een belangrijke besparing op de post drukkosten met zich bracht.

Het gebouw van het Instituut bevindt zich, evenals de bibliotheek en de verdere inventaris, in een bevredigenden staat.

De begrooting voor 1935 sluit met een bedrag van f 23.737.50 aan inkomsten en uitgaven.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 MAART 1935.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Mr. E. E. Menten, R. A. Kern, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. C. C. Berg en Dr. F. W. Stapel.

De Heeren Prof. Dr. N. J. Krom en H. T. Damsté waren wegens ziekte afwezig.

Prof. Van Ronkel neemt de leiding der vergadering op zich en verzoekt den Secretaris, de notulen der Februari-vergadering te lezen. Deze worden goedgekeurd.

Aan de orde komt de verkiezing van een Voorzitter, Ondervoorzitter, Penningmeester en Secretaris, voor welke functies de vergadering met algemeene of op-een-na-algemeene stemmen aanwijst de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Mr. E. E. Menten en Dr. F. W. Stapel.

Tot lid wordt benoemd Ir. J. W. Maas. Overleden was het Buitenlandsch lid G. Ferrand. Voor het lidmaatschap bedankten de Heeren L. H. W. van Sandick, Mr. A. W. Hartman, Prof. Dr. H. T. Colenbrander en C. W. Bodenhausen. Het donateurschap werd opgezegd door de N.V. Administratie Maatschappij Nedsam.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de leden A. Dirks, Dr. R. Goris en Ir. E. P. H. Joon.

Aan de orde komt een wijziging van het Reglement op de Koloniale Bibliotheek, noodig geworden door de gewijzigde verhouding tusschen het Indisch Genootschap en het Koninklijk Instituut.

Besloten wordt het 1e artikel van dit Reglement aldus te lezen:

„De bibliotheek, gevestigd te 's-Gravenhage, staat ter beschikking „der leden van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volken- „kunde van Ned.-Indië.

„Leden van het Indisch Genootschap kunnen tegen betaling van „f 2.50 per jaar als bibliotheeklid worden aangenomen.

„Waar in dit Reglement verder van leden wordt gesproken, worden „daarmede bedoeld zoowel de leden van het Koninklijk Instituut als „de bibliotheekleden van het Indisch Genootschap."

Vervolgens doet de Secretaris enkele mededeelingen van huishoudelijken aard, waarna wordt overgegaan tot de

Rondvraag.

De Heer Kern wijst er op, dat eenigen tijd geleden is besloten in de notulen geen mededeeling te doen van ingekomen artikelen, die niet geschikt geacht worden voor de Bijdragen. De Secretaris neemt daar nota van.

De Heer Dr. Kruyt vraagt, hoe het staat met Dr. v. d. Veen's Sádan-Toradjaasch Woordenboek. De Secretaris antwoordt, dat dit

gedeeltelijk is afgedrukt en dat Dr. v. d. Veen er geregeld, schoon langzaam, mee opschiet.

Prof. Berg vraagt of het mogelijk is het artikel van den Heer Galestin in het eerstvolgende nummer der Bijdragen op te nemen. De Secretaris zal dit op de volgende vergadering mededeelen.

Prof. Van Ronkel brengt, mede namens Prof. Krom, verslag uit over het door den Heer F. H. van Naerssen aangeboden artikel. Besloten wordt dit te zijner tijd in de Bijdragen op te nemen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Dr. C. A. Mees, Dr. Hay Gwan Kan, B. Bolthuis, Dr. Alb. C. Kruyt, Dr. J. M. Somer, benevens van de Vereeniging Indië-Nederland en van den Directeur der Indische Pensioenfondsen. Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 APRIL 1935.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), H. T. Damsté, Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. Gonda, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Heeren Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter en Mr. E. E. Menten waren verhinderd.

Nadat de vergadering was geopend en de Notulen der Algemeene Vergadering en die van de Bestuursvergadering, beide van 16 Maart, waren gelezen en goedgekeurd, nam de Voorzitter het woord en herdacht allereerst ons oud-Bestuurslid, wijlen Zijne Excellentie A. W. F. Idenburg, wien hij waardeerende woorden wijdde, zoowel voor wat hij als Bestuurslid van het Instituut, als in zijn hooge functie van Gouverneur-Generaal heeft gedaan voor de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek van den Archipel. Zijn nagedachtenis zal bij het Instituut in dankbare herinnering blijven.

Verder verwelkomt de Voorzitter de nieuw-gekozen Bestuursleden, de Professoren Berg en Gonda, van welke de laatste voor het eerst in ons midden zitting neemt. De wensch wordt uitgesproken, dat zij in hunne Bestuursfunctie werkzaam mogen zijn in het belang van het Instituut en tot hun eigen genoegen.

Vervolgens dankt Prof. Krom voor het vertrouwen, door zijn mede-Bestuursleden in hem gesteld, blijkens zijn herkiezing tot Voorzitter.

Ten slotte deelt de Voorzitter mede, dat ons eerelid, Prof. Snouck Hurgronje, gewezen heeft op de wenschelijkheid, om in de Bijdragen een artikel op te nemen over wijlen Gabriël Ferrand. Besloten wordt, dat de Voorzitter daarover nader overleg zal plegen met Prof. Snouck Hurgronje.

Tot lid van het Instituut worden benoemd de Heeren Dr. G. J. Held, W. M. Rombout en H. Versteegh (student-lid).

Als lid hadden bedankt de Heer C. C. Kayzer en het Museum Radya Poestaka.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Dr. A. A. Cense, S. Nijdam en Dr. G. W. Locher.

In behandeling komt een schrijven van Pater J. Kleyntjens, S.J. ter aanbieding van een artikel voor de Bijdragen. Gesteld in handen van de Heeren Prof. Krom en Dr. Stapel.

Ontvangen is een schrijven van het Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking, met verzoek om in te teekenen op een serie werken over de ethnologie en geschiedenis van Amerika. Daar de meerderheid dier werken buiten het terrein van het Instituut ligt, wordt besloten niet in te teekenen.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris, die allereerst ter sprake brengt de ziekte van den adjunct-Secretaris. Op advies van de behandelende medici is aan den Heer Muller twee maanden verlof verleend. De Secretaris hoopt, eventueel met steun van den Heer Muller junior, die zijn diensten aanbood, de zaken gaande te houden.

Aflevering IV der Bijdragen, deel 92, bevattende de Personalia uit den Engelschen tijd, samengesteld door Dr. F. de Haan, is ter perse.

De Secretaris stelt verder voor, in 1936 een derde supplement van den gedrukten catalogus van de Koloniale Bibliotheek het licht te doen zien. Na ampele discussie wordt besloten, dat in genoemd

jaar achtereenvolgens zullen worden uitgegeven het bedoelde 3de supplement-deel, een aanvullend deel van Prof. Kern's Verspreide Geschriften en een heruitgave van het Nāgarakertāgama. Bovendien wordt de Secretaris gemachtigd om naast den gedrukten catalogus een doorloopenden alphabetischen catalogus aan te leggen in boekjes, zooals dat thans bij de groote bibliotheeken hier te lande in gebruik is.

Rondvraag.

De Heer Damsté brengt den dank over van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde voor de door ons Bestuur uit het legaat-Rouffaer aan genoemde Maatschappij geschonken boeken.

Prof. Berg biedt een artikel aan voor de Bijdragen, getiteld: De Arjuna Wiwāha, Erlangga's levensloop en bruiloftslied?

Zal te zijner tijd worden opgenomen.

Verder biedt Zijn Hooggeleerde, zoo noodig, de diensten van zijn door het Instituut gesubsidieerden Javaanschen assistent aan, voor eventueele hulp van den Secretaris tijdens de ziekte van den Heer Muller. De Secretaris waardeert dit aanbod ten zeerste, maar meent dat die hulp niet noodig zal zijn.

Prof. Gonda brengt ter sprake het bedanken van leden, die nog maar kort lid zijn, van het Instituut profiteeren bij hun studie, en dan het lidmaatschap opzeggen. Dit is nog onlangs geschied met iemand, die bij zijn studie krachtigen steun van het Instituut had ontvangen.

De vergadering is het met Prof. Gonda eens, dat dit een wel zeer ongewenschte en zeer onpleizierige daad van bedoeld lid is, maar meent dat daar onzerzijds weinig of niets tegen gedaan kan worden.

Prof. Krom biedt namens Dr. de Haan voor de bibliotheek aan een exemplaar van het zoo juist verschenen werk van den Heer Aukes: Het Legioen van den Mangkoe Negoro, wat met dank wordt aanvaard.

Verder biedt de Voorzitter een artikel aan voor de Bijdragen van Dr. de Haan, namelijk het handschrift-Van Sevenhoven van diens reis over Java. Gesteld in handen van de Heeren Van Ossenbruggen en Welter.

Dan legt de Voorzitter een schrijven over van den Heer Sarkar, waarin deze vraagt of het Instituut zijn uitgaven wil ruilen met die van de Greater India Society te Calcutta. Besloten wordt een officieele aanvrage uit te lokken van den Secretaris van genoemde Society.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. G. J. Held, Dr. E. A. Boerenbeker, F. M. Schnitger, J. W. J. Wellan, J. Schouten, benevens van de Bibliotheeken van de Universiteit te Amsterdam, van die te Leiden, van die van het Bataviaasch Genootschap en van die van de Landbouwhoogeschool te Wageningen.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 MEI 1935.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Ondervoorzitter), R. A. Kern, H. T. Damsté, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Dr. J. Gonda, Dr. Alb. C. Kruyt, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en Dr. F. W. Stapel (Secretaris).

De Heeren Ch. J. I. M. Welter en Mr. E. E. Menten hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der April-vergadering te lezen. Deze worden na een kleine wijziging goedgekeurd.

Voor het lidmaatschap had bedankt de Heer W. Rienstra. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van den Heer Ir. L. Sippel.

Gelezen wordt een schrijven van den Heer Herman Fiedler te Lissabon, ter aanbieding van een reeks aanvullende Documenten bij zijn Geschichte Solors und Timors. Met dank aanvaard voor de handschriften-verzameling.

Voor kennisgeving worden aangenomen een aantal uitnoodigingen, nml. voor het bijwonen van de 8ste All-India Oriental Conference te Mysore in December 1935, van het Second International Congress

of Phonetic Sciences te Londen in Juli 1935 en voor de jaarvergadering van The Hakluyt Society te Londen op 23 Mei 1935.

Komt aan de orde een schrijven van het Gorontalo-Instituut met verzoek om toezending, zoo mogelijk tegen gereduceerden prijs, van een tweetal uitgaven van het Instituut, nml. „Reinwardt's reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in 1821" en „Padtbrugge's Journaal" van zijn reis door Noord-Celebes, verschenen in onze Bijdragen van 1867. Besloten wordt beide werken gratis ter beschikking te stellen.

In antwoord op een schrijven van het Bestuur van de „Greater India-Society" wordt besloten in te gaan op het verzoek tot ruil der uitgaven.

De Voorzitter leest vervolgens het driejaarlijksch verslag voor van de Adatrechtstichting, welk verslag geen aanleiding geeft tot op- of aanmerkingen.

Volgen de mededeelingen van den Secretaris, die een gunstig verslag kan uitbrengen over den gezondheidstoestand van den adjunct-secretaris, den heer W. C. Muller. De behandelende geneesheer acht het zoo goed als zeker, dat de Heer Muller op Maandag 10 Juni zijn bezigheden zal kunnen hervatten, wat met groot genoegen wordt vernomen.

Rondvraag.

De Heer Kern vestigt de aandacht op een tweetal journalen, nml. van Pieter Floris en Thomas Best, uitgegeven in de werken van The Hakluyt Society en die ook voor ons Instituut van belang zijn. Indien wij ze niet bezitten, wordt aanschaffing wenschelijk geoordeeld.

Prof. Berg biedt ter plaatsing in de Bijdragen aan een artikel: Opmerkingen over de Mededeelingen der Nāgarakertāgama betreffende Kertanegāra's leven en sterven.

Prof. de Josselin de Jong overhandigt namens Dr. H. H. Juynboll de vertaling der laatste twee sarga's van het Rāmāyana.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Dr. F. de Haan, Pater C. Wessels S.J., Prof. Mr. J. J. Schrieke, Prof. Dr.

W. A. Nieuwenhuis, Prof. Mr. F. D. Holleman, J. W. J. Wellan, H. F. Tillema, benevens van de Stoomvaart Maatschappij Nederland, de Provincie Oost-Java, de Kamer van Koophandel te 's-Gravenhage, de Rijks Universiteit te Leiden, de Directie der Indische Pensioenfondsen, het Kon. Koloniaal Instituut te Amsterdam, de Javasche Cultuur-Maatschappij en de Mijnbouw Maatschappij Simau.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.
